

HALDUN HÜREL

efsaneyi istanbul yarımadası

Bir İstanbul Kültürü Kitabı 7

kapı

HALDUN HÜREL

1949'da Trabzon'da dünyaya geldi ve tüm eğitim yaşamını İstanbul'da sürdürdü. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin "Yüksek Dekoratif Sanatlar" bölümünden 1976 yılında mezun oldu. Sanat tarihi çalışmalarının yanı sıra müzik ve resimle uğraştı ve biri kişisel olmak üzere iki sergiye katıldı. Ülkemizin ünlü müzik gruplarından 3 Hürel'in de üyesidir. Müzikte çeşitli başarı ödülleriyle birlikte, Türkiye'de verilen "ilk altın L.P." ödülünü 1973 yılında grubuyla birlikte aldı. Uzun yıllar Marmara Üniversitesi'nde Sanat Tarihi dersleri veren Hürel, Bahçeşehir Üniversitesi'nde ve İstanbul Ticaret Üniversitesi'nde de İstanbul Tarihi ve Anadolu Uygarlıkları derslerine girdi. Halen Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde ve Acıbadem Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde İstanbul Kent Tarihi ve Kültürü ve Sanat Tarihi dersleri vermeye devam etmektedir. Nişantaşı Üniversitesi'nde de "Konferans Ders" sistemiyle İstanbul'u anlatan Haldun Hürel'in, ayrıca TRT İstanbul Radyosunda "İstanbul Masalları" adında bir program yapmaktadır.

Eserleri:

İstanbul'u Geziyorum Gözlerim Açık
İstanbul'un Alfabetik Öyküsü
Burası İstanbul
İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü
Anlat İstanbul
İstanbul Nasıl Gezilir?
Çocukların İstanbul'u
Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u
Mimar Sinan'ın İstanbul'u
Eski Anadolu'yu Tanıyalım
Türk Sanatını Tanıyalım
Osmanlı Padişahlarını Tanıyalım
Ölerek Yaşıyorum (Roman)
Prenses Maria (Roman)
Kemankeş (Roman)

Kapı Yayınları 513
İstanbul 14

Efsanevi İstanbul Yarımadası
Haldun Hürel

1. Basım (Ciltli): Mayıs 2016

ISBN: 978-605-5147-41-9
Sertifika No: 10905

Düzelti: Fatih Yücel
Kapak Tasarımı: Emir Tali
Sayfa Tasarımı: Mürüvet Durna
Resimler: Haldun Hürel Arşivi

© 2016; bu kitabın yayın hakları Kapı Yayınları'na aittir.

Kapı Yayınları
Ticarethane Sokak No: 15 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (212) 513 34 20-21 Faks: (212) 512 33 76
e-posta: bilgi@kapiyayinlari.com
www.kapiyayinlari.com

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Matbaa Sertifika No: 12088
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa/İstanbul
Tel: (212) 674 97 23 Faks: (212) 674 97 29

Genel Dağıtım
Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
Ticarethane Sokak No: 15 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (212) 511 53 03 Faks: (212) 519 33 00

Kapı Yayınları, Alfa Yayın Grubu'nun tescilli markasıdır.

HALDUN HÜREL

efsanevi istanbul yarımadası

kapı

Canım kızım Niran'a ve
sevgili eşim Nilgün'e...

"Yarımada'yı kırk yıl önce görmüştüm.
Bir de şimdi gördüm. Yazık olmuş İstanbul'a..."
Le Corbusier

İÇİNDEKİLER

Sunuş: İlk Gençliğimin "Yarımada"sı 11
Değişim 16
İstanbul, Acaba?!.. 19
İki Büyük Dünyanın "Makarr-ı İdare"si 24
Mısralardaki İstanbul 29
Tarihi Yarımada'nın Sosyal ve Coğrafi Konumu 33
İstanbul'un Ünlü "Yedi Tepe"si 42
Yarımada'yı Çevreleyen Surlar 49
Yarımada'nın Batı Sınırını Oluşturan Kara Surları 51
Yarımada'nın Haliç Kıyısı Surları 61
Yarımada'nın Marmara Kıyısı Surları 65
Bazı Eski Haritalardaki "Tarihi Yarımada" 70
Eski Çağlarda Yarımada: Bizantion ve Konstantinopolis'in Kuruluşu İstanbul'un "Başka İsimleri" 78
"Antes" Efsanesi ve Septımus Severus'un İstanbul'u 83
Yarımada'nın Katolikler Tarafından İşgali: 4. Haçlı Seferi 90
Roma İstanbulu'nun Mahalleleri ve "14 Bölge"si 95
15. Yüzyıl: Türk İstanbul!.. Sultan 2. Mehmet, Yarımada Kara Surlarının Önünde!.. 103
Çiftedirek'ten Soğuksu'ya... 108
Türkleşen Konstantinopolis 111
Şehrin Bütünü: 19. Yüzyıl İstanbulu'nun "14 Bölgesi" ve Çağdaş Belediyeciliğe Geçiş Süreci 114
Tarihi Yarımada'nın En Eski Türk Mahalleleri Nasıl Oluştu? ... 122
Eski Yarımada Konutlarının Genel Yapısı 127
"Elma" ve "Keçi Eti"nin Marifetleri 130
Yarımada'nın "Baş Ağrısı": Engellenemeyen Göç Hareketleri .. 136

Yarımada'nın Geleneksel Mahalle Yapısı 144
A'dan Z'ye Yarımada'nın En Eski Türk Mahalleleri 150
Osmanlı Devrinde Yarımada'nın 13 Nahiyesi (Kazası) ve Bunlara Bağlı Mahalleler 186
Yarımada'daki Unutulan Mahalleler Hangileriydi? Mevcut Mahalleler Başka Hangi İsimlerle de Tanınırlardı? ..225
Yarımada'daki Eski Mahalleler Günümüzde Ne Durumda? 229
2009 Yılı Öncesinde İkiye Bölünmüş Yarımada: 33 Mahalleli "Eminönü" ile 69 Mahalleli "Fatih" 231
Günümüzde İstanbul Yarımadası'nın Bütününü Oluşturan 57 Mahalle 238
Yarımada ve "Tarih-Kültür Sorunu" 564
İstanbul Yarımadası'nda Başka Hangi Tarihi Miraslar Vardı? 569
Yitip Giden Eserler Hangileriydi? 569
Yarımada'nın Dergâhları - Mescidleri - Kütüphaneleri 571
Yarımada'nın Boynu Bükük Çeşmeleri 593
Yarımada'nın Sebilleri 601
Yarımada'nın Hamamları 603
Yarımada'nın Sıbyan Mektepleri 607
Yarımada'nın Han Yapıları 610
Yarımada'nın Medreseleri 613
Yarımada'nın Eski Karakolhaneleri 620
Tarihi Yarımada'nın Değişime Uğrama Süreci Nasıl Başladı? 621
Tanzimat'tan Erken 20. Yüzyıla, Yarımada 624
Şehrin Tarihi Yüzü Erken 20. Yüzyıldan Sonra Hızla Değişime Uğruyor 634
Erken 20. Yüzyıldaki Nüfus ve İmar Sorunlarına Genel Bir Bakış 640
1910'lar ve Cemil Topuzlu'nun Yarımadası 643
1940'ların Yarımadası ve İmar Faaliyetleri 651
Tarih, "Köhnemiş Geçmiş" midir? 656
Eminönü ve Beyazıt Meydanları Düzenleniyor 666

"Atatürk Bulvarı" Yarımada'nın Tarihindeki Şanlı Bir Sayfayı Yırtıp Yok Etti 669
Çatıları Birbirine Girmiş Ahşap Evlerle Dolu Yarımada 673
Atatürk Bulvarı Güzergâhında Yitirilen Tarih 676
Çöpler Arasında Bir "Pırlanta" 682
...Ve 1950'ler: Tarihi Doku İyice Bozuluyor!.. 690
Yarımada'nın "Kaymak Gibi" Yolları Var Artık 696
"Pırlanta Yontulmazsa, Pırlanta Değildir!" 699
Medeniyetin Kudreti (!) 704
İşte Size Yüz Bin Otomobil! 707
Tarihin Karnını Yaran Yol: Vatan Caddesi !.. 710
"Yükselen" Aksaray ve "Alçalan" Beyazıt 713
Beyazıt-Aksaray Yolunda "Kepçe"ler ve "Kazıyıcı"lar! 718
Divanyolu Değişiyor 721
"Kültür Parkı" Yerinde "Virane" Bir Saha 723
Yarımada'nın "En Yüksek Noktası"ndaki Çalışmalar 725
Köhneleşen "Üçüncü Tepe" 727
Yarımada'nın Kuzeyindeki Haliç Kıyılarında Neler Planlandı? 729
Yarımada'ya Metro! 733
İstanbul, "Sanayi Kenti" Olmaktan mı, "Kültür ve Tarih Şehri" Olmaktan mı Gurur Duymalı? 735
1960'lı Yıllarda "3 A'lar" Yarımada'da Çıkışa Başlıyor: "Asfalt-Araba-Apartman" 740
Unutulmuş Değerler ve Yakın Yılların Yarımadası 746
İstanbul Yarımadası, Artık "Ölmek" Üzere 751
Kaynakça 757

SUNUŞ

İLK GENÇLİĞİMİN "YARIMADA"SI

Birbirinden heyecanlı öyküleri bin yıllar öncelerine dayanan Fatih'i, yani efsanevi "Yarımada"yı ne zaman gezsem, tarihi semtlerinin sokaklarında, kuytularında yitip gittiğim ve anılarımın derin kuyusuna indiğim kadim "Suriçi" (*intramuros*) mahallelerinde sere serpe dolaşıp, geçmiş günlerimin izlerinde duygu yüklü özlemlerle ve büyük bir zevkle nasıl santim santim gezinip dursam, ailece Trabzon'dan İstanbul'a gelip Fatih Külliyesi'nin güneyindeki Sarıgüzel Caddesi'ne yerleştiğimiz o eski yılları, çocukluğumu ve ilk gençliğimi yaşadığım muhitleri kare kare gözümde canlandırmaktan, zamanımızın keşmekeşinden mümkün olabildiğince sıyrılıp, o günlerin sakin, huzurlu, ulaşılamayacak hırslardan arınmış, azla yetinmenin kabul gördüğü ve geleneksel kültürün izdüşümlerinde yaşamanın ilke edinildiği o eski aile ortamlarının hazzıyla sarmaş dolaş olurum. Bu unutulmuş kavramların ne denli önemli olduğunu idrak edebilen bir kişi olarak, kadim mahallelerdeki o güzel yaşamlarımızın beynimin kıvrımlarına sinip kalan görüntülerini, sıkça ve biraz da buruk bir hüzünle canlandırırım bilincimde.

Bu sebeple de, İstanbul hakkında yazdığı eserleriyle tanıdığımız rahmetli Süheyl Ünver Hoca'nın şu sözleri sık sık kulaklarımda çınlar durur; "Bugünkü ihmallerimizle İstanbul'un en ruh-nüvaz hatıralarını yok ettik ve şehrimizi acaib hallere koyduk!.."

Eski güzelliğinden, huzur aşılayan sakinliğinden, üslup karakteri taşıyan birbirinden güzel eserlerinden, temiz havasından, su gibi

berrak olup içilesi denizinden, kanaatkâr ve hoşgörülü insanından ne kaldı geriye?..

Tarihi tasarımını ve geleneksel yaşam biçimlerinin yansıdığı fizikî mahalle dokularını günümüzde çok az da olsa yaşatmayı sürdüren asırların Karagümrük semti yakınındaki Hırkaişerif İlkokulu'nda öğrenimime devam etmeye başladığım 50'li yılların sonlarında ne kadar da sakindi oturduğumuz Sarıgüzel Caddesi...

O çocuk günlerimde, kimin ne zaman yaptığını henüz bilmediğim tarihi miraslarımızın önlerinden geçip giderken, tüm İstanbul'a karşı duyduğum aşkımın "taçlandığı" Fatih muhiti, bütün çekiciliği ile gönül tahtımdaki yerini demek ki ta o yıllarda çoktan almıştı bile...

Tatil günlerimizdeki sıcak yaz akşamüstlerinin, evlere bir türlü girmeme inadımızı sürdürdüğümüz o kışkırtıcı saatlerinde, Fatih Külliyesi'nin gölgesinin serpildiği sokağımızdaki eski evlerin kapı giriş basamaklarında arkadaşlarımızla oturup yaptığımız sohbetlerin hazzının ne kadar erişilmez düzeylerde mutluluk verici olduğunu, şimdilerde yaşadığım, yakışıksız bencilliklerle, akıl almaz hırslarla, bilinçsiz özentilerle, "asık suratlı" mahalle ortamlarıyla, "selamsız" ilişkilerle, kavgacı ve tahammülsüz tavırlarla dolu, mekanik, yıpratıcı ve ruhları ezip parçalayan, "ölü balık bakışlı" insanların kol gezip, bir o yana bir bu yana savrulup durduğu dünyada ve yüksek beton binaların eziciliğinde çok daha iyi anlayabiliyorum.

Daha 1960'lı yıllarda çocuk oyunlarımız için seçtiğimiz mekânlardan biri olan ve Vatan Caddesi'nin kuzeyinde yer alan Bali Paşa Camisi çevresi, bunun az batısında Mimar Sinan'ın 16. yüzyılda ikamet ettiği mahallesindeki kendine ait camisinin yakınları, Hırkaişerif Camisi'ne çıkan eski sokaklar, Koyun Baba kabrinin gerisindeki arsa, Mesihpaşa Camisi'nin ve paşanın türbesinin de yer aldığı "esrarengiz havalı" avlusu, Akseki Mescidi çevresindeki otantik yollar, bir mücevher kutusu zarafetindeki Hüsrev Paşa Türbesi'nin çevresi, bizler için sanki çok uzaklardaki "masal diyarları" gibiydi. Buralarda hayaller kurarak oynadığımızda, sanki evlerimizden çok uzaklaştığımızı ve asırların gerisindeki tarihe geri döndüğümüzü hissederek, akşam basmaya yakın dakikalarda biraz da korkardık içten içe...

Bir gün rahmetli babam bir haber getirdi eve, taşınıyoruz dedi buradan!.. Şaşırdık, üzüldük, neden diye soramadık bile... Çünkü, bunu sıkça yapardı. Birkaç yıl içinde belki yirmiden çok ev değiştirdiğimizi hayal meyal anımsıyorum. Eşyamız azdı. Bir at arabası bir iki seferde eşyamızın tümünü yeni muhitimize taşımaya yetiyordu. Alışmıştık bu taşınmalara, ama yine de üzüldük, zira bu tarihi çevreyi çok seviyor-

duk. Sağlam dostluklar edinmiştik buralarda... Ama ne çare ki, yine gidiyorduk bir başka muhite...

Haydi, ver elini Şair Nabi Sokağı!.. Cibali yakınındaki Küçükmustafapaşa'nın az üst tarafı... Eğitim hayatımın "terfi" dönemi, Gelenbevi Ortaokulu!.. Ne güzel günlerdi, o 60'lı yıllar... Müzik yaşamımıza da yeni yeni başlamıştık kardeşlerimle. Derslerden artan zamanlarda, yeni muhitimizde, yeni arkadaşlarımızla yaptığımız sokak eğlencelerinde, eski yangın yerlerinden kalan boş arsalarda "Kızılderilicilik" oyunlarımız, serüven dolu sohbetlerimiz... Kızlara fena halde "hava attığımız" amatör okul konserlerimiz... O sis perdelerinin ardındaki günlerime geri döndüğümde, Fatih semtinden sonradan ünlenmiş ne denli çok müzisyen çıktığını anımsarım hep...

Yanı başımızda Haydar semti vardı... Ve de bu kadim semtten adını alan eşi benzeri az bulunur anılarla dolu yazlık Haydar Sinema Bahçesi... Biraz daha aşağıda, Âşık Paşa'ya doğru Güneş ve artık kararmaya yüz tutmuş betondan "beyaz perdesi" geçip giden zamana hâlâ direnmeye çalışan Yavuz sinemaları... Yıllar önce, yüz adımlık mesafede üç büyük yazlık sinema bahçesinin bulunduğu bir kültür, eğlence ve kaynaşma ortamı...

Şimdilerde karış karış, santim santim dolaştığım, "eşsiz ve engin tarihini" iz iz sürerek araştırdığım "Şanlı Yarımada"nın bu kadim semtlerini, sokak sokak yeniden ve defalarca gezip arşınladığımda... Ve şimdi köhne arsalara, otoparklara dönüşen bu namlı sinema bahçelerinin hüzünlü hallerini gördüğümde, içim inim inim sızlar. Çünkü, makine tıkırtıları, çıtlatılan çekirdek sesleri ve tahta sandalye gıcırtıları artık duyulmaz olmuştur, binlerce film yıldızının anılarıyla dolu bu sessiz bahçelerde...

Hele hele bir "Lüks Sineması" vardı, Fevzipaşa Caddesi'ne kuzeyden açılan Yavuz Selim Caddesi kıyısında... Şimdi de duruyor... Duruyor da, bahçesindeki tahta sandalyeler tarihe karışmıştır artık... Onların yerinde otomobiller var, tıkış tıkış... Otopark olmuş bahçe... Ah, ne olurdu yeniden bir sinema bahçesine dönüşse... Sandalyeleri de eski tipte, "gıcırtılı" tahtalardan olsa... Yarımada belediyesi bu işi yapsa, bizi geçmişteki bir numaralı "gece eğlencemiz"le buluştursa... Ne güzel olurdu... Olurdu da, ya yitip giden o eski kültür ortamı?.. O nasıl geri gelebilir ki?.. Yığın yığın kalabalıklara ilk konserlerimizi verdiğimiz sahnesi bile hâlâ duruyor, artık filmlerin gösterilemediği betondan "beyaz perde"sinin dibinde...

Hey gidi, hey... Ne günlerdi... Babamla Cibali yakınındaki Küçükmustafapaşa'ya iner, tarihi hamamın kıyısındaki dört yol ağzındaki balıkçıdan taptaze hamsi alırdık akşamları. Balıkçı da hamsileri

"gazete kâğıdı"ndan yapılmış torbalara koyardı. Köşedeki fırından aldığımız sıcacık, çıtır bir ekmeği de filemize yerleştirir, tentesine iple bağlı lambaların ışıkları, meyvelerin, sebzelerin üzerinde göz kamaştırıcı biçimde yanan manavdan bir iki turp, salatalık ve marulu da sardırıp, mütevazı evimizin yolunu tutardık.

Hoca Hüsrev Camisi'ni, kiliseden dönüştürülen Gül Camisi'ni, Küçük Mustafa Paşa Hamamı'nı bu yıllarımda görmüş, tanımış ve sevmeye, ilgi duymaya başlamıştım. Sonra, Âşık Paşa Camisi, Şeyh Velayeti Türbesi, Haydar Külliyesi, Zeyrek'e yakın Bıçakçı Alaattin Camisi, taş minareli Hacı Ferhat Camisi, idam edilen Tahir Ağa'nın camisi, Karadeniz Caddesi'ndeki 1911 tarihli benim Gelenbevi Ortaokulu'mun yakınında ve Kadı Çeşmesi'ne doğru gördüğüm Yarhisar Camisi... Buralara, o eski yılların gizemli havası sinmişti sanki, beni hep içine çekiyordu "tarih kokusu"...

Rahmetli babam iyi ki taşımış bizi bu semte, sonra o semte, daha sonra da bir başka semte... Dolaşıp durmuşuz, göçebe "Orta Asyalı Türkler" gibi... Son olarak da, haydi bakalım Eski Şifahane Sokağı'na!.. 1470 tarihli Fatih Külliyesi'nin "şifahane" bölümü ne yazık ki zamanımıza ulaşamamış. İşte, külliyenin kuzey doğu ucundaki şifahanenin arazisi içinde, şimdi koca bir mahalle ve aynı isimli bu sokak yer alıyor. Vefa Lisesi'ne, işte bu sokaktaki 23 numaralı evimden gider dönerdim... Hâlâ duruyor yerinde ve hiç değişmemiş benim oturduğum 1960'lı yıllardan bu yana... Ne kadar güzel!..

Ha, bir şey var değişen!.. Tarihi "Çarşamba Pazarı" artık bu sokakta da kurulmaya başladı. Giderek büyüyor, sokaklara yayılıyor demek ki bu namlı pazar...

Sokağım tarih, okulum tarih, gidip geldiğim güzergâhım tarih!..

Vefa Lisesi günlerimin ders arası "teneffüs"lerinde, Mimar Sinan'ın çıraklık eserim dediği 1547 tarihli Şehzade Mehmet Külliyesi'nin kuytularında ve kuzeyden bitişiğindeki 18. yüzyıldan kalma Şehit Ali Paşa Kütüphanesi'nin bahçesinde nasıl da eğlenirdik, kan ter içinde... Okuluma gelirken Şehzadebaşı Caddesi ile Dede Efendi Sokağı'nın kesiştiği yerde ve caminin dış avlu duvarının köşesindeki yeşil sütuna mutlaka dokunur, ama ne olduğunu bilmezdim. Oysa, bir "mihenk taşı" olan bu sütunu Mimar Sinan buraya "İstanbul Yarımadası"nın ortasını belirtmek için sabitlemişti. Sütunun karşı köşesinde 1720 tarihli Sadrazam Damat İbrahim Paşa Külliyesi... Ve bitişiğinde ünlü "Direklerarası"... Şehzade Camisi'nin batısında ise ilginç minaresiyle Burmalı Cami...

Lisemin çaprazında Molla Hüsrev'in Yarımada'daki üç camisinden bir diğeri ve 17. yüzyıldan Ekmekçizade Ahmet Medresesi...

Daha batıda ünlü bozacımızın dükkânı ve yaklaşık 1600 yıllık devasa Bozdoğan Su Köprüsü... Dibinde 18. yüzyıldan Recai Efendi sıbyan mektebi ve altında sebil... Bundan ilerisi Vefa'ya adını veren Şeyh Vefa Camisi, haziresi, çilehanesi, yine 18. yüzyıldan kalma Atıf Efendi Kütüphanesi, Cenderecizade Külliyesi ve Süleymaniye... Üçüncü tepenin göz kamaştırıcı tacı!.. Düşlerimdeki, her yanı tarih kokan Fatih!..

Ey Fatih, ey şanlı Yarımada!.. Ey, yorgun, ama kudretli kraliçe!.. Senin yaşlı ve hüzünlü gözlerin bizlere neler neler anlatıyor... Nice şaşaalı günler gördün, ne eziyetler yaşadın upuzun tarihin boyunca... Ama hep "kıskandırdın" kendini... Yüceliğinle, üzerine kondurulan "taht"larınla, gurur veren kültürel zenginliklerinle... Sonsuza dek yaşa Yarımada!.. Suriçi'ndeki "koza"nda kurum kurum saltanatını sürdür...

Sen, kültürümüzün, tarihimizin "tapu senedi", hepimizin "göz nuru"sun Yarımada!..

Temmuz 2008-Ağustos 2015

DEĞİŞİM

Dünyanın en güzel tarihsel topoğrafyasının üzerinde oturuyoruz biz İstanbullular... Beri yandan, genel kent nüfusunun %60'ından fazlasının plansız, programsız ve her şeyden öte denetimsiz biçimde inşa edilmiş yapılarda ikamet ettiği bir "megapol" içinde ikamet ediyoruz... Çoğu da "sakat ve çirkin", binlerce binayla dolu olan ve sadece bir ilçesinin, yani Bağcılar'ın Türkiye'nin 60'a yakın ilinin nüfusundan daha kalabalık olduğu devasa bir şehir burası... Üstelik gecekondulaşma alanları sürekli artan, şekilsiz, yüksek binalarla dolup taşan ve dünyadaki 130 ülkeden daha fazla nüfusa sahip bir şehrin içinde gün sayıyor, yıllar tüketiyoruz... Hemen hemen ülkemizin her şehrinden göç edip gelen insanlar, yorgun şehrin nüfusunu çığ gibi arttırmaya halen devam etmekte ve gecekonduların hâkim olduğu büyük yerleşimlerde yapılan bazı çalışmalarda gözlemlenen olgular, günümüzde İstanbul'un bu bölgelerinde muazzam bir nüfus dinamizminin yaşandığını ortaya sermektedir.

1970'lerden önceki gecekondulaşmada, şehre göç edenler buldukları hazine arazilerine yerleşip kısa sürede burada "kondu"sunu yapmakta ve bundan sonra da artık o bölgelere tam anlamıyla yerleşmekteydi. Bu tarihlerden sonra yeni gelen kuşak ise gecekondu inşa etmek için bu arazileri "parselleyip satan" birtakım kişilerle karşı karşıya gelmiş ve tabii ki burada en kârlı ve haksız kazanç elde edenler "parselleyiciler" olmuştur. 80'lerden sonraki yıllarda ise şehrin modernleşme sürecindeki gelişimine aykırı şekilde, durum daha da "gemi azıya almış" ve inşaatçılar tek bir gecekonduyla yetinmeyip başka başka gecekonduların da sahibi olma yönünde "ilerleme" (!) kaydetmişlerdir.

Bu çarpıklıklar, aynı zamanda İstanbul'un "sosyo-kültürel" boyuttaki gelişimine de kuşkusuz sekte vurmakta gecikmemiştir.

Göz alıcı bir tarihi geçmişle kucak kucağa olmuş, sarıp sarmalanmış, upuzun geçmişinde, nice medeniyetlerin hatıralarıyla, eserleriyle ve anıtlarıyla ilgili, ilginç, gizemli bilgilerin, kültürel birikimlerin, henüz gün ışığına çıkarılamamış tarihi belgelerin ve zamanımızla buluşamamış nice nice insan öykülerinin saklı olduğu bir şehir burası. Dolayısıyla İstanbul, bu yönüyle, sahip olduğu büyük şöhretini fazlasıyla hak etmektedir.

İstanbul'un hangi yöresine bakılırsa bakılsın, tarihi olgularından birine rastlayabilme olanağı mutlaka vardır. Üsküdar'ında, Eyüp'ünde, Boğaziçi'sinde, Galata'sında, zamanın derin kuyularında yitip gitmiş bir Romalının anısıyla, sıradan bir Osmanlı'nın somut mirasıyla, neredeyse tamamen yok olmuş, ama yine de heyecan verici birkaç iz bırakabilmeyi başarmış eski bir mahalleden arda kalan fiziksel bir dokuyla, bir hatırayla karşılaşabilmek her zaman mümkündür. Bunların hepsini bir araya toplayıp yazmaya, inanın, ciltler, hatta ömürler yetmez.

İşte, bu kitapta, artık çok geniş ve adeta ucu bucağı olmayan sınırlar içinde boğulmuş ve çok hırpalanmış halde, asırların yorgunluğunu sırtlanmış olan "Tarihi Yarımada"da, yani günümüzün "Fatih"inde en eski mahallelerin izlerini sürecek, onlardan geriye hangi yeni yerleşimlerin kaldığını, İstanbul Yarımadası'nın tamamında yer alan eski eserlerden zamanımıza hangilerinin ulaştığını, birçoğunun nasıl yitip gittiklerini ve ne şekilde yok edildiklerini öğrenip, tarihi miraslara karşı içimizde kök salmış olan "kültürel eksikliğimizin" ve günümüzdeki İstanbul'un, dahası "Yarımada"nın her noktasında bu konulardaki genel sorunlarının neler olduğunu anlamaya çalışacağız.

Cumhuriyetimizin banisi Atatürk, İstanbul'un önemini vurguladığı ünlü satırlarında, üzerinde yaşayan tüm insanların bu şehre karşı büyük bir sevgiyle bağlanmalarıyla ilgili olarak, İstanbul'un hepimizin serveti sayılacağını ne güzel ifade etmiştir;

"İki büyük cihanın mültekasında (buluşma yerinde), Türk vatanının ziyneti, Türk tarihinin serveti, Türk milletinin göz bebeği İstanbul, bütün vatandaşların kalbinde olan bir şehirdir!.."

Fakat İstanbul, tarihi süreci içinde herkesin gönlüne farklı bakış açıları doğrultusunda yerleşmiş, bu biçimde yoğrulmuş bir şehirdi ve imparatorluğun son dönemlerinde bitab düşerek mahvolmuş bir görüntü yansıtmaktaydı. İşgal ordularının 1918'den itibaren başkente girmesiyle birlikte bu oluşumlar tam bir felaket sahnesine dönüşmüş, sersefil bir hale düşen yılların dev payitahtı, Anadolu'ya sahip çıkmak bir tarafa, kendini ayağa kaldırmakta bile aciz bir duruma düşmüş-

tü. 11 Ekim 1923 tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesinde çıkan yazı, apaçık bu görünüşü yansıtmaktaydı; "Anadolu'yu İstanbul kurtarmamış, Anadolu İstanbul'u kurtarmıştır!.."

Öte yandan Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara'nın ülkenin başkenti olmasını olumlu bulan bazı görüşler, İstanbul'un acıklı durumunu gözler önüne sererek Ankara'yı kutluyorlardı; "Asırlardır merkezi hükümetin İstanbul'da olması nedeniyle Anadolu tamamıyla terk edilmiş ve harap halde bırakılmıştır. Ahlak ve sosyolojik açıdan da Anadolu'da yaşamak, seciyenin kuvvetlenmesini, zevk ve ahlaki nezaketi muhafaza gibi pek çok manevi fayda yaratır."

Uzun zamanlar boyunca, içine yuvarlandığı bunalımlar ve yokluklar kuyusunun bile yutup bitiremediği asırların başkenti İstanbul, atlattığı türlü badirelerle bütünleşmiş, bir düşmüş, bir çıkmış, bir parlamış, bir sönmüş, mahvedilmiş ve artık...

...Yeniden ışıldamaya başlamayı beklemektedir!.. Umutla!.. Kaybettiği pek çok değerini yeniden kazanabilme umuduyla!..

İSTANBUL, ACABA?!..

İstanbul'un genelini ve dünyaca önemi nedeniyle, daha çok Tarihi Yarımada'nın sorunlarıyla ilgili yaptırımları kurcalayan "acaba"lar, bu işe gönül vermiş zihinleri sürekli meşgul ve tedirgin etmeye devam eden bir süreci yaşamaktadır. Beri yandan, idare adamlarının bir türlü içeriğini tam olarak kavrayamadığı kültürel miras sorunları, genel olarak bunlara karşı sergilenen olumsuz yaklaşımlar, kamunun ilgisizliği, bilgisizliği ve boşvermişliği, hız kesmeden sürüp gidiyor... Sürüp gidiyor!..

Bu nedenle de İstanbul'a dair sorulacak pek çok "acaba"var...

İşte bu kitap, günümüzde büyük bir sorun olarak karşımızda duran "tarihi mirasların, gelenekselliğin ve bunlara ait hatıraların korunması"na ilişkin bilgiler ışığında yol alıp, bir yandan da Yarımada'nın günümüzdeki mahallelerinde ne tür kültür varlıklarının ayakta kalabildiğini, bunların ve daha önce var olup da yitip giden diğer eserlerin şehir kültürü içinde bu yerleşimlerde ne gibi sorunlarla karşı karşıya kaldıklarına değinecek.

Bir "dünya kültür başkenti" olarak algılanması gerekli olan İstanbul'un, hiç olmamasını dilediğimiz kültür mirası sorunlarının günümüzde dahi sürekli gündemde olup konuşuluyor olması gerçekten de büyük bir talihsizliktir. Tabii bu noktada kendimize sormamızın kaçınılmaz olduğu bazı sorular ister istemez karşımıza dikiliyor;

"Tarihi Yarımada" diye nitelendirdiğimiz ve üç büyük uygarlığın zengin anılarıyla dolu "derin tarih kuyuları"na sahip sur içi İstanbul'un, yani Fatih İlçesi'nin her noktası, acaba gerçekten de "tarihi" mi?.. Acaba, Unesco kültür kurumu, İstanbul Yarımadası'nın tamamını mı SİT alanı kabul etti, yoksa "bazı bölgelerini" mi?

2011 Ağustos'unda yayınlanan ve çok ilgimizi çeken önemli bir habere göre, dünyada yaşanabilecek en iyi şehirler sıralamasında Melbourne'un birinci, Viyana'nın ikinci olduğu ankette, "asırlar boyunca dünyanın en güzel şehri" olan İstanbul'un korkunç ve olumsuz bir arayla 109. sırada gösterilmesinden kaç kişi etkilenip bu akıl almaz durumu sorguladı, ürktü, kızdı, veryansın etti, üzüldü dersiniz acaba?

Acaba, dünyaca ünlü yarımadada, şehrimizi ziyarete gelmiş yabancı konuklarımızı Sultanahmet bölgesi dışında topluca gezdirebileceğimiz başka güzergâhları kusursuz biçimde tasarlayıp güzelleştirebildik mi? Yoksa bu tarihi alan "primat"lığını, yani "tek"liğini, "rakipsizliğini" hâlâ sürdürüyor mu?..

İlerideki sayfalarda yer alan resimlerde yer yer karşınıza çıkacak eski eserlerimize reva gördüğümüz perişanlığın somut görüntüleri, gerçekten kaçımızın dikkatini çekiyor, yüreğini burkuyor?..

Tarihi Yarımada'nın kültür miraslarına, birikimlerine ve tarihi şehir dokusuna karşı işlediğimiz bu büyük ayıpların, utanılacak ve utandıracak davranışların ortadan kaldırılabilmesi için ortaya konan çalışmaların yeterli ve tümüyle bilimsel olduğuna, acaba samimiyetle, bilinçli bir şekilde ve gönülden inanabiliyor muyuz?..

Sadece Fatih Yarımadası'nda değil, bütün İstanbul'da ikamet eden devasa nüfusun kültürel yapı taşları içinde, kıskanılacak önemdeki bu kültür şehrinin tarihine ve zamanımıza ulaşabilmiş eserlerine karşı hiç olmazsa "orta düzeyde" bir ilginin oluşturulması, bunun giderek arttırılması ve bu ilginin niteliği, niceliği ve homojenliği konusunda, acaba ne türde bir çaba gösteriliyor?..

İstanbul Yarımadası'nın bütünüyle "açık hava tarih müzesi" haline getirilmesi, eski harap mirasların, tarihi surların ayağa kaldırılması için, gerçekten de çok mu geç kaldık?... Ve bu arzumuz, sadece büyük bir "düş" mü olacak artık?..

Herhangi bir eski eserin onarımı sırasında işi yürüten firmanın eserin görülür bir yerine koyduğu tabelada, niçin "onarımın bitirilme tarihine" pek çok yerde uyum sağlanamıyor da, işler bezdirici biçimde uzadıkça uzuyor, uzatıldıkça uzatılıyor?..

Tarihi eserlerin üzerine çirkin yazılar yazmak, şekiller çizmek, afiş yapıştırmak (genel ve yerel seçim afişleri bile) ve çöp dökmek gibi yakışıksız bir davranışta bulunmak, yine pek çok İstanbullu için "kronik bir rahatsızlık" haline mi geldi acaba?

...Ve acaba, bu çağdaşlığa aykırı davranışların önüne geçilebilmesi, kültüre olabildiğince saygı ve sevgi gösterilmesi için, ne tür bir eğitim sisteminin uygulanması gerekiyor?.. Bir örnek; sokak tabelalarındaki

isimlerin tarihi bir yerleşim yeri açısından ne kadar önemli olduğu ve bunların o şehrin birer "tapu senedi" gibi kabul edilmesi gerekliliği acaba göz ardı ediliyor mu ki, sıkça karşılaştığımız şekilde, adeta tarihi belge olan bu isimlerle "oynanıyor"!..

Yarımada'nın pek çoğu 15. yüzyıldan kalma eski mahalleleri nasıl oluyor da acımasızca ve bilinçsizce ortadan kaldırılabiliyor, semtler mahalleye, fizikî karakteristik dokuları yok edilen bu mahalleler de "sadece adı kalmış" bölgelere dönüştürülebiliyor?..

Her on yılda bir yaklaşık 3 milyon kişinin İstanbul nüfusuna eklenerek bu üstün nitelikli tarihi yerleşim alanını dünyanın en kalabalık şehirlerinden biri olmaya doğru itmesi, acaba idare adamlarını gerçekten kaygılandırıyor mu?..

İşte, ilerleyen sayfalarda yol aldıkça yanıtlarını aramaya ve bulmaya çalışacağımız bu ve bunlar gibi soruların üzerlerine acil olarak nasıl eğilmemiz gerektiğini anlamaya çalışacağız.

Elinizdeki bu kitapta İstanbul Yarımadası'nı genel olarak bu çerçevede ele alıp, uzun tarihinde yaşanan ilginç olayları da olabildiğince yansıtmaya çalışacağım sizlere. Çünkü, geçmiş zamanların anıları ve bunların zamanımıza ulaşmış tarihsel kanıtları zaten birbirleriyle ilişkili. Tarih bize bu noktada çok önemli dersler veriyor. Anlam olarak, geçmişte yaşanmış olanları değil, "bir zamanlar var olanları" bizlere sunuyor. Bu çerçeveden bakıldığında da, ahalinin, otoritelerin, şehir yöneticilerinin yahut da merkezi idarelerin tutumu ve tarihsel şehre bakış açıları, anıtsal Yarımada'nın bağrındaki kültür miraslarının ve şehrin fizikî görünümünün nasıl değişimlere uğradığını, bunların zamanımıza ne şekilde ulaştığını, günümüzde nasıl değerlendirildiklerini açık biçimde gözler önüne seriyor.

Bu eski ve aşırı kalabalık şehrin sahip olduğu yüksek tarihi değeriyle ilgili sorunlar kuşkusuz ki "köy yönetimi mantığı" ile değerlendirilemez. Dünyanın en değerli tarihi şehrinde yaşayan herkesin, elden geldiğince İstanbul'u hak ettiği kültürel basamakların zirvesindeki konumunda koruma ve aynı şekilde geleceğe aktarabilme zorunluluğu vardır. Ama şehir kültürüne karşı, günümüzün sosyal yaşantısında bu iddiayı doğrulayacak bir katılımın olduğunu söylemek neredeyse imkânsız gibidir. İstanbul, gündelik siyasetin istediği biçimde oynayabildiği bir oyuncak değil, ona gerçekten gönülden bağlı ve onu koruyup kollamayı, tarihi ve doğal dokusunu "gözleriymiş gibi" korumayı kendilerine ilke edinmiş İstanbulluların, gerçek "İstanbulseverler"indir!..

İstanbul, uzun asırlar boyunca yaşadığı eşsiz maceralı günlerde çok eziyet çekip, içinde yaşam süren kültürel bilinci tam gelişmemiş insanlar tarafından hırpalanmış, yıpratılmış, yıkılmış, soyulmuştur.

Bütün bu olgulara, İstanbul'un bir türlü yakasını bırakmayan doğal afetleri ve hele hele o eski cehennemi yangınları da eklediğimiz zaman, bu görkemli tarih alanını kendine yaraşır biçimde koruyabilmenin ve asırlar boyunca yaşatabilme gayretini muhafaza edebilmenin zorluğu da ortaya çıkmaktadır. Uzun zaman süreçleri içinde dev uygarlıklara ev sahipliği yapan İstanbul'un bu anlamda korunabilmesi gerçekten güç bir iştir ve büyük hassasiyet taşıyan bu konulara çok bilinçli, donanımlı, bilimsel ve çağdaş tüm ölçütlere uygun olarak yaklaşılması kaçınılmazdır.

Bu değerlendirmelere bağlı olarak 2010 Avrupa Kültür Başkenti seçilebilme sürecinde İstanbul'un yaşadığı eski eserlerin onarım sorunlarını basından günlerce izledik. Konuyla ilgili yapılan birtakım hatalı çalışmaların Unesco kurumu tarafından onaylanmadığı haberlerinin kamuoyunu aylarca nasıl meşgul ettiğine defalarca tanık olduk. Bunları hep birlikte ilgi ve merakla takip ettik, gördük, üzüldük, yer yer kızdık.

Sonuçta anladık ki, her birey, kültürel mirasın koruyup kollanması konusunda sorumluluk taşıdığı halde, umursamaz bir şekilde bu sorumluluğa karşı, ya aykırı davranmakta yahut da bu konularla hiç ilgilenmemektedir. Bu nedenle, söz konusu kavramların toplumla bütünleşmesi, eğitim sürecinde yer alması ve kültürel mirasla ilgili duyarlılığın toplumu oluşturan bireylere küçük yaşlardan itibaren kazandırılması kaçınılmaz bir gerçek olarak belirginleşmektedir.

Şunu da kabul etmek gerekir ki, tarihi eserlerin, kültür miraslarının korunması konusu, yaşadığımız çağda muazzam bir "rant saldırısı" ile karşılaşıldığı için inanılması güç zorluklarla karşı karşıya gelmekte, zaman zaman da çatışmaktadır. Bunu aşmanın tek yolu, yine eğitimden çok daha farklı bir pota içinde değerlendirilmesi gerekli olan "kültür" olgusuna verilen önemden geçiyor. Ne yapılırsa yapılsın, bu çok hassas kavram eğer ıska geçilirse, yapılan işlerin hedefine ulaşamayacağı gerçeği ile yüz yüze kalabilmek işten bile değildir.

Bu yaklaşımlardan yola çıkıldığında, görkemli topoğrafik saltanatından ve tarihi miraslarının zenginliği açısından İstanbul Yarımadası'nın dünyada bir eşi olmadığı hepimizin malumu olduğu halde, son derece değerli ve heyecan verici bu tarih alanını iyileştirmeye yönelik çalışmalarda ortaya koyduğumuz somut yaklaşımların ne denli yetersiz olduğu da açıkça görülecektir. Esasen tüm İstanbul'u kapsayan genel şehir sorunları, Yarımada'nın dünya çapındaki ünü ve tarihi değeri göz önüne alındığında, coğrafi alan ölçeğinde görece küçük bir araziyi işgal eden sur içinde çok daha fazla önem araz etmektedir. Roma'da kişi başına düşen yeşil alanın 45 metrekare olmasının yanında, İstanbul

genelinde bu rakamın sadece 6,4 metrekare ile sınırlı kalması, tabii ki yeşil dokudan çok mahrum olan İstanbul Yarımadası'nın tarihi mekân ve kültür mirasları sorunlarına bir de bu "şehir peyzajı" çalışmalarının yetersizliğini eklemektedir.

Bu kitap, işte bu konular ışığından hareketle, İstanbul Yarımadası'nın tarihi süreç içinde yaşadığı evreleri, Romalıların ve Doğu Romalıların şehir yerleşimlerini, mahallelerini, fetihle başlayan Osmanlı dönemindeki ilk İstanbul mahallelerinin oluşumunu, bunların günümüzdeki durumlarını, üçgen formlu yarımadada coğrafi koşullara uyum sağlayarak ortaya çıkarılmış kültür miraslarını, bunlarla ilgili insan öykülerini, olayları, günümüzdeki kentsel sorunlarıyla birlikte elden geldiğince gözler önüne sermeye gayret edecek.

Kitabın asıl amacı, bütünüyle akademik bir çalışma olarak eski İstanbul'un Roma ve Osmanlı dönemlerindeki tarihsel topoğrafyanın içinde yer alan irili ufaklı tüm yerleşimleri en ufak ayrıntılarıyla inceleyip, derleyip toparlamak değil tabii ki. Burada ön plana aldığım ve içine duygusal söylemlerimi de kattığım çabamın asıl hedefi bir "farkındalık" yaratarak, Roma ve Osmanlı devletlerine başkentlik yapan İstanbul Yarımadası'nın önemini ve tarihsel değerinin büyüklüğünü bir ölçüde yansıtmaya çalışmaktır.

Beri yandan bakıldığında, dünyanın en önemli tarih alanlarından birisine ev sahipliği yapan eski Yarımada'yı, yaşadığı bütün serüvenleriyle birlikte, oldukça hacimli ve ayrıntı zenginliğini yansıtabilecek tek bir kitaba sığdırabilmenin olanaksızlığı da ortadadır. Yarımada'nın uzun ve heyecan dolu geçmişi, değil böyle bir kitaba, "her biri tuğla kalınlığında 70 cilde" sığmayacak denli zengin anılarla doludur. Şairin dediği gibi, "sade bir semtini bile sevmenin bir ömre değer" olduğu İstanbul'un görece küçük bir ilçesini, "Tarihi Yarımadası"nı anlatmak yahut da yazmak ise bir ömre değil, nice ömürlere sığmaz. Buna samimiyetle inanın ki, gerçekten sığmaz!..

İKİ BÜYÜK DÜNYANIN "MAKARR-I İDARE"Sİ*

İstanbul şehrinin genelini göz önüne getirdiğimizde, doğu ucunun Ağva'daki Kabakoz Deresi, batı sınırının Silivri'deki Kısırtepe, güneyinin Tuzla'daki Tuzburnu, kuzeyinin ise Çatalca'daki Kasatura koyu ile çevrili olduğunu, görece diğer pek çok ilin toprak genişliğine göre dar bir alan içine yayılmış ve yerleşim arazilerinin ise bu alanın daha merkezi bölümlerinde konuşlanmış olduğunu fark ederiz.

Yani kısacası, İstanbul'un bütünü çok büyük bir araziyi kaplamaz ve şimdilik (!) yaklaşık 5512 kilometrekare içindedir. Ama beri yandan, bu muazzam tarihi birikime sahip şehrin eşsiz serüvenlerle, birbirinden şaşırtıcı öykülerle sarmalanmış dev bir tarih alanı olduğunu da hemen anlayabiliriz.

Bir "dünya makamı", yani "dünyanın makarr-ı idare"si (başkent) İstanbul!.. Mimar Acem Ali'lerin, Atik Sinan'ların, Mimar Koca Sinan'ların, Sedefkâr Mehmet Ağa'ların, Davut Ağa'ların, Mustafa Ağa'ların, Tahir Ağa'ların, Araboğlu Hacı Melidon Kalfa'ların, Konstantin Yolasığmazis'lerin, Balyan'ların, Kayserili Avak'ların, Mihran Azaryan'ların, Vallaury'lerin, Dimadis'lerin, Mongeri'lerin, Canonica'ların, Vedat Tek'lerin, Kemalettin'lerin, Ali Talat Bey'lerin, Zühtü Müridoğlu'ların değişik yıllar ve upuzun asırlar içinde ürettikleri, taş taş üzerine koyarak, bronz bronz üzerine dökerek yaptıkları yüzlerce eserle abideleşen, efsanevi, şaşırtıcı, rakipsiz bir kadim şehirdir...

İstanbul, pek çok Osmanlı padişahının dışında, nice nice paşaların, çeşitli unvanlara sahip Osmanlı büyüklerinin gömülü olduğu ve

* Başkent.

muazzam öykülerle dolu bir tarihi nekropol alanıdır... Öyle bir şehir ki, gelen yazmış, giden yazmış, bitirilememiş... Çeşitli uygarlıklara ait yapı örnekleriyle dünyayı kendine hayran bırakmış... Rahmetli üstad Ekrem Hakkı Ayverdi'nin dediği gibi, "Osmanlı mimarisi, milletin kendisini temsil eder. Yüz yaşında ve at sırtında ülkeleri fethe giden bir Akçakoca, Budin'de dövüşürken şehit olan seksenlik Abdi Paşa, İstanbul'un Roma surlarında dimdik duran bir Ulubatlı Hasan neyse, şehrin mimarisi de odur!"

Macaristan'ın Zigetvarkapısı önündeki, vaktiyle yerinde bir kadınlar manastırının bulunduğu Yakovalı Hasan Paşa Camisi'nin zemin taşında yerinden sökülmeyen "Haç monogramı" dahi, çok uzaklarda İstanbul'u anımsatan soluk bir tarih sayfasıdır.

İşte, Things Seen, Henry Otis Dwight, E. Ashmead, W. Bartlett, J. Lewis Farley, Jules Labarte, George Young, W. Hardouın, Paul Fesch, Gaffarel, F. Yeats, Townshend, William Ramsey, Edwin Pears, Ebersholt... 1606-9 arası Venedik elçiliği görevi yapan ve İstanbul'u en iyi anlatan yabancılardan biri olan Ottaviano Bon... Konstantinopolis adıyla eserler yazıp da, kadim şehrin inanılmaz ölçüde zenginlikler sunan tarihini tüketemeyen, bitiremeyenlerden sadece birkaçı... Ayrıca, İtalya'nın Ragusa kentinde 1761'de doğup 1843'te Paris'te ölen Domini Banduri'nin de İstanbul hakkında iki eseri vardır. Bunlardan biri eski İstanbul'u anlatan "Numismata İmperatorum Romanum", diğeri ise "İmperium Oriental"dir. Eskilerden, Langusci'ler, Kritovulos'lar, İsidoros'lar, Kioslu Leonardo'lar, Trapezontios'lar, Georgios'lar... Bitmez tükenmez isimler...

Düşünün ki, sadece 19. yüzyılda yaklaşık 95 gezginin hatıratına konu olmuştur İstanbul. Çeşitli meslek guruplarından, arkeolog, tüccar, avukat, rahip, gemici, bu büyüleyici şehri adım adım gezerek notlar tutmuş; sosyal, fizikî ve askerî yapısını, ekonomisini anlatan nice eserler meydana getirmişlerdir.

Ya ressamlar!.. Bu hayal şehrin büyüsüne kapılıp Avrupalardan gelerek, ya da düşüncelerinde bu eşsiz dünya başkentini tuvallerine aktaran sayısız sanatçı... Peter Coeck (1502-1550), Melchior Lorichs (16. yy.), Jean Le Bond (18. yy.), Richard Dalton (18. yy.), Melling (19. yy. başları), Jean Baptiste Leprince (18. yy.), Henry Aston Barker (19. yy.), Armand Teophile Cassagne (20. yy. başları), Ayvazowsky (19. yy.), Felix Ziem (20. yy. başları), Maximilian Schimidt (19. yy.), İstanbul'un harabelerini bile bir liste halinde inceleyip yayınlayan Prof. Alfons Maria Schneider (1896-1952), Charles Alexandre Malfray (20. yy.) ve tabii ki Fausto Zonaro (20. yy. başları)... Ayrıca 1533'te İstanbul'a gelen Pieter Coeck Van Aaalast İstanbul'un fizikî pozisyonuyla ilgili önemli

gravürler çizmiş ve daha sonra bunları adıyla yayınlamıştı. Bunca resim... O günlerin İstanbul'unu ifade eden yüzlerce hatıra...

Dolayısıyla, el attığım konuya dair çalışmalar, bir yerde adeta "iğneyle kuyu kazmak" gibi... Ama o ölçüde de çok heyecan verici. İlk şıkkın zorluğu, asırlar öncesinin İstanbul'una dair şehir dokusunu bir biçimde zamanımıza aktaran bilgi ve belge eksikliğinin bir sorun olarak insanın karşısına çıkmasından kaynaklanıyor kuşkusuz. Ama hiç şüphesiz ki, bu esrarlı ve bilinmezliklerle dolu pozisyonu İstanbul'u çok daha cazip kılıyor. Söz konusu İstanbul olduğunda, haliyle her yerde ve her an inanılmaz sürprizlerle karşılaşmak son derece doğal gelebiliyor bir araştırmacıya. Tabii ki bu "karşılaşmaların" tümünün olumlu olduğunu söyleyebilmek kolay değil.

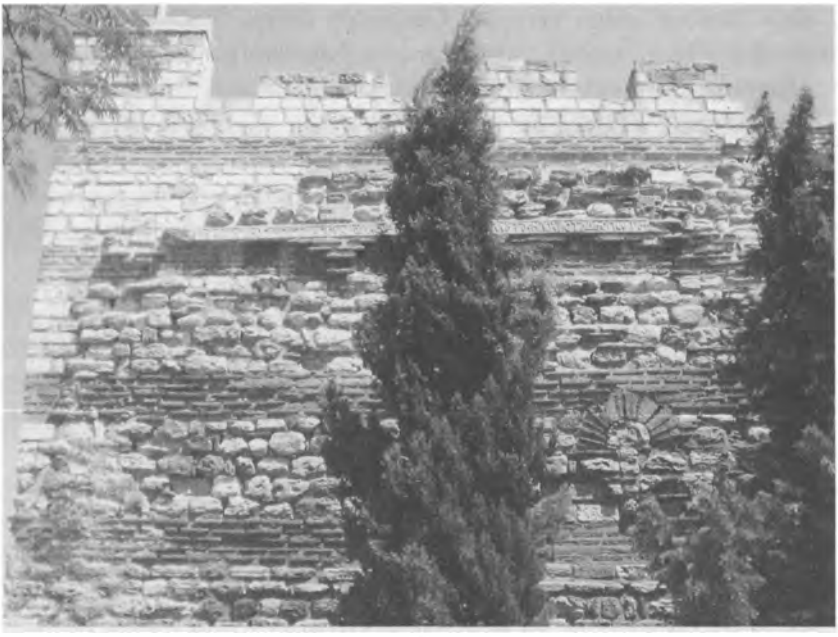
Bu kitapta da konu edeceğim şekilde, kültür miraslarıyla ilgili, benim gibi sizin de içinizi üzüntülerle, düş kırıklıklarıyla, kızgınlıklarla dolduracak sayısız görüntülerle karşılaşacağız zihnimizde. "Güzel İstanbul"un, acaba her an ve her yerde daima "güzel mi" olduğu gerçeği ile yüz yüze de geleceğiz. Ve de soracağız;

Akşamın yedisinde Zincirlikuyu istasyonunda mahşerî kalabalığın arasında, itiş kakış içinde adeta "Kadeş Savaşı"ndaymış gibi metrobüslere saldırıp (!) ani bir "yer kapma" çabasıyla yorgun ve perişan hale gelen bir şehirlinin gözündeki İstanbul ile, aynı saatlerde Boğaziçi'nde bir teknenin arkasındaki sofrasında yemek yerken, duygulu bir alaturka müziğin ve hafif esen iç okşayıcı rüzgârın eşliğinde süzüle süzüle yol alıp, her iki kıyıdaki güzellikleri, eski anıtsal mimari eserleri, şehrin eşsiz ve efsanevi doğal konumunu gururla seyreden bir başka İstanbullunun gönlündeki yahut da asırlar boyunca anlatıla anlatıla, çizile yazıla zihinlere nakşedilen unutulmaz satırların ve görüntülerin tarifindeki İstanbul ile, "saç baş yolduran" karmaşasıyla sıkça gündem konusu olan günümüzdeki İstanbul, aynı şehirler mi?..

Bir de şu açıdan bakmayı deneyelim İstanbul'a: Anıtsal heybetleri ve olağanüstü etkileyicilikleri ile dünyanın ilgisini üstlerine çeken Ayasofya'nın, Süleymaniye'nin, Sultanahmet'in siluetleri, az ileride ve "öteki yaka" Galata kıyısında, boynu bükük, perişan halde, yarıdan fazlası toprağa gömülmüş, üstelik zaman zaman utanmazca "umumi hela (!)" olarak da kullanılan ve yazgısından yüzü kızaran 18. yüzyılın kaptanıderyası Hatipzade Yahya Paşa'nın meydan çeşmesinin (bu tarihi meydan çeşmesinin üzerine bir an önce eğilmek ve onu kurtarmak için "bir dakika" bile beklenmemelidir) İstanbul'daki "önemsenişleri (!)" aynı kültürel hat üzerinde mi kesişiyor?..

Her bir eski taşı, her köşe başı, ayak basılan her yeri, ayrı ayrı ciltler oluşturacak denli heyecanlı, ürpertici, ibret verici, karabasanlarla, deh-

şetlerle, korkularla, top gümbürtüleriyle, ateşlerle, şehitlerle, kahramanlıklarla dolu olan ve binlerce insanın kanının aktığı kara surlarının pek çok kısmının çöplüğe dönüştürülmüş olmasından utanç mı duyuyoruz, ya da bütün bu birikimlere sahip dünya kültür mirasları birçoğumuz için sadece "artık geçmişte kalmış tarihsel bir dekor" olarak mı algılanıyor?..

İstanbul Kara Surları

Yarımada'nın güney Haliç kıyısında gururla sıralanan Ayvansaray-Balat-Fener üçlemesi, sadece birer basit ve köhne İstanbul semtleri mi, yoksa dünyayı kıskandıracak denli renkli, ilginç ve şaşırtıcı öykülerle kucak kucak yaşayan yüksek tarihi değerlere sahip birer "açık hava müzeleri" mi?.. O Haliç ki, çok da uzak olmayan tarihlerde cam göbeği mavisi sularında yunuslar yarışır, tür tür balıklar oynaşırdı. Eyüp taraflarında derinliği artık birkaç metreye inen ve Galata köprüsü civarında ise yaklaşık kırk metreyi bulan Haliç için bir zamanlar "altın boynuz" deyiminin kullanılmış olmasının çok uzak bir hatıraya ait "iki üç mısra" olarak kalması, bazı hassas gönüller için hüzün anlamına gelmiyor mu günümüzde?.. Kimi Roma kaynaklarında bu eski deyimin "Yarımada'nın boynuza benzeyen formu" için de anlatılması, çok kalabalıklaşan nüfusun içindeki "bir avuç meraklı" için dahi İstanbul'u tarif eden önemsiz birer ayrını olarak mı kaldı acaba?..

Vaktiyle Haliç çevresindeki tarihi mahallelerin köhne iskelelerini şenlendiren minik Haliç vapurları bu berrak sularda salına salına aheste gidip gelmekle Ayvansaraylıların, Balat ahalisinin, Fenerlilerin, Cibalililerin gönüllerinde erişilmez tahtlar kurardı. Öyle ya, üstadımız Semavi Eyice'nin hoş sohbetlerinden birinde bana naklettiğine göre, o küçücük Haliç vapurlarının önleri ve arkaları yuvarlaktı. Halk bu nedenle onlara, yemek masalarımızdaki tuzluklara benzemelerinden dolayı "tuzluk" adını vermişti. Gerçekten de bu "tuzluklar" hepten unutulup gitti mi acaba?.. Artık kimseler hatırlamıyor mudur onları?..

İstanbul Yarımadası'nın batısında ve kara surlarının dibindeki "Sulukule"nin, modern bir mahalle yaratmak adına kökten değişime uğratılıp tarihten ve geleneksel dokusundan kopartılarak alelade bir semte dönüştürülmesi, masa başından kalkmadan yazı yazmaya alışmış kaç İstanbul araştırmacısının, ya da tarihçinin zihnini meşgul edip yüreğini acılarla dolduruyordur acaba?..

İstanbul nereye gidiyor?... Bu büyümenin, kalabalıklaşmanın ve inşaat furyasının sonu nereye varacak?.. İstanbul'un önü alınamaz nüfus artışının bu tarihi rakipsiz şehri günün birinde "soluksuz" bırakabileceğini kaç duyarlı insan, ruhlarının derinliklerinde ürpererek hissedebiliyor acaba?..

Elindeki boş pet şişeyi fütursuzca yere fırlatıp atanlar, kırmızı ışıkta durmayı kendine "yakıştıramayan"! ve şerit değiştirirken asla sinyal vermeyenler, dükkânına "kafasına göre" tabela asanlar, "nezaket" sözcüğünü sadece apartman isimlerinde görenler, çekinmeden yerlere tükürenler, otoyollarda, hatta Boğaziçi kıyılarında (gözlerimle kaç kez tanık oldum) görülme korkusu ve utanma duygusu hissetmeden tuvaletini yapanlar, tarihi esermiş, önemli bir kültür mirasıymış diye hiç düşünmeden bunların "uygun" yerlerine yazı yazıp afiş yapıştıranlar, sıkışan otoyolların emniyet şeritlerine korkusuzca ve saygısızca dalarak sözde "cinlik" yaptığını sananlar, toplam 45 bin kilometrelik uzunluğu ile dünyanın çevresini dolaşıp beş bin kilometresi de artan sayısız sokaklarını oturdukları evleri gibi temiz tutmaya zorunlu olduklarını algılayamayanlar, eline bir defa olsun kitap almayanlar ve geçmişini hiç merak etmeyenler, ilginç tarihine bilinçsizce burun kıvıranlar, acaba bu şehirde yaşamaya layık mı?..

Şimdi, İstanbul'un "kapısını çalmakla" başlayalım yolculuğumuza. Bakalım "İstanbul Yarımadası"nın hüzünlü kapılarının arkasında neler var ve bizi oralarda neler bekliyor?.. Beri yandan okuyucu, mahallelerin öykülerinde, bazı mekanların, eserlerin, isimlerin, başka sayfalarda yer yer tekrar edildiğini görecektir. Bunu, zaman içinde farklı isimlerle anılan yerleşimlerde, değişimleri sıkça hatırlatmak için özellikle yaptım.

MISRALARDAKİ İSTANBUL

Nice şairler, bu büyüleyici şehir hakkında ne mısralar dökmüş durmuşlar tarih boyunca... Kimi övmüş, doruklara çıkarmış, kimi onu bütünüyle anlamak ve algılamakta ne kadar zorlandığını itiraf etmiş, kimi de ona âşık olmuş, uğruna gözyaşları dökmüş, unutamamış...

İstanbul, bütün bu kavramları fazlasıyla hak ediyor. O denli efsanevi, mistik, anlaşılmaz, hüzün verici, coşkulu, "Tamu" misali ürkütücü, "Bağçe-i İrem" görüntülü, kışkırtıcı, zalim, gönül okşayıcı, çekici, vazgeçilemeyen, terk edilemeyen, âşık eden, mağrur, kıyaslanamayan bir şehir ki, sayfalar, gönüller bir türlü yetişemez olmuş onu anlatmaya...

Hakkındaki efsanevi öykülerin "yerlere-göklere" sığmaz olduğu İstanbul Yarımadası'nın ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu tarihsel verilere dayanılarak "aşağı-yukarı" bilindiği halde, insanlar bu efsanelerin peşinden sürüklenip durmuş asırlar boyunca... Bizim Evliya Çelebi'miz, ta Hazreti Süleyman'a dayandırmış kuruluş öyküsünü... İlk merkez yeri de Topkapı Sarayı'nın mevkisiymiş... Oğlu Melik yine aynı yerde ikinci kurucu olmuş güya... Evliya'mız tarihsel kurucu Byzas'ın yerine de "Yanko Medyan"ı koyar...

Aslında Evliya'mız yeryüzünü dört kişinin kurduğunu iddia edermiş... Hazret-i Süleyman, İskender Zülkarneyn, Yanko Medyan ve Buhtunnasr-ı Kürdi...

Bakın, ta 6. yüzyıl şairi Leontios, o günlerin Sultanahmet Meydanı'nı ne güzel anlatmış;

"Bir yanım Zeuxippos, o güzel hamam
Bir yanım yarış ve ödül meydanı, Hipodrom"

Bizden biri, 16. yüzyıl şairlerimizden Latifî ise övgüde sınır tanımamış İstanbul için;

"İrem bağ budur dir her görenler
Ki çıkmaz istemez ana girenler"

Sonra devam etmiş Latifî ve yazmış da yazmış, Evsaf-ı İstanbul adlı eserinde;

"İki deniz arasında şahane bir incidir" demiş... Meleklerin dahi bu şehre hayran olacaklarını belirtmiş...

Yine aynı dönemlerden Taşlıcalı Yahya'nın gözünde Ayasofya bambaşka bir dünya idi;

"Ayasofyadur ana nam-ı şerif
Olmaz anun gibi makam-ı latif"

Sonra da şu mısraları dizmiş güzide şehrimize; "Ki bu fani cihanda var bir şehir, kadr-i unvan ile feridü'd-dehr, adı Konstantiniyye'dir anun."

...Ve işte şair Baki, "Dilrubalarla aceb kesreti var, her yolun geçemez hublarından gönül İstanbul'un."

17. yüzyılın genç şairi Bahtî ise İstanbul'a adeta rakip tanımamış mısralarında;

"Edirne şehri gibi gerçi şehr-i bedel olmaz
Yine amma bu dünyada Sitanbul'a bedel olmaz"

Bu noktada 18. yüzyıl Lale Devri'nin şairi ünlü Nedim'in satırlarını anmadan geçmek üstada büyük haksızlık olur doğrusu;

"Bu şehr-i Stanbul ki bî-misl ü behadır,
Bir sengine yekpare Acem mülkü fedadır.
Altında mı üstünde midir Cennet-i âlâ
Elhak bu ne halet, bu ne hoş ab u havadır."

Büyük şair, üstad Tevfik Fikret "Sis" isimli uzun şiirinde "ele geçirilmiş bir yaşlı bakireye" benzetmiş kadim kentimizi;

"Ey köhne Bizans, ey koca fertût-ı müsahhir
Ey bin kocadan arda kalan bive-i bakir"

Necip Fazıl ise büyük bir romantizmle ruhuna gömmüş İstanbul'u şu mısralarında;

"Ruhumu eritip de kalıpta dondurmuşlar
Onu İstanbul diye toprağa kondurmuşlar"

...Ve devam etmiş usta şair;

"Ana gibi yâr olmaz, İstanbul gibi diyar
Güleni şöyle dursun, ağlayanı bahtiyar...
Gecesi sümbül kokan, Türkçesi bülbül kokan, İstanbul..."

Ahmet Muhip Dıranas, "Yağma" isimli şiirinin son dörtlüğünde biraz sitem eder gibi dizmiş sözcüklerini, bu şehre yaptığımız haksızlıklardan dolayı;

"Bir Tanrı ve tarih güzeli, tabu;

Güneş ve sular mucizesi, bir giz..
Her zaman sonsuz elbet, İstanbul bu
Körelen biziz... kalbimiz."

Bir başka şairimiz, Ümit Yaşar'ın tespitleri ne kadar da doğrudur, İstanbul'un vazgeçilmezliği hakkında...

"İnsan bir kere sevmeye görsün, anladım,
Nereye gidersen git, orada İstanbul."

Talat Sait Halman ise, "İstanbul, çağların görmekten korktuğu düştür" diyerek, hepimizi bu kentin bilinmezlikleriyle dolu labirentlerine sürüklemiştir.

Daha eskilere dönelim ve 1514'te ölen Tacizade Cafer'e bir kulak verelim bakalım, neler demiş güzel İstanbul'umuz için;

"Güzellikte naziri yok cihanda,
Misali gelmemiş devr ü cihanda."

2. Beyazıt devrinden Sirozlu Sadi de şöyle demiş;

"Şehr-i İstanbul ki âlemde güzeller kanıdır,
Dünyanın arifleri katında Mısr-ı sânidir."

1569'da ölen Celalzade Mustafa Paşa'ya kulak verelim şimdi;

"Mekân-ı Ayasofya caygâh-ı evliya oldu,
Meleklerle anun muhakkak oldu kim doldu."

Büyük şairimiz Ziya Osman Saba'ya yer vermeden olur mu hiç;

"Garip İstanbul'umun türküsü,
Topkapılısı, Karagümrüklüsü, Eyüplüsü
Fakir fukarası, dulu, yetimi...
Gariplerin türküsü..."

İstanbul'un yüreği olan efsanevi Tarihi Yarımada'nın tarifsiz çekiciliği, onu taçlandıran Boğaziçi'nin ve Haliç'in benzersiz coğrafi konumları, Pera'sı ve Asya'sıyla İstanbul'un tümü, her daim kıskanılan, merak edilen bir şehir, yazarlara, şairlere, ressamlara, tarihçilere esin kaynağı olmuş bir cennetti adeta. Özellikle Tarihi Yarımada içinde konuşlanan ve bütün Ortaçağ boyunca Doğu Roma'nın başkenti olmakla taçlandırılan "Konstantinopolis" ve geç 15. yüzyıl ve sonrasının "Dersaadet"i, asırlar boyunca süren upuzun yaşamı süresince insanları bir mıknatıs gibi kendine çekmiştir.

"Tarihi Yarımada" nasıl bir yerdi?.. Niçin bu denli cezbediciydi?.. Dünyanın en büyük iki uygarlığı bu küçük araziyi "başkentleri" yaparak içinde nasıl bir yaşam sürdürmüşlerdi?.. Osmanlı, Tarihi Yarımada üzerinde bazı tarihçilerin söylediği şekilde "Müslüman olmuş bir Roma" pozisyonunu devam ettirerek binlerce eseri nasıl üretmişti? Şehir nasıl planlanmış, mahallelere, semtlere ne şekilde bölünmüş,

buralarda neler inşa edilmiş, günümüze dek süren anılarla bezenmiş asırlar içinde nice eserler, ne şekilde yok olup gitmiş, zamanımıza kadar neler kalabilmişti?..

Görece 16 kilometrekareye yakın küçük bir alanın sınırladığı Yarımada'ya 16. yüzyıla varıldığında, inanılmaz şekilde 220'den çok mahallenin sığdırılmış olduğunu anlatan bilgilerin karşısında, o mahallelerden sadece birinin acaba ne kadar bir yer kapladığı konusunda zihnimizde sürekli bir merak dalgalanması oluşturuyor bu şehir.

İstanbul Yarımadası'nın tarihi geçmişi gerçekten de çok uzun ve çok ilgi çekicidir.

Bence, bu tanımlama eksiktir tabii ki. Toğoğrafyasının güzelliği ve heyecanlı öyküleriyle Tarihi Yarımada, tam anlamıyla "nefes kesici" bir "açık hava müzesi"dir!.

TARİHİ YARIMADA'NIN SOSYAL VE COĞRAFİ KONUMU

Surların içindeki Yarımada'nın İstanbul genelindeki konumuna geçmeden önce, şehrin resmi il sınırları ve araziye yayılışı hakkında birkaç noktaya değinmekte yarar var.

Ülkemizin en "büyük" şehri olan İstanbul'un, içinde yer almış olduğu coğrafi sınırların genişliği ne garip ki, sahip olduğu muazzam nüfusun aksine Anadolu'nun pek çok kentinden "küçük"tür. Buna karşın çok hızlı şekilde artan nüfusu, İstanbul'un her yöne doğru sınırlarını zorlamakta, özellikle batı ve kuzey batıya doğru suburbanizasyon (banliyöleşme) karakteri yansıtan yepyeni yerleşim birimleri günbegün ortaya çıkmaya devam etmektedir. Özellikle 1950'lerin sonlarından itibaren tüm tahminleri altüst edercesine bir nüfus artışına sahne olan ve uzun asırlar boyunca esasen karmaşık bir nüfus hareketi grafiğine sahip bulunan İstanbul, o yıllarda içlerinde 280 bin kişinin yaşadığı 40 bin civarında ruhsatsız binayla dolmuştu bile. Yakın tarihlerde, konut alanlarının %4'ünün Anadolu yakasındaki, %5'inin de Rumeli yakasındaki eski yerleşim alanlarını kapsadığı hesaplanmış, gecekondu alanlarının ise tüm şehrin %42'sini oluşturduğu görülmüştür. Buradan yola çıkarak şunu söyleyebilmek olasıdır, İstanbul nüfusunun eski-yeni, semt ve yerleşimlere göre hiçbir zaman homojen bir dağılımı olamamıştır.

Fetih devrinden başlanarak, nüfusu dönem dönem "yuvarlak rakamlar" çerçevesinde belirlenen İstanbul'un, 1520-35 arasında nüfusu belirlenmeye çalışılmış ve insan sayısının 480 binlere vardığı tespit

Fatih'in uydudan çekilmiş fotoğrafı

Fatih Şehir Haritası

edilmişti. Beşiktaş meydanında günümüzde, Mimar Sinan yapıtı heybetli camisi görülebilen ünlü kaptanıderya Sinan Paşa'nın şahsi doktoru olan Cristobal Villalon'un yaptığı bir çalışmada ise 16. yüzyıl ortalarında şehir nüfusunun 520 binlere yaklaştığı görülmüştür. Bir zamanlar Çarşamba taraflarındaki ünlü medresesiyle tanınan ve bir "fetva mecmuası" düzenleyen Zekeriya Efendi 1578'de bir başka nüfus çalışması yapan kişiydi. Onun sayımında da nüfusun bu rakamlar çerçevesinde dolaştığı anlaşılmaktadır.

Erken 20. yüzyılın ilk dönemlerindeki çok sıkıntılı ve yokluklarla dolu yıllarda başkentin genel nüfusu iyice azalmıştı. 1927'deki Cumhuriyet dönemi ilk nüfus sayımında bu rakamın 790 binler civarında olduğunu şimdilerde hayretle karşılıyoruz. Demek ki 1848'deki tahmini 700 küsur binlik nüfus bunca yıl neredeyse hiç değişmemişti. Harbiye Nazırı Rıza Paşa'nın 1844'teki sayımına göre 800 bin kişiye ulaşan İstanbul nüfusu 1872'de epeyce artıp 960 binlere yaklaşmış, 1883'e gelindiğinde ise 90 bin kişi kadar azalarak 870 binlere inmişti. Sadece Tarihi Yarımada'nın nüfusu aynı yıllarda, Eminönü bölgesinde 151.963, Fatih tarafında ise 114.545 kişi olmak üzere toplam 266.508 kişiye varmıştı. Yarımada'nın doğusundaki Eminönü bölgesi yine aynı tarihlerde basın dünyasının da yüreği haline gelmiş bulunuyordu ve İstanbul'daki toplam 54 matbaanın 38'i bu semtteydi. Bu veriler doğrultusunda bakıldığında, Yarımada'nın bu bölgesinde hareketli bir nüfus trafiği olduğunu anlamak hiç de zor olmamaktadır.

1940 sayımında ise 990 bin dolaylarında seyreden İstanbul'un genel nüfusu, beş yıl sonra, yani 1945'te ilk kez "milyonu" geçiyordu. Bu, 1 milyon 78 bin kişilik nüfus, takip eden 20 yılda iki katından daha fazla bir sayıya ulaşacaktı. 1950'lerin başlarına gelene dek nüfusun fazla değişmediği görüldü ve 1 milyon 350 binlik bir rakam tespit edildi. (Bu tarihlerde şehirde ikamet eden İstanbul doğumluların oranı %53 iken, 1980'lerin ortalarında bu oran önemli bir düşüş kaydederek %39'a kadar gerilemiştir.)

İstanbul nüfusunun %29'lara varan 1970-75 yılları arası büyümesi, 1965-75 yıllarını kapsayan on yıllık süreçte toplam %70 artışa ulaşmış, Bakırköy bu on yılda %237 büyümeyle başı çekerken, Beyoğlu %5 sınırında kalmıştır.

Kısacası, sürekli büyüyen ve nüfus artışı hiç durmayacakmış gibi tehlikeli biçimde artan İstanbul, bu anormal olguların dayattığı pek çok sorunla mücadele ederken, yaşlı şehrin yorgunluğu ve bezginliği de giderek çoğalmakta, hatta dayanılmaz boyutlara tırmanmaktadır.

Günümüze bakıldığında ise, neredeyse çok az sayıda İstanbullu'nun kaldığı, fakat bunun yanında kendini İstanbullu kabul eden pek çok

kişinin bu şehirde ikamet ettiği görülmekte, "eski İstanbullu" gerçeği sanki rafa kaldırılmış, unutulmuş gibi durmaktadır. İstanbul'un genelinde günden güne değişen bölgelerin artış kaydetmesi artık kimselere garip gelmemekte, kendilerine ait "kıskanılan" tarihi mirasları görmeyen, tanımayan, hatta varlıklarını pek de "umursamayan" çok büyük bir nüfus bu eski şehirde ikamet etmektedir. Yakın tarihli bir saptamaya göre, hane reislerinin %85'inin İstanbul dışından olması gerçekten de şaşırtıcı bir olguyu da beraberinde getirmiştir.

İstanbul'un "kasaba görünümlü bir megaşehir"e dönüştürülmesi sürecinin tam olarak ne zaman başladığını kestirebilmek çok kolay değilse de, 1950'lerde on binler civarında bulunan gecekondu sayısının, sadece 13 yıl sonra inanılması güç bir artışla 600 binlere ulaşmasının, 1990'lara gelindiğinde ise sadece bazı gecekondu mahallelerinin nüfuslarının 500 binlere dayanmasının da mutlaka bu olumsuz dönüşüme katkısı olmuştur.

1960'ların başlarında İstanbul nüfusunun yaklaşık 1/3'ü gecekondularda ikamet etmekteydi. Yarımada'ya kara surlarından bitişik Zeytinburnu arazileri 16. yüzyıl başlarından Sultan Beyazıd-ı Veli ve 19. yüzyılda Bezmialem Valide Sultan vakıflarına ait olmasına karşın, bu kavramlar hiçe sayılarak gecekondularla dolmaya başlamıştı. Yine bu bölgede eski şehrin 5. yüzyıldan bu yana en tanınmış mesire bahçelerinden olan Çırpıcı çayırı da adeta tarumar edilerek yapılaşmaya açılmıştır. Şimdilerde bu ünlü tarihi mesire alanından geriye, yan tarafından hızlı tramvayın geçtiği sıradan bir arsa kalmıştır. 1950'lerde İstanbul'un en çok gecekondusu olan bölgelerin başında da zaten surdışı Zeytinburnu ile suriçi Fatih başta gelmekteydi.

İşin en şaşırtıcı yanı, erken 20. yüzyıldaki işgal günlerinde 700 binlerin de altına inen İstanbul'un nüfusu, 1840'lardan 1950'lere kadar uzanan yaklaşık bir asırlık zaman dilimi boyunca ancak iki kat artabilmişti. Doğrusu, günümüzde devasa sayılara ulaşmış çılgın kalabalıklar içinde bocalayan şehrin bundan 55 yıl önce barındırdığı nüfus o yıllarla kıyaslandığında neredeyse "devede kulak" kalıyor!.. İstanbul, 2 milyon 294 binlik nüfusa ise 1965 yılında ulaşmış, Yarımada'nın "Fatih" bölgesindeki en hızlı nüfus artışı 1945-55 arasında gerçekleşmiştir.

Yaklaşık yine 50 yıl kadar önce İstanbul genelindeki mahalle sayısı 290 kadardı ve bu mahallelerin 103'ü Tarihi Yarımada'da, yani asıl İstanbul'da yer almaktaydı. Bir başka bakış açısıyla, neredeyse tüm mahallelerin 1/3'ü Yarımada'da yer alıyordu. Ama o yıllarda İstanbul sınırlarının tüm yönlere doğru fazla genişleyip ilerlememiş olduğu göz önüne alınırsa, Tarihi Yarımada dışında, Üsküdar ve Eyüp merkezleri ve yakın çevreleriyle, Galata-Pera bölgesinin kuzeyine doğru ilerleyen

bir şehir coğrafyası ile karşılaşılmaktaydı. Boğaziçi'nin her iki kıyısında ve Kadıköyü-Pendik sahilleri arasında gelişime açık bölgeler oluşmasına karşın gerilerdeki araziler henüz bomboştu.

1911 tarihli "Mahallat Esamisi" (Mahallelerin İsimleri) adlı çalışmada, İstanbul'un Avrupa'daki şehirlere benzer şekilde belediye idaresinin yeniden teşkilatlandırıldığı 1857'den yaklaşık 1910 tarihine dek şehrin hudutları dört kez değiştirilen 20 belediye dairesine ayrıldığı gözlenmektedir.

O tarihlerde İstanbul'un genel sınırları Rumeli yönünde, Zekeriyaköy (Zekeriya bahçesi) ve Bahçeköy önünden geçer ve Ayazağa Çiftliği mevkisinden Haliç içlerine doğru inerdi. Buradan Kâğıthane ve Alibeyköyü hattını izleyerek Küçükköy, Rami, İç Davutpaşa, Haznedar, Ayastefanos ve Adalar'ı içine alıp, Asya yakasına geçer ve Bostancıbaşı köprüsüyle şehrin bu yöndeki belediye hududunu belirlerdi. Sonra Erenköyü'ne, Kozyatağı'na ve Merdibanköyü'ne (Merdivenköy) ulaşılır, buradan ilerleyen hat Libade, Çatal Dağı, Göksu Deresi arkasından Akbaba köyü (Beykoz), Kabakoz köyünden Anadolu Feneri'ne varırdı.

İstanbul şehrinin 20 belediye idaresi ise şöyle belirlenmişti; Beyazıt Dairesi, Sultanahmet, Fatih daireleri, Samatya, Eyüp, Beyoğlu (Tatavla ve Feriköy dâhil), Hasköy (Karaağaç ve Sütlüce dâhil), Beşiktaş (Balmumcu ve Dolmabahçe dâhil), Arnavutköy, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere, Beykoz, Anadoluhisarı, Beylerbeyi, Paşalimanı, Doğancılar (Harem-Haydarpaşa ile), Kadıköyü (Bostancı'ya dek), Adalar ve Makriköy (Bakırköy) daireleri...

Bu tabloya bakılıp 20. yüzyıl başlarının İstanbul'unun günümüzle karşılaştırılması yapıldığında, şehrin genel sınırlarının akıl almaz şekilde nasıl genişleyip bomboş arazileri istila eder biçimde büyüdüğü apaçık gözler önüne serilmektedir. İşte bu mevkilerde yeni kurulmuş ve halen kurulmakta olan sayılamayacak denli çok mahalle ve yeni yerleşim yerleri, İstanbul'u büyük sorunlarla karşı karşıya getirmekte gecikmemiştir. Suburbanizasyon (banliyöleşme) patlamasının yaşandığı görece yakın yıllar, beraberinde irili ufaklı sanayi hareketlerini de şehre yaymış, sanayi lokasyonu, hiç olmaması gereken biçimde Tarihi Yarımada'ya bile hâkim olmuştur.

Günümüzde özellikle Süleymaniye'nin Haliç'e inen yamaçlarında ve Laleli-Kadırga semtleri arasında, Langa sırtlarında, Yenikapı-Aksaray arasında ve Kumkapı-Beyazıt-Gedikpaşa hattındaki sokaklarda, hem çirkin binalar, hem de çeşitli imalat atölyeleri her yanı kaplamış haldedir. Ayrıca, Vatan ve Millet Caddelerinin her iki yanı boyunca uzanan ve eski Likos Dere Yatağı üzerinde konuşlanan yüksek katlı

devasa beton apartmanlar, tarihi arazilerin üzerine çullanmış ve pek çok kültür varlığının göz göre göre yitirilmesine neden olmuştur.

Tüm Yarımada'yı kıskacına almış trafik keşmekeşini de eklediğimizde, böylesine yaygın şöhretli bir tarih ve kültür şehri için bu sancılı durum, kaçınılmaz olarak pek çok sorunu da beraberinde getiriyor kuşkusuz.

Anadolu (Asya) ve Rumeli (Avrupa) kara parçalarına yayılan şehrimiz, bu iki yerleşim bölgesini birbirinden ayıran Boğaziçi su yolu ve Avrupa bölümünü de şehir merkezine doğru ikiye bölen Haliç oluşumu ile, dünyada eşine rastlanamayacak denli çekici bir coğrafi tasarım yaratır. 8. yüzyıldaki Arap orduları istilasında komutan Mesleme Abdülmelik'in adından dolayı Türklerin daha sonra "Müsellimabad" adıyla andıkları Galata bölgesi Yarımada ile ilişkisini uzun asırlar boyunca tıpkı Üsküdar yakasında olduğu şekilde daima kayıklarla sürdürmüştür.

Gerçekte merkezi İstanbul'u oluşturan Yarımada, Galata-Pera ve Üsküdar bölgeleri de Haliç ve Boğaziçi adıyla tanımlanan iki su yolu çevresinde yahut da yakınındadır. Ama il genelinde bakılacak olursa, İstanbul, batıda Tekirdağ'ın Çorlu ilçesine ve doğuda ise Kocaeli'nin Gebze ilçesine çoktan beridir dayanmış durumdadır. Belki biraz abartılı gibi görünebilir, fakat İstanbul'un sınırları gerçekten de belirsizdir. Sokaktaki sade vatandaşa da sorulsa, bu konuda alınacak yanıt aşağı yukarı bu çerçevededir. "Ucu bucağı belirsiz" unvanına herhalde en uygun düşecek şehirdir İstanbul. Üstelik bir canlı gibi her geçen gün büyüyor, şişiyor, enine boyuna genişliyor...

Şehrin bu "obezvari" gelişimi (!), neredeyse burada yaşayan her vatandaş tarafından adeta normal karşılanır hale gelmiştir. Öyle ki, bu kitap yazılırken İstanbul'un mevcut sınırlarının başka, basılırken daha başka ve siz okurların eline geçtikten sonra bile çok daha başka olması, İstanbulluları hiç de şaşkınlıklara sürükleyecek bir olay değildir. İçinde yaşayan bizlerin, bir ay önce uğradığımız herhangi bir banliyödeki fizikî dokuya bugünlerdeki ziyaretimizde rastlayamamamız karşısında hissettiğimiz kanıksama duygusunun başka türlü ne gibi bir açıklaması olabilir?

İstanbul'un çekirdeğini oluşturan ve sarsılmaz şöhretiyle asıl konumuz olan Tarihi Yarımada'nın kapladığı alan ise, çevresini her yönden saran Roma surları sayesinde net şekilde biçimlenip, belirgin hale gelmiştir. Gerek Roma ve gerekse de Osmanlı dönemlerinde sur içi İstanbul, şehrin diğer bölümlerinden ayrı tutulmuş ve statüsüyle, coğrafi konumuyla, imparatorların ikamet ettikleri sarayların yer aldığı bölgeleriyle daima en önde kabul edilmiştir.

Roma devrinin Konstantinopolis'i (Konstantinopol-Kospolis-Polis), günümüzde Haliç, Marmara ve kara surlarının çevrelediği ve "Tarihi Yarımada" diye nitelendirdiğimiz "Fatih İlçesi"dir. Osmanlılar da bu sınırlarıyla devletin başkenti olan İstanbul'u "Dersaadet" diye tanımlamışlardı. Galata, Eyüp ve Üsküdar bölgeleriyle, bütün İstanbul, Osmanlılarca asırlar boyunca "Dersaadet ve Bilad-ı Selase", yani "İstanbul ve Üç Belde" olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla Yarımada'nın sosyal statüsü diğer bölgelerden daha üst seviyede idi ve burada ikamet edenler "şehri" olarak anılırdı. Üsküdarlılar "kasabalı", Eyüplüler "köylü", Galatalılar ise "Frenk" idiler. Bunların dışında kalan diğer dış yerleşimler ise "kenar" olarak nitelendirilirdi.

2009'dan önce Unkapanı'ndan Marmara kıyısındaki Yenikapı'ya dek kuzey-güney ekseninde uzanan ve Valens (Bozdoğan) Su Köprüsü'nün altından geçen Atatürk Bulvarı, Yarımada'daki iki ilçe arasındaki sınırı oluşturmaktaydı. Yine bu birleşme öncesinde yaklaşık 10 kilometrekarelik bir araziye sahip olan Fatih, Eminönü'nün de katılımıyla Yarımada'nın tamamına kavuşunca, bu tarihi alan 15,6 kilometrekareye ulaştı. Batıdan doğuya uzunluğu ortalama 7,5 kilometre kadar gelen Yarımada'nın nüfusu da bu birleşmeye bağlı olarak arttı. Yaklaşık 425 binlik nüfus, 33 bin kadar yükselerek 460 binlere yaklaştı. 1880'de İstanbul'u 10 belediye dairesine ayıran düzenlemede bu dairelerin üçü Yarımada'daydı. Bunlar, Fatih, Beyazıt ve Cerrahpaşa Belediye Daireleri idi. Esasen İstanbul Belediyesi'nin Yarımada'daki ilçeleri olan Fatih ve Eminönü, 1928'de ikiye ayrılarak Yarımada'nın batısını ve doğusunu paylaşmışlardır. 1984'te dek Fatih ve Eminönü, diğer ilçeler gibi İstanbul Belediyesi'ne bağlı "şube" statüsündeki ilçesiydiler ve bunlar daha sonra ilçe belediyelerine dönüştüler.

Daha 1935'lerde ülkenin genel nüfusunun %5,5'i İstanbul'da ikamet ediyordu. Bu oran 2000'de %14,8'e ulaşmıştır. Yine 1935'te en kalabalık ilçe ise %26,6 ile Beyoğlu idi. Bunu %19,6 ile Fatih, %11,4 ile de Eminönü takip etmekteydi. Daha sonraki yıllar içinde Yarımada'nın doğu kısmı olan Eminönü ilçesinin nüfusu sürekli düşmüş ve 2000'lerin başında şehrin genelinde aldığı pay %0,6'ya dek gerilemiştir. Aynı yıl Gaziosmanpaşa ve Kadıköyü ilçeleri ise en kalabalık bölgeler olarak öne çıkmıştır.

Bu yıllarda Eminönü içindeki mahalleler arasında nüfusu en yoğun olanı %13,3 ile Kumkapı yakınındaki Nişanca olmuş, onu %8,1 rakamıyla Küçükayasofya takip etmiştir. O sıralarda ilçenin mahalle nüfuslarındaki azalma süratlenmiş ve bazı yerleşimlerde bu azalma %50'lere ulaşmıştır. İlginç bir şekilde, dış semtlere doğru şişe şişe büyüyen şehrin Yarımada dışındaki iki ilçesi olan Büyükçekmece %99 artış

kaydederek nüfusunu neredeyse katlamış, bunu Sultanbeyli yerleşimi %76'lık bir büyümeyle takip etmiştir.

Beri yandan, İstanbul genelindeki ilçe arazileri içinde en geniş olanı Çatalca (1316 kilometrekare) ve en küçüğü ise (8 kilometrekare) Bayrampaşa olmuştur. Tüm İstanbul'un şehir ölçeğindeki arazi büyüklüğüyle kıyaslandığında, bu denli küçük bir toprak parçasıyla yetinen "gerçek İstanbul", yani Tarihi Yarımada, bu "mini"liğine karşın, olağanüstü etkileyici tarihi ve coğrafi özelliği ile, değil İstanbul'un tamamının önüne geçmeyi, dünyanın pek çok şehrini gerisinde bırakma başarısını göstermiş ve fazlasıyla hak ettiği büyük ününe sahip olmuştur. Görüldüğü ve bilindiği gibi, İstanbul Yarımadası'nın bu muhteşem doğal konumu gerçekten de dünyanın başka şehirlerine kıyasla, onu inanılmaz derecede göz alıcı kılmaktadır. Kuzey yakasında yer alan ve eskilerin deyimiyle "Tanrı'nın armağanı" bir liman olan "Haliç"in varlığı ise, İstanbul Yarımadası'nı rakipsiz bir statüye ulaştıran en belirgin özelliklerinin başında gelir.

Roma çağında Yarımada, pek çok mahallesinin yanı sıra, bunları çevreleyen büyük ve tanınmış semtlere ayrılmıştı. Bu 16 önemli semtin 14'ü Yarımada'da, biri Eyüp'te ve bir diğeri de Galata tarafındaydı. Zamanımızda bu semtlerin bir kısmı mahalle olmuş durumdadır. Şimdi Cankurtaran Mahallesi içinde kalan Topkapı Sarayı ve çevresi Roma çağının ünlü Akropolis bölgesiydi ve burayı da kapsayan şimdiki Cankurtaran Mahallesi, Palatium Magnum, yani "büyük saraylar bölgesi" olarak tanımlanmaktaydı.

Bunun daha güney batısındaki Kadırga ve çevresiyse Ta Domninou idi. Beyazıt Kumkapı arasındaki yamaçlar Konstantinopolis'in en yoğun sivil yerleşim bölgelerinden biriydi ve Kapitolium semti adıyla tanınırdı. Daha sonraki sayfalarda ayrıntılarından söz edeceğim Filadelfia bölgesi ise şimdiki Şehzadebaşı-Vefa arasındaydı. Perama Unkapanı ve yakın çevresi, Konstantinianai de Zeyrek bölgesiydi. Unkapanı-Cibali arası da önemli bir Konstantinopolis yerleşimiydi ve Zeugma olarak bilinmekteydi. Cibali ile Fener arasında kalan Ayakapı civarı ise Roma devrinde Deksiokratiana idi. Cerrahpaşa Helanianai, Kocamustafapaşa-Cerrahpaşa arası ise Eksokionion'du. Karagümrük-Sulukule arası Pempton, Haliç kıyısı ve yamaçlarındaki Ayvansaray da Kinegion semtiydi.

Yarımada'nın "arkeotopoğrafyası"na göre, Haliç kıyıları şimdiki Mısır çarşısının önlerine dek sokuluyordu. Yapılan araştırmalarda eski asırlarda bir Latin-Venedik mahallesi olarak tanımlanan Mısır Çarşısı civarında bir Zeus başı, Tahtakale'de başsız bir gövde heykeli (tors) ele geçirilmiştir. 992 yılında buradaki Venediklilere ilk kez bir ayrıcalık

belgesi (kirisobulos) veren Romalı yöneticiler, 1080'lerde bu koloniden vergi (kommerkion) alınması konusunda bir de belge yayınlamışlardır.

Sirkeci sahillerinde 5. yüzyılda bir agoranın var olduğu, lağımın akıtıldığı Haliç kıyısında da bir savunma duvarı yapıldığı kayıtlarda mevcuttur. Çemberlitaş'tan Beyazıt'a dek uzanan kırsal alan (!) Bizantion döneminde mezarlık (nekropol) olarak düzenlenmişti. 200 hektarlık bir arazisi olan Bizantion, şimdiki kara surlarının yapıldığı 5. yüzyılda 1400 hektara ulaşmıştı. Süleymaniye Dökmeciler hamamı civarında "Tövbekârlar Manastırı" (Ta Metanies) görülüyordu ve Tahtakale civarında da bir Venedik mahallesi vardı. Ankara Caddesi ve Sirkeci yöresi Pisa kolonisine, Çarşıkapı civarı da Cenevizlilere aitti.

Sur dışında kalan Eyüp (Kosmidion) bölgesinde bulunan ve şimdiki Otakçılar'a doğru sırtlara yayılan yerleşim alanı Eksofilopation, Kasımpaşa tarafları da Kronides idi. Günümüz İstanbul'unun sadece Yarımada kısmında değil, hemen her yerindeki yerleşim bölgelerinin karşılıkları Roma çağında da mevcuttu. Ama Yarımada'yı oluşturan Konstantinopolis dışındaki bölgeler oldukça sakin ve küçük çaplı, köy görünümünde yerleşimlerdi. Günümüzdeki Boğaziçi semtleri Roma çağında, küçük balıkçı köylerine benziyordu.

Beri taraftan Yarımada'nın her yeri de yerleşime açık değildi. Özellikle, kara surlarının iç kısmında yer alan şimdiki Mevlanakapı, Silivrikapı, Belgratkapı, Şehremini gibi mahallelerde seyrek yerleşimler vardı. Bu arazilerde daha çok bostanlıklar ve askerî talim yerleri bulunmaktaydı.

İSTANBUL'UN ÜNLÜ "YEDİ TEPE"Sİ

Yarımada'nın iç kısmı ise topoğrafik açıdan bakıldığında, Doğu Roma başkentinin erken dönemlerinden beri batıdaki Roma'nın coğrafi şartlarıyla benzerlik gösterdiği fark edilir. Yahut da bu kentin ilk sahipleri tarafından öyle "görülmesi" arzu edilmiştir. Ne de olsa her iki kent de 395 yılının Ocak ayına dek aynı imparatorluğun batıdaki ve doğudaki "eşbaşkentleri" idiler. Bu tarihten sonra o zamanın dünyasının en güçlü devleti olan Roma İmparatorluğu ikiye ayrılmış ve İstanbul, doğudaki Hıristiyan-Ortodoks Roma İmparatorluğunun başkenti olmuştur. Ne var ki, Büyük Konstantin'in 330 yılında "eşbaşkent" olarak şehri kurduğu ve surlarla sınırladığı Konstantinopolis, 5. yüzyıl ortalarında yapılan şimdiki kara sınırlarının oldukça gerisinde kaldığı için şehirde yedi tepe değil, sadece beş tepe görülmekteydi. İtalya'daki "yedi tepeli" Roma'ya karşılık, doğudaki eşbaşkenti İstanbul'un da yedi tepesi olmalıydı ki, zaten vardı da!..

Yarımada'nın en belirgin ve popüler olan özelliğinin, sahip olduğu "Yedi Tepe" olgusu olduğunu rahatlıkla söyleyebilmek mümkündür. Bu yükseltiler günümüzde tabii ki coğrafi anlamda bir "tepe" konumu taşımasa da, eski İstanbul'da asla bulunmayan yüksek yapılar sayesinde gerçekten de birer tepe olarak algılanıyordu. Bunların en yüksek noktasında da mutlaka çok önemli bir yapı dururdu. Böylelikle o yapılar alçak noktalardan veya uzak yerlerden bakıldığında şimdikinden çok daha muhteşem görünür ve olması gerekenden fazla etkileyici bir görünüm sergilerlerdi. Günümüzde de bu tepelerin dorukları harikulade Osmanlı mabetleri ve sarayları ile süslüdür. Dünyaca ünlü mimar Frank Lloyd'un söylediği sözler,

Topkapı Sarayı'nın bulunduğu Yarımada'nın birinci tepesinin Fındıklı kıyılarından görünümü.

bu tür tarihi şehirlerde tepelerin ne denli önemli olduğunu vurgular niteliktedir: "Yapılar, tepenin kendisi olmalı. Arazi nerede bitiyor, tepe nerede başlıyor, anlaşılamamalıdır."

Doğudan batıya doğru ilerlediğinde, Yarımada'nın en doğu ucunu oluşturan Sarayburnu yükseltisinde birinci tepe ile karşılaşılır. Bu, yaklaşık 45 metrelik irtifada Topkapı Sarayı, asırların gururunu sırtlanarak tüm ihtişamıyla parıldar ve tepenin omurgasında yer alır. Sarayın yamaçları ise batıda Gülhane Parkı'na, doğuda ise Marmara kıyılarına doğru iner.

Türklerden önceki Roma devrinde imparatorluk saray kompleksi bu tepeliğin Marmara kıyılarına bakan yamaçlarına yayılmıştı ve Sarayburnu'ndan başlayıp batıya, Kadırga sahillerine dek uzanarak yaklaşık 500 bin metrekarelik bir araziye oturmuştu. "To Makron Palation", yani "Büyük Saray" yahut da "Kutsal Saraylar"ın (Hiera Palatia) bazı izleri günümüze ulaşabilmeyi başarmıştır. Ama eski saraylar kompleksinin yer aldığı yamaçlarda şimdi Akbıyık, Ahırkapı, Cankurtaran (Roma devrindeki Prookhotoi), İshak Paşa Yokuşu gibi yerleşim yerleri vardır. Bu bölge, yaşadığı bütün çağlar boyunca, neredeyse Yarımada'nın en önemli tarihi arazisini oluşturuyordu. Aya Maria Kilisesi de buradaki kıyıdaydı ve İstanbul'un koruyucusu olan "Bakire"ye, yani Meryem Ana'ya (Teotokhos) adanmıştı. Yılın her 25 Mayıs'ında kent ahalisi burada toplanır ve dua ederlerdi.

Esasen Roma saraylarının büyük kısmı Ahırkapı-Sarayburnu arasında konuşlanmış, buradaki Mangana Sarayı'nı 1042-55 yıllarında Konstantin Monomakhos yaptırmıştı. Kurtarıcı İsa ve Aziz Georgios Kilisesi de sarayın yanındaydı. Bu üç büyük yapının yerine daha sonra Osmanlı sarayının günümüze ulaşamayan "Şerefiye Köşkü" inşa edilmişti.

Ayasofya Meydanı'nın önündeki Roma'nın Ogüsteon (Augusteon) Meydanı'ndan batıya doğru Yeniçeriler Caddesi-Divanyolu güzergâhı boyunca ilerlendiğinde ise hafif bir yokuşun doruğunda Çemberlitaş Sütunu görülür. Büyük Konstantin'in 327 yılında buraya diktirdiği ve kendi adıyla anılan bu tarihi sütunun çevresi portikus denilen üstü kapalı, yanları açık eliptik bir agora gibiydi ve daha gerisinde senato külliyesi dururdu. İşte, üzerinde "erguvan renkli" Çemberlitaş sütununun yer aldığı bu 50 metreye yakın yükselti İstanbul'un ikinci tepesini oluşturmaktadır.

Az daha batıda ve Beyazıt Meydanı diye adlandırılan bölgeyi süsleyen 2. Beyazıt Camisi'nin ve bunun kuzey batısında yer alan Süleymaniye Külliyesi'nin arazi platformları, yaklaşık 60 metrelik yükseltiyle üçüncü tepede yer alır. Beyazıt Külliyesi'nin ana yapısı olan ve 16.78 metrelik kubbe çapıyla zamanımızın İstanbul'undaki en eski sultan camisi unvanı taşıyan (zira, Fatih'in yaptırdığı cami 1766'da yıkılmıştır) 1506 tarihli cami, bu tarihi alanın kimliğini tümüyle Müslüman-Türk semti görünümüne sokmuştur. Yüklendiği unutulmaz anılarla adeta Yarımada'nın odak noktasını teşkil eden Beyazıt Meydanı, 1866'da yapılan anıtsal "Seraskeriyat Kapısı" (şimdiki üniversitenin ana girişi) ile de, erken 16. yüzyıl ile geç 19. yüzyılı buluşturmuştur.

Beyazıt Meydanı, Roma devrinde 1. Teodosius Meydanı yahut da "Forum Tauri" (Boğa Meydanı) olarak tanınmaktaydı. İmparator Teodosius'un muazzam zafer takının mermer kalıntıları günümüzde de Beyazıt'tan Aksaray'a doğru inen Ordu Caddesi'nin her iki kıyısında görülebilmektedir. Ayrıca, Romalıların imparatorluk rengi olan erguvanın (purpur), bu üçüncü tepede mevcut olduğu öne sürülen "Porfilopolia Çarşısı"nda imal edildiği sanılır. O zamanlar mum imalatçılarının da Çemberlitaş-Çarşıkapı yönünde dükkânları bulunmaktaydı. Olasılıkla Roma devrindeki Beyazıt meydanında ve şimdiki külliyenin yakınında "Nimfeum Maximum" denilen devasa bir su havuzu yer alıyordu. Valens Su Köprüsü'nden aktarılan sular burada biriktirilirdi. Bu tarihi havuz o denli geniş bir alanı kaplıyordu ki, bunu vurgulamak için Nimfeum Maksimum'a "Teodosius Gölü" diye de bir isim takılmıştı.

Yine, şimdiki Beyazıt Kulesi'nin bulunduğu mevkide Roma çağında da bir yangın kulesi bulunduğu ve "Tetratision" denilen bu kulenin çok kenarlı ve ahşaptan yapılmış olduğu anlatılmaktadır. Osmanlı

döneminde ve 1749'da yeniden ahşap olarak inşa edilen yangın kulesi, Senekerim Balyan tarafından taştan yapılan şimdiki formunu ise 1828'de almıştır.

Çemberlitaş'ın yer aldığı ikinci tepe ile Beyazıt arasında uzanan Mese Yolu'nun (Divanyolu) yakınında Roma ekmek fırınlarının topluca yer aldığını da tarih kaydetmiştir. Osmanlı devrinde bu çarşılar bölgesinde iş gören kemerciler (ton zonaron), bakırcılar (khalkoprateia), kürkçüler (gunaris), ipekçiler (prandioprate) gibi çeşitli esnaf guruplarının toplandığı bölgelerde Romalıların da aynı işleri yapmış olduklarını, bu sözcüklerin Roma devrindeki karşılıklarından ve tarihi kaynaklardan öğrenebiliyoruz. Bu iş kollarına ait sistemleri Osmanlılar kısmen Romalılardan devralarak büyük ölçüde aynı mekânlarda sürdürmüşlerdi. Romalıların Beyazıt bölgesinde çeşitli balıkçı dükkânları da bulunmakta, balıkçıların burada serbestçe ticaret yapmalarına izin verilmekteydi. Balık, o devirlerde makbul bir deniz ürünüydü ve bir tanıdığa balık göndermek genellikle hoş bir davranış olarak kabul görürdü.

Erken Roma dönemlerinde, yani 4. yüzyılın ilk yarısındaki Büyük Konstantin (Konstantinus Magnus) devrinde, imparatorun yaptırdığı kara surları içinde kalan Beyazıt bölgesi "üçüncü tepe" olarak bilinirdi. Bu geniş ve oldukça boş olan arazilerin bir mezarlık alanı (nekropol) olduğunu, 1957-58'lerdeki yol düzenleme kazılarında elde edilen ve şimdi Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen çok sayıdaki mezar taşından anlamak mümkündür.

Daha sonraki dönemlerde bu açık alan şehircilik yönünden süratle gelişmiş ve orta yerinde "Anemodulion" adı verilen ve kadın biçiminde betimlenmiş bir "rüzgâr gülü" heykeli dikilmişti. 5. yüzyıl eseri olan bu heykelin altında ise "rüzgârın ilgisini çeken..." diye bir yazı yer alıyordu. Şehir kurulurken, insanların sağlıklı yaşamına uygun olan rüzgârların yönleri de hesaplanır, bunları işaret eden kuleler yapılırdı. 3. tepedeki Beyazıt ve Laleli arasındaki Anemodulion'a 4 ana rüzgâr (Caurus-Karayel, Poyraz-Aovilo, Eurus-Keşişleme, Africus-Lodos), 8 diğer rüzgâr ve bunların arasına da "16 küçük esinti" işaretlenmişti.

Yarımada'nın dördüncü tepesi ise, Atatürk Bulvarı'nın batısından hafif bir rampayla Fatih merkezine doğru çıkılan güzergâhın üzerinde yaklaşık 60 metrelik bir irtifada belirginleşir ve burada da Fatih Camisi tüm görkemiyle İstanbul'un olağanüstü siluetlerinden birini gözler önüne serer. Fatih Sultan Mehmet'in 15. yüzyıl ortalarında Aya Apostoli Kilisesi'ni yıktırarak aynı yerde kendi adına mimarbaşı Atik Sinan'a inşa ettirdiği cami 22 Mayıs 1766 depreminde yıkılınca, Sultan 3. Mustafa onun yerine şimdi görülen camiyi 1771'de yeniden yaptır-

mıştır. Bu deprem Fatih Külliyesi dışında pek çok yapıya zarar veren çok yıkıcı bir felaket olmuştu. Divanyolu'ndaki Atik Ali Paşa Külliyesi, Karagümrük'te bazı eserler, Ayasofya, Ayvansaray sur kapıları, han yapıları, Şehremini Baruthanesi, Kapalıçarşı, o zamanlar Cebehane-i Amire olan Aya İrini Kilisesi, Edirnekapısı'ndaki Çakırcıbaşı Camisi ve buradaki surlar, Silivrikapı'daki fişek depoları, Fatih'teki Hafız Ahmet Paşa Külliyesi, Kadırga'daki Esma Sultan Sarayı, Beyazıt'taki eski saray, Çemberlitaş'taki esir hanı, Fatih'teki Eftalzade Medresesi, Davut Paşa Külliyesi, o zamanlar Cibali'de bulunan büyük Tabya, Kocamustafapaşa, Süleymaniye ve Sultanahmet Külliyeleri, Küçük Ayasofya ve Kariye camileri, Edirnekapısı'ndaki Mihrümah Camisi, Silivrikapı içindeki İbrahim Paşa Camisi, Haseki Darüşşifası, Rüstem Paşa ve Şehzade Mehmet camileri, Şehremini Münadi Mescidi, Aksaray'daki Murat Paşa Camisi ve Sofular'da bulunan Yeniçeri kışlaları, Saray-ı Cedid (Topkapı Sarayı), Yedikule Hisarı gibi çok değerli Yarımada eserleri önemli zararlar görmüşlerdir.

Esasen şiddetli depremlerin sık sık sarstığı İstanbul, büyük yıkıntılarla karşılaşmış ve önemli sayıda eserini yitirmenin yanı sıra, bu felaketlerin boğuntusunda sosyal gelişmesinde önemli ölçüde sıkıntılarla karşılaşmış ve bunlarla baş etmekte oldukça zorlanmıştır. Ta Roma çağının erken dönemlerinden bu yana gerçekten büyük depremlerle yüz yüze gelen İstanbul'a 447 ve 478 depremleri büyük hasarlar vermiştir. 484 yılındaki sarsıntı da kayda geçen büyük bir felaket idi. 557 Depremi ise Ayasofya'da bile kubbe yıkıntılarına neden olmuştur. Bunlardan başka, 740'ta, 989'da, 1065'te, 1344'te, 1509'da (en büyük sarsıntılardan biriydi), 1556'da, 1659'da, 1719'da, 1754'te, 1766'da (Biraz yukarıda söz ettiğim büyük yıkıntılara neden oldu), 1855'te, 1859'da, 1894'te, 1912'de, 1964'te ve en son da 1999'da kaydedilen sarsıntılar İstanbul'un "felaketler tarihi"nde dikkat çekici sayfalar oluşturmuşlardır.

İstanbul Yarımadası'nın ünlü "tepe"lerinin izleri sürdürüldüğünde, Çarşamba ile Fener arasındaki sırtın doruğunda ve Fener Patrikhanesi'nin gerisindeki 50 metrelik yükseltide yer alan Yavuz Sultan Selim Camisi'nin bulunduğu noktada "beşinci tepe" yer almaktadır.

Görüldüğü gibi, yaklaşık Yarımada'nın batı-doğu coğrafi ekseninde bulunan bu yükseltiler, altıncı tepeden itibaren güneye doğru meyleder. Fatih merkezinden Edirnekapısı istikametine ilerleyen Fevzipaşa bulvarının surların dibindeki noktasında yer alan ve Mimar Sinan'ın eseri olan Mihrümah Sultan Camisi İstanbul Yarımadası'nın en yüksek noktasındaki tepedir (Harisios Tepesi) ve ortalama 76 (78,5?) metre gelir. Roma devrinde bu bölgeyle Fatih Camisi'nin yer aldığı Apostoli

(12 Havari) Tepesi arasında geniş bir düzlük uzanırdı ve buraya "Georgios Düzlüğü" derlerdi. Bu isim, 363'te Filistin'de katledilen ilk Hıristiyanlardan Georgios Sykoetes'ten gelmekteydi. Fatih'in bu yöresinde o aziz adına bir kilise kurulmuş olduğu iddiası vardır. Soyadından ötürü bu azizin ikamet ettiği Galata bölgesine de onun hatırasına "Sykai" denmişti.

"Asitane-i Aliyye" olarak tabir edilen Tarihi Yarımada'nın Yedinci Tepesi, güneye doğru kıvrılan güzergâhın Marmara Denizi'ne yakın sırtlarda ve Osmanlıların "Kuru Tepe" diye bildikleri Cerrahpaşa yükseltisinde yer alır. Cerrah Mehmet Paşa'nın 16. yüzyılda yaptırdığı külliyesinin biraz batısında görülen İmparator Arkadius Sütunu (günümüzde Haseki Sultan Sokağı'ndadır), aynı zamanda Exakionion, ya da "Kserolofos" diye tanımlanan agoranın bulunduğu alandadır ve bu noktanın yüksekliği de ortalama 55,8 metredir. Günümüze çok ufak bir parçası ulaşan yedinci tepedeki bu çok önemli sütun, yaklaşık 1600 yıllık bir eserdir.

Bu şekilde tanımlanan yedi tepenin hepsinde İstanbul'un en değerli kültür miraslarının yer alması, Yarımada'nın görsel olarak daha da görkemli biçimde algılanmasına neden olmaktadır. Özellikle üçüncü tepenin tacı Süleymaniye Camisi, gerisinde güneş battığı anda sergilediği inanılmaz etkileyici siyah silueti ile dünya çapında ün kazanmış ve Tarihi Yarımada'nın bu yükseklikteki konturlarının devamını oluşturarak şanını kat kat arttırmıştır.

Günümüzün Yarımadası'nda artık tamamen kaybolmuş yahut da gözle fark edilemeyecek duruma gelmiş bu efsanevi yükseltilerin altısı, Roma döneminde batı surlarından şehre giren ve şimdiki Vatan Caddesi'ni izleyen güzergâhtan akan Likos Deresi'nin kuzey yakasında yer aldığı halde, sadece Cerrahpaşa yükseltisini oluşturan yedinci tepe, bu derenin ve dolayısıyla Yarımada'nın güney kanadında bulunuyor ve Marmara Denizi'ne akıyordu.

Tarihi Yarımada'nın birinci tepesini oluşturan Hipodrom çevresindeki eski zemin, denizden yaklaşık 32 metre kadar bir yüksekliğe ulaşır ki, ilginç bir biçimde bu ölçü hemen hemen Ayasofya kubbesinin çapına denk gelir. Bu orijinal zeminin günümüz Hipodromu'nda (At meydanı) yaklaşık 4 metre yükselmiş olduğu, Hipodrom arenasının omurgası olan "spina"daki Mısır dikilitaşının ve tunçtan imal edilmiş 2500 yıllık Yılanlı Burma Sütun'un diplerindeki zeminden ilk bakışta açıkça algılanabilmektedir. Ayasofya'nın giriş bölümünde de bu yükselti farklılığı, 415 yılında yapılan ikinci Ayasofya'nın merdivenli giriş kotunda kendini belli eder. Fakat Yarımada'nın her yerinde zeminin 2600 yıllık süreçte bu kadar yükseldiğini düşünmek doğru olmaz.

Çünkü, diğer semtlere göre Hipodrom çevresindeki mimari hareketlilik, çeşitli isyanlar ve bunların neden olduğu yıkıntılar, enkazlar, yangınlardan arda kalan molozlar ve küller, Roma ve Osmanlı dönemlerinde hatırı sayılır yoğunlukta bu zeminin asırlar içinde giderek yükselmesinde etken olmuştur.

Tarihi Yarımada, kuzey batı ve güney doğu istikametinde, birbirine paralel iki sırta sahiptir. Bu irtifalar, doğudan batıya doğru kara surlarına yaklaşıldıkça artar. Sırtların ortasında ise, günümüzde aynı güzergâhta Vatan Caddesi'nin (Adnan Menderes Bulvarı) ilerlediği, Roma devrinin Likos Vadisi geçer. Türkler bu mekâna "Yenibahçe Çayırlığı" yahut da "Bayram Paşa Vadisi" derlerdi. Bu vadinin ortasından akan ince dere de Likos adını taşırdı. Bu derenin, kara surları üzerindeki Pempton askeri kapısındaki burçlardan birinin altından şehir içine girdiği ve bu nedenle "Sulu Kule" adını aldığını iddia eden kaynakların yanında, aslında bu sur kapısının suyla çalışan bir tür "hidrolik mekanizma"dan dolayı bu ismi aldığını söyleyen kaynaklar da bulunur. Bir başka söylentiye göre de, Likos bir Trakya kavminin adıydı ve M.Ö. 1200'lerde güney Avrupa'dan göçe zorlanarak buralara dek gelmişlerdi. Yarımada'nın Sarayburnu mevkisinde Bizantion'un kuruluşundan önce kurulan küçük köyün adı da bu Likos'tan devşirilerek "Ligos"a dönüştürülmüştü. Bazı kaynaklarda Likos'un, "Lekop" (kurt) anlamına gelen bir sözcük olduğu da ileri sürülmektedir.

Vadinin güneyi, Marmara kıyılarına doğru gittikçe alçalan basık yamaçlarla kaplıdır. Şimdiki Haseki Caddesi'yle Kocamustafapaşa Caddesi, Aksaray-Yedikule istikameti doğrultusunda bu sırtların üzerinden geçmektedir. Samatya içlerindeki Orgeneral Nafiz Gürman Caddesi, batıdaki bölümü İmrahor İlyas Bey Caddesi adını almak suretiyle, Aksaray-Yedikule hattını kat eder ve aynı sırtların Marmara Denizi'ne yakın bölümünden geçer. Demiryolu hattı da, Kennedy Caddesi adıyla Bakırköy'e dek ilerleyen sur dışı kıyıların hemen iç tarafında kalır.

Uzun asırlar boyunca doğal durumunu korumayı başaran bu kıyılar, özellikle 1950'lerden sonra çeşitli yol inşaatları, moloz dökümleri, istimlakler, marina ve liman yapımlarıyla orijinal topoğrafyasından oldukça uzaklaşmıştır.

YARIMADA'YI ÇEVRELEYEN SURLAR

Büyük şairimiz Yahya Kemal, ünlü mısralarıyla düşlerimizde şekillendirdiği İstanbul surlarını, yüklendikleri anılarıyla ve güçlü yapı karakteriyle ne güzel anlatır;

"Son savletinle vur ki açılsın bu surlar,
Fecr-i hücum içindeki tekbir aşkına."

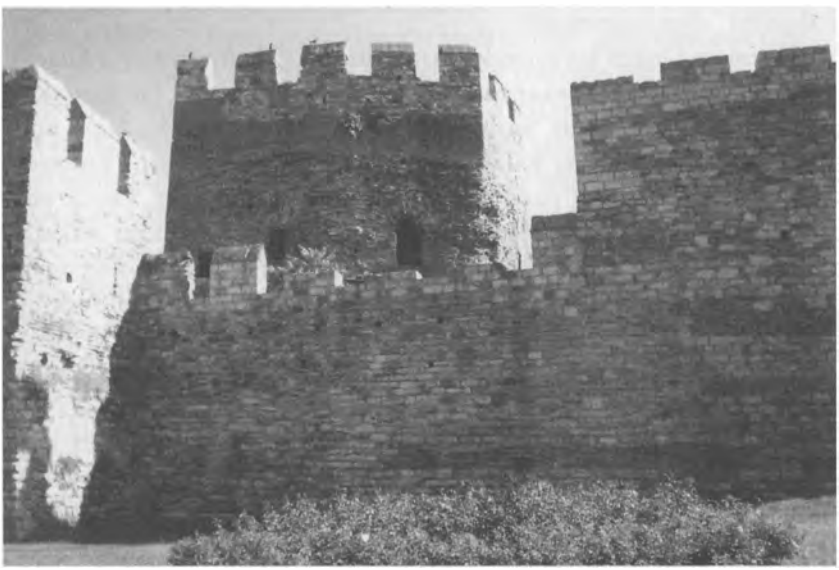
Gerçekten de Tarihi Yarımada'yı koruyup kollayan ve onu yaşadığı uzun tarihinin her döneminde başarıyla koruyan surlar, genel yapı karakterleriyle ve yüklendikleri birbirinden ilginç hatıralarla İstanbul'un eşsiz tarihi ile özdeşleşmişlerdir.

Yarımada'ya batıdan girildiğine ilk karşılaşılan manzara hiç kuşkusuz ki, tarihinin her dönemine damgasını vuran ve görkemli geçmişiyle uzun yıllar boyunca kente giren herkesi devasa kütlesi ve etkileyici görünüşüyle büyüleyen kara surlarıdır. Buradaki surlar öylesine sağlamdır ki, neresine bakılırsa bakılsın eski Romalıların duvarcılık konusunda ne denli önemli bilgilere ve teknolojiye sahip oldukları hemen anlaşılır. Özellikle taşları birleştiren elemanlar, sergiledikleri morfolojik özellikleriyle, kimyasal ve mineralojik karakterleriyle, kullanılan hammaddeleriyle, içlerindeki tuğla tozları nedeniyle pembeye çalan renkleriyle o devrin muhteşem inşaat malzemesi olan ünlü "Horasan harcı"nın gücünü ortaya koyarlar. Bir tür beton olan bu harçlar öylesine serttirler ki, yapıştıkları tuğla veya taşlardan sökülemezler. Surlar, kesme ve bazıları amorf olan taşlardan inşa edilmişti ve araları "titan" ile yapıştırılıp karıştırılan kiremit tozu ve moloz parçalarıyla oluşturulmuş bu harçlarla doldurulmuştu.

Roma devrinde bu surların içinde ve dışında hizalanan yaklaşık iki-üç kilometrekarelik araziler bostan olarak değerlendirilirdi. Bu arazilerde şehrin gereksinimi olan sebze ve meyveler yetiştirilir, burçların alt kısımlarındaki hücreler ise buradaki bahçe-bostan işlerinde çalışan bahçıvan ve üreticilere kiralanırdı. 6. yüzyılda yazılan bir "Geoponika"da bu arazilerde nelerin ekilip yetiştirildiği anlatılmıştır. İstanbul'u çevreleyen surlardan başka, Silivri civarındaki Evcik mıntıkasından Karadeniz kıyısındaki Karınca burnuna dek uzanan yaklaşık 45 km. uzunluğundaki engelleme duvarlarının daha sonraki tarihlerde çok harap olduğu ve buradan sökülen malzemelerin Marmara Denizi'ne yakın Karamandere köyü camisinin yapımında (1995) kullanıldığı söylenmektedir.

YARIMADA'NIN BATI SINIRINI OLUŞTURAN KARA SURLARI

Yarımada tarihinde çok önemli sayfaları işgal eden ve İmparator 2. Teodosius zamanında ve 413 yılında (o zamanlar imparator çocuk yaştaydı), başkent valisi Antemios ve belediye reisi Kirus tarafından inşaatı sürdürülen kara surları, Haliç kıyılarında açıkta kalan eski surlarla arasındaki bölümün kapatılmasıyla 439'da bitirilmiştir. Defalarca onarılan bu muhteşem anıt eser Osmanlı döneminde ve Sultan 2.

Kara Surlarının Haliç ile buluşan Ayvansaray bölümü

Beyazıt'ın hükümdarlığı sırasında 1509 yılının korkunç depreminde büyük zarar görmesine karşın, devlet iradesiyle "60 bin adam toplanıp" 11 sur kapısı ile birlikte onarılmıştır.

Kısacası, bütün kara surları, Avrupa Hunları'nın İstanbul üzerine ilerleyeceği düşüncesiyle ve onların baskıcı tutumları nedeniyle normalden çok daha hızlı çalışılarak inşa edilmiştir. Beri taraftan kara surlarındaki başarılarını diplomasi yönünden de uygulayan Romalılar, kuvvetli Hun ordusunu daha İstanbul'a yaklaşamadan Büyükçekmece civarında durdurabilmişlerdir. Yaklaşık iki asır sonra Avar ordusu da 29 Haziran 626'da yine surlar önünde görünmelerine karşın onlar da şehri alamadan geriye çekilmişlerdir.

Daha sonraki uzun yıllar içinde, İskitler, Gepitler, Bulgarlar ve Slavlardan oluşan 180 bin kişilik bir ordu, Arap orduları (666-675-715-722-782), 742'de asi Konstantin, 813'te Bulgarlar, 864'te Slavlar, 870'te Harun Reşit orduları, 904'te Ruslar, 959'da Macarlar, 1204'te Haçlılar, 1302'de Venedikliler, 1328'de tahtı ele geçirmeye çabalayan Andronikos ve 1347'de aynı amaçla Kantakuzenos, 1348'de Cenevizliler, 1392-1397'de Yıldırım Beyazıt, 1422'de 2. Murat, 1437'de yine Cenevizliler, 1441'de Dimitrios, İstanbul surlarını kuşatmışlardı.

Bu saldırılar içinde Bulgarların 9. yüzyıl başlarındaki kuşatmaları etkili olmuşsa da, 13 Nisan 814 yılında ordunun başındaki Kurum Han, şimdiki Yedikule kapısı aşağısındaki "Altın Kapı" önünde aniden ölünce, Bulgarlar geriye çekilmek zorunda kalmışlardır. Kurum, kuşatma esnasında sur dışında mızrağını saplamış ve sanki buralara sahip olduğunu ilan etmişti. O nedenle bu bölgeler ta 1860'lara dek "Bulgar Bahçeleri" diye tanınmıştır.

Marmara Denizi kıyılarından başlayarak hafif bir rampayla kuzeye tırmanan surlar, Edirnekapısı mevkisinde bu kez yine bir iniş rampasıyla Haliç'le buluşur. Surların Marmara kıyısındaki başlama noktası olan ünlü "Mermer Kule", günümüzde sahil yolunun (Kennedy Caddesi) güneyindeki park alanının içinde kalmaktadır. Deniz surlarıyla kara surlarını birleştiren kulenin bugünkü durumu oldukça iyidir ve heybetli duruşuyla o eski günlerdeki hatıralarını neredeyse aynen yansıtmaktadır. Çevresi de hayli bakımlıdır ve yeşillendirilmiştir. Mermer Kule'ye yaslanan ve caddeye doğru yayılan kemerli duvar parçalarının iç kısımlarını gözlemlemek de heyecan vericidir. Yalnız, kuleye bağlı sur parçalarının merdivenli ve hücreli kısımlarında yer yer çöplerle ve berduşlarla karşı karşıya gelinebilmektedir. Zira ne yazık ki, İstanbul surlarının pek çok "izbe" yeri, birtakım kimsesizlere "konut" görevi yapmaya hâlâ devam etmekte ve buralarda utanç verici şekilde son derece iğrenç bir görünüm sergileyen büyük çöplük alanlarına rastlanmaktadır.

Buradan itibaren kuzeye doğru, Yedikule Hisarı'nın batı kapısı olan "Aura Porta"ya (Altın Kapı) gelinmektedir. Bu muhteşem tarihi kapı uzun yıllardır hep kapalıdır. Son yıllarda onarıma yönelik çalışmalar yapılan bu kapının her iki tarafında bulunan köşeli anıtsal kuleler (Yedi Kule'nin iki kulesi olan bu bölümler 4. yüzyılın başlarında ve 1. Teodosius zamanında, henüz kara surları eski Konstantinopolis sınırlarında iken, bir "zafer takı" olarak inşa edilmişlerdi), İstanbul tarihinin en önemli eserlerindendirler.

Kara surları üzerindeki burçların her birinin kapladığı alan yaklaşık 70 metrekare kadardır. Yani, böyle bir değerlendirme göz önüne alındığında, eski devirlerde bu burçların üzerinde 60 Romalı asker vazife görmekteydi diyebilmek mümkündür. Günümüzde sur kapıları önlerinde görülen taş köprülerin Osmanlı işi oldukları sanılır. Zira büyük olasılıkla Roma köprüleri ahşaptan yapılmıştı ve tehlike anında bunlar kaldırılabiliyor yahut da yakılıyordu. Kara surlarının Haliç'e yakın Blakernai Sarayı yönündeki bazı kuleler dörtgen planlıdır ve az kuzeydeki Heraklios surlarının kalınlığı yer yer 3.70 metreye ulaşır. Heraklios surlarının güney, yani Eğrikapı tarafı surları 12. yüzyılda İsaakios Komnenos tarafından yaptırılmıştı. Haliç'le buluşma noktasına kadar kara surları ise İmparator Leon'a aittir. Haliç ve kara surlarının birleşme noktasındaki köşeli son kulenin üzerindeki mermer blokta ise şöyle yazar; "Aya Nikola adına inşa edilen bu kule, İsa'yı seven despot Romanos (11. yüzyıl başlarında imparator olan Romanos Argyros) tarafından yapıldı."

Anemas Zindanı üzerindeki İsaakios Angelos Kulesi'ndeki kitabe ise şöyledir; "İsa adına sadık Roma İmparatoru İoannes Paleologos... 4 Ağustos 6949..." Burada görülen altı binli tarihler gerçekten çok ilginçtir. Bunun nedeni ise şudur: Romalıların düzenlediği takvime göre, Peygamber İsa 5508 yılında doğmuş kabul edilirdi ve takvimin başlangıcı da bu tarihti. Buna göre 6949'dan 5508 çıkarıldığında 1441 tarihi elde edilir ki, burcun fetihten 12 yıl önce yenilendiği hemen anlaşılır.

Surların Eğrikapı bölümünün az iç kısmında bulunan Panayia Suda Kilisesi'nde, genellikle sur kapıları üzerine konan kalkan biçimindeki "dört B monogramı" (Basileus unvanının bu harfle başlayan diğer söyleniş biçimleri) korunmaktadır. Roma tarihindeki en önemli simgelerden biri olan bu monogramlardan bir örnek de İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir.

Tekfur Sarayı'ndan Edirnekapısı yönüne dek bütün burçlar yuvarlak ya da sekizgen planlı olarak inşa edilmiştir. Beri yandan günümüzdeki kara surlarını değerlendirmek amacı çerçevesinde Yedikule Kapısı'ndan kuzeye doğru surlar boyunca ilerlendiğinde, özellikle surların iç kısımlarında, yukarıda da değindiğim şekilde mezbelelik

ve çöplük görüntüleriyle karşı karşıya gelmek ise son derece üzücü olmaktadır. Bu noktada, Belgratkapı-Silivrikapı arasındaki surlar çok bakımsız ve kendi hallerine terk edilmiş durumdadır. Bununla beraber kara surlarının iç kısımlarındaki pek çok bölümde buradakilere benzer "rezillikten de öte" görünümlerle karşı karşıya gelinmesine rağmen, tarihi miraslara karşı yapılan bu vahşice ve saygısızca tutumun toplumsal olarak genel bir rahatsızlık yaratmamış olması da son derece şaşırtıcıdır. Aynı şekilde, Silivrikapı yönünde ve surların iç kısmındaki Roma hipojesinin (mezar odası), kırık içki şişeleri ve çöpler arasında perişan şekilde terk edilip unutulmuş olması ve zaman zaman bu berduş mekânlarında cinayetlerin işlenmesi de...

Dünyanın en değerli kültür ve tarih miraslarının başında gelen Roma surları eski çağların iki büyük uygarlığına asırlarca bekçilik yapmasına karşın, biz İstanbullular gerçekten görevimiz olan o "koruyuculuğumuzu" ne yazık ki devam ettiremedik, daha doğrusu "ettirmedik." Üstelik bu görkemli anılara ev sahipliği yapan kadim ve yorgun duvarları perperişan vaziyette pisliklere boğup, evrensel boyuttaki bir ayıpla (bence büyük bir kültür suçuyla) burun buruna geldik. Aslında İstanbul Yarımadası'nı çevreleyen bütün surların genel vaziyeti, bu bölümlerdeki "utanç verici" görünümlerden daha farklı değildir. Hiç şüphe yok ki bu durum, kültüre ve tarihe verdiğimiz önemin ne ölçüde "yerlerde sürünmekte" olduğunun açık göstergesidir.

Enlemesine yaklaşık seksen metrelik bir genişliğe sahip olan ve iç içe geçmiş bölümlerle şehir içi sınırına dayanan surların bazı kısımlarındaki ara bölmelerin ve hendeğin gerisindeki koridorların (pareteion) günümüzde çöp yığınlarıyla dolu olmasının affedilebilecek hiçbir yanı yoktur ve idare adamları bu duruma bir açıklık getirmek zorundadırlar.

Surların dış kısmında, özellikle Mevlanakapı-Silivrikapı-Belgratkapı önlerindeki tarihi hendek çukurlarının zamanla dolup verimli topraklara dönüşmesiyle, eski yıllardan beri surların dış bölümleri bostanlık arazisi olarak değerlendirilmiştir ve hendeklerin bu oldukça garip pozisyonları günümüzde de en çok surların dış kısmında devam etmekte, aynı yerlerde salatalık, marul, soğan, çiçek gibi ürünler yetiştirilmektedir. Bostanlıkların sur diplerinde hâlâ varlıklarını sürdürmesi bir ölçüde kabul edilebilir bir durum olsa da, çevrelerindeki derbederliğin kesinlikle giderilmesi, tarihi sur kapılarının "araç trafiği ile sopalanmasının" derhal önüne geçilmesi gerekmektedir.

Üstlerinde, içlerinde ve önlerinde tasarlanacak yürüyüş platformları ve çağdaş çevre düzenlemeleriyle yepyeni ve arzulanan bir görüntüye kavuşturulması beklenen Roma kara surlarının "burnunun

dibini", tarihi değerleri hiçe sayarak derme çatma bir hale sokmak ve bu güzergâhlarda insanların surların yanından yürümesini, yorgun ve sürükleyici anılarla bezenmiş taş ve tuğla sıralarını çok yakından görmesini engellemiş olmak, ya da umursamamak, kuşkusuz ki tembellik, isteksizlik, bilgisizlik ve tarihe karşı duyulan sevgisizlikten başka bir şey değildir.

Daha yukarıya, Topkapısı (Romanos), Sulukule (Pempton) ve Edirnekapısı (Karissa) bölümlerine, buradan sonra da Haliç'e doğru aşağıya inilip Eğrikapı-Ayvansaray (Kaligaria) arasındaki sur kısımlarına bakıldığında karşılaşılan manzaralar hiç de "göz okşayıcı" olmayacaktır. Surların özellikle içlerindeki hücrelerin görünümü de çoğu yerde Silivrikapı'dakinden farklı değildir. İnsan, kara surlarının kapılarında, bunların ne kadar büyük bir şöhreti olduğunu düşündüğünde, buralarda tarihi duvarların görkemlerine yakışacak tasarımların ve bilgilendirme girişimlerinin şimdiye dek yapılmamış olmasının nedeni anlamakta gerçekten zorlanıyor, buna bir anlam da veremiyor. Kaldı ki, bu bölgeler Tarihi Yarımada'nın Unesco tarafından belirlenen SİT alanıdırlar.

Yukarıda değindiğim gibi, dünyanın en önemli kültür miraslarından biri olarak kabul edilmekle birlikte, şehir insanlarının pek çoğunun bu kültürel gelişmelerden haberdar olmayışları, olsa da pek umursamamaları, otoritenin de iyileştirme yönünden "zorunlu ödevi" olan bu konularda "dersini iyi çalışmamış" olması, İstanbul Yarımadası'nın hemen her yerinde görülebilen "genel derbederliğin" surların bu bölümlerinde de saltanatını sürdürebilmesine büyük ölçüde olanak tanımaktadır.

Kara surlarının dış kısmında yer yer, duvarlardan blok halinde kopup düşmüş büyük parçalar görülür. Bu halleriyle sur parçaları, yüklendikleri büyük hatıralarıyla ve yaşadıkları acı olaylarla, onları seyredenlere sanki bir şeyler anlatmak ister gibi, hüzünlü şekilde yıllardır yerlerde, unutulmuş, terk edilmiş halde dururlar. Ama yine de surların yıkık, kopuk, yaralı, çökmüş, yarılmış, dağılmış kısımlarının bu pozisyonlarıyla, yeniden yapılmış bölümlerinden çok daha heyecan verdiği açıktır.

Kara surları yıkıntılarının Topkapısı'nda ve daha yukarıdaki Sulukule Kapısı'na doğru daha artması ve kırılmış blok parçalarının yerlere gelişigüzel dağılmış olması, fetih sırasında buralarda nasıl büyük bir arbedenin yaşandığını, insanların gözlerini nemlendirecek denli hüzünle anlatırlar sanki. Fetihten sonra bu bölgeye "Top Yıkığı Mahallesi" denmesi gerçekten de çok isabetli olmuştur.

Edirnekapısı'ndan Avcıbey istikametine, yani Haliç'e doğru ise, surlarda önemli ölçüde yenileştirme yapıldığı ve bu bölümlerin iç tara-

fından sur üstlerine çıkılan, yan tarafları korkuluksuz taş merdivenlerin oluşturulduğu gözlenir. Edirnekapısı girişindeki kuzey burcun dibinde iyice silikleşerek okunmasında çok zorluk çekilen ve yakın zamanlarda büyük olasılıkla tarihe karışacağı anlaşılan eski Roma yazıtında Latince kelimelerin görülmesi hayli ilginçtir. Romalılar 6. yüzyıldan önce bu dili kullanmışlardır ve sonra Grekçeye geçilmiştir. Yazı şöyledir; "Portarum valido firmarit omine muras pusaeus magno non minor Antemio..."

Daha güneyde, yani Mevlanakapı aşağısındaki 16. burçta "İsa adına İmparator Basileus ve Konstantinos..." yazılıdır. Biraz güneyde, Silivrikapı'dan denize doğru 14. burçta yine kısa ve eksik kalmış bir yazıt okunur; "İsa adına İoannis Paleologos..."

Bütün bu yazılardan anlaşılan şudur ki, surlarda çok çeşitli zaman aralıklarında genelde Peygamber İsa adına pek çok onarımlar yapılmıştır. Roma imparatorlarının peygamberlerine yönelik duygularla yaptıkları bu çalışmalar, aynı zamanda onların isimlerini de ölümsüzleştirmiştir.

Haliç yönüne gidildiğinde, Tekfur Sarayı'nın aşağısında ve Eğrikapı makseminin gerisinde kara surların vaziyeti daha değişik bir hal alır ve iç kısımlardaki sokak ve mahallelerden kolaylıkla algılanamazlar. Çünkü, buralardaki basit yapılar, kondular ve içlerini otlar, ağaçlar kaplamış çeşitli izbe arsalar duvarların dibine dek yaslanmış durumdadır.

Kara surlarının, içinde ünlü "Anemas Zindanları"nın bulunduğu Ayvansaray bölgesindeki kesiminin, dıştan, yani Eyüp tarafından görünümü ise oldukça temiz, bakımlı ve de görkemli olmasına karşın, Eğrikapı girişine doğru yükseldikçe sur diplerinde rastlanılan çirkinlikler buralarda da kendini hemen belli etmektedir. Tüm kara surları önündeki en derin hendekler Ayvansaray-Eğrikapı arasındaki bu bölümlerde yer alır ve Anemas Zindanlarıyla Eğrikapı girişinin kuzeyindeki köşeli üçüncü burcun dibi, bu hattaki en derin yerdir. Gizli ve oldukça "gözlerden ırak" olması nedeniyle de çevresi ve iç kısımları yer yer pisliklerle doludur. Ayrıca, bu mıntıkadaki surların hemen iç kısmında ve Emir Buhari Dergâhı, Anemas Zindanları ve İvaz Efendi Camisi'nin bulunduğu bölgeden başlayarak Dervişzade Sokağı boyunca Manuel surları gerisinde yer alan beton binalar bu tarihi dekorla hiç uyumlu olamayacak denli çirkin bir görünüm arz ederler. Üstelik altı yedi kata varan yükseklikleriyle, doğuya doğru uzanan Yarımada'nın batıdan seyrini engellemekte, surlara nazire (!) yaparcasına aynı paralellikte sıralanmaktadırlar.

İstanbul hatıraları içinde "sur dibi" öykülerinin yeri gerçekten çok başkadır ve günümüze kadar anlatılagelen ilginç içerikleriyle de

güncelliklerini halen muhafaza ederler. Osmanlı dönemlerinde de durumun pek farklı olmadığını, ıssız sur hücrelerinde ve yıkıntılar arasında "gayrimeşru" ilişkilerin sürdürüldüğünü, buralarda "esrar kabakları"yla afyon ve benzeri maddelerin içildiğini yansıtan belgeler vardır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, kara surları konusunda uzun yıllar boyunca buraların iyileştirilip ayağa kaldırılmasıyla ilgili büyük ihmalkârlıklar yaşandığı apaçık görülmektedir. Büyüleyici görüntüleriyle ve yüklendikleri eşsiz öyküleriyle dünyanın en önemli kültür varlıklarının başlarında gelen İstanbul kara surlarının, sanki kaderlerine terk edilmiş ve varlıkları unutulmuş gibi, adeta başıboş bırakılmaları, tarih ve kültür adına işlenmiş bir cinayettir!..

Kara surları üzerinde bulunan kapılar genelde iki türde sınıflandırılabilir. "Pylai" denilen anıtsal büyüklükteki kapıların çevrelerinde, Romalıların "paraportia" diye isimlendirdikleri küçük ölçekteki kapılar görülür. Bunların bir kısmı şehirdeki ihtiyaca göre Osmanlılarca açılmış, bazıları da yine Osmanlılar tarafından örülerek kapatılmışlardır. Deniz surlarında da aynı durum söz konusudur.

Kara surlarının ortalarına isabet eden Topkapısı yöresinin Haliç'e doğru inen dış kısmı Eyüp ilçesi sınırlarında, yine Topkapı'dan Marmara Denizi'ne ve Yedikule-Altın Kapı bölgesine doğru hafif bir eğimle uzanan surların dış kısmı ise Zeytinburnu ilçesi sınırlarında kalır.

Kara surları, günümüzde dahi büyük bir bölümünün azametli görünümüyle ayakta durmaya çalıştığı evrensel kültür miraslarından sayılmaktadır. Marmara kıyısından Haliç'e dek ilerleyen bu görkemli kara surları üzerinde, Altın Kapı (Yedikule Hisarı üzerindeki imparatorluk kapısı olan Aura Porta), bunun az kuzeyinde halen trafiğe de açık olan Yedikule Kapısı (Penta Pirgi), daha sonra Belgratkapı (Ksilokerhos-Fatih'in topçubaşısı Bala Süleyman'ın 19. yüzyılda yeniden düzenlenen külliyesi bu kapının iç tarafındadır ve o nedenle eskiden surların bu kısmıyla daha kuzeydeki Silivrikapı arasında yer alan Roma askeri kapısı "Sigma"ya verilmiş bir isim olan Bala Kapısı adı da kullanılmıştır), Silivrikapı (Porta Piyi), Mevlanakapı (Melandisia yahut da Region. Eski yıllarda bu iki kapının arasındaki iç kısımda bir şişe imalathanesinin bulunduğu ileri sürülür), Topkapısı (Romanos), Sulukule Kapısı (Pempton-Aya Kiriaki), Edirnekapısı (Karissa), Eğrikapı (Kaligaria-Tekfur Sarayı'nın da yer aldığı bu kapı bölgesinin dış kısmında 1940'larda görülebilen bir Rum mezarlığı yer alırdı ve Haliç Köprüsü yapımı esnasında Edirnekapısı tarafına taşınan eski "Mısır Tarlası Mezarlığı" da bunun Haliç'e doğru aşağı tarafında bulunmaktaydı) ve Ayvansaray kapıları (olasılıkla Kerkoporta) vardır.

1203'te Latin işgalcilerin saldırdığı kapıların başında gelen Ayvansaray Kapısı 1868'de büyük ölçüde yıkılmıştı. Blakernai Sarayı'nın kapısı, işte tam bu noktada, 7 metrelik bir perde duvarının üzerinde yer almaktaydı. Sulukule Kapısı da kısmen olmak üzere, Ayvansaray Kapısı haricinde bütün bu kapılar günümüzde yaya ve araç trafiğine açıktır.

Bu arada küçük bir gözlem notumu burada ilave etmek, ve sizlerle paylaşmak isterim; kara surlarına günümüzde hiçbir değer verilmediğini söyleyebilmek mümkündür ve bu konuda ortaya koyduğumuz düşüncelerin surlar üzerinde nasıl yansıdığını müşahede etmenin iç karartıcılığı ayan beyan ortadadır. Tarihe ve kültüre duyarlı insanlar buralarda gezindiklerinde, ne yazık ki, şehir ve merkez idaresinin önemli çoğunluğunun bu surlara "eski ve köhne duvar parçaları" gözüyle baktığını anlamakta gecikmezler. Özellikle Belgratkapı, Silivrikapı ve Mevlanakapı hattındaki iç surlarla dış surlar arasındaki boşluklarda ve burçların içlerinde görülen mide bulandırıcı iğrençlikteki çöp yığınları, plastik şişelerde zararlı sıvı artıkları, bu tarihi şehrin büyük şöhretine gölge düşüren utanç verici görüntüler oluşturmaktadır. Yine bu ara bölgede bir hücre şeklinde duran Roma imparatorluk mezarı (hipoje) çevresi tam bir rezillik numunesidir ve sur içlerinde vakit geçiren berduşlar tarafından buralara atılmış kırık içki şişelerinden oluşan küçük tepecikler (!) görülmektedir. Bazı tekinsiz kişiler hipoje çevresinde "kaçak bir ev" kurabilme cesaretini bile gösterip, buralarda yasa dışı işlerle uğraşmaktadırlar.

Ayrıca, Eğrikapı-Ayvansaray kara surlarının iç kısımları ve buradaki hücreler de inanılmaz bir pislik içindedir. Demek ki buralarda surların ne durumda olduğu hiç kontrol edilmemekte, hiçbir düzenlemeye gidilmediği gibi, temizleme çalışmalarına girişmek bile ilgili kurumların akıllarına gelmemektedir, ki Fatih İstanbul'u aldıktan sonra harap olmuş surların tamiri konusunda şehre kadı olarak atadığı Hızır Çelebi'ye bu ağır görevi ve Yedikule Hisarı'nın (ehmedek-iç hisar) yapım sorumluluğunu vermişti. Hızır Çelebi'nin tezkiresine göre çalışmalar şöyle izah ediliyordu; "Bali kapusundan (Sigma) kuzeye ve Top kapusundan da güneye inen harap vaziyetteki burgazların ve duvarların onarılması işi bu fakire emrolundu. Devletlu Hüdavendigâr'ın isteği ile surların sadece tamiri yapılıp 'külliyen' yenilenmemiştir." Hızır Çelebi, acemi oğlanlar ağası ve ulufeciler subaşısı ve kulları arasında sağlam bir arkadaşlık kurdurarak belli yerleri onartmış, işleri kısa sürede ve istenildiği biçimde tamamlayabilmişti.

Ama, aradan bunca yıl geçmesine karşın, değil surlarda onarım yapmayı, bu çok yüksek değerdeki tarihi mirasları pislik içine gömerek,

kirli işlerin peşinde koşan çetelerin mekânına dönüştürerek mahvettik ve İstanbul'un anıtsal geçmişine el birliği ile büyük hakaretler etmeyi başardık. Kara surları civarında ve iç taraflarında belli saatler içinde rahatlıkla gezip dolaşabilmenin büyük cesaret istediği herkesin malumudur. Büyük ve çok görkemli tarihi hatıralara sahip dünyaca tanınan böyle bir kültür mirasını, acınası, ürkütücü ve tehlikeli bir duruma sokup kaderine terk edenler bu yaptıklarının, umursamazlıklarının vebalini asla ödeyemeyecekleri gibi, gelecek yıllardaki torunlarımızın yapacakları en şiddetli hakaretleri de tam anlamıyla hak etmiş olacaklardır. Bu nedenle bölgedeki iç surlarda rahatlıkla gezip dolaşmak gerçekten de büyük cesaret isteyen bir iştir. Hepimiz için utanç verici ve şehir tarihi açısından tam bir rezillik olan bu durumun giderek "sıradan, önemsenmeyecek bir iş" gibi değerlendiriliyor olması ise, genel anlamda kültür eksikliğimizin boyutlarının korkunç seviyelere indiğinin açık bir göstergesidir. Vandalizmin ve ilgisizliğin, zavallı hale gelmiş surlardaki korkunç görüntüleri, sadece Yarımada'yı değil, tüm şehri tehdit edebilecek negatif oluşumların gelişimini haber vermektedir adeta.

Perişan Kara surlarının çöplüğe dönen iç kısımları

Dünyanın, kültüre değer verdiğini söyleyen hiçbir ülkesinde görülemeyecek kepazeliklerin yaşandığı İstanbul kara surlarındaki bu ayıplanacak görüntüler, ülkemizin idari sorumlularının ve halkın büyük

çoğunluğunun, eski değerlere ne ölçüde önem vermiş olduklarının, onlara karşı hissettikleri gururun ve içten bağlılıklarının nasıl yerlerde süründüğünün apaçık kanıtlarıdırlar. Unesco'nun dünya mirasları listesinde yer alan ve "askerî mimarlık tarihinin en önemli örneklerinden biri" olarak tanıtılan kara surlarına reva görülen bu tiksindirici durumun, bizim bu unvanı da asla hak etmediğimizin açık ifadesi olduğunu, iki bin yıl boyunca, hem Avrupa'nın, hem de Asya'nın siyasi, sanat ve politik tarihine çok büyük etkileri ve katkıları olan Tarihi Yarımada'nın günümüzde, aşırı nüfus artışının, denetimsiz şehirleşmenin, endüstriyel kirliliğin tehdidi altında ezildiğini, İstanbul'un artık bitip tükenmekte olduğunu haber veren tehlike çanlarına kulak verip, yaşanan bu kötü gidişatın geri dönüşünün mümkün olamayacağını idrak etmemiz gerekmektedir.

Hâlbuki kara surlarının, tertemiz ve çok bakımlı bir hale getirilmesiyle, geçmiş asırlar içinde buralarda neler olup bittiğini gösteren kitabelerin konulmasıyla, aydınlatılmış hücreler içinde, burçlar arasında, sur üstlerinde gezginlerin rahatlıkla ve büyük heyecanlar hissederek dolaşmalarını sağlayacak, ahşaptan, inişli çıkışlı yürüme platformlarının yapılmasıyla, belli noktalarda tarihi canlandırmaların sergilenmesiyle, Roma surlarının çekiciliğini tüm dünyanın gözlerinin önüne sermek pekâlâ olasıdır.

İstanbul bu şekilde mi korunacaktır?.. İlgisizlik, tembellik, sevgisizlik, isteksizlikten ve kültürsüzlükten kurtulamazsak, tarihi mirasları-mızı şimdikinden çok daha kötü günler bekliyor demektir. O zaman, ısrarla, hatta büyük ve inatçı bir ısrarla sık sık üzerinde durduğum Galata kıyısındaki 18. yüzyıl meydan çeşmesine "hela" muamelesi yapmanın ne denli büyük bir kepazelik olduğundan bahsetmekle de bir şey kazanılmıyor demek ki... Zira, umursanmıyor ki!.. Bu nedenle de zaten, hiçbir şeyin anlamı kalmıyor!..

YARIMADA'NIN HALİÇ KIYISI SURLARI

Yarımada'nın kuzey sınırlarını oluşturan Haliç surları ise, yaklaşık 5600 metrelik uzunluğu ile Güney Haliç kıyılarında yer alır. Roma döneminde şimdiki Eminönü kıyılarında bulunan Neorion Tersanesi, yani "Exartisis", doğu Haliç surlarının en önemli mevkilerinden birini oluştururdu.

İstanbul'un doğal limanı olan Haliç'in bu kıyılarındaki surlar, Yarımada'nın doğu ucu olan Sarayburnu'ndan itibaren batı uçtaki Ayvansaray'a kadar ilerler ve bu noktada kara surlarıyla buluşur. Bu "köşe"nin gerisi artık Eyüp İlçesi sınırlarına girer ve Haliç kıyıları buradan batıya, Eyüp merkezine, Bahariye'ye, Alibeyköy'e doğru devam eder. Dördüncü yüzyılda şehri kuşatma hazırlığına girişen Büyük İskender'in babası 2. Filip, 339 yılında Haliç üzerine ilk köprüyü kuran kişi olmuştu. Yarımada ile Galata tarafına uzanan Haliç üzerindeki ilk zincirin ise 717'deki Arap kuşatması sırasında İmparator Leon tarafından gerildiği söylenmektedir.

Haliç surlarında günümüzde artık büyük, uzun parçalar görülemez durumdadır ve var olan sur kısımları da pek çok yerde harabiyet içindedir. Özellikle Fener civarındaki Bulgar Kilisesi ile az ilerisindeki Kadın Eserleri Kütüphanesi'nin karşısına denk gelen bölümlerde sur parçalarının üzerinde "görülmedik çirkinlikte" birtakım köhne yapılar bulunur ve tarihi miraslara karşı sergilenen bu pespaye vaziyet, hiç kuşkusuz ki çok "yüz kızartıcı"dır. Beri yandan, Cibali bölgesinde ve Kadir Has Üniversitesi önlerinde oldukça kısa sur parçaları vardır ve bunların durumları da hiç "iç açıcı" değildir. Bu çevredeki en dikkat çekici sur bölümü Cibali Kapısı'dır.

Esasen, asırlar boyunca var olan kıyı konturlarını korumak için zamana ve şehir yöneticilerine karşı üstün bir mücadele örneği vererek topoğrafik özelliklerini korumaya çalışan Haliç kıyıları ve bu konturu doğal olarak takip eden surlar 15. ve erken 20. yüzyıl arasındaki uzun süreçte, bölgenin ve genel olarak İstanbul'un yaşadığı sosyal gelişmeleri ve buna bağlı olarak büyük değişimleri açık biçimde hissettiren, enine boyuna incelenmesi gerekli bir Yarımada parselidir. Bu kıyılardaki konturların ve pek çok sokak dokusunun ortadan kalkmasını sağlayan çalışmalar yakın sayılabilecek yıllarda gerçekleşmiştir.

Ayvansaray-Fener hattında Haliç Surlarından bir görüntü

Kara ve Haliç surlarının birleşmesindeki köşeli kuleden itibaren Sarayburnu noktasına dek uzanan Haliç surları, özellikle Yarımada'nın kuzey kıyılarındaki sakat zemin nedeniyle, üstlerine oturan yapıları tehlikeye sokmaktadır. Ayvansaray yönünde ve Hatice Sultan Sıbyan Mektebi hizasındaki surların burçları bazı yerlerde, Haliç kıyılarındaki "kayma" nedeniyle oldukça eğilmiş haldedirler, ama bu noktaların hiç olmazsa önleri yeşillendirilmiş ve istenen düzeyde olmasa da çevre biraz derlenip toparlanmıştır.

Batıdaki Ayvansaray'dan itibaren Haliç surları üzerinde eskiden pek çok kapı bulunurdu. 840'larda kapsamlı bir onarımdan geçirilen Haliç surları üzerindeki kapıların bazılarını ihtiyaçtan dolayı

fetih sonrasında Türkler açmışlardır. En batıda, "Sirk Kapısı" diye tanınan ve Ksiloporta ismi verilen Roma devri kapısı Kara ve Haliç surları birleşmesine çok yakın konumdaydı. Bundan sonra doğuya doğru Ayvansaray (Kliomene), Balat'a yakın ve Kynegion civarında üç kemerli bir kapı olan Küngöz (Qinigos yahut da Avcılar) kapısı, Sen Baptist (Balat iskelesi karşısında ve olasılıkla Blakernai Sarayı'nın Haliç'e –çok eskiden Haliç'e "Eyüp kanalı" denilirdi– açılan kapısıydı ve Türkler bunu Balat Kapı diye tanırlardı), Fener Kapısı (Porta Phanarion şimdiki Rum Patrikhanesi civarındaydı. Ayrıca burada Kastron ton Petriu adında bir kadınlar manastırının bulunduğuna dair bazı kayıtlara rastlanmıştır. İmparator Aleksios'un kızı Anna Komnena'nın da bir süre burada kaldığı bilinir.), Petri Kapısı (Porta Sidera– 1204'te Katolik ordusunun girdiği varsayılan kapı), Fener-Balat arasında Prodromos Kilisesi Kapısı, Aya Teodosia Kapısı (Türklerin Ayakapı dedikleri ve Küçükmustafapaşa semtindeki Gül Camisi'ne açılan kapı), Porta İspigas (şimdi de duran Cibali Kapısı), Tüfenkhane Kapısı (Unkapanı'nda Türklerin açtığı kapı idi ve burada bir süre kereste deposu olarak değerlendirilen 16. yüzyıldan kalma bir tüfek imalathanesi vardı), Porta Platea (Unkapanı Kapısı, Porta Agisma Aya Mama Kapısı. Kanuni devrinde Ayamama Mesiresi'ydi ve bu nokta Haliç surlarının ortası olarak kabul edildiğinden kapıya Messa da denirdi), Odun Kapısı (Venedik kolonisinin ikamet ettiği bölgeydi), Eminönü kıyısında halen kulesi duran ve Osmanlı hapishanesi olan Zindan Kulesi Kapısı (bu kapı 1891'de yıkıldı). O tarihlerde lağım suları bu kapının yanından denize dökülürdü. Osmanlılar bu nedenle kapı çevresine "Bokluk İskelesi" derlerdi ve yanında da kereste depoları görülürdü.

Bu bölgede Roma zamanında bir Müslüman mahallesinin bulunduğu, fakat 1204 Latin işgalinde yıkıldığı iddiaları da mevcuttur), Porta Perama (Balık Pazarı Kapısı), Porta Poterno (Yeni Cami'ye açılırdı), Hikanatissa Kapısı (Bahçekapı'ya gelmeden önce), çevresinde Yahudi cemaatinin yaşadığı ve Türklerin "Çıfıt" yahut da Bahçekapı dediği Neorion Limanı Kapısı (698 yılında dolmaya başlayınca, biriken pislikleri temizleme aşamasında büyük bir veba salgını yaşanmıştır) Porta Victoris kapısı (Cenevizliler kullanırlardı), fetih sonrası açılan ve saraya ait olan Yalı Köşkü Kapısı (1870'lerde demiryolu yapılırken yıkıldı), Eugenios Kapısı (burası Sirkeci'ye doğru görülen Prosforion Limanı'na ait bir kapı olup tahıl limanına açılırdı ve ayrıca Ayasofya'ya çıkmak için de bu kapıya gelinmekteydi. Aynı isimli limanın da kapısı olan Prosforion'un –daha sonra Bosforion– gerisinde büyük bir hayvan pazarı yer almaktaydı. Ancak, 8. yüzyılda Roma İmparatoru 5.

Konstantin bu pazarı Forum Tauri'ye –Beyazıt– nakletmiştir), son olarak Türklerin açtığı ve saraya ait olan Vükela Kapısı, Yarımada'nın Haliç boyunca uzanan tek sıra halindeki Roma surları üzerindeki kapılarını oluşturmaktaydılar. Vükela Kapısı, şimdilerde Sirkeci sahillerinin tacı olan Sepetçiler Kasrı (17. yüzyıl, Sultan İbrahim devri) ile daha doğudaki Hamlacılar Ocağı arasında yer alıyordu.

Esasen Haliç'in güney kıyıları genellikle dolgu alanları olduğundan buralardaki yapılar ve surlar da dolayısıyla denize doğru kayma ve eğilme tehlikeleriyle sürekli karşı karşıya olmuştur. Kıyıya yakın zeminlerindeki kayalık tabakanın üst kısımları koyu bir balçık katmanıyla kaplıdır ve uzun asırlar boyunca Haliç diplerinde süregelen oynamalar ve birikintiler Haliç kıyı konturlarında da şekil değişmelerine neden olmuştur. Kara surlarının Haliç'e varan son kısımlarını 626'daki korkunç Avar saldırısından önce, en büyük Doğu Roma imparatorlarından biri olan Heraklius, kıyıları bu noktalarda doldurtarak inşa ettirmişti. Bu nedenle zemin çürüktür ve yapıların denize doğru kayıp eğilmesi bu sakat zeminden dolayıdır.

YARIMADA'NIN MARMARA KIYISI SURLARI

Marmara Denizi kıyılarındaki surlar ise M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren yine tek sıra olarak yapılmıştı ve üstlerinde 8460 metre boyunca tam 103 adet burç bulunmaktaydı. Deniz surlarının doğudaki başlangıcı olan Angelus Demetrius Burcu Sarayburnu'nda yer alıyordu. Sarayburnu-Çatladıkapı arası 2490 metre, buradaki Belisarios burcundan Alt Davutpaşa'ya dek 2730 metre, Alt Davutpaşa-Yedikule arası ise 3240 metre uzunluktadır. Deniz surlarının Sarayburnu mevkisinde Bizantion kentinden kalma sur kalıntıları şimdiki surların alt katmanlarını oluşturmaktadır. Şehrin ilk kurucusu Bizas'ın, bu çok eski duvarları karısı Fedalia adına yaptırmış olduğu söylenir ve bu Roma surları çeşitli dönemlerdeki ilavelerle yenilenmiştir.

Marmara Denizi surları

4. yüzyılda ve Konstantinos zamanında deniz surları şimdiki Cerrahpaşa Hastanesi kıyılarındaki Rabdos Kilisesi mevkisinden kuzeye doğru tırmanmaktaydı. O zamanlar İstanbul kara surları bu noktadan başlayıp, Fatih Camisi'nin bulunduğu mevkinin biraz batısından geçer ve Haliç'e ilerlerdi. Şimdi olmayan bu kilisede rölik (kutsal emanet) olarak, Hz. Musa'nın meşhur asasının korunduğu söylentisi vardır. Görüldüğü gibi, Sarayburnu'ndan başlayarak Yedikule istikametine uzanan deniz surları büyük ve heyecanlı öykülerle bezenmiştir.

Deniz surlarının en görkemli uzantıları Topkapı Sarayı'nın deniz tarafında ve Sarayburnu istikametinde görülmekte, burada Filantropos Kilisesi kalıntıları da izlenebilmektedir. Yer yer üzerinde Roma döneminden yazılar bulunan sur parçalarının Ahırkapı tarafında ise, Büyük Saray'dan izler dahi durmaktadır. Buko-Leon Sarayı'na ait olduğu düşünülen pencere söveleri bunların arasındadır. Girişindeki aslan ve boğa heykellerinden adını alan bu sarayın o muhteşem yontuları, sanıldığı gibi sarayın deniz kıyısındaki kapısının kenarlarında değil, surların gerisinde ve üstünde bir kartal yuvası gibi duran ve "Justinianus Köşkü" denilen bölümündeki kapının sağ ve solunda yer alırdı. 1870'te demiryolu çalışmaları sırasında bu çok güzel ve değerli Roma mirası yapı, Topkapı Sarayı'na ait çok sayıdaki yalı ve köşk gibi, ortadan kaldırılmıştı. Burada bazı sur hücreleri, galeriler ve karanlık geçitler günümüzde de varlıklarını sürdürürler.

Eski asırlarda Sirkeci'ye doğru deniz, şimdikinden daha iç kısımlara doğru girerdi ve Yeni Cami tarafında kalan sur kapılarından biri "Porta Veteris Rectoris" adını taşırdı. Buradaki "Rectoris" sözcüğü genellikle Ceneviz reislerinin kullandığı bir unvandı. Demek ki bu kapının iç tarafında bir Ceneviz kolonisi ikamet etmekteydi.

Sirkeci Garı 1890'da yapılırken bu surların önemli bir kısmı ortadan kalktı. Osmanlı Bostancı Ocağı'nın yer aldığı Sarayburnu'ndaki Mermer Kapı (Marmora Porta) yerinde ise Osmanlı devrinde Yalı Köşkü yapılmıştır. 1871'de demiryolu inşası sırasında bu da yok oldu. Yanında Kentarion Burcu görülürdü, ki Galata'dan gelen zincirin bir ucu buraya bağlıydı. Romalılar Sarayburnu mevkisine Hagia Demetrius Burnu derlerdi. Osmanlı sarayının "Top Kapısı" da yukarıda söylediğim gibi bu bölgedeydi.

Neresinden bakılırsa bakılsın, günümüzde bu çok önemli Roma deniz surlarına karşı gösterilen ilgisizlik ve iç mekânlarındaki mahzenlerde, galerilerde, koridorlarda ve birtakım hücrelerde rastlanılan ürpertici boyutlardaki "pislik", sıkça değinmeye çalıştığım şekilde, İstanbul'daki kültürel ve tarihsel miraslara karşı sergilediğimiz tavrın "utanç verici" görüntüleri olarak buralarda da karşımızda apaçık

durmaktadır. Topkapı Sarayı'nın "Gülhane Kasrı"nın bulunduğu eski Gülhane meydanına ve Marmara'ya bakan deniz surlarının özellikle iç kısımlarındaki derbederlik, ıssızlık ve unutulmuşluk oldukça ileri boyutlardadır. Saray surları içinde kalan askerî bölgenin aşağısındaki bölümler ise, tren hattı boyunca tamamen terk edilmiş gibidir ve yer yer viraneliklerle karşı karşıya gelinmektedir.

Topkapı Sarayı'nın Sarayburnu mevkisinde 19. yüzyıl başlarında Sultan 2. Mahmut'un yaptırdığı ahşap bir köşk ve bunların önünde de toplar dururdu. 1. Abdülhamit'in daha önce aynı yerdeki köşkünün yerine yapıldığı düşünülen bu yeni köşk (Sultan İbrahim devrinde de burada bir köşk olduğunu bazı kaynaklar vurgular), daha sonra 3. Selim tarafından tamamlatıldı. Saraya verilen "Topkapı" ismi, bu köşkün önünde duran toplardan dolayıdır. Bu köşk, denize açıldığı Aya Barbara Kapısı ile birlikte 1863'te yanmıştır.

Deniz surları üzerinde, Topkapı Sarayı sınırlarından sonra Yedikule'ye dek bazı yenileştirme (!) çalışmaları yapılmış ve bu parçaların eski dokuyla uyumsuzlukları alenen ortaya çıkmıştır. Narlıkapı, Samatya Kapı ve Cerrahpaşa taraflarındaki duvarlarda "sırıtan" bazı bölümler bugün de görülebilmektedir.

Bu kapının burçları 1 ve 2 numaralı deniz burçlarıydı. Saray surları olarak da kullanılan Roma duvarlarının üzerinde Türklerin Odun Kapısı ve 5 ve 6 numaralı burçların arasında da "Yedekçiler" ve "Mezbeleciler" camilerine rastlanılır, sonra da Değirmen Kapısı'na gelinirdi. Mangana Sarayı'na ait 8 numaralı burçtan sonra bir bölümü surlara dayanan Aya Satiros Kilisesi, 16. yüzyılda 3. Murat'ın yaptırdığı ve günümüzde temellerinin üzerindeki katı görünen İncili Köşk (Mangana Sarayı buraya dek uzanmaktaydı. Bu sözcüğün "silah deposu" anlamına geldiği ve sarayın bu bölümünde silahlar saklandığı için Mangana isminin kullanıldığı söylenir), Hodigetria Kapısı (Burada aynı isimli bir kilise vardı ve 5. yüzyılda İmparatoriçe Pulşeria tarafından yaptırılmıştı ki, sefere çıkan imparatorlar bu mabette son kez dua ederlerdi) ve ayazması, 16. burç olan "çifte kitabeli" burç ve yanında Ahırkapı Feneri'nin bulunduğu 20. burç görülürdü. Türklerin Balıkhane adıyla açtıkları kapı 22. burçtu. 24. ve 25. burçların arasında Ahırkapı bulunmaktaydı. Roma saraylarına gelmeden önce yer alan Eski Fener Kulesi 32. burçtaydı. Bundan sonra ise Buko-Leon, ya da Hormisdas Sarayı'nın imparatorluk iskelesi, 33. ve 34. burçlar arasında Türklerin verdiği isimle Çatladıkapı, Belisarius Kulesi diye bilinen 35. burç, Küçük Ayasofya Camisi'ne açılan Sergios-Bakos burcu ve 37. ve 41. burçların arasındaki Türklerin Kadırga Limanı dedikleri Sophiana Limanı vardı.

Julinianus Apostat'ın 362 yılında yaptırdığı bu liman yüzyıl sonra yanmış, 6. yüzyılın başlarında ise kumla dolmaya başlamıştır.

İmparator Anastasius 509'da limanı temizletmiş ve bir de dalgakıran yaptırmıştır, fakat tarihi liman 561'de bir kez daha yanmaktan kurtulamamıştır. 578 tarihine gelinince limanın derinleştirildiği ve Sophia'nın bu mevkide bir saray inşa ettirmiş olduğu bilinir. Liman, 977'den sonra "Portos Novos" diye anılmaya başlanmıştı. 1462'de ise Türkler bir kez daha bu limanı temizlediler. Burada 1510'larda tersane yapıldı ve daha sonra da terk edilip Kasımpaşa tarafına geçildi.

Kum kapısı ise, 44. ve 49. burçlar arasındaki Kontoskalion Limanı içinde kalırdı. Bunun en eski kaydı 11. yüzyıldandır. Vaktiyle, limanın önündeki denizin dibinde de eski bir dalgakıran kalıntısı görülürdü. Önceki ve bu liman şimdi tamamen dolmuştur ve her ikisinin üzerine de günümüzde yerleşim yerleri bulunur. Kontoskalion Limanı'nın adı, burayı yaptıran Agalianos Turmakos isimli bir Romalı görevlinin unvanı olan "Kontoskalon"dan gelir. Bu sözcük "kısa bacak" anlamına geliyordu.

Heptaskalion (Kaesarius) Limanı ve Tersanesi ise surların üzerindeki 60. burcun gerisindeydi ve burayı Konstantinopolis'in ünlü "Yeşiller Partisi" korurdu. 673'teki Arap donanmasının kuşatması için hücum üssü bu limanda hazır bekletilmiştir. Asırlar sürecinde unutulan liman 1819 yangınında aniden ortaya çıkmış ve Osmanlı yönetimi şehrin metropoliti Konstantinos'u bu limanı araştırmayla görevlendirmişti.

Bundan sonra, günümüzde Marmaray kazılarının yapıldığı Yenikapı'daki ünlü Eleuterios (Teodosius-Langa) Limanı görülürdü (Liman 718 metre uzunluğunda ve 200 metre enindeydi ve 1400'lerin başlarında yavaş yavaş yok olmuş, akabinde bir bostanlığa dönüşmüştür.) Limanın doğu ucunda Türklerin açtığı Blanga Yeni Kapısı ve bunun deniz yönünde Malkoç Süleyman Camisi dururdu. Liman suruna açılan Belisarios Kulesi yanında yine Türklerin yaptığı Bostan Kapısı vardı ve 62 numaralı burçtan 71 numaralı burca kadar olan iç liman alanının batısında, 76. burcun yanı başında ise Alt Davutpaşa Kapısı bulunurdu. Buradan başlayan dalgakıranın boyu 400 metreye ulaşmaktaydı. Deniz surları üzerinde isimlendirilemeyen bir başka küçük kapı 80 ve 81 numaralı burçların arasındaydı ve bundan sonra varılan Samatya (Psamatia-Kumluk) Kapısı 89. burcun yanında yer alıyordu.

Deniz surlarının, o zamanların büyük bir saldırı silahı olan ve gemilerde bulunan "koçbaşları" ile yıkılmaması için Romalılar bunları denizin tam kıyısında inşa etmişlerdi. Daha sonra ise dalgaların dövmesinden kurtarmak için bu duvarların önlerine "anroşman" denilen büyük taş bloklar yerleştirilmiştir.

İstanbul'un en eski kilisesi olan ve günümüzde Ayasofya'ya bağlı İmrahor Müzesi adıyla bir türlü "hizmet veremeyen (!)" ve halen

bazı onarım çalışmaları sürdürülen Studion Manastırı'na ait İoannis Prodromos Kilisesi'ne denizden açılan ve Roma imparatorlarının da her ay kiliseye gelirken bu iskeleyi kullandıkları Manastır Kapısı (Narlı Kapı) görülmekteydi. Yukarıda söz ettiğim Marmara ve kara surlarının birleştiği köşedeki günümüzde de tüm haşmetiyle yerinde duran Mermer Kule ise bu surların 103. burcunun yer aldığı son noktaydı. 9. yüzyılda yapıldığı sanılan bu güzel kulenin mevkisinde Roma devrinde denize doğru epeyce uzanan ve bazı eski haritalarda da betimlendiği gözlenen bir "çıkış iskelesi" vardı. Günümüzdeki Kennedy Sahil Yolu, bu burcun kıyısından ve Aya Diomedes Kapısı'ndan Yarımada dışına çıkıp Bakırköy istikametine doğru devam eder.

Bazı bölümleri gerçekten de perişan hale gelmiş deniz surlarının 2013 yılının sonlarına doğru revize edilmesi gündeme gelmiş ve bu konuda onarım çalışmalarının hangi bölümlerde yapılacağı tespit edilmiştir. Buna paralele olarak Cankurtaran mevkisindeki Zührevi Hastalıklar Hastanesi'nin önüne denk düşen bölümlerde çalışmalar yapılmaktadır ve sonuçları merakla beklenmektedir.

Yarımada'yı çevreleyen bütün surların üzerinde Roma devrinde kaç adet kapı bulunduğunu söyleyebilmek gerçekten zordur. Osmanlı devrinde bunların bir kısmı örülmüş, bazı bölümlerde yeni kapılar açılmış, bazıları da ortadan kalkmıştır. Genel olarak belgelemek gerekirse, toplam surlar üzerinde 47 kapıdan, Haliç surlarında Roma devri ve Türk devrindeki isimleri bilinen 20 kapı, yine aynı şekilde kara surlarında 13 kapı ve deniz surlarında ise 14 kapı bulunduğunu söyleyebiliyoruz.

Kısaca vurgulamak gerekirse, Sarayburnu yakınından itibaren Ahırkapı'ya dek kapıları şu şekilde sıralamak mümkündür: Odun Kapısı, sonradan örülmüş birkaç Roma kapısı, Değirmen Kapısı (2. Mahmut), Mangana Sarayı Kapısı, yine örülü bir kapı, Hodegetria Manastırı Kapısı, örülü bir iki Roma kapısı, Sen Lazarus Kapısı, Balıkhane Kapısı ve Ahır Kapısı...

Buradan Yedikule'ye doğru gidilince karşılaşılan kapıları ise şöyle değerlendirebiliriz; İmparator sarayının örülü kapısı, Bukoleon Sarayı'nın küçük kapısı, Çatladıkapı (Porta Leonis), Belisarios Kulesi Kapısı (Yarım ay kemerli iki mermer sütunu var), Küçük Ayasofya Kapısı, Kadırga Limanı Kapısı (Sophia), Kontoskalion Kapısı (Kumkapı), Büyük Langa Kapısı (Yenikapı), Alt Davutpaşa Kapısı (Emilianus), Psamatya (Samatya) Kapısı ve Bab-ı Nar (Narlıkapı-Studion Kapısı.)

BAZI ESKİ HARİTALARDAKİ "TARİHİ YARIMADA"

Bu başlıktan yola çıkarak, kara, deniz ve Haliç surlarıyla çevrili olan İstanbul Yarımadası'nın coğrafi konumu ve sınırları hakkında, oldukça yeterli kaynağa ulaşabildiğimizi rahatlıkla söyleyebilmek olasıdır, ama beri yandan bu bilgilerimize doyurucu katkılar sağlayabilecek Yarımada'ya ait bazı eski haritaların sayısı aslında çok da fazla değildir. Bunların içinde 1422 tarihli Chiristophoro De Bondelmontibus (Buondelmonto) Haritası, kara surlarının hemen gerisindeki su dolu hendekleri de göstermesi açısından çok ilginçtir. Fakat bu hendeklerin Eğrikapı-Ayvansaray arasında, yani Haliç'e yakın kesimde neden inşa edilmediği bir soru olarak akılları kurcalayabilir. Bunun yanıtını bulabilmek için o bölgelerde bir saha araştırması yapmak, tam olmasa bile en azından bazı ipuçlarını yakalayabilmemize yardımcı olabilmektedir.

Gerçekten de günümüzde kuzey kara surları bölgesinde yapılan incelemelerde, surlarla dış arazi arasında su dolu bir engelleme seti inşa edilmesine gerek olmadığı açık biçimde izlenebilmektedir. Mimar Sinan'ın Eğrikapı (Romalıların verdiği isimle Kaligaria) civarındaki Kırkçeşme Maksemi'nden itibaren Haliç'e inen kara surları boyunca arazinin topoğrafyasında derin çukurlar ve küçük tepecikler, Haliç Köprüsü'nün uzantısı olan çevre yolu kıyısını takip ederler. Şimdi bile etkileyici derinlikler halinde uzanan bu arazinin Roma döneminde çok daha farklı bir görünüm sunmuş olabileceği açıktır. Bu çerçeveden bakıldığında Bondelmontibus haritasına göre bu bölgedeki arazinin çok engebeli oluşundan dolayı, Romalıların herhangi bir hendek düzenlemesine gerek duymadıkları net bir şekilde görülmektedir.

Topoğrafyanın inişli çıkışlı derin çukurlara sahip olması nedeniyle surlar da bu pozisyona uygun biçimde, bir iner bir çıkar.

Eyüp sınırlarında kalan sur dışı arazilerinin Ayvansaray bölümünde şimdi de yerinde duran Hacı Hüsrev Camisi'nin ve yakın çevresindeki bazı türbe ile çeşmelerin bulunduğu geniş düzlük, sur üzerindeki Anemas Zindanları ve Angelos Kulesi ile sınırlanmaktadır. Bu kulelerin güney istikametinde de Mimar Sinan'ın 16. yüzyıl sonlarında ve ölümünden birkaç yıl önce yaptığı İvaz Efendi Camisi durur.

Eğrikapı dolaylarında 2. Teodosius'un yaptırdığı hendeklerin bitimine dek arka arkaya üç sıra halinde ilerleyen dev surlar, "Tekfur Sarayı"dan sonra 12. yüzyılda Roma İmparatoru Manuel Komnenos'un (1143-1180) inşa ettirdiği tek sıralı bir duvar olarak Haliç surlarının köşesindeki kare planlı burçla birleşmektedir. Bu bölümdeki Blakernai Sarayı'na açılan "Porta Gyrolimnis" (Gümüş Göl Kapısı) ve bunu çevreleyen iç surları 7. yüzyılda İmparator Heraklius'un yaptırdığı öne sürülür. 813 yılında ise, Roma İmparatoru Ermeni Leon bu surları kuvvetlendirme aşamasına yönelik bazı çalışmalar yapmıştır.

Buradaki surların iç kısmında ve zamanımızın Ayvansaray semtinin yer aldığı bölgede Roma imparatorlarının ikamet ettikleri Blakernai Sarayı bulunmaktaydı. Çift sıralı surlar bu sarayın dışa açılan kapısının çevresini emniyete almak adına bir "iç sur" oluşturarak, orada adeta "kale içinde kale" pozisyonu yaratıyordu. Günümüzde bu surlar arasındaki bölgede bir Sahabe ve Osmanlı haziresi yer almaktadır. Hıristiyan Roma ile Müslüman Osmanlı'nın buluştuğu bu mezarlık alanı gerçekten de iki büyük uygarlığın ortak kullandıkları bir tarih mekânı olarak son derece etkileyicidir. Fatih zamanından beri kara ve Haliç surlarının birleştiği bölgenin sur içi bölümünde yer alan ve günümüze dek varlığını koruyan "Toklu Dede Mahallesi"ne adı verilen devrin erenlerinden Toklu Dede'nin kabri de bu tarihi mezarlık içinde halen görülebilmektedir.

Bu bölgedeki kara surlarında yapılan gözlemlerde, kalın ve çok görkemli duvarların engebeli araziler üzerine nasıl oturtulduğuna tanık olabilme şansı vardır. Surların yassı tuğla ve taş sıraları (almaşık örgü) arasında yer yer ahşap kalasların da duvar örgü malzemesi olarak kullanıldığını görmek bir hayli şaşırtıcıdır.

En eski Yarımada haritalarından olan Buondelmonto'nun bu eserinde, kara surlarının kapılarından önlerinde hendeklere açılan köprülerin bulunduğu görülebilmektedir. Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi, çekirdeği olan surların içindeki başkent Konstantinopolis, 15. yüzyılın ilk yarısında artık eski görkemli fizikî durumunu koruma çabalarını bırakmış ve yeni bir anıtsal yapı inşa edememiş görünüyor,

ki öyledir de. Gerçekten de o yıllarda başkentin görünümü hiç de iç açıcı değildi. Hipodrom kullanılmaz bir durumdaydı ve diğer büyük anıtsal binalar, kiliseler önemli ölçüde onarıma muhtaç haldeydi.

1422 haritasında Yarımada'yı ortadan batı doğu ekseninde bölen Likos Vadisi ve Deresi seçilir. Kara surlarının şimdiki Sulukule (Pempton) mevkisinden başkente giren dere Aksaray'a (Forum Bovis-Öküz meydanı) kadar şimdiki Vatan Caddesi boyunca ilerler ve burada ani bir dönüşle güneye, Yenikapı istikametine yönelirdi. Derenin, bu kıyıda yer alan iki yüksek burcun arasından ve Eleuterios Limanı (1. Teodosius Limanı) içinden denize dökülüşü haritada açık şekilde görülür. Burada dikkat çeken en önemli olgu, kara, Haliç ve deniz surlarının bütünüyle ve sapasağlam ayakta duruşudur. Romalıları her türlü saldırıdan koruması açısından zaten bu muazzam duvarların bu şekilde korunmuş olması zaruriydi. Özellikle kara surları burada apaçık seçilebilmektedir. Güney-kuzey ekseninde bu muazzam duvarların orta bölümüne "Mesoteikhion" denirdi ve günümüzdeki yaklaşık Edirnekapısı-Topkapısı arasındaki bölümü oluştururdu.

O yılların haritasında Yarımada içindeki birtakım anıt sütunların silindirik yüzeyleri düz olmasına karşın, ikisinde spiralli bir gövde izlenmektedir. Bunların birini tanıyoruz. Az önceki satırlarda söz ettiğim yedinci tepe olan (Exakionion) Cerrahpaşa'daki Arkadius Sütunu'dur bu. Türkler bu anıtsal sütuna, hemen yakınındaki "Avrat Pazarı" nedeniyle "Avrat Taşı" derlerdi. Gerçekten de, vaktiyle 50 metrelik bir yüksekliğe sahip olan sütunun yüzeyi kaidesinden tepesine dek spiral biçimde üste doğru tırmanan asker kabartmalarıyla doluydu. Diğer sütunlardan Çemberlitaş, Sarayburnu'ndaki Got Sütunu, Saraçhane'deki Marcian Sütunu (Kıztaşı) da haritada seçilmektedir. Ama varlıklarını pek tanımlayamadığımız başka sütunlar da haritanın değişik yerlerine serpiştirilmiştir.

Yarımada'daki halen var olan üç adet açık su sarnıcının göze çarpmaması, ya da farklı betimlenmesi Buondelmonti'nin anıt sütunların sayısını da, kentin bu konudaki zenginliğini göstermesiyle ilgili olarak onun tarafından bilerek artırılmış olabileceğini ve bu nedenle haritada Yarımada'nın bazı eserlerini çizmediğini, ya da sayıca abarttığını akla getirmektedir.

Kuzeybatı köşesinde, yani şimdiki Ayvansaray yönünde bulunan Blakernai İmparatorluk Sarayı, koruyucu dış duvarlarla çevriliydi. Sarayın bu pozisyonu haritada seçilmektedir. Yine, güney batıda, günümüzün Samatya'sında yıkıntıları duran ve Roma'nın Konstantinopolis'teki en görkemli mabetlerinden olan Studion Manastırı içindeki İoannes Prodromos Kilisesi (kalıntıları duran

İmrahor Camisi) çevre duvarları içinde düz çatılı bir yapı şeklinde fark edilmektedir. Kıyısında da uzun bir iskele çizilmiştir. İmparatorlar buraya genellikle deniz yoluyla gelirler ve şimdi Narlıkapı dolaylarına denk gelen bu iskeleden karaya çıkıp mabede girerlerdi.

Haritada Ayasofya, Hipodrom'un kuzeyinde kubbeli bir yapı olarak hemen göze çarpmakta, Unkapanı'ndaki Atatürk Bulvarı'nın batı kıyısında duran Pantokrator Kilisesi de duvarlar içinde belirmektedir. Kara surlarına doğru Khora Manastır Kilisesi (Kariye Müzesi) Likos Deresi'nin (Bayrampaşa deresi-günümüzdeki Vatan Caddesi) batı kenarında, Blakernai Sarayı'nın güney sırtlarında gösterilmektedir.

Onufrius Panvivius Haritası'nda ise, 1455 İstanbul'unun Hipodrom'unda Sfendon bölümünün (güneydeki yuvarlak kısım) tamamen yıkık olduğu, fakat beri yandan da "spina"sında (orta kısımdaki omurga) şimdikinden daha çok anıt sütun bulunduğu anlaşılmaktadır.

Schediel'in 1493 tarihli haritasında Tarihi Yarımada daha çok perspektif bir resim şeklinde karşımıza çıkar. Burada Yarımada ile Galata arasına çekilen iki ayrı zincir görülür. Öndeki zincir, Sarayburnu'ndaki burçtan Karaköy'de şimdi de duran Yeraltı Camisi'nin yerinde bir zamanlar var olan "Kastellion Ton Galatou" burcuna, daha gerideki ise Unkapanı ya da Cibali Kapısı civarından yine Galata surlarının batı mevkisindeki bir burca doğru uzanır. Bu resim-haritanın en ilginç yönü, Sultanahmet ve Kadırga sahillerinin üst taraflarındaki sırtlarda görülen değirmenlerdir. Topoğrafik olarak Yarımada'da kıvrımlı yollar ve oldukça boş bırakılmış araziler seçilebilmektedir.

Osmanlı devrinde Matrakçı Nasuh Efendi'nin 1530'lu yıllarda yaptığı ve bir tablo güzelliğindeki renkli harita, artık Roma dönemi Konstantinopolis'ini değil, Türk İstanbul'unu betimlemektedir. Topkapı Sarayı ve o tarihe dek yapılmış Osmanlı anıt eserleri haritada yer alır. 2. Mehmet'in Beyazıt'taki eski sarayı (Saray-ı Atik), Kapalıçarşı, Fatih Külliyesi, cami olarak kullanılan Ayasofya ve sadece güneyindeki yuvarlak ucundaki (Sfendon) birkaç sütun kalmış bulunan Hipodrom, haritadaki en göze çarpan eserlerdir. Surlar da büyük ölçüde ayaktadır.

Vavvasore'nin 1550'lerin sonlarında hazırladığı "havadan görünümlü İstanbul Yarımadası", günümüzde Marmaray projesi çerçevesinde kazılan Teodosius Limanı'nı açık şekilde betimler. Demek ki o yıllarda henüz tam anlamıyla bu liman dolmamıştı. Yedikule Hisarı, Fatih Camisi, Topkapı Sarayı, Eski Saray gibi yapılar dışında, Yedi Tepe ve çevresindeki yerleşimlerin de yer aldığı haritada, kara surlarının dış kısmı, yani Yarımada'nın batısı tamamen bomboş, çayırlık,

çimenlik araziler olarak açıkça görülür. Kent dışında ve Eyüp bölgesi haricindeki yerleşim bölgeleri henüz o tarihlerde hiç de önemli yerler işgal etmiyordu.

Grelot'nun 17. yüzyıl sonlarında (1680'ler) yaptığı Tarihi Yarımada'yı betimleyen "resim haritası" Üsküdar yakasından bakılan bir açıyla çizilmiştir ve burada Galata bölgesinin de hatırı sayılır biçimde gelişip Pera sırtlarına doğru yayıldığı görülmektedir. 1730 tarihli Homann haritasında İstanbul ve çevresinin genel görünümündeki coğrafi yapı, teknolojik verilerin yetersiz olduğu o çağlarda doğal olarak şimdikilerle kıyaslanamayacak denli farklılıklar gösterir. Ama burada asıl ilginç olan şey, Yarımada'nın Marmara sahillerindeki doğal ve yapay limanlarının daha belirgin şekilde seçilebilmesidir.

Bunların dışında, neredeyse semtleri ve sokakları dahi gösterecek kadar ayrıntılı olan bir harita önümüze çıkar. 1786 tarihli Kauffer'in haritasında Roma'nın Likos, Osmanlıların da Bayrampaşa adını verdikleri cılız dere görülür ve bu derenin Marmara Denizi'ne boşaldığı yerdeki Teodosius Limanı artık o tarihlerde işlevini yitirmiştir.

Tranquillo Mollo'nun 1788 haritası, devrine göre doyurucu ayrıntılar sergiler ve burada da Likos Deresi betimlenmiştir. Bu harita sadece Yarımada'yı değil, Boğaziçi ve çevresini de göstermektedir. 1803 haritasında ise, Sulukule civarından Yarımada'ya giren Bayrampaşa Deresi cılız bir akarsu şeklinde hâlâ varlığını sürdürmektedir. 1838 İstanbul haritasında ise dikkatleri en çok kara surları, sokaklar, caddeler ve Bayrampaşa Deresi (Likos) çeker.

1863 tarihli ve Sultan Abdülaziz tuğralı Stolpe Haritası, yaklaşık günümüzdekilere benzer şekilde hayli ayrıntılı bir Yarımada görünümüyle öne çıkar. Burada da Bayrampaşa Deresi vardır ve artık iyice cılızlaşmış, kurumak üzeredir. Derenin uzandığı vadi Osmanlı döneminde "Yenibahçe Çayırlığı" olarak tanınırdı. Şimdi ise bu çayırlıkta (!) Vatan ve Millet Caddeleriyle, bunların çevrelerindeki çok yoğun yerleşim yerleri bulunur.

Çeşitli eserlerde önemli bir bilgi kaynağı olan ve "İstanbul Arkeoloji ve Topoğrafya Haritası"nda Yarımada'nın, Bizantion, Septimus Severus, Konstantinus ve 2. Teodosius kara surları ayrıntılarıyla gösterildiği gibi, kentin coğrafi yükseltileri de çeşitli Roma eserleriyle birlikte belirtilmiştir.

1878 haritasında ise özellikle yol güzergâhlarının nasıl değişime uğradığı açıkça izlenebilmektedir. "Plan de Constantinople-1891" haritasında Yarımada semtleri eski Türkçe yazılarla gösterildiği gibi, Bayrampaşa Deresi de şehrin ortasında, yani Yenibahçe Vadisi'nde yerini almaktadır. Türk döneminde bu eski dereye kuzeyden hafif bir

eğimle inen cılız "Karagümrük Çayı" ve daha doğudan ise "Malta Çayı" katılmaktaydı. Löffler'in 1897 tarihli İstanbul haritasında özellikle Boğaziçi semtlerinin resimli kartpostallar biçiminde gösterilmesi haritacılıkta ilginç bir girişim olarak kabul edilmelidir.

"1909-Constantinople" haritası, o günlerdeki Yarımada'nın günümüzdeki İstanbul ile yol, cadde, yerleşim alanları açısından önemli kıyaslamalar yapabilmemizi sağlar niteliktedir. Zamanın genelkurmayı olan "Seraskeriye"nin 1908 ve 1911 İstanbul haritaları da oldukça ayrıntılı bir şehir planı arz ederler. 1917 haritası sur içindeki bostanlıkları, henüz boş olan Yanibahçe Vadisi'ni, Unkapanı Köprüsü'nden başlayıp Saraçhane'ye doğru tırmanan ve şimdiki Atatürk Bulvarı güzergâhını izleyen dar, kıvrımlı yolu göstermesi açısından hayli ilginçtir.

1918 Mühendis Necip Bey Atlası'ndaki haritalar İstanbul'un o günlerdeki semtlerinin yapısal karakterlerini yansıtır. Raymond'un 1919 haritası Yarımada'yı hem "Stamboul", hem de "Byzantium" olarak işaretler. Aynı yılda neşredilen "Keşfiyat-Osmanlı A.Ş."nin yayınladığı "Plan Général de la Ville de Constantinople" haritası ise ayrıntılı sokak dokularıyla dikkat çeker. Mamboury'nin 1925 tarihli haritasında Yarımada'daki güzergâhlar, bölgeler, semtler, yine eski Türkçe ile yazılmıştır.

1934 Belediye Şehir Rehberi Haritası, sadece Yarımada'yı değil, şehrin genel görünümünü oldukça ayrıntılı biçimde gözler önüne serer. Şehremaneti idaresinin 1. Dünya Savaşı öncesinde tanzim ettirdiği 1/500 ölçeğindeki Yarımada haritası önemli sayılabilecek bir çalışmaydı ve bu bölgedeki "mebâni-yi aliyye"yi (devlete ait büyük binalar) dahi dikkate alarak büyük bir hizmette bulunmuştu. En ayrıntılı Yarımada haritalarından bir diğeri ise Vasıf'ın 1935 tarihli "Plan of İstanbul and Environs"udur.

Görüldüğü gibi, İstanbul'a, daha doğrusu konumuz olan Tarihi Yarımada'ya ait kısıtlı sayıda harita mevcuttur. Ama buna karşın bazı yabancı seyyahların kaleme aldıkları eserlerinde yazılı olarak zamanımıza ulaştırdıkları ayrıntıların ışığında İstanbul'un eski fizikî ve coğrafi durumunu doyurucu sayılabilecek biçimde öğrenebilmekteyiz.

Petrus Gillis, 16. yüzyılda yaptığı İstanbul seyahatiyle ilgili olarak yazdığı eserlerde, belki de diğer araştırmacılardan çok daha fazla bilginin zamanımıza ulaşmasını sağlamıştır. Eski İstanbul limanlarını, Boğaziçi'ni, başkentin coğrafi konumunu ve sahip olduğu Roma eserlerini kapsamlı biçimde anlatmıştır. Özellikle Yarımada'ya eğilen Gillis, topoğrafik formuyla başkent arazisini düpedüz bir "kartal"a benzetmiştir.

Şöyle ki, Gillis'e göre, Yarımada'nın günümüzün Sarayburnu'na denk düşen en doğu ucu bir "kartalın gagası" gibi gerçekten de

Galata'ya doğru dönüktür. Topkapı Sarayı yahut da çok yakınındaki Ayasofya kartalın gözüymüş gibi durur. Böylece, tüm Sultanahmet, Ahırkapı, Cankurtaran bölgeleriyle Kadırga sahilleri, Gillis'in kartalının "baş kısmını" oluşturur.

Tarihi Yarımada'nın, dolayısıyla "kartalın gövdesi" bu noktadan kara surlarına dek tüm Fatih'i kapsar. Haliç kıyısındaki Ayvansaray ve Balat semtleri, kartalın kuzeye dönük kanadını oluştururken, Yedikule, Samatya ve Belgratkapı semtleri ise kartalın Marmara Denizi'ne dönük güney kanadını resmeder. Bu biçimde duran bir kartal motifi aynı büyüklükteki bir İstanbul Yarımadası üzerine çakıştırıldığında, şaşırtıcı biçimde bu benzerliğe tanık olunmaktadır.

Bunların dışında, erken 20. yüzyılda ve 1. Dünya Savaşı öncesinde Alman hava kuvvetleri uçaklarından çekilen bazı hava fotoğraflarında Yarımada, tüm yalınlığıyla, hemen hemen tamamı alçak katlı olan yapılarıyla, boş arazileriyle ve yangınların harap ettiği bölgeleriyle gözler önüne serilmektedir. Bunlardan birinde, günümüzde yoğun yerleşimlerin ve trafiğin allak bullak ettiği Yenikapı-Langa bölgesi tamamen boştur ve bostanlık olarak değerlendirilmektedir. Şimdi Vatan Caddesi'nin geçtiği Yenibahçe Çayırlığı da aynı biçimde boştur ve hatta bazı günlerde mesire yeri niyetine kullanılmaktadır. Çayırlığın ortasından o günlerde ince, patika benzeri bir yol geçer ve "Çayır-Posta yolu" adıyla kara surlarına varıp, buradan sonra Yarımada'yı terk ederdi. Bu fotoğrafta Topkapısı'ndaki şimdiki biçimsiz bir meydancığın (!) kıyısında Kara Ahmet Paşa Külliyesi tüm görkemiyle sezilmektedir ki, günümüzde yüksek beton binalar kuşatmasında, yanına yaklaşılana dek Mimar Sinan'a ait bu koca külliyeyi fark edebilmek dahi olanaksızdır.

Yarımada'nın batısında en gözę çarpan büyük çaptaki yapılar, Saraçhane'deki Roma su köprüsü, Unkapanı köprü başının yakınındaki Beylik Değirmeni binası, Vatan Caddesi'nin güneyindeki Vakıf Gureba Hastanesi binaları, Edirnekapısı tepesindeki Mihrümah Sultan Külliyesi, Fener Rum Okulu, Eminönü sahilindeki antrepolar, Hekimoğlu Ali Paşa Camisi ve yakınındaki Cerrahpaşa Hastanesi'nin ilk binaları, Ayasofya'nın doğu kanadındaki heybetli Darülfünun'dur. Şehremini, Mevlanakapı, Silivrikapı, Belgratkapı ve Yedikule arazileri bomboş sayılabilecek mekânlardır ve buralarda hâlâ geniş bostanlıklar mevcuttur.

Yine bu hava fotoğrafında, şimdiki konumundan oldukça farklı olan ve Beyazıt-Laleli-Aksaray güzergâhı boyunca uzanan Ordu Caddesi'nin kuzeyi ve güneyi, yani Langa ve Şehzadebaşı arası, bir "yangın mahalli" olarak yıkık ve perişan bir durum sergilemektedir.

Bütün bu görsel malzeme içinde Yarımada'daki en dikkat çeken yapı kompleksi, 4. tepeyi taçlandıran Fatih Camisi ve külliyenin diğer yapıları, medreseleridir. Fotoğrafta, on yedi asırdır aynı görkemini koruyarak yerinde duran Valens (Bozdoğan) Su Köprüsü, İstanbul'un en eski eserlerinden biri olarak, ön palana çıkan diğer bir eserdir.

İstanbul haritalarının en eskilerinden birinin ise Pertengeriana'dan alınan 4. yüzyıla ait bir harita-resim olduğu söylenir. Burada haritadan başka İmparator Büyük Konstantin de resmedilmişti.

Asırlar boyunca tüm dünya gezginlerinin, araştırıcılarının, tarihçi, edip ve şairlerinin, ressamlarının aşırı ilgisini çeken Tarihi Yarımada, aslında coğrafi şekil itibarıyla Yarımada'dan çok, "dev bir burun"a benzer. Bu konumundan dolayı da "saldırısı" zor, ama "savunması" daha kolay olduğundan, ikisi dışında kuşatmacılar sürekli olarak şehir duvarları önünden geri dönmek zorunda kalmışlardır.

İstanbul'un vazgeçilemez çekicilikte bir şehir olmasını sağlayan coğrafi koşulların şüphesiz ki en başında gelen olgu denizlerle çevrili oluşu ve doğal bir halici olmasıdır. Batısındaki Çatalca ovaları ve doğusundaki Kocaeli düzlükleri tarıma fazla elverişli olmadığı için, ortalarındaki Yarımada bu eksikliğini "ticari" yönden şahlandırarak uzun tarihindeki eşsiz statüsünü muhafaza etmeyi ve bu sayede de "iaşe", yani beslenme sorununu her dönemde atlatmayı başarmıştır.

ESKİ ÇAĞLARDA YARIMADA: BİZANTİON VE KONSTANTİNOPOLİS'İN KURULUŞU İSTANBUL'UN "BAŞKA İSİMLERİ"

Buraya dek İstanbul Yarımadası'nın coğrafi ve tarihsel topoğrafik konumuna kısaca değindikten sonra, şehir yerleşim düzeninin yine bu tarihsel süreç içinde nasıl gelişme gösterdiğine göz atıp, bu yıllardan günümüze dek üzerinde binlerce eserin yığıldığı Yarımada'nın, bunlardan şimdi kaçına ve ne durumda sahip olduğunu, şehrin fizikî durumunun hangi dönemlerde ne tür değişimlere uğradığını, eski mahallelerinin, semtlerinin, arazisinin tarihsel topoğrafik özelliğinin bu bağlamda var ettiği kültür miraslarının nasıl korunduğu veya korunamadığı ile ilgili sorunlarını ilerleyen sayfalarda ayrıntılı bir biçimde incelemeye devam edeceğiz.

Yaşadığı uzun asırlar boyunca farklı milletlerin dillerinde değişik isimlerle anılan İstanbul, en popüler adını Roma İmparatoru 1. Konstantinus'un 330 yılının 11 Mayıs'ında verdiği "Konstantinopolis" ismiyle elde etti. Hatta öyle ki, İslami kaynaklar dahi başkent için belirli devirlerde "Konstantiniyye" veya "Kostantiniyye" ya da bundan türemiş, buna eklenmiş birtakım benzer adları (Konstantiniyyetü'l-Mahrusati'l-Mahmiye, Konstantiniyye-i Mahrusa, Şehr-i Konstantin gibi) kullanmakta bir sakınca görmemişlerdi. Olasılıkla bu düşüncenin altında yatan neden, Konstantin'in "paganizm" yerine, büyük mücadeleler sonucunda tek tanrılı din olan Hıristiyanlığı yerleştirmesiydi. Türkler onun bu düşüncesine ve davranışına saygı duy-

dular ve kurucu imparatoru "dine hizmet eden aziz bir zat" olarak tanımladılar. İstanbul'un fethinden sonra basılan paraların üzerine de, "Konstantiniyye'de basılmıştır" (duribe fi Konstantiniyye) diye yazmaktan kaçınmamışlardır. Ancak, 1760'ların başlarında ve 3. Mustafa'nın iktidarında sikkelerin üzerindeki "Konstantiniyye" sözcüğü kaldırılmış ve bunun yerine "İslambol" tanımlaması betimlenmiştir. 19. yüzyılda "be makam-ı Darü'l-Hilafeti'l-Konstantiniyyeti'l-Mahmiyye" unvanıyla birlikte kentin adı yine "Konstantiniyye" olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Erken devirlerde, Augusta Antonina (M.S. 3. yüzyıl), Antusa, Secunda Roma (İkinci Roma), Nova Roma, Megalipolis, Kospolis, Hepolis, 14. yüzyılda bazı dillerde ve şehir içindeki ahali arasında Estombol, Astanbul, Stanbol gibi, pek çok değişik isimle onurlandırdıkları İstanbul'un, tam anlamıyla gerçekten ne kadar isme sahip olduğunu kestirmek zordur. Romalılar şehir için sıkça, Polin, Poli, Kospoli, Kospolis yahut da Kalipolis isimlerinden birini kullanmışlardır. Türkler bu güzide başşehir için, Romalıların yeğledikleri "Tanrı'nın koruduğu" anlamına gelen "Teophilaktos" sözcüğüne benzeyen "el-mahrûse"yi de kullanmışlardı.

Neredeyse her milletin kendi lisanına uygun bir isim verdiği İstanbul'un, aynı sözcüklerin değişik versiyonlarının da kullanıldığı gerçeğinden yola çıkıldığında, sahip olduğu adlarının sayısının 135'e vardığını İstanbul Ansiklopedisi de kaydetmiştir. Olasılıkla isimlerinin çokluğu açısından İstanbul ile kıyaslanabilecek başka bir şehir dünyada mevcut değildir. Hatta İstanbul'a eski asırlarda "Makedonya" bile dendiği bilinmektedir. 19. yüzyılın Azeri gezginlerinden Hacı Zeyne'l-Âbidin Şirvani, İstanbul Boğazı'nı M.Ö. 4. yüzyılda yaşayan Makedonyalı Büyük İskender'in yaptığını (!) söylemiştir. Esasen Makedonyalı İskender (Aleksandros) M.Ö. 334'te, Galatlılar 277'de, Selevkoslar 260'ta, Bitinyalılar 202'de ve M.S. 440'larda da Hun İmparatoru Attila İstanbul'u "ziyaret" (!) etmişler ve efsanevi şöhreti ve gücüyle Yarımada'nın sahibi olmaya, onu ele geçirmeye çalışmışlardır. Ama hiçbirinin bu çabaları bir sonuç vermemiş ve Yarımada, erişilmez saltanatını asırlar boyunca "Romalı" olarak sürdürmeye devam etmiştir.

Roma İmparatoru Vespasinianus, 73 yılında Yarımada'nın ucunda asırlar önce kurulmuş olan Bizantion'u imparatorluğuna dâhil ettikten yaklaşık 120 yıl sonraki döneme kadar burada yaşanan olaylar enine boyuna bilinmez. Bu tarihten sonra ise Septimus Severus'un şehri aynı alanın biraz daha genişletilmesiyle kurulmuş, şanlı Konstantinopolis, işte bu şehir üzerine inşa edilmişti.

"İstanbul" sözcüğü Roma dilinde "Eis Tin Polin" kelime gurubundan devşirilerek "Stinpolin"e, daha sonra da İstanbul'a dönüşmüştür. Bu sözcüklerin açılımı ise "şehre doğru" (şehirlerin en büyüğüne) anlamına gelir. Bu sözcüğü andıran başka isimlerin de var olduğu, özellikle Ermenicede "İstinbol" adının dikkat çekecek yoğunlukta kullanıldığı bilinmektedir. Çok göz alıcı olan şehrin adı, ufak harf değişimlerine uğrayarak 10. yüzyıldan beri İstanbol, İstanpol diye de söylenegelmiştir. Ani çevresinden yönetici Samuel 1055 tarihli kronografyasında iki kez "İstanbol"dan söz etmiştir. Yine, 1807'de Anadolu'daki bir konsile katılan İstanbul Ermeni Piskoposu, belge altındaki imzasını "İstinpol Piskoposu" diye atmıştır.

Dolayısıyla, Rumca bir sözcük olan "afentis"in, Türkçeye girip "efendi"ye dönüşmüş olması gibi, İstanbul'un adının da aynı biçimde "İstinpolin"den "İstanbul"a dek uzanan bir evrim süreci içinde bazı değişimlere uğrayıp günümüze kadar gelmiş olduğu doğru bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir.

İstanbul için bir dönem Konstantinopolis'ten dönüştürülen "GOSDANTNUBOLSO" gibi hayli garip bir isim de kullanılmıştır. "İslambol" adı, 18. yüzyılda ve Sultan 3. Mustafa öneminde yeğlenmiş olmasına ve daha sonra da zaman zaman kullanılmasına karşın Tanzimat'tan sonra bırakılmıştır. (Bu dönemden önceki 3. Selim devrinde yeniden "Konstantiniyye" ismine dönülmüştür.) Cumhuriyet sonrasında dahi bir süre Konstantinopolis adı kullanılmaya devam etmiş ve ancak 28 Mart 1930'da "Türk Posta Hizmetleri Kanunu" çerçevesinde şehrin "resmi" adı "İstanbul" olarak kabul edilmiş, "Konstantinopolis" adının da yine resmi olarak kullanılması yasaklanmıştır.

İstanbul'un adı Osmanlı yönetiminin resmi dilinde genellikle farklı sözcüklerle yazılır ve konuşulurdu. Padişah fermanlarında karşılaşılan "Südde-i Saadet" sıkça kullanılan bir isimdi. Divana sunulan fermanlarda ise "Der-i Devlet-Mekin" (devletin yerleşmiş olduğu, oturduğu kapı) ifadesi yeğlenirdi. Beri yandan, Rumeli tarafına göre İstanbul'un adı "Dersaadet", Anadolulula göre ise "Deraliyye" idi. Dergâh-ı Selatin, Pay-i Taht-ı Saltanat, Südde-i Saltanat, Şehr-i Azam, Şehr-i Konstantin gibi isimlerin de kullanılmış olduğu bilinmektedir.

"Bizantion"dan "İstanbul"a, asırların arenasında boy gösteren Tarihi Yarımada'nın en eski çekirdek bölgesinin İlk Çağ içinde ve M.Ö. 2600'lerin ikinci yarısının başlarında Megaralı Kral Byzas tarafından kurulduğu "efsaneleşmiş" bir öykü olarak belirginleşir. Beri taraftan, o dönemden kalan bazı belgeler, sikkeler Byzantion'un varlığını bütünüyle "doğrular" niteliktedir ve bu durum, çok eski bir tarihe sahip

olan İstanbul Yarımadası'nı daha da çekici kılmaktadır. Kral Byzas'la birlikte, tam 27 yüzyıl önce başlayan Yarımada'nın efsanevi öyküsüne dayanılarak tespit edilen ilk yerleşim yerinin Sarayburnu mevkisinde olduğu konusunda tüm kaynaklar artık hemfikirdirler.

Bu heyecanlı öykü, kısaca şöyle gelişmiştir; Antik Çağ'ın baş tanrısı Zeus, karısı kıskanç Hera'yı genç ve çok güzel bir kız olan İo ile aldatır. Fakat kurnaz ve kıskanç Tanrıça Hera, kocasının kendisine ihanet ettiğini büyük yetenekleri sayesinde anlar. Ama Baş Tanrı Zeus'un da çok büyük yetenekleri vardır ve karısının bu durumdan haberdar olduğunu bir çırpıda öğrenir.

Bu gelişmeden sonra olaylar iyice karışmadan Zeus'un aklına gelen plan gereğince, Baş Tanrı genç İo'yu bir buzağı (inek yavrusu) kılığına sokarak Asya yakasından Avrupa tarafına Boğaziçi üzerinden aşırtarak kaçırır. İşte o günden beri bu ilginç su yoluna "Buzağı Geçidi", yani "Bosforos" derler.

Efsanenin devamında İo, Zeus'un tarif ettiği yere gidip Baş Tanrı'yı gözlerden uzak bir şekilde bekleyecektir. Bu yer, günümüzdeki Eyüp'ün gerisinde ve Haliç'in sonlarında yer alan Silahtarağa mevkisidir. Bu yörelerde İstanbul'un bilinen en eski yerleşim yeri vardır ve Trakya kralının eşi Kraliçe Semestra hüküm sürmektedir. Gerçekten de İstanbul'un bu sur dışı bölgesinde yapılan araştırmalarda, o çağlara ait bazı arkeolojik veriler elde edilmiştir. Bu doğrultuda düşünüldüğünde, Sarayburnu'nda 27 yüzyıl önce kurulduğu iddia edilen ilk İstanbul'un, aslında Alibeyköy sırtlarında çok daha önceden bir yerleşim yeri olarak öne çıktığı görülmektedir. Ama burası Yarımada'nın dışında bulunduğundan Sarayburnu yerleşimi, yakın tarihlere dek "en eski İstanbul" olarak kabul görmüştür.

Zeus'un, kıskanç karısı Tanrıça Hera'dan kaçırdığı sevgilisi İo, Kraliçe Semestra'nın yardımıyla ve koruması altında bir süre yaşadıktan sonra hamile olduğu anlaşılır ve Semestra İo'nun doğurduğu kız çocuğuna, bölgesindeki Haliç'in güzelliğinden etkilenerek "Keras" adını verir. Daha sonra bu efsanevi su yolu "Sykirokeras", yani "Altın Boynuz" şeklinde tanınmaya başlar. Demek ki, İstanbul'un dillere destan olmuş iki olağanüstü güzelliklerle dolu su yolları, iki genç kızın adlarını taşıyor!..

Keras, serpilip genç kızlığa adım atınca, İo'nun da arzusuyla ona bir eş bulmak için Semestra kolları sıvar. Ve sonunda bulur o eşi; "Poseidon!.." Denizler Tanrısı Poseidon!.. Bunun üzerine Keras ile Poseidon evlenirler, mutlu olurlar ve bir süre sonra Keras bir erkek çocuk doğurur. İstanbul'a adını veren ve şehri bin yıllarca bu isimle yaşatan "Byzas!.."

İşte, o dünyaca bilinen İstanbul'un efsanevi öyküsü bu şekilde gelişir. Genel hatlarıyla sunduğum bu öykünün çok fazla ayrıntısı da bulunmaktadır doğal olarak. Sonuçta, Byzas büyür, güçlü bir asker olur. Atalarının diyarına, Yunanistan'daki Megara'ya gider, bir ordu kurar. Yeni bir vatanı, oluşturacağı yeni bir şehri inşa etmek için oradaki tapınağın kâhinine danışır. Aldığı yanıt, "Körler ülkesinin karşısı"dır. Adı söylenen ülke ise zamanımızdaki Kadıköyü'dür. Yani, eski çağların "Kalkedonia"sı!..

"ANTES" EFSANESİ VE SEPTIMUS SEVERUS'UN İSTANBUL'U

Byzas, tanıdığı topraklara geri dönüp, Kalkedonia'nın karşısındaki Sarayburnu mevkisinde kendi adını verdiği "Byzantion" kentini kurar. Bir başka anlatımda ise Byzas'ın, her an yanında olan ve onu destekleyen arkadaşı "Antes"ten bazı harfleri alıp kendi adının harfleriyle birleştirerek (Byz-Ant-İon) Byzantion şehrini Tarihi Yarımada'nın doğu ucunda kurmuş olduğu ifade edilmektedir.

Ayrıca, gerideki satırlarda değindiğim biçimde, şimdiki Alibeyköy sırtlarındaki antik Semestra yerleşiminin olduğu yerin de İstanbul'un temelinin atıldığı bölge olduğu konusunda da bazı görüşler ileri sürülmekte, kimi kaynaklarda da Grek kolonicilerinin burada değil, Akropolis'te, yani günümüzdeki Topkapı Sarayı'nın olduğu yerdeki Akropolis'te şehrin kurulmuş olduğunu söylemektedirler. Bu tepe ve Burunbaşı (Sarayburnu), konum olarak dünyada eşi benzeri zor bulunabilecek bir manzaraya açıktır. Solunda camgöbeği rengindeki Haliç kıvrılarak batıya ilerlerken, karşısında upuzun ve masmavi Bosforos (Boğaziçi) görülmektedir. Burunbaşı'nın sağında Marmara (Propontis) göz alabildiğine güneye doğru uçsuz bucaksız yayılır ve sisler içinde Asya kıyıları belirginleşir. Bir şehir kurmak için böylesine güzel bir coğrafyayı algılayamayan Kalkedonialılar için o zamanlar "kör" denmez de başka ne denilebilirdi ki?..

Bizantion, ya da başka bir deyişle "Byzantium" şehri, oralarda daha önceden varlığı bilinen çok küçük bir balıkçı köyünün arazisine yerleşmişti. Bu köyün adı, "Ligos" idi. Bizantion'un Sarayburnu sırtlarına yayılan sınırları hakkında çok net bilgilere sahip olamasak da, antik şehrin bu araziler üzerindeki varlığı ile ilgili sikkeler, bazı arkeolojik buluntular ve sur temel taşları zamanımıza ulaşmıştır. Hatta, Ligos yerleşiminden

de önce burada var olan "Kikloplar" devrinin izleri, Gülhane Parkı'nın 20. yüzyıl başlarında düzenlenmesi sırasında ortaya çıkarılmıştı.

Bizantion, 74 yılında Roma'nın Bitinya Eyaleti'ne bağlıydı. 196 yılının bir kış gününde doğu yanlısı bir tutum sergilediğinden İmparator Septimus Severus tarafından yıkılıp Perintos'a (Marmara Ereğlisi) dâhil edildi ve koca şehir idari olarak bir köy statüsüne indirildi. "Patrik" unvanlı ilk din adamı olup 5. yüzyıl sonlarında yaşayan Akakios da İstanbul piskoposu olarak Marmara Ereğlisi'ndeki piskoposluğa bağlandı.

O zamanlarda şehrin sokaklarında insanlar ve hayvanlar yan yana, iç içe yaşarlar, yazın üstlerine ince bir tünik giyip, kışın ise bunun üzerine kalın bir pelerin örterlerdi. Yoksulların çoğu Byzantion'da çıplak ayakla gezer, diğer insanlar ise deriden yapılmış topuksuz basit pabuçlar giyerlerdi. Buna karşın şehirde daha varlıklı kişilerin yaşadığı evler ve semtler de bulunmaktaydı.

Uzun tarihi boyunca Bizantion pek çok kez kuşatılmış, ama bu güçlü şehir-devlet bütün dış tehlikelere cesaretle direnebilmiştir. Şehrin kuşatılması sırasında, gerekli olan gemiler için halk, evlerindeki tahtaları söküyor, yelken ipleri için de kadınlar saçlarını feda ediyorlardı. Yiyecekleri bittiğinde Bizantionlular hayvan derilerini bile ıslatıp yemekten kaçınmıyorlardı. Seleukos kralı Antiokhos'un 260 yılındaki kuşatmasında Mısır firavunu 2. Ptolemaios Bizantion'a yardım yollamış ve bunun akabinde Bizantionlular firavunu bir "tanrı" mertebesine yükseltmişler ve onun adına şimdiki Fındıklı sırtlarında "Dionisos-Bizantios" Tapınağı'nı yaptırmışlardır.

Edebiyatçı Aristofanes'i ve fenci Philon'u bağrından çıkaran Bizantion'un şehir ahalisi, erken 3. yüzyılda 100 kişiden oluşan guruplara (hekatostis) ayrılmış olarak yaşıyordu ve yabancılarla köleler haricinde her insan bu guruplardan birine kayıtlı olmak zorundaydı. Şehirde ise Dor alfabesini kullanılmaktaydı. Bizantion'un uzak batı sınırındaki Region (Küçükçekmece) yerleşimi ve Asya kıyısındaki Khrypolis (Üsküdar– Bu adın etimolojisi konusundaki yaklaşıma göre, Agamemnon'un oğlu Khrysos'un mezarının Üsküdar'da olduğu düşünüldüğünden, yerleşime Khrypolis ismi verilmiştir) köyü tarih boyunca kendi sikkelerini basmamış olup, Region Bizantion'un paralarını, Khrypolis ise komşusu Kalkodonia (Kadıköyü) sikkelerini kullanmışlardı. Ama yönetimsel kararlarda Bizantion ve Kalkedon meclisleri sorumlu olurlardı.

Buraya dek anlattığım efsaneleşmiş öyküler, İstanbul'un bilinen en eski tarihinde "popüler bir sayfa" oluşturur. Asırlar boyunca Byzantium adıyla yaşamını sürdüren, küçük, fakat stratejik önemi çok büyük olan paganist (çok tanrılı) şehir, 2. yüzyıl sonlarında yahut da 3. yüzyıl başlarında Roma İmparatoru Septimus Severus tarafından,

doğu bölgesi imparatoru Pescenius Niger'i desteklediklerı gerekçesiyle işgal edildikten sonra yerle bir edilmiş, yakılmış, yıkılmıştır. Roma İmparatoru Septimus Severus, eski Byzantion surlarının taşlarını kullanarak, şehir sınırlarını az daha batıya alırken, asırların varlıklı şehrinin statüsünü neredeyse yok etmişti.

İkinci İstanbul surlarını oluşturan Septimus Severus'un şehir sınırı, yaklaşık olarak Sirkeci sahilinden başlıyor ve şimdiki Ankara Caddesi boyunca Babıali'ye tırmanarak Sultanahmet Hipodromu'nun yuvarlak ucunun (Sfendon) gerisinden Marmara Denizi'yle buluşuyordu. Devasa Hipodrom'un yapımını 200'lerin ilk yıllarında başlatan, ama tamamlayamayan imparator da bu Severus'tur.

Geta ve Bassianus adındaki oğullarından Bassianus'un unvanı olan "Antonius Caracalla"dan esinlenerek kurduğu yeni İstanbul'a "Antonina" adını veren Septimus Severus'un iki oğlu da 187'de evlendiği İulia Domna'dan olmuştu. Pescenius Niger ile yaptığı savaşta, eşi Domna hep Septimus'un yanında yer almış ve ona destek vermişti. Bu nedenle sonradan Domna'ya senatonun anası (Mater Senatus) ve vatanın anası (Mater Patriae) unvanları verilmiştir. Septimus'un karısı Domna, Suriye'de güneş tanrısı rahibinin kızı olduğunu iddia etmiş ve buradan kaynaklanan güneş tanrısı kültü (Sol İnvictus) uzun yıllar Roma kültüründe egemen olmuştur.

Septimus Severus gut hastalığından öldü. Oğlu Geta da çok geçmeden Caracalla'nın ajanları tarafından katledildi. Sonra da Marcinus, Caracalla'yı öldürttü. Yarımada İstanbulu'nun 2. kurucusu Septimus Severus ölmeden önce çocuklarına şöyle vasiyet etmişti; "Aranızda anlaşın ve sadece askerleri zengin edin. Diğer insanların hiç önemi yoktur!.."

3. yüzyıl sonlarıyla 4. yüzyıl başlarında imparatorlar nerede oturuyorlarsa başkent orası kabul edilirdi. Diokletianus da Milano ve daha çok Nikomedia'yı, yani şimdiki İzmit'i yeğlerdi ikamet için. O çağlarda İstanbul'un doğu komşusu olan İzmit'in imparatorluk tarihinde ne denli önemli bir yere sahip olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Ortaçağ dünya tarihinde çok önemli yerler işgal eden Roma imparatorlarından bazıları İstanbul'daki saraylarda oturmuşlardır. Toplam seksenden çok Roma İmparatoru bulunduğu ileri sürülür ve bunların ancak 30 kadarı doğal şekilde ölmüş, 12'si tahtından çekilmiş, 18'i hapislerde hayatlarını yitirmiş, 18'inin burunları kesilmiş, bazıları ise boğulmuş, ya da zehirlenmişti. Üstelik, imparatorluk geleneğinde, burnu yarılarak veya dili kesilerek sakat bırakılan bir imparatorun, artık bu haliyle hükmetmesi olanaksız kılınmış oluyordu. Burnu kesik bir imparatorun sadece, "gümüşten takma bir burun" yaptırarak makamında kaldığı tarihte kayıtlıdır. Böylesine acımasız davranışların

sergilendiği koca imparatorluğun başkenti İstanbul'daki sarayın bu garip siyasi gelenekleri, uzun zamanlar boyunca hiç durmadan aynı hızla ve tüm korkunçluğuyla kendini göstermeye devam etmiştir.

İşte, 3. İstanbul surlarını, "Büyük" lakaplı, ama o derecede de acımasız bir kişiliğe sahip olan Roma imparatoru 1. Konstantin 320'lerde tamamlatarak, 330 yılının 11 Mayıs Pazartesi günü, kırk gün kırk gece sürecek büyük "Enkaniana Şenlikleri"yle yeni "eşbaşkent"ini kendi adını vererek açtı; "Konstantinopolis!.."

Ahaliye bedava yemek dağıtma geleneği İstanbul'un açılışından sonra yaklaşık bir asır kadar devam etti, ama "11 Mayıs Bayramı" olarak Hipodrom'a "balık dolu arabaların" getirilip bunların 35-40 bin kişiye dağıtılması geleneğiyle yine de bu şenlikler uzun zamanlar boyunca sürdürüldü. Şehrin nüfusu giderek arttı. Şanı da o yılların dünyasında yayıldıkça yayıldı. Sadece yapılarıyla ve anıtlarıyla değil, topoğrafyasının güzelliği ile, inişli çıkışlı tepeleri, vadileriyle de adından sürekli bahsettirir oldu. Şimdiki kara surlarının yapıldığı 450'li yıllara dek Yarımada içindeki Konstantinopolis'in sadece "5 tepesi" bulunuyor, Sultan Selim tepesiyle, Mihrümah Sultan Külliyesi'nin yer aldığı Edirnekapısı Tepesi şehir surlarının dışında kalıyordu. Konstantin surlarının kesin batı hattını tam olarak bilemiyoruz. Olasılıkla 7. tepeyi oluşturan Cerrahpaşa Camisi'nin çevresi de şehrin içinde bulunuyordu, ki şimdi bu mevkide Arkadios sütununun kaidesi vardır.

Esasen şehrin adı olan Konstantinopolis'i 326 yılından da önce bu şekilde tespit eden İmparator Konstantinos, 328'in 20 Kasım gününden itibaren başkentin yeni konumunu belirleyecek şehir tasarımına başlamıştı. "Eşbaşkent" statüsü, batıdaki Roma ile İstanbul'un aynı unvanlara sahip, aynı imparatorluğun iki ayrı idare merkezi olduğundan dolayı verilmişti İstanbul'a. Çünkü o yıllarda İtalya merkezli Roma İmparatorluğu hâlâ tek bir devlet olarak varlığını sürdürmekteydi. Doğu ve Batı Roma İmparatorlukları adıyla ikiye ayrılış için, daha 65 yıl geçmesi gerekecekti. Eski Roma şehri, bazı kâhinlere göre yıkılma sürecine çoktan girmişti ve yakın bir gelecekte sadece bir "rhume" (katır yolu) olarak anılacaktı.

327-330 yılları arasında Büyük Konstantinus elinden ne geldiyse yaptı ve İstanbul'u o günlerin "İlk Çağ dünyası"nın en göz alıcı şehri haline getirdi. Son zamanlarında kendisinin azizlerle aynı mertebede olduğunu vurgulayan "İsapostolos Konstantinus" unvanını kullanan büyük imparator, çeşitli bölgelerden anıtlar, eserler getirtip bunları başkentin muhtelif yerlerine, meydanlarına diktirdi. Roma'dan asiller, soylular, senatörler davet edip, eşbaşkentin sosyal ve siyasi konumunu yükseltti. Aslında İmparator Konstantinus'un yeni Roma başkenti için ilk araştırmalarında seçtiği yer Çanakkale dolaylarındaki Truva bölgesiydi. Ama İstanbul'un Haliç'i gibi doğal bir limana sahip olmayan bu

bölgeden vazgeçilmiştir. Bu nedenle o yörelere "Eski İstanbulluk" derler.

Konstantinopolis'in batı sınırları için yeni bir hat oluşturan ve imparator, Septimus Severus çizdiği hattaki sur taşlarını da değerlendirerek, bu sınırı Haliç kıyısında şimdiki Cibali-Ayakapı güzergâhının tam belirlenemeyen bir noktasından başlattı ve Çarşamba yamaçlarını tırmanarak Fatih Camisi'nin gerisinden geçirterek Vatan Caddesi'ne doğru indirtti. Konstantinus surları buradan tekrar bir rampa alarak Haseki-Cerrahpaşa güzergâhına ulaşıp, şimdiki Cerrahpaşa Hastanesi'nin batı kıyısındaki Ese Kapısı yolundan Marmara Denizi'ne ulaştı. Türklerin Ese Kapısı dedikleri bu noktada büyük olasılıkla o günlerde batı kara surlarının en önemli imparatorluk kapısı olan "İsa Kapısı" bulunuyordu ve Roma İmparatorları Balkanlardaki seferlerinden dönüşlerinde bu anıtsal kapıdan şehre giriyorlardı. Mimar Sinan'ın 16. yüzyılda bu noktada inşa ettiği Sadrazam İbrahim Paşa Külliyesi'nin camisi, bu konumu nedeniyle asırlar boyunca "Ese Kapısı Camisi" adıyla tanınmıştı. Külliye yakın tarihlerde onarıma alınmıştır.

Üçüncü İstanbul'u oluşturan bu duvarlar erken 5. yüzyılın genç imparatoru 2. Teodosius tarafından sökülerek, günümüzde de tüm heybetleriyle yerinde duran daha batıdaki sınıra çekildi. Bu şekilde, dördüncü ve son İstanbul'un, yani "Tarihi Yarımada"nın günümüze kadar gelen son sınırları belirlenmiş oldu.

Daha önce hüküm süren 1. Teodosius devrinde ve 395 yılında Büyük Roma İmparatorluğu ikiye ayrıldı ve bu tarihten sonra İstanbul, Hıristiyan Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti oldu. Dünyaca namlı şehir, "Konstantinopolis" adıyla bu unvanını 1453 yılında Türklerin burayı fethetmelerine dek sürdürdü.

Roma İmparatoru Teodosius, imparatorluğun batı bölümünü verdiği Honorius ile birlikte katıldığı bir arena gösterisinin akabinde, 17 Ocak 395'te elli yaşındayken Milano'da öldü ve cenazesi kırk gün bekletildikten sonra, ağır kış şartları içinde Konstantinopolis'e götürülüp, burada gömüldü. Bu tarihten 11 yıl önce İstanbul'da, 381 yılında İsa'nın tanrısal niteliği ve insani yönü hakkındaki kavramlarla süregelen monofizit ve diofizit anlayışları neticesinde, Roma'daki Papa'dan sonra İstanbul Patriği en yüksek ikinci otorite olarak kabul edilmiştir.

İstanbul Yarımadası'nın kısaca anlattığım bu gelişiminden sonra, asırların göz alıcı başkentinin içinde Romalılar 330 yılından itibaren tam 1123 yıl 18 gün, nesilden nesle yaşamışlar ve İstanbul'un üçgene benzeyen görece bu küçük arazisinde mahalleler, semtler kurmuş, agoralarını, caddelerini eşsiz güzellikteki anıtlarla süslemiş, tepeliklerindeki ve diğer semtlerdeki kiliselerinde dualar etmişlerdir. 1081 yılına dek imparatorluğun merkezi şimdiki Topkapı Sarayı'nın Marmara sahillerine bakan eteklerindeki Büyük Saray (Palatium Magnum)

idi. Bu tarihten sonra ve Aleksios Komnenos döneminde merkez sarayın yeri değişmiş ve batı surlarının kıyısına şimdiki Ayvansaray Mahallesi'ne alınmıştı.

Roma çağının İstanbul'u, her ne kadar içindeki son derece değerli ve güzel anıtlarla, saray ve kiliselerle, resmi yapılarla, şık caddelerle birlikte, o günlerin dünyasının en güzel şehri olarak tarif edilmesine karşın, diğer yerleşimlere göre çok daha kalabalık oluşuyla, forumlarında, geniş alanlarında insanlarla birlikte hayvan sürülerinin de dolaşmasıyla, domuz ve koyun pazarlarından yayılan kokularıyla da ilginç bir kentti. Hayvan sürülerinden yayılan kokular saray önlerine dek gelirdi. Hatta bu pis kokuları bertaraf edebilmek için saray kapılarının önlerine parfüm satıcıları yerleştirilirdi.

Tarihi Yarımada'nın erken Roma döneminde dört büyük partinin, yani Beyazların (Leukoi), Kırmızıların (Rousioi), tarımı sembolize eden Mavilerin (venetoi) ve ticaretin temsilcileri Yeşillerin (Prasinoi) entrikalarla, kanlarla ve gözyaşlarıyla bezenmiş serüvenleri içinde, sarayın ve halkın sık sık çekişmeler yaşadığı uzun yıllar boyunca, doğal olarak pek çok hatıraya ve dolayısıyla bunlara konu olan çeşitli mahallelere, semtlere, forumlara, kışlalara, saraylara, çarşı-pazar bölgelerine sahip olduğu açıktır. Şehir ahalisi geleneksel sivil Roma mimarisi çerçevesinde oluşturulmuş tek katlı yahut da çok katlı binalarda ikamet etmekteydi. Esasen bu sistem, eski çağlardan bu yana Batı Roma mimarisinde görülmekteydi ve bunun da kökenleri daha eskiye, kadim Yunan kültürüne dek dayanıyordu.

Romalı zenginler, asiller, aristokrat zümre, devlet görevlileri ve senatörler daha çok "domus" diye tanınan, girişi sütunlu, ortasında süs havuzları bulunan, mermerlerle ve mozaiklerle süslü tek katlı villalarda yaşarlardı. Çoğunlukla kaldırımlı sokakların kıyılarında inşa edilmiş ve bazıları beş, altı kat yüksekliğe dek ulaşan ve "ensüla" diye tanımlanan kârgir yapılarda ise şehir sakinleri ikamet ederdi. Üçgen formuna benzeyen şehir alanı doğu-batı yönünde Mese Yolu'yla (Dekamenos da denilirdi), şimdiki Unkapanı-Aksaray hattının bulunduğu kuzey-güney doğrultusunda da ünlü Kardo Caddesi ile bölünmüştü. Bunlar İstanbul'un ana hatlarıydı.

Bütün sandıklarımızın aksine, Doğu Roma Devleti'nin başkenti Konstantinopolis'te kârgir binalar da bulunmasına karşın, Müslüman evlerine benzeyen ahşap yapılar daha çoktu. Hatta fetihten sonra İstanbul'a nakledilen halkın büyük kısmı isimleri Türkçeleştirilmiş Roma semtlerinde ve mahallelerindeki bu tür evlerde oturtulmuşlardı.

Tabii ki bu durumda asırlar boyu kullanılagelen "geleneksel ahşap Türk evi modeli"nin yapı karakterinde Konstantinopolis'teki eski Roma evlerinden birtakım inşaat stillerinin esinlenme yoluyla alınıp,

Divanyolu Caddesi ve geride 2. tepenin anıtı Çemberlitaş sütunu

daha sonraki kültüre aktarılmış olabileceği gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir. Ta 1050 yılında İstanbul'da Selçuklu Sultanı adına hutbe okunmuş olması, 2. Keykavus'un oğlunun İstanbul'da Hıristiyan olup "Melik Konstantin" adını alması, 1397'de şehirde bir Müslüman mahallesinin kurulması, her iki kültürün bazı ortak paydalarda buluşabilecekleri iddialarını doğrular niteliktedir.

O günlerin Roma başkenti olan İstanbul Yarımadası'nda karakteristik özelliklerini muhafaza eden gerçek mahalle statüsünde sadece iki yerleşimin ön plana çıktığını belirten bazı kaynaklar bulunmaktadır. Bunlardan biri Yarımada'nın kuzeyindeki Haliç kıyısında yer alan Blakernon (günümüzdeki Ayvansaray) ve aksi yönde, güney kıyısında bulunan Psamatia'dır (günümüzdeki Samatya).

Günümüze, muhteşem Roma devirlerini anımsatan az sayıdaki eserin ulaşmış olmasının kuşkusuz pek çok nedenleri vardır. Bunlar içinde şüphesiz ki şu dört olgu başı çekmektedir; Depremler, yangınlar, Katolik-Latin işgali ve her çağın insanlarının vurdumduymazlıkları!.. Ayrıca, 1453 fethinden sonra kentin yaşadığı büyük acılar ve dramların sonunda Müslümanlaşan İstanbul'un şehir dokusunun hızla değişime uğraması ve eski kültürünü yitirerek apayrı bir kültürle birlikte yeni bir şekle girmesi, dev başkentin tarihindeki en önemli olaylardan biri olarak bilinmektedir.

Öncelikle 13. yüzyıl başlarında yaşanan Katolik-Latin işgaline kısaca değinerek, Yarımada'nın yediği bu müthiş darbenin şehir üzerinde bıraktığı olumsuz izleri takip edelim şimdi.

YARIMADA'NIN KATOLİKLER TARAFINDAN İŞGALİ: 4. HAÇLI SEFERİ

İstanbul Yarımadası'nın bin yıllara dayanan uzun tarihi boyunca çeşitli ulusların bitmez tükenmez saldırılarına, kuşatmalarına inanılmaz dirençler göstererek yaşamını sürdürmeye devam etmesini engelleyen büyük olayların en başta geleni, yukarıda da değindiğim gibi, hiç kuşkusuz ki 1204 yılında yaşanan Katolik işgali oldu. İstanbul'u adeta mahveden bu acımasız istila hareketi, 4. Haçlı Seferleri içinde yer almıştır.

Bu tarihten önceki ve sonraki yıllarda İstanbul'u almaya niyetlenen ve bunun için ilk adım olarak şehri kuşatan farklı milletlere mensup orduların, gören herkesin üzerinde korku ve dehşet duyguları uyandıran Romalıların devasa surlarının önünde büyük bir moral çöküntüsü yaşadığı ve bunun sonucunda da adeta dünyaya kafa tutan başkentin asla ele geçirilemeyeceği inancıyla geri dönme girişimleriyle baş başa kaldığı, tarihin bilinen gerçeklerindendir.

Neredeyse tüm Ortaçağ devletlerinin gözlerinin üzerinde olduğu İstanbul, sıkça anlatıldığı şekilde, "tek bir devletin değil, bütün insanlığın dört şehrinden biri" (Kudüs, Atina, Roma, İstanbul) idi. Asırlar boyunca İstanbul'u fethe gelen orduların surların önlerinde hevesleri daima kursaklarında kalıyordu. Ama buna karşın kentin içine ilk kez girmeyi başaran 4. Haçlı Seferi ordusunun epeyce zorlanarak da olsa İstanbul'u fethetmesi, bugün bizim de hâlâ şaşkınlıkla karşıladığımız, tarihin olağanüstü garip cilvelerinden biridir.

Şöyle ki, Avrupa Hunları'nın lideri Atilla'nın bile, kenti asla alamayacağı inancının etkisiyle İstanbul dışına dek gelip de ordusuyla

birlikte geri döndüğünü, Arapların, Slavların ve Bulgarların, 14. yüzyıl sonlarına doğru ise birçok kez Türklerin, aylarca hendeklerle çevrili bu güçlü duvarlar önünde kamp kurdukları ve saldırıya geçtikleri halde bir türlü şehre girmeyi başaramadıklarını göz önüne getirince, Romalıların asırlar boyunca 16 kilometrekareye yakın yüzölçümüyle, bu dünyanın en şöhretli başkenti içinde ne denli güvende yaşam sürdürdüklerini de kolaylıkla algılayabiliyor insan.

Bunca devletin iştahını aşırı biçimde kabartan İstanbul, nasıl oldu da Haçlı ordusunun çabucak eline geçebildi? Aynı biçimde ve bu kez tam tersine, İznik'ten (Nikaea) gelen Roma ordusu komutanının, yine hiç hesapta yokken 1204'teki o Latin işgalinden 57 yıl sonra adeta "elini kolunu sallayarak" surlardan kolayca içeriye girip, sahibi olduğu başkenti yeniden ve kolayca ele geçirmesi, Katolik işgalinden bile daha şaşırtıcı olmuştur. Zira o sıralarda Latin ordusunun Trakya taraflarında bir keşfe çıktığı haberi alınmış ve bu sayede eski başkent çarçabuk, bir hamlede ele geçirilmiştir.

Beri taraftan, aslında savunmacıların çok güçlü surların arkasında bulunmalarının onlara büyük avantajlar sağladığı gerçeği asla unutulmamalıdır. Bu olaydan yaklaşık 250 yıl sonra Osmanlı padişahı 2. Mehmet'in bir buçuk aydan fazla kuşatma altına alıp dehşetengiz toplarıyla dövdüğü surları aşmakta ve şehre girmekte ne denli zorlandığı, saldırı süresince binlerce şehit verildiği, saldıranlarla savunmacıların duvarlar üzerinde, yeraltındaki kanallarda ve başkent içine girildikten sonra alevler içindeki sokak köşelerinde boğaz boğaza çarpıştığı, bu çatışmalar sonucunda kadim Roma merkezinin harabeye dönüşüp yerle yeksan olduğu düşünüldüğünde, savunmacılara büyük destek sağlayan kara surlarının ne denli sağlam ve aşılamaz olduğu gerçeği daha da anlam kazanıyor ve o ölçüde ilgi uyandırıyor.

1203 yılının 23 Haziran günü Konstantinopolis'teki sarayında Roma imparatoru olarak saltanat süren 3. Aleksios, Papa 3. İnnocentius'un ve Venediklilerin kışkırtmasıyla İstanbul üzerine yönelen ve aralarında devrin en güçlü askerî liderlerinden Henricus Dandolo'nun, Monferratlı Bonifacio'nun, Baudouin de Flandres'in, Mareşal Godefroi de Villehardouin'ın da yer aldığı büyük Haçlı ordusunun Yeşilköy yakınlarına dek geldiğini haber aldıktan kısa bir süre sonra surların önüne dayanan Katolikler, sur içindeki Roma halkı üzerine büyük korku salmıştı.

Yaklaşık iki hafta sonra, 3-6 Temmuz arasındaki günlerde Galata kıyılarını zapt eden Haçlıların bir kolu da, şimdiki Eyüp bölgesini (o günlerdeki Kosmidion) ele geçirmiş ve sırtlarda bulunan günümüzün Nişanca taraflarında kamp kurmuştu. Aleksios bir ara kendi kuvvet-

leriyle o yöne hareket etti, ama aralarında bir çatışma yaşanmadan Ayvansaray'daki Blakernai Sarayı'na geri döndü.

Haçlılar ani bir saldırı sonucunda, Galata ve İstanbul arasında kalın zincirler gerildiği halde, nasıl olduğu pek anlaşılmaz biçimde Haliç'e girdiler ve Petrion (Ayvansaray mevkisi) bölgesi önünde tehlike yansıtır bir şekilde beklemeye koyuldular. Bu sırada İmparator Aleksios, şehri korkudan terk etti. Hapisten çıkarılan kör İsaac ve oğlu 4. Aleksios aceleyle "ortak imparator" olarak atandılar. İşte bu sırada imparator, guruplar halinde gelen İtalyanları şehre aldı. Pisalılar başkentteki Müslüman mahallesini tahrip ettiler. Ahaliyi yeniden bir korku sardı ve saraya baskı yapıp Nikolas Kanobus'u imparator seçtiler. Ama bu lider ancak "birkaç saat" (!) bu görevinde kaldı (Balat'ta adına yapılmış Aya Kanobus Kilisesi günümüzde de durur, ama şimdiki şekli 19. yüzyıldandır.) Daha sonra "Çatık Kaş" (Murzuplos) lakabıyla tanınan Aleksios Dukas, 8 Şubat 1204'te onu boğdurdu ve 5. Aleksios adıyla kendini imparator ilan etti. Hemen işe koyulup sur kapılarını onarttı, Haliç surlarını biraz daha yükseltti.

Durumu gören Haçlılar 1204'ün Mart ayında şehrin hemen alınmasını ve elde edilen ganimetlerle birlikte kendi aralarında pay edilmesini kararlaştırdılar. 9-13 Nisan arasında Haliç'ten gemilerle desteklenen bir saldırı daha yaptılar. Piero Alberti adında bir komutan Ayvansaray'daki burçlardan birine bayrak dikmeyi başardı, ama derhal öldürüldü. İşte o sıralarda Pierre d'Amiens komutasındaki 60-70 asker şehrin içine gizli bir kapıdan girdi. Hatta bir Latin kolu Beyazıt çevresine dek ulaştı ve burada gördükleri üzerinde "ön ayaklarıyla bir esirin üzerine basan at" anıtındaki esir tasvirini bir Latin askerî sanarak heykel gurubunu yıktı. Oysa o esir heykeli İranlıları (Pers) temsil etmekteydi.

Villehardouin ile sefere katılan Robert de Clari'nin aktardığına göre Haçlı ordusu içinde zenginler ve fakirler diye iki gurup bulunuyordu. Bunlar yola çıkmadan önce İstanbul'daki Roma İmparatoru Aleksios 1202'de ajanlarını Venedik'e göndermiş ve Haçlı komutanlarıyla "pazarlık" etmelerini istemişti. İmparator'un önerilerinin başında Haçlılar ve Venedikliler arasında paylaştırılacak önemli miktarda para da vardı.

Sonunda Haçlılar başlarında Bonifacio de Monferrato ile sefere başladılar. Donanmanın ise o güne dek dünyada eşi benzeri görülmüş değildi. Denizciler bir yandan davullar, timpaniler, borazanlar çalıyor, direklere göz alıcı bayraklar çekiliyordu. Kılıçlarının uçları yuvarlak olan ve bunlarla surlarda delikler açabilen güçlü Haçlı askerleri 17 Temmuz 1203 Perşembe günü İstanbul surlarının batısındaki Ayvansaray taraflarında daha da surlara yaklaşmaya, kapı sürgülerini

baltalarıyla parçalamaya başladılar. Ellerindeki yedi birliğin dördü saldırıyor, gerideki üçü ise kampı koruyordu.

Haliç surlarına tırmanmayı başaran ilk on beş Haçlı imha edildi ve iki esir imparatorun huzuruna getirildi. Dolayısıyla da Aleksios bu başarıya çok sevindi. Surların bu kısmını İngiliz ve Danimarkalı paralı askerler savunmaktaydı. Kara ordusundaki atlıların üstlerinde ayrıca koca koca yedek kılıçlar ve "daga" denilen kısa ve enli kılıçlar vardı. Ellerindeki küçük gülleler atan "çakaloz"lar ve "mancınık"lar, devrin en güçlü silahlarından sayılıyordu.

Romalılar, ilk saldırıdan sonra bazı sur bölümlerinin üzerine iki-üç kat ahşap ilaveler yapıyor, bunlar yakılmasın diye de üstlerini kalın ve ıslak derilerle kaplıyorlardı. Aradan kısa bir zaman geçtikten sonra 25 burç Latinler tarafından ele geçirildi. Blakernai Sarayı'nın önünde Flandre ile, Hainaut kontu Baudouin'in kardeşi Henri bulunuyordu.

Haçlıların güçlü saldırılarına daha fazla direnç gösteremeyen İmparator Aleksios, hazinesi toplayıp, kızı İrene ve sadık adamlarıyla birlikte Yedikule tarafındaki "Altın Kapı"dan kaçıp gitti. Haçlılar bu arada bir olup-bitti içinde Laskaris adında bir komutanı imparator ilan ettiler, ama Laskaris olabildiğince Latinlere direnmeye çalıştıysa da ateş altında kalan şehirde bir varlık gösteremedi ve İznik'e döndü.

İşte o gün, yani 13 Nisan 1204 tarihinde İstanbul Haçlılar tarafından tamamen ele geçirildi ve Latinler yaşlı şehirde 57 yıl boyunca "Doğu Katolik-Latin İmparatorluğu" adıyla hüküm sürdüler. Beri yandan Latinler şehrin sekizde üçünü Fransızlara verdiler. Ortodoks Roma başkenti büyük tahribata uğradı, talan edildi. Çemberlitaş'taki (Konstantin Forumu) heykellerini, Ayasofya Kilisesi'nin muhteşem sim sırma perdelerini, eşyalarını, hazinelerini, Havariun Kilisesi'ndeki eski imparator lahitlerini ve şehirdeki daha birçok hatırayı paramparça ettiler. Aslında bu 57 yıllık süreç İstanbul'un tarihinde yaşanan en acı yılları kapsar. Katolik Latin istilacılar, Roma hazinelerinin önemli bir miktarını, eşsiz güzellikte ve önemdeki anıt eserleri toparlayıp deniz yoluyla, ya da katırlara yükleyip karadan Venedik'e kaçırdılar.

İstanbul, üzerinde duman tüten "ıssız bir mezarlığa" döndü. Kan kokulu caddelerin ve forumların kıyısındaki pek çok kilise darmadağın edildi. Saraylar, evler, kamu binaları yakılıp yıkıldı. Hipodrom'daki güzelim Roma eserleri çalındı, kaçırıldı. Antik çağın en büyük heykelcilerinden Lisippos'un yaptığı iddia edilen bire bir ebatta "dört bronz at" Venedik'teki San Marco Kilisesi'ne taşındı. Hipodrom'daki ünlü araba yarışmalarını yeniden hayata geçirmeye çalışan Latinler bunu başaramayınca, bu kez aynı mekânı cirit benzeri oyunlarında kullanmayı denediler ve bazı değişik Latin eğlencelerini uygulamaya çalış-

tılar. İki ayrı kültürün kaynaşması pek mümkün olmadı ve İstanbul mutsuz bir yaşam sürecine gömüldü.

Bu acımasız talan, perişan edilmiş başkentte Latinlerin fazla kalmayacağının bir göstergesiydi belki de. Onlar yapacaklarını yapmış ve zaten taş üstünde taş bırakmamışlardı İstanbul'da. Başkentin bir daha toparlanması imkânsızlığa yakın zorluktaydı artık. İstanbul'da hüküm süren ilk Latin kralı 1. Baudouin oldu ve 1205'e dek görevinde kaldı. 1217'ye dek ise İstanbul İmparatoru Pierre Courtenay idi. Yolande 1219 yılına dek iki yıla yakın İstanbul'u yönetti. Sıra Robert Courtenay'a geldi ve o da 1221 ile 1228 yılları arasında yedi yıl İstanbul İmparatoru oldu. 1228'den 1261 yılına dek olan süreçte, 2. Baudouin tahtta kaldı ve 1231-37 arasındaki yıllarda görevini bir süre Jean Brienne'e terk etti.

Bu arada, 1206 Şubat'ında Kuman Türkleri de Topkapısı önlerinden şehre girmeyi başarmışlar, ama sadece birkaç asker öldürebilmişlerdi. Bu, ilk Türk saldırısı olarak tarihe geçmiştir, Latin lider Henri de Hainaut onları geri püskürtmeyi başarmıştı.

1261 yılına gelindiğinde, İznik'teki sarayda ikamet eden 8. Mikael Palaiologos, güçlü komutanı Aleksios Stratogepulos'a Balkanlardaki durumu gözlemlemek ve Trakya taraflarına kontrol etmek için hareket emri verdi. Aleksios yola çıktı ve Trakya'daki köylülerden Katolik ordusunun İstanbul'da bulunmadığını, "bir yerlere doğru" gittikleri haberini aldı. Derhal yolunu değiştiren Aleksios, kara surları üzerinde ve Yedikule yakınındaki Silivrikapısı civarından şehre doğru giden gizli bir kanal bulunduğunu öğrendi. (Çok ilginçtir, günümüzde burada ve surların az dışındaki "Balıklı" adıyla tanınan Zoodoksos Piyi Kilisesi'nin avlusundaki ayazmanın sağ duvarında bir kanal girişi mevcuttur. Buradan girildiğinde Silivrikapısı yoluyla Ayasofya'ya dek yer altından gidilebildiği iddiası hâlâ mevcuttur. Üstelik de "at sırtında!..")

Aleksios ve adamları gizlice bu yolu kullandılar ve 15 askerin başarılı çalışmasıyla Silivri Kapısı'nı (Pege) açıp şehrin içine daldılar. Durumu haber alan İmparator Mikael, İznik'teki rakibi Laskaris'in gözlerini çıkardı ve muhteşem bir orduyla İstanbul'a gelip Yedikule'deki Altın Kapı'dan (Aura Porta) İstanbul ahalisinin çılgınca alkışları eşliğinde başkente girdi. Ama ne yazık ki, İstanbul o eski olağanüstü güzel görünümünden artık çok uzaktaydı!..

Doğu Roma İmparatorluğu'nun bin yılı geçen tarihi içinde en uzun hanedan olan "Palaiologoslar" bu tarihten 1453 yılına dek görev yaptılar. Osmanlı padişahı 2. Mehmet İstanbul surları önünde göründüğünde, Palaiologosların sekizincisi olan 48 yaşındaki 11. Konstantin Palaiologos Dragezes (Dragaş), Roma tahtında "son imparator" olarak oturmaktaydı!..

ROMA İSTANBULU'NUN MAHALLELERİ VE "14 BÖLGE"Sİ

Roma devrinde İstanbul Yarımadası'nın (Konstantinopolis) topoğrafik görünümü nasıldı acaba?.. Yukarıda değindiğim gibi, elimizdeki bazı eski haritalar ve yazılı belgelerden yola çıkarak, az da olsa Roma İstanbul'unun bir planını yapabilmek mümkün olabilmekte; günümüze kalan Roma anıtlarının bulunduğu noktalar itibarıyla, edinilen kaynak bilgileri bu mekânlarla özdeşleştirerek, şehrin ana yolları, çarşı güzergâhları ve özellikle birinci tepe çevresindeki Hipodrom ve saray bölgeleri oldukça verimli şekilde zihinlerde yeniden canlandırılabilmektedir.

Büyük Konstantin'in yaşadığı 4. yüzyıldan sonra Romalılar şehrin yönetimini kolaylaştırmak amacıyla Yarımada'yı birtakım parsellere ayırmışlardı. Haliç'in öte tarafında, Cenevizlilerin, Pisalıların, Amalfililerin, Venediklilerin, başka Frenk guruplarının ve Yahudilerin ikamet ettikleri surlarla çevrelenmiş Galata'yı da başkent yönetimine katan Romalılar, bu bölgeyle birlikte Yarımada'yı tam 14 kısma bölmüşlerdi ve şehir buralardaki "vici" tabir edilen yönetim modeliyle idare edilmekteydi. Bununla birlikte, Yarımada'nın Eminönü-Sirkeci kıyılarında da Ceneviz ve Venedik kolonilerine ait mahalleler bulunuyordu. Bu şehir taksimatı kurucu imparator 1. Konstantin zamanında yapılmıştı ve daha sonra, 5. yüzyıl başlarındaki "Notitia Urbis Constantinopolitanea" isimli çalışmada yer almaktaydı.

Roma İstanbul'unun 14 bölgesinin "Curator" adı verilen yöneticileri vardı ve her bir Curator'un da beşer kişilik yardımcıları olurdu. Şehrin

en büyük yöneticisi ise, tüm Curatorların bağlı olduğu "Praefactus" idi. Bu unvan 359 yılından sonra "prokonsül"lerin yerine kullanılmaya başlanmıştı.

Başkentin en gelişmiş kültür merkezi şimdiki Sultanahmet-Beyazıt arasındaydı ve Yerebatan Sarnıcı yakınlarında "üniversite" benzeri bir eğitim kurumu görülürdü. Bu kurum 425 yılında Çemberlitaş (Senato Meydanı) civarına nakledilmişti. Esasen, Roma İstanbul'undaki mahalle yapısı, fiziksel karakter açısından Osmanlı mahallelerine pek benzemezdi. Şehirleşme yönünden artık iyice oturan Konstantinopolis'te kara surlarının da şimdiki yerine, daha batıya çekilmesiyle birlikte şehir halkı daha ferah bir başkentte yaşamanın tadına varmaya başladı. Bu yıllarda ve 2. Teodosius döneminde yapılan bir sayımda Yarımada'da toplam ev sayısının 4388 adet olduğu tespit edilmiştir. 1985 yılında yine Yarımada'daki konut sayısının 212 bin 334 adede çıktığı düşünüldüğünde, o yılların İstanbul Yarımadası'nın şimdikinden ne denli sakin ve boş olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Yarımada taksimatında batıdaki kara surlarının iç kısımları genellikle iskân edilmemişti ve bu geniş araziler askerî talim alanları olarak değerlendiriliyordu. Got askerlerine ve ailelerine ait konutlar da buralardaydı. Başkent'in su sorunu ise daha 2. yüzyıldan itibaren ele alınmış ve çok önemli ve büyük tesisler, köprüler kurularak Yarımada'ya su nakilleri yapılmıştı. Fakat şehrin önemli su tesisleri 626'daki Avar saldırısında zarar gördükten sonra, bu konuda ancak 766 yılında yenileştirmeye gidilebilmiş, Doğu Roma başkenti toparlanma sürecine girmişti.

Kabaca incelendiğinde bu bölgelerin günümüzdeki karşılıkları (tam olamasa da) bulabilmektedir. Ne garip rastlantıdır ki, 19. yüzyıl İstanbul'unun Şehremaneti İdaresi de koca şehri 14 bölgeye ayırarak yönetmeyi denemiştir.

Roma İstanbul'unun 1. bölgesi, Ayasofya'nın bulunduğu birinci tepedeki Ogüsteon Meydanı'ndan Marmara Denizi'ne iniyor ve Değirmenkapı civarında sonlanıyordu. Yani, yaklaşık şimdiki Topkapı Sarayı ve yakın çevresini içine almaktaydı. Roma döneminin "Zeytinlik" denilen mevkisi bu bölgeydi. Sahildeki Mangana Sarayı'nın yamacında Arkadia Ta Simatoros Mahallesi, sarayın deniz kıyısı yakınında da Hristos Manastırı görülürdü. Olasılıkla Haliç ağzında ve Sirkeci kıyısından başlayan eski Byzantion surları Ayasofya Meydanı'nın karşısında ve batı tarafında yer alan ünlü "Milion Sütunu"nun önünden geçerek yahut da bulunduğu bölgeyi kapsayarak doğudan Marmara Denizi iniyor ve Sultanahmet mevkisinde son buluyordu. Burada Magnaura Sarayı yer almaktaydı ve 863'te bu bölgede bir üniversite daha kurulmuştur.

Surların bu bölümünde, duvarlarındaki süslemeli tuğla kalıntıları hâlâ görülebilmekte olan Kristos Filantropos Kilisesi ise, 1821'deki Yunan ayaklanmasına dek İstanbullu Rumların dinsel ayinlerine ev sahipliği yapmış önemli bir tarihi mirastı.

İstanbul Yarımadası'nın 2. idari bölgesi ise, Hipodrom meydanından Sarayburnu mevkisindeki Angulus Demetrios Burnu'na dek olan rampalı araziyi kapsıyordu. O yıllarda da günümüzde olduğu gibi başkentin en yoğun yerleşim yerlerinden biriydi bu bölge ve bazı devlet daireleri, birtakım saraylar burada yer alırdı. Eski Byzantion'un batı surları, hemen hemen bu bölgenin içinde kalıyordu. Sirkeci sırtlarında Strategion yerleşimi, Babıali çevresinde de Ta Sporakiu Mahallesi görülüyordu. Cenevizlilerin mahallesi ise Sirkeci kıyılarına yakındı. Günümüzün Tahtakale bölgesi o günlerde Ta Eugenion'du ve şimdiki gibi hareketli bir ticari alandı. Biraz daha sahile doğru Yeni Cami civarında ve Çarşıkapı semtinde Pisalılar kolonisi yaşıyordu. Deniz kıyısı günümüzdeki tren istasyonunun önüne dek içeriye girmekte ve iki ticari liman oluşturmaktaydı. Bunların Eminönü tarafında olanı Neorion, daha doğudaki ise Prosforion adıyla bilinirdi.

Konstantinopolis'in 3. bölgesi, Sirkeci sırtlarından başlayarak Marmara kıyısındaki (Çatladıkapı) Kadırga semtine dek yayılmıştı. Basilika (Yerebatan) ve Philoksenus (Binbirdirek) sarnıçlarının da bulunduğu bu bölgenin güneyinde Büyük Saray'ın bir kısmıyla (Buko-Leon) Ta Hormisdou Mahallesi yer alıyordu.

Dördüncü bölge, Ayasofya'nın önündeki Ogüsteon Meydanı'ndan batıya uzanıyor ve Çemberlitaş'a varıyordu. Oldukça küçük, ama bununla birlikte çok önemi bir idari ve ticari alanda yer alan bu bölge içinde Forum Konstantini, yani günümüzdeki Çemberlitaş ve eliptik formdaki görkemli senato binaları görülmekteydi. Septimus Severus surları bu bölgenin bir kısmını kat ederek Çemberlitaş'ın az doğusundaki 2. Mahmut Türbesi dolaylarından geçip, Binbirdirek Sarnıcı'nın (Philoksenus) hemen arkasından ve Fuat Paşa Camisi'nin bulunduğu noktadan Peykhane Caddesi civarına ulaşıyor ve buradan itibaren doğuya kıvrılarak Hipodrom'un yuvarlak ucuna (Sfendon) varıyordu. Bu mevkiden sonra da hafif bir eğimle kıyıya yönelerek Buko-Leon Sarayı'nın batısından denize ulaşıyordu. Tabii bu sınırlar bazı kaynaklara dayanılarak oluşturulmuştur. Bu bölgeler ve 5. yüzyıla ait şimdiki kara surlarının haricindeki diğer üç İstanbul surlarına dair elimizde çok net güzergâh bilgileri yoktur.

Konstantinopolis'in en önemli idari bölgelerinden biri olan 5. bölgenin arazisi ise, Babıali'yle Sirkeci arasında kalan dik rampa idi. Burada günümüzde İstanbul Erkek Lisesi (eski Duyun-ı Umumiye Binası) ile İran Konsolosluğu yer almaktadır. Botaniates Sarayı da bu yamaçlarda idi.

Çemberlitaş ile Haliç arasındaki günümüzün Uzun Çarşı yokuşu, 5. bölgedeydi. Buradaki güzergâhlar ve sokak dokularının pek çoğu o eski günlerdeki yerleşimlere büyük olasılıkla uyumluydu. Zira, asırların yorgunluğu ve izleriyle yüklü bu yokuşlar, İstanbul'un en az değişime uğrayan yerleridir. Roma devrinden kalan ticari hanların izleri, temel yapıları, dehlizler, sütun başlıkları günümüzde de buralarda görülebilmektedir.

Altıncı bölgenin sınırları da bu Uzun Çarşı (Makro Embolo) yokuşu civarında ve çok hareketli Roma iş yerleriyle dolu olan 5. bölgenin batı yönündeydi. Yani şimdiki Bakırcılar Çarşısı ile Haliç kıyıları arasındaki yokuşlarda ve çarşı muhitinde yer alırdı bu bölge.

Yedinci idari bölgenin yeri Beyazıt Meydanı (Forum Taori) ile, bunun kuzey batısındaki yükseltide yer alan (3. tepe) Süleymaniye Külliyesi çevresinde ve buradan Haliç'e inen Kepenekçi Yokuşu, Prof. Cemil Bilsel Caddesi ve Fetva Yokuşu üzerindeydi. Beyazıt Meydanı ile Süleymaniye Camisi arasındaki Ta Biglentias Mahallesi'nde, Valens Su Köprüsü'nden (Bozdoğan) gelen suların boşaltıldığı devasa ölçülerdeki Nimfeum Maksimum Havuzu (İmparator 1. Teodosius Gölü) vardı. Bu bölgedeki Ta Rouphinou, Ta Narsou ve Okheia Mahalleleri (Yaklaşık günümüzdeki –çok harap vaziyette– Süleymaniye, Hoca Gıyasettin ve Demirtaş Mahalleleri), arasındaki yamaçlarda 16. yüzyılda Süleymaniye Külliyesi yapılmıştır.

Bölgenin Haliç kıyısındaki limanı ise ünlü Perama idi. Bunun iç tarafında ve Rüstem Paşa Camisi'nin üst ve batı taraflarında, o günlerde de şimdiki gibi çok yoğun ticaret faaliyetlerinin yürütüldüğü sokaklarla dolu olan Ta Karpianou ve Ta Kanikleiou yerleşimleri (Tahtakale sokakları, Mercan, Taya Hatun ve Hobyar Mahalleleri) vardı.

Beyazıt ile bu yerleşimin güneyine düşen Marmara kıyısındaki Kadırga (Kontoskalion) semti sırtları, Roma dönemindeki Konstantinopolis'in 8. bölgesinin sınırlarında kalmaktaydı. Osmanlı devrinden (Fatih Sultan Mehmet'in sadrazamı Gedik Ahmet Paşa) kalan ve buradaki aynı isimli hamamdan adını alan Gedikpaşa semti ve az güneyindeki Mimar Hayrettin, Emin Sinan ve sahilden geçen tren hattının hemen iç tarafındaki Şehsuvarbey Mahalleleri bu kadim Roma bölgesinin arazilerinde yer alırlar.

Başkent Konstantinopolis'in 9. bölgesinin hudutları ise, Şehzadebaşı ve şimdilerde eski liman (Eleuteros) kazılarının yapıldığı Yenikapı ile Langa arasındaki sokakları kapsamaktaydı. Limanın doğusu, yani günümüzdeki Namık Kemal ve Gazi Mustafa Kemal Paşa caddeleri çevresinde Heptaskalion ve Ta Kaisariou adında iki küçük liman daha görülmekteydi. Adını, kazı yapılan limandan alan Ta Eleuteriou

Mahallesi bu limanın biraz üst tarafındaydı. Burada günümüzde Çakırağa ve Kürkçübaşı mahalleleri vardır. Marmaray Yenikapı Metro İstasyonu'nun da içinde bulunduğu limanın güney batısında, tren hattının ve ünlü "Yenikapı-Gar Gazinosu"nun hemen gerisinde yer alan şimdiki Yalı Mahallesi ise erken Roma devrinde "deniz" di!..

Şimdilerde Laleli'nin güneyinde ve Mesih Paşa Mahallesi içinde duran "Bodrum Camisi", esasen Doğu Roma başkentinin en önemli bölgelerinden birinde yer alıyordu ve Mirelaion isimli manastır kilisesinden 15. yüzyıl sonlarına doğru devşirilerek (Sadrazam Mesih Paşa) inşa edilmişti. Bu çevrede ne yazık ki zamanımıza ulaşamayan 15. yüzyılda kiliseden devşirilen Balaban Ağa Mescidi de bulunuyordu. Valens (Bozdoğan) Su Kemeri çevresi kalabalık bir nüfusu barındırıyor ve şehrin topoğrafik olarak merkezini oluşturan bu arazilerde Konstantiniane Ta İulianes Mahallesi'yle, bunun yakınında, Ta Olybriou (şimdi Saraçhane Alt Geçidi'nin bulunduğu bölge), Filadelfion (Şehzade Mehmet Camisi ile Laleli Camisi arasındaki göz alıcı güzellikte anıtlarla süslü bölge) gibi önemli yerleşimler yer alıyordu. Günümüze Marmaray Projesi çerçevesinde yapılan kazılarda, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin Şehzadebaşı'na bakan girişinin hemen yanındaki Büyük Reşit Paşa Caddesi kıyısında (Balabanağa Mahallesi) ve zeminin beş altı metre altında bu Roma mahallelerine ait bazı önemli kalıntılar ortaya çıkarılmış durumdadır. Ayrıca bu bölgedeki ünlü Zeynep-Kamil Konağı'nın, olasılıkla 6. yüzyıldan kalan bir kilise temeli üzerine kurulduğu düşünülmektedir. O tarihlerde bu semtler artık, 4. yüzyılda inşa edilen eski Konstantinopolis kara surları içine alınmış durumdaydı.

Başkentin batı kısımlarında, Aksaray ile kara surları arasında ve Marmara Denizi kıyısıyla Haliç kıyısı güzergâhında yer alan geniş arazi (önceki sayfalarda söz ettiğim "kartalın güney kanadı"nı oluşturan kısım) başkentte doğuya göre daha az nüfuslu yerleşimlerin görüldüğü, nispeten boş yerlerdi. Likos Vadisi'nin (Vatan Caddesi'yle, bunun kuzeyi ve güneyindeki yamaçlar) güneyindeki yükseltiyi oluşturan İstanbul'un Yedinci Tepesi, bölgenin en tanınan mahallesiydi ve Kserolophos adını taşırdı. 4. yüzyıl sonlarında ikiye ayrılan Roma'nın İstanbul'daki ilk doğu imparatoru olan Arkadius'un 50 metre yüksekliğindeki üzeri rölyefli muazzam anıt sütunu, işte tam bu noktadaydı ve çevresindeki alan "Forum Arkadi" adıyla bilinmekteydi. (Osmanlı devrinin ünlü "Avrat Pazarı"nın bulunduğu bölgenin zirvesinde, 1593 yılında Sadrazam Cerrah Mehmet Paşa'nın yaptırdığı güzel camisi ve paşanın türbesi görülür. Sol tarafta yer alan hamamı ise zamanımıza ulaşamamıştır.)

Onuncu bölgeye gelince, Şehrin bu kısmı, Edirnekapısı ile kuzeye doğru ilerleyen Haliç sırtlarını ve Yavuz Selim Camisi'nin bulunduğu semti içine alan arazilerdi. Edirnekapısı çevresindeki Deuteron Mahallesi, Ayvansaray'daki Blakernai Mahallesi, günümüzün Draman'ında gördüğümüz Kefeli Camisi'nin yakınındaki Petra Mahallesi, Phanarion (Fener) Mahallesi, buranın biraz doğusunda kalan Severianae, Kserokepion, Pulcherianae Dekhiokratianae Mahalleleri (şimdiki Derviş Ali, Ayvansaray ve Balat Mahalleleri), onuncu bölgenin görece daha kalabalık yerleşim yerleriydiler.

Başkentin on birinci idari bölgesi, Likos Vadisi'yle (Vatan Caddesi) kara surları boyunca uzanıyor, Aksaray (Forum Bovis) ile bunun doğusunda kalan Mese Bulvarı'na (günümüzdeki Divanyolu Caddesi) dayanıyordu.

Şimdiki Fatih ilçesinin ana caddelerinden olan Millet Caddesi'nin (Turgut Özal Bulvarı) güneyindeki Şehremini, Mevlanakapı, Fındıkzade, Cerrahpaşa Hastanesi ve Yenikapı arasındaki koridor, İstanbul'un 12. bölgesiydi.

On üçüncü bölge ise, başkente bağlı bir merkez olan Galata'da idi ve 14 bölgeden sadece bu Yarımada dışında bulunuyordu. Eski Ceneviz surlarının içindeki karanlık sokaklar ve mahallelerle, bunların arasındaki oldukça dik bağlantı yolları bölgenin en karakteristik görünümünü oluşturmaktaydı. Fetih öncesinde buradaki en namlı eserlerden olan San Domenico Kilisesi, 2. Beyazıt zamanında ve 1478'de İspanya Müslümanlarına verilmiş ve "Arap Camisi" adıyla günümüze dek gelmiştir.

Roma yönetimi en son ve 14. idari bölge numarasını Galata bölgesine vermeyip (Hıristiyanlarca uğursuz kabul edilen bir rakam olduğunu düşünüp, acaba bilerek mi yapmışlardı bunu?) "13" ile numaralandırılan karşı tarafın Yarımada'yı gören güney yönünde ve Haliç kıyısındaki Blakernai (Ayvansaray) Mahallesi'ne 14 numarayı vermişlerdi.

14. yüzyıl sonlarında Yıldırım Beyazıt'ın zorlamasıyla Romalıların Konstantinopolis kentinde bir Türk mahallesi kurulmasına izin verdikleri bilinmektedir. Böyle olmakla birlikte, bazı kaynakların iddia ettikleri gibi, şehirde iki Müslüman mahallesinin daha bulunduğu konusunda fazla bilgi yoktur, ama olasılıkla camileri de bulunan bu iki mahalleyi Osmanlılar değil, Anadolu Selçukileri kurdurmuşlardı. Bazı Selçuki sultanlarının Roma imparatorlarıyla zaman zaman iyi ilişkiler sergilediklerine yönelik kayıtlar bulunmaktadır.

1354'te Rumeli yakasına geçen Osmanlılar, 1365'te Edirne'yi devletin başkenti yapmışlar ve daha sonraki yıllarda İstanbul'u

Romalıların elinden alma girişimlerinde bulunmuşlardı. Yıldırım Beyazıt devrinde ve 1396'da gerçekleştirilen 1. İstanbul Türk kuşatması, 1404'te ölüp Bursa'da gömülen Kara Timurtaş Paşa'nın teşvikiyle yapılmıştır.

İstanbul Yarımadası'nın asırlar öncesinde ve Roma devrindeki idari bölünmelerinden günümüze kalan izler fazla olmamakla birlikte, bulunanların da bazı kısımları eksiktir. At Meydanı'ndaki ünlü Mısır Obeliski'nin üzerinde duran kocaman bronz bir "kozalak" 869 yılındaki bir depremde yerinden düşmüş ve daha sonra yitip gitmiştir. Bu, nice nice yok olan eserlerden sadece küçük bir detay sayılır. Bununla birlikte bazı görkemli anıt eserler ve birtakım mabetler, şekilleri oldukça bozulmuş ve sayıca az olsalar da zamanımıza gelebilmeyi başarmışlardır. "Başarmışlardır" diyorum, çünkü yaşamları boyunca çeşitli tehlikelere maruz kalan bu eserlerin başlarına gelenler saymakla bitmez. Bu badireleri atlatıp da günümüzle buluşabilmek gerçekten de büyük bir "başarı" olarak değerlendirilmelidir.

Doğal yıkım ve felaketler, yangınlar bir yana, 4. Haçlı Seferleri diye tarihte yer alan 1204 yılındaki Latin-Katolik işgalinin, Roma başkentinde "taş üstünde taş kalmamacasına" bir tahribata neden olduğu konusuna önceki satırlarda değinmiştim. Düşünün ki, bu acımasızca yapılan istila hareketlerinde yaklaşık seksen bin kişinin oturabildiği ünlü Hipodrom Oditoryumu'ndan bile geriye, sadece kırk kadar oturma yeri kalabilmişti. 1261 yılına dek İstanbul'da hüküm süren Latin İmparatorluğu, 57 yıl boyunca tüm Ortodoks kiliselerini yağmalamış, pek çoğunu kullanılamaz hale getirmiş ve başkenti süsleyen sayısız eseri İtalya'ya kaçırmışlardı. Eğer o işgal yaşanmasaydı, büyük olasılıkla İstanbul Yarımadası'nda günümüzde çok daha fazla Roma eseri bulunacak ve halen var olanları da daha iyi durumda görebilme şansına sahip olacaktık.

Bunların dışında fetih hareketiyle 1453 yılından sonra bir Müslüman-Türk kimliğine bürünen yeni başkent, doğal şekilde bu değişimin ortaya koyduğu kentsel tasarıma uygun biçimde bambaşka mimari eserlerle süslendi ve bunlar için gereken malzemeler eski Roma eserlerinden elde edildi yahut da doğrudan bu eserlerin devşirilmesiyle kadim kültür mirasları yeni gelen kültüre uygun forma büründü. Pek çok Roma mabedi camiye çevrildi. Bunların 21 adedi, bir kısmı harabe halinde olsa da günümüze gelebilmiştir. Sadece bir Hıristiyan kilisesi (Arap Camisi) Galata'da yer alır ve geriye kalan diğer 20 Roma kilisesi camiye dönüşmüş şekilde İstanbul Yarımadası sınırları içinde bulunur. Bunların da bazıları harabe halindedir.

Tabii ki o günlerin dünyasında göz kamaştırıcı görkemiyle pek çok şehri kıskandıran Konstantinopolis'in, forumları, caddeleri, sarayları, resmi yapıları, üniversiteleri ve çarşıları, askeri kışlaları, zafer takları, anıt sütunları, mendirekleri, başkentin güçlü etkisini olabildiğince yansıtan eserlerdi. Bunların içinde zamanımıza ulaşan kalıntıların gerçekten de çok cüzi miktarda oluşu, İstanbul tarihi ve kültürü açısından üzüntü verici bir durumdur. Uzun asırlar boyunca yaşanan büyük yangınlar, taş üstünde taş bırakmayan korkunç yer sarsıntıları, iç isyanlar, yıkımlar ve insanların hoyratlığı yorgun Yarımada'mızın yediği büyük tokatlar olarak kayda geçmiştir.

15. YÜZYIL: TÜRK İSTANBUL!.. SULTAN 2. MEHMET, YARIMADA KARA SURLARININ ÖNÜNDE!..

İstanbul'un ilk kuşatılışı M.Ö. 340 yılında Makedonya Kralı 2. Filip tarafından gerçekleştirilmişti. İstanbul o yıllarda Sarayburnu ucundaki Bizantion'dan ibaret, arazisi küçük, ama adı çok büyük bir şehirdi. Hun kuşatmalarının, İranlıların (Persler) M.Ö. 6. yüzyılda, Avarların 626 yılında, Bulgarların 9. yüzyıldan (814'te Kral Kurum İstanbul surlarının önünde ağzından kan boşalarak ölmüştü) 10. yüzyıla dek, Arapların 8. yüzyılda, Rusların 941'de, İskit-Peçeneklerin 1074'te saldırdıkları İstanbul surları, önceki satırlarda da söz ettiğim gibi, uzun yaşamında her devlete sonuna dek direnmiş ve sadece 1204 yılında Haçlılar bu surları aşabilmişlerdi.

Bursa'dan batıya doğru yayılmaya başlayan Osmanlı Devleti, 14. yüzyıl sonlarına doğru 1391'deki ilk İstanbul kuşatmasını Sultan Yıldırım Beyazıt'ın önderliğinde gerçekleştirmişti. İstanbul'un alınması konusunda ona bazı telkinler yapan kişi Kara Timurtaş Paşa olmuş ve sultana şöyle demiştir; "İstanbul'un kâfiri çok müfsittir. Bizim vilayetlerimiz arasında bu kâfir neyler? Alaşehir'i aldık, Kospolis'i de alalım."

Yıldırım Beyazıt 2. kuşatmadan önce, daha Anadoluhisarı'nı yaptırmadan gidip Şile'yi ele geçirdi. Türklerin dayatmasıyla şehirde bir Müslüman yerleşimi oluşturuldu. Evliya Çelebi'ye göre 14. yüzyıl sonlarında İstanbul'da kurulan Müslüman mahallesinin yeri Cibali ile Unkapanı arasında idi. Ayakapı'ya doğru günümüzde de yerinde

duran Sirkeci Dede Tekkesi civarı o zamanlar mahkeme olarak kullanılmaktaydı.

1411 kuşatması ise "Fetret Dönemi"ne denk gelmiş ve bunu da Musa Çelebi gerçekleştirmişti. Fatih'in babası 2. Murat, altıncı ve son İstanbul emellerine inatla göğüs koyan Roma başkentini "Düzmece Mustafa İsyanı"nı bastırdıktan sonra, 15 Haziran 1422'de kuşatmış, ama İstanbul, ancak 15. yüzyılın ortasında tamamen Türklerin eline geçerek, artık bu tarihten itibaren uzun asırlar boyunca Türk egemenliğine girmişti. Ancak 1920'lerin başlarında yabancı güçlerin Osmanlı başkentini işgaliyle büyük sıkıntılarla yeniden baş başa kalan İstanbul, 1923'ün 6 Ekim günü bu dertten de sıyrılarak Cumhuriyet dönemine doğru adım atmıştır.

Fatih Sultan Mehmet'in yaşamındaki en büyük emeli, babası 2. Murat'ın başaramadığı "İstanbul'un alınması rüyasını" bir an önce gerçeğe dönüştürmek oldu. 1123 yıl 18 gün Romalıların konutu olan İstanbul'un, artık ev sahibini değiştirme zamanı gelmişti.

"Bakire"ye (Meryem Ana) adanmış olan "kentlerin kraliçesi", 1331 yılında tanınmış Arap gezgini İbn Battuta'nın ziyaretinde, ahalinin buraya "Estombol" dedikleri dünyanın en gözde, en kıskanılan, en çok merak edilen muhteşem bir şehri konumundaydı. Fakat, geçen asrın başında yediği büyük tokadın acısını hâlâ bağrında hissediyordu ve henüz yeterli düzeyde toparlanamamış, ilk dönemlerdeki efsanevi görüntüsüne ve görenlerin gönüllerinde bıraktığı büyüleyici etkinin bir benzerine kavuşamamıştı. Aslında kavuşması da pek zordu; çünkü, ne istikrarlı, sağlam bir ekonomiye, ne de eski imparatorların azimkârlığını ve gücünü yansıtan liderlere sahipti. "Büyük Konstantinopolis"in sadece adı kalmıştı. Ama yine de çağının ötesine taşan kültürel yapısıyla ve sur içini süslemeye devam eden bazı anıtsal eserleriyle, önemli bilim adamları ve sanatkârlarıyla, sanki sönmeye yüz tutan güneşini yeniden parlatacak gibi duruyordu. Acaba öyle mi olacaktı?..

Anası bir Sırp olan ve 1405 yılında dünyaya gelen İmparator 11. Konstantin Paleologos Dragezes, Peleponnes Yarımadası'ndaki Mora'dan (Dut Yaprağı), diğer Yarımada'ya, yani İstanbul'a 1449'da geldi. O sırada 45 yaşını sürmekteydi. İki eşi ve isimleri Teodor, Tomas ve Demetrius olan üç erkek kardeşi vardı. Balat semtinin bitişiğindeki Ayvansaray içinde bulunan ve duvarlarının batı tarafı aynı zamanda kara surlarının Haliç ile buluştuğu bölgeyi oluşturan devasa sarayı Blakernai'de ikamet eden Dragezes, sadece 4 yıl sonra başına büyük dertler açacak olan Edirne'deki Osmanlı sultanı 17 yaşındaki Mehmet'in belki de adını yeni yeni duymaktaydı.

Mehmet, adamlarıyla Edirne'den yola koyulup Boğaziçi'nin Rumeli yakasına vardı ve burada 15 Nisan 1452 günü şimdi Rumelihisarı diye bilinen kalenin temelini attı. En önemli adamları olan Saruca, Zağanos, Halil ve Şehabettin Paşaların her bir kulesini kendilerinin inşa ettirdiği bu güçlü kaleyi, rekor sayılan bir sürede, dört ayı birkaç gün geçe tamamladı. Bu kaleden denemek amacıyla tam isabetli atışlar yaptıran Mehmet, verilen ikazları dinlemeyip Yarımada'ya doğru harekete kalkışan Kaptan Rizzo komutasındaki İtalyan gemisini tek gülle atışıyla batırdı. Denize düşen Rizzo ve adamları yakalandılar ve bir süre sonra kazığa oturtularak cezalandırıldılar. İmparator Dragezes de, Mehmet'in bu hareketine karşılık elinde esir olarak tuttuğu çok sayıdaki Türkü, Osmanlı ordusuna nazire yaparcasına surlarda astı. Ortalık artık iyice kızışmıştı.

Edirne'ye dönen Mehmet, orada Urban'a 8.5 metre boyunda, o güne dek görülmemiş ebatta ve güçte "şahi" adı verilen bir top döktürdü. Sabır isteyen büyük zorluklarla dualar okunarak, mehterler çalınarak ağır ağır İstanbul'a nakledilen top ve ordu, Nisan'ın birinci günü Büyükçekmece'ye, 2 Nisan 1453'te surların 8 kilometre dışına yaklaştı ve 5 Nisan'da da surların önüne gelip konakladı.

Ertesi gün Osmanlı ordusu tüm donanımı ve gücüyle kuşatmaya başladı ve Sultan Mehmet çadırını (Otağ-ı Hümayun-kırmızı renkli ve yedi direkli) kara surlarının ortasına denk düşen (Mesotekhion) bölgenin dışında, şimdiki Üst Davutpaşa mevkisinde kurdu. Ordusunu da Haliç'ten Marmara Denizi'ne dek sur dışı araziye sistematik biçimde yaydı. Beri taraftan da ilerleyen günlerde Romalıların "epopolin" dedikleri yürüyen ahşap kuleler yaptırdı.

O anda işin vahametini kavrayan Konstantin Dragezes, kenti savunmaya gelen pek çok komutanı şehrin muhtelif bölgelerinde konuşlandırdı. En büyük yardımcısı ise, kara surlarını emanet ettiği İtalyan korsan Giovanni Longo Giustiniani (GLG) idi. Bu adam gerçekten de gözünü budaktan esirgemeyen kahraman bir Katolik askerdi ve savaşmayı adeta bir oyun gibi görüyordu. Vaktiyle Kırım-Kefe şehrinde Cenevizliler adına zabıta görevi yapardı. 1453'ün Ocak ayında 700 askeri ile birlikte İstanbul'a geldi ve rahatça şehir içine girdi. Son ve 86. Roma imparatoru 11. Konstantin, GLG'nin gelişinden son derece mutlu oldu ve ona Limni Adası beyliğinin yanı sıra "diktatör" yetkisi de verdi. Günümüzde GLG'nin mezarı Sakız adasındaki San Dominik Kilisesi'ndedir ve buradaki kitabesinde şöyle yazar; "Burada Ceneviz asillerinden Sakız Maon'u (ticaret cemiyeti reisi) Giovanni Giustiniani yatar. Bu adam Hıristiyanların haşmetli imparatoru Konstantin'in büyük generali idi ve Sultan Mehmet'e karşı yapılan İstanbul savunmasında yaralandı ve öldü."

Gerçekten de GLG'nin yaralanmış olması doğrudur. O andan sonra şehri hemen terk edip, önce Galata tarafına kaçmış, sığındığı bir handa bir iki gün tedavi görüp, atladığı bir gemiyle İstanbul'u terk etmiştir. GLG'nin Yenikapı'daki Langa (Vlanga) limanından kaçtığı da ileri sürülür.

Kuşatma esnasında surların Haliç ve Edirnekapısı arasındaki Eğrikapı bölümünü Germanyalı John Grant savunuyordu. Marmara surlarını ise ilginç biçimde Roma başkentine sığınan Şehzade Orhan korumaktaydı. Samatya sahiline yakın Studion Manastırı çevresi Jakobo Contarini'nin sorumluluğundaydı. Şimdi Topkapı Sarayı'nın yer aldığı Akropol Tepesi'nde de Kardinal İsidor ve adamları vardı. Edirnekapısı'nın az aşağısındaki Eğrikapı civarında ise Azak'tan gelen Alvasio Diedo ve adamları "yüz adım uzunluğunda ve sekiz kadem derinliğinde" hendekler kazmışlardı. Bunlardan kalan derin çukurlar günümüzde yer yer görülebilmektedir.

Surların bu bölümünde dört önemli kapı vardı ve imparator buralara Catarino Contarini, Nicolo Mocerinco, Falurizzi Corter ve Sinyor Dolfino isimli komutanları yerleştirmişti. İmparatora sığınan Şehzade Orhan da, kâh Marmara surlarında, kâh bu kapılardan birinde savunmacılar arasında görülüyordu.

Haliç'in iç kısmını Trevisiano, ağzındaki zinciri de yine Alvasio Diedo savunuyordu. (Tarihi zincirin yaklaşık 190 halkası günümüzde İstanbul'un dört müzesinde korunur ve "8" rakamına benzeyen halkalardan birinin ağırlığı yaklaşık 15 ila 19 kg. arasında değişmektedir.) Roma İmparatorlarının Avrupa kıtasındaki zaferlerinden sonra başkente girdikleri Yedikule'deki Altın Kapı'yı (Aura Porta) İstanbul valisi Grandük Lukas Notaras, Fatih Camisi'nin yer aldığı ünlü Aya Apostoli Kilisesi'ni ve çevresini ise imparatorun yakını Nikephoros Palaiologos korumaktaydı. Şehrin bütününün denetimi, İmparator Konstantin ve çok yakın adamları olan Toledolu Don Francisco ve Georgios Sphrantes tarafından sağlanıyordu. İmparator, kendisine yardıma gelen Gabriel Trevisiani ve Zacharia Grilioni'nin fikirlerinden de olabildiğince faydalanmaya çabalamaktaydı.

Osmanlı tarafına gelince, deniz kuvvetlerinin sorumlusu Baltaoğlu Süleyman Bey, donanmasıyla birlikte o zamanlar "Çiftedirek" ismiyle tanınan Dolmabahçe Koyu'nda bekliyordu. Kasımpaşa (Soğuksu)'ya dek tüm sahillere yine Süleyman Bey hâkimdi.

Büyük top "şahi" ve askerlerin "ayı ve yavruları" dedikleri yetmişe yakın diğer toplar, içleri barutla doldurularak hazırlanmış ve gerekli noktalara yerleştirilmiş vaziyetteydi. (Barutu silah olarak 1327'de ilk kullanan kişi bir Alman olan Berthold Schwarz idi.)

Romalılar 2 Nisan günü Haliç'in ağzına zinciri gerdiler. Baltaoğlu'nun gemileriyle Haliç'in içine girme girişimi bir türlü tamamlanamayınca, Galata kıyısından savaşı izleyen genç Mehmet hırsından bağırıyor, Süleyman'ı azarlıyor ve sanki yanına varıp onu paralayacakmış gibi atını denize sürüyordu. Bu noktadaki deniz savaşı başarısız olunca, Padişah Mehmet, Süleyman'ı azarladı ve askerin gözü önünde kırbaçlayarak (ya da sopasıyla döverek) görevinden aldı. Yerine de Hamza Bey'i atadı.

Mehmet sürekli surları vuruyor, ama beri yandan Romalılar içeride hazır tuttukları tuğla tozları, kalaslar, kireç, taş, deri, ne bulurlarsa karıştırıp, açılan gedikleri hızla onarıyorlardı. Üstelik bu yığma malzeme dışarıdan fırlatılan güllelerin tahrip gücünü yumuşak zeminleri sayesinde emerek yıkımı asgariye indiriyordu. Urban'ın topu kuşatma esnasında çok işe yaradı, ama bu dev topla sürekli atış yapılamıyordu. Gülle fırlatıldıktan sonra topun üzeri hemen ıslak keçelerle örtülmezse parçalanma riski vardı. Buna "cama dönüşme" derlerdi. Urban, atışlarında büyük bir taktik uygulayarak Romalıları şaşırtmaya devam etmekteydi. Buna göre önce surun bir yönünü vuruyor, sonra bu noktanın aksi yönünde bir gedik açıyor, son olarak da bu iki noktanın yere yakın bölümünü dövüyordu. Böylelikle surun o bölümünün yıkılması sağlanabiliyordu. Buna "üçgen vuruş" denmekteydi.

ÇİFTEDİREK'TEN SOĞUKSU'YA...

Yer yer burçlara yaklaşan Osmanlı neferleriyle savunmacı Romalılar arasında gırtlak gırtlağa boğuşmalar yaşanıyor ve surlardan atılan oklar, kargılar, dökülen kızgın yağlar, sifon sistemiyle püskürtülen ve bu işin uzmanı olan Alman John Grant'ın zekice uygulamalarıyla devreye sokulan grejuva ateş sistemleri Sultan Mehmet'in pek çok askerinin şehit düşmesine neden oluyordu. Savaş en şiddetli anlarını yaşamaktaydı.

Bir gün içinde Osmanlılar yüzden fazla top ateşi yapmaktaydılar. Şahi topunun bir günde yedi kez ateşlenebildiğini bazı kaynaklar belirtmektedir. Surların dövülmesi yeterli olamayınca, Sultan Mehmet, Çiftedirek'ten Soğuksu sahillerine, yani günümüzdeki Dolmabahçe'nin karşısında yer alan İnönü Stadı'nın kıyısından geçip Nişantaşı'na çıkan Kadırgalar Yokuşu'ndan Kasımpaşa sırtlarına dek yetmiş parça kadar tekne indirdi. Bu teknelerin ebadı hakkında bilgi veren farklı kaynaklar vardır. Bunların her biri için "kayık irisi" demenin daha doğru olduğu kanısındayım.

Bu oldukça engebeli güzergâh boyunca Sultan Mehmet 12.390 metrelik toprak yolu ve teknelerin üzerinde kaydırıldığı kalasları yağlattı, sur dışından şehir içine doğru da yer altından çeşitli tüneller kazdırarak Roma başkentine sızmaya çalıştı.

Sonunda her şey bitti ve Roma'nın güneşi battı!.. Osmanlı neferleri yırtılan şehir surlarından bir hamlede şehrin içine girip sokaklara dağıldılar. Fakat koca başkenti hiç tanımadıkları için, önce "Forum Bovis"te (şimdiki Aksaray Meydanı) toplandılar. Daha sonra da kısım kısım Ayasofya'ya doğru ilerlemeye çalıştılar. Haliç surlarından giren-

ler ise Unkapanı yolunu tırmanıp şimdiki Şehzadebaşı dolaylarında guruplar oluşturdular. Genç Padişah Mehmet öğle saatlerine yaklaşıldığında biraz durulan çatışmalardan sonra devlet erkânı ile birlikte büyük ve görkemli bir gösteri içinde Edirnekapısı'ndan başkente girdi.

Gördüğü manzara gerçekten dehşet vericiydi. Rüyalarının başkentini ele geçirmişti, ama dünyanın en şanlı şehri perişan olmuş, binalar ateşe verilmiş, mabetler yağmalanmış, resmi daireler talan edilmişti. Sokaklar, caddeler korkuyla kaçıp saklanmaya çabalayan insanlardan geçilmiyordu. Dumanlar, alevler ve yıkıntılar arasında insanlar canlarını kurtarmaya çalışmaktaydılar. Konstantinopolis acınacak durumdaydı ve gerçekten de mamur bir hale getirilmesi için epeyce uğraş verilmesi gerekecekti, ki sonraki birkaç on yıl içinde bu başarıya ulaşılmıştır.

Bu arada Romalı pek çok asker şehrin düştüğünü anlayınca surlardan aşağıya atlayıp intihar etmekteydiler. Bu inanılması güç kargaşa anında, toplam dört yıl beş ay görevinde kalabilen son Roma İmparatoru 11. Konstantin Dragezes de hayatını kaybetmişti. (Kesilen başının Ayasofya apsisinin altına, bedeninin ise bir başka yere, belki Yedikule'deki Altın Kapı'nın yakınına gömülmüş olabileceği söylentileri bile vardır.) Beri yandan, Pera tarafındaki Ceneviz cemaati lideri Angelo Giovanni Lomellino da Osmanlılara teslim olmuştu.

Hıristiyan Roma'nın bir numaralı şehrinin düşmüş olmasının etkileri batı dünyasında çok ürküntü verici oldu. Fetihten ancak bir ay sonra, 29 Haziran'da bu acı haber Venedik'e ulaştı. Mısır'da bu fetih hareketinin duyulması ise çok daha sonra, 27 Ekim'de gerçekleşti.

Fetih sonrasında Roma devleti tamamen dağıldı ve yok olma aşamasına geldi. Takip eden aylarda yurt dışındaki "Roma diasporası"nı toparlamaya çabalayan kişi ise, son İstanbul Valisi Granduk Lukas Notaras'ın kızı Anna Notaras oldu, ama bu çabalar pek de olumlu sonuçlara ulaşamadı.

Bir süre Porfiro Genetos diye de adlandırılan Blakernai Sarayı'nda (Romalılar bizim Tekfur dediğimiz saraya da Takiro, ya da Tekvir derlerdi. Tekfur'a bu sözden dönüşmüştür) yahut da otağında ikamet eden Mehmet, 29 Mayıs'tan 21 Haziran'a (bazı kaynaklar 18 Haziran diye söz eder) dek harap şehirde kaldıktan sonra düzenlenen görkemli bir törenle, hâlâ Osmanlı başkenti olan Edirne'ye döndü ve İstanbul'un toparlanması için, güven duyduğu üç adamıyla 1500 kadar askerini burada bıraktı. Surların önündeki hendeklerin cesetlerden temizlenmesini, bunların Tokmaktepe mevkisinde topluca gömülmelerini, Ağustos sonlarına doğru bu işlerin tamamlanmasını paşalarından istedi.

Fetih esnasında Yarımada'ya nereden yahut da nerelerden girildiği konusu hâlâ tartışmalıdır. "Tacü't-Tevarih" isimli yazma eser kapılardan değil, açılan gediklerden içeriye sızıldığını belirtirken "Solakzade" de ise, Âşıkpaşazade'den nakledip, "feth-i azim"in Topkapısı civarından girilerek gerçekleştiğini ileri sürer. Osmanlılar Roma başkentine sahip olduktan sonra genç sultanın emriyle kadim şehri kendi kültürleri ve inanışları doğrultusunda süratle bir "Müslüman İstanbul"a dönüştürmek için var güçleriyle çalışmaya başlarken, Vali Karıştıran Süleyman Bey'e, Kadı Hızır Çelebi'ye ve Mimarbaşı Atik Sinan'a çok iş düşecekti !..

TÜRKLEŞEN KONSTANTİNOPOLİS

İki Deniz'in ve İki Kara'nın Sultanı (Sultanü'l-bahreyn ve Sultanü'l-berreyn) olan 2. Mehmet'in emrinin içeriğinde, vali statüsündeki Karıştıran Süleyman'a görev verdiği ve Anadolu'dan İstanbul'a aktarılacak ahali konusundaki kati yetkisinde "zorlama"nın da bulunması konusundaki epeyce kaynak bilgilere sahibiz. Sultanın İstanbul'a 1453 yılının Eylül ayına dek beş bin ailenin yerleştirilmesini ve bu konuda zorluk çıkaranların idam edilmesini istediğini anlatan birtakım kaynaklara da rastlanmaktadır. Bu bilgiler çerçevesinden bakıldığında yine de, fethi takip eden yıllarda İstanbul Yarımadası nüfusunun artırılması konusundaki "şuradan şunlar, buradan bunlar getirildi" gibi ifadeler kullanılmasına karşın, yıkık şehrin gelişim sürecinde fizikî olarak nasıl bir pozisyona girdiğini hiçbir zaman net ve ayrıntılı biçimde öğrenmek mümkün olamayacaktır.

Genel kanılara göre, Ermeni cemaati Tokat ve Sivas'tan getirtilip Samatya'daki Sulu Manastır (Kanlı Kilise) çevresine, Karamanlılar yine Samatya civarındaki Aya Konstantin ve Eleni Kilisesi dolaylarına, Kastamonulular Yenikapı-Aksaray (günümüzdeki Yalı Mahallesi çevresi) arasına, Trabzonlular Beyazıt ve çevresine, Bursalılar Eyüp'e, Arnavutlar Silivrikapı'ya, Yahudiler Eminönü civarına (Edirneli Yahudiler Mahallesi) ve Hasköy'e, Eğridirliler kara surlarının iç kısmındaki Eğrikapı çevresine, İzmir'den gelenler Büyük Galata'ya, Avrupa'dan getirilen birtakım guruplar Küçük Galata'ya, Tireliler Vefa dolaylarına, Konyalılar Fatih külliyesinin çevresindeki Küçük ve Büyük Karaman Mahallelerine, Çarşambalılar (Konya tarafında bir köy) şimdiki Çarşamba'ya yerleştirilmişlerdir.

Bu doğrultuda bazı ilginç bilgilere ulaşılabilmektedir. Buna göre, Silivri ve Galata bölgesinden çeşitli guruplar 16 Ağustos 1453 tarihinde Yarımada'ya sevk edilmiş, esir çiftçiler ise kara surları dışındaki ekili arazilere yerleştirilmişlerdir. Bu şekilde bir ivme kazanan ve ağırlıklı olarak Müslümanlaşan şehirde 1478'e gelindiğinde 3667 dükkân ve iş yerinin bulunduğu belli olmaktadır. Fatih'in öldüğü yıl olan 1481'de ise toplam mahalle sayısı 180'i geçmiştir. Yarımada'nın o yıllarda yoğun nüfus bölgeleri, başta Haliç kıyıları olmak üzere, Bezzazistan çevresinde, Kocamustafapaşa dolaylarında, Çarşamba'da, Zeyrek'te, Saraçlar Çarşısı çevresinde (şimdiki Saraçhane), Çapa'da ve Beyazıt merkezinde gelişmiştir.

İstanbul'un, fethi takip eden yıllardan sonra tam manasıyla bir Müslüman-Türk şehrine dönüşmüş bir görüntü sergilemesi yaklaşık 20-25 yıl kadar bir zaman almıştır. O kargaşa yıllarının durulmasıyla birlikte, şehirde hangi Roma eserlerinin, hangi resmi binaların söküldüğü, değişime uğratıldığı, getirtilen halkın ne tür konutlara yerleştirildiği veya nerelerde nasıl evler inşa edildiği, cadde ve sokak eksenlerinin nasıl tasarlandığı konularını doyurucu biçimde açığa çıkarmanın günümüzdeki bilgiler ışığında pek mümkün olmadığını kabul etmek durumundayız.

Fetih sonrasında İstanbul'a ilk gelenler arasında İtalyan ressamlar ve zanaatkârlar da vardı. 1496'da yolu buraya düşen seyyah Arnolde von Harf'in, Yarımada'nın pek çok yerinin hâlâ bomboş olduğunu nakletmesi gerçekten de çok ilginçtir.

İstanbul, gelip geçen asırlar boyunca insanlar ve afetler tarafından bu denli harap hale sokulmamış olsaydı, şehrin o günlerdeki fizikî yapısıyla ilgili somut belgelerden edinebileceğimiz bilgiler kuşkusuz ki şimdikinden çok daha farklı ve tatminkâr olacaktı. Buna karşın, bazı eski kaynaklar doyurucu olmasalar da yaklaşık bilgiler vererek İstanbul'un nüfus ve mahalle sayıları hakkında "kabul edilebilir" rakamlar verebilmektedirler.

Fatih devrinde 180 civarında olan mahalle sayısı, 1546'da 220, 1634'te 292 ve 1922'de 280 olarak tespit edilmiştir. 1858'de Müslüman ahalinin %58'i Tarihi Yarımada'da yaşamaktaydı. Bu rakam 1931'e gelindiğinde, "sorunlu ve sıkıntılı erken 20. yüzyıl" nedeniyle düşüş göstermiş ve %40'a inmiştir.

Eğer 1930'ların sonlarındaki Henri Prost planlarıyla, 1940'larda ve 1950'lerin sonundaki imar hareketleriyle birlikte, İstanbul tarihine karşı bilinçsizce bir yaklaşımla yok edilen pek çok 15. yüzyıl eserini ve o günlerden kalma "mahalle dekorları"nı, çoğunlukla mescid ve cami çevrelerinde gelişen sokak örgülerini, hane yapılarını bu günlere kadar

koruyup taşıyabilmiş olsaydık, İstanbul tarihindeki devamlılığı sağlayabilme şansını kısmen de olsa yakalamış olacaktık. Artık bu şansı yitirdik ve kalanlarla avunmak zorundayız ne yazık ki. En azından elimize ulaşmış bazı tahrir (eski tapu ve arazi kayıt defterleri) kayıtları bulunmaktadır. 16. yüzyıldan kalma bu belgelerde, Fatih zamanında oluşturulan pek çok Yarımada mahallesini bu sayede öğrenebilmekteyiz.

Bütün bu olguların yansımalarının günümüzdeki Tarihi Yarımada'nın kültür mirasları üzerindeki en etkileyici ölçütler olması, her zaman çok dikkat edilmesi ve üzerine hassasiyetle eğilinmesi gereken bir konuyu da oluşturmaktadır aynı zamanda. Çünkü, İstanbul'un bir dünya kültür şehri olarak daima baş sıralarda yer alması, ancak bu kültürel birikimlere ne ölçüde sahip çıkıp çıkmadığımızla doğru orantılıdır ve ortadaki problemlerin birinci maddesidir.

Günümüzün İstanbul Yarımadası'nda artık, bırakın eski bir Roma mahallesini, caddesini, yerleşimini, Osmanlı devrinden kalma, hatta 19. yüzyılın görüntülerini sergileyen bir kadim şehir dokusunu görebilmek olanaksızdır. İstanbul Yarımadası, taşıdığı pek çok sorunun yanında, en başta bir kültür şehri olarak, tarihi miraslarına ne ölçüde sahip çıkıldığı ile ilgili gündeme geliyor. Biz bu kitapta, işte bu sorunlar ışığında yol alacak ve eski İstanbul'un "nasıl bir şehir" olduğunu, maddi-manevi neleri yitirdiğimizi, edindiğimiz bilgiler doğrultusunda zihnimizde canlandırmaya çalışacağız.

ŞEHRİN BÜTÜNÜ: 19. YÜZYIL İSTANBULU'NUN "14 BÖLGESİ" VE ÇAĞDAŞ BELEDİYECİLİĞE GEÇİŞ SÜRECİ

Osmanlı Devleti'nin güçlü ve güzel, aynı zamanda da en önemli şehri olan payitaht İstanbul, kıskandıran topoğrafik konumu nedeniyle gö̧renlerin dillerinden, dinleyenlerin hafızalarından hiç çıkmayarak büyüleyici geçmişi ve gücüyle adeta devletin kalkanı olmuştur. 19. yüzyılın önemli sadrazamlarından Büyük Reşit Paşa'nın sözleri bu benzetmeyi tamamen doğrular niteliktedir; "Devlet-i Aliye, İstanbul'u değil, İstanbul, Devlet-i Aliye'yi korumaktadır!"

İşte Türk döneminin bu ileri yüzyılında tüm İstanbul'un, tıpkı erken dönem Roma başkentinin idari biçimini anımsatan 14 ayrı bölgeye ayrılması ilginçtir. Bu bölgelerin bir ikisi dışında çoğu Yarımada sınırları haricindeydi ve şehrin tamamını kapsayan 14 bölgenin arazi sınırlarının genel hatları ise şöyleydi.

Günümüzde Sirkeci sahilinde gördüğümüz ve Topkapı Sarayı Külliyesi'nin yalılarından zamanımıza ulaşabilen tek örnek olan 17. yüzyılın zarif eseri Sepetçiler Kasrı'nın az doğu yönünde ve Sarayburnu'na doğru "Yalı Köşkü"nden başlayan 1. bölge sınırı, Yarımada'nın Marmara kıyısındaki Yanikapı-Langa'ya gelir ve buradan kuzeye yönelip Beyazıt-Süleymaniye hattından Haliç kıyısındaki Unkapanı İskelesi'ne varırdı. Yani kısacası, Yarımada'nın ortadan itibaren doğu kısmı 1. İdari bölgeyi oluşturmaktaydı.

Türk İstanbulu'nun 19. yüzyılda oluşturulan 14 bölgesinin ikincisi Beyazıt-Şehzadebaşı ve Fatih Camisi dolaylarını kapsıyor, hat buradan Haliç kıyısına inerek Edirnekapısı semti civarını içine alıyordu.

Haliç kıyısındaki Odun Kapısı'ndan güneye, Langa ve Yedikule hattına doğru uzanan şehir bölgesi üçüncü, Eyüp-Kâğıthane ve Küçükköy'den Ayastefanos'a (Yeşilköy) kadar ilerleyen bölge dördüncü kısmı oluşturuyordu.

Sütlüce-Hasköy-Kasımpaşa beşinci bölge, Kasımpaşa sırtlarından Tatavla'ya (Kurtuluş), Feriköy'e (Madam Feri'nin köyü) ve Küçük Çiftlik Deresi'ne giden sınırların içinden (Maçka sırtları) Dolmabahçe'ye inen bölge arazisi de altıncı bölgeydi.

Buradan Kayalar'a (Bebek) ve sırtlardaki Levent Çiftliği'ne, sonra da Feriköy'e ilerleyen sınırlar yedinci, Kayalar ve Boğaziçi kıyılarının kuzeyindeki Kireçburnu arası sekizinci İstanbul bölgesiydi. Kireçburnu-Belgratköyü ve Boğaziçi'nin en kuzey ucundaki Rumeli Feneri semtleri dokuzuncu bölge diye tanınıyordu.

İstanbul'un karşı tarafına geçilince onuncu bölge başlamaktaydı ve bu sınırlar Anadolu Feneri'nden Kanlıca'ya dek uzanıyordu. Boğaziçi'nin Asya kıyısındaki Kanlıca ile Çengelköyü arası on birinci, aynı semtin Havuzbaşı denilen sırtlarından Haydarpaşa Çayırlığı'na uzanan ve buradan Çamlıca etekleri ve Çengelköyü İskelesi arasında kalan geniş arazi ise on ikinci bölge içinde kalıyordu.

Haydarpaşa Çayırlığı'ndan Kadıköyü'ne ve buradan da doğuya, Bostancı'ya dek ilerleyen hat on üçüncü, Adalar'ın tamamı ise İstanbul şehrinin on dördüncü bölgesini oluşturuyordu.

Görüldüğü gibi, Romalıların on dördü ile, asırlar sonra İstanbul'un sahibi olan Türklerin on dördü arasında rakam benzerliği dışında kent arazilerinin idari bölünmeleri bir benzerlik taşımazdı. Roma başkentinin yönetsel taksimatı bir eksikle tamamen Tarihi Yarımada'da yer aldığı halde, 19. yüzyılın İstanbul'undaki 14 bölge, neredeyse günümüz Büyükşehir sınırlarına taşıyor, "İstanbul hinterlandı"nın önemli bir kısmını kapsayacak kadar geniş sınırlara uzanıyordu. Bu dönemde sadece ilk üç bölge Tarihi Yarımada içinde yer almaktaydı.

19. yüzyıl Şehreminliği İdaresi asırlar öncesinden bu yana devam eden "kadılık sistemi"nden sıyrılma gayesini güderek İstanbul'u batılı şehirlere benzer şekilde yönetmeye çalışmış, fakat bu arzusunu bütünüyle uygulamaya koyamamış, ya da bu konuda teknik yetersizliklerle boğuşmak bir yana, bir de mali krizlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. 1867'de hayata geçirilen 14 bölgeli şehir tasarımı içinde "Beyoğlu 6. Daire" de bulunuyordu. Daha önce Şehremaneti'ne bağlı olmayıp, direktifleri doğrudan Sadaret'ten (dönemin başbakanlığı) alan 6. daire, 14 bölge içine dâhil edilince, bundan böyle özel konumu iptal edilerek şehremanetine bağlanmıştır.

Konstantinopolis'in ilk dönemlerinde ve 359 yılında ilk kez bir şehir yöneticisinin (praefectus) atandığı ve 5. yüzyılda 2. Teodosius devrinde de 14 bölgeye ayrıldığı İstanbul, 1453 fethiyle Türkleştiği yılda Kadı Hızır Çelebi'nin yüklendiği belediyecilik hizmetleriyle yönetilmiş, bu sistem de 1855'e dek dört asır boyunca gelenekselleşen "kadılık idaresi" yöntemleriyle sürdürülmüştür. Bu tarihe dek İstanbul'a tam 422 kadı hizmet etmiş ve 1855'te "Cedid Belediye", yani yeni belediye sistemi olan "Şehremaneti İdaresi"ne geçilerek, ilk şehir emini Salih Paşa ile kadılık yönetimi son bulmuştur.

1. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1876 tarihine dek süren 21 yıllık Tanzimat-Meşrutiyet dönemi arasında kadı sayısının şehir eminliğine ilavesiyle toplam belediye başkanlık sayısı 442'ye çıkmış, 1. ve 2. Meşrutiyet dönemleri arasında ise (1876-1908) bu sayı 452'ye ulaşmıştır. Bu dönemin ilk belediye başkanı Kadri Paşa idi.

Büyük sosyal ve idari değişimlerin yaşandığı ve Osmanlı döneminden Cumhuriyet rejimine geçildiği 1908-1923 arasında Mümtaz Paşa'nın yönetiminde başlayan Şehreminliği, önceki kadılarla birlikte ve Cumhuriyet döneminin ilk belediye başkanı olan Haydar Uluğ Bey ile sayıca 475'e varmıştır. 1923'ten günümüze dek görev yapan başkanlar, önceki tüm dönemlerde çalışanlarla birlikte bu sayıyı 506'ya ulaştırmışlardır. Kısaca, fetihten zamanımıza kadar geçen süreçte İstanbul'un belediye hizmetlerinde bu sayıda kişi görev yapmıştır.

Tabii ki, çağdaş belediyecilik sistemleriyle eski kadılık yönetimi arasında büyük farklar vardı. Ama yaşanılan çağlara uygun olarak tüm şehir yöneticilerinin en başta gelen görevleri, çarşı-pazar-esnaf denetimleri, fiyat kontrolleri, asayiş, temizlik, yol nizamlarıyla ilgili olarak pek çok hizmeti yerine getirmek üzere planlandırılmıştı. İstanbul mahallelerinin düzeni, buralardaki yaşam standartlarının doğru çalışmasından sorumlu olan kadılar, aynı zamanda adli sorunlarla da ilgileniyorlardı.

Osmanlı devrinde mahalle anlayışı, kentin genel statüsü içinde çok önemli bir kavramı temsil ederdi. O mahalle içindeki aidiyet duygusu da bireyler için aynı öneme sahipti. Zamanımıza göre çok daha küçük ölçekte konuşlandırılan bu yerleşim üniteleri, aynı zamanda asırların birikimlerine sahip geleneksel yaşam modellerine de ev sahipliği yapmaktaydılar.

Giderek kalabalıklaşan Yarımada, bunun paralelinde başka başka belediye hizmetlerinin gerekli olduğu gerçeğini de ön plana çıkardı. Örneğin, uygar batılı şehirlerde vatandaşların çıkarına yönelik, şehir kıyılarında birtakım deniz hamamlarının yapılması, açıktan denize girilmesinin önlenmesi, kasap vitrinlerinde etlerin üzerine tülbent (!)

örtülmesi, şehir içinde gelişigüzel hayvan kesilmemesi, uygun yerlerde umumi helaların (bevilhane) yapılması, İstanbul'da Müslüman ahalinin çok yoğun yaşadığı Tarihi Yarımada'da dilencilik yapanlar içinde bedenen güçlü olanların seçilip uygun işlerde çalıştırılması, yangın yerlerinden ve eski harabelerden arda kalan çeşitli arsalara ve metruk mekânlara süprüntü ve öteberi dökülmemesi, şehir içindeki aşçı dükkânlarında asla kalaysız bir kap bulundurulmaması, her mahallede olmazsa olmaz hamamlara kirli peştemallar konulmaması, eğri büğrü ve kışın çamurdan, yazın da tozdan helak olmuş sokaklara üstüne üstlük bir de pis su ve çirkef dökülmemesi, soba borularının yapı yüksekliğini geçmesine dikkat edilmesi, koyun postlarının hayvan üzerinde ve açıkta taşınmayıp küfelere konup götürülmesi, sokak içinde dükkândan dükkâna karşılıklı ip gerip çamaşır asılmaması, sokaklarda açıkta kebap yapıp satılmaması, başıboş inek, koyun gibi hayvanatın sokak ve caddelerde gezdirilmemesi, 19. yüzyılın geç dönemlerinin ve erken 20. yüzyılın İstanbul belediyeciliğinin üzerinde ısrarla durduğu konulardı ve önceki asırlarda "kadılık sistemi"nde henüz bu denli ayrıntılarla dolu ve ahalinin çağdaş yaşama yönelik isteklerinde belirleyici roller üstlenmemişti.

19. yüzyıldaki gelişmelerde kentin salt fizikî konumuna yönelik belediye yaptırımları ve düzenlemeleri dışında, görüldüğü gibi, sosyal hayatı da belirli çağdaş kurallar çerçevesinde yönetmek İstanbul Şehreminliği'nin en önem verdiği işlerdendi. 24 Temmuz 1872 talimatnamesinde üzerinde ısrarla durulan "cami avluları ve önleri haricinde" açıkta tıraş yapılmaması, fırın küreklerinin dükkân dışına taşırılmaması konuları bile şehremanetinin çağdaş kent olgusuna eğilirken ne denli "ayrıntıcı" olduğunu gösteren önemli örneklerdir ve bu kuralların uygulanmasının istendiği en önemli şehir bölgesi kuşkusuz ki, Tarihi Yarımada idi.

O zamanların belediyesinin fen heyetlerinde önde gelen beş büyük çalışma kolu vardı. Şehir planlaması ile ilgili olan şube, "Tetebbuat ve Tatbikat Dairesi" (Araştırma ve Uygulama Dairesi) idi. "Turuk ve Meabir Dairesi" yollarla ilgili olan çalışmaları yürütürdü. Sulama, yolları süpürme ve tuvaletlerle (bevilhane) ilgili tüm işleri yürüten şube ise "Nezafet-i Fenniye Dairesi" (Temizlik Dairesi) idi. "Mimari Şube" ve "Makine-Sanayi Şubesi" diğer yan kollardı.

Tarihi Yarımada'nın asırlar boyu süren yalnızlığını başkenti karşı taraftaki Galata ile birleştiren iki köprü "Cisreyn" olarak tanınırdı ve bu isimli şube de "Cisreyn (Köprüler) Talimatnameleri" ile iki ayrı şehir bölgesinin idaresinin düzenli bir şekilde çalışmasını sağlardı. Köprü başlarında mühürlenmiş "müruriye kutuları" bulunur (ya da

görevlilerin boyunlarına astıkları omuz çantası benzeri metal kumbaralar), "para vermekten muaf olanlar" dışında bütün İstanbullular bu kutulara para atarak bir yakadan diğerine geçerlerdi. Para atmayanları ise "köprü kavasları" nezaketle uyarırlardı. Sonradan kaldırılan bu uygulamada, "mühürlü kutuları" Türkiye Milli Bankası denetlerdi.

Asırlar boyunca ulaşımını "yaya" olarak sürdüren ve sadece deniz yolculuğu için kayık kullanan İstanbul, 19. yüzyılın ikinci yarısında (1871) "atlı tramvaylar" ile tanıştı, fakat öncelikle bu modern ulaşım aracı (!) Galata ve Asya bölgelerinde kullanılmaya başlandı. Tüm dünyada yeni gelişen teknolojik nimetler bir bir İstanbul'a yağmaya başlayınca, bu kez demiryolu ulaşımı gündeme geldi ve Tarihi Yarımada "uzak İstanbul" ile buluştu. Sirkeci'yle Küçükçekmece arasındaki çeşitli istasyonlarda yolcu alıp indiren trenler halkın hizmetine sunulmuş oldu. O günlere göre büyük bir yenilik ve rahatlık getiren bu girişim sayesinde İstanbullular Yarımada'nın güneyinden batısına doğru uzanan bu hatta 1875'ten itibaren, Sirkeci-Kumkapı-Yedikule-Bakırköy-Yeşilköy ve Küçükçekmece İstasyonlarını kullandılar. Daha sonra ise Yarımada kıyısında Yenikapı ve Samatya İstasyonları devreye girdi ve günde 11.800 yolcu bu hatlar arasında rahat ve seri bir şekilde seyahat etme imkânına kavuştular. Artık payitaht her yönüyle kabına sığmaz biçimde büyüyor, sosyal ve fizikî yapısı da bu olgulara paralel olarak değişiyordu.

Geçmiş asırların muazzam birikimleri, çeşitli şehir sorunları, afetler, salgınlar, payitahtta yaşayan insanları adeta bir fanus içine tıkar gibi, geleneksel örf ve adetlerle sınırlanmış bir sosyal çerçeveye sıkıştıran idari baskılar, şehrin fizikî yapısını da bu pozisyonlara uygun biçimde geliştirmişti. Üzerindeki ahşap evlerin düzgün bir biçimde sıralanmadığı dar sokakların oluşturduğu kendi halindeki basit, küçük mahallelerle dolu Yarımada'da, çağdaş şehir görünümüne uygun reform düzeyindeki formel değişimlerin uygulanmaya başlaması, ancak geç 19. yüzyıldan itibaren gerçekleşme sürecine girmişti. "Her türlü ebniyenin (binalar) kârgir olacağını ve ahşap konutun yapılmaması gerektiğini" vurgulayan Şubat 1875 Belediye Genelgesi bu durumu açık olarak yansıtır.

O günlerdeki çalışmalarda sokakların istikametini gösteren tabelaların, o sokağın baş tarafındaki yapının uygun bir yüzeyine "mıhlanması" düşünülmüştür. İstikameti belirlenmiş cadde ve sokaklarda, üstlerinde bina bulunmayıp sadece dükkân yapılmasına izin verilmemesi gibi uygulamalar, batılı modern dünya şehirlerinde de epeydir görülüyordu ve bu, insanla şehrin sağlıklı entegrasyonu için vazgeçilemez bir yöntemdi. Belirli güzergâh ve adreslere kolaylıkla ulaşabilmek bu

sayede mümkün olabilmekteydi. Beri yandan sokak ve caddelerdeki yapılara da belli bir düzenleme getirilmişti. Gelişigüzel üst kat çıkmaları yapılamıyor, belediyenin verdiği ölçüler dışına çıkılamıyordu. Hatta, Haliç ve Boğaziçi kıyılarındaki yapıların denize çıkma yapmalarına hiç izin verilmiyordu.

Meşrutiyet sonrası belediye çalışmalarında İstanbul'un yeniden yapılandırılması ve tarifi ile ilgili çalışmalarda özellikle yolların düzenlenmesi konusu en başta geliyordu. Asırların yorgunluğu ve ihmali sonucunda bir hayli yıpranmış ve kendi hallerine bırakılmışlığın derbederliğini yansıtan sokaklar (keşke onlardan bazılarını koruyabilmiş olsaydık), günümüz İstanbul'undan hayli farklı özellikler gösterirdi. Elimizde bulunan bazı geç 19. yüzyıl "Yarımada" haritalarında bu durumu açık bir biçimde algılamamız mümkündür. İlerideki sayfalarda bu Yarımada haritasında ilginç izler süreceğiz.

Meşrutiyet sonrasında şehrin yeniden yapılandırılması konusunda Harbiye ve Nafıa (Bayındırlık) Nezaretlerince bazı yeni çalışmalar hayata geçirildiğinde, yüzyılların payitahtı olan tarihi bölgenin sokaklarının oldukça derbeder bir görünüm sunduğu bilinir. "Şoselerin ve yaya kaldırımların tarz-ı inşası ve ahval-i hazırası..."na yönelik belediye çalışmaları şehrin bu bölümlerindeki yenilenme gayretlerini vurgulamaktadır.

Kuzeyde ve Haliç kıyısındaki sınırları "Bahr-i Siyah Boğazı"na (Karadeniz Boğazı-Boğaziçi) dek uzanan "Halic-i Konstantiniyye" ile beraber, Yarımada'nın Marmara'ya bakan güney kıyıları "Cenub-i Sur-i Kadim" diye tanınıyordu. Yani, "Eski Güney Surları..." Fetih günlerinin heyecanlı ve ürperti verici anılarıyla dolu batı kara surları bölümü ise "Garb-i Sur-i Kadim"di.

Geç 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyılda İstanbul belediyeciliğince şehrin tamamında yürütülen çağdaşlaşma hareketlerinde, kuşkusuz ki Tarihi Yarımada da kendine düşen payı almıştı. Özellikle, Eminönü, Beyazıt, Şehzadebaşı, Fatih, Edirnekapısı, Aksaray, Yedikule güzergâhlarından geçirilen yeni tramvay hatları nedeniyle bu bölgelerde yapılan büyük istimlak hareketleri, sokak ve caddelerdeki genişletme çalışmaları, havagazı ve daha sonra elektrik hatlarının döşenmesi, kârgir yapılara yönelik uygulamalar, "tenvirat ve tanzifat", yani aydınlatma ve temizlikle ilgili yaptırımlar, Tarihi Yarımada'nın yorgun ve bıkkın yüzünü az da olsa değiştirmiş ve şehir ahalisini daha rahat yaşayabileceği bir konuma sokmuştu.

Ayrıca günümüzdeki büyük hastane komplekslerinin ilk çekirdekleri de bu yıllarda atılmıştır. Hatta, Yarımada'nın kuzey batı ucundaki Ayvansaray semti dışında ve Haliç kıyısında yer alan ünlü Musevi

Hastanesi Or-Hayim'in "ihtiyac-ı sıhhiye"ye yetmemesiyle karşı karşıya kalınınca, Ayvansaray'da yeni ve büyük bir hastanenin yapılması bile gündeme gelmiş, ama ne çare ki bu düşünce uygulamaya geçirilememişti.

O yıllarda Tarihi Yarımada eski büyüleyici otantik görünümünü kısmen de olsa koruyordu. Pek çok 15. yüzyıl cami ve mescidi, hamamı, çeşmesi ayaktaydı. Bununla birlikte, Fatih'in yaptırdığı Çemberlitaş Çarşısı ve Cibali Debbağhane (dericilik işleri) Çarşısı, Beyazıt-Bakırcılar Çarşısı, Şehzadebaşı'ndaki Acemi Oğlanlar çarşısı, Laleli'deki Darphane Çarşısı, Gülhane-Salkımsöğüt'teki Elvanoğlu Çarşısı, kara surlarındaki Eğrikapı civarında yer aldığı sanılan Kanguz (Güngöz) Kapı Çarşısı, Beyazıt-Eminönü sırtlarından Haliç'e inen şimdiki Uzunçarşı Caddesi civarındaki Harratlar Çarşısı, Yedikule'deki Kirişhane Çarşısı, Laleli'deki Sekbanbaşı Çarşısı (Bir Roma kilisesinden dönüştürülen ve şimdi olmayan Sekbanbaşı Mescidi civarındaydı), Saraçhane'deki Kazasker Dolabı Çarşısı, Unkapanı Çarşısı, aynı kıyıda ve Eminönü'ne doğru Sarı Timurcu Çarşısı ve bütün bu çarşıların en ünlüsü olan ve günümüzdeki Fatih Parkı çevresinde yayılmış bulunan Saraçlar Çarşısı (Saraçhane), zamanımıza ulaşmayan önemli Yarımada çarşıları idiler.

Yeni yapılanma projeleri, büyük yangınlar, depremler, yanlış uygulamalar, sonu gelmez göçlerle birlikte artan nüfus, tüm Yarımada'nın bu oryantalist dekorunu harap edip tarihe gömmüştür. Örneğin, 1912'de şehri kasıp kavuran devasa yangınlardan geriye kalan yıkık dökük ve tam bir harabe görünümü yansıtan arsaların bir kısmı, yeni yapılarla doldurulmak üzere Şehremaneti'ne, bazıları da Darüşşafaka'ya verilmiştir.

O günlerde yanarak küle dönüşmüş eski Yarımada mahalleleriyle ilgili şu ifadeler, tarihi başkentin kendine yaraşır duruma getirilmesi ve ahalinin geleneksel ihtiyaçlarına yönelik bir pozisyona sokulabilmesi için sarf edilen ilginç çalışmaları olabildiğince açık biçimde yansıtmaktadır; "İstanbul'un fethinden beri takarrur etmiş usul iktizasınca, İstanbul'un (Yarımada'nın) her neresinde bir cami veya mescid yapılmışsa, orada bir küçük mahalle teşkil olunmuş yahut da tabir-i aharla, her nerede bir mahalle teşkiline lüzum görülmüşse, orada bir cami vücuda getirilmiştir. Bu şekilde yeni kurulacak mahallelere de 'meşahir-i rical-i Osmaniye'den bazılarının isimlerini vermek nazar-ı dikkate alınacak hususlardan olmalıdır. Yanmış yitmiş mahalle camileri ve mescidlerinin yeniden yapılması konusunda ahalinin 'ihtiyac-ı dini ve ibadetkârisi' göz önünde tutularak Cibali'den (Haliç kıyısında) Marmara sahillerindeki Alt Davutpaşa'ya dek tüm Fatih Harik-i Kebir

(Fatih'teki büyük yangın) mahallinde çalışmalara girişilmeli, sokakların vaziyeti, her nereden bakılacak olursa olsun mescid ve camileri görebilecek şekilde tanzim edilmelidir."

Yok olan eski İstanbul mahallelerinden arda kalan geniş arazilerin büyük kısmı büyük hastane külliyelerine dönüşmüş, pavyonlarının "1000 arşınlık kısmı"nın Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin uhdesinde bulunduğu Cerrahpaşa Hastanesi için 1911'de istimlak olunan 40'a yakın emlak bu hastane arazisine ilave edilmiştir.

Anlaşıldığı kadarıyla, İstanbul Yarımadası'nın erken 20. yüzyıl sonrasında büyük değişimlerle birlikte parsellenmesi, günümüze dek süregelen yıpratıcı bir uygulama sonucunda bin yılların başkentinin tarihi yüzünü parçalamış, dağıtmış ve bizleri, üzerindeki yüksek katlı şekilsiz binalar arasında yer alan asfalt caddelerin, araçlarla dolu sokakların arasında sıkışıp kalmış "birkaç eski eserle" ve hâlâ tepeleri taçlandırarak direnen bazı anıtsal eserlerle "idare eder" duruma sürüklemiştir.

Şimdi, bu satırlardan itibaren Tarihi Yarımada'nın Türkleştikten sonra büründüğü kentsel görünümün nasıl olduğunu, eski mahallelerin hangi isimlerle ne şekilde kurulduğunu, buralarda yer alan yahut da yok olmuş gitmiş eski yapıların neler olduğunu ve bütün bu kültür mirası eserleri ve "eski şehir dokusunu" nasıl acımasızca heba ettiğimizi anlata anlata yolumuza devam edelim.

TARİHİ YARIMADA'NIN EN ESKİ TÜRK MAHALLELERİ NASIL OLUŞTU?

İstanbul Yarımadası'nın 1453'te Türkler tarafından alınmasından sonra, o dönemin ve daha sonraki yılların efsanevi isimleri, daha doğrusu "Yarımada paşaları", kendi isimleriyle anılan anıtsal külliyeleriyle ve bu eserlerin yer aldığı semt ve mahalleleriyle asırlar boyunca isimlerini yaşatmışlardır ve halen de şanlarını sürdürmeye devam etmektedirler. [Alemdar Mustafa Paşa (19. yy. başları), Atik Ali Paşa (16. yy. başları), Bali Paşa (16. yy.), Bayram Paşa (17. yy.), Ceğalzade Sinan Paşa (16. yy.), Cerrah Mehmet Paşa (16. yy.), Çorlulu Ali Paşa (18. yy. başları), Cezeri Kasım Paşa (16. yy.), Davut Paşa (15. yy.), Gedik Ahmet Paşa (15. yy.), Hasan Paşa (18. yy.), Haydar Paşa (16. yy.), Hekimoğlu Ali Paşa (18. yy.), İshak Paşa (15. yy.), İskender Paşa (16. yy.), Hadım İbrahim Paşa (16. yy.), Makbul İbrahim Paşa (16. yy.), Koca Mustafa Paşa (15. yy.), Küçük Mustafa Paşa (16. yy.), Mahmut Paşa (15. yy.), Murat Paşa (15. yy.), Mesih Paşa (16. yy. başları), Nişancı Mehmet Paşa (16. yy.), Nişancı Karamani Mehmet Paşa (15. yy.), Rüstem Paşa (16. yy.), Semiz Ali Paşa (16. yy.), Salih Paşa (19. yy.), Siyavuş Paşa (16. yy.), Sinan Paşa (16 yy.) gibi...]

20. yüzyılın erken dönemlerinde İstanbul'un geneline bakıldığında 338 semt ve mahallenin 291'i kişi adı yahut da unvanı taşımaktaydı. Bunların "paşa" olanlarının sayısı ise 60'ı buluyordu. 11 yerleşimin "paşa" adı ise Cumhuriyet sonrasında konulmuştu.

Bu doğrultuda bakıldığında, görece dar bir alan olan Yarımada'nın hemen her karış toprağında tarihin izlerini gözlemlemek olağan bir

durum haline gelmektedir. Fakat beri yandan da, bu kadim paşaların eserleriyle şenlenen mahallelerin karakteristik fizikî dokuları son derece bozulduğu için buralarda o paşaların "namı ve şanı" derinden hissedilememektedir ne yazık ki.

Fetih döneminde çok harap durumda olan Yarımada'yı büyük bir revizyonla adeta yeniden imar eden Osmanlı iktidarları ve önemli şahsiyetler, gayrimüslim ahalinin de içinde yaşamlarını sürdürdükleri bazı semtlerde sosyal bir kaynaşma tesis ederek Roma ve Osmanlı uygarlıklarının ortak potasında bambaşka bir başkent yaratmışlardır.

Fetih sonrasında, eskisinden, yani Romalı ahalinin ikamet ettiği bir Ortodoks Hıristiyan şehrinden, tamamen olmasa da bir Müslüman-Türk şehrine dönüşen İstanbul'un yeni sahiplerinin Romalılardan miras kalan yerleşim yerlerini, sokak ve cadde dokularını, sonradan vakıfların yönetimine bırakılan ve kısmen eski Roma su sistemlerinin yenileştirilmesiyle oluşturulan su yollarını pek fazla değiştirmeden kullandıkları yönündeki görüşlere katılmamak elbette ki doğru bir yaklaşım sayılamaz. Hatta öyle ki, 2. Mehmet'in bazı gayrimüslim cemaatlere, Roma döneminde yaşadıkları semtlerini aynı biçimde ve orada alıştıkları yaşam modeliyle birlikte onlara bağışladığı konusu Yarımada tarihinin gerçeklerindendir.

Bu açıdan bakıldığında, Rum cemaati lideri Patrik Gennadios'un (Georgios Kortesios Skholarios) koruyucu kanatları altında bulunan gayrimüslim şehir sakinlerinin, 1453'ten önceki Roma döneminde olduğu şekilde ağırlıklı olarak Haliç kıyısındaki Fener (Phanarion) semtinde konuşlandırıldığı görülür. Kumkapı bölgesine yerleştirilen Ermeniler için de aynı şeyler söylenebilir. Zaten Romalılar döneminde Yarımada'da Ermenilerin kurduğu "Armenianon" adında bir manastırın varlığından da söz edilmektedir.

Fetih sonrasında Edirne'den İstanbul'a sürdüğü 125 hane Yahudi cemaatini de Eminönü bölgesine yerleştiren Fatih, önceki sayfalarda da değindiğim şekilde bu yöredeki mahallenin uzun yıllar "Mahalle-i Yahudiyan-ı Edirnevin" (Edirneli Yahudiler Mahallesi) diye anılmasına neden olmuştu.

Sultan 2. Mehmet, Musevi cemaati hahamı Mose Kapsali için Eminönü'ndeki Yeni Cami'nin arkasındaki Arpacılar Cami çevresinde Karai Cemaati adına bir mekân tesis etmiş ve kendisinden burada cemaatini toplamasını istemişti. Romalılardan kalma sokaklar, mahalle ve semtler, sultanın yönlendirdiği biçimde yeniden şekillendirilirken, eski şehir dokusu çok başarılı bir biçimde ve egemen Müslüman Türklerin yaşam modeline göre farklı bir kompozisyon yansıtmaya başlamıştır. Sultan 2. Mehmet, fethi takip eden birkaç gün içinde büyük

bir süratle çalışmalara başlamış ve Trabzon'dan, Sinop'tan ve başka yerlerden, çoluk çocuğuyla 5 bin taş işçisi İstanbul'a getirilmiş ve hızla surların onarımına girişilmiştir.

Müslüman mahallelerinin oluşumuna geçmeden önce ilk adımda Yarımada'nın büyük güzergâhlarını şekillendiren ana arterlere bir göz atıldığında, gerçekten de Roma döneminden beri günümüzde de hâlâ kullanılan bazı yolların ve güzergâhların asırlardır önemli değişimlere uğramadan varlıklarını koruduklarına tanık olunur.

Tarihi Yarımada'nın en doğudaki ucu olan Ayasofya önündeki Ogüsteon Meydanı'nın hemen kıyısındaki "Milion Taşı"ndan başlayarak, İstanbul'u orta yönünden diklemesine bölen ve doğuya doğru ilerleyen "Mese"nin, Roma başkentindeki en önemli cadde olduğunu tarihi kaynakların hemen hepsi fikir birliği etmişçesine söylerler. Gerçekten de bu yaklaşım kuşku götürmez. Adeta bir imparatorluk yolu olan bu ana cadde, bu noktadan itibaren birkaç yüz metre sonra şehrin en önemli ikinci meydanına, yani "Forum Konstantinus"a ulaşıyordu. Burası, şimdiki Çemberlitaş'tır. Osmanlı devrinde caddenin önemi aynı biçimde korunmuş, pek çok önemli yapı sağlı sollu olarak bu yolun her iki kıyısına dizilmiş ve saray uleması divan toplantılarına bu yolu kullanarak gidip gelmişlerdir. O nedenle de ana yol, "Divanyolu" adıyla günümüze dek bu unvanını korumuştur.

Buradan sonra Beyazıt'a (Forum Tauri), daha sonra batıya devam ederek Aksaray'a (Forum Bovis) ulaşan aynı güzergâh, bu noktada "Y" formunu alarak kuzeydeki kolu Cerrahpaşa Camisi'nin bulunduğu semte ilerlerken, güneyinde kalan kol ise Samatya, Kocamustafapaşa hattını izleyerek Yedikule Hisarı'na, yani "Aura Porta"ya (Altın Kapı) varmaktaydı.

Görüldüğü gibi, Osmanlılar da Romalıların ana arterlerinin eksenlerini çok fazla kaydırmadan hemen hemen aynı biçimde kullanmışlardır. Dolayısıyla bu yolların çevrelerindeki yapılaşmalar, çeşitli kamu binaları, konaklar, evler, külliyeler, Osmanlı devrinde de aynı biçimsel özelliklerini koruyan bu yollara açılmış sokakların çevresinde inşa edilmişlerdi. Günümüzde eski semtlerde görebildiğimiz birtakım ahşap konutların karakteristik yapısı çoğunlukla geç 19. yüzyıla yahut da erken 20. yüzyıla aittirler. Daha eski asırlardaki İstanbul evleri kuşkusuz ki bu ahşap konutların biçimsel özelliklerinden daha farklı ve de büyük olasılıkla daha basit idi.

Daha önceden oraya gelip yerleşmiş başka sakinlerine inşaat yönünden zarar vermedikçe, herhangi bir aile gelip o sokağın bir yerinde basit, ama çevresindekilerle uyumlu bir konut yapabiliyordu. Bu nedenle 19. yüzyıl ve daha geç dönemlerdeki İstanbul'a bakıldığın-

da, asırlara kök salan bu âdetin kanıtı olarak eğri büğrü ve dar sokak dokularına sıkça rastlanılmaktadır. Sanki sokaklar evlerin sıralanış düzenine uymuşlar gibi görünmektedir ki, zaten o eğri büğrü yol dokuları da bu nedenlerden dolayı oluşmuştu. Ama beri yandan, eski ikamet edenin yanında o sokakta yeni bir konut yapmaya kalkışan sakinin uyması gerekli bazı gelenekselleşmiş kurallar da vardı.

Küçük ölçekte konuşlandırılmış Yarımada mahalleleri arasında keskin bir sınır bulunmazdı. Fakat bir mahallenin sokağının başında "Parmakkapı" diye isimlendirilen birtakım engeller olabilirdi. İstanbul'da bu isimdeki sokaklar (Büyükparmakkapı-Küçükparmakkapı) fizikî olarak değilse de sokak tabelalarında varlıklarını korurlar. Genellikle parmaklık şeklinde birbirine geçmiş tahtalardan oluşan sokağı koruma amaçlı bir tür kapı idi bunlar. Bununla birlikte herhangi bir ayırıcı duvar veya kapı görülmezdi.

Şehirdeki sosyal yaşam homojen olmayıp çok içine kapalı bir konum sergilediğinden oralarda yaşam süren ailelerin sosyal yaşamı da ancak o mahalle düzeyiyle sınırlanırdı. Mahalle, bu açıdan bakıldığında çok önemli bir sosyal birimdi ve bu yerleşimlerin adabıyla korunması her şeyin başında gelirdi. Osmanlı döneminde böyle mahallelere bekâr adam bile sokulmazdı. Hele kadınlar birinci derecedeki yakınları dışında asla bir erkekle birlikte sokaklarda görünemezler, dolaşamazlardı. Yalnız yaşayan kadınların evlerine bir yabancı erkeğin girmesi söz konusu bile olamazdı. Böyle beklenmedik durumlarda mahalle imamı olaya el koyar ve gerekirse o kadını alır ve evinde hapsederdi. Kadınlar hapishanesine "imam evi" denmesinin nedeni de budur zaten. Esasen, 1829'da muhtarlık teşkilatı kurulana dek, geleneksel mahalle idaresinde "mülki ve beledi amir", her zaman mahalle imamları olmuştur. Mahallenin en yetkin ve tartışılmaz sorumlusu imam idi. Onun haberi olmadan mahallede hiçbir şey yapılamazdı. Mahalle evlerinin bacalarının temizlenmesinden de imamlar sorumluydu.

Sokaklardaki evlerin kapıları karşılıklı olarak durmaz ve asla birbirlerini görmez, az çaprazında tasarlanırdı. Eve giriş çıkışlar mahremdi. Müslüman evlerinin alt kat pencereleri daima kafesli olur, bu şekilde sokaktan geçen herhangi birinin o evin içini görmesi engellenmekle kalmaz, evdeki kadının da dışarıyı görebilmesinin önüne geçilmiş olurdu. Mahalleye ilk yerleşen kimsenin öncelik hakkı bulunurdu. Daha sonra burada bir ev yaptırmaya kalkan aile, o kişinin yahut da yetkili birinin iznini almak (izn-i şürekâ) zorundaydı.

Yarımada'nın neredeyse bütün mahalleleri, hatta tüm sokakları deniz kokardı. Zira yapılar çok alçaktı ve topoğrafik açıdan sokakların

yer aldığı sırtlar ve tepelikler denizden gelen rüzgârlara karşı olabildiğince açıktı.

Kısacası, Yarımada konutlarına örnek teşkil edebilecek bir 15. yüzyıl İstanbul evi bulunmadığı gibi, 16. hatta 17. yüzyıldan kalma bir şehir konutu bulunmamaktadır. (Boğaziçi'nin Kanlıca kıyısındaki ünlü "Amcazade Yalısı"ndan kalan ahşap meşruta kısmı 1699 tarihinden kalmasına karşın tam anlamıyla halk tipi sivil yapı özelliğini yansıtacak bir örnek değildir. Görkemli bir ahşap konak görüntüsü arz eden ve günümüzdeki Bebek'in Yoğurtçu Zülfü Sokağı'nda yer alan İstanbul'un en eski ahşap yapısı "Kavafyan Konağı" da kocaman gövdesiyle ve çok etkileyici duruşuyla "halk tipi" bir konut sayılamaz.)

Eski İstanbul'un tipik mahalle dokusuna sahip bir sokağı Yarımada içinde bulabilmek artık çok zor olsa da, bazı sanatkârların resimlerinde tüm çıplaklığı ve gerçekliliği ile bu sokak ve üzerindeki yapıları görebilmek mümkündür. Örneğin, Yıldız Sarayı içindeki Şehir Müzesi'nde sergilenen Şerif Ferid Bey'in tablosunda Aksaray yakınlarındaki Taşkasap semtinden çok güzel bir otantik sokak resmedilmiştir. Avlusuna ahşap bir kapıdan girilen bu mekânın bahçe duvarının üzerinde kitabeli bir çeşme görülmektedir. Az ötedeki ulu ağaçlar arasında duran düz damlı ve yeşil renkli küçük cami bu mahallenin bir mücevheri gibi durmaktadır. Toprak zeminli sokak dokusu, seyredenlere sükûnet, dinginlik, kanaatkârlık, geleneksellik ve huzur sunmaktadır.

Aynı biçimde, Sami Boyar'ın eserinde de Yenikapı'daki surlar resmedilmiştir ve deniz kıyısındaki kayalıkların gerisinde cumbalı evler ve yalılar seçilmektedir. Mustafa Nuri Bey'in 1896 tarihli tablosunda ise şekilsiz taşlarla döşenmiş sessiz ve sakin bir sokakta ahşap bir dergâh yapısı ve bunun bitişiğinde yine ahşaptan yapılmış haneler görülür.

Bu gözlemler doğrultusunda öyle anlaşılıyor ki, eski Yarımada mahallelerinde ahalinin sosyal yaşamına bağlı olarak belirginleşen ve bu doğrultuda kendiliğinden oluşan geleneksel bir fizikî yapı dokusu bulunuyordu.

ESKİ YARIMADA KONUTLARININ GENEL YAPISI

Her ne kadar Yarımada'nın özellikle batı kısımlarındaki araziler beşinci yüzyılda oldukça boş ve geniş askerî talim bölgeleri olarak değerlendirilse de, başkent o yıllardan sonra artık iyice kalabalıklaşmaya başlamıştır. 4500'e yaklaşan konut sayısı ile Yarımada'da Roma devri mahalleleri, genel bir bakış çerçevesinde daha çok Haliç'e ve Marmara'ya bakan yamaçlarda, orta bölgedeki 2. ve 3. tepeler civarında ve şimdiki çarşılar bölgesinde konuşlanmıştı.

Belli bir parsel içinde bir mahalleyi andırır biçimde toplu halde bulunan böyle yerleşimler "insulae" diye bilinmekteydi. 7. yüzyıla gelindiğinde, tipik Türk evlerine benzer biçimde, üst katları cumbalı konutlar görülmeye başlandı. Bunların bazılarında zemin katları iş yeri olarak değerlendirilirdi. İstanbul'da 10-15 metreden fazla, adeta bir apartman gibi yükselen yapıların bulunduğunu iddia eden kaynaklara da rastlanmaktadır. Dar sokaklarda evlerin aralarındaki manzaranın kesilmemesi için İmparator Leon "4.5 metre" standardını getirmişti. 10. yüzyılda 6. Leon ise, konut cumbalarının "güneşi engellememeleri" için karşısındaki eve 3 metreden daha az yaklaşmaması uygulamasını yasalaştırmıştı.

Türk dönemine gelinince, İstanbul ahalisinin ikamet ettiği konutların üç kat olanı gerçekten de Yarımada'da ender görülürdü. Bununla beraber iki katlı (fevkani) olanlara sıkça rastlanırdı. Bunların üst katları genel olarak sokağa doğru çıkıntı yapacak şeklide tasarlanır ve alt taraflarından giriş katına doğru "eli böğründe"lerle desteklenen bu balkonvari çıkmalara "şahniş" yahut da "cumba" denilirdi.

İstanbul'da geleneksel sosyal yaşamın standartlarına uygun konutların yapımıyla ilgili belli başlı yasalar Osmanlı döneminde de taviz verilmeden ve çok sıkı takip edilerek uygulanırdı. Özellikle bazı semtlerde iç içe yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlere ait konutların inşasında ayrı ayrı kurallar vardı. Bir Müslüman evinin yanında gayrimüslime ait bir konut bulunuyorsa ve penceresinden Müslüman evi istenmeyen ölçüde görülüyorsa, bu pencereler derhal örülerek kapatılırdı.

Evin selamlık denilen ve erkek egemenliğindeki bu bölümü salon olarak kullanılır ve diğer odaların kapıları buraya açılırdı. İçerideki eşyalar son derece basitti. Pencere boyunca uzanan sedirlerin üstü kilimlerle örtülür, duvarda da kanatlı kapıları bulunan bir "yüklük" yer alırdı. Sabah kaldırılan yatak-yorgan gibi eşyalar bunun içinde muhafaza edilirdi. Duvardaki bir çengele kılıfı içinde bir "Kuran" asılır, ortada da kış günleri evleri ısıtan büyükçe bir mangal dururdu.

Büyük ölçüde tek katlı olarak inşa edilen evlerin çoğunlukla da bir arka bahçeleri bulunur, sokaktan bir duvarla ayrılan toprak zeminli ön avlularında ise akşama dek gündelik yaşam sürer giderdi. Bir köşede üçayağa oturtulmuş ve odun ateşiyle ısıtılan bir kazan durur, sıcak su ihtiyacı bununla karşılanırdı. Diğer bir köşede ise bir kuyu yahut da büyükçe bir toprak su testisi görülürdü. Sokaktan geçen saka, bahçe duvarındaki bir delikten evin suyunu boşaltır ve bir boruyla bağlantısı olan toprak kap suyla dolardı. Böylelikle evin kadını ile saka da mahremiyet prensipleri geleneğince karşılaşmamış olurlardı.

Bu tür fizikî olguların kent yaşamının üzerini asırlardır bir çarşaf gibi örten gelenekselleşmiş etik yapının karakteristik izlerini yansıtması açısından çok dikkat çekici olduğu da gerçektir. Ama ne yazık ki, "ahşap başkent"in bu otantik dokusu yıllar içinde parçalanarak, yakılarak, yıkılarak yok edilmiştir. Doğan Kuban'ın yerinde tespitle söylediği şu sözler bu konudaki çarpıcı örneklerden biridir: "İstanbul'a özgü ahşap konut mimarisinin yok edilmesi, Cumhuriyet tarihinin unutulmaz ayıplarından biri olarak kalacaktır!.."

İstanbul'un fethi sırasında şehrin içine yayılan Osmanlılar, Romalıların ikamet ettikleri evlerin pek çoğunda tahtaların parçalanmış, ahşap duvarların yıkılmış olduğunu belki de hayretle görmüşlerdi. Zira yerlerinden sökülen bu tahtalar fetih sırasında savunma amaçlı işler için kullanılmıştı. Roma evleri genellikle ön görünüm olarak üçgen alınlıklı ve pencereleri de yuvarlak kemerli olurdu. Osmanlılar bu tür yapılara "kâfiri konut" der ve gereksiz şekilde şatafatlı bulurdu. Oysa Türkler, yaptıkları konutlarının olabildiğince sade görünüme sahip olması taraftarıydılar. Yani, İstanbul'un anıtsal yapılarıyla, sade-

liği ve küçük ebat sergileyen sivil konut mimarisi arasında inanılması zor bir "görsellik farkı" mevcuttu. Elçi Busbecq'in 1555'te İstanbul'a geldiğinde gözlemlerine dayalı olarak söylediği sözler bu durumu açıkça gözler önüne sermeye yeterlidir; "Türkler için ev, yolcular için handır!.."

"ELMA" VE "KEÇİ ETİ"NİN MARİFETLERİ

1453 Haziran ayından itibaren artık süratle Müslüman kenti hüviyetine bürünmeye başlayan Yarımada'nın genel görünümü, birkaç gün önce yaşadığı korkunç bir savaşın etkisiyle gerçekten de çok perişan bir durum sergilemekteydi. Osmanlı güllelerinin un ufak ettiği devasa surların yıkıntılarından kalkan toz bulutları henüz yere inmemişti ve sokaklarda cesetler yığılmış, ortalık kan revan içinde kalmış, kentin hemen her sokağı ve caddesi adeta bir yıkıntıya dönüşmüş, binalar, kutsal yapılar, saraylar, evler harap olmuştu. Genç sultan 2. Mehmet'in bile sur kapısından içeriye girip Ayasofya'ya doğru atının üzerinde ağır ağır yürüdüğünde, gördüğü bu yürekleri dağlayan durum karşısında büyük bir üzüntü duyduğunu, dünyanın bu en ünlü ve en görkemli şehrinin başına gelenlere içten içe üzüldüğünü rahatlıkla söyleyebilmek mümkündür. Zira, bu muazzam şehri yeniden toparlayabilmek pek de kolay olmayacaktı. Savaş öncesinde Galata tepelerinden, Üsküdar yamaçlarından bakıldığında, güçlü duvarların gerisinde sergilediği muhteşem manzarasıyla görenleri adeta büyüleyen başkent, kanlı ve çok zor bir savaşın nihayetinde içine girildiğinde tam anlamıyla cehennemi bir yıkıntıyı sunuyordu yeni konuklarına.

Bu yönden bakıldığında, şehrin ikamet edilebilir şekilde toparlanması ve o eski görkemli günlerine kavuşturulması konusunun kafaları epeyce yorduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Saldıranlarla savunmacıların birbirlerine karıştığı perişan şehir nasıl yaşanabilir hale getirilecekti? Yaklaşık elli atmış bin kadar Konstantinopolislinin ne kadarı burada ikamet etmeyi sürdürecek, kaçı esir edilecek, hangi sayıdaki insan burayı bir daha dönmemek üzere şehirden kaçıp gidecekti? Büyük bir

kaos yaşayan yılların Konstantinopolis'i, binlerce Osmanlı askerinin saldırısından sonra İstanbul'a dönüşürken, ne tür yöntem ve bilgiler ışığında hızla Müslüman bir başkent hüviyetine kavuşacaktı?

Her ne kadar dağınık ve yıkık halde de olsa, ortada yine de kısmen oturulabilir büyük bir Yarımada bulunmaktaydı. Hazırda Roma mahalleleri, sokakları vardı ve buralarda Osmanlıya uygun düzenlemeler yapmak, sanıldığı kadar çok da zor değildi aslında. Öncelikle yapılması gereken iş, şehir nüfusunu çoğaltmak, ticaret ve pazar yaşamını canlandırmak ve büyük külliyelerle, çeşmelerle, hamamlarla, medreselerle, sıbyan mektepleriyle, konaklarla, mahalle ölçeğindeki mescidlerle donatarak, İstanbul'u Osmanlı Devleti'nin yeni başkenti statüsüne kavuşturabilmekti.

İstanbul'un asayişini, halkın yönetimini "Karıştıran" lakaplı Süleyman Bey ele almıştı. Belediye işleri Kadı Hızır Çelebi'nin sorumluluğuna verilmiş, yapı-imar faaliyetleri ise Mimarbaşı Atik Sinan yönetimine teslim edilmişti.

Artık, Roma mahallelerinin iskelet yapısı üzerine bambaşka bir kültür oturmuş ve şehir topoğrafyası üzerinde ilk Osmanlı mahalleleri, konutları ve eserleri bir bir yükselmeye başlamış, dolayısıyla da fetihten sonraki 20-25 yıl içinde İstanbul, gerçek bir Müslüman-Türk şehri görünümüne bürünüvermişti.

İstanbul'da 1453-1481 yılları arasındaki 28 yılı kapsayan Sultan 2. Mehmet dönemi, dolayısıyla İstanbul'un en eski Müslüman-Türk mahallelerinin ve gayrimüslim yerleşimlerinin kurulduğu devri teşkil eder. Önceki satırlarda söz ettiğim Konstantinopolis'teki zaten mevcut, ama harap durumda olan çeşitli semtler veya mahallere yerleşen Türkler, büyük şehrin yeni sahipleri olarak buralarda fethin ilk yıllarından itibaren kendi yaşam modellerine uygun mahalleleri oluşturmaya başladılar. O zamanlar Müslüman evlerinin sayısı 9 bin ve geri kalanının da gayrimüslim haneleri olmak üzere toplam hane sayısının yaklaşık 15 bin civarında olduğu kabul edilmektedir. Dükkânların sayısı ise 3670'e ulaşmış durumdaydı.

İstanbul Yarımadası'ndaki geleneksel şehir dokusunda "meydan" kavramı olmamasına karşın, yine de bazı geniş alanlar, ağızdan ağza nakledilen meşhur olmuş kimlikleriyle bu amaçla kullanılmaktaydı. Bu konudaki en çok yeğlenen açık alan, hiç kuşkusuz ki Sultanahmet Meydanı diye tanınan eski Hipodrom Meydanı'ydı ve bunun çevresinde de fetih sonrasındaki ilk mahalleler, örneğin; Akbıyık, Cankurtaran, İshak Paşa gibi yerleşimler oluşturulmuştu.

Türklerin, doğal şartların dayatmalarına dirençli ve sorunsuzca ikamet edebilecekleri yeni yerleşim yerlerini, mahallelerini oluştur-

maktaki geleneksel yöntemleri bugün bizleri hayrete düşürecek denli ilginçtir gerçekten de. Bazı büyük Osmanlı mimarları da dev külliyeleri inşa ederken görece bu basit yöntemleri kullanarak harikalar yaratmışlardır. Mimar Sinan, işte bunlardan biriydi!..

Büyük usta, Süleymaniye Külliyesi'ni yapmaya başlamadan önce seçtiği arsanın yapıya uygun olup olmadığını, büyük baş hayvanları kestirip o arsaya astırmak ve on-on beş günlük süre içinde gidip gelip bunların ne durumda bulunduklarını, etlerde erkenden bir bozulma, kokuşma olup olmadığını tespit etmekle anlamaya çalışmıştı. Sinan, arsada asılı duran kesilmiş hayvan bedenlerinin o bölgede esen rüzgârlara, neme, ısı değişimlerine ne ölçüde direnç gösterdiğini gözleriyle görüp değerlendiriyor ve attığı temelin, sıra sıra dizdiği taşların hava şartlarından dolayı zarar görüp görmeyeceğini anlamaya çabalıyordu. Orada hava sıcaklığının değişimine göre hayvan eti çabuk mu, yoksa daha mı geç bozulmaktaydı? Nem derecesi ve rüzgârların şiddeti etlerin bozulmadan dayanabilme güçlerini nasıl etkiliyordu?

Olasılıkla şehirdeki mahallelerin kurulmasında da bunlara benzer yöntemleri devletin inşaat ustaları, mimarları öğütlüyorlar yahut da bizzat mahalleye yerleşen sakinlerin kendileri uyguluyorlardı. Oluşturulacak mahalle merkezindeki arsaya asılan "keçi etleri", "eyyam-ı bahur" denilen yazın en sıcak günlerine olabildiğince direnç göstermekteydi. Bu yöntem, o bölgedeki havanın bir mahalleyi ne şekilde etkileyebileceğini kanıtlayan basit bir yöntem olmakla birlikte neredeyse hiç yanılma payı bulunmuyordu. Keza, "yeşil elma" da kış aylarının en soğuk günleri olan "zemheri"ye karşı geç donarak direnmekteydi. Demek ki bu yöntemde de istenilen sonuç elde edilirse kurulacak mahallede yahut da herhangi bir ahşap evin yapılacağı arsada, çok soğuk geçecek kış ayları yapıya pek zarar vermeyecekti.

Bu açıdan bakıldığında mahalle yerleşimlerinde, güneşin az, orta ve çok görülmesi hususlarıyla, lodos ve poyraz rüzgârlarının etkileri de daima göz önüne alınır, Boğaziçi'nin Rumeli yakası kıyıları öğle sonrasında az, ya da hiç güneş almadığı için, Asya tarafı kıyılarına göre biraz daha fazla yeğlenirdi. Şehir içinde geniş bahçe ve parklar olmamasına karşın uzak noktalardan bakıldığında ağırlıklı olarak yeşil bir doku görülürdü. Zira, envai çeşit meyve ağaçlarının bulunduğu bahçeler hemen hemen her evde bulunurdu. Yalnız, "uğursuzluk" sayıldığından bu bahçelerdeki incir ağacına bir zarar verilmez ve kesilmezdi. Ahşap evlerin bahçelerinde ve kıyılarında pek çok hayvan, hatta istenmeyen bazı hayvanlar bile yaşardı. Bunlara da dokunulmaz, üstelik "ev yılanı" diye tabir edilen hayvanlar asla öldürülmezdi. 18. yüzyılda Fransız elçisi Vajene, Türklerin, İstanbul'daki bir semtin değişen mev-

sim şartlarına uygunluğunu nasıl tespit edebildiklerine dair yaptığı gözlem ve araştırmalar hayli ilginç sonuçlar çıkarmıştır.

Buna göre Vajene'in gözlem sonucunda yaptığı tespitler şöyleydi; "Yangınlara karşı Türkler, merkezden daha uzakta ve havadar arazilerde evler kurarlardı. Bu, aynı zamanda mimarbaşının belirlediği bir yöntemdi. Halkın mimarbaşının öğütlerine karşı gösterdiği ilgi, onlar için sadrazamların söylediklerinden daha dikkat çekici oluyordu. Eyüp sırtlarına doğru yayılma bu şekilde gerçekleşmişti. Buralara su, Kırkçeşme Tesisleri'nden ve pişirilmiş toprak künklerle yeraltından taşınmaktaydı. Mahallelere uzanan geçitleri, yolların biçimini mimarlar kendi tasarımlarına göre hazırlarlar, bunlar daha sonra 'Şeriye Sicilleri'ne kaydedilirdi. Her mahallenin bir sınırı vardı ve ortak kullanılan alanlar sadece, cami, mescid ve hamamlardı. Türkler, kışın en soğuk 'zemheri' ve en sıcak 'eyyam-ı bahur' günlerinde, mahalle kuracakları arazilere elma ve keçi eti (!) bırakırlar, sonra da bunların mevsim şartlarına ne denli dayanıp dayanamadığını kontrol ederek, o yere evlerini bu yönteme göre kurarlar."

İnanılmaz gibi görünen bu geleneksel inşaat yöntemlerinin Yarımada'nın coğrafyası ile mimarlığının nasıl ayrılmaz bir bütün oluşturabildiklerini, o dönemin ustaları, ortaya koydukları eserlerin sapasağlam yapılarıyla (strüktür) ve bu nedenle de asırlar boyunca ayakta kalabilmeleriyle açıkça kanıtlamışlardır.

Yarımada'daki konutların ve diğer binaların teknik ve coğrafi koşulların bütünleştirilmesi sonucunda inşa edilmiş olmalarının dışında, bu yapıların yer aldığı mahallelerin nerelerde ve kimlerin adıyla kurulduğu konusu haliyle ön plana çıkmaktadır. Payitaht İstanbul'un 15. yüzyılın ikinci yarısında şehir, isim sahibi olmuş paşaların, "evvelun" ve "ahirun" askerlerin (fetih öncesinde ve sonrasında şehir dışında ve içindeki çarpışmalarda şehit olanlar-Ni'me'l-Ceyş), önemli şeyhlerin ve din adamlarının, bilgin ve âlimlerin isimlerini taşıyan pek çok küçük mescidin yapıldığı alanların, bu mescid çevresindeki diğer hayır eserleriyle birlikte bir bütün oluşturarak o yerleşim birimlerini "mahalle statüsüne" kavuşturmuştur.

İstanbul Yarımadası'nın en eski Türk mahalleleri Fatih Sultan Mehmet döneminde kentin hemen hemen her bölgesinde görülmüş ve günümüzdekinden çok daha fazla sayıya ulaşmıştı. Fatih'in yerine geçen oğlu 2. Beyazıt dönemindeki 181 mahallenin 154'ü şahıs adı taşıyan mescidler çevresinde gelişmişti. 11 mahallenin adı ise sur kapılarının adını taşımaktaydı. Söz edilen devirde kişi adını taşıyan sadece iki mahalle vardı. Oysa Fatih zamanında neredeyse bütün mahalle isimleri kişilerin adlarıyla tanınmaktaydı. 2. Mehmet döneminin sonlarını

takiben mahalle isimleri oradaki mescidin yahut da ahali için önemli görülen bir başka yapının adıyla ilişkilendirilmişti.

Yarımada'da mescidsiz mahalleler de bulunuyordu. Mahalleler arasında planlanarak yapılmış bir yoldan söz edilemezdi ve güzergâhları sık sık değişebilen organik yollar mevcuttu. Bu karmaşık yol ağlarının arasında, Yarımada'da ilk mescidlerin nerelerde kurulmuş olduğu konusunda kesin bir bilgiye ulaşmak zor olsa da, birtakım kaynaklar incelendiğinde bazı ipuçlarını yakalayabilmek yine de olasıdır. Örneğin, Fatih Sultan Mehmet'in kasapbaşısı olarak tanıdığımız İlyas Ağa'nın şimdiki Cerrahpaşa Hastanesi'nin güney doğu kıyısında kendi adına yaptırdığı "Kasap İlyas Mescidi"nin Yarımada'nın ilk mahallelerinden biri olduğu gerçeği kuşku götürmez. Zira, mescidin köşesindeki İlyas'a ait mezar taşı kitabesindeki tarih 1453'ü vurgular. Bu önemli tarihi belirten başka kabirler de vardır şehirde, hatta şehrin uzak noktalarında. Örneğin, Sarıyer'in isim babası olduğu iddia edilen Fatih'in askeri "Sarı Er"in bu semtin merkezindeki Sarıyer Hamamı'nın alt katında halen görülebilen sandukasının yanındaki kabir taşı da ilginç biçimde aynı tarihi gösterir.

Bundan başka, Yarımada'daki ilk mescidlerin ağırlıklı olarak Unkapanı'nda, Tahtakale'de, Topkapısı surlarının iç tarafında, Zeyrek'te, Vefa'da, Kumkapı'da, Atikali'de, Haydar-Âşıkpaşa dolaylarında tesis edildiği görülmektedir. Beri yandan Fatih döneminden kalan pek çok mahalle, takip eden zamanlar içinde başka mahallelerin bünyesinde kalıp statülerini yitirmelerine karşın, ahali yine de yeni kurulan mahallenin değil, o eski mahallenin adını kullanmayı yeğlemiştir. Tabir yerindeyse, bu gibi durumlar ilginç bir biçimde "mahalle içinde mahalle" olgusunu yaratmıştır.

Esasen şehir dokusu ve sokak tasarımlarının mümkün olabildiğince çağdaş biçime sokulması çalışmaları Sultan Abdülaziz döneminde başlatıldı diyebiliriz. Çıkmaz sokaklar azaltılmış ve Abdülhamit döneminde bu çabalar daha da hız kazanmıştır. Fakat, özellikle 20. yüzyılın erken dönemlerinden sonra da tarihi değerler ve şehir dokusu bu kez tersine biçimde yavaş yavaş yok edilmeye yüz tutmuştur. Tabii ki bu çok değerli ve adeta birer belge niteliğindeki tarihi mirasların pek çoğunun 20. yüzyıl ortalarında göz göre göre heba edilip ortadan kaldırılmış olması çok acıdır ve tarihimize karşı işlediğimiz ayıpların en büyüklerinden ve anlamsız, cahilce, bilinçsizce yapılmış yanlışlardan biridir.

O yıllarda henüz bir milyon civarında seyreden İstanbul nüfusu, sakinlerinin ortalama beş yüz ila bin beş yüz arasında oynadığı küçük ölçekteki mahallelerde yaşıyordu. 1955-94 yılları arasındaki döneme

gelinince, Yarımada'daki büyümeyi de etkileyen İstanbul genelindeki mahalle sayısının 338'e tırmandığı gözlemlenmiştir. Surlara dışarıdan bitişik sınırıyla Zeytinburnu'nun, 1957'de ilçe olmadan önce, buraya ait eski mahallelerinden Kazlıçeşme ve Merkez Efendi yerleşimleri, Tarihi Yarımada'ya bağlıydılar.

YARIMADA'NIN "BAŞ AĞRISI": ENGELLENEMEYEN GÖÇ HAREKETLERİ

Fethin ilk yılında İstanbul hemen payitaht olmadı. Söylediğim gibi, genç sultan üç hafta kadar burada ikamet ettikten sonra seçtiği şehir yöneticilerini İstanbul Yarımadası'nda bıraktı ve başkent Edirne'ye döndü. Daha sonra İstanbul'un hızla imar edilmesi ve yeni Türk mahallelerinin oluşturulması için görkemli şehre pek çok insan nakletti. Fethin hemen sonrasında yahut da fetihten kısa bir süre sonra İstanbul'u ziyaret ettiği düşünülen Sakız Adası Piskoposu tarihçi Leonard'ın ve İmroz Adası'na ikamet etmekte olan çok tanınmış tarih yazarı Kritovulos'un ifadelerine göre, o günlerdeki İstanbul Yarımadası 50 bin kişilik bir nüfusa sahipti. Bu sayı, diğer kaynaklardaki sayılarla da yaklaşık olarak örtüşmektedir.

Doğal biçimde, şehrin ününe ve büyüklüğüne yaraşır bir nüfus elde etmek, takip eden aylar içinde pek de kolay olmadı. Genç sultanın kısmen mecburi göçe zorlayarak Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Yarımada'ya naklettiği insanlarla bu rakamları arttırmayı hedeflediği ve daha çok eli sanat tutan, katkısı olabilecek kişileri İstanbul'da konuşlandırdığı bilinmektedir.

Kurulan ilk 22 mahalledeki 627 evde, ki bunlar büyük olasılıkla Romalılardan kalan konutlardı, 3500 kadar kişi ancak yaşıyordu. İstanbul alındıktan sonra, 1480'lerin başlarına dek geçen süreçte başkentin toplam nüfusunun henüz 70 binlerde dolaştığı ve bu nüfusun ancak %58'inin Müslüman olduğu tahmininden yola çıkıldığında, günümüzdeki büyük bir stadyumu ancak dolduran bu sayılar şehrin

pek çok yerinin hâlâ ıssız kaldığı gerçeğini de gözler önüne sermektedir. Bu yıllara kadar İstanbul'da 300'e yakın yeni yapı inşa edildiği tahmin edilmektedir. 1470'lerde İstanbul kadısı olan Mevlana Muhiddin Efendi'nin tespitine göre şehirde 8900 civarında konut Müslüman ahaliye aitti. Hıristiyanların, Yahudilerin ve diğer cemaatlerin toplam hane sayısı ise 5780 idi. Çingeneler de sadece 31 haneye yerleşmişti. Bir konutta ortalama beş kişinin ikamet ettiği varsayıldığında, Yarımada nüfusunun, yukarıda belirttiğim gibi 70-74 bin civarında olduğu ortaya çıkmaktadır.

O günlerin ortamında ve Orta Çağ'dan henüz yeni yeni çıkıldığı yıllarda böylesine önemli bir şehirde bu kadar az sayıda insanın yaşaması, doğrusu biraz şaşırtıcıdır. Bu durumda, büyük bir fetih hareketiyle yıkılan bir uygarlıktan geriye çok az bir nüfusun kaldığı, bununla birlikte Sultan Mehmet'in İstanbul'a Anadolu'dan aileler naklederek şehri geliştirme ve kalabalıklaştırma politikasının aslında yerinde ve iyi uygulanmış bir sosyal program olduğu ortaya çıkmakta, zamanın teknik koşulları, sosyal yaşamı ve İstanbul nüfusu dikkate alındığında, bu rakamın aslında az olmadığı, başkenti yepyeni bir konuma getirmek, bambaşka bir kültürün formuna sokmak için nasıl büyük bir gayretle çalışıldığı gerçeği ile yüz yüze gelinmektedir.

Sultanın gayretlerinin yanında, devlet ricali, ileri gelen subay yahut askerler, din âlimleri ve başka namlı ve zengin kişiler şehrin nüfusunu hep birlikte artırma çabasına giriştiler. İlerideki sayfalarda da göreceğimiz gibi, bilhassa Kanuni döneminde Mimar Sinan sayesinde İstanbul'un bol suya kavuşturulmasının cazibesiyle, Anadolu'dan buraya göçler hızlanmış ve Payitaht'ın nüfusu beklenmedik ölçüde fazlalaşmıştır. Doğal olarak bu doğrultuda Fatih döneminde oluşan ilk mahallelerin üzerine yeni yerleşimler eklenerek insan sayısı da artmıştır. Fakat bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, özellikle vezir Rum Mehmet Paşa zamanında kendilerinden "kira geliri" istendiği için İstanbul'a getirtilen aileler içinde durumundan memnun olmayanlar ve geri dönenler de olmuştur. Esasen sultan, herkesin oturacağı mülkün kendilerine ait olacağını söylemesine karşın, vezir bir süre sonra bu durumu neredeyse sakinlerin aleyhine çevirmiş, ama yaptığı uygulama ne yazık ki onun idam edilmesine yol açmıştır.

Daha sonraki dönemlerde özellikle Anadolu'da baş gösteren Celali isyanları ve 17. yüzyıldaki pek çok başka ayaklanmanın da ahalinin buralardan kaçıp İstanbul'a göç etmesine, başkentin nüfusunun bir hayli artmasına neden olmuştur. Bir zamanlar Fatih Sultan Mehmet'in davet ettiği yahut da sürgün yoluyla zorla İstanbul'a taşıttığı insanlar yerine, daha sonraki yıllarda sanki durum tersine dönmüş ve bu kez

kalabalık insan gurupları akın akın İstanbul'a doluşmaya başlamışlardır. Yine bu yıllarda taşradan İstanbul'a "nakl-i hane" olarak, yani bir ev halkının toptan göçü, başkent nüfusunu hatırı sayılır biçimde çoğaltmış, bunun yanında, ulema, askeriye, tüccar ve halk (reaya) sınıflarında da hızlı bir artış gözlenmiştir.

Fakat 18. yüzyıla gelindiğinde artık işin boyutları sınırları aşmış ve göçlerin durdurulması gündeme gelmiştir. Hatta durdurmak bir yana, tersine göçün düşünülmesi bile konuşulur olmuştur. 1699'daki Karlofça Anlaşması sonucunda kaybedilen Türk topraklarındaki Osmanlı vatandaşlarının İstanbul'a göç etmesi de Yarımada'nın nüfusunu çoğaltan diğer etmenlerden biridir. Balkanlarda perişan olan halk kitleleri de çareyi İstanbul'a göçüp kendi başlarının çaresine bakmakta görüyordu. 2. Viyana Kuşatması'ndan 1718'deki Pasarofça anlaşmasına dek süregelen 35 yıllık dönemde, Osmanlı dışarıda değil, neredeyse kendi hudutları içinde savaşıyor, biri bitip diğeri başlayan ayaklanmalarla, dev gibi mali sorunlarla uğraşıyordu.

Beri yandan saray tarafından sürekli üzerine yüklenilen halkın kazancına ağır vergiler konuyor ve bir ölçüde tamamen yitip gitmiş mirî hazine kurtarılmaya çalışılıyordu. Tarihi boyunca neredeyse hiç aç kalmamış olan Yarımada, bu olumsuz birikimler ve koşullar sonucunda büyük sıkıntılara düşmüş, üstelik de şehrin huzuru bozularak yeniçerilerle halk karşı karşıya gelmiştir. Lale Devri'in ünlü sultanı 3. Ahmet'in 1721'de yayınladığı bir fermanda, İstanbul'a gelmek isteyenlere yetkililer tarafından artık müsaade olunmamasının istendiğini belirten ifadeler bulunması, kalabalıklaşan ve asayişi giderek bozulan Yarımada'daki vahim durumu açıkça ortaya koymaktadır; "... İstanbul'da tavattun eylemek kasdiyle gelenler her kim olur ise olsun her hanginizin taht-ı hükümet ve kazanıza gelürler ise min-ba'd mürur ve uburlarına kat'a müsaade ve ruhsat gösterülmeyüp men-i külli ile men ve zecr ve gerü evtan-ı kadimelerine iade ve irca'larına ihtimam ve dikkat ve hilafından begayet hazer ve mücanebet eyleyesüz..."

Sultan 3.Ahmet sadece bu kadarla da yetinmeyip, İstanbul'dan geri gönderilenlerin sorumlu kişilerin yönetimlerindeki bölgelerden çıkıncaya dek yanlarında kontrol için adamlar bulundurulmasını da emretmekte ve "...taht-ı kazanızdan çıkıncaya dek yanlarına ademler koşup vilayetleri tarafına doğru..." diyerek işin üzerinde ne denli dikkatle durduğunu izah etmektedir.

Öyle anlaşılıyor ki, 18. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul Yarımadası'ndaki nüfus artışı ve dolayısıyla mahallelerin büyümesi, kentsel bazı sıkıntıları da beraberinde taşıdığından bu durum sarayı da rahatsız etmeye başlamış, ahalinin beslenme, barınma ve iş imkânlarını

kısıtlayıcı bir gidişat sergileyen aşırı kalabalıklaşmanın neticesinde erken önlem alınarak, herhangi bir nedenle İstanbul'a gelenlerin, geldikleri yere geri yollanmaları işi yürürlüğe konmuştu.

Beri yandan başkentteki mali sıkıntılar, Sultan Ahmet'in halkın üzerine sürekli yeni vergiler bindirmesiyle giderilmeye çalışılıyor, ama badire bir türlü atlatılamıyordu. Anadolu'daki birtakım madenlerden elde edilen gelirler de başkenti ekonomik yönden düzene sokmakta yetersiz kalmaktaydı.

Sultan Ahmet, sık sık Anadolu yetkililerine fermanlar çıkartarak oralardan İstanbul'a göçün önlenmesini emredip durmakta, hatta bu emri ihmal edenleri tehdit bile etmekteydi. Sultan, bu içerikteki bir diğer fermanını da 1724'te göndermişti; "...ev göçü ile İstanbul'a gelmek murad edenler (umanlar) men ve zecr (yasaklamalarla) ve gerü vatanlarına irca olunmakta... bundan sonra ev göçü hanginizin taht-ı kazasında mürur eyledüği (çıkıp geldiği) haber alınur ise bir vesile özür ve cevabınız ısga olunmayup (dinlenip dikkate alınmaksızın) ukubet-i şedideye (şiddetli cezaya) giriftar (yakalanmış) olacağınız emr-i muhakkaktır (kesin emirdir), ana (ona) göre..."

Ceza ve tehditler kısmen işe yarıyordu, ama duruma köklü bir türlü kesin çözüm getiremiyordu. Aynı dönemde Edirne'den İstanbul'a arabalarla aile taşıyanların Çekmece'lere dek ulaşabildiği ve sultanın görevini yapmayanların şiddetle cezalandırılacağını söylemesi, eldeki yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır. 3.Ahmet, istediği sonuçları tam olarak elde edemeyince, bu sefer daha radikal önlemler almaya girişti ve İstanbul'un kapılarına dek ulaşmayı başaran Anadolu ahalisinden Müslim yahut da gayrimüslim kimseleri, özellikle Arnavutları buradan geri döndürmeye çalıştı. Yerleşmek şöyle dursun, herhangi birinin iş takibi için bile İstanbul'a girmesine izin vermeyen Sultan Ahmet, aslında bu işlerden gümrük eminini sorumlu tutmaktaydı. Eğer bu duruma devam edilirse yeniçerilerin gereğini yapacağını gümrük eminine bildirmekten başka çare bulamayan Sultan 3. Ahmet, yine de kesin bir sonuç elde edememişti.

İstanbul Yarımadası, bu şekilde, ne idüğü belli olmayan, işsiz güçsüz, karanlık han odalarında aç susuz gün geçirmeye çabalayan birçok insanla doldu ve sonunda da Patrona Halil'in başını çektiği 1730 tarihli büyük ayaklanma ile saltanat sarsıldı.

Sultan 3. Ahmet devri esasen İstanbul'un imarına yönelik faaliyetlerin de sürdürüldüğü bir süreci kapsar. Ama bu girişimler planlı bir hareketten ziyade, sultanın, vezirlerin, zengin paşaların özel arzuları çerçevesinde gerçekleştirilen imar uygulamaları olmuştur. Haliç'teki yalı inşaatları bile bir iki hafta içinde tamamlanıyor, tüm kıyılar arkası

kesilmeyen yepyeni inşaatlarla şenlendiriliyordu. Bu girişimler bilimsel çalışmaların sonucunda uygulanan bir şehir planlamasının göstergesi değildi kuşkusuz.

Sultan Ahmet'ten sonra iktidara geçen 1. Mahmut ise, İstanbul'un yaşadığı nüfus artışı ve buna bağlı şekilde ortaya çıkan asayiş sorunlarını iyi bilen ve üzerinde ısrarla duran bir sultan olarak, Arnavut göçmenlerin eskiden beri tutuldukları Karagümrük'teki bir hana yerleşmelerini ve yeni gelenlerin de sur kapılarından geçirilmeyip "haric-i kal'a"da, yani surların dışında, Eyüp'e bağlı Otakçılar'da, Bahçeler'de, Topçular ve Yedikule civarında oturtulmalarını emretmiştir. O ana dek Yarımada'ya yerleşen göçerler, beraberlerinde sadece asayiş sorunlarını taşımamış, başkentte yaşamı da neredeyse ikiye katlar ölçüde pahalandırmışlardı. Gıdada, giyimde kuşamda, her şeyin fiyatı, talebin çok artması üzerine aşırı değer kazanmıştı. 1. Mahmut, "Asitane-i Saadet" tarafına (İstanbul Yarımadası) "ev göçü" olarak kimsenin gelip yerleşmesine izin vermemekte ve bunlara göz yumanların şiddetle cezalandırılacağını bildirerek oldukça kararlı bir görünüm sergilemekteydi. Sultan bir ara işi öyle ileriye götürdü ki, 1735'te Üsküdar, Kadıköyü, Pendik gibi kısmen sahil yörelerinde ikamet eden birtakım yabancıları olduğu gibi toplayıp geldikleri yerlere geri gönderdi. İstanbul Yarımadası'nın batısındaki kara surları kapılarına, şüpheli görülen kişilerin şehre sokulmaması için gözcüler diken Sultan Mahmut, İstanbul'a resmi olarak iş için gelen tüccarları bile Silivri'de gözaltına aldırmış, ancak çok sıkı bir araştırmadan sonra bunların Yarımada'ya girmelerine izin vermişti.

O yıllarda şiddetli kışların yaşanması ve buna bağlı olarak gıda üretiminin kısıtlı miktarlara inmesi şehirde bazı ayaklanmalara sebep oluyor, nüfus ne kadar artarsa, sultanın gözünde tehlike de o derece büyüyordu. Sultan 1. Mahmut, 1730 isyanından sonra şehre gelip yerleşenler içinde "on yılını doldurmayanların" hemen geri gönderilmeleri için gerekli talimatları vermekte gecikmemiştir. Yeniçeri Ağası Hasan Paşa aldığı emir gereği, Yarımada'daki hanlara baskınlar düzenleyerek, buralarda barınmaya çalışan kaçakları kayıklara doldurduğu gibi Üsküdar yakasına götürmüştür.

Ayrıca, sur içindeki başkente Boğaziçi'nde ikamet edenler bile ellerini kollarını sallayıp girememişler ve mutlaka bu kıyıların sorumluları olan "bostancıbaşı"lardan izin almaları gerekmiştir.

Öyle anlaşılıyor ki, genel bakış çerçevesinde İstanbul Yarımadası, nüfus artışlarından her dönemde korunmaya çalışılmış ve ta Fatih Sultan Mehmet devrinden beri artan mahalle sayılarıyla birlikte bu konuda türlü sorunlar yaşamıştır. 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra

Türk mahalleleriyle dolmaya başlayan Yarımada, 16. yüzyılın geç dönemlerinden itibaren daha da fazla sayıda mahalleye ev sahipliği yapmış, 17. ve erken 18. yüzyılda bu kalabalıklaşma, beslenme ve asayiş sorunlarını çok daha fazla ağırlaştırmıştır.

Fetih döneminden sonra yapılan kışlalar ve saray nüfusunun da değerlendirilmesiyle İstanbul'da yaşayan insan sayısı konusunda şüphesiz ki daha sağlıklı bir sonuca ulaşılabilmesi mümkündür. O yıllarda var olan 10 civarında han yapısında ortalama ellişerden 500 bekâr uşağın kaldığını düşünmek bile nüfus konusunda "ıska" geçilemeyecek bir kavram olarak anılmalıdır. Genel olarak bakıldığında, tüm bekâr odalarında 5 bin, 35 medresede talebe ve görevli 1750, kışlalarda kapıkulu askeri 10 bin, saray halkı 1200 kişi hesabıyla ve buna ilave 15 bine yakın hanede ortalama sekiz kişinin bulunduğu varsayımıyla, nüfus 119 bine yaklaşmaktadır. Elli vezir konağında da adet başına 100 kişi kabul edilirse, Yarımada'da 15. yüzyılın sonlarında ve 16. yüzyılın başlarında, yani 1500'lerin başlarında 141 bini aşan bir nüfusun yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Fatih ve oğlu Sultan 2. Beyazıt dönemlerindeki nüfus defterlerinde şehre yayılan çeşitli cemaatlerin sayıları ayrı ayrı yazılırdı. 'İstanbul Müslümanları', 'İstanbul Yahudileri', 'Kefeliler', 'Karamanlı Ermeniler' gibi...

Nüfus artışının bir sorun olarak ortaya çıkması Kanuni'nin ünlü sadrazamı Rüstem Paşa'nın sadareti sırasında kendini belli etmiş ve paşa, Mimar Sinan'ın İstanbul'u on yıllık bir çalışmanın sonucunda bol suya kavuşturmasıyla bu sayede şehre çok daha fazla insanın gelip yerleşeceğini, bu durumun da asayiş ve iaşe yönünden büyük sorunlara yol açacağını sultana açıklamıştı. Fakat, onun bu ikazlarını dikkate almayan sultan, büyük su yolları projesini onaylayarak hayata geçirmişti.

Bu yıllardan sonra artık iş çığırından çıkmış, hız kesmeden artan nüfusun önü alınamaz hale gelmiştir. Esasen 18. yüzyılda, 3. Ahmet, 1. Mahmut ve 3. Mustafa zamanlarında yaşanan kontrolsüz nüfus artışının miladı, Kanuni devrinde ve geç 16. yüzyılda bu su tesisi olayıyla başlamıştır denilse, bu yaklaşım pek de yanlış sayılmaz. 1859 yılına gelindiğinde ise göç sorunları için çok daha sıkı önlemler alınmış ve "ne olduğu belli olmayan meçhul kişiler"in İstanbul'dan çıkarılması ve bir daha da geri dönmemeleri için girişimler başlatılmıştır. Beri yandan tüm bu önlemler karşın hâlâ İstanbul'a akın akın gelen insan toplulukları olmuştur. Örneğin, 1860'ta Rus vapuruyla başkente göç eden 920 Çerkes göçmen ilk önce Haydarpaşa çayırına yerleştirilmişlerdi.

Kısacası, ta fetihten günümüze dek İstanbul'da süregelen nüfus artışı hareketleri, hemen her dönem hız kesmeden devam etmiştir

denilebilir. Fakat tabiidir ki, eski asırlardaki artış yüzdesiyle zamanımızdakileri, mukayese etmek dahi mümkün değildir. Önceki sayfalarda değindiğim gibi, tarihi boyunca ancak geç 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyılda nüfusu bir milyonun alt ve üst seviyelerinde gezinen İstanbul'un, yaşadığımız dönemde "her sekiz-on yılda üç-dört milyon kişi" gibi korkunç bir rakama ulaşarak artması, üzerinde geniş çaplı düşünülmesi gereken çok önemli bir sosyal sorundur.

Zamanımız Yarımadası'ndaki Fındıkzade çevresinde gelişen Seyit Ömer Mahallesi'nin 15 bin nüfusla en üst basamaklarda yer alması, onu Karagümrük civarındaki 13 bin nüfuslu Hoca Üveys Mahallesi'nin ve Yedikule'deki Hacı Evhaddin Mahallesi'nin 12 bin kişi ile izlemesi, geçen yıllarda Tarihi Yarımada'nın, zaten buralarda pek de kalmayan tarihini zedeleyecek biçimde ve büyük ölçekteki bir nüfus artışıyla baş başa kaldığını göstermektedir.

2009'dan önceki planlamada Atatürk Bulvarı'nın batıda kalan bölümünü oluşturan Fatih ilçesinin nüfusu 1935'lerde 150 bin iken, bu rakam 1990'da 465 bine yükselmiştir. Bu yıllarda İstanbul'da en fazla nüfusu artan ilçe durumundaydı Fatih. Diğer bir deyişle, 1930'larda İstanbul'un toplam nüfusunun %20'si Fatih'te ikamet ediyordu. Fatih'te nüfusu en az olan eski mahalle ise, günümüzde Yenikapı Marmaray tünelinin bulunduğu istasyonun hemen güneyindeki "Yalı" Mahallesi'ydi. Zira burada ikametgâhtan çok iş yerleri bulunmaktaydı.

İki binli yılların başındaki sayıma göre nüfusu on bini aşan mahalleler, Atikali tarafındaki Derviş Ali, yine Yedikule civarındaki Hacı Evhaddin, Fatih Camisi'nin Haliç'e doğru az aşağısındaki Müftü Ali, buranın doğusundaki Sinan Ağa, Fındıkzade tarafındaki Seyit Ömer, Karagümrük'ün az güneyindeki Hoca Üveys ve kara surlarına yakın Uzun Yusuf Mahalleleri idi.

1826 sayımlarında "Nefs-i İstanbul" denilen payitaht Yarımada'da toplam 95 bin kişinin yaşadığı ve bunların sadece 45 bininin Müslüman, 30 bininin Ermeni cemaatine, 20 bin kişinin de Rum cemaatine mensup olduğu düşünüldüğünde, kalabalıklaşmanın ürkütücü boyutları da açıkça belli olmaktadır.

Asırların "göç" sorunlarının nasıl da katlana katlana zamanımıza dek uzandığı ve günümüz İstanbul'unu neredeyse soluk alınamayacak hale getirdiği, en çok bilinen, konuşulan ve üzerinde durulan konuların başında gelmektedir. Ayrıca, İstanbul'un geneli bir tarafa, kentin hemen her tarafına yayılan "kargaşa ortamı", bazı lokal bölgeleri haricinde (Ayvansaray sırtları, Balat ve Rum Patrikliği arasındaki setlerde yer alan yokuş sokaklar, Yedikule Mahallesi'nde ve Hacı Evhaddin Caddesi ile kara surları paralelindeki Hacı Piri Sokağı ara-

sında kalan bölgeler, Kocamustafapaşa Mahallesi'nin deniz tarafında ve Nafiz Gürman Caddesi ile tren hattı arasındaki sokaklar gibi...) Yarımada'nın genelini dahi kapsamış durumdadır.

Göç olgusunun yarattığı olumsuzlukların kuşatmasındaki şehirde, 1950'lerden sonra olagelen "kendiliğinden doğal artış" korunabilmiş olsaydı, şimdiki İstanbul nüfusunun 5-6 milyonu geçmeyeceği gerçeği insanı oldukça şaşırtmaktadır. Çok aşırı ve hızlı göç artışı İstanbul'u kuşatan gecekondulaşma hareketine de ivme kazandırmış, 1950'lerde şehirdeki gecekondu sayısı 8500'ler civarında seyrederken, 2009'a gelindiğinde bu sayının 183 bine yükseldiği tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak sadece 2009-11 arasındaki iki yıl içinde İstanbul'a 890 bin civarında insan göç etmiş, 2010'da 13 milyon 255 binlik nüfus, 2011 yılı itibarıyla de şehrin toplam nüfusunu 13 milyon 624 bine tırmandırdığı gözlemlenmiştir. Bu tespite göre, tüm ülke nüfusunun %18'i İstanbul'da yaşıyordu!..

YARIMADA'NIN GELENEKSEL MAHALLE YAPISI

Payitaht merkezi olan İstanbul Yarımadası, şehrin diğer bölgelerine nazaran fetih yıllarından itibaren en cazibeli merkez olmuş ve nüfus artışları ilk olarak burada kendini belli etmeye başlamıştır.

Kesin şekilde bilinemese de, Tarihi Yarımada'da fetihten sonraki ilk 25-30 yıl içinde 182 mahalle oluşturulmuştu. Galata'daki 61, surların dışındaki Eyüp'te 8, Asya yakasındaki Üsküdar'da da 3 mahalleyle birlikte toplam İstanbul mahalleleri 250'ler civarındaydı. Tarihi Yarımada mahallelerinin sayısı 16. yüzyılda daha da arttı ve neredeyse 1920'lerin başlarına dek varlıklarını kısmen de olsa korudular. Bu dönemlerdeki 280 kadar mahallenin 181 (yahut da 184) adedi Fatih devrinden kalma çok eski, geleneksel ve nüfus olarak küçük ölçekte mahallelerdi.

Yarımada'daki ilk küçük Müslüman yerleşimlerinin oluşturulmasında, "mahalle olarak seçilmiş" bölgedeki toplanma merkezi işlevini yüklenen küçük bir caminin yahut da mescidin çok yakın çevresi, aynı zamanda bu eserlerin kurucularını (bani) da ismen öne çıkarmaktaydı. Önceki satırlarda değindiğim gibi, bazı doğal şartların yardımlarından faydalanma yöntemlerinin de kullanılarak seçildiği mahalle noktalarında, Roma medeniyetinden kalan birtakım yapıların, yolların, hamam ve çeşmelerin, Müslüman yerleşimlerinde tamamen reddedilmediği, aksine bu birikimlerden yahut da yıkıntı halindeki yapı malzemelerinden de olabildiğince yararlanıldığı görülüyordu.

Vaktiyle Fatih Camisi'nin az kuzey doğusunda yer alan ve İstanbul'daki en eski hamam olup ne yazık ki artık izleri dahi kalmayan Çukur Hamamı'nın inşasında bu yöntemlerden ve Roma yapı malzemelerinden yararlanılmıştı. Yine bu yöntemler içinde, o yıllarda

özellikle çarşılar bölgesinde birtakım Roma sokakları, zemin ve kaldırımlarıyla olduğu gibi kullanılmış, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan yeni Müslüman mahallerinde oluşan sokaklarda "yeni kaldırımlar" yapılmaya başlanmıştır. 1588'e dek kaldırımların zirası "altı akçe" üzerinden hesap edilerek yapılmış, bu tarihten sonra "bir ziralık kaldırım"ın ücreti daha da arttırılıp sekiz akçe olarak tespit edilmişti.

Genellikle odak noktasında bir cami yahut mescidin bulunduğu mahallelerin kurucuları olan kişiler, olasılıkla şehir dışındaki bölgelerden buraya sürgün edilerek yerleştirilen zengin tacirlerdi. Tüccar sınıfının, mahalle merkezleri dışında özellikle çarşı-pazar bölgelerinde konuşlandırılmasının Sultan Mehmet'in şahsi arzusu olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Zira, İstanbul'un diğer dünya kentleriyle ekonomik açıdan hızla rekabet edebilecek seviyeye çıkması için bu tüccarların deneyimlerinden ve bilgilerinden yararlanmak gerekmekteydi. Dolayısıyla, şehrin nüfusunu artırmak ve geliştirmek için yeni gelenler Romalılardan kalan evlerde oturmaya başlamışlar ve bu konutlar "ikamet edenlerin mülkü olsun" prensibi doğrultusunda bu şahıslara ve ailelerine tahsis edilmiştir.

Eski Roma başkenti Konstantinopolis'in dünyaya hükmeden siyasi ve ekonomik gücünün, Yarımada'da şekillenen Türk İstanbulu kimliği ile yeniden tesis edilip, ticari ve ekonomik yaşamı canlandırması beklenen bu gruplar ve sanatçılar sayesinde diğer ülkeler üzerinde etkin bir rol almasını beklemek, dünyanın diğer zengin ticari merkezleriyle işbirliğine gitmek, Fatih'in başarılı sosyo-politik uygulamalardan biriydi.

Yeni şehre nakledilen zengin tacirler hangi dini cemaate bağlı olursa olsun kozmopolitizmin oynaştığı ve birbirleriyle kaynaştığı İstanbul'da mutlaka başarıya ulaşmalıydı. Biraz da bu düşünceler çerçevesinde kalabalıklaştırılmaya çalışılan Yarımada'nın çarşı ve pazarlarındaki hareketliliği, sanat ve zanaat dallarında verimli işlerin ortaya çıkarılmasını arzu edilen düzeye getirebilmek amacıyla Yarımada ahalisinin ikamet ettiği mahalleleri de çoğaltmak gerekliydi. Fethin ilk dönemlerinden başlayarak daha sonraki asırlara uzanan bir süreçte, özellikle ticari yaşam mekânlarında, kâğıtçılar, yemeniciler, divit imalatçıları, mürekkep satıcıları, barutçu dükkânları, kılıççılar, okçu dükkânları, balmumcular, tavukçular, oturak ve sandalyeciler, süpürgeciler, takunyacılar, aktarlar, bitpazarları, kökçüler, lekeciler, terziler, kasaplar, sarraflar, kavaflar gibi, envai çeşit ürün satan ve üreten dükkânların, çarşıların, hanların ve yolların çevrelerinde yoğunlaşan sosyal yaşam, yakın mahallelerden buralar gün boyu akıp giden bir "yaya trafiği" oluşturmaktaydı.

Eski Osmanlı mahalleleri "esnek ve fonksiyonel" bir oluşum sergilerdi. Buralardaki yaşamlarda "sosyal statü" farklılıklarını ilk bakışta algılayabilmek mümkün olmazdı. Bu mahallelerde zengin-fakir birlikte ve sorunsuz bir yaşam sürdürebilmekteydiler. Konutların yapı karakterleri de zaten bu statü farklılığını pek yansıtmazdı. Bununla birlikte mahremiyet ve güven duygusu, Yarımada mahallelerinde değişmez iki kavramıydı.

Sultan 2. Mehmet buna bağlı gelişmelerin ışığında, İstanbul'a sürgün yoluyla becerikli, eli iş tutan insanları nakletmekle uğraştı ve dünya ticaretinde önemli konumlarda bulunan ve söz sahibi olan çeşitli Müslüman, Yahudi, Hıristiyan tacirleri Payitaht'a getirtip yerleştirdi. Değişik dinlerden ve milletlerden gelen bu insanların başkentin yeni kurulan mahalle ve bölgelerine yerleşmeleri, İstanbul'un karmaşık sosyal yapısının asırlar boyunca devam eden kozmopolitik duruşunu başlatan olguların miladı oldu. Tehcirle yerleri değiştirilen ve ağırlıklı olarak Yarımada'ya getirtilen bu kişilerin sayısının 1800 civarında olduğunu belirten kaynaklar vardır. Fakat beri yandan da, İstanbul'a yapılan bu nakiller, doğal olarak o yörelerin ticaret ve sanat yaşamına bir sekte vurdu.

İstanbul'da kurulan 14 mahalledeki, oldukça dağınık şekilde yaşamaya başlayan bine yakın Hıristiyan, Yarımada'nın batısındaki eski söyleniş biçimiyle, Edirne Kapusu, Silivri Kapusu, kuzeyinde ve Haliç kıyılarındaki Aya Kapusu, Fener Kapusu, Eğri Kapu, Marmara sahiline bakan Kadırga Limanı, Panaya, Langa, Samatya Kapusu, Argos ve şimdiki Fındıkzade'de yer alan eski Roma açık su sarnıcı Mokios'un çevresindeki Altımermer semtlerine yerleştirilmişlerdi. Bu insanlar, uzun yıllar şehirde çeşitli etkinliklerde bulunmuşlar, büyük cami avlularını haftada iki kez süpürüp temizleme, seferlerde ordunun kullanımı için cephaneliklerde bulunan çeşitli silah ve gereci dışarı çıkarıp hazırlama, hassa ambarlarına ot taşıma (sultanların hayvanları için), mirî balıkları (devlet hissesine ait) tuzlama gibi, gerçekten de bir hayli ilginç işlerde çalıştırılmışlardı.

Böylece, Tarihi Yarımada'nın içinde yer alan en eski Türk mahallelerinde yaşam süren çeşitli cemaatlere ait gruplar, kısa sürede İstanbul'un ekonomik ve sosyal yaşamını canlandırmışlar ve farklı milletlerin mensupları olarak Müslümanlarla birlikte oldukça faal bir başkent yaratmışlardı. Fakat yine de bu mahallelerdeki Müslüman ahaliyle gayrimüslim gruplar arasında tam bir kaynaşma olmamış, dini olguların ve geleneklerin ayırdığı insanlar, toplumsal yaşamın kemikleşmiş çeşitli dayatmalarının etkisiyle birbirlerine karşı mesafeli durmak zorunda bırakılmışlardır.

İstanbul Yarımadası'nın geç 15. yüzyılda oluşan ve 16. yüzyılda hem adet, hem de nitelik olarak gelişen en eski mahalleleri, bağlı oldukları "nahiye" statüsündeki semtlerin çevresinde yer almaktaydılar. İlk dönemlerdeki bu 219 eski mahallenin pek çok kişiye bir hayli uzun ve ilginç gelebilecek "resmi isimleri"ne göz atıldığında, o mahalle merkezlerinin çoğunlukla bir mescid çevresinde geliştiği kolaylıkla anlaşılmaktadır. Bu mahallelerin bazılarının ise, bırakalım isimlerini, aldıkları eserlerin halen var olup olmadıklarını, çoğunun günümüzde yerleri dahi bilinmez. Yarımada'daki eski mahallelerin tarihi nişaneleri sayılması gereken bu nadide kültürel mirasların nasıl yitip gittiği, giderken de bulunduğu o mahallenin adıyla birlikte unutulduğu gerçeği ile karşı karşıya kalınması, İstanbul Yarımadası tarihinin çok acı sayfalarındandır.

İstanbul Yarımadası'nda fetihten hemen sonra Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'daki 28 yıllık iktidarlık döneminde kurulmuş olan 176 mahalle, ki Eyüp'te ilk olarak kurulan 8 mahalle ile birlikte (Abdulvedut, Cami-i Kebir, Fethi Çelebi –Otakçılar-, Kasım Çavuş Mescidi, Mehmet Bey Mescidi –Otakçılar'ın az batısındaydı-, Otağcıbaşı Mahallesi –Fethi Çelebi ile sahildeki Yavedut Mahallesi arasındaydı-, Sofular Mescidi Mahallesi –Eyüp Camisi güneyinde yer alırdı-, Ülice yahut da Ödlice Baba Mescidi Mahallesi –Bülbüldere mevkisindeydi-) toplam 184 mahalle oluştururlardı. Daha sonraki yıllarda sayıları 219'a ulaşan bazı eski mahallelerin büyük bir kısmı ilk isimlerini koruyarak 16. yüzyılla buluşabilmişlerdir.

Fetih öncesinde İstanbul kara surlarının dış kısmında ve günümüzdeki Kazlıçeşme mevkisindeki boş alanda (Yakın tarihlere dek burada Fatih Sultan Mehmet zamanından beri debbağcılıkla, yani deri tabaklama işleriyle uğraşan pek çok iş yeri bulunuyordu, ama daha sonra bunların tamamı Tuzla'ya nakledildi) bulunan iki camiden biri Fatih Sultan Mehmet adını taşımaktadır. Ek yapılarıyla birlikte bu cami küçük bir külliyenin merkeziydi ve İstanbul'un kuşatıldığı aylarda ordunun dini gereksinimi için yapılmıştı. Olasılıkla bu küçük cami fetih sonrasında çevresinde oluşan az sayıdaki konutla birlikte sur dışındaki İstanbul'un en eski mahallelerinden birine imzasını atmıştır. (Sur gerisinde ve Rami yolundaki 1452 tarihli ve halen görülebilen Topçubaşı Esad Ağa Camisi'nin yakın çevreside en eski İstanbul mahallelerindendi).

Bütün bu eski mahallelerden geriye kalan oldukça büyük bir sayı ise erken 20. yüzyıla dek ulaşmasına karşın bu tarihlerden sonra adlarını aldıkları eserlerin bir bir ortadan kaldırılması yahut da bunların bakımsızlıktan yıkılıp yitmesi nedeniyle unutulup gitmiştir. Oysa

bu eski mahalleler ve bunlara ait fizikî tasarımlar, yılların birikimini taşıyan somut tarihi belgeler idiler. O eski mahallelerde bir samimiyet, içsel bir muhafazakârlık, kanaatkârlık, içe dönüklük ve hırslardan olabildiğince arınmışlık duyguları vardı. Mahalle sokaklarında sıralanmış ahşap evlerde ikamet edenlerin maddi statüleri bu evlere bakıldığında pek anlaşılmazdı, zira bu statü göstergeleri dışarıya pek yansıtılmazdı. Zenginle fakirin aynı mahallelerde, aynı sokaklarda oturması geleneksel bir tavırdı.

O yılların İstanbul mahallelerinde ikamet edenler, zamanımızdaki gibi birbirlerinden "hedonist" bir tavır sergileyerek uzaklaşmaz, aksine mahallenin geleneksel kültürü içinde, aynı mahallede bulunmanın güvenini ve huzurunu içten içe hissederek yaşarlardı. Mahalleler, "zengin" ve "yoksul" sınıflaması içinde şekillenmez, böyle bir sosyal sınıf farklılığı Yarımada'nın hemen hemen hiçbir mahallesinde görülmezdi. Bu eski mahallelerde temizlik, imar, koruma gibi ortak çalışmayı gerektiren hususlar elbirliği içinde yürütülür, ailelerin ikametindeki bu mekânların "mahremiyeti" nedeniyle, bekâr erkekler buralara sokulmazdı.

Görece çok da uzak sayılmayacak yıllarda, Yarımada'nın orta-doğu kısmındaki çarşı muhitlerinden kara surlarına yakın Kariye Camisi'nin çevresini oluşturan batı bölgelerine uzanan hatlar boyunca ilerlendiğinde, kadınların sokaklarda daha az görüldüğünü, kimi harap, kimi iyi sayılabilecek ve çoğu da iki katlı olan ahşap hanelerin üst katlarında çeşit çeşit cumbaların bulunduğunu, bu konutların yanında basit bir ayakkabı tamircisini, bunun az ötesinde sivri kemerli, kitabeli klasik bir Osmanlı çeşmesini, eğri büğrü ilerleyen dar bir sokağın diğer tarafında boynu bükük mezar taşlarıyla dolu bir hazirenin bulunduğunu izlemek hiç de şaşırtıcı olmazdı.

Yedikule bostanlarında ve kule zindanlarında gece çöken karanlık ve mutlak sessizlikte birlikte içinde hayaletlerin cirit attığı sanılan bu küçük yerleşimlerde dolaşıldığında, Tarihi Yarımada'nın özgün karakterini oluşturan bu etmenlerle yüz yüze gelebilmek mümkündü.

Beri yandan Yarımada içinde devlet yöneticilerine ait görkemli konaklar, saraylar, şatafatlı bahçeli köşkler hiç de azımsanmayacak sayıdaydı ve bunların çevrelerindeki mahallelerin şöhretleri de bu yapılara paralel artmaktaydı. 1650'lerde Yarımada'da 120'den çok saray bulunuyordu. Kuşkusuz ki bunların en büyüklerinden ikisi, Süleymaniye yokuşlarındaki Siyavuş Paşa'nın sarayı ile (şimdi olmayan bu sarayın yakınında, perişan durumdaki medresesi görülebilmektedir, ancak bu eserin çevresi son derece derbeder ve yıkıntı halindedir), At Meydanı'ndaki Makbul İbrahim Paşa'nın sarayıydı. Tramvay yolu

kıyısındaki Firuz Ağa Camisi'nden Binbirdirek Sarnıcı'na dek araziler de bu sarayın bahçesiydi.

Ne yazık ki, eski yılların basit, ama kişilikli mahalle yerleşimleri, geçen uzun yıllar içinde yok olmakla kalmadı, isimleri dahi ortadan kalktı, unutulup gittiler!..

Ama bütün bu olgulara karşın yine de 2009'a dek İstanbul Yarımadası'ndaki 102 mahalle zamana direnerek, en azından isimlerini korumaya çalışmışlardır. 2010'a gelinince, Fatih ve Eminönü bölgelerinden oluşan tüm Yarımada'da ancak 57 mahalle kalmıştır. Daha doğrusu, eski mahallelerin sayısı bütünleştirilmeye gidilerek 57'ye indirilmiştir.

1995 yılı itibarıyla Yarımada'nın Eminönü tarafındaki en kalabalık nüfus, Kumkapı yakınındaki Nişanca Mahallesi'ndeydi. Düşük nüfuslu mahalleler ise Haliç kıyısında ve Karaköy ve Unkapanı köprüleri arasında bulunan Sarı Demir, Tahtakale, Rüstempaşa Mahalleleriyle, Tahtakale'nin iç taraflarındaki Beyazıt ve Taya Hatun'du. Bu mahallelerin bazılarının nüfusu 150 kişiyi ancak bulmaktaydı. Bu rakam pek çok kişiye şaşırtıcı gelebilir, ama gündüzleri çok kalabalık bir ticari yaşamın sürdürüldüğü bu muhitlerde, doğal olarak gece ikameti bulunmuyor, çalışanlar dükkânlarını kapattıktan sonra başka mahallelerde ve semtlerdeki evlerine dönüyorlardı. 1990'larda Eminönü bölgesinin toplam nüfusu ancak 84 bin civarında seyrederken, daha sonraki yıllarda bu rakam 63 bine inmiştir. Buna karşın Eminönü en kalabalık nüfusunu 147 bin kişiyle 1955'lerde yaşamıştır.

Şimdi, daha kolay anlaşılır kılmak için alfabetik bir sıralamaya sokarak Fatih döneminde kurulan ve bazıları daha sonraki yıllarda farklı isimler alan 176 civarındaki mahallenin isimlerine ve bunların Yarımada'nın nerelerinde yer aldığına kısaca bir göz atıp, sonraki dönemde çoğalarak 220'lere ulaşan küçük ölçekteki yerleşimlerin öykülerine geçelim. Daha sonra ise, en son yapılandırmayla günümüzde sayıları 57'ye düşen bu mahallelerin yapısal karakterlerini, günümüzde sahip oldukları ve asırlar içinde yitirdikleri tarihi yapılarını, başka kültür miraslarını ve bunlarla ilgili ilginç öykülerini, uzun tarihsel süreç içinde Yarımada'nın yaşadığı gelişimleri ve sorunlarını genel bir bakış açısı içinde inceleyelim.

A'DAN Z'YE YARIMADA'NIN EN ESKİ TÜRK MAHALLELERİ

"Hin-i Fetih"ten, yani 1453'teki "son fetih"ten sonra artık Türkleşen Yarımada'nın sahip olduğu ilk Osmanlı mahalleleri bu tarihi takip eden 20-25 yıl içinde neredeyse iki yüz civarına ulaştı ve dünya tarihinin en güzel şehri artık bin yılların Doğu Roma başkenti görüntüsünden hızla uzaklaştı. Fakat, fetih sonrasında çeşitli bölgelerden getirtilen insanlarca kurulan ilk Müslüman mahallelerinde yaşayanların tamamının, yeni geldikleri bu kocaman, nefes kesici güzellikteki şehirde mutlu olduklarını söyleyebilmek güçtür. Özellikle Vezir Rum Mehmet Paşa (Üsküdar-Salacak yolunun az gerisindeki sırtta camisi var ve türbesi de camisinin arkasındadır) zamanında, önceki, sayfalarda da kısaca değindiğim gibi birtakım sosyal ve ekonomik sorunlar yaşanmıştı. "Neşri Tarihi"nde bu olaylara şu satırlarla temas edilir; "...her taraftan adamlar sürüp İstanbul'a doldurıcak, şen olmağa başladı. Andan bu gelen kişilerin evlerine 'mukataa' vazettiler. Bundan halk nefret ettiler, eyittiler. Evlerimizi bize sattırıp vatanımızdan azmend edip, bizi burada kâfir evlerine kira vermeğe mi getirdiniz, dediler. Bunun üzerine ekser halk avradını ve oğlanını bırakıp, başını alıp gittiler. İçlerinde Kula Şahin diye birisi padişaha seyirtti, sultanın atasından kalmış bir kişiydi. Dedi ki; 'Eski kişiyim. Bunca memleket ki, atan, deden fethettiler, mukataa vazetmediler. Lakin Vezir Rum Mehmet mukataa koydu. Zira kendi İstanbul oğlanıydı.'"

Görüldüğü gibi, fetih sonrası kalabalıklaştırılan İstanbul'da herkesi memnun etmenin olanağı olmamasına karşın yine de o yıllarda pek

çok Roma kamusal yapısı yeni sakinlerin isteğine ve bir Müslüman şehri dokusuna uygun biçimde değişime uğramış ve pek çok irili ufaklı kilise de bu yeni gelişmenin doğrultusunda cami ve mescidlere dönüştürülmüştü.

Varlıklı yahut da devlet kademelerinde önemli makamlarda bulunanlar, mollalar, isim sahibi askerler, veliler, sultana yakın kişiler, hocalar, efendiler ve bunlara benzer statüdeki insanlar şehrin çeşitli bölgelerinde inşa ettikleri kamusal ve dinsel yapılarla oradaki mahallenin de doğal olarak isim sahipleri oldular. Bunların dışında, herhangi bir bölgedeki çarşı, pazar yahut da Roma devrinden kalan eski bir kilise, ya da bir mekân, doğrudan doğruya o yerleşimde kurulan yeni mahallenin de ismi olabiliyordu. Dört bölgeden oluşan İstanbul'un bütün mahalleleri ait oldukları bölgelerin kadılıklarına bağlıydılar. Bu kadıların ise özel bir makamları yoktu. Kendi konutlarını bu görevlerinin merkezi olarak kullanırlardı. İstanbul kadılığı 1836'dan sonra Rumeli ve Anadolu kazaskerleriyle birlikte Bab-ı Meşihat'a (Süleymaniye'deki şimdiki İstanbul Müftülüğü) nakledildi ve kadılık idaresi, çarşı pazar ve esnaf sorunlarıyla ilgisini bu şekilde 1857'ye dek sürdürebildi.

Geleneksel Türk mahalleleriyle dolu Yarımada, asırlar boyunca payitaht kadılığına bağlı sistemle oluşturulan işlevini, karakteristik konumunu neredeyse hiç değiştirmeden, İslami kurallar çerçevesinden çıkmadan sosyal ve fizikî formunu olabildiğince korumaya çalışmış, ilginç isimleriyle de Yarımada tarihinin dikkat çekici sayfalarında yer almışlardır. Kimi mahalleler benzer biçimde, "MAHALLE-İ MESCİD-İ MEVLANA HÜSREV DER NEZD-İ CAMİ-İ HAZRET-İ ŞEYH VEFAZADE RAHİMEHULLAH" gibi bir hayli uzun isimleriyle ve aynı ilginçlikle kayıtlara geçmiştir. Oysa sözünü ettiğim bu eski yerleşim yeri, kısacık adıyla günümüzde Şehzadebaşı'ndaki Vefa Lisesi çevresinde camisi bulunan eski "Hoca Hüsrev Mahallesi"dir.

Edirnekapısı'nda ve Sulukule'nin kuzeyindeki Hatice Sultan Mahallesi, ilk kurulduğu 15. yüzyılda "MAHALLE-İ MESCİD-İ HADİCE SULTAN ALEYHA RAHMETÜ'R-RAHMAN" adıyla yazılmıştır. Bir başka örnek vermek gerekirse, şimdiki Emin Sinan Mahallesi, Sultanahmet-Çemberlitaş arasında uzanan Divanyolu Caddesi'nin güneyinde kalır. Eski kayıtlarda ise adı, "MAHALLE-İ MESCİD-İ SİNAN AĞA İBN-İ ABDÜLHAY DER NEZD-İ BİNBİRDİREK" diye geçerdi. (Uşakizade Ziya Bey, yani Halit Ziya Uşaklıgil, bu eski mescidin yerine yaptırdığı binaya bu nedenle "Sinan Ağa Daireleri" derdi. Bu yapılar "Türk-Alman Dostluk Derneği"nin inşası sırasında, 1915'te istimlak edilmiştir.)

Yine bu civardaki Dizdariye Camisi çevresi, "MAHALLE-İ MESCİD-İ MEHMED ÇELEBİ BİN İBRAHİM ED-DEFTERİ EŞ-ŞEHİR BE-DİZDARİYE" olarak tanınmıştır. 1934'te Laleli yakınındaki Mimar Kemalettin Mahallesi'ne katılan eski yerleşim yeri "Kızıltaş" diye bilinir ve "MAHALLE-İ MESCİD-İ KÂTİB BALİYYÜ'L-MA'RUF Bİ-KIZILTAŞ" şeklinde yazılırdı. Günümüzde Fatih'in ana bulvarı olan Fevzipaşa Caddesi'nin az güneyindeki Ahmet Buhari Camisi'nin çevresi de hayli ilginç uzun bir isimle belirtilmiştir; "MAHALLE-İ MESCİDÜ'L-MERHUM HAZRETİ SEYYİD AHMET BİN SEYYİD MEHMEDÜ'L-BUHARÎ ALEYHİ RAHMETÜ'L-BARİ !.."

Bir diğer ilginç mahalle ismi ise, Vatan Caddesi üzerinde ve eskiden "Yenibahçe Çayırlığı" diye bilinen yerdeki "KARAKÖY MAHALLESİ" idi (MAHALLE-İ MESCİD-İ NUKRECİ BALİYYÜ'Ş-ŞEHİR Bİ-MAHALLE-İ KARAKÖY!..)

Yenikapı-Langa civarında ve Aksaray'ın batısında bulunan "Kürkçübaşı Mahallesi" de, "MAHALLE-İ MESCİD-İ ABDULLAH AĞA REİSÜ'L-BOSTANİYYUN DER KURB-İ AYALUNGA" adıyla kayıtlıydı.

Beri yandan İstanbul'a ait bazı eski kaynaklarda adı hiç duyulmayan mahallelere de rastlanmaktadır. 1600'lü yılların bu kaynaklarında adı geçen Arap Tacettin, Mirza Baba, Sufiler Mescidi, Mustafa Çelebi bin Hayrettin gibi isimler taşıyan bu küçük yerleşimler o yılların Yarımadası'nda mahalle sayısını artırarak 226'ya dek çıkarmıştır.

Şimdi, bu en eski Türk mahallelerinin Yarımada'nın hangi bölgelerinde bulunduklarına ve kimler tarafından ne zaman kurulmuş olduklarına yahut da hangi yıllarda vakfedildiklerine, alfabetik sıralama içinde bir göz atalım.

ACEMOĞLU MAHALLESİ: Kaynaklar, bu yerleşimin Mısır Çarşısı yakınlarında olduğunu söylüyor. Bununla birlikte, günümüzde İstanbul Üniversitesi'ne ait ünitelerin bulunduğu Vezneciler'deki "Acemi Oğlanlar" adındaki eski kışlanın, sadece, büyük bir değişime uğrayarak üslup özelliğini yitiren hamamının kaldığı Fatih devrinin yeniçeri askerî bölgesinin adı da bu isimden türetilmiş olan "Acemoğlu" idi. Bununla birlikte, mahallenin adının, Tahtakale civarındaki Marpuççular yakınındaki bu isimde bir diğer camiden kaynaklandığı da düşünülür.

AHİ ÇELEBİ MAHALLESİ: Eminönü kıyısında, Ticaret Üniversitesi ile Zindan Kule yakınında duran ve Evliya Çelebi'nin içinde namaz kıldığı sırada gördüğü bir düş üzerine seyahatlerine başladığı rivayet

edilen tek minareli ve kubbeli caminin banisi Fatih'in hekimlerinden olan Ahi Çelebi idi. Yerleşim yeri, vaktiyle o civarda bulunan ve halk arasında "Kanlı Fırın Mescidi" diye bilinen yapıdan dolayı bu isimle de tanınmıştı. Burada geç yüzyıllara dek Yoğurtçular adıyla bilinen ve Yemiş İskelesi civarında yer alan bu küçük mescidin banisinin de Ahi Çelebi olduğu iddia edilir. Ahi Çelebi Camisi, çevresiyle birlikte yakın tarihlerde onarılmış ve ibadete açılmıştır.

AHMET PAŞA MAHALLESİ: Paşanın kim olduğunu açık olarak bilemiyoruz. Olasılıkla Vezneciler ve Saraçhane'deki Bozdoğan Su Kemeri arasında ve Vefa semtindeki mahallesi, adını taşıyan ve yitip giden mescidinin çevresinde gelişmişti. Fakat daha sonra bazı kaynaklarda Dalgıç Ahmet Paşa Mahallesi olarak da kayda geçmiştir. Burada sözü geçen Ahmet, eğer 17. yüzyıl başlarında Eminönü'ndeki Yeni Cami'nin mimarlarından olan Dalgıç Ahmet Ağa ise, "paşa" unvanıyla belirtilmiş olması nedeniyle, aynı kişiden söz edilmediğini akla getirir. Beri yandan, günümüzdeki ünlü bozacımızın yanında duran küçük caminin banisi de bu Dalgıç Ahmet Ağa'dır.

Eski asırlarda Beyazıt'taki Fatih'in eski sarayının Vezneciler tarafına bakan duvarının önünde "Delü Haç" diye anılan bir sütün vardı. Mahalle bunun çevresinde gelişmişti. Muhit, 16. yüzyıldan itibaren Camcı Ali Mahallesi olarak anılmıştır. Bu cami, günümüzdeki Fen-Edebiyat Fakültesi'nin Şehzadebaşı yönündeki kapısının karşısında yer almaktaydı. Yok olan bu caminin arsasındaki bir çadırda Yarımada'daki ilk film gösterilerinden biri yapılmıştır.

AKBIYIK MAHALLESİ: 1488'de ölen Akbıyık Mehmet Efendi'nin 1453 yılında şimdi de aynı isimle anılan semtte ve Sultanahmet'in deniz tarafında yaptırdığı küçük mescid mahallenin merkeziydi. Bu eserin vakfedilme tarihi 1464'tür.

AKSEKİ MESCİDİ MAHALLESİ: Edirnekapısı'nın güneyinde yer alan Karagümrük'teki Hırkaişerif Camisi'nin sol yanındaki küçük ahşap mescidden adını almıştır. Akseki Kemaleddin Efendi, Fatih devri ulemasındandı. 17. yüzyılda devlet görevlisi Dal Mehmet Efendi onarımdan geçirttikten sonra semt ahalisi buna, "Dal Mescidi" demiştir. Dal'ın kabri de cami haziresindedir. Günümüzde bu eski yerleşim merkezi Hırkaişerif Mahallesi hudutlarında yer almaktadır.

AKŞEMSEDDİN MAHALLESİ: Karagümrük'ün güneyinden geçen Koçeciler Caddesi üzerinde ki bu mescidin banisi, Fatih'in hocası Akşemseddin Efendi idi. 1934'te az kuzey batısında ve İstanbul Polis Müdürlüğü Merkezi'nin arka tarafında yer alan Mimar Sinan

Mahallesi bünyesine katılan mahalle, günümüzde yine "Akşemsettin Mahallesi" adıyla varlığını sürdürmektedir.

ALEMBEY MESCİDİ MAHALLESİ: Bu mahallenin merkezindeki Alembey Mescidi'nin Laleli Camisi ile Aksaray arasında bir yerde olduğu varsayılıyor. Büyük olasılıkla şimdiki İskenderpaşa Mahallesi yahut da bunun doğusunda ve Laleli tarafında kalan Kemalpaşa Mahallesi içinde yer almaktaydı. 15. yüzyıldaki adı, "Mahmud bin Mehmedü'ş-şehir Bi-Alemi Bey Mahallesi" idi. Bu zat, Fatih Sultan Mehmet'in fetih askerlerinden biridir. Adına kurduğu mescid 20. yüzyılın başlarına dek gelebilmiş, ama ne yazık ki 1909 yangınında ortadan kalkmıştır.

ALİ FAKİH MAHALLESİ: Kara surlarına yakın ve Kocamustafapaşa semti civarındaki aynı isimli mescid günümüzde de duruyor. Ali Fakih, Fatih döneminin önemli din âlimlerindendi. Bu kadim mahalle şimdi, batıdan kara surlarına bitişik olan Sümbül Efendi Mahallesi içinde bulunmaktadır.

ALTIMERMER MESCİDİ MAHALLESİ: Altımermer denilen bölge, günümüzün Fındıkzade'sinde eğitim parkı olarak değerlendirilen ve Roma devri açık su sarnıcı Mokios'tan kalan mermer sütunlarla ilgiliydi. Vaktiyle buradaki aynı isimli bir mescid mahalleye adını verdi. Aynı bölge şimdi, Tarihi Yarımada'nın batı bölgesinde bulunan Seyit Ömer Mahallesi'nin sınırlarındadır.

ALTI POĞAÇA MESCİDİ MAHALLESİ: Fatih Camisi'nin kuzeyindeki Karadeniz Medreseleri'nin aşağısında ve Küçükmustafapaşa semtinde vaktiyle bu isimde bir mescid vardı. Mescidin banisi olan hayır sahibi, her gün pişirdiği sımsıcak "altı adet poğaçayı" güya saraya, Sultan Mehmet'e (yahut da onun oğlu 2. Beyazıt'a) götürürmüş. Bu eski mahalle günümüzde Yavuz Selim Mahallesi sınırları içindedir. Haliç kıyısındaki Küçükmustafapaşa semtinin Fatih Külliyesi'ne doğru az güneyinde görülen "Altı Poğaça Sokağı" o günlerin anısını taşır. Bu küçük cami ise yakın tarihlerde aynı yerinde yeniden yapılmıştır.

ARSLANLU MAHALLESİ: Geç 15. yüzyıl mahallesi olan bu küçük yerleşim bölgesi, adını bir mescid veya kişiden değil, bir konuttan almıştı. "Arslanlu Ev" denilen bu mekân, günümüzün Süleymaniye Külliyesi ile Haliç arasındaki yokuşlarda bulunan Hoca Hamza Camisi civarındaydı.

AYASOFYA CAMİ MAHALLESİ: Ayasofya'nın muhtemelen güney yönünde ve şimdiki havuz ile Ayasofya arasındaki meydandaydı. Bu bölge günümüzde, Yarımada'nın Cankurtaran Mahallesi sınırlarındadır.

AVCIBEY MAHALLESİ: Eskiden Edirnekapısı surlarının iç kısmından Ayvansaray yönündeki Eğrikapı'ya doğru uzanan caddenin kuzeyinde, Tekfur Sarayı'nın yakınında yer alan mescid çevresindeydi. Sultan 2. Mehmet'in avcıbaşısının yaptırmış olduğu bu esere Eğrikapı Mescidi de derlerdi. Şimdiki Ayvansaray Mahallesi içinde kalmıştır. Aynı isimli küçük cami, günümüzde kara surlarının hemen iç tarafındaki yerinde durmaktadır.

AYA KENİSASI MAHALLESİ: Tarihi Yarımada'nın kuzeyinde, Fener ile Cibali arasındaki Ayakapı civarındaydı. Burada sözü edilen "kenisa", kilise anlamına gelir, Eserin bulunduğu mevki, bugünkü Yavuz Selim Mahallesi'nin Haliç kıyılarına yakın bölgesindeydi.

BABA HASAN ALEMİ MESCİDİ MAHALLESİ: Aksaray'daki Pertevniyal Valide Sultan Camisi'nin kuzeyinde ve Sofular Caddesi yakınında yer alıyordu. Baba Hasan, Sultan 2. Mehmet'in bayraktarlarındandı. Bu tarihi yerleşim yeri Saraçhane'den Aksaray'a inen Atatürk Bulvarı'nın batı yönünde, şimdiki İskenderpaşa Mahallesi sınırlarında kalmaktadır. Mahalleye adını veren mescid ise 1956'daki imar faaliyetleri sırasında ortadan kaldırılmıştır. Ama, Baba Hasan'ın parmaklıklarla çevrili kabri, Horhor Antikacılar Çarşısı'nın yanında görülebilmektedir.

BAKLALI KEMALÜDDİN MESCİDİ MAHALLESİ: Aksaray ile Yenikapı sahillerinin biraz batısındaki Langa mevkisi arasındaydı. Eskiden şimdi de Aksaray'daki Murat Paşa Camisi'nden adını alan "Murat Paşa Cami Nahiyesi" içinde ve İnebey ile Çakırağa Mahalleleri arasında kalan bu mahalle, Yarımada'nın 2009 yılında idari taksimatıyla ilgili yeni yapılanması sırasında Aksaray Mahallesi içine alınmıştır.

"Baklalı" lakaplı Kemalüddin, fetih askerlerindendi ve 1473 tarihli mescidini günümüzde Atatürk Bulvarı'nın Yenikapı'ya doğru uzantısı olan Mustafa Kemal Paşa Caddesi'ne batı yönden açılan Tiryaki Hasan Paşa Sokağı üzerinde yaptırmıştı. Bu eser 1876'da yanmıştır. 2000 yılında aslı ile hiç ilgisi olmayan biçimde ve üslupsuz olarak yeniden yapılan cami, yoğun trafik uğultusu ve binalar arasında sıkışmış pozisyonu ile fark edilemeyecek bir konumda bulunmaktadır. Vakfa geçiş tarihi 1520 olan eserin içinde yer aldığı bu muhitler eski asırlarda Kovacı Dede ve Tahta Minare diye de bilinirdi.

BALA MESCİDİ MAHALLESİ: Bu mescid 19. yüzyılda bir camiye dönüşmüş ve büyükçe bir külliyenin parçası olmuştur. Vaktiyle Romalıların askerî kapılarından biri olan "Sigma", kara surlarının bu bölümünde yer alan Silivri kapısı (Porta Piyi) yakınındaydı.

Günümüzde de duran Bala Süleyman Camisi'ni Fatih'in topçusu Süleyman Ağa bir külliye olarak yaptırmıştı. Cami, kara surlarındaki Silivrikapı'nın biraz iç kısmında, eski bir bostanlığın (bu bostan da gitti) kıyısında yer almaktadır. Mahalle günümüzde, batı bölümü kara surlarına dayanan Mevlanakapı Mahallesi içindedir.

BALABAN AĞA MAHALLESİ: Vezneciler'deki Acemi Oğlanlar Kışlası yakınında ve biraz güneyinde idi. Kiliseden devşirilmiş bu eserin vakfa geçiş tarihi 1483'tür. Balaban Ağa, sekbanbaşı unvanıyla fetih ordusunda görev almış bir askerdi. Bugün Balaban Ağa Mahallesi, Şehzadebaşı'nın güneyinde ve Laleli'ye yakın konumda aynı isimle varlığını sürdürmektedir. Ama 15. yüzyılın eseri olan camisi ortada yoktur.

BALAT MAHALLESİ: Ayvansaray semtinin sırtlarındaki Molla Aşki Camisi yakınında bulunmaktaydı. Yarımada'nın tanınmış yerleşimlerinden olan ve içinde barındırdığı Musevi cemaatinden dolayı tarihte adı sıkça vurgulanan Balat Mahallesi, şimdi de güney Haliç kıyılarında, kara surlarının iç tarafındaki Ayvansaray ile Fener semti arasında aynı isimle yaşamaktadır.

BALIK PAZARI MAHALLESİ: Eminönü'ndeki Ahi Çelebi Camisi'nin bitişiğinde ve doğusunda yer alan bölgeyi kapsıyordu. Haliç kıyısındaki bu araziler günümüzdeki uygulamada Sarı Demir Mahallesi içinde kalmıştır.

BAŞÇI MAHMUT MAHALLESİ: Hacı Mahmut bin Hacı Sinan diye de tanınan bu zatın camisi yenilenmiş halde günümüzde de mevcuttur. Mahallesi, Haseki'de Haseki Sultan Külliyesi'nin az kuzey batısındaydı. 2. Mehmet'in başçılarından olan bu zatın yerleşime adı verilen mescidinin vakıf yılı 1495 idi. Kendisi de bu tarihte ölmüştür. Burası günümüzde Haseki Sultan Mahallesi sınırları içindedir.

BEYAZIT AĞA MESCİDİ MAHALLESİ: Bu isimdeki eski mahalle, Millet Caddesi'nin Topkapısı surlarına açıldığı mevkinin güney bölümünde, Mevlanakapı Mahallesi içinde yer alır. Ama Beyazıt Ağa Camisi, aynı caddenin kuzeyindeki Topkapı Mahallesi sınırlarındadır şimdi. Cami çevresinde eski asırlarda yoğun bir gayrimüslim yerleşimi de mevcuttu. Günümüzde burada, kara surlarına yakın konumda duran Ermeni ve Rum cemaatlerinin kiliseleri, bu sosyal yerleşim durumunu kanıtlar niteliktedir. Beyazıt Ağa'nın mescidine 1491 tarihinde bir konutun vakfedilmiş olduğunu belirten kaynaklar vardır. Demek ki o küçük mescid bu tarihten önce yapılmıştı. Beyazıt Ağa, Fatih Sultan Mehmet'in askerlerindendi. Mezarı, camisinin arkasında şimdi de görülebilmektedir.

BEYCEĞİZ MESCİDİ MAHALLESİ: Çarşamba semtinin Yavuz Selim'e yakın konumunda ve buradaki Kovacı Dede Camisi çevresindeydi. Buraya adını veren mescidin vakıf tarihi 1473'tür. Eseri yaptıran zat, "Sahibü'l-Mescid Kasım Çelebiyyü'ş-şehir bi-İbn-i Begçügez" unvanıyla kayda geçmiştir. Mehmet isimli bir zat ise daha sonra eseri onartmış ve bu nedenle onun adı da kullanılmıştır. Yerleşim günümüzde Atikali Mahallesi'ndedir.

BEZZAZ-I CEDİD MAHALLESİ: Beyazıt ile Eminönü arasında uzanan Uzunçarşı Yokuşu üzerinde şimdi de görülebilen aynı isimli ve geç 15. yüzyılda yapılan caminin çevresiydi. Bugün aynı mevkiler Tahtakale Mahallesi sınırlarında kalmaktadır.

BODRUM MESCİDİ MAHALLESİ: Laleli'de, Ordu Caddesi'nin güneyinde "Bodrum" isimli bir cami varlığını sürdürmektedir ve bu eser 15. yüzyıl başlarında Mirelaion isimli Roma Kilisesi'nden devşirilmiştir. Ama burada sözü edilen "Bodrum Mescidi" Yarımada'nın kuzeyinde ve Haliç kıyılarına yakın bir yerdeydi. Süleymaniye'deki Bab-ı Meşihat diye bilinen şimdiki İstanbul Müftülüğü merkezinin anıtsal kapısının biraz aşağısında ve Haliç'e doğru inen yokuşlarda görülen bu mescidin banisi Hayrüddin Efendi'dir. Onun yakınında ve Unkapanı'na doğru caddenin kıyısında şimdi de görülebilen Üç Mihraplı Cami'nin kurucusu ve Fatih'in hocası olan Hayrüddin Efendi ile, sözünü ettiğim Hayrüddin Efendi farklı kişilerdir. Bu zat, 1469'da vefat edip Eyüp'te defnedilmiştir. Bu çevre şimdi Eminönü bölgesi yakınındaki Demirtaş Mahallesi sınırlarındadır. Eşki mescidin hatıralarını yaşatan "Bodrum Sokağı"nın tam üzerinden günümüzde Haliç Metro Köprüsü geçip metro buradan Yarımada'ya girmektedir.

BOZHANELER MESCİDİ MAHALLESİ: Eminönü'ndeki Yeni Cami'nin Hünkâr Mahfili çevresinde konuşlanmış küçük bir yerleşimdi. Adını bir mescidden almayan ender yerleşimlerden biri idi ve eski asırlarda buradaki bozacı esnafından dolayı bu isimle tanınmıştı. Şimdi aynı bölge Rüstem Paşa Mahallesi içinde kalır.

CAMİ-İ CEDİD MAHALLESİ: Yedi tepeli İstanbul'un dördüncü tepesine oturtulan Fatih Camisi'nin çevresinde oluşan mahalleydi ve 1473'te bu isimle, yani "Yeni Cami" diye anılırdı. Günümüzde ise bu çevre artık Ali Kuşçu Mahallesi'ndedir.

CAN ALICI KENİSASI MAHALLESİ: Bu garip isim, muhtemelen 1509'daki "küçük kıyamet" adıyla bilinen çok şiddetli depremde yıkılmış olan küçük bir kiliseden dolayı verilmişti. Kilise ve çevresinde gelişen mahallenin yeri ise Roma su kemerinin (Bozdoğan) dibinde,

şimdiki Fatih Parkı'nın bulunduğu bölgedeydi. Burası şimdilerde Zeyrek Mahallesi içinde yer almaktadır.

ÇAKIRAĞA MESCİDİ MAHALLESİ-1: Bu mescide "Mercimek Mescidi" de denilirdi. Laleli Camisi karşısında ve Mesih Paşa (Bodrum) Camisi yakınındaydı. Çakır Ağa'nın camisi 1909'daki büyük Aksaray yangınında harap oldu ve sonraki yıllarda ortadan kaldırıldı. Tarihi yerleşim yeri, şimdiki Mesih Paşa Mahallesi içindeydi.

ÇAKIRAĞA MESCİDİ MAHALLESİ-2: Yarımada'daki bir başka Çakırağa Mahallesi'dir bu. "Merdivenli Mescid" diye de tanınan bu eser günümüzde Kapalıçarşı'nın Yağlıkçılar mevkisinde durur. Mahalle, bu mescid çevresindeki çok hareketli ticari alandaydı ve "Mahalle-i Mescid-i Çakır Ağa bin Abdullah der kurb-i Pazar-ı Kehle" (Bitpazarı) diye tanınırdı. 1479'da vakfedilmişti. Şimdi, Kapalıçarşı'nın güney doğusunda kalan Sururi Mahallesi'ndedir. Bu Çakır Ağa'nın Cibali'de de halen yerinde duran bir camisi vardır.

ÇAKIRAĞA MESCİDİ MAHALLESİ-3: Bu Çakırağa Mahallesi de Aksaray-Muratpaşa çevresinde yer almaktaydı. 1479'da "Murat Paşa Nahiyesi" sınırlarında bulunuyordu. Şimdi Aksaray Mahallesi içindedir. Günümüzde güneyden Millet Caddesi'ne açılan "Çakır Ağa Cami Sokağı", bu eski mahallenin konumunu vurgulamaktadır.

ÇIKRIKÇI KEMALÜDDİN MESCİDİ MAHALLESİ: Fatih Camisi'nin Akdeniz Medreseleri'nin az güneyinde yer alan Sarıgüzel Caddesi üzerindeki Sarı Gez Mescidi'ni Çıkrıkçı Kemalüddin (Üstad Kemalü'l-Harrat) yaptırmıştı ve kendi adıyla anılan mahallesi de buradaydı. Eseri 1485'te vakfolunmuştu. 1918 yılındaki korkunç Fatih yangınında harap olmuştur. Yeni yapılanmada bu eski muhit Akşemsettin Mahallesi'nde kalmıştır.

DAYE MESCİDİ MAHALLESİ: Topkapı Sarayı batı surlarının Sirkeci İstasyonu yakınındaki Demirkapı mevkisinde yer alırdı ve aynı yerdeki mahallesi de bu isimdeydi. Bu nedenle günümüzde Gülhane'den saray suru boyunca Demirkapı'ya doğru ilerleyen yolun adı "Taya Hatun Sokağı" diye tanınır. Sarayın nöbethanesi burada bulunduğu için mescidin mahallesi de "Mahalle-i Mescid-i Daye Hatun der Kurb-i Növbethane" adıyla bilinmekteydi. 1485'te vakfedilen mescid, 1870'lerde Demiryolu hattı yaptırılırken yıkılmıştır. Bu mevki, şimdiki Hocapaşa Mahallesi içinde yer almaktaydı.

DAYE HATUN MESCİDİ MAHALLESİ: Kapalıçarşı'nın biraz kuzeyindeki Çakmakçılar bölgesinde, Tarakçılar Caddesi üzerinde yenilenmiş haliyle bugün de duran 1495 tarihinde vakfedilen mescidin mahallesiydi. Şimdi aynı bölge "Taya Hatun Mahallesi" adıyla bilinir.

DEBBAĞÎN MAHALLESİ: Unkapanı çevresindeki Muhyiddin Kocavi Mescidi'nden adını almış bir mahalleydi. 15. yüzyıl sonlarında adı unutulup giden yerleşimlerden biridir. Bugün aynı bölge, Cibali Mahallesi'nde, Orhan Kemal Sokağı'nın arka taraflarında yer alır.

DEBBAĞ YUNUS MAHALLESİ: Fatih Sultan Mehmet'in usta dericilerinden Yunus'un banisi olduğu cami günümüzde Yavuz Selim Camisi'nin Haliç Caddesi yönünde ve dik eğimli bir sırtta durmaktadır. Haliç'e çok yakın olan çevre, bu mescidin adını taşıyan mahalle idi. 1475'te vakfedilen mescidin günümüzdeki formu yenidir ve Yavuz Selim Mahallesi içindedir.

DEFTERDAR SİNAN MAHALLESİ: Zeyrek'in kuzeyinde ve Unkapanı yönünde yer alırdı. Henüz Sultan Fatih devrinde iken dahi ismi unutulup giden eski mahallelerdendi. Şimdi buralar artık bir Yarımada mahallesi olan Zeyrek sınırlarında kalmaktadır.

DEMİRCİLER MESCİDİ MAHALLESİ: Fatih Külliyesi'nin doğusunda ve günümüzün Ali Kuşçu Mahallesi'nde yer alan külliyeye ait 1470 tarihli Şifahane yapısı artık yerinde yoktur ve günümüzde bu yer sokaklarla doludur. Bunlardan biri de, o tarihi sağlık kurumunu anımsatan "Eski Şifahane Sokağı"dır. Demirciler Mescidi Mahallesi, aynı yerde daha sonra yapılan "Demirciler" isimli mescidden adını almıştı. Eserin banisi Fatih Sultan Mehmet'in hekimlerinden Ali Efendi'dir.

DİVANİ ALİ MAHALLESİ: Beyazıt'ın güneyindeki Gedikpaşa semtinde ve bu isimdeki cami ve hamamın çevresinde gelişmişti. Divani Ali Ağa, 17. yüzyılın divan kâtiplerindendi ve eski camiyi onarttığı için mahalle de onun adıyla tanınmıştı. Burası günümüzdeki yapılanma çerçevesinde Mimar Hayrettin Mahallesi içinde kalmıştır.

DÜLGERZADE MAHALLESİ: Fatih Parkı'nın karşısında ve Macar Kardeşler Caddesi'nin baş tarafında bulunan Dülgerzade Camisi'ni Şemseddin Habib Efendi, Fatih'in öldüğü 1481 yılında yaptırdı. Eski mahalle, Sultan 2. Mehmet'in kurduğu ve bir ucu bu camiye dek dayanan ünlü Saraçhane Külliyesi çevresinde gelişmişti. Tarihi yerleşim bölgesi şimdi İskenderpaşa Mahallesi'nin sınırları içindedir.

EDİRNE KAPISI MAHALLESİ: Aslında kara surları üzerindeki aynı isimli kapının iç kısmında gelişen çok ünlü bir semtti. Günümüzde bu mevki, Kariye Müzesi'nin de içinde yer aldığı Derviş Ali Mahallesi sınırlarında kalmıştır.

EDİRNELİ YAHUDİLER MAHALLESİ: Sirkeci'de, Yeni Cami'nin gerisindeki Bahçekapı semtinde ve Arpacılar Camisi ile Yıldız

Hamamı civarında kurulmuştu. Edirne havalisinden getirilen Yahudilerin yerleştiği bir bölgeydi. Bu yer günümüzde Hatice Turhan Sultan Türbesi'nin az doğusunda ve Hobyar Mahallesi sınırlarında kalır. Roma devrinde burada bir Venedik kolonisinin yerleşmiş olduğu bilinmektedir.

EFTALZADE MAHALLESİ: Edirnekapısı'nın az doğusunda ve Fevzipaşa Caddesi üzerindeki Atikali-Zincirlikuyu Camisi'nin kuzey kanadında, zamanımızın Atikali Mahallesi'nde oluşan bölgeydi. Eftalzade Efendi'nin bu çevredeki medresesinden adını almaktaydı. Mehmet Hamidüddin Eftalzade'nin banisi olduğu bu eser günümüze ulaşamamıştır.

EMİN SİNAN MESCİDİ MAHALLESİ: Beyazıt'ın deniz tarafında, Kumkapı'nın üstünde, Piyer Loti Caddesi ile Gedikpaşa Caddesi arasında, merkezinde Emin Sinan Camisi'nin bulunduğu çevredeydi. Formu bozulmuş olsa da Eser günümüzde görülebilmektedir.

EMİN BEY MESCİDİ MAHALLESİ: Bu Emin Bey'in Emin Sinan ile aynı zat olduğu düşünülüyor. Yerleşim yeri, Beyazıt'ın güneyinde ve Soğanağa bölgesindeydi. 1463 tarihli mescid Tarihi Yarımada'daki en eski Osmanlı eserlerindendir, ama günümüzde şekli tümüyle değişime uğramıştır ve "Dibek Camisi" adıyla işlevini sürdürmektedir. Dibekli Sokağı ise, üzerinden hızlı tramvayın geçtiği Ordu Caddesi'ne güneyden açılmaktadır. Ünlü "Tavşantaşı semti", bu mahalle çevresinde gelişmişti. Burası şimdi Mimar Kemalettin Mahallesi'nin sınırları içindedir.

ELVANZADE MESCİDİ MAHALLESİ-1: Vaktiyle Sirkeci'deki Hocapaşa Hamamı dolaylarında ve Ankara Caddesi'nin az doğusundaki bir noktada Fatih Sultan Mehmet devrinden kalma 1482 vakfiye tarihli Elvanzade Mescidi dururdu ve çevresinde oluşan mahallenin merkeziydi. Günümüzde bu çevre tren istasyonu çevresinde gelişen Hocapaşa Mahallesi'dir.

ELVANZADE MESCİDİ MAHALLESİ-2: 1940'lı yıllara dek Unkapanı'nın Cibali tarafında ve Cibali Mahallesi'nde Fatih devrinden kalan 1482 vakıf tarihli Elvanzade Mescidi ve Azepler Hamamı yer alıyordu. O yıllarda açılan Atatürk Bulvarı nedeniyle ortadan kaldırılmışlardır. Bu mescid halk ağzında bahçesindeki olgun meyve ağacından dolayı "Şeftali Camisi" ismiyle şöhret kazanmıştı. Şimdi Tekel binasının arkasında yer alan Elvanzade Sokağı, o yitip giden nadide eserin anılarını yansıtır.

ESKİ İMARET MAHALLESİ: Günümüzün Zeyrek Mahallesi'nde şimdi de var olan ve Eski İmaret Camisi adıyla hizmet veren Pentepoptes

isimli Roma kilisesinden Fatih döneminde devşirilen caminin etrafındaki yerleşimdi.

EREĞLİ MAHALLESİ: Yarımada'nın en eski mahallelerinden olan ve 2. Mehmet'in fetih sonrasında Ereğli ahalisinden bazı aileleri getirtip yerleştirdiği bölgede onlar için bir de mescid yaptırmıştı. Burası günümüzde Topkapısı surlarının iç kısmında ve Millet Caddesi'nin güneyinde bulunan Şehremini Mahallesi'dir.

FATİH SULTAN MEHMET MAHALLESİ: Fetihten dört yıl sonra eski Roma kulelerine ilaveyle bir iç hisar (ehmedek) haline dönüştürülen ve Yedikule Hisarı diye tanınan eserin iç kısmında sultanın yaptırdığı ve şimdi minaresinin kaide kısmı duran küçük cami çevresinde gelişmiş bir yerleşimdi. Bugün bu anıtsal hisar Yedikule Mahallesi içindedir.

FENAİ MESCİDİ MAHALLESİ: Osmanlı döneminde şimdiki Millet Caddesi çevresindeki Fındıkzade'nin kuzey kanadında devrin ünlü âlimi Molla Gürani küçük bir külliye yaptırmıştı. Şimdi bu bölge Molla Gürani Mahallesi'dir. Fenai Efendi Mescidi, eski yıllarda Taşkasap diye tanınan bu yerleşimde yer almaktaydı.

FENER KAPISI MAHALLESİ: Yarımada'nın kuzeyindeki Haliç kıyısında ve günümüzdeki Fener semtinden adını alan "Fener Kapusu" mevkisindeki yerleşim bölgesiydi. Roma devrinde duvarlarla çevrili özerk bir bölge olan Fener'de, burçlardan birinin üzerinde sürekli olarak bir "fener" (Phanarion) yanardı. Şimdi bu mıntıka Balat Mahallesi içindedir.

FİL DAMI MAHALLESİ: Zeyrek'te ve Atatürk Bulvarı'na batı yönden açılan setin altında şimdi de duran ünlü Roma kapalı su sarnıcından adını alan mescidsiz bir mahalle idi. Bir dönem bu mahzenlerde filler barındırıldığı için bu isimle tanınmıştı. Günümüzde Cibali Mahallesi sınırlarında kalmaktadır.

GÜNGÖRMEZ MAHALLESİ: Sultanahmet Camisi'nin güney doğu ucunda ve günümüzün Sultanahmet Mahallesi'nin güney sınırındaki eski bir Roma mabedinden devşirilen küçük Güngörmez Camisi'nin yakın çevresindeki yerleşimdi. İstanbul'daki ilk barut yapım tesisi de 2. Beyazıt döneminde burada kurulmuş, daha sonra geçirdiği büyük bir patlamayla havaya uçmuştur.

GÜNKOZ MAHALLESİ: Yarımada'nın kuzey batı köşesindeki Ayvansaray'da, kara ve Haliç surlarının birleştiği bölümün iç kısmında yer almaktaydı. Kara surlarının Haliç'e yakın noktasındaki Roma askerî kapılarından birine Türklerin verdiği isimdi Günkoz. Şimdi

yerinde yoktur. Mahallesi, kapının iç kısmında idi. Günümüzde bu mıntıka Ayvansaray Mahallesi içinde kalmaktadır.

GUREBA HÜSEYİN AĞA MAHALLESİ: "Gariplerin Ağası Hüseyin"den adını alan ve Aksaray-Horhor arasında Camcılar Mescidi çevresinde kurulan yerleşimdi. Aynı zamanda da Murat Paşa Nahiyesi'ne bağlı bir mahalleydi. 1490'lı yılların başında yapılan mescid, 1957'deki imar faaliyetleri sırasında yıktırılmıştır. Eski mahalle, şimdi İskenderpaşa Mahallesi sınırları içinde bulunmaktadır.

GÜRCİ MAHALLESİ: Saraçhane semtinde Sultan 2. Mehmet devrinde Gürcülerin konuşlandığı böyle bir mahalle oluşturulmuştu. 1480'lere doğru, artık adı unutulmuş bir mahalle olmuştur. Olasılıkla Roma su kemerinin batı tarafında ve Beyazıt'a yakın bir konumda bulunuyordu. Bu yerleşim, adını, bir kişi ya da mescidden değil, orada yerleşen Gürcilerden almıştır. Aynı bölgede büyük bir Roma sütunu görülüyordu. Günümüzde Yarımada'nın bu mevkide sınırları olan hangi mahallesinde yer aldığını saptamak pek olası değilse de, Beyazıt çevresinde konuşlanan Süleymaniye, Kalenderhane ve Molla Hüsrev Mahalleleri sınırları içinde bir yerde bulunmaktaydı.

HACI BAYRAM KAFTANİ MAHALLESİ: Bu isimdeki cami, Aksaray'dan Haseki'ye ilerleyen yolun başında ve sol tarafta bugün de duruyor. Hacı Bayram Efendi, Fatih Sultan Mehmet'in kaftancıbaşılarındandı. Mahalle, 1491 tarihli vakfiye kaydı bulunan bu eski caminin çevresinde yer almaktaydı. Aynı mekân şimdi Haseki Sultan Mahallesi'ndedir.

HACI HALİL MESCİDİ MAHALLESİ-1: Yarımada'nın en kalabalık ticaret merkezinde, Eminönü-Tahtakale arasında ve Mimar Sinan yapıtı 1561 tarihli Rüstem Paşa Camisi'nin çevresindeydi. Sadrazam Rüstem Paşa 1560'larda Hacı Halil'in Fatih devrinden kalma 1457 vakıf tarihli mescidini söktürüp, aynı yere kendi adını taşıyan şimdiki camisini yaptırmak için, Vatan Caddesi'nde (Yenibahçe Çayırlığı), şimdiki polis müdürlüğünün kuzey batı taraflarında yeniden kurdurmuştu.

HACI HALİL MESCİDİ MAHALLESİ-2: Yarımada'nın aynı isimdeki bu ikinci mahallesi Unkapanı'nın doğusundaki Küçükpazar mevkisindeydi. Cami, çok değişmiş haliyle günümüzde "Atlamataşı Camisi" adıyla tanınmaktadır ve aynı yerdeki Yavuz Sinan Mahallesi'nde yer alır. Hacı Halil adlı kişilerin aynı kimse olup olmadıkları konusu tam açıklığa kavuşmamıştır.

HACI İLYAS MAHALLESİ: Kara surlarının Edirnekapısı-Eğrikapı bölümünün iç tarafında ve Tekfur Sarayı'nın doğusunda, Yatağan

mevkisinde, "Mahalle-i Mescid-i Hacı İlyas bin Abdullahi'l-Haşşab der Nahiye-i Balat" adıyla tanınan bir yerleşimdi. İlyas, İstanbul kuşatmasında topçubaşı olarak görev yapan bir Osmanlı askeriydi. Yaptırdığı mescidin vakıf tarihi 1495'tir. Burası şimdi Ayvansaray Mahallesi'ndedir.

HACI İSA MAHALLESİ: Yarımada'nın Haliç kıyısındaki tanınmış semti Balat'ta Hacı İsa isimli küçük cami şimdi de durmaktadır. Mahallesi de bu caminin çevresiydi. İsa Efendi, Sultan Fatih'in kürkçübaşısıdır. Hacı İsa Camisi şimdi Balat Mahallesi'nde yer almaktadır.

HACI KÜÇÜK AHMET ÇELEBİ MAHALLESİ: Mahmutpaşa Yokuşu'nun Sirkeci içlerine ulaşan ucunda şimdi de varlığını koruyan bir Hacı Küçük Camisi vardır. Buna ait eski yerleşim de olasılıkla bu caminin çevresinde gelişmişti. Küçük Ahmet, Fatih'in silahtarlarından biriydi ve aynı zamanda Kürkçüler Hanı içinde de bir mescidi bulunuyordu. Bu tarihi yerleşim merkezi şimdi Sururi Mahallesi arazisi içindedir. Buraya yakın Uzunçarşı civarında Fatih devrinde kurulan "Hacı Keşkek" isminde bir mahalleden de söz edilir. Banisi Hasanü'l-Keşkeki'nin olasılıkla aynı bölgede bir mescidi görülüyordu. Henüz Fatih devrinde yitip gitmiştir bu mahallenin adı.

HACI MUHYİDDİN MAHALLESİ: Bu küçük Osmanlı mahallesi Edirnekapısı'ndaki Mihrümah Sultan Camisi'nin doğusunda yer almaktaydı. Muhyiddin Efendi Sultan 2. Mehmet'in ekmekçibaşısı idi. İstanbul halkı günümüze gelemeyen mescidin banisi Muhyiddin Efendi'nin şimdilerde cadde üzerindeki bir benzin istasyonunun önünde duran kabrini bir "ziyaretgâh" diye tanırdı. Bu bölge şimdi Karagümrük Mahallesi'nin sınırlarında kalır.

HACI TİMUR MAHALLESİ: Vaktiyle "Macuncu" ismiyle tanınan bu eski mahalle, günümüzdeki Fındıkzade semti yakınında ve Çukurbostan Sarnıcı'nın (Mokios) güneyinden geçen Cevdet Paşa Caddesi ile bunun az güneyindeki "Üst Davutpaşa" semti arasında kalan bölgenin adıydı. Burada bazı dükkânlarda bir tür ilaç olarak kabul edilen "macun" üretirdi. Zamanımızda yeniden inşa edilen Macuncu Camisi de burada varlığını korumaktadır. Hacı Timur'un mescidi 1521'de vakfedilmiş olmasına karşın, kendisi Fatih'in fetih askerlerinden biriydi. Mescid ve mezar 1919'daki yangında tümüyle harap olmuştur. Şimdi bu bölge Seyit Ömer Mahallesi'ndedir.

HACI TİMURTAŞ MAHALLESİ: Tahtakale'nin Eminönü kıyısına yakın noktasında ve çok hareketli tarihi çarşı içinde, Kantarcılar

Caddesi kıyısında şimdi de varlığını sürdüren aynı isimli caminin çevresiydi. Bu eserin vakfiye tarihi 1467'dir. Eski mahalle günümüzde Unkapanı yakınında ve Haliç kıyılarına yayılan Sarı Demir Mahallesi'nin içinde kalmaktaydı.

HALİL PAŞA BURGOŞU MAHALLESİ: Eminönü'ndeki Yeni Cami'nin hünkâr kasrı altındaki taş kemer ile deniz arasında yer aldığı sanılan ilginç isimli bir küçük yerleşimdi. Bu bölge şimdi Rüstem Paşa Mahallesi'dir. Halil Paşa'nın burada kendi adıyla anılan bir mescidinin bulunduğu konusunda elimizde kesin bir kanıt ne yazık ki yoktur.

HARAÇCI KARA MEHMET MAHALLESİ: Bu isimdeki küçük cami, Unkapanı yakınında ve köprünün batısında, Kadir Has Üniversitesi'nin de doğusundaki Emir Buhari Dergâhı'nın yanında durur bugün. Fatih devrinin ulemasından olan bu zatın lakabı "Kırk Kenisa Oğlı" idi ve yerleşim o devride "Mahalle-i Mescid-i Kenisa Oğlıyyü'ş-Şehir bi-Haraci" adıyla tanınmaktaydı. Haliç yönündeki kısa bir bölümü zamanımıza ulaşan Roma surlarının hemen gerisindeki küçük cami ibadete açık olup, orijinal formunu yansıtmaz. Burası şimdi Cibali Mahallesi olarak tanınmaktadır. Bazı kaynaklar, Fatih devrinde bu civarda "Sinan Halveti" adında bir küçük mahallenin daha bulunduğundan söz ederler.

HIZIR BEY MESCİDİ MAHALLESİ: İstanbul'un Kadıköyü İlçesi'ne adını veren Hızır Bey, 2. Mehmet'in fetih sonrasında İstanbul'a "kadı" olarak atadığı ilk belediye reisimizdi. Kendi adını taşıyan camisi Unkapanı kıyısında ve Küçükpazar mevkisinde varlığını şimdi de korur. Hızır Bey 1459'da ölmüştür ve mezarı İ.M.Ç. Blokları kıyısındadır. Hızır Bey Camisi günümüzde eski semtin hemen bitişiğindeki Yavuz Sinan Mahallesi'nde yer alır.

HOCA ALAÜDDİN ÇELEBİ MAHALLESİ: Tahtakale Hamamı yakınında kurulan bu mahalleye adını veren cami, şekli çok değişmiş olsa da varlığını günümüzde de sürdürmektedir. Fincancılar Yokuşu çevresine yayılan mahallenin isim sahibi olan Alaüddin'in camisinin vakıf tarihi 1461'dir. Burası Roma döneminin sonlarına kadar önemli ticaret merkezlerindendi. Aynı bölge şimdi Rüstem Paşa Mahallesi içinde kalmaktadır.

HOCA FERHAD MAHALLESİ: Asmalımescid'de idi. Ama burası Beyoğlu'ndaki Asmalımescid değil, Divanyolu'ndaki 2. Mahmut Türbesi'nin güney doğusundan itibaren eski adliye binası karşısındaki Binbirdirek Sarnıcı'na uzanan arazileri kapsardı. Şimdi caminin yerinde iş hanları vardır. Hoca (Hacı) Ferhad 2. Mehmet'in ulemasındandı.

Yaptırdığı mescid yıkılıp, yerine Türk-Alman Dostluk Derneği binası inşa edilmişti. Eserin yeri, Alemdar Mahallesi ile bunun batısında, Cağaloğlu çevresindeki Molla Fenari Mahallesi'nin birleştiği ve aynı güzergâhtan Babıali Caddesi'nin geçtiği köşedeydi.

HOCA HAMZA MESCİDİ MAHALLESİ: Süleymaniye Camisi'nin doğusunda ve aynı külliyeye ait Dökmeciler Hamamı'nın az aşağısında şimdi de yerinde görülebilen caminin çevresindeki mahalleydi. Günümüzde Demirtaş Mahallesi sınırlarında kalan bu caminin banisi olan Hamza 15. yüzyılda yaşamıştı ve mescidinin vakıf tarihi 1464 idi.

HOCA HAYRÜDDİN MESCİDİ MAHALLESİ-1: Şimdi Yavuz Sinan Mahallesi'nde bulunan ve Unkapanı-Küçükpazar arasında yer alan eser üslupsuzdur ve "Üç Mihraplı Cami" ya da "Kazancılar Cami" adıyla da tanınır. Hayrüddin, Fatih'in hocalarındandı. Günümüzde de yerinde görülebilen eserinin inşa tarihi 1469'dur.

HOCA HAYRÜDDİN MESCİDİ MAHALLESİ-2: Karagümrük'teki Mesih Paşa Camisi civarındaydı. Yukarıda değindiğim Hayrüddin ile aynı kişi olduğu ve yerleşimin günümüzdeki Hırkaişerif Mahallesi hudutları içindeki eski Muhtesip İskender Mahallesi'nde bulunduğu iddia edilmektedir.

HOCA PİRİ MESCİDİ MAHALLESİ: Beyazıt Meydanı'ndaki otobüs duraklarının hemen gerisinde şimdi de duran camiye ahali ağzında, bölgede iş gören esnaf nedeniyle "Makasçılar Mescidi" de denirdi. 19. yüzyılda yeniden yapılan cami 1495 yılına ait vakfı olan mescidin eski üslubunu yansıtmaz. Bugün Beyazıt Mahallesi içindedir.

HOCA RÜSTEM MESCİDİ MAHALLESİ: Divanyolu'ndaki 2. Mahmut Türbesi'nin doğusunda ve Babıali Caddesi'nin Divanyolu Caddesi ile birleştiği noktadaydı bu cami ve mahalle. Aynı mevki günümüzde yoğun iş yerleriyle doludur. Mescid, 1495 yılında vakıf kaydına geçmişti. Bu yöre şimdi Alemdar Mahallesi'nin sınırlarındadır.

HOCA TEBERRÜK MESCİDİ MAHALLESİ: Bu değerli eserin mahallesi, Unkapanı yakınında ve Atatürk Bulvarı'nın Saraçhane'ye doğru çıkılırken sol yanında kalan Hacı Teberrük Mescidi'nden adını almıştı. 19. yüzyıldaki konumu "Yahya Güzel Sokağı" (Güzel Yahni) kıyısında idi ve bu nedenle 1476 vakıf tarihli mescid bu isimle de bilinirdi. Şimdi bu mekânlarda İ.M.Ç. Blokları vardır.

Ünlü "Kırk Çeşme Su Tesisleri" bu caminin su kemerine doğru az yukarısında ve Gazanfer Ağa Külliyesi yakınındaydı. Mescidin mahallesi, bunun arkasındaki Voynuk Şücaaddin Mescidi ile olan araziyi kapsamaktaydı. Burada ismi geçen hiçbir eserin zamanımıza ulaşa-

mamış olması gerçekten büyük bir kayıptır. Atatürk Bulvarı 1940'ların başlarında açılırken bunlar gibi daha başka pek çok tarihi miras ortadan kalkmıştı. Teberrük Mescidi sonraki yıllarda yanmış ve Bağdat ağası Osman bu eseri onartıp ayağa kaldırmıştı. Eskiden "Kırk Çeşme Mahallesi" hudutlarında olan mescidin yeri günümüzde, Unkapanı çevresindeki Hacı Kadın Mahallesi içindedir.

HOCA ÜVEYS MESCİDİ MAHALLESİ: Fatih-Karagümrük civarında ve Sirkeci garının arka tarafında aynı isimde eski mahalleler bulunmasına karşın burada sözünü ettiğim mahallenin bir zamanlar Beyazıt-Eminönü arasında uzanan Uzunçarşı Yokuşu civarında bulunduğu sanılmaktadır.

HOŞKADEM MESCİDİ MAHALLESİ: Fatih döneminden kalan bu şirin cami şimdi de durur. Saraçhane'deki Büyükşehir Belediyesi binasının arka tarafındaki mahalle bu caminin (önceki mescid) etrafında gelişmişti. Fetih şehitlerinden olan 18 sekbanın yattığı hazire ve yanındaki 1540 tarihli "On Sekiz Sekbanlar Camisi" de bunun yanında yer alır. Eseri yaptıran zat Fatih devrinden Sekbanbaşı Mehmet Ağa idi. Vakfiye tarihi 1477'dir. Burası günümüzde Kemalpaşa Mahallesi arazisi içindedir.

HOBYAR (HUBYAR) MESCİDİ MAHALLESİ-1: Sirkeci'deki Büyük Postane'nin arka tarafındaydı. Aynı yerdeki Hubyar Mescidini ilk olarak 1473'te Hoca Hubyar Efendi yaptırmıştı. Şimdiki cami ise aynı eserin erken 20. yüzyıl versiyonudur. Eski mahalle günümüzde de aynı ismiyle yaşamını sürdürmektedir.

HOBYAR (HUBYAR) MESCİDİ MAHALLESİ-2: Yarımada'daki ikinci "Hubyar" mahallesi ise, Cerrahpaşa Hastanesi'nin çok yakınındaydı. Ama buradaki mescidi zamanımıza dek yaşayamamıştır. Eski mahalle şimdi Cerrahpaşa Mahallesi içindedir, ki Cerrahpaşa Hastanesi'nin toplam alanı neredeyse bu yerleşimin arazisini kaplamaktadır.

İBN-İ MEDDAS MESCİDİ MAHALLESİ: Unkapanı ile Zeyrek'in arasında yer alan Haydar semtinin az kuzeyinde, Salih Paşa Caddesi çevresinde yer almaktaydı. Fatih devrinde buraya "Pabuççuoğlu Mahallesi" derlerdi. Eski mescidin kurucusu 1455'te ölen Başmakçızade Hüseyin idi. Mescidin vakfiye tarihi ise 1484'tür. Günümüzde Salih Paşa Camisi diye bilinmesi, 19. yüzyılda Salih Paşa'nın cami avlusuna bitişik bir çeşme yapmasıyla ilgilidir. Yerleşim günümüzde Cibali Mahallesi'nin sınırları içindedir.

İSA (ESE) KAPISI MESCİDİ MAHALLESİ: Cerrahpaşa hastanesinin tam batı sınırında yer alan ve bir Roma kilisesinden devşirilen

İbrahim Paşa Külliyesi'nin, mahallenin merkezinde yer aldığı bir yerleşimdi. Bu mevki aynı zamanda Roma İmparatoru 1. Konstantin'in 4. yüzyılda yaptırdığı İstanbul'un batı kara surlarının Marmara Denizi ile buluştuğu yerdir. Bu eski sur üzerindeki kapı, çok da uzak olmayan tarihlere dek burada mevcuttu, ama artık hiçbir izi kalmamıştır. Kitabın başlarında bu konuyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Fatih devrinde yerleşim yeri "İsa Kapusu Mahallesi" adıyla tespit edildiği için, 16. yüzyılda Mimar Sinan tarafından devşirilen külliye bu yerleşime mahalle olarak adını verememiş, aksine adını o kapıdan almıştır. Aynı mekân şimdi Cerrahpaşa Mahallesi ve hastanesi içinde kalmıştır.

İSHAK PAŞA CAMİ MAHALLESİ: Sultanahmet Çeşmesi'nin güneyinde ve Topkapı Sarayı'nın giriş kapısı olan Bab-ı Hümayun'un önünden denize doğru inen yokuşun sağ tarafındaki aynı isimli cami ve çok kötü durumdaki hamamdan ismini alan yerleşim yeridir. Adı geçen kişi Sultan 2. Beyazıt'ın sadrazamı idi. Eserleri 1480'li yıllardan kalmadır. Bu mekân şimdi Cankurtaran Mahallesi'ndedir.

İSKELE KAPISI MESCİDİ MAHALLESİ: Bu eski yerleşim yeri Unkapanı köprüsünün Yarımada tarafındaki eski iskeleden adını almıştı ve mescidsiz mahallelerdendi. Şimdi Yavuz Sinan Mahallesi içinde yer almaktadır.

İYULAHİRNA MAHALLESİ: İstanbul Yarımadası'nın batısını çizen Roma kara surları üzerinde ve Edirnekapısı'nın kuzeyindeki Eğrikapı mevkisinde bulunan Tekfur Sarayı çevresi, 10. yüzyıldan itibaren Roma imparatorlarının oturmaya başladığı "Blakernai Sarayı" bölgesiydi. Bu saraya "Vlaherna" da denilmekteydi. Türkler bu sarayın ismini kendi aksanlarına uygun "İyulahirna" biçiminde söylüyorlardı. Dolayısıyla, günümüze bir bölümü kalan bu sarayın çevresi de bu isme dayanarak İyulahirna Mahallesi adıyla tanınmıştır. Şimdi bu mekân Ayvansaray Mahallesi içinde yer almaktadır.

KALENDERHANE CAMİSİ MAHALLESİ: Şehzadebaşı'ndan Süleymaniye Külliyesi'ne giden yolun başındaki aynı isimli cami günümüzde de mevcuttur ve bir Roma kilisesinden (Akataleptos) Sultan 2. Mehmet devrinde Kalenderi dervişlerinin barınıp ibadet etmeleri için devşirilmiştir. Bölge günümüzde de aynı isimdeki Yarımada mahallesidir.

KANLI MESCİD MAHALLESİ: Bu yerleşim yerinin merkezindeki küçük mescid Sultanahmet Külliyesi'ne ait Arasta çarşısının civarındaydı. Mescidi yapanın adı bilinmese de, bu kişinin Fatih'in arabacıla-

rından, yani "kağnı"larından sorumlu olduğu konusunda bilgiler vardır. Kanlı sözü, bu "kağnı"dan türemiştir. Mekân şimdi Sultanahmet Mahallesi'nin içinde bulunmaktadır.

KARAKEDİ (KARAKADI) MESCİDİ MAHALLESİ: Gülhane'den Sirkeci'ye ilerleyen hızlı tramvay hattının ortalarında ve sağ kolda şimdi de görülen "Karaki Hüseyin Camisi'ne "Kara Kedi" de deniliyordu. Bunun vakıf tarihi 1483'tür. Çevresindeki mahalle daha çok Karaki Hüseyin Mahallesi diye tanınırdı. Hüseyin'in kileci olduğu ve sözcüğün bundan kaynaklandığı da söylenir. Caminin yer aldığı bölge eskiden Salkımsöğüt ismiyle bilinmekteydi. Cami ve çevresi şimdilerde Hocapaşa Mahallesi içindedir.

KARA ŞEMS MAHALLESİ: Tahtakale Yokuşu kıyısında ve Fatih'in kaptan paşalarından Yavaşça Mehmet Ali Şahin Paşa'nın camisinin çevresindeydi. Daha sonraları Rüstem Paşa Camisi'nin yerinde bulunan Hacı Halil Mescidi Mahallesi ile, Yavaşça Şahin Mahallesi arasında küçülerek bu hüviyetini yitirmiş ve bu iki mahalle içine karışıp "Vakf-ı Mescid-i Hacı Şemsü'ş-Şehir bi-Saka Şems" adıyla paylaşılmıştı. Mahalleye ismi verilen mescidin vakıf tarihi 1486 idi. Burası günümüzde Tahtakale Mahallesi bünyesindedir.

KASAP DEMİRHAN MAHALLESİ: Kasap Demirhan yahut da Ali bin Timurhan, Fatih Sultan Mehmet'in kasapbaşılarındandı. Zeyrek'te, 1480 vakıf tarihli camisi durmaktadır. Buna ait bir de çeşmesi olan eski yerleşim, şimdiki Cibali Mahallesi'nin güney sınırına yakın konumda bulunmaktadır.

KASAP İLYAS MAHALLESİ: Yarımada'nın ilk Müslüman-Türk mahallelerinden olan bu yerleşim yeri Cerrahpaşa Hastanesi'nin güney doğu köşesindeydi. Aynı isimli cami bugün de görülebilmektedir. Fetih ordusunda görev yapan İlyas'ın mezarı ise cami haziresindedir. Bu eski mahalle arazisi şimdiki Cerrahpaşa Mahallesi'nin güney-doğu ucuna doğru yayılmaktaydı.

KÂTİP MUSLİHİDDİN MESCİDİ MAHALLESİ: "Yazıcı Camisi" diye de tanınan bu eski eser, Çarşamba semtinin kuzey batısındaki Draman sırtlarındaydı. Fatih döneminden kalan eser günümüzde yenilenmiş haliyle aynı yerde varlığını sürdürmektedir. Tarihi mahalle Edirnekapısı'nın kuzeyindeki Derviş Ali Mahallesi ile bunun da kuzeyinde kalan şimdiki Ayvansaray Mahallesi'nin buluşma noktasındaki "Yazıcı Cami Sokağı" çevresini kapsıyordu.

KÂTİP SİNAN MESCİDİ MAHALLESİ: Kumkapı-Kadırga arasındaki sırtlarda ve Beyazıt'ın güneyinde yer alan bu eski mahallenin

1510 vakıf tarihli mescidi "Merdivenli Mescid" diye de tanınır. Sinan, Fatih Sultan Mehmet'in kâtipliğini yapmasıyla birlikte mutfak eminliği görevini sürdürmekteydi. Mahallesi şimdi, Divanyolu'nun güneyindeki Emin Sinan Mahallesi içinde kalmıştır.

KAZGANİ SADİ MESCİDİ MAHALLESİ-1: Bu isimde iki mahallenin olması ilginçtir. Belki de ikisi aynı bölgeyi tarif ediyordu, çünkü gerçekten de birbirlerine uzak sayılmazlar. 1956 yılındaki imar ve yeni yol açma faaliyetleri sırasında yıkılan mescid, Aksaray meydanında (!) şimdi de yerinde görülebilen Murat Paşa Camisi'nin az güneyindeydi. Fatih'in kazancıbaşılarından olan Sa'di'nin yerleşim yeri, Vatan ve Millet Caddelerinin Aksaray'a yakın buluşma noktalarında ve Molla Gürani Mahallesi'nde yer almaktaydı.

KAZGANİ SADİ MESCİDİ MAHALLESİ-2: Bu mahalle, Kumkapı-Yenikapı arasında ve Ermeni Patrikhanesi'ne yakın konumda yer alan Cerrah İshak Mescidi çevresindeydi ve bu isimle de bilinmekteydi. Caminin karşısında bir de sıbyan mektebi dururdu. Fatih'in de hekimi olan İshak'ın mescidinin "kazgani" adıyla tanınması, daha sonra burayı onartan kişinin "Kazancı Kulu Yusuf Sinanüddin Efendi" olmasından kaynaklanmaktaydı. Mahallenin bulunduğu yer Divanyolu Caddesi'nin güneyinde, günümüzün Saraç İshak Mahallesi sınırlarında kalmıştır.

KEMAL PAŞA MESCİDİ MAHALLESİ: Şehzadebaşı ile Laleli-Çukurçeşme arasında, Gençtürk Caddesi civarındaydı. Şekli değişen cami bugün de yerindedir. Fatih döneminde yaşayan Kemal Paşa, ünlü bir âlimdi. Günümüzde de aynı isimle tanınan bu eski mahalle, Laleli semtinin, Şehzadebaşı'na doğru az kuzeyindedir.

KEYCİ HATUN MESCİDİ MAHALLESİ: Fatih devrinden kalan camisi günümüzde Aksaray-Haseki yolunun başında ve sol koldaki set üzerinde varlığını korur. "Keyci", dağlayarak yaraları tedavi eden kişinin mesleki unvanı idi. Zamanımıza ulaşabilen caminin vakıf kaydı 1485'tir ve şimdi bu yöre adını Hürrem Sultan'dan alan Haseki Sultan Mahallesi sınırlarındadır.

KİRMASTI MESCİDİ MAHALLESİ: Fatih'te, Bozdoğan su köprüsü ve tarihi itfaiye binası yakınındaki eski "At Pazarı" mevkisinin batısında, Fatih Külliyesi avlusunun Boyacı Kapısı dışından kuzeye inen araziler üzerindeydi. İlk kurulduğunda Fatih Külliyesi'nin de merkezinde olduğu nahiyenin sınırlarında kalıyordu. Mahallenin o yıllardaki adı bir hayli uzundu: "Vakf-ı Merhum Mevlana Sinanüddinü'ş-Şehir bi Kirmastı Bera-yı medreseteyn ve mescid-i şerif der Mahruse-i İstanbul

ve mekteb der Kırmastı." Şimdi bu bölge Ali Kuşçu Mahallesi içinde kalmıştır.

KIRK ÇEŞME MAHALLESİ: Mescidsiz az sayıdaki mahallelerden biri olan bu eski yerleşim, Saraçhane'deki su köprüsünün batı bölümünde görülen Gazanfer Ağa Külliyesi'nin yanındaydı. Adını aldığı Kırk Çeşme Tesisleri'ne ait çeşme grubu 1940'lara dek burada mevcuttu. İlk yapılışları Fatih devrindeydi. Burada bir de "Topçu Urban Evleri Mahallesi" diye bir yerleşim yeri vardı. Adı geçen bu kişi fetih sırasında Fatih Sultan Mehmet adına büyük "şahi" topunu döken Macar asıllı Urban (Fatih'in vakfiyesinde Vurban) olduğu ve "Papatya" adında bir de Hıristiyan kızı bulunduğu sanılmaktadır. Urban bu evleri kızına devretmişti.

Mahalle sonraki yıllarda Kırk Çeşme Mahallesi'ne katıldı ve adı unutuldu gitti. Eski asırlarda bu mevkideki Manastır Mahallesi'nin varlığından söz edilir. Büyük olasılıkla bu yerleşim Kırk Çeşme Mahallesi diye bilinen yerdi. Kiramarte adındaki bu küçük manastırı Sekbanbaşı İbrahim Ağa mescide dönüştürmüştü. Günümüzde bu eserlerden geriye hiç bir şeyin kalmadığı mevkiler Zeyrek Mahallesi içindedir.

KIZ AHMET EFENDİ TEKKESİ MESCİDİ MAHALLESİ: Varlığı tam bilinemeyen bu mescid, Millet Caddesi'nin güney kanadındaki Molla Gürani haziresi yakınında ve Fındıkzade'ye doğru, Nevbahar Mahallesi çevresinde yer almaktaydı. İsminden de anlaşıldığı gibi 1519 vakfiyeli cami aynı zamanda dergâh olarak da kullanılıyordu. Fetih zamanından Seyit Ali Halife'nin yaptırdığı bir mescid idi bu. Aksaray'ın yaşadığı korkunç 1918 yangınında büyük hasar gördü ve sonraki yıllarda ortadan kalktı, unutuldu. Bu eski yerleşim günümüzde Haseki Sultan Mahallesi içinde kalmıştır.

KIZIL MİNARE MESCİDİ MAHALLESİ: Horhor'un Aksaray'a yakın mevkisinde şimdilerde de varlığını korumayı başaran, ama şekli epeyce değişmiş caminin çevresindeydi. Fatih döneminde yaşamış "Kiremitçi Pir Mehmet" adını taşıyan şahsın eseri olan bu caminin minaresi de onun mesleğini yansıtır biçimde tuğladandır. Eski yerleşim bölgesi günümüzdeki İskenderpaşa Mahallesi içindeydi.

KIZTAŞI MESCİDİ MAHALLESİ: Bu mahallenin konumunun, adının hatırlatmasına karşın, Saraçhane'deki şimdi de bilinen meşhur Kıztaşı yöresinde olmadığı, Fatih Camisi'nin batısındaki Malta Çarşısı'nın az ilerisinde ve Hafız Ahmet Paşa Külliyesi'nin yakınlarında, Kumrulu Mescid civarında yer aldığı sanılmaktadır. Eskiden burada dikili bulunan bir Roma sütunundan dolayı bölgeye Kıztaşı denmişti.

Zaten bu sütun ortadan kalktıktan sonra, Saraçhane'deki semte de adını veren ve 5. yüzyılda İmparator Marcianus tarafından buraya dikilen ünlü sütuna Türkler "Kıztaşı" demeye başlamışlardı. Kıztaşı Mescidi Mahallesi'ne adı verilen mescidin nerede olduğu bilinememekle beraber, belki yakınındaki Kumrulu Mescid'in bu mescid olduğunu düşünmek gerekebilir. Bu eser, Fatih Külliyesi'ni inşa eden Atik Sinan'a aittir. Bölge günümüzde Ali Kuşçu Mahallesi içinde bulunmaktadır.

KOVACI DEDE MESCİDİ MAHALLESİ-1: Eski mescid, Fatih'in Çarşamba semtinde, Yavuz Selim'e yakın konumda, Darüşşafaka Caddesi'nin kuzey ucundadır ve ilk şekli çok değişmekle beraber zamanımıza ulaşmayı başarmıştır. Sözü geçen "dede", Fatih döneminde yaşamış ünlü şeyhlerden Sevündük Şücaattin-i Halveti'dir ve banisi olduğu eseri şimdi, Atikali Mahallesi'nin Balat Mahallesi ile birleştiği noktada yer almaktadır.

KOVACI DEDE MESCİDİ MAHALLESİ-2: Aynı isimli diğer bir Yarımada mahallesi daha... Günümüzde Yenikapı'daki Eleuterios Limanı kazılarının yapıldığı Langa semti civarında ve Teodosius Limanı diye de bilinen ve çok önemli arkeolojik alanın az kuzeyinde yer almaktaydı. Bu bölge "Cellat Çeşmesi Mevkisi" diye bilinirdi. Bu mescidi yapan değil de bir dergâh olarak geliştiren zat, Horhor'da bugün de haziresi duran Ekmel Tekkesi Şeyhi Koğacızade Mehmet Efendi idi. Burası günümüzde eski tarihi görünümünden çok uzaklaşmış ve "çirkin bina-araç-işyeri" boğuntusu içinde kalmıştır. Bu eski yerleşim, Aksaray Mahallesi sınırlarındadır.

LALA HAYRÜDDİN MESCİDİ MAHALLESİ: Bu mescid Romalılara ait çok eski "Halkopreteia Kilisesi"nden Fatih döneminde devşirilen küçük bir yapıydı. Eserin zamanımıza ulaşabilen çok az bir kısmı, Ayasofya'nın batısından Gülhane'ye doğru inen Alemdar Yokuşu'nun kıyısındaki bulunan Zeynep Sultan Camisi'nin güney köşesinde ve bir otoparkın içindedir. Bu mekân günümüzdeki Alemdar Mahallesi'ndedir.

LANGA MAHALLESİ: "Vlanke", "Blanka" yahut da "Ulange" olarak da adı geçen ve Osmanlı döneminden yakın tarihlere dek bostanlık olarak kullanılan bu yerleşim yeri Yenikapı'daki Teodosius Limanı'nın kuzey batısındaydı. Ünlü Langa Mahallesi şimdi ise Aksaray Mahallesi içindedir.

LİBS (LEBSİ) MANASTIRI MAHALLESİ: Kazasker Alaüddin Fenari Efendi tarafından Fenari-İsa Camisi'ne dönüştürülmüş olan (17. yüzyılda İsa Efendi'nin bazı düzenlemeleri sonucunda ikisinin

adıyla anılmaya başlanmıştır) bin yıllık bu Roma kilisesi günümüzde Vatan Caddesi'nin Aksaray'a yakın mevkisinde durur. Eskiden burada var olan Halıcılar Köşkü dolayısıyla "Halıcılar Köşkü Camisi" adıyla da bilinirdi ve bu bölge bütünüyle "Yenibahçe Çayırlığı" olarak tanınıyordu. Tarihi kilise asırlar öncesinde burada var olan Likos Deresi kıyısında idi. Burası şimdi İskenderpaşa Mahallesi sınırlarında yer almaktadır.

MAHMUT PAŞA CAMİSİ MAHALLESİ: Çemberlitaş'ın az kuzeyinde yer alıyordu. Günümüzde İstanbul'un en hareketli ve tarihi çarşılar bölgesine adını veren Mahmut Paşa, 2. Mehmet'in sadrazamlarındandır. Buradaki külliyesi 1462-3 tarihlidir, ama vakıf kaydı 1473'tür ve şimdi Molla Fenari Mahallesi içindedir.

MANASTIR MESCİDİ MAHALLESİ: Kiliseden devşirilen bu çok küçük mescid halen Millet Caddesi'nin Topkapı'ya yakın noktasında, Pazartekke Tramvay Durağı'nın karşısında ve kaldırımın kıyısında durur. Burası aynı zamanda Şehremini Mahallesi'nin de kuzey sınırıdır.

MANİSALI MAHMUT MESCİDİ MAHALLESİ: Bu eser Fatih-Saraçhane'deki tarihi Kadınlar Pazarı yakınında, orijinal formu çok değişmiş halde yine de varlığını koruyabilmiştir. Mahallesi bu mescid çevresinde ve "At Pazarı"na doğru uzanan sokaklarda gelişmişti. Cami, yakınında yer alan karakol nedeniyle "Kul Camisi" diye de tanınırdı. "Magnisalı Mahmut Çelebi" 1494'te öldü. Ama eserinin vakıf tarihi 1503'tür. Cami ve çevresi bugün Zeyrek Mahallesi içindedir.

MEHMET PAŞA MESCİDİ MAHALLESİ: Vefa ile Unkapanı-Küçükpazar arasındaki Hoca Gıyaseddün Camisi civarında ve Vefa Camisi'ne yakın konumdaydı. Yerleşime, Hoca "Gıyasüddin Mescidi Mahallesi" de denilmekteydi. Bu şahıs Fatih'in hocası Akşemsettin Efendi'nin kardeşinin oğlu idi ve "Paşa Çelebi" lakabıyla tanınırdı. Ama yerleşimin "Mehmet Paşa" ismiyle anılması, burada Ağa Kapusu'na doğru bir mescid daha bulunduğunu, bunun banisinin de "Kara Mehmedü'l-Haraci" olduğunu açıklamaktadır. Bu nedenle, vakıf tarihi 1474 olan ve sonra unutulan bu ismin mahalleye verildiği, ama daha ilerideki tarihlerde Hoca Gıyasüddin adının öne çıktığı anlaşılmaktadır.

MERCAN AĞA MESCİDİ MAHALLESİ: Kapalıçarşı'nın Örücüler Kapısı'nın yaklaşık elli metre aşağısında Mercan Ağa Camisi çok değişime uğramış biçimiyle zamanımıza dek ulaşabilmiştir. Orijinali Fatih devrinde yapılan 1473 vakıf tarihli bu eser, asırlar boyunca bu hareketli çarşı bölgesinin de "Mercan" adıyla anılmasına neden olmuştur. Burası

günümüzde de Mercan Mahallesi'dir. Bu bölgede, ismi daha Fatih devrinde unutulup giden "Sırt Hamamı (hamalı?) Mahallesi" adında da küçük bir yerleşimin bulunduğu sanılır.

MESİH PAŞA MESCİDİ MAHALLESİ: Laleli'deki, eski Roma kilisesi olan Mirelaion'dan 15. yüzyılın sonlarına doğru devşirilen ve vakıf tarihi 1501 olan Mesih Paşa Camisi'nin (Bodrum Camisi) çevresiydi. Şimdi de bu böle Mesih Paşa Mahallesi olarak bilinir. Mesih Paşa, Sultan 2. Beyazıt'ın sadrazamıydı.

MİMAR AYAS MESCİDİ MAHALLESİ: Saraçhane'deki İstanbul belediyesi binasının güney batısında ve Horhor Caddesi başında vaktiyle vakıf tarihi 1474 olan bu isimde bir mescid vardı. Bulvarın açılması ve o heyula belediye binasının 1960'ların başlarında yapılmasıyla, tarihi bölgenin otantik özelliği ve buradaki eski mahalleler tamamen yitip gitmiştir. Bölge günümüzde İskenderpaşa Mahallesi içinde yer alır.

MİMAR KEMALOĞLU MESCİDİ MAHALLESİ: Laleli Camisi'nin yakınındaydı. Vaktiyle Beyazıt Külliyesi mimarlarından Kemalüddin Ağa'nın burada vakıf tarihi 1462 olan küçük bir mescidinin bulunduğu söylenir. Ama bu tarihe bakıldığında, şahsın 1506 tarihli Beyazıt Camisi inşaatında hayli ihtiyarlamış ve belki de mesleğini icra edemeyecek bir durumda olduğunu anlamak olasıdır. Bu nedenle "Kemaloğlu" lakabının öne çıkması, mescidin banisinin oğlu Mehmet'ten geldiğini kanıtlar niteliktedir. Bu bölgeler şimdi Laleli semti içindedir.

MİMAR ATİK SİNAN-KUMRULU MESCİD MAHALLESİ: Günümüzde Fatih'teki Malta Çarşısı'nın az batısında ve Çarşamba yolu üzerinde yer alan "Kumrulu Mescid"in diğer adıydı bu. Fatih Külliyesi'nin mimarı Atik Sinan'ın adını taşıyan bu mekân, şimdiki Atikali Mahallesi'nin sınırlarındadır.

MİMAR SİNAN MESCİDİ MAHALLESİ: Fatih Külliyesi'nin mimarı Atik Sinan'ın Haydar taraflarındaki Âşık Paşa Mescidi yanında bir zaviyesi vardı. Mahallesi de bundan adını almıştı. Daha önceki adı ise Sarı Saltuk Mahallesi idi. Sonradan Âşık Paşa Mahallesi'ne katılmıştır. Günümüzde Küçükmustafapaşa'ya yakın konumda olan bu yerleşim, artık Yavuz Sultan Selim Mahallesi içindedir.

MİRZA BABA MESCİDİ MAHALLESİ: Yarımada'nın güneyinde ve Marmara kıyılarındaki Langa ile, yeri Cerrahpaşa Hastanesi'nin deniz tarafında olan Kasap İlyas Mahallesi arasında bir yerde idi. Sahil yolunun iç kısmında, hastanenin güney doğusunda yer alan bu eser eski bir Roma manastırından devşirilmiş ve Etyemez Tekkesi adıyla kayda

geçirilmişti. Kurucusunun adı Şeyh Mirza Baba İbn-i Ömerü'l-Buharî idi. Vakfiyesi 1482 tarihli olan mescidin yer aldığı bölge sonradan Koca Mustafa Paşa Nahiyesi'ne bağlandı. Şimdi buraları Cerrahpaşa Mahallesi'nin deniz yönünde kalmaktadır.

MOLLA AŞKİ (MEVLANA AŞKIY) MESCİDİ MAHALLESİ: Molla Mevlana Abdürrazzakü'l-maruf-bi-Aşkıy Efendi, Fatih devrinin tanınmış bir şairiydi. Bugün aynı isimli camisi Ayvansaray-Balat arasındaki tepelik bir noktadadır. Camin yanında yıllardır boş duran arsada son zamanlarda bir kültür parkı yapılmıştır ve İstanbul'un en güzel manzaralarından biri bu noktadan seyredilir. Mahalle, "Molla Aşki" adını 2009'a dek korumuştur. Ama aynı yerleşim günümüzde Ayvansaray Mahallesi içinde kalmış durumdadır.

MOLLA FENARİ MESCİDİ MAHALLESİ-1: Yayın dünyasının hareketli merkezi Cağaloğlu-Çatalçeşme'deki bu minik cami hâlâ durur. Yusuf Bali Mescidi diye tanınan bu eserin banisi olan zat aslında, İstanbul'un fethinden önce yaşama veda eden "Yusuf Bali Fenari Efendi" değil, bunun oğlu Alaüddin Ali Efendi'dir. Günümüzde bu eski yerleşim bölgesi Molla Fenari Mahallesi içinde yer almakla beraber, aynı adı taşıyan camisi, mahallenin doğusundaki Alemdar Mahallesi sınırlarında, Molla Fenari ve Ticarethane Sokaklarının buluştuğu noktada kalmıştır.

MOLA FENARİ (AHMET PAŞA) MESCİDİ MAHALLESİ-2: Bu Molla Fenari Mescidi Mahallesi ise, Çemberlitaş'ın kuzeyindeki arazide idi. Fenari Ahmet, Yusuf Bali Efendi'nin oğlu olarak Fatih devrinde yaşamıştı. Zamanımıza ulaşamayan mescidin 1495 tarihli olduğu sanılır. Ahmet paşa, yukarıda sözünü ettiğim Molla Ali Fenari'nin kardeşiydi. Adı geçen bölge şimdilerde yine Molla Fenari Mahallesi sınırlarındadır.

MOLLA GÜRANİ MESCİDİ MAHALLESİ-1: Tarihi Yarımada'da üç ayrı mahallesi olan Molla Şemsettin Gürani, Fatih devrinin ünlü hocalarındandır. Millet Caddesi üzerinde ve Aksaray-Topkapısı arasında, Fındıkzade'ye çok yakın konumda, şimdi sadece haziresinin bir kısmı kalan 1471 tarihli Molla Gürani Mescidi'nin vakfiye tarihi ise 1484'tür. Bu eski mahalle şimdi de aynı bölgede, aynı isimle varlığını sürdürmektedir.

MOLLA GÜRANİ MESCİDİ MAHALLESİ-2: Aynı hocanın ikinci mahallesi Vefa'da şimdi de görülebilen camisinin çevresinde gelişmişti. Gürani bu eserini, Aya Teodosius Kilisesi'nden devşirmiştir. Bu kilise-cami şimdi Süleymaniye yakınındaki Hoca Gıyasettin Mahallesi

ile Hoca Hüsrev mahallelerinin buluştuğu yerdeki Tirendaz Sokağı'nın Hoca Gıyaseddin Mahallesi tarafında kalmıştır.

MOLLA GÜRANİ MESCİDİ MAHALLESİ-3: Şemsettin Gürani'nin "Merdivenli Mescid" diye de tanınan küçük bir eseri de Beyazıt-Mercan civarında idi ve mahallesinin üst sınırı şimdiki İstanbul Üniversitesi'nin kuzey duvarlarına dek yayılmıştı. Eski mahalle sonradan Mercan Ağa Mahallesi içinde kalmıştır.

MOLLA HÜSREV MESCİDİ MAHALLESİ: Günümüzde Vefa'daki Vefa Lisesi'nin karşı köşesinde yer alan Molla Hüsrev Camisi Fatih devrinden kalmıştır ve adını verdiği eski mahalle bu eser çevresinde gelişmişti. Küçük caminin 1465'te de vakıf kayıtları yapılmıştır. Eskiden bu bölge "Taş Tekneler" diye tanınıyordu. Şimdi ise yerleşimin adı yine Molla Hüsrev Mahallesi'dir.

MOLLA KESTEL MESCİDİ MAHALLESİ: Şehzadebaşı ile Laleli arasında kalan ve "Çukurçeşme" adıyla bilinen bölgede yer alıyordu. Fatih devrinden olup vakfiyesi daha geç bir tarihte, olasılıkla Molla Kestel'in 1495'te (ya da 96) öldüğü tarihten yedi yıl sonra, 1502'de düzenlenmiştir. Bu mahalle 1934 tarihinde şimdi de aynı adıyla varlığını sürdüren Kemal Paşa Mahallesi sınırlarına alınmıştı.

MOLLA ŞEREF MESCİDİ MAHALLESİ: Vatan Caddesi'nin Aksaray'a yakın konumunda ve Fenari İsa Camisi'nin karşı yönünde şimdi de görülebilen Molla Şeref Camisi, çevresindeki mahallenin merkezinde bulunmaktaydı. Şeref Efendi, Fatih zamanında Kırım'dan İstanbul'a geldiğinde elli yaşlarındaydı. Burası şimdi Molla Gürani Mahallesi'nde kalmıştır.

MOLLA ZEYREK MAHALLESİ: 1934 yılında Fatih'teki Sinan Ağa Mahallesi sınırlarına katılan bu çok eski yerleşim şimdiki Zeyrek Mahallesi'nin biraz kuzeyinde, İmaret Camisi (eski Pentepoptes Kilisesi) çevresinde, Fatih Külliyesi'nin Haliç'e doğru aşağı kısmında yer almaktaydı. Zeyrek Mehmet Efendi, Fatih döneminin en tanınmış bilginlerindendi.

MUHYİDDİN KOCAVİ MESCİDİ MAHALLESİ: "Karanlık Mescid" diye de bilinen bu eser Fatih Külliyesi'nin biraz kuzey doğusunda ve Haydar'a yakın Âşık Paşa Camisi yönünde, günümüzdeki Kadir Has Üniversitesi'nin arka tarafındaydı. Fatih devrindeki unutulmuş mahallelerden olan bu çok eski yerleşim bölgesi şimdi Cibali Mahallesi içinde bulunmaktadır.

MUHTESİP İSKENDER MAHALLESİ: Yarımada'nın batısındaki Karagümrük Mahallesi'nin biraz güneyinde halen duran aynı isimli

caminin etrafında oluşan mahalle "İstamad" diye garip bir isimle de adlandırılırdı. Bu isim, Fatih Sultan Mehmet'in dayesinin eşi İstamadzade Ahmet'ten gelmiş olabilir. Kabakulak Mescidi diye de tanınan eserin banisi İskender bin Abdüsselam, Fatih devrinde bir tür kadı yardımcısı olan "istihap ağası" görevini sürdürüyordu. Camisinin vakfa geçiş tarihi ise 1505 idi. Muhtesip İskender Mahallesi günümüzde Hırkaişerif Mahallesi hudutlarında kalmıştır.

MURAT PAŞA CAMİSİ MAHALLESİ: Aksaray'da, Vatan ve Millet Caddelerinin kavşağında duran bu eser Fatih döneminin anıtsal yapılarından biridir. 1469 tarihli caminin banisi olan Murat Paşa, Fatih'in "vezir" statüsündeki önemli devlet adamlarındandı. Eserinin vakıf tarihi 1472'dir. Mahalle, aynı zamanda bir nahiye merkezi olarak da tanınmaktaydı. Yakın tarihlerdeki yeni düzenlemede Molla Gürani Mahallesi içine alınmıştır.

MUSTAFA BEY MESCİDİ MAHALLESİ: Şehzadebaşı'nın biraz güney batısında ve Aksaray'a yakın bir konumda bulunan Sofular semtinin baş tarafında idi. "Reisü'l-Bevvabin Mustafa bin Abdullah"ın buradaki mescidinin vakıf tarihi 1469'dur. Kendisi de bu yıl ölmüştür. Mescid, 1918'deki büyük Aksaray yangınında harap olup gitmiş, adını verdiği eski mahallenin arazisi ise günümüzde İskenderpaşa Mahallesi içinde kalmıştır.

NAKİLBENT MESCİDİ MAHALLESİ: Yerleşime adını veren mescid (şimdi camidir), Sultanahmet Camisi'nin güney doğusunda, büyük bir halı mağazasının altında yer alan "Nakkaş Sarnıcı"nın hemen arka tarafında şimdi de durur. Nah(k)ilbent Hasan Efendi, Fatih devrindeki şenliklerde "nahıl" denilen ve ağaca benzeyen bol süslemeli bir balmumu sütunu halkın arasında, şenlik konvoylarında dolaştırmasıyla ünlenmiş ve bu işi meslek edinmiş bir zattı. Mescidinin vakıf tarihi 1502'dir. Burası şimdi Küçük Ayasofya Mahallesi sınırlarında kalmaktadır.

NALLI MESCİT MAHALLESİ: Bu eser günümüzde Cağaloğlu'ndaki Babıali binasının Sirkeci'ye bakan batı yönünde ve "Babıali-Ankara Caddesi" diye bilinen yokuşun üzerinde durur. Eserin ilk yapılışı Fatih devrindeydi. Banisi ise Akşemsettin Efendi'nin akrabası olan Hoca Ali Efendi'dir. Minaresindeki "nal" motifinden dolayı bu isimle tanınan mescidin mahallesi de bunun çevresinde gelişmiştir. İstanbul Valiliği merkezine bitişik olduğundan dolayı "Vilayet Camisi" diye de bilinen eser günümüzde Hocapaşa Mahallesi'ndedir.

NEVBAHAR MESCİDİ MAHALLESİ: Fatih'in ekmekçibaşılarından olan Muhyiddin İsa'nın yaptırdığı mescidin vakıf mütevellisindeki

kaydı "Nevbaharzade" idi. Kanuni Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan'ın cariyesi olan "Nevbahar"ın, bu eseri 16. yüzyılda onarttığı için onun ismiyle tanındığını belirten kaynaklar vardır. Mahalle ve mescidi günümüzdeki Mevlanakapı ve Fındıkzade arasında, Kocamustafapaşa'nın kuzeyinde yer alıyordu. O eski Nevbahar Mahallesi bugün ise Haseki Sultan Mahallesi içindedir.

NÖVBETHANE MAHALLESİ: Gülhane Parkı'nın, dolayısıyla Topkapı Sarayı'nın batı duvarlarını (Sur-i Sultani) oluşturan bölgede ve Sirkeci Tren Garı'nın gerisinde, Demirkapı mevkisinde yer alan bu küçük yerleşim bölgesi, aslında bir mahalle ölçeğinde bile değildi. Nöbethane yapısı burada bulunduğundan çevresi de aynı isimle tanınırdı. Şimdi Hocapaşa Mahallesi içinde kalmıştır.

NİŞANCI CAMİSİ MAHALLESİ: Kumkapı'daki yılların kadim Nişancı semti, İstanbul'da üç adet olan Nişancı semtlerinin (Kumkapı-Eyüp-Atikali) en eskisidir. Buradaki cami halen cadde üzerinde durmaktadır. Nişancı Karamani Mehmet Paşa bu eserini 1475'te yaptırmıştır. Nişancı semti, günümüzde aynı isimdeki bir Yarımada mahallesidir.

NURİ DEDE MESCİDİ MAHALLESİ: Nuri (Nurlu) Dede'nin 1475 tarihli mescidi Topkapısı içlerindeki Çapa semtindeydi. Daha sonradan Fındıkzade yakınındaki Deniz Abdal Mahallesi içine alındı ve zamanımızda da artık Şehremini Mahallesi'ndedir.

ODUN KAPISI MAHALLESİ: Unkapanı ile Eminönü-Zindan Kapısı iskelesi arasında ve Haliç surlarındaki kapıdan adını alan bu küçük mahallenin mescidi bulunmuyordu. İstanbul'a deniz yoluyla gelen odunlar buradaki iskeleye indirilip depolara kaldırılırdı. Aynı yerleşim günümüzdeki Sarı Demir Mahallesi'ndedir.

ORYA KAPI MAHALLESİ: Yeni Cami'nin gerisindeki Bahçekapı mevkisinde yer almaktaydı. Adını, Romalıların Haliç surları üzerindeki "Porta Orea"dan aldığı sanılır. Burası aynı zamanda Romalıların en hareketli limanlarından olan "Neorion"un sınırlarında kalıyordu. Olasılıkla bu eski mahalle günümüzdeki Rüstem Paşa yahut buna doğudan bitişik Hobyar Mahallesi'nde yer almaktaydı.

ORUÇ GAZİ MESCİDİ MAHALLESİ: Aksaray'daki Pertevniyal Valide Camisi'nin arka tarafında bir zamanlar yer alan Oruç Gazi Mescidi'nin vakıf tarihi 1491 idi. Bu mekân şimdiki İskenderpaşa Mahallesi hudutlarında kalmaktadır.

PERAKENDE MESCİDİ MAHALLESİ: Tarihi Yarımada'nın kuzey bölgesindeki Atikali ile Balat Mahallelerinin arasında uza-

nan Salmatomruk Caddesi'nin doğusundaki mescidi, Fatih Sultan Mehmet'in sekbanbaşısı Kasım Ağa yaptırmıştı. Eserin vakıf tarihi ise 1503'tür. Günümüzde bu bölge "Kasım Odaları Sokağı"nın da içinde bulunduğu Derviş Ali Mahallesi'ndedir.

PİRİNÇCİ SİNAN MESCİDİ MAHALLESİ: Fatih'te ve Karagümrük yakınındaki Eski Ali Paşa durağının kuzeyinde idi bu eser. Fatih'in saray erzakçılarından olan Sinan Ağa'nın bu küçük mescidinin vakıf tarihi ise 1504'tü. Burası şimdi Hırkaişerif Mahallesi'dir.

SAMANVİREN MESCİDİ MAHALLESİ-1: (Samanviren-i Evvel) Eminönü-Tahtakale-Uzunçarşı arasında günümüzde de görülen ve vakfiyesi 1478 olan bu mescidi "Samanviranlu Hoca Sinan Efendi" yaptırmıştı. Şimdi burası Süleymaniye Mahallesi'nde bulunuyor.

SAMANVİREN MESCİDİ MAHALLESİ-2: (Samanviren-i Sani) Aynı isimdeki ikinci mescid de günümüzde varlığını Tahtakale yokuşunun ortalarında ve Fincancılar mevkisinde korumaktadır. Bulunduğu bölge günümüzdeki Mercan Mahallesi'dir.

SAMATYA KAPUSU MAHALLESİ: Adından da anlaşılacağı gibi, yerleşim yeri Marmara surları üzerindeki Samatya Kapısı civarındaydı. "İpsomatya Mahallesi" olarak da tanınan bu yerleşim şimdi Kocamustafapaşa Mahallesi'ndedir.

SANCAKTAR HAYRÜDDİN MESCİDİ MAHALLESİ: Fatih Sultan Mehmet'in sancaktarlarından olan Hayrüddin'in bir Roma manastırı şapelinden (Gastria) dönüştürdüğü küçük eseri günümüzde Samatya'nın iç tarafında ve Sulu Manastır diye tanınan Surp Kevork Ermeni Kilisesi yakınlarında durmaktadır. Bu eski yerleşim günümüzde Kocamustafapaşa Mahallesi içindedir.

SARI BEYAZIT MESCİDİ MAHALLESİ: Yöreye adını veren ve Vefa ile Süleymaniye arasında, aynı isimli sokakta bulunan bu eski eseri şimdi de görebilmek olasıdır. Fatih döneminden kalan Sarı Beyazıt'ın bu küçük mescidi 1470 tarihlidir. Mahallesi de bu mescid çevresindeki yokuş sokaklardan oluşuyordu. Bu bölge zamanımızda, perişan bir görünüm sergileyen Hoca Gıyasettin Mahallesi'ndedir.

SARI MUSA MESCİDİ MAHALLESİ: Aksaray-Fındıkzade arasında uzanan Millet Caddesi üzerindeki Molla Gürani Haziresi yakınında ve eskiden var olan "Tevekkül Hamamı" civarında yer alıyordu. Musa Efendi, Fatih devri şeyhlerindendi. Galata'da da bir camisi vardı. Ama adı geçen mahallesi Yarımada'daki bu semtteydi. Günümüzde burası Molla Gürani Mahallesi'dir ve aynı bölgedeki "Sarı Musa Sokağı" Vatan ve Millet caddeleri arasında uzanır.

SARI NASUH MESCİDİ MAHALLESİ: Fındıkzade semtinde bulunan Çukurbostan (Mokios sarnıcı) mevkisinde, ki buraya eskiden "Macuncu" derlerdi, Değirmen Mescidi diye bilinen bir küçük mabet bulunmaktaydı. Nasuh'un eseri olan bu mescid, buradaki mahallenin odak noktasıydı. Nasuh Efendi Fatih'in şeyhlerindendi. Bugün aynı mekân Seyit Ömer Mahallesi bünyesindedir.

SARI TİMURCU MESCİDİ MAHALLESİ: Eminönü sahilinde ve Rüstem Paşa Camisi yakınında yer alan bu eski mahalleye adını veren Sarı Timurcu yahut da "Sarı Demirci" diye isimlendirilen mabedin diğer adı ise "Kantarcılar" idi. 1470'lerde yapıldığı söylenir ve dolayısıyla da bu eski mahalle Fatih devrinde kurulmuştur. Bu mekânlar günümüzde de Sarı Demir Mahallesi'dir.

SEYİT HASAN MESCİDİ MAHALLESİ: Sultanahmet Mahallesi'nin deniz yönündeki eski yerleşimi olan Cankurtaran'da yer alıyordu. Seyit Hasan Ağa, Fatih'in topçularından biriydi ve fetih sonrasında mescidini ve mahallesini burada kurmuştu. Cankurtaran Mahallesi, Seyit Hasan'ın adıyla bu bölgede varlığını günümüzde de sürdürmektedir.

SEKBANBAŞI İBRAHİM MESCİDİ MAHALLESİ: Saraçhane'deki Bozdoğan Su Köprüsü'nün kuzeyindeki Kırk Çeşme dolaylarındaydı bu mescid. Sonradan aynı bölgeye adını veren Kırk Çeşme Mahallesi'ne katıldı. Yine burada bulunan eski bir Roma mabedinden dolayı "Manastır Mahallesi" diye de tanınmaktaydı. İbrahim, Fatih'in erlerindendir. Bu bölge günümüzde Zeyrek Mahallesi içindedir.

SELÇUK SULTAN MESCİDİ MAHALLESİ: Aksaray yakınında ve Millet Caddesi üzerinde, Topkapısı yönündeydi. Mescid günümüzde, ilk bulunduğu yerden biraz daha geri alınmış halde durur ve dolayısıyla orijinal tasarımı değişmiştir.

Selçuk Sultan, Sultan 1. Mehmet'in kızıydı ve Fatih'in de halası olurdu. Onun devrinde Bursa'dan İstanbul'a gelip burada bir mescid ve mahalle kurmuştu. 17. yüzyılda sarayda Darüssaade ağalığı yapan Abbas Ağa (Beşiktaş'ta kendi adını taşıyan camisi ve mahallesi vardır) onarttı ve onun adıyla da bilindi bu mahalle. Abbas Ağa aynı zamanda "Selatin Vakıfları Nazırı" idi. Adı geçen bu eski mahalle arazileri şimdi Molla Gürani Mahallesi içinde yer alır.

SEKBANBAŞI (REİS-İ SEKBANAN) YAKUP AĞA MESCİDİ MAHALLESİ: Ordu Caddesi kıyısında ve Beyazıt Meydanı karşısındaki eski Simkeşhane binasının (şimdi Orhan Kemal İl Kütüphanesi) az arkasında yer alıyordu. Yakın yıllara dek bu bölge "Koska" diye tanınırdı. Mahmut Paşa'nın sadrazamlığı sırasında ölen Yakup Ağa,

Fatih'in askerlerindendir. Bu mekânlar bugün Mimar Kemalettin Mahallesi'ne aittir.

SERVİ MESCİDİ MAHALLESİ: Cağaloğlu yokuşu çevresindeki bu mahallenin banisi "Servi Baba" denilen zat, Fatih'in ünlü sadrazamı Mahmut Paşa'nın bayraktarıydı. Bu eski yerleşim bölgesi günümüzde Molla Fenari Mahallesi'ndedir.

SEYYİD ÇELEBİ MESCİDİ MAHALLESİ: Seyyid Çelebi, Fatih öncesi devirde Bursa'da şeyhlik yapıp sonradan İstanbul'a gelen önemli bir zattı. Âşık Çelebi'nin babası olduğu söylenir. Yarımada'nın en eski mahallelerinden olan bu yerleşim, Fatih Camisi civarındaki Ali Kuşçu Mahallesi sınırlarında idi.

SİLİVRİ KAPUSU MAHALLESİ: Yarımada'nın batısındaki kara surları üzerinde ve Mevlanakapı ve Belgratkapı arasında, Silivrikapı'nin iç tarafında yer alan mahalleydi. Mescide sahip değildi ve bu nedenle bir süre sonra mahalle statüsünü yitirip, 2009'a dek semt adı oldu. Şimdi ise yine aynı isimdeki mahalledir.

SİNAN AĞA MESCİDİ MAHALLESİ: Fatih Külliyesi'nin kuzeyinde ve Küçükmustafapaşa semti yakınında halen görülen, ama yapısal karakteriyle bir üslup özelliği bulunmayan Sinan Ağa Camisi çevresindeydi. Bu ağa, Fatih Külliyesi yapılırken şantiyede bina emini olarak görev yapıyordu. Tam adı, Ahi Yusuf Sinan bin Cüneyd-i Tokadî idi. Mescidinin vakfiye tarihi 1499'dur. Cami bugün Müftü Ali Mahallesi içinde bulunmaktadır.

SOFULAR MESCİDİ MAHALLESİ: Sofular, İstanbul'un en eski Türk mahallelerinden biri olarak Saraçhane ile Aksaray arasındaki yokuşlarda yer alır günümüzde. Buradaki Molla Hüsrev Mescidi kuran Hüsrev Efendi'nin bundan başka İstanbul'da üç mescidi daha olduğunu belirten kaynaklar olmasına karşın, Vefa Lisesi karşısındakiyle, Cibali'ye yakın Küçükmustafapaşa'daki mescidi dışındaki dördüncüsünün yeri, hatta varlığı dahi bilinemez. Bu "dört" tabiri, olasılıkla "dört vakfı" vardı anlamına gelmektedir. Bu mahalledeki mescid "Sofular Camisi" adıyla günümüzde de kullanılmaktadır. Karşısında da "Ekmel Tekkesi haziresi" görülür. Burası şimdilerde İskenderpaşa Mahallesi hudutlarındadır.

SOFTA SİNAN MESCİDİ MAHALLESİ: Mahalle, Vatan Caddesi üzerinde ve Aksaray'ın az batısında, Fenari İsa Camisi'nin karşısında günümüzde de görülebilen bu mescidin çevresinde oluşmuştu. Softa yahut da "Suhte" lakabıyla bilinen bu zat, Fatih ile birlikte şehre giren ululardan biri idi. Halk ağzında bu mescide "Eğri Minare Mescidi" de deniliyordu. Bu mekânlar günümüzde Molla Gürani Mahallesi'ndedir.

SULTAN PAZARI MAHALLESİ: Fatih Camisi'nin batısında yer alan ve günümüzde de "Malta" ismiyle tanınan otantik tarihi çarşı, olasılıkla Sultan 2. Mehmet'in buradaki büyük eseri nedeniyle bu adla tanınıyordu. O devirlerden kalan Şekerci Hanı da buradaki Malta çarşısında varlığını sürdürmektedir. Sultan Pazarı için bir başka yer olarak külliye medreseleri çevresindeki odaların civarında 15. yüzyılda oluşturulan açık pazar bölgesi de düşünülmelidir.

ŞEREF AĞA MESCİDİ MAHALLESİ: Çemberlitaş'ın gerisindeki Nuruosmaniye Camisi ile bunun az kuzeyindeki Mahmutpaşa yokuşu arasında bulunan mevkide 15. yüzyılda Sadrazam Mahmut Paşa, kendi adamlarından Şeref Ağa için sözü edilen bu mescidi yaptırmış ve idaresini ona bırakmıştı. Çevresindeki mahalle de 15. yüzyılda onun adıyla tanındı. Şimdi ise Molla Fenari Mahallesi sınırlarındadır.

ŞEYH MAHMUT RESMİ MESCİDİ MAHALLESİ: Fatih Camisi'nin kuzey batısında ve Kumrulu Mescid ile Karadeniz Caddesi'nin batı tarafındaki Yarhisar Camisi arasında yer alan sokaklardan oluşan mahalle idi ve günümüze ulaşmayan Şeyh Mahmut'un mescidinden adını almıştı. 2009'dan öncesine dek Yarımada'nın bu mevkisinde "Şeyh Resmi Mahallesi" adını koruyan eski yerleşim, bu tarihten sonra Ali Kuşçu Mahallesi'ne katılmıştır.

ŞEYH VEFA MESCİDİ MAHALLESİ: İstanbul'un bugün de en tanınan mahallelerinden olan ve değişime uğramış camisi ve türbesi bugün de duran Şeyh Vefa Efendi, Fatih ve Beyazıt dönemlerinin en saygın din bilginlerinden biriydi. Bir külliye olarak gelişen mescidin bulunduğu bu eski mahalle günümüzde bu çevredeki Vefa semtinin de isim babasıdır. 15. yüzyıl ve sonrasında mahallenin etrafı, Hoca Teberrük, Sekbanbaşı, Kırk Çeşme, Molla Gürani, Sarı Beyazıt ve Voynuk Şücaattin Mahalleleri ile çevriliydi. Bu son mahalle, şimdilerde Unkapanı-Saraçhane arasında konuşlanan İ.M.Ç. bloklarının az gerisindeydi. Vefa Mahallesi çok şöhretli adına karşın, günümüzde Hacı Kadın Mahallesi içinde bir "mevki" statüsündedir.

ŞEYH MEHMET GEYLANİ MESCİDİ MAHALLESİ: Sirkeci'de, Yeni Valide Camisi'nin biraz doğusundaki Arpacılar Camisi çevresinde yer alıyordu. Hem Roma, hem de Osmanlı dönemlerinin en hareketli çarşı bölgelerinden olan bu mahalleye ismini vermiş cami şimdi de "Arpacılar" adıyla aynı isimdeki cadde üzerinde durmaktadır. Romalılar zamanında "Orya Kapısı", Osmanlılar devrinde ise "Bahçekapısı" denilen mıntıkaya denk düşüyordu. Geylani kardeşlerin kabirleri ise caminin girişinde görülebilmektedir. Bu eser şimdi Hobyar Mahallesi indedir.

TAHTA MİNARE MESCİDİ MAHALLESİ: İstanbul Yarımadası'nda epeyce "Tahta Minare" Camisi vardı. Sözünü ettiğim bu mescid ise Balat'ta idi. Mescid, Fatih devrinde "hassa ücreti"nden, yani devlet kesesinden yapılmıştı. Günümüzde de "Balat Mahallesi"de duran eserin orijinal formu tamamen değişmiştir.

TAHTAKALE MAHALLESİ: Aynı isimli tarihi çarşılar bölgesinde bulunan bu yerleşim yeri, Yarımada'nın mescidsiz mahallelerindendi. Daha 16. yüzyılda ismi değişmiş ve 2009 Mart'ına dek neredeyse tüm İstanbulluların bildiği bir semte dönüşmüştü. Ama şimdi artık buraları, tekrar kurulduğu yıllardaki adıyla anılan "Tahtakale Mahallesi"dir.

TARSUS MESCİDİ MAHALLESİ: Fatih'in din âlimlerinden Ali Fakih'in banisi olduğu bu eserin yeri, kara surları üzerindeki Silivrikapı'nın biraz iç kısmındadır. Vaktiyle bu mescidde görev yapan Tarsuslu tanınmış bir imamdan dolayı eser asırlarca bu isimle anılmıştır. Harabe halindeyken, yakın yıllarda yeniden yapılıp ibadete açılan cami şimdi Mevlanakapı Mahallesi sınırlarındadır.

TOKLU İBRAHİM DEDE MESCİDİ MAHALLESİ: Günümüze ulaşmayan bu mescidi Fatih'in erenlerinden Toklu Dede, bir Roma kilisesinden devşirerek mescide dönüştürmüştü. Eserin bulunduğu yer, kara surlarının Haliç surlarıyla buluşup köşe yaptığı bölümün hemen iç kısmındaydı. Burası şimdi Ayvansaray Mahallesi olarak tanınmaktadır.

TOP YIKIĞU MAHALLESİ: Mescidsiz bir Fatih dönemi mahallesi olan bu yerleşim yeri Edirnekapısı ile Topkapısı arasındaki sur bölümünün iç kısmında yer alıyordu. İstanbul'un kuşatılması esnasında Osmanlı toplarının "yıktığı" duvarların gerisinde bulunduğu için uzun yıllar bu isimle tanınmıştı. 16. yüzyılda adı tümüyle unutulmuştur. 2009 yılına dek Sulukule civarındaki Neslişah Mahallesi'nde yer alan bu bölge, günümüzde Karagümrük Mahallesi içinde kalmıştır.

UNKAPANI MAHALLESİ: Fatih devri yerleşimi olan bu bölge 16. yüzyılda yitip gitmiş ve aynı mıntıka çok tanınan bir semt adı olmuştur. Eski yıllarda burada bir de "Tatarlar Mahallesi" diye bilinen bir yerleşim vardı. Mescidsiz olduğundan, daha Fatih döneminin sonlarında adı unutulmuştur. Yılların Unkapanı semti şimdilerde batısındaki Cibali ve doğusundaki Yavuz Sinan mahalleleri arasında paylaşılmış bir mekândır artık.

UZUN ŞÜCA MESCİDİ MAHALLESİ: Sultanahmet'teki eski Adliye binasının batısında yer alan ve günümüzde de duran 19. yüzyıl eseri Keçecizade Fuat Paşa Camisi'nin yerinde Fatih döneminden kalma

Uzun Şücaattin Mescidi bulunuyordu. Baninin kabri de cami haziresindedir. Şücaattin, Fatih'in fetih askerlerindendi. Bu mekân şimdi Binbirdirek Mahallesi sınırlarındadır.

UZUN YUSUF MESCİDİ MAHALLESİ: Fındıkzade ile Kocamustafapaşa semti arasında yer alan ve şimdi de aynı isimle tanınan mahalleye buradaki tekkeden dolayı "Alyanak Tekkesi Mahallesi" de deniliyordu. Bir dönem "Vani Tekkesi" diye de tanındı. Uzun Yusuf, 2. Mehmet'in çobanlarındandı. Burası günümüzde Seyit Ömer Mahallesi içinde kalmıştır ve caminin de yeniden inşa edilme projesi vardır.

ÜSKÜBİ MESCİDİ MAHALLESİ: İstanbul'da bu isimde dört cami bilinir ve banileri Fatih devri askerlerinden Çakır Ağa'dır. Daha sonra burada yaşayan Üskübi Şahin isimli bir şahsın adı bu eserlere konmuştur. Camilerin hepsinin tarihi 1479 olarak kaydedilmiştir. Sözü geçen bu cami, şimdi Cibali Mahallesi'ndeki Kadir Has Üniversitesi yanındadır.

ÜSKÜBİYE MESCİDİ MAHALLESİ: Sultanahmet'teki Yerebatan Sarnıcı'na giden aynı isimli cadde üzerinde ve sarnıç girişinin karşı tarafında şimdi de duran bu cami 2. Mehmet'in şatırlarından olan Mehmet Ağa tarafından yaptırılmıştı. Yerebatan Camisi diye de tanınan eserin vakıf kaydı ise 1491'dir. Bu mevki zamanımızdaki Alemdar Mahallesi'dir.

VASİLİKO MAHALLESİ: Mahmutpaşa yokuşu civarından Uzun Çarşı Yokuşu adıyla Eminönü sahiline inen yolun sonunda ve Zindankapı yakınında Vasiliko Kapısı denilen yerde kurulmuş Fatih dönemi mahallesi 16. yüzyıla gelindiğinde bir semt bölgesi olmuş ve eski adı unutulmuştu. Roma imparatorlarının yokuştan aşağı inip bu kapıdan geçerek Ayvansaray'da bulunan Blakernai Sarayı'na ulaştıkları söylenir. Türkler daha sonra bu yöredeki kapıyı "Bab-ı Feslügen" (Fesleğen Kapısı) olarak adlandırmışlardır. Günümüzde Yarımada'nın bu yöresi Eminönü Meydanı ve Küçükpazar arasındaki Rüstem Paşa ve Sarı Demir Mahallelerinin buluştuğu yerdedir.

VOYNUK ŞÜCAATTİN MESCİDİ MAHALLESİ: Bir zamanlar Unkapanı-Saraçhane arasında yer alan Zeyrek semtinin karşısında ve bulvarın doğu yanındaki İ.M.Ç. bloklarının (Plakçılar Çarşısı) içinde bulunan Voynuk Şücaatin Mescidi, Atatürk Bulvarı'nın açıldığı 1940'ların başlarında ortadan kaldırılmıştır. Fatih devri mahallesi olan yerleşim yeri bu mescidin çevresindeydi. İstanbul'un fetih sonrasındaki ilk kadısı olan Hızır Çelebi'nin şimdi de görülebilen kabrinin yeri, Voynuk Şücaattin Mescidi'nin de haziresiydi aynı zamanda. Kâtip

Çelebi'nin mezarı da buradadır. Mahalle'nin Haliç'e doğru kuzeyinde Elvanzade Mahallesi, güneyinde de Hacı Teberrük Mahallesi görülürdü. Batısından Kasap Demirhan, doğusundan ise Şeyh Vefa Mescidi mahalleleri ile çevrilmişti. Şimdi adı geçen mekânlar Hacı Kadın Mahallesi içinde kalmıştır.

YARHİSAR MESCİDİ MAHALLESİ: Bu eser günümüzde Fatih Külliyesi'nin kuzeyinde ve Nevşehirli İbrahim Paşa ile Yesarizade caddelerinin az batısında, Küçükmustafapaşa semti yakınında, Kadı Çeşmesi mevkisinde görülebilmektedir. Mahallenin güney sınırı Fatih Külliyesi'nin "Karadeniz Medreseleri"ne dek uzanmakta, mahalle çevresinde, Mimar Atik Sinan, Sinan Ağa, Şeyh Mahmut Resmi ve Altı Poğaça Mahalleleri bulunmaktaydı. Mescidi kuran zat, Fatih zamanında medreselerde müderris olarak vazife gören ve 1500'de ölen Mevlana Muslihiddin Mustafa Yarhisari, yani "Yarhisarlı Mustafa Efendi" idi. Caminin bulunduğu yer şimdi Şebnem Sokağı'nın ayırdığı Müftü Ali ve Zeyrek mahallelerinin "Zeyrek" sınırında kalmaktadır.

YAVAŞÇA ŞAHİN MESCİDİ MAHALLESİ: Yavaşça Mehmet Ali Şahin Paşa, Fatih'in kaptan paşalarından biriydi. Yaptırdığı şirin ve küçük camisi günümüzde Tahtakale'nin iç tarafında ve Uzun Çarşı Yokuşu'nun Tahtakale Mahallesi kıyısında yeniden inşa edilmiş haliyle durmaktadır.

YAVUZ ER SİNAN MESCİDİ MAHALLESİ: Bu eser de şimdi Unkapanı Köprüsü'nün Atatürk Bulvarı'ndan inilirken sağ tarafında, Eminönü'ne giden cadde üzerinde ve "Yavuz Sinan Mahallesi"nde yer almaktadır. 1453 yılında yapıldığı iddia edilen bu eserin banisi olan Yavuz Er Sinan, Sultan 2. Mehmet'in tanınmış fetih askerlerinden (Ni'me'l-Ceyş) idi. 1484'ten sonra vakıf kaydına "Sağırcılar Camisi" olarak geçmiştir.

YÜZ (BOZ) ERİ OĞLI MESCİDİ MAHALLESİ: Oldukça garip isimli olan bu mahalleye ait mescid, Unkapanı'nın Zeyrek'e doğru az üst tarafında, Cibali'deki eski İbn-i Meddas Mahallesi'yle, Kadir Has Üniversitesi'nin yanında bulunan Haraççı Kara Mehmet Mahallesi arasındaydı. 16. yüzyıla gelindiğinde adı yitip gitmiş ve kayıtları bu mahallelere geçmiştir. Şimdi ise bu mekânlar Cibali Mahallesi içindedir.

Buraya dek olan bölümde yerlerini ve isimlerini incelediğimiz Fatih ve oğlu 2. Beyazıt devrinin yaklaşık 180 İstanbul Yarımadası mahallesinin bir kısmının, henüz 16. yüzyıla girerken yahut da bu yüzyılın erken dönemlerinde giderek kaybolduğunu, isimlerinin çevrelerinde

yer alan daha büyükçe diğer mahalle birimlerine katıldığını gördük. Bu rakam, tabii ki o yıllardaki gerçek mahalle sayısını net olarak açıklayamaz. Örneğin, Yedikule Hisarı içinde Fatih'in kurduğu küçük bir mahalle vardı ve bu tarihi kale içi de bir küçük yerleşim birimi, yani "mahalle" sayılmaktaydı.

Yine, Eminönü sahilinde ve köprünün batı tarafında, Ahi Çelebi Camisi yakınında, yitip giden "Yoğurtçular" adında küçük bir mescid görülürdü. Bunun çevresinde de genellikle bu mescidin müdavimleri olan ahali, ya da esnaf ikamet ederdi. Yusufü's-Seffadü'l-Edirnevi Mahallesi, belki de hiç duyulmamıştır. Fakat bu civarda, daha sonra göreceğimiz gibi, bir başka "Edirneli Yahudiler Mahallesi" de bulunmaktaydı.

Yine aynı bölgedeki "Sinan Halveti Mahallesi" de hiç şüphesiz ki tanıdığımız bir yerleşim değildi. Tıpkı aynı bölgedeki "Saruhan Mescidi Mahallesi" gibi!..

Tahtakale civarındaki "Musa Bey Mahallesi", Unkapanı'ndaki "Mustafa Ragıyfi Mahallesi", Kumkapı civarındaki "Kiramarta Mahallesi", Haliç kıyılarındaki "Laşgari Mahallesi" ve "Leb-i Şerbet Mahallesi", Eminönü kıyılarındaki "Hoca Yakub et-Tabibü's-Sultani Mahallesi", Tahtakale civarındaki "Hoca Keşkek Mahallesi", yeri dahi bilinemeyen "Babü'l-Feres Mahallesi" gibi yerleşimler, kayıtlara geçmeyen, ya da henüz erken dönemlerde isimleri unutulup gitmiş Yarımada mahallelerinden bazıları idi.

1911 tarihinde neşredilen ve eski mahalle isimlerini açıklayan "Mahallat Esamisi" adlı eserde sıralanmış mahallelerin bazılarının merkezleri Yarımada içinde olmasına karşın bunlara ait yerleşimlerin sur dışında yer aldığı da görülmektedir. Örneğin, 20. yüzyıl başlarındaki belediye teşkilatlanmasında Fatih (Yarımada) Dairesi'ne bağlı "Boşnak Mahallesi", günümüzde Gaziosmanpaşa ilçesi civarında kalan "Rami Karyesi" (Köyü) semtinin mahallesiydi. O yıllarda Fatih Dairesine bağlı sur dışındaki Otakçıbaşı Mahallesi ise şimdi Eyüp sınırındadır. Keza, Ayvansaray dışında ve Eyüp arazisindeki Hacı Hüsrev Mahallesi, yine sur içi Fatih Dairesi'ne bağlıydı. Kâğıthane Karyesi dahi Fatih Dairesi kapsamında idi.

Bunların dışında Unkapanı semtine bağlı "Papazzade Mustafa Efendi Mahallesi", Yedikule'deki "Emine Hatun Mahallesi", Şehzadebaşı'ndaki "Fevziye Mahallesi", Sultanahmet'teki "Güngörmez Mahallesi", Laleli'deki "Kızıltaş Mahallesi", Hırkaişerif'te "Mirimiran Hasan Paşa Mahallesi" gibi yerleşimlerin isimleri de unutulup değişime uğramışlardır.

OSMANLI DEVRİNDE YARIMADA'NIN 13 NAHİYESİ (KAZASI) VE BUNLARA BAĞLI MAHALLELER

On altıncı yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren giderek kalabalıklaşan Payitaht Yarımada, Yavuz Selim iktidarının son yıllarına denk gelen 1520'li yıllarda sayıları bu eski mahallelere eklenerek artan başka yerleşimlerle dolmaya başlamış ve önceki sayfalarda belirttiğim gibi, bunun sonucunda da 16. yüzyılın geç devirlerinde İstanbul Yarımadası'nda, isimlerini koruyan eski yerleşimlerle birlikte 220 civarında mahallenin yer aldığı tespit edilmişti.

Görece küçük sayılabilecek bir arazi parçası olan üçgen formundaki Tarihi Yarımada'da, üstelik 15. yüzyıldan 16. yüzyılın geç dönemlerine dek giderek çoğalan sayıda mahalle bulunması, bir yerde bu yerleşimlerin fizikî anlamda epeyce küçük ölçekte olduklarını ve bunun paralelinde şimdiki mahallelerle asla kıyaslanamayacak denli az nüfusa sahip bulunduklarını gösterir.

Beri yandan Yarımada'nın, özellikle Kapalıçarşı, Molla Fenari, Mercan, Tahtakale, Mahmutpaşa, Rüstem Paşa, Hobyar gibi çarşı ve han bölgelerinde yoğun nüfuslu küçük mahalleleri olmasına karşın, batıdaki kara surlarının iç kısımlarındaki bostanlık arazilerin çevrelerinde konuşlanmış ve sınırları bunlardan çok daha geniş mahallelerde ise daha az yoğunlukta bir nüfus ikamet edebiliyordu. Zira çarşılar bölgesi, sadece Roma ve Osmanlı dönemlerinde değil, zamanımızda dahi Yarımada'nın en kalabalık nüfusuna sahip mahallelerden oluşur. Ama bu yoğunluk sadece gündüz saatlerinde olup, gece çöktüğünde

ise bu yöreler tam aksine Yarımada'nın en sakin ve tenha yerlerine dönüşmektedir. Bunun nedeni ise açıktır, zira çalışan nüfus mesaileri bitince başka semtlerdeki evlerine dönmektedirler. Eminönü'nün ilçe statüsünden çıkarılmasının en başta gelen nedenlerinden biri, ilerideki sayfalarda da göreceğimiz gibi, bu olgudur.

Tarihi Yarımada'nın, çoğunluğu küçük ölçekteki pek çok mahallesi, yukarıda da belirttiğim şekilde, uzun bir tarih süreci içinde merkezdeki bir "nahiye"ye, yani "kaza"ya bağlıydı. Bu merkez bölgeler daha çok "semt" diye tanımlanırdı. Çevrelerinde mahallelerin geliştiği merkezdeki bu nahiyelerin sayısı 16. yüzyıl "Tahrir Defterleri"nde (1546) 13 adet olarak açıklanmıştır. Eskiden nahiyelere bölünmüş şehirde, aslında bu sözcük "mahkeme" olarak bilinmekteydi. "Kaza" ise İstanbul'un dörde bölünmüş halini açıklıyordu (Dersaadet-Galata-Üsküdar-Eyüp.) Bu dört kaza da 40 mahkemeden oluşmaktaydı.

Kuşkusuz, bunların içinde en önemli nahiyelerden biri, İstanbul Yarımadası'nın uluslararası düzeyde tanınan bölgesi ve sultanın sarayının çok yakınındaki "Nahiye-i Cami-i Şerif-i Ayasofya" idi.

Tarihi Yarımada'nın ve dolayısıyla tüm İstanbul'un en önemli ve en büyük camisi olan Ayasofya'nın Roma devrindeki adının değiştirilmeden bir İslam mabedi tasarımına dönüştürülerek kullanılmış olmasının bir nedeni de Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u aldıktan sonra kendisini aynı zamanda bir Roma imparatoru gibi görmesiydi. Ayasofya sözcüğün anlamının "kutsal bilgelik" diye algılanması ve bunun her iki dindeki ortak kavramları temsil etmesi, Fatih'in bu isimde herhangi bir değişime gerek görmediğini kanıtlayabilecek diğer bir tavırdır.

Kilise-cami, bu pozisyonuyla büyük kültürleri temsil etmekle kalmayıp, sarayın "burnunun dibindeki" konumuyla da sultanların ibadet etmek için sıkça uğradıkları bir mekân olmuştur. Dolayısıyla da abidevi eserin çevresi şehrin idari sistemi içinde bir "kaza" statüsü kazanmış ve etrafındaki birtakım mahalleler bu kazaya bağlanmıştır. O günlerdeki adı "Nahiye-i Cami-i Şerif-i Ayasofya" olan bu bölge içinde tam 17 mahalle bulunuyordu ve bunların tamamı merkezlerindeki küçük mescidlerden adlarını almışlardı.

Önceki sayfalarda yer alan Fatih Sultan Mehmet dönemi ve geç 15. yüzyılda oluşan yerleşim yerlerinin bir sonraki yüzyılda hangi isimlerle anıldığını, bazılarının nasıl aynı isimlerini koruyabildiğini, 1540'ların ortalarındaki "Tahrir Defterleri"ne oldukça uzun resmi adlarıyla kayıtları geçmiş bu eski mahallelere girip, uzun yolculuğumuzu buralarda sürdürerek öğrenmeye çalışalım.

Daha sonraki sayfalarda da, bu eski mahallelerin şimdiki durumlarının nasıl olduğunu, hangilerinin isimlerini aldıkları eserlerini yitirip yitirmediklerini, bu eski mahalle yerleşimlerinin ana yapılarının dışında başka hangi tarihi miraslara sahip olduklarını, kaçının yaşamlarını hâlâ devam ettirebildiğini ve hangilerinin ne şekilde, ne zaman tarihe karışarak yitip gittiklerini, o eski mahalle arazilerinin, sokak dokularının şimdi nasıl bir konumda bulunduklarını, odak noktaları olan mescid veya camilerinin çevreleriyle birlikte ne tür sorunlarla baş başa kaldıklarını ve Tarihi Yarımada'nın çağdaşlaşma adına nasıl bir değişim yaşadığını görelim.

1- NAHİYE-İ CAMİ-İ ŞERİF-İ AYASOFYA

Yukarıda söz ettiğim gibi, bu önemli kaza merkezi, yani oldukça geniş bir alan kaplayan semt, Tarihi Yarımada topoğrafyasının fizikî olarak benzediği "kartal şekli"nin "gözüne" denk gelen bir konumdaydı. Bu eski yerleşim bölgesi, yani nahiyenin ilk mahallesi Ayasofya'nın çevresinde oluşan merkez bölgede yer almaktaydı ve "Mahalle-i Nefs-i Cami-i Şerif" ismiyle tanınıyordu. O günlerin eski nahiyeleri, günümüzdeki yerleşimlerin kapladığı alanlardan kuşkusuz ki, daha geniş alanları işgal etmekteydiler. Örneğin; Ayasofya semtine bağlı 17 mahallenin yayıldığı alan, caminin arkasında ve deniz yönündeki

Ayasofya

İshak Paşa Mahallesi'nden Binbirdirek Sarnıcı çevresine, buradan Divanyolu-Türbe mevkisine, Cibali-Unkapanı dolaylarına ve karşısındaki Küçükpazar bölgesine dek oldukça geniş bir bölgeyi kapsıyordu, ki günümüzde bu güzergâhlar içinde pek çok eski semt ve mahalle bulunmaktadır.

1- Mahalle-i Nefs-i Cami-i Şerif: Burada "cami-i şerif"ten kastedilen büyük cami Ayasofya'dır. "Nefs" sözcüğü ise "iç taraf...'ında" anlamına gelir. Anlaşıldığı kadarıyla Ayasofya Camisi'nden adını alan bu merkez mahalle, ünlü eserin "iç taraf" diye tarif edilen güney yönünde bulunuyordu. Günümüzde dairesel havuzun ve parkın bulunduğu bu bölge 19. yüzyılın geç dönemlerinde dek ahşap evlerle dolu bir mahalleydi ve bu özelliğini eski asırlardan bu yana sürdürüyordu. "Caminin iç tarafı"ndaki bu görece küçük yerleşim biriminin kurulduğu yıllarda Hürrem Sultan'ın Mimar Sinan'a yaptırdığı görkemli hamam henüz ortada yoktu ve Ayasofya Camisi tek minareli bir mabetti.

Konstantinopolis'in imparatorluk meydanı olan Ogüsteon'un üzerinde kurulan mahalle, olasılıkla Milion Sütunu gibi Roma devrinden kalan birtakım anıt eserlerin kalıntılarının çevresinde yer almaktaydı. Şimdilerde bu eski mahalle bölgesi İstanbul Yarımadası'nın en gözde tarih alanı olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde, batısından hızlı tramvay hattının geçtiği Alemdar Caddesi ile doğusundaki Topkapı Sarayı'na ilerleyen Bab-ı Hümayun Caddesi arasında kalan ve güneyden havuzlu parka doğru uzanan mahalle alanının, Ayasofya ile taçlanan o yıllardaki bir numaralı nahiyenin (kaza), çoğunun küçük birer mahalle mescidiyle betimlendiği diğer 16 mahallesinden kuşkusuz ki çok daha önemli bir statüsü bulunmaktaydı.

2- Mahalle-i Mescid-i Merhum İshak Paşa: Günümüzde de yerlerinde görülebilen Ayasofya'nın arkasındaki 15. yüzyıl eserleri İshak Paşa Camisi ve hamamının çevresinde yer alıyordu.

3- Mahalle-i Mescid-i Sinan Ağa Der Kurb-i Ayasofya: Bu mahalle ise Ayasofya ile Divanyolu arasında ve anayolun güney tarafında, yani Marmara Denizi'ne bakan tarafındaydı.

4- Mahalle-i Mescid-i Akbıyık: Sultanahmet'in deniz kıyısında, Cankurtaran yakınında ve günümüzde artık bir semt olan Akbıyık'taydı. En eski camilerden olan Akbıyık, yine aynı yerde görülebilmektedir.

5- Mahalle-i Mescid-i Sultan Mehmet Hanü'ş-şehir be-Güngörmez: Sultanahmet Camisi'nin güney-doğu köşesinde, Küçük Ayasofya'ya inen yokuşun başındaydı.

6- Mahalle-i Mescid-i Nahilbent Hasan: Yine, Sultanahmet'ten Küçük Ayasofya'ya inen yokuşun solunda ve Hipodrom'un yuvarlak

ucunun doğusunda günümüzde de duran aynı isimli caminin çevresinde gelişmişti.

7- Mahalle-i Cami-i Hüseyin Ağaü'ş-şehir be Küçük Ayasofya: Altıncı yüzyıl Roma kilisesi Sergios-Bakhos'tan 16. yüzyıl başlarında devşirilen Küçük Ayasofya Camisi çevresindeydi. Burası şimdi de bir aynı isimli bir Yarımada mahallesidir.

8- Mahalle-i Mescid-i Uzun Şüca: Sultanahmet'teki eski adliye binasının batısında günümüzde de görülebilen Keçecizade Fuat Paşa Camisi'nin çevresinde gelişmişti.

9- Mahalle-i Mescid-i Sinan Ağa İbni Abdülhay Der Nezd-i Binbirdirek: Binbirdirek Sarnıcı'nın yakınındaki Sinan Ağa Camisi çevresindeydi.

10- Mahalle-i Mescid-i Hace Rüstem: Hacı Rüstem Camisi, Divanyolu-Türbe'de, Divanyolu Caddesi'yle Babıali Caddesi'nin birleştiği köşedeydi.

11- Mahalle-i Mescid-i Firuz Ağa: Ayasofya Meydanı'ndan Çemberlitaş'a doğru çıkan Divanyolu Caddesi'nin baş tarafındaydı. 15. yüzyıl sonlarından kalan bu değerli cami şimdi de yerinde durmaktadır.

12- Mahalle-i Mescid-i Üsküblü: Yerebatan Sarnıcı karşısında şimdi de görülebilen Üsküblü Camisi'nden adını alan mahalleydi.

13- Mahalle-i Mescid-i Hayrüddin Beğ: Ayasofya'nın karşısında bir zamanlar Halkopretia (Bakırcılar) Kilisesinden devşirilen Lala Hayrettin Camisi çevresiydi.

14- Mahalle-i Mescid-i Hüseyin Çelebiyyü'ş-şehir be-Karakedi: Gülhane-Sirkeci arasında, hızlı tramvay yolu üzerinde şimdi de görülebilen aynı isimli cami çevresinde bulunuyordu.

15- Mahalle-i Mescid-i Daye Hatun Der Kurbi Növbethane: Topkapı Sarayı'nın batı surları dışında, Gülhane Tramvay Durağı ile Sirkeci tren hattı arasında ve saray surlarına paralel uzanan günümüzün "Taya Hatun Sokağı" çevresindeydi.

16- Mahalle-i Mescid-i Hace Sinan bin Elvan: Mescid, Sirkeci garının gerisindeki Hocapaşa'da, Ankara Caddesi kıyısında yer almaktaydı.

17- Mahalle-i Mescid-i Hace Üveys bin Kayser, Haliya Cami Olmışdır: Tahtakale'de ve Beyazıt'tan Haliç'e doğru inen şimdiki Uzun Çarşı Caddesi civarındaydı.

2- NAHİYE-İ CAMİ'Ü'L-MERHUM MAHMUT PAŞA

İstanbul Yarımadası'nın ikinci kazası olan ve Fatih Sultan Mehmet'in sevilen, güçlü sadrazamı Mahmut Paşa'nın (Angeloviç) adını taşıyan

bu bölge, günümüzde aynı isimli caminin ve ünlü yokuşun bulunduğu mevkide yer almaktadır. Mahmut Paşa'nın, dış yüzeyi Selçuklu stili çinilerle kaplı güzel türbesi de camisinin doğusunda görülür. Mahmut Paşa Camisi, Nuruosmaniye Camisi'yle Çemberlitaş'ın kuzeyinde ve çok yakınındadır. Mahmut Paşa Nahiyesi'nin dokuz mahallesi bulunmaktaydı.

Mahmutpaşa Camisi'nin haziresindeki Mahmut Paşa'nın türbesi, dış yüzeyi çinilerle kaplı İstanbul'daki tek türbedir.

18- Mahalle-i Nefs-i Cami: Günümüzde Çemberlitaş'ın ve Nuruosmaniye Camisi'nin az kuzeyinde yer alan Mahmut Paşa Camisi çevresiydi.

19- Mahalle-i Mescid-i Şeref Ağa: Bu unutulmuş mahallenin Mahmut Paşa Camisi ile Nuruosmaniye Camisi arasındaki dar alanda kurulduğu sanılmaktadır. Burada Şeref Ağa adında bir de sokak mevcuttu.

20- Mahalle-i Mescid-i Daye Hatun: Daye yahut da Taya Hatun Camisi, yukarıda değindiğim gibi, Gülhane'den Sirkeci'ye uzanan Nöbethane Caddesi çevresindeydi. Fakat aynı isimli bir mescid de Mahmut Paşa Yokuşu civarında görülmekteydi.

21- Mahalle-i Mescid-i Kasım Paşa el-Cezeri-Haliyen Cami Olmışdır: Mahallenin merkezi olan cami, günümüzde biçimi çok değişime uğra-

mış halde Cağaloğlu Meydanı'nda durmaktadır. Yakın zamanlarda basın-yayın dünyasının merkezi olan bölge, bu caminin çevresinde idi.

22- Mahalle-i Mescid-i Serv: Babıali Yokuşu'nun başlarında olduğu sanılmaktadır. Burada, Mahmut Paşa'nın bayraktarının yaptırdığı bir mahalle mescidi vardı.

23- Mahalle-i Mescid-i Hace Sinan bin Hace Kasım: Mahmutpaşa-Cağaloğlu arasında, halen varlığını koruyan Rüstem Paşa kervansarayı yakınında yer alırdı. Cami yeniden yapılmıştır.

24- Mahalle-i Mescid-i Sahaf Süleyman: Mahmutpaşa çarşılar bölgesinde olduğu sanılıyor. Mescidin yeri tam olarak bilinmemektedir.

25- Mahalle-i Mescid-i Hubyar: Sirkeci-Büyük Postane'nin arka taraflarında, 20. yüzyıl başlarında yeniden yapılan Hubyar Camisi'nin çevresinde gelişen mahalleydi. Cami, halen burada durur.

26- Mahalle-i Mescid-i Küçük Hacı Ahmet: Tahtakale'nin Sirkeci'ye yakın kısmında günümüzde "Hacı Küçük" ismiyle duran cami ve çevresiydi.

3- NAHİYE-İ CAMİ'Ü'L-MERHUM EL MAĞFURUN-LEH ALİ PAŞA

İstanbul Yarımadası'nın 3. kazası olan Ali Paşa, günümüzdeki Divanyolu Caddesi'nin güney kanadında yer alan ve Gedikpaşa'nın az batısındaki, şimdi de görülebilen Dizdariye Camisi çevresindeydi. Kazanın merkezi Çemberlitaş'ın yanındaki Atik Ali Paşa Camisi'ydi ve burası aynı zamanda da bir mahalleydi. Kazanın, o zamanlar beş mahallesi bulunmaktaydı.

27- Mahalle-i Nefs-i Cami: Semtin merkezindeki 15. yüzyıl sonlarından kalan Atik Ali Paşa Camisi çevresinde oluşan mahalleydi.

28- Mahalle-i Mescid-i Ahmet Paşa el-Fenari: Dikilitaş Mescidi Mahallesi diye de bilinen bu yerleşim, Dikilitaş'ın, yani Çemberlitaş'ın biraz kuzeyinde bulunuyordu. Günümüzde buraları Molla Fenari Mahallesi'dir.

29- Mahalle-i Mescid-i Emin Sinan: Divanyolu'nun güneyinde, Gedikpaşa Hamamı'nın az aşağısındaydı.

30- Mahalle-i Mescid-i Mehmet Çelebi ibn İbrahim ed-Defteri eş-şehir bi-Dizdarzade: Gedikpaşa civarında şimdi de görülen Dizdariye Camisi çevresiydi.

31- Mahalle-i Mescid-i Üstad Mimar Hacı Hayrüddin: Hızlı tramvayın geçtiği Divanyolu Caddesi üzerinde, Çemberlitaş'ın karşı yönünde günümüzde de duran Mimar Hayrettin Camisi çevresinde gelişen mahalleydi.

4- NAHİYE-İ CAMİ-İ İBRAHİM PAŞA

Tahtakale ile Eminönü sahilleri arasındaki Uzunçarşı Yokuşu yakınında yer alan bu kazanın 10 mahallesi bulunuyordu.

Çandarlı İbrahim Paşa Camisi

32- Mahalle-i Nefs-i Cami el-Mezbur: Söz konusu olan ve Fetih döneminden kalan Çandarlı İbrahim Paşa Camisi günümüzde de Kapalıçarşı'nın biraz aşağısında ve Uzun Çarşı Yokuşu'nun doğusunda varlığını korumaktadır. Merkez mahalle bu caminin çevresiydi.

33- Mahalle-i Mescid-i Ağa-i Mercan: Kapalıçarşı civarındaki Mercan diye tanınan semt, adını, Kapalıçarşı'nın kuzeyindeki Örücüler kapısı civarında şimdi de görülebilen ve orijinali Fatih devrinden kalma olan Mercan Ağa Camisi'nden almıştı.

34- Mahalle-i Mescid-i Yeni Bezzaz: Günümüzde Taya Hatun Mahallesi kıyısındaki Fincancılar Yokuşu civarında, şimdi de var olan Bezzaziye Camisi çevresindeydi.

35- Mahalle-i Mescid-i Yavaşça Şahin: Fatih Sultan Mehmet'in kaptan paşalarından olan Yavaşça Mehmet Ali Şahin Paşa'nın, yakın tarihlerde olabildiğince aslına uygun olarak onarılan ve eski mahalleye adını veren camisi Tahtakale Yokuşu'nda günümüzde de varlığını korumaktadır.

36- Mahalle-i Mescid-i Saman Viren: Uzunçarşı Yokuşu'nun Eminönü sahiline yaklaştığı sırtta halen görülebilen ilginç minareli "Samanveren Camisi" çevresindeki yerleşimdi.

37- Mahalle-i Mescid-i Hace Hamza: Süleymaniye Camisi ile Eminönü sahili arasında ve Süleymaniye Külliyesine ait olan Dökmeciler Hamamı'nın az aşağısında, Siyavuş Paşa Medresesi karşısında yer alan Hacı Hamza Camisi çevresindeki mahalleydi.

38- Mahalle-i Mescid-i Saru Demirci: Sarı Demirci Camisi günümüzde Tahtakale Yokuşu başında, Eminönü'ndeki Rüstem Paşa Camisi yakınında durur. Adı geçen mahalle bu küçük caminin çevresindeki sokaklardan oluşuyordu.

39- Mahalle-i Mescid-i Hacı Timurtaş: Eminönü meydanının iç tarafındaki Kantarcılar Caddesi'nde yer alan Sarı Demirci Camisi yakınında, varlığını halen koruyan ve o zamanlarda mescid olan bu mabedin çevresindeki mahalle idi.

40- Mahalle-i Mescid-i Hacı Halil: Önceki sayfalarda da değindiğim gibi, bu mescid ve mahallesi, şimdi Eminönü sahilinde duran ve Mimar Sinan'ın başyapıtlarından sayılan Rüstem Paşa Camisi'nin bulunduğu yerdeydi. Bu eski cami, Rüstem Paşa Camisi'nin aynı yerde yapılacağı düşüncesiyle yerinden söküldü ve Yenibahçe Çayırlığı'na (Vatan Caddesi'nin yer aldığı arazi) taşınıp yeniden kuruldu. Menderes devrindeki imar faaliyetleri çerçevesinde tamamen ortadan kaldırıldı, yok olup gitti.

41- Mahalle-i Mescid-i Çelebioğlu: Tahtakale Hamamı yakınında ve çarşı içindeki Marpuççular Caddesi'nde günümüzde formu değişmiş halde varlığını koruyabilen cami çevresindeydi. Bu mevki şimdi Rüstem Paşa Mahallesi sınırlarında kalmaktadır.

5- NAHİYE-İ CAMİİ SULTAN BEYAZIT HAN

Fatih Sultan Mehmet'in oğlu Sultan 2. Beyazıt'ın yaptırdığı ve halen Beyazıt Meydanı'nda tüm görkemiyle duran büyük külliyenin çevresinde bu nahiyeye bağlı tam 24 mahalle mevcuttu. Bu semt asırlar boyunca "Sultan Beyazıt" adıyla tanınmıştır. Beyazıt günümüzde, ileride sayfalarda göreceğimiz şekilde artık bir "mahalle" statüsündedir.

42- Mahalle-i Cami Sultan Beyazıt: Kaza merkezindeki merkez mahalle günümüzdeki Beyazıt Meydanı'ndaki devasa külliyenin çevresinde gelişmişti.

43- Mahalle-i Ahi Durmuş: Fatih ve Beyazıt devrinin ünlü İstanbul erenlerinden olan Ahi Durmuş Baba'nın çinilerle kaplı türbesi, Kapalıçarşı'nın Yorgancılar Kapısı gerisindeki "Camili Han"ın iç avlusunda şimdi de varlığını korumaktadır. Mahalle bunun çevresindeki çarşı bölgesiydi.

44- Mahalle-i Mescid-i Çakır Ağa bin Abdullah der Kurb-ı Bazar-ı Kehle: "Bazar-ı Kehle", günümüzdeki "Bit Pazarı"nın karşılığıdır. Bu

eski mahalle demek ki, Beyazıt Camisi çevresinde yakın yıllara dek varlığını koruyan bu tarihi pazarın yakınında, Yağlıkçılar çevresinde yer almaktaydı.

45- Mahalle-i Mescid-i Hacı Piri: Hacı Piri Camisi, günümüzde Beyazıt otobüs duraklarının hemen kıyısında ve sıra sıra dükkânlar arasında durmaktadır. Geriden bakıldığında minaresinin üst kısmı gözükmese orada bir cami bulunduğunu algılamak gerçekten zordur. Söz konusu mahalle Beyazıt'ın bu mevkisindeydi.

46- Mahalle-i Mescid-i Halıcı Hasan eş-Şehir be-Kalıcı Hasan: Beyazıt Meydanı'nda ve otobüs duraklarının karşısında, deniz yönündeki şimdi de yerinde görülebilen Kaliçeci (Halıcı) Camisi'nin çevresinde gelişen yerleşimdi.

47- Mahalle-i Mescid-i Divane Ali Beğ: Beyazıt'ın güney yamaçlarındaki Gedikpaşa semtine adını veren ve günümüzde burada bulunan Gedikpaşa Camisi'nin şimdiki formunu, divan kâtibi olan Ali Ağa 17. yüzyılda yaptırdığı için, mahalle daha sonra bu isimle tanınır olmuştu.

48- Mahalle-i Mescid-i Kemal Nahhas eş-Şehir be-Halayıkçı Kemal: Hayli uzun ve ilginç isimli bu mahallenin banisi Kemal Efendi'nin unvanı olan "halayıkçı", "esirci" anlamına da gelir. Kemal'in camisi ve mahallesi, Gedikpaşa semtinin az batısındadır.

49- Mahalle-i Mescid-i Çadırcı Ahmet: Fatih devrinden kalan bu mescid, camiye dönüşen haliyle günümüzde Beyazıt'ın güneyinden Kumkapı'ya doğru inen Balipaşa Caddesi üzerindedir.

50- Mahalle-i Mescid-i Hacı İshak es-Sarraç: Bu zat Fatih'in hekimlerindendi. Camisi ve kötü durumdaki sıbyan mektebi Kumkapı Ermeni Patrikliği yakınında varlığını halen korumaktadır.

51- Mahalle-i Mescid-i Süleyman Ağa ibn-i Abdülkerim: Bu eski mahalle Laleli-Gedikpaşa arasında yer almaktaydı.

52- Mahalle-i Mescid-i Emin Beğ: Emin Bey Mescidi de Gedikpaşa yakınında ve Beyazıt'ın güney yamaçlarında görülmekteydi.

53- Mahalle-i Mescid-i Soğan Ağa: Bu mescid, çok değişmiş olarak varlığını şimdilerde de korur. Yeri, Beyazıt'ın güneyinde ve Gedikpaşa yakınındadır. Bu bölgeler, Fatih zamanından beri gayrimüslimlerle Müslüman mahallelerinin yan yana yer aldığı oldukça kalabalık muhitlerdi. Günümüzde her iki cemaate mensup mabetlerin buralarda birbirlerine çok yakın mesafelerde bulunması bu tezi doğrular niteliktedir.

54- Mahalle-i Mescid-i Sinan Beğ Kâtibü'l-Matbah: Kumkapı yakınındaki Nişanca'da ve buraya kuzeyden inen Daltaban Yokuşu civarında bulunan Sinan Bey Mescidi çevresinde gelişen mahalle idi.

55- Mahalle-i Mescid-i Yakub Beğ Reis-i Sekbanan: Sekban askerlerinin reisi Yakup Bey'in banisi olduğu cami, Laleli'de ve üniversitenin karşı yönündeydi.

56- Mahalle-i Cami'ü'l-Merhum Mehmed Paşa bin Arif Çelebiyyü'şşehir bi-Nişancı Paşa: Fatih'in veziri Karamani Nişancı Mehmet Paşa'nın camisi, günümüzde de Kumkapı-Nişanca Caddesi üzerinde durmaktadır. İstanbul Yarımadası'nın en eski Müslüman mahallelerinden biri, bu cami çevresinde kurulmuştu.

57- Mahalle-i Dülbendçi Hüsam: Kumkapı'da yer alan bu yerleşim mescidsiz olarak tanınmıştı.

58- Mahalle-i Mescid-i İshak Beğ bin Abdullah Reisü'l-Cerrahin: Yenikapı sahiline yakın konumda ve Aksaray'ın meydanının az batısındaki bu mescidi daha sonra Kazgani Sadi ihya edip onartınca bu zatın adıyla tanınmaya başlamıştı. Bölge günümüzde Molla Gürani Mahallesi içinde kalmıştır.

59- Mahalle-i Mescid-i Kasım Beğ bin Abdullah eş-Şehir bi-Sufiler: Günümüzde Saraçhane'nin güneyinde ve Aksaray yakınındaki Horhor semtinde yer alan Sofular Camisi'nin bulunduğu mevki idi.

60- Mahalle-i Mescid-i Mimar Kemaloğlu: Beyazıt-Çemberlitaş ekseninin güneyindeki yamaçlarda yer alan Mimar Kemalettin Camisi'nin bulunduğu bölge, 15. yüzyıl sonlarında bu isimle anılan bir mahalleydi.

61- Mahalle-i Mescid-i Kâtib Baliyyü'l-Ma'ruf bi-Kızıltaş: Vaktiyle Laleli Camisi'nin karşısında yer alan bölge "Kızıltaş" diye tanınırdı. Buradaki mescid ve mahalle de bu isimle bilinmekteydi.

62- Mahalle-i Cami'ü'l-Merhum Mevlana Kestenli Rahmetullahi Aleyh: Bu oldukça ilginç isimli Yarımada mahallesi Şehzadebaşı'nda ve Laleli'ye doğru inen yolun sonundaki Çukur Çeşme mahallindeydi. Mescid ve mahalle, daha sonra "Molla Kestel Camisi" olarak tanınmaya başlandı. Molla Kestel 1501'de öldü. Ama cami vakfiyesi 1502'de düzenlenmiştir. Burada ayrıca, Fatih devrinde yapılmış, ama günümüze gelemeyen Çukur Çeşme Hamamı bulunmaktaydı.

63- Mahalle-i Türbe-i Kemal Paşa: Mescid yerine adını bir türbeden almış ender İstanbul mahallelerinden olan Kemal Paşa, aynı zamanda da Yarımada'nın en eski Müslüman yerleşimlerinden biriydi. Şimdiki yeri, Şehzadebaşı ile Laleli Camisi arasındadır.

64- Mahalle-i Mescid-i Balaban Ağa: Fatih'in erenlerinden olan Balaban Ağa, Şehzadebaşı-Laleli arasındaki mescidini eski bir Roma kilisesinden devşirerek yaptırmış, mahalle de, bu mescid çevresinde gelişmişti.

65- Mahalle-i Mescid-i Camcı Kara Ali: Bu mescid ve adını verdiği mahalle Şehzadebaşı-Beyazıt ekseni arasında ve Kuyucu Murat Paşa külliyesiyle İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi girişinin tam karşısında yer alıyordu.

66- Mahalle-i Mescid-i Kuyumcu Bahşayiş der Nezd-i Türbe-i Kemal Paşa: Laleli Camisi'nin az kuzeyinde halen duran ve yukarıda söz ettiğim Kemal Paşa Mescidi çevresindeydi.

6- NAHİYE-İ CAMİ-İ HAZRET-İ ŞEYH EBU'L-VEFA RAHİMEHULLAH

Yarımada'nın 15. yüzyıl sonlarında ve 2. Beyazıt zamanında kurulan en eski mahallelerinden olan bu yerleşim, Şehzadebaşı semti ile iç içe olan günümüzdeki Vefa semtidir. Asırlar boyunca geleneksel Türk-Müslüman semti görüntüsünü mümkün olduğunca koruyabilmeyi başaran bu eski nahiyenin çekirdeği, Şeyh Vefa'nın "çilehanesi"nin de içinde yer aldığı ve şimdi de yerinde görülebilen külliyesidir. Vefa Nahiyesi'ne bağlı 12 mahalle bulunmaktaydı.

Aya Teodosios Kilisesi'nden Fatih Dönemi'nde devşirilen Vefa-Kilise camisi (Molla Gürani)

67- Mahalle-i Nefs-i Cami el-Mezbur: Nahiyenin merkezi kabul edilen ve şimdi aynı isimli cadde ile Darülhadis Sokağı arasında bulunan Vefa Camisi çevresi, bu mahalleyi oluşturmaktaydı.

68- Mahalle-i Mescid-i Mevlana Hüsrev der Nezd-i Cami-i Hazret-i Şeyh Vefa-zade Rahimehullah: Bu bir hayli uzun isimli bu mahalle, Fatih'in hocalarından olan Molla Hüsrev'in Şehzadebaşı'nda, günümüzdeki Vefa Lisesi'nin karşısında yaptırdığı ve Cemal Yener Tosyalı Caddesi'yle buluşan Manav Sokağı'nın köşesinde halen yerinde duran camiden adını almıştı.

69- Mahalle-i Mescid-i Saru Beyazıd: Sözü geçen cami günümüzde, Unkapanı-Küçükpazar bölgesiyle Vefa semti arasında, adını verdiği caddenin kıyısında varlığını korumaktadır. Fakat bu yerleşim yeri şimdi Hoca Gıyaseddin Mahallesi içinde kalmıştır.

70- Mahalle-i Mescid-i Kâtib Şemsüddin: Çevresindeki mahalleye adını veren bu cami, Süleymaniye Külliyesi'nin kuzey batı yönünde ve Küçükpazar'a doğru inen yokuştaki "Namahrem Sokağı" üzerinde, Sultan 2. Beyazıt devrinden ve 15. yüzyıl sonlarından beri durmaktadır.

71- Mahalle-i Mescid-i Merhum Hızır Beğ Çelebi: Fatih'in fetihten sonra İstanbul'a atadığı ilk kadı olan Hızır Bey'in yaptırdığı cami, Unkapanı-Küçükpazar semtinde ve Hoca Kadın (Hızır Bey'in kızı) hamamının yanındadır. Canlı bir iş muhitinin ve eskiden büyük un depolarının bulunduğu kalabalık bir merkez olması dolayısıyla Müslüman-Türk mahallesi örneğinin tüm öğelerini bünyesinde barındıran ünlü bir mahalleydi burası. Hızır Bey'in mezarı ise, camisinin az üst tarafındaki İ.M.Ç. bloklarının avlusundadır.

72- Mahalle-i Cami Hace Hayrüddin: Unkapanı-Küçükpazar mevkisinde ve sahil yolunun kıyısında şimdi de yerinde duran aynı isimli caminin çevresindeki mahalleydi. Bu mevki şimdi Unkapanı sahilindeki Yavuz Sinan Mahallesi içindedir.

73- Mahalle-i Mescid-i Sinan Beğü'ş-Şehir bi-Yavuz Eroğlu: Bu eserin günümüzdeki adı "Yavuz Er Sinan Camisi"dir ve bu mabet, Eminönü'nden Unkapanı'na giden ana caddenin solunda ve Atatürk Köprüsü'ne yakın konumdadır. Mescidinin çevresinde küçük bir mahalle oluşan Yavuz Er, Fatih'in fetih ordusundaki askerlerinden biri idi. Burası günümüzde de aynı isimli (Yavuz Sinan) Yarımada mahallesidir.

74- Mahalle-i Mescid-i Kara Mehmedü'l-Haraççi: Şimdiki adı, Haraççı Kara Mehmet Camisi olan bu küçük eser, Cibali'deki Kadir Has Üniversitesi'nin doğusunda ve Unkapanı yakınındadır. Bu çok eski mahallenin adı bazı kaynaklarda "Mahalle-i Mescid-i Kırk Kenisa Oğlıyyü's-Şehir bi-Haraci" diye de geçmektedir. Esasen mahallenin kurucusunun bu zat olduğu iddia edilmektedir.

75- Mahalle-i Mescid-i Hacı Halil: Unkapanı-Küçükpazar mevkisinde şimdi de görülebilen ve "Atlamataşı Camisi" diye de tanınan Hacı Halil Attar'ın mescidi, çevresinde oluşan mahallenin merkezi konumundaydı. Bu mevki Osmanlı zamanının ünlü un tesislerine ve Atatürk köprüsüne çok yakındır.

76- Mahalle-i Mescid-i Hace Sinan bin Elvan der Nezd-i Hamam-ı Azeban: Azepler Hamamı yakınındaki Elvan Çelebi Camisi (Ahali buna, bahçesindeki kocaman şeftali ağacından dolayı "Şeftali Mescidi"

derdi) Unkapanı'na yakın ve Zeyrek semtine çıkan Fil Yokuşu kıyısındaydı.

77- Mahalle-i Mescid-i Hacı Teberrük ma'a Mahalle-i Voynuk Şüca: Atatürk Bulvarı'nın Bozdoğan su köprüsü ve Voynuk Şücaattin Mescidi yakınında, Vefa semtine doğru yer almaktaydı. Eserin şimdi izi bile yoktur. Galata Sarayı'ndaki Gül Baba Zaviyesi'ni de Hacı Teberrük'ün kurduğu sanılıyor. Gül Baba'nın mezarı Galatasaray Lisesi'nin yanındaki yokuşta durmaktadır.

78- Mahalle-i Mescid-i Sekbanbaşı İbrahim Beğ Nezd-i Kırk Çeşme: Saraçhane'deki Bozdoğan su köprüsünün dibindeki Gazanfer Ağa Külliyesi'nin biraz alt tarafında Kırk Çeşme su tesisi maslağı bulunuyordu. Adı bilinemeyen bir Roma kilisesinden devşirilen İbrahim Bey Mescidi ise bunun da aşağısında ve şimdiki sosyal sigorta binalarına doğru yer almaktaydı.

7- NAHİYE-İ CAMİ'Ü'L-MERHUMÜ'L-MAĞFURUN LEH SULTAN MEHEMMED HAN ALEYHİ'R-RAHMETU VE'L-GUFRAN

İstanbul Yarımadası'ndaki en uzun isimli eski yerleşimlerden biri olan bu nahiye bölgesi şimdiki Fatih Sultan Mehmet Külliyesi'nin bulunduğu merkez bölge idi. Fatih Sultan Mehmet'in Mimar Atik Sinan'a yaptırdığı İstanbul'un ilk dev eseri olan bu külliye, aynı zamanda Yarımada'nın yedi tepesinden dördüncüsünün üzerinde bulunmaktadır. Nahiye merkezi de bu külliyenin çevresindeki yamaçlarda konuşlanmıştır. Bu nahiyeye bağlı mahalle sayısı ise 43 adetti.

79- Mahalle-i Nefs-i Cami-i Şerif: Fatih Sultan Mehmet Camisi'nin yakın çevresinde gelişen merkez mahalleydi.

80- Mahalle-i Mescid-i el-Merhum Hazret-i Seyyid Ahmet bin Seyyid Mehemmed el-Buhari Aleyhi er-Rahmetülbari: Ahmet Buhari Camisi, yeniden yapılmış haliyle Fatih merkezinden geçen Fevzipaşa Bulvarı'nın biraz güneyinde, Akdeniz Caddesi yakınında kalır. Mahallesi de bu çevredeydi. Vatan Caddesi ile kuzeyindeki Fevzipaşa Caddesi arasında kalan bu bölge günümüzde Akşemsettin Mahallesi'dir.

81- Mahalle-i Mescid-i Hace Hayreddin der Nezd-i Cami-i Sultan Mehemmed Han: Karagümrük'teki Hırkaişerif Camisi yakınında yer alan Mesih Paşa Camisi civarındaydı bu mescid. Bir Roma kilisesinden dönüştürüldüğü sanılan bu eserin banisi, Unkapanı'ndaki "Üç Mihraplı Cami" diye de tanınan Hoca Hayrettin Camisi'nin kurucusudur. Hayrettin Efendi'de olduğu gibi, İstanbul Yarımadası'nda birden çok mahallesi olan başka kişilerin (Hoca Üveys, Hoca Hüsrev, Çakır Ağa gibi) olduğu açıkça görülmektedir.

82- Mahalle-i Mescid-i Pirinççi Sinan: Fatih devri mescidi olup, aynı yerde yeniden yapılan bu eser Edirnekapısı yakınındaki Atikali semti civarında, Eski Ali Paşa denilen bölgenin az kuzeyinde yer alıyordu. Sonraki yıllarda Yarımada'nın daha kuzeyindeki Şeyh Resmi Mahallesi sınırlarına dâhil edildi. Mescidin vakfiyesi 1504 yılında düzenlenmiştir. Sinan Ağa, Sultan Mehmet'in sarayında pirinççibaşı idi.

83- Mahalle-i Mescid-i Hace Üveys: Hoca Üveys'in Yarımada'daki bir diğer mahallesinin merkezini oluşturan mescid, Karagümrük'teki Hırkaişerif Camisi'nin biraz doğusunda, şimdiki "Samiha Ayverdi Parkı"nın dibindeki Koyun Baba ve Sabire Sultan Türbesi civarındaydı. Yakın tarihlerde yeniden yapılmıştır. Avlusunda da Çaşnıgir Osman Ağa Türbesi görülmektedir.

84- Mahalle-i Mescid-i Hacı Ivaz bin Hüseyinü'l-Kassab: Hacı Ivaz Mescidi, Fatih'in Sarıgüzel Caddesi kıyısında ve biraz daha batıda kalan Bali Paşa semtinde bulunuyordu. Diğer adı ise "Ayvaz Kasap Mescidi" idi. Bu bölge, günümüzde İstanbul Polis Müdürlüğü binasının gerisinde Mimar Sinan'ın kendi camisinin ve ikamet ettiği mahallenin bulunduğu semtin çok yakınındadır. Günümüzde bu bölge Akşemsettin Mahallesi'dir.

85- Mahalle-i Mescid-i Üstad Kemal el-Harrat: Fatih'in merkezindeki ana caddelerden olan Sarıgüzel Caddesi, adını, vaktiyle burada bulunan Sarı Gez Mescidi'nden almıştı. Ama esasen bu mabedi yaptıran zat "Çıkrıkçı Kemaleddin Efendi" idi. O nedenle de mahalle "Harrat Kemal Mescidi Mahallesi" olarak tanınmıştı. Eserin vakıf tarihi ise 1485'tir.

86- Mahalle-i Mescid-i Sarı Nasuh: Bu mahalle, Yarımada'nın ana güzergâhlarından olan Millet Caddesi'nin sonlarından itibaren Topkapısı'na giden istikamette, eski Macuncu semtinde yer alıyordu. Mescide, yakınındaki bir değirmenden dolayı "Değirmen Mescidi" de denilmekteydi. 2. Mehmet'in fetih ordusu erenlerindendi Sarı Nasuh. Vakfa kaydı ise 17. yüzyılda ve Sultan 4. Mehmet zamanında yapılmıştı. Sarı Nasuh Mahallesi, sonradan Deniz Abdal Mahallesi'ne bağlandı. Günümüzde Deniz Abdal artık bir mahalle değildir ve bulunduğu yer Şehremini Mahallesi içinde kalmıştır.

87- Mahalle-i Mescid-i Nükreci Baliyyü'ş-Şehir bi-Mahalle-i Karaköy: Tarihi Yarımada'nın Aksaray semti civarında da bir "Karaköy" mahallesi bulunması çok ilginçtir. Maden kakma zanaatı ile uğraşan kişiler "nükreci" olarak tanınırlardı. Mescid ve mahallenin Vatan Caddesi-Aksaray hattında günümüzde de görülebilen Fenari İsa Camisi civarında bulunduğu sanılır. Burası şimdi Akşemsettin Mahallesi'dir.

88- Mahalle-i Mescid-i İskender Paşa: Fatih'teki Sarıgüzel Caddesi'nin doğusunda ve Kıztaşı semtine çok yakın bölgede yer alan İskender Paşa Camisi çevresiydi. Eser, 2. Beyazıt döneminde ve 15. yüzyıl sonlarında yapılmıştır.

89- Mahalle-i Mescid-i Mustafa Beğ bin Abdullah: Saraçhane'den Horhor semtine inen yokuş çevresinde yer alan bu eski mahallenin mescidini "Reisü'l-Bevvabin Mustafa Bey" yaptırmıştı. 1469'da mescidinin vakfı düzenlenen ve aynı yıl ölen Mustafa Bey, "kambur" lakabıyla bilinirdi. 20. yüzyıl başlarındaki korkunç Fatih yangınında harabeye dönen bu eser, yakın tarihlerde yeniden inşa edilmiştir.

90- Mahalle-i Mescid-i Dülgeroğlu: Günümüzde, Saraçhane'deki Amcazade Külliyesi'nin önünde ve Macar Kardeşler Caddesi üzerinde yer alan bu cami, Dülgerzade Şemseddin Habib Efendi tarafından 1481'de, Sultan Mehmet'in öldüğü yıl yapılmıştır. Mahallesi, bu eserin çevresinde ve Sultan Mehmet'in yaptırdığı devasa bir çarşı olan "Saraçhane Külliyesi" güneyine dek uzanırdı. Bu bölge şimdi İskender Paşa Mahallesi içinde yer almaktadır.

91- Mahalle-i Mescid-i Mimar Üstad Ayas: Fatih devrinin ünlü mimarı Ayas Ağa'nın kendi adına yaptırdığı mescidi ve çevresindeki mahalle, Saraçhane'deki eski belediye binasının ve parkın batı tarafında, Horhor'a inen yolun başındaydı. Mimar Ayas'ın ölüm tarihi 1487'dir. Cami, çok şiddetli bir sarsıntı olan 1894 depreminde yıkılmış ve daha sonra yeniden yapılmış olsa da günümüze ulaşmamıştır. Fatih'in Saraçlar Çarşısı'ndaki pek çok dükkân 1475'te bu camiye vakfedilmişti. İstanbul Yarımadası'nın en değerli ve en eski eserlerinden olan bu "tarihi belge"nin 1956'da ortadan kaldırılması kültür tarihimiz açısından büyük bir kayıp olmuştur. Burası şimdi İskender Paşa Mahallesi sınırlarında kalmaktadır.

92- Mahalle-i Mescid-i Firuz Ağa: Sultan 2. Beyazıt dönemi defterdarı Firuz Ağa'nın yaptırdığı bu eser, Bozdoğan su köprüsü önündeki parkta ve Gazanfer Ağa Külliyesi'nin karşı tarafındaydı. Parkın olduğu alanın bir kısmı da Firuz Ağa Mahallesi adıyla tanınıyordu. Burada sözü geçen Firuz Ağa'nın, günümüzde de görülebilen Sultanahmet'teki ve Cihangir yakınındaki camileri yaptıran Firuz Ağa'lar ile aynı kişi olduğu konusu henüz açığa kavuşturulamamıştır. Bununla birlikte bu üç Firuz Ağa Camisi de 15.yüzyıl sonlarının, dolayısıyla da 2. Beyazıt döneminin eserleridirler. Günümüzde bu bölge Molla Hüsrev Mahallesi içindedir.

93- Mahalle-i Mescid-i Haydarhane: Saraçhane'de ve Horhor Yokuşu'nun başında, sol yandaki 19. yüzyıl eseri olan Suphi Paşa Konağı (bir dönem Tıp Tarihi Müzesi) civarında kurulan mahalleydi.

94- Mahalle-i Mescid-i Muhtesib Karagöz İbni Abdullah: Abdullah oğlu Muhtesib Mehmet Efendi tarafından yaptırılan bu mescid ve çevresindeki küçük mahalle Saraçhane-Horhor yokuş başında ve Atatürk Bulvarı kıyısında bulunuyordu. 1935'e dek varlığını koruyan ve şimdiki İskender Paşa Mahallesi'nde kaldığı bilinen eser, bu tarihten sonra, ne yazık ki pek çok benzeri gibi tarihe karıştı!..

95- Mahalle-i Mescid-i Hoş Kadem: Günümüzde Saraçhane'deki Belediye binasının tam arkasında varlığını koruyan küçük cami Fatih'in sekbanbaşılarından Mehmet Ağa tarafından 1477'de yaptırılmış ve vakıf kaydına 1483 yılında geçmiştir. Eserin şimdiki pozisyonundan anlaşıldığı gibi, mahallesi az doğusundaki "On Sekiz Sekbanlar Camisi" (İstanbul'un en uzun isimli camisi budur) ile Haşim İşcan Geçidi arasındaki bölgeyi kapsıyordu. Yöre şimdilerde Kemalpaşa Mahallesi içinde yer almaktadır.

96- Mahalle-i Mescid-i Baba Hasan Alemi: Atatürk Bulvarı'nın Aksaray istikametinde ve batı bölümünde yer alan bu mescidin kurucusu, 2. Mehmet'in bayraktarlarından Baba Hasan Ağa idi. Eserin vakfiyesi 1498'de düzenlenmiştir. Baba Hasan Alemi Mescidi 1956 yılına dek yaklaşık beş yüzyıldır burada varlığını koruyordu. Günümüzde ise burası İskender Paşa Mahallesi'ndedir ve Hasan Ağa'nın sadece kabri görülebilmektedir.

97- Mahalle-i Mescid-i Mevlana Emin Nureddin: Şehzadebaşı'ndaki Şehzade Mehmet Camisi'nin batısında ve şimdiki Kalenderhane Mahallesi içinde, Atatürk Bulvarı'na doğru bu isimde bir mahalle mescidi ve buna ait bir mahalle olduğu eski kaynaklarda belirtilmektedir.

98- Mahalle-i Mescid-i Ferhad Ağa Nezd-i Kırk Çeşme: Bozdoğan su köprüsünün altından geçen Atatürk Bulvarı'nın batı kıyısındaki Gazanfer Ağa Külliyesi'nin biraz aşağısında vaktiyle "Kırk Çeşme Su Tesisi" vardı. Ferhad Ağa Camisi de bu bölgede ve Saraçhane'ye doğru yer almaktaydı. Burası şimdi Zeyrek Mahallesi içinde yer alır.

99- Mahalle-i Mescid-i Mevlana Mağnisavi Çelebi: Manisalı Çelebi'nin yaptırdığı cami, günümüzde şekli tamamen değişmiş olarak Fatih parkı bitişiğindeki Fatih İtfaiyesi tesisleri ve eski başkanlık binası yakınındaki tarihi At Pazarı ve Kadınlar Pazarı çevresinde yer almaktadır. Vakfiyesi 1503 tarihlidir, ama Çelebi 1494'te ölmüştür. Yanındaki karakoldan dolayı ahali bu cami ve mahalleye "Kul Cami Mahallesi" derdi.

100- Mahalle-i Merhum Umdetü'l-Vasilin Şeyh Süleyman Halife: Zeyrek'teki 1136 tarihli Pantokrator Kilisesi'nden Fatih devrinde camiye dönüştürülen ve bu Roma yapı kompleksinin olasılıkla kitaplık olarak kullanılan sekizgen (oktagon) planlı bağımsız birimi Şeyhülislam Süleyman Efendi tarafından camiye dönüştürülmüştü. Yapı uzun

yıllar boyunca boş durumda kaldı ve harabeye döndü. Günümüzde ise geçici bir onarımla minaresiz şekilde yeniden ibadete açıldı. İki büyük tek tanrılı dinin buluşma mekânı olan bu küçük yapının çevresi Süleyman Efendi'nin adıyla tanınan bir mahalleydi. Günümüzde ise Zeyrek Mahallesi içindedir.

101- Mahalle-i Mescid-i Mevlana Hacı Hasanzade: Zamanımızda Zeyrek semtinin az güneyindeki ve Çırçır diye tanınan bölgede görülebilen Hacı Hasan Camisi çevresi Mevlana Hasanzade'nin mahallesiydi.

102- Mahalle-i Mescid-i Hacı Ali İbnü'l-Hacı Timurhan: "Kasap" lakabıyla da tanınan bu zat, 2. Mehmet'in kasapbaşılarındandı. Adına yaptırdığı Kasap Timurhan (ya da Demirhan) Camisi, Zeyrek'te, Atatürk Bulvarı'nın batıya doğru iç tarafındadır.

103- Mahalle-i Bıçakçı Üstad Acem Ali: Zeyrek Mahallesi'nin az kuzeyinde yer alan Haydar bölgesindeki Bıçakçı Alaattin Camisi çevresinde gelişen mahalleydi. 2. Beyazıt döneminden kalan cami, günümüzde de yerinde durur.

104- Mahalle-i Mescid-i Babuccıoğlı: İbn-i Meddas diye tanınan zat, Sultan 2. Mehmet'in rikabdarlarından, yani "pabuççularındandı." Haydar semtinin de içinde olduğu, Unkapanı'na yakın Cibali Mahallesi'nde ve Salih Paşa Caddesi'nin doğusunda yer alan cami İbn-i Meddas adıyla da bilinir.

105- Mahalle-i Mescid-i Merhum Hazreti Şeyh Muhyiddin: Unkapanı'ndan Cibali yönüne gidilirken sol kolda ve Kadir Has Üniversitesi'nin doğusunda duran Haraççı Kara Mehmet Camisi'nin çok yakınında, Âşık Paşa semtinin de az kuzeyinde bir zamanlar Hacı Muhiddin Kocevi Camisi vardı. Yakın çevresi de vakıf tarihi 1465 olan bu esere ait bir küçük mahalleydi. Halk bu camiye "Karanlık Mescid" derdi.

106- Mahalle-i Mescid-i Üsküblü: Üsküplü Camisi günümüzde Haliç kıyısında ve Unkapanı semtinin az batısındaki Cibali'de duruyor. İstanbul'da Çakır Ağa'nın 1479'da yaptırdığı dört camiden biridir bu. "Üsküplü" unvanı, daha sonra "Üsküplü Şahin" adında bir başka zatın bu camiler üzerindeki emeğinden dolayı eserlere verilmiş bir isimdir. Dört Üsküplü'nün de ayrı ayrı mahalleleri vardır.

107- Mahalle-i Mescid-i Hacı Muhyiddünü'ş-Şehir bi-Sivrikoz: Sivrikoz Camisi şimdilerde Haliç surlarındaki Cibali Kapısı'nın hemen iç tarafında varlığını korur, ama günümüzdeki şekli orijinal değildir. Yine, sur kapısının iç tarafındaki mahalle de aynı isimle tanınırdı.

108- Mahalle-i Mescid-i Mevlana Hüsrev Der Nezd-i Cami-i Gül: Romalıların muhtemelen Aya Teodosia Kilisesi'nden devşirilen Gül Camisi Haliç surları içindeki Küçükmustafapaşa semti sınırlarında

günümüzde de varlığını korumaktadır ve İstanbul'un en anıtsal görünümlü eserlerinden biridir. Mevlana Hüsrev diye kastedilen zat ise, caminin çok yakınında ve batı tarafında halen duran, 2. Mehmet dönemi şeyhlerinden Molla Hüsrev Camisi'nin banisidir. Molla Hüsrev'in Horhor'daki camisi ve mahallesinden başka bir mahallesi de burada, Küçükmustafapaşa semtindeydi. Üçüncü mahallesi de Vefa'da, kendi adıyla anılan caminin çevresinde yer almaktaydı.

109- Mahalle-i Cami-i Gül: Yukarıdaki satırlarda sözünü ettiğim Gül Camisi ve Küçükmustafapaşa Hamamı çevresi de aynı isimdeki mahalle idi. Birbirleriyle çok iç içe olan bu eski mahalleler birkaç sokaktan oluşan çok küçük ölçekte yerleşimlerdi.

110- Mahalle-i Mescid-i Ali Çelebiyyü'l-Müfti Ali: Müftü Ali diye bilinen ve türbesi ile sıbyan mektebi Zeyrek'te bulunan zat, Osmanlı tarihinin en ünlü şeyhülislamlarından olan ve Fatih, Beyazıt, 1.Selim ve Kanuni dönemlerinde yaşayan "Zembilli Ali Efendi" idi. Ali Efendi'nin yaptırdığı mescid ise, Fatih Külliyesi'nin kuzey yamaçlarında ve Küçükmustafapaşa semtinin iç kısmında bugün de "Müftü Ali Mahallesi"nde durur.

111- Mahalle-i Mescid-i Âşık Paşa: Fatih devrinin ünlü tarih yazıcısı olan bu zatın adını taşıyan cami ve mahalle Fatih Külliyesi'nin kuzeyindeki Haydar semtinin biraz aşağısındadır.

112- Mahalle-i Mescid-i Altı Poğaça: Fatih Külliyesi'nin kuzeyinde, buradan Haliç'e doğru inen Haliç Caddesi'nin az iç tarafında ve Küçükmustafapaşa semti yakınında bu isimde bir mescid vardı. Vakıf kaydına 1481 yahut da 1482'de geçmişti. Bu Fatih dönemi eseri yaptıran Ahmet Efendi, aynı zamanda bir fırın sahibiydi. 1918'e dek yerinde duran tarihi yapı zaman içinde yok olup gitmesine karşın, 2006'da yeniden inşa edildi.

113- Mahalle-i Mescid-i Yarhisarzade: Günümüzde sadece "Yarhisar" ismiyle bilinen cami, Fatih Külliyesi'nin kuzeyinde ve Müftü Ali Mahallesi civarında, Gelenbevi Lisesi'nin çok yakınındadır. Müftü Ali, Yarhisar ve Kadı Çeşmesi mahalleleri burada adeta iç içe geçmiş durumdaydı. Camiyi yaptıran zat, Mevlana Muslihüddin Mustafa Yarhisari idi. Fatih medreselerinde ders veren bir hoca olan Yarhisari, 1500'de öldü. Mahallesi günümüzde Yavuz Sultan Selim Mahallesi sınırlarındadır.

114- Mahalle-i Mescid-i Kırk Keniseoğlu eş-Şehir bi-Haraci: Mahallenin merkezi ve adını aldığı mescid, Unkapanı-Cibali arasında şimdi de duran Haraççı Kara Mehmet Camisi'dir. Mescidi yapanın unvanı idi "Kırk Kenise Oğlı."

115- Mahalle-i Mevlana Şeyh Âbid Çelebi: Çarşamba'da, Otlukçu yokuşu civarında bu isimde bir mescidin çevresinde gelişen mahalle olduğu sanılıyor.

116- Mahalle-i Mescid-i Şeyh Resmi: Şeyh Resmi Camisi de Çarşamba'daki Otlukçu Yokuşu civarındaydı. Şeyh Resmi'nin asıl adı "Mahmut" idi. 1916'daki büyük yangında tamamen harap olmuştur.

117- Mahalle-i Mescid-i Mevlana Ahi Çelebi: Fatih Külliyesi'nin batıya bakan dış avlu kapılarından "Boyacılar Kapısı"nın Haliç'e doğru biraz aşağısında ve bütünüyle yitip gitmiş en eski İstanbul medreselerinden olan "Çukur Medrese"nin yakınındaydı.

118- Mahalle-i Mescid-i Mevlana Üstad Mimar Sinan: Haydar semti civarında ve Âşık Paşa Camisi yakınında Mimar Sinan adını almış bir mahalle daha vardı Yarımada'da. Ama bu şahıs Mimar "Koca" Sinan değildir. İlk olarak Sarı Saltuk Mahallesi diye biliniyordu. Sonra, Âşık Paşa Mahallesi oldu. Esasen Âşık Paşa Camisi yanında Mimar Sinan adıyla kurulmuş bir zaviye vardı. Bundan dolayı mahallenin adı değişmişti.

119- Mahalle-i Mescid-i Hasan Paşa: Bu eski mahalle önceden Karagümrük yakınındaki Mesih Paşa Camisi çevresindeydi. Daha sonra biraz güneyde kalan Muhtesip İskender Mahallesi'ne katılmıştır.

8- NAHİYE-İ CAMİ'Ü'L-MERHUMU'L-MAĞFURUN LEH SULTAN SELİM HAN TABE SERAHU

İstanbul Yarımadası'nın sekizinci nahiyesi olan bu yerleşim merkezi, günümüzde İstanbul'un beşinci tepesini taçlandıran ve Çarşamba semti civarındaki Yavuz Selim Camisi'nin bulunduğu merkezdi. Burada da görüldüğü gibi, nahiyeler daima sultan külliyelerinin, büyük sadrazamların, çok önemli ve ünlü velilerin eserlerinin bulunduğu merkezlerde bulunuyordu. Yavuz Sultan Selim Nahiyesi'ne bağlı sekiz mahalle vardı.

120- Mahalle-i Mescid-i Şeyh Koğacı Dede: Zamanımızda Kovacı Dede adıyla tanınan cami, Yavuz Selim Külliyesi'nin güney batısında ve Çarşamba Caddesi'nin Manyasizade Caddesi ile buluştuğu yerin biraz iç tarafındadır. 1494'te ölen Şeyh Sevindük (Sündük) Şücaeddin Efendi tarafından yaptırılan bu eser şimdi, Atikali Mahallesi'nin Balat Mahallesi ile buluştuğu sınırda yer alır.

121- Mahalle-i Mescid-i Merhum Taçbeyzade: Çarşamba semtinin Haliç'e doğru inen yamaçlarındaki bu mahallenin eski mescidi şimdi yoktur ve yerleşimin kapladığı alanın yeri tam olarak belli değildir.

122- Mahalle-i Cebecibaşı: Günümüzde Yavuz Selim Camisi'nin olduğu aynı isimli mahallede bulunan bu cami, Fener Rum Okulu'nun

güneyinde ve Manyasizade Caddesi üzerindeki 18. yüzyıl eseri İsmail Ağa Külliyesi'nin çok yakınında ve 1974 yılındaki yenilenmiş formuyla Cebecibaşı Camisi isimli sokakta durmaktadır. Eseri yaptıran zat Cebecibaşı Şücaeddin Efendi idi.

123- Mahalle-i Mescid-i Hacı Yunusü'd-Debbağ: Günümüzde "Debbağ (Tabak) Yunus Camisi" adıyla tanınan bu Fatih devri eseri Fatih Külliyesi'nin kuzeyinden Haliç'e doğru inen Haliç Caddesi'nin Küçükmustafapaşa semtine yakın sol yamaçları üzerinde ve Yavuz Selim Camisi'nin biraz alt tarafındadır. Debbağ, eskiden deri tabaklama işleriyle uğraşan kişilere denirdi.

124- Mahalle-i Abdi Subaşı: Günümüzde Fener sahilinin iç tarafında ve Patrikhane yakınında, set üzerinde bulunan Abdi Subaşı Camisi çevresi bu isimle anılan bir mahalleydi. Eski yıllarda, Kuburbeli yahut da İncebel Mescidi diye de tanınan bu güzel eser Fatih devrinden olup, 16. yüzyılda Kırkçeşme su tesisleri yöneticisi Mahmut Ağa tarafından yenilenmiştir.

125- Mahalle-i Mescid-i Çerakçı Hamza bin Yadigâr: Mahalle ve mescidi, Yavuz Selim Camisi'nin az doğusunda yer alıyordu. Şimdi bu bölgede Çerakçı (Çırağı) Çeşme Sokağı vardır ve Müftü Ali Mahallesi sınırlarında kalır. Mescid, Şamdancılar Kethüdası Hamza bin Yadigâr Efendi tarafından yapılmıştı.

126- Mahalle-i Mescid-i Hacı Şüca'ü'l-Mismari: Mismarcı, eskiden büyük çivi ve mıh imal eden ve satan esnafa denirdi. Mismarcı Yusuf Şücaeddin Efendi de bunlardan biriydi. Cami günümüzde, Yavuz Selim Camisi'nin güney batısında ve Draman-Çarşamba arasındaki Fethiye Camisi (müze) yakınındadır.

127- Mahalle-i Mescid-i Beğcügezoğlı: Mescidin vakfa geçme tarihi 1473, yaptıran zat ise Mehmet Bey idi. Günümüzde Çarşamba'daki Manyasizade Caddesi ve Kovacı Dede Camisi yakınında yenilenmiş ve üslupsuz haliyle durmaktadır.

9- NAHİYE-İ CAMİ'Ü'L-MERHUM MURAT PAŞA

Murat Paşa, Fatih Sultan Mehmet'in en ünlü vezirlerinden biriydi ve 1460'ların başlarında Aksaray Meydanı batısında, Vatan (Adnan Menderes) ve Millet (Turgut Özal) Caddelerinin buluştuğu noktada yaptırdığı "Bursa Üslubu" camisi şimdi de aynı yerde varlığını korumaktadır. Ama bu külliyenin diğer yapıları ortada yoktur. Nahiye merkezi olan bu caminin yer aldığı bölgenin çevresinde merkez mahalleye (nahiyeye) bağlı 23 mahalle bulunuyordu.

128- Mahalle-i Nefs-i Cami: Murat Paşa Camisi odaklı merkez mahalleydi.

129- Mahalle-i Mescid-i Mevlana Hüsrev ki Cami-i Şerif bud der piş-i Zaviye-i Merhum Süleyman Halife: Süleyman Halife Zaviyesi

çevresindeki Molla Hüsrev Mescidi Aksaray'a yakın Horhor semtinde ve Sofular Caddesi'nin sağında günümüzde de durmaktadır. Molla Hüsrev, Fatih döneminin en tanınmış hocalarındandı ve buradakinden başka Yarımada'da kendi adını taşıyan iki cami (Küçükmustafapaşa'da ve Vefa'da) yaptırmıştır.

130- Mahalle-i Kızıl Minare: Mescid, Fatih devrinin kiremitçibaşısı Pir Mehmet bin İlyas Ağa tarafından Horhor semtinin Aksaray'a yakın konumunda yaptırıldığı halde, buna bağlı mahallenin "mescid" adı konulmadan kayda geçmiş olması ilginçtir. Halen çok değişime uğramış haliyle varlığını koruyan bu eser, 1718'de Halil Ağa eliyle onarım görmüştür.

131- Mahalle-i Mescid-i Oruç Gazi: Günümüzde olmayan bu mescid, Aksaray'daki Pertevniyal Lisesi'nin arka tarafındaydı ve aynı isimli mahalle de burada yer alıyordu. Mehmet bin Oruç Gazi'nin yaptırdığı eserin vakfa geçişi 1491'dir. Mescidi kuran Oruç Gazi'nin, Timurtaş Paşa'nın tanınmış oğlu olan Oruç Gazi olması ihtimali söz konusudur. Yarımada'nın gereksiz ve bilinçsiz şekilde yıktırılan önemli tarihi miraslarından biriydi bu cami.

132- Mahalle-i Mescid-i Garib Yiğitler Ağası: Bu isimdeki mescid, aynı bölgede, yani Aksaray'daki Pertevniyal Lisesi arkasından Horhor'a giden güzergâh arasında yer alıyordu. 1495 tarihli bir vakfiyesi bulunduğu bilinen mescidin halk arasındaki adı, Camcılar Mescidi idi. Geç 20. yüzyılda ortadan kaldırılmıştır.

133- Mahalle-i Alem Beğ: Mescid adı gösterilmeden kayda geçirilmiş bir diğer Yarımada mahallesi olan bu bölge, Aksaray'ın Laleli tarafında ve Laleli Camisi'nin batısında yer almaktaydı. Daha sonraki vakıf kaydında ismi "Mahalle-i Mescid-i Mahmut bin Mehmedü'ş-Şehir Bi-Alemi Beğ"dir. Bu zat fetih ordusu gazilerinden biriydi. O yılların coşkusuyla bu tür fetih askerlerinin mescid ve bunlara bağlı mahalleler oluşturmasına sıcak bakılmasına karşın, daha sonraki yıllarda mescidler ve mahalleler ilim ve din tabakasından kişilerin adlarıyla anılmaya başlanmıştır.

134- Mahalle-i Mescid-i Çakır Ağa bin Abdullah Suk-i Aksaray: "Aksaray Çarşısı"nda diye belirtilen bu mahalle mescidini kuran zat Abdullah oğlu Çakır Ağa idi. Aksaray'dan Cerrahpaşa yönüne gidilen yolun başında yer almaktaydı. 1956'daki Millet Caddesi inşası sırasında yıktırıldı ve yerine bir mağaza (!) yapıldı.

135- Mahalle-i Mescid-i Koğacı Dede: Şimdilerde Yenikapı Metro İstasyonu adıyla düzenlenen bölge, Roma çağındaki Teodosius Limanı diye tanınırdı. Bu bölgenin kuzeye doğru gerisi asırlar boyunca "Langa" adıyla bilinegelen bir semtti. Koğacı Dede Mescidi ve mahallesi ise bu bölge ile Aksaray Meydanı kıyısındaki eski tramvay deposu arasında yer almaktaydı. Bulunduğu bölge eski yıllarda "Cellat

Çeşmesi" diye de biliniyordu. 2009'dan önce burada yer alan "İnebey" ve "Yalı" isimli tarihi mahallelerin içinde yitip gitmiştir.

136- Mahalle-i Mescid-i Kemal Beğü'ş-Şehir Bi-Tahta Minare Der Nezd-i Koğacı Dede: Yukarıda belirttiğim şekilde, Aksaray'daki eski tramvay deposu ve Koğacı Dede Mescidi yakınında, Vatan Caddesi kıyısında şimdi de görülebilen Softa Sinan Camisi çevresinde bulunan Kemal Bey Mescidi ve mahallesi, "Tahta Minare" diye de tanınıyordu, ki Yarımada'da başka "Tahta Minare" mescidleri de vardır. Bunlardan biri daha önceki satırlarda da anlattığım şekilde, Balat'ta bulunmaktadır.

137- Mahalle-i Mescid-i Abdullah Ağa Reisü'l-Bostaniyyin Der Kurb-i Ayalunga: "Küçük Langa çevresindeki Bostancılar Reisi Abdullah Ağa Mescidi Mahallesi" diye tanımlanabilecek bu yerleşim yeri Yarımada'nın Marmara kıyısındaki Yenikapı semtinin az batısında, deniz surları yakınında kalır. 1490 tarihli Bostancıbaşı Abdullah Ağa Camisi, merkezi kubbeli ve taş minareli, heybetli, güzel bir eserdi. Önünden de tramvay yolu geçiyordu. 1940'larda ortadan kaldırıldı. Mahallesi de yok oldu gitti.

138- Mahalle-i Mescid-i Kâtib Muslihiddin bin Halil-i Tirek: Aksaray'dan Cerrahpaşa yönüne çıkan caddenin başında ve güneyinde yer alan mescide "Sinekli Mescid" de derlerdi eskiden. Şimdi de yerinde görülebilen Kâtip Muslihiddin Camisi çevresindeki mahallede ünlü ve romanlara konu olan "Sinekli Bakkal" ve sokağı bulunmaktaydı.

139- Mahalle-i Mescid-i Merhum Hacı Ahmet: Aksaray ile Millet Caddesi üzerindeki Molla Gürani Mescidi arasında olduğu sanılır. Olasılıkla "Kız Ahmet Mescidi" diye tanınan yapı buydu. Aslında fetih askerlerinden (Ni'me'l-Ceyş) olan ve Ali Halife ismiyle de bilinen bu zatın eserinin ve mahallesinin yeri tam olarak belli değildir.

140- Mahalle-i Mescid-i Hacı Bayram bin İnebeği: Hacı Bayram Kaftani Camisi günümüzde Aksaray'dan Haseki'ye giden yolun başında ve sol taraftadır. Fatih'in kaftancıbaşısı olan bu zatın mezarı da hazirede yer alır. Küçük mahallesi, mescidin çevresinde yer almaktaydı. Bu bölge şimdi Haseki Sultan Mahallesi içindedir.

141- Mahalle-i Mescid-i Kazgancı Satı: Günümüzde Kazgani Sadi diye bilinen bu bölge Aksaray'ın biraz güney batısında ve Millet Caddesi ile Vatan Caddesi'nin arasında, Murat Paşa Camisi'nin batısında kalır. Mescid ve mahallesi de eskiden bu sahadaydı. Fatih zamanında bu bölgeye yerleştirilen ahalinin, Konya-Aksaray'ından sürgünle geldikleri ve kendi aralarında toplanıp bir mescid yaptıkları, buna da herhangi bir yapı vakfetmedikleri iddiası vardır. İstanbul'un tarihi

açısından son derece önemli olan bu mescid ve baninin kabri 1956'da ortadan kaldırılmıştır (!)

Aynı isimde bir diğer mahalle ise, Kumkapı-Yenikapı arasında, Ermeni Patrikliğine yakın konumdadır. Buradaki "Kazgani Sadi Mescidi"nin asıl sahibi Fatih Sultan Mehmet'in hekimi İshak Efendi olduğu için mahallenin gerçek adı kayıtlarda "Mahalle-i Mescid-i İshak Bey bin Abdullah Reisü'l-Cerrahin" diye geçer. Aslında mescidin sahibi Cerrah İshak'tır ve eser Fatih devrindendir. Daha sonra Kazgancı kulu Yusuf Sinanüddin tarafından onarılınca bu isimle de tanınmıştır. Ama burada "Kazgancı" sözcüğünün yanında 1922 düzenlemesinde tespit edilen "Sadi" adının mescide neden eklendiği henüz açıklığa kavuşturulmamıştır.

142- Mahalle-i Suhte (Softa) Sinan: Günümüzde bu isimdeki cami, Vatan Caddesi üzerinde ve Aksaray'a yakın konumdaki Fenari İsa Camisi'nin karşısında yer alır. Mahallesi de burasıydı, ama mescidin varlığı vurgulanmamıştır. Minarenin eğriliğinden dolayı "Eğri Minare Mahallesi" diye de bilinirdi mescidin çevresi. Suhte Sinan, fetihle birlikte İstanbul'a gelen Fatih'in namlı şeyhlerindendi.

143- Mahalle-i Mescid-i Çavuş Şirmerd Beğ bin Abdullah: Bu isimdeki mescidin Millet Caddesinin Topkapısı'na uzanan güzergâhı üzerinde, vaktiyle aynı bölgede yer alan ünlü "Tevekkül Hamamı" civarında olduğu bilinmektedir.

144- Mahalle-i Mescid-i Mevlana Gürani: Millet Caddesi üzerinde ve Fındıkzade'ye çıkan yolun yakınında bir set üzerinde Molla Gürani Camisi dururdu. Şimdi sadece haziresinin bir kısmı burada görülebilmektedir. Bu çevre şimdi de Molla Gürani Mahallesi'dir.

145- Mahalle-i Mescid-i Başçı Hacı Mahmut bin Hacı Sinan: Başçı Mahmut, 2. Mehmet'in adamlarındandı. Adına yaptırdığı mescidin yeni versiyonu Haseki Sultan Mahallesi'nde ve aynı isimli külliyenin kuzey batısında şimdi de görülmektedir.

146- Mahalle-i Mescid-i Etmekçioğlu: Kesin olmamakla birlikte bu isimde mescidin ve mahallesinin Haseki Hastanesi civarında bulunduğu iddia edilmektedir.

147- Mahalle-i Mescid-i Sarı Musa: Sarı Musa Mescidi Millet Caddesi'nin Fındıkzade semti yakınındaki Molla Gürani Haziresi'yle Topkapısı'na ilerleyen yolun arasında idi ve 1918'e dek burada varlığını korumuştu. Fatih'in fetihle gelen adamlarından olan Sarı Musa'nın Galata tarafında da bir mescidi vardı.

148- Mahalle-i Mescid-i Keyci Hatun Bint-i Şeyh-i Mahalle-i İsfendiyar dahi dirler: Bazı kaynaklarda yanlış olarak "Keçi Hatun" diye yazılan bu hanım, aslında bir hekim gibi hastalarını "dağlama"

ile tedavi ettiği için "Keyci" lakabıyla tanınan ünlü bir kişiydi. Mescidi günümüzde de Aksaray'dan Haseki'ye uzanan yol üzerinde ve Haseki Külliyesi yakınındadır. Vakfiyesi ise 1485 yılındandır. Bu bölge Yarımada'nın en eski Müslüman mahallelerinden biriydi. İsfendiyar Mahallesi olarak da tanınırdı.

10- NAHİYE-İ CAMİ-İ DAVUT PAŞA

Davut Paşa, Sultan 2. Beyazıt'ın çok tanınan bir sadrazamıydı. Kendi adına kurduğu külliyesi, günümüz Yarımadası'nda Kocamustafapaşa ile Haseki semtleri arasında kalır. Külliyenin çeşmesi şu anda İstanbul Yarımadası'nın en eski çeşmesi olarak bilinir ve 1495 tarihlidir. (Eğer Galata-Kuledibi'ndeki Bereketzade Camisi'nin ve Vefa semtindeki Molla Hüsrev Camisi'nin duvarlarındaki çeşmelerin kesin tarihleri saptanabilirse, ki bunlar da Fatih Sultan Mehmet devri eserleridirler, Davut Paşa Çeşmesi bu unvanını haliyle yitirecektir.)

Davut Paşa Külliyesi'nin bulunduğu çevre, asırlar boyunca yaşattığı Müslüman-Türk kimliğini, merkezi semtte ve bağlı mahallelerinde alabildiğine vurgulamıştır. Davut Paşa semtinin merkezdeki cami çevresiyle ile birlikte altı adet mahallesi bulunmaktaydı.

149- Mahalle-i Nefs-i Cami: Burada kastedilen mahalle, semtin merkezindeki Davut Paşa Camisi çevresindeki ana yerleşim merkezidir. Bu önemli tarihi cami, Cerrahpaşa hastanesinin karşı yönündedir.

150- Mahalle-i Mescid-i Hubyar: Sirkeci'deki Hubyar (Hobyar) Camisi ve mahallesinden sonra Yarımada'daki ikinci Hubyar Mahallesi zamanımızın Cerrahpaşa Hastanesi arazisinin doğu tarafında yer almaktaydı. Mescidi, Fatih devrinden Hoca Üveys Efendi'nin yaptırdığı bilinir. Cerrahpaşa hastanesinin geniş arazisinde, Hubyar gibi, daha başka mahalleler de bulunmaktaydı. Şimdi bunların hiçbiri yoktur.

151- Mahalle-i Mescid-i Abayicizade: Olasılıkla Abayi Mescidi adıyla bilinen bu eserin Cerrahpaşa Hastanesi arazisi içindeki Kasap İlyas Mahallesi yakınında bulunuyordu. Sonradan ortadan kalktı ve unutulup gitti.

152- Mahalle-i Mescid-i Kasap Hacı İlyas: Kasap İlyas, Fatih Sultan Mehmet'in kasapbaşısıydı. Kendi adına kurduğu mescid, günümüzde Cerrahpaşa Hastanesi'nin güney doğu köşesinde halen varlığını korur. İlyas'ın 1453 tarihli mezar taşı da hazirede görülür. Değişime uğrasa da, ilk mescidin yerine yapılmış olan cami ve çevresinde oluşan bu ilginç yerleşim, İstanbul Yarımadası'ndaki en eski Müslüman mahallelerinden biri ve Arapkirli Ispanıkçızadeler ailesinin varlığı ile bilinen ünlü bir semt olmuştur.

Davut Paşa Camisi

153- Mahalle-i Kürkçibaşı: Kürkçübaşı Camisi, Aksaray'ın güney batısında ve Küçük Langa diye tanınan semtteydi. Burası aynı zamanda Cerrahpaşa Camisi'nin de denize yakın güney setlerini oluşturur. Kürkçübaşı Camisi'nin ve bu külliyeye ait hamamın isimlerini taşıyan bazı sokaklar burada şimdi de görülebilir. Kanuni'nin kürkçübaşısı olan Ahmet Efendi'nin yaptırdığı bu eserden başka, Millet Caddesi'nin Topkapısı'na yakın bölümünde ve Millet Caddesi üzerindeki Pazartekke istasyonu karşısında günümüzde duran bir diğer Kürkçübaşı Camisi de bu zatın bir diğer eseriydi. Kürkçübaşı Mahallesi, Cerrahpaşa'nın güneyindeki daha eski mahallelerin yerinde kurulmuştu. Günümüzde de bu isimle tanınır, fakat bu eski yerleşim şimdi Aksaray Mahallesi içinde bulunmaktadır.

154- Mahalle-i Hacı Piri: Mescidsiz olarak tanımlanmış bu mahalle de Aksaray civarındaydı.

155- Mahalle-i Mescid-i Mustafa Beğ bin Abdullahü'ş-şehir bi-Cambaz Mustafa: Cerrahpaşa'dan Kocamustafapaşa'ya giden güzergâh üzerindeki Cerrahpaşa Camisi yakınında ve kıyısında Arkadius Sütunu'nun kaidesi yer alan Haseki Kadın Sokağı karşısında bulunan Cambaziye Camisi'nin çevresi, eski yılların Cambaz Mustafa Mescidi Mahallesi idi. Burası aynı zamanda İstanbul Yarımadası'ndaki yedinci tepenin bulunduğu yükseltidir. Cambaz Mustafa'nın diğer camisi ve mahallesi ise kara surlarının iç kısmındaki Silivrikapı ve Şehremini semtleri arasındadır.

156- Mahalle-i Mescid-i Toptaşı: Tam yeri bilinmeyen bu mescidin Topkapısı surlarına yakın bir mevkide ve Çapa semti yakınında bulunduğu sanılmaktadır.

157- Mahalle-i Mescid-i Nurli Dede: Nuri yahut da Nurli (Nurlu) Dede adıyla bilinen mescid, günümüzde Millet Caddesi üzerinde ve Topkapı'ya yakın konumdaki Çapa semtindeydi. Mahallesi de buradaki "Taşkasap" muhitinden başlayarak Çapa'ya doğru ilerleyen sokaklardan oluşurdu. 1475 gibi hayli eski bir tarihte vakıf kaydına geçen bu eseri "El-hac Bahşayiş Nurullah Dede" yaptırmıştı. Mescid çevresi halk arasında "Nuri Dede Mahallesi" olarak tanınmaktaydı. Sonradan Fındıkzade içlerindeki Deniz Abdal Mahallesi sınırlarında kalmıştır. Şimdi ise bu yöreler Şehremini Mahallesi içindedir.

158- Mahalle-i Mescid-i Seydi (Seyyid) Halife: Bu mescid, Fındıkzade'deki Roma açık su sarnıcının (Mokios-Çukurbostan) güney doğusunda bulunan Molla Gürani Haziresi civarında idi. Çevresi de Molla Seyyid Mahallesi diye bilinirdi. 16. yüzyıl ortalarında İstanbul'a getirilen Süleymaniye su sisteminde bina emini görevi yapan Seydi Efendi'nin mescidi 1558 tarihliydi. Günümüzde ortadan kalkmıştır.

159- Mahalle-i Mescid-i Saru Nasuh: Fetih askerlerinden bir olduğu ileri sürülen Sarı Nasuh'un yaptırdığı mescid, Fındıkzade-Çukurbostan (Romalıların Mokios açık su sarnıcına Osmanlıların verdikleri isim) mevkisinde ve günümüzdeki Deniz Abdal Mahallesi sınırlarındaydı. Ahali arasında çevresi, olasılıkla buradaki bostanlardan birinde çalıştırılan yahut da bir fırına ait olan değirmenden dolayı "Değirmen Mescidi Mahallesi" diye bilinirdi. Vakıf düzenlemesi çok daha sonra, 17. yüzyılda ve Sultan 4. Mehmet devrinde yapılmıştır.

160- Mahalle-i Mescid-i Saraç Doğan: Günümüzde bu isimdeki cami üslupsuz biçimde yenilenmiş haliyle, Aksaray'dan Topkapısı surlarına doğru ilerleyen Millet Caddesi üzerinde, Çapa Tıp Fakültesi Hastanesi'nin ve eski Darülmuallimat Mektebi'nin karşı tarafında yer almaktadır. Halk arasında bu esere "Üsküfçü Doğan Ağa Mescidi" de denilirdi. Eski asırlarda bu bölge, Yarımada'nın hareketli çarşılar ve yoğun yerleşim bölgelerinden uzakta, çok sakin bir yerdi. Mahalle çevresi boş, geniş çayırlıklar ve bostanlıklarla çevriliydi. Kara surlarından Aksaray'a dek uzanan araziler bu nedenle "Yeni Bahçe Çayırlığı" adıyla tanınmaktaydı.

161- Mahalle-i Mescid-i Mimar Şüca: Mescid ve mahalle, Fındıkzade semti içindeki günümüzün Deniz Abdal Mahallesi sınırlarında bulunmaktaydı. Şimdi ise bu yöre Şehremini Mahallesi'ndedir.

162- Mahalle-i Mescid-i Macuni: Fındıkzade-Çukurbostan mevkisi ile Millet Caddesi arasında eskiden Macuncu Mahallesi yer alırdı ve

burada, bir tür ilaç niyetine macun üretip satan esnafa ait iş yerleri bulunurdu. Bunlardan biri olan Macuncu Kasım Abdullah 1513 yılında (Yavuz Selim devri) şimdi Çapa olarak bilinen bu semtte ve Ahmet Vefik Paşa Caddesi üzerinde yeniden inşa edilmiş halde günümüzde de görülebilen bir cami yaptırdı. Yerleşimin adı o yıllardan beri Macuncu olarak tanınmıştır, ama şimdi Şehremini sınırlarında kalmaktadır.

11- NAHİYE-İ CAMİ-İ MUSTAFA PAŞA EL-MERHUM

Yarımada'nın 11. nahiyesi olan bu bölge günümüzdeki Kocamustafapaşa Mahallesidir. Sadrazam Koca Mustafa Paşa'nın 15. yüzyıl sonlarında ve 2. Beyazıt döneminde Romalıların Andrei-Krisei Kilisesi'nden devşirdiği kendi adını taşıyan ve bu çevrede uhrevi bir havayı yansıtan külliyesi, asırlar boyunca İstanbul Yarımadası'nın geleneksel Müslüman-Türk mahallesi görüntüsünü korumayı başarmıştır. Semt, 29 mahalleden oluşan geniş bir alan kaplıyor ve Yarımada'nın neredeyse tüm güney batısını kapsıyordu. Bu mahalleler şunlardı:

163- Mahalle-i Nefs-i Cami'ü'l-Merhum Mustafa Paşa el-Mağfur: Günümüzde Kocamustafapaşa semtinin merkezini oluşturan aynı isimli külliye çevresi, bu eski yerleşimin ana mahallesiydi. Şimdi buraları Sümbül Efendi Mahallesi sınırlarında kalmaktadır.

Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nde Sadaka Taşı

164- Mahalle-i Mescid-i Hacı Hatun: Zamanımızda Hacı Kadın olarak bilinen bu semt, 16. yüzyılda Kocamustafapaşa'ya bağlı bir mahalleydi. Burada Hacı Kadın Camisi ve Hamamı günümüzde de durmaktadır, ama ikisi birden aynı adı taşımasına karşın, camiyi 1520'lerde Hacı Kadın, hamamı ise 1650'lerde Sultan 4. Mehmet'in sır kâtibi Hüseyin Efendi yaptırmıştır.

165- Mahalle-i Mescid-i Cambaz Mustafa Beğ: Kocamustafapaşa Külliyesi'nin kuzeyinde yer alan Cambaziye Camisi'nin bulunduğu çevre, eski asırlarda bu isimle anılan mahalleydi. Cambaz Mustafa'nın diğer bir camisi ve mahallesi ise, yukarıda belirttiğim gibi, Cerrahpaşa Camisi'nin yanındaydı. Cambaz'ın her iki camisi de biçimleri değişmiş halde günümüzde varlıklarını korumaktadır.

166- Mahalle-i Mescid-i Kavak: Kocamustafapaşa yakınında şimdi de görülebilen 1475 tarihli Ali Fakih Camisi çevresiydi. Ali Fakih Efendi, Fatih Sultan Mehmet'in çobanbaşısı ve aynı zamanda ileri düzeyde bir din âlimiydi. Burası aynı zamanda "Kavak" diye de tanınmaktaydı. Bu yöreler günümüzde Sümbül Efendi Mahallesi içindedir.

167- Mahalle-i Mescid-i Gülciyan: Aynı bölgenin biraz daha iç kısmında, zamanımıza yenilenmiş haliyle ulaşan Lalezar Camisi çevresinde yer almaktaydı.

168- Mahalle-i Cami'ü'l-Merhum İlyas Beğ bin Abdullahü'ş-şehir bi-Koca Mirahur: Koca Mirahur İlyas Bey diye anılan zat, Sultan 2. Beyazıt'ın has ahırlarının sorumlusu (İmrahor) idi. Günümüzde İstanbul'un 463 tarihli en eski kilisesi olan Samatya'daki Studion Manastırına ait İoannis Prodromos'u devşirerek kendi adını taşıyan "İmrahor İlyas Bey" camisine dönüştürmüştü. Ayasofya'ya bağlı bir müze olan bu eserin çevresi günümüzde İmrahor semti olarak tanınmakta ve Yedikule ile Kocamustafapaşa Mahallelerinin birleşme yerinde, İmam Aşir Sokağı kıyısında bulunmaktadır.

169- Mahalle-i Mescid-i Ahmed Dede el-ma'rufe bi Mahalle-i Hacı Hüseyin: Yedikule Hisarı'nın çok yakınında ve doğusunda şimdi de görülebilen Hacı Hüseyin Camisi çevresi, bu isimle anılan bir mahalleydi. Hacı Hüseyin, Sultan 1. Ahmet'in kürkçübaşısıydı ve yaptırdığı camisi buradaki daha eski Ahmed Dede Mescidi Mahallesi'nde yer almaktaydı. Günümüzde, tren yolunun hemen üst tarafındaki Ahmed Dede Camisi (Arap Kuyusu Camisi) ile karşısındaki aynı isimli sıbyan mektebi (onarımda) ve çeşmesi o eski mahallenin anılarına tanıklık ederler.

170- Mahalle-i Mescid-i Arab Tacüddin: Olasılıkla bu mahalle de Samatya-Narlıkapı'daki "Arap Kuyusu Camisi" diye tanınan aynı bölgenin yakınındaydı.

171- Mahalle-i Mescidi Mirza Baba: Günümüzde Samatya civarındaki tren hattının gerisinde ve İstanbul Eğitim Hastanesi'nin deniz

tarafındaki yol üzerinde yer alan ahşap Kadem-i Şerif Tekkesi, Fatih devrinde buraya gelen Şeyh Derviş Mirza Baba İbn-i Ömerü'l-Buharî tarafından yaptırılmıştı. Daha sonraki asırlarda yeniden inşa edilmiştir. Adı anılan mahallesi de buna ait küçük mescidin çevresindeydi.

172- Mahalle-i Mescid-i Muslihüddin Kâtib-i Bevvabin: Yedikule yakınındaki Silivrikapı semtinin biraz iç tarafında olduğu sanılıyor.

173- Mahalle-i Mescid-i Sancaktar Hayrüddin: Hayrüddin, Fatih'in bayraktarıydı. Kendi adını taşıyan ve "Gastria" isimli bir Roma kilisesinden devşirdiği camisi, günümüzde Cerrahpaşa Hastanesi'nin batısında ve Kocamustafapaşa Mahallesi sınırlarında varlığını korumaktadır.

174- Mahalle-i Mescid-i Arabacı Beyazıt: Silivrikapısı'nın iç tarafında ve Şehremini semti'nin güneyinde, Kocamustafapaşa Külliyesi'nin ise kuzeyinde kalan Arabacı Beyazıt Mahallesi'nin eski mescidi Fatih dönemi eseriydi ve Sultan Mehmet'in sekbanbaşısı yaptırmıştı. Beyazıt Bey'in mescidinin 1491 tarihli bir başka kaydı olması eserin ilk olarak Fatih devrinde yapılıp, sonraki yüzyılda vakıf kaydına alındığını kanıtlıyor. 1520 tarihli kayıtta Yavuz Selim'in arabacıbaşısı olan Beyazıt Ağa'nın adıyla tanınan eser, yer aldığı mahalleye adını vermişti, ama günümüzde bu mahalle Silivrikapı adıyla bilinir.

175- Mahalle-i Mescid-i Kapucu Karagöz Der Kurb-i Bab-ı Silivri: Silivri Kapısı semti çevresindeki Karagöz Mescidi Mahallesi, günümüzde bu sur kapısının iç kısmında bulunan Hadım İbrahim Paşa Camisi'nin yakınında yer alırdı. Şimdi burada görülen ve Cambaziye Mahallesi sınırlarında kalan "Hancı Karagöz Sokağı" eski mahallenin yerini vurgulamaktadır. Karagöz Mehmet Paşa Mescidi de bu bölgede, Uzun Yusuf ve Veledi Karabaş Mahalleleri arasında, Karagöz Tekkesi Sokağı'nın kıyısındaydı.

176- Mahalle-i Mescid-i Zehgirci Kemal: Yenilenmiş haliyle Mevlanakapısı semtinde ve Uzun Yusuf Mahallesi'nde varlığını koruyan bu mescidi 1510'da ve Sultan Beyazıt devrinde yaptıran kişi Seyit Kemalettin idi. Yanındaki tekkesinde "zikir" için çok uzun bir tespih kullandığından bu lakapla anılırdı. Seyit Efendi için "Zehgirci" lakabı da kullanılır. Bu sözün anlamı ise, ok atarken parmaklara geçirilen koruyucu bir halkadan gelirdi. Seyit'in aynı zamanda usta bir okçu olduğu varsayımından yola çıkılırsa, bu lakabın daha gerçekçi olduğu kabul edilebilir. Bu eski mahalle günümüzde artık yoktur ve yöre şimdi Seyit Ömer Mahallesi içinde kalmaktadır.

177- Mahalle-i Mescid-i Aydın Kethüda bin Abdullah: Mevlanakapı içlerindeki Uzun Yusuf Mahallesi ile bunun üstünde ve Şehremini yönündeki İbrahim Çavuş Mahallesi arasında, Mimar Kasım Caddesi

kıyısında duran Aydın Kethüda Camisi, 2. Beyazıt devrinden kalmadır. Aydın Efendi, dönemin güçlü sadrazamı Davut Paşa'nın kethüdası idi. Bu çevredeki mahalle de bu zattan dolayı Aydın Kethüda Mescidi Mahallesi olarak bilinirdi. Bugün bu bölge Şehremini Mahallesi'ndedir.

178- Mahalle-i Mescid-i Hace Muhyiddin bin el-Hac Bayram: Haseki Hastanesi'nin batısında ve Şehremini Mahallesi'nin güneyinde, Seyit Ömer Mahallesi yanındaki Nevbahar Mahallesi, adını buradaki Nevbahar Camisi'nden almıştır. Aslında bu isim, Hürrem Sultan'ın cariyesine aittir. Hürrem Sultan, Mimar Sinan'a buradaki Haseki Külliyesi'ni yaptırdığı sırada yanında bulunan cariyesi çevrede harap bir mescid görmüş ve bunun iyileştirilmesini çok istemişti. Hürrem de bu harap mescidi cariyesinin arzusunu yerine getirerek onun adına onartmıştır. İşte, bu mescidi ilk olarak Fatih Sultan Mehmet'in ekmekçibaşısı Hacı Muhyiddin yaptırmıştı. Çevresi, erken dönem Yarımada mahallelerinden biri olarak "Mahalle-i Mescid-i Etmekçi Oğlı" adıyla kayda geçmiştir.

179- Mahalle-i Mescid-i Üstad Ali eş-şehir bi-Acem Alisi: Topkapısı surlarına doğru yer alan Şehremini Mahallesi'nde ve Büyük Saray meydanı yakınındaki günümüzde de yerinde duran Mimar Acem Ali Camisi'nin çevresi bu isimdeki mahalleydi. Mimar Acem Ali, Mimar Sinan'dan önceki sermimardır (mimarbaşı) ve en büyük eseri, 1522-23'te yaptığı Yavuz Sultan Selim Külliyesi'dir.

180- Mahalle-i Mescid-i Tarsisli (Tarsuslu): Tarsuslu Mescidi günümüzde Yarımada'nın Mevlanakapı semtinde ve kara surlarının iç kısmında pejmürde bir çevrenin ortasında harabe olarak durmaktayken, yakın tarihlerde yeniden yapılarak ibadete açılmıştır. Bu mescid, Fatih devrinde çobanbaşı ve din âlimi Ali Fakih (Kocamustafapaşa'da bir başka camisi var) tarafından yapıldığı halde, sonradan burada görev yapan "Tarsuslu" bir imama dayanarak o tarihten sonra bu isimle anılmaya başlamıştır. Sur içindeki bu çevre asırlar boyunca Tarsuslu Mahallesi olarak bilinmekteydi.

181- Mahalle-i Mescid-i Hacı Evliya: Bu cami günümüzde kara surlarının iç kısmındaki eski Melek Hatun Mahallesi'nde ve Mevlanakapı Caddesi kıyısında varlığını korumaktadır. Fatih devrinde sultan imamlarından Hacı Mehmet Evliya tarafından yaptırılmıştı. 19. yüzyıl sonlarında kapsamlı bir onarımla ayağa kaldırılan bu mescidin çevresi, aynı isimli mahalle olarak kayda geçmiştir.

182- Mahalle-i Yazıcı Murad: Mevlanakapısı'nın biraz iç tarafında yenilenmiş camisi duran bu eski mahalle, daha sonra eski Veledi Karabaş Mahallesine bağlanmıştır.

183- Mahalle-i Mescid-i Melek Hatun: Melek Hatun Camisi, kara surlarının iç tarafında ve Mevlanakapı Mahallesi'nde yer alır günü-

müzde. Surlara paralel ilerleyen Kale Dibi Sokağı'nın bir arka sokağındadır. Eski İstanbul'da Karaağaç Mescidi diye de bilinen bu küçük mahalle mescidi 1490'larda ve 2. Beyazıt zamanında Melek Hatun tarafından yaptırılmıştır.

184- Mahalle-i Mescid-i Simkeş Hacı: Millet Caddesi'nin Topkapısı yakınlarındaki güney kesiminde bulunan Şehremini semtinde ve Simkeş Sokağı'daydı bu Fatih devri eseri. Simkeş, yani gümüş tel esnafının kethüdası olan Hacı Hasan Ağa tarafından yapılmıştır. Mescidin bulunduğu sokak çevresi de bu ismi taşıyan mahalleydi. Bu eser günümüze ulaşamamıştır.

185- Mahalle-i Mescid-i Yusuf Fakih: Yine Topkapısı'na yakın Şehremini semtinde ve bu bölgedeki Saray Meydanı denilen yerdeydi.

186- Mahalle-i Mescid-i Çavuş İbrahim: Fındıkzade'deki eski Deniz Abdal Mahallesi ile kara surları içindeki Mevlanakapı arasında yer alan İbrahim Çavuş Camisi çevresi, vaktiyle aynı yerdeki Çavuş İbrahim Mescidi'ne ait mahalle idi. Şimdi burada İbrahim Çavuş Sokağı vardır ve yöre artık Şehremini Mahallesi içinde kalmıştır.

187- Mahalle-i Mescid-i Koruk Mahmud: Koruk Mahmut Camisi günümüzde Fındıkzade ile Mevlanakapı arasında yer alan Deniz Abdal mevkisindedir. Fatih dönemi eseri olan bu mescid, 1970'li yıllarda üslupsuz olarak yeniden inşa edilmiştir. Mescidin çevresi eski asırlarda, Koruk (yahut da Korucu) Mahmut Mahallesi diye bilinirdi. Şimdi ise Şehremini Mahallesi içindedir.

188- Mahalle-i Cami-i Seyyid Ömer: Seyit Ömer Mahallesi, adı günümüze dek ulaşmış bir eski Yarımada yerleşimidir. Fındıkzade'de bulunan bu mahalle, şimdiki Cevdet Paşa Caddesi ile Vezir Caddesi arasında yer almaktaydı. Mescidin banisi olan zat 2. Beyazıt devrinde arpa eminliği görevini sürdüren Seyyid Ömer Fahreddin idi.

189- Mahalle-i Abdi Çelebi: Bu yer günümüzdeki Samatya'da, semtin üst kısmından geçen Marmara Caddesi kıyısındaki Ermeni Kevork Kilisesi (Sulu Manastır) yakınındaydı. Burada halen yeni yapılmış haliyle duran Abdi Çelebi Camisi, aynı zamanda bu mahallenin de adıydı. Muhtemelen daha eski bir mescidin yerine 1533'te Abdurrahman (Abdi) Çelebi'nin yaptırdığı ve "Çilingirler" ismiyle de bilinen bu camiyi 19. yüzyılda Serasker Rıza Paşa yeniden inşa ettirmişti.

190- Mahalle-i Bab-ı İstemad: "İstemad" sözcüğünün neyin karşılığı olduğu konusu henüz açıklığa kavuşmamış olmakla birlikte, kara surları kapılarından birinin (olasılıkla Mevlanakapı yakını) iç kısmındaki bir bölgeyi anlatmak istediği düşünülmektedir. "İstemad" sözcüğünün "İskender"i çağrıştırdığı, bunun da Karagümrük'ün güneyinde ve günümüzde "Muhtesip İskender Mahallesi" diye tanınan bölgeyi

tarif ettiğini söyleyen kaynaklar vardır. Muhtesip İskender denilen zat, Fatih'in ihtisab ağalarından, yani bir tür kadı yardımcılarından biriydi. Kabakulak Mehmet Efendi'nin, günümüzde de varlığını koruyan bu caminin yanında yaptırdığı çeşmeden dolayı halk arasında "Kabakulak Camisi" diye de tanınır. Vakfiyeye geçiş tarihi ise 1505'tir.

191- Mahalle-i Yedikule: Günümüzde bir müze olan tarihi Yedikule Hisarı, 1456-58'de Fatih Sultan Mehmet'in Roma kara surlarının dışarıya bakan dört burcuna iç taraftan eklediği üç burçla oluşmuş, toplam yedi burçlu bir iç kale (ehmedek) idi. İç avlusunda da Fatih Sultan Mehmet'in kendi adını verdiği ve şimdi sadece minaresinin kaidesi duran bir de mescid yaptırılmıştı. Daha sonra burada başka haneler kuruldu ve bir iç mahalle oluştu.

12- NAHİYE-İ BAB-I TOP

"Bab-ı Top", günümüzdeki Topkapı (Top Kapısı) Mahallesi'nin eski dönemlerdeki adıdır. İstanbul Yarımadası'nın 15. yüzyıldaki 12. nahiyesi olan bu yerleşim yeri bir hayli geniş bir bölgeye yayılmıştı. Merkez noktası ise, şimdiki Millet Caddesi'nin batı kara surlarıyla buluştuğu Topkapısı mevkisiydi. Bu nahiyeye bağlı çevrede 7 mahalle bulunmaktaydı.

192- Mahalle-i Cami-i Kürkçübaşı: Şimdi Millet Caddesi'nin Kara surlarıyla buluşma noktasının biraz iç kısmında ve sağ yanda duran Kürkçübaşı Camisi, bazı orijinal bölümleriyle günümüze ulaşmayı başarmıştır. Caminin banisi olan Ahmet Efendi, Kanuni Süleyman'ın kürkçübaşısı idi. Büyük olasılıkla sultanın ilk dönemlerinde yapılan bu eser erken 16. yüzyıl camilerindendir. Eserin çevresi, semtin merkez mahallesi konumundaydı.

193- Mahalle-i Cami-i İskender Beğ: İskender Bey Camisi'nin banisi olan zat "simkeşbaşı" idi. Yani gümüş tel üreten esnafların reisliğini yapardı. Bu nedenle de yaptırdığı eseri halk arasında "Simkeş Mescidi" diye biliniyordu. Bu bölge erken 16. yüzyılda kırsal bir alandı ve "Yeni Bahçe Çayırlığı" olarak tanınırdı. Şimdiki Vatan Caddesi güzergâhından da Roma dönemindeki adı Likos olan "Bayrampaşa Deresi" geçiyordu. Bu derenin güneyinde ve Şehremini semti yönüne bakan kısmındaki küçük mahallelerden biri olan İskender Bey Mahallesi, adını, zamanımıza gelemeyen bu erken 16. yüzyıl camisinden almıştı.

Bu mescid hakkındaki bir diğer söylenti ise, banisinin yine simkeş esnafı reislerinden olan Hacı Hasan tarafından yaptırılmış olduğudur. Aynı bölgede günümüzdeki Büyük Saray meydanı denilen mevkinin çok yakınında varlığını sürdürmekte olan bir diğer İskender Bey Camisi'nin banisi de 4. Murat'ın yayabaşılarından olan zattı.

Birbirlerine yakın konumda varsayılan bu "İskender" mescid ve camileriyle ilgili olarak, hangisinin adı geçen mahalleye merkez olduğu konusu tam olarak belli değildir.

194- Mahalle-i Mescid-i Çavuş Muslihüddin: Bu orta boydaki mescid, Kanuni Sultan Süleyman'ın çavuşlarından olan Kâtip Muslihüddin tarafından yaptırılmıştır. Bahçesindeki kuyunun suyunun lezzetinden dolayı ahali arasında "Tatlıkuyu Mescidi" diye bilinen bu eser, günümüzde Millet Caddesi'nin kıyısındaki Çapa Hastanesi'nin arka tarafındadır. Mahallenin ve ait olduğu mescidin bulunduğu bu bölge, eski "Yeni Bahçe Çayırlığı"nın güney yamaçlarında kalıyordu. Eser, şimdi Topkapı Mahallesi içinde yer almaktadır.

195- Mahalle-i Mescid-i Sufiler: Şimdi Topkapısı surlarının hemen iç tarafında ve bir Mimar Sinan eseri olan Kara Ahmet Paşa Külliyesi'nin az güneyinde varlığını koruyan "Harbi Mescidi" çevresinde yer alıyordu mahalle. Bu minik mescide asıl şöhretini sağlayan olay, bir gezi (ya da av) dönüşünde Fatih Sultan Mehmet'in burada sabah namazı kılmış olmasıdır.

196- Mahalle-i Mescid-i Beyazıd Beğ bin Abdullah: Bu cami günümüzde de yerinde durmaktadır. Millet Caddesi'nin Topkapısı surlarına yakın konumda ve caddenin sağ tarafında, Kara Ahmet Paşa Külliyesi'nin az ilerisinde ve otobüs duraklarının kıyısındaki bir set üzerindedir. Beyazıt Ağa'nın mezarı ise, camisinin arka bahçesinde yer alır. Beyazıt Ağa, Fatih'in sekbanbaşılarındandı ve burada şimdi şekli camiye dönüşmüş ve çok değişime uğramış olan mescidini 1453 yılında yaptırmıştı.

197- Mahalle-i Mescid-i Ereğlü: Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra buraya çeşitli şehirlerden insan nakletmiş, bir kısmını da sürgün yoluyla İstanbul'a getirtip çeşitli mahallelere yerleştirmişti. Ereğli'den getirttiği ahaliyi de Millet Caddesi'nin güneyinde ve Şehremini semtinde isimlerini verdiği Ereğli Mahallesi'nde ikamet ettirmiş, onlar adına bir de aynı isimli mescid yaptırmıştı.

198- Mahalle-i Mescid-i Mustafa Çelebi bin Hayrüddinü'd-Defteri: Bu isimdeki mescidin ve mahallenin neresi olduğu konusu kesin olarak bilinememekle birlikte, Millet Caddesi'nin surlara yakın sağ tarafında ve caddenin kıyısında günümüzde de duran Mustafa Çavuş Camisi'nin ve mahallenin bu baniye ait olduğu iddia edilir. Fatih devrinden olan Mustafa, bu küçük mescidini, bir Roma kiliseciğinden (şapel) devşirmişti.

199- Mahalle-i Müneccim Sadi: Kaynağında belirtilmemiş olsa da, bu mahallenin aslında bir mescidi vardı. Müneccim Sadi Mescidi, Çapa Tıp Fakültesi yakınında idi. Mescidin banisi, Kanuni Süleyman'ın müneccimbaşısı olan İshak Sadi Efendi'ydi.

Atikali'de Kumrulu Mescit

13- NAHİYE-İ CAMİ-İ ALİ PAŞA DER NEZD-İ ÇUKUR BOSTAN

Bu camiye ait olan semt, günümüzde de varlığını sürdürür. Fatih'ten Edirnekapısı'na uzanan Fevzi Paşa Bulvarı'nın buraya yakın Atikali semti (mahallesi), söz konusu olan bölgedir. Atik Ali Paşa, Sultan 2. Beyazıt'ın sadrazamıydı. Kendisine ait 1490'lı yılların sonlarında yaptırdığı bir diğer camisi, Çemberlitaş'ın dibindeki Atik Ali Paşa Camisi'dir. Atikali Mahallesi'ndeki en ünlü eserlerden biri Fatih Kulliyesi'nin mimarı olan Atik Sinan'a ait Kumrulu Mescit'tir.

Ali Paşa Nahiyesi, Çukurbostan yakınındaydı. Roma devrinden kalan devasa boyutlardaki açık su sarnıçları Osmanlı döneminde işlevlerini yitirmelerinden dolayı bostanlık olarak kullanılmış ve derin iç yapıları nedeniyle de bunlar "Çukur Bostan" diye anılmışlardı. Ali Paşa Nahiyesi, günümüzde Karagümrük semtindeki "Vefa Stadı" olarak kullanılan 5. yahut da 6. yüzyıl yapımı "Aetios" Su Sarnıcı'nın çok yakınında yer aldığından bu adla biliniyordu. Semte bağlı 24 mahalle vardı.

200- Mahalle-i Nefs-i Cami: Atik Ali Paşa Camisi çevresinde oluşan merkez mahalle idi. Bu eser, "çok kubbeli ulu camiler" sınıfında yer alan İstanbul'daki iki camiden biridir. Diğeri ise, Kasımpaşa içlerindeki Piyale Paşa Camisi'dir.

201- Mahalle-i Mescid-i Hadice Sultan Aleyha Rahmetü'r-Rahman: Olasılıkla 2. Beyazıt döneminden kalma Hatice Sultan Mescidi, Edirnekapısı'ndaki Mihrümah Sultan Camisi'nin çok yakınında ve

biraz doğu tarafında, buradan Balat içlerine doğru inen Salmatomruk Caddesi'nin başında ve Vefa Stadının güney batı köşesinin karşısında yer almaktaydı. Şimdi olmayan bu mescidin çevresi Hatice Sultan Mahallesi ismiyle zamanımıza dek ulaşmıştı. Aynı yöre şimdi Karagümrük Mahallesi sınırlarında kalmaktadır.

202- Mahalle-i Mescid-i Muhyiddün: Fatih'in ekmekçibaşısı olan bu zatın yaptırdığı mescid, Edirnekapısı tepesindeki Mihrümah Sultan Camisi'nin arka tarafında, günümüzde de yerinde duran Aya Dimitrios Rum Kilisesi'nin biraz kuzeyinde yer almaktaydı. Şimdi adı sadece buradaki bir sokakta ve çıkmazda yaşamaktadır.

203- Mahalle-i Mescid-i Kasım Beğ bin Abdullah: Atikali yerleşiminin Haliç'e doğru az kuzeyindeki Derviş Ali Mahallesi içinde ve Balat sırtlarına doğru yer alan bu eser, "Perakendeci" adıyla da söylenegelen Kasım Odaları Camisi'ydi. Günümüze yeniden yapılarak ulaşan bu eser, Fatih Sultan Mehmet'in sekbanbaşısı olan Kasım bin Abdullah tarafından bir Roma kilisesinden 1460'ta devşirilmiştir. Çevresi, Kasım Beğ Mahallesi diye tanınıyordu.

204- Mahalle-i Mescid-i İstemad: Yarımada mahalleleri içinde ikinci kez geçen bu ilginç isim, büyük olasılıkla Karagümrük çevresindeki Muhtesip İskender Camisi ile ilgili olmalıdır. Muhtesip İskender Camisi yeni biçimiyle bugün de durur. İskender, Fatih devrinin devlet görevlilerindendi. Muhtesip İskender Mahallesi günümüzde Yarımada'nın Hırkaişerif Mahallesi içinde bir mevki olarak varlığını korumaktadır

205- Mahalle-i Mescid-i Akşemsüddin: Akşemsettin Efendi, Fatih Sultan Mehmet'in en ünlü hocalarından biri idi. Yarımada'daki mescidi, Karagümrük semtinin güneyinde ve burada batı-doğu ekseninde ilerleyen Keçeciler Caddesi kıyısında yeniden yapılmış haliyle durmaktadır. Vakfiyelerde neden adı ve yılı geçmediği bilinmemekle birlikte, Akşemsettin Efendi'nin varlığı, bu ünlü eserin çevresinde mescidine bağlı bir mahalle oluştuğunu kanıtlamaktadır. Geçen asırda bu yerleşim, biraz daha batıda kalan Mimar Sinan Mahallesi sınırlarına alınmıştı. Şimdi ise Hırkaişerif Mahallesi'ndedir.

206- Mahalle-i Mescid-i Hacı Hasanü'l-Meşhur bi-Debbağoğlu: Hacı Hasan Mescidi, Fatih merkezinden Edirnekapısı istikametine ilerleyen Fevzi Paşa Bulvarı'nın kıyısında ve Atikali semtindeydi. Şimdi aynı yerde, yeniden yapılmış halde Altay Camisi durmaktadır. 1702'de ölen ve Debbağzade lakabıyla "meşhur" olan şeyhülislam Mehmet Efendi tarafından 1669 yılında yaptırılmış ve daha sonra bu isimle tanınmıştır.

207- Mahalle-i Mescid-i Eftalzade (Keskin Dede): Edirnekapısı'na yakın Atikali semtinde ve Fevzi Paşa Caddesi'nin kuzeyinde (Eskiden

buraya Zincirlikuyu derlerdi), Nişancı Camisi karşısında Keskin Dede Haziresi bulunur. Asıl adı Mehmed Hamidü'd-din bin Eftalü'd-din olan "Eftalzade Efendi"nin Fatih devrinden kalan mescidi de buradaydı. Şeyhülislamın mezarı ise haziredeydir. Mescid günümüze gelememiştir.

208- Mahalle-i Mescid-i Mehmed bin Kasımü'ş-Şehir bi-Mevlana Ahaveyn: Ali Paşa semtine bağlı bu mahalle Fevzi Paşa Caddesi'nin güneyinde kalan Hırkaişerif Camisi ve Mimar Sinan Camisi yakınlarındaydı. Bu mescid günümüze ulaşamamıştır. Ahaveyn, "iki kardeş" anlamına gelen eski bir sözcüktür. Ahmet ve Mehmet adında bu iki kardeşin yaptırdığı eserin vakfiyeye geçiriliş tarihi ise 1498'dir. Yarımada'nın batısında ve Vatan Caddesi üzerindeki İstanbul Polis Müdürlüğü merkezine yakın bir yerleşimdi bu bölge.

209- Mahalle-i Mescid-i Akseki Der-Nezd-i Hamam-i Ali Paşa: Akseki Kemaleddin Efendi, Fatih'in hocalarındandı. Fetih sonrasında yaptırdığı mescidi Karagümrük'teki Hırkaişerif Camisi'nin karşısında şimdi de (onarımdan geçmiş haliyle) durur.

210- Mahalle-i Mescid-i Derviş Ali: Atikali semtinin kuzeyinde ve Haliç yönünde yer alan Derviş Ali Mahallesi zamanımızda da adını korumaktadır. Derviş Ali Ağa'nın 2. Beyazıt'ın mimarlarından olduğu iddia edilmektedir, ama Ali Ağa'nın bu mescidini hangi tarihte yaptırdığı konusu netleşmemiştir.

211- Mahalle-i Mescid-i Muslihüddin: Fatih-Çarşamba semtinin biraz kuzeyindeki Fethiye Camisi'nin yakınında bulunan bu cami olasılıkla Fatih devrindendi. Aynı isimli yerleşim burada varlığını korumasına karşın, bölge günümüzde Balat, Ayvansaray ve Derviş Ali mahallerinin buluşma noktasında kalmıştır.

212- Mahalle-i Mescid-i Tahta Minare: Balat Mahallesi içinde ve Vodina Caddesi'nde, Tur-ı Sina Metohionu yakınında yer alan bu mescid, yenilenmiş haliyle aynı yerde durur. Mescidin, 1865 yılında adını aldığı tahta minaresi ise kârgire dönüştürülmüştür. Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı bu mescidin yanında bir de hamam bulunur.

213- Mahalle-i Mescid-i Muhyiddünü'l-Hamamî: Hamami Muhittin Mahallesi adıyla varlığını devam ettiren bölgenin camisi de durur. Hamami Muhittin, Fatih'in hamam görevlilerindendi. Mahalle ve cami, yeniden şekillendirilen Yarımada yerleşimleri projesinde Balat Mahallesi tarafında kalmıştır.

214- Mahalle-i Mescid-i Hacı (Hoca) Kasım Nezd-i Hamam-i Sultan: Mahallenin merkezi olan Hoca Kasım Günani Camisi, Edirnekapısı'ndan Ayvansaray-Balat semtlerinin içlerine doğru inen Salmatomruk Caddesi'nin aşağı taraflarında şimdi de durur. Erken 19.

yüzyılda Sultan 2. Mahmut'un kapsamlı biçimde onarttığı bu nadide eserin banisi Fatih'in bilginlerinden olan Hoca Kasım Efendi idi.

215- Mahalle-i Mescid-i Hacı İsa: Bu mahallenin adını aldığı cami, günümüzün Balat Mahallesi'nde ve Ayvansaray istikametinden Balat'a doğru gelen Mürsel Paşa Caddesi'nin biraz gerisinde, Hacı İsa Mektebi Sokağı'nın köşesinde yeniden yapılmış biçimiyle durmaktadır. Bu bölgede eski yıllarda yoğun olarak Musevi cemaati yaşamakla birlikte, bu yerleşimler gene de Müslüman mahallelerinin sınırları içinde kalıyordu. Mescidin banisi olan Hacı İsa, 2. Mehmet'in sancaktarlarındandı. Yaptırdığı küçük mescid 1894 depreminde ağır hasar görünce daha sonraki yıllarda onarılmıştır.

216- Mahalle-i Mescid-i Mevlana Aşkıy: Şimdi de yaşayan bu mahallenin merkezindeki cami "Molla Aşki" ismiyle tanınmaktadır. Yanındaki kültür parkından İstanbul'un en güzel ve etkileyici manzaralarının seyredildiği bu eserin banisi, Fatih devrinin ünlü şairlerinden olan "Molla" lakaplı Aşkiy Efendi idi. Caminin bulunduğu yüksek nokta, Yarımada'nın kuzey batısındaki Ayvansaray Mahallesi'nin sırtlarında kalıyor.

217- Mahalle-i Mescid-i Çakırbaşı es-Şehir bi-Avcıbaşı: Günümüzde Avcıbaşı diye bilinen bölge, Yarımada kara surlarının Edirnekapısı-Eğrikapı hattının iç kısmında ve Tekfur Sarayı'na doğru yer alan semttir. Burada şimdi olmayan mescidi Fatih'in avcıbaşılarından biri yaptırmıştı. Çakırbaşı (Hoca Çakır Ağa) Camisi (1987'de yeniden inşa edildi) ise Edirnekapısı'nın iç tarafından buraya doğru sur boyunca uzanan Hoca Çakır Caddesi kıyısında yer alır. Çakırbaşı Mahallesi de bu mescid çevresinde idi. Günümüze gelemeyen 1479 tarihli bir başka Çakırağa Mescidi de Aksaray'daki Ebubekir Paşa Sıbyan Mektebi'nin karşısında dururdu. Tarihlerinin uygunluğu dikkate alınırsa, her iki Çakır Ağa'nın da aynı zatlar olduğu konusunda fikir birliğine varmak olasıdır.

218- Mahalle-i Mescid-i Hacı Ali: Bu mescid ve çevresindeki yerleşim, Ayvansaray Mahallesi'nin sahile yakın kısmından geçen Mahkemealtı Caddesi'nin az iç tarafında kalmaktadır. İlk olarak Fatih döneminde yapılan bu mescid, dolayısıyla şimdiki haliyle orijinal görünümünü yansıtmaz.

219- Mahalle-i Mescid-i İlyas bin Abdullahü'l-Hassab der Nahiye-i Balat: Kara surlarının Eğrikapı mevkisindeki Tekfur Sarayı yakınlarında ve Sultan Çeşmesi Yokuşu'nun üst tarafından Balat içlerine inen sahada idi. 1495'te vakıf defteri düzenlenen bu esere yakınındaki çeşmeden dolayı Yatağan Camisi denmiştir daha sonra. Bu zat, Fatih'in topçularındandı ve fetihte bulunmuştu. Cami, bugün Ayvansaray Mahallesi içindedir.

220- Mahalle-i Mescid-i Hacı Piri: Nahiyenin güney kanadında ve Sulukule-Yedikule yönündedir. Belgratkapısı'nın güneyinden kara suru boyunca ilerleyen Hacı Piri Caddesi, burada yer alan küçük ölçekli Hacı Piri Camisi'nden adını almıştır. Nahiyenin sınırları Haliç kıyılarından kuzeye, bu semtlere dek uzanıyordu.

221- Mahalle-i Keçeci Piri ve Karabaş: Bu mahalle, günümüzdeki Karagümrük Mahallesi'nin az güney batısından geçen Sofalı Çeşme Caddesi çevresidir. Keçeci Piri Camisi de bu cadde kıyısında yeni yapılmış haliyle durur. Bölge, geçmiş yıllarda "Karabaş Mahallesi" diye de tanınmaktaydı.

Görüldüğü gibi, Fatih devrinde Yarımada sınırlarında çok sayıda küçük mahalle oluşturulmuş, 184 mescid ve cami, 24 medrese ve 32 adet de hamam yapılmış ve "Suriçi" İstanbul Yarımadası bir "Müslüman şehri" hüviyetini etkili bir şekilde yansıtır olmuştur. Yarımada'daki bu eski yerleşim bölgeleri, 16. yüzyılda bunlara eklenen diğer mahallelerle birlikte 220'ye ulaşmış ve Yarımada'nın yaklaşık 16 kilometrekarelik görece küçük arazisine sığışmışlardı.

Kuşkusuz ki, o eski mahallelerin hepsi bu sayıyla sınırlı değildi. Zira, "vakıf kayıtları"na geçmemiş yahut da henüz Fatih devrinde iken yanı başındaki bir başka mahalle içinde kısa bir dönem sonrasında eriyip unutulmuş başka mahalleler de bulunuyordu Yarımada'da. Bu küçük yerleşimlerin neden böyle bir durumla karşı karşıya kalmış olduğu net olarak açıklanamaz hâlâ. Ama günümüzde bile Yarımada mahallelerin sayılarının sürekli değiştiği göz önüne alınırsa, o çok eski yerleşimlerde zaman içinde bazı farklı birimlerin ve içinde daha yoğun yaşanan mahalle isimlerinin ortaya çıkabileceği gerçeği, bu konudaki soruları bir ölçüde yanıtlamış görünüyor.

15. yüzyıl içinde kuruldukları halde, kısa zaman sonra unutulup giden bu mahallelerin, isimlerini aldıkları mescidlerin daha o yıllarda ortadan kalkması ve bunlara yenilerinin eklenmesiyle bile arazisi 20. yüzyılın erken dönemlerine dek tam anlamıyla dolmayan Yarımada'daki boş mekânlar, bağlar, bostanlar, İstanbul nüfusunun asırlar içinde ağır ağır artış gösterdiğini kanıtlar niteliktedir.

YARIMADA'DAKİ UNUTULAN MAHALLELER HANGİLERİYDİ? MEVCUT MAHALLELER BAŞKA HANGİ İSİMLERLE DE TANINIRLARDI?

Bu tezden yola çıkıldığında şöyle bir düşünce ile de karşı karşıya gelinebilir; Eski bir mahalle, daha sonraki yıllarda orada yapılan başka yeni bir mescidle, oraya yerleşmiş başka ün sahibi birinin adıyla yahut da oranın sakinlerinin ağzında başka isimlerle de anılmaya başlanmış olabiliyordu. Önceki sayfalarda bunların bazı örneklerine değinmiştim.

Her halükârda, oldukça küçük sayılabilecek bir arazi alanına sahip Yarımada'da, şimdiki semtlerle kıyaslanamayacak denli geniş yer tutan "nahiyeler"e bağlı çok sayıda mahalle bulunması durumu, bütün bu mahalle yerleşimlerinin, nahiyelerin aksine, son derece küçük bir alanda, adını aldığı mescidin çevresinde konuşlanmış üç-beş sokaktan oluşan bölgeler olduğunu açıklamaktadır.

16. yüzyıl içinde bu kadar çok mahalleye sahip olan İstanbul Yarımadası'nın şehirsel gelişiminde, Haliç ile Marmara kıyılarını kucaklayan ve merkezinde Fatih Külliyesi'nin yer aldığı "kuzey-güney hattı"nın batı tarafında kalan bostanlık bölgelerde, şehir yoğunluğundan çok uzak, issiz ve sessiz araziler içinde birtakım yerleşim yerlerinin bulunması, Roma döneminde neredeyse kırsal alan olan "güney batı Yarımada"nın ve şimdiki Vatan Caddesi mıntıkasındaki Likos Vadisi'nin (Yenibahçe Çayırlığı) her iki yakasının Türk döneminde dolmaya başladığını gösterir.

Yarımada'da fetih sonrası dönemlerde Rumların ortalama 3150 evi, Yahudilerin ise 1647 hanesi yer alıyordu. Kefeli, Karamanlı, Ermeni hanesi olarak da yaklaşık bin ev bulunmaktaydı. Fatih Sultan Mehmet'in son yıllarında, 1470'li yıllarda dükkân sayısının 3667 oldu-

ğunu belirten kaynaklar mevcuttur. Sultan Fatih, kendi adını taşıyan külliyesinin çevresinde 286 dükkândan oluşan bir de çarşı kurdurmuştu ve bu dönemlerde İstanbul'daki hane sayısı 9 binlere varmıştı.

Gerideki satırlarda değindiğim gibi, bazı eski mahallelerin halk ağzında değişik isimlerle tanınmış olması, görece bu yerleşimlerin adedini arttırıyor gibi görünse de, bazı istisnalar dışında, Fatih devrinden 16. yüzyıl sonlarına dek Yarımada'nın mahalle sayısı 220 civarında idi. Örneğin, Eminönü'ndeki Fincancılar yokuşu başındaki Fatih devrinde oluşmuş Hoca Alaattin Mescidi Mahallesi, daha sonraları "Alaca Mescid" veya "Çelebioğlu" adıyla da anılmıştır. Bazı mahalleler ise ilerideki yıllarda daha büyüyen komşu mahalleler içine alınmış ve isimleri anılarda kalmıştır. Bu mahallelere genel olarak bakıldığında isimlerinin zaman içinde nasıl farklılaştığına tanık olunabilmektedir.

Yine, Sirkeci sahiline yakın ve Yeni Cami'nin gerisindeki Şeyh Mehmet Geylani Mahallesi, burada arpa satışları yapıldığından dolayı sonradan "Arpacılar Mahallesi" diye tanınır olmuştur. Bugün, aynı isimli cadde kıyısında varlığını sürdüren Arpacılar Camisi'nin adı da bu yerleşime verilmişti. Aynı yer, Geylani kardeşlerin Bursalı olmalarından dolayı "Bursa Mescidi Mahallesi" olarak da bilinmiştir.

Keza, Divanyolu'nda ve Cağaloğlu'na dönen köşe başında bir zamanlar var olan mescidden adını alan "Hoca Ferhad Mescidi Mahallesi"ne, halk ağzında "Asmalı Mescid Mahallesi" de denmiştir. Yine, kara surlarının Haliç'e yakın kesimindeki kapılardan birinden adını alan "Günkoz Kapısı Mahallesi", Avcılar Mahallesi, Cibali yakınındaki "Aya Kenisası Mahallesi", Fatih devrinden kalan Azepler Camisi ve Hamamı'ndan dolayı "Azepler Hamamı Mahallesi" olmuştur.

Yerleri hâlâ tespit edilemeyen mahalleler de bulunuyordu Yarımada'da. "Babü'l-Feres Mahallesi" gibi ilginç bir isim taşıyan yerleşim, olasılıkla Aksaray-Pertevniyal Valide Sultan Camisi'nin kuzeyindeki Baba Hasan Alemi Mahallesi yakınındaydı yahut da aynı mahalleye halkın verdiği başka bir isimdi bu. Balat civarında "Baryak Mahallesi" diye tanımlanan yerleşimin neresi olduğu ve adının ne anlama geldiği konusunda da hiçbir bilgimiz yok şu anda. Belli ki, halk ağzında bu şekilde söylenegelmiş tanıdık bir mahalleydi burası.

Aksaray-Horhor civarındaki Gureba Hüseyin Ağa Mahallesi, "Camcılar Mescidi", Cankurtaran semtindeki Seyit Hasan Mescidi Mahallesi ise "Cankurtaran Mescidi Mahallesi" diye de tanınmıştır.

Bunlara benzer başka örnekleri şöyle sıralamak mümkündür; Aksaray'daki Kazani Sadi Mahallesi (Cerrah İshak Mescidi Mahallesi), Laleli Camisi karşısında eskiden duran Çakır Ağa Mescidi Mahallesi (Mercimek Mescidi Mahallesi), (aynı adı taşıyan diğer bir Çakır Ağa

Mescidi Kapalıçarşı-Yağlıkçılar'daydı ve bundan da "Merdivenli Mescid Mahallesi" diye söz ediliyordu.), Cağaloğlu'ndaki Molla Fenari Mescidi Mahallesi (Çatal Çeşme Mescidi Mahallesi-Yusuf Bali Mahallesi), Fatih-Sarıgüzel Caddesi'nin doğusundaki Çıkrıkçı Kemalüddin Mescidi Mahallesi (Sarıgez Mescidi Mahallesi), Topkapı Sarayı surlarının Sirkeci yakınındaki Daye Hatun Mescidi Mahallesi (Demirkapı Mescidi Mahallesi), Kapalıçarşı civarındaki bir diğer Daye Hatun Mescidi Mahallesi (Tarakçılar Mescidi Mahallesi), Cibali'nin biraz iç kısmındaki Debbağıyn Mahallesi (Muhyiddin Kocavi Mescidi Mahallesi-Karanlık Mescid Mahallesi), Vatan Caddesi'nin Aksaray'a yakın yerindeki Sarı Nasuh Mescidi Mahallesi (Değirmen Mescidi Mahallesi), Çemberlitaş civarında bir zamanlar yer aldığı sanılan Molla Fenari Mescidi Mahallesi (Dikili Taş Mescidi Mahallesi) diye de bilinmekteydi.

Fındıkzade'deki Uzun Yusuf Mescidi Mahallesi (Alyanak Tekkesi Mahallesi), Cerrahpaşa sahilindeki Mirza Baba Mescidi Mahallesi (Etyemez Tekkesi Mahallesi), Saraçhane'deki su köprüsü yakınında "Gürci Mahallesi", Babıali-Beyazıt güzergâhındaki "Hacerü'l-Mansıb Mahallesi" (Hacerü'l-Mansub-i Bukrat), Unkapanı-Küçükpazar mevkisindeki Hızır Bey Çelebi Mahallesi (Hacı Kadın Cami Mahallesi), Cibali yakınında ve Odun İskelesi denilen mevkide yer alan "Hoca Yakubü't-Tabibü's-Sultani Mahallesi", Eminönü'ndeki Saman Veren Mescidi Mahallesi (Hoca Sinan Mescidi Mahallesi), Laleli-Aksaray arasındaki Alem Bey Mescidi Mahallesi (İğciler Mescidi Mahallesi), Tekfur Sarayı yakınındaki Avcı Bey Mescidi Mahallesi (İğri Kapı Mescidi Mahallesi), Aksaray meydanının kuzeyindeki Oruç Gazi Cami Mahallesi (İsmail Ağa Cami Mahallesi), Atikali'deki Eftalzade Mescidi Mahallesi (Keskin Dede Mescidi Mahallesi), Vefa'daki Molla Gürani Mescidi Mahallesi, aynı zamanda (Kilise Mescidi Mahallesi) idi.

Fetih dönemi yerleşimlerinden olan Yenikapı civarındaki "Kira Marte Mahallesi" 2. Mehmet döneminin sonlarına bile ulaşamamıştır. Saraçhane'deki su köprüsünün kuzey batısındaki Kırk Çeşme Mahallesi civarında da bir "Manastır Mahallesi"nden söz edilir. Sekbanbaşı İbrahim Efendi'nin burada bir kiliseden devşirdiği mescidi vardı. Belki de sözü geçen mahalle bu isimde de tanınmaktaydı. Ayrıca "Topçu Vurban Mahallesi" de bu bölgedeydi, ki bu ad pek çok kişiye hiç de yabancı gelmez. Fetih zamanındaki ünlü top ustası Macar asıllı Urban'dan başkası değildir bu zat. Belli oluyor ki, Urban fetih sonrasında da yaşıyordu ve buralarda belki de Fatih'in armağanı olarak çeşitli mülkler edinmiş ve bu sayede bir mahalle bile oluşturabilmişti. Bu konudaki bir diğer görüş olarak kabul edilmesi gereken olgu da, mahallenin, önceden ölmüş olan topçu Urban'ın ailesi adına burada

kurulmuş olabileceğidir. Fakat, bu yerleşim yeri uzun süre varlığını koruyamadı ve dolayısıyla da sonraki kayıtlara geçemedi, unutuldu.

Tahtakale civarında mescidi olmayan ve "Musa Bey Mahallesi" diye tanınan yerleşim yerinin ise, neresi olduğu belli değildir. Bunlar, belki de Fatih devrinin daha başlarında ismen yok olmuşlardı. Aynı şekilde, Unkapanı civarında da "Mustafa Ragıyfi Mahallesi" ismini taşıyan bir küçük yerleşim de, önceki sayfalarda da değindiğim gibi, ismi yitip giden bir başka mahalleydi. Buralarda bir yerde "Tatarlar" adında bir mahalle daha bulunmaktaydı. Görülüyor ki, oraların sakinleri zaman zaman oturdukları mahallelerin isimlerini, "resmi" olmasa da değiştirebilmekteydiler.

Yine bu semtte "Saruhan Mescidi Mahallesi" diye bir yerleşim vardı, ki bunun da henüz Fatih devrinde adı unutulmuştur. Yitip giden "Sinan Halveti Mescidi Mahallesi"nin de Unkapanı civarında bulunduğuna işaret eden kaynaklar vardır. Mahmutpaşa-Mercan civarında, Örücüler mevkisindeki "Sırt Hamamı (belki de 'hamalı') Mahallesi"nin ise, aslında bir mahalle olarak kaydedilmediği anlaşılır.

Şimdiki Atatürk Bulvarı kıyısındaki İ.M.Ç. binalarının üst tarafında yer alan Hacı Teberrük Mescidi Mahallesi'ne "Yahya Güzel Mescidi Mahallesi" de deniyordu. Bunun karşısında ve Zeyrek bölgesindeki "Yusufü's-Seffadü'l-Edirnevî Mahallesi", Yarımada'daki adı unutulan bir diğer yerleşimdi.

Görüldüğü gibi, İstanbul'daki Osmanlı döneminin ilk yıllarından, yani Fatih Sultan Mehmet devrinden itibaren Tarihi Yarımada'da kurulmaya başlanan ve geç 16. yüzyılda mahalle ölçeğinde en yoğun sayıya ulaşan yerleşimler, çok ilginç ve belki de pek çok kişinin ilk kez duydukları isimleriyle asırlar boyu burada boy göstermişler, beri yandan bu mahalle isimlerinin ve içlerinde yer alan eserlerin bir kısmı, günümüze dek ulaşabilmişlerdir.

Zamanımıza gelindiğinde ise, tarihi kimliği "ileri boyutlarda bozulmuş" Yarımada'da, artık o eski mahallelerin bazılarının sadece isimlerinin kaldığını, otantik dokularından, eski bir Osmanlı mahallesinin tipolojisinden ve karakterinden neredeyse tamamen uzaklaşmış olduklarını, şehirsel planlamadan uzaklaşmış, aşırı kalabalık ve düzensiz yerleşim bölgelerine dönüştüklerini görebilmek hiç de zor olmuyor doğrusu.

Şimdi, 21. yüzyıl başlarından bu yana İstanbul Yarımadası'nın şehirsel fizikî dokusunun ne halde bulunduğunu, eski mahallelerin başlarına neler geldiğini, buralardaki eserlerin nasıl yok olup gittiğini, tarihi dokunun korunmasına yönelik hassas ve ince düşünce ürünü planlamalardan uzak pek çok imar faaliyetleriyle Tarihi Yarımada'nın tümüne nasıl zararlar verildiğini anlamaya çalışalım.

YARIMADA'DAKİ ESKİ MAHALLELER GÜNÜMÜZDE NE DURUMDA?

Asırlar boyunca, gerek Roma, gerekse de Osmanlı döneminden kalma çok sayıda eski mahalleyi içinde barındıran ve bu şekilde büyük bir "kültürel hazine" oluşturan İstanbul Yarımadası'nın geçmişi ile günümüzdeki Yarımada'nın tarihi dokusunun karşılaştırılması, duyan ve görenlerde aslında tam bir düş kırıklığı yaratacak özellikler yansıtır. Zira, o yerleşim örneklerinden biri yahut da en azından bu eski mahallelerin küçük bir kısmı, örnek oluşturabilecek biçimde günümüze ulaşamamıştır.

Acaba Fatih devrinde kurulmuş bir Yarımada mahallesinin fizikî görünümü nasıldı? Bugün bu merakımızı giderebilecek hiçbir tarihi veri yoktur Yarımada'da. Fetih sonrasında ve geç 15. yüzyılda Yarımada'da yapılan cami ve mescidlerin 1/3'ü Fatih Külliyesi çevresinde konuşlanmış durumdaydı. İstanbul çeşmelerinin ise %35'i yine sur içindeydi.

Bunca zengin tarihi miraslara sahip olan eski mahallelerin büyük kısmının yitip gitmesi, dolayısıyla içlerindeki pek çok eski eserin de tarihe karışıp yok olmasına neden oldu. Bu mahalleleri, geçmişteki pozisyonları ve geride bıraktıkları anılarıyla birlikte sıralamadan önce yakın tarihlerde Yarımada'da yapılan idari değişime de kısaca bir göz atmak gerekir.

2009 Mart ayındaki yerel seçimler sonrasında, belediye planlamaları çerçevesinde yeniden şekillendirilen Tarihi Yarımada, o tarihe dek iki ayrı ilçeden oluşmaktaydı. Yarımadanın doğusunda yer alan Eminönü

ilçesinin batıdaki sınırı, Unkapanı'ndan Marmara kıyısındaki Yenikapı semtine dek ortalama düz bir hat çizerek ilerleyen Atatürk Bulvarı idi. Bu güzergâhın Aksaray'dan Yenikapı'ya dek olan bölümü ise günümüzde "Gazi Mustafa Kemal Caddesi" ismiyle tanınır.

Diğer İstanbul ilçelerine kıyasla görece küçük bir araziyle sınırlanan Eminönü'nün idari anlamda, nüfus yoğunluğu ve ekonomik yönden ilçe statüsünde yönetilmesinde bazı sorunlar yaşadığı açıktı. Bu durumda, batısındaki Fatih ilçesi ile birleştirilmesi yerinde bir karar olmuştur. Çünkü, neredeyse büyük bir bölümü halkın ikamet etme potansiyelinden uzak olan bu ilçedeki gündüz nüfusu 3 milyonlarda gezinirken, gece ortalama 50-60 binlere inmekteydi.

Yarımada'nın doğusundaki bu bölge, konutlardan daha çok çeşitli iş yerlerini bünyesinde barındıran bir konumdaydı ve akşam olup da "kepenk kapama" vakti gelince pek çok iş sahibi ve çalışan insan, şehrin başka yerlerindeki ikamet ettikleri yerlere dönmekteydiler. Bunun sonucunda da geceleri nüfusu oldukça az, çok sakin bir yöreye dönüşüyordu Eminönü ilçesi.

Bütünüyle Roma surları içinde kalan Yarımada'nın zaten bu isimde ve tek bir ilçe olarak yeni bir statü kazanması öteden beri benim de desteklediğim bir arzunun somut ifadesi oldu. Bu şekilde rahatlıkla "İstanbul Yarımadası"nın bir bütün halinde değerlendirilmesi her yönden çok daha büyük kolaylıklar sağlayacak ve uluslararası platformlarda genel olarak zaten bu isimle bilinen "gerçek İstanbul", eski Roma'nın başşehri, Osmanlı payitahtı ve Cumhuriyet döneminin en büyük, en başta gelen "kültür arenası", ülkemizin en önemli rakipsiz "primat kenti" olarak tarihsel formuna, tam arzu edilen ölçeklerde olmasa da, kavuşabilecekti.

Sonunda öyle de oldu. 2009'un Mart ayından sonra İstanbul Yarımadası artık tek bir ilçe haline dönüştürüldü ve "Fatih" adıyla yeni kimliğine kavuştu. Bu tarihten önce, Yarımada'nın iki ayrı ilçe statüsünde olduğu günlerde, Fatih ve Eminönü ilçelerinin toplam olarak 102 mahallesi bulunmaktaydı. Bunların 69'u Fatih ilçesine, kalan 33'ü ise Eminönü'ne aitti. Eminönü, Fatih ile birleştirilmeden önce İstanbul'un en küçük alana sahip ilçelerinden biri olarak ön plana çıkmaktaydı. Bu "ufaklığına" karşın, içinde barındırdığı ve pek çoğu Fatih ve 2. Beyazıt döneminden kalma 33 mahalleyi bu dar alana sığdırabilmeyi başarabilmişti.

2009 YILI ÖNCESİNDE İKİYE BÖLÜNMÜŞ YARIMADA: 33 MAHALLELİ "EMİNÖNÜ" İLE 69 MAHALLELİ "FATİH"

Asırlar boyunca Osmanlı payitahtı olarak büyük bir öneme sahip olan Yarımada'nın "doğu yarısı"nı oluşturmuş Eminönü bölgesi, dünyanın en önemli bir tarih alanıdır da aynı zamanda. Roma ve Osmanlı devletlerinin en önemli mabetleri, yapıları, birer tarih belgesi olan çarşılar, hanlar, hamamlar, saraylar, sütunlar, sarnıçlar, mescidler, su köprüleri, iskeleler, meydan çeşmeleri, sultan türbeleri, çoğunlukla Yarımada'nın bu doğu kısmındaki mahallelere yayılmışlardır. Şimdi artık ilçe belediyesi statüsünü yitiren Eminönü ilçesinde şu 33 mahalle yer almaktadır;

1- Alemdar Mahallesi, 2- Balabağan Ağa Mahallesi, 3- Beyazıt Mahallesi, 4- Binbirdirek Mahallesi, 5- Cankurtaran Mahallesi, 6- Demirtaş Mahallesi, 7- Emin Sinan Mahallesi, 8- Hacı Kadın Mahallesi, 9- Hobyar Mahallesi, 10- Hoca Gıyaseddin Mahallesi, 11- Hoca Paşa Mahallesi, 12- Kalenderhane Mahallesi, 13- Kâtip Kasım Mahallesi, 14- Kemal Paşa Mahallesi, 15- Küçük Ayasofya Mahallesi, 16- Mercan Mahallesi, 17- Mesih Paşa Mahallesi, 18- Mimar Hayrettin Mahallesi, 19- Mimar Kemaleddin Mahallesi, 20- Molla Fenari Mahallesi, 21- Molla Hüsrev Mahallesi, 22- Muhsine Hatun Mahallesi, 23- Nişanca Mahallesi, 24- Rüstem Paşa Mahallesi, 25- Saraç İshak Mahallesi, 26- Sarı Demir Mahallesi, 27- Sultanahmet Mahallesi, 28- Sururi Mahallesi, 29- Süleymaniye Mahallesi, 30- Şehsuvarbey Mahallesi, 31- Tahtakale Mahallesi, 32- Taya Hatun Mahallesi, 33- Yavuz Er Sinan Mahallesi...

Bu 33 mahalle, Yarımada'nın en doğu ucu olan Cankurtaran sahilleriyle, batıdaki Unkapanı-Yenikapı arasında uzanan ve Saraçhane semtinden geçen Atatürk Bulvarı arasına, kuzeyden Haliç, güneyden de Marmara Denizi kıyılarının gerisine sıkışmışlardır. Bu mahallelerin konumlarını incelerken, birtakım ilginç yaklaşımlarla da karşı karşıya gelinmektedir. Örneğin, bir 16. yüzyıl eseri olan ve Mimar Sinan tarafından yapılan Süleymaniye Külliyesi, bulunduğu yerleşime mahalle olarak adını vermesine karşın, aynı mimarın bundan 10 yıl önce Kanuni'nin oğlu Mehmet adına inşa ettiği Şehzade Mehmet Külliyesi, ait olduğu yere mahalle olarak değil de, bir semt olarak adını miras bırakmıştır. Buna benzer biçimde, yine bir külliye olan ve banisi Sultan 2. Beyazıt'ın adıyla bilinen yapılar grubunun bulunduğu bölge bir mahalle diye tanımlanmış, Şehzadebaşı'nda görüldüğü gibi, bir semt ismi olamamıştır. Eminönü bölgesinde Beyazıt'tan ve Süleyman'dan başka, sultan adı taşıyan üç mahalleden bir diğeri olan "Sultanahmet" de, 17. yüzyıl başlarının sultanı 1. Ahmet'ten adını almış bir "mahalle"dir artık.

Mahalle isimlerine yönelik bir tarih sıralaması yapılacak olursa, mevcut en eski ismin "Binbirdirek" olduğu hemen göze çarpar. Zira, bir 5. yüzyıl eseri olan ve Sultanahmet Adliye Binası'nın tam karşısında yer alan bu Roma su sarnıcı, aynı zamanda İstanbul'un da en eski Roma eserlerinden biridir. Dolayısıyla da adını verdiği yerleşim bölgesi Yarımada'nın Eminönü tarafındaki en eski mahalle ismi olmaktadır.

Tarihi sıralamaya göre "en yeni" mahalle ismi ise Gülhane-Sultanahmet arasındaki "Alemdar"dır. Adını aldığı "Alemdar Mustafa Paşa", 19. yüzyıl başlarında Sultan 3. Selim'in öldürülmesiyle sonuçlanan ve tarihimizde "Alemdar Vakası" diye tanınan olayın baş kahramanı ve dönemin sadrazamıydı.

Beri taraftan, Kumkapı yakınındaki "Muhsine Hatun Mahallesi"nin adı da şu yönden dikkat çekicidir. Muhsine Hatun, Kanuni'nin güçlü sadrazamı "Makbul İbrahim Paşa"nın karısıydı. "İbrahim Paşa ve Muhsine Hatun Camisi" adıyla, her ikisinin de isimlerini taşıyan eser, günümüzde Kumkapı semtinin kuzeyinden geçen Çifte Gelinler Caddesi üzerinde yer almaktadır. Ama bulundukları mahalleye adını veren bu caminin iki banisinden, sadece "kadın olanının" ismi ön plana çıkarken, bunun eşi ve o günlerdeki gücü neredeyse Sultan Süleyman'la kıyaslanan, "makbul" unvanlı Sadrazam İbrahim Paşa bu tanımlamada yer almamıştır. Bu konuda belki de, İbrahim Paşa'nın gözden düşerek idam edilmesi, bundan dolayı da halk ağzında artık "maktul" diye bir lakapla anılması, hatta mezarının bile olmayışı (Fındıklı-Kabataş arasında, Meclis-i Mebusan Caddesi'ne açılan

"Canfeda Sokağı" başında bulunan basit ve küçük mezarın bu sadrazama ait olduğu ileri sürülür), bu gerçekten de ilginç durumu netleştiren önemli yaklaşımlar olmuştur.

Sultan Süleyman, 2. Beyazıt ve 1. Ahmet'in isimlerini almış üç mahalleden başka, Eminönü'nün 33 mahallesinden sadece üç adedi de sadrazam ismi taşıyan mahallelerdir. Bunlar, Rüstem Paşa, Mesih Paşa ve Alemdar Mustafa Paşa'dır. Önceki satırlarda da sık sık değindiğim şekilde, eski bir Osmanlı mahallesi kurulurken, önceden orada yer alan küçük bir mescid bile, banisinin adıyla halk arasında o bölgenin ismi olmaktaydı. Üç sultanın ve de üç sadrazamın isimlerinin verildiği mahallelerin dışındaki 27 mahalledeki cami, tekke, mescid gibi bazı önemli yapıların banileri, tanınmış bir hoca, âlim, mimarbaşı, bir "kadı kızı", şehzade bakıcısı, namlı bir asker, padişah doktoru gibi, çok değişik mesleklerden öne çıkan insanlar olabiliyorlardı.

İstanbul Yarımadası'nın batı bölümünü doğusundan ayıran Atatürk Bulvarı'nın kara surlarına dek iç tarafı, Fatih ilçesinin 69 mahallesini kapsar. Bu mahalleler 2009 yılı Mart ayından önce alfabetik bir düzen içinde şöyle sıralanmaktaydı;

1- Abdi Çelebi Mahallesi (Samatya civarında, Sulu Manastır yakınında), 2- Abdi Subaşı Mahallesi (Fatih Külliyesi'nin kuzeyinde ve Haliç Caddesi'nin Küçükmustafapaşa semtiyle buluştuğu mevkinin batısında), 3- Ali Fakih Mahallesi (Kocamustafapaşa yakınında), 4- Arabacı Beyazıt Mahallesi (Kocamustafapaşa ile Silivrikapı semtleri arasında), 5- Arpa Emini Mahallesi (Topkapısı surlarının iç kısmında, Vatan ve Millet Caddeleri arasında, Şehremini semti yakınında), 6- Atik Mustafa Paşa Mahallesi (Haliç kıyısına yakın bir konumda ve kara surları yakınındaki Ayvansaray semti yanında), 7-Avcıbey Mahallesi (Yarımada'nın batı sınırındaki bir Roma sarayı ünitesi olan Tekfur Sarayı yakınında), 8- Baba Hasan Alemi Mahallesi (Aksaray'daki Pertevniyal Valide Sultan Camisi'nin Saraçhane'ye doğru arka taraflarında), 9- Balat Karabaş Mahallesi (Haliç kıyısında, Ayvansaray-Balat arasında), 10- Beyazıt Ağa Mahallesi (Topkapı-Mevlanakapı semtleri arasında ve surların iç kısmında), 11- Beyceğiz Mahallesi (Atikali-Çarşamba arasında), 12- Cambaziye Mahallesi (Yedikule ile Mevlanakapı arasında ve surların hemen gerisinde), 13- Çakır Ağa Mahallesi (Aksaray'ın güneyinde, Marmara kıyısına yakın konumda), 14- Davutpaşa Mahallesi (Cerrahpaşa'nın batısında ve Kocamustafapaşa semtine doğru uzanan güzergâhta), 15- Deniz Abdal Mahallesi (Fındıkzade'nin iç kısımlarında, Şehremini yakınında), 16- Derviş Ali Mahallesi (Edirnekapısı'nın kuzeyinde, Kariye Müzesi'nin doğu yamaçlarında), 17- Ereğli Mahallesi (Topkapısı'na

yakın Şehremini semtinin az kuzeyinde), 18- Fatma Sultan Mahallesi (kara surlarının iç kısmındaki Sulukule'nin güneyinde), 19- Guraba Hüseyin Ağa Mahallesi (Aksaray Meydanı'nın Horhor'a doğru az kuzeyinde), 20- Hacı Evhaddin Mahallesi (Yedikule'de, tarihi iç hisarın az kuzeyinde), 21- Hacı Hamza Mahallesi (Yedikule ile Silivrikapı arasında), 22- Hacı Hüseyin Ağa Mahallesi (Yedikule'nin Samatya'ya doğru doğusunda), 23- Hamami Muhyiddin Mahallesi (Balat'ın iç kısımlarında), 24- Haraççı Kara Mehmet Mahallesi (Unkapanı Köprüsü'nün Fatih ayağının Cibali'ye doğru batısında), 25- Hasan Halife Mahallesi (Fatih Külliyesi'nin Vatan Caddesi'ne doğru güney doğusunda), 26- Hatip Muslihiddin Mahallesi (Çarşamba semtine doğru ve Balat sırtlarında), 27- Haydar Mahallesi (Atatürk Bulvarı'nın kıyısındaki Zeyrek semtinin bitişiğinde), 28- Hızır Çavuş Mahallesi (Ayvansaray-Balat arasındaki sırtlarda), 29- Hobyar Mahallesi (Haseki-Cerrahpaşa arasında), 30- Hoca Üveys Mahallesi (Fatih Külliyesi'nin güneyinde ve Akşemsettin'e doğru), 31- Hüsam Bey Mahallesi (Saraçhane'deki su köprüsünün kuzey bitişiğinde ve bulvarın batısında), 32- İbrahim Çavuş Mahallesi (Şehremini'nin kara surlarına doğru batısında), 33- İmrahor Mahallesi (İstanbul Yarımadası'nın en güney batı ucunda ve Yedikule Hisarı'nın denize doğru aşağı kısmında), 34- İnebey Mahallesi (Aksaray Meydanı'nın güneyinde), 35- İskender Paşa Mahallesi (Saraçhane'nin güneyinde ve Sarıgüzel Caddesi'nin doğu ucundaki Kıztaşı –Marcianus Sütunu– civarında), 36- Kariye Mahallesi (Edirnekapısı'nın biraz kuzeyindeki Kariye Müzesi çevresinde), 37- Kasap Demirhan Mahallesi (Zeyrek-Unkapanı arasında ve Atatürk Bulvarı'nın batı yönünde), 38- Kasap İlyas Mahallesi (Cerrahpaşa Hastanesi'nin deniz tarafında ve güney doğu ucunda), 39- Kasım Günani Mahallesi (Atikali'den Balat sırtlarına doğru inen Salmatomruk Caddesi'nin doğusunda), 40- Kâtip Muslihiddin Mahallesi (Balat sırtlarında), 41- Keçeci Karabaş Mahallesi (Karagümrük'te ve Hırkaişerif Camisi yakınında), 42- Keçi (Keyci) Hatun Mahallesi (Aksaray'dan Heseki'ye doğru giden yolun başındaki cami civarında), 43- Kırk Çeşme Mahallesi (Unkapanı-Saraçhane arasında uzanan Atatürk Bulvarı üzerindeki Roma su köprüsünün –Valens-Bozdoğan– bulunduğu bölgede ve sağ tarafta), 44-Kirmastı Mahallesi (Fatih Külliyesi'nin Haydar semtine göre az kuzeyinde), 45- Koca Dede Mahallesi (Atikali'de, Fevzi Paşa Caddesi'nin kuzeyinde), 46- Koca Mustafa Paşa Mahallesi (Davutpaşa ile kara surları arasında, Cerrahpaşa'nın batısında), 47- Küçük Mustafa Paşa Mahallesi (Haliç kıyısındaki Cibali'nin batısında), 48- Kürkçübaşı Mahallesi (Cerrahpaşa Camisi'nin güne-

yinde), 49- Melek Hatun Mahallesi (Kara surlarının iç kısmında, Mevlanakapı'da), 50- Mimar Sinan Mahallesi (Vatan Caddesi'ndeki İstanbul Polis Müdürlüğü'nün kuzey gerisinde), 51- Molla Aşki Mahallesi (Ayvansaray ve Balat arasındaki yüksek noktalarda), 52- Molla Şeref Mahallesi (Vatan ve Millet caddelerinin Aksaray'a doğru birleşme noktasında ve bu iki cadde arasında), 53- Muhtesip İskender Mahallesi (Karagümrük'ün az güneyinde, Hırkaişerif Camisi yakınında), 54- Murat Paşa Mahallesi (Aksaray Meydanı'nın batısında, Vatan ve Millet caddelerinin buluşma noktası çevresinde), 55- Müftü Ali Mahallesi (Fatih Külliyesi'nin kuzeyinde ve Küçük Mustafa Paşa semtinin iç kısımlarında), 56- Neslişah Mahallesi (Edirnekapısı-Karagümrük güzergâhında ve surların iç kısmındaki Sulukule semtinde), 57- Nevbahar Mahallesi (Fındıkzade semtinin Haseki'ye doğru az güneyinde), 58- Ördek Kasap Mahallesi (Fındıkzade'nin batısında), 59- Sancaktar Hayrettin Mahallesi (Samatya'nın iç kısımlarında, Cerrahpaşa hastanesinin batısında), 60- Seyit Ömer Mahallesi (Şehremini-Davutpaşa arasında, Fındıkzade'nin güneyinde), 61- Sinan Ağa Mahallesi (Fatih Külliyesi'nin Haliç'e doğru kuzeyinde), 62- Sofular Mahallesi (Aksaray ile Saraçhane'nin arasında ve Atatürk Bulvarı'nın batı tarafında), 63- Şeyh Resmi Mahallesi (Fatih Külliyesi ile Yavuz Selim arasında ve bu güzergâhın biraz kuzeyinde), 64- Tabak (Debbağ) Yunus Mahallesi (Yavuz Selim Camisi'nin kuzey doğu yamaçlarında), 65- Tahta Minare Mahallesi (Balat kıyılarında), 66- Tevkii Cafer Mahallesi (Çarşamba-Fener arasındaki Rum mektebinin yakınındaki sırtlarda, Fethiye Camisi civarında), 67- Uzun Yusuf Mahallesi (Kara surları yakınında ve Mevlanakapı-Silivrikapı semtleri arasında), 68- Veledi Karabaş Mahallesi (Kara surlarının iç kısmında ve Sivrikapı-Mevlanakapı semtleri arasında), 69- Yalı Mahallesi (Aksaray'ın güneyinde ve Yenikapı sahilinin biraz iç kısmında).

Yarımada'nın, Unkapanı-Yenikapı arasında, Aksaray'a dek Atatürk Bulvarı ve buradan da Yenikapı'ya Gazi Mustafa Paşa Caddesi adıyla uzanan hattın batısında kalan Fatih bölgesindeki bu 69 tarihi mahallenin sadece 6 tanesinin sadrazam ismi taşıması bir hayli ilginçtir. Önceki sayfalarda da belirttiğim gibi, mütevazı bir İstanbul mahallesinin merkezini oluşturan düz çatılı, kısa minareli, basit bir Osmanlı mescidi, onun banisi olan kişinin adıyla tüm mahalleye damgasını vururdu. Örneğin, Fatih mahallelerinde, sultanın kasabından, at bakıcısı olan imrahora, dericiden şeyhe, mimar ağadan bayraktara, İstanbul'un arpa emininden tekke şeyhine dek, çeşitli meslek ve unvanlardan pek çok tanınmış zat, yaptırdıkları mahalle

mescidleriyle o yerleşim yerlerine isimlerini vermişlerdi. Zira, bir mescid o mahallenin merkezi olmasının yanı sıra, dini karakteriyle de orada yerleşmiş olan insanların ruhani yaşamlarının çok önemli odak noktasıydı aynı zamanda.

Çok az sayıda olsa da, Yarımada'da kadınların isimlerini taşıyan mahalleler de bulunmaktaydı. Bu durum Osmanlı toplumunun kadın karşısındaki katı tutumunu yer yer yumuşatan, o mahalleye hizmeti geçmiş her hangi bir tanınmış kadının adına büyük hürmet gösterildiğini kanıtlayan bir olgu olarak ön plana çıkmaktaydı.

Melek Hatun, Keyci Hatun, Taya Hatun, Muhsine Hatun, Hacı Kadın, Hoca Kadın, Fatma Sultan, Neşlişah, Nevbahar, Muhsine Hanım, Hatice Sultan, Haseki Sultan gibi, mahallelere yaptırdıkları mescidlerle, oralarda ikamet edenlerin gönlünde ve gözünde sivrilen, sevilen kişiler olmuşlardır. Bu kadın baniler arasında padişah kızları da, hanım sultanların cariyeleri de, hatta kadı kızı olanlar da vardır. Mahallenin adı için o kadın baninin statüsünün önemi yerine, o mahalleye yaptığı hizmeti göz önünde tutulmaktaydı. Aksaray-Haseki arasındaki "Keyci Hatun Mahallesi"ne adını veren kişi, bu olgunun iyi örneklerinden biridir.

İstanbul tarihinin yaşayan sayfalarını oluşturan ve her biri geçmiş asırların hatıralarını ve orijinallikleri bozulmuş da olsa, "belgelerini" zamanımızla buluşturan bu mahallelerin fizikî dokuları ise, ilk kuruldukları yıllara kıyasla çok bozulmuş, adeta tanınamaz hale gelmiştir günümüzde. Bu açıdan bakıldığında, Yarımada'da "tipik bir İstanbul mahallesi"nin görüntüsüyle karşılaşmak artık bu saatten sonra neredeyse olanaksızlaşmıştır. Ama en azından bu mahallelerin bazıları, isimlerini aldıkları mescidleri yahut da camileri asırlar boyunca yaşatabilmiş ve günümüze ulaştırabilmişlerdir. Lakin, bu eski Osmanlı eserlerinin yapı karakterleri, inşa edildikleri yılların üslubundan çok farklı karakterler yansıtmaktadırlar.

16. yüzyılda sayıları 230'lara varan, belki de kayıtlarda unutulmuş olanlarla birlikte 260 civarına ulaşan Yarımada mahallelerinin önemli bir bölümü yok olup gitmiştir söylediğim gibi. Geriye kalan bu 102 mahalle ise, İstanbul Yarımadası'nın "Fatih" isimli tek bir ilçeye dönüştürülmesiyle yeniden ele alınarak, çağdaş yaşam koşullarının gerektirdiği sosyal, idari, ekonomik ve belediye sorunlarıyla birlikte yeniden değerlendirilmek suretiyle bu rakamdan çok aşağıya çekilmiş ve tüm Tarihi Yarımada ölçeğinde 57'ye indirilmiştir.

İstanbul Yarımadası'nın bu 57 mahallesini incelemekle elde edilen bilgiler, aynı zamanda olabildiğince geçmiş asırların payitaht merkezinin de tarihini yansıtacaktır bir ölçüde. Eski mahallelerin pek çoğu,

geriye kalan bu mahallelerin içine alınmış ve artık tarihi statülerini yitirmişlerdir. Doğrusu, artık ne semt, ne de mahalle olan bu eski yerleşim yerlerine ne demek gerektiği bilinemiyor. Örneğin, "Zeyrek" çok ünlü bir semt adıydı ve şimdi "mahalle" oldu. Peki, Zeyrek'in içinde bulunan eski "Haydar Mahallesi"ne ne denecek bundan sonra? Artık orası anılarda kalmış bir isim olarak mı yaşayacak? Yüzyıllardır Haydar'da ikamet edenlerin torunları olan ve bugün orada oturanlar, "Bizim ikamet ettiğimiz mahalle Zeyrek" mi diyecekler, yoksa "Haydar" mı?.. Herhalde, o tarihi mahalleler birer "mevki" oldular artık...

GÜNÜMÜZDE İSTANBUL YARIMADASI'NIN BÜTÜNÜNÜ OLUŞTURAN 57 MAHALLE

Tarihi boyunca bir yığın doğal felaketlerle, insanların yarattığı büyük yıkımlar ve yıpratmalarla, bakımsızlıklarla, yorgunluklarla ve hüzünlerle, topoğrafyasında fütursuzca yapılan işlemlerle, şantiye alanına dönüştürmelerle, tarih bilincinden yoksun kişilerin düşüncesizce şekillendirdiği "plansız planlamalarla" (!) karşılaşıp, tüm bu olgulara eşsiz değerdeki tarihi gücünün bitip tükenmeyen enerjisiyle göğüs geren Yarımada'mız, ne yazık ki günümüzdeki görüntüsüyle eski şaşaalı günlerini özlettirir ve bu bozulmuş "tarihsel tasarım" gerçeğini yadsımamız da artık mümkün değildir. Hangi İstanbul sevdalısının yüreği bu sözlerden dolayı duyduğu üzüntüyle sızlamaz ki? Ama görünen gerçek ne yazık ki budur!..

İşte bu bölümde, bölgenin çeşitli mekânlarında, semtlerinde, mahallelerinde, cadde ve sokaklarında, binalarında, parklarında, anıt eserlerinde, bunların etrafında, köşe bucakta sinip kalakalmış kimsesiz tarihi bakiyelerde birikmiş çevresel, kentsel ve tarihsel olumsuzluklardan söz ederek, neredeyse "santim ölçeğinde" saha araştırmaları yaparak araştırdığım, dolaştığım İstanbul Yarımadası'nın kendine yaraşan görkemini ve gururunu zedeleyen, onu sancılandırıp rahatsız eden olguları da elden geldiğince gözler önüne sermeye çalışacağım.

Ne denli okunursa, gezilirse, araştırılırsa araştırılsın, bin yılların birikimleriyle yüklü Tarihi Yarımada'nın tarihi yüzüne yönelik büyük sorunları, sıkça yinelediğim gibi, bu hacimdeki bir kitapta tümüyle ortaya dökmek tabii ki mümkün değildir. Bununla birlikte,

"bakma"nın bir eylem, "görme"nin ise sanat olduğu düşünüldüğünde ve Yarımada bu "detaycı" gözlemlerle gezilip görüldüğünde, olumlu pek çok şeyin dışında, neredeyse bunlara eşdeğer, hatta olumlulukları bile örtbas edebilecek türlü çeşitli kirliliklerle karşılaşmak her zaman olasıdır.

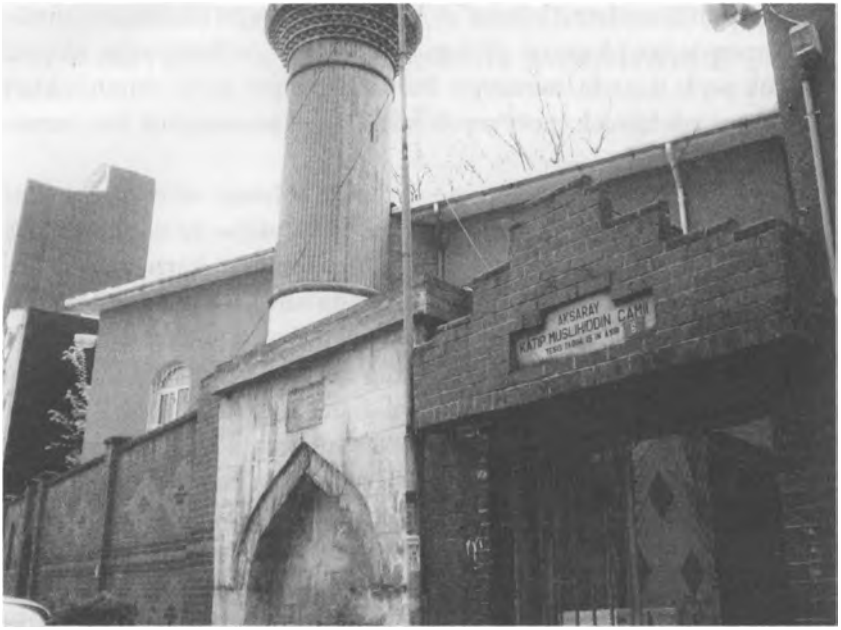
Yarımada'nın pek çok yerinde öylesine rahatsız edici manzaralar vardır ki, tüm kültür ve tarihseverlerin, hatta, daha da ötesi, "çağdaş ölçütlerle donatılmış herhangi bir kişi"nin bunların karşısında rahatsızlık duymaması olanak dışıdır. Yarımada'nın kara surlarından başlayarak şehrin içine girildiğinde ve doğuya doğru gözlemler yaparak ilerlendiğinde, esasen Tarihi Yarımada'nın her yerinin değil, sadece belirli semt ve güzergâhlarının "tarihi değer" arz ettiği apaçık görülecektir. Yani, sur içi İstanbul'un her noktasına tarihi bir değer yakıştırmak ve o gözle bakmak, kuşkusuz ki "iyi niyetle bezenmiş hayal"den öteye gidemeyen bir yaklaşım olacaktır.

Zamanımızda, kara surlarının, Haliç surlarının ve Marmara Denizi surlarının içinde kalan efsanevi İstanbul Yarımadası'nın tamamı Fatih ilçesidir ve 57 ayrı mahalleye taksim edilmiş durumdadır. Şimdi bunları alfabetik sırayla tek tek, sokak sokak gezip dolaşarak, bulundukları konumlarını, yaşadıkları tarihi süreç içinde sahip oldukları ve yitirdikleri eserlerini, içlerindeki doku bozukluklarını, kültürel miras ve şehirleşme sorunlarını bir bir inceleyelim.

1. MAHALLE: AKSARAY

İstanbul Yarımadası'nın hemen hemen ortası olan asırların koskoca Aksaray semti, 2009'un Mart'ından sonra artık bir "mahalle" statüsünde anılmaktadır. Zira, Yarımada'nın idari taksimatının yeniden yapılandırılması kapsamında, kendisine bu unvan verilmiş oldu. Bundan böyle asırların kadim semti Aksaray, artık "Aksaray Mahallesi"dir!..

1453 fethinden sonra Türkleşen İstanbul'un en eski semtlerinden olan ve yaşadığı hiçbir dönemde mahalle statüsünde değerlendirilmeyen Aksaray, fetih sonrasında Sultan Mehmet'in emriyle harekete geçen Sadrazam İshak Paşa'nın, Konya-Aksaray civarından seçilmiş ahaliyi yeni başkente göç ettirerek bu bölgeye yerleştirmesiyle bu isimle anılmaya başlanmıştır. İstanbul'un Müslüman nüfusunun arttırılması konusunda önemli bir çalışmaya girişmiş olan Sultan Mehmet, kısa sürede Osmanlı payitahtını istediği doğrultuda geliştirmeyi başarırak, Yarımada'nın çoğunlukla elit tabakasının ikamet ettiği, oldukça muhafazakâr bir yerleşim yeri olarak, Aksaray muhitine seçkin bir yer

Aksaray'ın önemli eserlerinden Katip Muslihittin Camisi

kazandırmıştır. Aksaray, bu özelliğini asırlar boyunca koruma başarısını göstererek, İstanbul'un en tanınan semti olmuştur. O dönemin Aksaray semti, içinde tam 12 mahallenin yer aldığı geniş bir yerleşim bölgesiydi.

Aksaray, önceki sayfalarda da anlattığım şekilde, Romalıların önemli şehir meydanlarından biriydi ve "Forum Bovis" adıyla bilinmekteydi. Güneyinde Yenikapı Metro İstasyonu bulunan ve yakın yıllarda arkeolojik kazıların yapıldığı Teodosius (ya da Eleuterios) Limanı'na asırlar önce gelen tahıl, hayvan, şarap ve benzeri gıdalarla yüklü gemilerden boşaltılan mallar, Yenikapı-Aksaray arasında bulunduğu varsayılan depo ve antrepolara taşınırdı. Aksaray (Bovis) Meydanı, çok hareketli bir ticari pazar yeri gibiydi ve günün her saati insanlarla doluydu. Deniz ticaretinin İstanbul'daki en hareketli mekânı sayılan bu limanda yapılan kazılarda ele geçen arkeolojik belgeler arasında, 36 adet Roma tekne kalıntısı da bulunmaktadır. Bunlar, dünyanın o döneme ait en önemli tarih belgeleri olarak değerlendirilmektedir. Zira, bazı tekne karinaları içlerindeki amfora yükleriyle birlikte ortaya çıkarılmıştır. 1600 yıllık olduğu sanılan, teknelerdeki bu "Sinop işi" amforalar, Yarımada'nın bu bölgesindeki ticari hareketliliği kanıtlayan gerçekten de çok önemli bulgulardır. Bu 4. yüzyıl limanı Osmanlı devrinde işlevini çoktan yitirmiş haldeydi ama yine de "limana benzer bir açık alan" görünümü yansıtmaktaydı.

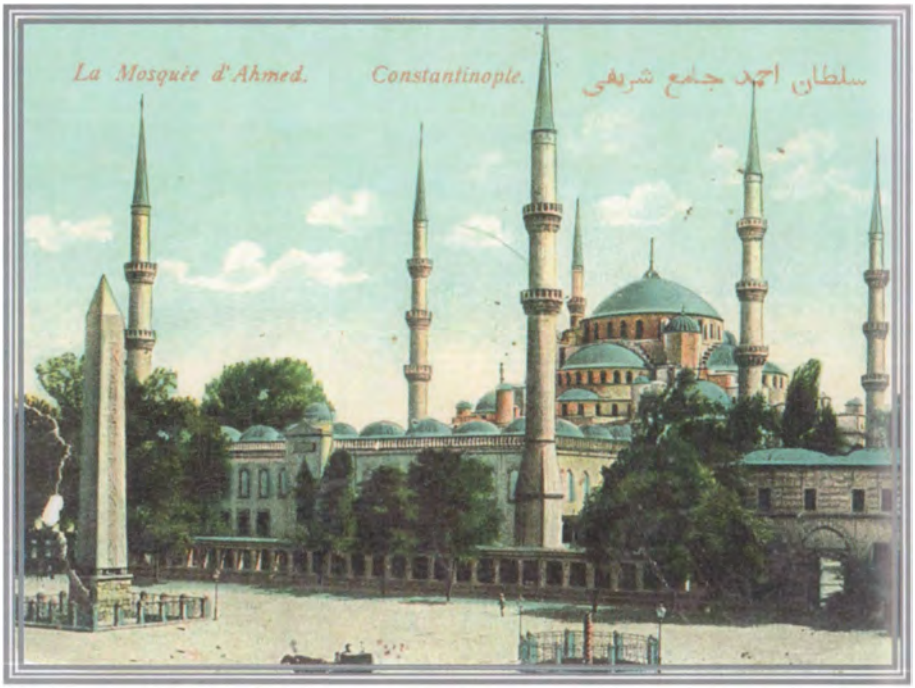
ESKİ FOTOĞRAFLARDA
TARİHİ YARIMADA

Kariye Camisi

Kapalıçarşı

Hipodrom'da Mısır Dikilitaşı, Yılanlı Sütun ve Sultanahmet Camisi

Pera'dan bakışla, Yarımada'nın üçüncü tepesi ve kuzey kıyıları

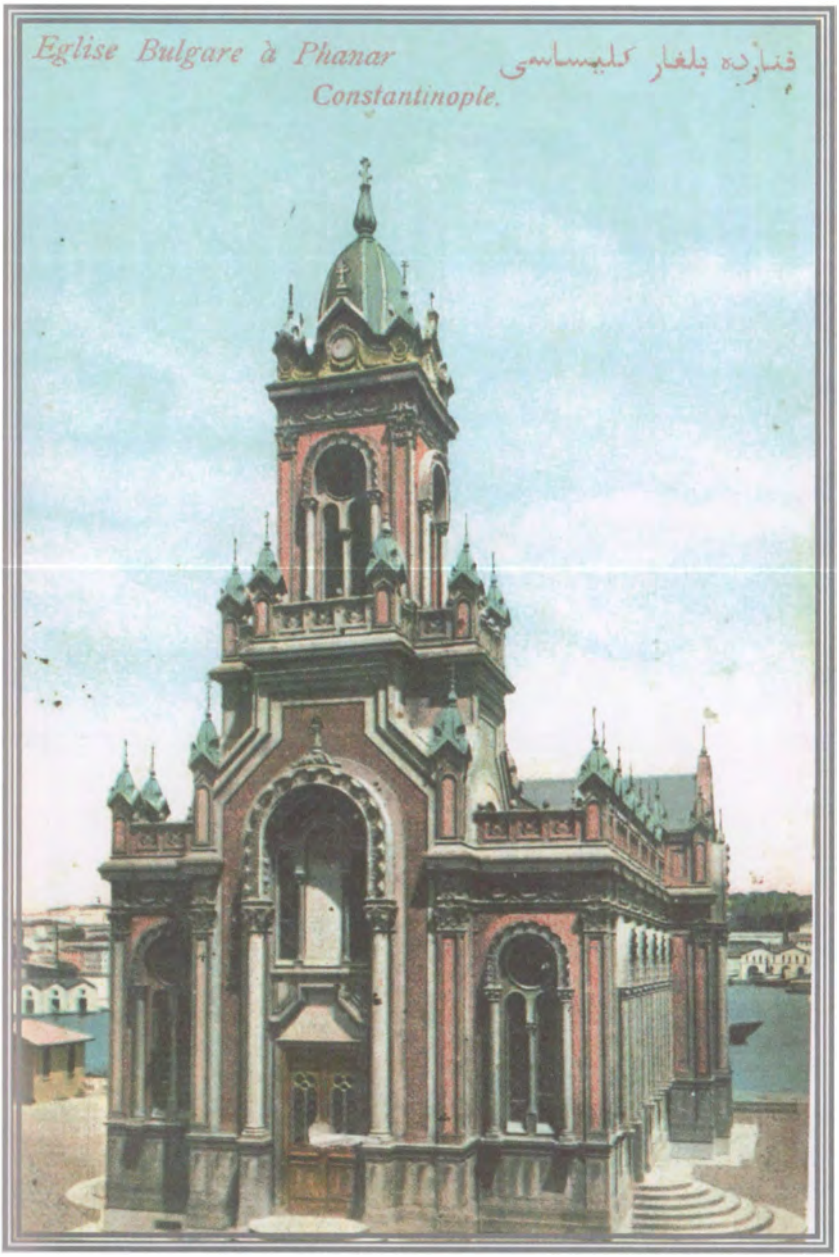
Önde Fener kıyıları, Sveti Stefan (Bulgar - Demir Kilise), sağ üstte Fener Rum Mektebi ve en geride beşinci tepenin süsü Yavuz Selim Camisi

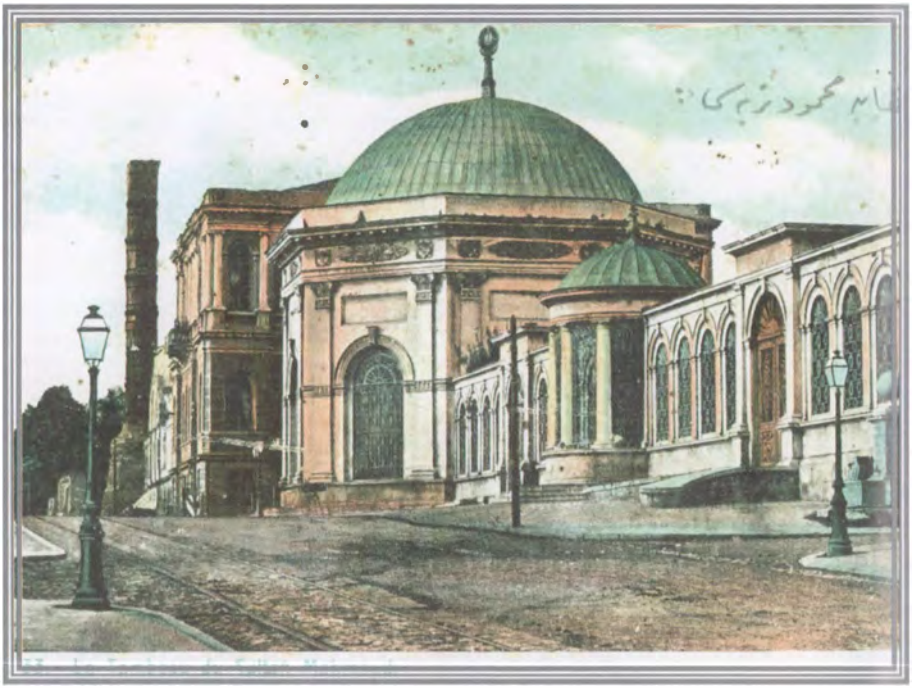
Fındıklı sırtlarından Yarımada'nın 1. tepesine bakış

20. yüzyılın erken dönemlerine dek Yeni Cami'nin önünde yapılaşmalar görülürdü.

Tamamen demirden imal edilen Bulgar Sveti Stefan Kilisesi'nin kara tarafından görünüşü

Divanyolu'nda II. Mahmut-Abdülaziz ve II. Abdülhamit türbesi. Geride Saffet Paşa Konağı (şimdi Basın Müzesi) ve Çemberlitaş

Yarımada'nın ortasında Sinan eseri, Şehzade Mehmet Külliyesi

Pera'dan Galata (İstanbul) Köprüsü ve Yarımada

Eski Galata (İstanbul) Köprüsü'nden Yarımada, ortada Yeni Valide Camisi

Babıali'nin 19. yüzyıldan kalan muhteşem saçaklı kapısı

Önde Süleymaniye Camisi ve geride Kasımpaşa'nın boş sırtları

Sirkeci'deki Büyük Postane binası yaklaşık 100 yıllık bir yapıdır ve Vedat Tek'in eseridir.

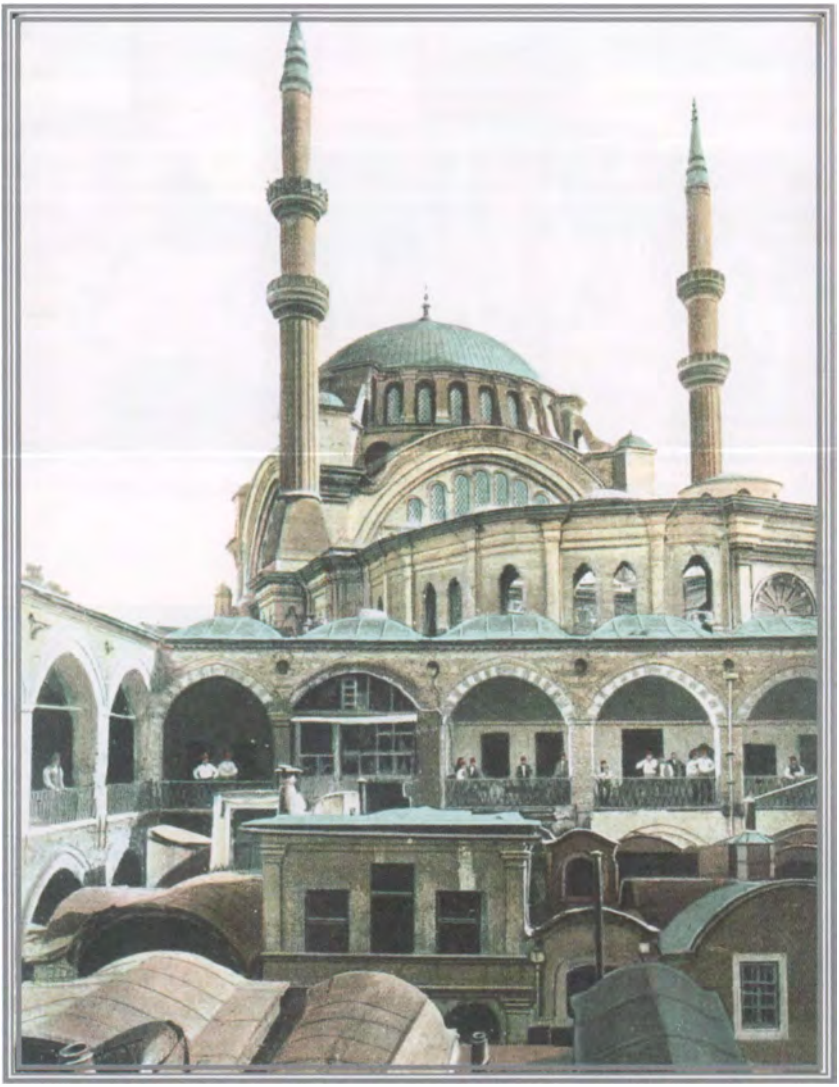
Galata Köprüsü'nde Yeni Valide Camisi

Beyazıt meydanına açılan Seraskeriyat kapısı (şimdi İstanbul Üniversitesi)

Galata'dan (Pera) Yarımada ve Haliç'e bakış

İkinci tepedeki Nuruosmaniye Camisi

Erken 20. yüzyıldaki Beyazıt Meydanı'nı süsleyen eliptik mermer yangın havuzu ve tramvaylar

Eminönü'nde atlı tramvay ve faytonlar

Galata Köprüsü ve geride Yarımada

Fatih Sultan Mehmet döneminde şimdiki Aksaray meydanın batısında ve limanın az üst tarafında inşa edilen ve orta boyda bir yapılar grubu olan Murat Paşa Külliyesi çevresi ise, halkın da sıkça gelip geçtiği ve buradaki açık pazarlardan alışveriş ettiği bir yer olarak öne çıkmakta, meydan çevresindeki sokaklarda ise tipik Osmanlı ahşap konutları, kuzey yamaçlara, Horhor'a ve Sofular'a doğru yer almaktaydı. Güneye, yani Yenikapı'ya uzanana alanda da Aksaray'ın başka mahalleleri bulunuyordu. Merkez bölge, Murat Paşa Külliyesi çevresiydi. Fatih'in veziri olan Has Murat Paşa'nın buradaki eserinin 1956-58'de Vatan ve Millet Caddeleri açılırken yıkılmaktan kurtulmasının nedeni, bu geniş yolların buluşma yerlerinin tam ortasında yer almasıdır. Eğer bu çok önemli eser sözü geçen güzergâhlar üzerinde olsaydı, büyük olasılıkla yıkılır yahut da konumu değiştirilirdi. Doğrusu çok şanslı bir konumda bulunuyormuş bu değerli Osmanlı mirası!.. Ama külliyenin medresesi ve hamamı günümüze ulaşamamıştır.

Erken dönem tipik bir Osmanlı mimarisi örneğini yansıtan Murat Paşa Camisi'nin avlusunda günümüzde 1875 yılından köşeli mermer bir türbe yapısı görülür. İçindeki sandukalar Yusuf ve İbrahim isimli Osmanlı paşalarına aittir. Avludaki şadırvan da Kara Davut Paşa'nındır. 1471 yılından kalan caminin banisi Murat Paşa, Uzun Hasan ile yapılan savaşta şehit düşmüş önemli bir isimdir.

20. yüzyıl ortalarına dek kısmen eski mahalle dokusunu yansıtan Aksaray'ın batısında, oldukça boş çayırlık bir alan olan ve Bayrampaşa Deresi Vadisi boyunca kara surlarına doğru uzanan mesire yerleri ve bostanlar görülürdü. Semtin doğusu ise kalabalık yerleşimlerin bulunduğu, Koska, Laleli, Çukurçeşme gibi semtlere açılmaktaydı. Güneyinde, yani Yenikapı'ya doğru ise, sözü geçen eski limandan kalan arazilere yayılmış Langa bostanlıkları vardı ve meydana yakın kesiminde çarşılar, meyhaneler halkın yoğun şekilde uğradıkları mekânlar olarak öne çıkıyordu. Aksaray'ın kuzeyinde de, geleneksel Müslüman mahallelerinden olan Sofular, Horhor gibi semtler, mezarlık alanlarıyla, hamamlarıyla, çeşme ve camileriyle yer almaktaydı.

Ayrıca, Şehzadebaşı'nda Fatih devrinde yapılan yeniçeri kışlaları, 16. yüzyılda Aksaray'ın kuzeyine, şimdiki Sofular-Ahmediye bölgesine nakledilmiş ve burada büyük bir yer işgal eden "Yeni Odalar" kurulmuştu. Bu askerî bölge, yeniçeri teşkilatının 1826'da ortadan kaldırılışına dek bu semtler arasında kalan arazideki kışlada varlığını korumuştu. Bu kışlalarda yatıp kalkan ve çevrede bazı esnaflık işleriyle de uğraşan binlerce yeniçerinin, Aksaray'ın nüfus hareketini nasıl etkilediği ve semt ahalisinin yaşayış biçimlerine müdahale ederek onları yer yer canlarından bezdiren davranışlar sergiledikleri, tarihi gerçeklerdendir.

Yaygın şöhretiyle İstanbul'un her yerinde bilinen Aksaray, dolayısıyla birtakım "illegal" işlerle de bu şekilde tanışmış oluyordu. Yeniçeri askerlerinin ortadan kaldırılmasından sonra da bu namını sürdürmeye devam eden Aksaray semti, özellikle 19. yüzyılın geç dönemlerinde buralarda isim sahibi olan pek çok "kabadayısıyla" da tüm İstanbul'da sözü edilen bir yerleşim olmuştur. Özellikle "Aksaray'ın On İkileri" diye tanınan bir grup kabadayının öyküleri, İstanbul'un eski semt anıları içinde sık sık boy göstermiştir.

Günümüzün Aksaray Mahallesi'nin sınırları eski semt arazisine göre daha da daralmıştır. Hızlı tramvay hattının hemen güneyinden başlayan ve Cerrahpaşa Caddesi'ni takip eden üst sınır, batı tarafından Cerrahpaşa Hastanesi'nin doğusundan geçen "Yokuş Çeşmesi Sokağı" ile çizilmiştir. Hazır tramvaydan söz etmişken, 1871'de ilk seferlerine başlayan "atlı tramvay" hattında İstanbul'da açılan ilk dört güzergâhın üçü Yarımada'da bulunuyordu. Bunlardan biri Eminönü'nden başlayıp Aksaray'ın az batısındaki Yusufpaşa'da bitiyor, diğer ikisi ise Aksaray-Yedikule ve Aksaray-Topkapısı arasında ilerliyordu. Açılış töreninin Tophane'de yapıldığı bu ilginç ve sevimli ulaşım araçlarını raylar üzerinde "katana" türü güçlü Macar beygirleri çekerdi.

1960'lara dek Aksaray, "Suk-ı Aksaray" diye bilinen "Aksaray Çarşısı" ile de ünlüydü. Genelde çukur bir yer olan ve Valide Camisi'nin önünde meydanımsı bir alan oluşturan Aksaray merkezi, şiddetli yağmurlarla adeta göle döner, bu nedenle de ahali buradaki çarşıya "Çukurpazar" derdi. Pertevniyal Valide Sultan Camisi'nin az güneyinde ve deniz yönünde bulunan çarşıya, dillere destan taze sebze ve meyvelerinden dolayı İstanbul'un her yanından insanlar gelirdi. Yine aynı camiyle Vatan Caddesi arasında da "Sütçü Bostanı" görülürdü.

Cerrahpaşa Mahallesi ile batıdan sınır oluşturan Yokuş Çeşme Sokağı'nın Hobyar Mektebi Sokağı ile birleşme noktasında bir zamanlar Şeyh Süleyman Abayi Efendi'nin 17. yüzyılda yaptırdığı Abayi Mescidi dururdu. 1894 depreminde yıkılıp yok olmuştur. Şimdiki modern tramvay hattının kuzeyindeki mahallelere de yayılan eski Aksaray'ın bu bölgeleri, örneğin, adı adeta Aksaray'la birlikte anılan Pertevniyal Valide Sultan Camisi ve çevresi ilginç bir şekilde günümüzde artık Aksaray Mahallesi'nde değil, hemen kuzeyindeki İskender Paşa Mahallesi içinde yer alır.

Aksaray'ın batı sınırı ise, aynı zamanda 2009'da Eminönü ilçesinden ayrıldığı Gazi Mustafa Kemal Paşa Caddesi'dir ve bu sınırda Eminönü bölgesinde kalan Mesih Paşa ile Kumkapı'ya doğru Kâtip Kasım mahalleleri vardır. Bu ana caddenin Yenikapı Deniz Otobüsleri

terminali ile buluştuğu yer ve önündeki uzun mendirek Aksaray Mahallesi'nin güney sınırıdır. Batı sınırı ise, Cerrahpaşa hastanesinin doğu kıyısından geçen Yokuş Çeşme Sokağı'dır. Bu yol, az aşağısındaki Küçük Langa Caddesi'yle birleşir. Bu noktadan sonra da Langa Futbol Sahası'nın batısından geçer ve daha güneydeki sahil yolu olan Kennedy Caddesi'ni keserek denizle buluşur.

Aksaray Mahallesi'nin içinde artık, sadece üç eski mahalle varlıklarını ismen korumaktadırlar. Bunlar, Kürkçübaşı, İnebey, Çakırağa mahalleleridir. Bu yerleşimler de tarihsel statülerini yitirdikleri için, bundan böyle "mahalle" değil, "mevki" yahut da "bölge"olarak anılmak durumundadırlar. Hayli eski bir mahalle olan Kürkçübaşı, bu adını, Kürkçübaşı Ahmet Efendi'nin büyük olasılıkla 16. yüzyılda yaptırdığı camiden almıştı. Yeri ise Cerrah Mehmet Paşa Camisi'nin tam deniz tarafındaydı. Günümüzde eserin hatırası buradaki sokağın isminde yaşamaktadır. Önceden de belirttiğim gibi, Millet Caddesi'nin Topkapısı surlarına yakın mevkisinde ve caddenin sağında halen duran Kürkçübaşı Camisi'ni de bu zatın yaptırdığı sanılır. Ahmet Efendi, Osmanlı sarayında Sultan Süleyman'ın kürkçübaşısıydı.

Yolun aşağısında denize doğru, Kürkçübaşı Çeşmesi Sokağı'nın üst tarafında görülen şato benzeri, garip tasarımlı, heybetli ve hayli ilgi çekici bina "Bulgur Palas" diye bilinir. 20. yüzyılın erken dönemlerinden kalmadır ve Habib Bey adında, bulgur ticaretinden zengin olmuş Osmanlı dönemi Bolu mebusuna ait olduğu bilinmektedir. Yakın tarihlerde bir bankanın elindeydi. Kürkçübaşı Sokağı'nda ayrıca 1823 onarım kitabeli Hüseyin Ağa Çeşmesi görülmektedir.

Aksaray Mahallesi'nin artık bir diğer mevkisi olan İnebey'in adı, Samatya'daki "Studion" adlı Roma manastırına ait İoannis Prodromos Kilisesi'ni "İmrahor" adıyla camiye çeviren ve 2. Beyazıt döneminde yaşayan İmrahor İlyas Bey'in oğlundan gelmektedir. Bu zatın da, Aksaray Meydanı'nın güneyinde ve Gazi Mustafa Kemal Paşa Bulvarı'nın az batısında kendi adıyla anılan 1491 tarihli bir camisi dururdu. Romalılar devrinde bu ana yol "Leylek" (Pelargos Ciconia) adıyla tanınmaktaydı.

Yerleşimin "üçüncü mevkisi" olan Çakırağa Mahallesi ise, adını, 2. Beyazıt dönemi çakırcıbaşılarından Çakır Ağa'nın 1479 tarihli mescidinden almıştır. Bu eser günümüze ulaşmadı, fakat adını verdiği mahalle asırları kat ederek 2009'un Mart ayına kadar geldi. Bu tarihten sonra da artık mahalle değil, mevki oldu ve vaktiyle koca bir "semt" olan Aksaray Mahallesi'nin içinde kaldı.

Aksaray Mahallesi'nin Millet Caddesi'nin meydana yaklaştığı bölümün güneyinde bulunan sokakları şimdilerde Yarımada'nın tarihi

atmosferinden tamamen uzaklaşmış ve buradaki hemen her sokak, lebaleb yüksek katlı beton binalarla, yollar ise araçlarla ağzına dek dolmuş durumdadır. Özellikle "İski" binasının gerisindeki Namık Kemal Caddesi'ni dik kesen Tiryaki Hasan Paşa ve Manastırlı Rıfat Sokakları, fizikî görünümleriyle hiçbir şekilde Tarihi Yarımada'nın karakteristik yüzünü yansıtmazlar. Neredeyse tüm binaların giriş katları çeşitli esnaf tarafından dükkân olarak çalıştırıldıkları için, sürekli bir devinimin ve araç trafiğinin yaşandığı bölgeler olarak buradaki sokaklar, "geleneksel Aksaray" görüntüsünden tamamen uzaklaşmış, hatta uzaklaşmakla kalmamış, çirkin oldukları kadar, bir hayli de azametli (!) olan birtakım sevimsiz beton yapıların ve tabela kirliliğinin istilasına uğramıştır.

Langa'nın üst tarafından geçen Küçük Langa Caddesi kıyısındaki "Şahu Geda Camisi", bölgedeki ender eserlerden biridir, ama çevresinin diğer sokaklardaki kargaşadan aşağı kalır yanı yoktur. Caminin banisi Şah Mehmet Bey'in mezarı Silivrikapı'da ve sur dışındaki mezarlıktadır, ama üzerinde "Şah Bey ahirete eyledi rıhlet, nur ede ravza-yı pakin anun ol ferd-i ahad" yazan şahidesi yoktur.

Şahu Geda Camisi 1563'te yapılmıştı. Banisi Mehmet, ünlü şair Taşlıcalı Yahya'nın "Şahu Geda" isimli şiirini hiç dilinden düşürmediği için, camisi de ahali tarafından artık bu isimle anılır olmuştu. Esere, meşhur Langa bostanlığı yanında olduğu için "Bostan Camisi" de denilmiştir.

Özellikle denize doğru görülen Kâtip Kasım Bostanı ve Kaleboyu Sokaklarının bulunduğu eski bostanlık alanları, garajlar, depolar, araç parkları gibi, o keşmekeş içinde ne oldukları tam olarak belirlenemeyen birtakım iş yerleriyle doludur. "Fazlasıyla hareketli" Küçük Langa Caddesi çevresi eski zamanlarda çok sakin, sessiz ve bostanlıklarla, boş arazilerle, çeşitli kabirlerle dolu bir yerdi. "Sekban Baba"nın makamı da bunlardan biriydi. Küçük Langa Caddesi'ne açılan ve Pervane Dede Sokağı'na adı verilen "Pervane Dede"nin kabri ise, binalar arasına sıkışıp kalmış bir konumdadır. Bunun karşısında ve beton binalar arasında, ana yol üzerindeki 113 ve 115 numaralı ahşap yapılar, şu anda Yarımada'da mevcut aynı tipteki eserlerin belki de en güzellerinden ve zamanımıza kadar değişmeden kalabilen en sağlamlarından ikisidir. Giriş kat pencerelerindeki "kafesler" ise çok ilginçtir ve her ne olursa olsun bu tarihi belge niteliğindeki ahşap konutun kesinlikle ihya edilip korunması gerekir. 18. yüzyıldan Nazperver Kadın Sıbyan Mektebi de bu ahşap evlerin karşı hizasında ve az batısındadır. Mektebin ön yüzünde barok stilde güzel bir çeşmeyle, batı yanında da güzel şahidelerle dolu bir hazire durmaktadır. Beri taraftan, çok

yoğun bir araç trafiğinin yaşandığı bu güzergâhtaki yapı çirkinliği, Yarımada'nın tarihi kimliği ile hiç örtüşmez.

Fatih devrinden beri koca bir semt olan Aksaray'da bolca görülen Osmanlı eserlerinden günümüze kalanların sayısı o dönemlerle kıyaslanamayacak kadar azalmıştır artık. Bu mahalle içindeki yitip gitmiş pek çok eserden biri de Sazende Ahmet Efendi'nin 1529 tarihli "Kemani Mescidi" idi.

Aksaray Mahallesi'nin en belirgin tarihi yüzü, kuzeyinden geçen Cerrahpaşa Caddesi boyunca sıralanır. 16. yüzyıl eseri olan Cerrah Paşa Camisi ve Türbesi buradadır. Türbede paşanın oğlu Piri Bey'in de sandukası vardır. Dönemin sadrazamı Cerrah Mehmet Paşa'nın bu külliyesine ait 1934'e dek yerinde durabilen hamam ise günümüze ulaşamamıştır. Mahallenin diğer önemli bir eseri ise Cerrah Paşa Camisi'nin çok yakınındaki Kargı Sokağı'nda yer alan ve olasılıkla 16. yüzyıldan Cambaz Mustafa Ağa'nın yaptırdığı Cambaziye Camisi'dir. Cambaz'ın bir diğer camisi ise Silivrikapı civarındadır.

Fatih devri sadrazamı Murat Paşa'nın kethüdası Ahmet Efendi'nin banisi olduğu 1533 tarihli (bu tarih Murat Paşa dönemine göre hayli geç bir tarihtir) ve 1533'te Ahmet Kâhya adına yapılan Şemi Molla Camisi, aslında 1828'de Şemi Molla'nın onarımından sonra bu isimle anılmaya başlanmıştır. Eserin ilginç minaresi çok kısadır ve duvardan çıkıp yükselir. Cami günümüzde Ahmet Kâhya ismiyle de tanınmaktadır. Haziresinde gömülü olan ünlü ok atıcı Tozkoparan Ağa'dan dolayı eskiden Aksaray'dan Cerrahpaşa'ya doğru uzanan hafif rampalı bu güzergâha "Tozkoparan Yolu" derlerdi.

Koca Mustafa Paşa Camisi'nin ve dolayısıyla Sultan 2. Beyazıt'ın bina emini olan Muslihiddin Efendi'nin 1495 tarihli Kâtip Muslihiddin Camisi de bu mahalle sınırlarında ve Cerrahpaşa Caddesi çevresindeki önemli eserlerdendir. Yanında çeşmesi de duran bu mabet "Sinekli Cami" ismiyle de anılmaktadır.

Bu cadde üzerinde ve denize bakan konumdaki eski bir konakta bir dönem "Gülşen-i Musiki Cemiyeti" barınırdı. Günümüzün Aksaray merkezine yakın Sinekli Bahçe Sokağı civarındaki en önemli yapılardan biri Mahmut Celalettin Paşa'nın muhteşem konağı idi. Paris sefiri olan paşanın samimi arkadaşları önemli devlet adamları ve yazarlar bu konakta toplanırlardı. Tamburi Cemil Bey, Udi Nevres, Hafız Burhan, Lemi Atlı bu isimlerden bazılarıdır. Tarihi konağın yerine sonraki yıllarda bir sinema (!) yapılmıştır. Gerçekten de, bu tür tarihi yapıları, evleri, ahşap konakları birer kültür değeri olarak saklayıp korumak yerine, yıkıp ortadan kaldırmak, yerlerine rant getirecek yeni ve büyük olasılıkla da çirkin bir yapı kondurmakta üzerimize yok!..

Aynı sokağın çevresindeki diğer bir Osmanlı mirası olan ilginç hazirede 1892'de ölen Halveti şeyhi Cemalettin Efendi, Şam valisinin kapıcıbaşısı Seyit Mehmet Efendi'nin cariyesi Fatma Hanım, 1821'de ölen Bektaşi şeyhi Halil Efendi, yine ünlü Halvetilerden Şeyh İbrahim Efendi'nin eşi 1888'de ölen Ayşe Felek Hanım gibi isimlerin kabirleri vardır. Bu mevkideki Sancaktar Baba ve Müezzin sokaklarıyla Kâtip Muslihiddin Cami Sokağı arasında vaktiyle "Kuşadası Dergâhı" görülmekteydi. Sözünü ettiğim hazire bu dergâha aitti. 1819'da Kuşadalı Şeyh İbrahim Efendi'nin adına kurulan dergâh ahşap yapı karakterindeydi.

Çok eski yıllardan bu yana isimleri Aksaray'la özdeşleşmiş pek çok tarihi eserin ve mekânın, günümüzde Aksaray'ın yeni çizilen mahalle sınırlarının dışında kalması ilk bakışta garip görünebilir. Örneğin, Aksaray'ın ünlü "Oğlanlar Dergâhı"nın yeri Millet Caddesi'nin Aksaray'da Vatan Caddesi ile buluştuğu noktanın az güneyinde, Sinekli Bahçe Sokağı yakınında kalıyordu. Burası şimdi Aksaray, İskenderpaşa ve Molla Gürani Mahallelerinin uç uca geldikleri noktada, Aksaray Murat Paşa Camisi'nin az güneyinde ve yaklaşık Millet Caddesi'nin ortasına rastlamaktadır. Yarımada'nın en güzel dergâhlarından biri olan Sekbanbaşı Yakup Ağa zaviyesi ise bir zamanlar ünlü Aksaray karakolunun arkasındaydı. Ağanın taş lahdi de içinde yer alırdı. 19. yüzyılda yeniden inşa edilmiş olan bu dergâh 1956-58'lerdeki imar faaliyetlerinde yok edilmiş, 1462'de ölen Yakup Ağa'nın türbesi ise Murat Paşa Camisi avlusuna nakledilmiştir.

Yine, adı Aksaray ile özdeşleşen ve 1870'lerin başlarında yapılan Pertevniyal Valide Sultan Camisi de şimdilerde İskenderpaşa Mahallesi içinde yer almaktadır. Validenin türbesi eskiden cami dışında ve meydanın güneyinde iken sonradan cami avlusuna alınmıştır. Daha güneyde ise "Mekteb-i Hayriye" adıyla bilinen Bekir Paşa Sıbyan Mektebi ile, Küçük Langa mevkisi yakınındaki Tokmaklı Bostan'dan adını alan Cellat Çeşmesi (Tokmaklı Bostan) Camisi, şimdiki polis merkezi yakınında da Sultan Yavuz Selim'in torunu olan Hanım Sultan'ın camisi (Sinan eseri olduğu söylenen bu cami, Pertevniyal Camisi'nin az güneyindeydi) ve Langa civarında Kovacılar Mescidi görülürdü. 2. Abdülhamit devrinde bir dergâh olarak da kullanılan bu eserin banisi Kovacızade Mehmet Efendi 1792'de ölmüştür.

Geç 19. yüzyıl İstanbul'unun "en çağdaş" ulaşım aracı olan atlı tramvayların beygirlerine ait "tramvay ahırı" da bu eserlerin kuzeyinde yer almaktaydı. Langa bostanlığının doğusundaki İmrahor Hamamı, Kâtip Kasım Mahallesi sınırına doğru görülen Malkoçoğlu Süleyman Ağa Mescidi ve tren hattına doğru Muhasebeci Ahmet

Bey Camisi, artık "mazi" olmuşlardır. Süleyman Ağa'nın mescidine halk arasında "Langa Yenikapusu Mescidi" de derlerdi. Bu eserin sadece kitabesi günümüze ulaşmıştır ve Saraçhane'deki Amcazade Külliyesi'nde korunmaktadır.

Langa bostanlığı içinde de bir zamanlar Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın 1490'lardan kalan bir camisi vardı. Kubbeli bir cami olan bu değerli eserin 1938'deki yol çalışmaları nedeniyle yok edilmesi, Yarımada tarihi açısından çok vahim bir olaydır. 19. yüzyıl sonlarında bu yerleşime, camiden dolayı Bostancıbaşı Mahallesi derlerdi. Buraya yakın Cellat çeşmesi mevkisinde ve Tokmaklı Dede türbesi civarında bir noktada da Şeyh Ekrem'in 1890'da yaptırdığı tevhidhane görülürdü. Çarşamba geceleri bu Rufai dergâhında zikirler yapılırdı.

İmrahor Hamamı ise 1500 yılından kalmaydı ve banisi, gerideki satırlarda da sözünü ettiğim İlyas Bey idi. Bu zat aynı zamanda, günümüzün İstanbul'daki en eski Roma kilisesi olan İoannes Prodromos'u İmrahor adıyla camiye dönüştüren kişidir. Aksaray'ın bu beş asırlık eseri, 1950'de acımasızca yıktırılmıştır ve şimdi yerinde boy boy çirkin beton binalar durur. Doğrusu, bir tarih alanı ancak bu kadar mahvedilip ortadan kaldırılabilirdi, ki onu da başardık (!), hem de acımasızca...

Günümüzdeki Çakır Ağa Cami Sokağı Namık Kemal Caddesi'ne açılır ve karşısında halen yerinde duran Ebubekir Paşa Mektebi görülür. Bu sokak, adını, 1479 tarihli Çakır Ağa Camisi'nden almıştı. Haziresinde o devrin velilerinden Telli Dede'nin gömülü olduğu bu önemli kültür mirası da ne yazık ki Millet Caddesi açılırken 1959'da yok olup gitmiştir. Diğer yitik yapılardan biri de Aksaray'ın meşhur "Dilsizler, Sağırlar ve Amalar Okulu" idi.

Batı sınırlarının Cerrahpaşa Hastanesi'nin doğusundan geçen Yokuş Çeşme Sokağı'na dek dayandığı mahallenin bunlar gibi, bu çevrelerde de bulunan pek çok Osmanlı yapısı yok olup tarihe karışmıştır. Denize inen Alt Davutpaşa İskelesi dolayları, bu bölgedeki denizin doldurulması nedeniyle topoğrafik yapısını oldukça yitirmiştir. Kuşkusuz ki en çok değişen alanların başta geleni Langa bostanlığı olmuştur. Bunlar Aksaray sınırlarındaki yitik eserlerden sadece birkaçıdır.

Vaktiyle önemli bir Ermeni cemaatinin yaşadığı deniz yönündeki Yalı Mahallesi'nde ise, Yenikapı istasyonunun ve Kâtip Çeşmesi Sokağı'nın batısında kalan 1841 tarihli Surp Tadeos Partoğomeos Ermeni Kilisesi vardır. Alboyacılar, Karaboyacılar, Kâtip Çeşmesi gibi isimler taşıyan sokaklarda korunması gerekli olan güzel konutlar hâlâ görülebilmektedir. Yarımada'nın bu "yoksul güneyi", geleneksel dokusunu kısmen de olsa koruyabilmiş birkaç önemli bölgeden biridir ve "kentsel dönüşüm" (!) için öngörülen bu küçük yerleşim alanı, kuzeyden inip sahil yolu

(Kennedy Caddesi) ile buluşan Namık Kemal Caddesi'nin az doğusunda kalır. Caddenin batısında ise, günümüzde Marmaray Metro İstasyonu ve bunun hemen kuzeyinde de Eleuteros Limanı görülür. Burası arkeolojik çalışmaların yapıldığı dünyaca değerli bir tarih alanıdır. Bu limanın, tarih öncesi (prehistoria) çağlarda "kara" olduğu ortaya çıkmıştır ve bunu kanıtlayan "ağaç kovuklarındaki mezarlar", kültür ve tarih dünyasına çok önemli ipuçları sunmuştur. Erken Roma devrinde "liman" olan bölge, uzun bir sürecin ortaya koyduğu gibi, geç Roma devrinde ve daha sonraki Osmanlı çağında yavaş yavaş dolmaya başlamış ve yeniden "kara" haline gelmiştir. Deniz tabanından kalan ve günümüzde gözler önüne serilen o zamanlardaki iri çakıl taşlı eski zeminden itibaren deniz yüzeyi yükseltisi iki metre kadardı.

Yenikapı Kazıları

Roma İmparatoru 1. Teodosius'un adıyla da anılan eski liman şimdi tamamen dolgu alanıdır ve toprak altında ve deniz kotunun 6-7 metre aşağısında otuzdan fazla Roma teknesi kalıntısı bulunmuştur. Bunlar, tüm dünyadaki en eski ve değerli Roma deniz araçlarına ait olağanüstü somut belgelerdir. Likos Deresi'nin (Bayrampaşa Deresi) asırlar boyunca doldurduğu liman bölgesinin altında bunlardan başka çeşitli tarihi objeler ele geçirilmiştir. 2009 Nisan'ındaki kazılarda "hoker" tipi (çocuğun anne karnındaki pozisyonu) gömü

malzemesi olan toprak kaplar (pitos), çocuk ve hayvan iskeletleri, neolitik çağdan sandal kürekleri gibi objeler İstanbul'un geçmişini 8500 yıl öncelere indiren heyecan verici bulgulardır. Bu objeler sadece Yarımada'nın değil, tüm dünyanın insanlık tarihine katkılarda bulunan arkeolojik belgeler olarak kabul edilmektedir. 10 Eylül 2012'deki ziyaretimde gördüğüm "kırılmamış bir toprak testi"nin bulunup ortaya çıkarılması anı benim için çok heyecan verici olmuş, ayrıca, bir masa, ya da sandalyeye ait olduğu sanılan "tornada çekilmiş tahta bacak" ve "ayakkabı parçası" tüm çalışanları heyecana sürüklemişti. Yine buradaki kazılarda "kremasyon" tipi diye bilinen (yakılan ölülerin küllerinin kaplara konulması) büyük ve küçük boy testiler, küpler ele geçirilmiştir.

177 insan ve sayısız hayvan iskeletinin ele geçirildiği (bu arada bir de fil iskeletiyle karşılaşıldı), çeşitli arkeobotanik (bitki kalıntıları, meyve çekirdekleri) objenin ortaya çıktığı kazı bölgesi gerçekten de şu anda dünyadaki en önemli arkeoloji ve tarih alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Fakat, taşınabilir objelerin korunmaya alınması dışında, kendi haline terk edilen bu boş arazinin nasıl değerlendirileceği konusu hâlâ meçhuldür ve umarım ki o çok değerli alana yeni bir AVM dikilmez!..

Altı yüzden çok işçinin çalıştığı ve yer yer büyük sabır isteyen elle kazma işlerinin yürütüldüğü bu eşsiz arkeolojik alanda "8500" yıl önceki zamanla "2013"ün aynı mekânda yan yana gelerek buluşması gerçekten de çok heyecan verici ilginç görüntüler oluşturmuştur. Buluntulardan bazı seçmeler ve neolitik çağ ayak izleri 2013 Haziran'ında Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmiştir.

Alanın güneyinde teknolojinin en modern araçlarıyla, devasa bir görünüm sergileyen Marmaray projesi yapılarıyla ilgili hummalı bir çalışma yürütülürken, bunun hemen kuzeyinde ve bitişiğinde ise, "kazma-küreklerle" bin yıllar öncesine ait bulgular gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Yenikapı Tren İstasyonu ile arkeolojik kazı bölgesi arasındaki arazinin bir kısmı Sultan 3. Mustafa'nın geç 18. yüzyılda yaptırdığı Laleli Külliyesi'nin temel çalışmaları sırasında çıkarılan topraklarla doldurulmuş, hatta buraya kendi adını taşıyan bir de küçük mescid yaptırmıştı. Öyle anlaşılıyor ki, kazı alanı altında çok değerli satırlarla dolu "zengin bir tarih kitabı", okumamız ve değerini anlayabilmemiz için bizleri beklemektedir.

Çok eski zamanlarda Marmara Denizi'nin bir "tatlı su gölü" olduğu ve akarsularla beslendiği düşünülmektedir. Çağımızın en büyük teknolojileriyle yapılan su altı tünellerinin çıkış noktası olan bu mekân,

binlerce yıl öncelerine ait belgelerle yan yana, iç içe durarak çok ilginç bir tesadüfe de ev sahipliği yapmış ve bu nedenle de tüm ilim ve tarih dünyasının ilgisini buraya çekmiştir. Aksaray, günümüzde bu yönüyle de büyük üne sahip olan bir mahalle konumundadır.

Tren hattının ikiye böldüğü bu mevkinin kuzeyinde Langa Futbol Sahası durur. Hattın güneyinden geçen Kennedy Sahil Yolu ve gerisindeki geniş yeşil alan, yukarıda söz ettiğim gibi, bu kıyıların dolgu alanlarıdır. Eskiden buraya yakın kıyıda "Sandıkburnu" diye bilinen bir çıkıntı vardı ve şöhretli tulumbacı kahveleri sahilde sıra sıra dizili olarak dururdu. Tulumbacılar her an hazır vaziyette bu kahvelerde, meyhanelerde otururlardı. Alt Davutpaşa iskelesi önünde ve buradaki surların dışında da vaktiyle İskele Mescidi görülürdü. Banisi, 17. yüzyılda ve 4. Murat döneminde defterdarlık yapan Bekir Efendi idi. 1950'lerin sonlarında bu geniş bulvarın açılması sırasında, benzeri pek çok tarihi yapı gibi yok olup gitmiştir. Aksaray Mahallesi ile Cerrahpaşa Mahallesi'nin buluştukları Alt Davutpaşa İskelesi çevresi ve deniz kıyısı, zaman içinde topoğrafik kontur yapısını epeyce değiştirmiştir. Tarihi Davutpaşa Hamamı, şekli çok değişse de günümüzde hizmetini sürdürmektedir burada.

Deniz kıyısına paralel ve yakın ilerleyen Roma surlarından bazı parçaların günümüzde sahil hattının oldukça gerisinde kaldığı görülür. Bu değişim, sıradan bir gözle bakıldığında bile rahatlıkla algılanabilmekte, daha doğuya, Marmaray kazı alanının yakınındaki sokaklara girildiğinde, Teodosius Limanı çevreleyen surların devamı olan bazı kısa sur bölümlerine rastlanmaktadır. Genellikle sakil görünümlü bu sokakların çevrelerinde de aynı görünümde çirkin ve asla olmaması gereken yükseklikte beton binalar bulunur. Yoğun, düzensiz ve karmaşık trafik akışı bu olumsuz durumu daha da berbatlaştırmaktadır. Burada yer alan "Küçük Langa Aralığı"nın denize doğru aşağı tarafı tam bir keşmekeşlik sergiler. Kısaca söylemek gerekirse, bir fotoğraf karesi olarak değerlendirildiğinde, tüm Yarımada'nın en ÇİRKİNLEŞTİRİLMİŞ bölgelerinden birini oluşturur burası.

Küçük Langa Caddesi'nin güneyi, liman şantiyesine doğru, battaniye, havlu türü tekstil ürünü satan iş yerleriyle doludur. Aralarındaki oto tamircileri (!) de bunlara komşu olurlar. Şantiyenin batısından Namık Kemal Caddesi'ne açılan "Kule Boyu Sokağı"nın adı tabelada, "Langa Bostanı Sokağı" diye yazıyor!.. Doğrusu hangisi, kim nasıl bilecek acaba?.. İşte, genel bir umursamazlık görüntüsü daha!..

Bu yolun daha batısında 5-6 metrelik bazı deniz suru parçaları, tamamen unutulmuş, kaderine terk edilmiş ve çok bakımsız halde dururlar. Sokağın zemini çok bozuktur ve yer yer baraka tipi yapıla-

rın da görüldüğü çevresi oldukça sakildir. Daha da ileride yaklaşık 30 metreye varan boyuyla başka sur bölümleri ortaya çıkar. Üstlerine çok ilkel biçimli gecekondular oturtulan surların bir türlü temizlenip değerlendirilememeleri çok hazin bir durumdur gerçekten ve tarihe, kültüre karşı sergilenen boşvermişliği, ilgisizliği, sevgisizliği anlayabilmek güçtür.

Ayrıca, 2013 Nisan sonlarından itibaren Aksaray Mahallesi'nin Yenikapı sahillerinden başlayarak Cerrahpaşa kıyılarına, hatta Samatya'ya kadar uzanan sahil şeridinde çok geniş bir yüzey oluşturulacak "deniz dolgusu" yapılmaya başlanmıştır. Zaten, yıllar içinde kazma vura vura, yollar, mendirekler inşa ede ede iyice değişime uğramış olan güney Yarımada kıyı hattındaki konturlar, bu girişimlerle büyük bir olumsuz değişime daha uğrayacaktır.

Vaktiyle Yenikapı denilen semt, İstanbul Yarımadası'nda Ermeni cemaatinin en rahat ve en özgürce yaşadıkları bir bölgeydi. O günlerde kıyıdan açıkta Romalılardan kalma bir burç görülürdü ve olasılıkla bu yapı şimdilerde kazı çalışmaları biten Eleuteros Limanı'na aitti. Deniz surlarının bir bölümü olması olasılığı ise azdır, zira bu surlar limanın arkasından dolanırdı. Yukarıda değindiğim gibi, Laleli Camisi'nin yapımı sırasında çıkan molozlar bu kıyılara dökülmüş ve meydana gelen yeni dolgu arazi Ermeni cemaatine satılmıştı.

2. MAHALLE: AKŞEMSETTİN

Bu mahalle Yarımada'nın batısında, Karagümrük ile Vatan Caddesi arasında ve kuzey doğuda Ali Kuşçu, kuzey batıda Topkapısı ve Hırkaişerif, kuzeyde Atikali, güneyde Molla Gürani ve güney doğuda ise İskenderpaşa mahalleleri ile çevrilidir. Fatih Belediye Başkanlığı'nın yeni binası Akşemsettin Mahallesi'nin Vatan Caddesi ile sınır oluşturduğu yerdedir.

Mahallenin Aksaray yönündeki sokak sınırlarını, Vatanperver ve Adnan Kahveci sokakları çizer. Sarıgüzel Caddesi'nin üst tarafındaki Feyzullah Efendi Sokağı da bu doğu sınırını Fevzipaşa Bulvarı ile buluşturur. Sarıgüzel Caddesi, adını, 1519'da İstanbul kadısı olan ve 1522'de ölüp burada yaptırdığı küçük camisinde gömülen "Sarı Kürz"den, ya da Karasi bölgesinden olduğu için "Sarı Kerez" diye adlandırılan kişiden almıştı. Asıl adının ise "Nuraldin" olduğu iddia edilmektedir.

Tarihi Yarımada'nın "orta batı" mevkisinde yer alan Akşemsettin Mahallesi, 2. Mehmet'in din bilginlerinden olan ve 1458'de öldüğü sanılan Akşemsettin Efendi'den adını almıştır. Akşemsettin Efendi'nin 2. Abdülhamit zamanında onarımdan geçen camisi ise, mahalle sınır-

larının dışında ve batısında, Keçeciler Caddesi'nin Hırkaişerif Camisi'ne doğru ilerleyen güzergâhı üzerindedir.

Akşemsettin'de Mimar Sinanın kendi camisi

Akşemsettin Mahallesi'nin önemli tarihi eserleri arasında bulunan ve Fatih Belediye Başkanlığı binası yakınında, Koca Sinan Caddesi kıyısında yer alan Kadıasker Mehmet Efendi (Parmakkapı) Camisi'nin ilk yapılışı 15. yüzyıldandı. Şimdiki yapı yeni ve tamamen üslupsuzdur. Sarıgüzel Caddesi'yle Fevzipaşa Bulvarı arasında kalan Emir Buhari Sokağı'ndaki Emir Buhari Camisi de aynı şekilde üslupsuz olarak inşa edilmiştir. Camiyi ilk olarak aynı yerde Sultan 2. Beyazıt, Şeyh Emir Buhari adına yaptırmıştı. Bu eser, İstanbul'daki üç Emir Buhari Camisi'nden biridir ve eski yıllarda Nakşi dergâhı olarak da kullanılırdı. Şimdiki cami 1965'te yapılmıştır ve adeta bir "apartmana" benzer. Caminin mimberini 17. yüzyıl sadrazamlarından Bayram Paşa koydurtmuştur. Tam karşısındaki "İBB Kaynak Geliştirme ve İştirakler Daire Başkanlığı" binasının devasa cam yüzlü cephesine görüntüsü düşen cami, bu şekilde, üslupsuz binalarla dolu sokakta karmaşık fizikî bir şehir dokusu yaratması açısından ilginç bir kadraj sergilemektedir. Vaktiyle toprak zeminli bir sokağın kıyısında duran Emir Buhari Camisi'nin ayrıca bir medresesi vardı ve bunun karşısında da Abdurrahman Efendi mektebi görülürdü.

1580'lerde bu camiyle daha güneydeki Bali Paşa Camisi etrafındaki sokaklardan akan kirli sular, yakınlarındaki çeşmelere karışmakta ve ahali arasında büyük hoşnutsuzluklara neden olmaktaydı. Buna çare olarak, sonunda mahalleliler evlerinin bahçelerinde kuyular açtırmış ve kirli suların sokak ve çeşmelere değil, bu kuyulara akmasını sağlamıştı.

Caminin yakınındaki bahçede Sadrazam Ahmet Cevat Paşa'nın perişan vaziyetteki kubbeli türbesi görülür. Yirmi liralık banknotların arkasında resmi bulunan Mimar Kemalettin Bey'in İstanbul'daki ilk taş eseridir bu ve 1900 yılına aittir. Böylesine değerli bir tarihi mirasın uzun yıllardır bu şekilde bakımsız bir halde terk edilmiş olması büyük bir vurdumduymazlıktır.

Bali Paşa Caddesi'ne adını veren 2. Beyazıt'ın veziri Bali Paşa'nın camisini, yakın yıllara kadar paşanın ölümünden sonra hanımı Hüma Sultan'ın 1504 yılında tamamlattırdığı sanılmaktaydı. Fakat, yapılan son araştırmalarda bu mabedin Kanuni devrinde yaşayan vezir İskender Paşa'nın damadı olan başka bir Bali Paşa tarafından yaptırılmış olduğu bilgisi ortaya atılmıştır. Dolayısıyla da bu kadim ve güzel eserin Mimar Sinan'ın elinden çıktığı tezi doğrulanmış olmaktadır. Ne yazık ki Bali Paşa'nın kabri 1894 depreminde yıkıldı ve sonraki yıllarda da yitip gitti. Bu nedenle kitabedeki 1504 tarihini değil, vakfiyesindeki 1563 yılını doğru kabul etmek gerekiyor.

Vatan Caddesi kenarında yer alan ve Romalılara ait Konstantin-Lips Kilisesi'nden devşirilen Fenari İsa Camisi ise, 2. Beyazıt devrinin ileri gelenlerinden Kazasker Alaaüddin Fenari tarafından 10. yüzyıl yapımı bu kiliseden camiye dönüştürülmüş anıtsal bir eserdir. Vaktiyle bunun yanında bir de hastanesi yer almaktaydı. 13. yüzyılda ve İmparator 8. Mikael Paleologos devrinde, Mikael'in kız kardeşi Maria'nın kurduğu "Kira Marta Kadınlar Manastırı" Fenari İsa Camisi'nin yakınlarındaydı. Sözü geçen hastanenin bu yapı olduğu düşünülmektedir.

Koca Mimar Sinan'ın kendi adına yaptığı cami, Sinan'ın bu muhitte yaşadığını ve İstanbul'daki bir evinin de burada bulunduğunu hatırlatan çok önemli eserlerden biridir. Sinan, bu camisini kışlık ve yazlık olarak yapmış olmasına karşın yazlık bölümü şimdi yoktur. Caminin şerefesiz minaresi çok ilginçtir. Vaktiyle bahçeler içinde yer alan ve ortasında bir de Sinan'ın elinden çıkma mermer fıskiyeli bir süs havuzu olan kısımlar ne yazık ki zamanımıza ulaşamamıştır. Mimar Sinan'ın şahsi arazileri buradan Bali Paşa Camisi'ne dek uzanmaktaydı. Usta mimarımızın kendisinden önce ölen oğulları Mustafa ve Mehmet'in, gelinlerinin ve torunlarının ikamet ettikleri evler de bu mahalle civarında yer alıyordu.

Yarımada belediyesinin (Fatih) yakın yıllarda caminin önünde, içinde bir süs havuzu bulunan güzel bir park yapması, pek çok mahallelinin buradan Mimar Sinan'ın eserini doyasıya seyretmesini ve bu güzel konumda tarihle bütünleşerek dinlenmesini sağladığından çok yerinde bir girişim olmuştur. Yarımada'daki buna benzer bazı küçük çaplı eserlerin daha görünür kılınması için çevrelerinin açılıp bu şekilde küçük parklar meydancıklar yapılması gereklidir.

Mahalledeki diğer önemli eserlerden bazıları, yine bir Mimar Sinan eseri olan Hüsrev Paşa Türbesi (İstanbul'daki en güzel türbelerden biridir) ve bu eserin çok yakınındaki Fatih devrinden Dülgerbaşı Mehmet Baba Türbesi, Fevzi Paşa Bulvarı üzerinde ve mahallenin İskender Paşa Mahallesi sınırında kalan en doğu ucundaki 1700'lerin başlarında yapılan Feyzullah Efendi Kütüphanesi (şimdiki Millet Kütüphanesi) sayılabilir. Vaktiyle bu tarihi kütüphane binasının karşısında Halil Paşa'nın 17. yüzyıl başlarında yaptırdığı bir cami dururdu ki, aynı yerde şimdi apartmanlar, dükkânlar (!) görülür.

Artık olmayan mescidlerin, camilerin, medreselerin, çeşmelerin ve sıbyan mekteplerinin bulunduğu alanların neredeyse tümü günümüzün Yarımadası'nda, kalabalık sokak ve caddelerle doludur ve bu eserlerin tam yerlerini tespit edebilmek dahi oldukça zordur. Oysa daha 20. yüzyılın erken dönemlerine dek aynı mekânlar kıvrımlı dar sokaklar alçak katlı konutlar ve bunların arasındaki geniş bostanlıklarla, bomboş arazilerle kaplıydı. Mimar Sinan'ın mahallesine doğru ise iyice geniş ve düz bir zemine yayılan büyük bostanlık araziler başlardı.

Akşemsettin Mahallesi içinde kalan ve eski Hoca Üveys Mahallesi'ne adını veren günümüzdeki Hacı Üveys'in Camisi ve bunun hemen gerisindeki on beş basamakla inilen Çaşnıgir (Cerrah) Hacı Hafız Osman Efendi Türbesi'nin yakınlarında bir zamanlar Hacı İlyas Camisi dururdu. Hacı Üveys bin Kayser ise, fetih döneminde yaşamış erenlerdendi. Haziredeki mermer kabir taşında Hacı Üveys'in yaşam tarihleri 1529-1590 diye yazılmıştır. Minberini daha sonraki yıllarda Boşnak Ahmet Ağa'nın koydurduğu caminin şimdiki yapısı 1992'dendir. Bu değerli eserin orijinali 1915 yangınında harap olmuş durumdaydı. Günümüze kalan az sayıdaki sebillerden biri bu Osman Efendi'nin (bazı yayınlarda ağa diye geçiyor) türbesinin köşesindedir. Osman Efendi bu sebil ve çeşme grubunu, yitirdiği karısı Saliha için 1586 yılında yaptırmıştı.

Sarıgüzel ve Bali Paşa Caddeleri arasını bağlayan Ocaklı Sokağı'nda da 1915'in büyük Fatih yangınında yiten kültür miraslarımızın bir diğeri olan ve Beyazıt Külliyesi'nin inşası sırasında bina emini olan Hasan Halife'nin yaptırdığı aynı isimli camisi görülmekteydi. Bulunduğu

mahalleye de adını veren bu eser "On Üç Kapısı" diye bilirdi. Yarımada'nın en kalabalık caddelerinden olan Fevzi Paşa Bulvarı ile Vatan Caddesi arasında kalan Akşemsettin Mahallesi'ndeki diğer önemli caddeler, bu iki büyük caddeyi kuzey-güney doğrultusunda birbirine bağlayan, Akdeniz, Halıcılar ve Akşemsettin Caddeleridir. Doğu-batı ekseninde bu yolları dik kesen ve Vatan Caddesi'ne paralel uzanan caddeler ise, Sarıgüzel, Bali Paşa ve Koca Sinan caddeleridir.

Ne yazık ki bütün bu Yarımada yolları günümüzde "ağzına dek" araçlarla dolu vaziyettedir ve buralarda yer alan yüksek katlı tıkış tıkış beton binaların pek azı güzellik unsuru taşır. Özellikle Yarımada'nın yüreğini delip geçerek birçok eski eserin yok olmasına neden olan gidiş geliş altı şeritli Fevzipaşa Bulvarı'nın her iki yanı böyle binalarla doludur ve bunların neredeyse tümünün giriş katları (bazılarının da ikinci, hatta üçüncü katları) baştan aşağıya çeşitli ürünler satan esnafın iş gördüğü mekânlardır. İstanbul'un hemen hemen her yolunda, caddesinde görülen bu tür bir şehircilik anlayışı, hele hele Tarihi Yarımada'nın "en tarihi" bölgelerinden olan Fatih'in merkezine hiç uygun düşmemektedir. Sağdan ve soldan ana bulvara açılan sokakların durumu da bundan farklı değildir.

Yarımada'nın en büyük sorunlarından ikisi olan, aşırı gürültü ve tabela kirliliği de buralarda adeta "sarsılmaz saltanatlarını" (!) sürdürmektedirler. Dükkân, mağaza ve apartmanların "pozitif mekân tasarımı" yönünden birbirleriyle uyumsuzluğu da ayrı bir sorundur. Cadde üzerinde, gelinlik satan mağazanın yanında bir tostçuyu, halı mağazasının yanında bir mücevherciyi, mobilyacıya bitişik dürümcüyü, banka şubesine dayanmış simit dükkânını, iç çamaşırcı esnafının yanında hamburgerciyi görebilmek mümkündür. Avrupa'daki, başka yerlerdeki tarihi şehirlerde görülmeyen bu baştan savma şehircilik anlayışı Yarımada'nın büyük şöhretine ve eskiliğini yansıtan görünümüne büyük gölge düşürmektedir.

Bulvardan kuzeye, Yavuz Selim'e doğru ilerleyen, Yavuz Selim Caddesi'ndeki esnaf ve araç yoğunluğu da ana yoldan farklı değildir. Güneye, Vatan Caddesi'ne inen Akdeniz ve Halıcılar Caddeleri de aynı pozisyondadır. Keza, yerleşimin kuzey batı bölümünde yer alan "Bab Naibi" ve bir kız öğrenci yurdunun bulunduğu "Surre Emini" sokaklarına, mozaik yüzlü ve çoğu üslupsuz, beş altı katlı beton binalarla ve bunların ön yüzlerinde sırıtan çanak antenlerle dolu olduğu için "geçmişten izler taşıyan bir Yarımada sokağı" diyebilmek gerçekten de imkânsızdır.

Bunların az aşağısındaki Koyun Baba'nın mezarının da bir köşesinde durduğu parkı belediye, semt halkının ağaçlar ve branda kameriyeler altında dinlenebileceği bir mekâna dönüştürmüştür. Mahalle

muhtarlığı da burada, doğudan Hırkaişerif Mahallesi ile ayrılan Akşemsettin Caddesi kıyısında yer almaktadır.

Koyun Baba, 2. Mehmet'in saray koyunlarını buralarda otlatırmış. Baba, sultandan bu sevdiği mekânda gömülmesini arzu edince, Fatih onun bu içten arzusunu geri çevirmemiş. Koyun Baba'nın türbesinde Sabire Sultan'ın da mezarı vardır. Bu zat ise, 19. yüzyılda, Sultan Abdülaziz devrinde yaşayan, Koyun Baba'nın ve Hırkaişerif'in hayranı biriydi. Bu nedenle Sultan Abdülaziz, arzusu üzerine onu Koyun Baba'nın yanına defnettirmiştir.

Vaktiyle Akşemsettin Caddesi'nin Bali Paşa Caddesi ile kesiştiği noktada "Ahaveyn" adında küçük bir 16. yüzyıl mescidi dururdu. Bu eseri Kanuni devrinin iki bilim insanı olan Ahmet ve Mehmet (Ahaveyn) Kardeşler yaptırmışlardı. Bu iki kardeş bir ay ara ile ölmüşler ve unvanları bölge ahalisi arasında efsaneleşmiştir. Zamanımıza ulaşamayan bu eser Akdeniz Cadde'nin Vatan Caddesi ile buluşma noktasına yakın bir konumdaydı. Bu çevrede görülebilen diğer bir Osmanlı eseri de Sarı Nasuh Haziresi'dir. Bulunduğu sokağın iç tarafında da iki yüzlü ve son derece perişan durumda 17. yüzyıl çeşmesi durur. Akşemsettin sınırları içinde nice eser zaman içinde, bilinçli ya da bilinçsiz düşünceler doğrultusunda yok olup gitmiştir. Neyzen İhsan Sokağında yer alan ve vakfiye tarihi 1495'lere kadar inen İvaz Kasap Mescidi bunlardan sadece birisiydi.

Günümüzde Yarımada'nın bu bölgesindeki sokak dokuları dama tahtası misali birbirini dik kesen düzenekte ve oldukça yüksek katlı binalarla doldurulduğu için, mahallenin tarihi kimliği büyük ölçüde gözler önünden silinip gitmiştir.

3. MAHALLE: ALEMDAR

Yılların tanınmış Yarımada semti Alemdar, günümüzde artık bir mahalle statüsündedir. Sultanahmet'e çok yakın konumdaki mahallenin, Topkapı Sarayı surları üzerinde ve Gülhane Parkı girişinin az gerisindeki Alay köşkü önünden başlayan doğu sınırları, Ayasofya'nın önünden geçen hızlı tramvay hattını takip ederek Divanyolu Caddesi üzerinden batıya döner. Bu hat, Alemdar'ın güney sınırıdır ve Babıali Caddesi'yle birleştiği yerde biterek, buradan aynı cadde boyunca Cağaloğlu'ndaki Ankara Caddesi'ne doğru ilerler. İstanbul vilayet merkezinin bulunduğu Babıali binalarının güneyinden geçerek de, başladığı noktaya, Alay Köşkü'ne varır. Babıali binaları bu noktada sınır oluşturan Hocapaşa Mahallesi içinde kalmaktadırlar.

Yarımada'nın Eminönü tarafında bulunan ve küçük ölçekli mahallelerinden biri olan Alemdar'ın adı, 19. yüzyılın başlarında vuku bulan

Alemdar Caddesi'nin kıyısında Zeynep Sultan Camisi

ve 3. Selim'in katledilmesiyle sonuçlanmış olayda önemli roller üstlenen Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'dan gelir. Çünkü, paşanın mezarı, üzerinden hızlı tramvay hattının geçtiği Alemdar Caddesi kıyısındaki Zeynep Sultan Camisi'nin haziresindedir. Paşa, askerleriyle birlikte Babıali deki mahzen katında asilerin eline canlı geçmemek için cephaneliği patlatarak intihar etmişti.

Bu caminin biraz yukarısında ve Zeynep Sultan Camisi Sokağı'nın kıyısındaki bir otoparkın duvarının arkasında, enkaz halinde de olsa günümüze dek ulaşan İstanbul'daki "21 kilise-cami"den birinin kalıntıları durur. Bu eser, Lala Hayrettin Camisi idi ve 5. yüzyıl yapısı olan Halkoprateia (Bakırcılar) Kilisesi'nden fetih sonrasında devşirilmişti. 1755'te Vezir Said Paşa'nın onarttığı eser 1930'lu yıllarda yıktırılmıştır. Aynı sokaktaki Başçuhadar Seyit Ömer Ağa Duvar Çeşmesi'nin tarihi ise 1814'tür ve kitabesi devrin en ünlü hattatı Rakım Efendi tarafından yazılmıştır. Seyit Ömer Ağa da aynı eseri bir kez daha onartmıştır.

Günümüzde bunun karşısında ve Zeynep Sultan Camisi bitişiğindeki Osmanlı Araştırmaları Merkezi'nin Eminönü'ndeki Yeni Cami Külliyesi'ne ait Valide Sultan Medresesi olduğu iddia edilmekte, beri yandan 17. yüzyıl şeyhlerinden Vani Efendi'nin de yapının banisi olarak adı geçmektedir. Fakat, Yeni Cami'nin epeyce uzağında bulunan bu medresenin, adı geçen külliyeye ait olup olmadığı halen tartışılan bir konudur. Barok çizgiler taşıyan ve dış görünümüyle tipik bir Roma duvarcılığı

görüntüsü sergileyen, tramvay yolu üzerinde ve Gülhane parkı girişinin az yukarısında yer alan tek minareli Zeynep Sultan Camisi, 18. yüzyılın baş mimarlarından Tahir Ağa'nın çok değerli bir eseridir.

Yarımada'nın kültür ve turizm açısından en önemli bölgelerinden birini işgal eden bu mahalle sınırları içinde, hemen hemen birbirlerine yüz-iki yüz metrelik mesafelerde bulunan pek çok tarihi miras görülmektedir. İstanbul'un, hem Roma, hem de Osmanlı dönemlerine ait en güzide eserler arasında, 6. yüzyılda Ayasofya Kilisesi ile birlikte yapılan ve yıllar önce Kelt mezhebine mensup Duriuitlerin içinde ayin yaptıkları ve bir sütunun dibine yerleştirilmiş "Medusa" kabartmasına sarıldıkları (o zamanlar sarnıcın bu bölümü tahta paravanlarla kapatılırdı) Yerebatan (Bazilika) Sarnıcı öne çıkan büyük bir tarihi mirastır. 16. yüzyıl gezgin ve yazarı Petrus Gillis, yılan bağırsağına yazılmış İlyada ve Odisea'nın bu sarnıcın üzerindeki Bazilika Kütüphanesi'nde muhafaza edildiğini söyler.

120 x 65 metrelik oldukça görkemli bir bazilikaydı bu yapı. Justinianus, sarnıcı bu bazilikanın revaklı bölümünün içine inşa ettirmişti. 475 yılında yandığında içindeki binlerce kitap heba olmuştur. 18. yüzyılda yine bu sarnıcın üzerinde Baltacı Konağı diye bilinen iki katlı ahşap bir yapı bulunurdu.

Roma İstanbulu'nda tüm yolların başlangıç noktasını işaret eden Milion Sütunu parçası, bunun bitişiğindeki Osmanlı su kulesi (terazisi) ve önünde yer alan 18. yüzyılın ünlü saray ağası Beşir Ağa'nın barok üsluptaki kitabeli mermer çeşmesi, Vilayet'e doğru 1745'te sarayın Kızlarağası Beşir Ağa tarafından yaptırılan Hacı Beşir Ağa Külliyesi, Hürriyet Gazetesi'nin eski binasının yer aldığı Cağaloğlu meydanının kıyısındaki 16. yüzyıl eseri olan ve Sultan Abdülaziz'in 1868'de yeniden inşa ettirdiği Cezeri Kasım Paşa Camisi (bir zamanlar bunun yakınında Sarraf İskender Mescidi vardı), İstanbul'da 1741'de en son yapılan hamamlardan (1748'deki su sıkıntısından sonra artık hamam yapımına izin verilmemekteydi) olan Cağaloğlu Hamamı görülür. Vaktiyle bu hamamın yerinde Lale Devri sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın karısı Fatma Sultan'ın konağı vardı ve paşa öldürülüp konak da yıktırılınca, Patrona İsyanı'ndan sonra Osmanlı tahtına oturan 1. Mahmut aynı arsanın yakınına şimdiki Cağaloğlu Hamamı'nı inşa ettirmişti. Hamamın doğu tarafındaki sokağın başında yer alan 1742 tarihli 1. Mahmut Çeşmesi (üzerine sıva vurulup tarihi kimliği yok edilmiştir), Çatalçeşme Sokağı'nın başında da, ilk yapılışı Fatih devrinden olan ve Molla Fenari'nin torunu Molla Alaüddin Ali tarafından atası için yaptırılan Molla Fenari Camisi durmaktadır. 17. yüzyıl saray ağalarından Abbas Ağa'nın yaptırdığı ve 1879'da Mazhar

Paşa'nın şimdiki görünümüyle onarttığı "Çatal Çeşme" ise caminin tam karşı köşesindedir ve bu çeşmeden dolayı mabede Çatalçeşme Camisi de denmektedir.

Caminin doğu tarafında Dr. Abdullah Cevdet Bey'in içinde gazete çalıştırdığı 1904 tarihli "İçtihad (gücü yettiği kadar çalışma) Evi" binası, çeşmenin gerisindeki duvarlar içinde duran ve moda tasarım okulu işleviyle kullanılan 1874 tarihli lisan mektebi binası (1922-25 arası Güzel Sanatlar Akademisi idi), bunun da gerisinde görülen ve günümüzde yine meslek lisesi olarak işlevini sürdüren 1866 yapımı Bülbül Tevfik Paşa'nın konağı, Divanyolu Caddesi'ne bağlanan Hoca Rüstem Sokağı üzerindeki 16. yüzyıl eseri olan Mehmet Efendi Medresesi, Gülhane parkı girişinin tam karşısında erken 19. yüzyıldan Salkımsöğüt Rüştiyesi (şimdi İ.Ü.'nün bir birimi), Yerebatan Caddesi üzerinde ilk yapımı 1491'den olan Üskübi İbrahim Ağa (Yerebatan) Camisi ve yolun kıyısında 1669'dan kalan Tavşanağa Sebili, Alemdar Mahallesi'nin önemli tarihi miraslarıdır. Yakın tarihlerde bu küçük caminin karşısında bölgenin tarihi özelliğini bozmayan şık bir otel inşa edildi. Bunun karşısında İl Özel İdare binası olarak kullanılan yapı da yıkıldı, zira altında Yerebatan sarnıcı yer alıyordu. Aynı arsada bölgenin tarihi dekoruna uygun güzel bir park yapıldı.

Bu parkın karşısında şimdi turistik bir dükkân olan ve 1845'te tarihçi Esad Efendi'ye ait kütüphane yapısı, az geride Kanuni devrinden kalma ve içinde birkaç önemli şahsın yattığı açık türbe, yine burada Kanuni devri nakibüleşrafından ve Taşkent ulemasından 1590'da ölen Muhterem Efendi'nin açık türbesi, hızlı tramvay hattının köşe yaptığı dönemeçte görülen erken 20. yüzyılın İttihad ve Terakki Cemiyeti liderlerinden Talat Paşa'nın 1918 tarihli konağı, Divanyolu Caddesi üzerinde, erken 19. yüzyılın sultanı 2. Mahmut'u padişah olmadan önce sarayı basan asilerin elinden üstlerine kızgın mangal külü atarak kurtaran Cevri Kadın'ın adına daha sonra aynı sultanın yaptırdığı ve 1862'de ilk kız rüştiyesinin içinde açıldığı Cevri Kadın sıbyan mektebi (evvelce yerinde 16. yüzyıl Kanuni dönemi sadrazamı Ayas Paşa'nın bir konağı bulunduğu bilinir) ile yan tarafında eski Sağlık Müzesi (Şimdilerde edebiyat dernekleri-kültür kurumları kullanıyor) yer alır. Hacı Salih Efendi'ye ait bir konak olan bu eski Sağlık Müzesi binası bir dönem "kuduz hastanesi" olarak da kullanılmıştır. Erken 20. yüzyılın İstanbul'undaki en ünlü kıraathane olan "Arif" ise, bu eserin tam karşısında yer alıyordu.

Alemdar Mahallesi'ndeki yitik eserlerden bir diğeri ise, yukarıda adından söz ettiğim, Babıali'nin iç tarafında 18. yüzyıldan kalma Fatma Sultan Konağı idi. Bunun yerine 1957'de defterdarlık binası yapılmış-

tır. Geç 19. yüzyılın "Zaptiye ve Şehremaneti Dairesi" bu defterdarlığın gerisindeki binada iş görmekteydi. Ayrıca, Çatalçeşme'ye açılan Ticarethane Sokağı, adını burada vaktiyle yer alan "Ticarethane"den almıştı. Buraya ve Divanyolu Caddesi'ne yakın eski "Acısu Hamamı" şekli çok değişime uğramış da olsa günümüzde işlevine devam etmektedir. Bir diğer yitik eser de Hoca Rüstem Sokağı'nın bağlandığı Divanyolu Caddesi köşesindeki Hoca Rüstem Camisi'ydi. Yerinde şimdi iş hanları durur. Karşısındaki şimdi olmayan medreseyi ise, halen Çarşamba semtinde külliyesi görülen Mehmet Ağa 16. yüzyılda yaptırmıştı. Caminin banisinin adından dolayı medrese de Hoca Rüstem Medresesi olarak da tanınıyordu.

Tramvay yoluna yakın Biçki Yurdu Sokağı ise, adını, burada hâlâ görülebilen "Artivin" binasında 1947'de kurulan biçki yurdundan almıştı. Divanyolu yakınındaki Ticarethane Sokağı'na açılan İncili Çavuş Sokağı'nda ise 1864 tarihli "Kaygusuz Dergâhı" bulunuyordu.

Babıali Caddesi, doğusundaki Kâzım İsmail Gürkan Caddesi (1905-1972 yılları arasında yaşam süren Kâzım Bey, 1950'lerde İstanbul Üniversitesi rektörüydü) ve bunun devamı olan Yerebatan Caddesi'yle (Adını kıyısındaki Yerabatan Sarnıcı'ndan almıştır) birleşerek Ayasofya Meydanı'na varır ki, erken Doğu Roma dönemi İstanbulu'nda "Augusteon Meydanı" olarak tanınan bu açık alan, hem Roma zamanının hem de fetihten sonraki tüm Osmanlı asırlarının en tanınan ve en çok sözü edilen meydanlarındandır.

Alemdar Mahallesi günümüzde, Sultanahmet, Binbirdirek, Molla Fenari, Hobyar ve Hocapaşa mahalleleri ile çevrelenmiştir. Kâzım İsmail Gürkan Caddesi'yle Molla Fenari Sokağı'nın birleşmesinde görülen Hasan Paşa Medresesi yıllarca perişan halde durduktan sonra yakın zamanlarda yenilendi. Fakat bu arada en üstüne "camlı bir çatı katı" kondurma işi de ihmal (!) edilmedi. Bunun karşısında ve cadde üzerindeki maarif nazırlığı konağı İl Milli Eğitim ek binası olarak kullanılırken 2013'te feci biçimde yanarak büyük hasar görmüştür. Bunun yanı başında da Ziraat Bankası'nın eski, güzel binası vardır.

Alemdar Mahallesi'nin bulunduğu alan, özellikle geç 19. ve erken 20. yüzyılın hareketli basın dünyasına ev sahipliği yapan çok önemli bir kültür merkezi idi. Bugün ise, İstanbul'un "turizm, kültür ve tarih dünyası"nın yüreği sayılmayı fazlasıyla hak etmektedir ve bu nedenlerle her köşe bucağının büyük bir özenle tasarlanması gerekmektedir.

4. MAHALLE: ALİ KUŞÇU

Ali Kuşçu, 2. Mehmet'in İstanbul'un fethinden yaklaşık on-on beş yıl sonra yaptırttığı kendi adını taşıyan külliyesinin medreselerinde

ders vermesi amacıyla başkente getirttiği ünlü bilginlerden biriydi. Bu nedenle Fatih Külliyesi'ne ait medreselerin (bu yapıların Karadeniz Caddesi tarafında kalan kuzey bölümleri günümüzde Ali Kuşçu İlköğretim Okulu olarak faaliyetini sürdürmektedir) yer aldığı mahalle onun ismiyle anılır. Bozdoğan Su Köprüsü'nün batısından Yavuz Selim'e dek uzanan geniş bir alanı kapsayan mahallenin isim babası olan Ali bin Muhammed, "Kuşçu" unvanını, Horasan hükümdarı Uluğ Bey'in doğancıbaşısı olan babasından almıştır. İyi bir âlim olarak yetişen Ali Kuşçu, Semerkand Rasathanesi yöneticisi Kadızade-i Rumi'nin ölümünden sonra aynı göreve atanmıştır.

Yarımada'nın 4. tepesindeki Fatih Külliyesi'nin Galata'dan Görünüşü

2. Mehmet'in Uzun Hasan ile yaptığı savaşta Uzun Hasan'ın elçisi olarak sultana gönderilen Ali Kuşçu, onun huzurunda büyük övgüler almış ve 2. Mehmet onu İstanbul'a müderris olarak davet etmiştir. 1403'te doğup 1474 yılında ölen Ali Kuşçu, ömrünün sonuna dek İstanbul'da kalmış ve Eyüp'te, Piyer Loti yolunda gömülmüştür.

Ali Kuşçu Mahallesi'nin merkez noktasında ve İstanbul Yarımadası'nın 4. tepesinde, eskiden burada Roma devrinin en önemli kiliselerinden biri olan Aya Apostoli'nin (On İki Havari) bulunduğu alanda Fatih Külliyesi kurulmuştur. Tepenin zirvesini taçlandıran ve "Cami-i Cedid-i Konstantiniyye" olarak da adlandırılan Fatih Camisi'nin yapımından önce, aynı yerdeki kilisede fetih sonrası

Rum cemaatinin patriği olarak Fatih'in atadığı Gennadios (Georgios Kortesios Skholarios) görev yapmıştır. Patrik Gennadios, Roma'da üniversite rektörlüğünde (Didaskalos Ton Didaskalon) bulunmuş bilgin bir kişiydi. Fetih öncesi yıllarında bile, İstanbul'un bir harabeye döndüğünü, başkentteki insanların cahilliğin pençesine düştüğünü, şehrin eski şanının kalmadığını söyleyince imparator tarafından azledilmişti.

Fatih Külliyesi, Mimar Atik (Eski) Sinan (Sinanüddin Yusuf bin Abdullah) tarafından 1470'te tamamlanmıştır. Eserinin tasarımını pek beğenmeyen Fatih'in, adı geçen mimarının ellerini kestirip sonra da onu hapsettirdiği pek çok kaynakta anlatılır. Bunlardan bazılarında ise padişahın Atik Sinan'ı hapsettirdikten sonra döverek öldürdüğü kaydedilmiştir.

On altı medresesi bulunan ve 120 bin metrekarelik bir alana yayılan bu devasa külliyenin, ilk yapıldığı yıllarda 350 görevlisi vardı. Fatih Külliyesi'nin güneyindeki Akdeniz Medreseleri'nin (Bahr-i Sefid) ve kuzeyindeki Karadeniz Medreseleri'nin, dörderden sekiz adedi (tetimmeler) günümüze ulaşamamıştır. Fatih medreselerini vurgulayan "Sahn-ı Seman", ya da "semaniye" sözcüğü medrese sayısını, "sahn" ise "düz yer, düzlük arazi"yi vurgulamaktaydı. Bu tanımlama, eski Roma kilise külliyesinden geriye kalan düz ve geniş harabe alanını tarif eder niteliktedir. Yıllar önce Karadeniz medreselerinin arasındaki zeminin altında 40'tan fazla sütunu bulunan bir Roma sarnıcı bulunmuştu ve bu yapı, eskiden buradaki Havariler Kilisesi'ne ait bir ünitenin var olduğunu kanıtlamıştı.

Akdeniz Medreseleri'nin yok edilen bölümlerinin üzerinden ise çok yoğun bir trafiği olan Fevzi Paşa Bulvarı geçmekte ve günümüzde bu medreselerde geniş çaplı onarımlar sürdürülmektedir. Eski yıllarda bu Akdeniz Medreseleri'nin önündeki avluda Meşrutiyet devrine dek Tatarların kurduğu "Tatar Pazarı" faaliyet gösterirdi.

Külliyenin kuzey doğusundaki "Şifahane" bölümü ne yazık ki bugün yoktur. Aynı yerde şimdi, Eski Şifahane, Tetimmeler, Keserciler ve Testereciler sokakları görülür. Önceki sayfalarda kısaca sözü geçen Demirciler Mescidi de vaktiyle burada yer almaktaydı. Minaresiz olan bu mescide ahali arasında "Tımarhane Mescidi" denirdi ve banisi ise Fatih devrinin cerrahlarından Ali Efendi idi.

Bazı "ilk"lere de imza atan bu devasa külliyenin zengin anılarından biri de Fatih Camisi'nin 1912'de ilk kez elektrikle aydınlatılmış olmasıdır. Döneminde, Fatih İmareti'nin gelirlerinin %83'ü Çorlu-Tekirdağ-Kırklareli köylerinden ve İstanbul'daki 12 hamamdan gelmekteydi. İstanbul'un Türkleştiği yıllarda yapılan böylesine büyük bir külliyenin

asıl amacı, hiç kuşkusuz ki iyi yetişmiş devlet adamlarına yeni başkentte çok ihtiyaç duyulması idi. Ayrıca, imparatorluğun göstergesi olan bu görkemli yapılar grubunun merkeziyetçilik anlayışını mutlak biçimde yansıtabilmesi önemli bir olguydu. Medresedeki elemanlar da bu anlayış doğrultusunda eğitim görüyorlardı. Külliyenin "muvakkithane"si (zamanı bildirme ünitesi) yoktur. İstanbul'daki en eski sıbyan mektebi de tarihe karışmıştır ne yazık ki. Bu değerli yapı 1659'da bir onarımdan geçmiş, 1938 yangınında geriye ise sadece bir iki duvar kalıntısı kalmıştı. 1946'dan sonra da tamamen ortadan kalkmıştır!..

Vaktiyle kuzeydeki Karadeniz medreselerinin az aşağısında ve Darüşşafaka yolu üzerinde bulunan Salih Zeki ve Otlukçu Sokakları civarında günümüze gelemeyen Ömer Hulusi Dergâhı ile Ali Efendi ve Samanizade Medreseleri görülürdü. 16. yüzyıldan Perviz Efendi'nin adı da bu yokuşta yitip giden medreselerden birinin banisi olarak geçer. Bu eser "Yeni Çeşme Medresesi" diye de tanınmaktaydı. Kütüphanesindeki kitaplar Süleymaniye Kütüphanesi'ne kaldırılmıştır.

Yarımada'nın dört numaralı tepesinde 4. yüzyılda, on iki tanrılı pagan bir tapınağın yerine yapılan "On İki Havari" Kilisesi'nde, bu havarilerden üçünün, Andreas, Timotheos ve Luka'nın Antakya'dan getirilen rölikleri (kutsal sayılan objeler ve aziz kemikleri) durur, diğer azizlerin de sembolik mezarları kilise çevresini onurlandırırdı. Konstantinopolis'in kurucusu Büyük Konstantinus'un "on üçüncü aziz" olarak lahdi, altı havarinin sağ tarafında, diğer altısının lahitlerinin de solunda olmak üzere tam ortalarına yerleştirilmiş ve 1453'e dek Romalıların İstanbul'daki en önemli kutsal mekânlarından biri Aya Apostoli Kilisesi olmuştur. Dolayısıyla, başkentin Dördüncü Tepesi'nin statüsü de buna paralel olarak yükselmişti. Büyük Konstantin'in buradaki lahit mezarına ait bazı porfir somaki (eflatun renginde mermer) parçalarda, ellerinde üzüm salkımı tutan kişiler, sepetlerde üzümler ve kanatlı figürler bulunmaktaydı. Fatih Camisi'nin üzerine yapıldığı On İki Havari Kilisesi aynı zamanda Büyük Konstantin'in İstanbul'da yaptırdığı ilk kiliseydi ve ilerleyen dönemlerde buranın kriptasında pek çok Roma imparatoru gömülmüştür.

Ali Kuşçu Mahallesi'ni çevreleyen caddeler, batıda Fevzipaşa Bulvarı, buradan açılan ve güney-kuzey istikameti doğrultusunda kuzeye çıkan Yavuz Selim Caddesi, doğudaki Haliç Caddesi ve Bozdoğan Su Köprüsü yakınındaki Kıztaşı ve Eski Mutaflar Caddeleridir. Mahallenin kuzeyini ise Çarşamba dolayındaki Ali Naki Sokağı sınırlandırır.

İstanbul'un en tanınmış abidevi eserlerinden olan Fatih Külliyesi'nin orijinal camisi 1766 depreminde büyük hasar gördüğü için, 25 Nisan

1771'de Sultan 3. Mustafa tarafından İzzet Mehmet Bey nezaretinde Türk Barok'u stilinde dönemin çok güçlü mimarı Tahir Ağa'ya yeniden inşa ettirilmiştir. Uzun iki minaresi ve merkezi kubbesini çevreleyen dört adet yarım kubbesiyle bir hayli etkileyici olan caminin kıble duvarının önünde Sultan Mehmet'in türbesi ve hazire kısmında ise son derece sanatkârane işlenmiş taşlarıyla, 1880'lerin Vakıflar müfettişi Karinabadizade Hilmi Efendi'den Plevne gazisi Osman Paşa'ya dek 425 adet kabir bulunur. Bunların en eskisi 1479, en yenisi ise 1983 tarihlidir. Hazirede lahit biçiminde tasarlanmış 59 adet de kabir vardır. Ünlü İtalyan mimar d'Aronco'nun 20. yüzyıl başlarında tasarladığı demir şebekeli bir mezar, bu çok değerli hazireye farklı güzellikler katmaktadır.

Dış avlunun doğuya bakan "Çorba Kapısı" ve iç avludaki şadırvan ile avlu duvarları orijinaldir. Vaktiyle külliyenin bir de sıbyan mektebi vardı. Vakfiyesinde şu ibarelerden söz edilir; "Cami-i şerif'in garbe mail kapu tarafında bir darüttalim bina buyurdular..." O yıllarda genç sultan 2. Mehmet, eğitim ve ilerlemeye büyük önem vermiş, bir fermanında Roma müesseselerinin yeniden düzenlemesini istemişti. Sultan Mehmet, Bursa ve Edirne'den beri yürütülen sıbyan eğitimini daha da geliştirdi. 1918 yangınında yiten Fatih Külliyesi'nin sıbyan mektebi o bölgedeki bazı sıra kahvelerinin arkasında kalıyordu.

Külliyenin batısındaki tarihi Malta Çarşısı'nın az ilerisinde, 16. yüzyılın sadaret kaymakamlarından Hafız Ahmet Paşa'nın 1595 tarihli camisi (esasında bu eser, medrese, darülkurra ve sebilden oluşan bir külliye idi ve son yıllarda büyük bir onarımdan geçmiştir), Yavuz Selim Camisi yakınındaki Çarşamba'da yer alan ve 1863'te "Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye" adıyla eğitim-öğretim yaşamına başlayan Darüşşafaka Okulu'nun tarihi binası (okul şimdi burada değildir, ama bu eski yapı günümüzde onarılmaktadır) ve vaktiyle Saraçhane'deki Bozdoğan Su Kemeri civarında büyük bir yer kaplayan tarihi "At Pazarı" (At Pazarı Meydanı Sokağı) bu mahalle sınırları içinde yer almaktadır.

Eskiden At Pazarı'nın Çırçır'a yakın bölgesinde Şeyh Şemseddin Ahmet Efendi Mescidi vardı ki, bu eser de günümüzle buluşamamıştır. Yine buraya yakın Testereciler Sokağı'nda 1897'den Dalyasanlılar (Celep Mehmed Ağa adıyla da tanınırdı) Mescidi görülürdü ve artık şimdi bu da yerinde yoktur. Ali Kuşçu Mahallesi'nin sınırlarında bulunan eski mahallelerden Şeyh Resmi (Ali Kuşçu Mahallesi'nin Yavuz Selim'e doğru batı bölümünü oluşturmaktadır) ve Kirmastı (Fatih Külliyesi'nin doğusu), artık bu unvanlarını yitirmiş ve bir "eski mevki" durumda kalmışlardır.

Mahallenin içinde, yukarıda sınır olarak sıraladıklarımın dışında da geniş caddeler vardır. Bunlar, Saraçhane'ye doğru Mıhçılar Caddesi, külliye şifahenesinin yerinden geçen Hattat Nafiz Caddesi, Fatih Camisi avlusunun batısındaki İslambol Caddesi, Atikali'ye doğru ilerleyen Fatih Caddesi ve Çarşamba semtine uzanan Darüşşafaka Caddesi'dir. Fatih Külliyesi'nin doğusundan başlayıp Saraçhane istikametine inen Büyük Karaman Caddesi'nin (eski adı Karaman-ı Kebir idi) doğu kısmı Zeyrek sınırlarında kalmaktadır. Sultan 2. Mehmet fetihten sonra kentin nüfusunu artırmak için Karaman ilinden getirttiği aileleri bu cadde çevresine yerleştirdiği için asırlardır bu mevki "Büyük Karaman" diye tanınmıştır. Küçük Karaman semti ise caminin batısında yer almaktaydı. Büyük Karaman semtinin bulunduğu merkez mevki Kirmastı Mahallesi çevresiydi.

Bir diğer yitik mescid de, üzerinde Hafız Paşa Külliyesi'nin yer aldığı Fatih Caddesi ile bunu dik kesen Yusuf Ziya Paşa Sokağı köşesindeydi. Bunun, Trabzon'da müftülük yapan Haydar Efendi adında bir zatın eseri olduğunu iddia eden bazı kaynaklar vardır. Hiçbir izi işareti bulunmayan bu mescid hakkında elimizde mevcut pek fazla bilgi yoktur. Aynı yerde ve Fevzipaşa Caddesi'nden Çarşamba'ya doğru dik çıkan Yusuf Ziya Paşa Sokağı'nın Fatih Caddesi ile kesiştiği yerdeki çeşme, Kaptanıderya Ahmet Paşa'nın 1595 tarihli hayır eseridir.

Tüm Yarımada'ya "Fatih İlçesi" olarak adını veren ve içinde Fatih Külliyesi'nin yer aldığı bu bölge, fetih sonrasını takip eden uzun asırlar boyunca daima İstanbul'un kalbi sayılmış, muhafazakâr-gelenekçi sosyal yapısını olabildiğince korumuştur. Osmanlı devrinde, komşuları Karagümrük ve Çarşamba gibi, genelde, müderrislerin, hocaların, orta sınıf ailelerin ve memurların yaşadığı Ali Kuşçu Mahallesi ve yakın çevresi bu özelliğini 1970'lere dek sürdüre gelmiş ve yaklaşık bu senelerden sonra birçok ailenin başka semtlere, Kadıköyü taraflarına taşınması nedeniyle hızlı bir toplumsal yapı değişimine uğramıştır. Yarımada'nın bu bölgesi aldığı göç dalgaları nedeniyle de yer yer eskisinden daha fazla muhafazakârlaşmıştır. Ama buna karşın özellikle Fevzipaşa Bulvarı çevresinde belirginleşen "biraz daha çağdaş" görünümü de ıskalamamıştır.

Beri yandan, Ali Kuşçu Mahallesi'nin tarihi yüzü, 1950'lerdeki hızlı betonlaşmanın yarattığı yüksek katlı apartman kültürüyle, asfalt yollarla, araç istilalarıyla, tabela kirlilikleriyle ve aşırı gürültü nedeniyle haliyle zedelenmiştir. Ancak, külliyenin doğusundaki Kirmastı semti çevresinde bazı tarihi yapılar, eski binalar yine de görülebilmektedir.

Sultan Mehmet'in yaptırdığı ünlü Saraçlar Çarşısı'nın batı kısmı bu mahalle sınırlarına dek ulaşırdı. Günümüze kalan eski hanlardan biri de Fatih Camisi'nin batısındaki İstanbul'un en otantik pazar yerlerin-

den olan Malta Çarşısı'ndadır. Trabzon tereyağlarının ve peynirlerinin, nefis yumurtaların, sebze ve meyvelerin, balıkların, dev boyutlu "kuzine ekmekleri"nin satıldığı sevimli Malta Çarşısı'nın içinde bulunan ve fetih devrinde yapılıp günümüze ulaşan bu han, Şekerci Hanı'dır ve orijinal yapı karakteri oldukça bozulmuştur.

Tarihi yapının alt katındaki dükkânlar günümüzde faaliyetlerini sürdürmelerine karşın iç kısmı ve üst katları virane haldedir. Yüz kadar odası olan bu tarihi eski hanın 20. yüzyıl başlarındaki müdavimleri arasında, amalar şeyhi olup 1901'de İstanbul'a gelen ve Beyazıt Camisi avlusunda arzuhalcilik yapan Osman Kemali Efendi, Kandilli Rasathanesi'nin kurucusu Fatin Hoca, Bediüzzaman Said-i Nursî ve Neyzen Tevfik gibi ünlü şahsiyetler vardı.

Bu hanın gerisindeki arsada yer alan ve girişi bulvar üzerinde olan "Madalyon" isimli yazlık sinema bahçesi, yakın tarihlere dek İstanbul'un en şöhretli açık hava sinemalarından biriydi ve yaz akşamları oynattığı iki filmi görebilmek için insanlar gündüzden bilet alır ve bahçedeki tahta sandalyeleri tıka basa doldururlardı. Aynı arsa günümüzde boş olarak durur. Hana güneyden bitişik olan Eftalzade Camisi ise 1496-1503 arasında Şeyhülislam Eftalzade Hamidüddin Efendi tarafından yaptırılmıştır ve yakın tarihlerde onarıldıktan sonra ibadete açılmıştır. Şekerci Hanı'na bitişik görülen eski yapı girişi ise, vaktiyle buradaki Eftalzade Medresesi'ne aittir. Bunun köşesindeki sebil 1. Mahmut'un kadını Ayşe Sultan'ındı. Şimdiki şekliyle bu eseri 2. Mahmut 1830'da yenilemiştir. Yarımada'daki en eski hamam olan Irgatlar Hamamı bir zamanlar bu medresenin arka taraftan bitişiğindeydi. Fatih Külliyesi'nin inşası sırasında işçilerin yıkandıkları, tarihi anıları çok zengin olan bu eser ne yazık ki ortadan kaldırılmıştır. Bir diğer hamam da, 110 kurnalı, oldukça büyük ve Fatih'in yaptırdığı Çukur Hamam idi. 17. yüzyılda hamamın bir bölümünde "keçe" imalatı yapılmaktaydı. 1829'da erzak deposu olarak değerlendirilen hamam, 1918 yangınından sonra yitip gitmiştir.

Celep Mehmet Ağa Medresesi, Fatih Külliyesi'nin doğusundaki şifahane bölümünün olduğu yerde ve buradaki Testereciler ile Keserciler sokaklarının birleşme noktasında yer almaktaydı. Çarşamba'ya uzanan cadde yakınında ise bir başka medrese, Sâni-i Hüseyniye görülmekteydi. Aynı yolun Fatih Camisi'ne yakın olan noktasında ve sağ kolda halen duran Cedid Abdürrahim Efendi Medresesi'nin yakınlarında, Abdülhalim Efendi, Yeni Şeçme, Minki Ali Efendi ve daha batıda Ömer Hulusi Efendi'nin Samanizade Medreseleri vardı. Bu çevrede yiten eserlerden bir diğeri 1647'de ölen Kadı Mehmet Efendi'nin banisi olduğu Kepekçi Mescidi idi.

Çarşamba ve Otlukçu Yokuşu çevreleri tarihi eserler ve öncelikle medreseler yönünden gerçekten de çok zengin bir yöreydi. Günümüzde bu eski tarihi doku neredeyse tamamen ortadan kaldırılmıştır.

Sadece bu mahallenin değil, tüm Fatih semtinin en ünlü yazlık sinema bahçelerinden bir diğeri de, Fevzi Paşa Caddesi'nin Atikali'ye yakın mevkisinden Çarşamba'ya doğru çıkan Yusuf Ziya Paşa Sokağı kıyısındaki Yedi Emirler Sokağı'nda bulunuyordu. 1960'lı yıllarda hemen her gece Madalyon Sineması gibi dolup taşan yazlık Lüks Sineması'nda, filmden önce devrin tanınan müzik grupları beyaz perde önündeki sahnede çalıp söylerlerdi. Burası günümüzde artık doğal olarak yazlık sinema işlevini sürdürmemekte, ancak bir otopark (!) olarak hizmet vermektedir. Ama, "nostaljik beyaz perdesi" yine de yerinde durur.

Aynı sokağın beri tarafında Pirinççi Sinan Ağa Camisi görülür. 1504'te ölen Sinan Ağa, Fatih Sultan Mehmet'in saray personelindendi. Minberini 4. Murat'ın sadrazamı Bayram Paşa'nın koyduğu cami zaman içinde yok olunca şimdiki şekliyle 1963'te yeniden yapılmıştır.

Eski Lüks yazlık sineması ve geride Pirinççi Sinan Ağa Camisi

Ali Kuşçu Mahallesi'nin batı bölümü Atikali Mahallesi'ne bitişiktir. Vaktiyle bu bölgedeki pek tanınmış medreselerden ikisi Yahya Tevfik Efendi Medresesi ve bunun Çarşamba'ya doğru biraz doğusunda kalan Samanizade Medresesi idi. Yeşil Tulumba Sokağı kıyısında da

Leblebici Camisi dururdu. Meşhur "Çenezade Dergâhı" ise Yahya Tevfik Efendi Medresesi'nin güneyinde kalırdı. Bunların da tümü yok olup gitmiştir.

Mahallenin Yavuz Selim tarafındaki eski yerleşimlerinden olan ve bugün "mevki" statüsünde anılan Şeyh Resmi Mahallesi, günümüzde eski Darüşşafaka Mektebi'nin doğusundaki Otlukçu Yokuşu'nda yer alan Şeyh Resmi Mahmut Camisi'nden adını almıştı. 1481 tarihli ve zamanımıza gelemeyen bu eseri 2. Abdülhamit devri şeyhülislamı Cemalettin Efendi yeniden yaptırmış, ama 1918 yangını bu değerli eseri yok etmiştir.

Yine, Ali Kuşçu Mahallesi'nin Şeyh Resmi mevkisindeki Otlukçu Yokuşu ile bunu kuzeyden gelip dik kesen Hüseyin Remzi Bey Sokağı'nın kesişme yerinde 15. yüzyıldan kalan Âbit Çelebi (Mevlana soyundan olduğu söylenir) Mescidi de yitip giden Osmanlı miraslarındandır. Yusuf bin Tokadi'nin 1499'da yaptırdığı ve 20. yüzyıl başlarındaki büyük bir yangında kül olan Ahizade Mescidi Darüşşafaka Caddesi'ndeki yitik miraslardan biridir. 2013 yılında, caddeye adını veren ünlü Darüşşafaka Lisesi'nin eski anıtsal binasında onarım çalışmaları sürdürülmekteydi. Bu ünlü eğitim kurumu bundan önce ilk olarak Beyazıt'taki eski Şimkeşhane binasında iş görmüş, daha sonra Aksaray-Yenikapı arasında ve yol üzerinde bulunan Ebubekir Ağa Mektebi'nde faaliyetlerini sürdürmüştür.

5. MAHALLE: ATİKALİ

Yılların Atikali semti, artık Tarihi Yarımada'nın yeni mahallelerinden biri oldu. Güneyden Fevzipaşa Caddesi, doğudan Yavuz Selim ve Manyasizade Caddeleri, kuzeyden Saray Ağası ve Mehmet Ağa Cami Sokağı ile çevrelenmiş olan mahalle, Fevzi Paşa Caddesi (Saraçhane yakınından Edirnekapısı'na doğru uzanan ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın adını taşıyan bu cadde yaklaşık 2,4 km'dir) üzerinde yer alan Vefa Stadı'nın (Romalılardan kalan Aetios Açık Su Sarnıcı idi) az doğusundaki Atik Ali Paşa Camisi'nden adını almıştır. Atik (Eski) Ali Paşa, 2. Beyazıt'ın sadrazamlarındandı. Paşa, İstanbul'daki iki "ulu cami"den biri olan (diğeri Kasımpaşa içlerindeki Piyale Paşa Camisi idi) bu eserini 16. yüzyıl başlarında yaptırmıştır. Ali Paşa, 1490'ların sonlarında ise Çemberlitaş'ın yanında duran ve yine kendi adını taşıyan külliyesini inşa ettirmişti. Atikali'deki camisi halk arasında, bahçesindeki kuyudan dolayı "Zincirli Kuyu Camisi" diye de tanınmaktadır.

Atikali Mahallesi çevresi fetih öncesi Roma devrinde oldukça boş alanlarla çevriliydi ve vadilerde ve bunların gerilerindeki yükseltilerde birtakım manastırlar ve askerî talim yerlerinden başka hatırı sayılır

Mahalleye adını veren Atik Ali Paşa Camisi (Zincirlikuyu Camisi)

yerleşim yerleri yoktu. Ancak buralardaki gelişim fetih sonrası Türkleşen dönemlerde başlamıştır. Atik Ali Paşa Külliyesi, işte bu kentsel gelişimin yaşandığı erken 16. yüzyılın ilk Osmanlı eserlerindendir.

Bu kadim caminin avlusunun hemen batı bitişiğinde ise, 19. yüzyılın en büyük hattatların Mustafa Rakım Efendi'nin türbesi durur. Güzel türbeyi, 2007'de "Ünyeliler Derneği" perişan durumundan kurtarıp onartmıştır. Bu noktadaki Hattat Rakım Sokağı aynı zamanda mahallenin de bu yöndeki sınırını çizer ve yolun gerisi artık Derviş Ali Mahallesi'dir.

Atikali Mahallesi tarihi miras yönünden çok zengin bir birikime sahip olmasına karşın günümüzde ne yazık ki bunların pek çoğunu yitirmiş durumdadır. Çarpık şehirleşmenin izlerinin bu eski mahallelere kadar uzanmış olması kuşkusuz ki bu üzücü durumun önemli nedenlerinden biridir. Özellikle Fevzipaşa Bulvarı'nın açılması sırasında eski Osmanlı eserlerinin önemli bir bölümü yok olmuştur. Fatih'in ana damarı olan Fevzi Paşa Bulvarı yapılmadan evvel Edirnekapısı'na uzanan güzergâh "Zincirlikuyu Caddesi" adıyla aynı yönde, fakat daha kuzeyden ilerlerdi.

Günümüzdeki Fevzi Paşa Caddesi, Atik Ali Paşa Medresesi'nin (şimdi sağlık ocağı) önünden geçtiği halde, eski Zincirlikuyu Yolu Medrese'nin arkasından kıvrılarak dolanırdı. Yarımada'nın tanınmış medreseleri çoğunlukla bu hat üzerinde sıralanmıştı.

Doğu yönde şimdi de yerinde duran ve Fatih Külliyesi'nin mimarı Atik Sinan'a ait olan Kumrulu Mescid'den itibaren batıya doğru bu güzergâh üzerinde (vaktiyle bu yoldan ta Veznecilere dek ilerleyen kıvrımlı yola da "Divanyolu" derlerdi), Bakkalzade Camisi (günümüzde Nişanca tarafındaki Bakkalzade Sokağı'nda), Çukur Medrese, bunun karşısında Ümmi Veled Medresesi, Eftalzade Keskin Dede Camisi ve haziresi, Nişancı Mehmet Paşa Külliyesi, Kadıasker Eftalzade Medresesi, yine bunun karşı tarafında Şeyhülislam Mehmet Efendi Medresesi, Hasan Efendi'nin Küçük Medresesi, "Zincirli" ismiyle meşhur olmuş ve semte adını vermiş bir kuyu, karşı yönünde bir "su havuzu", köşe başında uzun yıllar harap halde durup, şimdilerde onarılan 1792 tarihli Kaba Halil Efendi Medresesi ve Çarşamba'ya inen yol üzerindeki Üçbaş Nurettin Hamza Camisi (1538-39 tarihli bu eser, Haseki Hürrem Sultan Külliyesi gibi, Mimar Sinan'ın İstanbul'daki ilk eseri olarak kabul edilir) ve medresesi ile Atik Ali Paşa Hamamı görülmekteydi.

Bütün bu eserler içinde günümüze kalanlar ise sadece, Lodos ve Cemali Sokaklarının buluştuğu dört yol ağzındaki Üçbaş Camisi ile şekli üslupsuz olarak çok değişen medresesi, Keskin Dede'nin pek bakımlı olmayan haziresi, yakın tarihlerde nihayet onarıma alınan Kaba Halil Medresesi ve Nişancı Mehmet Paşa Camisi'dir. Mimar Sinan'ın geç dönem eserlerinin (1584-88) en güzellerinden biri olan caminin banisi de avlu girişinin kıyısındaki türbesinde yatmaktadır. Cami avlusunun dış duvarının asimetrik plana sahip olması, o yıllardaki sokak dokusunun da şimdikine benzer şekilde ve duvar boyunca ilerlediğini kanıtlamaktadır. Mimar Sinan'ın pek çok kurgusunda, mimarinin topoğrafya ile ilişkisini vurgulayan bu planlamaları sıkça uyguladığı bilinir. Bu eserin, İstanbul'daki "padişah tuğralı" (3. Murat) ilk cami olması nedeniyle de önemi çok büyüktür.

Günümüzde Bakkalzade Sokağı'nda şans eseri, oldukça eskimiş bir-iki ahşap ev hâlâ görülebilmektedir. Bunlar, mahallenin tarihsel dekoruna ait son örneklerdir ve mutlak surette korunmaları gerekir. Sokak içinde Keskin Dede Mescidi'ne ait oldukları belirlenen birtakım kalıntılar ve hazire bölümünde de bazı kırık dökük kabirler vardır. Vakıflar İdaresi bunları korumaya almıştır ve Keskin Dede Mescidi'ni de aynı yerde yeniden yapmayı planlamış durumdadır.

Daha iç taraftaki Lodos Sokağı'nda bulunan Ahmet Çavuşoğlu Camisi, Eminönü'ndeki Yeni Cami'nin mimarlarından biri olan Dalgıç Ahmet Çavuş'a aittir ve 1603 tarihlidir. Ahmet Çavuş, ünlü mimar Davut Ağa'nın yanında yetişmiş ve 1595'te su yolu nazırı olmuştu. Sultanahmet meydanındaki ünlü İbrahim Paşa sarayını da eskisini

yenileyerek bu mimarın yaptığı düşünülmektedir. Bir isyanı bastırmak için gittiği Ulubat Köprüsü'ndeki çatışmada şehit olmuştur.

Mahallenin popüler tarihi yapılarından olan Atikali Hamamı ise Nişancı Camisi'nin az batısında, binalar arasında, orijinalliğini yitirmiş halde ve bir otopark (!) içinde kalakalmış vaziyettedir. Yarımada'nın tarihi eser kaybı bu mahalle güzergâhında gerçekten de çok korkunç boyutlarda olmuştur. Bir zamanlar Fatih'in en tanınan yazlık sinema bahçelerinden biri olan "Aysu", bu hamam arsasının bir kısmında yer almaktaydı. Yitip giden bir diğer eser de, Nişanca İlköğretim Okulu arazisinde eskiden duran Abdulbaki Efendi'ye ait bir geç 15. yüzyıl mescidi idi. Atikali'nin Nişanca bölgesinde yok olan bir 16. yüzyıl darülkurra medresesi de vardır. İstanbul'daki "en uzun isimli darülkurra" olan bu eserin adı "Muhammedün Nakiboğlu es-Şeyh Muhammedil Malulzade Fadıl Annesinin Darülkurrası"ydı.

Mahallenin Balat'a doğru kuzey kısımlarında da pek çok eser yitip tarihe karışmıştır günümüzde. Çarşamba'dan Draman'a inen şimdiki Manyasizade Caddesi (eski adı Çarşamba Caddesi) çevresine bulunan Şeyh Zekeriya Medresesi, Kadıasker Mustafa Medresesi, Valide Medresesi, Atikali Mahallesi'nin batı sınırı olan Darüşşafaka Caddesi kıyısındaki Papazzade Medresesi ve bunun karşısındaki Debbağzade Medresesi artık yerlerinde yoktur. Valide Medresesi'ni ise günümüzde sadece Darüşşafaka Caddesi'ne açılan "Valide Medresesi Sokağı" hatırlatır!..

Yerleşim içindeki Beyceğiz Caddesi, adını yol üzerinde duran aynı isimli camiden almıştır. Beyceğiz (Beycüğez) Camisi, olasılıkla fetih döneminde yapılmış bir eserdi. Şimdiki caminin eskisiyle hiçbir benzerliği kalmamıştır. Çarşamba-Fethiye'ye doğru görülen Beyceğiz Mahallesi ve daha doğuda kalan Kocadede Mahallesi, birer "mevki" statüsüyle, Mart 2009'dan sonra artık Atikali Mahallesi içinde kalmışlardır. Beyceğiz mevkisinde ve Mehmet Ağa Külliyesi'ne doğru karşılaşılan Çilekeş Sokağı civarında vaktiyle Ali Çavuş ismiyle tanınan, fakat yitip giden bir mescidden de söz eden kaynaklar vardır. Bu cadde üzerinde zamanımıza ulaşamayan bir başka tarihi yapı daha vardı. Bitlice Camisi diye bilinen bu eseri 1591 yılında İstanbul kadısı olan Bitliceli Ali Efendi yaptırmıştı.

Atikali sınırlarında duran en önemli külliye hiç kuşkusuz ki, bir 16. yüzyıl eseri olan Mehmet Ağa Külliyesi'dir. Hamamı hâlâ çalışır durumda olan külliyenin merkezindeki cami anıtsal güzellikte bir eser olarak kendini hemen belli eder. Mehmet Ağa'nın kubbeli türbesi de cami avlusundadır. Sultan 3. Murat devrinde saray ağası olan Mehmet Ağa'nın bu güzel eserini dönemin güçlü mimarı Davut Ağa'nın 1585'te

yapmış olduğu sanılıyor. Mimar Sinan bu sıralarda 95 yaşının içindeydi. Olasılıkla inşa görevini yardımcılarından Davut Ağa'ya vermişti.

Mahallenin batı sınırına açılan Nurettin Tekke Sokağı'nın adı ise, yol üzerinde görülen aynı isimli eski dergâhtan gelmektedir. Nurettin Cerrahi, 18. yüzyılda "Cerrahi"lerin ileri gelen şeyhlerindendi. O zamanlar tekkenin bulunduğu bu yer "Sakızağacı" diye tanınırdı.

Yarımada'nın çok değerli bir tarihi bölgesini işgal eden Atikali Mahallesi'nin genel görünümünün, günümüzde bu özelliğini arzu edilen ölçüde yansıttığı söylenemediği gibi, "beton", "asfalt" ve "araba" üçlüsü, ne yazık ki bu bölgeyi de neredeyse tümüyle ele geçirmiş durumdadır.

6. MAHALLE: AYVANSARAY

Yarımada'nın geniş arazili ve çok yüksek değerdeki tarihi miraslarla dolu mahallesi olan Ayvansaray, İstanbul Yarımadası'nın kuzey batı ucunda, kara surları ile Haliç surlarının birleştiği noktanın ve yaklaşık surların kuzeyindeki Edirnekapısı yakınlarına dek uzanan bölgenin iç kısımlarından Balat Mahallesi'ne kadar yayılan sokaklardan oluşan bir yerleşimdir. Kuzey ve kuzey-batı sınırları bütünüyle Roma surlarıyla çevrilidir. İstanbul Yarımadası'nın "üçü bir yerdesi" diye adlandırdığım ve kentin en güzel tarihi bölgelerinden olan "Ayvansaray-Balat-Fener" yerleşimlerinin en batısında yer alanı Ayvansaray Mahallesi'dir ve buradaki sokakların ve konutların, hele hele tarihi kültür varlıklarının çok iyi değerlendirilip korunması gerekmektedir.

Ayvansaray sur kapısının iç tarafında olup 19. yüzyıldan sonra yitip giden ve 1591'den kalan Korucu Mehmet Mescidi ve daha nice benzeri gibi ortadan kalkan eserler bu bölgede oldukça fazlaydı. Beri taraftan, Ayasvansaray ve Balat arasında eski yılların ünlü Taşçılar İskelesi ile Yahudilerin iki sığır kesim yeri ve bunlara ait 40 dolayında yapı görülürdü. Bu hat önemli bir ticaret mekânıydı aynı zamanda. Yarımada'nın kuzey kıyısı göz önüne getirildiğinde ise, Ayvansaray-Cibali hattı üzerinde de, ev, arsa, bazı konaklar, bahçeler, küçük iş yerleri ve atölyeler dâhil olmak üzere yüzden fazla yapı bulunmaktaydı.

Eski Ayvansaray Mahallesi, Tarihi Yarımada'nın gerçekten "tarih kokulu ve görüntülü" köşelerinden biri olarak, ahşap konutların süslediği sokaklarıyla, kıyılarında camiler, çeşmeler, hamamlar bulunan ilginç yokuşlarıyla, manzara seyir noktalarıyla ve pek çok yerinde sergilediği otantik mimari dokusuyla, sahip olduğu bu kültürel zenginliğini oldukça nitelikli biçimde halen yansıtabilmektedir. Roma devrinde, bu mahalle sınırlarındaki surların Haliç'e yakın bölümünde yer

Ayvansaray'ın eski dokusu

alan kapı Kaligaria ismiyle anılır ve burada asker botları üreten bir tesis bulunurdu. Şimdi bu kapı "Eğrikapı" diye bilinmektedir. Osmanlıların verdiği bu isim, kara surlarının burada bir dirsek yapmasından dolayıdır. Dışarıya, yani şimdiki Eyüp yönüne açılan sur kapısı ise Aya Tekla idi, ki şimdi burada Toklu Dede Haziresi görülür.

Eğrikapı ile Haliç arasında örülmüş bir kapı daha olduğu bilinmektedir. Bu kapıya Argira Limni (gümüş horoz) derlerdi ve fetih günlerinde de var olan Blakernai Sarayı'na bu kapıdan girilmekteydi. (Bakınız; İstanbul'un kara surları) Fatih Sultan Mehmet'in fetih öncesinde, 28 Nisan 1453'te fıçılar üzerinde kurdurduğu köprü, Ayvansaray'ın yaklaşık bu noktasındaki sahil ile Hasköy kıyıları arasında uzanırdı. Fetih efsaneleri içinde en çok bilinen konulardan biri budur.

Kara surlarından başlayan Kariye Cami Sokağı mahallenin güney yönündeki ilk sınırıdır ve doğuya doğru, Kariye Türbesi Sokağı ve Draman Caddesi bu yöndeki hattı çizerler. Kesmekaya Caddesi, Aynalı Dükkân Sokağı, Ayan Caddesi ve Haliç kıyılarına inip Mürsel Paşa Caddesi ile birleşen Hızır Çavuş Köprübaşı Sokağı mahallenin güney ve güney-doğu sınırlarıdırlar. Ayvansaray'ın kuzey-doğu hattını oluşturan Haliç sahilinden Ayvansaray ve Mürsel Paşa isimli caddeleri geçmektedir. Yola adı verilen Mürsel Paşa 1881'de doğmuş ve 1. Dünya Savaşı cephelerinde savaşmış başarılı bir komutandı.

Ayvansaray Mahallesi'nin içinde, şimdi artık mahalle olmayan, Kasım Günani, Avcıbey, Molla Aşki ve Atik Mustafa Paşa adındaki eski mahalleler bulunur. Tarihi yerleşimin kara surları yakınındaki sokak dokuları çok ilginçtir ve bu bölgeler adeta "eski" kokar. Özellikle burada yer alan ve kara surlarıyla Haliç surlarının birleşim yerinde içinde küçük ölçekte bir mezarlık alanının bulunduğu eski Pterion bölgesine açılan Toklu İbrahim Dede Sokağı, zeminindeki asfalt doku dışında tipik bir Osmanlı devri sokağının görüntüsünü ileri derecede yansıtan kısa bir güzergâhı idi. Bir kapısı sur dışına ve dolayısıyla Eyüp yönüne, diğer kapısı ise sur içindeki Ayvansaray Mahallesi'ne açılan "küçük" ölçekteki tarihi mezarlığın taşıdığı anılar, aksine çok "büyük"tür. Osmanlı devrinde kısmet arayan kızlar ellerinde bir "tokmakla" Toklu Dede Mezarlığı'na gelirler ve burayı üç kez turladıktan sonra "Ey bahtım nerede isen gel" diye bağırırlardı. Sonra da ardına bakmadan geri dönerlerken önlerine tesadüfen çıkan herhangi bir adamın mesleğini öğrenmeye çalışırlar, bunun sonucunda da o meslekten biriyle evleneceklerine inanırlardı.

Fatih devri dedelerinden olan ve az içeride kendi adını taşıyan sokakta küçük bir Roma kilisesinden camiye dönüştürdüğü eseri yakın tarihlere dek yerinde duran Toklu Dede'nin kabri bu haziredедir. Yine, Peygamber'in "süt kardeşi" diye bilinen Şeybetü'l-Hudri'nin dikdörtgen mekânlı kapalı türbesi hazirenin ve dolayısıyla İstanbul'un en önemli ziyaretgâhlarındandır. Türbenin kitabesi ise 1697'den Hattat Vassaf'a aittir "Tamire yazdı tarih, Vasıf görünce bi-pak, bin yüz sekizde cana, pak oldu revza-i pak." Surların hemen iç kısmındaki bu mekân Roma devrinde aynı isimli kapıdan adını alan "Pterion"du. Bu sözcüğün "eski kaya" anlamındaki "Ta Pateria"dan geldiği sanılır.

Bu bölgede iki pterion bulunduğunu iddia eden kaynaklara göre, diğer mekânın adı, beşinci tepedeki (Sultan Selim Camisi'nin olduğu yer) "Varsomen" namıyla meşhur Pierre le Barsumien (Petri) isimli bir önemli şahıstan yahut da bu isimdeki bir kiliseden gelmekteydi. Sözcüğün altıncı yüzyıl imparatoru Justinianus'un saray teşrifatçısının (nazırı) adından geldiği de başka bir iddiadır. Kapının Türkçe karşılığı olan "Petri Kapusu"nun Aziz Petrus'tan devşirildiği de söylenmektedir. Günümüzde az daha iç kısımlarda ve Draman bölgesindeki ünlü "Kesmekaya" mevkisinin aslında bu mekân olduğu da iddialar arasındadır. Doğrusu, nereden bakılırsa bakılsın, bu tarihi kapı ve açıldığı mahalle, çok önemli ve heyecan verici anılara, tarihi değerleri tartışılmaz öykülere ev sahipliği yapar.

Mahallenin eski eserlerinden olan ünlü "Boğdan Sarayı" ise, yine Kesmekaya civarındaki Tatlıcı, Yörük ve Cambaz sokakları eksenin-

deydi. Moldavya taraflarındaki voyvodaların ikametleri için ayrılan bu saray, olasılıkla 12. yüzyıldan kalan bir Roma şapelinden faydalanılarak yapılmıştı. Mahallenin Eğrikapı mevkisi yakınındaki Aya Panayia Rum Ortodoks Kilisesi, Roma devri İstanbul'unun sosyal yaşamında önemli bir mekândı ve içindeki tüm hastalıklara şifa veren Meryem Ana tasviri ile tanınırdı. Kilisenin müştemilatları 1851'e dek akıl hastalarının barınması için kullanılmıştır. Genellikle pek çok kilisede olduğu gibi, alt katında ise Aya Zoni Ayazması görülür.

Ayvansaray, Osmanlı devrinde "Çingene loncası" bölgesiydi. Genelde bu yoksul halk daha çok süpürge imaliyle uğraşır ve bunların gelirleriyle geçinmeye çalışırdı. Roma devrinden beri süregelen teknecilik ve kalafatçılık mesleğinin icra edildiği sokaklar da buradan Balat'a doğru uzanır giderdi. 1980'lere dek mahallenin dar sokaklarında hâlâ tekne işleriyle uğraşan kişiler bulunmaktaydı. Toplumun bu dar gelirli kesimine ait konutların bulunduğu şirin ve basit sokakların bir kısmı Ayvansaray'da hâlâ varlıklarını korumaya çabalamaktadır günümüzde. Örneğin, Toklu Dede ve Kafesçi Yumni Sokaklarındaki ahşap konutlar oldukça göz alıcıdır, ama durumları pek de iç açıcı değildir.

Genellikle alt gelir grubundan vatandaşların ikamet ettikleri Ayvansaray'ın bu kesimi yakın tarihlerde bitirilmesi beklenen "kentsel dönüşüm projesi" çerçevesinde muhtemelen başka bir kılığa (!) girecektir. Sonuçta bu çalışmanın, mahallenin eski dokusunun görünümünü büyük ölçüde değişime uğratacağı açıktır. Fakat beri yandan da Ayvansaray Mahallesi'nin, özellikle kara surlarıyla Haliç surlarının birleştikleri bölgenin iç kısmında kalan Toklu Dede yerleşiminde otantik tarihi doku büyük sorunlar yaşamaktadır ve uzun yıllar boyunca buralara hiç el atılmamış, adeta eskiyerek yok olma noktasına gelen ahşap konutların kendiliğinden çökme aşamasına gelmeleri beklenmiştir.

Şimdilerde burada yapılan ve "dönüşüm" diye adlandırılan proje, aslında bir "gentrifikasyon", yani "soylulaştırma" çerçevesinde sosyal yaşam biçiminin ve çevrenin fizikî dokusunun değişime uğratılması anlamına gelen çalışmaları kapsamaktadır. Dahası, harap halde de olsalar, geriye kalan birkaç tarihi ahşap konutun ortadan kaldırılarak, yerlerine villa tipi yeni evlerin yapılması amacına yönelik işlerdir. Fakat, aslında yaşanan en büyük sorun, buralarda nelerin ne amaçla yapıldığının net ve ayrıntılı biçimde kamuya anlatılamamasından kaynaklanmaktadır.

Kafesçi Yumni, Toklu İbrahim Dede gibi, başlı başına tarih aksettiren sokaklarda yaşayan ve bazıları birkaç kuşak buradaki eski evlerde doğup büyüyen, pek çoğu da yaşlı olan insanların bölgeden zorunlu ola-

rak, ya da kendi arzularıyla çıkarılması, kiminin ise nerelere gidecekleri konusunda büyük endişeler içinde olması, Ayvansaray Mahallesi'nin Toklu Dede yerleşimindeki sorunları daha da karmaşık hale getirmektedir. Burada uygulanan yenileştirme çalışmalarını eleştirmeden önce, şüphesiz ki düşünülmesi gereken bazı noktalar da vardır.

Öncelikle şunun anlaşılması lazımdır; eğer, bölge olduğu gibi, hiç elden geçirilmeden salaş halde bırakılsaydı, buradaki evlerin hiçbirinin ömürleri daha uzun olamayacaktı. İyileştirilmeleri konusuna gelince, yıllardır yazgılarına terk edilip, umursamazca çökmelerine göz yumulan çok önemli tarihsel mirasları ve Toklu Dede'deki iyice perişan hale gelmiş eski konutların müdahale ile ayağa kaldırılması da pek mümkün görünmemektedir.

O halde ne yapılacaktı?.. Ya da yapılacaksa, neden bunca zaman beklenilip, tarihi konutların bu derece harap olmasına göz yumuldu?.. Düğüm, işte tam bu noktada çözülüyor: Zavallı hale düşmüş bu evlerin büyük ihmalkârlıklar ve umursamazlıklar sonucunda artık "biraz daha beklemek" için zamanları kalmamıştı. 2013 Nisan'ında şantiye alanını ziyaret ettiğimde, ahşap evlerden birinin tahtaları rüzgârdan sallanıyordu ve gözümün önünde bir tarafı aniden yıkılıvermişti.

Yani kısacası, bölgede yenileştirme yapılmadan önce bu evlerin "tekrar canlandırılması" için vakit artık çoktan geçmiştir. Yılların tahripkârlığının bu denli acımasız olduğu bilindiği halde, burada hiçbir şeye el atmadan, hiçbir iyileştirme projesi üretmeden geçirilen bunca "uzun zaman", işte sonunda yapacağını yapmıştır. Aslında burada bir sorumluyu ya da sorumluları aramak gerekiyorsa, "Bu kadar zamandır neredeydiniz?" sorumuzun yanıtını verebilecek birilerinin karşımıza çıkmasını arzu etmek de bizim en doğal hakkımızdır.

2013'ün ilk aylarından itibaren bu tarihi mahallede yapılan çalışmalarda uygulanan ilk iş, artık bakımsızlıktan ve geçmiş yıllar boyunca süregelen unutulmuşluklarından dolayı çökme noktasına gelmiş ve sayıları yirmiyi bile bulmayan tarihi ahşap evlerin yıkılması olmuştur. Yalnız burada belirtmem gereken bir husus şudur; Ayvansaray'ın Toklu Dede yerleşiminde yapılan çalışmalarda, Sulukule örneğinde olduğu gibi, bu eski evlerin yerine "daha çağdaş görünümlü yeni evler"in değil, "aynılarının" inşa edilmesi ve bunların aralarından geçen eski sokak güzergâhları ne şekilde ilerliyorsa, yeni sokakların da eski dokuya benzer biçimde yeniden biçimlendirilmesi gerekmekteydi.

Bu olgular ışığında belki de ilk yapılması gereken iş, yukarıda belirttiğim bu iki sokağın kesiştiği köşede ve Haliç surundan birkaç metre geride 1930'lara, 40'lara dek yerinde görülebilen Aya Tekla

Kilisesi'nden devşirilmiş ünlü "Toklu Dede Mescidi"ni yeniden inşa ederek, hiç olmazsa büyük hatırasını ve önemini günümüzle buluşturmak olmalıdır. Bu tarihi "kilise-cami" 1915'te askerlerin kullandığı bir mekândı. O yıllarda Toklu Dede'nin kabrinin üzeri kiremit bir çatıyla kaplıydı ve yanında da aynı tip çatısıyla Aya Basileos Ayazması görülürdü. Aya Tekla Kilisesi'ni ilk olarak 829-842 arasında görev yapan İmparator Teofilos'un kızı Thekla'nın yaptırdığı sanılmaktadır. Bu kiliseyi sonradan İsaac Komnenos yenilemişti.

Haliç surlarıyla kara surlarının birleştiği noktanın hemen dışında ve az gerisinde surlara bitişik halde duran Muhammed el-Ensari Türbesi, vaktiyle İstanbul'un en çok tanınan ve ziyaret edilen uhrevi mekânlarından biriydi 2. Mahmut'un onarttığı bu makamda yatan El-Ensari, 7. yüzyıldaki Arap kuşatmasında şehit olan Sahabelerdendir.

Kısacası, yılların ihmalkârlığına ve bunun doğurduğu büyük sorunlara sahne olup, tarihi özelliği perişan duruma gelen Toklu Dede yerleşiminin, en azından bu biçimde yeniden ayağa kaldırılması işlemleri, unutulma sürecinin devam ettirilerek geriye kalan birkaç eski yapının da tamamen ortadan kalkmasını engellemesi açısından kuşkusuz ki daha mantıklı bir çözüm olarak belirginleşmektedir.

Batı surlarındaki ünlü Anemas Zindanı (Yakın tarihlerde onarımı sürüyordu), kara surlarıyla Haliç surlarının birleşme noktasına çok yakındır ve 13. yüzyılda imparatorluğa başkaldıran Arap asıllı asker Mikael Anemas'tan adını almıştır. Çünkü Anemas, yaptıklarının bedelini bu ürkütücü zindana kapatılmakla ödemişti. Bu zindandan Haliç'e dek olan sur bölümleri iki sıra halinde inşa edilmiştir. Dış sıra 9. yüzyılda 5. Leon'un yaptırdığı bir bölümdür ve Roma İmparatoru Leon, bunları 7. yüzyılda iç taraftaki surları inşa ettiren Heraklios'un eski duvarlarını güçlendirmek için ördürmüştü.

İçindeki dehlizlerin boyunun 60 metreyi bulduğu zindanın terası üzerinde duran ve Mimar Sinan'ın son eserlerinden olan İvaz Efendi Camisi, mahallenin 16. yüzyıl sonlarından kalan en güzel camisidir. 1586'da ölen İvaz Efendi, İstanbul kadılığı yapmış, "Hidaye" ve "Tefsir-i Beyzavi" adlı eserleri yazmış önemli bir zattır.

Biraz daha aşağıda Haliç'e doğru Dervişzade ve Ahmet Rufai Sokaklarının buluştuğu yerde haziresiyle birlikte duran ve son zamanlarda bütünüyle yeniden yapılan Emir Buhari Dergâhı, 1516'da ölen Nakşi şeyhi Ahmet Buhari'nin torununun eşi Şeyh Muslihiddin Mustafa tarafından 1648'de yaptırılmıştı. Bunun karşısında da 1846'da onarımdan geçirilen 16. yüzyıl eseri Hançerli Sultan Hamamı durur. Blakernai Sarayı surlarının bu hamam civarına dek geldiği bilinir. Vaktiyle bu hamamın yanında aynı isimli bir bostanlıkla bir de

kahvehane dururdu. Hançerli Sultan adıyla bilinen hanım sultan, 2. Beyazıt'ın torunu ve Veziriazam Çandarlı İbrahim Paşa'nın oğlu Mehmet Bey'in eşidir. 1532'de ölen Hançerli Sultan'ın konağı da buralarda idi.

Bu çevrede nispeten korunabilmiş olan tarihi dekoru en çok zedeleyen olgular, asfalt zeminli bazı sokaklar üzerinde, yapımlarına nasıl izin verildiği anlaşılmayan yüksek beton binaların sakil görümleriyle, ayrıntılarda belirginleşen özensizliktir. Böylesine önemli bir tarihsel alanda, eski dokunun "santimetresi" bile dikkatle ve özenle korunmalı, çevresindeki yapı karakterleri de bu bölgenin tarihi özelliğine aykırı olmamalıdır.

Ayvansaray sırtlarından Haliç kıyılarına doğru yayılan, ama şimdi yerinde olmayan ünlü Blakernai Sarayı'nı ilk olarak 5. yüzyılda yaşamış Roma İmparatoru Marcian'ın (Fatih-Kıztaşı'nda sütunu olan) eşi Pulşeria inşa ettirmişti. Bu saraya ait bir bölüm olduğu düşünülen Tekfur Sarayı (Türkler "Tekir Sarayı" derlerdi) daha güneyde ve Şişhane Caddesi'nin (Bu caddenin ismi yanlış olmalıdır ve doğrusu "Şişehane"dir. Çünkü, Tekfur Sarayı bir dönem Osmanlılarca "Şişehane" adıyla kullanılmakta, burada şişe-cam imalatı yapılmaktaydı, cadde de adını bu "Şişehane"den almıştı) üst tarafında, surlar üzerindeki Eğrikapı mevkisindedir. Hayli heybetli bir Roma eseri olan saray, bu uygarlığın dünyaya miras bıraktığı abidevi görünümlü yapı olması nedeniyle de Yarımada'nın en değerli eserlerinden biridir. İç alanı henüz gezilememesine karşın dıştan doyasıya seyri de yeterli olabilmektedir.

Tekfur Sarayı, Osmanlı'nın çeşitli dönemlerinde başka başka işlevlerde kullanılagelmiş ilginç bir yapıdır. Hayvanat bahçesinden, çini imalathanesine, yukarıda söz ettiğim gibi şişe-cam yapımından, uygunsuz işlerin (!) görüldüğü "ıssız bir kalıntı"ya dek, bu saray çok heyecanlı öykülere ev sahipliği yapmıştır. Yakın tarihlerde, bunun yan tarafındaki boş arsada pazar günleri açık bir "kuş pazarı" kurulmaktaydı. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda yüzyıllardır üstü açık olarak duran Roma sarayı kalıntısının çatısı kapatılmıştır. Tekfur Sarayı'nın bundan böyle, sergi ve konferanslara ev sahipliği yapması planlanmaktadır.

Blakernai Sarayı'nı Roma imparatorları olasılıkla 11. yüzyıldan itibaren resmi ikametgâh olarak kullanmaya başlamışlardı. İstanbul fethedildiğinde son imparator 11. Konstantin burada oturuyordu. Fatih de Edirne'ye dönmeden önce bu sarayda kısa bir süre kalmıştır. En parlak devrini 12. yüzyılda Komnenoslar döneminde yaşayan saraya ait Blakernon Kilisesi ve Ayazması ise daha aşağıda ve sahile

yakın Toklu Dede yerleşimindedir. Günümüzde serbestçe ziyaret edilebilmektedir.

12. yüzyıl tarihçisi ve rahibi "Odo de Deui" bu saray için şöyle demişti, "Dışı eşsiz güzellikte, ama içini tarifte sözcükler yetersiz kalır. Boydan boya altın ve renkli mermerlerle döşeli zeminlerde en pahalı malzemeler kullanılmış..." Sarayın "Azize Meryem Kilisesi"nin duvarlarındaki İsa'nın hayatına ait şaheser resimler, 8. yüzyıldaki "İkonaklazma" hareketleri sonucunda muazzam güzellikteki kuş ve meyve resimleriyle değiştirilmiştir.

Dolayısıyla, Ayvansaray Mahallesi'nin yer aldığı bölge, aynı zamanda Doğu Roma imparatorluk sarayına da ev sahipliği yapan çok önemli bir tarih alanıdır. Bu saray, kara ve Haliç surlarının birleştiği kesimin iç kısmında çok geniş bir yamaca oturuyordu. Saray, 11. yüzyıldan ve 1. Aleksios'tan sonra Konstantinopolis'in imparatorluk sarayı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu Roma sarayına ait olup 19. yüzyılda yeniden inşa edilen ve ayazmasıyla ünlenen Blakernon Kilisesi'nde eski zamanlarda Hz. Meryem'e ait kutsal kuşak (maforion) "rölik" (kutsal emanet) olarak muhafaza edilirdi. Bölgenin ve sarayın adı olan "Blakernon"un, vaktiyle bu yörede yetişen yabani bir nane türünden, ya da Haliç'in bereketli sularının balıklarından birinin adından türediği iddia edilir. Bununla beraber, eski bir Trakya liderinin (Blakernes) bu isimle anıldığı ve belirsiz bir zamanda bu bölgede bulunduğu da Ayvansaray'ın ünlü Roma sarayı ile ilgili kanıtlanmamış söylentiler arasındadır.

18. yüzyıldan ve Sultan 3. Mustafa döneminden kalan Adilşah-Hatice Sultan Camisi, Tekfur Sarayı'nın karşısındadır. Adilşah, 3. Mustafa'nın eşlerinden biriydi. Hatice Sultan da bunun kızıdır. Cami, bir Roma kilisenin temeli üzerine inşa edilmiştir. Yakınında ve duvarlar içindeki mezarlık alanı Nalıncı Dede Mezarlığı diye tanınır. Adilşah Camisi'nin az güneyinde ve kara surlarının hemen iç kısmındaki caddeye de adı verilen Fatih dönemi eseri Hoca Çakır Camisi, Roma ve Osmanlı'yı bu ilginç mekânda aynı kadraj içinde sunan kadim bir kültür mirasıdır. Caminin orijinali 1950'lere kadar ulaşmayı başarabilmişti. Ama sonradan yıkıldı ve 1987'de yeniden yapıldı. Hoca Çakır Caddesi'nin surların karşısına denk düşen doğu kısmındaki evlerin çoğu basit "kondu" tipi yapılardır ve bu görünümleriyle surlarla birlikte "tarihi bir kartpostal" oluştururlar. Aynı bölgedeki sur hücrelerinden birisi şimdilerde "doğrama atölyesi" (!) olarak değerlendirilmektedir. Buradan itibaren Ayvansaray içlerine doğru inilirken Avcı Maslağı Sokağı'nda sahabeden Hz. Şube'nin kabri ve bunun yanında Fatih'in avcıbaşılarından Mehmet'in 1953'te yapılan mezarı görülür.

Ayvansaray'ın en değerli kültür hazinelerinden biri olan ve Haliç kıyısının az iç tarafında kalan Hazret-i Cabir Camisi, 2. Beyazıt'ın sadrazamı Koca Mustafa Paşa tarafından, 458 yılında Kanditos ve Galvios isimli iki ermiş tarafından Hazret-i Meryem'e ait elbisenin içinde korunması için yapılmış Roma kilisesinden (olasılıkla Petrus-Paulus) 1490'da devşirilmiştir. O ermişler Kudüs'ten buraya dönerlerken kutsal elbiseyi Galileli bir kadının evinde görüp tanımış ve yanlarında İstanbul'a getirmişlerdi. Arap ordularıyla İstanbul'un fethine gelen Hazreti Cabir ise, 7. yüzyılda yaşamış ve Peygamber'in yanında pek çok savaşa katılmıştır. İç mekândaki görkemli sandukası her gün Müslümanlarca hayranlıkla ziyaret edilir.

Caminin tam karşısındaki çeşmeyi ise 1692'de Şatır Ahmet Ağa yaptırmıştır. 20. yüzyılın başlarına dek bu cami çevresinde "Hazret-i Cabir Bostanlığı" görülürdü ve civarda Ayvansaray'ın sakin ve sessiz, kıvrımlı sokaklarıyla, bunların kıyısına sıralanmış ahşap konutlardan başka bir şey yoktu. Caminin arkasındaki Mustafapaşa Bostanı Sokağı'nın yanında da bu külliyeye bağlı Koca Mustafa Paşa hamamı dururdu. Buna, Ayvansaray hamamı da derlerdi.

Mahallenin ünlü eserlerinden olan ve son zamanlarda yenilenerek İstanbul kültürüne katılan Emir Buhari Dergâhı'nın çevresindeki bazı binaların çirkin görüntüleri, ne yazık ki zaten sayıları bir hayli azalan eski kültür varlıklarını gölgelemektedirler. Bu görüntülerden bir diğeri, daha doğudaki Ebu-Zer Gufari Camisi'nin tam arkasındaki duvarlar üzerine kondurulmuş ve tuğla-briket karışımı yüzeyleriyle oldukça sırıtan yapılaşmalardır.

Caminin adını taşıyan ve İslam tarihinde "beşinci Müslüman" olarak tanınan Ebu-Zer'in asıl adı Cüneb bin Cünane idi. "Ebu-Zer" unvanını Peygamber ona bizzat vermiştir. 652 yılında ölen Gufari'nin bu ismi ise bağlı olduğu "Gıfar" kabilesinden gelir. 1716'da Sadrazam Şehit Ali Paşa tarafından yaptırılan eser, paşanın gördüğü bir rüya üzerine inşa edilmiştir. Esasen Ebu-Zer'in mezarı burada değil, Medine'ye 5 km. uzaklıktaki Rebeze'dedir. Ayvansaray'daki cami alanı ise onun "makamı" olarak kabul edilir. Eseri, 1812 yılında 2. Mahmut'un validesi Nakşidil Sultan onartmıştır.

Cami çevresindeki, Pazarcık, Yatağan Hamamı ve Hacı Arif Sokaklarında görülen alçak yapı karakterli basit evler, parke taşlı zeminler, "balkondan balkona asılan çamaşırlar", mahallenin sosyal doku karakterini en iyi yansıtan unsurlardır.

Haliç'e çekilen eski Galata Köprüsü'nün tam karşısına denk düşen setlerde yer alan bu sokakların çoğu dik yokuşlardır. Buradaki eğri büğrü bir güzergâh şeklinde ilerleyen Molla Şakir'de ve Demirci

Hasan Sokağı'nda konutlar daha da basitleşmekte, ama beri yandan bu yapılaşma, çevrenin sosyal yaşamıyla tam olarak örtüştüğünden, "çevre-insan ilişkisi" yönünden Ayvansaray'ın bu kesimindeki geleneksel doku iyi seviyelerde korunabilmektedir. Örneğin, unuttuğumuz değerlerimizden olan ve özellikle İstanbul akşamüstlerinde mahalle kadınlarının mutluluk aksettiren yüzleriyle, evlerinin kıyısındaki kaldırımların üzerinde bir arada toplanıp gülüştükleri, dedikodu yaptıkları geleneksel "kapı önü sohbetleri", İstanbul'un pek çok "varlıklı" semtlerindeki kadınları "kıskandıracak" düzeydedir.

Buradan, bir kısmı merdivenli yokuşlar olan dik sokaklarla "Püsküllü Caddesi"ne inilince, yüksek ve çirkin görünümlü binalar arasındaki "güzel" tasarlanmış bir parkın kıyısında Mimar Sinan eseri Ferruh Kethüda Camisi ile karşılaşılır. Balat merkezinin yakınında bulunan ve iç mekânı Tekfur Sarayı'ndaki 18. yüzyıl çini imalathanesinin çinileriyle döşenen 1562 tarihli Ferruh Kethüda Camisi, aynı zamanda Osmanlı devrinde İstanbul'un önemli bir mahkemesine de tanıklık ederdi. Zaten, caminin önünden geçen "Mahkemealtı Caddesi"nin adı bu tarihi gerçeği tam anlamıyla yansıtmaktadır. Ferruh, 16. yüzyıl sadrazamı Semiz Ali Paşa'nın kethüdasıydı.

Beri yandan mahallenin bu kesimdeki pek çok beton binanın boyu, sözünü ettiğim daha gerideki otantik sokaklarda yer alan konutlardan çok daha farklı şekilde aniden yükselmekte ve buna paralel olarak da yüzeyleri "çirkinleşmekte"dir. Eski dönemlerin ünlü "Balat Çarşısı" da, Ayvansaray Mahallesi'nin, doğudan komşusu olan Balat Mahallesi ile sınır oluşturduğu Hızır Çavuş Köprübaşı Sokağı'nın yanındaki "Leblebiciler" ve "Lavanta" Sokaklarında yer alır.

Daha iç tarafta, Albayrak ve Eğrikapı Fırını Sokaklarının birleşme yerinde, El-Gufari Camisi'nin arka tarafında normalden büyük boyda bir çeşmenin (Ağaçlı Çeşme) yer aldığı sokak dokularındaki bazı kârgir konutlar Ayvansaray'ın tipik özelliklerini yansıtması açısından ilginçtir. Eskiden bu çeşmenin gerisindeki Hançerli Hamamı yakınında, geniş bir bostanlığın kıyısında "Şeyh Salih Efendi Tekkesi" görülmekteydi. Yaklaşık şimdi aynı yerden ve Emir Buhari Dergâhı yakınından "Mahkeme Külhanı Sokağı" geçer.

Mahallenin "gözbebeği" Tekfur Sarayı yakınındaki Hacı İlyas (Yatağan) Camisi, Yatağan Hamamı Sokağı'nın kıyısındadır ve aynı isimli tarihi hamam da burada yer alır. Bu sokak çevresindeki konutlar çok daha basit yapılıdır ve buralarda düşük gelirli vatandaşlar barınırlar. Hacı İlyas 2. Mehmet'in topçularındandı. Ama Kanuni devrinde buralarda yaşayan Yatağan Dede'nin çeşmesinden dolayı eski cami ve hamam da dedenin ismiyle anılmıştır.

Caminin hemen aşağısında ve sahil yoluna adı verilen Mürsel Paşa Caddesi kıyısındaki Yusuf Ambari Camisi'nin ilk yapılışı Fatih devrinde ve 1465 yılındadır. 1766 depreminden sonra yenilenen eserin kıyısındaki çeşme ise Hafize Hatun'un 1828 tarihli hayır eseridir. Daha gerilerde mahallenin iç kısımlarında, Püsküllü Caddesi'ne açılan Hacı İsa Mektebi Sokağı kıyısındaki Hacı İsa Camisi'ni ise Fatih'in sancaktarı İsa yaptırmıştı. Vaktiyle caminin kıyısında aynı isimde bir sıbyan mektebi dururdu. Şimdilerde buradaki bir sokakta sadece adı yaşamaktadır. Yanındaki çeşme Kanuni'nin kürkçübaşısının bir hayır eseri olduğu için, Hacı İsa Camisi'ne Kürkçübaşı Camisi de derler. Eskiden bu caminin az üst tarafındaki Hacı Rıza Efendi Sokağı'nın (Bu sokak günümüzde de aynı isimle varlığını sürdürür) batı tarafında bostanlık bir arazi bulunuyordu. Şimdilerde ise yaklaşık aynı mekân "Verem Savaş Dispanseri"ne ev sahipliği yapmaktadır. Esnaf Loncası Caddesi'ne yakın Sinan Ağa Sokağı da bu adını, eski bir çeşmenin 1892'de Sinan Ağa tarafından yenilenmesinden sonra almıştır.

Bu çevrede eski asırlarda Rum, Ermeni, Musevi ve Müslüman cemaatler neredeyse iç içe yaşarlardı. Sinagogların, camilerin, ve kiliselerin birbirlerine çok yakın mesafelerde bulunuşu bu ilginç durumu gözler önüne seren bir olgudur. Musevilerin Balat'ta çeşitli cemaat kolları bulunurdu. Patak, Haşune, Samurkaş gibi kollarla geleneksel sosyal yaşamlarını sürdüren Musevi cemaatinde Kastilya lehçesi konuşan Seferad Yahudileri önemli yer tutardı. Bunlar İstanbul'daki Romanyot kolu ile birlikte toplamda sayıca kalabalık bir Musevi nüfusu oluşturmuşlardı.

Musevilerin sinagoglarında görülen yapım tarihleri gerçekten de şaşırtıcıdır. Beş binlerle başlayan tarihler ilk görüşte algılanamaz. Çünkü, Yahudi takvimine göre "başlangıç tarihi" 3761 yılına dayanır. Örneğin, Lapçacılar Sokağı'da hareketli bir çarşının kenarındaki Yanbolu Sinagogu kapısında 5655 tarihi vardır. Bu rakamlardan 3761 çıkarıldığında bulunan 1894 yılı, sinagogun inşa tarihini gösterir. 19. yüzyıldan olan Yanbolu ve az gerisindeki Ahrida Sinagogları bu çevredeki yoğun Musevi cemaatinin varlığını kanıtlamaktadır. Ahrida, 17. yüzyıldaki yangında harap olduktan sonra 1690'ların sonlarına doğru yeniden inşa edilmiştir. Aynı yüzyılda ortaya çıkan ünlü Yahudi dönmesi Sabetay Sevi'nin bu sinagogda vaazlar verdiği bilinmektedir.

Musevi cemaatinin 1858'de yaptırdığı Or-Hayim Hastanesi o yıllarda küçük bir ev görünümündeki binada iş görüyordu. Şimdiki Or-Hayim ise, 1898'de hizmete girmiştir. Haliç surlarının bitiş noktasına yakın konumda ve sahildedir. Balat Musevi Hastanesi adıyla da bilinen sağlık kurumu bu pozisyonuyla Balat Mahallesi'nde değil,

Ayvansaray sınırlarında kalmaktadır. Balat ve Hasköy çevresindeki yoksul insanların sağlık hizmetleri için kurulan hastanenin mimari üslubu çok güzeldir. Vaktiyle hastanenin bulunduğu arazinin deniz kıyısı "Aslan İskelesi" adını taşırdı. Meyhaneleri ve batakhaneleriyle de ünlenen Ayvansaray'ın Lonca Mahallesi'ndeki, sahiplerinin Musevi olduğu Ayvalı ve Yavaşko gedikli meyhaneleri sadece bu semtte değil, bütün İstanbul'da bilinirdi.

Ayvansaray Mahallesi'nin çok değerli, aynı ölçüde de eski eseri olan ve Fatih yahut da oğlu Beyazıt zamanlarından kaldığı düşünülen Balat Çavuş Hamamı, Ferruh Kethüda Camisi'nin çok yakınındaki Çavuş Hamamı Sokağı'nın kenarında ve hâlâ çalışır durumdadır. Bu sokağın Haliç surlarına açıldığı bölge, sur üzerindeki kapıdan dolayı eski yıllarda "Balatkapı" diye bilinirdi. Hayli renkli ve hareketli tarihi Balat Çarşısı da bu çevrede yer alıyordu. Çarşı bugün de, eskisi gibi olmasa bile, Düriye, Lavanta ve Leblebiciler Sokakları çevresinde kısmen varlığını sürdürmeye çalışmaktadır.

Dört ayrı cemaatin asırlar boyunca iç içe, yaşam sürdükleri Ayvansaray Mahallesi'nin Balat kesiminde bu cemaatlere ait mabedleri birbirlerine yakın mesafelerde izlemek gerçekten de şaşırtıcı ve o ölçüde de heyecan verici olur. Osmanlı döneminde egemen Müslüman ahalinin ikamet ettiği mahallelerle yan yana konuşlanmış en önemli cemaat Ortodoks Rumlardı. Bunlara ait Aya Dimitrios Kanobu ve Aya Balinou Kiliseleri mahallenin kuzeyine doğru, Mahkemealtı Caddesi ve sahilden geçen Ayvansaray Caddesi çevresinde yer alırlar. Dimitrios Kanobu Kilisesi ilk olarak 13. yüzyılda yapılmıştı. 1497'den 1601'e dek Rum Patrikhanesi, 1835'te yeniden yapılan bu kilisede iş görmüştür ve 1601'den sonra Fener'de şimdiki yerinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Osmanlı yönetiminin istediği şekilde yüksek duvarlar içinde, dışarıdan fazla görülemeyen konumda inşa edilen bu kiliselerin bugün görülen yapı tasarımları genellikle 19. yüzyılda oluşturulmuştur. Mahkemealtı Caddesi'nin iç tarafında duran Balinou Rum Kilisesi ise ilk kez 16. yüzyılda inşa edilmiş olmasına karşın şimdiki yapısı 1870'lerdendir. Burada beş ayrı tarihe ait onarım kitabeleri bulunur ve bunların sonuncusu 1912'dendir.

Bir diğer Rum kilisesi ise, surlar üzerindeki Eğrikapı'dan girilince Kandilli Türbe ve Tandır Sokakları arasındaki Haliç'e doğru hafif eğimle inen arazide görülen Panayia Suda Kilisesi'dir. 1816'da yenilenen mabet, Roma devrinde delilerin kapatıldığı manastıra ait bir kilise idi. Kiliseden aşağıya inildikçe Ayvansaray'ın basit konut tiplerinin sayısız örnekleri ile karşılaşılır. Önceki satırlarda da değindiğim gibi, genellikle yoksul ailelerin ikamet ettiği bu sokakların tarihi hüviyeti kendini apaçık hissettirir. İvaz Efendi Camisi'ne doğru çıkan kıvrımlı

dar yolların kıyısındaki çoğu virane gibi duran bahçeli evlerin yeşillikler içindeki görünümleri, yakınlarındaki harap olmuş Roma surlarıyla sanki kader birliği etmişler gibi hüzünlü bir çerçeve oluştururlar. Kara surlarına bitişik Pastırmacı Çıkmazı, vaktiyle burada duran aynı isimli küçük bir mescidden adını almıştır. Kandilli Türbe Sokağı'nın ismi ise, yine bir Arap Sahabesinin, sokağın dibinde halen ziyaret edilebilen türbesinden gelir.

Primitif görünümüyle Kandilli Türbe Sokağı çevresi, geçmiş günlerin Yarımadası'na ait fizikî doku karakterini oldukça yüksek düzeyde yansıtabilen bir potansiyele sahiptir. Ama gerçek şu ki, Ayvansaray gibi yüksek tarihi değeri olan bir mahallenin "eski" görünümünü bütünüyle ayağa kaldırabilme girişimi bir "düş"ten öteye gidememektedir. Sadece bazı eski eserleri onarmakla iş bitmiyor. Öncelikle sevmek gerekir, şehri sevmek, ona sahip çıkmak gerekir. İstanbulluların bu sevgiyi doyasıya paylaştıklarını ve bunu yansıtabildiklerini, şehri anlayabildiklerini, yeterli düzeyde koruyup kollayabildiklerini içtenlikle söyleyebilmek mümkün müdür? Çok geniş kitlelerce, yaşadığımız şehrin büyüleyici geçmişinden hiç haberimizin olmaması, ne büyük ACI!.. Hatta, ne kadar büyük bir UTANÇ!..

Bu pencereden bakıldığında, Fatih Sultan Mehmet'in "koyun otlatılmasını" bile yasakladığı tarihi Okmeydanı çayırlığının, günümüzde çok biçimsiz ve ruh karartıcı nitelikteki çirkin beton binalarla, gecekondularla doldurulmasını da, bir "hurdacının" deposunda (!) Sultan 3. Selim'e ait bir "nişantaşı"nın bulunmasını da, normal karşılayabiliyor insan!.. Veya, koskoca Ayasofya'nın tarihi işlevine hiç uymayacak şekilde yaptığımız beyaz iç mekân ışıklandırmasını, ortamın mistik havasına uymadığı için bir film çekimi sırasında loş sarı ışık veren ampullerle değiştiren Amerikalı sinema oyuncusunun bu davranışından hâlâ bir "ders çıkaramamamızı" da!..

Ermenilere ait Surp Hıreştagebet Kilisesi, Ayvansaray Mahallesi'nin doğu sınırına yakın yerde, Düriye Sokağı'nın ucunda ve Kırımlı Aslanbey İlköğretim Okulu'nun karşısında yer alır. Eskiden bu muhit, "Bulgariye" adıyla bilinirdi. Cebrail ve Mikail meleklerine adanmış bu Ermeni kilisesi 16. yüzyılda, ya da daha büyük olasılıkla 17. yüzyılda yapılmıştı. Söylenceye göre, Draman taraflarındaki Sen Nikola mabedi "Kefeli" adıyla 1628'de cami olunca (şimdi de aynı isimli camidir), burasını Ermeni kilisesi olarak değerlendiren cemaate de Surp Hreştagebet'i kullanma izni verilmişti. İstanbul'daki önemli mabetlerden olan Hreştagebet'in karşısında duran 1866 tarihli eski bina, bir dönem "sabun imalathanesi"olarak kullanılmıştır. Ermeni cemaati için çok önemli ve oldukça büyük bir kilise olan Hreştagebet'in demir

kapıları, 1. Mahmut devrinde Topkapı Sarayı'nda yapılan bir inşaat sırasında ele geçen 727 yılından kalma kapılardır. Saray demircisi bunları satın alıp Ermeni kilisesine vermiştir.

Ayvansaray ile Balat mahalleleri sınırına yakın ve Yıldırım Caddesi ile sahil yolu olarak Balat'a doğru ilerleyen Mürsel Paşa Caddesi arasındaki 1855 tarihli Aya İoannis Kilisesi de Rum cemaatine ait bir mabettir.

Ayrıca Rumların kara surlarına paralel uzanan ve Tekfur Sarayı civarındaki Şişhane (Şişehane) Caddesi yakınındaki Aya Panaghia Suda Kilisesi, Draman'a doğru Musevilerin İstipol Sinagogu kalıntıları, Ayvansaray Mahallesi sınırlarında farklı gayrimüslim ahalinin ne ölçüde yaygın olarak yaşam sürdüğünü kanıtlayan eserlerdir. Bunlarla birlikte mahalledeki Osmanlı eserleri de hemen hemen aynı yoğunluktadır. Bunlardan biri, Edirnekapısı'ndaki Kariye Müzesi yakınında ve eski Avcıbey Mahallesi içinde duran Fatih devrinden Hamami Muhyiddin Camisi'dir. Vakıf kaydı 1501 olan mabedin bulunduğu yer aynı zamanda şimdiki Dervişali Mahallesi ile de sınır oluşturmaktadır.

Edirnekapısı'ndan Haliç'e doğru inen Salmatomruk Caddesi'nin Ayvansaray Mahallesi içindeki devamı olan Paşa Hamamı Caddesi'ne açılan Hasan Hüseyin Yokuşu, bu adını, Hasan-Hüseyin Camisi'nden almıştır. Aynı zamanda "Kasım Günani Camisi" adıyla da tanınmaktadır. Hasan ve Hüseyin, Arap kuşatması sırasında Hz. Eyüp'ün yanında savaşan iki sahabe idiler. Şehre girip buralarda şehit edildikleri yahut da Romalıların izniyle Konstantinopolis'te yaşadıkları sırada ölüp aynı yerde gömüldükleri rivayet edilir. Kasım Günani, Fatih devrindeki hocalardandı. Camisinin arka tarafında da sahabeden Cafer bin Abdullah'ın kabri görülür. Kasım Günani Camisi üç yolun buluştuğu bir meydancık köşesinde bulunduğu için halk arasında "Meydancık Camisi" ismiyle de anılır.

Mahallenin üst taraflarındaki Ulubatlı Hasan Sokağı çevresinde görülen Aya Panaghia Hançeriotissa Rum Kilisesi (18. yüzyılda apsisindeki Meryem ikonasına bir meczubun sapladığı hançerden dolayı bu isimle anılmaktadır ve temsili hançer şimdi de Meryem ikonasının göğsünde durur), mahallenin merkezine doğru Odunyarıcızade Camisi ve sağındaki çay bahçesinden (şimdi Molla Aşki Kültür Parkı) nefis bir İstanbul manzarasının seyredildiği Fatih devrinin şairlerinden olan Molla Aşki'nin küçük camisi, Ayvansaray'ın önemli kültür ve tarih miraslarıdırlar. Molla Aşki, devrinde yaşayan meslektaşları tarafından pek sevilmez, hatta biraz da kıskanılırdı. Bu kişiler Molla Aşki'nin aslında iyi bir şair olmadığını ileri sürerler, "Aşkıya tali'ine ışk olsun. Gerçi nazmun köti, sitaren iyi" derlerdi. Buna karşın 2. Mehmet, yine de

Aşki'yi severdi. Ona "günde yüz akçe" ihsan etmesi de bunun kanıtıdır.

Caminin yan tarafındaki güzel parkın kıyısında birtakım yapı harabeleri görülür. Bunlar "İbiş Paşa Köşkü ve Hamamı"na ait olabilirler. Kuzey yöndeki harap yapı ise meşruta olarak değerlendirilen bir sıbyan mektebi idi. Parkın yanındaki Pastırmacı Yokuşu'nda görülen Odunyarıcızade Camisi 1996'da yeniden inşa edilmiştir. Caminin açıldığı Sultan Çeşmesi Sokağı'nda "Roma işi" oldukları anlaşılan bazı yapı kalıntıları vardır ve 75 numaralı bu viran arsada inceleme çalışmaları yapılmalıdır. Yolun karşısında ise Arap Sahabeden Abdullah el-Ensari'nin kabri durmaktadır.

Molla Aşki Camisi'ne kuzeyden açılan Demirci Kuyu Sokağı'nda iki tabela var ve birinde bu isim "Demirli" olarak yazar. Sokak tabelalarına gösterilen özen konusunda biraz daha dikkatli olmak gerekiyor. Bunun beri tarafındaki Sunullah Efendi Sokağı'nın adı ise, 1552-1612 tarihleri arasında yaşam süren Caferefendizade Hacı Mustafa Sunullah Efendi'den gelir. Bu şahıs Barbaros Hayrettin Medresesi'nde hocalık ve şeyhülislamlık yapmıştır.

Ayvansaray Mahallesi'nin bazı sokak köşelerinde, arsa kıyılarında, yokuş kenarlarında, umulmadık şekilde aniden karşılaşılan Sahabe türbeleri, bölgenin karakteristik yapısını güçlendiren tarihi olgulardır. Sahabeler, Peygamber'i gören, ya da O'nun yanında bulunan kişilerdi. Daha sonraki asırlarda "veli" statüsünde değerlendirilmişler ve Arap kuşatmalarında İstanbul önlerinde yahut da şehir içini dolaşmak maksadıyla Romalılar tarafından başkente kabul edildiklerinde vefat etmişler ve bölgenin çeşitli yerlerinde defnedilmişlerdi.

Esasen bu mahalle ve komşuları olan Balat Mahallesi ile Fener semti, gelecek yıllarda tüm Yarımada'nın en zengin tarihi dekoruna sahip ve en otantik dokuyu yansıtan bölgeleri olma yolunda hızlı adımlar atmaktadır. Yarımada'nın "sivri burnu"nda yerleşmiş olan Sultanahmet ve Cankurtaran mahallelerini "tahtlarından indirme" potansiyeline sahip tarih bölgeler buralarıdır. Bu nedenle Ayvansaray-Balat-Fener (üçü bir yerde) bölgelerinde olumlu yöndeki her türlü girişimin çok iyi değerlendirilip takip edilmesi, cadde ve sokakların zemin dokularında, binaların ön yüzlerindeki renklendirmelerde ve onarımlarda, dar sokakları araçlardan ve asfalttan arındırma çalışmalarında, boş arsaların değerlendirilmesinde, manzara teraslarının oluşturulmasında, yüksek binaların daha alçaltılmasında ve renklendirmelerinde, önemli eserlerin etraflarının azami ölçüde açılıp daha görünür kılınmalarında, çok hassas davranılması ve bütün bu iyileştirme çalışmalarının bir an önce tamamlanması, İstanbullularla bütünleştirilmesi ve kaynaştırılması gerekmektedir.

Ayrıca, Haliç surları üzerinde, Eyüp'e yakın konumda, Ayvansaray Caddesi kıyısında görülen çok harap ve neredeyse çökmek üzere olan Hatice Sultan Sıbyan Mektebi ile yanındaki çeşme yerleşimin önemli eserlerindendirler ve daha fazla yıpranmadan, hatta yok olmadan onarılıp ayağa kaldırılmaları, Yarımada'ya olan vefa borcumuz ve kültürümüz geliştirilmesi konusunda atacağımız adımlar için şarttır. Bazı yayınlarda bu mektebin banisi olan Hatice Sultan'ın "Fatih Sultan Mehmet'in kızı" olduğu öne sürülür ki, bu tamamen yanlıştır. Burada sözü geçen Hatice Sultan, 18. yüzyıl padişahı 2. Mustafa'nın kızıdır ve bu eseri 1711 tarihlidir. Hanım sultanın vaktiyle bu kıyılarda bir sahil sarayı bulunmaktaydı. "Yalı" adında bir de hamamı görülürdü. Bu noktadan Yarımada'ya "Dideban" adı verilen bir kapıdan giriş çıkış yapılırdı.

Esasen iç kısımlara kıyasla mahallenin en çok değişime uğrayan bölgeleri kıyılardır. Mektebin yan tarafındaki Mehmet Ensari Türbesi'nin doğu tarafıyla Ayvansaray İskelesi arasındaki hat mahallenin de Eyüp ile olan sınırını çizer. Vaktiyle bu sınırın Eyüp tarafında ve kıyıda bir un fabrikası ve bazı iş yerleri dururdu. Haliç ve kara surlarının buluştuğu bu noktanın denize doğru olan kısımlarındaki tarihi topoğrafya zamanımızda oldukça değişmiş görünmektedir.

İskelenin yanındaki küçük koyun Haliç'e doğru uzantısının üzerinde yer alan düzlük "Kalafatçılar meydanı" diye bilinirdi. Yan tarafında ise bir gazino vardı. Camiden, kara surlarının iç kısmını takip ederek Haliç yönüne inildiğinde yolun kıyısında Sultan 2. Mehmet'in avcıbaşısı Mehmet'in ve bunun yanındaki Avcıbey Maslağı Sokağı'nın köşesindeki bakımlı hazirede sahabeden Hz. Şu'be'nin kabirleri görülür. Bu sokak, mahallenin en ilginç köşelerindendir ve biraz aşağıdaki Aya Panayia Suda Rum Kilisesi'ne açılır. Bölgenin başka güzel sokaklarından bir başkası ise, İvaz Efendi Camisi yakınında bulunan ve eski Atik Mustafa Paşa Mahallesi sınırlarında kalan Avcıbaşı Sokağı, kıvrım kıvrım ve daralıp açılarak ilerleyen güzergâhı ile pek sevimli durur.

Ayvansaray sahilinde günümüzde "yenileme" adıyla, surların hemen iç tarafında ve Hatice Sultan'ın virane mektebinin arkasındaki ahşap evlerle dolu geleneksel sokak dokularının yer aldığı bölgede "villa tipi" bloklar inşa edilerek, bu tarihi yerleşim tümüyle tarihten silinmiş durumdadır. Üstelik, yapılan villaların bölgenin tarihi dokusuyla uzaktan yakından hiçbir ilgisi bulunmadığı gibi, "yama" gibi duran bu yenileşmelerin Yarımada'nın pek çok yerinde olduğu şekilde, Ayvansaray'ın tarihi merkezini de bütünüyle geçmişten koparıp atmıştır. Sadece Yarımada'nın değil, tüm İstanbul'un en karakteristik tarihi bölgelerinden biri olan Ayvansaray'da, bu tür yenilemeler, aynı sokağın beri tarafındaki eski dokuyla da büyük bir uyumsuzluk sergilemektedirler.

Ayvansaray'ın yeni bina dokusu(!)

Yapılacak işler olarak, özellikle mahalle sokaklarının rahatlıkla gezilebilmeleri için, buralara yığılan araçlardan arındırılması, binalardaki renk ve tip uyumuna son derece dikkat edilmesi, asfalt zeminlerin parkeye dönüştürülmesi, sahil yolundaki trafik akışının yeniden ele alınması ve buradaki lastikçilerin, oto parçacıların ve bölgeyle ilgisi olmayan bazı iş yerlerinin kaldırılması, surların üzerine inşa edilmiş ve zaman içinde harabeye dönmüş çirkin beton yapıların yıkılması, dinlenme mekânlarının ve yeşil alanların çoğaltılması, Haliç kıyısındaki, ünlü kültür adamı "Cemil Meriç"in adını taşıyan alanlara benzer yeni yeşil dokular oluşturulması, "şehir estetiği" kavramlarının her ünitesinin Ayvansaray'da "ince eleyip sık dokunarak" düşünülüp uygulanması gerekmektedir.

7. MAHALLE: BALABANAĞA

Balabanağa, Yarımada'nın Eminönü tarafında ve Şehzadebaşı yakınındaki Vezneciler'in güneyinde yer alan mahallelerinden bir diğeridir. Çevresinde komşusu olan diğer mahalleler ise, kuzeyinde Süleymaniye ve Kalenderhane, batısında Kemalpaşa, doğusunda Beyazıt ve güneyinde de Mimar Kemalettin mahalleleridir.

Balabanağa Mahallesi'ni batısındaki Kemalpaşa Mahallesi'nden ve bu yöndeki Laleli Camisi'nden ayıran yolun adı Fethi Bey Caddesi'dir.

Bu yol kuzeye yönelirken Vidinli Tevfik Paşa Caddesi adını alır ve mahallenin kuzeydeki komşusu Kalenderhane ile buluşur. 1832'de "Vidin"de doğan Tevfik Paşa, çeşitli nazırlıklarda bulunmuş ve 1901'de ölmüş değerli bir Osmanlı devlet adamıydı. Adının verildiği caddenin yeri İstanbul tarihi için çok önemlidir. Zira, Fatih Sultan Mehmet devrinde tesis edilmiş olan Yeniçeri kışlaları bu cadde çevresinde bulunuyordu. Kanuni zamanında bu azametli yapılar Şehzade Mehmet Külliyesi'nin inşası için yıkılmış ve yeni kışla bu kez "Yeni Odalar" adıyla Aksaray-Sofular bölgesine, şimdi de görülebilen Ahmediye Camisi çevresine taşınmıştır. Günümüzde her iki tarihi kışladan da geriye hiçbir şey kalmadığı gibi, bunların sınırlarının kesin tespiti konusunda bile henüz bir fikir birliğine varılamamıştır.

Mahallenin kuzey hattını çizen ve bu yolun aynı yöndeki devamı olan güzergâh ise ünlü Vezneciler Caddesi'dir. Osmanlı devrinde bir tür barut kabı olan "vezne"ler burada imal edilmekteydi. Bu yol da doğuya doğru ilerlerken Darülfünun (Osmanlı devrinde üniversite kurumuna verilen isim) Caddesi adını alır ve Beyazıt Külliyesi'ne gelmeden güneye yönelip, üzerinden hızlı tramvay hattının geçtiği Ordu Caddesi ile birleşir. Dolayısıyla da bu cadde Balabanağa'nın güney sınırını oluşturur.

Görece küçük bir araziye sahip olan yerleşimde İstanbul Üniversitesi'nin 1940'larda Alman ekolü doğrultusunda yapılan heybetli ve de "kaba" görünümlü binalarında yer alan bazı fakülteler bulunmaktadır. Yıkılan Zeynep Hanım konağının yerine Sedat Eldem'in yaptığı Fen-Edebiyat Fakültesi'nin arka girişine açılan Büyük Reşit Paşa Caddesi'nin Şehzadebaşı Caddesi ile buluştuğu yerde ve fakülte binasının tam yanında Marmaray tüneli kazıları sürdürülmektedir ve burada çok değerli Roma kalıntılarına rastlanılmıştır. Bu bölgeler yaklaşık Konstantinopolis'in en gözde semtlerinden "Filadelfion"a denk düşüyordu. Ortaya çıkarılan yapı kalıntıları arasında çeşitli sikkeler de ele geçmiştir. Bu alanda yapılan kazıların sonucunda Vezneciler Metro İstasyonu oluşturulacaktır.

Çevre, genellikle çok dağınık, belirsiz bir karmaşa içindedir ve özensiz bir görüntü sergiler. Çok yoğun bir trafik akışı da bu karmaşayı arttırıcı bir olgu olarak hemen kendini belli etmektedir. Fakültenin önünde ve Beyazıt'a uzanan alt geçidin gerisindeki hayli bakımsız parkta ünlü bilim adamı Ord. Prof. Zeki Velidi Togan'ın (1890-1970) bir büstü durur.

Yine bu çevrede kaybolan önemli eserlerden biri Hakim (Hekim) Çelebi Mescidi idi. Bu eseri Çelebi adına Sultan Süleyman yaptırmıştı. Şimdi artık yerinde olmayan Camcı Ali Camisi de fakültenin karşısın-

daki Vezneciler otobüs durağının arkasındaydı. Ayrıca, günümüzdeki Harikzedeler Apartmanları gerisindeki Kurultay Sokağı'nda da 3. Mustafa Medresesi görülmekteydi.

Mahallenin batı bölümünde görülen ve üniversitenin önündeki Büyük Reşit Paşa Caddesi'ne bağlanan Zeynep Kamil Sokağı, bir zamanlar burada bulunan Zeynep Hanım ve Kamil Paşa'nın muhteşem kârgir konaklarına ev sahipliği yapıyordu. Zeynep Hanım, Osmanlı devrinde Mısır valisi olan ünlü Kavalalı Mehmet Paşa'nın kızıydı ve Kâmil Paşa ile 1845'te evlenmişti. Çiftin, Üsküdar Bağlarbaşı'nda bir hayır kurumu olarak kendi adlarıyla kurdukları bir çocuk hastanesi vardır ve karı-kocanın türbeleri de hastanenin bahçesindedir.

Beyazıt Külliyesi'nin bir bölümü olan ve günümüzde Hat Sanatları Müzesi olarak değerlendirilen erken 16. yüzyıl medresesi, bu mahalle sınırlarında ve doğu yönde yer alır. Bir dönem "Belediye İnkılap Vesikaları Müzesi" olarak kullanılan medresenin girişinin önünde kemerli bir çevre duvarı görülürdü. Etrafı ise 1930'lara dek barakamsı salaş kulübelerle doluydu.

1506 tarihli Beyazıt Külliyesi kurulmadan önce, Süleymaniye, Beyazıt ve Balabanağa Mahalleleri arasında en önemli eserler olarak, 1454-58 tarihli Eski Saray (Saray-ı Atik), 1470-75'lerin yapısı Darphane ve 1470'lerden kalan Hoca Piri Camisi öne çıkar.

Balabanağa'nın diğer önemli eserleri arasında Beyazıt Hamamı'nın (Patrona), özel bir yeri vardır. 1730'da "Lale Devri"ni sonlandıran ve İstanbul'un yakılıp yıkılmasına yol açan ünlü isyanın elebaşısı olan "Patrona" lakaplı Halil, o zamanlar bu hamamda tellaklık yaptığından, asırlar boyu bu nadide eser onun ismiyle anılmıştır. Bugünlerde büyük bir onarım geçiren tarihi hamamın üniversiteye devredilip bir "Osmanlı Hamamı Müzesi"ne dönüştürülmesi düşünülmektedir.

Temel taşlarında devşirme olarak kullanılan bazı Roma eserlerine ait kabartma figürlerin bulunduğu hamamın önündeki kaldırımın kıyısında duran devasa mermer bloklar ise 4. yüzyılın Roma İmparatoru 1. Teodosius'un yaptırdığı olağanüstü güzellikteki "Zafer Takı"na ait parçalardır. Bunların diğer kısımları da yolun karşı tarafındaki kaldırımın üzerinde gelişigüzel serpiştirilmiş şekilde durur. O koca tarihi mermer blokların arasına bırakılmış türlü çeşitli çöplerle birlikte tabi!..

Eskiden bu hamamın arkasında 1758 tarihli Hatice Usta Mescidi (Yahni Kapanı) dururdu. 1956'daki imar faaliyetlerinde yıktırıldı ve yerine elektrik kurumu inşa edildi.

18. yüzyılın diğer zarif eseri 1745 tarihli "Sadr-ı Esbak Hasan Paşa Medresesi ve Sebili", İstanbul'un değerli tarih miraslarından biridir ve tamamen fevkani olarak (yükseltilmiş kat üzerine) yapılmış şehirdeki

tek medresedir. Özellikle sebili harikuladedir. Medresenin önünden geçen Kimyager Derviş Paşa Sokağı'nı (Derviş Paşa 19. yüzyıl ortalarında yaşayan ülkemizin ilk kimya hocası idi) daha çok üniversiteli gençler okula giden kestirme bir yol niyetiyle kullanırlar. Hasan Paşa'nın eski harap olmuş hanı ise (yakın tarihlere dek burada çalı süpürgesi imalatı yapılırdı) Ordu Caddesi'nin karşı tarafında ve Mimar Kemalettin Mahallesi'nin içinde kalmaktadır. Günümüzde kapsamlı bir onarım geçirmiş ve "kafe" olarak hizmete açılmıştır.

Balabanağa Mahallesi'nin güneyinden geçen Ordu Caddesi üzerinde ve Laleli Camisi'nin az doğu tarafında görülen sarı renkli güzel blok binalar erken 20. yüzyılda Mimar Kemalettin Bey'in "Harikzedeler" (yangından kurtulanlar) apartmanı adıyla yaptığı eserdir ve aynı zamanda İstanbul'da beton kullanılan ilk yapı olma özelliğini taşır. O yıllarda meydana gelen büyük yangında evsiz kalan Yarımada ahalisinin bir bölümü bu evlerde ikamet ettirilmişti. 1922'de inşa edilen ve günümüzde otel olarak değerlendirilen bu son derece estetik görünümlü "Harikzedeler Apartmanı"na o yıllarda "Tayyare Apartmanı" da denilmekteydi. Ama tarihi binanın bulunduğu sokağın adı, tabelasında "Harikzade" olarak belirtilmiştir ki, bu tamamen yanlıştır. Bu sözcükteki "zade" ile "zede" arasındaki fark çok büyüktür. Harikzade "yangının oğlu" anlamına geldiği halde, doğrusu olan Harikzede ise yukarıda söylediğim gibi, "yangından kurtulan" anlamına gelir.

Ordu Caddesi - Solda Harikzedeler Apartmanı

İstanbul'un genelinde sokak tabelalarında bu tür yanlış yazılımlara sıkça rastlanmaktadır. Ne yazık ki bu tabelaların isimlendirilmeleriyle ilgili olarak belediyelerin "derslerini pek de iyi çalışmadıkları" açıkça belli olmaktadır.

Fen-Edebiyat Fakültesi arkasında ve Vezneciler Caddesi kıyısındaki Kuyucu Murat Paşa Külliyesi bir 17. yüzyıl eseri olup, özellikle küçük sebili ile göz dolduran bir güzellik sergiler. Günümüzde bu medreseyi üniversite eğitim amaçlı kullanmaktadır. Fakat yapının cadde üzerinde görünen kısmının önünde çeşitli esnaf faaliyet gösterdiği için bu değerli eseri rahatlıkla seyretmek pek olası değildir. Sertliği ile tanınan Murat Paşa, öldürdüğü asileri "kuyulara doldurması" ile ünlenmiş bir sadrazamdı. Şimdi yerinde olmayan Camcı Ali Camisi, işte bu Kuyucu Murat Paşa Külliyesi'nin tam karşısında yer almaktaydı.

Fatih Sultan Mehmet döneminin fetih askerlerinden olan Balaban Ağa'nın, Vidinli Tevfik Paşa ve Büyük Reşit Paşa (Tanzimat Fermanı'nı düzenleyenlerden olan ve 1800'de doğan Reşit Paşa, Sultan Abdülmecit devrinde sadrazamlık yaptı ve 1858'de öldüğünde, Beyazıt Camisi'nin arka tarafındaki köşeli, güzel türbesine gömüldü) caddelerinin kesiştiği yerde ve Kuyucu Murat Paşa Külliyesi'nin biraz güneyinde 15. yüzyılda bir Roma kilisesinden (olasılıkla Kuratoros Manastır Kilisesi) devşirerek yaptırdığı camisi 1930'lara dek buradaki yerinde, o günlerdeki isimleri Çilingirler ve Zincirlikuyu olan sokakların kıyısında varlığını koruyabilmişti. 1911'deki büyük yangında harabeye dönen camiye o günden sonra bir daha el atılmayınca, yirmi yıl kadar yaşama direnen ve mahalleye adını veren bu önemli tarihi miras tamamen yok olup gitmiştir.

Eski yıllarda mahalle arazisinin tarihi topoğrafyası, kuşkusuz ki şimdikinden çok daha farklı idi. Batı sınırı olan Fethi Bey Caddesi'nin Ordu Caddesi'yle birleştiği yerin yakınında Laleli Külliyesi'ne ait Çukur Hamamı dururdu. Doğuya doğru az gerisinde de Hakim Çelebi Camisi görülmekteydi, ki bu eseri Sultan Süleyman onun adına yaptırmıştı. Şimdiki üniversite arazisi yerinde ise Vezne Dairesi ve Evrak Hazinesi binaları, Bozdoğan Kemeri Caddesi ve Vezneciler Caddesi'ne doğru da "Merdivenli Hamam" vardı. 1942'deki büyük yangında yitip giden ünlü Zeynep Hanım Konağı'nın karşısında ise Sabuncu Hanı görülürdü. Bunların da hiçbiri zamanımıza ulaşamamıştır.

Esasen, Balabanağa Mahallesi'ni üç bölüme ayırmak mümkündür. Hasan Paşa Medresesi, Beyazıt Hamamı ve Beyazıt Medresesi'nin yer aldığı doğu bölgesi, üniversite binalarının bulunduğu orta bölge ve yoğun bir esnaf-trafik hareketliliğinin yaşandığı, yüksek binaların ve birbirlerini dik kesen sokakların hâkimiyetindeki batı bölgesi... Öyle ki

buradaki bazı sokakların fizikî görünümlerinin eski Yarımada'nın tarihsel görünümüyle uzaktan yakından hiçbir ilgileri kalmamıştır. Edebiyat Fakültesi binasının karşısındaki Kurultay, Zeynep Kamil, Ahmet Şuayip gibi sokaklar tekstil iş yerleriyle dolu formlarıyla hiçbir tarihi özellik arz etmezler. Balabanağa Mahallesi'nin pek çok kısmında görüldüğü gibi, buralarda da artık "tarihi fizikî yapılaşma" zaman içinde öyle ağır yaralar almış ve öylesine hırpalanmıştır ki, geçmiş yılların derin sükûnetini, bir köşesinde küçük bir mescidin nöbet tuttuğu sakin ve kıvrımlı dar sokakları, görkemli ve eski kârgir konakları arayıp bulmak artık tamamen olanaksızlaşmıştır.

Hasanpaşa Medresesi ve sebili

8. MAHALLE: BALAT

İstanbul Yarımadası'nın kuzeyinde, Haliç kıyısında bulunan mahallelerden olan asırların ünlü Balat semti, batısında yer alan kara surları içindeki Ayvansaray Mahallesi ve iki mahalleyi ayıran Ayan Caddesi ile, doğusundaki Yavuz Sultan Selim Mahallesi ve aynı isimdeki cadde arasında kalır. Bu uzun caddenin Haliç'e yaklaşan kuzey tarafındaki sınırda da, Soğuk Tulumba Sokağı ile Camcı Çeşmesi Sokağı görülür. Bu hat Fener Rum Patrikhanesi binasının kıyısından geçer ve 1601'den bu yana Rum-Ortodoks cemaatinin patriklik merkezi olan bu tarihi

külliyeyi de içine alır. Güneyinde de Atikali Mahallesi ve bu mahalle ile sınır oluşturan Manyasizade Caddesi bulunur. Mahallenin Haliç yönündeki ana yolları ise Mürsel Paşa, Yıldırım, Dr. Sadık Ahmet ve Vodina Caddeleridir.

"Çamurlarıyla" asırlar boyunca dillere destan olan Balat'ın adının Roma dilindeki "Palatium", yani "saray" anlamına geldiği ve bu nedenle yakınındaki Blakernai Sarayı'ndan dolayı bu isimle bilindiği konusu ortak bir görüş olarak kabul edilir. Haliç surlarından bu semte açılan kapının Roma devrindeki adı ise Porta Vasilika idi.

Fetihten sonra yüz kadar yoksul Musevi ailesinin Makedonya'nın Kastoria bölgesinden getirtilerek buraya yerleştirilmesinden itibaren bölge bir Yahudi mahallesine dönüşmüş, 1492'de İspanya'dan ve birkaç yıl sonra da Portekiz'den İstanbul'a göç eden Yahudi cemaatiyle birlikte bölge, asırların Yahudi semti olmuştur. Balat Yahudilerinin çekirdeğini "Romanyot" denilen Roma Yahudi cemaati oluşturuyordu. Sonra bunların arasına diğer Yahudi cemaatleri de karışmıştır. Genelde zengin Yahudiler Kürkçü Çeşme Sokağı ve çarşı yakınındaki Ahrida ile Yanbolu sinagogları çevresinde ikamet ederlerdi. 1930'lara dek en yoksul Yahudi yerleşimi ise, Bu mahalle içindeki Karabaş, Selanik ve Lonca mevkilerindeydi.

Balat'ın merkezine sahil tarafındaki "Balatkapısı"ndan geçilerek girilirdi, ama Kavaflar, Lapçinciler gibi çarşı girişlerinin de ayrı kapıları vardı. Kıyıdaki "Skala Kayıkes" iskelesi Balat mezarlıkları dolunca 19. yüzyıldan sonra ölülerin Haliç'in karşı kıyısına taşındığı bir iskele olmuştu. "Balat Kapu'dan girdim içeri, Yahudiler dizilmiş iki keçeli" sözü, eski günlerin Balat'ını anlatan güzel bir vecizedir.

Balat'taki eski Yahudi mahallelerinin bir kısmı günümüzdeki idari bölünmede Ayvansaray Mahallesi hudutlarında kalmıştır. Zaten bu iki mahalle de asırlar boyunca belirsiz bir sınırla iç içe geçmiş gibiydi. Dış Balat, İç Balat, Dubek, Tahta Minare, Karabaş, Kasturya Merdivenleri, İstipol gibi yerleşimler yedi ayrı cemaatin yaşadığı küçük semtler halindeydi ve bunlar Ayvansaray'a doğru yayılmıştı.

Balat, asırlar boyunca ağırlıklı olarak burada yaşam süren Yahudi cemaatinin bir yerleşim bölgesi olarak anılagelmiş, bu nedenle de mahalle, varlıklarını geç 19. yüzyıla dek korumayı başarabilen çok sayıda sinagoga sahip olmuştur. Hevra, Kal Kadoş Eliya, Sigiri, Geruş, İstipol, Yaşan, Veria gibi sinagogların büyük kısmı yangınlarda harap olup ortadan kalkmıştır. Tekfur Sarayı ve Adilşah Sultan Camisi yakınlarındaki Kasturya'dan ise giriş kapısı dışında bir şey kalmamıştır. Mabedin bakımsız arsaya dönüşmüş iç mekânı şimdilerde otopark (!) olarak kullanılmaktadır.

Ama bununla beraber aynı semtte, erken dönemlerden bu yana bazı Müslüman mahalleleri de bulunmaktaydı. Önceki sayfalardaki genel sıralamalarda ayrıntılarından söz ettiğim bu mahalleler, Hızır Çavuş (2. Mehmet'in divan çavuşu Sefer Ağa'nın camisinden), Hatip Muslihiddin (Kanuni devrinden Mustafa Muslihiddin Efendi'nin mescidinden) ve Tevkii Cafer (Eski Nişancı Camisi diye de bilinen eserin banisi olan ve 1515'te idam edilen Taçzade Nişancı Cafer Çelebi'nin camisinden) mahalleleridir. Bölgedeki eski mahallelere isimlerini veren camiler günümüzde yeniden yapılmış şekilleriyle yaşamlarını sürdürmektedirler. Mismarcı (Ekserci) Yusuf Şücaattin'in camisi Mismarcı Yokuşu'nda yer almaktadır ve minberini 18. yüzyıl şeyhülislamı İsmail Efendi koydurmuştur. Caminin önündeki bakımsız çeşme 1924'te Uzunköprülü Ali Efendi'nin yaptırdığı görece yeni bir eser sayılır.

1566 tarihli Hatip Muslihiddin Camisi ise, Yavuz Selim Camisi bitişiğindeki ünlü Roma açık su sarnıcı olan ve Türklerin "Çukurbostan" dedikleri Aspar Sarnıcı içindedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın öldüğü yıldan kalan cami de bu konumu nedeniyle "Çukurbostan" adıyla tanınır. Caminin banisi Muslihiddin Efendi, Beyazıt Camisi'nde imamlık ederdi. Hatipliğini ise Süleymaniye, Sultan Selim ve Haseki Camilerinde sürdürmüştür. Caminin bulunduğu Aspar (Bonos) Sarnıcı'nın içi devasa ölçülerde bir alanı kaplar ve eski bir İstanbul mahallesini rahatlıkla içine sığdırabilecek boyutlara sahiptir. İmparator I. Leon zamanında, 459'da yapılan sarnıcın ebadı 152 x 152 metredir ve 23.100 metre kare alan kaplar. Sadece duvar kalınlığı 5 metre 20 santimdir. Trakya'dan getirtilen sular burada depolanırdı.

Haliç'in Balat sahilinde yüzen çocuklar

Yakın tarihlerde bu geniş çukur düzlükte belediye bir düzenleme yaptı ve mekânı güzel bir park haline getirdi. Aspar (yahut da Bonos) Açık Su Sarnıcı, vaktiyle Yavuz Selim Camisi yerindeki Bonus Sarayı'na da su verirdi. Yarımada'nın üç büyük açık su sarnıcının en ilginci olan bu sarnıcın, Fındıkzade'deki 170 x 147 metrelik Mokios'un ve Atikali'deki 244x85 metrelik Aetios'un ölçüleriyle kıyaslandığında tam bir kare alana sahip olduğu anlaşılır.

Yavuz Sultan Selim Külliyesi, mahallenin en görkemli anıtsal eserlerinin kuşkusuz ki en başında gelir. Bulunduğu semte adını veren, ama bitişiğindeki Balat Mahallesi'nin sınırlarında bulunan Yavuz Selim Külliyesi'nin banisi, sultan 2. Beyazıt'ın oğlu olarak "1. Selim" unvanıyla tarihimizde çok önemli roller oynayan ve 1520'de ölen Yavuz Sultan Selim'dir. Kanuni Süleyman da bu sultanın çocuğu idi. Ama Yavuz Selim, yaptırdığı bu külliyenin açılışını göremeden ölmüş ve oğlu Süleyman, Mimar Acem Ali'nin eseri olan bu güzel yapıyı 1523'te tamamlatmıştır.

Yavuz Selim Çukurbostanı park haline getirilmeden önce ve sağda Hatip Muslihiddin Camisi

2010'da onarım gören külliye bu haliyle İstanbul'un en güzel tarihi miraslarından biri oldu. Özellikle dış avlusunun Fener sırtlarına dayanan kuzey yükseltisinden seyredilen manzaranın neredeyse eşi

benzeri yoktur. Yavuz'un eşi Hafsa Sultan'ın depremde yıkılan türbesi hazire kısmındadır ve bugünlerde onarıma alınmıştır.

Tabutunu, Süleyman, Ferhad, Mustafa Ağaların omuzlayıp taşıdıkları türbesinde tek başına yatan Sultan Selim'in bu nadide eserine vaktiyle Türkçeden başka, Latince, Slavca ve Rumca kitabeler konduğunu, bunların ikisinde de "Hic maximus adjum Selim, qui orbem domui" (Ben Selim ki dünyayı titrettim, vücudum burada, lakin ruhum harptedir) anlamına gelen yazıların bulunduğunu belirten kaynaklar vardır.

Roma devrinde bu anıtsal iki minareli caminin yerinde Bonos Sarayı dururdu. Saray, İmparator Heraklios'un şehrin savunmasıyla görevlendirdiği Patrikos Bonos tarafından 620'lerde yaptırılmıştı. Bonos, Samatya'daki İoannis Prodromos Kilisesi'ne (günümüzde İmrahor Cami Müzesi) gömülmüştür.

Yavuz Selim Camisi'nin 1938'de yıkılan hünkâr mahfilini 17. yüzyıl sultanı İbrahim yaptırmıştı. Sonraki zamanlarda külliyenin imareti de yıkılmış ve yerine bir okul yapılmıştır. Caminin batısında 20. yüzyıl başlarında gelişen "1. Ulusal Mimari Akım" çerçevesinde 1. Abdülhamit adına yaptırılan medrese, Sirkeci'de halen var olan aynı sultana ait medrese "Zahire Borsası" olarak işlevini sürdürdüğü için onun yerine Mimar Kemalettin tarafından yapılmıştı. Burası şimdi bir okuldur. Külliyenin zamanımıza ulaşamayan hamamı ise az güneyde kalan Kovacı Dede mahallesindeydi.

Eskiden caminin kuzey batısında da 5. yahut da 6. yüzyıldan kalma gizli bir kapalı sarnıç bulunurdu, ama şimdilerde yoktur. Çukurbostan'ın doğusundan Yavuz Selim Camisi'ne gelen yolun ortasında duran küçük hazire, 1510'lardan Yavsi Baba Dergâhı'na aitti. Bir Bayrami Dergâhı olan bu mekânı Şeyh Mehmet İskilibi kurmuştur. Zamanımıza ulaşamayan bu tekkenin aynı yerdeki küçük bir Roma kilisesinden devşirildiği sanılmaktadır.

Caminin batısında ve az gerisindeki Cebecibaşı Camisi ise üslupsuz olarak yeniden yapılma kütlesiyle ismini taşıyan sokaktadır. 18. yüzyıldan kalan caminin banisi Cebecibaşı Şücaattin Ağa idi. Buradaki 1546 tarihli eski bir mescidin yerine yapılmıştır. İstanbul Ağası Seyit Ağa ise 1843 yılında bu değerli eseri yenilemiştir.

Şimdi Balat Mahallesi'nin bir "mevkisi" olan eski Tevkii Cafer Mahallesi'ne adını veren cami de Yavuz Selim Camisi'nin batısındaki İsmail Ağa Sokağı yakınındadır. Sultan Selim, çıktığı Çaldıran seferinde askeri ayaklandırdığı iddiasıyla öldürttüğü Cafer Efendi için daha sonra üzülmüş ve "Yazık oldu, efendiye kendi ellerimizle kıydık" demişti.

Eski mimari dokusunu yer yer iyi koruyabilen Balat'ın sokaklarında bunlardan başka da pek çok önemli tarihi miraslar zamanımıza ulaş-

mayı başarabilmişlerdir. 1601'den bu yana Rum-Ortodoks Patrikliği merkezi olan ahşap görünümlü binalar kompleksi ve avlusundaki Aya Yorgi Kilisesi günümüzde de aynı işlevini sürdürmektedir. Kilisenin arkasındaki bahçede ahşap yapıyla bütünleşmiş dev çanlar ve çok yaşlı ağaç, görülmeye değer güzellikte bir kompozisyon sunarlar. Aya Yorgi Kilisesi'nin içinde ve sağ mahfelin uç kısmında görülen koyu yeşil sütunun İsa'nın kelepçelendiği ve üzerindeki metal parçanın da o kelepçenin bir parçası olduğu söylenir. Bunun gibi birçok kutsal emanetin (rölik) muhafaza edildiği kilisede ayrıca önemli azizelerden, Eufemia, Omonia ve Teofano'nun metal tabutları görülür.

Patrikhane'nin önünden geçen Sadrazam Ali Paşa Caddesi'nin adı son yıllarda değiştirilmiş ve "Dr. Sadık Ahmet Caddesi" olmuştur. Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin üst tarafında ve kırmızı renkli tuğlalardan yapılmış Rum lisesinin gerisindeki Yanyalı İsmet Efendi Camisi 2. Abdülhamit devrinden kalma bir eserdir ve bakımlı çevresiyle ve güzel şahidelerle dolu mezarlık kısmıyla görülmeğe değer bir tarihi mirastır. Yakınlardaki Cafer Subaşı Camisi ise 16. yüzyılda "Subaşılık" görevi yapan Cafer Ağa'nın eseriydi. Fener sırtlarındaki bu caminin olduğu bölge vaktiyle "fıstık yeri" olarak anılırdı. Cami, Camcı Çeşmesi diye bilinen çeşmenin yanı başında ve bu isimdeki sokakta yer aldığından "Camcı" adıyla da tanınmaktadır. Yakınındaki bir diğer "subaşı" eseri ise Fener patrikliğinin gerisinde, Yavuz Selim Mahallesi ile bu noktada sınır oluşturan Soğuk Tulumba Sokağı'nın üzerindeki Abdi Subaşı Camisi'dir ve 16. yüzyıldandır.

Draman'dan Çarşamba'ya doğru çıkan ve Manyasizade Caddesi'ne açılan Beyceğiz Sokağı kıyısında küçük bir üç yol ağzında bulunan Hırami Ahmet Paşa Camisi İstanbul'daki 21 kilise-camiden biridir ve halen ibadete açıktır. Roma devrinden Trullo Kilisesi olan bu mabed 16. yüzyılda, Sadrazam Siyavuş Paşa'nın damadı olan Hırami Ahmet Paşa tarafından camiye dönüştürülmüştür. Şimdiki Fethiye Camisi'nin patriklik merkezi olduğu yıllarda oradaki rahibeler bu Trullo Kilisesi'ne yerleştirilmişlerdi. Manyasizade Caddesi üzerindeki diğer bir önemli eser İsmail Ağa (Efendi) Camisi'dir. Bu tanınmış eseri 18. yüzyılda Sultan 3. Ahmet devri şeyhülislamlarından olan İsmail Efendi 1725'te "Kâbe ölçülerinde" (Beyt-i Şerif) yaptırmıştı. Bu ilginç özelliği ile İstanbul'daki bir iki camiden olan (Fatih-Sarıgüzel'deki İskenderpaşa Camisi ve Üsküdar kıyısındaki Şemsi Ahmet Paşa Camisi de bu ölçülere yakındırlar) İsmail Efendi Camisi'nin avlusunda çok güzel şahideler görülen mezarlık alanında çeşitli Osmanlı şeyhülislamları gömülüdür. Ayrıca avlunun gerisinde Manyasizade Medresesi Kütüphanesi görülür. Mermer şadırvanlı avlusuyla ve çok iyi onarılmış kemerli revaklı

galerileriyle tertemiz bir kütüphanedir. Caminin bulunduğu İsmail Ağa Sokağı'na Yavuz Selim tarafından bağlanan İsmail Ağa Sokağı'ndaki dükkânların neredeyse tümü günümüzde ilginç bir şekilde terzilik, tekstil ürünleri, muhafazakâr giysiler üzerine hizmet verirler.

İsmail Ağa Camisi

Bu çevredeki ve Balat Mahallesi'nin güney batıdan bitişiğindeki Atikali Mahallesi'yle buluştuğu noktada bulunan Lokmacı Dede Sokağı, adını, buradaki türbeden almıştır. Aslında bu mevki eski "Oymakapı Mescidi" idi. Buraya gömülen dedenin tam adı "Allame-i Asır es-Seyyid eş-Şeyh Ahmed İzzet Efendi Kaddesallahu Sırruhu" idi. Dede, 1802 ve 1875 yılları arasında yaşamıştır. Türbe, aşevi ve zaviyeden oluşan bu külliye içinde sekiz şeyhin kabri vardır. Bunun az gerisindeki Kovacı Dede Camisi ise Balat ve Atikali Mahallelerini ayıran Manyasizade Caddesi'nin kıyısında ve Atikali tarafında kalmaktadır.

16. yüzyıl sonlarında ve Sultan 3. Murat döneminde, 1586'da Azerbaycan'ın fethi şerefine "Fethiye" adıyla Pammakaristos (en mutlu) Kilisesi'nden devşirilen Fethiye Camisi yalnız Balat Mahallesi'nin değil, İstanbul'un en değerli kültür miraslarından biridir. Devşirildiği bu tarihe dek 130 yıldan çok Rum-Ortodoks patriklik makamı olarak kullanılmıştır İki binli yılların başlarında Kültür Bakanlığı'na bağlı bir müze haline getirilen Fethiye Camisi'nin bir kısmı bu işlevde, güneye bakan

kubbeli bölüm ise müze olarak değerlendirilmektedir ve içinde çok değerli Roma işi mozaik ve freskolar vardır.

Roma-Ortadoks kilisisesinden devşirilen Fethiye Camisi

Mimar Dimadis'in 1881'de "Marsilya tuğlaları"ndan yaptığı şato görünümlü Rum Lisesi'nin gerisinde, Mesnevihane Sokağı'ndaki Mesnevihane Camisi'ni Şeyh Mehmet Murad-ı Nakşibendi 1844'te Mevlana öğretileri için yaptırmıştı.

Geç 13. yüzyıldan beri ibadetini aksatmadan sürdüren İstanbul'daki tek Rum-Ortodoks mabedi olan Moğolların Meryemi Kilisesi (Aya Maria Muhliotissa) ise Rum okulunun bitişiğinde yer alır. Roma İmparatoru 8. Mikhael Paleologos Dragaş'ın İznik'ten gelip İstanbul'u Katolik Latinlerin 57 yıllık iktidarından sonra geri aldığı 1260'lı yıllardan kalmadır. Kilisenin banisi olan Maria, aslında imparatorun gayrimeşru kızıydı ve Moğolistan'da bulunduğu 15 yıl içinde Şamanistlikten Ortodoksluğa geçirdiği müridleriyle birlikte İstanbul'a döndüğünde buraya kapanmıştı.

Murat Molla Kütüphanesi ise Fethiye Camisi yakınında kendi adını taşıyan sokağın kıyısında yer almaktadır. Günümüzde kapsamlı bir onarım yaşayan (bir türlü sonlandırılamayan onarımlardan bir diğeridir) eser aslında 1775-78 tarihli bir külliyedir. Zira, vaktiyle dergâh ve mescidi de vardı.

Bunun az ilerisinde, Türklerin Hızır İlyas Kilisesi diye bildikleri Aya Potiras Rum Kilisesi, Ayvansaray'a doğru, Vodina Caddesi'nin hemen iç tarafında, adını verdiği sokağın köşesinde bulunan ve Fatih Sultan Mehmet'in divan çavuşu Sefer Çavuş tarafından yaptırılan Hızır Çavuş Camisi, ilk yapılışları 15. yüzyıldan olan Tahta Minare Camisi ve hamamı, bunun yakınında ve yol üzerinde üstü yeşil çinilerle kaplı Sahabe Hüseyin Sadık'ın türbesi ve Tur-ı Sina Metohionu (Sina'daki Azize Katerina Manastırı'nın İstanbul'daki temsilciliği) görülür.

Balat ve Fener İskeleleri arasındaki kıyıda ve Mürsel Paşa Caddesi üzerinde duran Bulgar Kilisesi (Sveti Stefan), sadece Yarımada'nın değil, tüm İstanbul'un en ilgi çekici eserlerinden biridir. 19. yüzyıl sonlarından kalan bu kilisenin tamamı demirden yapılmıştır ve bu yönüyle dünyanın ilk "prefabrik" yapısı olarak kabul edilmektedir. Viyana'da imal edilen parçalar Tuna Nehri yolu ile buraya getirilmiş ve şimdiki noktada monte edilmiştir. Son yıllarda bütünüyle onarıma alınıp yenilenen kilisenin bahçesinde Bulgar din adamlarına ait 4-5 mezar görülür. 1859'da bu kilisenin arazisinde Aya Triada isimli ahşap bir başka kilisenin bulunduğunu söyleyen bazı kayıtlar görülür. Kilisenin karşısındaki 1850'lerden kalma eski ve büyük taş yapıyı "Metoh" adıyla bu kilise okul ve yurt olarak kullanıyordu. Ahali buna daha çok "Kagir" derdi.

On sekizinci yüzyılda, şimdiki Romanya'da yer alan Eflak-Boğdan bölgelerinin yöneticisi ve Osmanlı tercümanı olan büyük fikir-sanat adamı Dimitri Kantemir'in yakın yıllarda bir onarım geçiren sarayı da Balat Mahallesi'nin zengin tarihi dekorunu oluşturan çok önemli kültürel miraslardan bir diğeridir. Yine bu saray çevresindeki sokaklarda yer alan kârgir evlerin karakteristik yapıları, Balat-Fener bölgesinin örnek yapılarını oluşturan eşsiz figürlerdir.

Balat, renkli sokaklarıyla, çarşılarıyla ve karışık cemaatlerin yan yana yaşadığı semtleriyle, buralardaki mabetleriyle Yarımada'nın şöhreti büyük yerleşimlerdendi. Egemen nüfusunu oluşturan Yahudilerle diğer cemaatlerin ilişkilerinde bir mesafe olduğu sezinlense de, tarih boyunca mahallenin karışık ahalisinde pek önemli sorunlar çıkmadan bir arada yaşayabilme kültürü daima varlığını korumuştur.

16. yüzyıl başlarından 19. yüzyıl sonlarına dek geçen yaklaşık dört asırlık tarihinde Balat'ı kasıp kavuran pek çok yangından sonra bile eski dokusundan kalan izleri günümüze taşımayı başarabilen mahallenin yaşadığı en ağır yangın vakalarından biri, Balatkapısı'nın dışındaki bir mum imalathanesinde çıkan 1639 tarihli yangındı ve bir

anda sur içine giren korkunç alevler Balat'ı küle dönüştürmüştü. 1729 yangınının da bundan aşağı kalır yanı yoktu. Ayvansaray sırtlarındaki Tekfur Sarayı'na dek tırmanan yangında Yarımada'nın önemli bölümü heba olmuştu. 19. yüzyıl içinde de Balat'ı yakıp yıkan pek çok yangın meydana gelmiştir. 1812 ve 1866 yangınları Balat'ı kasıp kavuran bu yüzyıl içindeki önemli afetlerdendi.

Günümüzde Balat, ahşap evlerden çok büyük ölçekte soyutlanmış görünmesine karşın, eski yıllarda bu türden yapılar Yarımada'nın her yerinde olduğu gibi, burada da saltanatlarını sürdürmekteydiler. Mahalledeki sokak dokuları ve güzergâhları pek değişmemiş olsa da, zamanımıza ulaşan konutların çoğu geç 18. yüzyıldan ve erken 20. yüzyıldandır. Ayrıca, bu güzel yapıların ayrıntılarında bir "Türk üslubu"nun varlığı sezilebilmektedir. Fakat Balat'ta asıl yapılaşma, eski mimari dokuya olabildiğince uyum sağlamış görünen ve 1950'lerden sonra İstanbul'a yayılmış gecekondulaşma dönemini takip eden yıllarda belirginleşmiştir. "Beton Balat"ı şekillendiren çarpık mimari karakter, bu tarihlerden günümüze dek devam eden süreçte, önemli ölçüde "geleneksel ahşap ve kârgir yapılar"ın yerini almıştır.

Balat-Fener arasında sokak dokusu

1980'lere dek "salaş" bir mahalle görünümünde olan Balat, şimdilerde, özellikle kıyılarındaki eski evlerin, sokakların ve küçük imalathanelerin ortadan kaldırılmasıyla ve Fener-Ayvansaray arasındaki sahil yolunun mahallenin kıyılarından geçmesiyle, "yorgun ve eski" pozisyonundan uzaklaşmış gibi durmaktadır. 1970'li yıllarda Balat'ın sahile yakın, dar, köhnemiş, çamurlu ve karanlık sokaklarında, küçük atölye ve fabrikalarda, metal işleri, çivi ve plastik madde gibi ürünler imal edilmekteydi. Hatta "kayık" bile yapılırdı. Bu nedenle, mahalledeki gezilerde, dar bir sokak kıyısına "park etmiş (!)" bir kayıkla karşılaşmak her zaman olasıydı. Şimdi ise, aynı Balat'ın sahile yakın aynı sokaklarında kayıkların yerini "arabalar" almış, beri yandan da sahil yolu ile Haliç kıyıları arasındaki yeşil alan park olarak düzenlenmiştir. Eski yıllarda Balat İskelesi'nde Haliç boyunca diğer iskelelere de uğrayan ve Eminönü çarşılar bölgesine işleyen vapurlar olurdu. Tam karşısındaki Hasköy İskelesi'ne ise kayıklar durmaksızın sefer yapardı.

Geç 19. yüzyılda Haliç'in Balat'a uzanan kıyıları her çapta küçük fabrikalar ve üretim atölyeleriyle plansız programsız şekilde dolduruldu. Sonuçta bu hareket, hızlı bir biçimde Haliç'in kirlenmesine neden oldu. 1890'larda açık açık kan lağımlar Balat İskelesi civarına dökülmekteydi. Bu kıyılar bataklık halinde bir çirkefe dönüşünce, suya kazıklar çakılmış ve üstlerine toprak setler yapılmıştır. Lağımlar böylece kapatılmaya çalışılmış, fakat bu ilkel yöntemin pek bir faydası olamadığı açıkça görülmüştür. Eskiden Balat-Fener mıntıkası şimdikinden daha izbe ve derbeder bir görüntü yansıtmaktaydı. Hatta öyle ki, çoğu yerde karanlık, çamurlu ve pis sokaklarda farelerden geçilmezdi. İnsanlar kapanla fare avlar ve bulabildiklerini üstlerine gaz döküp yakmaya çalışırlar, fareler de can havliyle evlerin bodrumlarına değil, koşup Haliç sularına atlarlardı!..

Esasen şimdiki Balat kıyıları, görece eski Balat sahil kesiminden daha derli toplu ve temiz görünmektedir. Ama, o salaş, hatta "berbat" denilebilecek durumdaki Balat kıyıları, en azından "salaş fizikî dokuları" değiştirilmeden korunarak ve ayak basılabilecek her noktası tertiplenip temizlenerek yaşatılabilseydi, yılların yıllar üzerine birikmesiyle oluşan bir kültür ortamı içinde, şehrin bu mahallesinin sosyal yaşam tipolojisini, felsefesini, hatta psikolojisini bile, öğrenme şansını elde edebilecektik. Çünkü, tarihi şehirlerde, "ilkel" gibi duran, ama beri yandan birer tarihi belge olan her yerleşim bölgesinin sosyal birikimini yansıtan fizikî şartların görünümünden öğrenebileceklerimiz, hiçbir kitabın anlatamayacağı kadar zengindir.

9. MAHALLE: BEYAZIT

Yüzyılların ünlü "Sultan Beyazıt" semti, günümüzde artık bir Fatih, yani Yarımada mahallesi olmuştur!.. Beyazıt yerleşimi 4. yüzyılda Büyük Konstantin'in yeniden yapılandırdığı ve kendi adını vererek Roma İmparatorluğu'nun "eşbaşkent"i ilan ettiği Konstantinopolis'in batıdaki kara sınırlarının iç tarafında kalıyordu. Aynı yüzyılın ikinci yarısında ve 1. Teodosius döneminde ise bölge, buradaki büyük su havuzu "Nimfeum Maksimum" ve şimdiki Ordu Caddesi üzerindeki anıtsal "Zafer Takı" ile ünlenmişti. Ama şehrin daha önceki sınırını çizen Septimus Severus devrinde, yani 3. yüzyıl başlarında bu bölge bir "extra mural" (şehir sınırı dışındaki nekropol-mezarlık alanı) idi.

Günümüzde Beyazıt Mahallesi'nin kapladığı en büyük parseller Kapalıçarşı ve Beyazıt Meydanı'dır. Mahallenin güneyinde, hızlı tramvay hattının geçtiği Ordu Caddesi ve Mimar Hayrettin ile Mimar Kemalettin Mahalleleri bulunmaktadır. Beyazıt Mahallesi'ni batısından Balabanağa ve Süleymaniye Mahalleleri çevreler. Eski yerleşimi bu yönde Süleymaniye Mahallesi'nden Bakırcılar ve Fuat Paşa Caddeleri ayırmaktadır. Doğusunda da Çarşıkapı Caddesi ile bunun devamı olan Nuruosmaniye Caddesi bulunur. Bu hattın gerisinde ise Molla Fenari ve Taya Hatun Mahalleleri vardır. Mahallenin Haliç yönüne inen kuzeyinde de ünlü Mercan Mahallesi yokuşları yer alır ve Kapalıçarşı'nın kuzeyindeki Şeker Ahmet Paşa Sokağı ile Tığcılar Caddesi aynı zamanda mahallenin bu yöndeki sınırını çizerler.

Beyazıt'ın içindeki en önemli eserlerden biri hiç kuşkusuz ki, Sultan İbrahim'in sadrazamı olup, 1644'ün Ocak ayı sonunda Sirkeci-Hocapaşa'daki çeşme başında Cellat Kara Ali tarafından boğularak idam edilen Kemankeş Kara Mustafa'nın külliyesi idi. 1957'de yol genişletme çalışmalarına kurban edilen bu kadim eser, otobüs duraklarının gerisindeki Hoca Piri Camisi'nin karşısında, mahallenin doğudan Molla Fenari Mahallesi ile sınır oluşturduğu Çarşıkapı Caddesi'nin ön tarafında, Kaliçeci Camisi ile Merzifonlu Kara Mustafa Paşa külliyesinin karşı yönündeydi. Paşanın altıgen planlı türbesi ve gerisindeki yaklaşık 20 metre boyundaki medresesinin yeri günümüzde açık bir alandır ve bu noktadan otobüs duraklarının gerisindeki büfelere ve Kapalıçarşı'nın "Çarşıkapı" girişine gidilmektedir. Mustafa Paşa'nın medresesi 1918 yılında "Kadınlar Cemiyeti Biçki ve Dikiş Yurdu" işleviyle kullanılmaktaydı.

Beyazıt Mahallesi'nin tacı ve anıtsal eseri, 1506 tarihinde Sultan 2. Beyazıt'ın kendi adına yaptırdığı büyük külliyedir. Beyazıt Camisi, günümüzün İstanbul'unda orijinalliğini koruyan en eski sultan camisi sayılır. Zira Sultan Beyazıt'ın babası Fatih Sultan Mehmet'in camisi 1766 depreminde yıkılıp dönemin sultanı 3. Mustafa tarafından "yeni-

den" yapılmıştır. Caminin yerinde Roma devrinden kalma bir kilisenin olduğu iddia edilmektedir. Osmanlı zamanında şehrin kalbi sayılan bu eserin çevresi görevliler tarafından yılda iki kez yıkanıp süpürülürdü.

Beyazıt Kulesi'nin cam yüzlü binaya yansıyan görüntüsü

Anıtsal heybetiyle İstanbul'daki klasik dönem mimarisinin ilk örneklerinden olan Beyazıt Camisi'nin mihrabı, İstanbul Yarımadası camilerindeki "en doğru mihrap" kabul edildiğinden tüm denizciler pusulalarını bu mihraba göre ayarlarlardı. O günkü inanışta "kâfir Frenkler" bile bazı aletlerini Beyazıt Camisi'nin mihrabına göre düzenliyorlardı. Modern çağın teknik ölçümleriyle bulunan kıble noktası, caminin orijinal kıble noktasıyla günümüzde de aynı yeri belirlemektedir. Doğru mihrabın şu efsanevi olaydan dolayı tespit edildiği söylenir; caminin mimarı kabul edilen Yakup Şah, Sultan Beyazıt'a mihrabın nereye yerleştirilmesini istediğini sorduğunda, sultan ona "ayağıma bas" diye karşılık verir. Yakup tereddüt edince, sultan ısrarını yineler ve Yakup çaresiz boyun eğip Sultan Beyazıt'ın ayağına basar ve o anda gözlerinin önünde "Kâbe"yi görür, yere kapaklanır, Beyazıt'ın ayağını öper ve cami inşaatı böylelikle o noktada mihrabın temeli atılarak başlar. Caminin bir Cuma günü yapılan muhteşem açılış töreninde Sultan Beyazıt cemaate imamlık yapmıştır.

Yakın tarihlerde önemli bir onarım geçiren Beyazıt Camisi'nin buna benzer birçok efsanevi öyküsü mevcuttur. Bu nedenle İstanbulluların gönlünde "uhrevi havasıyla" Beyazıt Camisi bambaşka bir yer işgal eder. Beyazıt Camisi'nden güvercinlerin hiç eksik olmamasının nedeni olarak da şu ilginç öyküden söz edilir, cami inşaatı bittiğinde Sultan Beyazıt yoksul bir kadından bir çift güvercin alır. Daha sonra yanındakilere döner ve bu güvercinleri kendi camisine bağışladığını beyan eder. İşte, o günden sonra da güvercinler bu camiyi bir yuva olarak kabul ederler. Vaktiyle Beyazıt Camisi'nin önü dut ağaçlarıyla doluydu ve bu meyvelere "ruhaniyet sindiği" bilindiği için, hiç kimse abdestsiz durumda bunlara dokunmazdı.

Beyazıt Camisi'ne ait imaret bölümü günümüzde Devlet Kütüphanesi'ne aittir. Sultan Mahmut bunun üzerine 1810'da ahşaptan bir hünkâr mahfili yaptırmıştı. Bu tür yüksek ahşap yapılara ve odalara "bâlâhane" deniyordu. Ne yazık ki geleneksel yapı tipolojisinin çok güzel bir örneği olan bu mahfil zamanımıza ulaşamamıştır. Minare araları en açık cami olan Beyazıt Camisi'nin bu bölümlerinde "tabhaneler" vardır. Bu kapalı birimler şehir dışından gelen ve gidenler (ayende ve revende) için bir tür misafirhane olarak kullanılırdı.

Caminin çevresinde yer alan diğer en önemli eser, 19. yüzyıl sonlarında ve 2. Abdülhamit döneminde yapılan "Kütüphane-i Umumi", yani zamanımızdaki "Beyazıt Devlet Kütüphanesi"dir. Bu eserle Beyazıt Camisi arasında ise Yarımada'nın en şöhretli kitap satış merkezi olan tarihi "Sahaflar Çarşısı" vardır ve bu çarşı bugünkü görünümüyle 1952'de açılmıştır. Kitap çarşısının kuzeydeki kapısı doğrudan Çadırcılar Caddesi'ne ve buradan da Kapalıçarşı'ya açılır. Çadırcılar Caddesi bu noktadan batıdaki Bakırcılar Caddesi'ne dek bütünüyle tekstil, ayakkabı, çanta, şapka türü satışlar yapan iş yerleriyle doludur ve bu yol üzerinde sabahtan akşama dek sel gibi insan kalabalıkları akar.

Devlet Kütüphanesi'nin batı yanından Bakırcılar'a doğru Vezneciler istikametinden gelip açılan tünelin genel görünümü, çevresindeki yoğun trafik, üniversitenin 19. yüzyılda yapılan anıtsal kapısına yakın yerlerde kümeleşmiş çerçöp, beton bariyerlerin sakilliği, ağaç diplerindeki sulama kısımlarının berbat durumları bu değerli tarihi çevreye son derece zarar verici niteliktedir. 17. yüzyıldan itibaren bu cadde üzerinde bakırcı esnafı iş görürdü. Daha önceki yerleri ise 45 dükkân ile Tahtakale civarındaydı.

On dokuzuncu yüzyılın başlarında ve 2. Mahmut döneminde cami çevresinde okçular, kılıç satıcıları, balmumcular, kökçüler, tavukçular, lekeciler (temizleyiciler), terziler, sarraflar, börekçiler, eskiciler ve Uzun Çarşı tarafına doğru imameciler, buralarda kalabalık bir halk kitlesini

kendilerine çekerlerdi. Ok dükkânlarının önünde uzanan Okçularbaşı yolunda 1856'da şehrin ilk çayhanelerinden olan ve Ermeni bir girişimcinin açtığı "Kıraathane-i Osmani" çok meşhur bir dinlenme mekânı olmuştu. Ayrıca caminin güney tarafında yine ünü çok büyük olan "Küllük" kahvesi dururdu. Genellikle yazar ve ilim-irfan sahibi insanların geldiği kahveye bu nedenle "Akademi" derlerdi. Esasen bu namlı kahvenin adının çevresinin güzelliğinden dolayı "Güllük" olduğu, sözün sonradan değişime uğrayarak "Küllük"e dönüştüğü iddia edilmektedir.

Beyazıt Mahallesi'nin fetih yıllarında ve Sultan Beyazıt'tan önceki dönemlerde hangi isimle anıldığını bilmiyoruz. Ama yakın çevresinde 1460'larda vakfiyeleri düzenlenen bazı camiler bulunduğu açıktır. Beyazıt semtinin bu eserlerden birinin, ya da başka küçük bir mescidin adıyla anılmış olması olasılığı vardır. Ama daha büyük bir olasılık, Fatih Sultan Mehmet yeni başkentteki ilk sarayını şimdiki üniversitenin ana kampüsünün olduğu mekânda inşa ettirdiği için, bu nedenle de şimdiki açık alana ve çevresine "Saray Meydanı" denilmiş olabileceğini iddia eder. Ki, yeni saray olan Topkapı Sarayı'na geçildikten sonra, bu saraya eski saray, yani "Saray-ı Atik" adı verilmiştir. Beyazıt Külliyesi yapılana dek meydanın bu eski sarayın adıyla tanımlanmış olabileceğini kabul edebiliriz.

"Bezzazistan" (bez satılan büyük çarşı) diye tanınan 1461-64 tarihli Kapalıçarşı ise, değil sadece İstanbul'un, belki tüm dünyanın sahip olduğu en değerli ve ilginç, otantik eserlerden biridir ve içinde yüzleri aşan sokak, 22 kapı ve 3150 civarında dükkân bulunur. Hayret verici ve çok karmaşık mimari tipolojisiyle tam bir masal diyarı yapısını andıran devasa çarşıda en çok bez ve kumaş satılmaktaydı. Ama başka mallar da bulunurdu, hatta barut bile!.. Bu nedenle de her hangi bir patlama tehlikesiyle karşılaşılmaması için tarihi çarşıda tütün içmek yasaklanmıştı.

Kapalıçarşı'nın en eski bölümlerinden olan İç Bedesten (Cevahir) 15 kubbeli bir mekândır. 20 kubbeli Sandal Bedesteni ise olasılıkla 16. yüzyıldan kalma bir yapıdır. Vaktiyle Cevahir bölümünde devrin en zengin tacirleri (tacir-i kain) ve toptancıları iş görürler, bunların pazarlama işlerine bakan adamları (tacir-i seffar) bulunurdu.

Kapalıçarşı'nın önemli bir kısmının Fatih ve daha sonra Kanuni döneminde ahşap olarak yapıldığını, 1651 ve 1701'deki korkunç yangınlardan sonra her iki bedestenin de taş ve tuğlalardan inşa edildiği söylenmektedir. Benzersiz, mistik ve çok çekici bir mekân olan Kapalıçarşı'nın Ocak 2015 itibarıyla büyük çapta onarıma alınacağı ve bu iş için 300 milyon lira harcanacağı belirtilmiştir.

Kapalıçarşı'nın 1461 tarihli Beyazıt kapısı

Eski günlerindeki sosyal ve ticari yaşam görüntüleri günümüzde artık görülemese de, Kapalıçarşı, masalsı havasıyla ve İstanbul'un eski eserleri sıralamasında en seçkin yerdeki konumuyla erişilmez ihtişamını sürdürmektedir. Çeşitli efsanevi kapılarıyla da tanınan çarşının Bakırcılar tarafına, yani güneye açılan Yorgancılar Kapısı önündeki "Camili Han"ın iç avlusunda ilginç bir türbe ve çeşme görülür. Türbede yatan kişi 1505'te buraya gömülen ve Sultan 2. Beyazıt'ın "sakabaşı" olan Ahi Durmuş Baba'dır.

Ayrıca Kapalıçarşı'nın Kılıççılar Kapısı yönüne açılan sokakta 18. yüzyıldan Çuhacı Hanı ve bunun girişinin sağında 1730'da İğneci Hacı Hasan'ın yaptırdığı bir han mescidi görülür. Sokağın sonunda çarşının "Mahmut Paşa Kapısı" ve bunun da gerisinde içinde gümüş işleri yapılıp satılan ünlü "Kalcılar Hanı" vardır.

Roma çağında ve Osmanlı dönemi İstanbul'unda başkentin tek düz ana yolu olan ve imparatorların da kullandığı saray güzergâhı kabul edilen şimdiki Ordu Caddesi, Sultanahmet'e doğru Yeniçeriler Caddesi ve zaman zaman "Tarik-i Sultani" de denilen Divanyolu (İstanbul'daki diğer Divanyolu güzergahları ise, Dolmabahçe ile Ortaköy arasında yer alan cadde ve Atikali Fatih Camisi arasında kıvrılarak giden yoldu), Beyazıt-Sultanahmet istikametinde uzanan, tarihi değeri çok yüksek bir güzergâhtır. Bu bölge, hem Roma, hem de Osmanlı dönemlerinde şehrin en hareketli çarşı muhiti idi. Ayrıca

erken Roma devrinde, batı ormanlarından getirilen ve Valens Su Köprüsü (Bozdoğan) üzerinden aşırılarak Beyazıt Meydanı'na indirilen su, önceki satırlarda da değindiğim gibi buradaki devasa ölçüdeki "Nimfeum Maksimum" havuzunda (Teodosius Gölü) depolanırdı. Havuz, büyük olasılıkla üniversite girişiyle cami arasındaki düz alana yerleştirilmişti.

Süleymaniye Külliyesi'nin oturduğu sırt ile birlikte yedi tepeli Yarımada'nın üçüncü tepesini oluşturan Beyazıt'taki Hoca Piri Camisi oldukça eski bir eserdir. Meydanın kıyısında ve Kapalıçarşı'nın Çarşıkapı yönündeki girişinin yakınında, Makasçılar Caddesi boyunca dizilmiş dükkânlar arasında sıkışıp kalmış bu eser, Tahsin Öz'ün kaynak eserinde belirttiğine göre 4. Murat döneminde Hoca Piri isimli zat tarafından yaptırılmıştı. İstanbullular bunu "Makasçılar Camisi" diye de bilirler. Fakat bazı belgelerde ise caminin vakfiyesinde 1470'lerden önceki tarihlerden söz edildiği belirtilmektedir. Cami, 1955'te yeniden inşa edilmiştir.

Ayrıca Çarşıkapı Caddesi'ne açılan ve Kapalıçarşı'nın Çarşıkapı'sına bakan Şeyh Hamdullah Sokağı'nın girişi sadece "elli santim" kadardır ve giderek açılıp biraz genişlediği için, bu konuda liderliği elden bırakmayan Kuruçeşme'deki 89 santim eniyle "Alaylı" Sokağı'nın gerisinde kalır.

Çarşıkapı mevkisi eski yıllarda daha çok buradaki Sedefçiler Çarşısı ile tanınmıştı ve Roma devrinde "Artopolia" adıyla bilinmekteydi. Yine aynı dönemlerde "fırıncılar Çarşısı" (Forum Pistorium) ise biraz daha Teodosius Forumu'na (şimdiki Beyazıt Meydanı) doğru yer alırdı. Osmanlı'nın son dönemlerinde kahvehaneleriyle tanınan "Okçularbaşı" mevkisi de burada, Bayazıt Camisi ile Kapalıçarşı girişinin arasında idi.

Çok önemli tarihi hatıraları barındıran Beyazıt Mahallesi, bazı kentsel ve tarihi mekân sorunlarıyla boğuşuyor olsa da, günümüzde aynı canlılığını korumaktadır. Şimdilerde Beyazıt Meydanı (!) diye bildiğimiz ve bir "otopark cehennemi"ne dönüşen (Çok acil olarak bu sorun giderilmelidir) açık alanın tarihi hüviyetinin zenginliği ve derinliği çok fazladır. Roma devrinin erken dönemlerinde bu bölge geniş bir "nekropol", yani mezarlık alanıydı. 1958'deki yeni düzenlemelerde Ordu Caddesi'nin genişletilmesi sırasında yapılan çalışmalarda pek çok mezar taşı bulunmuş ve bunlar Arkeoloji Müzesi'ne kaldırılmıştır. Eski yıllarda, tramvayların meydana yakın dönüş yaptıkları yerde içine merdivenlerle inilen bir Roma ayazması bulunduğu ve bunun kapatılarak meydan arazisine ilaveyle ortadan kaldırıldığı bilinir.

Günümüzde çok çirkinleştirilen meydanın en güzel ve etkileyici kompozisyonu hiç kuşkusuz ki, erken 20. yüzyılda yaratılmış-

tır. Cumhuriyet'in ilk İstanbul Belediye Başkanı olan Haydar Uluğ Bey zamanında ve 1924 yılında, dönemin yetenekli mimarı Asım Kömürcüoğlu'nun planlarıyla farklı ve çağdaş bir görünüm kazanan meydanın en güzel köşesi, üniversitenin anıtsal kapısının önünde yer alan eliptik süs havuzu idi. Aslında bir "yangın havuzu" işlevi için inşa edilmiş olan bu havuzun içinde iki mermer fıskiye bulunur, etrafında da küçük çimen ve çiçek parselleri görülür ve kış soğuğunda donmasın diye de deniz suyuyla doldurulurdu. Tramvaylar İstanbul Üniversitesi'nin anıtsal giriş kapısının önündeki bu havuzun etrafından dönerler ve yine geldikleri istasyona doğru yollarına devam ederlerdi. Günümüzde aynı noktaya buna benzer bir havuzun yapılması, gerçekten de meydanın eski hüviyetinin güzelliğini ortaya koyabilecek son derece olumlu bir girişim olabilir.

1933'te Ayasofya'nın doğusundaki yanık Darülfünun binasından şimdiki yerine taşınan İstanbul Üniversitesi'nin ana yerleşimi 19. yüzyılın "Seraskerlik" binaları içinde ve meydana bakan büyük, anıtsal kapının gerisindedir. Kurumun diğer birimleri çevredeki, sokaklara yayılmış durumdadırlar ve bunların pek çoğu büyük kütleleriyle bu tarihi çevreye hiç yakışmazlar. Üstelik, bu beton binaların çoğu da pek çirkin yapılardır. 1940'larda mimar Sedat Çetintaş'ın bu konudaki sözleri gerçekten de ibret vericidir, "Üniversitemiz, bina bakımından dünyanın en zavallı yapılarına sahiptir ve tertipsizlik sergileyen bir darlık içindedir..!"

Bir zamanlar İstanbul'da, maliyeti düşük diye kırmızı tuğlalarla kaplanmasının gündeme gelişi ve bu nedenle de Beyazıt Meydanı'nın Moskova'daki "Kızıl Meydan"a (!) benzeyeceği korkusu konuşulmaktaydı. Artık, Beyazıt Meydanı'nın her santimetrekaresi, yanı başındaki çok değerli Osmanlı yapıları olan eski Seraskeriyat Kapısı ve Beyazıt Camisi bütünlüğü içinde değerlendirilip bu anlayış doğrultusunda tasarlanmasının üzerinde önemle durulmalıdır. Ana yolun kıyısında boynu bükük vaziyette duran hürriyet şehidi Turan Emeksiz adına Semahat Acuner tarafından soyut biçimlendirme ile yapılmış talihsiz heykelin yalnızlığı, şimdiki Beyazıt Meydanı'nın ve çevresinin "zavallılığını" en anlamlı şekilde yansıtmaktadır.

10. MAHALLE: BİNBİRDİREK

İstanbul Yarımadası'nın doğu kısmını oluşturan Eminönü bölgesinin Sultanahmet tarafında yer alan bu tarihi mekânın kuzeyinden hızlı tramvay hattı geçer ve bu yol Divanyolu Caddesi adıyla Sultanahmet'ten Çemberlitaş'a doğru ilerler. Binbirdirek Mahallesi'nin bu yönünde Alemdar ve Molla Fenari Mahalleleri vardır. Batısında Emin Sinan,

güneyinde Küçük Ayasofya ve doğusunda da Sultanahmet Mahallesi yer alır. Bu doğu sınırı aynı zamanda Hipodrom'un, diğer bir deyişle Osmanlı devrinin At Meydanı'nın kıyısından geçer. Yani, bu tarihi meydanın (Meydan-ı Esb) Sultanahmet Camisi'ne bakan tarafı Sultanahmet Mahallesi'nde, İbrahim Paşa Sarayı yönüne bakan kısmı ise Binbirdirek Mahallesi içindedir ve bu hatta sınır oluşturmaktadırlar. Mahallenin kuzeyinden geçen Divanyolu Caddesi (Tarik-i Sultani) çok büyük ve önemli hatıralara ev sahipliği yapmıştır. Bu yol çevresinde Romalılar zamanından Osmanlı dönemine ve günümüze dek pek çok mimari eser ve yerleşim yerleri, tarih sayfalarında eşsiz öyküleriyle yer almışlardır.

Doğu Roma başkenti Konstantinopolis'in 532 yılında yaşadığı ve her tarafın yakılıp yıkıldığı ünlü "Nika" ayaklanmasında, asiler şimdiki Çemberlitaş yakınlarında bulunan Gümüşçüler Çarşısı'nda (Embolos des Argyropratia) da büyük felaketler gerçekleştirmişlerdi.

Binbirdirek Mahallesi'nin adı, Sultanahmet'teki eski adliye binasının tam karşısında ve İmran Öktem Caddesi üzerindeki 5. yüzyıldan kalma Filoksenus Su Sarnıcı'ndan gelir. Filoksenus, soylu bir Romalı senatördü. İstanbul'a gelip bu yöreye yerleşti ve sarayının altında da bu sarnıcı yaptırdı. Osmanlılar buna, içindeki çok sayıdaki sütundan dolayı "Binbirdirek" adını vermişlerdir. Günümüzde bu mekân bir müze olarak halka açıktır. Osmanlı devrinde atıl vaziyette duran ve içi molozlarla dolup kullanılamaz hale gelen sarnıç, daha sonra temizlenmiş ve içinden çıkan tonlarca moloz Zeytinburnu sahillerinin dolgu malzemesi olarak değerlendirilmiştir. Şimdi ise tarihi sarnıcın üzerinde bir park yapılmıştır ve burada ilk matbaamızı erken 18. yüzyılda kuran Basmacı İbrahim'in bir büstü vardır. (İbrahim'in bir diğer büstü Beyazıt-Sahaflar Çarşısı'ndadır.)

Geç 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl dönemlerinde, mahallenin özellikle At Meydanı mevkisinde eski geleneksel mahalle dokusu varlığını kısmen de olsa korumaktaydı. Şimdi Cankurtaran sınırında kalan Ayasofya Meydanı, Hürrem Sultan Hamamı'nın önüne dek iki-üç katlı evlerle doluydu. Binbirdirek içinde kalan karşı tarafında ve Hipodrom'un batısındaki set üzerinde, şimdi küçük bir süs havuzunun olduğu mıntıka çevresinde de pek çok ahşap konak görülüyordu. Hızlı tramvayın sert dönüş yaptığı Firuz Ağa Camisi'nin gerisinde ise üçgen bir alanın içinde "Millet Parkı" diye tanınan küçük bir gezinti ve dinlenme alanı vardı. Bunların tümü ortadan kalkmıştır. Günümüzde Firuz Ağa Camisi'nin sağ yanındaki park Mehmet Akif Ersoy'un adını taşır ve son zamanlarda yeniden tanzim edilmiştir.

Sultanahmet Meydanı diye de tanınan At Meydanı'nda 1863 tarihinde kurulan "Sergi-i Osmani" bölgenin tarihinde çok önemli bir yer

tutar. Girişi revaklı ve kemerli, üç kapılı yapıdaki Osmanlı ürünleri sergisini kadınlar ve erkekler ayrı ayrı dolaşırlardı.

Meydanın batısındaki eski Adliye Binası'nın ve Binbirdirek Sarnıcı'nın gerisindeki alanda da Osmanlı devlet adamı Fazlı Paşa'nın bir sarayı vardı. Ortadan kalkınca arsası uzun süre boş kaldı ve İstanbullular bu mekânı "Fazlı Paşa Meydanı" diye tanıdılar. Arsanın batısında da Süleyman Paşa Hanı görülürdü. Hanın karşısında ve Divanyolu Caddesi köşesinde ise Fatih devrinden kalan ve asmalar arasında bulunduğu için ahalinin "Asmalı Mescid" dediği eser görülmekteydi. Bu esere 18. yüzyılda minber koyduran kişi ise, Galata kıyılarında halen perişan vaziyette duran ve ne yazık ki "yüz karası" duruma getirdiğimiz meydan çeşmesinin banisi Kaptanıderya Hatipzade Yahya Paşa'dır.

Günümüzde atıl vaziyette duran eski Adliye Binası ile Binbirdirek Sarnıcı arasından geçen İmran Öktem Caddesi'nin adı, 1904-1964 yılları arasında yaşayan ve 1966'da Yargıtay başkanı olan İmran Öktem'den gelmektedir. 1510'dan önce yerinde acemi oğlanların kullandığı küçük bir kışla bulunan Sadrazam İbrahim Paşa'nın şimdilerde Türk-İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılan ve 13 ayda tamamlandığı söylenen sarayının büyük bir kısmını oluşturan bölümleri bu cadde kıyısını kaplamaktaydı. Bunların tümü yıkılmıştır. 7. yüzyıldan kalan Azize Eufemia Kilisesi arazisinin önemli bir bölümünün üzerine oturduğu Adliye Binası'na ait eski yargıçlar otoparkındaki berbat bir kulübe içinde, bu kilisenin apsisi ve bunun içinde de Eufemia'nın 4. yüzyıl başlarında paganist Romalılar tarafından işkence edilerek öldürülmesine ait fresko resimler vardır. Ama bu tarihi hazineyi ve kiliseden geriye kalan bölümleri İstanbul kültürüne kazandırmak nedense hiç kimsenin aklına gelmez.

Romalı soylulardan Antiokhos ve Lausos'a ait saray kalıntılarının bir bölümünün üzerine işte bu çirkin Adliye Binası yapılmıştır. Kültürel miras açısından çok değerli olan bu eski eseri Roma sarayında mabeynci olan hadım Lausos 420'lere doğru inşa ettirmişti. Bir zamanlar Datça burnunda bulunan ve antik çağ yontucusu Praksiteles'in eseri olan dünyaca ünlü "Knidos Afrodit'i" 476 yılındaki yangında bu sarayda kaybolmuştu.

2011'de terk edilen ve işlevsiz boş bir yapı halinde bekleyen Sultanahmet Adliyesi'nin 1940'ların sonlarındaki yapım sürecine dek 1939'dan beri süregelen büyük tartışmaların bir türlü sonu gelmemiş ve konuyla ilgili büyük polemikler yaşanmıştır. Aslında işin doğrusu, bu binanın tarihi yapıların üzerine hiç yapılmamış olmasıydı. Şimdi bomboş halde akıbetini bekleyen yılların "çirkin" Adliye Binası günümüzdeki işlevini Çağlayan'daki devasa binada sürdürüyor. Gözler

Hipodrom'da Mısır Dikilitaşı ve Sultanahmet Camisi

ise Binbirdirek Mahallesi içindeki bu eski binada... Bunun kaderi ne olacak?.. Umulur ki, o yerde, yıllardır çullandığı görkemli bir tarih alanının üzerinde, artık daha fazla kalmasın!.. Ortadan kaldırılsın!.. Bence en hayırlısı budur!..

Esasen At Meydanı'ndaki (Hipodrom) ilk arkeolojik çalışmalar 1912'de başlatılmış ve 1919'a dek devam etmişti. Albert Gabriel'in, çok yüksek değerde bir koruma alanı olan bu bölgedeki tarihsel kayıplar konusundaki sözleri bir ikaz niteliğindedir; "Bu kadar önemli SİT alanının güneyinde (Hipodrom'un yuvarlak ucu- Sfendon) bir ticaret mektebinin, böyle bir modern yapının yer alması hiç hoş bir durum değildir."

Binbirdirek Mahallesi içindeki önemli tarihi eserlerin başında, Peykhane ve Klodfarer Caddelerinin birleştiği yerde bulunan ve 19. yüzyılın sadrazamı Keçecizade Fuat Paşa'nın yaptırdığı 1863 tarihli cami ve türbe gelir. Zarif "eklektik" (seçmeci) üslup bezemeleriyle donatılmış türbe yapısı gerçekten de çok göz alıcıdır. Fuat Paşa, Divanyolu'ndaki çalışmalarında pek çok eseri caddenin genişletilmesi uğruna yıktırmış veya kestirmiştir (!). Eskiden Fuat Paşa Camisi'nin yerinde 1543'te yapılan Şüca Camisi bulunurdu. Sultan Fatih'in Beyazıt Meydanı'nda yaptırdığı ilk sarayında ölenlerin cenazeleri bu camide yıkanır ve kaldırılırdı.

Bu caddenin yakınındaki Terzihane Sokağı'nın her iki tarafında eskiden boyacı hanları görülür ve buradaki esnaf çadır boyama işleriy-

le uğraşırdı. Hanların alt katlarında "domuz damı" denilen hücrelerde ise arabacılar ve ipek boyacıları barınırdı. Erken 20. yüzyıldaki İşgal günlerinde Fransız askerleri bu hücrelere beygirlerini bağlarlardı.

Marmara Denizi yönüne doğru inen Dizdariye Yokuşu'nda, adını aldığı Dizdariye Camisi görülür. 1505 tarihli bu eser günümüzde onarılmış formuyla varlığını korumaktadır. Eser, zamanın yeniçeri kâtiplerinden Mehmet Sait Efendi (Mehmet bin İbrahim) tarafından, bina eminliğini yaptığı Sultan Beyazıt Külliyesi'nden artan malzemelerle tam "beş buçuk ayda" inşa edilmişti. Buraya açılan Dizdariye Çeşmesi Sokağı'nda ise yer yer sekiz kata varan yükseklikte binalar görülmektedir ve bu tür uygulamalar, tarihi bir bölge için son derece yanlıştır.

İbrahim Paşa Sarayı'nın güney kanadı yanından At Meydanı'na açılan Terzihane Sokağı'nın ucundaki küçük hazirede Kanuni tarafından katledilen Şeyh İsmail Maşuki'nin makamı vardı. Bu çevredeki diğer bir türbe ise Tapu Kadastro (Defter-i Hakani) Binası arkasında 18. yüzyıldan Server Dede'nin kabridir. Binanın içindeki ünlü "Düğümlü Baba" Kabri de zikredilmeye değerdir. 1866'da ölen Düğümlü, bir Nakşi idi ve üzerinde birtakım "düğümler" bulunan kalın iplerle dolanmış giysileriyle gezerdi.

Mahalledeki diğer eserler, şimdi Türk-İslam Eserleri Müzesi olan ve bir dönem "Nizamiye Elbise Ambarı" olarak kullanılan 16. yüzyıldan kalma Sadrazam Makbul ve sonradan Maktul İbrahim Paşa Sarayı (bunun bir kısmında 1831'de "Umumi Hapishane" açılmıştı), Tapu-Kadastro İdaresi'nin eski binası, 20. yüzyıl başlarında yapılmış Sultanahmet Ticaret Mektebi binası (burası 1868'de Dersaadet Sanayi Mektebi, 1931'de İstanbul Mıntıka Sanayi Mektebi, 1943'te Sultanahmet Erkek Sanat Okulu, 1968'de Endüstri ve Teknisyen Okulu, 1974'te Sultanahmet Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi, 1989'da Anadolu Teknik Lisesi ve 2009'da Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi adlarını aldı), içinde son olimpiyat oyunlarının 393 yılında yapıldığı ünlü Hipodrom Meydanı ve bu alanın "spina"sındaki (omurga) dünyanın en eski eserlerinden olan Firavun Tutmosis'e ait Mısır Obeliski, Atinalıların Perslere karşı kazandığı zaferi temsil eden ve üzerinde vaktiyle 31 Yunan şehrinin isminin yazıldığı Yılanlı Sütun (21 Ekim 1700 tarihine dek yerlerinde duran ve sonra başları kesilen yılanlardan birinin başını Ayasofya onarımını yapan Fossati 1848'de bulmuştur ve bu eser şimdi Arkeoloji Müzesi'ndedir.) Yılanlı (Burmalı) Sütun Roma devrinde bir ara çeşme olarak kullanılmış ve buna dair kanal izleri zeminin altındaki araştırmalarda bulunmuştur. Yaklaşık bin yıllık Örme Sütun ile 20. yüzyıl başlarının eseri olan Alman Çeşmesi (Alman

İmparatoru Wilhelm'in hediyesi olarak Spitta'ya çizdirilmiş ve mimar Schoele'ye Almanya'da yaptırılıp Sultanahmet'teki yerine monte edilmişti), geç 17. yüzyıldan Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi, aynı dönemlerden Köprülü Kütüphanesi, eski Eminönü Belediyesi binasının (1912'den itibaren Şehremaneti, 1920'lerin sonlarında ise konservatuar –Darülelhan– olarak kullanılan bu güzel bina İstanbul merkez kumandanı Arif Paşa'nın köşküydü ve bugünlerde İBB Emlak Yönetim Dairesi işleviyle onarıma alınmıştır) temelinde yer alan ve altı yolun buluştuğu bir meydancığın kıyısında bulunup Boyacı Ahmet ve Dostluk Yurdu sokakları kenarından Piyer Loti Caddesi'ne açılan Teodosius Sarnıcı ve Divanyolu üzerindeki Osmanlı devrinin en eski camilerden olan 1491 tarihli Firuz Ağa Camisi'dir. Firuz Ağa, Sultan 2. Beyazıt döneminde defterdarlık görevini sürdürmekteydi. Caminin kitabesi ise o dönemlerin en büyük hattatı olan Şeyh Hamdullah'a aittir. Küçük ebatta, ama çok zarif bir eser olan bu cami, Romalılardan kalma Aya İoannis Kilisesi'nin temelleri üzerine yapılmıştır. Hipodrom alanı Sultanahmet Mahallesi ile özdeşleşmiş gibi görünse de günümüzdeki düzenlemeyle, yukarıda belirttiğim gibi büyük ölçüde Binbirdirek Mahallesi içine alınmıştır.

Dünyanın en önemli tarih ve kültür alanlarından olan Hipodrom Meydanı binlerce yılın anılarıyla doludur. 19. yüzyıl ortalarına dek pek bakımsız olan ve üzeri yağmur sularıyla dolu küçük gölcüklerle, toprak bir zeminle kaplı olan bu tarih alanında İngiliz bilgin Charles Newton araştırmalar yapmış ve dikilitaşların oturduğu "spina"nın (Hipodrom'un omurgası) gerçek zemin kotunu bulmuştur. Kendi cebinden harcayarak Hipodrom çevresini açan ve bu çalışmalar için de dönemin sultanı Abdülmecit'ten izin alan Newton, 1857'deki bu kazılarla eski Roma başkenti Konstantinopolis'in en ünlü meydanını dünyaya tanıtmıştır. Bugün dikilitaşların çevrelerinde görülen demir şebekeli parmaklıkları da Newton yaptırmıştır. At Meydanı'nın Roma zamanındaki kotunun günümüzde bir hayli yükselmiş olmasının önemli nedenlerinden biri de, 1750'lerde yapılan Nuruosmaniye Camisi'nin temel topraklarının buraya dökülmüş olmasıdır. İlerideki sayfalarda daha geniş biçimde söz edeceğim düzenlemelerde bu tarihi meydan üzerine 1948'de büyük boyda bir "İnkılap Abidesi" yapılmasına karar verilmiş, ama bu plan uygulanamamıştır.

At Meydanı'nın bugünkü görünümü düşlerimizde yaşattığımız gibi olmasa da, yine de iyi tasarlanmış bir çalışma olarak kabul edilebilir. Ama bazı düzenlemelerin yapılması bu dünyaca meşhur tarihi alanı kanımca daha çekici hale sokacaktır. Bu düzenlemeler şöyle sıralanabilir, öncelikle, "spina"daki dikilitaşlar ve Yılanlı Sütün önüne

yerleştirilecek zarif tasarımlı tanıtım levhalarına bu anıtlarla ilgili doyurucu bilgiler yazılmalıdır. Haliyle rehberlerin anlatımlarıyla yetinilmeyip, buradan gelen geçen herkesin bilgi sahibi olmaları bu şekilde daha kolay sağlanabilmiş olur.

Şimdilerde Mısır Obeliski'nin cami tarafına 1-2 metre ebadında ayaklı fiber bir plaka yerleştirilmiş ve üzerine meydanın tarihi değerine çok kısa bir vurgulama yazısı yazılmıştır ki, bu yeterli değildir. Eserin önündeki yerde duran kırılmış ve darmadağın olmuş plakada bilgiler okunmaz halde olup, üstelik de altından çıkan eski plakada ise başka bir eserin açıklaması vardır. Bu durum, Hipodrom Meydanı'nda ve onca yerli-yabancı gezgine, kendi tarihimize ve kültürümüze karşı yaptığımız en büyük ayıplardan birisidir. Tarih ve kültür bilincinin yok olmaya yüz tutup ürkütücü boyutlara tırmanmayı sürdürmesi ve geniş kitleler tarafından bu kavramlara karşı kayıtsız kalınması gerçekten de çok düşündürücüdür.

Ayrıca, son derece estetik ve anıtsal bir yapı olan Tapu-Kadastro Binası, artık bu işlevde kullanılmamalı ve yerini bir "müze"ye terk etmelidir. Eğer bu güzel yapıya böyle bir işlevsellik kazandırılırsa, bölgeye gelecek gezgin sayısında kesinlikle büyük artışlar olacağı, ortada apaçık duran bir gerçektir.

Hipodrom'un Roma devrinde nasıl olduğu burada uygun bir yerde tasarlanmalı ve yapılan araba yarışlarının yeniden ve temsili olarak canlandırılması düşünülmesi gereken bir başka olgudur. Örneğin, o günkü giysileriyle, bir atlı arabanın üzerinde Hipodrom çevresinde dolaşan bir-iki yarışçının "rekonstrüksiyon" (yeniden canlandırma, inşa etme) düşüncesiyle bire bir uygulamasına gidilebilir. Kültürel tanıtımlarda ve bilgilendirilmelerde "görselliğin" ne denli önemli olduğu hepimizin malumudur. Beri yandan Hipodrom'un güneyindeki "Sfendon" denilen yuvarlak anıtsal bölümünün üzerindeki pek tarihi değeri bulunmayan okul yapıları kaldırılmalı ve yarışçıların dönüş yaptıkları bu bölüm tüm görüntüsüyle içten ve dıştan onarılarak kültürümüze kazandırılmalıdır. Ama bunu yapmak için neden beklenildiği ve ilgisiz kalındığı konusuna açıklık getirmek mümkün değildir.

Fetih sonrasında, şimdiki Teknik Lise'nin kapladığı alanda, yani Hipodrom'un yuvarlak ucunda 1454'te Gedik Ahmet Paşa "Kılıçhane" tesislerini (Dımışkıhane) kurmuştu. Bu tesis 1. Mahmut devrinde, 1739'da Yeğen Mehmet Paşa tarafından kapatılmış ve daha sonra askerî dikimevi olmuş, Sultan 3. Selim'in tesisi yeniden kılıçhane olarak açmasından sonra, tarihi kurum 1868'de tekrar kapatılmıştır. Mektep olarak yapılandırılması da bu döneme rastlar.

Sfendon'un bu terasından Küçükayasofya ve Marmara Denizi'ne bakan harika bir manzara seyredilmektedir. Beri yandan anıtsal heybetteki yuvarlak duvarın üzerinde çok çirkin yapılaşmalar hâlâ durmaktadır. Üçler Hamamı Sokağı bu yuvarlak uca doğru kıvrılır. 17. yüzyılda Kurubalık (Üçler) Hamamı, bu mevkide ve Sfendon'un iç kısmındaydı. Hipodrom'un bu yüksek ve yuvarlak dönüş ucunun kesinlikle kapsamlı biçimde ve acilen elden geçirilmesi gerekmektedir.

Binbirdirek Mahallesi'nin içindeki önemli yollardan olan Peykhane Caddesi, adını, vaktiyle burada ocakları bulunan Osmanlı "peyk"lerinden, yani haberleşmelerde kullanılan "hızlı koşucular"dan almıştır. Aynı cadde yakınında bir zamanlar Mısır Valisi Hanya Paşa'nın yaptırdığı Tahta Minare Camisi görülebilmekteydi. Bu yolun başındaki üç yol ağzında ve "Üçler mevkisi"nde suyu akmayan 1779 tarihli Hatice Kadın Çeşmesi vardır. Güzergâhın kuzeyindeki yabancı isimli iki caddeden biri olan Klodfarer Caddesi bu adını, Milli Mücadele yıllarında aramızda bulunmuş Fransız dostu Claude Farrère'den (1876-1957) almıştır. Piyer Loti Caddesi ise yine bir Türk dostu olan Fransız gezgin ve yazar Pierre Loti'nin (Julien Viaud) adını taşır. Eskiden Kadırga yönüne kıvrılarak inen bu yola Akarçeşme Caddesi derlerdi. Loti'nin 1910'da oturduğu evi de günümüzde Divanyolu Caddesi üzerinde ön cephesindeki kitabesiyle birlikte durmaktadır. Piyer Loti'nin Eyüp tepesindeki aynı ismi taşıyan kahvesini ise neredeyse tüm İstanbullular bilir ve ziyaret eder.

11. MAHALLE: CANKURTARAN

İstanbul Yarımadası'nın en doğu ucunda ve birinci tepesinin olduğu alandaki bu mahallenin kuşkusuz ki en ilginç yönü, Topkapı Sarayı'nın bu mahalle sınırları içinde yer almasıdır. Mahalle bu pozisyonuyla, değil sadece İstanbul'un, belki de ülkemizin en önemli tarihi eserlerine kucak açmış bir "muhtarlık"tır artık.

Cankurtaran sınırlarındaki en önemli eser hiç kuşkusuz ki, Fatih Sultan Mehmet'in 1470'lerin sonlarında tamamlattığı Topkapı Sarayı'dır. Çok eski asırlarda yayıldığı arazide pek çok pagan tapınağının bulunduğu ve bunlardan Afrodit, Artemis ve Apollon mabetlerinin taşlarından "Sur-i Sultani"nin çevrelediği saray arazisi için de ilk Aya İrini Kilisesi'nin inşa edildiği yaklaşık yedi yüz bin metre karelik alan üzerindeki Topkapı Sarayı, 1924'te alınan bir kararla müze konumuna kavuşturulmuştur ve halen ülkemizin en çok ziyaret edilen kültür kurumudur. Çok değerli bir erken Roma dönemi arazisi üzerine oturan sarayın ikinci bahçesinde 1937'de yapılan kazılarda Aziz Georgios Kilisesi'ne ait bazı kalıntılara rastlanmıştı.

Günümüzde bu bölgedeki pek çok tarihi yapının yok olmasına karşın görkemini ve şanlı geçmişini heyecanla yansıtan Topkapı Sarayı'nın özellikle Marmara Denizi kıyılarına dizili pek çok yalısı, köşkü ve mescidi (Tazıcılar Ocağı, Bostancı Ocağı, Yedekçiler ve Yeşil Kiremit Mescidleri) ne yazık ki artık tarihe karışmıştır. Bu mevkide günümüze ulaşamayan saray köşklerinin belki de en güzeli "Şevkiye Köşkü" idi. Sarayın Marmara Denizi'ne bakan Gülhane Bahçesi'ndeki bu zarif yapıyı Sultan 3. Selim anası Mihrişah Sultan adına 1790'da yaptırmıştı. 1826 Sarayburnu yangınında yahut da 1871'deki demiryolu döşenmesi sırasında ortadan kalktığı sanılır. Yok olan başka bir köşk ise birinci avluda ve Darphane'nin Babüsselam'a bakan yönündeki 1532'den kalan Darphane köşkü idi. Yok olan Yalı Köşkü civarında ise Amerikalı bir mühendisin 1830'larda kurduğu buharlı gemi makinaları atölyesi görülürdü.

Topkapı Sarayı'nın Sarayburnu'na açılan mevkisinde ve Gülhane Parkı'nın içinde askeriyeye ait birtakım 19. yüzyıl binaları bulunur. Gülhane Mekteb-i Tıbbiyesi de buradaydı. Bu mektep 20. yüzyıl başlarında "İmarat-ı Askeriye"ye verilmişti. Sarayın Marmara'ya bakan kıyılarında Roma döneminin ünlü kilisesi Hodigetria görülürdü. Altıgen plana sahip bu kilise, "altın oran" (Section d'Or - Tanrısal Dikdörtgen) formülü ile inşa edilmişti.

Topkapı Sarayı'nda Bağdad Köşkü

Yine Sarayburnu mevkisinde, 1940'larda zamanın şık gazinolarından biri görülürdü. Sonradan "Atış yeri"ne verilmişti. İkinci harp yıllarında krom madeni burada stok edilirdi. Sarayın Gülhane Bahçesi

ise 1912 yılında bir şehir parkına dönüştürülerek dönemin tanınmış mimarı Terziyan tarafından tanzim edilmiştir.

Mahalle arazisi içinde Topkapı Sarayı'ndan başka, Aya İrini Kilisesi (527- girişinde açık avlusu –atrium– bulunan İstanbul'daki tek kilisedir ve 15.5 metreye varan kubbe çapı ile, Ayasofya hariç, İstanbul'daki Roma devrinden kalan tüm kiliselerin kubbelerinden büyüktür), dünyanın başyapıtlarından olan ve Lamartine'in "Tanrı'nın Kervansarayı" diye nitelendirdiği Ayasofya (537), Osman Hamdi Bey'in dönemin büyük mimarı Vallaury'ye yaptırdığı Arkeoloji Müzeleri (1891), bunun tam karşısında Fatih Sultan Mehmet'in Topkapı Sarayı yapılmadan önce ikamet ettiği ve şimdi müze olan Çinili Köşk (eskiden bunun ön tarafındaki "Kum Meydanı"nda "Surre Alayı" için hazırlıklar yapılırdı), Bab-ı Hümayun önündeki Türk-Barok mimari stilin başlangıcını haber veren, ama yine de bir klasik dönem eseri olan 3. Ahmet Çeşmesi (1729), İstanbul'un en eski eserlerinden sayılan ve Sarayburnu'nda yer alan Got Sütunu (muhtemelen 2. yüzyıl sonları), vaktiyle buradaki "Heraklios Korusu" denilen yerde bu isimde bir de tapınak bulunmaktaydı.

2. Beyazıt'ın sadrazamı İshak Paşa'nın 1482 tarihli camisi ve perişan durumdaki hamamı (İshak Paşa Yokuşu üzerindedir), Hürrem Sultan Hamamı'nın yeri olan Zeuksippos, aynı alandaki ünlü Roma hamamının da adıydı. Bu sözcük, "Atlı Zeus" anlamına gelen "Zeus ve Hippos"tan (ya da ünlü at bakıcısı Zeuksippos'tan) türemiştir. Bu ünlü hamamı 3. yüzyıl başlarında İmparator Septimus Severus yaptırmaya başlamış, yapı sonra tamamlanabilmişti. Mimar Sinan eseri olan ve yeniden hizmet vermeye başlayan 1555-56 tarihli Haseki Hürrem Sultan Hamamı (bu çok değerli ve ünlü eser 1940'ların başlarında Maarif Bakanlığı'na ait bir kâğıt deposu (!) olmadan önce belediyenin benzin stoğu için kullandığı bir mekândı. 1933'te Ayasofya'nın arkasındaki ünlü Darülfünun binası yanınca belediye bu depoyu kaldırdı. 20. yüzyıl başlarında Cemil Topuzlu Paşa'nın yıkmaya teşebbüs ettiği bu hamamı kurtaran kişi Sultan Reşat olmuştur.)

Bab-ı Hümayun Caddesi'ndeki Abdurrahman Şami Türbesi ise (1885'te şimdiki haliyle yenilenen bu küçük yapı, Hz. Ebubekir'in kayınbiraderi ve Hz. Eyüp'ün sancaktarlığını yapıp, Arap kuşatmasında şehir içinde şehit olan Sahabeye aittir), ilk yapılışı 18. yüzyıl ortalarında olan Ahırkapı Feneri (bu mevki Roma sarayının Tzykanestrion'unun, yani "polo" sahasının iskelesiydi) "Palatium Magnum" adıyla bilinen Roma Sarayı harabeleri, hızlı tramvay yolu üzerinde yine Mimar Sinan'ın yapıtı Caferağa Medresesi (1989'da onarılıp ziyarete açılan 1559-60 tarihli bu medrese Soğukkuyu Medresesi diye de bilinir), üzerinde açıklayıcı

hiçbir bilgi olmayan tramvay yolu üzerinde duran kemerli üç ön yüze sahip Sultan 5. Murat çeşmesi, bunun gerisinde adını medreseden alan Caferiye Sokağı'ndaki Şeyh Yusuf Efendi'nin 1527'de kurduğu Halveti-Sünbüli Erdebil Dergâhı'nın divanhane bölümü (Sinan Erdebili 1544'te öldü), virane durumdayken 1980'lerde ayağa kaldırılan Soğukçeşme Sokağı evleri, Roma sarnıcı ve Topkapı Sarayı surları (Sur-i Sultani) üzerinde şimdiki tasarımı 1810'da 2. Mahmut tarafından gerçekleştirilen Alay Köşkü görülür. Günümüzde "Ahmet Hamdi Tanpınar Edebiyat Müzesi ve Kütüphanesi" adıyla hizmet veren ve Topkapı Sarayı'na bağlı bir birim olan bu güzel yapıda zamanın sultanları önlerindeki yoldan geçen esnaf alaylarını ve çeşitli törenleri seyrederlerdi. 1890'larda yok olan ve mimar Fossati'nin inşa ettiği eski Telgrafhane-i Amire'nin 4 katlı binası bu Alay Köşkü ile Gülhane Parkı girişi arasındaki saray surlarına bitişik olarak yapılmıştı.

İlginç ve güzel bir eser olan Alay Köşkü'nün zemin katı eski yıllarda ahır ve hapishane olarak kullanılmaktaydı. Şimdi ise burası bir okuma ve kahve salonudur ve çeşitli söyleşilere, kültürel etkinliklere ev sahipliği yapar. Soğukçeşme Sokağı'nın Topkapı Sarayı girişine yakın onarılmış evlerden biri 17. yüzyılda Malatyalı İsmail Ağa'nın (İsmail Ağa'nın camisi ise Üsküdar'ın Ahmediye Mahallesi'ndedir) kurduğu bir tekkeydi. Yarımada'nın 2009'dan önce ilçe statüsünde olan Eminönü bölgesinde fetihten bu yana 57 tekke kurulmuştu.

Yarımada'nın en bilinen en çok ziyaret edilen mekânlarından olan Gülhane Parkı girişindeki düzenlemeler ve estetik konularında söylenecek epeyce eleştirel bakış açısı vardır. Öncelikle, Alay Köşkü'nün bulunduğu kemerli girişin iç kısmında, hemen sol ve sağ taraftaki duvar üzerinde iki eski çeşme yalağı durur ve içleri de her zaman çöplerle doludur. Üstelik sağdaki çeşmenin yalağı da kırıktır. Böylesine önemli bir yerde ve çok göz önünde bulunan tarihi objelerin çok daha özenle korunması gerekir. Ayrıca kapının iç tarafında seyyar satıcılar gelişigüzel noktalarda satış yapmaktadır. Bunlara bir çeki-düzen verilmeli ve aynı yerde "tüfek atışıyla balon patlatma" yapılmamalı, duvar yüzeyindeki tarihi mermer çeşmelerin yalakları da vatandaşlar tarafından "çöp tenekesi" olarak kullanılmamalıdır (!)

Ayrıca, parkın kuzey ucunda, Topkapı Sarayı'nın son bahçesinin alt tarafında bulunan ve İstanbul'un en eski eserlerinden biri olan 15 metrelik yekpare gövdeli "Got Sütunu", hak ettiği yüksek tarihi değerini yansıtmaktan uzak bir çevresel tasarım içinde kalmaya mahkûm edilmiştir. Üzerinde hiçbir tanıtım yazısı bulunmayan eserin, üstelik de çevresi, burada gezinen, oturan, piknik yapan insanlar tarafından oldukça hor kullanılmakta, zaman zaman da çeşitli çöplerle kirletil-

mektedir. Bu, gerçekten de çok yakışıksız bir durumdur. Roma devrinde Got Sütunu'nun yer aldığı bu saray bölgesi bir dönem "Zeytinlik" diye tanınırdı.

Cankurtaran Mahallesi-Sarayburnu Got Sütunu

Yine, arka kısmı parka bakan ve Osmanlı İstanbul'unun en eski yapılarından olan Fatih Sultan Mehmet'in "Sırçalı Köşkü", bu açıdan bakıldığında anıtsal bir yapı karakteri sergilemesine karşın eserin üzerinde öyküsünün yazılmamış olması bir eksiklik sayılmalıdır. Tarihi yapının çok sık ziyaret edilen bir park içinde bulunmasından dolayı çevresinin temizlenerek tanıtım kitabeleriyle bezenmesi, insanların müze içine girmeden de yapının tarihi değerini öğrenebilmesi yönünden çok faydalı girişimler olabilir.

Beri yandan, Gülhane Parkı'nın kuzeye bakan en son noktasındaki tren hattı buradan kaldırılır ve kara yolu da zemin altına alınırsa, kadim saray bölgesinin sahille buluşması sağlanır ve Sepetçiler Kasrı ile askerî yapılar (Bu eserlerin başka işlevlerde değerlendirilmeleri sağlanmalıdır) bir bütünlük içinde yaya olarak gezilebilir.

Ayrıca, Alemdar Caddesi'ndeki Gülhane Hızlı Tramvay Durağı'nın tam karşısında ve Sur-i Sultani üzerinde duran 32 kapı numaralı tarihi

Rum-Ortodoks ayazma yapısının dış görünümündeki estetik sorunlar giderilmeli ve bu yapıya derli toplu bir onarım yapılmalıdır.

Cankurtaran Mahallesi bünyesindeki en değerli iki eser olan Topkapı Sarayı ve yanı başındaki Ayasofya, sadece İstanbul'un değil, ülkemizin en çok ziyaretçi çeken iki müze olması, bu mahalleyi şüphesiz ki çok onurlandıran bir durumdur. Ayasofya'nın banisi olan Roma İmparatoru Justinianus, bunun önündeki Zeuksippos Meydanı'na at üzerinde kendi heykelini diktirmişti. Fetih zamanında bu heykelin yerinde durduğu, ama Sultan Fatih'in bunu derhal kaldırttığı ve imparatorun elindeki küreyi "kızılelma"ya benzettiği bilinir. Justinianus'un diğer kalkık eli ise doğudaki Sasani Devleti'ni işaret ederdi. Ayrıca o günlerin dünyasının en önemli Asya devletlerinden biri olan Göktürkler'in elçileri 567 yılında bu mevkideki imparatorluk sarayına gelmişler ve devasa şehre hayran kalmışlardı.

Dünyanın başyapıtlarından biri kabul edilen Ayasofya'nın banisi, "elinde feneri olmayan Diyojen" lakaplı bilge insan İmparator Justinianus, bu devasa Roma kilisesinin yapımı sırasında Ermenilerden de yardım almış ve 2. Vartan'a karşı beslediği saygı nedeniyle anıtın kapılarından birine "Vartan Kapısı" adını vermişti. 849 depreminden sonra Ayasofya'yı "Tırdat" isimli yine bir Ermeni usta onarmıştır. Ayrıca "Forum Ogüsteon" denilen bu mevkide, şimdi Alemdar Mahallesi sınırında kalan Lala Hayrettin Camisi kalıntılarına (Roma devrindeki Bakırcılar Kilisesi-Aya Halkopratiana) açılan tek kanatlı başka bir kapı daha bulunurdu ve adı da Monotiros idi. Evrensel dünyanın gurur olan Ayasofya'nın cami olarak kullanımını sürdürdüğü 1775'te iç mekânında hâlâ açıkta duran dinsel içerikli mozaikler görülmekteydi.

Esasen, Cankurtaran'ın tacı olan Ayasofya ve Topkapı Sarayı çevreleri, ciltler dolusu kitaplarla yazıla yazıla bitirilemeyecek bir konunun iki baş aktörleridirler. Bu iki müstesna eser, sadece yapı karakterleriyle değil, içlerinde ve etraflarında yaşanan olaylarla da İstanbul tarihinin ve dünyanın efsanevi kültür mirasları unvanlarını çoktan hak etmişlerdir.

Ayasofya, Osmanlı döneminde sadece İstanbulluların değil, sarayın da kullandığı bir numaralı mabet konumundaydı. 20. yüzyıl başlarında İstanbul saat ayarı bile "Ayasofya saati" ile yapılırdı. Bu, Greenwich'ten 1.55 saat ilerideydi ve 28 dakika 58 saniye 59 salise olarak hesaplanmıştı. Ayrıca, mabedin güney batısında bulunan "Horologion" yapısında tam 24 kapı bulunurdu ve günün "her saat başında" biri açılır diğeri kapanırdı.

Nereden bakılırsa bakılsın göz kamaştırıcı yapısal karakterleriyle ve yüklendikleri birbirinden eşsiz efsaneleriyle, İstanbul Yarımadası'nın

birinci tepesini taçlandıran Topkapı Sarayı Müzesi ve Ayasofya Müzesi için "dünyanın en önemli iki eseri" deme hakkımızın olduğunu düşünmek son derece doğal bir davranış olarak kabul edilmelidir.

Fatih Sultan Mehmet Ayasofya'yı camiye dönüştürünce ve kuzeybatı tarafına medrese ekleyince, mabet bir hayli kalabalık bir görevli kadrosuna sahip oldu. Dolayısıyla da burada görev yapanlar için sultan ayrıca 1350 dükkân ve 51 hamamla birlikte bine yakın ev vakfetmişti. Sonradan vakıf geliri dükkânların sayısı 2 bin 360'a çıkan Ayasofya'nın 1300 evi, 4 kervansarayı, 30 boyahanesi ve 2 hamamı bulunmaktaydı. Medrese o dönemde tek katlıydı ve 2. Beyazıt zamanında üzerine bir kat daha çıkıldı. 1596 yılında ise yenilendi. Bu yapı ne yazık ki 1873'te yıkıldı, ama sonra dönemin üslubuna göre bir kez daha inşa edildi. Fakat bunun ömrü pek uzun olmadı ve 1935'te tamamen ortadan kalktı.

1509'dan 1566'ya dek (2. Beyazıt'ın deprem sonrasında yaptırdığı yeni minareden sonra) tek minareli bir eser olarak varlığını gururla sürdüren ve diğer üç minaresi Mimar Sinan döneminde yapılmış olan günümüzdeki dört minareli Ayasofya Müzesi'nin kuzey avlusunda vaktiyle duran medreseler bölümünde şimdilerde kurtarma kazıları yapılmaktadır. Bunun gerisinde ve Topkapı Sarayı girişine bakan bölümde ise Sultan 1. Mahmut'un 1743'te yaptırdığı, yemekhane, mutfak ve fodlahaneden (fırın) oluşan imaret bölümü yer alır. 1920'den sonra bu eserler Vakıflar Müdürlüğü bünyesine geçmiş ve arşiv deposu, daha sonra da kurşun atölyesi olarak değerlendirilmiştir. Şimdi ise "Halı Müzesi" işleviyle varlığını sürdürmekte, içinde Beylik dönemi, klasik Osmanlı devri halılarından oluşan çok zengin bir Uşak-Saray üretimi halı koleksiyonları sergilenmektedir. Girişi de ücretsizdir.

16. yüzyıldan sonra devletin mimarlık teşkilatının merkezi olan "Hassa Mimarlık Ocağı" teşkilatının Arkeoloji Müzesi arkasında ve sarayın birinci avlusunun batısında yer aldığı sanılmaktadır. Büyük olasılıkla çeşitli dönemlere ait yapı çizim ve maketleri burada muhafaza edilmekteydi. Ocak, sonraki zamanlarda harap olup ortadan kalkınca, içindekiler de korunamadı.

Ayasofya ile Aya İrini arasında ve Sur-i Sultani içinde kalıntıları duran Roma devri eseri "Samson Misafirhanesi" (hastane) dışında, 6. yüzyılda İmparator Justinianus Aya İrini'nin kuzeyinde "Isıdoros ve Arkadius Haneleri" diye bilinen konutların çevresinde iki misafirhane daha yaptırmıştı. Bu üç tesis Aya Trifon namına inşa edilen kiliseden bağımsız olarak yapılmıştı ve bunlardan biri "Vasilisho" diye tanınırdı. Burada yaşlı kimsesizler sığınma yurduna imparatorlar Paskalya öncesinin Cuma gününde gelirler ve İstanbullu kimsesizlere armağanlar verirlerdi.

Aya İrini Kilisesi fetih sonrasında camiye dönüştürülmeyip saray ardiyesi olarak değerlendirilmiştir. Bu değerli tarihi yapı günümüzde müze işleviyle ziyarete açılmış durumdadır. Roma döneminde bu mevkide bir cephanenin bulunduğu ve imparatorluk atlarının da yine bu çevrede yetiştirildiği anlatılmaktadır. Ayrıca o dönemin ünlü "Grejuva ateşi" diye tanınan yakıcı savaş malzemesi kimyacılar tarafından burada üretilmekteydi. Osmanlı devrindeki içki yasağı yıllarında ilaç niyetine içilen "Ayasofya bozası"nın çok sevildiği ve "semt-i meşhur" Ayasofya'nın da bununla birlikte anıldığı bilinir.

Her köşesinin tarihi anılarla dolu olduğu meydanın Gülhane'ye inen köşesindeki üç gözlü güzel mermer çeşme, son dönem Osmanlı padişahlarından 5. Mehmet Reşat'ın 1911'de yaptırdığı eserdir. Bunun yan tarafından basamaklı şekilde Caferiye Sokağı'na çıkan küçük yokuşun zemin dokusu bölgenin tarihi karakterine yakışmayacak denli bakımsız ve yer yer bozuktur. Unutulmasın ki, eserler üzerindeki bir türlü çeki düzen veremediğimiz bu tür küçük ayrıntılar şehrin genel değerlendirilmesinde hep "olumsuz başrol" oynarlar.

Roma devrinde adı Prooktori, yani "denize doğru çıkıntılı yer" olan ve Cankurtaran bölgesine ismini veren cami, şimdiki Akbıyık Caddesi'nin az aşağısındaki Cankurtaran Caddesi ile bunu dik kesen Bayram Fırını Sokağı'nın köşe yaptığı yerdeydi. Fatih devrinde ünlü bir topçu olan "Cankurtaran Hacı Seyit Hasan Ağa" tarafından yaptırılan ve 1918'de yanıp sadece minare kaidesinin 1960'lara ulaşabildiği bu eserin minberini ise, 17. yüzyıl sonlarına doğru ve Sultan 4. Mehmet döneminde Rukiye Hanım diye bilinen bir saraylı koydurtmuştu. Seyit Hasan'ın hatırası günümüzde eskiden cezaevi olan lüks otelin yakınındaki aynı isimli sokakta yaşamaktadır. Otelin cezaevi olduğu günlerde iç avlusunda saray terzilerine ait "Hayyatin-i Hassa Camisi" görülürdü. Vaktiyle bu terzilerin asıl mescidleri ise Gülhane Parkı giriş kapısının karşısındaydı.

Cankurtaran Mahallesi'nin yerleşim alanı, Topkapı Sarayı'nın güney batısındadır ve Akbıyık Caddesi ile Cankurtaran Caddesi çevresinde gelişmiştir. Akbıyık Caddesi bu mahalleden geçmesine karşın adını aldığı 1453 tarihli mescid, bu yerleşimin Sultanahmet Mahallesi ile buluştuğu noktada ve Sultanahmet Mahallesi yönünde kalır.

Altında Roma saraylarının temel kalıntıları bulunan eski Darülfünun (üniversite) binası da bu mahallede ve Ayasofya'nın hemen doğusunda yer almaktaydı. Sadrazam Büyük Reşit Paşa Osmanlı Devleti'nin bir üniversite kurumuna kavuşması için büyük çabalar göstermiş ve kurulan bu üniversite, daha sonra "Evkaf, Adliye ve Ticarethane Dairesi" adıyla hizmet vermişti. Devasa bina, yukarıda değindiğim gibi 3 Aralık

1933 tarihinde sabah 8.40'ta geçirdiği büyük bir yangın sonrasında tamamen yanmıştır. Darülfünun'dan geriye kalan yangın arazisinde, bir müze olarak gezilebilmesi düşünülen Roma sarayı kazıları yapılmaktayken, bitişiğindeki bir otelin yakın zamanlardaki kaçak inşaatı nedeniyle işlemler durdurulmuştur. Mimar Gaspare Fossati'nin 1865-70 tarihli bu eseri 1911'e dek "Meclis-i Mebusan" olarak kullanılmış, geç 19. yüzyılın ünlü ressamlarından Şeker Ahmet Paşa, ikinci resim sergisini 1875'te yine bu binada açmıştı.

Bu saray arazisinin batısından geçen Tevkifhane Sokağı, adını, yolun kıyısındaki eski Sultanahmet Cezaevi binasından almıştır. Bu güzel binayı cezaevi olarak, dönemin en ünlü mimarı Vedat Tek yapmıştır. Hizmete girdiği aynı tarihteki adı "Dersaadet Cinayet Tevkifhanesi" olan bu değerli yapı günümüzde İstanbul'un en lüks otellerinden biri olarak hizmet vermektedir ve çevresindeki sokaklarda irili ufaklı şirin butik oteller, halı mağazaları, yiyecek içecek mekânları görülür. Otelin köşesindeki 1788 tarihli çeşme ise 1. Abdülhamit'in eşi ve 2. Mahmut'un anası Nakşi Kadın'ın hayır eseridir. Bunun yakınından geçen Kutlugün Sokağı'ndaki (sokağa önce, 1826'daki Vaka-yı Hayriye'de yeniçerileri topa tutan "Karacehennem" lakaplı İbrahim Ağa'nın adı verilecekken, halkın bunu protesto etmesinden dolayı şimdiki ismi yeğlenmiştir) halı mağazalardan birinin bodrum katında 1. Konstantin'in saray kalıntıları vardır.

Ayrıca, Küçük Ayasofya'ya doğru inen yokuştaki diğer bir halı mağazasının dibinde de epeyce heybetli bir sarnıç (Nakkaş Sarnıcı) görülür. Hürrem Sultan Hamamı'nın arkasından geçen yolda 18. yüzyıldan Mehmet Efendi Medresesi durmaktadır. Bunun yanındaki Yeşil Konak adıyla hizmet veren tarihi ahşap konut, vaktiyle Şehremaneti muhasebecisi Reşat Efendi'nin ikametgâhıydı. Şami'nin türbesi de kırk yıl Rufai dergâhı olarak kullanılan bu mekâna aitti ve 1885'te selamlık işleviyle onarılmıştı.

Yedi tepeli Yarımada'nın birinci tepesini taçlandıran Cankurtaran Mahallesi'nin doğusu, aynı zamanda Tarihi Yarımada'nın da en doğu ucudur. Marmara kıyısı boyunca uzanan bu güzergâhta artık işlevsiz kalan demiryolu hattı, Kennedy Caddesi diye tanınan geniş sahil yolu ve Roma surlarının önemli bir parçası uzanır. Topkapı Sarayı'nın "Çukurbostan" diye bilinen kıyısının biraz güneyinde ve Babüsselam Kapısı'nın Marmara Denizi tarafında Tanzimat Fermanı'nın okunduğu ünlü "Gülhane Bahçesi" (Gülhane Meydanı) yer alırdı. Sarayburnu'na doğru bunun az kuzeyinde de sarayın "Hasbahçe"si görülürdü. Bu bahçelerin deniz kıyısı yönünde ise, Değirmenkapı Namazgâhı, karakol yapısı ve Değirmenkapı Camisi dururdu. Tıbbiye Camisi ise,

Sirkeci İstasyonu'nun kuzey doğusundaki eski tıbbiye binalarının arasındadır ve inşa tarihi 1853'tür.

Sarayın kara surlarının denizle buluştuğu kısmın iç tarafında, Otluk Kapısı'nın gerisinde ve deniz kıyısında eski yıllarda "Sanayi İdadisi Mektebi" vardı. Günümüzde bu mektebin deniz tarafında ve Kennedy Caddesi kıyısında Deri ve Tenasül Hastanesi'nin binası görülür. Semte adını veren 1756 tarihli ünlü Cankurtaran Feneri (Fener-i Cedid) ise Ahırkapı mevkisinde ve sahil yolu kıyısında tüm heybetiyle durur. Osmanlı'nın tanınmış denizcilerinden "Deli Hacı" lakaplı Çalık el-Hac Mustafa Kaptan, Mısır seferi dönüşünde Ahırkapı açıklarında karaya vurup "helak" olunca, 3. Osman'ın emriyle o tehlikeli noktaya bu deniz feneri yapılmıştı.

Mahallenin güneyini Hipodrom civarından denize doğru inen Kabasakal Caddesi, Dalbastı Sokağı, Mimar Mehmet Caddesi ve Amiral Tafdil Sokağı hatları çizmektedir. Amiral Tafdil Sokağına ismi verilen zat, 1930'larda eğitim amacıyla Japonya'ya gönderilen ve 1937'de yeniden açılışı yapılan "Ertuğrul Şehitleri Anıtı" töreninde kurmay yüzbaşı idi. Mimar Mehmet ise, Sultanahmet Külliyesi'nin unutulmaz mimarı Sedefkâr Mehmet Ağa'dır. Kabasakal Caddesi'nin (2013 Mayıs'ında cadde zemini yenilendi) adı da, burada bir zamanlar var olan aynı isimli camiden adını almıştır.

Saray surlarına paralel olarak denize doğru uzanan İshak Paşa Caddesi'nin adı, yukarıda sözünü ettiğim Sultan 2. Beyazıt'ın sadrazamı İshak Paşa'nın buradaki aynı isimli camisi ve hamamından gelir. Her ikisi de 15. yüzyıl sonlarının nadide eserleri olmalarına karşın, hamamın durumu ne yazık ki içler acısıdır ve zaman zaman ön tarafında gelişigüzel bırakılmış çöp bidonları görülür. Hamamın karşısındaki saray duvarlarındaki burcun altında "salaş" bir taksi durağının bulunması da hoş bir manzara arz etmez.

Yolun daha aşağısında buna açılan Yeni Saraçhane Sokağı ise, adını, Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu ve Saraçhane semtine isim olan ünlü Saraçlar Çarşısı'nın 17. yüzyılda yanmasından sonra bir süre bazı saraçların bu sokak çevresinde kurdukları birtakım saraçlık işlerine ait dükkânlardan almıştır. Burada bir duvar kıyısındaki çeşme olasılıkla 19. yüzyılın erken dönemlerinde "İnce Alemdar Mehmet Efendi" tarafından yaptırılmıştır.

Şimdiki Cankurtaran Mahallesi'nin en güzel köşelerinden birisi hiç kuşkusuz ki, Cankurtaran Caddesi sonundaki tren köprüsünün az kuzeyinde ve sahil surlarının içindeki "Cankurtaran Sosyal Tesisleri"dir. Olağanüstü güzellikte bir manzaraya bakan bu noktadan, Roma surlarından parçalar, Boğaziçi, Üsküdar-Haydarpaşa-Kadıköyü

kıyıları, Adalar ve Marmara Denizi tüm güzellikleriyle seyredilebilmektedir. Tren köprüsüne inen yolun sağında da fetih şehitlerinden Ali Baba'nın kabri görülmektedir. Sahil kısmında bir zamanlar saray ağaları için yapılan "Şadırvan Mescidi" de mahallenin tarihe karışan eserleri arasında yer almaktadır. Kanuni'nin yaptırdığı Yoğurtçular Mescidi'nin bir zamanlar yine Ahırkapı'nın sahil kesiminde yer aldığı sanılmaktadır. Fetih zamanında bu mevkide "Kırk Ahirun Şehidi" olduğuna inanan ahali Ahırkapı'ya mistik bir hava yüklemiş ve semte "Ahırkapılılar" adını vermişti.

Topkapı Sarayı'nın Marmara surlarıyla buluşan son kapısı olan Otluk Kapı "Türk Silahlı Kuvvetleri Eğitim Vakfı-Sarayburnu Öğrenci Yurdu" kurumuna açılır. Bu kapının gerisindeki Sur-i Sultani, yani saray duvarları üzerinde yer yer "adi fayans" döşemeleri göze çarpmaktadır. Belli ki vaktiyle buradaki uyduruk yapıların odalarının arka kısımları "saray surları"ydı!.. Sonradan yıkılan bu gecekonduların çirkin izleri hâlâ Sur-i Sultani üzerinde durmaktadır.

Osmanlı sarayı bizim bir kültür abidemizdir ve yer yer göze çarpan bu sakil durumlar, sadece bu değerli eserimizin değil, toplumun kültürel bakış açısını da alt kademelere indirmektedir ne yazık ki. Ülkemizin en güzide eserlerinin başında gelen Topkapı Sarayı'nın girişi olan Bab-ı Hümayun'un hemen ardında ve sağ tarafındaki zemin dokusu son derece bozuk bir görüntü sergiler. Saraya, bu bozuk döşeme taşlarına basılıp girilmektedir ve bu utanç verici bir durumdur. İstanbul'un her noktasındaki ayrıntılara çok dikkat edilmesi gerekiyor.

Deniz yönüne inen saray surlarının bazı bölümleri İstanbul Belediyesi Tesisleri'nin arasından geçer. Bu mevkilerde yer yer yükseklikleri beş katı geçen yapıların bulunması çok şaşırtıcıdır. Pek çok çatı katı ise, çirkin görünümleriyle "kaçak" oldukları izlenimini uyandırmaktadır.

Deniz surlarını bu noktada Kennedy Caddesi boyunca izleyip gezebilmek de hayli zordur, çünkü kaldırım genişlikleri çoğu yerde buna olanak tanımayacak kadar dardır. İç taraftan surları gezebilmek en iyi çözüm olmasına karşın, buralardaki pislik ve güvensizlik bu girişimi engelleyecek bir "korku" düzeyindedir. Bu durum gerçekten de şehrini seven insanlara acı ve utanç duyguları aşılar. Dünyaca tanınan ve çok yüksek bir tarihi değere sahip olan İstanbul surlarını rahatlıkla ve güven içinde gezememek, bu utanç duygusunun ötesinde, kelimenin tam anlamıyla büyük bir "rezillik"tir!..

Oysa, güzergâh boyunca tertemiz ve estetik değer taşıyan gezi yolları oluşturarak, surlar üzerinde inişli çıkışlı ahşap yürüme platformları, bahçeler, kafeler yaparak, bütün bu tarihi hat boyu şenlendirile-

bilirdi. Demek ki, idare adamları böyle bir gerekliliği ve tarih-kültür sevgisini hissetmemektedirler.

Cankurtaran'ın şöhretli mekânlarından bir diğeri olan ve yakın yılların ünlü sinema oyuncularından Erol Taş'ın adını taşıyan şirin kahvehane ve kültür merkezi Cankurtaran Caddesi'nin tren köprüsüne yakın yerinde ve sarayın Otluk Kapısı'nın karşısındadır. Deniz surlarının buradaki bölümleri de çok bakımsızdır. İçlerini dolaşmak gerçekten "yürek" (!) ister. İstanbul kültürü ve miraslarına karşı işlediğimiz sayısız "cinayet"lerden birinin somut görüntülerini oluşturan deniz surlarındaki bu feci durumla ortaya çıkan ayıbının bir an önce ortadan kaldırılması gerekir. Tabi, sadece deniz surlarında değil, tüm surlarda!.. Hatta, tüm Yarımada'da!..

12. MAHALLE: CERRAHPAŞA

İstanbul Yarımadası'nın Fatih bölgesinde ve Marmara sahillerinin iç tarafında, Cerrahpaşa hastane yapılarının merkezinde bulunduğu yerleşim yeridir. Mahalle sınırlarının içindeki alanı, güneyde tren hattı, Kennedy sahil yolu ve bunun deniz tarafındaki yeşil bölge, batıda Etyemez Tekkesi Sokağı ile ayrılan Kocamustafapaşa ve Kuru Sebil Sokağı'nın sınırladığı Silivrikapı Mahalleleri (4. yüzyılda Büyük Konstantin bu surları yaptırırken, Cerrahpaşa Mahallesi'nin Kocamustafapaşa Mahallesi ile buluşma noktasında bir yerde inşa ettirdiği "Teotokhos Rabdou Kilisesi"nde Hz. Musa'nın asasını bir kutsal emanet –rölik– olarak muhafaza etmişti), Cerrahpaşa'nın kuzeyindeki sınırı ise, bu yerleşimi Seyit Ömer ve Haseki Sultan Mahallelerinden ayıran Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi çizmektedir.

Batıdaki sınır olan Kuru Sebil Sokağı üzerinde vaktiyle ahali arasında "Altın Kaşık" tabir edilen eski bir hamam dururdu. Ünlü "Etyemez Tekkesi" ise hastane arazisinin güney batı köşesinde, aynı isimli sokağın deniz tarafında idi. Banisi olan Mirza Baba İbn-i Ömer Buhari'nin "et yemeyen" bir zat olduğu için, olasılıkla Romalılara ait Dius Manastırı Kilisesi'nden devşirdiği 1481 (ya da 1471) tarihli eserinin bu isimle anıldığına dair bir söylence bulunmaktadır.

Mahallenin adı, 16. yüzyıl sonlarının ünlü sadrazamı Cerrah Mehmet Paşa'nın bu çevrede yaptırdığı orta ölçekteki güzel külliyeden gelir. Günümüzde caminin yer aldığı mekân ve çevresi, aynı zamanda İstanbul'un "Yedinci Tepe"sidir. Fakat, bir külliye formunda olan Cerrahpaşa Camisi, adını verdiği bu mahallede değil, doğudan bitişiğindeki Aksaray Mahallesi'nde kalmıştır. Daha doğrusu, caminin ve çeşmesinin bulunduğu ön yüzler, kuzeyden komşusu olan Haseki Sultan Mahallesi'ne bakar.

Vaktiyle ünlü "Avrat Pazarı" diye tanınan çarşı (bakınız, Haseki Sultan Mahallesi), Arkadius Sütunu'nun (Avrat Taşı) çevresinde (Ksorolofolos - Kuru Tepe), şimdiki Aksaray, Cerrahpaşa ve Haseki Sultan Mahalleleri arasından geçen ana güzergâh olan Cerrahpaşa Caddesi üzerindeydi. En son 1757 yılındaki büyük yangında mahvolan çarşı, bu mekândaki bir sipahi çavuşunun evinden çıkan alevlerle yayılmıştı. Söylentiye göre Acem kölesi, çavuştan intikam almak için yangını isteyerek çıkarmıştı.

Daha sonraki yıllarda derlenip toparlanan tarihi çarşının 1905'te çatıları kaldırılınca bazı eski dükkânlar ortaya çıkmıştı. Bunların bir kısmı 1910'lara dek burada varlığını sürdürebilmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru geleneksel kimliğini yavaş yavaş yitirmeye başlayan pazar, giderek daha da yozlaşmıştır. Takip eden zamanlarda her türden esnaf burada tezgâh açmaya ve pazara erkekler de girmeye başlamıştır. O günlerde burada sadece, tatlıcı, manav, bakkal ve birkaç tane de bahçeli kahve kalabilmişti.

Eski "Avrat Pazarı" çarşısının sınırı 1830'lardaki duruma göre Cambaziye Camisi köşesinden başlar, Kürkçübaşı Sokağı'nın başına dek gelirdi. Kadınların gelip gittiği bu tarihi çarşıda 300 kadar tezgâh kurulur, delikanlılar ve genç kızlar buraya pek uğramazlardı. Üreticiler ve dükkân sahipleri, zaman zaman şehirde düzenlenen ünlü "esnaf alayları"na katılırlardı. Önceleri sadece pazar günleri kurulan bu çarşı, eski Konstantinopolis meydanlarından devşirilen mekânlarda yer alıyordu. 4. Murat'ın ünlü sadrazamı Bayram Paşa'nın da burada, içinde zaman zaman esir de satılan bir hanı vardı.

Cerrahpaşa yerleşimini, Haseki Sultan Mahallesi'nden doğudan Haseki Kadın Sokağı ve Aksaray'dan da aynı yönde tren yoluna doğru inen Yokuş Çeşmesi Sokağı ile Davutpaşa İskelesi Sokağı ayırmaktadır. Bu sokak üzerindeki ve Aksaray Mahallesi sınırındaki Ahmet Paşa Sıbyan Mektebi acil onarılması gerekli ahşap eserlerdendir. Vaktiyle bunun karşısında bulunan Bekâr Bey Tekkesi ise ne yazık ki yok olmuştur. Şimdi hastane arazisinde kalan eski Ispanakçı Viranesi Sokağı'ndaki Abacı Mescidi de bu bölgenin yitik eserlerinden biridir.

Fetihten sonra ilk kurulan Müslüman mahallelerinden biri olan Kasap İlyas, bu mahallede ve Cerrahpaşa Hastanesi'nin sahil yoluna yakın güney doğu köşesindedir. Fatih Sultan Mehmet'in kasapbaşısı olan İlyas'ın yaptırdığı cami de burada bulunur. Vakfiye tarihi 1495 olan bu hayli eski caminin banisi İlyas Ağa yola bakan hazirede yatar. Vaktiyle bir sıbyan mektebiyle altı müezzin odası olan bu eser 1977'de şimdiki haliyle onarılmış, son cemaat yeri ise 1993'te yapılmıştır.

Roma deniz surlarından bazı önemli parçaların görüldüğü sahil kesimi, mahallenin güneyinden geçen Orgeneral Nafiz Gürman Caddesi'nin aşağısında yer almaktadır. Tren hattı ile Kennedy Caddesi adını taşıyan sahil yolu arasındaki "Samatya Sahili Sokağı"nda konak görünümlü ve güzel eski yapılar görülür. Bunlardan biri olan "eklektik" (seçmeci) mimari üsluptaki iki katlı, kârgir konağı şimdilerde "Yüksek Ahlak Derneği" kullanıyor.

20. yüzyıl başlarına dek, Cerrahpaşa Hastanesi arazilerinde bulunan sokak dokuları ve yapılar, İstanbul Yarımadası'nın eski Müslüman mahallesi görüntülerini doyurucu biçimde yansıtıyorlardı. Çok geniş bir arazi üzerine oturan hastane kompleksi, bu dokuyu tamamen bozmuştur. Ama buna karşın hastane arazisi içinde şaşırtıcı biçimde bazı eski yapılar hâlâ varlıklarını korurlar. Bunlar, bir Mimar Sinan eseri olan ve "Ümmügülsüm" adıyla da bilinen Çavuşzade Camisi, Kocamustafapaşa Caddesi kıyısında ve Davutpaşa Lisesi karşısında Kanuni devri yeniçeri ağası Haydar Kethüda'nın camisi, Esekapı Medresesi ve Yavuz Selim'in kızının yaptırdığı Şah Sultan Camisi'dir. Ayrıca, yine hastane içindeki alanda olasılıkla 16. yüzyıl sipahi çavuşlarından Bıyıklı Hüsrev'in yaptırdığı, ama günümüze ulaşmayan camisi görülürdü. Beri yandan, Türk resim sanatının ünlü ustası Münif Fehim'in ikamet ettiği bir mimari belge niteliğinde olan iki katlı ve alt kat penceresi kafesli ahşap konut, günümüzde bu mahallede varlığını korumaktadır.

1893'te Takuyiddin Efendi'nin konağı satın alınarak ilk birimi oluşturulan ünlü Cerrahpaşa Hastanesi'nin güney batı köşesinde ve eski Adli Tıp Kurumu bahçesinde yer alan Esekapı Medresesi ve Camisi'ni, eserin banisi olan Hadım İbrahim Paşa, Mimar Sinan'a eski bir Roma kilisesinden devşirterek 1560'ta yaptırtmıştır. 1648 depreminde çok büyük bir yıkım yaşayan külliye, bir darbeyi de 1894'teki o büyük depremde yedi. Eser, yakın tarihlerde büyük bir onarım geçirdi ve İstanbul tarihine kazandırıldı.

Esekapı Medresesi'nin bulunduğu yer aslında çok önemlidir. Türklerin Ese Kapısı dedikleri medrese ve cami, aslında 1. Konstantin'in 330 yılında "Konstantinopolis" adıyla kurduğu yeni "eşbaşkent"in batıdaki surlarının denizle buluştuğu "İsa Kapısı" noktasında inşa edilmiş ve bu nedenle Türkler o tarihi sur kapısının "İsa" olan adını biraz değiştirerek "Ese"ye dönüştürmüş ve dolayısıyla da camiye ile medreseye "Esekapı Külliyesi" adını vermişlerdi.

Sigorta Hastanesi'nin 1957'de yapımı sırasında toprak katmanında 4. yüzyıla ait bazı buluntular Konstantin Surları'nın bu noktaya dek geldiğini kanıtlar niteliktedir, ama ne yazık ki bu önemli tarihi belgeler yitirilmiştir.

Davutpaşa Camisi

Cerrahpaşa Mahallesi günümüzde, eski Davutpaşa ve Hobyar Mahallelerini kendi bünyesine katmış bu tarihi mekânları birer "mevki" statüsüne geçirmiştir. İstanbul'un önemli anıtsal eserlerinden olan ve 15. yüzyıl sonlarında Sultan 2. Beyazıt'ın sadrazamı Davut Paşa tarafından 1485'te yaptırılan Davutpaşa Külliyesi (yanına geçekondu tipinde yapıların yaslandığı medresesi günümüzde harap durumdadır, ama cadde üzerindeki çeşmesi şu anda İstanbul'da kitabesi bilinen en eski çeşme olarak bilinir), 18. yüzyıl "barok çağı" eseri olan 1734 tarihli Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi çok önemli Osmanlı miraslarındandırlar. Paşanın 1754 tarihli türbesi de camisinin avlusundadır. Ayrıca caminin kubbe aleminin de devrine ait olduğu bilinir. Ali Paşa, külliye şadırvanı yakınında Pir Abdal Yakup adına 1748'de bir dergâh yaptırmıştı.

Mahallenin tren hattı civarında Sultan 2. Beyazıt'a ait Beyazıd-ı Cedid Camisi ve yakınında ilk yapılışı Fatih devrinden Mirza Baba'nın küçük mescidinin "semahane" işleviyle eklendiği Kadem-i Şerif Dergâhı'nın güzel ahşap kütleli yapısı durur. Dergâhı, 1783'te dönemin sadrazamı Halil Hamit Paşa yaptırmıştı. Burası Sadi Dergâhı olarak da kullanılmış ve Beyazıd-ı Cedid Camisi haziresine kaldırılan bazı şeyh mezarları buradaki kitabeye göre 1891'de 2.Abdülhamit tarafından onartılmıştır. Karabıçak Veli ismiyle de bilinen bu ahşap tarihi dergâhın biraz doğusunda bir başka dergâh olan Şeyh İbrahim Efendi'nin tekkesi durur-

du. Bunların denizle aralarında kalan arazi ise tamamen bostanlıktı. Kadem-i Şerif Dergâhı 2013 yılında geniş çaplı onarıma alınmıştır.

Bir asır öncesine dek bu mahalle arazisinin büyük bölümünü oluşturan bostanlıkların kıyılarında ve çevresinde daracık sokaklar, mescidlerin arasından kıvrılan çıkmaz yollar, yangınlardan arda kalan virane arsalarla, irili ufaklı tekke yapıları bulunurdu. Çevrenin bu biçimdeki görüntüsü, İstanbul Yarımadası'nın tarihi yapısını yansıtan ve bir "Osmanlı mahallesi"nin nasıl olduğunu gözler önüne seren fizikî dokuya sahipti. Büyük bir değişime uğrayan ve adeta tarihin neredeyse silindiği bir bölgeye dönüşen mahallede yine de orta çaptaki korunabilmiş eserlerin varlığıyla teselli bulmak kaçınılmaz bir gerçeğe dönüşmüştür artık.

Cerrahpaşa Hastahanesi içerisinde yer alan Çavuşzade Camisi

Mahallenin kuzeyindeki yollardan olan Kocamustafapaşa Caddesi'nin batıya uzanan bölümü eskiden Çifte Fırın Caddesi adıyla biliniyordu. Kıyısında ve şimdi hastane girişinde Şeyhü'l-Harem Camisi dururdu. Hastane içinden denize inen yolun adı da Şeyhü'l-Harem Sokağı idi. Bunun biraz doğusunda Arapkirli pek tanınmış Ispanakçılar ailesinin görkemli konakları vardı. Yıkılınca, aynı yerden ve hastane içinden geçen yola "Ispanakçı Viranesi Sokağı" ismini verdiler.

Günümüzde mahallenin sokakları ve caddeleri oldukça kalabalık bir trafik hareketine sahiptir ve genel olarak bu güzergâhlar üslupsuz beton binalarla doldurularak şimdikine hiç benzemeyen eski, tarihi görünümlerinden son derece uzaklaştırılmışlardır.

13. MAHALLE: CİBALİ

Yılların ünlü Cibali semtinin bundan böyle bir Yarımada mahallesi olarak anılmasına alışabilmek pek de kolay olmasa gerek. Bölgenin eski yüzünü en iyi yansıtan semtlerden biri olan bu yerleşim sahasında oldukça fazla eski yapının günümüze dek ulaşabilmesi, eski yıllarda cehennemi yangınların ilk adresi olan Cibali için, hatta tüm Yarımada için gerçekten de bir şanstır.

Haliç kıyısı, Cibali Mahallesi'nin kuzey sınırını oluşturmaktadır ve bu kıyıya paralel uzanan Hisaraltı Caddesi, daha batıda Kadir Has Caddesi adıyla Küçükmustafapaşa'ya doğru uzanır. Doğusu, Atatürk Bulvarı'nın geçtiği hattır ve buranın gerisinde, Haliç kıyısındaki Sarı Demir, daha kuzeyinde Yavuz Sinan Mahallesi, Saraçhane'ye doğru ise Hacı Kadın ve Molla Hüsrev Mahalleleri vardır.

Cibali güneyinden Zeyrek Mahallesi'ne, batısından da Yavuz Selim ve Ali Kuşçu Mahallelerine komşudur. Bu sınırdan Karadeniz Caddesi

Cibali Mahallesi, Eski İmaret Camisi (Pentepoptes Kilisesi)

geçer. Buraya açılan Sinan Ağa Cami Sokağı'nın biraz gerisinde 16. yüzyılda Damat Mehmet Efendi'nin yaptırdığı medrese dururdu, ama

zamanımıza ulaşamamıştır. Mahalle içindeki en önemli iki cadde ise, doğu batı istikametinde Salih Paşa Caddesi, güney kuzey doğrultusunda da Haydar Caddesi'dir. Bunların her birinin çevreleri yüksek değerdeki tarihi yapılarla doludur.

Salih Paşa Caddesi, adını, buradaki aynı isimli camiden almıştır. Ama bu eserin Fatih devrindeki adı "İbn-i Meddas Camisi" idi. Camiye "İbn-i Müdas" diyen kaynaklara da rastlanmaktadır. Eseri yaptıran zat, "Başmakçızade" unvanıyla tanınan ve 1455 yılında ölen Hüsamettin Efendi'dir. Hüsamettin Efendi'nin, caminin karşı köşesindeki küçük hazirede bulunan mezar taşında bu tarihi gösteren "Hicri 865" tarihi okunur. Salih Paşa'nın 19. yüzyıl çeşmesi dış duvar üzerinde bulunduğu için tarihi cami de genellikle bu isimle anılır olmuştur.

Unkapanı'na doğru Atatürk Bulvarı'nın kıyısında duran önemli diğer tanınmış eser ise, "Kahveciler Piri" diye anılan Şeyh Şazeli'nin yaptırdığı Şazeli Tekke Camisi'dir. Bunun az kuzeyinde ve Kadir Has Üniversitesi'nin (Eski Reji İdaresi - Cibali Tütün Fabrikası) hemen batısında Fatih Sultan Mehmet devri ulemasından Üsküplü Çakır Ağa'nın yaptırdığı Üsküplü Camisi (16. yüzyılda Mimar Sinan onarmıştır) mahallenin en önemli tarihi miraslarından biridir. Caminin banisi Çakır Ağa saray çağırıcıbaşılarından biriydi ve "Üsküplü Şahin Ağa" namıyla tanınırdı. Dördü İstanbul'da, biri Edirne'de, biri de Silivri'de olmak üzere tam altı ayrı cami yaptırmasıyla ünlenen Çakır Ağa'nın bu eserinin zamanımızdaki yapısı 1989 yılındandır. Eser, Sultan Aziz devrinde de önemli bir onarım görmüştü.

Caminin gerisindeki eski tütün fabrikasından dönüştürülen üniversitenin doğusunda 1588'den Haraççı Kara Mehmet Camisi ve karşısında Nalıncı Mimi Dede Çeşmesi ile Emir Buhari Dergâhı görülür. Bu dergâhı 16. yüzyılda Sultan 3. Murat, Şeyh Ahmet Buhari adına inşa ettirmiştir. Sultanın bir gece rüyasına giren Mimi Dede, ondan bir tekke ve türbe istemişti ve bunun üzerine de 3. Murat hemen bu eserleri yaptırmıştı. Mimi Dede, dedesinden kalan dükkânında nalın imal ederdi.

Eserin yanındaki Buhari Dergâhı'nın şimdiki durumu ise pek iç açıcı değildir ve haziresiyle birlikte iyice elden geçmesi gerekmektedir. Bu çevre Cibali Mahallesi'nin çok önemli otantik doku içeren bölgelerinden birisi olması nedeniyle, bünyesindeki sokakların ve tarihi yapıların en ince ayrıntısına dek özenle onarılıp gözetilmek zorunluluğu vardır. Vaktiyle Haraççı Camisi'nin yakınında Papazoğlu Mustafa Efendi adında 1735 tarihli bir mescidin bulunduğunu iddia eden bilgiler mevcuttur. Papazoğlu'nun eseri yıkılmış ve arazisi bulvar güzergâhına katılmıştır.

2012 yılında yaklaşık yüzyıllık bir arıtma tesisinin Kadir Has Üniversitesi yakınında Haliç'e yakın bir konumda bulunmuş olması, Londra'dan sonra o yıllarda dünyada ikinci olan bu tesisin tütün fabrikası atıklarını arıtmadan geçirerek Haliç'e temiz olarak boşalttığını kanıtlamaktadır.

Mahallenin en ünlü simalarından ve yakın tarihlerin en çok okunan tanınmış yazarlarından olan Orhan Kemal, günümüzde adını taşıyan sokağın köşesinde ve eski Osmanlı haziresine (Cibali Mescidi Sokağı'ndaki 1479'da ölen Muhiddin Kocavi'nin dergâhına ait küçük hazire) arkadan bitişik, çok mütevazı görünümlü, iki katlı küçük bir evde kiracı olarak otururdu. Ev, günümüzde de yerindedir, ama içinde başkaları ikamet etmektedir. Oysa gönüller ister ki, burası korumaya alınsın ve bir müze yapılsın!.. Bu istek, bir "düş" olarak kalmasın!..

Fatih Sultan Mehmet döneminde bu mekânlarda küçük deri işleme dükkânları yer almaktaydı ve bu nedenle de yöreye "Debbağıyn", yani dericiler derlerdi. Ama aynı dönemin sonlarında bu isim unutulup gitmiştir. Yine bu çevrede Fatih döneminden "Yüzerioğlu Mescidi" görülürdü, ki bu da yoktur artık.

Salih Paşa Caddesi'ne açılan Orhan Kemal Sokağı'nın kıyısında aynı isimli iki adet de çıkmaz sokak bulunur. Yine, aynı caddeye açılan Haraççı Bostanı Sokağı'nda güzel ahşap konutlar vardır ve bu yapılar onarımdan geçirilirse, bu güzergâh çok hoş bir görünüme sahip olabilir. Taşdelen Çeşme Sokağı'nda da üslup karakteri taşıyan çok güzel ahşap konutlar görülmektedir. Bazıları metruk, boş arsaların kıyısında bulunan bu konutlar çevreleriyle birlikte ele alınıp mahallenin tarihi dekoru viranelikten kurtarılmalıdır.

Mahallenin biraz daha güneyinde, Zeyrek Sarnıcı'nın ve yanındaki Fil Yokuşu'nun civarında bazı Osmanlı yapı kalıntıları görülür. Bunlardan biri, içinde Evliya Çelebi ve Sultan İbrahim devrinin ünlü falcısı ve etkili adamı Cinci Hoca'nın (Hüseyin), Müderris Ahfeş Efendi'den yedi yıl boyunca eğitim gördükleri Hamid Efendi Medresesi'ne aittir. Türk tarihinin en ünlü seyyahı Evliya Çelebi bu civarda ailesi ile birlikte ikamet ederdi. Bu kalıntıların yakınında ve bulvara bakan bir set üzerinde görülen bakımlı hazire, İstanbulluların sık ziyaret ettikleri kutsal bir alandır. Zira burada 18. yüzyılın ünlü şeyhlerinden Mehmet Emin Tokadi'nin (öl: 1741) türbesi vardır. Aynı makamda diğer tanınmış şeyh Mustakimzade Süleyman Saadettin Efendi (öl: 1787) de yatmaktadır.

Roma sarnıcı üzerinde yakın tarihlere dek Kanuni'nin ilk sadrazamı olan Piri Mehmet Paşa'nı camisinin harabeleri durmaktaydı. Fakat,

yine yakın zamanlarda aynı kalıntılar üzerine Piri Mehmet Paşa Camisi yeniden yapılıp ibadete açılmıştır.

İbni Meddas Camisi ve Çeşme

Cibali Mahallesi'nin bu yöndeki komşusu olan Zeyrek Mahallesi'ndeki Zeyrek Camisi (Pantokrator Kilisesi) yakınında, ama Cibali sınırlarında yer alan Piri Mehmet Paşa Külliyesi, cami, sıbyan mektebi ve medreseden oluşmaktaydı. Bunun Haliç'e doğru gerisinde Fatih devrinden Kasap Demirhan Camisi, Haydar Caddesi üzerinde de ilk banisi bilinmeyen ve 1882'de Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın yeniden inşa ettirdiği Divittar Keklik Mehmet Efendi Camisi yer alır. 1972'den sonra ise kubbeli olarak günümüze ulaşmıştır. Aynı cadde üzerinde ve camiye yakın konumda bulunan çeşme ise Hacı Arif Ağa'nın 1852 tarihli eseridir.

Fatih Sultan Mehmet, kendine ait külliye inşa edilirken "imaret" binası olarak Haydar Caddesi yakınındaki eski Roma mabedi olan Pentepoptes Kilisesi'ni "Eski İmaret Camisi" adıyla camiye çevirttirmişti. Günümüzde de tüm haşmetiyle yerinde durur bu eser. 16. yüzyılın ilk dönemlerinde yapılan Bıçakçı Alaattin Camisi, Mimar Sinan eseri olan Haydar Medresesi ve Hamamı'nın çok yakınında ve Çağa Sokağı'nın kıyısındadır. Erken Osmanlı döneminin ünlü simalarından Âşık Paşa'nın torunu Âşıkpaşazade'nin yaptırdığı Âşık Paşa

Camisi de Karadeniz Caddesi ile Haydar Caddesi arasında, Şair Baki Sokağı'nın yanındadır. Caminin karşısında da Seyit Velayeti Türbesi görülür.

Mahalleye adını veren kişi, fetih döneminde savaşmak için İstanbul'a gelen Bursa subaşılarından (asker başı) Cebe Ali idi. Ali Ağa'nın adını taşıyan "Cibali Kapısı" ise, mahallenin kuzey batı ucunda ve Haliç surları üzerindedir. Bir zamanların ünlü "Cibali Karakolu" da bu kapı dibinde duruyordu. Yine, halk arasında "Cibali Camisi" diye tanınan "Seferikoz Camisi" ise aynı mevkide ve sur kapısının hemen gerisinde varlığını sürdürmektedir.

Aydınbey Sokağı, Yavuz Selim Mahallesi'ni Cibali Mahallesi'nden ayıran güney doğu sınırında yer alır ve burada da çok önemli bazı tarihi yapılar bulunur. Âşık Paşa Camisi hiç şüphesiz ki bu eserlerin başında gelmektedir. Caminin gerisi Cibali Caddesi'ne bakar. Âşık Paşa Camisi, Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerindeki velilerden ve Sultan Orhan zamanının şairlerinden olan Âşık Paşa'nın hatırası için onun soyundan gelen torunu Âşık Paşa'nın banisi olduğu bir 16. yüzyıl eseridir ve 1564 tarihlidir. "Tarih-i Al-i Osmani" adlı eserin de yazarı olan Âşık Paşa'nın babası Yahya Bey ise Fatih döneminin ulemasındandı. 18. yüzyılda saray ağalarından Hüseyin Ağa'nın camide yaptırdığı onarımlarla ilgili kitabe kapıda durur. Caminin imam evinin yerinde

Zeyrek sarnıcı üzerinde Piri Mehmet Paşa Camisi

2. Mehmet zamanında kurulan Atik Sinan Dergâhı dururdu. 19. yüzyıl ortalarında ise sadece arsası kalan bu dergâhı Fatih Külliyesi'nin mimarı olan Azatlı Sinan (Atik Sinan Dergâhı) 1464'te, ya da 1471'de kurmuştu. Zamanımıza dek ulaşan bir kısmı, 1970'lerde caminin imam konutu olarak kullanılmaktaydı.

Âşık Paşa Camisi'nin avlu duvarında çeşmesi görülür ve bu sokağı, karşısındaki Şeyh Velayeti Türbesi'nden dar bir yol olan Şair Baki Sokağı ayırır. Seyit Velayeti aynı zamanda Âşık Paşa'nın damadı olur. Velayeti Türbesi'ne ait hazirede çok güzel mezar şahideleri görülmektedir. Vaktiyle caminin az batısındaki Şehla Sokağı civarında kiliseden devşirilen Pürkuyu Mescidi ve yine caminin doğusunda, Salih Paşa Caddesi'ne doğru "Karanlık Mescid" görülmekteydi. Bu eserler şimdi yoktur.

Esrar Dede Sokağı'nın beri tarafında, bir avlu duvarıyla çevrili bahçe içinde duran kubbeli türbede Sultan 2. Beyazıt'ın süt anası Asude Hanım yatar. Bahçedeki cami ise Tahir Ağa adını taşır. Eskiden "Tahiriye Dergâhı" olarak da kullanılan bu mekânı saray kapıcısı Mehmet Tahir Ağa 1736'da yaptırmıştı. Duvar üzerinden çıkan "demir minare" camiye hiç de uyumlu görünmez.

Tahir Ağa, Mekke'ye gönderilen Hac kervanlarında Surre Eminliği yapmış önemli bir tarihi kişilikti. Bir nedenden dolayı 1782'de başı kesilmiş ve İstanbul'a getirilmiştir. Bu yüzden Tahir Ağa'nın mezarında sadece başı vardır.

Cibali Mahallesi'nin adı konusundaki bir söylenceye göre, güya burada bu zata ait derin bir "cub", yani "kuyu"nun bulunmasından sonra, yöre "Cubali" diye anılmıştır. Fetih öncesi Roma devrinde, Konstantinopolis'teki Müslüman mahallesinin Cibali'de, Haraççı Kara Mehmet Camisi yakınında ve "Fukara Babası Sokağı" çevresinde yer aldığı sanılmaktadır. Yine Fatih devrinde "hastane" işlevinde bir kurumun Cibali'nin bu mevkisinde "Aristo" adıyla hizmet verdiği ve bu yapının bir Roma eserinden devşirildiği iddiası vardır. Cibali'deki yitirilen eserlerden biri de Abdülezel Caddesi'nin Cibali noktasına yakın bir yerinde bulunan Osmanzade Efendi'nin banisi olduğu "Cibali Mescidi" idi.

Atatürk Bulvarı 1940'lı yılların başında açılırken Cibali Mahallesi'nin bulvara ve Unkapanı'na yakın kesiminde, Haraççı Kara Mehmet Camisi'nin biraz güneyinde Fatih devrinden kalma Azepler Camisi ve Hamamı dururdu. Halkın, avlusundaki nefis şeftaliler veren ağaç nedeniyle "Şeftali Camisi" diye de isimlendirdiği bu kadim cami ve hamam, açılan yeni bulvar nedeniyle yolun iç kısmında kalmasına karşın yok yere ve bilinçsizce ortadan kaldırılmıştır.

Yitip giden tarihi miraslardan bir diğeri olasılıkla Kadir Has Caddesi ve Unkapanı yakınında 16. yüzyıldan kalan "Tüfenkhane

Mescidi" idi. Yanı başında o zamanlar tüfek imal edilen bir de iş yeri vardı ve mescid adını bu yapıdan almıştı.

Günümüzün Cibali Mahallesi içinde kalan ve artık bir mevki statüsünde olan eski Yarımada mahalleleri ise, Zeyrek yakınındaki Kasap Demirhan Mahallesi, eski tütün fabrikasının (Kadir Has Üniversitesi) doğusundaki Haraççı Kara Mehmet Mahallesi ve yine Zeyrek'in Haliç'e doğru biraz kuzeyinde kalan Haydar Mahallesi'dir. Haydar, eski yıllarda, Yarımada'nın içinde geleneksel görüntüsü ve sosyal yaşamıyla adından söz ettiren en tanınmış mahallelerden biriydi. Adını aldığı Haydar Paşa, 1512'de doğdu ve Eğridir'de eğitim gördü. Tabya askeri yetiştiren Darü's-sana'da (tersane) çalıştı. Lalası ünlü Kasım Paşa'ydı ve aynı isimli tersanenin kuruluşunda görev yapmıştı. "Hürzatoğlu Haydar" diye tanınırdı. Hadım Süleyman Paşa ile birlikte Cidde'de bir donanma üssü kuran ve 1540'ta vezir olan Haydar Paşa, Bükreş'te bir köprü başında atılan gülle ile şehit olmuştur.

Cibali'nin ünlü Haydar muhitine adını veren paşanın yaptırdığı ve kendi adını verdiği medresesiyle hamamının durumları hiç iç açıcı değildir ve vakit yitirmeksizin onarılmaları zaruridir. Külliyenin karşı yönündeki çeşme ise 1882 tarihlidir. Haydar muhitinde kaybolan bir diğer eser ise Yorgani İbrahim Ağa'nın yaptırdığı mescid idi.

Cibali Mahallesi'nin diğer önemli Osmanlı eserleri Âşık Paşa Camisi civarındadır. Karadeniz Caddesi'ne açılan İrfan Ahmet Sokağı'nın üzerinde şimdi terk edilmiş, boş ve ıssız bir arsa gibi duran otlarla kaplı yer, bir zamanlar bütün İstanbul'un en ünlü ve derin hatıraları olan yazlık sinema bahçesi "Haydar"a aitti. Hafif bir yokuşta bulunan bu bahçenin tam karşısındaki 1532 tarihli Hacı Ferhat Camisi ve karşı köşesindeki neredeyse çökmek üzere olan sıbyan mektebiyle, bunun önündeki baninin türbesi bu çevreye mistik bir hava verirler.

Genel olarak bu çevredeki binaların pek çoğu mahallenin tarihi karakterine çok aykırı şekilde beton kütleler halindedirler ve oldukça da bakımsızdırlar. Kuşkusuz ki, bu anlayışa bağlı olarak da tarihi eserlere karşı gösterilen ilgi ve çevrenin düzeni, temizliği asla istenilen düzeyde değildir ve biraz aşağıda karşılaşılan Kerpiç Sokağı'nın sağ kolu gecekondu tipi yapılarla doludur.

Âşık Paşa çevresindeki önemli bir başka eser hiç kuşkusuz ki, Tahir Ağa Camisi ve haziresindeki kubbeli Asude Hanım Türbesi'dir. Bu hanım, Fatih Sultan Mehmet'in oğlu Sultan 2. Beyazıt'ın sütanası idi ve aynı zamanda Beyazıt'taki sarayın (Saray-ı Atik) kethüdasıydı. Beri yandan, türbenin vaziyeti iyi değildir ve acilen el atılıp onarılması gerekmektedir. Türbe bahçesinin gerisindeki camiyi ise 1736 yılında Seyit Mehmet Tahir Ağa yaptırmış, eser son olarak 1972'de onarılmış-

tır. Eskiden yine Âşıkpaşa civarında ve şimdiki Müstakbel Şair Baki ve Esrar Dede Sokakları arasında Sinan Yusuf Medresesi dururdu, ama artık yoktur.

Cibali'deki Aşık Paşa Camisi

Cibali'ye doğru inen bu eğimli ve bazıları gerçekten güzel olan sokakların kıyısında, virane arsalara, eski ve harap çeşmelere, tarihi duvar bakiyelerine rastlamak her zaman olasıdır, ama bunlara karşı sergilenen toplumsal olumlu bakış açısı ve ilgi de ne yazık ki aynı ölçüde yetersizdir. Hatta, yok denebilecek kadar azdır!..

14. MAHALLE: DEMİRTAŞ

Yarımada'nın bu yeni mahallesi, Eminönü bölgesinde, Süleymaniye Külliyesi'nin kuzeyindeki yokuşların yamacında ve Haliç kıyısında yer alır. Adı, "Timurtaş" diye de bilinir. Zira, mahalleye ismini veren Timurtaş Camisi, sahilden Eminönü'ne doğru biraz iç taraftan uzanan Kantarcılar Caddesi'nin kıyısında yer almaktadır. Bu mevki, aynı zamanda Demirtaş'la doğusundaki Tahtakale Mahallesi'nin sınırını oluşturmaktadır. Demirtaş Mahallesi'nin güney bölümlerini ise Süleymaniye Külliyesi'ne tırmanan yokuşlar kaplar. Hoca Hamza Camisi ve Kepenekçi Sinan Camisi'yle Siyavuş Paşa Medresesi bu yokuşlarda yer alırlar. Bir 16. yüzyıl eseri olan Sadrazam Siyavuş

Paşa'nın yaptırdığı medresenin durumu hiç de iç açıcı değildir. Vaktiyle paşanın sarayı da bu medresenin yakınında yer almaktaydı ve koca kütlesiyle İstanbul'daki 120 kadar paşa sarayının en muhteşemlerinden biri olarak tanınırdı. Medrese çevresindeki, sokaklarda ve Haliç'e doğru daha aşağıda kalan yokuşlarda, Yarımada'nın tarihi hüviyetiyle bağdaştırılamayacak ve inanılması güç bir derbederlik yaşanmaktadır. Çeşitli yıkımlardan geriye kalan pislik içindeki arsalar, virane ve karanlık yüzlü beton binalar, derme çatma atölyeler, Süleymaniye yokuşlarına serilmişlerdir.

Demirtaş Mahallesi'ndeki İstanbul Üniversitesi Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi Geride ve sağda Rüstem Paşa ile Eminönü Yeni Valide Camileri

Süleymaniye Külliyesi'nin kuzey batı ucunda bulunan ve eski dönemlerin yeniçeri ağalarının ikameti olan Ağa Kapısı, sonradan Şeyhülislamlık Dairesi adıyla kullanılmıştır ve eserin 2. Mahmut devrinden kalan anıtsal kapısı, bunun gerisindeki İstanbul Müftülüğü ve İstanbul Üniversitesi'nin Botanik Enstitüsü, Mimar Sinan'ın "Kalfalık eserimdir" dediği bu devasa külliyenin yakın komşusu konumunda bulunmaktadır. Aynı zamanda, karşı tarafında Mimar Sinan'ın türbesinin yer aldığı Ağa Kapısı'ndan girilen bu nokta, Demirtaş'ın Süleymaniye Mahallesi ile sınırını belirtir. Botanik Enstitüsü'nün son derece güzel ve çeşitli bitkilerle dolu bahçesinden olağanüstü güzel bir İstanbul panoraması seyredilebilmektedir. Nadide bitkilerle dolu bahçeyi 1935'te Alfred Heilbronn kurmuştur. İlginç bir kamış türü olan cyperacea, berberica, asparagas, lythracea, elegans, yaprak döken

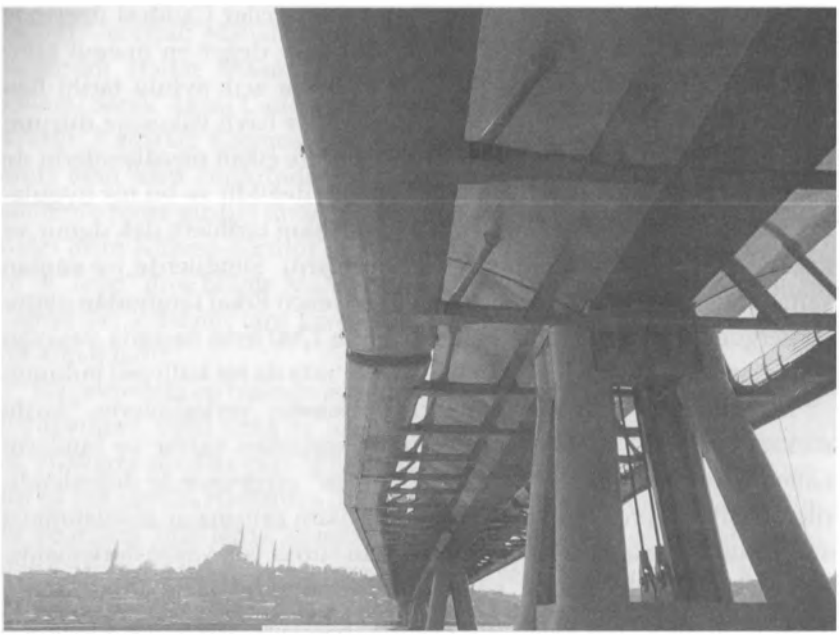
manolya, Latin çiçeği, musace, Antep fıstığı, Trabzon hurması, gibi envai çeşit bitkinin bulunduğu bahçe belli bir saate kadar rahatça gezilebilmektedir.

Bu mekân (Ağa Kapısı) eski yıllarda yeniçerilerin kullandığı bir kışla idi. Fakat 2. Mahmut'un bu teşkilatı ortadan kaldırdığı 1826'dan sonra şeyhülislamlık makamı olarak hizmet vermiştir. İstanbul'da "başlık parası" ve padişah fermanları" uygulaması bu sultan zamanında ve 21 Ekim 1831'de kaldırılmıştır. Önemli icraatlara imza atan Sultan Mahmut'un vefatından sonra Osmanlı tahtına Abdülmecit oturmuştur.

Anıtsal kapının girişindeki iki ayrı mekânda bazı Osmanlı arşivleri muhafaza edilmektedir. 2. Abdülhamit'in girişimiyle 1892'de şekillendirilen bu arşiv dairesindeki ahşap dolaplar olağanüstü güzeldir ve bunlar bizzat Sultan Abdülhamit'in elinden çıkmadır. Arşivde "İstanbul ve Bilad-ı Selase"nin (İstanbul-Üsküdar-Galata-Eyüp) 27 mahkemesine ait 9872 yazma eser korunmaktadır.

Botanik enstitüsüne ait bakımlı güzel bahçenin alt tarafındaki Hayriye Hanım Sokağı'nın görünümü ne yazık ki Yarımada'ya hiç yakışmayacak denli bozuktur ve burada, 38 numarada bulunan üç katlı metruk ve heyula beton bina, kanımca "Yarımada'nın en güzel manzaraya bakan en çirkin binası" olma başarısını (!) kazanmıştır!.. Bu sokağın yakınında ve Haliç tarafındaki Kıble ve Sabri Mehmet Sokaklarında yer alan ve bölgenin tarihi dekoruna tamamen aykırı çirkin bina dokularında acil olarak iyileştirmeye gidilmesi gereklidir. Aralarda tek tük karakteristik, ama iyice eskimiş yapılar olmasına karşın, Botanik Enstitüsü'nün ve şanlı Süleymaniye Camisi'nin alt yamacındaki karanlık ve kasvetli sokaklarda iş gören üretim atölyeleri, çöp öbekleriyle dolu Firuze ve Tesviyeci Sokakları, itici ve çok bakımsız görünümleriyle yorgun, bezgin ve gözleri yaşlı Yarımada'nın görkemli geçmişini aşırı zedelemek bir yana, adeta tarihi bölgeye bir "hakaret" niteliği taşımaktadırlar. Dolayısıyla, İstanbul'u seven ve tarihi geçmişine saygı duyan insanlar, Yarımada'nın şöhretine büyük leke süren perişan görünümlü binaları ve bakımsız heyula yapıları görünce, bu tarihi mekâna reva görülen anlayışa kızmakta yerden göğe kadar haklı olmak durumunda kalmaktadırlar. Hele hele Kepenekçi Sabunhanesi Sokağı'na açılan ve 1975'te yapıldığını öğrendiğim on katlı (!) korkutucu yüzlü beton kütleyi (!), Süleymaniye'nin hemen alt yamacına dikme başarısını (sorumsuzluğunu demeli) gösteren zihniyetlerden arınmadan, Tarihi Yarımada'yı hak ettiği makama taşımak, ne yazık ki bir düşten öteye gidemeyecektir.

Özellikle Süleymaniye Külliyesi'nin hemen kuzeyinde yer alması nedeniyle, Yarımada'nın önemli bir kültür ve tarih alanı olan bu bölge, günümüzde ne yazık ki bu özelliğini bütün yönleriyle yansıtabilmekten uzaktır. Pek çok küçük sanayi atölyeleriyle ve derme çatma binalarla kuşatılmış mahalle içinde aynı zamanda çok sayıda da güzel görünümlü tarihi yapı barınmaktadır. Demirtaş Mahallesi'nin sokak dokularında ise, yer yer görülen ilginç yapılar dışında genellikle bu tarihi dekora yakışan bir panoramaya rastlanamaz. Demirtaş Mahallesi'nin batısı Yavuz Sinan Mahallesi'dir ve aralarındaki Kâtip Şemsettin ve Bodrum Sokakları iki mahalle arasında sınır teşkil ederler. Metro Tüneli, Bodrum Sokağı'nın dibinden Yarımada'ya ve dolayısıyla da Süleymaniye yamaçlarına doğru girer.

Haliç metro köprüsü Demirtaş Mahallesi'ni Yavuz Sinan Mahallesi'nden ayıran Bodrum Sokağı'ndan Yarımada'ya girer.

Haliç'e yakın konumdaki Küçükpazar Mektebi Sokağı, eğer kapsamlı bir planlamayla ele alınıp, üzerindeki binalara da aynı hassasiyetle onarımlar uygulanırsa, yolun hak ettiği ölçüde güzelleşeceği kesindir. Bunun gerisindeki ve üzerinde Fatih devrinden Hayrettin Efendi'nin banisi olduğu Softa Hatip Camisi'nin bulunduğu Saatçi Sadi Yokuşu, Hoca Gıyasettin Mahallesi'ne doğru tırmanır ve yol üstünde sağlı sollu pek çok ucuz otel binaları görülür. Küçük esnafın

da hareketlendirdiği sokak ve çevresi genellikle Doğu Anadolu'dan gelen vatandaşların geceledikleri ve iş gördükleri bir mekâna ev sahipliği yapmaktadır.

Demirtaş Mahallesi'ni güneyindeki sırtlarda yer alan Süleymaniye Mahallesi'nden ayıran Fetva Yokuşu'nun batı köşesindeki Kâtip Şemsettin Camisi Sultan 2. Beyazıt devrinden kalmadır ve Namahrem Sokağı'nda yer alır.

Yerleşimin ana yolu, olan Kantarcılar Caddesi'nin gerisinde, Haliç kıyılarından geçerek Unkapanı istikametine ilerleyen ve Galata Köprüsü önünden buralara dek uzanan Ragıp Gümüşpala Caddesi, bu adını Adalet Partisi'nin kurucularından olan Ragıp Gümüşpala'dan almıştır. 1897 ve 1964 yılları arasında yaşayan Ragıp Bey, 1960 ihtilalinden sonra bir dönem genelkurmay başkanlığı görevini sürdürmüştür.

Mahallenin kuzey sınırını oluşturan Kantarcılar Caddesi üzerinde 18. yüzyıldan kalan Ali Paşa Hanı görülmeye değer en önemli eserlerden biri olmasına karşın, iki katlı ve ortası açık avlulu tarihi han binasında yer yer kullanılan beton görüntüler hayli bakımsız durumdaki esere gölge düşürmektedir. Üst galerilere çıkan merdivenlerin de betondan olması kabul edilebilir bir durum değildir ve bu tür uygulamalara son verilmesi gerekir. Han içinde yakın tarihlere dek demir ve kazan yapımı işleriyle uğraşan esnaf çalışırdı. Şimdilerde ise zaman zaman eserin avlusunda tiyatro sanatçısı Genco Erkal tarafından oyunlar sergilenmektedir. Hanın banisi olan ve 1700'lerin başında yaşayan Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın Divanyolu'nda da bir külliyesi bulunur.

Mahalle'nin ve çevresindeki diğer komşu yerleşimlerin "tarihi mekân kurgusu" yönünden çok büyük sorunları vardır ve bunların halledilmesi yolunda ve "kentsel dönüşüm" çerçevesinde değerlendirilen yenileme projeleri kapsamında birtakım çalışmalar planlanmaya alınmıştır. Beri yandan bu uygulamaların süreci çok yavaş ilerlemekte, bölge başka başka sosyal ve çevresel sorunların içine itilmektedir. Yerleşimin batısında bulunan Ayrancı Sokağı ise nispeten onarılmış durumdadır ve mahallenin bu sokaktaki çalışmalara benzer doğrultuda bir an önce bürokratik engellerin aşılması suretiyle ihya edilmesi şarttır.

Sahile paralel uzanan Kantarcılar Caddesi'ne açılan Hallaç Abdurrahman Sokağı, buna bağlanan Kutucu Sokağı çevreleri oldukça bakımsız ve kirlidir. Ünlü Tahtakale Hamamı'nın arka kapısı da bu sokağa açılır. Mahalleye adını veren 1460 tarihli, şerefesiz minareli Timurtaş Camisi de burada yer almaktadır. Şeyh Davut Mescidi ve Hanı ise Deveoğlu Yokuşu üzerindedir. Davut, Fatih Sultan Mehmet'in meşalecileri ve seyislerinin şeyhi idi. Ahali onun bu mescidine "Yazma

Kapı Mescidi" derdi. Burada yılda bir kez verilen Mevlid'e, geleneksel olarak çevredeki Arap cemaati de katılırdı.

İnsan buralardaki sıradan bir sokakta yürürken dahi, tarihin derinliklerinden gelen sesleri duyup, ilginç görüntüleri zihninde canlandırabilmektedir. Ama, çevredeki kirlilikleri, düzensizlikleri ve perişanlığı görmezden gelmek de bir hayli zor olmaktadır.

15. MAHALLE: DERVİŞALİ

Bu mahalle Fatih bölgesinde, Edirnekapısı'nın iç kısmında ve batısından Roma kara surlarına bitişik konumdadır. Surlara paralel olarak Ayvansaray cihetine ilerleyen ve adını buradaki Hoca Çakır Camisi'nden alan aynı isimdeki cadde Edirnekapısı'ndaki Mihrümah Sultan Camisi'nin önünden başlar. Güneyinden Fevzipaşa Caddesi'nin geçtiği Dervişali Mahallesi'nin doğusu ise, Atikali Mahallesi ile sınır oluşturan Hattat Rakım Sokağı, Karakol Sokağı, Draman Çukuru Sokağı, Saray Ağası Caddesi, Kurtağa Çeşmesi, Balat'a doğru Zülüflü Sokağı, Kalpakçı Çeşmesi Yokuşu ile belirlenmiştir. Mahallenin batı sınırı olan kara surlarında Fatih Sultan Mehmet'in fethi takip eden saatlerde şehre girdiği ünlü "Edirne Kapısı" ve bunun iç tarafında Aya Yorgi Rum Kilisesi görülür. Bu nokta Yarımada'nın en yüksek yeridir ve "6. Tepe" diye bilinir. Mahalle sınırı dışında kalan Mihrümah Sultan Camisi ise kilisenin tam karşısında ve otobüs duraklarının kıyısında yer almaktadır.

Bu çevredeki en tanınan eser hiç şüphesiz ki Kariye Müzesi'dir. İlki 6. yüzyıldan, belki daha da eski dönemlerden kalan ve bunun üzerine 14. yüzyılda şimdiki yapı (Khora Manastırı Kilisesi) inşa edilen müzenin içi çok sayıda Hıristiyan dini resimleriyle (fresko-mozaik) doludur. Bu resimleri 1320'lerde Konstantinopolis'teki kültür ve devlet adamı olan Logethet Metohithes yaptırmış ve kiliseyi de ihya etmişti. Kariye, günümüzde İstanbul'da mevcut olan "21 kilise-cami"den biridir ve 1511'de dönemin sadrazamı Atik Ali Paşa tarafından cami olarak devşirilmiştir. Bu bölge eski yıllarda "Kariye Mahallesi" adıyla tanınırdı. İç mekânındaki olağanüstü güzel dini resimler nedeniyle Hıristiyan dünyasının da yakından tanıdığı Kariye Müzesi için, eski tarihçi John Ash şöyle demiştir; "Khora'daki bu eserler olmasaydı, dünya çok yoksul bir yer olurdu!.."

Mahallenin kuzeyinden Ayvansaray ve Balat Mahalleleri ile sınır oluşturan Draman Caddesi ve daha aşağıda Kesmekaya Caddesi, Balat'a doğru ise Aynalı Dükkân ve Tatlı Menba Sokakları geçmektedir. Diğer eski bir Yarımada mahallesi olan "Hamami Muhiddin" ise, Dervişali'nin Ayvansaray ile kuzeyden sınır çizdiği Kesmekaya

Kariye Parkı ve Kariye Müzesi

Caddesi'nin yanındaki aynı isimli camiden adını almıştır. Bu eser Fatih devrinden kalmadır, ama orijinal yapısı çok bozulmuş durumdadır.

Günümüzde Draman mevkisindeki Miraç Sokağı, yitip giden bir esere ev sahipliği yapmaktadır. Atikali'den inip Salmatomruk Caddesi'ne bağlanan ve Kesmekaya Caddesi'ne doğudan açılan Miraç Sokağı, komşu mahalle Balat'ın Hızır Çavuş bölgesine çok yakındır. Yitik eser, bu sokakla Karapapak Sokağı'nın kesişmesindeki Kadı Sadi Mescidi idi. Banisi olan Kadı Sadettin Efendi 16. yüzyıl sonlarında Sultan 3. Murat'ın devlet adamlarındandı ve Mısır'da kadılık yapmıştı. Draman civarında günümüze gelemeyen bir başka eser ise Kemhacı Mehmet Efendi'nin 1650'de yaptırdığı "Kemha Mescidi"ydi.

Doğudaki Balat Mahallesi'nin bir mevkisi olan Kâtip Muslihiddin'in adını aldığı cami Dervişali Mahallesi'nin kuzey ucunda, Emme Tulumba ve Esmehan Mektebi sokaklarının yanındadır. 1960'larda yenilenen ve vakfiyesi 1515 yılında düzenlenen bu esere "Yazıcı Camisi" de derler. Balatlı Rumların eski bir kilisesi olan Aya Taksiyarhis bu caminin biraz batısında, Tatlı Memba Sokağı'nın yanında kalır.

Mahallenin doğusundan geçen Kurtağa Caddesi'nin gerisinde ve Dilmaç Sokağı'nın kıyısında kendine ait bir cami yaptıran Derviş Ali Ağa'nın 2. Beyazıt devrinin mimarlarından olduğu söylenir. Ama

minare aleminin tepesinde vaktiyle bir Mevlevi sikkesinin görüldüğü camisini Kanuni'nin saltanatının ilk yıllarında, 1524'te yaptırmış, şimdiki durumuyla da eser 1978'de yenilenmiştir.

Bu cami çevresinde gelişen ve yerleşime adını miras bırakan 500 yıllık mahallenin içindeki en büyük eser hiç kuşkusuz ki, 5. yüzyıl yapısı olduğu söylenen Aetios Açık Su Sarnıcı'dır. Dikdörtgen biçimindeki geniş bir çukurdan oluşan Roma eseri, günümüzde Karagümrük Spor Kulübü'nün stadı olarak kullanılmaktadır. Dev açık su sarnıcının kuzeye doğru gerisinde eskiden çok daha küçük ebatta ve iç mekânında 28 sütun bulunan kapalı bir su sarnıcı daha görülürdü. Zaman içinde yitip gitmiş ve sahası apartmanlarla ve sokaklarla dolmuştur. Türklerin, Ermeniler tarafından içinde ipek örücülüğü yaptıkları için "İpek Bodrumu" yahut da "Cin Ali Köşkü" dedikleri bu çok önemli Roma sarnıcı, geçen yüzyılın erken dönemlerinde semt çocuklarının içine top kaçırdıkları ve bu nedenle "tehlike arz ediyor diye" (!) mahallenin isteği doğrultusunda kapatılıp yok edilmiştir. 6. yüzyıla ait bu çok değerli kapalı sarnıcın içi 17x29 metrelik bir alandı.

Sarnıcın batısından geçen Salmatomruk Caddesi, adını, burada vaktiyle yer alan "Tomruk" Karakolu'ndan almıştır. Karakolda "tomruk" denilen bir kütüğe bağlı olarak cezaya çarptırılan görece hafif suçlular, daha sonra "salıverildikleri" için iki sözcük anlam açısından birleştirilmiş ve bu yola isim olmuştur. Cadde, Balat-Ayvansaray içlerine doğru iner. Önceden Ermenilerin Sen Nikola Kilisesi adıyla Rum cemaatiyle ortak kullandıkları mabed olan Kefeli Camisi ise, mahallenin kuzeyindeki sınırı olan Draman Caddesi'nin hemen üst tarafındadır. Eskiden bu caminin olduğu yere "Küçük Kefeli" derlerdi. Müslüman ahali, Latinler ve Ermenilerin elindeki kiliseye el koymak arzusundayken, Fransız elçi Breves aracı olup bu girişimi engellemiş ve buna karşın İstanbul kadısı da 4 ay süreyle kapısını mühürlemişti. Ermeniler 200 kuruş vererek durumu düzeltmek istemişlerse de, Kayserili Vardabet Grigor, kilisenin Latinlere ait olduğunu söylemiş ve Müslümanlar o 200 kuruşu geri almışlardı. Daha sonra durumun giderek karıştığını anlayan ahali kiliseye el koymuş ve mabed 4. Murat döneminde, 1627-28'de camiye dönüştürülmüştü.

Vaktiyle bir kilise olarak işlevini sürdürürken 1640'larda devrin sadrazamı Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından camiye dönüştürülen Odalar Camisi de bu mevkide yer almaktaydı. 12. yüzyılda yapıldığı sanılan bu eser Fatih devrinde kilise iken, 1475'te Dominikan Hıristiyanlara verilmiş ve bundan sonra "Sen Mari Konstantinople" adıyla anılmıştır. Harabe halinde de olsa 1930'lara dek varlığını sür-

dürebilen eski yapının altında (kripta) tonozlar halinde çeşitli "odalar" bulunmaktaydı. Kemankeş, ya da Odalar adıyla tanınan bu mescid 1919'un 2 Temmuz günü yanmıştır.

Salmatomruk Caddesi'ne doğudan açılan Kurtağa Çeşmesi Sokağı yakınında ve Atikali civarında 4. Murat döneminin şeyhülislamlarından Ahizade Hüseyin Efendi'nin bir mescidi vardı. Halk, bu zatın haksız yere katledildiğine inandığı için yaptırdığı mescidi "Şüheda" ismiyle anmıştır. Bu mabedin bir Roma kilisesinden devşirilmiş olduğu sanılmaktadır. Defterdar İbrahim Medresesi de Kurtağa Çeşmesi Sokağı'nın Dolaplı Bostan Sokağı ile kesiştiği yerde dururdu. 1985'te yıktırılıp, yerine birtakım şekilsiz, üslupsuz binalar dikildi.

Derviş Ali'nin doğusunda yer alan Atikali Mahallesi'ndeki Nişanca Caddesi'ne Dervişali'den uzanarak bağlanan Hasan Fehmi Paşa Caddesi 1922'de açılan bir yoldur ve bu güzergâh, güneyindeki anayol olan Fevzipaşa Bulvarı'na paralel şekilde doğu-batı istikametinde ilerlemektedir.

Dervişali Mahallesi'nin tarihi eserlerinden belli başlıları, Draman semtine adını veren ve Fethiye Caddesi ile bunun batıya doğru devamı olan Draman Caddesi kıyısındaki bir set üzerinde duran ve banisinin kardeşi Kabakulak Mustafa Efendi'nin hayır eseri olan Mimar Sinan yapısı Tercüman (Dragoman-Draman) Yunus Camisi (Hamamı Kefeli Camisi'ne yakındı ve bunun çevresi eski yıllarda ta Balat sırtlarına dek bostanlarla kaplıydı), bunun az üst tarafında Kara Ali Camisi, Atikali'ye ve Fevzi Paşa Caddesi yakınına doğru görülen Canfeda Hatun Camisi ve 18. yüzyıldan Nurettin Cerrahi Dergâhı'dır. Tercüman Yusuf Camisi'nin çok yakınındaki Yahyazade Sokağı'nın köşesindeki çeşme ise bu yola ismi konulan Yahyazade Efendi tarafından 1715'te yaptırılmıştır.

Kefevi Camisi'nin arkasından geçen Sena Sokağı'nın bu mevkide Draman Caddesi ile buluştuğu köşede bir zamanlar Yarımada'nın tanınmış hamamlarından birisi dururdu. "Draman" ismiyle tanınan bu hamam, bölge ahalisince daha çok "Taht-ı Ab" (su tahtı) diye tanınmaktaydı. Günümüze ulaşamayan bu tarihi yapı 1450'lerin sonlarına doğru, henüz inşa edilmeyen Fatih Külliyesi vakfı için yapılmıştı.

Şimdilerde yüksek katlı ve hiçbir estetik kaygı sergilemeyen ve pek çoğu da "suratsız" beton binaların ve araç bolluğunun boğuntusundaki sokaklarla dolu bir mahalle olan Dervişali'de, günümüze kazasız belasız (!) ulaşabilmeyi başarmış bazı tarihi eserleri, bu yapıların gölgelerinde kaldıkları için ilk anda fark edebilmek bir hayli zorlaşmıştır. Öyle ki, haritasız yahut da bilgi-belgesiz dolaşmaya çıkıldığında, çoğu kez ancak bir "rastlantı" ile bu eserlere ulaşabilmek durumunda kalınabilmektedir.

Buna karşın Derviş Ali Mahallesi'ndeki Dolmuş Kuyu, Koza, Müftü gibi isimler taşıyan sokaklarda eski mahalle kültürünün yansımaları olan ama unutulmuş sosyal değerler olarak anılan kapı-pencere sohbetlerine, merdiven önü dedikodularına günümüzde de hâlâ rastlanabilmektedir. Beri yandan Draman'a doğru inen Alişah, Bestekâr Servet, Şehit Abdullah Demir Sokaklarında ise, benzer diğer sokaklarda görüldüğü gibi, semtin tarihi karakterine taban tabana zıt pek çok üslupsuz beton bina doludur.

16. MAHALLE: EMİN SİNAN

İstanbul Yarımadası'nın en küçük araziye sahip mahallelerinden olan bu eski yerleşimin adı, Fatih'in mutfak eminlerinden olan Sinan Bey'den gelir ve Eminönü bölgesinde, Çemberlitaş'ın güney tarafında yer alır. Üzerinden hızlı tramvay hattının geçtiği Yeniçeriler Caddesi (Divanyolu'nun devamı) bu mahallenin kuzey sınırıdır. Bir zamanlar Sultanahmet'e doğru ve Divanyolu Caddesi kıyısındaki Fazlı Paşa Meydanı olarak tanınan bölgenin batısındaki alanı işgal eden Emin Sinan Mahallesi'ndeki tek cadde, yerleşimin ortalarında doğu-batı yönünde uzanan Piyer Loti Caddesi'dir, ki bu yolun doğu tarafı Binbirdirek Mahallesi'ne girer. Batı sınırı ise "Neviye" ve "Dönem" sokaklarından oluşur. Bunların gerisi Mimar Hayrettin Mahallesi'dir. Güneyde de Kadırga Limanı Caddesi vardır ve bunun aşağısı Şehsuvar Bey Mahallesi, daha popüler adıyla "Kadırga semti" olarak bilinir.

Yeniden yapıldığı için orijinal özelliklerini tamamen yitirmiş olan Emin Sinan Camisi'nin yeri, Piyer Loti Caddesi'yle bunun üst tarafındaki Emin Sinan Sokağı arasındadır. Emin Sinan Hamamı Sokağı da, aslında caminin bir külliyeye ait olduğunu açıklamaktadır.

Fatih'in sadrazamı Gedik Ahmet Paşa'nın yaptırdığı hamam, mahallenin az batısındadır ve caminin önündeki Gedik Paşa Cami Sokağı'nın devamı bu mahalle sınırında kalır. Emin Sinan Mahallesi'ni doğusundaki Binbirdirek Mahallesi'nden Kâtip Sinan Sokağı ile bunun kuzeyindeki Divanyolu'na açılan ve üzerinde pek çok çirkinlik numunesi beton binanın yer aldığı Taş Direk Çeşme Sokağı ayırmaktadır. Bir zamanlar adını verdiği Osmanbey semtinde konağı bulunan ve kurucusu Osman Bey'in müdürü olduğu Osmanlı Devlet Matbaası (Matba-i Osmaniye) bu sokakla bitişiğindeki Evkaf Sokağı'nın Divanyolu Caddesi ile birleştiği yerde bulunuyordu. Şimdilerde ise burada devasa bir iş hanı durmaktadır.

Vaktiyle Divanyolu'nun karşısındaki Atik Ali Paşa Külliyesi'nin bir ünitesi olarak 1500-1512 yıllarında ve Yavuz Selim saltanatının başlarında yaptırılan ünlü Elçi Hanı da Divanyolu'nun güney kanadında

ve yaklaşık bu mahalle sınırlarında yer almaktaydı. 1646'dan sonra elçilerin Pera yakasında kalmalarına izin verilince han terk edildi ve harap olmaya yüz tuttu. 19. yüzyıla gelindiğinde "Tatar Hanı", ya da "Balyos Hanı" adıyla bir süre daha yaşadı. 1880'lerin başlarında yıktırılıp, aynı temeller üzerine yukarıda adı geçen Matba-i Osmaniye yapıldı. Divanyolu'na açılan Evkaf Sokağı üzerinde günümüzde öğrenim kurumu olarak değerlendirilen bina ise, son Osmanlı döneminden hazine nazırı Sadettin Paşa'nın konutuydu. Eğitim bakanlığı bu yapıyı 1955'te satın almıştır.

Emin Sinan'ın doğusundan Binbirdirek Mahallesi'ne bağlanan Şatır Sokağı'ndaki 1914 tarihli çeşmenin bakımsızlığı da bölgedeki "unutulmuş tarihin" gözler önündeki bir simgesi olarak yerinde hüzünle durmaktadır. Bu yolu dik kesen Silahtar Mektebi Sokağı'ndaki eski sıbyan mektebinin durumu da bundan farksızdır.

Mahallenin sokakları, ağırlıklı olarak küçük imalathaneler, ayakkabı, tekstil gibi ürünlerin imal edilip satıldığı iş yerleriyle doludur. Bu durum, Tarihi Yarımada'nın otantik fizikî yapısını olumsuz yönde etkilemektedir ve sokakları dolduran çirkin yapı karakterleriyle aşırı araç yoğunluğu bu olumsuz gelişimi hızlandırmaktadır. Özellikle Pertev Paşa ve Doğramacı Sokaklarının çevresi, Anadolu Lisesi Sabri Artam Kompleksi arkasındaki Cami Sokağı ve Emin Sinan Hamamı Sokağı dolaylarındaki diğer yollar, Piyer Loti Caddesi'ne açılan Dağhan Sokağı ve Fevziye Mektebi Sokağı tarihi dokuya çok aykırı bir görüntü sergilerler ve buraları ayakkabı satıcıları, dericiler, çantacılar gibi imalatçılarla doldurulmuş vaziyettedir.

Kadırga Limanı Caddesi'ne inen ve mahallenin doğu sınırını oluşturan Kâtip Sinan Sokağı da diğerlerinden farksız olup, üstelik oldukça kasvetli bir görünümü vardır. Genel olarak bu mahalle ile birlikte diğer komşu mahallelerin fizikî yapı dokusu, asla tarihi bir karakter sergilemedikleri gibi, son derece negatif kurguya sahip beton binaların, aşırı trafiğin, gürültünün ve tabela kirliliğinin egemenliğinde neredeyse tüm kimliklerini yitirmiş görünmektedirler.

Mahalleye adını veren ve orijinal tasarımını yansıtmayan Emin Sinan Camisi hayli dik bir yokuş olan Pertev Paşa Sokağı'nda, karşısında baninin türbesinin bulunduğu çok katlı bir otopark ve yüksek beton yapılar arasında yer alır.

Emin Sinan, Sultan 2. Mehmet'in matbah (mutfak) emini idi. Galata tarafında kendisine ait altı evini, iki deposunu ve nakit olarak da 1080 akçeyi bu camisine vakfetmişti. Vakfiye tarihi 1510 olan bu esere "Merdivenli Mescid" de derlerdi. Caminin girişinde görülen çeşmeyi ise 1819'da Sultan 2. Mahmut yaptırmıştır. Bu tarihi caminin minberini

Emin Sinan Mahallesi'ndeki Pertevpaşa Sokağı'nda yapı dokusu

ise 1656'da ölüp Haydarpaşa'daki İbrahim Ağa Camisi haziresinde yatan ve mezar şahidesinde "Rıhlet etti kapı ağası iken, zulmen öldü, Hakk ede rahmet ana" diye yazan Ahmet Ağa yaptırmıştır.

17. MAHALLE: HACI KADIN

Atatürk Bulvarı'nın Unkapanı bölümünde ve doğu yönünde yer alan bu küçük ölçekli mahallenin öyküsü fetih dönemlerine dek iner. Yerleşime adı verilen Hacı Kadın, 1453 yılında İstanbul'a 2. Mehmet tarafından belediye reisi (kadı) olarak atanan Kadı Hızır Çelebi'nin kızıdır. Hacı Kadın, babasının buradaki camisinin yanında bir hamam yaptırdığı için, o yıllardan bu yana mahalle de bu Hacı Kadın'ın adıyla anılmaya başlanmıştır. Fatih Sultan Mehmet Hızır Çelebi'ye günümüzün Kadıköyü'nün merkez bölgesini de bağış olarak vermiştir.

Atatürk Bulvarı, Hacı Kadın Mahallesi'nin batı sınırıdır. Doğusundaki Sarı Beyazıt Caddesi ise, Hacı Kadın Mahallesi'ni aynı yöndeki Hoca Gıyaseddin ve Demirtaş Mahallelerinden ayırır. Güneyde de Molla Hüsrev Mahallesi vardır ve Hacı Kadın Mahallesi'yle bu mahallenin arasında Azap Askeri ve Molla Şemsettin Cami Sokakları, Haliç'e bakan kuzey sınırında da Yavuz Sinan Mahallesi'nden burayı ayıran Atlama Taşı Caddesi bulunur.

Hacı Kadın Mahallesi'ni doğusundaki Hoca Gıyaseddin Mahallesi'nden ayıran Tavanlı Çeşme Sokağı, az güneyinde kalan Hızır Bey Cami Sokağı ile birleşir. Adını aldığı çeşme buradadır. Üzerindeki Hicri 1299 tarihi yaklaşık Miladi 1882'yi gösterir. Hızır Bey Camisi ve gerisindeki Hacı Kadın Hamamı bu sokağı batıdan gelip dik kesen Hacı Kadın Caddesi üzerinde yer almaktadırlar. Hacı Kadın Hamamı'na bitişik bir hurdacı (!) dükkânının ve Hızır Bey Camisi'nin ön cephesinde de bir terzinin (!) bulunması, günümüzün sokak ve binalarının "tarihi dekorla" birlikte bu mekânlarda sergilediği uyumsuzluğun tipik bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Hacı Kadın'da Şebsefa Camisi ve geride Süleymaniye Camisi

Hacı Kadın adında diğer bir Yarımada semti de Kocamustafapaşa'dadır. Ama ikisi farklı kişilerdir ve bunlar sıkça karıştırılırlar. Burada söz konusu olan Hacı Kadın Sultan 2. Mehmet'in İstanbul kadısı olarak atadığı Hızır Çelebi'nin kızıdır ve belirttiğim gibi hamamın banisidir. Kocamustafapaşa'daki Hacı Kadın (yahut da Hoca Kadın) Hamamı'nı ise 1651'de Sultan 4. Mehmet'in kâtiplerinden hazine kethüdası Hüseyin Efendi yaptırmıştır. Yanındaki caminin banisi de 1540 yılında ölen Mihrişah Sultan'dır. Devrin vezirlerinden İskender Paşa'nın kızı olan Mihrişah, kendi camisinin haziresinde yatar. Dolayısıyla bu iki cami ve iki hamamın öyküleri biraz karışık

gibi görünse de, Hacı Kadın Mahallesi'ndeki hamam bir "kadına", Kocamustafapaşa'daki hamam ise bir "erkeğe" aittir. Camiler için ise tam tersi bir durum söz konusudur. Bu durum Yarımada'nın tarihinde önemli ve ilginç bir satır başı oluşturur.

Mahallenin Atatürk Bulvarı'na bakan kıyısına boylu boyunca serilmiş olan İ.M.Ç. Bloklarının (İstanbul Manifaturacılar Çarşısı - Plakçılar Çarşısı) yapımı esnasında bulvarın kıyısında ve iç kısmındaki pek çok eski eser ortadan kaldırılmıştır. Günümüze kalanlar ise fazla sayıda değildir ve 18. yüzyıldan ve Sultan 1. Abdülhamit döneminden Şebsefa Kadın Camisi (yanında vaktiyle bir rüştiye mektebi vardı ve cadde açılırken yıkılan cami avlu kapısı pek muhteşemdi), yukarıda söz ettiğim Hızır Bey Camisi ve bunun kızı olan Hacı Kadın'ın yaptırdığı hamam ile daha güneydeki Vefa semtine adını veren Şeyh Vefa Camisi ve çilehanesi bunların en başta gelenleridirler.

Vefa Külliyesi'ni Sultan 2. Beyazıt döneminin çok saygın velilerinden olan Vefa Muslihiddin Efendi yaptırmış ve burada "çile"sini tamamlayarak tarikatındaki yüksek mevkiye erişmiştir. Vefa Efendi'nin küçük bir kulübeye benzeyen ünlü çilehanesi sonradan yenilenen camisinin yanında bugün de görülebilmektedir. Osmanlı devrinde burada ikamet eden ulema sınıfından dolayı gözde bir mahalle olan Vefa, muhafazakâr bir yerleşim yeri olarak da öne çıkmıştı. 13. yüzyıldaki Roma döneminde ise zengin ve asil sınıfın ikamet ettiği bir bölgeydi Vefa. Bu nedenle de 1204'te yaşanan Latin işgalinde Yarımada'nın en fazla zarar gören yerlerinden biri oldu. 1918'de yaşanan büyük yangınından sonra semtin tarihi görünümü çok büyük ölçüde mahvoldu ve semt adeta tarihten silindi.

Ayrıca, küçük ama önemli bir kilise olan "Ayda Bir" (Ayın biri) de burada, güney kuzey doğrultusunda mahallenin ortasından geçerek ilerleyen Kâtip Çelebi Caddesi'nin kıyısında yer almaktadır. Evliya Çelebi'nin de ikamet ettiği mahalle olarak ünlenen bu küçük ve eski yerleşimin en dikkat çekici özelliği, kuşkusuz, İstanbul'un ilk belediye başkanı (kadı) olan Hızır Çelebi'nin 15. yüzyılın ikinci yarısında ailesi ile birlikte burada yaşamış ve kendi adını taşıyan bir camiyi günümüze miras bırakmış olmasıdır. Müzik endüstrisinin kullandığı ve bu nedenle "Plakçılar Çarşısı" denilen İ.M.Ç. bloklarının altında yaklaşık 9x9 metre ebadında bir de Roma dönemi sarnıç kalıntısı bulunmaktadır. 6. yüzyıl başlarında ve İmparator Anastasius zamanında Vefa yöresinde gömüldüğü sanılan Aziz Stefanos'un mezarının üzerine Aya Konstantianai Kilisesi'nin yapılmış olduğunu belirten kaynaklar vardır.

1954'te kurulan "Manifaturacılar Kooperatifi" girişimleriyle 1968'de yapılan ve Sultanhamam esnafını burada toplama amacı taşıyan şim-

diki Manifaturacılar ve Plakçılar Çarşısı içindeki küçük hazirede Hızır Çelebi'nin dışında ünlü Osmanlı seyyahı ve yazarı Kâtip Çelebi'nin de mezarı vardır. Şair Necati'nin kabri de burada görülebilmektedir. Eskiden bu civarda Sultan Mehmet'in güreşçiler için yaptırdığı "Pehlivanlar Tekkesi" vardı. Bu yapının İstanbul'daki ilk "spor kompleksi" olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu muhitte ikamet eden Evliya Çelebi'nin söz konusu tekkeye gelip gittiği bilinmektedir. Fatih dönemlerden kalan bazı mezar taşları ise çok da uzak olmayan tarihlere kadar toprak altında mevcuttu.

Mahalledeki bir diğer önemli eser ise Vefa Camisi'nin kuzeye doğru az ilerisindeki bir 18. yüzyıl bağımsız kütüphane yapısı olan Atıf Efendi Kütüphanesi'dir. Çok değerli kitaplarla dolu olan asimetrik tasarımlı ilginç kütüphane halen okuyuculara hizmetini sürdürür. Bunun bir sokak ilerisindeki köşede de Rehabula Kadın Çeşmesi durur.

Semt olarak Vefa'nın önemli kısımları Hacı Kadın ve Molla Hüsrev Mahallelerinde kalmasına karşın, çok yakın komşuları olan Süleymaniye ve Hoca Gıyasettin Mahallelerine de yayılmıştır. Roma devrinde "Sferaki" (küçük boyda gülle) adıyla tanınan ve çeşme mimarisi yönünden oldukça zengin bir bölge olan Vefa'nın çeşmeleri birbirine geçmiş gibi duran bu mahalleler içine yayılmışlardır.

Vaktiyle Vefa sokaklarını şenlendiren Acı Çeşme, Hatun, Ebul Hayr, İbrahim Paşa, İsa Ağa, Nevruze Hanım ve Ayşe Hatun isimli çeşmeler günümüze ulaşamasa da, 1712'den Şeyhülislam Ataullah, 1744'ten Seyit Hasan Paşa, 1565 tarihli Ekmekçizade, 1723'ten Kara Halife, 1899'dan Aşçıbaşı Mehmet Ağa, Hoca Gıyasettin Mahallesi'ndeki Abacı Çeşme Sokağı'nda bulunan 1608'den Destari Mustafa Paşa'nın çeşmesi, 1626'dan Sefer Ağa, 1841'den Ayşe Sıdıka çeşmeleri günümüzde varlıklarını sürdürmeye çalışmakla birlikte, bazılarının durumu çok kötüdür. Bunlar arasında, 1813'ten Ahi Efendi, 16. yüzyıldan Cüce Çeşmesi, Darülhadis ve Abacı Çeşme sokaklarındaki çeşmeler sayılabilir.

Eski dönemlerde efsanevi İstanbul Yarımadası'nın en mutena ve uhrevi semtlerinden olan Vefa'da bol sayıda geleneksel ahşap ev görülürdü. Yer yer bostanlara da rastlanılan semtte 18. yüzyılın kaptanıderyalarından Kaymak Mustafa Paşa'ya ait bir "lale bahçesi" bile vardı. Burada geceleri "çerağ" eğlenceleri düzenlenir, bahçede kandiller yakılır, şenlikler yapılırdı.

İstanbul'un kurucusu Büyük Konstantin'in mezarının da bu bölgede bulunduğu ve Aziz Stefanos'un kemiklerini İstanbul'a getiren konvoyun katırlarının Vefa'dan öteye gitmek istemedikleri için yörenin kutsal kabul edilip burada bir manastırın inşa edildiği ve bu nedenle de Roma'nın efsanevi imparatoru Büyük Konstantin'in bu manastıra

gömüldüğü söylentisinin hayli yaygın olduğu Vefa sokakları günümüzde, yüklendikleri derin tarihi anılara ev sahipliği yapmalarına karşın arzu edilen bir görünümü sunmaktan hayli uzaktırlar.

Çirkin beton binalar, küçük çapta iş yerlerinin yoğunluğu, Yarımada'nın hemen her yerini adeta istila eden aşırı trafik yükü, boş ve derbeder arsalar, yıkık ahşap konutlar bu mahallede de olumsuz bir hava estirerek kendilerini hemen belli ederler. Yayalar için rahatlıkla yürüyebilecekleri güzergâhların bulunmayışı da Vefa'nın bu önemli mahallesi için ayrıca bir sorun oluşturmaktadır.

Vefa'da dört kata kadar varan beton yapılaşmalar 1950 ve 1990 arasında hızla artmıştır. Bölgedeki yaklaşık 860 civarındaki binanın 500'e yakınının bu dönemlerde inşa edildiği öne sürülmektedir. Beş katı geçen 47 yapının bulunduğu Vefa'da, binaların %26'sı ise dört katlıdır.

Vefa'nın kirletilmiş yüzünü yansıtan ve plakçılar çarşısının iç tarafında yer alan Hacı Kadın Bostanı Sokağı'nda genel olarak derme çatma binalar görülür ve buralarda yaşayan pek çok insan geçimini kâğıt ve hurda toplamakla sağlar. Ayrıca bazı küçük atölyelerde de tahtadan ve demirden el arabaları imali yapılır.

18. MAHALLE: HASEKİ SULTAN

"Haseki" unvanıyla anılan Hürrem Sultan, onuncu Osmanlı hükümdarı Süleyman'ın nikâhlı eşidir. Sultandan pek çok çocuğu olan Hürrem, bu nedenle de haseki unvanıyla bilinir olmuştur. Esasen "Haseki" sözünün kökeni Selçukiler dönemine dek iner. Aslı "Hassa-Gi", Hassa'ya, yani "devlete mensup" demektir. İstanbul ahalisi, neredeyse en ünlü Osmanlı kadını olan Hürrem'i, saraydaki entrikaların iş bitirici simgesi olarak tanır ve onu "cadı" diye nitelerdi. Hürrem, Alexandra Lisowska, ya da Rokselana adlı çok genç bir Hıristiyan kız olarak esir alınıp devşirilmiş ve İstanbul'da Sultan Süleyman'ın sarayına girmiştir. Adını taşıyan külliyeden dolayı, mahalle de Haseki Sultan adını almıştır.

Yarımada'nın Fatih tarafında, Aksaray'ın batısında, Millet Caddesi'nin (Turgut Özal) güneyinde ve Cerrahpaşa'nın da kuzeyinde yer alan mahalleye adı verilen külliye, aynı zamanda Koca Sinan'ın baş mimarlığa (Sermimaran-ı Hassa) atandığı yıl olan 1539 yılında inşa edilmiştir. Beri yandan da büyük sanatçının İstanbul'daki ilk anıtsal eseridir. Aslında, Atikali'deki Üç Baş Hamza Camisi, Sinan'ın çok küçük çaptaki ilk eseri sayılmaktadır.

Haseki külliyesi, aynı isimli caddenin üzerinde ve Sadrazam Bayram Paşa'nın külliyesine bitişik durumdadır. Yakın tarihlerde büyük bir onarım geçiren Haseki Külliyesi'nin önemli bölümünü

kadınlara ait hastane yapısı teşkil eder, ki uzun asırlar boyunca da bu işlevde kullanılmıştır. Sağlık konusunda İstanbul'daki ilk vakıf da buydu ve "Bimarhane-i Haseki Sultan" adını taşırdı. 1861'de tevkifhane, 1881'de Haseki Sultan Nisa (kadın) Hastanesi, 1907'de ise Mecanin Müşahedehanesi adıyla hizmet vermiştir. Çevre ahalisi bir süre kadın hapishanesi olarak kullanılan tarihi külliyeye "Haseki Zindanı" derdi.

Vaktiyle Haseki Sultan Mahallesi'nin sınırları ve yakın bölgelerinde Yusufpaşa (Yusuf Paşa Sıbyan Mektebi'ne adı verilen zat), Molla Gürani, Sülüklü, Taşkasap, Hobyar, Kürkçübaşı ve Davutpaşa yerleşimleri görülürdü. Günümüzde ise bütün bu eski mahalleler Haseki ve civarındaki mahallelere dağılmış vaziyettedir. Eski yıllarda şehremaneti idaresinin "3. Dairesi"ne bağlı bir yerleşim olan Haseki bölgesindeki bu yerleşimlerde 2200 kişinin yaşadığı 203 hane bulunurdu.

Haseki Caddesi

Haseki Caddesi'nin batıya doğru az ilerisinde, eski Nevbahar mevkisine açılan Mucit Sokağı'nın köşesinde hâlâ çalışan Haseki-Bostan Hamamı görülür. Rahmetli araştırmacı-yazar Nermi Haskan, İstanbul'un en leziz "demirhindi şerbeti"nin 1910'larda Rüstem adındaki biri tarafından bu hamamın önünde satıldığını söyler. Aslında hamamın ilk yapılışı Fatih devrindendir. Hatta 2. Mehmet'in "Dellakbaşısı" Dellak Dede'nin bu hamamda çalıştığı rivayeti vardır.

Kabri, Haseki Caddesi'nin bir alt paralelinden geçen ve Cerrahpaşa Mahallesi sınırında kalan Güzel Sebzeci Sokağı'nda idi. Bu hamam olasılıkla Hürrem Sultan zamanında Mimar Sinan'a yeniden yaptırtılmıştır. Hürrem'in kızı Mihrümah'ın zaman zaman buraya gelip hamamın özel bölümü olan ve "şeftali kurnası" denilen yerde yıkandığı ağızdan ağıza anlatılır.

Hamamı geçince, bir garajın ve su deposunun dibinde Seydi Baba'nın yattığı ufak bir hazire görülmektedir. Bunun karşısındaki çıkmaz sokak ise 18. yüzyılın ünlü sadrazamı Hekimoğlu Ali Paşa'nın adını taşır, ki muhteşem külliyesi de buraya çok yakındır. İlginç bir biçimde hepsi paşanın adını taşıyan yan yana dört çıkmaz sokak Haseki Sultan Mahallesi ile Cerrahpaşa Mahallesi'ni birbirine bağlar. Bunların batıya doğru az ilerisinde duran Hekimoğlu Ali Paşa İlköğretim Okulu'nun tam karşısında da bu bölgenin önemli Osmanlı miraslarından olan "Uçuruk Dergâhı"na ait günümüze kadar gelebilmiş küçük bir hazire göze çarpar. Dergâhın şeyhlerinden olan Agâh Efendi, "sarık sarma"da son devir İstanbul'unun önemli isimlerinden biri olarak kabul edilirdi.

Haseki Sultan Mahallesi'ndeki diğer bir heyecanlı ve ilginç kabir öyküsü Biberağa Mezarlığı ile ilgilidir. Millet Caddesi ile mahallenin güney sınırından geçen Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi'ni birbirine bağlayan Tevfik Fikret Sokağı'nın güzergâh ortasındaki Cevdet Paşa Caddesi ile buluştuğu yerdeki hazirede yatan Biberağa'nın, Hz. Ömer'in soyundan geldiği sanılır. Şahidesindeki ölüm tarihi 1515 olan Biberağa'nın yattığı hazire, bir zamanlar mahalle içinde var olan Ekmekçioğlu Camisi haziresine aitti. Hürrem Sultan'ın cariyesi olan Nevbahar, bu camiyi harap halde görünce onarttı ve daha sonra da eser onun adıyla anılır oldu. Çevresinde de bu isimle bir mahalle oluştu. Bugün Nevbahar bir "mevki" adı olup Haseki Sultan Mahallesi içine katılmıştır. Nevbahar Camisi vakfı sonraki yıllarda bu cariyenin oğluna geçmiş, daha sonra da bu zat Kanuni'nin defterdarı olmuştur. Nevbahar Mahallesi'nde 1870'lerde sadece 170 kadar kişi yaşıyordu. 1960'lara gelinince bu rakam süratle artmış ve 5800'lere tırmanmıştır.

Haseki Sultan Külliyesi'nin camisi, mahallenin güney sınırını oluşturan Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi ve bunun doğu yönünde devamı olan Haseki Caddesi kıyısındadır. Dolayısıyla da Haseki Sultan Camisi bu mahallede değil, Cerrahpaşa Mahallesi sınırlarında kalmaktadır. Bu eski mahalle içindeki Topçu Emin Bey Çıkmazı'nda 1700'lü yılların sonlarına doğru Şeyh Süleyman Efendi'nin kurduğu "Beşikçizade Dergâhı" vardır.

Haseki Caddesi'nin ortasından güneye yönelen Haseki Kadın Sokağı'nda ilk Doğu Roma İmparatoru Arkadius'a ait büyük bir dikilitaşın günümüze ulaşmış yaklaşık yedi-sekiz metrelik devasa kaidesi görülür. İçten merdivenli olan bu sütunun tepesine 233 (253?) basamakla çıkılırdı ve merdivenler 56 minik pencereden ışık alırdı. 1685'e dek oldukça iyi durumda bulunan tarihi sütun, deprem ve yangınlar nedeniyle harabiyeti artmış ve 1711'de yıkılması zorunlu hale gelmişti. 1660 Cibali yangınının ta buralara dek yayıldığı ve Yarımada'nın dörtte üçünü perişan ettiği söylenir.

Beşinci yüzyılın başından (401) kalan bu eserin bulunduğu yer, aynı zamanda İstanbul Yarımadası'nın yedinci tepesidir. Ama böylesine büyük öneme sahip olmasına karşın ilk doğu Roma imparatoruna ait anıtsal dikilitaş kaidesinin özel bir ahşap konutun bahçesinde kalmış olması ve ancak sahibinden izin alınması (!) durumunda görülebilmesi ayrıca düşündürücü ve bir o kadar da üzücü, hatta "trajikomik" bir sorundur. Anıtsal kaidenin içindeki alfa ve omega harfleri hâlâ yerindedir.

Devasa sütun, Arkadius'un Gotlara karşı kazandığı zaferden ve onun 1 Mayıs 408'de ölümünden sonra oğlu 2. Teodosius tarafından tamamlanıp 10 Temmuz (2 Temmuz akşamüstü diye de bilinir) imparatorun saltanatının 13. yılı olan 421'de büyük bir törenle "Ksorofolos" (Kuru Tepe) denilen bu noktada açılmıştır. Anıt sütunun çevresinde, paganizm (çok tanrıcılık) kavramının belli belirsiz hâlâ sürdüğü yıllarda Artemis'in bir heykeli, 2. Teodosius'un, 3. Valentinianus'un ve Markianos'un heykelleri de bulunuyordu. 543 depreminde zarar gören sütunun üzerine 550 tarihinde yıldırım düşmüş, Roma İmparatoru Arkadius'un heykeli ise 740'ta yıkılmıştır. 1204'teki Latin işgali sırasında bu sütunun tepesinde bir keşişin yaşadığı söylenir. Aynı yıl kendisini imparator ilan eden 5. Aleksios, Latin güçleri tarafından aynı sütunun tepesinden aşağıya atılarak öldürülmüştür. Türkler, sütunun üzerinde helezonik biçimde tabandan zirveye dek işlenmiş kabartma heykellere "eşkâl-i garibe" derlerdi.

Sokağın Cerrahpaşa Caddesi'yle buluştuğu yerde 20. yüzyıl başlarına dek varlığını koruyan ünlü "Avrat Pazarı" (Suku'n-nisa) görülürdü. Yarımada ahalisi, pazara çok yakın olması dolayısıyla Arkadius Sütunu'na bu nedenle "Avrat Taşı" demişlerdir. Avrat Pazarı ise, kaldırımları sütunlu bir galeriye benzediği için "Direklerarası" olarak tanınırdı. Direklerarası'nın gerisinde ise çeşitli bahçeli kahveler sıralanıyordu. Burası, Şehzadebaşı'ndaki tiyatrolarıyla ünlü Direklerarası'ndan sonra İstanbul'daki ikinci "Direklerarası" idi (Bakınız; Cerrahpaşa Mahallesi). Eski İstanbul'da, bunun dışında da bazı avrat pazarları

bulunurdu (Üsküdar, Aksaray, Fatih). Osmanlı döneminde Yedikule Salhanesi'nde kesilen etler şaşaalı bir konvoy eşliğinde bu güzergâhtan geçirilerek Sofular'daki yeniçeri kışlalarına getirilirdi. 19. yüzyılda İstanbul'un ilk eczaneleri yine bu çevrede hizmet vermeye başlamışlardır.

Esasen "Haseki" semti diye tanınan bölgenin bu isim 19. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştı. Halkın yeğlediği isim ise çoklukla "Avrat Pazarı" idi. Bir zamanlar buradaki Kazasker Ali Rıza Efendi'ye ait ahşap konak Kızılay tarafından 1925'te satın alınmış ve "Ebe ve Hemşire Mektebi" adıyla hizmet vermişti. Hastabakıcılık mektebi de denilirdi bu kuruma. Haseki Hastanesi ilk olarak Moralı Ali Bey'in konağının satın alınarak bu işlevde kullanılmasıyla hizmete başlamıştır.

Millet Caddesi'yle Cerrahpaşa arasında uzanan Fındıkzade'nin ana yolu Kızılelma Caddesi, Haseki Sultan Mahallesi'nin batıdaki sınırını oluşturmaktadır. Geleneksel bir Osmanlı-Türk mahallesi görünümünü 19. yüzyıla dek korumayı başaran Haseki Sultan Mahallesi ve çevresi, günümüzde bu özelliğini neredeyse bütünüyle yitirmiştir. Yine de, eski asırlardan kalan bazı kültürel mirasların varlığı, mahalledeki tarih dekorunun bir parçasını oluştururlar. Ama bunların dışında, neredeyse tüm sokak ve caddeler beton binalarla tıka basa doldurulmuş haldedir.

Mahallenin önemli eserlerinden bir başkası, Aksaray yönüne doğru caddenin kıyısında görülen ve 2. Beyazıt döneminden kalan Hacı Bayram Kaftani Camisi'dir. Depremlerden büyük zarar görmüş ve ancak 1896'da saraylı Fatma Hanım eliyle ihya edilmiştir. Caminin yakınında ünlü sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın yeğeni sadrazam Hüseyin Paşa'nın yaptırdığı 1698 tarihli bir çeşme görülür.

Bu caminin yanından başlayıp daha sonra dirsek yaparak ilerleyen Ahmet Kâhya Camisi Sokağı'na ismini veren cami ise, bu mahallede değil, yerleşimin güney sınırı olan Cerrahpaşa Caddesi kıyısındadır ve bu nokta da artık Aksaray Mahallesi içinde kalır. Sokağın sonunda görülen küçük hazirede, Fatih Sultan Mehmet'in okçubaşılarından Tozkoparan'a ait bir mezar bulunmaktadır.

Haseki Caddesi üzerindeki Keyci Hatun Camisi ise olasılıkla 15. yüzyılda yapılmıştır. İstanbullular buna "Keçi Hatun" da derler. Ama doğrusu "Keyci"dir. Zira, o zamanlarda bedendeki yaraları bir tür dağlama usulü ile iyileştirme işini yapanlara bu isim verilirdi. Caminin çok yakınında ve Haseki Caddesi üzerindeki eski taş yapı ise Kasım Ağa Sıbyan Mektebi'dir.

Mahallenin "Keçi Hatun" mevkisine yakın ve kuzeyden Millet Caddesi'ne açılan Sami Paşa Sokağı'nda bir zamanlar "Sarı Musa Mescidi" görülmekteydi. Tarihi miraslara karşı sergilediğimiz hoyrat-

ça davranışların "zirve" yaptığı bölgeler, daha çok Yarımada'nın bu muhitlerinde yer almaktaydı. Yerleşimin Aksaray'a yakın kısmında ve Yusufpaşa civarında yok olan bir diğer eseri ise, şimdi yerinde duran Hacı Bayram Kaftani Camisi civarındaki "Şirimerd Camisi" idi. Bunun az doğusunda ve günümüzdeki Adnan Adıvar Caddesi kıyısında da 1610'da Darüssaade Ağası Mustafa'nın yaptırdığı ünlü "Tevekkül Hamamı" vardı.

Başçı Mahmut Camisi, Hürrem Sultan Külliyesi'nin kuzeyindeki Özbek Süleyman Efendi Sokağı'nın kıyısındadır ve 1496'da Hacı Mahmut tarafından yaptırılmıştır. Ama bugünkü caminin eskisiyle hiçbir benzerliği yoktur. Mahallenin güney sınırından geçen Cerrahpaşa Caddesi kıyısında duran Cerrah Mehmet Paşa Camisi'nin yol üzerindeki avlu giriş kapısı Haseki Sultan Mahallesi'nin de sınırıdır. Dolayısıyla Cerrah Mehmet Paşa Camisi ilginç bir şekilde bu pozisyonuyla Aksaray Mahallesi içinde kalmaktadır. Mehmet Paşa, Sultan 3. Mehmet'in sadrazamıydı. Mimar Davut Ağa'nın 1593 tarihli bu eserinin doğusunda külliyeye ait bir de hamamı bulunurdu, ama şimdi yoktur. Cerrah Mehmet'in türbesi avlu içinde, çeşmesi ise yolun kıyısında ve dışa avlu duvarının köşesinde yer almaktadır.

Cerrah Mehmet Paşa Camisi'nin tam karşısında ise Gevher Sultan Medresesi durur. Bu hanım sultan 16. yüzyıl padişahı 2.Selim'in kızı, Cerrah Mehmet'in de eşiydi. Dolayısıyla karı-kocanın abidevi eserleri cadde üzerinde yüzyıllardır karşılıklı olarak birbirlerine bakar durumda varlıklarını sürdürmektedirler. Fakat bu noktada şu durumu aktarmadan geçmek doğru olmaz; tartışılamayacak kadar önemli tarihi yapıların kıyısında dizili durduğu bu güzergâh, çok yoğun ve gürültülü bir trafik taşımaktadır. Üstelik de kaldırımları, insanların rahatça yürümelerine ve durup gözlem yapmalarına izin vermeyecek kadar dardır. Dolayısıyla, bu keşmekeş içinde bunalmaktansa, Cerrah Mehmet Paşa Camisi'nin avlusuna sığınmaktan ve burada soluk almaktan başka çare pek yoktur. Şehir belediyesinin böyle namlı güzergâhlarda yeni baştan planlanmış ve "yayaya öncelik tanıyan" bir ergonomik tasarıma gitmesi şarttır.

19. yüzyılın sonlarında ve erken 20. yüzyılda Cerrahpaşa Caddesi'nin kıyısında dönemin şöhretli kişilerine ait ahşap konaklar, bazı mezarlık alanları, bağlar, bahçeler ve hatta bostanlıklar görülürdü. Buradaki eski mahallelerden olan ve adını, Cerrahpaşa Hastanesi'nin caddeye bakan köşesindeki, zamanımıza ulaşamayan "Hobyar Mescidi"nden alan yerleşim yerinde ve eserin hemen gerisinde, ünlü şairimiz Namık Kemal'in pederine ait büyükçe bir konak dururdu. Varlığını korumayı başaran Cambaziye Camisi'nin karşı tarafı da, "Sakızlı Nikola"nın

geniş bostanıyla kaplıydı. Devrin tanınmış komedyenlerinden "Komik Abdürrezzak"ın konağı ise Cerrahpaşa ve Haseki caddelerinin arasında yer alırdı.

Ne yazık ki günümüzde bu eski mahalle ve sokaklar şekilsiz beton yapılarla doldurulmuştur, ama yine de Küçük Mühendis Sokağı'nda görüldüğü gibi, Haseki Sultan'da bazı karakteristik yapılarla az da olsa karşılaşılabilinmektedir.

19. MAHALLE: HIRKAİŞERİF

Yarımada'nın batısında ve Karagümrük yakınındaki en ünlü eski semtlerden olan Hırkaişerif, günümüzde artık bir "mahalle" olmuş durumdadır. Bugünkü Karagümrük Mahallesi ise, Roma kara surlarıyla Hırkaişerif Mahallesi arasında kalır. Saraçhane ve Edirnekapısı arasındaki ana yol olan Fevzipaşa Bulvarı, Hırkaişerif Mahallesi'nin Dervişali ve Atikali Mahalleleri ile komşu olduğu kuzey sınırını oluşturmaktadır.

Yaklaşık bir dikdörtgen şeklindeki mahallenin güneyinden, Topkapı Mahallesi'nin sınırı olan Vatan Caddesi (Adnan Menderes Bulvarı), doğusundan da bu caddeyle Fevzipaşa Caddesi'ni birleştiren Akşemsettin Caddesi geçer ve aynı yönde Akşemsettin Mahallesi ile de komşu olur.

Eski asırlarda Hırkaişerif Mahallesi'nin güneyindeki vadide, şimdi Vatan Caddesi'nin uzandığı bölgeyi kaplayan ünlü "Yeni Bahçe Çayırlığı" görülmekteydi. Erken 20. yüzyıl başlarına dek Tarihi Yarımada'nın en boş, en sakin yöreleri buralardı ve şehir ahalisinin önemli mesire alanlarından biri olarak oldukça rağbet görürdü. Roma döneminde Sulukule yönünden İstanbul'a giren "Ligos Nehri" de bu hattan ilerler ve Aksaray civarında dirsek yapıp Yenikapı Limanı'ndan denize dökülürdü. Önceki satırlarda söz ettiğim gibi, Türkler 17. yüzyıldan sonra iyice cılızlaşmış bu akarsuya "Bayrampaşa Deresi" demişlerdir. Sadrazam Bayram Paşa Sultan 4. Murat'ın sadrazamıydı ve günümüzde aynı isimle anılan sur dışındaki geniş yerleşim bölgesinde o yıllarda çok geniş bağlık, bostanlık arazilere, çiftliklere sahipti.

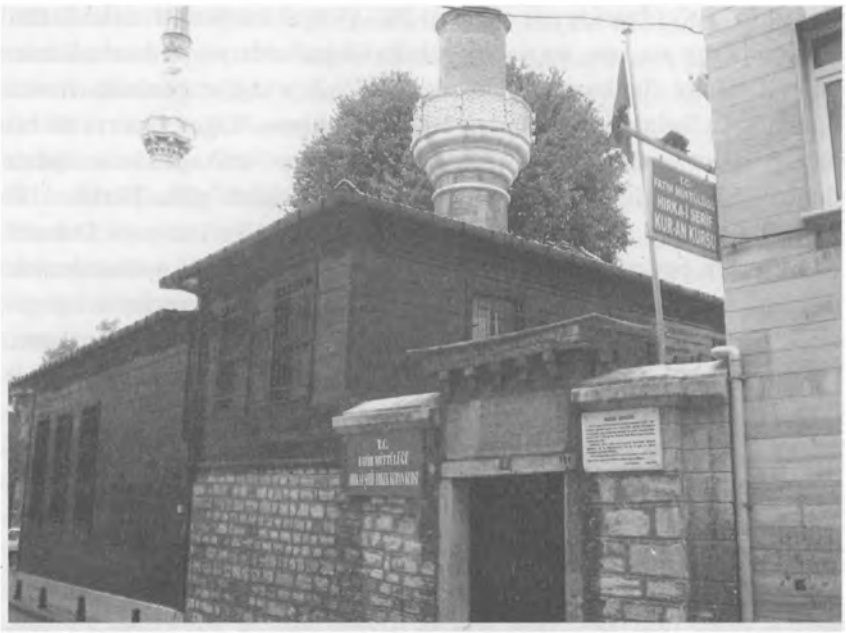
Yenibahçe Çayırı, 17. yüzyılda büyük bir yangında çok önemli hasarlar gören Aksaray-Sofular'daki Yeniçeri Kışlası'na da bir süre ev sahipliği yapmış ve kışlanın çeşitli odaları burada kurulan çadırlarda görev yapmak zorunda kalmışlardı.

Tarihi çayırlığın az kuzeyinde kalan Hırkaişerif Mahallesi İstanbul halkının yıllardır en kutsal diye tanıyıp benimsediği yörelerden biridir. Bunun da nedeni, Peygamber'in hırkasının, bu mahalleye de ismini vermiş olan 1851 tarihinde Sultan Abdülmecit'in yaptırdığı camide

korunuyor olmasından ileri gelmektedir. Müslümanlar, her ramazan ayında büyük bir heyecan ve arzuyla bu kutsal hırkayı görmeye koşarlar. İstanbul'daki "iki minareli 21 cami"den biri olan bu eser, 19. yüzyılın göz alıcı stili olan "eklektik (seçmeci) mimari üslup"ta yapıldığından dolayı da ayrıca önem taşımaktadır. Caminin sağ yanında harap vaziyette duran bina ise, Hırkaişerif'i korumak amacıyla oluşturulan "muhafız kıtası"nın barındığı kışlaydı.

Peygamber'e ait kutsal hırka 1611'de Sultan 1. Ahmet tarafından İstanbul'a getirtilmiştir. Sultan 1. Abdülhamit ise cami avlusunda bugün de duran küp şeklindeki, kitabeli küçük bir odada bu hırkayı 1780 yılında sergilemeye başlamıştı.

Bu, güzel ve çok önemli tarihi eserin dışında Hırkaişerif Mahallesi sınırlarında başka kültür mirasları da yoğun olarak yer alırlar. Fevzipaşa Caddesi'nin üzerindeki Altay Camisi bu ismini, caddenin az alt tarafındaki Altay Caddesi'ne vermiştir. Hırkaişerif İlköğretim Okulu karşısında kentimizin en eski Osmanlı eserlerinden biri olan Akseki Camisi ve bunun doğusunda da 16. yüzyıldan Mesih Paşa Camisi yer alır. 1585 tarihli anıtsal camiyi yaptıran Mesih Paşa, Sultan 3. Murat'ın sadrazamıydı ve 1592'de ölmüştü. Eserinin ve yer aldığı çevrenin "Eski Ali Paşa" adıyla da tanınması, yakınındaki Sadrazam Hadım Ali Paşa'nın hamamı ve halen Fevzipaşa Bulvarı üzerinde duran camisinden dolayıdır.

Akseki Camisi ve gerisinde Hırkai Şerif Camisi

Alt katında vakıf dükkânları olan Mesih Paşa Camisi'nin yerinde eskiden vezir Hasan Paşa'nın bir mescidi bulunuyordu. Paşanın "olur"u alındıktan sonra o eser yıktırılmış ve yerine bu büyük Mesih Paşa Camisi yaptırılmıştır. Hasan Paşa'nın mescidi ise Karagümrük'te yeniden inşa edilmişti. Mesih Paşa Camisi'nin minaresinin 1940'lara dek şerefesinden üstü yoktu. Sonra kapsamlı bir onarım geçirilmiş ve kubbe kasnağı çimento ile sıvanarak "taş görünümü" verilmiştir. Vaktiyle Eski Ali Paşa Camisi'nin yakınında saray cerrahlarından Osman Ağa'nın 1586 tarihli sebili görülmekteydi.

Fatih Sultan Mehmet'in hocası Akşemsettin Efendi'ye ait olan eser ise mahallenin güneyindeki Keçeciler Caddesi kıyısındadır. Bu mevkide bir zamanlar Hoca Hayrettin Efendi'nin bir mescidi olduğu söylenmektedir. Banisi 1540'larda ölmüştü. Unkapanı'nda halen var olan Üç Mihraplı Cami'nin banisi de bu Hayrettin Efendi'dir.

Yine, Akdeniz Caddesi'nin batısında ve Hoca Üveyz mevkisinde, Balipaşa Caddesi'ni dik kesen Neyzen İhsan Sokağı'nda da kayıp bir Yarımada mescidi dururdu. İvaz Kasap diye tanınan baninin bu eseri Sultan 2. Beyazıt devrinden kalmaydı ve 1495'te vakfedilmişti. Şimdi bu mescidlerin izlerini bulabilmek bir yana, beton binaların ve araçların tıka basa doldurulduğu sokaklarda geçmişi anımsatan küçük bir kalıntıya rastlamak bile bir hayli zordur.

Buna karşın mahallenin bazı köşelerinde sıkışıp kalmış, şekli değişmiş, ama eskiliği ile dikkatlerden asla kaçırılmaması gereken bazı mescid ve hazirelerle karşılaşmak da mümkündür. Fatih devrinden kalmış Muhtesip İskender Camisi ve ünlü Kabakulak Tekkesi haziresi bunlardan ikisidir ve Eski Ali Paşa Caddesi'nin biraz güneyinde kalırlar. Tahta Minare Mescidi de vaktiyle burada bulunuyordu. Buranın tekke olması 1879'dan sonradır ve o zamanlar "Mescidzade Dergâhı" ismiyle tanınmaktaydı. Mahallenin batısında ve Sulukule yönündeki sınırı olan Sofalı Çeşme Caddesi kıyısında ise Keçeci Piri Camisi bulunur. Eski yıllarda bu yerleşim bölgesi "Sarmaşık" olarak tanındığından, camiye "Sarmaşık Camisi" de deniliyordu.

Hırkai Şerif'in sahip olduğu diğer bir eski eser, 16. yüzyılın divan çavuşlarından olan Hürrem Çavuş'un 1560'ta yaptırdığı camidir ve Keçeciler Caddesi ile bunun güneyinde kalan Vatan Caddesi arasında yer alır. Kuzey-güney doğrultusunda hafif bir yokuş şeklinde ilerleyen Melek Hoca Caddesi'ne Neşlişah mevkisinden açılan Gül Dede ve bunun az üst tarafında, Sulukule yakınındaki Keçeci Piri Camisi'ne ilerleyen Uzun Yol sokakları, mahallenin batı sınırını çizen ve Karagümrük Mahallesi'nden ayıran Sofalı Çeşme Caddesi'ne açılır. Gül Dede Sokağı'na adını veren "Gül Dede"nin binalar arasında-

ki 1777 tarihli basit kabri ve bunun daha aşağısında, Sofalı Çeşme Caddesi kıyısındaki bir kahvehanenin bitişiğinde, Kafzade Sokağı'nda duran kimsesiz çeşme, Hırkaişerif Mahallesi'nin iki küçük, ama değerleri büyük tarihi miraslarıdır ve bulundukları yerdeki konumlarıyla ilginç görüntüler oluştururlar.

Hırkaişerif'in bazı yolları 19. yüzyıldan bu yana isimlerini koruyan eski güzergâhlardır. Yaşadığı ilginç olaylarla Yarımada tarihinde derin izler bırakan Karagümrük Mahallesi'ne adını veren "kara gümrüğü" binası da Uzun Yol Sokağı'nın doğu tarafında genişçe bir meydanın (Karagümrük Meydanı) ortasında dururdu. Gümrüğün az güneyinde de bir Ermeni kilisesi vardı. Kiliseden biraz doğuya doğru, yani günümüzdeki Eski Ali Paşa Caddesi yönüne ilerlenince de Fatma Sultan Sıbyan Mektebi ve bu caddeyle Altay Caddesi'nin buluşma yerinin çok yakınında Tahta Minare Mescidi görülürdü. Adını verdiği Tahta Minare Sokağı ise Hırkai Şerif Caddesi'ni keserek Akşemseddin Mescidi'ne ve bostanlık araziye doğru güneye inerdi.

Genel olarak bakıldığında bu mahalledeki sokak dokularının ve bostanlık arazilerin düşlere bile sığmayacak denli değişime uğramış olduğu hemen anlaşılır. Vaktiyle şimdiki Mesih Paşa Camisi çevresine yakın yeşillik bir yerde Attar Ahmet adında küçük ölçekte bir mescid görülürdü, ki 20. yüzyıl başlarında yanıp yok olmuştur. O zamanlar buraya "Ahaveyn (iki kardeş) Mahallesi" derlerdi.

Hırkaişerif'in hareketli çarşısının bulunduğu ve komşusu Karagümrük Mahallesi'ne giren Naci Şensoy Caddesi yanındaki Mesih Mehmet Paşa Camisi civarında Küçük Değirmen Sokağı'nda, Melek Hoca Caddesi kıyısındaki Enderunî Rıfat Bey Sokağı'nda ve bunlara benzer diğer yollarda bölgenin tarihi görünümüne taban tabana zıt beton yapılaşmaların bulunması, Yarımada'nın pek çok yerindeki tarihsel çevre bozulmasının bu mahalledeki göze batan örnekleri olarak görülebilmektedir. Olumlu bir girişim diye kabul edilen çalışmada şimdiki meydanın üzerinde bir park ve bir de küçük süs havuzu yapılmış olması, bu çarpık yapılaşmayı bir ölçüde gizler. Buradaki iki yüzlü meydan çeşmesinin ise 15. yüzyıl sonlarından kaldığı bilinir. Parkın kıyısında da fetih şehitlerinden (Ahirun) biri olan es-Seyyid Mehmet Efendi'nin 1453 tarihli basit bir kabri durur.

Uzun yıllar boyunca Fatih bölgesinin en tanınan semtlerinden biri olarak öne çıkan Hırkaişerif sınırları içinde, çok eski mahallelerden olan Muhtesip İskender ve Mimar Sinan ve Keçeci Karabaş mahalleleri bulunmaktaydı. 2009'dan sonra artık bu yerleşimler birer mevki statüsüne inmiş ve Hırkaişerif de sınırları oldukça geniş bir alana yayılan bir büyük Yarımada mahallesi olmuştur.

Günümüzde bu şöhretli mahallenin fizikî yapılanmasında, beton yapı sevimsizliğinde ve birbirleriyle, mahallenin konumuyla uyumsuz binaların kompozisyonunda, asfalt döşeli sokaklarında, Yarımada'nın hemen her yerinde görülebilen pek çok sorun vardır. Bununla birlikte bazı küçük alan ve meydancıklarda belediyenin yaptığı birtakım olumlu tasarımlar da görülebilmektedir.

Fevzipaşa Bulvarı ile birleşen Hırkaişerif Caddesi de üzerindeki fıskiyeli küçük süs havuzu ve demir şebekelerle çevrelenmiş ağaç adacıklarıyla araç trafiğine kapalı bir güzergâh olarak göze hoş gelmesine karşın, binaların giriş katlarını tümüyle işgal eden çeşitli iş yerlerinin biçimsiz tabelalarıyla bu olumlu puanını önemli ölçüde yitirmektedir. Hırkaişerif Camisi'ne açılan Kadı ve Akseki sokaklarındaki yüksek katlı beton binalar bu anıtsal eserin boyunu aşma yarışını kazanmış (!) görünmekle birlikte, Kadı Sokağı'ndaki Kenan Rifai Dergâhı'nın üç katlı ahşap kütlesi, mahallenin otantik havasına büyük katkılar sağlamaktadır. Buna karşın yine bu çevredeki, Mevkufatçı, Hacı Lütfullah, Sadettin Efendi sokakları, beton ağırlıklı fizikî karakterleriyle hiçbir tarihi özellik içermezler. Tarihi Yarımada'nın en büyük "düşmanları" olan, asfalt, gürültü, araç, beton, eternit, çanak anten ve tabela kirliliği, bu mahallenin sokaklarında olanca "dikkafalıklarıyla" boy göstermeye devam etmekte ve altı-yedi katlı, estetikten uzak apartmanlar anıtsal Mesih Paşa Camisi'ni bile gölgelemektedirler.

Mahallenin kuzey sınırını oluşturan Fevzi Paşa Caddesi üzerinde, tanınmış kültür insanları olan ve İstanbul hakkında pek çok kitap yayınlayan Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 1934-84 yıllarında ve tarihçi Samiha Ayverdi'nin 1967-93 arasında yaşadıkları 175 numaralı evi "Akademi Vakfı" adında bir kurum 1970'te yenilemiştir.

Hırkaişerif'in ana yollarından olan ve Fevzipaşa Caddesi'ne kadar ulaşan Altay Caddesi'nin güneyinde, yüksek binalar ortasında çok güzel bir meydan çeşmesi görülür. Sultan 3. Mustafa'nın anası Sineperver Valide Sultan'ın 1798'de yaptırmış olduğu bu güzel eser, sokağın göbeğinde sanki büyük bir "yalnızlık" içinde, ama "gururla" durmakta ve tarihe tanıklık edebilme şansını sürdürmektedir.

20. MAHALLE: HOBYAR

Önceki sayfalarda da kısaca değindiğim gibi, İstanbul Yarımadası'nda iki "Hobyar" yerleşimi vardır. Bunlardan biri Cerrahpaşa Hastanesi doğusunda, diğeri ise Sirkeci'de ve Büyük Postane binası çevresindedir. Bir mahalle olan "Hobyar" budur.

Yarımada'nın en hareketli yerlerinden ve çarşılarla, kalabalıklarla, önemli ticari hanlarla dolu olan Hobyar Mahallesi, kuzeyden Eminönü

sahil yolunu oluşturan Reşadiye Caddesi ve Kadıköyü İskelesi'nin bulunduğu kıyıyla, güneyden ise Türk Ocağı Caddesi'nin yer aldığı ünlü Tahtakale yokuşlarıyla sınırlanmıştır. Batısından da Yeni Cami Caddesi geçmektedir. Bir kısmında hızlı tramvay hattının bulunduğu ve Cağaloğlu'na çıkan Ankara Caddesi ile bunun Vilayet önündeki uzantısı olan Babıali Caddesi de mahallenin doğu hattını çizmektedir.

Hobyar yerleşimine adını veren ve ilki Fatih Sultan Mehmet devrinde ve 1457'de yapılıp, ana mekânına sekiz basamakla çıkılan, ama 20. yüzyıl başlarında ünlü mimar Vedat Bey tarafından "1. Ulusal Mimari" üslubunda 7.5x7.5 metrelik bir planla yeniden inşa edilen Hobyar Camisi, aynı mimarın aynı üslupta yaptığı görkemli Büyük Postane Binası'nın tam arkasında yer almaktadır. Bu camide Muzaffer Bey'in de mimar olarak çalıştığına dair bazı bilgiler bulunmaktadır.

23 Temmuz 1909'da açılan Büyük Postane Binası'ndan önce Yeni Cami'nin yakınında ahşaptan başka bir posta binası vardı. Bu yıkılınca, aynı yere İş Bankası Müzesi olan kârgir yapı inşa edilmiştir. Vaktiyle burada Hürrem Sultan'ın ikinci bir hamamı görülürdü.

Sadece Sirkeci'nin değil, İstanbul'un en güzel anıtsal eserlerinden biri olan Büyük Postane Binası'na 20. yüzyıl başlarında "Bina-yı Cedid" (yeni bina) derlerdi ve eskiden bunun yerinde Zaptiye Dairesi görülürdü. Çok ahenkli ve her yanı estetik karakter yansıtan bir eser

Sirkeci büyük postahane

olan Büyük postane binasının ikinci katındaki "P.T.T. Müzesi" mutlaka gezilip tanınması gereken çok önemli bir kültür mekânıdır. Manyetolu duvar telefonları, 1860'tan İngiliz yapımı otomatik mors ileticisi, 1. savaş öncesinde İstanbul'da kullanılan 14 hatlı sahra telefonu, 1844'ten komple telgraf tesisatı, posta tatarlarına ait silahlar, 13 Ocak 1863'ten itibaren kullanılmaya başlanan ilk posta kutuları gibi büyük anılar taşıyan çeşitli iletişim araçlarını burada görebilmek mümkündür.

Günümüzde kapsamlı biçimde onarılan ve Postane Binası'nın karşısındaki Sultan 1. Abdülhamit Türbesi'ne açılan sokakta yer alan tarihi "Muhsinoğlu Hanı" bölgenin önemli, fakat gözlerden oldukça saklı bir yapısıdır. Eskiden burada aynı isimde bir de hamam vardı. (Emir Hobyar Efendi'nin Fındıkzade-Kızılelma Caddesi taraflarında da bir hamamı bulunurdu. Şimdi orada yeniden ve üslupsuz olarak inşa edilen Bekir Paşa Camisi'nden dolayı çevre halkı Hobyar'ın hamamına da "Bekir Paşa Hamamı" derdi.)

Sirkeci'deki Hobyar Mahallesi'nde çok sayıda tarihi miras görülür. Bunların başta gelenlerinden biri, Hamidiye Caddesi'ne adını veren ve bir geç 18. yüzyıl eseri olan Sultan 1. Abdülhamit'in zarif türbesi ve medresesidir. Sultan Hamit'in camisi, Beylerbeyi kıyısında olmasına karşın, 1777 tarihli külliyesinin, imaret, sebil, çeşme, medrese ve kütüphanesinin burada bulunması gerçekten de ilginçtir. İmaretin önündeki güzel sebili ise, "Batı tarzı bir eserin Türk üslubu ile kucaklaşamadığı" (!) gerekçesiyle yerinden sökülüp Gülhane Parkı girişinin karşısına, Zeynep Sultan Camisi'nin kıyısındaki şimdiki yerine monte edilmiştir.

Buradaki imareti, dönemin Evkaf Nazırı Hayri Efendi yıktırmıştır. Sultan 1. Abdülhamit'in türbesi ise yerindedir. İçinde Abdülhamit'ten başka Sultan 4. Mustafa da yatmaktadır. Peygamber'e ait bir "Kadem-i Şerif"in de (ayak izi) sergilendiği barok üsluptaki türbede bunlardan başka 18 sanduka daha yer alır. Avludaki hazirede ise güzel şahideleriyle tam 66 kabir vardır. 1780'de ölen Sadrazam Silahtar Mehmet Paşa'nın mezarı da bu hazirede görülebilmektedir.

1902'de yapılan Sirkeci İskelesi'nin gerisinde ve iç kısmında, yaklaşık 1. Abdülhamit Türbesi çevresinde Roma döneminde "Apologetheon Manastırı"nın bulunduğunu tarihi belgeler kaydetmiştir. İtalyan kökenli Katolik Amalfi kolonisi de bu yörelerde ticaret yaparak yaşamlarını sürdürürlerdi.

Adını Sultan 1. Abdülhamit'ten alan Hamidiye Caddesi üzerindeki anıtsal görünümlü ve günümüzde otel olarak kullanılan Mimar Kemalettin Bey'in yaptığı 1916 tarihli 4. Vakıf Hanı, İstanbul Ticaret Odası binasının arkasındaki 19. yüzyıl yapısı olan Hidayet Camisi, Eminönü Meydanı'na açılan Arpacılar Caddesi kıyısındaki ilk yapılışı

15. yüzyıldan kalma Arpacılar Camisi mahallenin önemli eserleridir. Cami girişinde iki Bursalı şeyhin yattığı sandukalardan dolayı bu eser "Bursa Tekkesi" adıyla da anılırdı. Eskiden saray için hazırlanan etler bu caminin yanındaki mezbahada kesilirdi.

Ayrıca, Cağaloğlu'na doğru görülen 19. yüzyıl yapıtı İstanbul Erkek Lisesi (eski Düyun-ı Umumiye Binası; alt tarafında eski bir Roma sarnıç yapısı perişan bir vaziyette durmaktadır), bunun az kuzeyinde 1558'de yapılan Hoca Kasım Günani Camisi de mahallenin tarihi hüviyetini yansıtan ve olasılıkla Fatih dönemlerinin sonlarında yapılmış, belki de bu tarihte yenilenmiş bir eser olarak öne çıkmaktadır. Diğer bir yaklaşıma göre ise, bu küçük camiyi Hoca Kasım Günani'nin anısına Hürrem Sultan yaptırmıştır.

1840'larda İstanbul'da çeşitli mimari faaliyetlerde bulunan İtalyan Fossati biraderlerin eseri İran Konsolosluğu Binası, bulunduğu caddeye de adını veren 18. yüzyıl yapıtı Aşir Efendi Kütüphanesi, mahallenin diğer tanınmış tarih miraslarındandır. Günümüzde, sadece Hobyar Mahallesi'nin değil, İstanbul'un en kalabalık ve önemli ticaret bölgeleri, Aşir Efendi Kütüphanesi'nin çevresindeki sokaklara yayılmıştır. Sultanhamamı Meydancığı'ndaki Aşir Efendi Kütüphanesi'ni, 18. yüzyılda Şeyhülislam Mustafa Aşir Efendi yaptırmıştı. Vaktiyle bu eserin yanında bir de haziresi vardı ve burada Aşir'in ailesine ait bazı mezarlar görülürdü. Sonradan bu mezarlar Piri Paşa Dergâhı haziresine nakledildi ve kütüphane çevresi başka başka binalarla doldu.

Hobyar Mahallesi'nin en hareketli bölgelerinden olan ve şimdiki İ.T.O. binalarının arkasında yer alan Hidayet Camisi çevresi, Sultan 2. Mahmut'un büyük girişimiyle 1826'da gerçekleştirilen yeniçeri teşkilatının ortadan kaldırılması olaylarında başrol oynamış en sorunlu mekânlardan biriydi. Buradaki iskele kahveleri yeniçerilerin ve türlü çeşitli kirli işlerle uğraşan asilerin uğrak yerleri diye bilindiğinden, İstanbullular bunların yakınından geçmekten çekinirlerdi. Hidayet Camisi'ne açılan ve adı o sıralarda "Melek Girmez Sokağı" olan yerde salaş "bikâr" (bekâr) odaları görülürdü. 2. Mahmut'un "temizleme hareketi" ilk olarak işte bu tür mekânlardan başlamıştı. Hidayet Camisi'nin burada yapılmasının anlamı da zaten bu yönden önemlidir. O zamanlarda yörenin sosyal konumunun sorunları hakkında söylenen sözler gerçekten çok ilginçtir; "Derununda vafir fahişe ve menhiyyat-ı sa'ire zuhur olunub, yerine bu cami-i şerif hasebi olmak üzere bina buyruldı– 1814.."

Erken 20. yüzyılda caminin bulunduğu mıntıka bir iskele idi ve gelip giden mallardan artan süprüntüler burayı adeta bir çöplük görünümüne sokardı. Yolcu kayıkları (pereme) aynı yerdeki çok işlek "Bahçe Kapusu"

İskelesi'ne yanaşırdı. Yağ tüccarları da buralarda "Pirinççiler Çarşısı" denilen mekânda iş görürlerdi. O yıllarda İstanbul büyük yiyecek (iaşe) sıkıntısı çekiyordu ve buraya pirinç geldiğini duyan "başları hotozlu, elleri maşalı" Kasımpaşalı kadınlar ta oralardan gelip iskeleyi basmışlar, dükkânlara hücum ederek pirinççileri yerlere yatırmışlar ve feracelerinin altında gizledikleri palalarını tüccarın gırtlağına dayamışlardı. Devlet ise, bu tehlikeli olayı engelleyemediği için şehir ağası "Vefalı Mehmet"i görevinden azletmek zorunda kalmıştı.

Köşesinde Aşir Efendi Kütüphanesi'nin yer aldığı aynı isimli cadde, batı yönünden bir meydancığa açılır ve Yeni Cami Caddesi ile birleşir. İşte bu nokta Sultanhamamı'nın merkezidir ve küçük meydancıkta tam yedi yol buluşur. Bu yollardan cadde olanlar, Aşir Efendi, Sultanhamamı, Yeni Cami ve Vasıf Çınar Caddeleridir. Meydancığa açılan Hoca Hamza Sokağı çevresinde yüksek katlı, dev kütleli banka şube binası ve cam yüzlü tekstil hanları bu çevredeki tarihi doku görüntülerinin yanında negatif kurgu özelliği yansıtırlar. Bununla birlikte Vasıf Çınar Caddesi'nin meydancığa ulaşan bölümündeki Balcı Hanı, Hüdaverdi Hanı gibi "yeni klasik" üslup özelliği yansıtan eski hanların ön yüzlerindeki taş işçilikleri ve bezemeler çok sanatkârane yapılmışlardır ve aynı ölçüde etkileyici bir güzellik sergilemektedirler. Ayrıca mahallenin doğu sınırını oluşturan Ankara Caddesi yakınındaki Zafer ve Mermer Hanları da güzel yapılardandır.

Eski yıllarda Aşir Efendi Caddesi kıyısında Lale Devri sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın 1726 tarihli sıbyan mektebi dururdu. Altında da güzel bir çeşmesi vardı. Caddeye bakan yüzünde iki dükkânın yer aldığı bu güzel eseri zamanın belediyesi "eskiliğinden dolayı tehlike yarattığı için" (!) yıktırmıştır.

Giyim kuşam ticaretinin İstanbul'daki en yoğun çarşıları, dükkânları yine bu mahalle içinde yer alır ve Sultan Hamamı Caddesi çevresinde faaliyet gösterirler. Bu cadde, batısından geçen ve Rüstem Paşa Mahallesi ile sınır oluşturan Yeni Cami Caddesi'ne açılır. Vaktiyle burada, şimdilerde yerinde bir bankanın bulunduğu "Haseki Sultan Hamamı" görülürdü. Hamama, bu çevrede eskiden oldukça kalabalık bir Yahudi cemaati yaşadığından dolayı da "Yahudiler İçindeki Hamam" derlerdi.

Esasen bu yöredeki hemen her cadde ve sokak, Sultanhamamı'nda olduğu gibi giyim kuşamla ilgili türlü çeşitli iş yerleriyle doludur; ama Sultanhamamı, ya da halk ağzındaki söylenişi ile "Sultanhamam", özellikle kumaş ve tekstil ticareti içinde ülke çapında çok önemli ve ünlü bir konuma sahiptir. Bu yöreye ismini veren Sultan Hamamı 1511'de saraylılardan Asude Hanım'ın yaptırdığı çifte hamamdı ve

Fincancılar Yokuşu üzerinde yer alırdı. Bu kültür mirasımız 20. yüzyılın başında yıktırılmıştır. Yolların daha genişletilmesi çalışmaları sırasında Sultanhamamı'nın biraz aşağısında ve şimdiki İş Bankası önünde yer alan ünlü "Şemsiyeciler Çarşısı" da bu nedenle ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca, 1900 yılında bu yoldaki 46 numarada iş gören "Ahmet Farouki Tuhafiye ve Itriyatçısı" İstanbul'un en popüler dükkânlarından biriydi.

Mahallenin güneyinde yer alan ve Cağaloğlu'na doğru oldukça dik bir rampa ile tırmanan Ankara Caddesi çevresi ise, eski yıllarda olduğu gibi, günümüzde de daha çok yayınevleri ve kırtasiye dükkânları ile adından söz ettirir. Sirkeci yönünden bakıldığında caddenin üst tarafında kalan ünlü Düyun-ı Umumiye (İstanbul Erkek Lisesi) binasının anıtsal görünümünü engelleyen bazı çirkin ve yüksek binalarla ilgili yeni bir düzenleme, renk uyumu ve yapı estetiği konusunda bir çalışma yapılması gerekmektedir. Vaktiyle bu çevrede "Çalak Dergâhı" ismiyle tanınan ve aynı zamanda ünlü bir bestekâr olan Ahmed Çalak (Çaylak) Efendi'nin 1680'de şeyhlik yaptığı bir tekkenin varlığından da söz edilir.

Kütlesel görünümleri ve mimari üsluplarıyla Hobyar Mahallesi'nin en görkemli anıtsal eserleri hiç kuşkusuz ki, Büyük Postane, İstanbul Erkek Lisesi ve İran Konsolosluğu binalarıdır. İstanbul Valiliği olan eski Babıali binaları (Daire-i Sadaret), mahallenin doğu sınırı olan Babıali Caddesi'nin Hoca Paşa Mahallesi tarafında bulunmaktadır. Bu noktada ve Hobyar Mahallesi içinde kalan bir zamanların çok meşhur "İhsan Kıraathanesi" 1870'li yıllarda başlayan yaşamını, 1948'de kapanana dek sürdürmüştür. Devrin en tanınmış yazarları, gazetecileri ve aydınları bu kıraathanenin müdavimleriydiler. Yine, tersane eminlerinden Yusuf Ağa'nın geç 18. yüzyılda yaptırdığı sıbyan mektebi Vilayet karşısında ve Ankara Caddesi üzerinde durmakta ve günümüzde bir yayınevi olarak değerlendirilmektedir. Ünlü Acımusluk Mescidi ise vaktiyle İstanbul Erkek Lisesi'nin arkasından geçen Cemal Nadir Sokağı'nda yer alıyordu ve ayrıca yakınında bu külliyeye ait bir hamamla bir de medrese görülürdü. Mahallenin denizle sınır olan kısmında İstanbul'un en hareketli vapur iskeleleri bulunur ve buradan seyredilen şehir manzaraları gerçekten nefes keser niteliktedir. Yalnız, güney doğu yönüne bakıldığında muhteşem Topkapı Sarayı siluetini çirkinleştiren ve Cankurtaran Mahallesi sınırlarına yayılan Sirkeci Garı'nın köhne binaları, elektrik telleri ve direkleri, beton duvarlar ve son derece hareketli Reşadiye ve bunun doğudaki devamı olan Kennedy caddelerinin "hırçınlığı", bu güzel manzaraları olumsuz etkilemektedir.

Esasen burada ve doğusundaki Hocapaşa Mahallesi kıyılarında yapılması beklenen en güzel girişim, ana yolun zemin altına alınması, saray bahçesi ile deniz kıyısının buluşturulması, Gülhane Parkı'na

Sepetçiler Kasrı yönünden de yaya girişinin oluşturulması ve demiryolunun kaldırılmasıdır. Buradaki askerî yapılar ve eski tıbbiye yapılarının birer kültür kurumuna veya müzeye dönüştürülmeleri de arzu edilen bir iyileştirme girişimi sayılmalıdır. Vapur iskelelerinin çevresinde de ayrıntılara aynı şekilde çok dikkat edilerek bazı onarımlar yapılması gerekmektedir. Özellikle Kadıköyü İskelesi kıyısındaki paslı demir korkuluklar ve bunların oturduğu sakil beton setlerin acilen onarılıp güzelleştirilmesi gerekmektedir.

İskelelerin karşısında ve İ.T.O. binalarının doğusundaki birtakım çirkin ve yüksek binaların Yarımada'nın bu tarihi bölgesinin estetiğini son derece bozduğu ve vakit yitirmeksizin bunların yıkılmaları gerektiği de çok açıktır.

Roma zamanında Eminönü sahilindeki sur kapısından (Osmanlı döneminde Odun Kapısı) Sirkeci yönüne uzanan sahil yolu "Via Durungariu" adıyla bilinirdi. Bu sözcük "Durungarios"tan üretilmiştir ve "zabıta amiri" anlamına gelir. Romalılar buraya kereste getirirlerdi. Anconalılardan Pisalılara, Amalfililerden Venediklilere pek çok koloni Yarımada'nın bu yörelerindeki dar mekânlarda neredeyse iç içe yaşar ve ağırlıklı olarak deniz ticaretiyle uğraşırlardı.

21. MAHALLE: HOCA GIYASETTİN

İstanbul Yarımadası'nın Eminönü tarafındaki eski mahallelerden olan Hoca Gıyasettin, Unkapanı civarından Vefa semtinin kuzey sokaklarına dek uzanan görece küçük ve dar bir alana yayılmıştır. Atatürk Bulvarı'nın Unkapanı kesiminin az doğusunda bulunan bu tarihi mahallenin çevresinde, Eminönü tarafına doğru Demirtaş ve Süleymaniye Mahalleleri, kuzeyde, Unkapanı yönünde de Yavuz Sinan Mahallesi vardır. Batısında ve Manifaturacılar (Plakçılar) Çarşısı istikametinde Hacı Kadın Mahallesi'nin bulunduğu yerleşimin güneyindeki Vefa semtiyle de arasında Molla Hüsrev ve Süleymaniye Mahalleleri yer alır. Süleymaniye Mahallesi içinde bulunan ve Mimar Sinan'ın "Benim kalfalık dönemi eserimdir" dediği Süleymaniye Külliyesi'nin batısındaki bölümler olan, bimarhane, imaret ve tabhane yapılarının ön taraflarından geçen Şifahane Sokağı, Hoca Gıyasettin ile Süleymaniye Mahallelerinin arasındaki sınırdır.

Hoca Gıyasettin Mahallesi'nin doğu batı yönündeki eni öylesine dardır ki, batı sınırı olan Sarı Beyazıt Caddesi'yle, doğu sınırını oluşturan Kâtip Şemsettin Sokağı arasında, sadece bu yolları birbirine bağlayan Tavanlı Maslak Sokağı uzanır. Mahalleye adını veren Hoca Gıyasettin Camisi de buradadır. Bu sokak, üzerindeki iyi korunabilmiş bazı ahşap evlerle çekici bir görünüm sergilemektedir.

Hoca Gıyasettin'inin asıl adı Mehmet idi ve halk arasında "Çelebi" lakabıyla tanınırdı. Fatih'in hocası Akşemsettin Efendi'nin de yeğeni olduğu söylenir. 1517'de ölen Gıyasettin'in bu camisi Mehmet Paşa adıyla da bilinmekteydi. Bu nedenle yanındaki birbirini dik açıyla kesen iki sokak, "Mehmet Paşa Cami Sokak" ve "Mehmet Paşa Yokuşu" diye isimlendirilmiştir.

Mahallenin Haliç yönündeki sınırı, Atlamataşı Caddesi ve bunun doğu kısmında devamı olan Küçük Pazar Caddesi'yle belirlenmiştir. Atlamataşı Caddesi'nin kıyısındaki eski cami bu isimle de bilinmesine karşın, asıl adı "Halil Atar Camisi"dir ve İstanbul'un en eski camilerinden biri olarak kabul edilir. O zamanlar buraya Hoca Halil Attar Mahallesi derlerdi. Cami, aslında Haliç kıyısındaki Sarı Demir Mahallesi sınırındadır, ama avlu giriş kapısı adını verdiği Atlama Taşı Caddesi üzerinde yer almaktadır. Bu nedenle de Hoca Gıyasettin Mahallesi'nin içindeki bir eser olarak değerlendirilebilir. Caminin kayda geçen vakıf tarihi ise 1457'dir. Halil Efendi'nin bir diğer camisi ise 1561'de Eminönü'ndeki Rüstem Paşa Camisi'nin yerindeydi. (Bakınız; Rüstem Paşa Mahallesi.)

Bu eserin dışında Hoca Gıyasettin Mahallesi'nde yer alan diğer önemli tarihi mirasların başta gelenleri, Vefa'ya doğru görülen ve fetih devrinden kalan Sarı Beyazıt Camisi, yaklaşık bin yıllık Aya Teodosius isimli Roma kilisesinden Fatih Sultan Mehmet'in âlimlerinden olan Molla Şemsettin'in devşirdiği Molla Gürani Camisi (Vefa-Kilise Camisi) ve Süleymaniye Külliyesi'nin batıdaki kısımları olan imaret, tabhane, darüzziyafe gibi birimleridir. Mahallenin güney sınırı, adını Molla Gürani Camisi'nden alan Molla Şemsettin Cami Sokağı'ndan geçmektedir. İstanbulluların bu kadim eseri "Kilise-Cami" diye de adlandırmaları, her iki dine ait mabedin aynı mekânda buluşturulmasına karşı gösterilen bir hoşgörüden yahut da "seviyeli bir bakış açısından" başka bir şey değildir. Tirendaz Sokağı'nda yer alan Molla Gürani Camisi'nin bulunduğu yer, aynı zamanda bu mahalleyi güneyden komşusu olan Molla Hüsrev Mahallesi'yle ve batıdan bitişiğindeki Hacı Kadın Mahallesi ile birleştirmektedir.

Mahallenin pek çoğu yokuş olan sokaklarında yer yer eski ahşap konutlar görülmesine karşın bunlar büyük ölçüde haraptır. Sokak dokularında bu tarihi bölgeyle tamamen uyumsuz olan küçük, derbeder görünümlü atölyeler ve iş yerleri ise mahallenin otantik havasını bozan etmenler olarak çok rahatsız edici bir görünüm sergilerler. Ayrıca kısmen asfaltla kaplı bozuk sokak zeminleri, standartlara uymayan kaldırımlar, dağınık bir trafik, buralarda rahatça yürüyebilmeyi bile olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle, güzel bir

Haliç manzarasının seyredilebildiği Saatçi Sadi Yokuşu çevresinde bu olumsuz şartlar daha da fazla hissedilmektedir. Bu yokuşla Bodrum Sokağı'nin köşe yaptığı yerde küçük bir eser olan Softa Hatip Camisi vardır. Caminin Haliç'e doğru aşağısındaki sokakların yer aldığı semt Küçükpazar diye bilinir.

Mahallenin, Süleymaniye Külliyesi'nin tabhane ve darüzziyafe yapıları tarafına dayanmış olan çöküntü bölgeleri bu yöreyi çok bakımsız, derbeder bir kılığa sokmuştur. Eski yıllardan beri oldukça salaş, perişan bir halde kalmasına adeta göz yumulan bölgenin bu pozisyonu, sadece şehir kültürüne değil, büyük ustanın eşsiz eserinin dibinde ona karşı yapılan büyük bir saygısızlık olarak kabul edilmelidir. Ancak 2013'ün ilk aylarından itibaren burada bir temizleme ve yenileştirme çalışması planlanmış olmasına karşın, hâlâ hızlı bir şekilde faaliyetlere başlanamadığı görülmektedir. Bundan önce kimselerin aklına böylesine yüksek değerdeki bir tarih alanını revize etmek ne yazık ki gelmemiştir.

Osmanlı devrinde "bekâr odaları" ile ünlü bu çöküntü yerinde yer yer mezbeleliklerle, gecekondularla, "çirkinden de öte" gudubet yapılarla karşılaşmak gerçekten çok üzücüdür. Hiçbir üslubu olmayan berbat görünümlü bu beton kütleleri yıllar içinde, sanki hakaret eder gibi Süleymaniye Külliyesi'nin eteğine kadar dolduran zihniyetlerin şehir kültüründen, bilgisinden ve sevgisinden hiç nasibini alamamış oldukları açıkça belli olmaktadır.

Külliyenin batısındaki Vefa Caddesi'nin etrafı, Yoğurtçuoğlu Sokağı, Divan Efendi Sokağı çevreleri bu berbat yapılarla lebaleb doldurulmuştur. Şimdilerde bu türden örnekler olan pek çok iğreti ve çirkin yapı yıkılmaya başlandığı için, haliyle çevre de moloz kütleleriyle dolu bir "savaş alanı"na dönmüş durumdadır. İyileştirme plan çalışmalarının yapıldığı günümüzde, bu pis kokulu molozlara dönmüş çevre sokaklarında yürüyebilmek ve iç burkucu görüntülere katlanmak büyük maharet ister. Yoğurtçuoğlu Sokağı'ndaki "iğrençlik" ölçüsündeki çirkin yapılar, karanlık yüzlü pis han binaları ve Süleymaniye Külliyesi'nin batısından geçerek mahalleyi Süleymaniye Mahallesi'nden ayıran "Şifahane Sokağı"na kadar sokulma cesaretini göstermiş korkutucu beton kütleleri, pislikler, çöplükler, yıkıntılar, uzun yıllar içinde Yarımada'yı berbat bir duruma getirmiş olan "kafa yapıları" ile bire bir örtüşmektedir. Aslında o "kültürsüzlüğün" sahipleri bu şekilde bilinçsiz davranmakla, büyük usta Mimar Sinan'ın ruhunun ne denli rahatsız edildiğinin, İstanbul Yarımadası'nın tarihi yüzünün ve topoğrafik örtüsünün tanınmayacak denli nasıl berbat bir hale sokulduğunun farkında bile olamamışlardır. İstanbul'un rakipsiz

önemdeki tarihini adeta yok sayan ve hiç umursamayan kafaların büyük hatalarının ürünü olan bu çöküntü alanlarını, günümüzün merkez, şehir ve ilçe yönetimleri yeni bir anlayışla ellerinden geldiğince düzeltmeye ve tarihi çevreyle uyumlu bir hale getirmeye çalışmaktadırlar. Ama işler, her zaman alışık olduğumuz uygulamalarda gördüğümüz gibi son derece yavaş ilerlemekte, bu nedenle de sakil ve ürkütücü görünümler, hassas düşüncelere sahip insanları giderek çok daha fazla rahatsız etmekte ve şehrin geleceğine yönelik umutları da heba etmektedir. İstanbul'da yaşayanlar, sosyal davranış biçimleriyle ve aynı düzeydeki heyecanlarıyla, bu iyileştirme çabalarına yardımcı olmaya gayret etmeli, şehre duyarsız kalıp köşelerine sinmemelidirler.

Beri yandan, Süleymaniye Külliyesine ait darüzziyafe ve tabhane bölümlerinin gerisindeki Vefa Caddesi çevresinde yer alan kimliksiz ve kişiliksiz, derbeder beton yapıların, Mimar Sinan İlkokulu ve Tavanlı Maslak Sokağı kesişmesinde yer alan çok çirkin binaların ve perişan görünümlü çevredeki diğer "uyduruk" yapıların, İstanbul Müftülüğü'ne ait kârgir toplantı salonu binası ile komşu yerleşim Demirtaş Mahallesi sınırındaki Kâtip Şemsettin Camisi arasında bulunan salaş dokunun yıkılma işlemleri halen sürdürülmektedir. Bu iki mahalleyi ayıran Fetva Yokuşu çevresinde, Mehmet Paşa Yokuşu'nda, Kâtip Şemsettin Sokağı'nda gerçekten de "yürek acıtan" derbeder yapılar ve virane çöplük alanlar vardır.

Süleymaniye Medreselerinin dibinde perişan bir doku

Vaktiyle buradaki Yoğurtçuoğlu Sokağı'nın kuzey ucuna yakın bir konumda "Kethüda İbrahim" Medresesi görülürdü. Erken 20. yüzyıla dek burada varlığını koruyan ve olasılıkla 16. yüzyıldan kaldığı varsayılan bu tarihi yapı, zaman içinde yitip gitmiştir. Aynı bölgede günümüzde, estetikten, kültürel çevre tasarımından, korunmuş tarihten nasibini alamamış, gerçekten çok çirkinleştirilmiş bir şehir dokusu vardır. Açıkça söylemek gerekirse, şu anda sadece Yarımada'nın değil, belki de İstanbul'un en berbat yerleri, Süleymaniye Külliyesi'nin dibindeki bu çevredir!..

Sarı Beyazıt Camisi'ne doğru inen Abacı Çeşmesi Sokağı'nın ve bu yola adı verilen zavallı çeşmenin hali yürekler acısı bir görüntü sergilemektedir. Neredeyse yok olmak üzere olan tarihi çeşme adeta bir çöplüğün ortasında kalmıştır. Sarı Beyazıt Caddesi ile bunu kesen Kasnakçılar Sokağı'nın buluştukları köşedeki 19. yüzyıl çeşmesi ise bulunduğu çöplüğe benzer bir yerde tam anlamıyla unutulmuş gibi durmaktadır.

Mahalleye adını veren ve Mehmet Paşa Sokağı üzerinde bulunan Hoca Gıyasettin Camisi, yeni yapılmış haliyle orijinal yapısını yansıtmaz. Sokak çevresinde görünen bazı güzel evler mahallenin karakterine uyum sağlasa da bunların sayısı yeterli düzeyde değildir. Küçükpazar'a doğru inilince görülen Kasnakçılar Sokağı karşısındaki bakımsız çeşme 1813 tarihli Ali Efendi Çeşmesi'dir. Bu sokakların aşağısı artık Unkapanı çevresindeki Yavuz Sinan Mahallesi sınırlarıyla buluşur.

Esasen çok yoğun bir tarihsel birikimi olan bölgenin bu denli hor görülerek bakımsız bırakılmasının akla ve mantığa sığar bir halinin bulunmadığı açıktır. Genel panoramasına bakıldığında, bu çevrenin sanki "yok" seviyesinde kabul edildiğini ve "hiç" umursanmadığını anlamak pekâlâ mümkündür. Dışından seyrederken, hemen herkes "Yarımadanın meşhur silueti"nin korunması konusunda ahkâm keserken, bu insanlardan kaçı, İstanbul'un görkemli Yarımadası'nın içinin adeta çirkin bir "beton çöplüğü tarlası"na dönüştürüldüğünü biliyor ve bunun için üzüntü duyuyor ve kızıyordur acaba?..

22. MAHALLE: HOCAPAŞA

Uzun tarihinde yedi-sekiz kez yanıp kül olduğu bilinen bu mahalle Sirkeci Tren İstasyonu'nun tam gerisinde yer alır. Doğu yönden Gülhane Parkı'nın bir kısmının da sınırlarında bulunduğu bu yerleşim bölgesi, aynı yönde güney-kuzey doğrultusunda ilerleyen "Sur-i Sultani"nin, yani Topkapı Sarayı'nın batı duvarlarıyla da örtüşür. Bu surların kıyısından geçen Alemdar ve Taya Hatun Caddeleri (Taya

Hatun'un burada küçük bir mescidi vardı. Fatih Sultan Mehmet'in sütninesi –sütannesi– olan bu zatın Kapalıçarşı civarında ve Edirne'de de mescidleri bulunur) boyunca devam eden doğu sınırı, Osmanlı sarayının Sirkeci kıyılarına yaklaşılırken görülen "Demirkapı"dan içeriye girerek mahallenin bu yöndeki "ekstra uzantı"sını oluşturur ve resmen sarayın has bahçesi olan Gülhane Parkı'nın içinden geçip eski Yalı Köşkü Kapısı'na doğru ilerleyerek tren hattının üzerinden geçen "Demirkapı Orta Caddesi" yoluyla Sarayburnu'na ulaşır.

Vaktiyle bu Demirkapı civarında Ferhat Paşa'nın bir medresesi dururdu. Mahallenin deniz sınırında da Fatih'in yaptırdığı Kireç İskelesi Mescidi vardı ki, yıkılıp, yerine bir han (!) inşa edilmiştir. Sultan 1. Mahmut'un yaptırdığı Tulumbacılar Ocağı Mescidi ve Kanuni'ye ait Yeşil Kiremitli Mescid de bu çevrede yiten giden diğer eserlerdir. Günümüze ulaşamayan camilerden bir başkası ise istasyon arkasındaki parkın yakınında bulunan Emir Mescidi idi.

Sarayburnu mevkisinin simgesi olan ve tam burunda inşa edilen Marmaray Tüneli kıyısındaki 1926 tarihli Atatürk heykelinin (Cumhuriyet dönemi İstanbul'undaki ilk heykeldir) az batısından denizle buluşan bu nokta Hocapaşa Mahallesi'nin en doğu ucunu oluşturmaktadır. Zengin bir tarihi eser koleksiyonunu bünyesinde barındıran mahallenin güneyden komşusu Alemdar Mahallesi'dir ve aralarından geçen Hükümet Konağı Sokağı, İstanbul Valiliği'nin yer aldığı tarihi Babıali binalarının kıyısından ilerler ve Hocapaşa'nın bu yöndeki sınır hattını oluşturur. Bu yolun Gülhane Parkı kapısına doğru uzantısının bitiminde ve Topkapı Sarayı surları üzerindeki ünlü Alay Köşkü ise doğudan komşusu olan Cankurtaran Mahallesi içinde kalmaktadır. Zira, bu biblo gibi köşk, iki mahalle arasında sınır çizen ve üstünden hızlı tramvayın geçtiği Alemdar Caddesi'nin kuzey tarafındadır.

Hocapaşa Mahallesi'nin batısını ise Cağaloğlu-Sirkeci arasında uzanan Ankara Caddesi izler. Bu yolun denizle buluştuğu bölgedeki araba vapuru iskelesi yanı, aynı zamanda Hocapaşa'yı Hobyar Mahallesi'nden ayıran noktadır. Mahallenin komşuları, doğuda Cankurtaran, batıda Hobyar ve güneyde ise Alemdar Mahalleleridir. Kuzeyde de Haliç ve Marmara kıyıları sınır oluştururlar.

Mahalle içinde denize paralel ilerleyen önemli caddeler bulunmaktadır. Bunlar, doğu ve batı sınırlarından geçen Alemdar ile Ankara Caddeleri dışında, güneyden kuzeye, Ebussuud, bunun az batısında İbni Kemal ve Orhaniye, üzerinden hızlı tramvay hattının geçtiği Hüdavendigâr ve Muradiye ile, Sirkeci-İstasyon ve sahil yolunun devamı olan Kennedy Caddeleridir. Orhaniye Caddesi'nin deniz yönüne doğru devamı İstasyon Arkası Sokağı'dır ve burada küçük bir Musevi (Sirkeci)

Sinagogu vardır. Bu eser, 16. yüzyıl sonlarına dek bu bölgede hatırı sayılır bir Musevi cemaatinin yaşadığını gösteren önemli bir kanıttır.

Hocapaşa içinde dört önemli cami göze çarpar; Mahalleye adı konulan Hoca Paşa Camisi, 17. yüzyılın güçlü, fakat Viyana Kuşatması'ndaki başarısız girişimleri nedeniyle 1683'te idam edilen Sadrazam Mustafa Paşa'nın banisi olduğu istasyon yakınındaki Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camisi (Vezir Camisi), tramvay yolu üzerinde "Kileci" lakaplı Hüseyin Ağa tarafından olasılıkla 15. yüzyılda yapılmış olan Karaki Hüseyin Ağa Camisi'dir. Eskiden bu muhit "Salkımsöğüt" adıyla tanındığı için esere Salkımsöğüt Camisi de denirdi. O yıllarda caminin minaresi yol üzerine denk geldiği için yıkılmış ve daha içeriye doğru alınmıştır. Karşı tarafında şimdi maliye binalarının (ne kadar da çirkindirler) bulunduğu yerde de Kayış Mustafa Ağa Medresesi dururdu. 1870'te atlı tramvay hattı için yolun biraz daha genişletilmesi üzerine bu medresenin bir kısmı yıkılmış, 1938'de de kalan kısmı ortadan kaldırılmıştır (!). Bir 18. yüzyıl eseri olan Ahmet Paşa Medresesi de bu bölgedeki yitip giden diğer bir eserdir.

Babıali (Valilik Makamı) binalarının Ankara Caddesi'ne bakan ucundaki Vilayet (Nallı) Camisi ise "İmam Ali Mescidi" adıyla da bilinir. Vaktiyle minare kaidesindeki "nal" motifinden dolayı Nallı Cami adıyla tanınmıştır. İmam Ali, Fatih'in hocası Akşemsettin Efendi'nin akrabası olurdu. 1868'de yeniden yapılan caminin kitabesini ise devrin ünlü hattatı Mustafa İzzet Efendi yazmıştır. Günümüzde kapsamlı bir onarımdan geçen bu şirin caminin önünden hayli dik bir yokuş şeklinde Ankara Caddesi uzanmakta ve üzerinde "Cağaloğlu Metro İstasyonu" bulunmaktadır. Şimdi olmayan ve 16. yüzyılda yapılan Sofu Mehmet Darülhadisi, Nallı Mescid karşısında yer alırdı. Vilayet külliyesi bahçesinde ise geç 16. yüzyıldan Şah Huban Hatun Medresesi dururdu.

Eski Roma çağında "Region" diye tanınan bu bölgenin en ünlü eseri olan Babıali kompleksinin Alay Köşkü'ne bakan doğu kapısı ise aynı zamanda mahallenin de bu yöndeki sınırı üzerinde kalmaktadır. Bu saçaklı tarihi kapının sağında ve solunda Türkçe ve İngilizce anlatılan Babıali'nin geçmişi ile ilgili yazıda, yapıyı Sultan Abdülmecit'in 18. yüzyıl (!) başlarında yaptırdığı yazar. Bu büyük yanlışın şimdiye dek fark edilmemiş olması üzüntü vericidir ve derhal düzeltilmesi gerekir. Belki kimilerine göre küçük bir ayrıntı sayılabilir, ama hiç şüphesiz ki buradaki özensizlik, kültürümüze karşı genel bakış açımızı olumsuz etkileyebilecek niteliktedir. Öyle ya, Sultan Abdülmecit 18. yüzyıl başlarında mı yaşadı, yoksa 19. yüzyılın erken dönemlerinde mi?.. Biraz dikkat lütfen!..

Babıali İstanbul Valiliği

Ayrıca, Hüdavendigâr Caddesi'nin devamı olup Sirkeci'ye doğru ilerleyen Muradiye Caddesi üzerinde de, bu yola adını veren ve hemen yol kıyısında duran Sultan 5. Murat Sebili göze çarpar. Ama ne yazık ki, başka pek çok benzerinde olduğu gibi bu zarif eser de "büfe" işleviyle değerlendirilmektedir (!) günümüzde.

Deniz kıyısındaki bir 17. yüzyıl eseri olan ünlü Sepetçiler Kasrı, tüm görkemli görünümüyle ve estetik dolu mimarisiyle, yakın çevresindeki çirkin binalara nazire yaparcasına gururla varlığını korur burada. İlk genel ticari sergi 1841'de bu köşkte açılmış, Fabrika-i Hümayun'un eserleri sergilenmişti. Gerçek anlamda büyük sergi ise biraz daha geç tarihlerde At Meydanı'nda kurulmuştu. Vaktiyle yerinde "Beyazıt Köşkü"nün bulunduğu Sepetçiler Kasrı'nın mimarının o dönemlerin baş mimarı Kasım Ağa olduğu sanılmaktadır. Bina emini olarak onun yanında görev yapan Kara Mehmet Ağa ise zorbalığı ile tanınan bir şahsiyetti. Bazı evlerin bedellerini ödemediği, kimi kiliselerin yeniden yapımlarına da izin verdiği iddia edilir.

1890'da Mimar Jahmund'un inşa ettiği istasyon binası yüksek estetiğe sahip uyumlu görünüşüyle İstanbul'un en güzel eserlerinden biri olarak ışıldar. Ama bunun önündeki park alanı, böylesine göz önünde bir mekân olmasına karşın yakın tarihlere dek çok pejmürde bir görünüm yansıtıyordu. Son zamanlardaki iyileştirmeyle biraz eli yüzü düzgün hale getirilmiştir. 1872 yılının 21 Temmuz günü hizmete giren

Avrupa Demiryolu'nun başlangıç noktası olan bu güzel tarihi binanın kıyısından teraslar halinde çok yakınında olan denize inilirdi. Burada oldukça yumuşak bir zemin olduğundan garın temeli epeyce derindir. Kuruluşundan kısa süre sonra gar ve çevresi yoğun kalabalıkların görüldüğü bir bölge olmuştur. Bu nedenle garda sürekli olarak bir "Babil kargaşası" yaşandığı söylenirdi.

2013'ün içinde demiryolu hattı buradan kaldırılacağı için, tarihi istasyon artık başka işlevlerde kullanılacaktır. Erken 20. yüzyıla dek istasyonun kuzeyindeki bu arsada Fatih döneminden kalma Elvan Çelebi Camisi dururdu. Buradaki eski çarşı da bu nedenle "Elvanoğlu Çarşısı" adıyla tanınmaktaydı. Bu zatın bir diğer mescidi ise Unkapanı'nda ve Atatürk Bulvarı'nın Cibali tarafında yer alıyordu. Şimdi ikisi de yoktur!..

Hocapaşa Mahallesi konum olarak çok önemli bir tarihi alanda yer almasına karşın, buradaki bazı sokaklarda bölgenin tarihi karakterine hiç yakışmayan üslupsuz görünümdeki çirkin yapılar boy boy sıralanmıştır ve salaş iş yerleri bu binalarda iş görürler. Lastik tamircisinden, büfeye, yedek parçacıdan, otoparka dek birtakım dükkânlar Sur-i Sultani'ye yaslanmışlardır. Bundan da öte, saray surlarının bitişiğinde, hatta üzerinde (!) bile bu çirkin ve özensiz yapılarla karşılaşmak olasıdır. Uygar hiçbir ülkede görülmesi mümkün olmayan bu saygısızca, bilgisizce, sevgisizce davranışların sorumlularını duyarlı davranışlara sahip olmaları konusunda uyarmak herkesin görevi olmalıdır.

Yaklaşık 530 yıllık görkemli saray surlarına karşı sergilenen bu cahilane ve vandalca davranışın affedilir hiçbir yanı yoktur. Osmanlı kültür miraslarının baş tacı ve dünya çapındaki önemi tartışılmaz olan Topkapı Sarayı'nın batı duvarları, işte böyle bir keşmekeş içinde Hüdavendigâr Caddesi ile Taya Hatun Caddesi'nin buluştuğu noktadan itibaren demiryolu kıyısına ve Sirkeci Kapısı'na dek bu akıl almaz çirkinlik numuneleri içinde uzanır gider. Üstelik saray duvarlarının karşısında da aynı çirkinlikte ve yükseklikte biçimsiz binalar vardır. Bunlar, Sur-i Sultani'nin uzaktan ve "doyasıya" seyredilebilmelerini tamamen etkisiz hale getirirler.

Yarımada'nın neredeyse en kötü binalarının böylesine önemli bir tarihi mirasla komşu olmaları gerçekten de çok talihsiz bir durumdur. Kum Meydanı Sokağı, Darüssaade Sokağı, İstasyon Arkası Sokağı, Kargılı ve Taya Hatun Sokakları bu yönden acil olarak ele alınıp, çevreleriyle birlikte yeniden tanzim edilmek zorundadır. Ayrıca "almış başını giden" bir otopark çılgınlığı da buraları talan etmiş, boş kalan çukur arsaları bir "oto mezarlığı" görünümüne sokan sözde otoparklar, bunlarla komşu diğer yüksek katlı beton otoparklar, mahallenin doğu tarafındaki tarihi dekorun etkileyici görünümünü kökünden ortadan

kaldırmıştır. İstasyon Arkası Sokağı'nda 24 numaralı, "korkunç ve çirkin yüzlü", 6 katlı heyula beton binayı (burada nasıl yapıldıysa) bir banka arşiv deposu olarak kullanmaktadır.

Vaktiyle garın arkasında ve demiryolu tarafında Beşir Ağa Medresesi görülürdü. Sur-i Sultani boyunca demiryolu yönüne inen Taya Hatun Sokağı'na adını veren Taya Hatun Camisi de bu yönde dururdu.

Hoca Paşa Mahallesi'nin adı, şirin yeme içme mekânlarının, kaldırım lokantalarının yer aldığı bir meydancığın kıyısındaki aynı isimli camiden gelir. Hoca Üveys diye de tanınan ve Sultan 3. Murat'ın defterdarı olan Hoca Paşa'nın bu eserini 1590'da yaptırdığı iddia edilmesine karşın, tarihimizde başka bir Hoca Paşa daha vardır ki, mihrap tarafında yatan Hoca Üveys bin Kayser de eserin banisi olabilir. Zira caminin vakfiye tarihi 1470'lerdendir. Bunun az kuzeyindeki Hoca Paşa Hamamı ise günümüzde içindeki iş yerleriyle varlığını korur. Yarımada'nın en çok yangın felaketine uğrayan bölgelerinden biri olan Hoca Paşa'nın merkezindeki bu caminin şimdiki görüntüsü 19. yüzyıldandır ve 1868'de esaslı bir onarımdan geçmiştir.

Yörenin bir başka yok olan eseri ise istasyonun arka tarafındaydı. Bu camiyi Cezayirli Ahmet Paşa yaptırmıştı. 1950'lerdeki istimlak çalışmalarında ortadan kaldırılmıştır. Tramvay yolunun üst tarafındaki İbni Kemal Caddesi'ne açılan Safveti Sokağı'nda da aynı isimi taşıyan ve 19. yüzyıldan kalan küçük bir mescid görülürdü, ki bu eser de zamanımıza gelememiştir.

Günümüzde İstanbul Valiliği merkezi olarak değerlendirilen mahalle arazisi içindeki Babıali kompleksi ise Osmanlı sadrazamlarının 1654'ten sonra daimi çalışma mekânı olarak pek çok heyecanlı öyküye tanıklık etmiştir. Bunların en korkunçlarından biri 1644 yılının Ocak ayında gerçekleşmiş ve Hoca Paşa Meydanı kıyısındaki çeşme başında Sultan İbrahim'in güçlü sadrazamı "Kemankeş" lakaplı Kara Mustafa Paşa, devrin "Âdem Ejderhası" denilen ünlü celladı Kara Ali tarafından boğularak idam edilmiştir.

İstanbul Valiliği binalarının içinde Defterdarlık olarak kullanılan birim, bir zamanlar buradaki Gümüşhaneli Mescidi diye de bilinen Fatma Sultan Mescidi'ne ev sahipliği yapardı. Fatma Sultan, Lale Devri sultanı 3. Ahmet'in kızıydı. Osmanlı Devleti'nin saraydan sonraki en önemli teşkilatını barındıran ve 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sadrazam Derviş Paşa'ya hem ikameti, hem de çalışması için verilen ve sarayın "sadaret merkezi" olarak kabul edilen binaları nedeniyle bu çevre, özellikle erken 20. yüzyılın İstanbul Yarımadası'nda "en çok sözü edilen bölge" olma özelliği kazanmıştır.

23. MAHALLE: İSKENDERPAŞA

İskenderpaşa Mahallesi, İstanbul Yarımadası'nın Fatih bölümünün doğusunda ve Unkapanı-Aksaray istikametinde uzanan Atatürk Bulvarı'nın batı kıyısında yer alır. Bu yol aynı zamanda mahallenin de doğu sınırıdır. Güneyini Vatan Caddesi'nin sınırladığı mahallenin kuzeyinden ise Fatih Külliyesi'ne doğru ilerleyen Macar Kardeşler Caddesi geçer. Mahalle, batı sınırındaki Akşemsettin Mahallesi'nden, Vatanperver, Adnan Kahveci ve Feyzullah Efendi Sokaklarıyla ayrılır. Mahallenin kuzey batı sınırında duran ve 1700'lerin başından kalan ve şimdilerde "Millet Kütüphanesi" adıyla kültür hizmeti veren Şeyhülislam Feyzullah Efendi Külliyesi, medrese, kütüphane, mescid, mektep, muallimhane, çeşme ve meşrutadan oluşan önemli bir eserdi. Medreseye bu ismini, 20. yüzyıl başlarında eseri ihya eden ve "millete" adayan kültür adamı Ali Emiri vermiştir.

Sarıgüzel Caddesi'nin devamı olan Kızanlık Caddesi ve Adnan Kahveci Sokaklarının buluştuğu yerde mahalleye adını veren İskender Paşa Camisi bulunur. Bu eseri, 1505'te Sultan 2. Beyazıt'ın sadrazamı olan İskender Paşa yaptırmıştır. Halk ağzında "Terkim Mescidi" diye tanınan eserin minberini 17. yüzyılın ünlü sadrazamı Kemankeş Kara Mustafa Paşa koydurtmuştu. Esere "terkim" denilmesi, İskender Paşa'nın nişancı ve iyi bir yazıcı olması nedeniyleydi. Bu cami, günü-

Horhor (Molla Hüsrev) Camisi

müzde de Fatih çevresinin en gözde ve tanınan eserlerinden biridir. Yaklaşık 11x11 metrelik bir ana mekânı olan bu eser, Yarımada içinde, Çarşamba'daki 18. yüzyıl eseri İsmail Efendi Camisi gibi, "Kâbe ölçülerine" en uygun olan İstanbul'daki bir diğer camidir.

Mahallenin güneyinde ve Aksaray ile birleştiği noktada, şimdi Molla Gürani Mahallesi sınırında kalan Murat Paşa Camisi'ne yakın bir yerde ünlü sadrazam Davut Paşa'ya ait bir hamam dururdu, ama 15. yüzyıl sonlarından kalan bu eser ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır. Esasen tarihi hamamlarımız koruma konusunda en alt basamaklarda kalmıştır ve birkaçı dışında çoğu da bu nedenle yok olmuş gitmiş, ya da unutulduğu yerde yıkık dökük halde kalakalmış ve adeta acı verici yazgılarına terk edilmişlerdir.

İskenderpaşa Mahallesi'nin komşuları, doğuda Atatürk Bulvarı'nın ayırdığı Kemalpaşa Mahallesi, batıda Vatansever Caddesi ile sınır oluşturan Akşemsettin Mahallesi ve güneyde de Adnan Menderes Bulvarı'nın (Vatan Caddesi) gerisindeki Aksaray Mahallesi ile Molla Gürani'dir. Kuzeyindeki Macar Kardeşler Caddesi'nin sınır çizdiği Zeyrek ve Ali Kuşçu mahalleleri de bu yöndeki komşularıdır.

Uzun asırlar boyunca önemini koruyan muhafazakâr bir semt olan İskenderpaşa Mahallesi içinde, eski Yarımada mahalleleri olan Sofular, Baba Hasan Alemi ve Gureba Hüseyin Ağa yer almaktadır. Ama tabii ki bu yerleşimler şimdi artık birer mahalle değildir. Baba Alemi Mescidi (Ahali buna İğciler Mescidi derdi, 1909'da yanıp ortadan kalkmıştır) bu alandaydı. Günümüzde Baba Hasan Cami Sokağı'nın ucunda ve Horhor Antikacılar Çarşısı'nın çok yakınında sadece banin parmaklıklarla çevrili kabri görülebilmektedir.

Batıdaki sınırı Vatansever Caddesi ile Kıztaşı'na giden yolun kesişmesinde 1. Mahmut'un 1747 tarihli nefis barok süslemeli ve kitabesini ünlü Darüssaade Ağası Beşir Ağa'nın yazdığı güzel bir çeşmesi dururdu. Eserin arsasına 1980'lerde bina (!) dikilmiştir. Unutulup gitmiş adıyla Ebe Kadın Mescidi de Sofular mevkisindeki eski eserlerden biriydi.

Fatih Sultan Mehmet'in Şehzadebaşı'nda kurduğu yeniçeri odalarına ait kışla 16. yüzyılda buradan taşınmış ve yaklaşık 17 yıl sonra yerine 1547'de Mimar Sinan tarafından Şehzade Mehmet Külliyesi inşa edilmiştir. Yeni yeniçeri kışlaları Sultan Süleyman tarafından 1530'da İskenderpaşa Mahallesi sınırlarında kalan Sofular bölgesine nakledilmiştir. 1826'ya dek burada varlığını sürdüren yeni odalar, bu tarihte Sultan 2. Mahmut'un tüm yeniçeri teşkilatını lağvetmesiyle birlikte top ateşine tutularak ortadan kaldırılmıştır. Yedi kapısı bulunan ünlü kışlanın arazisinin kapladığı alan büyük olasılıkla Sofular Caddesi,

Horhor Caddesi ve kuzey kesiminde Kızanlık ve Dolap Caddeleriyle çevrili saha içinde yer almaktaydı. Kışlanın Orta Camisi ise, günümüzde buradaki Ahmediye Camisi'nin yerinde bulunuyordu ve önündeki genişçe meydana o günlerde "Et Meydanı" (Meydan-ı Lahm) deniyordu. Kışlanın gereksinimi olan etler, muazzam bir "et konvoyu" ile salhanelerden getirtilip bu meydana indirilirdi. Günümüzde bunlardan geriye "Ahmediye Caddesi" isminden başka hiçbir şey kalmamıştır. Bu cadde çevresinde 19. yüzyılda peştemalhane ve yemeni basmahanesi hanları bulunuyordu.

Horhor Caddesi'ne batıdan açılan Çelebi Hamamı Sokağı, vaktiyle burada yer alan "Çelebi Mehmet Ağa Hamamı"ndan adını almıştır. Esere "Akar Çeşme Hamamı" da denilmekteydi. Sokağın bağlandığı Yeşil Tekke Sokağı da bu adını, eskiden aynı yerdeki Şeyh Alaaddin Tekkesi'nden almıştır ve önündeki çeşmeden gürül gürül (hor-hor) akan su dolayısıyla hamam, bu "Akar Çeşme"nin adıyla anılmaya başlanmıştı.

Yerleşimin en eski eseri hiç kuşkusuz ki, Türklerin "Kız Taşı" adını verdikleri 452 yılından kalan "İmparator Marcianus Sütunu"dur. Kızanlık ve Kıztaşı Caddelerinin birleştiği küçük bir alanın ortasında yer alan bu çok değerli ve eski eser yekpare bir sütun ve üzerindeki Korintik başlıktan oluşur. Osmanlıların buna Kız Taşı demeleri, üzerindeki zafer tanrıçası kabartmasından dolayıdır. Geçmiş yılların İstanbul'unda bu eser ahşap bir evin bahçesinde bulunuyordu ve çevresinde de başka konutlar vardı. Yaklaşık 1600 yıllık Marcianus Sütunu bu evler arasında gizlenmiş gibiydi. Kızanlık Caddesi civarında Fatih döneminde el-Hac Mustafa Efendi'nin yaptırmış olduğu küçük cami ise zamanımıza ulaşamayan eserler arasındadır.

Bunun yakınında ve Macar Kardeşler Caddesi üzerinde yer alan 1482 yılında ölmüş Dülgeroğlu Hacı Şemseddin Efendi tarafından büyük olasılıkla Roma devrinden kalmış "Can Alıcı Kilisesi"nin yerine yaptırılan ve Davutpaşa Mahkemesi'nin sonraki yıllarda burada işlevini sürdürdüğü Dülgerzade Camisi ile bunun arka tarafındaki parkın batı tarafında görülen Amcazade Külliyesi, İstanbul'un sahip olduğu en değerli Osmanlı eserlerindendirler. Amcazade Külliyesi, Sultan 2. Mustafa devrinin son "Köprülü"lerinden olan Amcazade Hüseyin Paşa tarafından 17. yüzyılın sonlarında yaptırılmıştır. Hüseyin Paşa 1700'de ölmüş ve buradaki zarif türbesine gömülmüştür. Külliye içinde, mescid, mektep, kütüphane, sebil, hazire gibi birimler vardır.

Tarihi "Deve Hanı" da bu külliyenin arkasında ve şimdi apartmanlarla dolu bölgede bulunuyordu. Amcazade Külliyesi'nin tam arkasındaki Eski Saraçhane Sokağı'nda görülen duvar çeşmesi Şeyhülislam Mustafa Efendi'nin 1729 tarihli hayır eseridir. Amcazade Külliyesi'nin

bir bölümü 1967 yılında İnşaat Eserleri Müzesi olarak değerlendirilmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı ünlü Saraçlar Çarşısı'nın güney ucu bu külliye ile Dülgerzade Camisi'nin önüne dek gelmekteydi. Burada ve Kıztaşı'na yakın bir yerde Saraçlar Çarşısı diye de isimlendirilen "Kazasker Dolabı" çarşısı vardı. Bırakalım bunlara ait bir kalıntının, izin bulunmasını, hatıraları bile neredeyse unutulmuş gitmiş, kimseler bunları hatırlamaz olmuştur.

Vaktiyle Amcazade Külliyesi'nin doğusunda ve şimdiki park tarafında Nurbanu Sultan'ın cariyelerinden Canfeda Hatun'un 1590'larda yaptırdığı çeşmesi ve bunun az gerisinde de 1475 tarihli Mimar Ayas Camisi dururdu. Horhor'a doğru biraz daha geride, Macar Kardeşler Caddesi'nin güneyindeki Fatih Parkı'nın kıyısında görülen 6. yüzyıl Roma'sının Polieuktos Sarayı ve Kilisesi harabeleri üzerinde, ya da çok yakınında Karagöz Camisi bulunuyordu. Sofular civarında, olasılıkla 17. yüzyılda yapılmış ve 1940'lara dek orijinal hali ile gelebilmiş Kambur Mustafa Camisi (Yayla Camisi) ise 2006'da yeniden inşa edilen şekliyle günümüzle buluşabilmiştir. Bunun altında 23x12 metre ebadında bir Roma sarnıcı (Kâfir-i Kebir Mahzen) vardır. Kambur Mustafa, Bağdat valiliğinde bulunmuş ve 1665'te ölmüş önemli bir zattı. Caminin haziresinde ayrıca, 1515'te ölen ve Fatih'in hocalarından olan Sarıgez Nurettin'in (Sarıgüzel) kabri bulunmaktadır. Sofular Caddesi ile Aksaray'a yakın Ragıp Bey Sokağı'nın birleştiği köşedeki çeşme ise 1566 tarihli Kanuni Sultan Süleyman çeşmesidir. Vaktiyle, Kambur Mustafa'nın camisinin çok yakınında, 1918 yangınında yok olup günümüze ulaşamayan Ferruhşad Sultan Hamamı dururdu. Ferruhşad (Hüsnüşah), 2. Beyazıt'ın oğlu Mehmet'in anasıydı ve hayır eserini 1520'de yaptırmıştı.

İskenderpaşa Mahallesi'nin pek çok sokağı günümüzde binalar yönünden kişiliksiz bir görünüm sergilemesine karşın, yerleşimdeki önemli eserlerin varlığı bu bölgeyi bir hayli çekici kılar. Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı ve Bozdoğan Su Kemeri'nden başlayan ünlü Saraçhane kompleksi zamanımıza gelememesine karşın, varlığı İstanbul tarihiyle özdeşleşmiş durumdadır. Dülgerzade Camisi kıyısında hâlâ o ünlü eski çarşıya ait bazı iş yerlerinin kemer kalıntıları seçilebilmektedir.

Horhor'a doğru az güneyde ise, bir dönem Tıp Tarihi Müzesi olarak değerlendirilen 1854 tarihli Suphi Paşa Konağı vardır. İçinde, İstanbul'da gelişen tıp bilimi ile ilgili çeşitli belgeler, aletler, ilaç şişeleri gibi objeler sergilenmekteydi. Yakın tarihlerde kapsamlı bir onarıma alınan ve 1970'lerde İstanbul Üniversitesi'nin bünyesinde olan konağın bitişiğinde 16. yüzyıl başlarından kalma "Haydarhane" denilen bir

yapı bulunurdu. Banisi ise Alemdar Haydar Dede idi. Semt eskiden, bu yapıdan dolayı Haydarhane adıyla da tanınmaktaydı.

18. yüzyıldan Hacı Süleyman Halife Sıbyan Mektebi ve altındaki çeşme Suphi Paşa Konağı'nın tam karşısında, Horhor Caddesi üzerinde yer alır. Mektebin ön yüzünde bir de "kuş evi" görülür.

Horhor Caddesi'ne açılan Halit Efendi Sokağı'ndaki Kızıl Minare Camisi'nin kökeni Fatih devrine dek inmektedir. Eserin banisi, Sultan 2. Mehmet'in kiremitçibaşısı olan Mehmet bin İlyas'tı. 1521'de vakıf kaydı yapılan bu eser 1718 yangınında harap olmuş ve Halit Efendi tarafından yenilenmiştir. Bulunduğu sokak bu nedenle Halit Efendi'nin adını taşır. Kırık Tulumba Sokağı'ndaki çok katlı "Horhor Antikacılar Çarşısı" ise İstanbul'daki tüm tarih ve sanatseverlerin bildiği bir mekândır.

Sokağın az batısında yer alan Molla Hüsrev Sokağı'nda ise buraya adını veren Molla Hüsrev Camisi ve Hamamı'yla karşılaşılır. Molla Hüsrev Fatih devrinin çok tanınmış hocalarındandı. Buradaki camisinden başka, biri Vefa Lisesi'nin karşısında, diğeri de Cibali-Küçükmustafapaşa'da olmak üzere Molla Hüsrev'in iki camisi daha vardır. Sofular-Molla Hüsrev Camisi'nin az gerisinde Kanuni devrinden Şeyh Bıçakçı Alaattin Camisi ve Çeşmesi yer almaktadır. Alaattin Kefevi, Kanuni devrinin ünlü şeyhlerinden biriydi.

İki cami, bir hamam, bir tekke haziresi ve çeşmenin bulunduğu bu çevrenin otantik dokusunu zedeleyen en itici olgular, asfalt sokak zeminleri, tabela kirlilikleri ve her zaman her yerde görülen araçların yarattığı karmaşadır. Sofular Caddesi'nin Aksaray Meydanı'na (!) yakın konumunda şimdilerde onarım gören Hindular Tekkesi, Fatih devrinde İsak Buhari tarafından kurulmuştu. Tekkeye arkadan bitişik olan Hasodabaşı Hasan Ağa Medresesi'nin yakın tarihlerde onarımı yapılmaktaydı. Bunun yakındaki Bostan Sokağı'nda duran çeşme Halit Efendi'ye aittir ve 1852'dendir. Bu çevrede "bostan", "külhan", "çeşme", "hamam" gibi isimler taşıyan pek çok sokak vardır. Bu durum da, eskiden Aksaray havalisinin "otantik hava"sını apaçık yansıtmaktadır. Külhan Sokağı'ndakki Horhor Hamamı ise halen çalışmaktadır.

Pertevniyal Valide Sultan Camisi mahallenin güney doğu köşesinde ve Aksaray Meydanı kıyısında yer alır. Eklektik (seçmeci) mimari üslubun İstanbul'daki son örneklerinden olan bu eser 1871 tarihlidir. Dış yüzleri "dantel gibi işlenmiş" bu güzel eserin yerinde vaktiyle Mustafa Efendi isimli 1785'ten kalan bir mescid vardı. Bu şahıs Koca Mustafa Paşa Külliyesi vakfının kâtiplerinden bir hayırsever idi. Pertevniyal Valide, bu harap mescidi ve arsasını satın alıp yıktırmış ve yerine şimdi görülen kendi eserini yaptırmıştı. Temel atılması sırasında açılan dört

ayrı çukura toplam 3225 Osmanlı lirası gömülmüştür. Külliyenin mektebinin yerinde şimdi Pertevniyal Lisesi, muvakkithane yerinde ise Oruçgazi Okulu bulunmaktadır.

Anıtsal eserin bu güzelliğine karşın, çevresi hiç de derli toplu bir görünüm arz etmez. 1950'lerin sonunda Beyazıt Meydanı'na uyumlu bir rampa ile ulaşabilmek için kotu bir metre kadar yükseltilen Aksaray Meydanı, bu güzide eserin düşük seviyelerde kalmasına neden olduğu için avlusunun çeşmelerle süslü anıtsal giriş kapısı adeta bir çukurdadır ve etrafı çok bakımsız haldedir. Beri taraftan caminin ön tarafındaki heyula üst geçit yolu da eseri neredeyse tümden gözlerden saklar. Bu olumsuz planlamalarla Aksaray Meydanı denilen genişçe alan, gerçek bir meydan olmaktan bütünüyle uzaklaşmıştır artık. Ayrıca meydandaki neye yaradığı kestirilemeyen beyaz renkli çirkin heyula kule, zaten bir kargaşa içinde boğulup kalmış Aksaray merkezini daha da çirkin hale sokmuştur. Buraya asla meydan denemez. Burası olsa olsa ancak, "Aksaray'ın arsası" olur!..

Valide Camisi'nin gerisinde ve Dağarcık Sokağı'na bakan bahçesinde tarihi mezar taşları sergilenir. Bu çevredeki sokakların görünümü hiç de iç açıcı değildir ve Yarımada'nın tarihi geçmişine ve karakteristik özelliğine asla yakışmazlar. Biçimsiz kaldırımlar, trafik keşmekeşi, gürültü, çirkin konutlarla iş yerlerinin birbirine geçmiş halleri, müthiş bir tabela kirliliği, Aksaray'ın geleneksel mahalle dokusunda bütünüyle aykırı ve oldukça itici bir görünüm sergilerler. Mahallenin bu kısmında eski asırlarda "Gureba Hüseyin Ağa Mahallesi" yer alıyordu. O günleri anımsatan "Gureba Tekke Sokağı", tarihi Aksaray hamamı'nın hatırasını yansıtan "Hamam Sokağı", bir zamanlar buradaki bostanlıkları gözlerde canlandıran "Çıngıraklı Bostan Sokağı", bir köşesinde çok bakımsız halde duran çeşmesiyle "Hasan Paşa Çeşmesi Sokağı", eski İstanbul'un artık mazide ve sokak tabelalarında kalan köşelerinin hüznünü yansıtmaktadırlar.

Bu muhitte sadece hatırası var olan bir sokak da Pertevniyal Lisesi'nin arkasındaki Şekerci Sokağı'dır. Ünlü tiyatrocularımızdan "Küçük İsmail Efendi", ortaoyunundan yola çıkarak oluşturduğu "tuluat" geleneğini ilk kez burada oynamıştı. Şekerci Sokağı'nda ayrıca, Yarımada'nın ve dolayısıyla Aksaray'ın namlı hamamlarından olan, Kasavet Hacı İbrahim'in yaptırdığı "Kasavet Hamamı" vardı. Bu Şekerci Sokağı ile İmam Murat Sokağı'nın kesişmelerinde her iki sokağa bakan cephesiyle iki katlı güzel ahşap konak vaktiyle buradaki Mehmet Emin Dergâhı'na ev sahipliği yapardı. 19. yüzyıldaki Uşşaki dergâhlarından biri olan bu yapıya yöre ahalisi daha çok "Aksaray Dergâhı" yahut da "Şekerci Sokağı Tekkesi" derdi. Şimdiki Oruç Gazi

Okulu'nun yerinde ise bir zamanlar Oruç Gazi Camisi bulunur ve önünde bir bostanlık dururdu. Banisinin Bursa'da yattığı bu değerli eser 1956'da belediye reisi Fahrettin Kerim Gökay zamanında yıktırılmıştır. Bunun az kuzeyinde ise Sadullah Efendi Çeşmesi, 1713'ten Hacı Yusuf Ağa Çeşmesi vardı.

Günümüzde Aksaray'ın kuzey sokaklarını oluşturan İskenderpaşa Mahallesi'ndeki en eski ve önemli tarihi mirasların başında Saraçhane'deki Yeraltı Geçidi'nin hemen gerisinde ve bulvarın yanındaki parkın içinde kalıntıları görülen Polieuktos Sarayı ve Kilisesi kalıntıları gelir. Ayasofya'dan bile daha önce, 520'lerde tamamlanan bu eser yakın tarihlerde ortaya çıkarıldı ve içindeki taşınabilir objeler Arkeoloji Müzesi'ne kaldırıldı. Tarihi mekânın etrafı tel örgülerle çevrilmiştir ve gezilebilir bir durumda değildir. Ama dışarıdan da doyurucu biçimde seyredebilmek mümkündür. Fakat, İBB'nin dev ve oldukça çirkin binasının tam karşısında olan bu 6. yüzyıldan kalan kalıntılar pek de bakımsızdırlar. Hatta zaman zaman, inanılmaz bir rezillik örneği olarak berduşlara mekân ve tuvalet olarak hizmet (!) ederler!..

Eski İstanbul sokak-mahalle dokusunun en çok zedelendiği bölgelerden olan İskenderpaşa Mahallesi çevresinin şimdiki görünümü, özellikle Aksaray Metrosu çevresi ve buraya açılan sokaklar, şehir estetiği yönünden olumlu hiçbir güzellik taşımadıkları gibi, Yarımada'nın hemen her yerinde olduğu şekilde buraları da beton yapılara, motorlu araçlara, hatta ne olduğu belirsiz bir "kargaşa"ya teslim olmuş vaziyettedir.

Mahallenin bir diğer tarihi hatırası, Horhor Camisi'nin karşı yönünde görülen Ekmel Dergâhı'nın bir kısmı günümüze ulaşmış haziresidir. Ekmeleddin Dergâhı da denilen bu eserin haziresi pek de uzak olmayan yıllarda harap vaziyetteydi. Tarihi dergâh yapısı "semt ocağı" olarak kullanılmış, haziresinin ağaçları ise "kışlık odun" niyetine kesilmiştir!..

24. MAHALLE: KALENDERHANE

Tarihi Yarımada'nın doğu yakasındaki Eminönü bölgesinde ve eski İstanbul eğlence tarihinin en ünlü mekânı "Direklerarası"nın yer aldığı Şehzadebaşı'nda bulunan bu mahallenin adı, Bozdoğan Su Köprüsü'nün doğu ucunun yanı başındaki eski bir Roma kilisesinden devşirilmiş "Kalenderhane Camisi"nden gelmektedir.

Mahalleyi, doğusundaki Süleymaniye Mahallesi'nden ayıran Bozdoğan Su Kemeri Caddesi'nin kıyısındaki bu önemli tarihi miras 2. Mehmet döneminde 12. yüzyıldan kaldığı sanılan Akataleptos (ya da Teotokhos) Kilisesi'nden dönüştürülmüş ve fetih günlerinden

sonra İstanbul'a gelen ve şehrin daha batısına geçmelerine izin verilmeyen Kalenderi dervişlerine tahsis edilmiştir. Bu esere ait olan ve 1930'da yıktırılan Kalenderhane Medresesi ve Mektebiyle birlikte, eski külliye oldukça büyük bir alanı kaplamaktaydı. Ayrıca sultan burada bir tür darülaceze yahut da şifahane benzeri "Kalenderler Yurdu" tesis etmişti.

Kalenderhane Camisi

Akataleptos Kilisesi içinde 8. yüzyıldan kalan ve belki de İstanbul'daki en eski resimlerden olan Meryem ve çocuk İsa isimli mozaik pano günümüzde Arkeoloji Müzesi'ndedir. Resmin yapıldığı devirde Konstantinopolis'te "İkonaklazma", yani "Tasvir Yasağı" uygulanmasına (726-842) karşın bu kilisedeki bazı resimler ve panolar her nasılsa bu kıyımdan kurtulabilmiş ve zamanımızla buluşmuşlardır. Günümüzde İstanbul'un 21 kilise-camisinden biri olan bu eşsiz eser oldukça iyi durumda olmasına karşın, kuzey kanadında bulunan ve çeşitli tarihi objelerle dolu bahçesi için aynı şeyleri söyleyebilmek zordur. Hayli bakımsız görünen bu kısım, cami ile İstanbul'daki en eski Roma yapılarından olan 4. yüzyıl eseri Velens (Bozdoğan) Su Köprüsü'nün arasında kalır. Sadece Yarımada'nın değil, tüm İstanbul'un en eski ve anıtsal eserlerinden biri olan bu su köprüsünün Şehzade Camisi'ne bakan kısmındaki bazı bölümler 1509'daki o

müthiş depremde yıkılınca, beş kemerli bir bölümü Kanuni devrinde onarılmıştır.

Kalenderhane Camisi'nin arkasından geçen 16 Mart Şehitleri Caddesi, Şehzadebaşı Caddesi'ni Süleymaniye Külliyesi'ne dek ulaştırır. Bu yolun adı, erken 20. yüzyılda İstanbul'u işgal eden İngiliz askerlerinin şimdiki belediye binasının önünde yer alan tarihi Şehzadebaşı karakolundaki askerlerimizi 16 Mart günü şehit etmelerinden dolayı buraya verilmiştir. Acı anılarla dolu bu tarihi karakol, Darülbedayi'nin 1914'te kurulduğu ünlü Letafet Apartmanı ile karşı karşıyaydı. Bu mevkide bir dönem "16 Mart Şehitleri Abidesi" yapılması düşünülmüş, fakat proje uygulanmamıştır. Büyük ve çok acı anılarla dolu bu tarihi karakolu bile koruyup yaşatamamak, en ibret verici ayıplarımızdan bir diğeridir.

Vaktiyle Kalenderhane Camisi'nin Şehzadebaşı'na doğru biraz güneyinde saray ağası Beşir Ağa'nın yaptırdığı bir darülhadis medresesi görülmekteydi. Vezneciler Caddesi yanında da, yakınında bir su terazisinin olduğu Beşir Ağa'nın adını taşıyan bir sokak vardı. 1582 tarihli Vezneciler Hamamı da burada, Bozdoğan Kemeri Caddesi kıyısındadır. Halen çalışan hamamı Sadrazam Siyavuş Paşa, Süleymaniye yakınlarındaki medresesine gelir sağlamak için yaptırmıştı.

Roma döneminden kalan, yeri yaklaşık Vezneciler Caddesi, Bozdoğan Su Köprüsü, Saray-ı Atik (Eski Saray) ve Vefa arasında bulunan mahallede "Delü Haç" diye tabir edilen adeta efsaneleşmiş bir sütun vardı ve yöredeki herhangi bir adres bu sütuna göre tarif edilirdi.

Günümüzde gerçekleştirilmeye çalışılan "Süleymaniye Yenileme Alanı" projesi çerçevesinde yakın zamanlarda yapılan çeşitli restorasyonlarda "1. etap 2. kısım çalışmaları ve 664. ada düzenlemeleri"ne bu çevrede başlanmıştı. Henüz hız kazanamamış bu çalışmalar sırasında eserlere yönelik en ince ayrıntılarda bile gereken özenin hassasiyetle gösterilmesi ve yüksek tarihi değerdeki bölgenin geleneksel eski yüzünün ortaya çıkarılmasıyla birlikte bu oluşuma süreklilik kazandırılması gerekmektedir. Beri yandan, bu bölgede sonlanan tarihi Roma su kemerinin bazı bölümlerindeki hücrelerde dahi "iş tutan" esnafa rastlanabilmekte ve bu çok önemli tarihi mirasın yeterince korunabildiği söyleyebilmek mümkün olmamaktadır.

Kalenderhane Mahallesi'nin merkezi sayılan Şehzadebaşı Caddesi ve çevresi İstanbul tarihinin çok önemli olaylarına sahne olmuş bir bölgedir. Fatih Sultan Mehmet Romalılardan başkentlerini (Konstantinopolis) aldıktan sonra ordusunun çekirdeği olan "Yeniçeri Odaları"nı günümüzdeki İBB başkanlık binasının az doğusundaki geniş bir alanda kurmuştur. (Bu tarihi askerî teşkilatın yayıldığı ara-

zinin güney kısmı, Kalenderhane Mahallesi'nin de güneyinde kalan Kemalpaşa Mahallesi hudutlarında kalır.) Fetihle şehre giren yeniçeri askerleri, başlarında ünlü Mahmut Paşa olmak üzere zafer naralarıyla Haliç yönündeki Unkapanı'ndan yukarı doğru tırmanmışlar ve ellerindeki bayrakları su köprüsünün az gerisindeki bu alana dikmişlerdi. Bundan dolayı sonradan aynı yere o kahramanların anısına yeniçeri kışlaları yapılmıştı.

Bu "eski odalar"a ait Acemi Oğlanlar Hamamı çok bozulmuş olmasına karşın şimdi de buradaki bir otelin içinde (!) varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Devasa formuyla ve kutu şeklindeki kütlesiyle bu bölgenin tarihi dekoruna hiç yakışmayan belediye binasının karşısındaki park, erken 20. yüzyıla dek konutlarla dolu bir mahalleydi. Şehzadebaşı Caddesi'nin Atatürk Bulvarı'na yakın olan bölümü, Çandarlı İbrahim Paşa'nın burada yaptırdığı hamamdan dolayı paşanın adıyla bilinirdi. Bunun az batısında da Ebul Fazıl medresesi görülürdü. Parkın içinde ise Firuz Ağa Camisi vardı. Bunların tümü geriye hiçbir izleri kalmadan, hatıralarıyla birlikte yok olup gitmişlerdir günümüzde.

Lale Devri sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın 1720'lerde yaptırdığı ve son yıllarda geniş bir onarım geçiren külliyesi, Dede Efendi Caddesi'nin köşesini işgal eden muhteşem sebili ve Direklerarası diye tanınan "Direkli Çarşılar"ı, büyük üstad Mimar Sinan'ın "Bu benim çıraklı eserimdir" dediği 1547 tarihli Şehzade Mehmet Külliyesi, sonradan Vefa Lisesi'ne dönüşen Mütercim Rüştü Paşa'nın 1870'lerden kalan konağı, lisenin arka tarafında Şehit Ali Paşa'nın (Avusturya savaşında alnından vurulup ölen bu sadrazam hakkında, "Padişahlardan, Yavuz ve Kanuni ne ise, sadrazamlardan da Ali Paşa odur," derlerdi, ama bazı kişiler de onun ölümüne sevinerek "Vezir öldü ordu bozuldu, lakin bize de emniyet geldi," diye arkasından söylenmişlerdi) 18. yüzyıldan kalan ünlü kütüphanesi ve çok ilginç minaresiyle 16. yüzyılın erken dönemlerine ait Burmalı Mescid, Kalenderhane Mahallesi'nin yüksek değerdeki kültür miraslarındandırlar.

Yüzlerce asırlık tarihi su köprüsünün Vefa Lisesi karşısındaki Cüce Çeşmesi Sokağı'na giren son kısımlarındaki bloklar günümüzde onarılmaktadır. Fakat, çevre istenilen düzeyde, derli toplu bir tarihi görünüm yansıtmaz ve virane yapılar arasındaki boş arsaların içinde araçların otomobil mezarlığına benzer şekilde, yığıntı gibi durduğu biçimsiz otoparklar göze çarpar. Böylesine değerli tarih ve kültür alanlarına uzun yıllardan beri gereken önemin verilmediği ve özen gösterilmediği böylelikle açık şekilde gözler önüne serilmektedir.

İki minareli ve tam bir "simetri" harikası olan, ayrıca ilginç biçimde hünkâr mahfili sütunlarının ahşaptan yapıldığı 1547 tarihli Şehzade

Mehmet Camisi, sadece Yarımada'nın değil, tüm İstanbul'un en önemli eserlerindendir ve olağanüstü tasarımıyla, haziresindeki dikkat çekici türbeler ve mezar şahideleri dışında, Mehmet'in "mücevher kutusu" görünümünde ve içerideki sandukasının üzerinde büyük bir taht bulunan güzel türbesiyle de (Ağustos 2013 itibarıyla hazire ve türbelerin onarımları bitirilmiş olmasına karşın bu mekânlar ziyarete açılmamıştı) çok ilgi çekici bir eserdir. Türbede Mehmet'in yanında yatan talihsiz şehzade Cihangir nedeniyle bu camiye "Şehzadegân Camisi" de derlerdi. Haziresinde, Sadrazam Rüstem Paşa'nın kendisinden yedi yıl önce ölen oğlu için yaptırdığı ve ikisinin birlikte içinde yattıkları türbeyle İstanbul Yarımadası'nın yaklaşık orta bölgesinde bulunan bu külliyenin yer aldığı mahallenin (külliyenin dış avlu duvarının Dede Efendi Sokağı ile köşe yaptığı yerde duran yeşil sütunun Yarımada'nın ortasını belirlediği söylenmektedir ve Sinan Usta bu eserin temelini hafifçe oynak biçimde yapmıştır ki, Mimar Sinan, yapı temellerinin sağlamlık kontrolü için bu uygulamayı başka eserlerinde de tekrarlamıştır) doğudaki sınırından Bozdoğan Kemeri Caddesi geçer ve yerleşimi aynı yöndeki Süleymaniye Mahallesi'nden ayırır.

Şehzade Camisi (Sinan'ın çıraklık eseridir)

Şehzade Mehmet Külliyesi'nin dış avlu duvarının belediye binasına bakan güney batı köşesindeki zarif çeşmeyi 3. Murat'ın kızı Ayşe

Sultan adına 1604 yılında kocası İbrahim Paşa yaptırmıştır. Vaktiyle Şehzade Mehmet Camisi'nin dış avlusunda salı günleri pazar kurulurdu. Mimarlık ocağının marangozhanesi olan "doğramacıbaşı" mekânı az geride Vefa tarafında bulunuyordu. Doğudan On Altı Mart Şehitleri Caddesi'ne açılan Hallac-ı Mansur Sokağı yakınında ve İ.Ü. Zooloji Enstitüsü'nün olduğu yerde de vaktiyle "Deruni Mehmet Efendi Dergâhı" vardı. Yarımada'nın en ünlü dergâhlarından biri olan ve mahalleyi doğudan komşusu olan Süleymaniye Mahallesi'nden ayıran Bozdoğan Kemeri Caddesi kıyısındaki "Helvai Tekkesi" adıyla bilinen küçük tarihi mekân 1510-1589 tarihleri arasında yaşamış Helvai Yakup Baba tarafından kurulmuştu. Türbesinde şeyhin sandukası görülebilmekte ve geleneksel olarak burada hâlâ ziyaretçilere helva dağıtılmaktadır.

Şehzadegân Külliyesi'nin batısından Atatürk Bulvarı geçer ve bu yönde Zeyrek Mahallesi vardır. Kalenderhane Mahallesi'ni güneyindeki Kemalpaşa Mahallesi'nden ise Şehzadebaşı Caddesi ayırmaktadır ve kuzey sınırında Molla Hüsrev Mahallesi bulunur. Bununla arasından da Cemal Yener Tosyalı Caddesi (Vefa Lisesi'nde okurken 1950'lerde oradaki bir trafik kazasında ölen öğrencinin anısına caddeye onun adı verilmişti) geçer. İstanbul'un önemli güzergâhlarından olan bu caddenin tarihteki eski adı Kovacılar Caddesi idi ve bu ismi bir zamanlar burada yer alan Kovacılar hamamından almıştı.

Mahallenin en önemli mekânlarından biri hiç kuşkusuz ki, eski Direklerarası eğlencelerinin ve gözde seyir mekânlarının bulunduğu ünlü Şehzadebaşı Caddesi'dir. Bu cadde Kalenderhane Mahallesi'ni aynı zamanda güneyindeki Kemalpaşa Mahallesi'nden ayıran güzergâhtır ve sözünü ettiğim bu eğlence mekânları caddenin kuzey kanadında yer alırlardı.

1960'ların en tanınmış Yarımada sinemalarının yer aldığı bu hattın en batısında, yani Şehzade Mehmet Külliyesi yönünde, filmlerden önce sahnesinde orkestraların şov yaptığı Ege Sineması, daha doğuda kat kat localarıyla meşhur tarihi Turan Sineması (Bu tarihi yapı günümüzde ne yazık ki ortadan kaldırılmıştır), en doğuda ise önceden tiyatro olan ve Muhsin Ertuğrul'un 1924'te Darülbedayi oyuncularıyla gösteriler yaptığı 1911 tarihli Ferah Tiyatrosu (Sineması) dururdu. Ferah, önünden geçen parke taşlı tramvay yoluyla ve şimdikinden daha özenli giyimli insanlarıyla, çıkmalı güzel ön yüzündeki sivri kemerli üç penceresi ve bunların altındaki şık kapılarıyla gerçekten de Yarımada'nın en güzel eğlence mekânıydı. 1928'de sinemaya dönüştürülen bu değerli yapıyı günümüze taşımayı sağlayamayışımız, tarihimize ve kültürümüze karşı yaptığımız bir İHANETTEN başka bir şey

değildir. Bu ilginç kültür mekânının yerinde şimdilerde market, manav benzeri bazı özensiz dükkânlar yer almaktadır.

Yine o yıllarda yolun karşısında, şimdi otel olan yerde ise Şehzadebaşı'nın en şık sinemalarından biri olan "Yeni Sinema" görülürdü. Vaktiyle bu mevkide 1880'lerde kurulan "Mesire-i Efkâr" (düşüncelerin gezinti yeri) isimli ilginç bir de tiyatro bulunurdu. Ünlü "Pembe Kız" opereti burada oynanmıştır. Caddenin, Ferah-Turan-Milli Sinema ve Tiyatrolarının bulunduğu kuzey kısmının karşısında ise Felek ve Hilal Salonları vardı. Artık Naşitlerin, Şamranların, Virjinlerin sahne hatıraları sararmaya yüz tutmuş tarih sayfalarında kalmıştır.

Eski İstanbul Ramazanlarında çoğunlukla erkeklerin yeğlediği ve eğlendiği Şehzadebaşı-Direklerarası muhitinden, "Kalabalıktır, fesat muhtemeldir..." denilip, kadınların gelip geçmesi yasaklanmıştı. Bu şekilde, bin bir türlü anılarla bezeli bu eğlence mekânlarının ve yer yer hâlâ görülebilen Direklerarası dükkânlarına ait orijinal kısımların özellikleri büsbütün yok edilmiş, ön yüzlerdeki bazı mimari ayrıntılar da zaman içinde iyice perişan edilerek, tarihi değerleri tartışılmaz önemdeki bu dükkânlar, uygar hiçbir ülkede rastlanılamayacak biçimde adeta bir gecekondu görünümüne sokulmuştur. Ünlü caddenin kıyılarında yer alan kaldırımların çevreleri ve orta refüjün durumları da "yüz kızartacak" cinstendir.

Günümüzde Marmaray Tüneli kazıları Kalenderhane Camisi yakınından başlayıp zeminin yaklaşık 30 metre altına inilerek güneyde yer alan Balabanağa Mahallesi'nde ve Fen Fakültesi'nin önünde sürdürülmüştür. Tarihi kalıntıların bütününün bu alanla sınırlı olmadığı, daha doğudaki Büyük Reşat Paşa ve batıdaki Vidinli Tevfik Paşa caddelerinin altına doğru yayıldığı sanılmaktadır. Aslında bütün bu mevkideki çirkinlik numunesi yapıların yıkılıp, yeraltında saklı duran tarihi hazinelerin ortaya çıkarılması Yarımada'nın "süksesini" doruklara çıkartabilecek bir girişim olabilir. Olabilir de, bunları kim, nasıl yapacak?.. Daha doğrusu... Niçin yapacak?.. Ne gerek var ki?..

25. MAHALLE: KARAGÜMRÜK

İstanbul Yarımadası'nın en namlı bölgelerinden birini işgal eden Karagümrük, batıdan Roma kara surlarıyla sınırlanmıştır. Saraçhane'den Edirnekapısı'na doğru uzanan Fevzipaşa Caddesi'nin güney yanı ise, aynı zamanda bu mahallenin de kuzey hududunu çizmektedir. Karagümrük Mahallesi'nin güneyinde de Vatan Caddesi diye tanınan Adnan Menderes Bulvarı, doğu yönünde ise bu mahalleyi Hırkaişerif'ten ayıran Arpa Emini Köprüsü Sokağı, Sofalı Çeşme Caddesi, Uzun Yol Sokağı ve Fevzi Paşa Caddesi'ne doğru da Enderunî

Rıfat Bey ve Sütçü Murat Sokakları bulunur. Vaktiyle bu sokak yanında Hacı Nuri Efendi'nin 19. yüzyılda kurduğu "Fetva Emini Medresesi" görülürdü. Enkaz halinde de olsa 1970'li yıllara dek varlığını sürdürmüş ve sonrasında ortadan kalkmıştır.

Yarımada'nın eski ve çok şöhretli otantik bir yerleşim bölgesi olan "Sulukule" yerleşimi ise Karagümrük'ün kara surları boyunca güneye doğru uzanır gider. Bu ilginç yerleşim bölgesi çok uzun yıllar boyunca Hatice Sultan Mahallesi olarak tanınmıştır.

Karagümrük'ün İstanbul tarihindeki yeri gerçekten de çok önemlidir. Bu bölgenin özellikle Fevzipaşa Caddesi'ne yakın olan ve günümüzde Prof. Naci Şensoy Caddesi'nin içinden geçtiği çarşı kısmı ve çevresi, erken 20. yüzyıla dek, muhafazakâr, orta halli, öğretmen, memur, esnaf gibi çeşitli iş kesimlerinden kimselerin, dar sokaklarda sıralanmış bahçeli ahşap evlerde ikamet ettikleri ve aynı zamanda buraya da ismini vermiş "Kara Gümrüğü" binasının bulunduğu bir yerleşim alanıydı.

Kara surlarına doğru Sulukule bölgesi ise, popüler tanımlamayla "Roman" denilen daha yoksul çingene vatandaşlarımızın basit konutlarda, "günübirlik" kazançlarıyla, çalgılı, eğlenceli şekilde yaşamlarını sürdürdükleri çok eski bir semtti. Günümüzde de bu konumlama, eski günlerdeki görünüme yakın özellikler içerir. Eskiden burada barınan çingenelere "Poşa" dendiği de bazı kaynaklarda geçer.

Mahallenin daha batısında, Mihrümah Sultan Camisi'nin ve hemen alt tarafındaki Aya Demetrios Rum-Ortodoks Kilisesi'nin az aşağısında bulunan bölgesi, yıllardır "kurban kesimi" yapılan boş bir arsa halinde dururdu. Şimdilerde uygulanan "kentsel dönüşüm projesi" kapsamında burada "villa tipi" yeni binalar yapılmış ve haliyle bunların aralarında da yeni sokaklar oluşmuştur. Buradaki "yenileştirme"ye ek olarak tarihi Sulukule yerleşiminin geleneksek, salaş fizikî dokusunun çok büyük bir kısmı da böylece ortadan kalkmıştır.

Yıllardır hiç iyileştirme yapılmayıp kendi kaderine terk edilen ve iyice köhneleşmesine göz yumulan Sulukule yerleşiminin büyük bir kısmı da bu arada aynı proje kapsamında yıkılmış, tam kara surlarının iç kısmına denk düşen yıkıntı arsalarının üzerine yeni konutlar inşa edilmiştir. Bu arada, karakteristik özellikler arz eden pek çok köhne ve basit Sulukule evi de ortadan kalkmıştır.

Aslında bu bölge, geleneksel "çingene kültürü" yaşam tarzının gözlemlendiği eski bir kültür alanıydı. Tabii ki, çok daha önceki yıllardan bu yana koruma bilincine yönelik bütün önlemlerin alınmış olması ve "derbeder" görünümlü, fakat altyapısı tamamlanmış, çevresi düzenlenmiş, temiz bir otantik çingene mahallesinin yüksek bir tarihi değer taşıdığının ve o "naif" haliyle korunmasının bilinmesi gerekirdi.

Kara surlarının hemen iç kısmında yer alan yeni Sulukule evleri

1930'lardan beri adeta buralara el atılmamış, yıllar ilerledikçe otantik bölgenin kimliği unutulup köhneleşmeye yüz tutmuş, bunların sonucunda da Tarihi Yarımada'ya "kepçe" ve "kazıyıcı" sokulması gündeme gelmiştir. Kanımca, Yarımada'da yıkılması gereken pek çok çirkin ve üslupsuz beton bina dururken, akla ilk etapta bu bölgenin gelmesi biraz tuhaftır. Ama beri yandan da, yıllardır ihmal edile edile adeta bir yıkıntı haline dönüşen ve geleneksel yaşam biçimi ve kültürü tam olarak geniş kitlelere anlatılamayan Sulukule'de, "yenileşme" olgusu kendini buraya adeta "davet" ettirmiştir.

Esasen burada yapılması beklenen ve daha uygun olan şey, "modern görüntülü bir mahalle" yaratmanın ötesinde, "virane tipli" karakteristik Sulukule yerleşimini kişiliksiz ve yüksek yapılardan arındırıp o kendine has "primat (tek başınalık) haliyle", ama kentsel altyapı normlarına uygun biçimde dekore edilmiş pozisyonuyla daha da çekici kılıp, yerli, yabancı, hemen herkesin bu bölgeleri mutlaka ziyaret etmelerini sağlayabilecek koşulları yaratabilmek olmalıydı.

Karagümrük Mahallesi'nin batı sınırı olan Roma kara surlarının hemen iç kısmından geçen Kaleboyu Caddesi, güneyde Vatan Caddesi ile, kuzeydeki Edirnekapısı'nı birbirine bağlar. Yerleşimin içinde eski statülerini yitiren iki eski mahalle bulunmaktadır. Bunlar Neslişah ve daha kuzeyindeki Hatice Sultan Mahalleleridir. Vaktiyle bu Hatice

Sultan Mahallesi'nde hatırı sayılır bir Rum cemaati yaşamaktaydı. Bugünlere ulaşan Aya Demetrios Rum-Ortodoks Kilisesi, bu durumun kanıtı olarak varlığını sürdürmektedirler. Hatice Sultan Mahallesi'ne adını veren aynı isimli küçük cami, vaktiyle Vefa Stadı adıyla tanınan Aetios Açık Su Sarnıcı'nın güney batı köşesinde yer almaktaydı. Az doğusunda, şimdiki Viran Mescidi Sokağı'nın kıyısında da Hasan Paşa Mescidi bulunuyordu. 19. yüzyılın erken dönemlerinde yok olunca virane duruma düştü ve şimdiki sokağa adı yadigâr kaldı. Olasılıkla 2. Beyazıt devrinden kalan Mihrinaz Kadın Mescidi de bu eserdi. Mihrinaz, Sultan Beyazıt'ın kızlarındandı. Ortadan kalkan diğer bir tarihi miras da, Mihrümah Sultan Külliyesi'nin doğusundaki Ekmekçi Muhyiddin Mescidi idi. 1469'dan kalan mescidin banisi olan Muhyiddin Efendi'nin mezarı, şimdi camisinin bulunduğu yerdeki benzincinin (!) önünde durur. Mihrümah Sultan Külliyesi ile bu mescid arasındaki "Merdivenli Hamam" ise şimdilerde yerindedir.

Günümüzde Mihrümah Sultan Külliyesi kapsamlı bir onarımdan geçirilmiştir. Fakat külliye çevresinin çok bakımsız hali, bu mekânın tarihi dekorunu çok zedeler niteliktedir ve cami ile az kuzeyindeki Aya Yorgi Rum kilisesi arasındaki park resmen virane bir görüntü sergiler. Bu geniş sayılabilecek alanın, kara surları ve tarihi Edirnekapısı'nın önemli hatıralarına uyum sağlayarak ve acil olarak yeniden düzenlenmesi, ayrıca, Naci Şensoy Caddesi, Kafesçi Numan, Viran Odaları gibi bazı sokaklarda yer alan üslupsuz yapılar konusunda da iyileştirme çalışması yapılması gerekmektedir.

Varlığını koruyabilen ve Sulukule yerleşimi içinde kalan Neslişah Sultan Camisi 16. yüzyıldan kalmadır. Neslişah, Mehmet Efendi'nin kızıydı. Bu eserin yanında bir de sıbyan mektebi vardı, ama bu eski yapı zamanımıza ulaşamamıştır. Neslişah Mahallesi'nde yapılan bir ankette hiç çalışmayan kişilerin oranının %17 gibi bir rakama ulaşması hayli düşündürücüdür. Beri yandan, burada yaşayanların %80'i mahalleden ayrılmayı istememekte, yine aynı orandaki kişi doğduğundan beri Neslişah'ta ikamet etmektedir. "Sulukule" semtinin merkezini oluşturan ve Neslişah Camisi çevresinde yer alan sokaklar, Sarmaşık, Hoca Murat, Kuru Çınar, Çınarlı Bostan gibi isimler taşırlar. Kuru Çınar'a isim olan yaşlı ağaç burada hâlâ durur ve karşısında da aynı isimli çeşme vardır. Villa tipi konutların sınırı buradan başlayarak Mihrümah Camisi kıyısına kadar ulaşmaktadır. Bu sokakların Vatan Caddesi'ne doğru daha güneyi "Fatih Spor Birimleri"nin yer aldığı oldukça geniş ve açık bir arazidir. Vaktiyle buraları tümüyle bostanlıktı ve arazilerin güney doğu köşesinde de Halil Attar Mescidi dururdu.

Bu eserin öyküsü çok ilginçtir aslında. Çünkü, Attar'ın mescidi, Eminönü'ndeki ilk yerinden 1550'lerin sonlarında sökülerek buraya getirtilmiştir!.. Bu işleme karar veren zat ise, Mihrümah Sultan'ın eşi, Kanuni'nin damadı, Osmanlı sadrazamı Rüstem Paşa idi. Paşa'nın adıyla anılan ve içindeki eşsiz değerdeki çinileriyle şöhret olan Eminönü'ndeki 1561 tarihli Mimar Sinan eseri camisinin yerinde daha önceden Halil Attar'ın bu mescidi duruyordu. Kalabalık çarşı muhitinde adının asırlar boyunca anılması için o yeri çok beğenen Rüstem Paşa, Sinan'a aynı yerde bir cami yapmasını ve Attar'ın mescidini söktürüp Vatan Caddesi kıyısındaki bostanlığın köşesinde yeniden kurmasını emretmişti. 1950'lere dek o bostanlığın kıyısında varlığını koruyabilen bu çok önemli eseri, o yılların zihniyeti ortadan kaldırarak yok etmiştir. Cami Eminönü'ndeyken bu külliyeye ait bir de çeşmesi bulunurdu. Rüstem Paşa Halil Attar'ın camisini Yenibahçe Çayırı'nın surlara yakın mevkisine taşıtıp yeniden kurarken o çeşmeyi de bu mevkiye nakletmişti. Çeşme, Topkapısı'ndan Edirnekapısı'na doğru kara surlarını içten takip eden yolun Vatan Caddesi ile buluştuğu noktada yer alıyordu. 1957'deki büyük imar hareketleri ve yol çalışmaları sırasında çeşme de yok edilmiştir.

Bu caminin yakınından ve şimdiki Vatan Caddesi güzergâhından, Roma devrindeki adı "Likos" olan Bayram Paşa Deresi geçerdi. Halil Attar'ın bu dere üzerinde bir de köprüsü vardı. Tabii ki o da ortadan kaldırılmıştır. Vaktiyle "Yeni Bahçe Çayırlığı" olarak namı almış yürümüş bu bostanlık yörede geriye kala kala, günümüzdeki Fatih Kaymakamlığı binasının az gerisindeki "Arpa Emini" adıyla bilinen bir sokak kalmıştır!.. Bunun arka tarafları ise, kıyısında "Mimar Sinan Stadı"nın da yer aldığı oldukça geniş ve boş bir alandır.

Esasen, mahalleye batıdan komşu olan Karagümrük Mahallesi'nin bu yönünde de bir Halil Attar Çıkmazı bulunur. İki mahalle için de ortak hatırası olan ve Bayrampaşa Deresi üzerinde kurulup İstanbul'un tek akarsu köprüsü olan küçük köprüyü Mustafa Efendi isimli bir şahıs yaptırmıştı. Bunun Şehremini'de Arpa Emini isimli bir mescidi vardır. "Demonte" olarak burada yeniden kurulan Hoca Halil Attar'ın mescidi bu köprünün başındaydı. Köşesindeki çeşmenin suyu da Edirnekapısı Mihrümah Sultan Camisi'nden künklerle getirilirdi. İşte o imar faaliyetleri çerçevesinde bunların tümü ortadan kaldırılmış, tarihi bölgenin fizikî kimliği, bir daha yerine konamayacak şekilde değiştirilmiştir.

İçinde, Neslişah ve Hatice Sultan adında iki eski mahallenin yer aldığı günümüzün Karagümrük Mahallesi'ndeki en önemli tarihi yapıların başında hiç kuşkusuz ki, Kanuni'nin, kızı Mihrümah Sultan adına Mimar Sinan'a 1560'larda inşa ettirdiği zarif külliye gelir. İç mekânın

üzerini tek bir kubbenin örttüğü, askı kemerli duvarlarında çok sayıda pencerenin bulunduğu tek minareli cami, aynı zamanda İstanbul Yarımadası'nın "Yedi Tepesi"nin en yüksek olanını (yaklaşık 76 metre) taçlandırmaktadır. Medresesi ise, buraya ilk hocanın atanma tarihi olan 1570'te tamamlanmıştır. Vaktiyle bu anıtsal caminin arka tarafında bir de "Mihrümah Köşkü" yer alırdı. Rüstem Paşa ve eşi Mihrümah Sultan, Şehzade Mustafa'nın, babası Kanuni tarafından boğdurulmasından sonra iki yıl kadar hüzünlü bir hayat sürdürerek bu köşkte oturmuşlardı. O yıllarda Bakırköy taraflarında harabe halinde duran İoannis Prodromos isimli Roma kilisesinden sökülen taşlar Mihrümah Camisi ve külliyenin diğer birimleri için kullanılmıştır.

Bu çevredeki diğer önemli bir eser, yukarıda sözünü ettiğim iki Ortodoks kilisesinin dışında, Prof. Naci Şensoy Caddesi'nin doğu ucundaki Mesih Mehmet Paşa Camisi'dir. Karagümrük Camisi olarak da tanınır. Eserin yer aldığı Prof. Naci Şensoy Caddesi, daha batıdaki Sofalı Çeşme Caddesi ve kuzeyden geçen Fevzi Paşa Bulvarı arasında kalan sokakların çevreleri Karagümrük Mahallesi'nin çarşılar bölgesidir ve günün neredeyse her saatinde oldukça kalabalık bir görünüm sergilemektedir.

Sulukule bölgesinin az kuzeyinde kara surlarına doğru doğudan dik çıkan Niyazi Mısri Sokağı, aynı isimle bilinen ve kapısında sağlı sollu iki çeşme görülen 1878 onarım tarihli dergâha ev sahipliği yapan önemli bir mekândır. 1694'te ölen Niyazi Efendi 17. yüzyılın önemli fikir adamlarındandı. El yazması "Divan"ı Harvard Üniversitesi'nin kütüphanesindedir. Ayrıca, 19. yüzyıldan Vehbi'nin ve 16. yüzyıldan Ahmet Buhari'nin de yazmaları buradadır.

Dergâhın karşı tarafında, üzerinde 1863 tarihli bir kitabenin görüldüğü bir çevre duvarının içindeki bakımlı bahçede yıkıntı halinde bir minare kalıntısıyla bir de hazire bölümü yer almakta, bu durum da vaktiyle aynı yerde küçük bir mescidin bulunduğunu bizlere kanıtlamaktadır. Sevimli bahçede "Geleceğimizin Çocukları Vakfı"nın bir kampüsü vardır.

Beri yandan bu saydığım sokakların ve çevrelerinin genel görünümleri çoğunlukla, bölgenin tarihine pek de yakışmayan bir uyumsuzluk ve çirkinlik sergilemektedirler. Üslupsuz ve yüksek katlı beton binalar, şehrin hemen her yerinde rastlanabilen umumi bir derbederlik, Karagümrük Mahallesi'nin Sulukule'ye yakın olan sokaklarında hissedilen karakteristik özellikler, daha çok "Kuru Çınar Sokağı"nın ve 1670'lerin başlarından kalan virane çeşmenin çevresinde kendini alabildiğine hissettirmektedir. Tez elden bu olumsuz gidişata son vermeye ve bölgenin genel tarihi karakterine yakışan bir çevrenin yaratılmasına heyecanla ve hassasiyetle gayret edilmelidir.

Vaktiyle, sadece "iki kasabın at eti kesme" yetkisinin bulunduğu eski Karagümrük yerleşiminde, tarihi potansiyeli yüksek olan sokak güzergâhları, ahşap konutlar, hüzünlü hazireler ve kimsesiz çeşmeler, arzu edilen tarihi çevrenin yaratılmasına katkıda bulunabilecek kültür miraslardır. Yarımada'ya hizmet açısından, hiç olmazsa böyle nitelikli bir mahalle kompozisyonu yaratabilmekten ve onu koruyup geleceğe aktarabilmekten asla vazgeçilmemeli, çalışmaların büyük kısmı, İstanbul'un özel kimliğini yansıtan Tarihi Yarımada'nın bu eşsiz yüzünü tümüyle ortaya çıkarmaya yönelik olmalıdır. Zira, İstanbul ancak, Yarımada'nın görkemli varlığının ve tarihi kimliğinin korunmasıyla "İstanbul" olabilir!..

26. MAHALLE: KÂTİP KASIM

İstanbul Yarımadası'nın Marmara kıyısında ve yaklaşık 8300 metrelik deniz surlarının hemen hemen tam ortasına denk düşen bir konumda yer alan Kâtip Kasım Mahallesi, 2009'dan önce Fatih ile Eminönü ilçelerini birbirinden ayıran Aksaray-Yenikapı arasındaki "Gazi Mustafa Kemal Caddesi"nin doğusunda yer alır ve bu ana yol aynı zamanda mahallenin batı sınırını oluşturur.

Kâtip Kasım'ın doğusunda ise bu bölgeyi aynı yöndeki Nişanca Mahallesi'nden ayıran "Sayvan" ve "Asya" sokakları bulunur. Yerleşime kuzeyden, Laleli semtinin önemli bir bölümünü oluşturan Mesih Paşa Mahallesi'ne komşudur ve aralarından Hayriye Tüccarı Caddesi geçmektedir. Kâtip Kasım Mahallesi'nin tren hattının güneyinde kalan bölümü konut ve sokaklardan oluşmaz ve burada Deniz Otobüsü İskelesi ve çeşitli mendirekler bulunmaktadır. İstanbul Yarımadası'nın orta güneyindeki bu kıyı şeridinin pek çok bölümü, Kâtip Kasım Mahallesi'nin aynı yöndeki arazileri gibi dolgu alanlarıdır ve eski asırlardaki mevcut tarihsel topoğrafyasından çok uzak, büyük değişime uğramış farklı bir görünüm arz eder. Uzun asırlardan geriye kalan birkaç yüz metrelik Marmara surları ise tren yoluna paralel olarak Kumkapı balıkçı barınağına doğru batı doğu istikametine doğru ilerler.

Mahallenin en eski eseri, kuşkusuz buraya adını veren ve aynı isimli sokakta, Langa ile Kumkapı arasında, Langa Hisarı Caddesi ve tren yolunun üst kısmında, Hayriye Tüccarı Caddesi'nin ise güneyinde ve adını verdiği sokağın kıyısında yer alan Kâtip Kasım Camisi'dir. Eserin batısından da Güvenlik Caddesi geçer. Kâtip Kasım Sokağı günümüzde "siyahi göçmenlere" ev sahipliği yapmaktadır ve bunlar Asya Sokağı, İsmail Safa Sokağı, Sepetçi Selim Sokağı (Buradaki 1881 tarihli bina gerçekten korunmaya değerdir) çevrelerindeki konutlarda kalıp, kendi dillerinde onlara hitap eden bazı ofislerde de işlerini görmeye

çalışırlar. Gündüzleri ise kol saati, hediyelik küçük eşyalar satarak geçimlerini sağlarlar.

Mahalleye adı miras kalan Kasım bin Abdullah'ın fetihle İstanbul'a giren önemli zatlardan biri olduğu söylense de, mezar şahidesinde 2. Beyazıt'ın yanında çalışan sır kâtiplerinden biri olduğu belirtilir. Belki de 2. Mehmet'in saray görevlilerinden iken, yaşlılık zamanlarında sultanın oğlu Beyazıt devrinde de sarayda çalışmış, camisini de olasılıkla 16. yüzyıl başlarında bu sokakta inşa ettirmişti. Eser 1690'larda bir onarım geçirmiştir. 1504 tarihli bir de vakfiyesi bulunan eserin günümüzdeki görünümünün orijinal haliyle benzerliği yoktur. Kasım Ağa'nın Yarımada'nın bu bölgesinde geniş bostanlıkları olduğu gibi, başka eserler de yaptırdığını biliyoruz. Fakat bunlar günümüze ulaşamamıştır. Aksaray ve Kâtip Kasım Mahallelerini ayıran Mustafa Kemal Caddesi'nin kıyısında ve Kâtip Kasım tarafında yer alan Mermerciler Sokağı'nda bir zamanlar Bayram Çelebi Mescidi dururdu. Yokuşbaşı Mescidi diye de tanınan bu kadim eser de zamanımıza gelememiştir. Yarımada'daki tarihi miras kayıpları, tahminlerin de ötesindedir.

Katip Kasım Mahallesi'nde siyahi göçmenlerin yaşadığı sokaklardan biri.

Mahallenin özellikle kuzey tarafında geçmiş asırda önemli bir Rum cemaatinin yaşadığı, "Langa Polis Karakolu" karşısında ve Paşazade Sokağı kıyısında yer alan Aya Teodoros kilisesinin varlığından bellidir. Sütunlar üzerinde yükselen (baldaken) köşeli bir çan kulesi bulunan

bu mabed 16.yüzyıldan bu yana bilinmekteydi, ama büyük olasılıkla kökeni Roma devrine dek uzanıyordu. 1640'larda dönemin sultanı İbrahim'in fermanıyla, o sıralardaki büyük bir yangında heba olduğu için kapsamlı bir onarım geçirmiş, 1955 yılında da yeniden onarılmıştır. Kilisenin şimdiki mimari tasarımı 1830'lardan kalmadır. İçinde güzel bir "Son Akşam Yemeği" tasvirinin de yer aldığı bu tarihi mabedin batısındaki bina ise Özel Rum Okulu'dur.

Eskiden Kâtip Kasım Camisi'nin az üst tarafında Musalla isimli bir mescidle, bunun yakınında Mustafa Efendi medresesi görülüyordu. Bir mektebin bulunduğu alanda da Hoca Üveys Medresesi vardı. Bu tarihi yapı 1918'de göçmen barınağı olarak değerlendirilmiştir.

Kâtip Kasım Mahallesi'ndeki pek çok eski eser, Fatih devrinden beri bu bölgede tipik bir Osmanlı yerleşiminin görüntüsüne eşlik ederdi. Hamamı, mescidi, medresesi, sokak çeşmesi, cami hazireleriyle ve ahşap evlerle bezenmiş yerleşimin günümüzdeki hali, o yıllardan neredeyse tamamen başka ve oldukça bakımsız bir pozisyon sergiler. Özellikle, Gazi Mustafa Kemal Caddesi yakınları ve bunun iç tarafındaki Langa Hisarı Sokağı, buradan denize doğru ilerleyerek sahil yolu (Kennedy Caddesi) çevresine ulaşan, Alaca Cami, Fabrika, İmrahor Hamamı, Yeni Sepetçi, Hadım Odaları isimli sokaklarla, bunların etrafındaki yapılaşmalar, kalabalıklar, yoğun iş yerleri ve her yerde, her zaman insanı ruhen daraltacak boyutlarda bulunan trafik karmaşası, gerçekten bir "izdiham" görüntüsü yansıtır.

27. MAHALLE: KEMALPAŞA

İstanbul Yarımadası'nın Kemalpaşa Mahallesi, Saraçhane'deki İBB Başkanlığı Binası'nın da içinde yer aldığı önemli bir tarihsel arazidir ve yaklaşık Yarımada'nın tam ortasında yer alır. Ünlü "Direklerarası"nın da bulunduğu ve erken 20. yüzyılda İstanbul eğlence dünyasının nabzının attığı, tiyatroları ve kahvehaneleriyle tanınan Şehzadebaşı Caddesi bu mahallenin kuzey sınırını teşkil etmektedir.

Kemalpaşa Mahallesi'nin batısını ise Unkapanı'ndan Aksaray'a doğru uzanan Atatürk Bulvarı ve bunun gerisindeki İskenderpaşa Mahallesi sınırlar. Doğusunda da, bu yöreyi Balabanağa Mahallesi'nden ayıran Fethibey ve Vidinli Tevfik Paşa Caddeleri, güneyinde ise tramvay hattının geçtiği Ordu Caddesi bulunur. Özellikle bu caddelerin ve bunlara bağlı sokakların iş yerleri ve yüksek katlı yapılarla dolu olması, bunlara bağlı olarak yoğun bir trafiği de beraberinde getirmesi, zaten az sayıda ve kısıtlı görüş açılarıyla seçilebilen tarih ve kültür miraslarını olabildiğince gizlemekte, gürültülü yol ağları içinde insanların bunlara ulaşabilmelerini güçleştirmektedir.

Fatih Sultan Mehmet devrinde yeniçeri kışlalarının yer aldığı Gençtürk, Fevziye ve Vidinli Tevfik Paşa Caddeleri ve bunların çevrelerindeki Ağa Yokuşu'nda, Mimarbaşı Sokağı'nda, Laleli külliyesine ait iki katlı, açık avlulu Taş Han dolaylarında, Vidinli Tevfik Paşa ve güney yönde devamı olan Fethi Bey caddeleri arasında kalan alanda ve bunların etrafındaki diğer sokaklarda, ne yazık ki günümüzde bölgenin tarihi kimliği tamamen kaybolmuştur ve her taraf koca koca tekstil mağazalarıyla, toptancılarla, mal indirip yükleyen araçlarla lebaleb doldurulmuş vaziyettedir.

Şehir kültürüne yönelik hafızalarımızın neredeyse "yok" seviyelerine inmesi, tarihe, eski eserlere karşı sevgimizin olmayışı ve bu kavramlara bakış açılarımızın daralması, büyük kitlelerin şehrin tarihi değerlerine ait hiçbir kültürel birikime genellikle sahip bulunmamaları ve "bilgi-kültür" olgusunu "ıska" geçmiş olmamız, geçmiş yıllardan bu yana yaptırım yetkisi olan otoritelerin yanlış ve baştan savma uygulamaları, sadece Kemalpaşa'yı değil, İstanbul'un tümünü neredeyse tanınmaz hale getirmiştir.

Mahalleye adını veren Kemal Paşa Camisi, geniş ve çevresi çok kalabalık ve koca koca iş yerleriyle dolu olan Gençtürk Caddesi'nin kıyısında, Şirvanizade Sokağı'nın ucundadır. On altıncı yüzyılda Sarhoş Bali Efendi'nin kurduğu Altuncuzade Dergâhı, Kemal Paşa Camisi civarında yer alırdı ve bu mekânlar "Çukurçeşme" diye tanınıyordu. Kemal Paşa Camisi'ni kendi adına yaptıran zat Fatih döneminin ulemasından biridir. Torunu ise tarihimizin ünlü bilginlerinden İbni Kemal Şemsettin Ahmet Efendi'dir. Çeşitli onarımlarla 20. yüzyılın başlarına dek ulaşan camiyi 2. Abdülhamit'in sadık adamlarından Fehmi Paşa'nın eşi Zeynep Hanım iyice elden geçirtmiştir. İstanbul'un görülmeğe değer ender güzellikte ve dikdörtgen planlı türbelerinden biri olan Fehmi Paşa Türbesi, caminin hemen yanında bulunmaktadır. Koca semte adını veren ve eski asırlarda saman kaplı kulübesinde münzevi bir yaşam süren "Laleli Baba"nın, şahidesinde bir "lale" motifi bulunan mütevazı mezarı da buradaki haziredir. Ama daha önceki yeri biraz daha aşağıdaydı. 1957'deki imar faaliyetleri sırasında şimdiki yerine taşınmıştır.

Vaktiyle bu Gençtürk Caddesi civarında pagan çağına ait bazı heykeller görülürdü. Ayrıca bu çevrede bir büyükbaş hayvan pazarı ile bir ambar vardı. Kemal Paşa Camisi'nin batısından geçen Yeşil Tulumba Sokağı yanında, uzak olmayan tarihlere dek 16. yüzyıldan kalan "Altuncuzade Dergâhı"na ait birtakım kalıntılar görülürdü. Yine bu çevredeki önemli dergâhlardan bir diğeri de, yine 16. yüzyıla ait "Hekim Çelebi Dergâhı" idi.

Kemalpaşa-Laleli semtine adını veren Laleli Baba türbesi

Bir zamanlar bu civardaki mahallenin tarihi değerini yükselten diğer önemli bir yapı grubu, ne yazık ki günümüze gelememiş olan "Yeniçeri kışlaları" idi. Yukarıda söz ettiğim gibi, yaklaşık bulunduğu yer, Gençtürk Caddesi ile bunun doğusundaki Vidinli Tevfik Paşa Caddesi arasındaki üçgene benzer arazide kalıyordu. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethinden sonra yaptırdığı bu büyük askerî külliyenin Acemi Oğlanlar Hamamı (Acemoğlu) günümüze çok bozulmuş olarak ulaşmışsa da yeni yapılan bir otelin içine alınmıştır ve adını verdiği "Acemi Nefer Sokağı"ndadır.

"Yeni Odalar" adıyla İskenderpaşa Mahallesi'ne alınan Kışlalar 1826'ya dek yerinde durmaktayken, bu tarihte 2. Mahmut tarafından yıktırılmıştır. Kışlaları topa tutup toz duman eden Ahmet Paşa'ya, kendisine emanet edilen orduyu Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya teslim edip geri dönmediği için sonradan "firari" lakabı takılmıştı.

Laleli Camisi ile Vezneciler arasındaki bu muhitler Roma devrinde "Filadelfion" adıyla tanınan çok merkezi bir bölgeydi. Buradan itibaren batıya uzanan önemli yollardan biri Yedikule'deki Altın Kapı'ya, daha kuzeydeki yol ise Edirnekapısı'na giderdi. 5. yüzyılda Filadelfion mevkisinde bir hukuk mektebinin kurulduğu bilinir. 324'ten önceki "Tetrark" (dört imparatorlu yönetim modeli) idaresini temsil eden "kucaklaşmış imparatorlar heykeli"ni 1204'teki Latin istilasında Katolikler Venedik'e kaçırmışlardır.

Mahallenin sahip olduğu önemli Osmanlı eserlerinden, Atatürk Bulvarı yakınında ve İBB binasının arkasındaki Hoş Kadem Mescidi ile Ankaravi Medresesi öne çıkar. Mescid, Fatih devrindendir ve sultanın askerlerinden Sekbanbaşı Hoşkadem Mehmet Ağa yaptırmıştır. Ankaravi Medresesi ise "Ankaravi Efendi"nin 1700'lerin başından kalan küçük bir eseridir. Eskiden bu medrese civarında geç 17. yüzyılın ünlü mimarı Kasım Ağa'ya ait ve zamanımıza ulaşamayan bir başka medrese vardı. Belediyenin önündeki havuzlu bahçeye denk düşen yerde de Ebu'l-Fazıl medresesi görülmekteydi. 1954'te yıkılan bu eserin banisi 1588'de doğmuş, İstanbul ve Galata kadılığında bulunup 1652'de ölmüştür. Ebu'l-Fazıl Efendi'nin bu medresesi Roma devrinden kalan tonozlar üzerine inşa edilmişti.

İBB'nin 1950-60'larda çok yaygın olan Amerikan "Hilton" ekolünden "radyo kutusu" tabir edilen dikdörtgen prizma formundaki pek sevimsiz binası, 1950'lerin başlarında açılan bir yarışma sonucunda Nevzat Erol'un projesi doğrultusunda daha sonra inşa edilmiştir. Şehzade Mehmet Camisi'ne bakan girişindeki "dalgalı" örtü tasarımından dolayı İstanbullular bu yapıya "Semerli Saray" derlerdi.

Belediye binasının doğusunda ve Mahmudiye Çeşmesi Sokağı'nın karşısındaki nikâh salonunun bulunduğu dar yolda 1540 tarihli "Kadı Hüsamettin Çamaşırcı Hacı Mustafa Efendi On Sekiz Sekbanlar Camisi"nin en büyük özelliği ise, günümüzün İstanbul'undaki "en uzun isimli cami" (dokuz sözcük) olmasıdır. Çamaşırcı Mustafa Efendi, 1755'ten sonra camiyi yenileyen zattır. Demek ki, ayrı asırlardaki iki Osmanlı efendisi aynı camide isimlerini birleştirmişlerdir. Buradaki sözü geçen "Sekbanlar" ise fetih günlerindeki "Ahirun", yani şehre girildikten sonra yüz yüze çarpışarak şehit düşen askerlerdir ve bunlar caminin az doğusundaki "On Sekiz Sekbanlar Haziresi"nde yatarlar. Biraz daha güneydeki On Sekiz Sekbanlar Sokağı'nda görülen "Üryan Dede" kabrinde yatan kişi, 1491'den önce burada bulunan Seyit Üryan Zaviyesi'nin şeyhi idi.

İBB binasının doğusundaki "Bukalı (Bukağılı) Dede Sokağı"na adını veren erenlerden Bukalı Dede'nin kabri de bu hazirededdir. Mahalledeki az sayıda "biçare" tarihi mirasların çevreleri son derece gürültülü bir trafiğin egemenliği içinde kaldıkları gibi, yüksek binaların gölgelerinde sinip sessizleşmişlerdir (!) ve yanlarına yaklaşılana dek bu eserleri biraz gerilerden algılayabilmek bile neredeyse olanaksızlaşır.

Kişiliksiz, üslupsuz, hiçbir güzellik unsuru taşımayan, beton ve cam yüzlü devasa binalar, koca koca tekstil işyerleri, yer yer kaldırımları dahi işgal eden esnaf, herkesin kendi zevki ve isteğine göre tasarladığı boy boy ışıklı reklam panoları, afişler, birbirleriyle uyumsuz, türlü

çeşitli iş yerlerinin yan yana dizili olduğu sokaklar, rastgele, plansız ve görüntü kirliliği oluşturacak biçimde, binalara, yollara yerleştirilmiş elektrik kabloları, kordonlar, tv antenleri, sevimsiz klimalar, "yeşilsizlik" ve çok yoğun insan kalabalıkları, Yarımada'nın en geleneksel ve tarihi birikimleri bol olan bu bölgesini (ve Laleli'nin daha başka pek çok sokağını) tahminlerin de ötesinde yozlaştırmıştır.

19. yüzyılın erken dönemlerinde, 2. Mahmut devrinde bu sekbanlar haziresinin karşısında Muhtar Paşa akareti durur, Vefa Lisesi'ne dönülen köşedeki Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa sebilinden Vezneciler'e dek de kavaf dükkânları görülürdü. Erken 20. yüzyıla dek bu mekânlarda hiç şüphesiz ki şimdi olduğundan çok daha fazla tarihi eser bulunmaktaydı. Şehrin fiziksel büyümesine paralel olarak bunların pek çoğu yıkılıp yok edildi. Karagöz Mescidi, Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı (Paşa bu hamamı, günümüzde Mercan bölgesinde görülen camisine gelir sağlamak için yaptırmıştı), Mimar Ayas Camisi, Mahmud Efendi Çeşmesi, yiten eserlerden bazılarıdır. Günümüzde Şehzadebaşı Caddesi'nin güney paralelindeki "Mahmudiye Çeşme Sokağı"nın adı Mahmut Efendi Çeşmesi'nden gelir. Bir Mimar Sinan eseri olduğu sanılan Hekim Çelebi Darülhadis Mektebi ise bölgenin zamanımıza ulaşamayan bir başka eseri idi.

Kemalpaşa Mahallesi'nin kuşkusuz en görkemli eseri, Ordu Caddesi kıyısındaki Laleli Camisi'dir. Buna bağlı "Taş Han" ise, Sipahiler Hanı olarak da bilinir ve İstanbul'daki tek "askerî han"dır. Bu esere Çukurçeşme ve Katırcılar Hanı da derler. İki Minareli ve çok zarif bir tasarımı olan Laleli Camisi barok üsluptadır ve devrin hükümdarı 3. Mustafa tarafından 1760'ta yaptırılmıştır. Bu sultanın ve oğlu 3. Selim'in yattıkları, tramvay caddesine bakan güzel türbenin içinde bir de "Kadem-i Şerif" durur. Yandaki bölümde ise 3. Mustafa'nın başkadını Aynülhayat ve 3. Selim'in başkadını Lefizar Hatunlar yatar. Ayvansaray'da camisi olan Adilşah Sultan'ın türbesi ise avluda görülebilmektedir.

Eski devirlerdeki bir Yarımada yangınında Laleli Camisi avlusuna sığınan, ama burada sıkışıp kalarak yangına kurban giden yüzlerce kişinin öyküsü, bu caminin yaşadığı en acı hatıralardandır. Vaktiyle anıtsal caminin yakınında ve yeri tam olarak kestirilemeyen, Bahşayiş (Ya da Şeyh Bali) Efendi isimli zatın yaptırdığı "Kuyumcu Mescidi"nin bulunduğundan söz eden kaynaklar vardır. Banisi olasılıkla 1572'de ölmüştü.

Bir diğer yitik eser de, Laleli Camisi civarında olduğu bilinen İğciler Mescidi idi. Bu eser de banisi Mirialem Mahmut Ağa'nın mezarı ile birlikte 1916 yangınında yok olmuştur. Civardaki günümüze ulaşma-

yan Molla Kestel Mescidi'nin kurucusu ise Muslihiddin Mustafa-el Kastalani idi ve 1481 tarihine dek tek olan Kazaskerlik makamında ikinci kazasker olarak atanan ilk görevli olmuştur. Bu Osmanlının mezarı Eyüp'te iken, 1934'te Kemalpaşa Mahallesi'ne nakledilmiştir.

28. MAHALLE: KOCAMUSTAFAPAŞA

Yarımada'nın büyük yüzölçümlü ve yoğun tarihi eserler barındıran en önemli mahallelerinden olan Kocamustafapaşa, uzun yıllar boyunca İstanbul'un çok tanınmış bir "muhafazakâr semti" olarak bilinmiştir. Beri yandan, günümüzün Yarımada mahalleleri içinde en çok gayrimüslim mabedinin burada bulunması da hayli ilginç bir durum olarak ortaya çıkar. Bu nedenle koca tarihi semte günümüzde artık bir "mahalle" olarak bakılmasına insan kolay kolay alışamıyor doğrusu.

Bu muhitte, Ermeni ve Rum cemaati ile asırlarca bir arada yaşayan Müslüman ahali, otantik şehir dokusu içinde Kocamustafapaşa'ya irili ufaklı pek çok tarihi mirası armağan etmiştir. Mahallenin tarihi dokuyu yansıtan bölümleri günümüzde çok önemli ölçüde tahrip olmasına karşın, asfalt yolların, bezdirici trafiğin, kalabalıkların ve yüksek, biçimsiz binaların arasında yine de hatırı sayılır bir kültür mirası birikimine rastlamak olasıdır.

İstanbul'daki en eski kiliseden (IOANNIS PRODROMOS) dönüştürülen İmrahor Camisi

Mahalle, Marmara kıyısının iç tarafında, tren hattı paralelinde doğuda Cerrahpaşa Hastanesi'nden batıdaki Yedikule'ye doğru yayılmış bir arazinin içinde kalmaktadır. Hastane yönündeki doğu sınırı "Etyemez Tekkesi Sokağı"dır. Yerleşimin batıdaki sınırı ise, Merhaba Caddesi'yle mahallenin ortasından geçen İmrahor İlyas Bey Caddesi'ni dik kesen İmam Aşir Sokağı'dır. Bu sokağın güneye doğru devamı, tren hattını ve sahildeki anayol olan Kennedy Caddesi'ni keserek denize ulaşır. Marmara Denizi, aynı zamanda yerleşimin güney sınırıdır. Kocamustafapaşa Mahallesi'nin kuzeyinden Hacı Kadın Caddesi ve bunun devamı olan Kocamustafapaşa Caddesi geçer. Eski yıllarda bu ana yolun bir kısmı Çınar Caddesi ve devamı Çifte Fırın Caddesi olarak biliniyordu. Ünlü Çınar Karakolu da buradaydı. Çevrede bir de Çınar Mescidi diye bilinen bir 15. yüzyıl mabedi vardı ve Fatih devrinden Davut Ağa isimli zat yaptırmıştı. Daha sonra yıkılınca 17. yüzyılda yenilenmişti. Şimdi ise artık yoktur.

Yine bu cadde üzerinde ve doğuda Cerrahpaşa sınırında kalan Esekapı medresesine 20-30 metre mesafedeki abidevi boyda çeşmenin tarihi 1715'lerdendir. Biraz daha ilerlenince iki kemerli penceresi bulunan üstü açık küçük bir hazireyle karşılaşılır. Burası, ünlü şeyhlerden "Vucudizade Efendi"nin kabridir.

Günümüzdeki Kocamustafapaşa Caddesi'nin gerisi, mahallenin komşuları olan Sümbül Efendi Mahallesi ve Silivrikapı Mahallesi'dir. Eminönü ve Taksim'den gelen belediye otobüsleri bu ana yolu kullanarak Kocamustafapaşa merkezine ulaşırlar ve bu noktada Ramazan Efendi Külliyesi görülür. Bu eser Mimar Sinan'ın güzel yapıtlarından biridir.

Kocamustafapaşa Mahallesi'nin içindeki önemli caddelerden denize paralel olan İmrahor İlyas Bey Caddesi'nin adı, mahallenin tam batı sınırındaki, İstanbul'un 468 tarihli en eski kilisesi olan Studion Manastırı'na bağlı İoannis Prodromos Mabedi'nden gelmektedir. Zira bu eski kiliseyi Sultan 2. Beyazıt'ın has ahırlarının sorumlusu İmrahor (Mirahur) İlyas Bey 16. yüzyılın başında camiye dönüştürmüştür. Günümüzde kapsamlı bir onarıma alınan ve Ayasofya'ya bağlı bir müze olan bu tarihi mekânın çatısı yoktur ve iç kısmında nefis sütunlar ve bezemeler bulunmaktadır. Eski yıllarda bu önemli tarihi mirasın deniz yönünde oldukça büyük bir bostan bulunuyordu.

Mahalleye adını veren Koca Mustafa Paşa Külliyesi'ni 2. Beyazıt'ın veziri olan Koca Mustafa Paşa 15. yüzyılın sonlarında Romalılardan miras kalan Andrei-Krisei Kilisesi'nden (Havari Andreas) devşirerek 1486'da yaptırdı. Günümüzde İstanbulluların en kutsal manevi mekânlarından biri olarak kabul edilen bu külliyenin önünden geçen Hacı Kadın Caddesi bu mahalleyi Sümbül Efendi Mahallesi'nden ayı-

rır ve külliye de Sümbül Efendi Mahallesi tarafında kalır. Paşanın kızı Safiye sultanın türbesi, en önemli evliyalardan Sümbül Efendi'nin türbesi (1579'da öldükten sonra yerine şeyh olarak Merkez Efendi geçmiştir) içinde ünlü hattat Hafız Osman'ın kabrinin bulunduğu ve şahidesinde "Mülk-i baki özleyip Osman Efendi dedi hu - 1699" yazan mezardan başka tarihi kabirler, çeşmeler (Beşir Ağa), tekke binası, zincirli anıt ağaç ve Hazret-i Ali'nin torunu Hüseyin'in kızları olduklarına inanılan Fatma ve Sakine Hatunların kabirleri (bunların neden burada bulunduklarına ait dilden dile anlatılan öyküler bir efsaneden ibarettir. Muhtemelen Sakine Hatun Müslümanlığı seçmiş bir Romalı kız idi ve bu nedenle cezalandırılmıştı) gibi çeşitli birimler barınır.

Külliyeye ait hamam avlu dışında, yolun kıyısındadır. İlginçtir, mahalleye adını miras bırakan Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nin olduğu arazi, aslında tam mahallenin kuzey sınırından geçen Kocamustafapaşa Caddesi ve bunun devamı olan Hacı Kadın Caddesi'nin beri tarafında, Sümbül Efendi Mahallesi sınırlarında kalır. Bu mevki, mahallenin en kalabalık bölgesidir ve külliye bu hareketliliğin merkezinde yer alır. Yoğunluktan dolayı burada herhangi bir sokak içinde uygun bir yer bulup araç park edebilmek bile neredeyse olanaksız gibidir. Kocamustafapaşa Caddesi toplu taşıma araçlarının da güzergâhı olduğundan üzerinde büyük bir trafik akışı vardır. Ana yolun batıya doğru devamı olan Hacı Kadın Caddesi'nin de bundan aşağı kalır yanı bulunmaz. Vaktiyle bu yol üzerinde, daha çok "Petnahor" adıyla bilinen ve zamanımıza ulaşamayan Bostanzade Mescidi görülürdü.

Mahalle, çeşitli gayrimüslim cemaatlerini asırlar boyu içinde barındırdığından burada çok sayıda kilise bulunur. Anarad Hığutyun Katolik Ermeni Kilisesi, Orgeneral Nafiz Gürman Caddesi üzerinde ve mahallenin batı tarafında yer alır. Bunun yakınında başka Rum kiliselerini görmek mümkündür. Cadde üzerindeki "Ağa Hamamı", 16. yüzyılda saray ağalarından Yakup Ağa'nın Fenerbahçesi burnundaki fenerine gelir sağlamak için Mimar Sinan'a yaptırdığı bir eserdir, ama şimdi hamamın bir kısmı alışveriş merkezi (!) olarak değerlendirilmiştir. Vaktiyle bunun bir de çeşmesi vardı. Bu da yıkılmış ve yerine "otopark" yapılmıştır.

Ağa Hamamı'nın az doğusunda da şimdilerde olmayan Hatuniye Camisi görülürdü. Sahildeki Narlıkapı İstasyon Caddesi çevresinde ise yine günümüze gelemeyen Hacı İlyas Mescidi durmaktaydı. Alaca Mescid diye tanınan bu tarihi mabedin banisinin mezarı Yedikule'deki Hacı Evhaddin Camisi haziresindedir. Roma döneminde bu mıntıkada "Narses" adında bir hastanenin bulunduğu ve Narlıkapı adının bu

sözcükten üretildiği konusu da dikkate değer bir iddia olarak düşünülmelidir. Hastaneyi yaptıran Narses, İmparator Fokas tarafından diri diri yakılmıştır.

Nafiz Gürman Caddesi'nin üst tarafındaki Marmara Caddesi kıyısında bir başka önemli mabed vardır ki, bu, Türklerin "Sulu Manastır" dedikleri ünlü Surp Kevork Ermeni Kilisesi'dir ve bin yıllık bir geçmişi vardır. 11. yüzyılda, ünlü Zoe'nin eşi olan İmparator Romanos bu kiliseye gömülmüş, 13. yüzyıl ortalarında da İmparator 8. Mikael bu mabedi onartmıştı. Zoe'nin diğer eşi olan Monomakhos, Ayasofya'nın deniz tarafında ve surların iç tarafında, günümüzde bazı kalıntıları duran Aya Yorgi Kilisesi'ni yaptırmıştı.

Kocamustafapaşa Mahallesi, Kehribar Sokakta üslupsuz yapı dokusu

Fatih Sultan Mehmet, Bursa'dan getirttiği Ermeni cemaatini 1460'ların başlarında bu kilise çevresine yerleştirmiş, fakat daha sonraki yıllarda Rumlarla Ermeniler arasında kilisenin mülkü yüzünden kanlı çatışmalar olmuştur. Mabedin yanındaki Sahakyan Nunyan Ermeni Okulu, cemaatin önemli mekteplerindendir ve günümüzde de işlevini sürdürür. Samatya'daki Peribletos Kilisesi 1641'e dek Surp Kevork adıyla Patriklik Kilisesi olarak kullanılmıştı. Narlıkapı Ermeni Kilisesi'ni 1807'de inşa ettiren ve sarraflar kethüdası olarak İstanbul'da

hayli ün sahibi olan Garabet Amira Aznavuryan 1853'te öldüğünde tam 108 yaşındaydı.

Marmara Caddesi'nin alt tarafındaki Akarca Çeşmesi Sokağı çevresinde vaktiyle "Öksüzce" ismiyle de tanınan Akarca Mescidi görülürdü. Gümrük kâtiplerinden Mehmet Efendi diye bir zatın banisi olduğu bu eser olasılıkla bir 16. yüzyıl mirasıydı. Mahallenin yitik Osmanlı eserleri içinde "Zeytuniye" adıyla da bilinen mescidi de saymak gerekir. Mescidin banisinin Şeyhülislam Mehmet Efendi olduğu söylenir. Şimdilerde Nafiz Gürman Caddesi üzerindeki Anarad Hığutyun Ermeni Kilisesi gerisinde yer alan Pulcu Sokağı, bir zamanlar Bucakbağı Mescidi'ni konuk ederdi. Bunun da yerinde yeller esmektedir günümüzde. Mahalledeki yok olan bir başka eser ise Narlıkapı Caddesi'nin Hacı Hüseyin Ağa mevkisinde ve tren hattı yanındaki Sabunhane Çıkmazı (Bazı kaynaklarda Sebilhane diye geçer) civarında bulunan Çıknkçı Camisi idi.

Bir diğer Kocamustafa eseri ise Roma devrinden bir hatırayı yaşatan kilisedir. Mahallenin az daha batısında, İmrahor İlyas Bey Caddesi üzerindeki Aya Konstantinos-Eleni Kilisesi'nde sözü edilen Konstantin, bu şehri "Konstantinopolis" adıyla 330 yılında kuran Roma imparatorudur. Eleni (Helena) ise, onun annesidir. Geç 19. yüzyıldan kalan kilisenin ilk yapılışının 4. yüzyıla dek indiği sanılmaktadır.

Mahallenin doğu yönünde, yani Cerrahpaşa Hastanesi yakınında, eski Sancaktar Mahallesi sınırlarındaki Sancaktar Hayrettin Camisi, aslında Fatih devrinde bir Roma kilisesinden dönüştürülmüş önemli bir eserdir. Bu küçük kilise, 9. yüzyılda İmparator Teofilos'un annesi Teoktista ve üvey anası Euprosine tarafından yaptırılmıştı. "Saksı"ya benzeyen yapısıyla bu kilise, güzel çiçeklerle süslü bir bahçenin ortasındaydı (şimdikinin tam tersi). Söylenceye göre İsa'nın haçından bir parçayı İstanbul'a getiren Büyük Konstantin yanındaki çiçekleri büyük bir "saksı"ya koydurtmuştu. Bu mabet hakkındaki ilginç bir diğer görüşe göre de, kilise çok daha eskiden Konstantinopolis surlarının dışında kalıyordu ve bir Martirion (mezarlık) bölgesindeydi. Sonradan bir manastıra bağlanmıştı.

Kocamustafapaşa Mahallesi'ndeki bir diğer Rum Ortodoks kilisesi ise Bestekâr Hakkı Sokağı'ndadır. Gerçekten de Yarımada'da en çok kilise bulunan bölgenin Fener-Balat ekseni olduğu sanılır. Oysa şaşırtıcı şekilde, Kocamustafapaşa Mahallesi Yarımada'da en fazla sayıda kilisesi bulunan (on civarında) yerleşimdir.

Bu yerleşimdeki en önemli Osmanlı eserlerinden biri olan Hacı Kadın Camisi, ismini verdiği ve mahallenin kuzeyinden geçen caddenin kıyısında durur. Yakınında da yine aynı isimdeki hamam vardır. Fakat, günümüzde işlevini sürdüren hamam, önceki sayfalarda da

belirttiğim gibi bu kadına değil, 1650'lerde, yani Sultan 4. Mehmet döneminde sarayda kâtiplik yapan Hüseyin Efendi'nin vakfına aittir. 1550'de ölen Hacı Kadın ise Vezir İskender Paşa'nın kızı olan ve camiyi yaptıran Mihrişah kadın idi.

Kocamustafapaşa Mahallesi'nin deniz tarafındaki sınırları olan tren hattı ve Kennedy Caddesi arasında Roma deniz surlarından bazı parçaları izlemek mümkündür. Surların üzerindeki "Porta Psamatia", yani şimdiki adıyla "Samatya Kapısı", Cerrahpaşa Hastanesi yakınındaydı. 19. yüzyıl sonlarında sahil yolu ve tren hattı arasındaki güzergâhlar ise "bostanlık" olarak kullanılan hayli boş arazilerdi.

Günümüzde Kocamustafapaşa Tren İstasyonu'nun gerisindeki bazı sokaklarda eski konut dokularına rastlanmaktadır. İç Kalpakçılar Sokağı bunlardan biridir. Sakinlerinin bazıları midyecilik işleriyle uğraşırlar. Buradan Samatya lokantalar meydancığına açılan yolun başındaki, 3. Selim'in onarttığı ve dokuz satır kitabesi olan güzel çeşme ise Arpacı Mehmet Efendi'nindir. Roma deniz suruna ait kalıntıların içinden geçilip girilen lokantalar ve balıkçılar çarşısı, mahallenin hoş görünümlü yerlerindendir. Nafiz Gürman Caddesi üzerinden ve Genç Osman durağı yanından başlayan basamaklı Gümüş Yüzük Sokağı, Samatya çarşısı diye tanınan bu balıkçı lokantalarıyla dolu küçük bir meydana iner ve oldukça şirin mekân kimi zaman da sinemacılara bir "film seti" göreviyle hizmet eder.

Çok eski tarihli Karpos-Papilos Kilisesi kalıntıları yine aynı cadde üzerinde ve Şarap Sokağı'nın karşısında ve 116 numarada yer almaktadır. Yakın tarihe dek içinde bir imalatçı (!) çalışırdı. Akıncı ve Tütünlük Sokakları arasındaki Rum kilisesi de mahallenin eski gayrimüslim cemaatinden kalan bir kültürü gözler önüne serer. Ateşbaz Sokağı'nda ahşap konut ve beton yapıların yan yana görülmesi, şehirdeki çarpık mimari uygulamasının tipik bir örneği olarak belirginleşir. Bu sevimsiz yapıların kimilerinin boyları altı-yedi kata varmaktadır. Bu noktalardan az yukarıya doğru Samatya Ağa Hamamı'na doğru çıkılır. Aya Yorgi Rum Kilisesi de buradadır. Tren hattına bakan Kehribar Sokağı'ndaki beton binalar estetik görünümden bir hayli uzaktadırlar ve mahallenin eski karakterini yok etmişlerdir. Mütesellim ve Akarca sokakları da hemen hemen aynı özellikleri yansıtır. Burada kitabesiz bir Osmanlı çeşmesi boynu bükük ve unutulmuş halde durur. Mahallenin güzel konutlarından bazıları istasyona açılan İmam Aşir Sokağı'nda görülebilir. Bunun devamı olan ve sahil yoluna paralel uzanan Hacı Hüseyin Cami Sokağı, adını az ilerideki camiden almıştır ve yakınında, Genç Osman okulu bitişiğinde Samatya Ermeni Kilisesi durur.

Hacı Hüseyin Camisi, "Arap Kuyusu" adıyla da tanınmaktadır ve karşı köşesinde de altında bir çeşmesi olan 1603 tarihli sıbyan mektebi görülür. Küçük cami, tren hattının tam kıyısındadır ve avlusundaki musalla taşının kaidesi Romalılara ait "Korintik bir sütun başlığı"dır!.. Görüntü, "bir musalla taşında iki büyük kültürün buluşması"nı yansıtır niteliktedir!..

29. MAHALLE: KÜÇÜK AYASOFYA

Tarihi Yarımada'nın "Küçük Ayasofya" adıyla bilinen mahallesi Sultanahmet Hipodromu'nun güneyinde ve deniz yönünde yer almaktadır. Zaten doğusunda da Sultanahmet Mahallesi'nin sınırı vardır. Bu sınırı oluşturan Şifa Hamamı, Kapı Ağası ve Sultaniyegâh Sokakları, kuzeyden itibaren tren yoluna dek inerler. Kapı Ağası Sokağı'na adını veren 16. yüzyıl eseri Kapı Ağası Mahmut Ağa Camisi bu mahallede değil, doğudan komşusu olan Sultanahmet Mahallesi'yle sınır yaptığı noktadadır. Kuzeyinden de Kâtip Sinan Cami Caddesi geçer ve bu sınırın ötesinde Emin Sinan ve Binbirdirek Mahalleleri vardır.

Geride Sokullu Mehmet Paşa (Esmehan Sultan) Camisi ve ön planda yıkık vaziyetteki Helvacıbaşı Camisi

Küçük Ayasofya Mahallesi'nin batısında, içinde Şehsuvarbey Mahallesi'nin yer aldığı ünlü Kadırga semti görülmektedir ve ara-

larındaki sınırı oluşturan sokaklar ise, demiryolunu bölerek denize doğru inen Dönüş Sokağı ile Işıl Sokağı'dır. Bu sokağın batı tarafı Şehsuvarbey Mahallesi sınırlarında kalır. İki sokağın da gerçekten şirin bir konut dokusu vardır ve bu basit yapılar karakteristik özellikler sergilerler. Bunların yakınındaki Pideci Sokağı'nda da aynı şekilde, derli toplu, güzel, sevimli ve rengârenk boyalı evler oldukça dikkat çekicidirler.

Kadırga Meydanı Sokağı ve bunun daha kuzeyindeki Kâtip Sinan Sokağı, mahallenin batı çizgisini çizerler. Bunların iç tarafındaki Bostani Ali Camisi 1580'lerden kalmadır ve dönemin bostancıbaşısı Ali Ağa yaptırmıştır. İyi durumda bir eser olmasına karşın özgün yapı karakterini neredeyse tamamen yitirmiştir.

Günümüzde Küçük Ayasofya Mahallesi'nin güneyinden demiryolu güzergâhı ve 1950'lerin sonundaki imar faaliyetleri sonucu açılan geniş Kennedy Sahil Yolu geçmektedir. Yarımada'nın güney doğu bölgesinde yer alan mahallenin ilginç sokaklarında yer yer tarihi dokuların izlerini yakından takip edip gözlemlemek mümkündür. Burada bulunan bazı ahşap konutlar günümüzde iki üç katlı "sevimli pansiyon ve butik oteller" şeklinde değerlendirilmektedir.

Kuzeydeki Hipodrom'un "Sfendon" denilen yuvarlak ucunun anıtsal bir Roma duvarı şeklinde belirginleştiği yamaçta mahallenin muhtarlık merkezi yer almaktadır. Bu mekân, Roma İstanbulu'nun en önemli bölgelerinden biriydi ve imparatorluk sarayının batı bölümü buraya dek uzanmaktaydı. Günümüzde Hipodrom'un yuvarlak ucunun (Sfendon) üzerinde yer alan Ticaret Mektebi 1883'te Hamidiye Ticaret Mekteb-i Alisi, 1915'te Ticaret Mekteb-i Alisi, 1924'te Ulum-i Aliye-i Ticariye Mektebi, 1959'da İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi gibi çok isim değiştirmiş namlı bir eğitim kurumudur. 1982'de Marmara Üniversitesi'nin bünyesine katılan mektebin içinde Cumhuriyet Müzesi, alt katında ise ülkemizin ilk afiş tasarımcısı olan İhap Hulusi'nin müzesi vardır.

Mahalle sınırlarında, yer yer dirsekler yaparak ilerleyen deniz surları üzerinde "Çatladı Kapı" diye bilinen bir Roma sur kapısı yer alır ki, tam demiryolunun kıyısındadır. Vaktiyle bu mevkide görülen Çatladıkapı Mescidi günümüze ulaşamamıştır.

Romalıların ünlü "Buko-Leon Sarayı"ndan geriye kalan pencereleri, mahallenin güney sınırını oluşturan sahil yolundan seyredebilmek olasıdır. Roma dönemine ait bu çok eski sarayın girişi tam deniz kıyısındaydı. Ama kıyı çizgisinin topoğrafik yapısı asırlar içinde değişmiştir ve şimdi bu noktada surlarla deniz arasında geniş bir boş alan mevcuttur. Deniz surlarındaki Küçük Ayasofya Kapısı'ndan dışarıya,

demiryolu hattına çıkılmadan önce kapının az gerisinde ünlü şairimiz Necip Fazıl'ın adını taşıyan bir kültür merkezi yapılmıştır.

Mahallenin en ilginç yanı, bazı şirin sokaklarının pek bozulmadan zamanımıza ulaşabilmesi, yer yer rastlanılan ahşap konutlar ve sahip olduğu yüksek anıtsal değerdeki eserlerdir. Bunların başında hiç kuşkusuz ki bu yerleşime adını veren Küçük Ayasofya Camisi gelmektedir. Yaklaşık 1500 yıllık bir yapı olan bu eşsiz eser Roma İmparatoru Justinianus ve eşi Teodora tarafından 527 yılında, Sergios-Bakhos adındaki azizler adına inşa edilmişti. 2. Beyazıt devri saray, kapı ağalarından Hüseyin Ağa'nın 1500'lerin başlarında camiye dönüştürdüğü anıtsal eser, "İstanbul'daki 21 kilise-cami"den biridir ve yakın tarihlerde geçirdiği büyük bir onarımdan sonra halen cami olarak hizmetini sürdürmeye devam etmektedir. İşlediği suçu nedeniyle başı vurularak idam edilen Hüseyin Ağa'nın türbesi de caminin sol yanındaki bahçedir.

Caminin doğu tarafında, güzel mezar şahidelerinin ve değişik başlık tiplerinin toplandığı ve duvar önüne dizildiği müze benzeri bir kısım vardır. Eski yıllarda bu değerli mabedin deniz tarafında, belki de adı hiç duyulmayan "Mirzeban" isimli bir medrese vardı. Erken 20. yüzyıla dek varlığını sürdürmesine karşın, bu yıllardaki "temizlik ve ilgisizlik operasyonu" çerçevesinde yok olup gitmiştir.

Küçük Ayasofya Camisi'nin biraz kuzeyinde duran ve 2. Beyazıt döneminden kalan ünlü Çardaklı Hamamı'nın perişan görüntüsü, eseri gören herkesi üzmektedir. Sorunu ne olursa olsun böylesine değerli ve eski bir kültür mirasını pislik içinde kaderine terk edip boynu bükük şekilde bırakmak, hepimizin adına utanç verici bir durumdur. Bunun ön tarafındaki güzel çeşme ise Kanuni Süleyman'ın sadrazamı Rüstem Paşa'nın 1554'te yaptırdığı bir hayır eseridir.

Mahallenin diğer anıtsal eseri bir Osmanlı yapısıdır ve Mimar Sinan'a aittir. Kanuni Sultan Süleyman'ın güçlü ve çok uzun boylu sadrazamı Sokullu (Tavil) Mehmet Paşa bu külliyeyi 1585'te ölüp babasının Ayasofya bahçesindeki türbesine gömülen genç eşi Esmehan Sultan (Sultan 2. Selim'in kızıydı) adına yaptırmasına karşın, cami asırlar boyu Sokullu Mehmet Paşa'nın adıyla tanınmaktadır. 1571 tarihli güzel eserin avlu çevresini medrese odaları kuşatır. Minberinin tepesindeki çini döşenmiş külah, İstanbul'da sadece bu camide ve Üsküdar'daki Çinili Cami'de (Kösem Sultan) mevcuttur. Aslında bu çok değerli eser, burada bulunan bir Roma kilisesinin temellerinden faydalanılarak inşa edilmişti. 1930'larda cami mahfelindeki bir kapağın altında İsa ve Meryem Ana kabartmaları ortaya çıkarılmıştı. Bu durum, eskiden burada bir kilise bulunduğunu kanıtlamıştır.

Sokullu Mehmet Paşa Camisi'nin çevresindeki yokuşlar mahallenin en karakteristik sokaklarıdır. Caminin sol karşısında ise geç 17. yüzyıl sonlarında yapılıp 2. Abdülhamit devrinde onarılan Özbekler Dergâhı görülür. Bugünlerde burası bir kültür sitesine dönüştürülmüştür ve içinde çeşitli etkinlikler sürdürülmektedir. Caminin arka tarafındaki metruk arsada bulunan Helvacıbaşı İskender Ağa'nın camisine ait kalıntılar (dört duvarı ve minaresinin büyük kısmı halen ayaktadır) bu güzel mahallenin tarihi dokusuna hiç yakışmadığı halde, Kanuni dönemine ve 1546 yılına ait bu eser, yıllardır bu harabe haliyle ortada bırakılmıştır. Sahile yakın Çatladıkapı mevkisinde bir zamanlar var olan ve Fatih döneminden kalan Kasapbaşı Piri Ağa Mescidi, bölgenin yitip giden önemli tarihi hatıralarından biriydi.

Küçük Ayasofya Mahallesi'nin sınırlarında bulunan bir başka eser, Hipodrom'un yuvarlak anıtsal ucunun karşısındaki Nahilbent Hasan Ağa Camisi'dir. Caminin adını taşıyan sokak yokuş aşağıya doğru Küçük Ayasofya Camisi'ne dek iner. Bu çevredeki Şehit Mehmet Paşa Sokağı, bunu dik kesen Kasap Osman Sokağı ve Demirci Reşit Sokağı, mahallenin otantik dokulu güzel sokaklarından birkaçıdır.

Küçük Ayasofya Mahallesi eski İstanbul dokusunu olabildiğince yansıtan bir yerleşim gibi görünmesine karşın, "bakan" değil, "gören" gözler için burada hâlâ bazı yapılaşma sorunlarının, ayrıntılarda genel bir "düzen" bozukluğunun yaşandığı da aşikârdır. Cankurtaran surları tarafında bu durum daha da göze batıcı haldedir. Dar sokakların araçlardan henüz yeterli düzeyde arındırılamamış olması da sorunlardan bir diğeridir.

30. MAHALLE: MERCAN

Yarımada'nın ortasındaki Süleymaniye, Tahtakale, Sururi Taya Hatun ve Beyazıt Mahallelerinin çevrelediği Mercan Mahallesi, İstanbul'un en kalabalık çarşılar bölgesi olan Kapalıçarşı-Tahtakale Sokakları arasında kalır. Mahmutpaşa Yokuşu, Çakmakçılar Yokuşu ve Tığcılar Caddesi Mercan'ın doğu sınırını oluşturan güzergâhlardır. Süleymaniye yönündeki İsmetiye Caddesi ile Tahtakale'ye bakan Vasıf Çınar Caddesi mahallenin kuzey hattını ve buradan Kapalıçarşı'yı ayıran Şeker Ahmet Paşa Sokağı ise güney bölümünü oluşturur. Beyazıt Meydanı'ndaki İstanbul Üniversitesi'nin doğusundan geçen Fuat Paşa Caddesi ise Mercan Mahallesi'nin batısından geçen güzergâhtır. Şeker Ahmet Paşa Sokağı'nı dik kesen Mühürdar Emin Paşa Sokağı'nın güney bölümü Beyazıt sınırına girmektedir.

Mercanın pek çok sokağındaki üslupsuz ve yüksek katlı beton binalarda çoğunlukla tekstil işleri ticareti yapılmaktadır. Çökelek ve

Semaver Sokakları da aynı şekilde yapılaşma yönünden pek biçimsiz binalara sahiptirler ve tarihi dokuya uyum konusundan çok uzaktırlar. Havancı Sokağı'nın adı ise, buradaki Havancı Han'dan gelir. Buradaki Kosova Hanı 1948'den kalmadır. Ama bunlardan biri çok ilginçtir ve sokak, adını, buradaki 1874 tarihli Mehmet Ağa Çeşmesi'nin karşısındaki ünlü handan almıştır. Büyük fikir adamı "İbnülemin Mahmut Kemal İnal"ın babası olan Mühürdar Emin Paşa'nın konağı vaktiyle bu sokaktaki beş katlı ve son derece çirkin beton hanın yerindeydi. Sultan 2. Abdülhamit'in sadrazamı Yusuf Kâmil Paşa'nın mühürdarı olan bu zat tam bir kültür ve sohbet adamıydı. Öldükten sonra oğlu Emin Mahmut bu konağı daha da geliştirmiş ve adeta bir üniversiteye dönüştürmüştü. Ama biz ne yaptık? Bu namlı konağı "öldürüp" yerine o çirkin heyulayı kondurduk!.. İstanbul'da pek çok şeye yazık oldu ve hâlâ oluyor!..

Mercan Mahallesi'ne ismini veren cami

Kapalıçarşı'nın Örücüler Kapısı yönünde ve aynı isimli sokağın kıyısında görülen Mercan Camisi bu mahalleye adını vermiş olan bir 15. yüzyıl eseridir, ama günümüzdeki formunun o yıllardaki tasarımıyla ilgisi yoktur. Vakfiyesi 1474 yılında düzenlenen ve dolayısıyla 2. Mehmet zamanında saray ağası Mercan Ağa tarafından yaptırılan bu eserin, 1702'de yine saray ağalarından Nezir Ağa eliyle onarıl-

dığı bilinir. Kitabedeki bununla ilgili bilgileri Altuncuzade Hafız Mehmet Efendi yazmıştır. Mercan Ağa Camisi'nin minaresinin bir kısmı bu tarihlerden kalmadır, fakat özellikle 1950'lerdeki onarımlardan sonra özgün kimliğini büsbütün yitirmiş durumdadır. Arka taraftan Tığcılar Sokağı'na açılan caminin kesme taş minaresi yakın tarihlerde yeniden onarılmıştır. Örücüler kapısı civarında "Örücüler Hamamı" dururdu. Fatih devrinde yapıldığı düşünülen ve genellikle sırt hamallarının kullanmasından dolayı, çevre ahalisi buna "Sırt Hamamı" derdi.

Ünlü Çukur Hanı ise burada yer alır ve bunun az ilerisinde de Yaldızlı Han görülür. Bu mekânlar genel olarak "Tahtakale" diye adlandırdığımız bölgenin en hareketli sokaklarını oluşturmaktadır. Eskiden bu mahalle içinde bulunduğu düşünülen ve "Balcıbaşı" adıyla da tanınan "Zenburcu Mescidi" yok olmuş tarihi miraslardan biridir.

Mahallenin bunlardan başka önemli pek çok tarihi eseri mevcuttur. Üniversitenin doğusundaki Fuat Paşa Caddesi'nin kıyısında ve bunu dik olarak kesen Mercan Caddesi köşesindeki cami Ali Paşa adını taşır ve 19. yüzyıldandır. Caddeye adı konulan Fuat Paşa, camiyi 1863'te yaptıran Sadrazam Ali Fuat Paşa'dır. Paşanın saray büyüklüğündeki muhteşem kârgir konağı da buraya çok yakındı ve Nargileci Sokağı ile Semaver Sokağı arasındaki geniş arazinin üzerindeydi. Agop ve Sarkis Balyan'ın inşa ettiği ve 1912 yangınında çok büyük hasar görüp harabeye dönen bu görkemli yapı sonraki yıllar içinde tamamen yok olup gitmiştir.

1871'de ölen Ali Paşa, Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde sadrazamlık yapmış önemli bir devlet adamıydı. Saray 1950'lerde yok edilmeden önce Osmanlı döneminde Mercan İdadisi ve Erkân-ı Harbiye olarak değerlendirilmiş, terk edildikten sonra ise bir süre çok bakımsız bir halde öylece bırakılmış ve ipsiz sapsızlara mekân olmuştu. Yerinde yapılan pembe renkli gudubet görünümlü katlı otopark binası ise tam bir ucubedir ve Yarımada'ya asla yakışmayan, adeta "yüz karası" bir yapıdır. Bitişiğinde ise ilginç bir biçimde İBB'ye ait ek hizmet binası durur ve bu son derece çirkin yapı adeta dev kütlesiyle bir heyula gibi Semaver Sokağı'nı tutar. Fuat Paşa aynı zamanda, 1860'ların başlarında Divanyolu'nun yeniden şekillendirilmesini ve bugünkü durumuna getirilmesini sağlayan devlet adamıydı.

Vaktiyle Ali Fuat Paşa Camisi'nin yerinde Fatih Sultan Mehmet devrinden Yakup Ağa'nın bir camisi duruyordu. Saray-ı Atik'in Sultan Mehmet'in de içtiği leziz suyu bu civardan gelirdi. Mahalledeki diğer önemli bir cami, Uzun Çarşı Caddesi'nin batı tarafındaki Bezzazi Cedid

Ali Paşa Camisi'dir. 16. yüzyıl eseri olan camiye Merdivenli Mescid de denilir. Bu caminin doğu yönünde ve Uzun Çarşı Caddesi'nin üzerinde ise özgün kimliği bozulmuş ve hanlar arasında sıkışıp kalmış Semanviran-ı Sani (İkinci Semanviran) Camisi durur. Bu eseri Fatih devrinden "saman emini" Sinan Ağa yaptırmıştır.

Vasıf Çınar Caddesi'ne yakın konumda bulunan Atik Çandarlı İbrahim Paşa Camisi, İstanbul'un en eski Türk eserlerinden biridir ve 1478 tarihlidir. Fakat şimdiki görünümü yeniden yapılmış halini sergiler. Medresesi ise Sagir Han'ın bitişiğindeydi. Vaktiyle külliye olan bu esere ait bir de sıbyan mektebi vardı. Bu "Çandarlılar"ın (Halil Hayrettin Paşa ve oğulları Ali, Halil ve İbrahim Paşalar) yaklaşık seksen yıllık veziriazamlık hâkimiyetleri olmuş ve devşirme vezirlerin husumetlerini üstlerine çekmişlerdi. O devirlerde Uzun Çarşı civarındaki bu yerleşime "Aslanlı Ev Mahallesi" de derlerdi. Çandarlı İbrahim Paşa İnebahtı Kuşatması'nda 1499'da şehit olmuştur.

Aynı caddenin mahalle sınırı yönünde bazı güzel kârgir han binaları görülmektedir. Isaac Bliss Konağı bu hanların en görkemlilerindendir. Amerikalı bir misyoner olan bu zat devlet hizmetinde görev yapmış ve buradaki muhteşem konağını 1872'de inşa ettirmiştir. Mercan'ın bir diğer ünlü eseri ise, Fatih'in denizcilerinden Has Yunus Paşa'nın basit kabri yanında ve İsmetiye Caddesi üzerinde bulunan bir Lale Devri çeşmesidir. Mirahor Hasan Ağa'nın 1720'de yaptırdığı sivri kemerli ve klasik üsluptaki bu eser iyi durumdadır. Kızlarağası Hanı yanında da 1727 tarihli Beşir Ağa Çeşmesi görülmektedir.

Üç komşu mahallenin ortak güzergâhı olan ve değil sadece Yarımada'nın, İstanbul genelinin en ünlü yollarından biri olan Uzun Çarşı Yokuşu, ne yazık ki günümüzde o büyük şöhretine çok ters düşen beton binalarla doldurulmuştur. 1950 yapımı Milas Hanı, bunun karşısındaki çirkin mi çirkin Mercan Vergi Dairesi Binası, biraz daha aşağıda çok katlı beton otoparkı, 1955 yılından beş katlı Okur Hanı gibi yapılar, estetikten yoksun görünümleriyle bu tarihi bölgeye adeta "yüz seksen" derece ters düşer niteliktedirler.

Beri yandan, Mercan Mahallesi'ndeki çarşılar, bazı ilginç ve güzel hanlar, hücre şeklinde küçük ve eski görünümlü dükkânlar, yerli-yabancı tüm meraklıları, gezginleri kendisine çekmekte ve bu kalabalık güzergâhların her biri büyük bir ilgiyle izlenmektedir günümüzde. Gerçekten de, eğri büğrü, dar, loş ve "tarih kokan" sokaklarda dolaşmanın hazzı hiçbir şeyle kıyaslanamaz buralarda. Nargileci, Semaver, Havancı, Fincancılar, Mangalcı, Çakmakçılar gibi, el sanatları ile ilgili isimler taşıyan sokak ve caddeler, her ne kadar üzerinde birtakım "bet

suratlı" binalar olsa da, Uzun Çarşı Yokuşu, ve çevresi bu tarihsel hazzın yoğun olarak duyumsandığı yerler olarak öne çıkarlar. Mercan Mahallesi'nin yüreğini oluşturan Büyük Valide Hanı ise, dolaşmakla doyulamayacak denli ilginç bir 17. yüzyıl eseridir ve iç avlunun çevresini üç kat şeklinde kemerli, revaklı galeriler kuşatır. 366 hücreli devasa hanı Osmanlı döneminde İranlı tacirler de kullanıyorlardı. Bu nedenle de o zamanlar han çevresinde pek çok Acem çayhanesi görülürdü. Hanın yerinde vaktiyle ünlü sadrazam Cerrah Mehmet Paşa'nın bir sarayı olduğu bilinmektedir.

Kösem Sultan'ın banisi olduğu Büyük Valide Han

Abidevi Valide Hanı, Sultan 1. Ahmet'in karısı Kösem Sultan tarafından yaptırılmıştır. Kubbelerinin üzerine çıkıldığında gözler önüne serilen panoramik İstanbul manzarasının, tahmin ediyorum ki bir eşi daha bulunamaz. Bu nedenle kubbelerin çevresine uzanan Roma devrinden "Vasilin Kulesi"nin (belki Cerrah Mehmet Paşa'nın sarayına ait "Cihannüma Kulesi" olarak kullanılmaktaydı) terasına çevre düzenlemesiyle birlikte bir "seyir balkonu" yapılması hiç de yabana atılabilecek bir düşünce değildir. Bu şekilde, yerli-yabancı bütün İstanbul meraklılarına dünyanın en muhteşem manzaralarından birini seyrettirme olanağı elde edilebilir. Yalnız bir noktaya temas etmekte yarar görüyorum, muhteşem ve anıtsal kütleli bu çok önemli hanın

ne yazık ki şimdiki durumu gerçekten içler acısıdır ve içinde yer yer "beton müdahaleler", sakil ve derbeder hücreler, koridorlar, bakımsız kubbeler görülür.

Sadece Yarımada'nın değil, bütün İstanbul'un en değerli ve görkemli eserlerinden biri olan bu tarihi hanın içinde dolaşmak oldukça heyecan verici olmasına karşın, mekânın derli toplu hale getirilip tanıtılamamış, gezdirilememiş olmasının elle tutulur, mantıklı bir açıklaması yoktur. Büyük olasılıkla devrin baş mimarı Kasım Ağa tarafından yapılan bu çok değerli hanın daha fazla tahribata uğramadan, hatta "yok olup gitmeden" acil olarak ele alınması gerekmektedir. Çok zengin hatıralara sahip olan bu hanın kapısında, 29 Nisan 1821'de bir isyana adı karışan ve Tepedelenli Ali Paşa'nın sarrafı olup fesinde "altın tuğra" alameti taşıma izni bulunan Bağdasar Amira Çerazyan asılmak suretiyle idam edilmişti.

31. MAHALLE: MESİH PAŞA

Oldukça küçük bir araziyi işgal eden bu Yarımada mahallesi, Beyazıt'tan Aksaray'a inen ve üzerinden hızlı tramvay hattının geçtiği Ordu Caddesi'nin ve cadde üzerindeki Laleli Camisi'nin güneyinde, deniz yönünde bulunmaktadır.

Yerleşimi çevreleyen caddeleri, sokakları ve buna komşu olan diğer mahalleleri şöyle sıralamak mümkündür; Mesih Paşa Mahallesi'ni kuzeyden sınırlayan Ordu Caddesi, aynı zamanda mahalleye bu yönde bitişik olan Kemal Paşa Mahallesi'nin de sınırıdır. Güneydeki Kâtip Kasım Mahallesi'yle aralarından Hayriye Tüccarı Caddesi geçer. Mesih Paşa'nın batısında, burayı Gazi Mustafa Paşa Caddesi'nin ayırdığı Aksaray Mahallesi, doğusunda da Laleli ve Koska Caddelerinin ayırdığı Mimar Kemalettin Mahallesi vardır.

Yarımada'da en yoğun esnaf hareketliliğinin yaşandığı bir bölge olan Mesih Paşa Mahallesi'nde günümüzde, ağırlıklı olarak giyim kuşam ticaretinin yapıldığı şık mağazalar ve iri boydaki "cam yüzlü binalar"da faaliyet gösteren tekstil işleri göze çarpar. Fakat bu muazzam iş gücünün yarattığı alışveriş ortamı ve mal indirme-yükleme işlemleri, bırakalım buradaki caddeleri, dar sokakları bile araçlarla lebaleb doldurmuş vaziyettedir. Bu "ticari dinamizm"in sonucunda sokak ve caddelerde gözle görülür bir çevre kirliliği sezilir ve derbeder bir yığılmayı yaratan insan ve araç yoğunluğu, neredeyse bu mahalledeki tüm yolları geçit vermez bir hale sokmuş vaziyettedir.

Mahalleye adını veren Mesih Paşa, Sultan 2. Beyazıt'ın sadrazamıydı. 1481-1512 yılları arasında bir hayli uzun bir saltanat dönemi yaşayan Sultan Beyazıt'ın devrinde başkent İstanbul hemen hemen tam bir

Müslüman-Türk kenti görünümüne bürünmüş ve pek çok irili ufaklı kilise, camiye ve mescide dönüştürülmüştü. Her ne kadar 1509 tarihli büyük depremde (Kıyamet-i Suğra-Küçük Kıyamet) İstanbul büyük ölçekte yıkılmış olsa da, inşa faaliyetleri hiç hız kesmemiş ve kısa süreler içinde Osmanlı başkenti yeniden toparlanma olanağına kavuşmuştu. Dönemin sadrazamı Mesih Paşa, Roma İstanbul'unun en önemli kiliselerinden biri olan "Mirelaion"u camiye dönüştürmüş ve halk bu esere, bir bodrum katı (kripta) üzerinde yükseldiği için "Bodrum Camisi" adını vermişti. Günümüzde de ayakta duran bu çok önemli kilise-caminin etrafı yüksek binalarla ve iş yerleriyle kuşatılmış durumda olduğu için, dıştan bakıldığında arzu edilen görkemini pek yansıtamaz. Hemen yanı başındaki "rotonda" tipi yuvarlak bir plan sunan "Mirelaion Sarnıcı" da genellikle giyim kuşam satan iş yerleriyle (!) doludur.

Mesihpaşa Bodrum Camisi (Mirelaion Kilisesi) ve çevresindeki çirkin yapılaşma

Laleli semtinin önemli mahallelerinden biri olan Mesih Paşa'nın güneyinden geçen ve Kâtip Kasım Mahallesi ile sınır oluşturan Hayriye Tüccarı Caddesi'nin üzerinde yoğun bir trafik akışı olmasının yanı sıra, bu yol boyunca pek çok iş yeri de caddeyi gürültülü ve kalabalık bir mekân haline sokmuştur. Sadece bu mahallede değil, Laleli semtinin özellikle güney kesimindeki diğer mahallelerde de durum buradakinden farklı değildir.

19. yüzyıl sonlarında Bodrum Camisi'nin güneyinden geçen eğri büğrü yol "Bodrum Sokağı" olarak tanınırdı. Şimdi ise aynı güzergâhtan Mesih Paşa Caddesi geçmektedir. Vaktiyle Bodrum Camisi'nin batısında, Aksaray Caddesi'ne açılan Sait Efendi Sokağı kıyısında 1669 tarihli Kızlarağası Abbas Ağa Hamamı görülürdü. Aksaray'ı kavuran 1911 yangınında heba olup gitmiştir. Abbas Ağa, Beşiktaş'taki ünlü semte de adını veren kişidir ve burada da bir camisi bulunur.

Hamamın az yukarısında, Aksaray Meydanı (!) kıyısında da Ahmet Ağa Mescidi dururdu. Buna "Yolgeçen Mescidi" de denilmekteydi. Mahallenin doğu sınırından geçen Koska Caddesi'nin üst tarafında ise "Koski" Mehmet Efendi'nin banisi olduğu "Koska Medresesi" vardı. Şimdiki Ordu Caddesi de bu medreseden dolayı Koska Caddesi olarak bilinmekteydi. Şair Haşmet Sokağı'nın yukarısında ve tramvay yolunun kıyısında ise "Kıztaşı Mescidi" bulunuyordu ve "Rifai" tarikatının önemli dergâhlarından biri mahallenin güneyine bitişik Kâtip Kasım Mahallesi sınırındaydı.

Yarımada'nın Roma devrinden beri kalabalık yerleşim bölgelerinden biri olan "güney Laleli"nin bu şekilde tarihten uzaklaştırılarak tahrip edilmiş ve adeta bir "ticarethane"ye dönüşmüş olması, uzun yıllara dayanan "köhneleşmiş tarihin ortadan kaldırılması"na dayalı bir anlayışın ve kültür miraslarını pek de önemsememeye yönelik kökleşmiş zayıf bir zihniyetin somut göstergelerini yansıtmaktadır.

32. MAHALLE: MEVLANAKAPI

Yarımada'nın batısını tüm tarihi görkemiyle kat eden Roma kara surlarının üzerindeki "Mevlanakapısı"ndan adını alan mahallenin bu yöndeki sınırını, 5. yüzyılda ve Roma İmparatoru 2. Teodosius devrinde yapımına başlanan bu tarihi kara surları oluşturur. Esasen Russou (Rus) yahut da Melandisia Kapısı diye bilinen bu sur girişine Mevlanakapı denmesi 16. yüzyıldan sonradır. Zira günümüzde sur dışında görülen ve yakın tarihlerde onarılarak İstanbul kültürüne kazandırılan ünlü Yenikapı Mevlevihanesi'ne bu kapıdan çıkılarak ulaşılırdı. Yeniçeri Mevlevisi Malkoç Mehmet Ağa'nın 1597'de yaptırdığı bu çok tanınmış dergâhın yakınında ve sur dışında Merkez Efendi Külliyesi görülür. Kapının Roma döneminde "Region" adıyla da anıldığı bilinmektedir. Bu isim aynı zamanda surların epeyce batısındaki şimdiki Küçükçekmece'nin de ismiydi. Kapıdan çıkan yol o yerleşime doğru gittiği için, olasılıkla surdaki bu kapıya da "Region" denmiştir. Mevlana kapısının kuzey burçlarının bazılarının içinde 1930'lu yıllara dek görülebilen "renkli insan kemikleri" gerçekten çok şaşırtıcı buluşlar olmuştur. Bunlar, Roma devrinde rölik (kutsal emanetler) olarak korunup saklanan azizlere ve imparatorlara ait kemiklerdi.

Topkapısı surları kavşağına açılan ve üstünden tramvay hattının geçtiği Turgut Özal Bulvarı (Millet Caddesi) Mevlanakapı Mahallesi'nin kuzey sınırıdır. Surlar üzerinde yer alan Silivri Kapısı ve buna açılan Silivrikapısı Caddesi ise Mevlanakapı Mahallesi'nin güney kısmını oluşturmaktadır. Mahallenin iç tarafında, yani batı kıyısındaki sokaklar, güneyden kuzeye doğru, Silivrikapı Yağhane Sokağı, Karagöz Tekkesi Sokağı, Keresteci Veli Sokağı, Elif Lamet Sokağı ve Şehremini semtine doğru Küçük Saray Meydanı Caddesi, Arma Sokağı ve Turgut Özal Bulvarı'na açılan Karanfilli Çavuş Sokağı hattını takip etmektedir.

Daha önce eski bir semt olarak İstanbul tarihinin çok önemli sayfalarını oluşturan Mevlanakapı bölgesindeki üç eski mahalle bugün birer "eski mevki" olarak anılıyorlar artık. Bunlar, Millet Caddesi'ne yakın olan Beyazıt Ağa (buraya adını veren 15. yüzyıl camisi Millet Caddesi'nin kuzey tarafında ve Topkapı Mahallesi içinde kalır), Şehremini ile kara surları arasındaki Melek Hatun ve Silivrikapı'ya doğru en güneyde kalan Veledi Karabaş Mahalleleridir.

Her köşesi, her sokağı tarihin kokusunun sindiği mekânlarla dolu olan mahallenin kara surları bölümü günümüzde ne yazık ki pek bakımsızdır ve bazı sur hücrelerinde, dış ve iç sur aralarındaki boşluklarda dehşet verici "çöp birikintileri" görülür. Bunlar asla kabul edilebilir şeyler değildir ve bu meseleye acilen bir çözüm bulunması gerekir. Tabii ki tarihi açıdan tüm dünyanın en değerli arazi parçalarından olan İstanbul Yarımadası'nın doğusunu, yani Sultanahamet Meydanı'nı ve yakın çevresini "aklayıp paklamakla" işler bitmiyor. "Suriçi"nin hemen her noktasındaki tüm tarihi mirasları ortaya çıkarabilmek, tanıtmak için de azami düzeyde ve heyecanla "çabalamak" şarttır!..

Mevlanakapı Mahallesi'nin konut ve sokak dokusuna gelinince, ne yazık ki sokakların asfalt zeminlerinin kıyısına dizilmiş ve pek çoğu yüksek katlı beton binaların hâkimiyetinden söz etmeden geçilemiyor doğrusu. Ancak kara surları yakınındaki bazı sokaklarda istenen düzeyde olmasa da güzel dokulara rastlanabilmektedir. Örneğin, sur kapısına aynı isimle açılan Mevlanakapı Caddesi'nin az güneyinde ve kara surlarının dibindeki Mücevher Sokağı, tek ve iki katlı, basit yapılı konutlarıyla göze çarpan bir yoldur. Bunun alt tarafındaki Tarsuslu Cami Sokağı ise, bir zamanlar burada var olan ve günümüze harabe halinde ulaşan Tarsuslu Camisi'nden adını almıştır. Burada Osmanlı mabediyle, Roma duvarlarının "romantik harabiyeti"ni bütünleştiren bir görünüm ortaya çıkmakta ve bu hayli heyecan verici bir kadraj yaratmaktadır. Tarsuslu Camisi, yakın tarihlerde yeniden yapılmış

ve yeşillendirilen temiz çevresiyle birlikte tarihi dokuya uygun bir bütünlük sağlanmıştır. Caminin fetih döneminden Ali Fakih adında bir veli tarafından yapıldığı ve sonraki yıllarda burada görev yapan "Tarsuslu" imamından dolayı ahalinin eseri bu isimle tanıdığı söylenir.

Buraya çok yakın Sezai Hasan Sokağı'nda çok eskimiş, bahçeli, tek katlı bir ahşap yapı durur. Yanındaki virane bölüm içinde de dört adet tarihi sanduka göze çarpar. Bu, Kılıçlı Baba Dergâhı'dır. Ama eserin bu görünüşü, zamana karşı artık daha fazla direnemeyeceğini apaçık gözler önüne sermektedir. Mevlanakapı Mahallesi'nin bu mevkisindeki surların hali içler acısıdır ve kesinlikle yeni bir düzenlemeyle bu tarihi mekânlarda "emniyetli ve gönül rahatlığı içinde gezinebilmek" olanağı yaratılmalıdır. Ama ne yazık ki, surların çevresinde ve özellikle iç kısımlarında güvenli bir şekilde ve "korkusuzca" dolaşmak bugün için gerçekten pek de kolay değildir!..

Mahallenin diğer önemli yapı gruplarından biri olan Bala Süleyman Külliyesi'nin kurucusu, Fatih'in topçularından Süleyman Ağa idi. İstanbul Yarımadası'nın göz alıcı eserlerinden olan bu külliye 19. yüzyılın sonlarında saraylı kadınlardan Sazkâr Kalfa tarafından dönemin mimari üslubuna uygun biçimde onartıldı. Camisi ve özellikle barok stildeki çeşmeler grubu mutlaka görülmesi gereken birimlerdir. Caminin yanındaki Hancı Değirmeni Sokağı içinde virane halinde kitabeli kapısı görülen kalıntılar külliyenin 1864 tamir kitabeli ve 1901'de bir onarım gören sıbyan mektebiydi.

20. yüzyılın ilk yıllarına dek Bala Külliyesi'nin çevresi tamamıyla bostanlıklarla kaplıydı. Günümüzde bunların son kalıntısı olan bostan, Bala Külliyesi'ne doğru kuzeyden inen Çorlulu Ali Paşa Sokağı'nın kıyısında ve bitkilerin sarıp sarmaladığı aynı isimli eski çeşmenin gerisinde hâlâ varlığını sürdürürken, 2013 yılı ortalarında bu arazi içine beton bir öğrenci yurdu binası yapılmıştır. Külliyenin az güneyinde ve surların tam iç kısmında hayli geniş bir araziye yayılan "kapalı buz pateni tesisi" ve bunun bitişiğinde de bir "futbol stadyumu" görülür.

Bu yöndeki Peyk Dede Sokağı ise (eski adı Bebek Dede Sokağı idi), vaktiyle burada var olan dergâhtan adını almıştır. Dergâh, bu sokakla, güneyden gelen Karagöz Tekkesi Sokağı'nın kesişme yerinde bulunmaktaydı. Şeyh Ahmet Dede'nin banisi olduğu bu dergâhın vakıf tarihi 1803'tür. Bu mevki şimdilerde basit görünümlü evlerle dolu bir bölgedir ve Bala Süleyman Külliyesi'nin biraz kuzeyindeki eski bostanlığın gerisinde, Muhittin Akdik Okulu'nun çok yakınındadır.

Mahallenin güneyinden kuzeye, Topkapısı istikametine doğru ilerlendiğinde daha başka pek çok eserle karşılaşılmaktadır. Her ne

Bala Süleyman Külliyesi

kadar asfalt zeminli, beton haneli sokaklar arasında kalmış olsalar da bu Osmanlı kültür mirasları mahallenin tarihi karakterini anlatmaları açısından çok önem taşırlar.

Karagöz Tekkesi Sokağı, Mevlanakapı'yı Seyit Ömer Mahallesi'nden ve buradaki eski Uzun Yusuf mevkisinden ayıran güzergâhtır. Sokak, adını, Sadullah Çavuş adlı zatın banisi olduğu ve bir dönem dergâh olarak da kullanılan Karagöz Camisi'nden almıştır. Yakınındaki Karagöz Mehmet Ağa Çeşmesi'nden dolayı halk camiyi de bu isimle tanırdı. Kara surlarına yaklaşırken görülen Tekke Maslağı Sokağı'ndaki Osmanlı çeşmesi 1897'dendir.

Erken 20. yüzyıla dek bu mahalle arazisinin büyük kısmını kaplayan bostanlıkları genellikle gayrimüslim üreticiler çalıştırırlardı. Kara surlarının iç kısmı boyunca güneyden kuzeye doğru yayılan bu bostanlık araziler Yedikule mevkisinde oldukça yoğunlaşırdı. Sadece Osmanlı dönemi değil, Roma zamanında da boş olan bu bölgelerde yerleşimin gelişme süreci 1950'lerden sonra artmıştır. Hatta öyle ki, günümüzde görece ıssız sayılabilecek sokaklarda bile arabalar için park yeri bulabilmek güçleşmiştir.

Mevlanakapı'nın eski mahallelerinden olan, ama şimdi bir "mevki" statüsüyle anılan Veledi Karabaş, bu adını aynı isimli camiden almıştır. Eser, vaktiyle "Karabaş Bostanlığı" diye anılan bölge içindeydi. Burası

günümüzde, Nişastahane ve Karabaş Akarcası Sokaklarına denk düşer. "Karabaşzade Hacı Mahmut Efendi"nin kurduğu bu mabet olasılıkla bir 16. yüzyıl eseriydi ve 2. Abdülhamit devrinde ve 20. yüzyılın başlarında yenilenmiştir.

Arakiyeci Mehmet Ağa (Cafer Ağa da denilir) Camisi ise, mahallenin ana yolu olan Mevlanakapı Caddesi'nin doğu uzantısı Mimar Kasım Caddesi'nin az güneyinde kalır. Mahallenin güzel ve önemli eserlerinden olan bu cami, Şehremini tarafından gelip doğudan Mevlanakapı Mahallesi'ne giren Yayla Caddesi kıyısında yer alır. "Arakiye" yahut da "Takye", sarığın altına kafanın terini almak için giyilen bir tür şapkaya denirdi. Bu "takye" işleriyle uğraştığı bilinen Mehmet Ağa hayır eseri olan mabedini 17. yüzyılda yaptırmıştı.

Aynı isimli sur kapısına giden Mevlanakapı Caddesi'nin alt tarafındaki Hacı Evliya Camisi mahallenin diğer karakteristik mabetlerindendir ve surların yaklaşık 150-200 metre iç kısmında, yolların kesişme noktasındadır. Eser, Sultan 4. Murat'ın döneminde Şeyhülislam Evliya Mehmet Efendi tarafından yaptırılmıştır. Bu, görece küçük açık alan, aynı zamanda Mevlanakapı Mahallesi'nin de odak noktası sayılabilir. Bu mevkide doğudaki Şehremini Mahallesi'ne doğru ilerleyen Kasım Ağa Caddesi, adını, erken 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin "sermimarı" olan Kasım Ağa'dan almıştır. Mimarlıktan çok siyasi işlerle uğraşmaktan kendini alamayan Kasım Ağa, 1640'lı yılların güçlü sadrazamı Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya yakınlığından dolayı görevinden azledilmişti. Kasım Ağa'nın sarayda öylesine sözü geçerdi ki, eğer valide sultan bir sadrazam atayacaksa mutlaka Kasım Ağa'nın fikrini alır, onun önerilerini dinlerdi.

Mahallenin bir başka Osmanlı dönemi eseri olan Mimar Acem Camisi, Şehremini'ye doğru ilerleyen "Küçük Saray Meydanı Caddesi"nin kıyısında bulunmaktadır. Eserin banisi olan zat, Yavuz Selim Camisi'ni de yapan, erken 16. yüzyılın tanınmış mimarı "Acem Ali"dir. Ahalinin "Esir Ali" diye bildiği bu cami 1523'te yapılmıştı, ama şimdiki görünümü hiç şüphesiz ki o yıllara ait değildir. Kaynaklar, Acem Ali'nin 1535 ya da 1539 yılında öldüğünü kaydederler.

Eserin karşı köşesindeki küçük çeşme ise ünlü Kösem Valide Sultan'a aittir ve 1635 tarihlidir. Cami ve çeşmenin bulunduğu Küçük Saray Meydanı Caddesi, Mevlanakapı ile Şehremini Mahallelerinin ortak sınırıdır. Cami yolun Mevlanakapı tarafında, çeşme de karşı kaldırım yönünde ve Şehremini içindedir. Kubbeli bir yapı olan efsanevi Örümcek Dede türbesi de ilginç bir şekilde bunların ortasında yer alır. Bu eserin batısında ve kara surlarına yakın bir konumda, Mevlanakapı Caddesi'nin az kuzeyinde yer alan Kâtip Murat Cami Sokağı'nın kena-

rındaki Kâtip Murat Camisi, halk arasında "Hasırcı Melek" adıyla da tanınmaktadır. Eserin banisi, 2. Beyazıt devrinde bina emini olan ve 1509'daki korkunç depremde yıkılan şehrin onarımında görev alan Kâtip Murat idi. Caminin sıkışıp kaldığı beton binalar arasındaki konumunun, eski asırlardaki Mevlanakapı semtiyle uzaktan yakından ilgisi kalmamıştır günümüzde. Eski yıllarda derme çatma küçük ahşap hanelerle ve bostanlarla kaplı ve görece bir köy manzarası arz eden bu bölgedeki cami ve mescidler genellikle o ufak yerleşimin merkezini teşkil eder ve aynı zamanda da o yöreye adını verirdi. Şimdi, o tarihi eserlerden biri olan Kâtip Murat Camisi'ni değil uzaklardan seçebilmek, yanına yaklaşana dek beton yapılar arasında kaybolmuş minaresini dahi algılayabilmekte oldukça zorlanıyor insan. Semtin tarihi geçmişindeki sessiz ve sakin ortamla hiç örtüşmeyen günümüzdeki sokak dokuları ve üslupsuz binalar yığını günümüz Mevlanakapı'sının hemen her sokağında kendini açıkça hissettirir. Kâtip Murat Camisi, son yıllarda yenilenmiş yapısıyla işte bu tür sokakların kıyısında yerini muhafaza etmektedir. Mevlanakapı yerleşiminde olup da zamanımıza ulaşamayan eserlerden biri hiç kuşkusuz ki, güçlü sadrazam Sofu Mehmet Paşa'nın 1623 tarihli camisiydi. Buna sur kapısına yakın olduğundan dolayı "Yeni Kapı Camisi" derlerdi.

Mevlanakapı'nın kuzey sınırını oluşturan Millet Caddesi'nin az aşağısındaki Çivizade Camisi ise yörenin bu yöndeki son eseri sayılır. Tramvay caddesine bakan belediye otobüsleri garajının hemen gerisindeki bu eser yeniden yapılmış olup eski izlerini yansıtmaz. Daha sonraki yıllarda "Kalburcu" diye tanınan bir zat eseri yenilemiş ve bu nedenle de cami "Kalburcu Cami" adıyla da anılır olmuş. Oysa eseri ilk olarak 16. yüzyıl şeyhülislamlarından Çivizade Mehmet Efendi yaptırmıştı. "Kara Bali" lakabıyla da anılan bu devlet görevlisinin Fındıklı-Dolmabahçe sırtlarında kendi adını taşıyan geniş mesire yerlerinin bulunduğu bilinir. Caminin doğu yönünde ise şimdi olmayan Ali Ağa Sıbyan Mektebi görülürdü.

Mevlanakapı'nın Millet Caddesi yakınındaki eski Beyazıtağa Mahallesi mevkisinde bulunan Simkeş Mescidi Sokağı kara surlarına çok yakındır. Vaktiyle ismini aldığı mescid buradaydı. "Sırmakeş" adıyla da bilinen ve vakıf tarihi 1498 olan eserin banisi Kethüda Hasan Ağa'ydı.

Millet Caddesi'ne açılan şimdiki Kemikli Burun Sokağı'na eskiden "Keman Burnu Sokağı" derlerdi ve bütün bu çevre tümüyle bostanlık arazilerle kaplıydı. Bostanların arasında ve surlara yakın konumda Hacı Matrak Tekkesi görülürdü. Aynı bölgedeki, günümüzde "Baş

Bakkal Meydanı Sokağı" diye bilinen yolun eski adı ise "Paşa Bakkal Sokağı" idi. Görüldüğü gibi, büyük ölçüde otantik dokularını yitirmiş olsalar da, mahalledeki sokak isimlerinin pek çoğu "eski" isimlerinin değişime (!) uğramış "yeni" versiyonları ile varlıklarını Mevlanakapı Mahallesi'nde hâlâ yaşatmaktadırlar. Eski Mevlanakapı'nın unutulmaz anılarından biri de, bu yöre insanlarının, ramazan aylarına özel en kaliteli güllaçları imal edip, sonra da bu ürünleri Eminönü'ndeki Yemiş İskelesi'ne getirip ahaliye satmalarıydı.

Mevlana Kapısı Surları

33. MAHALLE: MİMAR HAYRETTİN

Bu mahalle Tarihi Yarımada'nın Eminönü tarafında ve Çemberlitaş'tan Beyazıt'a doğru Yeniçeriler Caddesi adıyla ilerleyen hızlı tramvay yolunun ve ünlü Kapalıçarşı'nın güneyinde yer alır. Sınırları dümdüz hatlardan oluşan yerleşimin tramvay yolu tarafındaki komşuları Molla Fenari ve Beyazıt Mahalleleri, güney sınırından ise Kadırga Limanı Caddesi'nin sınırladığı Şehsuvarbey Mahallesi'dir. Batı'dan Mimar Kemalettin ve güneyinde kalan Saraç İshak Mahallelerine bitişik olan Mimar Kemalettin Mahallesi'nin doğusunda da Emin Sinan Mahallesi bulunmaktadır.

Tarihi Yarımada'nın, tekstil üretimine ve mağazalarına, küçük ve orta sınıf dükkânlarına, iş yerlerine açık en yoğun bölgelerinden olan mahal-

lenin özellikle batı, doğu ve güney komşu mahalleleri de hemen hemen aynı türdeki iş yerleriyle doludur. Tramvay yoluna açılan Abidin Daver Sokağı ise adeta terlik ve ayakkabıcı esnafıyla doludur ve bunların pek çoğu da işportacı tezgâhında iş görürler.

Yarımada'nın, tarihten en uzak ve en kopuk bölgeleri diye nitelendirilebilecek mahallelerinin iç içe bulunduğu bölgede, bu mahalleleri olumsuz yönlerinden kurtarabilecek bir iki tarihi miras dışında çevrede görülebilecek, dahası, en göze batacak yapılar sözünü ettiğim mağazalar ve bazıları hayli heybetli duran çeşitli çaptaki iş yerleridir.

Mahallenin güney kuzey istikametinde yaklaşık ortasından geçen Bali Paşa Caddesi'yle bunun batısında aynı paralelde ilerleyen ve adını bir zamanlar burada var olan İstanbul'un en görkemli tiyatro binalarından "Gedikpaşa Tiyatrosu"ndan alan Tiyatro Caddesi ve doğusundaki Gedik Paşa Caddesi, çevrelerine bu yollara açılan pek çok sokakla birlikte, yoğun hacimli ve kimisi yüksek katlı yüzlerce iş yeriyle tıka basa doldurulmuş haldedir. Üstelik bu durumdan kaynaklanan ve mal götürüp getirme işlemleri dolayısıyla ortaya çıkan aşırı bir trafik yükü bu sokakları tamamen tıkayacak denli büyük bir sorunu da beraberinde taşımaktadır. Tarihi dokuya hiç uymayan, derbeder, kişiliksiz bir mimari (!) yapılaşma sergileyen birtakım gudubet binaların lebalep doldurduğu sokaklara yüklenen bu aşırı trafik karmaşası ve İstanbul'u mahveden "görüntü-gürültü-tabela kirliliği üçgeni"nin hâkim olduğu çeşitli güzergâhlar Yarımada'nın güney yamaçlarında sadece Mimar Hayrettin Mahallesi'ni değil, bu bölgedeki diğer tüm mahallelerin de günümüzdeki büyük sorunlarının başında gelmektedir.

19. yüzyıl İstanbul'unun binalarından olan Gedikpaşa Tiyatrosu, caddeden duvarlarla ayrılan güzel bir bahçenin içinde yer almaktaydı. Yandaki sokağa bakan tarafında da oldukça göz alıcı bir gazino dururdu. İçinde tablolar dahi bulunan bu gazinoda, tiyatro gösterisi öncesinde alaturka saz icra edilirdi. Sultan Abdülhamit, üç kat localı ve 1864 tarihli tiyatroyu, yerine okul yapılacak diye yıktırmış, ama orada hiçbir şey yapılmamıştır. Erken 20. yüzyıl İstanbul'unun (1931) batılı anlamda, kaloriferli, 25 lüks daireli en modern binaları olan "Azak Apartmanları" da bu mahalle sınırlarındaydı. Bir dönem "Azak Yazlık Sinema Bahçesi"nin ve tiyatrosunun da de yer aldığı alanda şimdi beton Azak İş Merkezi vardır ve bu sokağın görünümü de kargaşalık, mimari doku bozukluğu ve çirkinliği yönünden, Hattat, Bostan, Sinekli Medrese, Asma Kandil, Yahya Paşa, Esirci Kemal Cami ve Kurban sokaklarından hiç farklı değildir ne yazık ki.

Beri taraftan, günümüzde bu tür sokak ve caddelerde Tarihi Yarımada'ya yaraşır, üslup karakteri yansıtan otantik bir şehir tasarımı yaratabilmek bir "ilçe belediyesi"nin gücünü aşar niteliktedir. Arzu edilen böyle bir yenileşmeye, merkezi idarenin, halkın, girişimci kuruluşların ve eğitim kurumlarının da bilinçli bir düzeyde katılımı şarttır.

Mahallenin önemli eski eserlerinden olan 1489 tarihli Çadırcı Ahmet Camisi'nin girişi Bali Paşa Yokuşu üzerindendir. O yıllarda ve 1453 öncesi Roma döneminde bu yokuşun, caminin ve Gedikpaşa Hamamı'nın güzergâh pozisyonlarını izleyip, Beyazıt'ın eski adı olan Forum Tauri'den itibaren aynı eksenleri takip ederek buralarda şimdiki yol düzenlerine benzer rampaların bulunduğunu düşlemek pek de zor değildir.

Çadırcı Camisi'nin üst tarafındaki Cilavcı Sokağı'nda üslup karakteri taşıyan bazı hoş binalar görülür. İç mekânında tarihi değerde ve ince bir zevkin ürünü olan "org"ların yer aldığı Ermeni İncil Kilisesi de Bali Paşa Yokuşu'na açılan Bahçeli Kahve Sokağı'na bakmaktadır.

Mahallenin doğu sınırını meydana getiren ve Beyazıt ile Kumkapı arasında oldukça dik bir rampa şeklinde dümdüz uzanan Gedik Paşa Caddesi ise adını, Fatih Sultan Mehmet'in ünlü veziriazamı Gedik Ahmet Paşa'nın Yeniçeriler Caddesi'ne yakın konumda yaptırdığı ve az önce sözünü ettiğim tarihi hamamdan almıştır. Eski yıllarda hamam hiyerarşisi içinde en üst sırada bulunan Gedikpaşa, Beyazıt ve Mahmutpaşa Hamamlarıyla aynı sınıfta olup İstanbulluların en çok itibar ettikleri hamamdı. Kirası da (icare) onlar gibi oldukça yüksekti. Hamam konusunda bir örnek vermek gerekirse; 16. yüzyılın çok ünlü şeyhülislamı olan Ebussuud Efendi, kirasının yükseltilmesini isteyen işletmeci için bir fetva vermiştir: "...kadimden niceye geldiyse ecr-i mislü oldur bilfi'il!.."

Mimar Hayrettin Mahallesi diye tanınan bu yerleşim bölgesinde geçmiş asırlarda Müslüman ve gayrimüslim cemaatlerin bir arada barındıklarını kanıtlayan en önemli etmenlerin başında kilise ve camilerin birbirlerine çok yakın sokakların kıyılarında yer almaları gelir. Gerçekten de, mahallenin güneyinde ve Kadırga Liman Caddesi'nin üst tarafındaki anıtsal kubbeli Rum Ortodoks Aya Kiryaki Kilisesi'nin bir üst tarafında bulunan ve yukarıda sözünü ettiğim Çadırcı Ahmet Çelebi Camisi'nin pozisyonu bu durumu gözler önüne serer. Caddenin daha kuzey yönünde ise kocaman kütlesiyle bu kez Süryani Ermeni Kilisesi yükselmektedir. Özetle, üç farklı cemaatin bu dar alanda iç içe bir yaşam sürdürdükleri kolaylıkla gözlemlenebilmektedir.

Yerleşimin güney sınırı olan Kadırga Liman Caddesi ile doğu sınırı Gedik Paşa caddesinin kesiştiği yerde Rum Ortodoks cemaatinin Aya Kiryaki kilisesi anıtsat kukbeli ve gözalıcı ön yüzüyle hayli dikkat çeker.

Mahallenin kuzey sınırından geçen ve eski İstanbul'un en büyük, en önemli ve "en düz ilerleyen" yolu olan şimdiki Divanyolu-Yeniçeriler Caddesi, Roma devrinde "Mese Yolu" olarak tanınmaktaydı. Osmanlı döneminin yapıları olan ve Çemberlitaş'tan Beyazıt istikametine doğru sıralanan üç önemli mimari eser ana caddenin güney kanadında bulunduğundan mahalle arazisi içinde kalırlar. Bunlar, doğudan batıya doğru, mahalleye adını veren Mimar Hayrettin Camisi, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi ve Beyazıt Tramvay Durağı'nın karşısına denk düşen ve Ordu Caddesi üzerinde bulunan Kaliçeci Hasan Ağa Camisi'dir. Vaktiyle bu caminin yakınında "Solakbaşı Mescidi" dururdu.

Mayıs 2013 tarihinde onarımı devam eden Merzifonlu Külliyesi, Divanyolu güzergâhının en önemli Osmanlı eserlerindendir. Bahçesinde Yahya Kemal Müzesi'nin de bulunduğu bu 17. yüzyıl külliyesinin inşasına 2. Viyana seferine çıkmadan başlayan Sadrazam Kara Mustafa Paşa, sefer başarısız olunca kellesini vermiş ve yarım kalan külliyeyi oğlu Ali Bey 1690'da mimar Hamdi Ağa'ya tamamlatmıştır.

Aynı zamanda mahalleye de adını veren Mimar Hayrettin Camisi'nin sahibi Sultan 2. Beyazıt'ın ünlü başmimarı olan zattır ve 1503'te öldükten sonra Beyazıt Camisi'nin inşasına Yakup Şah devam edip, Beyazıt semtine adını veren o büyük külliyeyi tamamlamıştır.

Aya Kiryaki Rum Kilisesi

Hayrettin, Koca Mimar Sinan'dan önceki üçüncü kuşağın en yetkin mimarlarındandı. Cadde üzerinde hiç de dikkat çekmeyen küçük fevkani (bir alt katın üzerine inşa edilen yapı) camisini yangından zarar gördükten sonra 2. Abdülhamit şimdiki formuyla yeniledi. İstanbul'da havagazı ile aydınlatılan ilk cami de budur.

Mahallenin bir başka tarihi camisi olan "Esirci Kemal"in şimdiki görünümü bir üslup karakteri taşımamasına karşın, birikmiş anılarıyla yine de önemli bir eserdir. "Tatlıkuyu Camisi" diye de bilinen bu eserin ilk yapılışı Fatih devrindendi. Bulunduğu sokağa da adını vermiştir. Süryani Ermeni kilisesinin biraz üst tarafında kalan Tatlıkuyu Hamamı Sokağı ise, Fatih döneminde burada bulunan ve günümüzde hiçbir izi bulunmayan hamamdan adını almıştır.

Divanı Ali Sokağı, Mimar Hayrettin Mahallesi'nin kuzeyini sınırlayan Yeniçeriler Caddesi'ne açılır. Buradaki bir iş hanının içinde "Divanı Ali Sarnıcı" adıyla tanınan bir Roma devri sarnıcı vardır. Günümüzde yaklaşık 5-6 adet sütunu görülebilen bu tarihi eserin vaktiyle yapılan araştırmalarda 23 metreye 16 metrelik oldukça büyük bir kapalı sarnıç olduğu anlaşılmıştır. Mahallenin hızlı tramvay yoluna açılan sokaklarından bir diğeri olan Karababa Sokağı da adını, üzerindeki basit görünümlü Karababa Türbesi'nden almıştır. Burası 19. yüzyıl ortalarında kurulmuş bir Rufai dergâhıydı. Günümüzde bir hayli çirkin han binalarının yer aldığı bu sokakta, türbeyi görünmez kılacak denli çok yoğun bir ticari hareketlilik gözlenir. Kamyonetlerin biri gidip diğeri gelmekte, koliler boşaltılıp, yüklenmekte ve yol kıyısını dolduran araçlar yüzünden burada kimi zaman yürümek dahi zor-

Mimar Hayrettin Mahallesinde ağırlıklı olarak tekstil işleriyle uğraşan dükkanlarla dolu sokaklar bulunur.

laşmaktadır. Aynı şekilde, Sinekli Medrese, Abidin Daver ve Karababa Sokaklarının da hem esnaf kargaşası, hem de çirkin binalar yönünden mahalledeki diğer benzer sokaklardan farklı yanları yoktur. Bir zamanların ünlü "Diyarbakır Kıraathanesi"nin bir tarafı bu Karababa Sokağı'na bakardı. Divanyolu'na açılan Sinekli Medrese Sokağı'nda ise, 3. Mehmet'in nedimi Mehmet Çelebi'nin Mimar Sinan'a ait olduğu söylenen Şahkulu Medresesi görülürdü.

Bu pozisyonuyla, eğer sınırlarının içinde sözü geçen önemli eski yapılar olmasa, efsanevi İstanbul Yarımadası'nın şanına ve yaşadığı görkemli tarihine fiziksel uyumu konusunda Mimar Hayrettin Mahallesi'nin, İstanbul'un tarihten uzak herhangi bir semtinden farklı olmadığı gerçeği ile karşı karşıya kalınması, işten bile değildir.

34. MAHALLE: MİMAR KEMALETTİN

Mimar Kemalettin Mahallesi, Beyazıt Meydanı'nın (!) ve hızlı tramvay hattının Kumkapı'ya doğru güneyindeki yamaçlarda yer alır. Kuzeyinden geçen Ordu Caddesi mahalleyi aynı yöndeki Balabanağa, Mimar Kemalettin ve Beyazıt Mahallelerinden ayırmaktadır. Kâtip Kasım, Nişanca, ve Saraç İshak Mahalleleri ise Mimar Kemalettin'in güneyindeki komşularıdırlar. Doğudan Mimar Hayrettin Mahallesi'ne, batıdan ise Mesih Paşa Mahallesi'ne bitişiktir.

Yarımada'nın Eminönü bölgesinde yer alan Mimar Kemalettin Mahallesi'nin sokakları, günümüzde Mimar Hayrettin Mahallesi'nde olduğu gibi çok yoğun bir "ticari arena" görünümü arz eder. Özellikle mahallenin batısını oluşturan Laleli Caddesi, güneyinden geçen Türkeli Caddesi, ve doğusunda yer alan Tiyatro Caddesi boyunca kalabalıklardan, araç trafiğinden ve iş yerlerinin yoğunluğundan bu güzergâhlar geçit vermez haldedirler. Bununla birlikte yerleşimin içinden Divanyolu hattına dik çıkan ana yollardan, Mithatpaşa, Koska, Koca Ragıp Paşa gibi caddeler ve bunlara bağlanan ara yollar da bu yönden çok yoğundur. Vaktiyle bu mahallenin Ordu Caddesi'ne bakan kuzey sınırında "Koski (kemik)" lakaplı Mehmet Efendi'nin yaptırdığı "Koska Medresesi" ile yine anayol üzerinde Yusuf Ziya Efendi'nin bir eseri olan ve 1967'de yıktırılan Kızıltaş Medresesi, Mescidi ve Muvakkithanesi görülmekteydi. Bugün aynı yerdeki "Kızıltaş Sokağı" o eserlerin anısını taşır.

Ragıp Paşa Kütüphanesi'nin az alt tarafında ve üç yolun birleşmesinde ise Gülnuş Emetullah Sultan'ın (Sultan 3. Ahmet'in anası) sıbyan mektebiyle bir çeşmesi vardı. Şimdi olmayan Papazoğlu Külliyesi ise bunun doğusunda kalmaktaydı ve "Koğacı Dede"

lakaplı Papazoğlu Mustafa Çelebi tarafından 1550'lerin başlarında yaptırılmıştı.

Marmara Denizi'ne doğru yer yer oldukça dik inen sokaklardan oluşan ve eğimli bir arazi üzerinde konuşlanan mahallenin ve çevresinin ta Roma çağlarında da oldukça gelişmiş bir yerleşim alanı olduğu çeşitli kaynaklardaki bilgilerden ve haritalardan anlaşılmaktadır. Bu saptamalardan yola çıkılarak, hayli uzun bir geçmişe dayalı olan geleneksel bir yerleşim ve sokak dokusunun burada varlığını çok eski asırlardan bu yana Beyazıt'ın güneyindeki yamaçlarda sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Mahalle bünyesinde mevcut sayısız işyeri ve iç karartıcı görünümdeki binalar arasında sıkışıp kalmış az sayıda eser bulunuyor günümüzde. Bunların içinde hiç kuşkusuz ki en önemlisi, ön yüzü Ordu Caddesi'ne bakan Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi'dir. 18. yüzyılda yaşayan kültür adamı Ragıp Paşa, aynı zamanda Sultan 3. Osman'a ve Sultan 3. Mustafa'ya sadrazamlık yapmış, 3. Ahmet'in kızıyla da evlenmiştir. Paşa, halen varlığını sürdüren ve bugünlerde (Mayıs 2013) onarımı devam eden bu çok değerli kütüphanesine gelir sağlamak için, Balat'taki "Tahta Minare" Hamamı'nı inşa ettirmişti. Aslında bu kütüphane, sadrazamın burada kendi adına yaptırdığı külliyenin bir parçasıdır. Günümüzde, kitabeli giriş kapısı anayol kotunun hayli altında kalan Ragıp Paşa Kütüphanesi'nin yan taraflarında sağlı sollu on dükkânda, mücevherattan giysiye, kuruyemişten gözlüğe dek pek çok ürün satılmaktadır. Haliyle de böyle değerli eserlerin bu amaçla kullanılmasının yanlışlığı apaçık ortaya çıkmaktadır.

Vaktiyle kıyısında külliyeye ait bir de mescidin bulunduğu Ragıp Paşa Kütüphanesi'nin güneyindeki Çoban Çavuş Cami Sokağı, adını, Çavuşbaşı Süleyman Ağa'nın 1587'de yaptırdığı camiden almıştı. Bunun bir de medresesi bulunuyordu. Bu eserin günümüzde sadece adı kalmıştır ve bu isim de, doğu batı istikametinde yer alıp Çoban Çavuş Cami Sokağı'na bağlanan "Çoban Çavuş Medresesi Sokağı"nda yaşamaktadır.

Şimdiki Ragıp Paşa İlkokulu'nun yerinde ise Papazzade Mustafa Çelebi tarafından 1540'larda bir medrese yaptırılmış, 18. yüzyılda ise Abdüsselam Dergâhı olmuştu. Yeri de Ağa Çeşmesi ve Börekçi Sokaklarının kesişmesindeydi. Şimdilerde bu bölgedeki sokakların neredeyse tamamı üslupsuz binalarla ve irili ufaklı iş yerleriyle, genellikle de giyim kuşam atölyeleri ve dükkânlarıyla doludur. Hele, Koca Ragıp Paşa ve Mesih Paşa Caddelerinin kesişme noktası yakınındaki sokaklar neredeyse baştanbaşa bu tür satış yerlerinin istilasındadır ve bunun gereği olarak da buralarda rahatça yürüyebilmek bile zorlaş-

maktadır. Halk dilinde kısaca "Laleli" diye bilinen bu muhitlerdeki şatafatlı, ışıltılı, cam yüzlü, lüks görünümlü koca koca binalardaki iş yoğunluğu Yarımada'nın efsanevi tarihi yüzüyle hiç bağdaşmadığı gibi, bu iş yerlerinin neden olduğu aşırı trafik yükü zaman zaman çevrede boğucu bir ortam yaratmakta, büyük bir gürültü kirliliği ve çok itici bir görüntü oluşturmaktadır.

Mahallenin Ordu Caddesi'ne açılıp güneyden Saraç İshak Mahallesi'ne doğru uzanan Mithatpaşa Caddesi, deniz manzaralı hafif bir rampa yoldur. Gidiş gelişi ayıran ortadaki refüj bitkilerle süslenmiştir. Ne var ki, caddenin sağında ve solunda gerçekten çirkin ve heyula ebatta binalar görülmektedir. Otelden notere, pideciden dernek binasına, tekstilciden çantacılara, çevre karmaşık bir esnaf yerleşimi dokusu sergilemektedir.

Mahallenin sahip olduğu önemli eserlerden bir diğeri, yine Ordu Caddesi'nin hemen güneyinde ve Haznedar Sokağı ile Yakup Ağa Cami Sokağı'nın kesiştiği yerdeki Yakup Ağa Camisi'dir. Yakup Ağa, Fatih devri sekbanbaşılardandı. Yetmişli yıllara dek geleneksel süpürge imalatının yapıldığı, yıkık, ama bugünlerde onarılan ve 1740'ta mimar Mustafa Çelebi'nin yaptığı cami Hasan Paşa Hanı'nın kıyısında yer alır. Hasan Paşa'nın medresesi ve güzel sebili ise 1745 yılındandır ve üniversite tarafında, ana caddenin kuzey yönünde, Balabanağa Mahallesi sınırlarında kalmaktadır.

Mimar Kemalettin Mahallesi'nin en önemli ve tanınan eseri hiç kuşkusuz ki "Simkeşhane-i Amire" adıyla bilinen ve 18. yüzyılın erken dönemlerinden kalma yapıdır. Günümüzde "Orhan Kemal İl Kütüphanesi" adıyla hizmet veren bu eser 18. yüzyıldan önce "darphane" olarak kullanılıyordu. Simkeşhane binasının olduğu yere eki devirlerde "Tavşantaşı" derlerdi. Eserin arkasındaki Kalaycı Şevki Sokağı'nda bu isimde bir duvar çeşmesi durur. Fatih, fetih sonrasında burada bulunan kimya işlerine meraklı bir papazın küçük konağının (ya da kilisenin) yerine "Akçe ve Altun Darphanesi"ni kurdurmuştu. 1723'te bu darphane sarayın içine alınmış ve simkeşçiler de bu yapıya yerleştirilmişti. Bu tarihi simkeşhanede "kılaptan" denilen sırma tel çekilirdi. Çiçek desenlerine "fitne" tabir edilen sırmalar değişik şekillerde işlenir, bunların bir türüne de "dival" denirdi. İşte, cadde yüzünde bir de sebili bulunan bu görkemli bina o eski günlerin anılarını taşımaktadır.

Mahallenin kuzey hattını oluşturan Ordu Caddesi kaldırımları üzerindeki iri mermer bloklar 4. yüzyılda yapılan Teodosius Zafer Takı'nın günümüze kalan parçalarıdır. Ama ne çare ki, bu olağanüstü değerdeki eserin kırık mermer bloklarının aralarında yer yer çöp

Simkeşhane (Orhan Kemal İl Kütüphanesi)

birikintilerine rastlanılmakta, çevresinde ise göze batan bir derbederlik görülmektedir. Yarımada'nın çektiği en büyük "çilelerden" olan "ayrıntılardaki özensizlik" burada da kendini olanca açıklığı ile sergilemektedir. Örneğin, Ayasofya önünden geçen hızlı tramvay hattının ortasındaki refüjlerin çarpıklığından kaldırımlarında yemek yenilen bazı sokaklarda görülen ve "pis koku gelmesin" diye üstleri kartonla örtülen rögar kapaklarına, Eminönü Meydanı döşeme taşlarının bir türlü yerlerine oturtulamamasından Alemdar Caddesi başındaki tarihi su terazisinin arkasındaki bakımsız parka, köprübaşının sakil refüjlerinden çok kaba görünümlü ve yarım bırakılmış izlenimi uyandıran beton yüzeylere, çiçek adacıklarını çevreleyen taşlardaki bozulmalardan yer yer "kelleşen" çimenlik alanlara, aşırı yüksek ve biçimleri bozulmuş kaldırımlardan Divanyolu gibi dünyanın en önemli tarihi güzergâhlarından olan bir hat üzerinde noterinden ayakkabıcısına, banka şubesinden hamburgerciye, telefonculardan AVM'ye, berberden işportacıya, Hayrettin Camisi'nin altındaki "döviz bürosu"ndan Çemberlitaş'ın karşısındaki "beton heyula" dershane binasına, inanılmaz bir tabela kirliliğinden Piyer Loti evinin yer aldığı 15 numaradaki hanın işlevsiz pozisyonuna, Roma döneminin mirası olan Milion Taşı'nın çukurda kalmış zeminindeki çöplerden Sarayburnu'ndaki Got Sütunu'nun çevresinde kelleşen çimenler üzerindeki atıklara dek, hassas gözlere batan pek çok ayrıntı...

Hazır Divanyolu Caddesi'ndeyken güzergâhın güneyinde bulunan sokakların genel pozisyonu hakkında bir iki söz söyleme gereği de doğuyor kuşkusuz. Beyazıt Tramvay Durağı'nın güneyindeki Hattat Sokağı, Asma Kandil Sokağı, Sinekli Medrese Sokağı gibi, karanlık

yüzlü ve pek şekilsiz binaların, çirkin han yapılarının bulunduğu mekânlarda, küçük oteller, çantacı ve ayakkabıcı esnafı, kahveler, bölgenin tarihi karakterini zedeleyen görüntüler oluşturmakta, 1509'dan kalan Dibekli Emin Bey Camisi dahi bu binalar arasında kolay algılanamamaktadır. Mimar Kemalettin Mahallesi'nin önemli eserlerinden olan bu cami, hızlı tramvay yolu üzerinde yer alan Orhan Kemal Kütüphanesi'nin doğusunda, Mithat Paşa Caddesi ile Tiyatro Caddesi arasında bulunan Dibekli Cami Sokağı'ndadır. Emin bin Abdullah, Beyazıt Camisi'nin bina emini idi ve 1513'te ölmüştü. 1950'lere dek perişan halde kalan tarihi miras, bu yıllarda yenilenmiştir.

Beyazıt'ın güney yamaçlarındaki bu bölgelerin hızlı değişimi daha çok 19. yüzyıl sonlarıyla erken 20. yüzyılda gerçekleşmiştir. Özellikle mahallenin kuzey sınırından geçen Ordu Caddesi boyunca güzel ahşap konaklar, kârgir binalar görülürdü ve bu yapıların ön yüzleri de çoğu kez lodosa kapalı olması istendiğinden kuzeye bakardı.

Güneyden Nişanca Mahallesi ile sınır teşkil eden "Havuzlu Hamam Sokağı", Nurbanu Sultan'ın 16. yüzyıl sonlarına doğru burada yaptırdığı hamamdan adını almıştır. Daha kuzeye doğru Ali Rıza Efendi'nin mektebi ile günümüzdeki Ağa Çeşmesi Sokağı'nda "İstanbul Ağası"nın bir çeşmesi ve az doğuda Eyerci Başı Çeşmesi görülürdü. Mahallede yok olan eserlerden bir diğeri ise şimdiki Mithatpaşa Caddesi ile Abıhayat Sokağı kesişmesinde bulunan Ruznameci Ali Efendi Medresesi idi. Pek çok eserin başına geldiği şekilde, bunun da varlığı erken 20. yüzyılda unutulmuş, sonra da yeri arsaya dönmüştür.

Günümüzün Yarımadası'na genel olarak bakıldığında, Laleli semtinin yer aldığı güney kesimi ile Ayvansaray-Balat-Fener semtlerinin bulunduğu kuzey hattının aynı tarihi zenginliklere ve karakterlere sahip olmadıkları, "Ay'ın karanlık ve aydınlık yüzleri" kadar net bir ayrışıma benzer şekilde birbirlerinden farklı tarihi belgeler sergilediklerini açıkça belli olmaktadır. Yarımada'nın kuzey kıyıları ve yamaçları eski mahalle dokusunu ve sahip oldukları tarihi eserleri hatırı sayılır biçimde korurken, özellikle orta güneyi ile doğu güneyi, yani Laleli semtinin denize doğru inen alt yamaçlarındaki birbirlerine bitişik Mimar Kemalettin, Mesih Paşa ve Nişanca Mahallelerine serilmiş sokaklar, tarih cennetinden çok "Las Vegasvari" modern tekstil çarşısı görünümü yansıtırlar. Mimar Kemalettin ve yanındaki komşu mahalle sokakları işte bu tür gözleri rahatsız edici binalarla doludur.

Güneyden tırmanıp Ordu Caddesi'ne bağlanan yollarda ve bunlara açılan sokaklarda tekstil iş yerlerinin "harala-gürelesi"nin yanında, "saç-baş yolduran korkunç bir trafik keşmekeşinin de egemenlik kurması, "eskiden" tarihi yüzünü olabildiğince sergileyen bu semtlerde

"şimdi" ise bambaşka ve Tarihi Yarımada kavramına tamamen ters bir fizikî dokunun yansıtılmasına neden olmaktadır.

Erken 20. yüzyılda bu çevreyi şenlendiren ünlü "Azak Apartmanları" yerine yapılan aynı isimli, fakat çok çirkin han binası ve benzer yapılar, karanlık ve kirli yüzleriyle çevredeki sokaklarda egemenlik kurmuş haldedirler. Yarımada'nın şöhretine hiç yakışmayan ve estetik değerlerden son derece uzak yüksek katlı beton han binaları, esnaf hareketliliği, türlü türlü iş yerleri, çanta toptancıları, ayakkabıcı ve suni dericiler, yollara üst üste yığılmış koliler, gürültü ve tabela kirlilikleri, top kumaşçıların kamyonetlerinin yarattığı sıkışıklıklar, kaldırımlara yığılan öteberiler, özensiz çöp bidonları, bu sokakların dışında Asmalı Kandil, Gedikpaşa Hamamı, Doğramacı Sokaklarında ve başka yollarda da tüm haşmetleriyle (!) kendilerini sergilemektedirler.

Mütevazı, kendi halinde, orta sınıf ahalinin yaşadığı geleneksel Laleli semti bu özelliklerini 1960'ların ortalarına dek nispeten korumuş görünürken, 1970'lerden itibaren hiç olmaması gereken şekilde bir "ticarethaneler ve iş merkezleri muhiti"ne dönüşmüştür.

Bir zamanlar bu mahalle sınırlarındaki Musalla Mescidi zamanımıza ulaşamamış pek çok Yarımada eserinden biriydi. 1590'da dönemin ünlü sadrazamlarından Ferhat Paşa tarafından yaptırılmıştı. Koska yönündeki Nerdibanlı Mescidi de yok olmuş eserlerimizdendir. Koca Ragıp Paşa Caddesi'nin az doğusunda ve Börekçi Ali Sokağı civarındaki bu eseri ise, mahalleye adı konulan Mimar Kemalettin inşa ettirmişti. Yine, bir kısmı komşu mahalle Mimar Hayrettin'de bulunan Yahya Paşa Sokağı'nda vaktiyle Sekbanbaşı adını taşıyan küçük bir mescid görülürdü. Batıdan Laleli Caddesi'ne açılan Azimkâr Sokağı'nda da eski yıllar da "Tavşan Taşı" denilen bu muhitte banisinin Mustafa Efendi adında bir zat olduğu Alaca Mescid görülmekteydi.

Vaktiyle, ahşap hanelerin ve konakların sıralandığı Kemalettin Mahallesi'nin pek çok sokağı günümüzde ne yazık ki, sadece tarihten değil, estetik güzellikten de nasibini alamamış görüntüler sergilemektedirler.

35. MAHALLE: MOLLA FENARİ

Çemberlitaş ve Cağaloğlu bölgesinin merkezini oluşturan bölgedeki mahallenin konumuna geçmeden önce Molla Fenari'nin kimliğine kısaca bir göz atmakta fayda var. Zira bu mevkinin tarihi geçmişinde iki "Molla Fenari"den söz edilmektedir. Varlığını hâlâ koruyan ve bir 15. yüzyıl eseri olan Molla Fenari Camisi, günümüzde bu mahallenin doğu yönden bitişiğinde bulunan Alemdar Mahallesi'ndeki

Ticarethane ve Çatalçeşme Sokaklarının kesiştiği köşede (Bu nedenle camiye Çatalçeşme Camisi yahut da oğlu Alaüddin Ali Fenarizade'nin bu eseri babası Yusuf Bali Fenari'nin hatırasına yaptırdığı için "Yusuf Bali Camisi" de denir) yer almaktadır. Güzel ve sevimli bir taş minareye sahip hayli küçük ölçekteki çok değerli eserin bu ismi taşımasının yanında mahallesinin burada olmayışı şaşırtıcı gibi görünse de, Çemberlitaş civarında eski tarihlerde bir diğer Molla Fenari Camisi'nin varlığı düşünüldüğünde mahallenin adının bu eserden oluştuğu gerçeğine ulaşılmaktadır.

Şöyle ki, Çemberlitaş'tan (Konstantin Sütunu) dolayı vaktiyle "Dikilitaş Mescidi Mahallesi" diye bilinen günümüzdeki şirin yerleşime bu isim, üstte sözünü ettiğim Yusuf Bali Efendi'nin diğer çocuğu olan "Fenari Ahmet Paşa"dan dolayı verilmiş ve bu şahsın orada yaptırdığı mescid o günlerde yörenin "Mahalle-i Mescid-i Ahmet Paşa el-Fenari" şeklinde anılmasına neden olmuştu. Eserin yeri, yaklaşık olarak Atik Ali Paşa Camisi ve Çemberlitaş'ın doğu tarafında, Nurbanu Sultan'ın hamamının karşı yönünde, 1847'de yıktırılan tarihi "Esir Pazarı" civarında idi. Eski mescidin 1495 tarihli bir vakfiyesi olduğu ve bu tarihten önce yapıldığı öne sürülür. Ahmet Paşa, Fatih Sultan Mehmet devrinde yaşamış önemli bir devlet adamıydı.

Sadece Yarımada'nın değil, belki de tüm İstanbul'un en değerli eserlerine sahip olan bu mahallede hiç kuşkusuz ki en önde gelen kültür mirasları arasında ilk sırada yer alan Roma İmparatoru Büyük Konstantin'in diktirdiği ve Senato Meydanı'nın ortasını süsleyen yaklaşık 2 metre 90 santim çapındaki 1700 yıllık Çemberlitaş Sütunu'dur. Eserin yuvarlak eflatun renkli taşları Mısır'dan getirtilmişti. İlk yapıldığında anıt sütunun boyu 30 metreye yaklaşıyordu. Etrafındaki çemberler ilk olarak 416'daki bir hasardan sonra sarılmıştır. Yavuz Selim devrinde ve 1515'te "bilezik" denilen bu çemberler yenilenmiş, 1701'de de Sultan 3. Mustafa tarafından bir onarım daha yapılmıştır. İlk dikildiğinde üzerine oturtulan heykelin gövdesi Apollon, madeni bir taçla süslenen başı ise Konstantinos'un ta kendisiydi. Kaidesinin altında hücre odaları bulunan sütun, kutsal emanetleri saklaması açısından da Hıristiyan inancının sembolü olarak tanınmıştı. Burada, Hz. Nuh'un gemisini yaptığı balta, Hz. İsa'nın yoksulları beslediği yiyecek sepetleri, Meryem'in merhem çömleği gibi rölikler korunurdu.

İstanbul'un tarihteki üçüncü batı sınırı olan ve şimdiki kara surlarından önce yapılan Konstantinus Surları, Çemberlitaş Sütunu merkez noktası olarak alınıp, buradan itibaren yaklaşık 2.5 kilometrelik (15 stadia) bir yay çizilerek oluşturulmuştur.

Nuruosmaniye Camisi

İstanbul'un "Nea Roma" adıyla 330 yılında kuruluşunu temsil eden Konstantin Sütunu (Çemberlitaş) burada, en eski Osmanlı eserlerinden olan Atik Ali Paşa Camisi'nin yanı başında adeta acınası bir pozisyon ergiler. 4. yüzyıldan itibaren Çemberlitaş Sütunu'nun çevresindeki uvarlak alan Romalıların senato meydanıydı. Önceki Septimus everus şehrinin batı sınırı bu senato meydanının yakınından geçerdi.

Mahalle sınırlarındaki 1462-63 yılında yapılan Mahmut Paşa Camisi, Yarımada'da üzerinde 1462 tarihli kitabesi duran en eski dini yapıdır. Bunun, yok olan ve çok tanınmış medresesindeki kitaplar, daha sonra Çarşamba'daki Murat Molla Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Divanyolu üzerindeki 1496 tarihli Atik Ali Paşa Camisi, 16. yüzyıl sonlarından kalan ve Mimar Sinan eseri olan Nurbanu Sultan (Çemberlitaş) Hamamı, 1755 tarihli Nuruosmaniye Külliyesi mahallenin anıtsal eserleridirler. Türk-Barok mimari üslubunun en güzel ve ilk örneklerinden olan, aynı zamanda ilk Kuran kursunun 1949'da medreselerinde açıldığı Nuruosmaniye Camisi'nin yerinde daha önceki yıllarda ünlü şeyhülislam Hoca Saadettin Efendi'nin hanımı Fatma Hatun'un yaptırdığı bir mescid bulunuyordu. Nuruosmaniye Camisi, yer aldığı semte de adını vermiş durumdadır günümüzde.

Yakın tarihlere dek eserin sol tarafında Roma devrinden kalma bir de sarnıç görülmesine karşın, 1987'de düşüncesizce yok edilmiştir.

27x9 metrelik bir alanı olan bu tarihi mekân 20. yüzyıl başlarında "ipek iplik üretim yeri" olarak değerlendiriliyordu. Şimdi ise yerinde çeşitli yapılar vardır. Buna karşın caminin yan tarafının altında birtakım sarnıç bölümleri hâlâ varlıklarını korurlar.

Ayrıca, bir zamanlar Mahmut Paşa Camisi'nin biraz doğusunda duran ve adı günümüzdeki Servili Mescid Sokağı'nda yaşayan küçük mescidi de Sadrazam Mahmut Paşa "Şeyh Servili Baba" adına yaptırmıştı. Yakın zamanlarda onarımdan geçen Mahmut Paşa'nın Camisi'nin bakımsız haziresindeki türbesi ise, İstanbul'daki "dış yüzü çinilerle kaplı" tek türbe olması nedeniyle de çok önemli ve ilginçtir. Bir zamanlar Mahmut Paşa Camisi'nin avlusunda bulunan kahvede, dama, satranç gibi oyunlar oynanır, türlü çeşitli edebiyat sohbetleri yapılırdı. Caminin ön tarafındaki Bezciler ve Mengene Sokakları arasında duran tek yüzlü meydan çeşmesini 1605'te vezir Güzelce Mehmet Paşa yaptırmış ve kitabesini ise Şair Bülbüli yazmıştır.

Türk İstanbulu'nun en eski mahallelerinden olan bu çarşı yöresinde, 20. yüzyıl başlarında Balkanlardan gelen bazı göçmen grupları ikamet etmişler, Mahmut Paşa Camisi'nin avlu çevresinde ve yakınındaki kahvelerde toplanıp çaresizlik içinde zaman geçirmeye çalışmışlardı.

Çemberlitaş'ın önünden Mahmutpaşa istikametine inen Vezirhanı Caddesi üzerindeki "Vezir Hanı"nı ise 17. yüzyılın geç dönemlerinin ünlü sadrazamı Köprülü Mehmet Paşa yaptırmıştır. Bir zamanlar İstanbul'un en ünlü mekânlarından olan "İkbal Kıraathanesi", Nuruosmaniye Camisi avlu kapısının tam karşısında ve aynı isimli cadde ile Vezir Hanı Caddesi'nin buluştuğu yerde idi.

Çemberlitaş Sütunu, yakın yıllarda uzun süren bir onarımdan sonra yenilenmiş haliyle, onu hayranlıkla izleyenlere "unutulmuşluk" duygusu veren bir duruş sergilemektedir. Ayrıca, tam önünde hızlı tramvay durağının bulunması, açıkça seyredilmesini engelleyen bir faktördür. Tramvayların demir tekerlekli ağır kütlelerinin yarattığı sarsıntının da anıta zarar verebileceği akıllardan uzak tutulmamalı, altında hücre şeklinde bir "kripta"nın ve Osmanlıların açtığı bir kuyunun bulunduğu sütunun bu boşluktan dolayı da zarar görebileceği unutulmamalıdır. Yirmi TL'lik banknotların arkasında resmi olan ünlü mimarımız Kemalettin Bey, planladığı "6. Vakıf Hanı"nı Çemberlitaş'ta yapmak istemiş, ama bu isteği gerçekleşememiştir.

Çemberlitaş'ın az gerisinde, Sultan Abdülmecit devrinde ve 1847 yılında yıktırılan Esir Hanı ve pazarının yer aldığı Nuruosmaniye ve Atik Ali Paşa Camilerinin arasındaki günümüzde "otopark" (!) olarak değerlendirilen alan, eski İstanbul'un en renkli, mistik, cezbedici ve kimilerine göre burada yapılan işten dolayı "en ürkütücü" bir çarşı

bölgesiydi. Aslında bu esir hanı buradaki Süleyman Paşa'nın konağının yerine yapılmıştı. Asırlar boyunca kadınlı erkekli esirler buradaki üç yüz odalı ve iki katlı kocaman handa alınıp satılmıştır. Yakınında da bu külliyeye ait bir de "Esir Hanı Mescidi" vardı, ama eser günümüze gelememiştir. Eski yıllarda bu esir pazarının olduğu yere "Gözyaşı Vadisi" derlerdi. Bu çok değerli mekânın vakit yitirmeksizin sergilediği bu olumsuz ve çirkin otopark pozisyonundan kurtarılması, yanındaki Vezirhanı Caddesi'nin de araç trafiğinden arındırılması gerekmektedir.

Vaktiyle "oryantal" bir görünüme sahip "Tavuk Pazarı" ise (Suk-ı Makiyan) bu mevkideki ilginç konumuyla her zaman kalabalık grupların gezinip durduğu bir mekândı. Burada bir zamanlar "Tavukpaşa Âşıklar Cemiyeti" de bulunurdu. Günümüzde ne yazık ki araçlarla lebaleb dolu olan meydandan (!) Kapalıçarşı'nın Kürkçüler Kapısı yönüne açılan Tavuk Pazarı Sokağı o günlerin anılarını günümüze taşır. İrili ufaklı çeşitli taş hanların da meydan çevresinde, sokak aralarında ve çarşı bölgesinde bulunduğu bu mahalle, şimdi olduğu gibi eski asırlarda da adeta İstanbul ticari hayatının yüreğini oluşturmaktaydı.

2009'da yerleşim alanı yeniden şekillendirilen mahallenin güney sınırının tamamını, üzerinden hızlı tramvay hattının geçtiği Yeniçeriler Caddesi oluşturmakta ve tarihi güzergâhın kuzey kanadındaki pek çok Osmanlı eseri yine bu mahalle içinde yer almaktadır. Bunların belli başlıları, 19. yüzyılın bir "Balyan" eseri olan ve içinde 2. Mahmut'un, Abdülaziz'in ve 2. Abdülhamit'in yattığı türbe ve hazire bölümü, geç 19. yüzyıldan kalıp şimdi Basın Müzesi olarak değerlendirilen ve bir zamanlar batı yanında ünlü Çemberlitaş Fırını'nın yer aldığı Saffet Paşa Konağı, tramvay yoluna açılan "Bileyiciler Sokağı"nın iki ucunu tutan 16. yüzyıl eseri Sinan Paşa Külliyesi ile (son zamanlarda kapsamlı bir onarımdan geçirilen bu külliyenin olduğu yere o zamanlar "Tevekkül Çeşmesi" derlerdi), 18. yüzyıl başlarında yapılmış Çorlulu Ali Paşa Külliyesi'dir. Bu külliyenin avlusu şimdilerde nargile, çay kahve ve hediyelik eşya satış mekânlarıyla özellikle turistlerin de hayli ilgisini çeker. Sinan Paşa Medresesi'ni 1926'dan sonra otuz yıldan fazla ayakkabıcı esnafı kullanmıştır. Fakat beri yandan, otantik ve çok sevimli tasarımıyla bu değerli medrese avlusuna gösterilen itina çok eksiktir. Orijinal taşlar delinerek aralarından elektrik kabloları geçirilmiş, duvarlara gelişigüzel birtakım araç gereçler takılmış, girişteki mezar taşları ve hazire toprağı çok bakımsız bırakılmış, iç mekânlarda yer ter kıvrımlı plastik saçaklar kullanılmıştır. Bu nedenlerle bir "düş diyarı" güzelliğindeki tarihi mekânın tez elden gözden geçirilmesi gerekir.

Divanyolu'nun (tarihi güzergâhın 18. yüzyıldan itibaren bu isimle anılmaya başlandığı düşünülmektedir) şanlı eserlerinin başında gelen 19. yüzyıl yapısı "Türbe"nin yanındaki Türbedar Sokağı'nda "Tezveren Dede Türbesi" görülür. Yarımada'da başka "Tezveren"ler de vardır ve bunların bir diğeri Kumkapı-Nişanca yolu üzerinde durur.

Çorlulu Ali Paşa ve Sinan Paşa Külliyelerinin gerisinde ise bulunduğu sokağa adını veren Hüseyin Ağa Camisi görülmektedir. 2. Beyazıt'ın saray ağalarından olan Hüseyin'in camisine ait şadırvan ise, eserin önündeki üç yolun buluştuğu nokta yer almaktadır. Eski devirlerde "Tarik-i Sultani" diye tanımlanan Divanyolu Caddesi'nden bakıldığında, Bileyiciler Sokağı kıyısındaki bazı binaların gelişigüzel yapıldığını, pek çoğunun yüksekliklerinin birbirleriyle uyumlu olmadıklarını, bazı çatı katları üzerinde de çirkin bir görünüm yansıtan su bidonlarını, kabaca konulmuş televizyon antenlerini, neye yaradıkları anlaşılamayan paslı demir çıkıntılarını gözlemleyebilmek olasıdır. Bu denli önemli bir yüksek kültür alanında mevcut olan tüm eski-yeni binaların dış görünümlerinde tarihi dokuya uygun olarak çok hassas davranılması ve ayrıntılardaki estetik biçimlendirmelere, pozitif mekân kurgulamasına özenle uyulması gerekmektedir.

Banka şubeleri, kebapçılar, kunduracılar gibi iş yerlerinin doldurduğu, bina yüzlerinde ve renklendirilmelerde, pencere ve tabela tasarımlarındaki uyumsuzluğunun gözlere battığı Yarımada'nın en ünlü yolunda ayrıca, gerideki satırlarda da değindiğim gibi Konstantin Sütunu'nun tam dibinde tramvay durağının bulunmasının yarattığı çirkinlik de dâhil, bunların tümü, İstanbul Yarımadası gibi dünyaca tanınan bir tarihi şehir için kabul edilir uygulamalar olamaz. Çemberlitaş Anıtı'nın gerisindeki açık alanın vaziyeti de hiç hoş değildir ve adeta bir "kargaşa" görüntüsü sunar. Buradaki motosiklet parkının, geniş araç otoparkının tez elden kaldırılması gerekmektedir. Belediye, buradan "para kazanmaktan" vazgeçip, "para harcamaya" yönelmelidir.

Ayrıca, Atik Ali Paşa Camisi'nin kuzeyindeki çirkin görünümlü yüksek yapıların üst seviyeleri "tıraşlanmalı" ve dış görünümlerinde bir mimari bütünlük sağlanmalıdır. Zeminde ve kaldırımlardaki bozukluklar giderilmeli ve oluşturulacak açık alan insanların oturup dinlenebileceği (turistlerin ellerindeki yiyecekleriyle park halindeki arabaların kıyılarında kendilerine yer aradıklarına defalarca tanık olduğumu belirteyim), olabildiğince yeşil bir alan yaratılmalıdır. Vezir Hanı'nı ve Nurbanu Sultan Hamamı'nı gölgeleyen bazı yüksek binalardaki kat sayısı azaltılmalı, korkunç boyutlara ulaşan ve bu tarihi merkeze hiç yakışmayıp, her biri diğerinden çirkin olan "tabela kirliliği"ne acilen son verilmelidir.

Mahallenin doğu hattı olan Babıali Caddesi üzerindeki 19. yüzyıl eseri Sadrazam Mahmut Nedim Paşa Türbesi de bölgenin güzel eserlerinden biridir. Bu türbenin çevresi yakın tarihlere dek ülkemizin basın merkezi olarak çok sayıda gazete, dergi ve matbaaya ev sahipliği yapmıştır. Yörenin diğer bir 19. yüzyıl eseri olan ve şimdilerde Cağaloğlu Lisesi olarak kullanılan binayı Bezmialem Valide Sultan yaptırmıştı ve o zamanlar devletin ilk sivil lisesi, yani idadisiydi. 1850'de açılan "Darülmaarif Mektebi" bu binada faaliyet göstermişti.

Molla Fenari Mahallesi'yle, buraya batıdan komşu olan Beyazıt Mahallesi'ni, uzun yıllar "Çarşıkapı semti" diye bilinen ve zengin anıların donattığı "Çarşıkapı Caddesi" ayırmaktadır. Kapalıçarşı'nın güney bölümü de Kalpakçılar Caddesi ve Kürkçüler Çarşısı Sokağı ile bu sahada yer alırlar. Ayrıca bu hizada ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi karşısında, tarihi yapılardan olan İplikçi Hanı yer alır. Günümüzde burada ayakkabıcı esnafı iş görmektedir. Mahallenin iç kısmındaki Şeref Efendi (Ağa) Sokağı'nda da vaktiyle Şeref Ağa'nın bir mescidi bulunuyordu.

Çemberlitaş Sütunu'ndan yanı başındaki Atik Ali Paşa Camisi'ne doğru Roma devrinde ekmek satan fırın ve dükkânlar görülürdü ve semt "Artopolia" diye bilinirdi. Aynı zamanda buradaki senato alanı yakınında "Pretorium Leophorus" diye nitelenen bir mahkeme yapısı görülmekteydi.

Dördüncü yüzyıldan, Osmanlı'nın son dönemlerini yansıtan erken 20. yüzyıla dek pek çok kültür mirası ve tarihi hatıralara ev sahipliği yapan mahallenin yüksek kültür değeri tartışılamaz boyutlardadır. Bu nedenle, çok iyi korunup o ölçüde de "anlaşılması" gerekir. İstanbul Yarımadası'nın yaşadığı uzun tarihi boyunca "dümdüz giden tek yol" olarak kayda geçen ve aynı zamanda da bir "imparatorluk güzergâhı" olan Divanyolu Caddesi, Sultanahmet'e vardığı Alemdar Caddesi köşesinden batısındaki Aksaray Durağı'na dek günümüzde tam on mahalleyle sınır oluşturur. Molla Fenari'nin kuzeyinde, Kemal Paşa, Balabanağa, Beyazıt, Molla Fenari, Alemdar Mahalleleri, güneyinde ise Binbirdirek, Emin Sinan, Mimar Hayrettin, Mimar Kemalettin ve Mesih Paşa mahalleleri bulunmaktadır. Bu yol üzerinde en uzun sınırı olan mahalle Mimar Kemalettin'dir ve Beyazıt ile Laleli Camisi arasında uzanır. Sonraki Binbirdirek'tir ve ardından Molla Fenari Mahallesi gelir.

Roma ve Osmanlı devri eserlerinin yan yana durduğu bu unutulmaz tarihi mekânda şimdi de pek çok tarihi mirası görebilmek olasıdır. Bunlar günümüzde, yukarıda sözünü ettiğim on mahalle arasında paylaşılmış durumdadır.

36. MAHALLE: MOLLA GÜRANİ

Molla Gürani, Fatih Sultan Mehmet'in çok tanınmış hocalarındandı. Okumayı da ondan öğrendiği söylenir. Molla Gürani, sonradan padişah olan Mehmet'e, "Haramdan, haram yemekten perhiz et" diye öğüt verebilecek kadar ona yakın büyük bir âlimdi. Fetihte de bulunmuş olan bu hocaya, İstanbul alındıktan sonra sultan tarafından çeşitli bölgeler ihsan edilmiştir. Pek tanınmış hocanın kendi adını taşıyan bu mahalle, ne yazık ki günümüze ulaşamayan camisinin yer aldığı Vatan ve Millet Caddeleri arasındaki bölgedeydi. Molla Gürani Camisi ise cadde kıyısından ve Haseki Sultan Mahallesi içinden buraya uzanan Özbek Süleyman Efendi Sokağı'nın ucunda yer almaktaydı. Yani, şimdi Molla Gürani Haziresinin Millet Caddesi'ne bakan ön yüzü Molla Gürani Mahallesi içinde, sol yanı ise Haseki Mahallesi'nin bu sokağa bakan tarafında kalır. Caminin günümüzde sadece haziresi mevcuttur ve Molla Gürani'nin mezarı, içinde sanatkârane yapılmış bazı şahidelerin de yer aldığı bu hazirede görülebilmektedir. Bunun karşı köşesinde duran eser ise 1520'den Pir Karamani Mehmet Paşa Camisi'dir ve bunun da arka tarafında bir haziresi vardır. Bu şahsın amcası, 2. Beyazıt, Yavuz Selim ve Kanuni devirlerinin tanınmış din büyüklerinden olan Halveti Karamani Dergâhı'nın ilk şeyhlerinden Cemalettin İshak Karamani'dir. 18. yüzyıldan sonra buradaki dergâh "Koruk" adını almıştı. Bu dönemde dergâh şeyhlerinden Fahri Efendi buradaki Koruk Mahallesi'nde ikamet ettiği için, dergâh da bu isimle anılmıştır. Pir Mehmet'in Zeyrek Sarnıcı üzerinde de bir dergâhı vardı. Bir diğer dergâhı ise, Haliç'in karşı kıyısındaki Sütlüce'de, kendi adıyla anılan semtteydi.

Yarımada'nın en çok tarihi eser kaybına uğrayan bölgelerin başlarında bulunan mahallenin isim babası Molla Gürani'nin haziresinin iç tarafındaki Fındıkzade Sokağı, adını, bir zamanlar burada bulunan Fındıkzade Dergâhı'ndan almıştır. Bunun gerisinde ise Nurlu Dede Camisi görülürdü ve yeri yaklaşık, Oğuzhan ve Millet Caddelerinin kesişmesine denk geliyordu.

Molla Gürani Mahallesi'nin mekân konturları bir "V" harfine benzer. Doğu yönünün Aksaray'daki Murat Paşa Camisi'nin yer aldığı noktadan başladığı mahallenin kapladığı alan, buradan batıya ve kara surlarına doğru açılarak ilerleyip Vatan ve Millet Caddelerinin arasındaki hafif eğimli araziyi kapsayarak sonlanır. Batı hattı ise Topkapı Mahallesi'ne komşudur. Burada Çapa Hastanesi bulunur ve "Bezmi Alem Sokağı" iki mahalleyi birbirinden ayırır. Adnan Menderes Bulvarı (Vatan Caddesi) mahallenin kuzey hattını, Turgut Özal Bulvarı (Millet Caddesi) da güney hattını oluşturmaktadır. Millet Caddesi, aynı zamanda hızlı tramvay hattının da geçtiği yoldur. Çapa

Anadolu Meslek Lisesi'nin arkasındaki Ördek Kasap Sokağı yakınında bir zamanlar çok revaçta olan "Nakkaş Hamamı" bulunuyordu. Günümüzde olmayan bu eseri 18. yüzyılın ikinci yarısında Sultan 3. Mustafa yaptırmıştı.

Yerleşim bölgesinde üç tarihi mahalle yer alır. Bunlar, doğu yönde Murat Paşa, ortada Molla Şeref ve batıda Ördek Kasap Mahalleleridir. Mahalleyi kuzey güney doğrultusunda kesen ve iki bulvarı birleştiren iki önemli cadde ise Molla Gürani ve Oğuzhan Caddeleridir. Daha ilerideki sayfalarda anlatacağım şekilde, bu yollar 1956-58 yıllarının ürünüdürler ve Tarihi Yarımada'nın böğrünü delmekle kalmayıp, geçmiş asırlara, özellikle 15. yüzyıla ait pek çok Osmanlı eserinin yok olmasına, tarihi şehir dokusunun ve eski mahalle tasarımlarının zedelenmesine sebep olmuşlardır. Kısaca değerlendirmek gerekirse, tüm Tarihi Yarımada'nın en önemli kültür mirası kayıpları bu güzergâhlarda gerçekleşmiştir.

20. yüzyılın erken dönemlerine dek tarih boyunca "Yenibahçe Çayırlığı" diye tanınan arazinin bu denli tarihten kopartılıp şekilsiz koca koca beton binalara, üzerinden korkunç bir trafiğin aktığı asfalt yollara, gürültüye, tabela kirliliğine teslim olmuş sokaklara dönüşmüş olması, Yarımada'nın yaşadığı en büyük "acı"lardan biridir. Bir zamanlar kırlık bir mesire yeri olan ve hayli boş çayırlıklardan oluşan bu güzergâhın daha çok şimdiki bulvarlara denk düşen bölgelerinde İstanbul'daki Osmanlı medeniyetinin erken dönemlerini yansıtan pek çok eser görülürken, bunların azımsanmayacak miktarı çeşitli devrelerde ve az önceki satırlarda belirttiğim gibi, özellikle 1950'lerin sonlarında "çağdaş bir şehir yaratma" (!) uğruna bir bir feda edilmiş, tarihi miraslar acımasızca ortadan kaldırılmıştır.

1700'lerin başlarından itibaren Yenibahçe Çayırlığı'nın surlara yakın bölümündeki mezarlıklar istimlak edilerek bostan ve bahçeye dönüştürülmüştü. 19. yüzyılın geç dönemlerine dek çayırlığı kat eden dar ve toprak zeminli yolların güneyden geçeni oldukça kıvrımlı ilerler ve "Topkapı-Şehremini Caddesi" adıyla surlara dek ulaşırdı. Vatan Caddesi güzergâhındaki kuzey yolu ise "Çayır-Posta Yolu" diye tanınırdı. Bu iki yol arasında tam 12 adet büyükçe bostanlık arazi vardı, ki bunların en büyüklerinin yerlerini şimdiki Çapa ve Gureba Hastanelerinin arazileri kaplardı. Bezmialem Gureba Hastanesi bu nedenle halk arasında "Yenibahçe Hastanesi" diye tanınmıştır. Yarımada'nın tarihindeki önemli bir sayfayı oluşturan çayırlığın pek çok önemli anısı bulunmaktadır. Yavuz Sultan Selim'in, babası 2. Beyazıt'tan sultanlığı devralmak için geldiği başkentte, çadırını kurup beklediği yer bu çayırlıktı.

Mahalle arazisi büyük değişimlere uğramış ve eski devirlerden kalan pek çok küçük çaplı Osmanlı eseri daha sonraki asırlarda yeniden yapılmıştır. Buna karşın mahallede hâlâ varlığını koruyan az sayıda orijinal kültürel miras bulunmaktadır. Sultan 2. Mehmet'in (Fatih) has veziri Murat Paşa'nın külliyesine ait 1471 tarihli cami Aksaray Meydanı'nın az batısında ihtişamla durur. Murat Paşa Külliyesi'ne ait medrese yitiktir. Hamamını ise 1956'daki yol açma çalışmaları esnasında "dinamitleyerek" yıkmışlardır.

Bu camiyle Aksaray arasında kalan çukur semt "Sülüklü" adıyla tanınırdı. Şiddetli yağmurlardan dolayı göle dönüşen bu çukurluk bölgede biriken sular içinde "sülükler" görüldüğü için ahali o yöreye bu ismi vermişti.

Molla Gürani Mahallesi'nin Gureba Hastanesi'ne yaklaşan batı bölümünde güneyden Vatan Caddesi'ne açılan Kaptan Sinan Sokağı'nın isim babası, Kanuni devrinin ünlü kaptanıderyası ve Beşiktaş Meydanı'nda da 1555 tarihli camisi bulunan Sinan Paşa'dır. Osmanlı deniz paşasının bir zamanlar bu sokağın kıyısında küçük bir mescidi vardı. Mahallenin güney sınırı olan Millet Caddesi'nde de yitik miraslardan bir başkası ise Sultan Beyazıt ve Sultan Selim dönemlerinin ricalinden olan Şirimerd'in banisi olduğu 1504 tarihli mescid idi.

Haseki'ye doğru biraz daha batıda ise ismini verdiği sokağın kıyısında Kazgani Sadi Camisi görülür. Eserin ilk olarak Fatih devrinde yapıldığı sanılmaktadır. Millet Caddesi üzerindeki Haseki Hızlı Tramvay Durağı'nın kıyısında görülen Selçuk Sultan Camisi'nin orijinal yeri değişmiş ve bulvar üzerinde kalırken 1956'daki yol yapımı sırasında şimdiki yerine nakledilmiştir. Selçuk Sultan 1. Mehmet'in kızıydı ve 1485'te ölmüştü. Selçuk Sultan her yıl Medine fakirlerine 1800 akçe dağıtan iyiliksever biriydi ve "Ulu Hala" olarak anılırdı. İstanbul'da yaptırdığı eseri daha sonra yandı ve saray ağalarından Abbas Ağa 17. yüzyılda eseri adeta yeniden yaptırdı.

Tanınmış mahallenin başka bir eseri, kuzey tarafta ve Vatan Caddesi kıyısından az içeride kalan Softa Sinan Camisi'dir ve bu da bir yeniden yapımdır. İlki Fatih devrinde inşa edilen bu camiye ahali "Eğri Minare Camisi" derdi. Günümüzde aynı isimli sokakla Tomruk Sokağı kesişmesinde yer alır. Bu caminin biraz daha batısındaki diğer bir eser Molla Şeref Camisi'dir. Şeref (Şerafeddin) Efendi, Fatih devrinin bilginlerindendi. Kaynaklardaki 1524 tarihine bakılırsa, camiyi yaptıran şeyhin hayli yaşlı biri olduğuna inanmak gerekir. Ya da eserini onun adına sonradan başka biri yaptırmıştı, ki bu daha doğru bir ihtimaldir.

Bunun az ilerisindeki Selçuk Sultan Sokağı'ndaki mütevazı parkın aşağısında, üç sokağın birleşiminde çok bakımsız bir hazneli çeşme görülür. Bunun karşısında ise bir başka geç dönem çeşmesinin durumu ise çok acıklıdır ve tam önüne bir trafo (!) yerleştirilmiştir ve ikisinin arasında kalan yaklaşık yirmi santimlik boşluk "çöplük" olarak değerlendirilmektedir. Belki dikkatlerden kaçacak denli küçük bir örnek. Ama tarih ve kültüre verdiğimiz değerin somut bir yansıması...

Vaktiyle bu sokakların çevresindeki bütün araziler ünlü "Yenibahçe Çayırlığı"nı oluşturuyordu ve adı geçen eserler bu çayırlık kıyılarındaki küçük ve şirin mahallelerin içinde kalmaktaydı. Şimdilerde o görünümlerden eser yoktur ve etrafları yüksek beton binalarla dolu birbirlerini dik kesen sokaklarla bunların üzerinde yoğun trafik her yeri kaplamış durumdadır.

İki ana bulvarı dikine birleştiren Molla Gürani Caddesi kenarında yer alan Şah Huban Külliyesi her nasılsa imar hareketleri kıyımından şans eseri kurtulup zamanımıza ulaşmayı başarabilmiş çok önemli bir yapı grubudur. Huban Hatun Sultan, 3. Murat'ın eşlerindendi. Aslen Rus olduğu ve "Olga" ismiyle saraya alındığı söylenir. Huban'ın türbesi bir Sinan eseridir. Avlunun batısında bir de medrese bulunur. Yakın tarihlerde külliye karşısındaki boş alanda Yarımada'nın büyük lunaparklarından biri kurulurdu. Bunun gerisinde ve Aksaray istikametine doğru bir başka erken 16. yüzyıl eseri olan Yavuz Sultan Selim Medresesi görülür. Günümüzde özel bir klinik olarak kullanılmakta olan bu medresenin, babası Yavuz Selim adına yapılmasına ait fermanı Sultan Süleyman tahta çıktığı gün vermiştir. O günlerde güzel medresenin çevresi bir mil boyunda ve buna yakın ende yemyeşil bir örtü şeklinde çayırlıktı. Yavuz Selim bu arazilerde eğlenir, bahçelerde sefa sürerdi. Öte yandan, Türk Yazı Sanatları Müzesi 1969'da Yavuz Sultan Selim Medresesi'nin içinde açılmıştı. Medrese yakınındaki çeşme ise Safiye Sultan'a aittir ve 1749 tarihi taşır.

Molla Gürani Mahallesi'nin yaklaşık orta kesimlerinde, Fındıkzade semti yakınındaki Oğuzhan Caddesi'nin doğusunda bulunan Aynalı Çeşme Camisi ile, yolun batı kısmında yer alan Lütfü Paşa Camisi bu yöredeki seçkin kültür miraslarındandırlar. Girişinde "Lütuf Paşa" yazan eser aslında Ahmet Piri Çelebi Camisi'dir. Paşanın vaktiyle bu çevrede bulunan güzel hamamından ve çeşmesinden dolayı aynı cami onun adıyla anılır olmuştur. Bu nedenle 1494 tarihli cami 16. yüzyıl ortalarında sadrazamlık yapan Lütfi Paşa'ya mal edilmiştir.

Sadrazam Lütfü Paşa'nın eseri ise daha eskidir. Güzel bir tarihi haziresi de bulunan ve caminin banisi olarak vurgulanan Lütfü Paşa, aynı zamanda Kanuni Süleyman'ın damadı olurdu, zira sultanın kız

kardeşiyle evliydi. Yüksek katlı beton binalar ve "Kara Koyunlu", "Kara Keçili", "Yirmisekiz Mehmet Çelebi" ve "Lütfü Paşa" isimli, beton binalarla ve araçlarla dolu asfalt zeminli sokakların çevrelediği kare bir alanın ortasında kalakalan bu önemli eser halen "Lütuf Paşa Camisi" olarak tanınıyor. Eserin ilk banisi olan ve 1524'te ölen Ahmet Çelebi'nin mezarı ise Aksaray yakınındaki Horhor'da bulunan Ekmel Dergâhı haziresindedir.

Lütuf Paşa Camisi

Bunun yakınındaki Aynalı Çeşme Camisi'ni 4. Murat devri silahtarlarından Bıyıklı Mustafa yaptırmıştır. Şimdi görülen cami 1976'da, gözleri okşayan bir tasarımla yeniden inşa edilmiştir. Eskiden buradan geçen kıvrımlı bir sokak bu nedenle "Aynacılar Yolu" diye bilinirdi. Bu çevrede aynı isimde bir cami daha vardı, ama "Dibekli Camisi" diye tanınan bu eser ise, daha kuzeyde ve Akşemsettin Mahallesi'ndeki Bali Paşa Caddesi yakınlarındaydı. O da yeniden yapılmıştır.

Bir 18. yüzyıl eseri olan ünlü "Halıcılar Köşkü" ve "Hekimbaşı Ömer Efendi Medresesi" de vaktiyle bu mahalle çevresinde yer almaktaydı. Günümüzde Vatan Caddesi'ne açılan bir sokakta ise sadece "Halıcılar Köşkü"nün adı yaşamaktadır. Bunun gerisindeki Saray Hamamı Sokağı ise, yine günümüze ulaşamayan bir hamamı anımsatır. Eskiden sokağın bulunduğu güzergâh "Yüksek Kaldırım" olarak tanınır, aynı bölgede ve eski çayırlığın yakınında 1778'de ölen Safiye Sultan'ın bir ahşap sarayı görülürdü. Hamam da bu saraya aitti. Safiye Sultan'ın ölümünden sonra hamam çevre ahalisinin kullandığı bir hamama dönüştü. Hamam'ın kalıntıları 1960'lara kadar burada

görülebilmekteydi. Bir zamanlar Feyzullah Efendi adına kurulmuş olan eski bir dergâhın da Saray Hamamı Sokağı civarında olduğu sanılmaktadır.

Mahallenin güneyindeki Haseki Tramvay İstasyonu'na çıkan Dede Paşa Sokağı'nın Nakibüleşraf Sokağı ile buluştuğu noktada, yolun ortasında Fatih devrinden kalma açık bir türbe görülür. Burada yatan zat, Fatih Sultan Mehmet'in "tablakâr"ı (büyükçe ve tahtadan yapılmış tepsiyle yemek taşıyan görevli) Kaşıkçı Mustafa Ağa'dır. Bu sokakla Sarı Musa Sokağı kesişmesinde ise, eskiden bu bölgenin tanınmış eserlerinden biri olan Kara Nohut Camisi durur. Caminin banisi Şüca Ağa idi. Bir top döküm ustası olan Şüca Ağa, banisi olduğu bu camiyi 1590'da inşa ettirmiştir. Ustanın güzel bir tunç topu Tophane'de durur ve üzerinde "hayrü'l-a'me" yazar. Molla Şeref Camisi şimdiki formu ile 1989 tarihinde yapılmıştır ve yanında da şirin ve küçük bir park bulunur.

Bir erken 20. yüzyılın eseri olan ve Millet Caddesi üzerinde görülen "Darülmuallimat" binası günümüzde "Çapa Anadolu Öğretmen Lisesi" ismiyle hizmet verir ve arazisinin batı kısmı aynı zamanda mahallenin de bu yöndeki sınırını oluşturur.

Yarımada'nın ünlü semtlerinden olan Fındıkzade'nin bir bölümü Molla Gürani Mahallesi içindedir. Bu semtin ana yolu Kızılelma Caddesi'dir ve bu mahalleden başka, Seyit Ömer, Şehremini ve Haseki Sultan Mahalleleri de bu ana caddeyle buluşurlar. Millet Caddesi'ne doğru Fındıkzade Kavşağı diye bilinen mevkide bir süre dergâh olarak kullanılan Fındıkzade Mescidi bulunurdu. Eseri, bütün bu bölgeye adını miras bırakan Fındıkzade Mustafa Efendi'nin oğlu İbrahim Efendi yaptırmıştı. Erken 20. yüzyılın İstanbul'una adeta bir "baş belası" kesilen yangınlardan nasibini alan mescid 1915'teki böyle bir yangına kurban olup tarihe karıştı.

Günümüzde Fındıkzade Tramvay İstasyonu'nun kuzeyinde kalan ve Molla Gürani Caddesi'ne açılan Emin Ali Yasin Sokağı'nın öyküsü ise çok ilginçtir. Emin Ali, 1894 ve 1964 yıllarında yaşamış bir halk kahramanıydı. 1920'lerdeki İstanbul'un işgal günlerinde Topkapısı depolarındaki silahları gizlice alıp, Samatya'dan ve Haydarpaşa'dan Anadolu'da kurtuluş mücadelesi içinde çarpışan Mustafa Kemal'in askerlerine göndermekle büyük bir cesaret örneği olmuştur. Emin Ali, bir dönem Türk Hava Kurumu'nda idarecilik de yapmıştır.

Oğuzhan Caddesi'ne açılan Çağanak Sokağı'nda, su eminlerinden Seyit Bey'in kendi adına 1858'de yaptırdığı camisi dururdu. Bir diğer tarihi eser olan Kız Ahmet Mescidi de bu mahallenin sınırlarındaydı. Ni'me'l-ceyş (fetih şehidi) Ali'nin banisi olduğu bu eser gibi, mahalle

içindeki güzergâhlarda tarihi görüntüleri ve hatıraları günümüze taşıyacak ne yazık ki pek bir şey kalmamış gibidir şimdi.

37. MAHALLE: MOLLA HÜSREV

İstanbul Yarımadası'nın yaklaşık orta yerine denk düşen bir konumu bulunan bu mahalle, esasen "Vefa" ismiyle şöhret olmuş semtin içinde kalmaktadır. Yarımada'nın en önemli tarihi mahallelerinden olan bu bölgenin isim babası, Fatih Sultan Mehmet'in hocalarından biri olan Hüsrev Efendi isimli zattır. İlk İstanbul kadısı olan Hızır Bey'in ölümüyle bu göreve atanmıştı. Hüsrev, diğer büyük âlim Molla Gürani'nin sultanın sağında oturup daha itibarlı görünmesini kabul edemeyip Bursa'ya çekilmiş ve orada bir medrese yaptırıp hocalığını sürdürmüştü. Şeyhülislamlık da yapan Hüsrev Efendi 1480'de yaşama veda etmiş ve Bursa'da gömülmüştür.

İstanbul Yarımadası içinde Molla Hüsrev'in buradakinden başka iki camisi daha bulunur ve bunlardan biri Horhor'da, diğeri ise Cibali yakınındaki Küçükmustafapaşa'dadır. Ama sadece Vefa'daki bu mevki onun adını taşıyan bir mahalledir. Yaklaşık Şehzadebaşı ile Süleymaniye arasında konumlanmış olan mahallenin doğusu Süleymaniye Mahallesi'dir ve iki mahalle arasından geçen Kirazlı Mescid Sokağı, aynı yerdeki küçük camiden adını almıştır. Eseri 16. yüzyılda Karcı Süleyman Subaşı yaptırmıştır. Bu zatın Unkapanı Köprübaşı'nda ve Eyüp-Otakçılar'da birer camisi daha bulunur. Ama Unkapanı'ndaki orijinal eseri günümüze ulaşamayıp 2014'te aynı yerde yeniden yapılmıştır. Subaşı Süleyman'ın mezarı Unkapanı-Atlamataşı civarındaydı.

Molla Hüsrev'in batıdan komşusu ise Zeyrek Mahallesi'dir, ki bu iki mahalleyi bu yönde Atatürk Bulvarı ayırmaktadır. Bulvar kıyısında ve tarihi su köprüsü altındaki "Reşat Nuri Sahnesi" Yarımada'nın önemli çağdaş kültür kurumlarından biridir ve sezon içinde bu mekânda değişik tiyatro oyunları sergilenmektedir. İ.M.Ç. (Plakçılar ve Manifaturacılar Çarşısı) bloklarıyla tiyatro arasından geçen Revani Çelebi Sokağı, buradaki aynı isimli erken 16. yüzyıl eseri olan mescidden adını almıştı. İlginç anılara sahip bu eser ne yazık ki zamanımıza ulaşamamıştır.

Molla Hüsrev Mahallesi, kuzeyden, Haliç'e doğru inen yamaçlardaki Hacı Kadın Mahallesi ve güneyden de Kalenderhane Mahallesi ile sınırlanmıştır. Bu güzergâhtan Cemal Yener Tosyalı Caddesi (bir zamanların efsanevi "Kovacılar Caddesi") geçer. Önceki sayfalarda sözünü ettiğim Cemal Yener adı ise 1953'ten sonra konmuştur. Bu kişi, hemen bitişikteki Vefa Lisesi'nde okurken arkadaşlarını caddede karşı-

dan karşıya geçirdiği esnada bir trafik kazasına kurban gitmişti. İşte bu acı vakadan sonra anısını yaşatmak için caddeye onun adı konmuştur. Cemal Yener'in büstü de Vefa Lisesi'nin bahçesindedir.

Bir zamanların Kovacılar Caddesi, eski haritalarda gösterilen büyük ve küçük Kovacılar hamamlarından adını almıştı. Kanuni döneminde hamamların büyük olanı, bu mevkide bulunan Pertev Paşa Ahşap Sarayı'nın haremine, küçük olanı ise selamlığına aitti. Ayrıca burada Bahriye Nezareti'nde görevli merhum Hafız İsmail Efendi'nin güzel bir konağı görülürdü. Bunun yanında, şimdi yerinde durmayı başarabilen (!) 18. yüzyıl eseri Recai Efendi Sıbyan Mektebi hizasında da "Hançerli" lakabıyla tanınan kadının kitabeli bir mezarı vardı. Ne yazık ki, Yarımada'nın merkezi kabul ettiğimiz bu bölgede çok şey tarihe karıştı, yok olup gitti. Bu yöreye en büyük darbe, Emin Nurettin Efendi'nin yaptırdığı ve yerinde kalmayı başaran Burmalı Mescid önünden Unkapanı yönüne inen ve 1940'ların başlarında (ilerideki sayfalarda genişçe anlatacağım) Atatürk Caddesi açılırken vurulmuştur.

Cemal Yener Cadde'sinin doğu yönündeki dört yol ağzında görülen Molla Hüsrev Camisi, "Türk İstanbul'un" en eski eserlerindendir ve 1460 tarihlidir. Bu caddeye bağlanan Taş Tekneler Sokağı'nın baş tarafında duran küçük caminin dış duvarındaki çeşmenin eğer tarihi saptanabilirse, İstanbul'da, dolayısıyla da Yarımada'daki en eski çeşme diye bilinen Davutpaşa Çeşmesi'ni tahtından indirecektir. Bu sokakla Kirazlı Mescid Sokağı birleşmesinde görülen çeşme ise Şerife Ayşe Hanım çeşmesidir. 1918'de yanıp yok olan Emir Hoca Medresesi de bu civardaki aynı isimli sokaktaydı.

Molla Hüsrev Camisi'nin karşı köşesinde ve Cemal Yener Caddesi üzerindeki medrese bir 17. yüzyıl eseridir ve Ekmekçizade Ahmet Paşa'ya aittir. Ucundaki sebil ise Mısır valisi Hüsrev Kethüda tarafından 1565'te yaptırılmıştır. Baninin aynı isimli bir diğer sebili Fatih Külliyesi'nin güneyindeki Sarıgüzel Caddesi'ndeydi, ama 1913 yangınından sonra yitip gitmiştir. Dört yolun güneye açılan güzergâhının bir kıyısında geç 19. yüzyılda Mütercim Rüştü Paşa'nın konağı olan tarihi Vefa Lisesi, diğer yanında da Şehzade Mehmet Külliyesi'ne ait yapılar bulunmaktadır.

Yerleşimin kendisi ve çevresindeki bölgeler Yarımada'nın yoğun tarihi miraslarla dolu olan mıntıkalarının başında gelir. Ama bununla birlikte bu eserleri kuşatan "çarpık kentsel çevre" hiç de hoş olmayan ve tarihsel kimlikle bağdaşmayan üslupsuz beton binalarla, iş yerleriyle, araçların işgalinde olup geçit vermez asfalt sokaklarla doludur.

Vefa'da yer alan ve mahalleye adını veren Molla Hüsrev Camisi

Bu ana yolun kuzeyinden Haliç'e doğru uzanan ve mahalle içindeki tek cadde olan "Kâtip Çelebi-Vefa Caddesi" kıyısında tarihi Vefa Bozacısı'nın eski binası, bunun yanında Sultanahmet Külliyesi'ni yapan Mimar Sedefkâr Mehmet Ağa'nın kendi küçük camisi (bu küçük yapı esasen, Fatih Camisi'nde ruznameci olan Zeyni Mehmet Efendi'nin yaptırmış olduğu bir medrese iken (Kirmasti Medresesi olabilir) Sedefkâr Mehmet Ağa bu yapıyı mescide dönüştürmüştür), karşı köşede de 1775 tarihli Recai Efendi Sıbyan Mektebi ve Çeşmesi durur. Recai Efendi 1780'de hamamda yıkanırken felç geçirip 62 yaşındayken ölmüş ve geride tam 18 çocuk bırakmış ilginç bir şahsiyetti. Tersane eminliği ve nişancılık da yapan Recai Efendi'nin bu güzel barok stili eserinin yanındaki virane izlenimi yaratan otopark arazisi, tarihi mekâna "çirkin görünümü" ile katkıda (!) bulunur.

Vaktiyle Molla Hüsrev ve Kalenderhane Mahallelerinin arasından geçen ünlü Roma su köprüsü civarında 18. yüzyıl başlarından kalma Hasan Ağa Mektebi vardı. Zamanla harap olmuş, ama erken 20. yüzyıla dek yerinde kalabilmişti. Sonrası ise, pek çok "arkadaşının" başına geldiği gibi, yitip gitmek oldu!.. Bazı kaynaklarda Bozdoğan Su Köprüsü'yle Süleymaniye arasında ve büyük olasılıkla bu mahalle sınırlarında 18. yüzyılda varlığı bilinen "Hoca Medresesi"nin yer aldığı belirtilmektedir.

Kirazlı Mescid'in Süleymaniye'ye doğru az kuzeyindeki Cenderecizade Türbesi ve Haziresi, Sultan 2. Beyazıt'ın defterdarı Cenderecizade Muhyiddin Efendi'ye aittir ve eserin banisi, son yıllarda onarılarak ayağa kaldırılan türbesinde yatmaktadır. Bahçesi oldukça bakımlıdır ve burada sanatkârane işlenmiş mezar şahideleri görülebilmekte, bazı kırık mezar taşlarının ise sadece baş kısımları duvarın dibinde sergilenmektedir. Sultan Beyazıt, 1493'te ölen Cenderecizade Efendi'ye şimdiki Ayazağa'da bulunan "Cendere" köyünü bağışlamıştı. Bu köyün "Çınar Deresi"nde vaktiyle üç-dört kiloluk turna balıkları tutulurdu. Cenderecizade Muhyiddin Efendi'nin soyundan gelen "Kâğıthaneli Nuri Ağa", 2.Abdülhamit'in arabacısıydı ve 20. yüzyılın başlarında, Yıldız Camisi önünde sultana yapılan bombalı suikastte parçalanarak ölmüştü.

Vefa semtine adı verilen 15. yüzyıl sonlarının ünlü şeyhi Vefa Efendi'nin külliyesi ve çilehanesi mahallenin kuzeyinde, bir 18. yüzyıl eseri olan ve günümüzde de işlevini sürdüren (2013 ilk aylarından itibaren onarımdaydı) 1741 tarihli Atıf Efendi Kütüphanesi'ne çok yakındır. Ayrıca "İl Koruma Kurulları"nın barındığı eski ahşap yapılar Molla Hüsrev Camisi civarındaki Kayserili Ahmet Paşa Sokağı'nda bulunmaktadır.

Mahallenin kuzey hattını oluşturan Ahmet Karahisari ve Molla Şemsettin Cami Sokaklarının iç kısmında İstanbul Üniversitesi'ne ait bazı fakülte birimlerinin son derece çirkin binaları görülür ve bu yapıların pek çoğunun mimari karakterleri bölgenin tarihi dekoruyla hiç uyum göstermezler. Tarihi mahallenin sokaklarında rahatça yürüyebilmek de pek pek mümkün değildir, zira her köşe bucak arabalarla doludur. Bu olumsuzluk Tarihi Yarımada'nın en büyük sorunlarından biridir ve hemen her yolda, hatta kaldırımlarda "araba saltanatı" tüm çılgınlığıyla sürüp gitmektedir. Çeşitli iş kollarına ait küçük çaptaki esnafın yoğun şekilde bu çevrede konuşlanmış olması da, bu tarihi bölgede sergilenen bir diğer olumsuzluktur.

Roma devrinde ve Osmanlı çağlarında başkent İstanbul'un en önemli merkezi yerleşim bölgeleri sınırlarında yer alan Molla Hüsrev Mahallesi, günümüzde ne yazık ki istenilen ölçekte bir "tarih alanı görüntüsü" sergileyemez. Bunun nedeni, eski asırlarda hayli çok olan tarihi birikimlerin büyük bölümünün günümüze ulaşamayışı değil, bu çevreyi adeta istila ederek kuşatan, hatta "boğan" çirkin beton binalar, düzgün ve standartlara uyan kaldırımların olmayışı ve aşırı trafik yüküdür.

38. MAHALLE: MUHSİNE HATUN

Muhsine Hatun, eşi olan koskoca bir sadrazamla yan yana anılan ismiyle İstanbul tarihinin müstesna bir sayfasında ve mahallesinde varlığını sürdürmektedir günümüzde. Bazı kaynaklar, sıradan bir Türk kadını olan Muhsine Hatun'un Kanuni'nin ünlü sadrazamı Pargalı Makbul İbrahim Paşa'nın eşi olduğundan söz etmektedir, ki bu tez doğrudur. Ayrıca, Muhsine-İbrahim çiftinin Mehmet adında bir de çocukları olmuştur. (Kanuni tarafından idam ettirilen Pargalı İbrahim Paşa'nın mezarı Fındıklı'daki Canfeda Sokağı'nın –burada Canfeda Dergâhı vardı– Meclis-i Mebusan Caddesi ile birleştiği yerde görülen minik haziredir ve son zamanlara kadar kaderine terk edilmiş, kimsesiz bir mekân olan bu türbenin ön duvarına Pargalı İbrahim Paşa'nın adının, unvanının yazılması "nihayet" akla gelebilmiştir.)

Mahalleye kuzeyden bitişik olan Saraç İshak Mahallesi'nden Türkeli Caddesi'ne inen İbrahim Paşa Yokuşu'yla caddenin kesiştiği yerde görülen ve esasen caddenin kuzey tarafındaki Saraç İshak Mahallesi sınırında kalan "İbrahim Paşa-Muhsine Hatun Camisi" bu mahalleye ismini vermiştir. 1532 yılından kalan bu eseri daha sonra paşanın karısı onartmıştı. Cami, esasen küçük bir eserdir ve düz damlıdır. Caddeye bakan yan tarafında da bir haziresi mevcuttur.

Yarımada'nın yüzölçümü küçük ölçekteki mahallelerinden olan bu eski yerleşim bölgesi, güneyinde kalan Marmara Denizi kıyılarına yakın konumda ve "Kumkapı" semti içindedir. Kuzeyindeki Saraç İshak Mahallesi, Ordu Caddesi'ne doğru hafif rampalarla tırmanan sokaklardan oluşmaktadır. Buradaki sınır Türkeli Caddesi ve bunun doğu uzantısı olan Çifte Gelinler Caddesi'dir. Bu yolun adı, üzerindeki bakımsız ve kimliksiz "Çifte Gelinler Türbesi"nden gelmektedir.

Doğusunda, Şehsuvarbey Mahallesi'nden ayrıldığı Ördekli Bakkal ve Üstad Sokaklarının bulunduğu Muhsine Hatun yerleşiminin batı tarafında ise aynı zamanda bir semt adı olarak da tanınan Nişanca Mahallesi vardır. Buradaki sınırı "Nişanca Hamamı" ve "Sevgi" Sokakları çizer. Nişanca Hamamı'nın yanındaki belediye bakım onarım binası eski, karakteristik bir yapıdır ve mimarının adı üzerinde yazar: Yüksek Mimar Tarık Sarp!..

İstanbul Yarımadası'nın kalabalık bir mahallesi olan Muhsine Hatun'da öncelikli olarak çok yoğun bir trafik akışının varlığından söz etmek gerekir. Yarımada'nın güney hattının hemen her yerinde tanık olunan bu karmaşık trafik, bu bölgede de "egemen bir güç" şeklinde hissedilir ve neredeyse tüm sokaklar araçların işgali altındadır. Mahalle arazisinde, kuzey sınırını oluşturan Türkeli Caddesi dışında hiçbir cadde bulunmamasına karşın, sokaklar cadde gibi değerlendi-

rilmiştir. Buralarda neredeyse, çeşitli iş yerleri, yoğun bir kalabalık, araç gürültüsü ve "kargaşa-karmaşa" hali bulunmayan hiçbir sokak yok gibidir.

Tarihsel süreç içinde ve fetih günlerinden bu yana önemli bir Hıristiyan cemaati barındıran bölgede 2. Mehmet zamanından beri Ermeni Patrikliği konuşlanmıştır. Meryem Ana'ya adanmış Ermeni Surp Asvadzadzin Kilisesi (Tanrı'yı karnında taşıyan kadın-Meryem) de patriklik külliyesinin karşısında, Sevgi Sokağı kıyısında yer alır. Patriklik makamı 1641'de Samatya'daki Sulu Manastır'dan (Surp Kevork) buraya geçmiş, daha sonra da Sadrazam Ragıp Paşa'nın emriyle onarılmıştır. Bu kilisede 1677'de bir de matbaa kurulmuş ve çeşitli kitaplar basılmıştı. Fatih'in Ermeni cemaatini Yarımada'ya yerleştirdiği 1461'den 1543'e dek bu cemaatin dini liderlerine "Eparkhos" denirdi. Patriklik makamı bu tarihten sonra oluşturulmuştu.

Mahallenin yer aldığı Kumkapı semtinin diğer namlı Ermeni kilisesi ise, uzun yıllar metruk halde durup 2011'de onarılan Vordvorts Vorodman'dır. Sokak çevresi asırlar boyunca bu cemaatin merkezi bölgesi olmuştur.

Roma devrinde, hatta Osmanlı döneminin erken 16. yüzyılına dek Yarımada'nın önemli bir limanı (Sofiana) olan bu bölgede Marmara Denizi'nin girintisi sadece bu mahalleyi değil, doğudan bitişiğindeki Şehsuvarbey Mahallesi'nin de bir kısmının kapsamaktaydı. Türklerin "Kadırga Limanı" adıyla 1515 yılına dek değerlendirdikleri tarihi liman bölgesi giderek dolmuş ve işlevini bütünüyle yitirmiştir. Esasen eski limanın büyük bölümü bu mahallenin doğudan bitişiğindeki Şehsuvarbey Mahallesi içinde kalmaktaydı.

Gerdanlık Sokağı'ndaki Aya Panaghia Elpida Rum Ortodoks kilisesi bu çevrede geç 19. yüzyılda önemli bir Rum cemaatinin varlığını kanıtlamaktadır. Kumkapı tren istasyonunun az üst tarafındaki Babayiğit Sokağı'nda yer alan Tavaşi Süleyman Ağa'nın 17. yüzyıldan kalma küçük camisinin çevresi ise, eski yıllarda mahallenin oldukça yoğun Müslüman nüfusunun ikamet ettiği sokaklardan oluşmaktaydı. Çok güzel, ama yıkılmak üzere olan ahşap minaresiyle bu sevimli cami, günümüzde acil bir onarım bekler durumdadır. Vaktiyle İstanbul'un en leziz simitleri iki ünlü fırında üretilirdi. Bunlardan biri, Galatasaray Lisesi yanından Tophane'ye doğru inen Yeni Çarşı Caddesi üzerindeki fırındı. Diğeri ise bu mahalledeki Kumkapı fırınıydı.

Mahallenin güney kıyılarından geçen ve halk arasında "sahil yolu" olarak tanınan "Kennedy Caddesi"nin deniz tarafında, Büyükşehir Belediyesi'nin çalıştırdığı büyük bir su ürünleri hali vardır ve İstanbullular burayı "Balık Hali" diye bilir. Caddenin deniz tarafın-

daki "Balıkhane Camisi"nin batısı Nişanca Mahallesi sınırını çizen güzergâhtır. Muhsine Hatun Mahallesi bu yönde denize varmadan önce, ilk olarak tren hattıyla, sonra birkaç yüz metrelik bir Roma deniz suru parçasıyla ve Kennedy Caddesi'yle buluşmaktadır. Burada mevcut, Alişan, Segâh, Kömürcü Mustafa sokaklarıyla, bunların yakınındaki diğer bazı sokakların özellikle tren hattına bakan yüzlerindeki binaların görünümleri büyük tarihi değerlere haiz bu muhitin genel fizikî karakteriyle hiç örtüşmez ve bu yapılar gerçekten de birer çirkinlik görünümü sergilerler.

Ayrıca tren hattının kıyıları da çok salaştır ve bu olumsuz durum doğudaki Topkapı Sarayı civarına dek sürer gider.

39. MAHALLE: NİŞANCA

Yarımada'nın Marmara Denizi kıyısından kuzeye, Laleli-Koska semtine doğru oldukça dik yokuşlar halinde tırmanan sokaklardan oluşan mahallenin bu yöndeki bitiş noktası Türkeli Caddesi'dir ve bu hizada Mimar Kemalettin Mahallesi'nin batı tarafıyla komşu olur. Deniz yönü ise Muhsine Hatun'da olduğu gibi aynı güzergâhın batıdaki devamı olup, tren yolu, Roma surları ve Kennedy sahil yolu sırasını izleyerek kıyıdaki belediye otobüsleri terminaliyle son bulur.

Nişanca'nın batısı Kâtip Kasım Mahallesi'dir ve bu yönde iki yerleşimi birbirlerinden Sayvan ve Asya isimli sokaklarla, daha yukarıda kalan Mimar Kemalettin Mahallesi'nden Havuzlu Hamam ve Derin Kuyu Sokaklar ayırır. Mahallenin doğusunda da Muhsine Hatun ve Saraç İshak Mahalleleri vardır.

Türk İstanbulu'nun Fatih devrinden kalan en eski semtlerinden biri olan Nişanca, günümüzde artık bir Yarımada mahallesidir. Buraya adını veren zat, Fatih Sultan Mehmet'in ünlü veziriazamı Nişancı Karamani Mehmet Paşa'dır ve mahallenin ortasından geçen Türkeli Caddesi üzerinde kendi adını taşıyan 1475 tarihli camisi oldukça değişime uğramış halde günümüzde de görülebilmektedir.

Mehmet Paşa, 1481 yılında bir yeniçeri isyanında öldürülmüş ve bu camisinin haziresine defnedilmiştir. Halen çalışan tarihi Nişanca Hamamı ise caddenin diğer tarafında yer alır. Caminin önünden geçen Türkeli Caddesi'nin 19. yüzyıl sonlarındaki ismi "Nişanca Caddesi"ydi ve daha batıya doğru "Musalla" adını almıştı, çünkü yola adı verilen Musalla Camisi vaktiyle buradaydı. Bunun güney tarafından ilerleyen günümüzün Mola Taşı Caddesi de eski yıllarda "Dülbentçi Sokağı" diye tanınırdı. Bu da adını, "Dülbentçi" isimli bir başka küçük camiden almıştı. Ahali bu yöreyi Dülbentçi Hüsamettin Mahallesi olarak bilirdi. Küçük cami, günümüzde tren hattını Mola Taşı Caddesi'ne

bağlayan Hemşehri Sokağı'ndaydı. Baninin kabri ise 1947'ye dek burada durmaktaydı. Yine bu civarlarda, sahile doğru, ama hangi mahalle sınırlarında kaldığını kesin olarak tanımlayamadığımız Kaptanıderya Uluç Ali Paşa'nın yaptırdığı Kaptanpaşa Camisi de diğerleri gibi, artık ortada yoktur.

Nişanca Camisi'nin bir iki sokak kuzeyinde ise eski asırlarda Havuzlu Mescid görülmekteydi. Bu eseri bölge ahalisi daha çok "Lala Hüseyin Paşa Mescidi" diye tanırdı. Şimdiki Nişanca Bostanı Sokağı civarında ise ünlü "Havuzlu Meydan" görülürdü. İsmini, hemen yan tarafındaki bir 16. yüzyıl sonları eseri olan ve Nurbanu Sultan'ın yaptırdığı Havuzlu Hamam'dan almıştı. Meydanın alanı, yaklaşık günümüzdeki Tuğrakeş ve Elmaspaşa sokaklarıyla Nişanca Yokuşu Sokağı arasında kalan araziye denk gelmekteydi. O eski bostanlar, havuzlu meydanlar artık tarihe karışmıştır ve aynı güzergâhlar hıncahınç araçlarla, binalarla doldurulmuştur şimdi. Nişanca Fırını Sokağı'nda yer yer görülen plastik imalathanesi, odun deposu ve sokak boyunca uzanan metruk beton bir bina, bölgenin zaten büyük ölçüde zedelenmiş olan tarihi dekorunu iyice çirkinleştiren unsurlardır.

Günümüzde Ermeni Patrikliği Nişanca ve Muhsine Hatun Mahallelerini birbirinden ayıran Sevgi Sokağı'nın Nişanca tarafında kalan yönündedir. Burada, 1828-30 yıllarında Artin Bezciyan'ın kurduğu Ermeni Bezciyan Okulu ve 1828'den Meryem Ana Kilisesi de görülmektedir. Ermeni Patrikliği binalarını da bu şahıs yaptırmış, 1819'da mimar Hovannes Serveryan'ın da önemli katkıları olmuştu. Osmanlı Devleti'nin siyasi katında Ermeni Patrikliğini 1871 Ocak ayında ilk ziyaret eden sadrazam Mithat Paşa olmuştu. Asırlardır Ermeni cemaatinin merkezi olan bu kurumda iki meclisten oluşan bir teşkilat vardı. Dini işlerle "ruhani meclis", sosyal işlerle de "cismani meclis" ilgilenmekteydi.

Bu mahalle çevresi fetih yıllarından bu yana Ermeni cemaatinin yoğun olarak ikamet ettiği bölgelerin başında geliyordu. 1461 yılında Sultan Mehmet Bursa'dan önemli bir Ermeni cemaatini getirtip buraya yakın Samatya semtine yerleştirmişti. İlk patriklikleri de oradaydı. 1641'den sonra şimdiki yerlerine geçmişlerdir. Aynı sokağın üst tarafında ve yol ağzında görülen Halil Çevgân Çeşme Grubu'nun hali içler acısıdır ve üstü işportacılar tarafından tezgâh yeri (!) olarak değerlendirilmektedir.

Demiryoluna doğru az aşağıda ve Nalbant Cami Sokağı'nın kıyısında da 1470 tarihli Nalbant Camisi ve buna ait bir hayli harap vaziyette bir sıbyan mektebi görülür. Cami, orijinal formunu tamamen yitirmiştir ve üstelik minaresi de betondandır. Eserin banisi olan İshak Kazgani

Veli'nin aynı zamanda 2. Mehmet'in de hekimlerinden olduğu rivayet edilmektedir.

Mahallenin tramvay yoluna yakın kuzey kesimindeki Kâtip Sinan Camisi, "Daltaban" ismiyle de tanınmaktadır. Vaktiyle bunun yanında Daltaban Mustafa Paşa'nın ahşap konağı yer aldığından halk da bu ismi uygun görmüştü camiye. Olasılıkla erken 16. yüzyılda yapılmıştı. 1737'de Rakım Paşa eliyle hatırı sayılır bir onarım geçirmiştir. Bu esere ait bir de sıbyan mektebinin bulunduğu, günümüzde Daltaban Yokuşu'na açılan Kâtip Sinan Mektebi Sokağı'nın adından anlaşılmaktadır.

Nişanca Mahallesi'nin doğu-batı ekseninde ortalarından geçen Türkeli-Nişanca Caddesi ve bunun güneyinden aynı istikamette ilerleyen Mola Taşı Caddesi bölgenin en kalabalık güzergâhlarıdır ve kaldırımları boyunca pek çok yer cadde esnafı tarafından işgal edilmiş durumdadır. Bu durum hem çirkin bir görüntü yaratmakta, hem de aşırı gürültülü cadde kaldırımlarında rahatça yürüyebilmek zorlaşmaktadır. Caddeye açılan sokaklar dahi bu yığılmadan nasiplerini almışlardır. Tren yoluna doğru yayılan sokaklarda ise oldukça yoksul bir halk kesiminin ikamet ettiği fark edilmektedir.

40. MAHALLE: RÜSTEM PAŞA

Rüstem Paşa'yı artık hepimiz tanıyoruz sanıyorum. Kanuni'nin bu zengin sadrazamı daha çok güçlü sultanın Hürrem'den olan kızı Mihrümah Sultan ile yaptığı evlilikten dolayı ün salmış ve bu şöhreti belki de hiç azalmadan zamanımıza dek ulaşmıştır. Rüstem Paşa, "damad-ı padişah" statüsü kazanarak 16. yüzyıl ortalarında iyiden iyiye güçlenmiş bir sadrazam olmuştur.

1561 yılında büyük ustamız Mimar Sinan'a Mısır Çarşısı'nın biraz batısında ve Eminönü sahil yolunun kıyısında yaptırdığı muhteşem eseriyle elde ettiği büyük ününü iyice pekiştiren Rüstem Paşa, Tahtakale çevresinin, gelen gidenin çok fazla olduğu bu en kalabalık çarşılar muhitinde yer alan külliyesi sayesinde adının asırlar boyunca unutulmamasını da başarıyla sağlamıştır. Sadece Yarımada'nın değil, tüm İstanbul'un en güzel ve değerli "Sinan" yapıtlarından biri olan caminin iç mekânı, taşıyıcı (filpaye) ayakların üstleri de dâhil tümüyle dönemin en güzel çinileriyle kaplıdır ve dünyaca tanınan eşsiz eser bu yönüyle bir "16. yüzyıl çini müzesi" gibi de değerlendirilebilmektedir. 1930'larda caminin altındaki on altı dükkândan birinde gayrimüslimler şeker üretirler, çıkan gürültüler yapıyı sarsardı. O zamanlar caminin çevresi pislik içindeydi ve yağmurlu havalarda paçalar sıvanmadan mabede girilemezdi. Şimdi de bu dükkânlarda çeşitli esnaf iş tutmaktadır. Günümüzde nere-

deyse hiç sivil konutun bulunmadığı bu minik mahalle, Osmanlı tarihinin en görkemli eserlerini bünyesinde bulundurmakla da Tarihi Yarımada'nın gözde bölgelerinden biri olmuştur. Fetihten önce Roma yıllarında Yeni Cami'nin olduğu bu mıntıkada bir askerî talimgâh alanı bulunuyordu. 1597'de Safiye Sultan tarafından yapımı başlatılan ve ancak 1663'te ve tam 66 yıl sonra üç mimar eskitip tamamlanabilen Yeni Cami, Hatice Turhan Sultan Türbesi ve "L" formunda yapılıp uzun koluna "Ketenciler" adı verilen Mısır Çarşısı, İstanbul'un dünyaca bilinen eserleridir ve günün her saatinde buralarda yerli-yabancı kalabalıklar hiç eksik olmaz. Bununla birlikte günümüzde Rüstem Paşa Camisi ile Mısır Çarşısı hattının sahile doğru kuzeyinde yer alan ve İstanbulluların "Eminönü Meydanı" diye adlandırdıkları tarihi mekânda estetik açıdan epeyce sorunlar olduğu tespit edilmektedir.

Rüstempaşa Camisi ve geride Süleymaniye Camisi

Şöyle ki, öncelikle, tartışmasız en değerli tarihi miraslarımızdan olan 1664 yılından kalma Mısır Çarşısı'nın uzun kolunun meydana bakan kısmında hoş olmayan görüntüler vardır. Taşlar arasından fışkıran otlar, örtü kısmında gelişigüzel kondurulmuş televizyon antenleri, klima cihazları ve bunlardan sarkan kablolar, bu nadide eserin görünümünü fazlasıyla zedeler niteliktedir. Aynı durum bu uzun kolun Çiçek Pazarı'na bakan yüzünde de mevcuttur ve buradaki kabloların sakil duruşu diğer taraftakinden çok daha fazladır. Neyse ki yakın tarihlerde bu nadide eserin onarımına başlanılmış durumdadır. Esasen önemli olan şey, onarım sonrasında bir eserin üzerinde bulunan sakiliklerin, derbederliklerin ortadan kaldırılması değil, bu olumsuzlukların hiçbir zaman görülmemesidir!..

Osmanlı devrinde gümrük eminliğinin bulunduğu Eminönü bölgesinde faaliyet gösteren gayrimüslim tüccarların zaman içinde edindikleri yüksek deneyimler, yeni kurulan Mısır Çarşısı sayesinde büyük ölçüde Müslüman tacirlere geçmiştir.

Tarihi Yarımada'nın adeta "yüreğini" oluşturan Yeni Cami'nin güney yüzünün tam karşısında ve Çiçek Pazarı'na uzun yıllardan bu yana bitişik şekilde duran çay bahçesinin genel estetik görünümü de yakın tarihlere dek bu mekâna yaraşır nitelikte değildi. 2012'nin kış aylarında, tarih alanına uygun bir düzenleme yapmak için Yarımada Belediyesi burayı yeni baştan ve güzel bir tasarımla düzenledi ve böylece de Hatice Turhan Sultan Türbesi'ne arkasından bitişik "Cedid Havatin Türbesi" (kadınlar türbesi) ortaya çıkmış oldu. Osmanlı Sultanı 5. Murat'ın gömülü olduğu türbenin dış duvarlarına vurulmuş badanalı (!) yüzeyler ve tüm derbederlikle birlikte tabii!.. Bu mahalleye doğudan komşu olan Hobyar Mahallesi'nin muhtarlık bürosu, türbenin altındaki küçük bir hücrededir ve giriş kapısı, yakın tarihlerde yeniden ve düzgün biçimde tasarlanıp halka açılan havuzlu parka bakmaktadır.

Yakın tarihlere dek set üzerindeki bahçenin bozuk zemini, göze batan çirkin beton parçalar, set ile meydan kotunun arasındaki beton duvarın salaş hali, mekânın tarihini vurgulayan fizikî güzelliklerle taban tabana zıt bir görünüm sunuyordu. Belli ki, bu parkta (!) "ayrıntılardaki güzellik unsuru" uzun yıllar içinde oldukça göz ardı edilmişti. Bu salaş mekânı, çağdaş bir yenilemeyle halkın hizmetine sunmak ve Eminönü'ne yeniden büyük bir değer kazandırmak için çirkinlikleri ortadan kaldırmak, bence Yarımada Belediyesi'nin en iyi işlerinden birisi olmuştur.

Lütfi Kırdar'ın belediye reisliği yaptığı 1940'lı yılların başlarında salaş binalardan arındırılarak açık bir alana dönüştürülen şimdiki Eminönü Meydanı'nın zemin döşeme taşlarının yer yer kırık oluşu, bitişmelerdeki örtüşmelere tam uyulamamış olması, meydandaki elektrik direklerinin üslupsuz, soğuk görünümleri ve silik renkleri, hatta bazılarının "yamuk" durması, portatif banka şubeleri ve bunlara bitişik bazı birimlerin dış yüzeylerindeki uyumsuzluk, uluorta bırakılmış izlenimi veren çöp kutuları, hassas gözlere acıtarak batmaktadır.

Hepsi bir yana, meydanın (!) "yalnız gibi duran" bir "alan boşluğu" vardır. Esasen buraya, arkasındaki iki olağanüstü güzel eserine (Süleymaniye ve Rüstem Paşa Camileri) sırtını vermiş bir Mimar Sinan heykeli çok yaraşır. Fakat kuşkusuz ki, bu eserin oturtulacağı kaidenin en az eser kadar güzel olması, Sinan'ın bakışlarının hangi yönde olacağı, çevresinin nasıl tasarlanacağı, nasıl ışıklandırılacağı, yüksekliğinin ne ölçüde belirleneceği, son derece iyi analiz edilip, 360 derecelik bir

vizyon çerçevesinde değerlendirilmelidir. Elimizde büyük sayılabilecek ölçekte bir Sinan heykeli zaten var. Ama, şimdi durduğu yer bir felakettir. Eminim ki İstanbulluların büyük çoğunluğunun bu heykelden haberi bile yoktur ve tabii ki bu konumu nedeniyle eserin görülememesi normaldir. Haliç kıyısında, Azapkapı Metro Köprüsü şantiyesi içinde boynu bükük ve yapayalnız duran Sinan'ımıza Eminönü'ndeki bu meydanımsı açık alan, inanıyorum ki çok daha fazla yakışacaktır. Süleymaniye ve Rüstem Paşa Camilerinin selamladığı Sinan, buradan gelen, geçen ve seyreden herkesin gönlündeki eşsiz hatıralarıyla, hâlâ yaşayan büyük bir usta olduğunun gururunu, insanların gözbebeklerine baktığında kesinlikle büyük bir hazla hissedecektir.

Mahallenin kuzeyi, Galata Köprüsü'nün Eminönü ayağına ve bu noktanın az batısında konuşlanan otobüs terminaline açılır. Bunların arasındaki alan ise "ekmek arası kızarmış balık" satan "tekneli esnaf"ın yer aldığı ve gelen geçen tüm insanların iştahlarını etrafa saçılan nefis kokularla kabartan bir mekândır. Roma devrinde de buradaki iskelelerin yakınında bir balık pazarı olduğu ve "Piskariye" adıyla tanındığı bilinmektedir. Osmanlı başkentindeki ünlü balık pazarının bir kısmı köprüyle Zindan Kulesi arasında uzanırdı ve 1930'lere dek görülebilen Haliç surlarından kalan parçaların üzerindeki Balık Pazarı Kapısı da adını, 1956'daki yol ve meydan çalışmaları sırasında ortadan kaldırılan bu çarşıdan almıştı. Osmanlı döneminde bazı idamlar da bu pazar çevresinde icra edilmekteydi.

Caminin yanındaki Zindan Kulesi, Osmanlı döneminde bu işlevde kullanılan Roma devri surlarına ait bir burçtur. Baba Cafer'in türbesi, yüksek boydaki bu köşeli burcun girişinde yer almaktadır. Osmanlı devrinde bu ilginç türbeyi beş türbedarın nöbetleşe beklediği söylencesi vardır. Kadınlar doğum yapmadan önce buraya gelir, doğacak çocuklarının iç çamaşırlarını türbeye bırakırlardı. Çocuk doğduktan sekiz dokuz yaşına dek yılda bir kez yine türbeye getirilir ve okutulup tespihten geçirilir, bu sayede eğer yaramaz iseler uslu birer çocuk olurlardı.

Erken 19. yüzyıl eseri olan Zindan Hanı ise Cafer'in burcuna bitişiktir. Aynı kıyılarda bir zamanlar Çilekçiler, Yoğurtçular, Soğancılar isimleriyle bilinen küçük esnaf camileri bulunurdu. Bunların bir kısmı yine sahil yolu açılırken yıktırılmıştır. Eski zamanlarda akşam kapatılan sur kapılarından içeriye giremeyen gemicilerin namaz kılmaları için Haliç surlarının dışında ve deniz kıyısında inşa edilen Tekneciler Mescidi de bu bölgede, Zindankapı civarında yer almaktaydı. Ayrıca köprü ayağının batısında ve denize çok yakın konumda İzzet Mehmet Paşa Camisi ile yağ iskelesine doğru da Nevfidan Mescidi görülürdü.

Osmanlı döneminin Eminönü sahilindeki ünlü Limon İskelesi de bu bölgedeydi. Aynı yerdeki eski "karakol" binası ise 1843'te başkentte mimar ve onarımcı olarak çalışan Gaspare Fossati'nin ilk yaptığı eserdi. Roma devrinde Perama İskelesi yine bu çok hareketli kıyılarda yer alırdı. Fatih'in kurduğu Çardak iskelesi civarı "ilk vergi dairesi" idi ve başkente gelen tüm mallar buraya indirilir, başka bir iskele kullanılmazdı.

Eskiden "Cisr-i Cedid", yani yeni köprü diye bilinen Galata Köprüsü'nün Eminönü bağlantısının batı tarafında tarihi balık pazarı civarında ve kıyıya yakın yerde Arap Mehmet Paşa Camisi dururdu. Köprünün doğu yönünde, şimdiki Üsküdar İskelesi yakınında da "Rüsumat Dairesi" vardı. Duhan, yani "tütün gümrüğü" binası ise şimdiki otobüs terminali civarındaydı. Bugünkü köprü 90'lı yılların sonlarında yenilenen 5. köprüdür ve belki de en "sevimsizidir."

Günümüzde, iskeleler ve Yeni Cami çevreleri, 1950'lerdeki görünümlerinden şüphesiz ki çok fazla uzaklaşmış haldedirler. 19. yüzyıl sonlarına ait Eminönü çevresi kartpostallarına bakıldığında, bu bölgelerin şimdiki pozisyonlarına göre daha derbeder bir panorama sergiledikleri açıkça belli olmasına karşın, göz atılan her noktanın eski şehrin kişiliğine uygun, daha kendine ait, hayvanlarla insanların aynı karelerde buluştuğu, atlı arabaların, hamalların, küçük mescidlerin, batılılaşmanın göstergesi olan "yabancı dilden tabelalı" ve önleri tenteli dükkânların, tahta zeminli köprüden gelip geçen elleri şemsiyeli hanımların, başıboş köpeklerin adeta resmi geçit yaptığı, sayfalarında şehrin kendiliğinden yarattığı olguları yansıtmayan herhangi bir satırın bulunmadığı gerçek bir İstanbul kitabı gibi algılanması pekâlâ mümkündür. Ama, günümüzdeki aynı çevrede modern şehrin simgelerinin müthiş bir kalabalık içinde ve rahatsız edici bir gürültü eşliğinde harmanlanarak önümüzde cirit atması Tarihi Yarımada'nın bu geleneksel tablosunu gözlerimizin önünden bir anda silip atmaktadır.

Koca köprünün Eminönü ayağının doğu tarafında pespaye şekilde bırakılmış ve estetikten tamamen uzak kalmış kaldırımların hali, yukarıdaki tanımlamaları destekler biçimde ve gözleri çok rahatsız etmesinin yanında bu düşünceleri adeta pekiştirir niteliktedir. Aynı biçimde, Rüstem Paşa Camisi önünden geçen Ragıp Gümüşpala Caddesi ortasındaki refüjlerin sakil durumu göz tırmalamakta, bu basit ve önemsiz gibi algılanabilecek ayrıntılara, hele böylesine önemli bir tarihi merkezde iseler azami ölçüde dikkat edilmesi gerekmektedir.

Köprü ile mahalle arasından geçen pek işlek sahil yolu, 1964'te ölen emekli generallerden ve Adalet Partisi kurucularından Ragıp Gümüşpala'nın adını taşır. Beyazıt-Bakırcılar'dan inen Uzun Çarşı

Yokuşu'nun Haliç sahiliyle buluştuğu kesim mahallenin batı hattıdır. Rüstem Paşa Camisi de bu hattın az iç tarafında kalmaktadır. Mahallenin bu yönünü daha güneye doğru Hasırcılar Caddesi ile Sabuncular Hanı Sokağı tamamlarlar. Rüstem Paşa Mahallesi'nin güneyini ise Vasıf Çınar Caddesi belirler. Bu şahıs Cumhuriyet döneminin ilk mebuslarındandı.

Yerleşimin önemli tarihi yapıtlarından olan Hoca Alaattin Camisi bu alanda ve kalabalık "Tahtakale" sokakları arasında, Marpuççular Sokağı kıyısında yer alır. Tarihte, Alaca Mescid, Marpuççular Mescidi gibi isimlerle de bilinen bu eseri Fatih devri bilginlerinden Gelibolulu Alaattin Çelebizade yaptırmıştı. Eser, 1945'te yeniden inşa edilmiştir.

Mahalle sınırlarında kalan en önemli eser hiç kuşkusuz ki, Yeni Valide Camisi ile bu külliyenin bir parçası olan ve Sultan Çarşısı (Suk-ı Sultani) adıyla da bilinen Mısır Çarşısı'dır. Yeni Cami'nin tasarımının, Osmanlı sarayının Harem'inde beslenen ötücü kuşların barındığı güzel bir kuş kafesinden esinlenerek oluşturulduğu söylenir. Bu çok tanınmış eserin mimarlarından olan Davut Ağa'nın vebadan öldüğü iddia edilmesine karşın, bazı kaynaklar onun "bozuk inancı" nedeniyle Vefa Meydanı'nda idam edildiğini öne sürerler.

Yeni Cami'nin 8 Nisan 1598'de Tophane'den top atılarak kutlanan temel atma inşaatı sırasında burada mevcut Yahudi cemaati mahalleyi terk ederken aynı yerde yeni bir sinagog yaptırmak istemişler, ama devrin şeyhülislamı Mevlana Esad Efendi bu öneriyi reddetmişti. Mimar Davut Ağa, Rodos adasından taşlar getirterek temel dolgusu yapmış, oluşturulan ahşap yatakları kurşunlarla birbirine bağlayarak çok zor bir mühendislik işini başarıyla tamamlayarak, sonuçta bugünkü şahane caminin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bazı kaynaklarda "Sahil-i bahirde dağ eteği mahal olmağla leyl ü nehar tulumbalarla değirmen dönerek mebzul surette su boşaltılmaktaydı" diye tarifi yapılan bu çalışmalar gerçekten de bir hayli güçlükle ve büyük bir başarıyla tamamlanabilmiştir. Cami inşaatı bittikten sonra sekiz ay süresince istimlak bedelleri ödenmediği için İstanbullular camiye "Zulmiye", paralar ödendikten sonra ise "Adliye" demeye başlamışlardı.

Beri yandan saatinin doğruluğu ile de şöhret bulan Yeni Cami için, kendilerine sorulduğunda saatin kaç olduğuna yanıt veren İstanbullular "Yeni Cami ayarıyla saat on bir buçuk." derlerdi.

Mahallenin doğu sınırı olan Yeni Cami Caddesi'nin iç kısmındaki 1664 tarihli bu yapıtların arasında ise ünlü "çiçek pazarı" yer almaktadır. Pazarın doğusunda da İstanbul'un en büyük türbesi olan Hatice Turhan Sultan'ın kubbeli türbesi görülür. İçinde beş Osmanlı sultanının

sandukaları vardır. Gerisindeki "Havatin" (kadınlar) denilen mekânda da Osmanlı sultanı 5. Murat yatmaktadır ve böylece türbenin tamamında tüm Osmanlı sultanlarının altısının sandukası görülmektedir.

Vaktiyle, türbenin kıyısından geçen Yeni Cami Caddesi'nin beri tarafında ve şimdiki İş Bankası'nın yerinde "Haseki Hürrem Sultan hamamı" dururdu. Büyük Postane henüz ortalarda yokken, bu işleri gören daire olan "Postahane-i Amire" binası da hamamın biraz kuzeyinde, Yeni Cami tarafında kalıyordu. 1840'ta Posta Telgraf Nezareti bu binada iş görürken, 1892'de aynı yere yenisi yapıldı. Kurum 1909 tarihinde şimdiki Büyük Postane'ye taşınmıştır.

İstanbulluların çok yakından tanıdığı, 18. yüzyılda yaşamış Kurukahveci Mehmet Efendi ve Oğulları'nın, önünde günün her saatinde uzun kuyrukların görüldüğü mis kokulu tarihi kahve dükkânı ve 1912 tarihli Kurukahveciler Hanı, Tahmis (kahve) Caddesi kenarındadır. Kurukahveci Mehmet Efendi, o yıllara dek çekirdek halinde tüketilen kahveyi "öğüterek" satmakla tüm ülkede tanınmıştı.

Yarımada'nın en çok gezilen ve bilinen bölgesi olan bu mahalle arazisi içinde çeşitli dönemlerden pek çok han yapısı mevcudiyetlerini korumaktadır. Bunların en eskilerinden biri, zemininde bazı hücreler bulunan ve kökeni Romalılara dek uzanan, Kalçin Sokağı kıyısındaki Balkapanı Hanı'dır. Günümüzde Rüstem Paşa Mahallesi'ni doğudan Hobyar, güneyden Sururi ve Mercan, batıdan da Tahtakale ve Haliç'e doğru Demirtaş Mahalleleri çevrelemektedir.

41. MAHALLE: SARAÇ İSHAK

İstanbul Yarımadası'nın bu mahallesi, hızlı tramvay hattının geçtiği Ordu Caddesi üzerindeki Beyazıt bölgesinin güneyinde ve Nişanca yanında yer almaktadır. Nişanca Mahallesi Saraç İshak'ın batıdaki komşusudur ve her ikisini, kuzeyde "Tavşantaşı" ve güneyde "Mabeynci Yokuşu" ayırır. Bu yokuşun kıyısında perişan halde duran kitabeli ve de tuğralı çeşmenin tarihi 1803-4 yıllarını verir. Mahallenin doğusunda ise Mimar Hayrettin Mahallesi vardır. Bunları ayıran güzergâh ise Tiyatro Caddesi'dir.

Küçük Haydar Efendi ve Tatlı Kuyu Hamamı Sokakları, Saraç İshak'ı kuzeyindeki Mimar Kemalettin Mahallesi'nden ayırırlar. Yerleşimin güneyinde de Muhsine Hatun Mahallesi yer alır. Aralarındaki yolun ismi, Türkeli Caddesi'yle bunun doğu yönden devamı olan ve üzerinde iki kadına ait mezardan adını alan Çifte Gelinler Caddesi'dir.

Hemen hemen tam bir kare şeklinde olan küçük arazili mahalle, diğer komşuları gibi adeta bir "küçük sanayi ve üretim-satış merkezi" içinde kalır ve Yarımada'daki "tekstil dünyası"nı temsil ederce-

sine yoğun bir trafiğin merkezindeki kalabalıklarla boğuşmaktadır. Özellikle güneyindeki Türkeli Caddesi'nde, mahalle içindeki, Molla Bey, Saraç İshak, Şakir Efendi Çeşme sokaklarında bu olumsuz özellikler kendini alabildiğine hissettirir. Bunun yanında, Çifte Gelinler Caddesi'ne dik inen Kumkapı Değirmeni Sokağı'nda çoğu iki katlı bazı güzel kârgir yapılar da göze çarpar.

Esasen Çifte Gelinler Caddesi üzerindeki "Muhsine Hatun-İbrahim Paşa Camisi", adını verdiği "Muhsine Hatun Mahallesi"nde değil de, iki mahalleyi ayıran ana caddenin Saraç İshak Mahallesi tarafında kalır. Değerli kültür miraslarımızdan olan bu caminin ne yazık ki haziresinin durumu hiç de iç açıcı değildir.

Mahalleye adı verilen Saraç İshak Camisi, Laleli-Ordu Caddesi kıyısından Türkeli Caddesi'ne doğru dik inen Mithatpaşa Caddesi'nin yanında yer almaktadır. Aynı isimli şahıs tarafından 15. yüzyıl sonlarında ve 2. Beyazıt döneminde yaptırılan eser, çeşitli tarihlerde onarımlar geçirip, 1952 onarımından sonra 1956'nın 9 Mayıs'ında yeniden ibadete açılmıştır. Orijinal tasarımından çok şey yitiren eserin şimdiki görünümü ise 1975 tarihli yenileşmeyi yansıtır.

Mahalleye adını veren Saraç İshak Camisi

Kuzeyden Mimar Kemalettin Mahallesi'ne de giren Mithat Paşa Caddesi'nin zemin dokusu ve kaldırımlar yakın tarihlerde düzenlenmiştir. Fakat, buradaki son derece yoğun ve yer yer "kuralsız" işleyen, kısmen de yolları tıkayıp kaldırımları işgal eden trafiğin, buradan gelip geçenlere zaman zaman "saç baş yoldurduğu" da gözlenmektedir. Ayrıca, sokak tabelalarının ait oldukları sokakların başlarındaki "stan-

dartlaştırılmış noktalara" çakılmamış olması, bu karmaşa içindeki güzergâhların ve içlerindeki tarihi mekânların kolaylıkla aranıp bulunması konusunda sıkıntıya neden olan bir belirsizlik oluşturmaktadır. Bu olumsuz durum, sadece Yarımada'da değil, İstanbul'un hemen her yerinde kendini apaçık hissettirir.

Havuzlu Mescid Sokağı'na adını veren küçük mescid ise yine bu tür tekstil çarşısı içinde, biçimsiz koca binalar arasında sıkışmış haldedir ve dışarıdan bir anda algılanabilmesi neredeyse olanaksızdır. Lala Hüseyin Paşa'nın yaptırdığı, fakat yok olduğu için yakın yıllarda yeniden inşa edilen ve yan tarafında azametli bir destek duvarıyla korunan mescidin avlusuna şadırvanlı küçük bir süs havuzu konularak eski "şanlı adı" yaşatılmaya çalışılmıştır. Buradaki sokaklar dik olarak güneye, Nişanca'ya doğru inerler ve pek çoğu kalabalık, gürültülü ve iş yerleriyle dolu olduğundan oldukça sevimsizdirler.

Mahallenin sahip olduğu diğer bir kültür mirası, kuzey batı köşesinde ve aynı zamanda Saraç İshak Mahallesi'nin kuzeyden sınırını oluşturan Küçük Haydar Efendi Sokağı'nın yanındaki Soğanağa Camisi'dir. Bunun da ilk tasarımı tamamen değişmiştir. Soğan Ağa diye tanınan kişi 2. Beyazıt döneminde ve 1504'te yaptırmıştır bu camisini. Asıl adı bilinmez, ama baninin soğan işleriyle meşgul olduğu tahmin edilebilir. Eserin az batısından geçen Daltaban Yokuşu'nda vaktiyle Rakım Efendi Medresesi dururdu.

Öyle görünüyor ki, 15. yüzyıl sonlarında bu bölgeler önemli bir Müslüman nüfusu barındırmakta idi ve o dönemlerde bu küçük mahallelerde epeyce mescid ve cami yapılmıştı. Soğan Ağa'nın camisi sonraki asırlarda yanıp yok oldu. 1915'te dönemin mimari anlayışı doğrultusunda yenilendi. Yarımada dâhilinde bu tür küçük çaplı eserlerin pek çoğunun yangınlar nedeniyle kısmen veya tamamen yok oldukları bilinen gerçeklerdendir. Özellikle 2. Abdülhamit devrinin ve 19. yüzyılın sonlarına doğru bu tip miraslar üzerinde önemli onarımlar yapılmıştır. Bu durum, ana girişlerinde yer alan kitabelerin deki yazılardan anlaşılmaktadır.

Cami çevresindeki heyula yapılar ve iş yerlerinin en heybetlisi (!) ve çirkini Fermanlı Sokağı'ndaki metruk binadır ve ağır beton kütlesiyle bir an önce ortadan kaldırılması gerekmektedir.

42. MAHALLE: SARI DEMİR

Sarı Demir Mahallesi İstanbul Yarımadası'nın kuzeyinde, Haliç kıyısında, Unkapanı-Atatürk Köprüsü ile Galata Köprüsü arasındaki alanı ve bunun gerisindeki Ragıp Gümüşpala Caddesi ile bunun da güneyindeki bazı Tahtakale sokaklarını kapsar.

Yarımada'nın tarihi önemi çok yüksek kıyılarından biri olan bu bölgede ve iki köprü arasındaki (Galata ve Unkapanı) sahil kesiminde mezbelelik görüntüsü arz eden ve sanki "ebediyete dek" burada yer alacakmış hissi uyandıran biçimsiz şantiye alanının bir an önce kaldırılması ve tüm İstanbullulara açık bir "Galata seyir mekânı"nın oluşturulması artık uzak bir "hayal" olmamalıdır.

Şehir panoraması açısından çok değerli bir arazi parçasının böyle uygunsuz şekilde burada konuşlanmaya devam etmesi, gerçekten büyük bir "kayıp", ayrıca kültürümüz için de büyük bir "ayıp"tır. Her ne olursa olsun, şantiyenin burada gerekliliği varsa da, işlerin böylesine uzatılmış olmasının özrü tabii ki İstanbulseverler için kabul edilmesi mümkün olmayan bir şeydir. Deniz kıyısını takip ederek Unkapanı'na doğru yürümek, bu hercümerc içinde neredeyse olanaksızdır. Yolun karşı tarafı için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Burada da Mısır Çarşısı önünden Unkapanı istikametine doğru çevreyi seyrederek, fotoğraf çekerek, rahat bir şekilde yürüyüş yapmak kolay değildir. Daha sonraki sayfalarda kültürel mirasların ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalarda bu çok değerli bölgenin ve dolayısıyla tüm Yarımada'nın nasıl tahribata uğradığına değineceğim.

1960'ların görece daha "nefes aldırıcı" trafiğine karşın, burada mevcut olan eski heyula "hal" binasının önünden geçmek, araçların içinde saatler süren bir bekleme işkencesi oluştururdu. Yiyecek kasalarının yüklendiği kamyonlar arasında yola saçılmış sebze artıklarının üzerine basmadan yürüyebilmek ise yayalar için "artistik bir yetenek" gerektiriyordu. Hal binasının estetikten nasibini alamamış koca kütlesiyle bu kıyıya oturtulmasının yanlışlığının yanında, yerinde bir kararla buradan kaldırılmış olmasının doğruluğuna değinirken, 1950'lerin sonlarından günümüze dek bu güzergâhta hayata geçirilen birtakım iyileştirme çalışmalarını da göz ardı etmemek gerekmektedir.

Sarı Demir Mahallesi'nin güney sınırı, sahil yolu olarak tanımladığımız Ragıp Gümüşpala Caddesi'nin gerisinde birleşip, Eminönü Belediye Otobüsleri Terminali önlerinden Kıble Çeşmesi ve Kantarcılar Caddesi adıyla ilerleyen güzergâhtır. Yol, mahallenin doğu sınırı olan Uzun Çarşı Yokuşu ile buluşur. Batı hattı ise, Atatürk Bulvarı'nın Unkapanı hizasında Atatürk Köprüsü ile birleştiği "Yonca Yaprağı Kavşağı"dır.

Ortadan kaldırılan Haliç kıyısındaki eski hal binasının yer aldığı çevre Osmanlı devrinde Ayazma kapısı diye tanınırdı. Kıyısında da Ayazma iskelesi dururdu, ki bunun batısında un fabrikası görül-

mekteydi. Roma döneminde Unkapanı'nın bu kesimindeki küçük bir koyun "Melias" diye bilindiğine değinen kayıtlar bulunmaktadır.

Vaktiyle sahil boyunca görülen bir yığın eski ve salaş yapının aralarından geçen birtakım daracık sokaklar vardı. Bunlardan birisi de "Karanlık Keresteciler Sokağı" idi. Mahallenin batısında ve dışında kalan şimdiki Ticaret Üniversitesi binasının yerinde "Nevfidan Camisi" (Yumurtacılar Mescidi) dururdu. Önünden geçip Sarı Demir'e kadar ilerleyen cadde ise, buradaki esnafın sattığı üründen dolayı "Yumurtacılar Caddesi" diye tanınmaktaydı. Haliç kıyısında ve Ahi Çelebi Camisi'nin çevresinde, Zindan Hanı'na dek bazı iskeleler bulunuyordu. Bunlar, şimdiki Haliç İskelesi'nin batısından itibaren, Yemiş (Çardak), Kasım Paşa, Girit, Halıcıoğlu, Eyüp, Balat ve Hatab Kapısı (odun) iskeleleriydi. Ünlü Çardak İskelesi mevkisi yoğun bir deniz ticareti ve ulaşımı noktası olduğu için burayı eskiden "56. Yeniçeri Kolluğu" korurdu. Daha sonra İstanbul'da belediye kolluğu görevini 56 görevli sürdürdüğü için bunlara "Elli Altılar" denilmesi adedi yaygınlaşmıştı. Bu iskelelerin iç tarafındaki dar yol ise Kuruyemişçiler Sokağı idi. Buraya dik inen iki sokak da Yoğurtçular ve Yağcılar sokaklarıydı.

Deniz tarafında günümüzde, Yarımada tarihinin bol anılı eserlerinden biri olan Ahi Çelebi Camisi yer alır. Fatih Sultan Mehmet'in de doktoru olan Ahi Çelebi'nin bu küçük camisinin asırlar boyunca devam eden asıl ününü, erken 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin bir namaz esnasında burada gördüğü rüyadan sonra eşi benzeri görülmemiş uzun seyahat yaşamına başlaması sağlamıştır. Ahi'nin bir doktor olması nedeniyle bu camisine "İbn-i Kemal et-Tabib Camisi" de denil-

Sarı Demir Mahallesi Kıyıları

mekteydi. Bu eser için bir dönem Kanlı Fırın yahut da Yemişçiler adı da kullanılmıştır.

Yakın tarihlerde onarılan bu çok önemli eserin yanında uzun yıllar boyunca yer alan otopark (!) alanı, camiye çabucak ulaşılmasını ve açıkça görülebilmesini engelleyen çarpık bir uygulamaydı. Neyse ki son zamanlarda yapılan çalışmalarla burada çöreklenmiş duran bu otopark kaldırılmış ve çevresi olabildiğince yeşillendirilip bir "gezinti alanı" yaratılmıştır. Öyle görülüyor ki, günümüzde Ahi Çelebi Camisi çevresini saran ve buralarda asla olmaması gereken bu "otopark" alanı ve çevresi, vaktiyle oldukça zengin bir "virane tarihi dekor"a sahipti. Kadim şehrin sosyal ve fizikî yapılarının sembolü olan bu eski, ama birer belge niteliği taşıyan "çok samimi ve gerçek" yapı karakterleri, ne yazık ki tümden yok olup gitmiştir.

Günümüzde ünlü Zindan Kulesi'nin (Baba Cafer Zindanı) yanında duran ve ziyaret edilebilen küçük türbede, Cafer'in soyundan Abdurrahman Şamdani ve ünlü "içicimiz" Bekri Mustafa yatarlar. Şamdani, atası Cafer'in sandukasını ziyaret ettiğinde kendi yeşil sarığını onun başucuna koymuştur. Ne var ki, bu kadim türbenin çatısının eternitle kaplı olması, tarihi dokuyla örtüşmez. Küçük, ama önemli bir ayrıntı!..

Mahalleye adı verilen Sarı Demir isimli kişi, bu bölgede fetih devrinde bir cami yaptırmıştı. Günümüzde cami çevresinde eski yıllardan bu yana tartı aletleri işi yapan esnaftan dolayı Kantarcılar Camisi diye de tanınan eser, aynı isimli caddenin Kıble Çeşmesi Caddesi ile birleştiği noktada yer almaktadır. Demirtaş yahut da "Timurtaş" Camisi ise mahallenin bir diğer önemli bir tarihi mirasıdır ve bu da fetih yıllarında yapılmıştır. Bu bölge Osmanlı döneminde Hatab (odun) Kapısı mevkisi idi.

Mahallenin Unkapanı Köprüsü başında duran güzel mermer çeşme her nasılsa yıkımlardan canını kurtarabilmiştir. 1968'deki düzenlemelerde yerinden sökülmüş ve şimdiki yerinde yeniden kurulmuştur. Çeşmeyi "Kapani" lakaplı Hafız Ahmet Paşa 1817'de yaptırmıştır. Çeşmenin çok yakınında görülen Süleyman Subaşı Camisi son zamanlarda yeniden yapılmıştır, fakat aslı 16. yüzyıldan kalmaydı.

Sarı Demir Mahallesi, eğer baştan aşağı ele alınıp, tarihi zenginliği çağdaş bir şehre yaraşır biçimde ortaya çıkarılırsa ve yerleşimin kuzeyini tamamen kaplayan Haliç şeridi yeşillendirilmiş, yürüyüş ve dinlenme platformları yapılmış bir "seyir mekânı"na dönüştürülürse, değil sadece Tarihi Yarımada'nın, tüm İstanbul'un en güzel ve ilgi çekici köşelerinden biri olmayı, hiç kuşkusuz ki "bileğinin hakkıyla" elde etmiş olacaktır.

43. MAHALLE: SEYİT ÖMER

İstanbul Yarımadası'nın batısında ve Fatih bölgesinde kalan bu mahalle Fındıkzade'nin yakınında, kara surlarının iç kısmındaki Silivrikapı ve Mevlanakapı mahallelerinin çevresindedir. Konumu itibarıyla tam ortasından kuzey-güney doğrultusunda geçen Altımermer Caddesi, mahalleyi fizikî düzenleme yönünden de sanki ikiye ayırmaktadır. Caddenin adı, eski Roma su sarnıcı Mokios'un vaktiyle yanında bulunan altı mermer sütundan gelmektedir. Bu caddenin kuzeye ve Şehremini Mahallesi'ne uzanan kısmı Vezir Caddesi'dir. İki mahalle arasındaki Vezir Sokağı'nın ucunda 1623 yılından kalan Abbas Ağa çeşmesi görülür. Altımermer Caddesi'ne doğudan açılan Hüseyin Kâzım Sokağı'nda ise zamanımıza ulaşamayan, "Sinek" Halil Efendi'nin 1717'de kurduğu bir dergâh vardı.

Caddenin doğusundaki sokaklar, Yarımada'da birbirini dik kesen "ızgara" tipindeki sokakların en yoğun olduğu bölgelerdendir. 18. yüzyıl sadrazamlarından ve Cerrahpaşa yakınlarında bir külliyesi bulunan Hekimoğlu Ali Paşa'nın adını taşıyan cadde, bu yönde mahallenin güney hattıdır. Ünlü şairimizin adı verilen Ziya Gökalp Sokağı ise adeta bir cetvel düzgünlüğünde kuzey sınırında ilerler. Bu yolun batıya doğru uzantısı ise Yayla Caddesi ismiyle Mevlanakapı'ya dek uzanmaktadır.

Mahallenin doğusunda, geçmiş asırlarda "Fındıkzade Mustafa Efendi"nin yaşadığı ve Lale Devri'nde ölen oğlu "Fındıkzade İbrahim Efendi"nin buraya adını miras bıraktığı mahallenin içinden geçen geniş Kızılelma Caddesi aynı zamanda ünlü Fındıkzade'nin de ana yoludur. Fındıkzade İbrahim, vaktiyle burada bulunan Nuri Dede Mescidi'nin haziresinde gömülüydü.

Eski yılların bağlık bostanlık ve yer yer bomboş olan arazileri günümüzde adeta bir "beton bina ormanı"na dönüşmüş haldedir ve Yarımada'nın tarihi fizikî görünümleriyle hiç uyuşmaz. Asfalt, araba, gürültü, baştan savma biçimsiz yüksek yapılar, kısacası böylesine önemli bir tarihsel alan için olumsuz sayılabilecek ne varsa buralarda hepsiyle karşılaşmak olasıdır. Özellikle batı-doğu istikametinde Altımermer Caddesi'nden Fındıkzade yönüne ilerleyen Cevdet Paşa Caddesi, bunu dik kesen Köprülüzade ve Sırrı Paşa sokakları, Emrullah Efendi Sokağı, Ali Şir Nevai Sokağı aynı özellikleri içerirler. Şimdi görülemeyen ve bir zamanlar oldukça tanınan Kasap Halil Mescidi adı geçen Cevdet Paşa Caddesi'ndeydi. Eseri, Kanuni'nin kasapbaşısı Halil Efendi 1547'de yaptırmıştı.

Mimar Sinan'ın güzel eserlerinden olan ve medrese tipolojisinde bir basamak teşkil eden Mehmet Efendi Medresesi'nin virane içindeki

kalıntıları da ne yazık ki Ali Şir Nevai Sokağı'nın kıyısında ve binalar arasında yazgısına terk edilmiş halde yıllarca durduktan sonra yakın tarihlerdeki girişimlerle kurtarılmasına yönelik çalışmalara başlanmıştır. Vaktiyle bu mıntıkada epeyce yoğun şeklide Ermeni ve Rum cemaatleri de ikamet ederdi. Sokağın gerisinde ve medresenin yakınındaki Surp Agop Ermeni Kilisesi'nin varlığı bu duruma kanıttır. Güneydeki Hekimoğlu Caddesi'nin hemen üst tarafındaki Yapağı Sokağı'nın kıyısında da bir Ortodoks Rum kilisesi olan Aya Maria Panaghia durur. Taşköprülüzade Sokağı'ndaki Hüseyin Kethüda Camisi, minik kütlesi ve yeniden yapılmış haliyle adeta beton binalar arasında yalnızlığını haykırmaktadır.

Mahallenin içindeki Emrullah Efendi Sokağı, batısındaki Altımermer ve doğusundaki Kızılelma Caddeleri arasında uzanır. Bu yola adı konulan Emrullah Efendi, 2. Abdülhamit devrinin en büyük eğitimcilerindendi. Bir dönem Galatasaray Lisesi'nde müdürlük yapan Emrullah Efendi 1909'da da Maarif Nazırı tayin edilmiş ve 1914'te ölmüştü. Bu sokak üzerinde vaktiyle 2. Mehmet'in askerlerinden olan Hacı Timur'un 1916'da yanıp yok olan mescidi dururdu. Timur'un kabri sokağın kıyısındadır.

Kızılelma Caddesi tarafında da Gülşeni dergâhı diye bilinen Mehmet Efendi Mescidi vardı. Banisi, saray helvacılarından Mehmet Halevi (Helvai) idi ve bu eserini 1625'te yaptırmıştı. Mahallenin doğudaki sınırı olan Kızılelma Caddesi kıyısında ve Bekir Paşa Sokağı'nda ynı isimli 17. yüzyıl camisi durmaktadır. Ama yeniden yapımı üsluptuz olduğundan bir özellik arz etmez. Beşikçizade dergâhı da bunun ırşısında yer alıyordu.

Fındıkzade yönüne düşen bu arazinin içinde İstanbul'un en büyük Roma açık su depolarından biri olan Mokios Sarnıcı yer alır. Osmanlı döneminde bu sarnıçlar "Çukurbostan" olarak adlandırılırdı. Şimdi de bu tabir kullanılır. Çok düzgün devasa bir dikdörtgen çukurluk olan sarnıç, günümüzde "Fatih eğitim ve spor parkı" adıyla değerlendirilmektedir. 6. yüzyıldan kalan su sarnıcının bulunduğu çevre Roma Roma İstanbul'unda "Xerolophos" (Kurutepe) diye bilinirdi. Devasa ölçülerdeki sarnıcın payandalarla desteklenmiş doğu duvarı, yer yer buraya yaslanan bazı evlerin bahçelerinin içine dek sokulmuştur. Belediyenin çevre gençleri için yaptırdığı "kaykay pisti" de sarnıcın bu tarafındadır.

Mokios Sarnıcı'nın doğusunda yer alan Türkçü Sokağı ile Fındıkzade içinden geçen Kızılelma Caddesi'nin kesişmesinde yeniden yapılıp adeta bir iş merkezine benzetilen ve beton bir kütle şeklinde algılanan Akbaba Mehmet Efendi Camisi görülür. Bunun ilk yapılışı 1480'lerin

Fındıkzade'de yer alan Mokios Sarnıcı (Çukurbostan) bir parka dönüştürülmüştür

sonlarındaydı. Altımermer Caddesi'nin ortadan ikiye ayırdığı mahallenin batı tarafında, yani Mevlanakapı yönündeki sokaklar doğu kısmındaki gibi ızgara planı yansıtmazlar. İstanbul'un eski mahallelerinden olan Uzun Yusuf bu bölgede yer alır, ama artık bir "mahalle" statüsü kalmamıştır. Eski mahallenin camisinin bulunduğu yerde günümüzde Uzun Yusuf Sokağı geçmektedir ve burada eski caminin yeniden şekillendirilmesi düşünülmektedir. Bu yol, kuzeydeki Yayla Caddesi'nin az güneyinde kalır. Burada Fatma Sultan'a ait 1573 tarihinden bir de çeşme görülür.

Mahallenin önemli eserlerinden olan Zehgirci Camisi'ni Seyit Kemalettin isimli bir "ok" ustası yaptırmıştı. Zehgir (zihgir), okçulukta parmağa geçirilen demir bir halkanın adıdır. Caminin, 2. Beyazıt'ın son yıllarında yahut da Yavuz Selim'in ilk iktidar yıllarında yapıldığı sanılır. 1839'dan sonra cami bir Rufai dergâhı olarak kullanılmıştır. Günümüzde Vani Dergâhı ile Zehgirci Sokaklarının buluştuğu yerde duran caminin şimdiki halinin eskisiyle ilgisi yoktur, ama yine de derli toplu görünür. Yakınındaki çok bakımsız klasik çeşme, sanki ebediyen unutulmuş gibi öylece boynu bükük durarak zamanın acımasızlığına direnmeye çalışır. Oysa bu zavallı çeşmeyi Sultan Süleyman'ın şehzadesi Mehmet'in kızı Hümaşah'ın kızı Fatma Sultan 1573'te yaptırmıştı!..

Vani Dergâhı Sokağı, adını, yol üzerinde haziresinin bir kısmı duran ünlü Vani Dergâhı'ndan almıştır. Bu dergâh 1785'te "Vanlı" Şeyh Seyit Efendi tarafından kurulmuştu. Hazireye, eski çevre sakinleri "Osmanlı Hariciyesi Haziresi" derlerdi. Öyle anlaşılıyor ki, burada önemli hariciyeci Osmanlı paşaları da yatmaktadır.

Seyit Ömer Mahallesi'nde Seydi Seyfullah Haziresi

Mahallenin batısındaki sınırı, kuzeyden güneye doğru tek hat üzerinde üç farklı isimde ilerleyen, Keresteci Veli, Karagöz Tekkesi ve Silivrikapı Yağhane Sokakları oluşturur. Karagöz Camisi'nin banisi Sadullah Çavuş'un ne zaman yaşadığı bilinmez, ama eserinin 1780'lerden kaldığı sanılır. Buradaki 1672 tarihli Karagöz Mehmet Çeşmesi'nden dolayı halk arasında cami de bu isimle anılmıştır. Pek çok küçük cami ve mescidde olduğu şekilde bu eser de bir dönem "tekke" olarak da değerlendirilmiştir. Bunun kara surlarına doğru batı tarafında vaktiyle geniş bir bostanlık durur, kıyısında da bir sıbyan mektebi görülürdü.

Mahalleye adını veren 1490 tarihli eski cami, Fındıkzade tarafında kalan Çukurbostan Sarnıcı ile bunun batısındaki Altımermer Caddesi'nin arasında uzanan günümüzdeki Seyit Ömer Sokağı yanındaydı. Eserin banisi olan zat, 2. Beyazıt'ın arpa eminlerinden Fahrettin

Ömer Efendi idi. Seyit Ömer Camisi 1950'lerde yenilenmiştir. Caminin karşısında, Altımermer Caddesi'ne bakan ve büyük olasılıkla 1543'te yapıldığı sanılan küçük hamam ise hâlâ çalışır vaziyettedir. Bir zamanlar Tahir Efendi dergâhı da bu civarda yer alıyordu. 18. yüzyıldan Vezir çeşmesi ise adını verdiği sokakta çok harap durumda varlığını sürdürmektedir. Eğer onarılırsa, Yarımada'nın en güzel çeşmelerinden biri olabilir, zira heybetli bir görünümü vardır. Bu çeşmenin karşısında da "baldaken" (kenarları açık, sütunlar üzerinde kubbesi bulunan köşeli, ya da yuvarlak planlı yapı) stilde şeyh türbesi görülür. Türbede, Peygamber soyundan geldiği ileri sürülen ve ünlü Seyit Nizam'ın oğlu olan Seydi Seyfullah Baba yatmaktadır. Çevresi güzel bir duvarla çevrili olan hayli bakımlı haziresiyle Seyfullah Efendi'nin 1601'de kurduğu dergâhı da bu mevkideydi. "Kutbü'l-Arifin Seyfullah Kasım bin Nizamettin Efendi"nin dergâhı, eski Uzun Yusuf Mahallesi'nin Seyfullah Efendi Sokağı'na da adını vermiştir. Buna bağlı Yedi Emirler Çeşmesi Sokağı ise adını, dergâh haziresinin tam karşı köşesindeki üstü çadır kubbe şeklinde bakımsız çeşmeden almıştır. İstanbul'da pek örneği görülemeyecek olan "çok yüzlü" bu güzel çeşmenin yan yüzlerinde küçük yalaklar ve çeşmecikler bulunmaktadır. Uzun Yusuf Spor Tesisleri'nin yer aldığı Evliya Ata Sokağı'nda ve binalar arasında da yeşil mozaiklerle kaplı yüzeyiyle "Halil Efendiler Türbesi" görülür. Türbenin içinde tam beş sanduka vardır.

Mahallenin batı sınırından geçen Lalezar Cami Sokağı, adını buradaki yeniden ve çirkin bir şekilde "mozaik yüzlü" olarak yapılan Lalezar Camisi'nden almıştır. Uzun yıllar cami arsası terk edilmiş halde olduğundan ahali bu mevkiye "Virane Cami Arsası" derdi. Caminin aslı Hürrem Sultan devrinden kalmaydı. Bu mevki, aynı zamanda bu mahalleyi, batıdaki komşusu Mevlanakapı'dan ayırmaktadır.

Şeyh Hüsamettin Sokağı, Seyit Ömer'in kuzeyinde ve Şehremini Mahallesi'ne bağlanan bir güzergâh olup, adını buradaki aynı isimli camiden almıştır. Ahali bu esere "Tulumcu Hüsam Camisi"derdi. Hüsamettin, kendi icadı olan tulumla 4. Murat devrinde At Meydanı'ndaki gösterilerde insanları çok eğlendirdiği için bu lakapla meşhur olmuştu. Camisi 1630 tarihlidir. Eserin minaresi de banisi kadar ilginçti ve giriş kapısının üzerindeydi. Ama şimdiki üslupsuz cami 1958'dendir.

Seyit Ömer Mahallesi sokaklarında, köşebaşlarında aniden karşılaşılan yeşile boyalı bazı küçük ve basit görünümlü şeyh ve eren kabirleri, bölgenin "ruhaniyetli" yapısını da gözler önüne sererek eski günlerin anılarını, asfalt zeminli yollar üzerinde, araç homurtuları arasında ve yüksek katlı beton binaların kıyılarında günümüzde "zoraki"

de olsa yansıtmaya çalışırlar. Bu duruma, yerleşimin kuzeyindeki Şehremini Mahallesi'nde de tanık olunmaktadır.

Genel bir gözlem sonucunda yapılan değerlendirmelerde bu güzergâhlarda karşılaşılan en büyük sorunlar, beton yapılarda çok göze batıcı biçimde ortaya çıkan şekil bozukluğu ve üslupsuzluk, binaların aşırı yükseklikleri ile çevre sokaklarını dolduran araç yoğunluğu olarak belirginleşmektedir. Ayrıca, bütün bu olguları şekillendiren, hayata geçiren genel idarenin sorumluları dışında, semt sakinlerinin (aslında tüm İstanbul'da) de eski eserlere, korumacılık kültürüne, şehircilik anlayışına, düzenli tasarlanmış yaşam alanlarına karşı yaklaşımları, bağlılıkları, tarih bilgileri ve daha da ötesinde "sevgileri", tartışılır niteliktedir.

44. MAHALLE: SİLİVRİKAPI

İstanbul Yarımadası'nın batısındaki Roma kara surlarının hemen iç kısmında yer alan bu tarihi semt, artık günümüzde bir "mahalle" statüsünde varlığını sürdürmektedir. 2009'dan önceki Yarımada yerleşimleri içinde semtin bugünkü arazisinde iki eski mahalle vardı. Bunlar, batıda Cambaziye, doğuda ise Arabacı Beyazıt Mahalleleridir. Silivrikapı Mahallesi, adını, Roma surlarındaki günümüze ulaşan Silivri Kapısı'ndan alır. Bu kapının Marmara Denizi tarafında Belgrat Kapısı ve onun da gerisinde Yedikule Kapısı vardır.

Silivri Kapısı'nın kuzeyindeki kapı ise Mevlana Kapısı adını taşır. Bu sur kapılarının tümü günümüzde, Roma devrindeki isimlerinin yerine Türklerin koydukları adlarla anılmaktadırlar. Şehirden çıkıldığında "Silivri" yönüne (Roma devrinde Selymbria) gidilen güzergâh üzerinde yer aldığından, Türkler kapıya bu ismi vermişlerdi.

Kara surlarının içten paralelinden geçen ve surlardan dolayı "hisar" tanımlamasıyla anılan Hisaraltı Caddesi, aynı zamanda mahallenin batı hattıdır. Doğusundaki sınır ise tek bir sokaktan oluşur ve bu da, Cerrahpaşa Mahallesi'nden ayrıldığı Kuru Sebil Sokağı'dır. Mahalleyi kuzeyden sınırlayan güzergâh ise Silivrikapı Caddesi ismiyle doğu-batı yönünde kara surlarına dek ilerler. Bu yolun doğuya doğru kısa bir kısmını ise Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi tamamlamaktadır. Mahallenin güneyindeki komşusu olan Sümbül Efendi Mahallesi ile arasında Ağa Çayırı Caddesi geçer. Bunun doğuya doğru uzantısını da Koca Mustafa Paşa Caddesi oluşturur ve aynı güzergâhın batı bölümünde Ağa Çayırı Caddesi ve daha surlara yakın noktada da belediyeye ait buz pateni salonu görülür.

Mahallenin içinde güney-kuzey doğrultusunda iki büyük cadde bulunmaktadır. Bunlardan, Cerrahpaşa yönünde olanı Kuvayı Milliye

Caddesi, diğeri de batısından bu caddeyle birleşen Vidin Caddesi'dir. Bu caddenin güzergâhından vaktiyle "Akarca Yolu Sokağı" geçiyordu. Günümüzde bu iki caddenin arasında yer alan Sebzeci Sokağı'nın eski adı "Sebzevatçı Sokağı" idi. Yine, eski Cambaziye Mahallesi tarafında yer alan Alay İmamı Sokağı'nın izinden de "Hünkâr Beğendi Sokağı" geçmekteydi.

Mahallenin, adını zikrettiğim caddeleri dışındaki diğer tüm yolları günümüzde sokak şeklindedir, ki evvelki asırda bu yol ağlarıyla dolu araziler geniş bostanlarla kaplıydı. Ancak, bunların arasından, küçük mescid ve çeşmelerin kıyılarından eğri büğrü toprak zeminli yollar kıvrılır giderdi. Vidin Caddesi'nin yakınındaki Cambaziye Camisi'nin üst tarafında ve şimdiki Öksüzce Cami Sokağı'nın batısında bu yörelerin belki de en geniş bostanlığı dururdu. Günümüzde ise bu arazinin üzerinde, Yeni Çeşme, Karakulak, Serdengeçti, İki Mektep ve Çağlayan Sokakları kıyısında dizilmiş beton konutlar görülür. Aslında mahallede şimdiki sokak güzergâhlarının pek çoğu yaklaşık olarak, eski yılların, kıvrımlı dar sokakların izlerinden gitmektedir. Ama beri yandan bu sokakların bir kısmının aralarında çeşitli yeni bağlantı yollarının açılması, geleneksel yapı dokusunun "apartmanlaşma"sını şiddetli biçimde körüklemiştir. Örneğin, güneydeki Ağa Çayırı Caddesi'ne bağlanan Yedi Şehitler, Yeni Çeşme, Meşeli Mescid gibi sokakların isimleri değişmemesine karşın, aralarındaki Abdullah Dede ve Sümbül Efendi Sokaklarıyla, bulundukları bölgenin fizikî yapısı daha fazla farklılaşmıştır. Bir ölçüde korunabilmiş bazı güzergâhlar ise isimleri değişerek asfalt ve betona dönüşmüştür. Eski "Arabacı Beyazıt Mahallesi" tarafında yer alan ve kuzeyden Kocamustafapaşa Caddesi'ne bağlanan eski asırların "Kesedar Sokağı", günümüzde "Şehit Turan Topal Sokağı" adını almıştır. Bunun az batısında isimsiz küçük bir çıkmaz sokak olan yol, şimdi yine çıkmaz sokaktır, ama ismi Muhallebici Çıkmazı olmuş ve çevresi apartmanlaşmıştır (!)

Beton yapılar arasında pek seçilemeseler de, bölgede yine de hatırı sayılır bir "eski eser listesi" vardır elimizde. Mahallenin en önemli Osmanlı miraslarından biri ve Mimar Sinan yapıtı olan "Bezirgân Ramazan Efendi Camisi"ni 1585 yılında Hacı Hüsrev Çelebi Efendi adında zengin bir tacir yaptırmıştı. O yıllarda bir dergâh olarak da kullanılan caminin önünden geçen günümüzün Kuvayı Milliye Caddesi, çok yoğun bir taşıt trafiğine sahiptir ve bir tarafında da Kocamustafapaşa Belediye Otobüs Terminali vardır. Öksüzce Camisi de vaktiyle bu mevkide yer almaktaydı. Buna Akarca Mescidi, Gümrükçü Mehmet Efendi Mescidi de derlerdi.

Eskiden, bu kalabalık ve çarpık kentleşmiş güzergâhlardaki boş araziler oldukça geniş bir alan yayılmıştı ve pek çoğunda kimisi "çıkmaz" olan kıvrımlı birkaç sokaklar yer alıyordu. Uzunca Ova yahut da Kâtip Muslihiddin adıyla bilinen küçük bir cami, Ramazan Efendi Camisi'nin az kuzeyindeydi. Camiyle Silivrikapı Caddesi arasında da Yahya Efendi'nin minik bir mescidi görülmekteydi.

Öyle anlaşılıyor ki, zamanımızın İstanbul'unda artık aşırı değer kazanan arsaları ve arazileri hiç kimse öyle bağlık bostanlık bırakmaya niyetli görünmüyor. Bunun en büyük kanıtı Silivrikapı'da kendini ayan beyan belli eder. Şimdi, bırakalım bostanları, çocuklar için bir iki küçük oyun parkı ve birkaç ağaçlı eski hazire alanları dışında buralarda başka ağaçlıklar ve yeşillikler görme olasılığı bile kalmamış durumdadır.

Silivrikapı Mahallesi'nde şans eseri (!) hâlâ varlıklarını sürdürmeye çalışan önemli camiler yine de vardır. Kara surları yakınındaki 1551 tarihli Hadım İbrahim Paşa Camisi bunların başında gelir ve eser bir Sinan yapıtıdır. Tek minareli ve anıtsal kütlesiyle Yarımada'nın önemli tarihi miraslarından olan cami ilk yapıldığında bostanlık bir yerleşim içindeki mahallenin devasa külliyelerinden biri olmuştu. Şimdi yalnız camisi kalan bu külliyenin hamamının yıkık bir kısmı, yolun diğer tarafında durur. İbrahim Paşa, Kanuni'nin vezirlerindendir. Türbesi hazirede olan İbrahim Paşa Cerrahpaşa Hastanesi yanındaki Esekapı Mescidi ve Medresesi'ni de (yakın tarihlerde onarıldı) kiliseden dönüştüren zattır.

Silivrikapı'nın Kocamustafapaşa Mahallesi ile sınır oluşturduğu Ağa Çayırı caddesi kıyısındaki Kasım Çelebi Camisi

Alay İmamı ve İki (İlk) Mektep sokakların buluşma yerindeki Arakiyeci Camisi de bir 16. yüzyıl eseridir ve Mimar Sinan'ın elinden çıkmıştır. Banisi ise Arakiyeci (Arakiye: bir tür keçe başlık) Ahmet Çelebi'dir. Eskiden caminin kıyısında meşe ağaçları dururdu ve bu nedenle semt ahalisi camiye "Meşeli Mescid" derdi. Minaresi şerefesine dek Sinan devrinden kalan cami ne yazık ki çirkin biçimde ve "mozaik yüzlü" olarak 1973'te yenilenmiştir. Karşısındaki çeşme Lale Devri'nin ilk yıllarında ve 1719'da yapılmıştır.

Ağa Çayırı Camisi ise, güneyden geçen aynı isimli caddenin kıyısında yer alır ve daha çok, banisi Kasım Çelebi'nin adıyla bilinir. Kasım'ın, Fatih Sultan Mehmet'in adamlarından olduğu öne sürülmektedir. Günümüzdeki hali bir "yeniden yapım" olan caminin haziresinde, Sünbüli Dergâhı şeyhlerinden bazıları gömülüdür.

Silivrikapı yönüne ilerleyen Silivrikapı Caddesi üzerinde de Sitti Hatun'un 1952'de yeniden yapılan küçük camisi görülür. Olasılıkla 16. yüzyıl başlarında yaşayan Sitti Hatun, Zeyrek Yokuşu'nda mezarı olan ünlü şeyhülislam Zembilli Ali Cemali Efendi'nin kızıydı. Sitti Hatun Camisi küçük bir eserdir ve mahallenin kuzey sınırı olan Silivrikapı Caddesi yanındaki aynı isimli çıkmaz sokağın kıyısındadır. Şimdiki hali 1950'lerden kalma caminin banisi Sitti Hatun, babasının Zeyrek'teki türbesinde yatar.

Caminin karşısındaki çeşme ise Saliha Sultan'ın bir hayır eseridir. Sitti Hatun Camisi'ne yakın Serdengeçti Sokağı'ndaki Şevket Dokur Camisi 1969 yılından kalma görece yeni bir eserdir ve bu çevrede hizmet veren "dokumacı esnafı"ndan adını almıştır. Bu cami aslında mahallenin kuzeyindeki Seyit Ömer sınırında kalır.

Mahallenin önemli kültür miraslarından biri olan Cambaziye Camisi ise Vidin Caddesi'nin az batısında, Karakulak Sokağı'nın baş tarafındadır. Karakulak ve İlk Mektep sokaklarının buluşma noktasındaki yeşil boyalı ve 1953'te yeniden yapılan eserin ilk inşası 1400'lerin sonlarındaydı ve banisi "Cambaz" lakabıyla anılan Mustafa Ağa idi. 1485'te ölmüş ve Cerrahpaşa Camisi yanında şimdi de duran diğer camisinin haziresine defnedilmiştir.

Silivrikapı Mahallesi'nde sayısız ilginç anılarla dopdolu bu nadide mimari eserler dışında, tıpkı Seyit Ömer Mahallesi'nde olduğu gibi, sokak diplerinde, köşebaşılarında yahut da bir apartmanın ön girişinin kıyısında basit yapılarıyla göze çarpan bir veli türbesine sıkça rastlanabilmektedir. Ağa Çayırı Caddesi yakınında Yedi Şehitler Haziresi, Uyku Dede Türbesi gibi kabirler bunların önde gelenlerindendir.

Roma devirlerinde Konstantinopolis'in içinde "ufak köy" statüsündeki bölgelerden olan bu mevkiler Osmanlı zamanının ilk yıllarında

da şehrin gerisindeki bostanlıklar içinde aynı izlenimleri vurgulayan küçük mahallelerdi. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı göçlerle her yanı lebaleb dolan bu sur içi mahalleleri, günümüzde artık Yarımada'nın diğer kalabalık yerleşimlerinden çok da farklı olmayan çarpık bir şehirleşme olgusu sergilerler.

45. MAHALLE: SULTANAHMET

İstanbul Yarımadası'nın göz nuru, yüreği ve en önemli kültür ve tarih bölgesi, bu mahalle sınırlarında yer almaktadır. Üç yanını çevreleyen, kuzeyindeki Binbirdirek, doğusundaki Cankurtaran ve batısındaki Küçük Ayasofya Mahalleleri de aynı öneme ve tarihsel zenginliğe sahiptir. Sultanahmet Mahallesi'nin güneyi ise Marmara Denizi'ne açılmaktadır. Bu sınırda deniz ile tren hattı arasından geniş bir bulvar şeklinde Kennedy Caddesi geçmektedir.

Sultanahmet Mahallesi'nin kuzey sınırı, dümdüz bir hat şeklinde ilerleyen ve tarihi Roma hipodromunun doğu oditoryumunun hizasından geçen günümüzün At Meydanı Caddesi'dir. Bunun doğu ucundan kıvrılıp denize doğru inen Kabasakal, Mimar Mehmet (adını Sultanahmet Külliyesi'ni yapan Sedefkâr Mehmet Ağa'dan almıştır) ve Ahırkapı Caddeleri (Bu iki caddenin arasında kalan Amiral Tafdil Sokağı, adını, 1937'de Japonya'da açılan Ertuğrul Şehitleri Anıtı törenine yüzbaşı olarak katılan askerimizden almıştır. Tafdil, 1941'de amiral olmuştu) mahallenin önemli güzergâhlarını oluştururlar.

Mahalleyi Cankurtaran'dan ayıran ve doğuda yer alan Keresteci Hakkı Sokağı, tren yolunu geçerek Ahırkapı Caddesi ile buluşur. Batıdaki hat ise, At Meydanı Caddesi'nin aynı yöndeki ucundan başlayıp denize doğru inen, Şifa Hamamı, Kapı Ağası, Sultaniye ve Fenerli Kapı sokaklarından oluşur.

Sultanahmet bölgesindeki aynı isimli bu mahallenin eski şehir dokusu erken 20. yüzyıldaki büyük yangınlarda önemli ölçüde değişime uğramış ve Küçük Ayasofya, Akbıyık ve Cankurtaran semtlerini kapsayan ve denize doğru hafif bir eğimle inen yerleşimler içindeki pek çok ahşap yapı alevlerin kıyımına uğrayıp yok olmuştur. Mahallenin yer aldığı araziler, aynı zamanda Roma devri imparatorluk saraylarının da bulunduğu mevkiler olması nedeniyle çok zengin tarihi belgelere sahiptirler. Bunların bir kısmı hâlâ yerin altında beklemektedir. Fakat, zamanımızın çok yoğunlaşan yapılaşma alanları içinde kaldığından bu bölgelerde bir arkeolojik çalışma yapılması neredeyse olanaksızlaşmış durumdadır. Ancak, rastlantı eseri izlerine ulaşılabilen bir tarihi belge çevresinde bile olsa, herhangi bir kurtarma kazısının gerçekleştirilmesi işlemleri, kamulaştırma ve çevresel sorun-

lar açısından yine de oldukça zor görünmektedir. Zamanımızda yine de bazı teknolojik aletlerle zemin altı çalışmalar yapılarak araştırmalar sürdürülmekte, örneğin, "jeoradar" sistemiyle yer altı katmanlarındaki farklı cisimler tespit edilebilmektedir. "Yeraltı radarı" da denilen bu sistemle geçtiğimiz yıllarda Sultanahmet Camisi altında da bazı yerbilim çalışmaları yapılmıştır.

Günümüzde mahallenin çekirdeğini oluşturan 1617 tarihli Sultanahmet Külliyesi, özellikle yaz aylarında yerli yabancı büyük kalabalıkları kendisine çeker. Sultan 1. Ahmet'in türbesi bu yerleşimin en önemli kültür varlıklarından biridir. Sultan 4. Murat'ın yanı sıra, anası Valide Kösem Sultan da bu türbede yatarlar. Şimdilerde hem türbe, hem de bitişiğindeki medrese bütünüyle onarıma alınmış haldedir. İstanbul'da ilk mahya Sultanahmet Camisi'nde Ahmet Kefevi tarafından 1617'de kurulmuştu. O zamanlarda minare aralarına asılan mahyadaki kandil figürlerini hareket ettirebilecek kadar büyük mahya ustaları vardı. Sultanahmet Külliyesi yapılmadan önce aynı arazi üzerinde yer alan Sokullu Paşa'nın, Ahmet Paşa'nın konakları, Arslanhane, Miri Ambar, Mehmet Paşa Sarayı, pek çok başka konak ve dükkân istimlak edilmiştir.

Ülkemizin altı minareli tek camisi olan bu güzide eserin özellikle harimindeki 21 bin civarındaki mavi zeminli çinileri çok tanınır. Eserin hünkâr kasrında eskiden var olan Halı Müzesi (Şimdi Ayasofya Müzesi'nin kuzey doğusundaki imaret bölümündedir) ilk olarak 1979'da açılmıştır. Vaktiyle İstanbul ahalisinin şehrin merkezi diye tanıdığı bu cami çevresinde ve Hipodrom'dan kalan düzlükte "Çarşamba Pazarı" kurulurdu.

Sultanahmet Külliyesi ile Ayasofya önündeki havuzlu parkın arasından geçen Kabasakal Caddesi, Cankurtaran'a inmeden keskin bir kavis yaparak Sultanahmet Camisi'nin arkasından tarihi "Arasta" Çarşısı yönüne döner. Yolun ortasında Roma Mozaikleri Müzesi ve ucunda da İtalyan mimar Raimondo d'Aronco'nun (Osmanlılar "Dranko Kalfa" derlerdi) 20. yüzyıl başında yaptığı eski Baytar Mektebi'nin kapısı görülür. Bu tarihi yapı, dört numaralı koruma kurulu kararıyla "sosyal tesis" işleviyle bugünlerde onarım görmektedir. Roma Mozaikleri müzesi ise Arasta'nın tam arkasında yer alır ve Ayasofya'ya bağlı bir müze olarak bir hayli ilgi çeker. Burası Roma saraylar kompleksinin bir bölümüydü ve bulunan bazı mozaik panolar bu sarayın arz odalarının zemin döşemelerini oluşturuyordu. Bir metre kare yüzey üzerinde yer yer kırk bin küçük mozaik taşının bulunduğu bu olağanüstü heyecan verici panolar İstanbul'un en önemli tarihi miraslarındandırlar.

Sultanahmet Camisi

Artık buradan itibaren güney batıdaki Küçük Ayasofya Mahallesi'ne girilmektedir. Mahallenin sahip olduğu dört caddeden biri olan Kabasakal Caddesi'ne adını veren ve şimdi olmayan Kabasakal Camisi, vaktiyle bu yolun hemen güneyindeki Torun Sokağı ile Cankurtaran Mahallesi'nin batı sınırı boyunca buraya uzanan Mimar Mehmet Caddesi ile buluştuğu köşede yer almaktaydı. Caddenin kuzeye yönelen kısmı ise Tavukhane Sokağı adıyla Sultanahmet Camisi'nin batı kanadından geçer. 15. yüzyılda ve 2. Beyazıt devrinde bu sokakla Tavukhane Caddesi'nin (eskiden sarayın tavuk ihtiyacını karşılayan "Tavukhane Ocağı"na bağlı bazı dükkânlar bu cadde çevresindeydi) buluştuğu noktada şimdi bir iki parça kalıntısı duran Güngörmez Camisi bir Roma kilisesinden devşirilmiştir. Eskiyen yapı o dönemlerde "baruthane" olarak kullanıldığı sırada müthiş bir infilakle patlamış ve çevresini harap etmişti. Hatta buradan fırlayan taş parçalarından birinin Kabataş civarına düştüğü yarı efsane bir öyküyle asırlar boyunca anlatılmıştır. Böylesine tarihsel bir öneme sahip eserin kalıntılarının derlenip toparlanması ve heyecanlı öyküsünün "dikkat çekecek bir tabelada" anlatılıp mekânın onurlandırılması beklenilen bir davranış olmasına karşın, şimdiye dek bu yönde bir girişimde bulunulmamış olması gerçekten de çok anlaşılmaz bir tutumdur.

Oldukça önemli bir tarihi güzergâh olan Kabasakal Caddesi boyunca eski bir duvar bakiyesi uzanır ve bunun üzerindeki kapı kitabesi

1869 tarihini gösterir. Bunun Aziz Efendi Tekkesi'ne ait olduğu sanılmaktadır. Arasta Tekkesi de bu civarda yer alıyordu. Rufaiyye'nin "Haririyye" kolundan olan bu dergâh genellikle yoksul gezginleri barındırdığı için ahali buraya "Seyyahlar Dergâhı" dermiş.

Fatih devrinde burası, ilk sayfalarda açıkladığım gibi "Ayasofya Nahiyesi"ne bağlı "Mahalle-i Mescid-i Mehmed Hanü'ş-Şehir bi-Güngörmez" ismiyle tanınan küçük bir mahalleydi. Eski Baruthane'nin karşısında günümüzde de duran ve Kuran kursu merkezi olarak değerlendirilen kubbeli taş yapı, 2. Beyazıt döneminden İskender Paşa'nın mektebidir. 1515'te ölen paşanın türbesi de bu mektebe bitişiktir. Tarihi Arasta Çarşısı'nın güney çıkışı ise bu mektebin hemen gerisinde yer almaktadır. Külliyeye ait "Arasta Hamamı"nın yolun kıyısında, kimsesiz, boynu bükük ve yazgısına terk edilmiş halde durmasına ise "akıl sır erdirmek" gerçekten zordur.

Mahallenin batı sınırındaki sokaklardan biri olan Kapı Ağası Sokağı, adını, buradaki Mimar Sinan eseri olan 1554 tarihli "Kapı Ağası Mahmut Ağa Camisi"nden almıştır. Saray kapı ağası olan Mahmut'un Sulumanastır'da (Samatya) ve Yenibahçe'de (Vatan Caddesi güzergâhı) konakları olduğu söylenir. Caminin gerisinde ve Sultaniyegâh Sokağı'na bakan tarafta oldukça harap halde camiye ait mektep binası bulunmaktadır. Yine bu çevredeki Oyuncu Sokağı'ndaki güzel çeşmeyi ise 1713'te Hacı Hasan yaptırmıştır. Bu mıntıkalar aşağı yukarı, güney kısmı denizle buluşan ünlü Roma sarayı "Buko-Leon"un arkasına denk düşmektedir günümüzde. Buko-Leon Sarayı'na o zamanlar "Yukarı Saray" derlerdi. Saraya adını veren obje ise, "pençelerini bir sığırın boynuna geçirmiş aslan" heykeliydi. Buko ve Leon da zaten "sığır ve aslan" anlamına gelmektedir.

Mahmut Ağa Camisi'nin aşağı tarafı ise kısa bir sur parçasının gerisindeki tren yoluna açılır. Yarımada'nın "en doğusunda" bulunduğundan ve bu nedenle tüm mescid ve camilerin "başı" sayılan 1453 tarihli Akbıyık Camisi, tren yolunun deniz tarafında ve kendi adını verdiği sokağın kıyısında yer almaktadır. Geleneğe göre, Yarımada'da "Mekke topraklarına en yakın konumda" olması dolayısıyla bu mescidde ezan okunmadan önce diğer tüm İstanbul camilerinde ezana başlanmazdı. Bu statü küçük mabedin "İmamü'l-Mesacid" adıyla anılmasına neden olmuştur.

Caminin bulunduğu mekân minik bir yol ağzıdır ve karşı tarafında şimdi bir müze olarak gezilebilen ünlü Osmanlı bestekârı Hamamizade İsmail Dede Efendi'nin konağı görülür. Kıyısındaki barok süslü 18. yüzyıl çeşmesi ise "Hekimoğlu Validesi" adıyla bilinir. Bunun da karşı köşesinde Hacı Hasan Çeşmesi vardır.

İstanbul Yarımadası'nın hem Roma, hem de Osmanlı devirlerinde en önemli, en zengin kültür miraslarıyla dopdolu olan bu köşesi, henüz ne yazık ki tam anlamıyla hak ettiği erişilmez şöhretli konumuna kavuşturulmuş değildir. Sokak içlerinde pek çok bakımsız bina ve yüksek kotta yapılar vardır. Kimi iki üç katlı sevimli yapılar ise bölgede pek revaçta olan "butik otel" tasarımıyla onarılıp çoğunlukla yabancı konuklara ev sahipliği yaparlar. Amiral Tafdil, Akbıyık Değirmeni, Sultaniyegâh ve Kapı Ağası Sokaklarında, ayrıntılara azami özen gösterilerek kusursuz bir iyileştirme çalışması yapıldığında, kuşkusuz mahallenin kültürel ve tarihsel değeri kat kat artacaktır. Fetihten önceki Roma zamanında başkent Konstantinopolis'in anıtsal siluetinde başı çeken yön Sultanahmet Camisi'nin deniz yönündeki bakış açısıyken, Osmanlı zamanında ve özellikle Süleymaniye Camisi'nin inşasından sonra bu eşsiz siluetin bakış açısı Haliç üzerine ve Galata kıyılarına kaymıştır.

Yer yer rastlanılan bazı olumsuz görüntülere karşın yine de "yürekten ve heyecanla ele alındığında", Sultanahmet Mahallesi'nin İstanbul Yarımadası'nın en güzide köşelerinden biri olacağı kesindir.

46. MAHALLE: SURURİ

Efsanevi öykülerin ev sahibi İstanbul Yarımadası'nın Eminönü bölgesindeki bu küçük, ama tekstil iş yerleri ve atölyelerle dolu kalabalık mahallesi Mahmutpaşa civarındaki birtakım sokaklardan oluşur. Mahalleye adını veren "Sururi Daye Hatun Camisi" 1530 tarihlidir. Bu hanım, Sultan Süleyman'ın gençliğindeki "daye"si, yani bir tür bakıcı hizmetkârıydı. 1907'de tamamen onarılan ve şimdi Yeşildirek Polis Karakolu yakınında bulunan tarihi eserin günümüzdeki durumu orijinalini hiç aksettirmese de, kitabesi, güzel ve küçük haziresiyle yine de göz doldurur.

Sururi Mahallesi'nin kuzeyinde Rüstem Paşa, güneyinde Molla Fenari, batısında Mercan ve Taya Hatun, doğusunda da Hobyar Mahalleleriyle çevrili küçük bir alandır. Kuzey yükseltisinden Eminönü sahiline doğru hafif rampalarla inen sokaklardan oluşur. Buralardaki fizikî kent dokusunun büyük kısmı aşağı yukarı Roma devrinde de aynı güzergâhları izliyordu. Geç 19. yüzyıl haritalarına bakıldığında da Osmanlı devrinin o eski sokak dokularını önemli ölçülerde koruduğu ve güzergâhların zamanımıza bu şekilde aktarıldığı açık olarak görülür.

Mahalleyi Rüstem Paşa ile ayıran Vasıf Çınar Caddesi bu adını, Cumhuriyet döneminin ilk mebuslarından olan Vasıf Bey'den almıştır. Yol boyunca özellikle 19. yüzyılın "yeni klasik" mimari üslubunu temsil eden çok sayıda han yapısıyla dolu olan cadde ve çevresi aynı

zamanda İstanbul ticaretinin yüreğinin attığı iş potansiyeli yüksek olan yollardan biridir.

Doğudaki Hobyar Mahallesi'yle sınır ise, Türk Ocağı Caddesi ile bunun sahile doğru devamı olan Hoca Hanı Sokağı'ndan (19. yüzyılda aynı isimdeki caddeydi, buradaki yine aynı isimli tarihi Hoca Hanı'ndan adını almıştır) oluşur. Bu hattaki çok önemli iki eserden biri olan Hoca Kasım Günani Camisi'nin kıyısındaki caddeye açılan Hakkı Tarık Us Sokağı, eski yıllarda "Zaptiye Yokuşu Sokağı" diye tanınırdı. Sokak günümüzde Hobyar Mahallesi içinde kalmaktadır. Bunun karşı tarafında "Yeşildirek Polis Merkezi" görülür. Eski İstanbullular ve esnaf bu çevreyi hâlâ "Yeşildirek" ismiyle tanırlar. Celal Ferdi Gökçay Sokağı'na açılan "Yeşil Dibek Sokağı"nın adı bu durumu kanıtlar niteliktedir. Celal Ferdi Gökçay Sokağı üzerindeki kitabeli güzel çeşme ünlü Lale Devri Sadrazamı ve parçalanarak öldürülen Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın kethüdası Mehmet Paşa'nın 1728 tarihli eseridir.

Bu çevredeki bazı eski sokakların güzergâhları günümüzdekilere benzese de, bunların bir kısmı o zamanlarda "çıkmaz" şeklindeydi. Mahallenin uzun sokaklarından olan "Tarakçı Cafer Sokağı" eski yıllarda "cadde" olarak tanınıyordu ve adını buradaki "Cafer Ağa Hanı"ndan almıştı. Mahalle sınırları içinde ve günümüzde Hoca Paşa Mahallesi'nde kalan Vilayet Camisi (Nallı Cami) karşısında, bu mahalleyle sınır oluşturan Ankara Caddesi üzerinde 16. yüzyıldan kalma, ama zamanımıza gelemeyen "Sofu Mehmet Paşa Darülhadisi" bir Mimar Sinan eseriydi.

Hoca Kasım Camisi'nin banisi olan zat Fatih devrinin ulemasındandır. Ama camisindeki tarih sonraki yüzyıla aittir ve olasılıkla o yıllarda yenilenmişti. Bu zatın Balat sırtlarında ve Salmatomruk Caddesi civarında da halen duran bir camisi (Hasan Hüseyin Camisi diye de bilinen Hoca Kasım Camisi) vardır. Sururi Mahallesi'ndeki Kasım Günani Camisi'nin karşısındaki anıtsal eser ise Mimar Sinan yapıtı Rüstem Paşa Medresesi'dir. Dıştan dörtgen, içeriden sekiz köşeli bir plan içeren bu eser, Üstad Sinan'ın şaheserlerindendir. Ama gelgelelim ki, eserin anıtsal giriş kapısının bulunduğu sokak çevresi salaş ve biçimsiz iş yeri binalarıyla doludur ve görkemli tarihi medresenin yanı başındaki bu durum hiç de hoş olmayan bir görüntü sergilemektedir.

Mahalle, batıdan ünlü Mahmutpaşa Yokuşu ile sonlanır. Bu tarihi yokuş gün içinde cıvıl cıvıl insan kaynar. Adını, 2. Mehmet'in sadrazamı Mahmut Paşa'dan alan yolun her iki tarafı da eski dükkânlar ve han binalarıyla doludur. Buralarda genellikle giyim kuşam, av silahları, tespihler, iç çamaşırları, hediyelik küçük eşyalar, bakır türü objeler

Binalar arasına sıkışmış Rüstempaşa Medresesi

hemen hemen akla gelen her şeyi satılmaktadır. Fakat beri yandan, tarihi Mahmut Paşa Yokuşu'nun Sururi Mahallesi sınırı tarafında kalan bazı hanlar, oldukça üslupsuz bir görünüm sergilerler. Betondan yapılmış ve çoğu yüksek katlı olan bu yapıların önlerinde gelişigüzel konmuş birtakım elektrik kabloları, uygunsuz yerlere asılmış klima cihazları gözlere hiç de hoş gelmezler. Hoca Hanı ve Tarakçı Cafer Sokaklarının buluşup beş yol ağzı oluşturduğu yer adeta küçük bir Laleli gibidir ve her taraf koca gövdeli tekstil hanlarıyla doludur.

Mahallenin güney sınırını çizen güzergâhlar, Bezciler ve Celal Ferdi Gökçay Sokaklarıdır. Celal Ferdi Gökçay Sokağı'ndaki Mehmet Kethüda isimli kitabeli duvar çeşmesi mahallenin güzel eserlerinden biridir. 1947'de ölen Celal Bey, İstanbul Erkek Lisesi'nin (Cağaloğlu'ndaki tarihi Düyun-ı Umumiye Binası) 1926'daki efsaneleşmiş müdürü idi. Bu sokağa kuzeyden açılan Tarakçı Cafer Sokağı'ndaki Zenbilci Ali Efendi Çeşmesi'nin tarihi ise 1671'dir.

Mahmut Paşa Yokuşu'nun Sirkeci içlerine ve Rüstem Paşa Mahallesi sınırına yaklaştığı yerdeki Hacı Küçük Camisi, aynı adı taşıyan sokağın kıyısındadır. 19. yüzyıldaki görünümünü Abdülaziz zamanının mimarı Servet Ağa eliyle 1872'de kazanan ve günümüze taşınan bu eserin banisi "Hacı" lakaplı Küçük Ahmet Ağa, Fatih Sultan Mehmet'in silahtarlarından biriydi. Camiye "Hacı Köçek Camisi" de denmektedir.

Caminin bulunduğu Hacı Küçük Sokağı'nın kuzey ucu Rüstem Paşa Mahallesi'ne girer. Bu çevrenin dinamizmi, ticari hareketliliği, yoğun insan trafiği, kararmış yüzlü han binaları, "zig zag" çizerek ilerleyen Katırcıoğlu Sokağı'ndaki canlılık, Kaputçular Sokağı'nın karakteristik görüntüsü, Tarihi Yarımada'nın kuzey doğusunda yer alan ve genellikle mekân olarak "Mahmutpaşa-Tahtakale" diye ün yapan mahalleler bütününü tarih boyunca ilginç kılan etmenler olmuştur.

47. MAHALLE: SÜLEYMANİYE

İstanbul Yarımadası'nın yaklaşık ortasındaki bu ünlü tarihi yerleşim, arazi olarak günümüzde İstanbul Üniversitesi merkezi ile bunun az kuzeyinde kalan Süleymaniye Külliyesi'ni içine alır. Çevresini kuşatan tam sekiz mahalle vardır ve bunlarla birlikte tüm arazi, sadece Yarımada'nın değil, bütün İstanbul'un en değerli, hatta dünyaca tanınan ve iyi bilinen tarih alanıdır. Günümüzdeki üniversite arazisi, neredeyse tüm Süleymaniye Mahallesi'nin yaklaşık yarısı kadar bir yer işgal eder. İç alanında, hatta Süleymaniye Külliyesi'ne doğru yayılan arazilerde 15. yüzyılda yapılmış olan "Saray-ı Atik" (Eski Saray), Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'daki ilk oturduğu saraydı ve zamanımızda izleri bile kalmamıştır. İstanbul'daki ilk Osmanlı sultanı olan 2. Mehmet'in, 1478'e dek haftada iki kez bu sarayda ikamet ettiği hakkında bir bilgi vardır. Bu eski sarayın ana kapısı ise doğuya bakan "Mercan Kapısı" idi.

Aynı arazi içinde bulunan ve Beyazıt Meydanı'yla aynı isimli camiye bakan bugünkü üniversitenin anıtsal kapısı geç 19. yüzyıldandır. O yılların ürkütücü bir hapishanesi de bu yapının içinde yer alıyordu. İstanbullular buna, kurucusu olan ağadan dolayı "Bekir Ağa" derdi. Kârgir olarak 1829'da Ağa Hüseyin Paşa tarafından "Balyan"lara yaptırılan Beyazıt Kulesi ise, o zamanlar "yangın kulesi" olarak değerlendirilmekteydi. Roma zamanında ise bu mevki ve Süleymaniye Külliyesi'nin yer aldığı semt "Suiros" adıyla bilinirdi.

Üniversitenin ön bahçesinde bir devrin sembolü olarak nitelenen "Atatürk ve Gençlik Heykeli", 1955'te Yavuz Görey ve Hakkı Atamulu tarafından yapılmış gerçekten güzel bir eserdir. Fransız şehir plancısı Bouvard 1902'de Beyazıt Meydanı ve üniversite çevresi için bölgenin geleneksel dokusuna aykırı yeni bir düzenleme oluşturmuş ve bu plana dev kışla görünümlü birçok yapı eklemişti. Bereket ki bu projesi hiç uygulanmadı.

Üniversitenin olduğu yerleşimde 6. yüzyılda Romalıların Biglentias Sarayı'nın bulunduğu ileri sürülür. Bu sözcüğün değişime uğramasıyla 13. yüzyıl civarında aynı mekâna kısaca "Bigla" denmekteydi. Fetih

sırasında da olasılıkla şimdiki Beyazıt Meydanı ve çevresi yine bu isimle yahut da Süleymaniye Külliyesi'nin oturduğu yamaçlara Roma devrinde verilen "Skiros" diye adlandırılıyordu. Daha eski asırlarda burada "Atena" adında bir de pagan tapınağı bulunduğunu iddia eden bazı kaynaklar vardır.

Asırların gözde semti Süleymaniye'nin günümüzde bir "muhtarlık" statüsüne indirilmiş olması, tabii ki pek çok İstanbulsever tarafından "biraz garip" bulunmuştur. Tıpkı, Sultanahmet'in de, Beyazıt'ın da, Yavuz Selim'in de birer muhtarlığa dönüşmeleri gibi... Ama beri yandan Süleymaniye Mahallesi'ndeki çalışmaların diğer bazı Yarımada mahallelerinde olduğu gibi, ilçe, hatta şehir düzeyinde çok hassas şekilde ele alınması, ayrıca burada mevcut ahşap evlerin, yüksek değerdeki tarihi mirasların devletin de desteğiyle ayağa kaldırılacak olması sevindiricidir. Sonraki sayfalarda Yarımada, günümüzdeki sorunlarıyla ve geçmişte buralara reva görülen "ilgisizliklerle" ele alındığında, kuşkusuz ki bazı aydınlatıcı, sorgulayıcı ayrıntılara da girmek gerekecektir.

Süleymaniye Mahallesi'nin çevresinde yer alan mahalleleri şu şekilde sıralamak mümkündür; Kuzeydeki Şifahane Sokağı, Fetva Yokuşu Caddesi ve Bestekâr Basri Sokağı aynı zamanda Süleymaniye Külliyesi'nin de bu yöndeki sınırını çizerler. Şifahane Sokağı kıyısındaki 1930'lardan kalma hazneli çeşmenin bulunduğu nokta da mahallenin bu sınırı ile batı sınırının buluştuğu yerdir. "Salis" ve "rabi" medreseleri ile (2013 Mayıs'ında onarımda olan Süleymaniye Külliyesi'nin Haliç'e bakan tarafındaki 3 ve 4 numaralı yüksek eğitim kurumları diye bilinen birimler) külliye merkezindeki anıtsal cami arasından geçen Mimar Sinan Caddesi'nin İstanbul Müftülüğü kapısına açılan ucunda Üstad Mimar Sinan'ın "açık pergel" formunda mütevazı türbesi durur. Sinan'ın 1557 yılında tamamladığı ve "Benim kalfalık eserimdir" dediği külliyenin kuzey yöndeki hücre tipindeki kemerli çarşılarının ve adını taşıyan caddenin günümüzdeki durumu ise son derece acıklıdır ve burada hiçbir iyileştirme çalışması yapılmamıştır. Özellikle "salis" ve "rabi" diye olasılıkla farklı isimlendirilen medreselerin (2014 itibarıyla onarım çalışmaları devam etmekteydi) caddeye bakan yüzünde bulunan barakamsı dükkânların görünümleri çok çirkin, hatta dehşet vericidir ve bu davranış biçimi hepimizin bir ayıbı olup dünyaca ünlü üstadımıza bir "hakaret" niteliği taşır (bakınız; Hoca Gıyasettin Mahallesi). Buradaki birtakım ucube yapılar Sinan eserlerine dayanmıştır ve bunların bazı yerleri yer yer şekilsiz beton kütleleri ve eternitlerle donatılmıştır. Caddedeki tarihi dükkânların kimisi ise mezbelelik halindedir ve bunların da birkaçında deri işleri yapıldığından etrafa dayanılmaz

pis bir kokular yayılmaktadır. Beri yandan, dünyanın gelmiş geçmiş en büyük mimarlarının başında gelen büyük üstad Mimar Sinan'ın türbesinin bitişiğinde uyumsuz yüksekliği ve çirkin beton kütlesiyle heyula gibi duran yapının burada ne aradığı konusun neredeyse hiç kimseyi rahatsız etmemesi gerçekten de çok şaşırtıcıdır.

Bu görüntülere dayanılarak iddia edilebilir ki; bütün Süleymaniye bölgesi onarımdan geçirilip kültürümüze kazandırılsa bile, sadece bu cadde (üstelik adı da Mimar Sinan Caddesi) üzerindeki "utanç verici durumun", yapılan tüm olumlu işleri bir anda silip atabilecek denli güçlü bir "negatif" etkisi her zaman vardır. Esasen Süleymaniye çevresi daha 1580'lerden itibaren bozulmaya yüz tutmuştu. O devirlerde bile, "günahtan ve fenalıktan uzak olmayan birtakım ergen insanların" ikamet ettikleri virane "bekâr odaları"nın en namlıları bu bölgedeydi ve ancak 1585'ten itibaren bunlar kaldırılmaya başlanmıştı.

2013 yılı itibarıyla Süleymaniye Külliyesi çevresinde yer alan 732 yapı "kentsel dönüşüm" çerçevesinde yıkılmakta ve bölgeye yepyeni bir karakter kazandırılmaya çalışılmaktadır. 400 milyonluk bütçeli programda, Osmanlı mahallelerinin karakteristik özelliklerinin yapılıp yaşatılacağı sokak dokuları, kuşkusuz ki bölgeye yeni bir bakış açısı kazandıracaktır. Buradaki salaş yapıların yıkımına 2012'nin Nisan ayında başlanmış ve ilk ada parselinde önceden tespit edilen 21 yapının dördü yıkılmıştır. Burada en önce düşünülmesi gereken olgu bence şu olmalıdır; Ne oldu da, böylesine büyük değer taşıyan bir başyapıtın çevresi, çılgınca, arsızca ve bilinçsizce bir girişimle akıl almaz çirkinlikte yapılarla dolduruldu?.. Birileri Avni Paşa Sokağı'na beş katlı, mozaik yüzlü ucubeyi kondururlarken işin sorumluları neredeydi?.. İşte, asıl sorun burada ortaya çıkmaktadır. Bütün bu bilgiler ışığında doğal olarak şu yorumu rahatlıkla yapabiliyorum; Dünyanın namlı başyapıtları arasında ışıldayan Süleymaniye Külliyesi'nin çevresi günümüzde, sadece Yarımada'nın değil, neredeyse tüm İstanbul'un en çirkinleştirilen ve perişan edilmiş bir savaş alanına benzetilen, her yönüyle zavallı hale düşürülmüş bir bölgesidir ne yazık ki!..

Vaktiyle çocuk kütüphanesi olarak kullanılan Süleymaniye Külliyesi'ne ait sıbyan mektebinin yanındaki duvarın içinde Bozdoğan Su Köprüsü'nden gelen su isale hattının bir ünitesi bulunmaktaydı. Külliye'nin suyu 21 santim çapındaki künklerle buradaki makseme gelirdi. Şimdi bu mektebin az doğusunda bulunan "Çadır Çeşme" de bu su hattının bir ünitesiydi. Üniversitenin batısındaki Esnaf hastanesi yapılırken bu künklerden bir kısmına rastlanmıştır. Beri yandan, şimdi At Meydanı'nda bulunan Türk-İslam Eserleri Müzesi ilk olarak 1914 yılında Süleymaniye Külliyesi'nin darüzziyafe kısmında hizmete girmişti.

Haliç'ten Süleymaniye Camisi'nin görünümü

Esasen, Yarımada'nın ilk göz önüne gelen ve ünlü siluetinin algılanmasında başrol oynayan eser hiç şüphesiz ki Süleymaniye Camisi'nin eşsiz konturlarıdır. Dört zarif minaresi ve kavisi olağanüstü güzellikte olan muhteşem kubbesiyle cami, eskiden Galata tarafından bakıldığında lacivertimsi kurşunla kaplı bu kubbesinin bütün göğü kaplayıp şenlendirdiği düşünülürdü. Dört "fil ayağı"nın dört halifeyi temsilen (Çeharyâr-ı Güzin) oturduğu iç mekân yüzeyinin altında bulunan ve coğrafi katman olarak "şist ve grovak zemin" üzerinde oluşturulan derin temelleri, çevresindeki Siyavuş Paşa sarayı seddi, Ağa Kapısı seddi, Küçükpazar Sarnıcı seddi, Ağa Mektebi seddi gibi, başka eski yapıların temellerine dek uzanan muazzam Süleymaniye Külliyesi, günümüzde çevresi salaş ve çirkin binalarla kuşatılmış olsa da, şerefli kütlesiyle ve mağrur duruşuyla Yarımada'nın "tacı" olma özelliğini korumaktadır. Minarelerindeki şerefe sayısının ilk on sultanı temsil ettiği caminin taç kapısı kitabesinde de bu on sultanın (Kanuni onuncu Osmanlı sultanıdır) adı yazılmıştır.

Külliyenin doğusundaki Darülkurra yapısının alt kısmı tümüyle dükkânlarla doludur ve bu uygulama sadece burada değil, pek çok tarihi eserimizin üzerinde de görülmektedir. Tabii ki bunun yanlışlığını burada uzun uzun tartışmak kitaba büyük bir hacim sağlayacağından gereksiz olabilir. Ama zaman zaman bu tür yanlışlıklara kısaca temas etmeden geçmek de doğru olmayacaktır.

Uzunlamasına bir dikdörtgen yapı olan Darülkurra'nın karşı yönündeki külliye hamamına, eski asırlarda bu civarda top döküm atölyeleri bulunduğu için ahali arasında "Dökmeciler Hamamı" da denmiştir. Önündeki sokak da bu isimle bilinir.

Kaynak bilgilere göre, Sultan Süleyman'ın bu hamamda özel bir locası bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca, hamamda bir de "sarılık tası" bulunuyordu ve bu tasla yıkanan kimselerin bir daha sarılık hastalığına yakalanmayacağına inanılıyordu. Tarihi hamam 1924'te kapatılmış ve 2004'te onarılarak hizmete açılmıştır. Darülkurra'nın arkasındaki bölümlerin bir kısmında ise günümüzde bir kültür vakfının kullandığı bölüm bulunur. Yapıldığı yıllarda yıllık toplam geliri 2 milyon 400 bin akçe, kira gelirleri ise 122 bin 90 akçe olan devasa külliyenin 1585'teki kira geliri ise 5 milyon 200 bin akçeye çıkarak neredeyse büyük bir rekor kırmıştır. 1703'te külliyede 1119 personel görev yapıyordu. Yukarıdaki satırlarda kısaca değindiğim gibi, külliyenin medreselerinin günümüzdeki adlandırmalarının yanlış bilindiği, şimdiki sıralamaların tam aksine Haliç'e bakan medreselerin "evvel ve sani" (birinci ve ikinci), güneyde olanların ise "salis ve rabi" (üçüncü ve dördüncü) oldukları konusunda bazı iddialar mevcuttur.

Süleymaniye Camisi'nin kıble duvarı gerisinde bulunan hazire kısmında çok nitelikli mezar şahideleri görülür. Hürrem Sultan'ın ve sevgili eşi Sultan Süleyman'ın türbeleri de bu bölümdedir. Sultan Süleyman'ın türbesinin girişindeki Mevlevi sikkesine benzeyen kemerin kırmızımsı kilit taşının "Hacerü'l-Esved"in bir parçası olduğu söylenir. Devasa ve bir mimari şaheser olan külliyenin şifahane bölümü bir yangın sonrası boşaltılmış ve bu tarihi mekân 1862'de bir süre "askerî matbaa" olarak değerlendirilmişti.

Mahallenin doğu sınırı olan Bakırcılar Caddesi ve bunun devamı olan Fuat Paşa Caddesi'nin Haliç'e doğru uzanan bölümü ise Siyavuş Paşa Sokağı'dır. 16. yüzyıl Osmanlı paşasının burada yaptırdığı ve günümüzde perişan ve unutulmuş halde duran medresesi bu sokağın ucundadır. Bu görkemli tarihi mirasın çevresindeki yokuşlarda ise bu tarihi muhite hiç yakışmayan pek çok eskimiş beton üretimhaneler ve atölye binaları görülmektedir. Dökmeciler Hamamı Sokağı'nın biraz aşağısında kalan Siyavuş Paşa Sokağı'ndaki Valide Kethüdası Duvar Çeşmesi 1708 tarihlidir. Siyavuş Paşa, 2. Selim'in kızı Fatma Sultan adına 1583'te buradaki medreseyi yaptırmıştı.

Bakırcılar Caddesi, adını, Osmanlı zamanında burada çalışan bakırcı esnafından almıştır. Bugün de burada bakır eşya satan birkaç dükkân vardır, ama çarşıda genellikle her türden mal satan esnaf boy gösterir.

Yolun güney ucunda ve Beyazıt Kütüphanesi paralelinde Vezneciler'e doğru ilerleyen alt geçit duvarlarının görünümü çok sakildir ve acilen yeni bir çalışmayla estetik kurallar içinde ayağa kaldırılmaya muhtaç haldedir. Bu mıntıka, yani meydanın ortasından geçen hat, aynı zamanda Beyazıt ve Süleymaniye Mahallelerini birbirinden ayırmaktadır.

Süleymaniye Mahallesi'ni çevreleyen beş adet cadde dışında, yerleşim alanı içinde de aynı sayıda cadde bulunmaktadır. Bunlardan biri olan ve üniversitenin batı duvarı boyunca Süleymaniye Külliyesi'ne doğru uzanan Besim Ömer Paşa Caddesi üzerinde de çok sayıda bölgenin tarihi hüviyetiyle uyumsuz ve üslupsuz beton bina yer alır. Bunların bazıları, iletişim fakültesinin stüdyo ve ek binaları, sosyal bilimler enstitüsü öğrenci işleri binası, sosyal bilim ve meslek okulu binası, esnaf hastanesi gibi binalardır. Son günlerde bu çirkin binaların yıkılarak yerlerine üslup özelliği olan yeni yapıların inşa edilmesi gündeme gelmiştir. Özellikle Süleymaniye yolu üzerindeki rektörlük binasının yüksek katlı heyula gövdesi ve bunun karşısında yükselen yapı işleri dairesi, tarihi çevrenin varlığı ile taban tabana zıt bir karakter sergilerler. Bu yapıların az gerisindeki dört yolun birleşmesinde 1620'den Seferoğlu Çeşmesi'yle, bunun tam karşısında onarımda bulunan Ataullah Efendi Sıbyan Mektebi durur. Bu çevrenin diğer bir önemli eseri ise 1708'den kalma Kaptanıderya İbrahim Paşa Külliyesi'dir. Sebili ve haziresi kötü durumda olan bu tarihi miraslar üniversitenin batı kapısının tam karşısında yer alırlar.

Üniversitenin 20. yüzyıl başlarında yapılan "Nadir Eserler Kütüphanesi" binasının yerinde vaktiyle bu külliyenin hamamı durmaktaydı. Kaptan Paşa'nın kendisine ait, ama günümüze ulaşamayan güzel konağı da camisinin karşısındaydı. İbrahim Paşa Külliyesi'nin haziresinin durumu hiç iç açıcı değildir ve burada da bir düzenleme yapılması şarttır. Kaptanıderya İbrahim Paşa'nın torunlarından olan "Basmacı Bey" lakaplı şahıs 1999'da camiyi onarttığı için, onun da adı caminin adına eklenmiştir günümüzde.

Üniversite ile Süleymaniye Külliyesi arasında ve batıdan Kirazlı Mescid Sokağı'na açılan (Süleyman Subaşı'nın 16. yüzyılda yaptırdığı eserdir) Ayşe Kadın Hamamı Sokağı, adını, 1768'de ölen (Üsküdar Meydanı'na inen Halk Caddesi'ndeki Şehit Süleyman Camisi haziresine gömülmüştü) ve Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa'nın kızı olan Ayşe Kadın'dan almıştır. Ayşe Kadın'ın hayır eseri olarak yaptırdığı ve son zamanlarda onarılan hamamı da bu sokağın kıyısındadır. Üç yol ağzında, Süleymaniye ve Molla Hüsrev Mahallelerinin buluştuğu noktadaki Şerife Ayşe Sıdıka Hanım Çeşmesi ise 1841 tarihlidir.

Caddenin orta noktasından Süleymaniye Külliyesi'ne yönelen Süleymaniye Caddesi'nin bitiminde külliyenin "medrese-i evvel" yapısı vardır. Buradan itibaren külliye avlusuna girilir ve bir kol "Prof. Sıdık Sami Onar Caddesi" adıyla doğuya yönelir. 1898'de doğan Prof. Onar, ülkemizin ilk hukukçulardandı. Aynı zamanda İstanbul Üniversitesi'nin ilk rektörü de olan Onar, 1972 yılında ölmüştür.

İki caddenin buluştuğu bu köşe başında ve en işlek noktada, ne olduğu belirsiz, üç-beş metrekarelik beton bir çiçeklik görülmektedir ve adeta bir "döküntü" halindedir. Böylesine önemli bir "kültür ve tarih alanı"nda bu tür görüntüleri umursamazlıktan gelmek, genel olarak İstanbul'a karşı bakış açımızı kanıtlayan küçük bir detaydır. Ama unutulmamalı ki, güzellikler ve sorunlarla ilgili kavramlar "ayrıntılarda" gizlidir!.."

Bu iki caddenin arasındaki dev külliye İstanbul'un "tarihsel gururu" olarak 1557'den bu yana varlığını korumakta ve Yarımada'nın bir numaralı siluetini oluşturmaktadır. Süleymaniye Külliyesi'nde camiden başka yukarıda sıraladığım dört medrese ile şifahane dışında, hamam, darüzziyafe, tabhane, darülhadis, hazire ve türbeler gibi birimler bulunur.

Bu konuda ilginç bir bilgiyi okuyucularla paylaşmak isterim. Bazı belgelerde külliye inşaatında iki "Sinan" adının geçtiği iddiası vardır ve uzunca bir süre bunların aynı kişiler oldukları sanılmıştır. Sonradan ele geçen bir kaynak ise bu Sinanların farklı kişiler olduklarını açıklamıştır. Sözü geçen diğer Sinan, Sadrazam Frenk (Makbul) İbrahim'in kölesiydi!.. Mimarlık sanatını da biliyordu. Üstelik, külliye şantiyesinde bina emini olarak görev yapmaktaydı. Gerçekten de ilginç bir bilgi bu...

Bir diğer ilginç bilgi de, Süleymaniye için Mısır'dan getirtilen sütunları taşıyan "Karınca Kaptan"la ilgilidir. Bu kaptan görevi sonunda İstanbul'a varınca Sultan Süleyman'a söylediği sözler de külliye tarihi için önem arz etmektedir; "Karıncalar budin çekmiş çekirgenin Süleymane, size layık nemiz vardır kabul eyle fakirhane." Buna göre, güya Hz. Süleyman kendi mabedini yaptırırken karıncalar kendisine bir çekirge bacağı hediye ederler. Kaptan da karınca lakabıyla bu anekdotu anlatarak Sultan Süleyman'a hizmetiyle dikkat çekmiştir.

Caminin büyük minarelerine 250, küçüklerine ise 140 basamakla çıkılır. İnşaat sırasında küfe yüklü katırlarla Bakırköy'den küfeki taşları getirtilmişti. İnşaatın temelinden çıkan sular ise, Haliç kıyısındaki eski hal binasının yerinde bulunan Zeytinciler Camisi'nin şadırvanına akıtılmaktaydı. Bu sular daha sonra mühürlü gümüş güğümlerle Topkapı Sarayı'na taşınmıştır. Suyun kaynağı ise Beyazıt'taki eski saray civarın-

dan çıkardı, ki bu suyu Roma imparatorları da kullanmışlardı. İstanbul halkı bu suyu kutsal addeder ve testileriyle Haliç kıyısına gelip, bunları suya daldırıp doldururlardı.

Caminin doğusunda eskiden "Demir Meydanı" da denilen bir "güreş meydanı" görülür, ki burayı Osmanlı zamanlarında pehlivanlar kullanırlardı. Bunların tekkesi de Unkapanı-İMÇ yanındaki Şebsefa Camisi'nin güneyindeydi.

Mimar Sinan ustamızın en güzel eserlerinden olan Süleymaniye Külliyesi, eski sarayın kuzey yamaçlarını işgal etmekteydi, ki Fatih'in bu sarayının bahçeleri Tahtakale sırtlarına dek inerdi. Burada ayrıca Sadrazam Nişancı Mehmet Paşa'nın da bir sarayı görülürdü. Mimar Egli tarafından 19. yüzyılda bu yere, bir dönem kız mektebi olarak kullanılan dev bir bina yapılmıştı. Süleymaniye'nin kuzey batıdan siluetini önemli ölçüde zedeleyen dev bina, Cumhuriyet devrinde yandı, yıkıldı ve onun yerine şimdiki Botanik Enstitüsü inşa edildi. Burası, günümüzde Süleymaniye'ye kuzeyden komşu olan Demirtaş Mahallesi sınırında kalır.

Yüzyıllar boyunca Sultan Süleyman'ın adıyla tanınan bu tarihi semt, 2009 Mart'ından sonra aynı isimli bir "mahalle"ye dönüşmüştür ve Yarımada'daki konumuna göre batısında kalan Molla Hüsrev Mahallesi'nden, aralarından geçen Bozdoğan Kemeri Caddesi ile ayrılmıştır. Saraçhane'den başlayan ve diğer ucu buralara dek uzanan, Türklerin "Bozdoğan" adını verdikleri anıtsal su kemeri (acquaduc) 4. yüzyılda Roma İmparatoru Valens tarafından yaptırılmıştı. Bu yolun kuzeye doğru devamı, adını bu yol kıyısındaki "Kirazlı Mescid"den alan sokakla (bu mescid aynı yolun batı yanında olduğu için bitişiğindeki mahalle olan Molla Hüsrev sınırında kalır), daha da ileride Süleymaniye Külliyesi'nin "Şifahane"sinin ismini taşıyan Şifahane Sokağı'dır. Bu noktada yol, Fetva Yokuşu Sokağı ile buluşmaktadır.

Darülfünun Caddesi ise mahallenin güneyindedir ve bu yol, yerleşimi aynı yöndeki Balabanağa ve Beyazıt Mahallelerinden ayırmaktadır. "Darülfünun", Osmanlı'nın son dönemlerinde "üniversite" kurumuna verilen isimdir. Önceleri çeşitli binalarda çalışan kurum, 1933'te şimdiki yerine geçti ve dolayısıyla da meydana bakan üniversitenin anıtsal kapısı tarafındaki yola bu isim verildi. Bunun Beyazıt Kütüphanesi'ne doğru devamı da "Bakırcılar Caddesi" adıyla tanınır.

Süleymaniye Mahallesi'ni doğudaki Tahtakale, Mercan ve Taya Hatun mahalleleri sınırından ayıran güzergâhın adı Fuat Paşa Caddesi'dir. Fuat Paşa, 19. yüzyılın geç dönemlerindeki sadrazamlardandı. 1912'de yanan ve adeta bir saray iriliğinde olan muhteşem konağı yolun karşı hizasında (bakınız; Mercan Mahallesi) yer aldığından yakınındaki bu caddeye

paşanın adı konulmuştur. Aynı yerde günümüzde tam bir "gudubet yapı" örneği olan bir katlı otopark binası bulunur. Süleymaniye Külliyesi yakınında, ama bu mahallenin mi, yoksa bitişiğindeki Hoca Gıyasettin, ya da Molla Hüsrev Mahalleleri içinde mi bulunduğu tam olarak anlaşılamadığı söylenen bir zamanların Rıza Efendi Medresesi, olasılıkla 16. yüzyıldan kalmaydı. Bırakalım bu eserden bir kırıntının zamanımıza ulaşmasını, söylediğim gibi, yeri bile meçhuldür.

Süleymaniye Mahallesi, Tarihi Yarımada'nın en değerli bölgelerinden olmasına karşın, şimdiki görünümü ne yazık ki bu "değeri" arzu edilen ölçüde yansıtabilecek pozisyona sahip değildir. Pek çoğu düzgün olmayan kaldırımlardan, çirkin beton binalara, aşırı trafik yükünün yarattığı gürültülerden çevre temizliğine dek, bir an önce ele alınması gereken büyük sorunları vardır. Süleymaniye'nin Mercan ve Tahtakale Mahalleleriyle birleştiği ve Tacirhane Sokağı'nın açıldığı İsmetiye ve Vasıf Çınar Caddeleri üzerinde öylesine çirkin beton yapılar bulunmaktadır ki, zamanında bunlar bu bölgeye dikilirken sorumlular ne düşünüyordu acaba diye sormaktan, hassas düşüncede ve yaşadıkları şehirlerini seven, ona sadık kalan insanlar, bir türlü kendilerini alamazlar.

Buralardaki sokakların kıyılarına dizili tüm binaların "pozitif kurgu" çerçevesinde değerlendirilip onarılması, çevrenin çok temiz tutulması, bu yolların trafikten tamamıyla "men" edilmesi, görülebilir noktalara "bir zamanlar buralarda hangi eserlerin bulunduğu"nu izah eden estetik görünümlü mermer kitabelerin konulması, kaldırım ve sokakların uzandıkları güzergâhlara göre "renkli taşlarla" döşenmesi, kıyıda köşede hiçbir "perişan eser" bırakılmaması, anıtsal eserlerin çevrelerinin mümkün olduğu kadar kamulaştırmak suretiyle açılıp, "uzak noktalardan bile görünür kılınması", tüm sokakların gelişigüzel konulmuş tabela kirliliğinden kurtarılması yönündeki çalışmalara başlanılması, "gözümüzün bebeği" diye nitelendirdiğimiz Süleymaniye Mahallesi için, artık yıllarca peşinden koşup bir türlü kavuşamadığımız bir "hayal" olmamalıdır!..

48. MAHALLE: SÜMBÜL EFENDİ

İstanbul Yarımadası'nın güney batısında ve kara surları bitişiğinde yer alan Sümbül Efendi Mahallesi, Yedikule Hisarı'nın da kuzeyinde bulunmaktadır. Doğudan Hacı Kadın Caddesi'nin ayırdığı Kocamustafapaşa Mahallesi ile, batıdan Roma kara surlarıyla, kuzeyden Ağa Çayırı Caddesi'nin geçtiği Silivrikapı Mahallesi ile ve güneyden de Hacı Hamza Mektebi ve Küçük Efendi sokaklarıyla (eski Belgrat yolu) çevrili olan Sümbül Efendi Mahallesi, çok zengin hatıralarla dolu kadim bir Yarımada yerleşimidir.

Kara surları üzerindeki "Belgratkapısı", aynı zamanda mahallenin en güney batı ucu olur. Yarımada'ya buradan giren Hacı Hamza Mektebi Sokağı üzerinde de bir zamanlar bu çevreye yerleşmiş olan Belgrat göçmenlerinin kurduğu Aya Panaghia Belgradi Ortodoks Rum Kilisesi vardır. Mahallenin "en boş arsaları" da bu kilise ile surlar arasındaki sahalarda yer almaktadır. Fakat aynı araziler üzerinde 19. yüzyıl sonlarında çok geniş bostanlıkların olduğunu düşünmek hiç de yanlış olmaz. Gerçekten de sur içindeki geniş araziler, çoğunu gayrimüslimlerin işlettiği büyük yeşil alanlar ve bostanlıklarla kaplıydı. Bunların en büyükleri de sözünü ettiğim Belgradi Kilisesi'nin etrafındaydı ve bu küçük mabed adeta bostanlıkların orta yerinde yapayalnız dururdu.

Daha kuzeyde şimdi de varlığını koruyan Ali Fakih Camisi çevresi de bostanlıktı ve Mihrişah Hatun Dergâhı bir bostanın kıyısında yer almaktaydı. Şimdi bu bostanın üzeri binalarla doludur ve aradan "Bedri Rahmi Eyüboğlu Sokağı" geçer!..

Günümüzde kara surlarının iç tarafındaki boş alanın kuzey ucunda "Silivrikapı Buz Pateni Pisti" tesisi bulunmaktadır. Bu tesislerin önünden ve surlara bitişik-paralel olan bir yol görülür. Bu, Hisarönü Caddesi'dir ve sur üzerindeki Belgratkapısı'ndan başlayarak, daha kuzeydeki Silivrikapısı'na, sonra da Mevlanakapısı'na doğru uzanır.

Koca Mustafa Paşa Külliyesi avlusunda efsanevi zincirli ağaç

Mahalleye adı verilen tarihi kişilik, 16. yüzyılda yaşamış ve yerleşimin doğusunda kalan Kocamustafapaşa Camisi avlusunun kıyısında 19. yüzyılda yenilenmiş türbesinde yatan Yavuz Selim zamanının ünlü velilerinden Sümbül Efendi idi ve Halveti tarikatının ilk faaliyetlerini de buradaki dergâhında başlatmıştı. Asıl adı Yusuf Sinaneddin olan Sümbül Efendi, 78 yaşındayken 1579'da ölmüş, yerine de, tanınmış velilerden biri olan ve Yarımada surları dışındaki külliyesinde adı günümüze dek gelen "Merkez Efendi" geçmişti.

Sümbül Efendi'nin türbesinin bulunduğu Koca Mustafa Paşa Külliyesi önündeki Hacı Kadın ve bunun devamı olan Kocamustafapaşa Caddeleri, aynı zamanda mahallenin de "Koca Mustafa Paşa Mahallesi"nden ayrılan doğu tarafındaki sınırını çizmektedir. İşin ilginç yanı, 2. Beyazıt'ın sadrazamı "Koca" lakaplı Mustafa Paşa'nın "Andrei-Krisei" isimli Roma Ortodoks kilisesinden 1486'da devşirdiği kendi adıyla anılan camisinin, Kocamustafapaşa Mahallesi'nde değil, batıdan bitişiğindeki bu Sümbül Efendi Mahallesi içinde kalmasıdır. Fakat, bu anıtsal eser Sümbül Efendi Camisi adıyla da bilinmektedir.

Külliye, İstanbul'un en "ruhani" mekânlarından birisi olarak kabul edilir ve her gün ziyaretçilerle dolar taşar. Sümbül Efendi'nin türbesinin dışında, Hz. Cabir'in, Hz. Ali'nin torunu Hüseyin'in kızları Fatma ve Sakine için diktiği söylenen zincirli servi, söylenceye göre İmparator Konstantin'in Müslümanlığı seçen ve Sıdıka adını alan kızının kabri gibi kutsal mekânlar cami avlusunu şenlendirirler.

Sümbül Efendi Mahallesi çok değerli Osmanlı eserlerine sahiptir. Koca Mustafa Paşa Külliyesi yakınında ve bulunduğu sokağa da adını veren Duhani Camisi'ni, Yavuz Selim'in Mısır seferinde yanında bulunan Mustafa Efendi, erken 16. yüzyılda ve Kanuni Süleyman döneminde yaptırmıştır. Bugün oldukça değişime uğramış haldedir, ama hiç değilse varlığını ve adını korumayı başarmıştır. Duhani Mustafa Efendi Camisi, 2009'dan önce bir "İstanbul Yarımadası" mahallesi olan "Ali Fakih" içinde yer almaktadır. Bu eski mahalleye adını veren Ali Fakih Camisi ise, Duhani Camisi'ne açılan "Bedri Rahmi Eyüboğlu Sokağı"nın batı ucundadır. Ali Fakih diye bilinen zat ise Fatih devrinde yaşamış bir "çobanbaşı" idi. Fakih'in mezarının da kıyısında bulunduğu eser, uzun asırlar boyunca pek çok kez zarar görmüş olup yenilenmesine ve çevresini kuşatan beton yapıların egemenliğine göğüs gerip direnmesine karşın sadece minaresinin orijinal kalabilmesi bile gerçekten şanstır. Caminin ismini taşıyan Ali Fakih Caddesi bu eserin önündedir ve tüm yerleşimi güney-kuzey doğrultusunda kat ederken, aynı zamanda bu yönlerdeki Yedikule ve Silivrikapı Mahallelerini de birbirleriyle buluşturur.

Sümbülefendi Mahallesi'ndeki Küçük Efendi Külliyesi

Fevziye Küçük Efendi külliyesi yerleşimin en dikkat çeken eseridir ve burayı güneyindeki Yedikule Mahallesi'nden ayıran "Küçük Efendi Sokağı"nın kıyısında yer alır. Külliye içinde bir de "çilehane makamı" vardır. Bir 19. yüzyıl eseri olan bu ilginç yapı grubunun Hacı Evhaddin Caddesi'ne bakan barok stildeki 1825 tarihli çeşmesi ise göz kamaştırıcı güzelliktedir. Yapı grubu genişçe bir bahçe içindedir ve beri tarafından da Merdivenli Çeşme Sokağı geçer. Hacı Feyzullah Efendi'nin külliyesi olduğu için, eser günümüzde onun adıyla da tanınmaktadır.

2009'dan önce "Hacı Hamza Mahallesi"nin yer aldığı surlara yakın bölgede görülen ve buradan geçen Hacı Hamza Mektebi Sokağı'na adını veren aynı isimli küçük cami, 2. Selim devrinin ünlü deri (debbağ) işleri üreticisi ve taciri Hacı Hamza tarafından 1577'de Mimar Sinan'a yaptırılmıştır, ama şimdiki hali yenidir. Çevresi kalabalık bir beton bina topluluğu ile sarılı olan bu eseri ilk bakışta algılayabilmek, mahallenin tümünde olduğu gibi, zordur. Bu eserin yakınındaki Veliefendizade Çeşmesi ise 1875 tarihlidir.

Kuzeydeki Yedikule Mahallesi'nden gelip Sümbül Efendi Mahallesi'ne giren üç önemli sokak ve cadde, Fevziye Küçük Efendi ile Hacı Hamza camilerinin önünden ve çok yakınından geçip en kuzeydeki mahalle sınırı olan Ağa Çayırı Caddesi'ne, Ağaçkakan Sokağı'nda birleşerek ulaşırlar. Mahallenin bu üç önemli güzergâhı, Hacı Evhaddin

Caddesi ile Hacı Piri ve Hacı Hamza Mektebi Sokaklarıdır. Hacı Piri Sokağı'ndaki basit görünümlü Saçlı Kasım Dede makamı ve karşısındaki güzel çeşme, buradaki tarihi dokunun son kalan örneklerindendirler.

Ağaçkakan Sokağı'nın yanındaki İskender Çelebi Camisi de mahallenin önemli eserlerindendir ve buna eski yıllardan beri "Ağaçkakan Camisi" denir. Sokağın adı da zaten bu isimden gelmektedir. 1950'lerde yenilenen caminin 17. yüzyılda İskender Çelebi tarafından yaptırıldığı ileri sürülür. Eski Ağaçkakan Bedevi Dergâhı 1840'ta burada kurulmuştu ve şeyhleri genellikle Mısır ve Suriye kökenliydi.

Ayrıca mahallenin sürprizlere açık olan sokak köşebaşılarında, Yarımada'nın diğer mahallelerinde olduğu gibi bazı basit yapılı "ermiş" türbelerine de rastlanılmaktadır. Bunların en belirgin olanları, Fevziye Efendi Külliyesi yakınındaki Dede Kasım türbesi ile, Sümbül Efendi Külliyesi yakınında ve kuzey sınırındaki "Uykucu Dede Türbesi"dir.

Geçen asırların bostanlık arazilerinin üzerine oturan bu mahallenin, özellikle batı kesimlerinde görülen çarpık imar hareketleri sonucunda yerleşimin tarihi dokusu çok zedelenmiştir. Bu olumsuz durum, özellikle eski Ali Fakih Mahallesi'nin bulunduğu doğu tarafında kendini olanca gücüyle yansıtır. İstanbul'un en önemli külliyelerinden olan ve uhrevi havasından ötürü "Yarımada'nın Eyübü" sayılan Koca Mustafa Paşa Külliyesi çevresi bile ne yazık ki bu "beton istilası"ndan kurtulamamıştır günümüzde.

49. MAHALLE: ŞEHREMİNİ

Yarımada'nın kalabalık tarihi semtlerinden olan Şehremini de, günümüzde artık bir "mahalle" statüsünde değerlendirilmektedir. Turgut Özal Bulvarı'nın (Millet Caddesi) kara surlarına yaklaştığı Topkapısı mevkisinin güneyinde kalan yerleşimin adının, bir zamanlar şehir emininin (vali-belediye reisi) konağının bu muhitte bulunmasından dolayı "Şehremini" olarak konulduğu öne sürülür. Mahallenin, dümdüz bir hat şeklinde ve Topkapısı-Aksaray yönünde uzanan kuzey sınırını, aynı zamanda üzerinden hızlı tramvay hattının geçtiği bu Millet Caddesi belirler. Bu güzergâhın kuzey tarafı ise Çapa semti olarak tanınmaktadır. Yerleşimin güneyinde yer alan Seyit Ömer Mahallesi ile aralarından Yayla Caddesi ve Ziya Gökalp Sokağı geçmektedir. Şehremini'nin batı sınırını Elif Lamet Sokağı ile burayı Mevlanakapı Mahallesi'nden ayıran Küçük Saray Meydanı Caddesi çizer. Bu hattın kuzeyden devamından ise Karanfilli Çavuş Sokağı ilerler.

Şimdi bir park haline dönüştürülen ve Şehremini'nin en kalabalık çarşı muhiti olan Büyük Saray Meydanı Caddesi yanındaki parkın kıyısında görülen küp formlu kitabeli çeşmeyi Sultan 2. Mustafa'nın kızı Emine Sultan 1736'da yaptırmış, Sultan 1. Mahmut ise bu hayır eserini daha sonra onartmıştır. Fındıkzade'nin ünlü Kızılelma Caddesi'nin Millet Caddesi ile birleştiği kısa bir kısmı da mahallenin doğu sınırıdır.

On beşinci yüzyılın ikinci yarısından sonra Sultan 2. Mehmet tarafından Şehremini Mahallesi'nde birtakım yapıların inşa edildiği ve en eski mahallelerin kurulduğu, daha sonraki yıllarda ise ünlü İstanbul baruthanesinin bir dönem şimdiki Topkapı Mahallesi içinde yer alan Çapa Hastanesi civarında "Şehremini Baruthanesi" adıyla faaliyet gösterdiği bilinmektedir.

Kılıkları hayli değişime uğramış olmasına karşın eski zamanlardan günümüze kadar gelebilmeyi başarabilmiş önemli sayıda eserin bulunduğu Şehremini'de, orta ve küçük ölçekteki bu tarihi mirasları "elle konulmuş gibi" hemen bulup görebilmek biraz zordur. Bunun da nedeni sık sık değindiğim şekilde, mahallenin hemen her sokağını ve caddesini tıka basa doldurmuş, üstelik de pek çoğu da yüksek katlı beton yapıların varlığıdır. Özellikle mahallenin Millet Caddesi'ne yakın ve "Büyük Saray Meydanı Caddesi"nin geçtiği kuzey bölümü ile bu güzergâhın çevresi boy boy apartmanlarla sarmalanmıştır. Bu mevki 15. yüzyıldan beri imar edilmiş ve "Ereğli Mahallesi" diye tanınmıştı. Fetihten sonra Sultan Mehmet, Ereğli halkından önemli bir nüfusu buraya nakletmiş ve bir de aynı isimli mescid yaptırmıştı. Dolayısıyla da bu eser İstanbul'un en eski mescidlerinden biriydi. Fetih gününde şehre girildiğinde genç sultan büyük bir cemaatle birlikte yerlere serilen seccadeler üzerinde namaz kılmış, sonra da aynı yere kendi adını taşıyan bu camiyi yaptırmıştı. Ereğlililer buraya naklolununca cami artık Ereğli Camisi olarak bilinmeye başlamıştı. Caminin adını taşıyan bu eski sokağın köşesinde de bir zamanlar "Karakullukçu Dergâhı" bulunurdu.

Günümüzün Şehremini Mahallesi, bu yerleşimde eski asırlardan beri var olan üç mahallenin birleşmesiyle oluşturulmuştur. Bunlar, üstte söz ettiğim Ereğli Mahallesi ve doğu yönünde Fındıkzade'ye doğru Deniz Abdal ile güney bölümündeki İbrahim Çavuş Mahalleleridir. Deniz Abdal'a adını veren ve günümüze ulaşmayan orijinal camiyi Kanuni devrinde ve 1551'de ölen çağın mimarlarından İlyas (Şüca) Ağa yaptırmıştı. Ama eserin ve mahallenin "Deniz Abdal" ismiyle tanınması, Fatih döneminde yaşamış bu şahsın kabrinin İlyas Ağa'nın camisinin tam karşısında yer almış olmasından ve ahalinin o eski adı mahalleye yakıştırmasından kaynaklanmıştır.

Sultan 2. Abdülhamit'in 1895'te onartıp ayağa kaldırdığı bu önemli eser ne yazık ki, Millet Caddesi'nin yapıldığı 1956 yılında, döneminden kalmış orijinal minaresine rağmen göz göre göre yıktırılmış ve asırların tarihi mirası yok edilmiştir. Eskiden Millet Caddesi güzergâhının bu bölümünden eğri büğrü ilerleyen Şehremini ve Topkapısı Caddeleri geçerdi. Deniz Abdal Camisi bu yolun üzerinde yer alıyordu. O eserden geriye sadece, kuzey ucu Millet Caddesi'ne bağlanan "Deniz Abdal Sokağı"nın adı kalmıştır.

İbrahim Çavuş Mahallesi'ne adını veren Mimar Sinan eseri İbrahim Çavuş Camisi ise, yerleşimin güney bölümünden geçen Mevlanakapı Caddesi'nin az üst tarafında ve İbrahim Çavuş Sokağı'nın yakınındaki İmam Ferdi Sokağı kıyısında yer almaktadır. İbrahim Çavuş, 16. yüzyıl İstanbul'unda yeniçeri ağalığı yapmış önemli bir sima idi.

Caminin yer aldığı dört yol ağzına açılan Değirmen Çıkmazı, Kaşıkçı Mektebi, İmam Ferdi ve Cami sokaklarının bulunduğu mevkinin merkezi, burada eskiden var olan ahşap bir hanım sultan sarayından dolayı şimdi "Küçük Saray Meydanı" diye bilinir.

Yukarıda değindiğim şekilde, mahallenin sahip olduğu küçük ölçekteki bazı eserlerin en önemlilerinden bir diğeri olan ve zamanımızdaki yeni biçimiyle varlığını koruyan "Odabaşı Behruz Ağa Camisi" bir 16. yüzyıl eseridir. Yayla Caddesi, Vezir Caddesi, Ahmet Vefik Paşa Caddesi (1891'de ölen ilk oyun yazarlarımızdan olan Vefik Paşa, aynı zamanda sadrazamlık da yapmıştır), Başvekil Caddesi gibi dört önemli yolun buluşma noktasına yakın bir konumda yer alan cami çevresi de yoğun kalabalıklara ve araç trafiğine sahne olan bir bölgedir. 19. yüzyılda aynı yer, yine dört yolun (Macuncu Sokağı, Gizli Evliya Sokağı, Koruk Çeşmesi Sokağı ve Odabaşı Caddesi) buluştuğu bir mekândı ve kavşak noktasında bir karakol dururdu.

Şimdilerde, geniş, asfalt ve kalabalık Vezir Caddesi ve kuzeye doğru devamı olan Başvekil Caddesi, o günlerin yer yer bostanlıklarla ve kıvrımlı, toprak zeminli sokak dokularının üzerinden geçmektedir.

Şehremini'nin doğu-batı ekseninde dümdüz ilerleyen en geniş yollarının başında Ahmet Vefik Paşa Caddesi gelir. Bu cadde ile güneydeki Çukurbostan (Mokios Sarnıcı) arasında uzanan Kaşgarlı Mahmut Sokağı'nın kesiştikleri noktada, bir zamanlar bu semte "Macuncu" denmesine sebep olan Macuncu Kasım Camisi durur. Sakıza benzer şifa vermekte kullanılan bir tür ilaç olan macun, buralardaki "macuncu kârhaneleri"nde üretilirdi. Kasım Abdullah Ağa da bunlardan biriydi ve camisini hayır eseri olarak 1513'te (Yavuz Selim devri) yaptırmıştı. 1998'de yeniden inşa edilen günümüzdeki formunun ise eski yapıyla ilgisi yoktur. Vaktiyle caminin yakınında Sultan Süleyman'ın ünlü şey-

hülislamı Ebussuud Efendi'nin sahibi olduğu ve Mimar Sinan'ın inşa ettiği Macuncu Hamamı dururdu.

Sultan Süleyman'ın hasodabaşısı olan Behruz Ağa'nın 1562'de yaptırdığı cami, mahallenin yüksek değerdeki kültür miraslarındandır ve Mevlanakapı Caddesi ile Vezir Köprüsü Caddesi'nin birleştiği noktadadır. Zamanında bunun bir sıbyan mektebiyle bir de hamamı bulunmaktaydı. Günümüzde yeni yapılmış haliyle ve güzel haziresiyle göz dolduran Mimar Sinan eseri caminin orijinal çatısı düz ve ahşaptı. Taştan yapılmış minaresi ahşap ana mekânın kıyısından yükselen caminin 1782'ye dek gerçek formunu koruduktan sonra bu tarihte yandığı ve Sultan 2. Mahmut tarafından 1836'da yeniden ihya edildiği bilinmektedir.

Şehremini'nin, kuzeyindeki Millet Caddesi ve Mevlanakapı Mahallesi'yle birleştiği noktanın çok yakınında ve otobüs garajları kenarında, ana bulvar üzerinde Mustafa Çavuş Camisi bulunur. Bu, çok küçük ebatta bir fetih devri eseridir ve bir Roma kilisesinden devşirilmiştir. Bu bölgeye eski yıllarda "Pazar Tekkesi" derlerdi. Günümüzde Millet Caddesi üzerindeki Çapa Hızlı Tramvay Durağı'nın karşısından Şehremini içlerine giren Kerpiçhane Sokağı kıyısında görülen Geylani Tekkesi Camisi, 1894 Temmuz'undaki korkunç depremde yıkılmış eski bir mescidin yerine aynı yılda Hacı İbrahim Edhem bin Hafız Mehmet Efendi tarafından ahşap olarak yeniden yapılmıştı. 1990'da yanan eserin yerine şimdi görülen üslupsuz cami 1992'de inşa edilmiştir. Şeyhin mezarı da caminin sokağa bakan yüzünde, kaldırım kenarında durur.

Bu sokağın az ilerisindeki Günaydın Sokağı'nda, duvarında 1724'ten eski bir çeşmenin yer aldığı İnadiye Dede Haziresi görülür. Esasen, Şehremini sokakları, beton binalar arasında, sokak köşelerinde kalakalmış eski hazire bakiyeleriyle, basit yapılı veli kabirleriyle doludur. Deniz Abdal mevkisindeki Deniz Abdal Çeşmesi Sokağı'nın köşesinde duran ve ilginç minaresiyle dikkat çeken Şeyh Raşit Camisi'nin yapılış tarihi 1920'lerdendir ve sol tarafında da haziresi durur.

Caminin yakındaki dört yol ağzında tanınmış şeyhlerden Gizlice Evliya'nın türbesi bulunmaktadır. İmam Ferdi Sokağı'nın kıyısında da Evliya Mehmet Efendi'ye ait basit bir kulübe biçimindeki türbe görülür ve haziresi İbrahim Çavuş Sokağı'na bakar. Tüm bu küçük çaplı eserleri görebilmek, bina boğuntuları arasında oldukça emek ister ve dikkatli bir gözlemi gerektirir.

Mahallenin güneyinden geçen Yayla Caddesi kenarındaki Aydın Kethüda Camisi ise 15. yüzyıl sonlarından kalmıştır, ama görünen formu 1960'lardandır. Kitabın eski mahalleleri tanıttığım ilk sayfala-

Şehremini-Macuncu Kasım Camisi

rında adına değindiğim Aydın Kethüda, Sultan 2. Beyazıt'ın sadrazamı Davut Paşa'nın (Yarımada'nın güney kıyısında ve sur dışında kendi adını taşıyan iki semt bulunur) kethüdası idi. Onun adını taşıyan bu esere eski yıllarda halk ağzında "Kurşunlu Cami" de denirdi. Daha doğuda kalan Odabaşı Behruz Ağa Camisi ile bu eserin arasında da vaktiyle "Yayla Camisi" görülmekteydi. 19. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul'da bazı müstakil ve küçük ölçekte, tek katlı karakol binaları inşa edilmişti. Bunlardan biri olan "Mecidiye Karakolu" da Yayla Camisi'nin az doğusunda, aynı ismi taşıyan sokağın üzerinde bulunmaktaydı.

Şehremini'nin Fatih devrinde kurulmuş eski mahallesi olan Ereğli mevkisinde ve Büyük Saray Meydanı Caddesi yakınında bir başka Osmanlı yapıtı olan Cafer Ağa Camisi vardır. Ayık Fırın Sokağı'ndaki bu eserin ilk banisi yine Fatih devrinde yaşamış Yusuf Fakih'tir. Vaktiyle bunun biraz aşağı tarafında ve İbrahim Çavuş Camisi'nin tam karşısında Cafer Ağa'nın bir de sıbyan mektebi dururdu. Yusuf Fakih'in bu camisini sonraki asırda ve 1516'da Cafer Ağa onartıp ihya edince onun adıyla tanınmıştır. 1899 tarihli 2. Abdülhamit'e ait tuğralı kitabede, bu eseri Şeyh Seyit Mehmet Nurettin Efendi adına bir Hüdai dergâhına dönüştürdüğü yazar. Avlunun kıyısındaki çeşme ise 2. Mahmut tarafından yaptırılmış ve caminin minberini 1679'da Halil Ağa koydurmuştur.

Halil Ağa aynı zamanda, yakınlardaki eski "Macuncu Çarşısı"nda bir zamanlar var olan ünlü 16. yüzyıl şeyhülislamı Ebussuud Efendi'nin hamamını işletirdi. Halil Ağa'nın Ebussuud Efendi ile aralarında yapılmış olan kira sözleşmesine uymayınca anlaşmasının feshedilmesi ve Halil'in de buna çok kızmış olmasından dolayı "inat" edip kendi camisinin yanındaki boş arsayı alarak orada başka bir hamam yaptırması, İstanbul Yarımadası'na dair hoş tarihi öykülerinden biridir. Ahali, işte bu hamama, Halil'in inadından dolayı daha sonra "İnadiye Hamamı" demiştir. Öyküde söz edilen şeyhülislamın ünlü Zembilli Ali Cemali Efendi olabileceği de söylenmektedir. Şehremini'nin ünlü eserlerinden olan İnadiye Hamamı, İbrahim Çavuş mevkisindeki Kaşıkçı Mektebi ve Şeyh Celal Sokaklarının birleştiği noktadaydı.

Mahallenin güney sınırından geçen Ziya Gökalp Caddesi'nin az iç tarafında kalan Koruk Mahmut Ağa Camisi'nin ise ilk yapım tarihi bilinmese de, olasılıkla 15. yüzyıl sonlarında yahut da erken 16. yüzyılda inşa edildiği sanılmaktadır. "Koruk" lakabı Mahmut Ağa'ya Sultan Mehmet'in koruyuculuğunu yaptığından dolayı verilmişti. Caminin masrafları da Fatih vakfiyesinden sağlanmaktaydı. Ata yadigârı bu eseri Sultan Abdülhamit yenilemiştir. Şimdiki şekli ise 1970'tendir.

Vaktiyle caminin bir de çeşmesi vardı ki, yerinde Keşkekçi Sokağı'nın bulunduğu o güzergâhtan şimdi "Koruk Çeşmesi Sokağı" geçer. Çeşme çevresi genişçe bir bostanlık araziyle çevriliydi ve bu bostanlığın bir kısmı Şehremini sınırlarına yayılmıştı. Günümüzde bu mekânlarda değil bostanlık, küçük, boş bir arsa bile bulabilmek zordur. Bu cadde aynı zamanda Seyit Ömer Mahallesi'nin de güney sınırını çizen ünlü Roma açık su sarnıcı Mokios'un kuzey duvarı boyunca uzanmaktadır. Caddeye adı verilen ve 1924'te ölen ünlü edebiyatçımız Ziya Gökalp, "Türkçülük" akımının önemli şahsiyetlerindendi.

Koruk Mahmut Camisi yakınında Mehmet Haffaf Efendi'nin iki sandukalı türbesi durur. Sokağa bakan haziredeki mezar taşlarının hemen hepsi renklidir ve bu durum çok ilginç bir görünüm oluşturmaktadır. Eyüp Nişancası'ndaki Buhari Dergâhı'nda da böyle renkli taşlı hazireler vardır. Buharililer genellikle şahideleri bu şekilde boyarlardı. Şehremini'deki Kadızade Dergâhı'nın bu tarihi haziresini Abdülmecit 1849'da ihya etmiştir.

Şehremini Mahallesi'nin pek çok köşesinde yer alan bu küçük ebattaki tarihi mirasların günümüze orijinal biçimlerinin değişmiş şekilde de olsa ulaşabilmiş olmaları, böylesine hırpalanmış ve adeta geçmişten koparılmış bir eski yerleşim yeri için, yine de büyük bir şans olarak addedilmelidir. Ama dediğim gibi, asfalt sokaklar ve yüksek beton binalar arasında dolaşırken bütün bu eserleri ıskalamadan görebilmek

için, bulundukları yerleri ve adreslerini sorup soruşturan, oldukça dikkatli bir gözlemci olmak gerekebilmektedir. Bu durumda, mahallenin tam batı hattından geçen ve Mevlanakapı Mahallesi ile sınır olan Küçük Saray Meydanı Caddesi üzerinde ve aynı isimdeki meydanın biraz güneyindeki Mimar Acem Camisi için de gerekli olmaktadır. İlk yapılış tarihi 1524 olan ve hemen karşısındaki Örümceksiz Dede Türbesi nedeniyle bu isimle de bilinen caminin diğer bir adı "Esir Ali"dir. Bu kadim tarihi esere en kapsamlı onarımı, 20. yüzyıl başlarındaki 35. Osmanlı sultanı 5. Mehmet Reşat yaptırmıştır. Eski yıllarda bu eserin önünden geçen yol "Cami Sokağı" diye bilinmekteydi.

Mahallenin Mevlanakapı'ya yakın batı bölümünde, eskiden Yaylak Sokağı civarında bulunup, Seyit Mustafa Efendi'nin 1718 yılında ve Sultan 3. Ahmet devrinde yaptırdığı "Yakupzade Mescidi" de ne yazık ki günümüze gelememiştir.

Günümüzde Şehremini Mahallesi'nde ve Millet Caddesi üzerinde, Çapa Hastanesi'nin karşı tarafında görülen Saraç Doğan Camisi esasında çok eski bir eserdir ve ilk yapılışı 15. yüzyıldandır. Doğan Ağa muhtemelen saray ağalarından biriydi ve banisi olduğu bu cami 1918 yangınına dek varlığını bu noktada koruyabilmişti. Eski asırlarda Deniz Abdal Mahallesi içinde bulunan ve çok uzun yıllar boyunca harabe halinde terk edilen eser, bir darbe de 1956 yıllında Millet Caddesi'nin inşası sırasında yedi ve ortadan tamamen kaldırıldı. 1975'te yeniden ve hiçbir üsluba uyulmadan gelişigüzel yapılan caminin arka tarafındaki sokak ise, 17. yüzyıldaki Osmanlı sadrazamlarının en ünlülerinden biri olan Köprülü Mehmet Paşa'nın adını taşır. Ayakkabı işleriyle uğraşan ve yaptırdığı cami 1519'da vakfedilen Saraç Doğan Camisi'nin gerisindeki sokak içinde eski yılların göz bebeği Münadi Mescidi durur ve Yarımada'nın bu bölgesinde pek tanınırdı. Olasılıkla 16. yüzyıldandı. Dellalbaşı Hacı Hasan Ağa'nın banisi olduğu eser İstanbul'u feci şekilde sarsan 1766 depreminde yıkılınca devrin sultan 3. Mustafa'nın emriyle yenilenmişti. Ne yazık ki ömrü, Fatih'i kasıp kavuran 1915 yangınına kadar sürdü ve 1950'lerde tümüyle yok edildi.

50. MAHALLE: ŞEHSUVARBEY

Güneyinden Marmara Denizi kıyısına açılan bu tarihi mahalle Yarımada'nın doğusundaki Eminönü bölgesinde yer almaktadır. Divanyolu'na doğru çıkan kuzey kesimini kısacık Tülcü Sokağı çizer ve bu yol doğudaki sınır olan Nevriye Caddesi'ne bağlanır. Çifte Gelinler Caddesi'nin bir bölümü de mahallenin kuzey sınırında, ama Tülcü Sokağı'nın az aşağısında kalır. Ayını sokağın üst tarafı Mimar Hayrettin Mahallesi, Kadırga Hamamı Sokağı'nın batısı ise Emin Sinan Mahallesi'dir.

Günümüzde de işlevini sürdüren beş asırlık Kadırga hamamı, ismini verdiği sokakla Piyer Loti Caddesi'nin kesiştiği yerde durur ve mahallenin önemli eserlerinin başında gelir. Bu hamamı Rumeli Beylerbeyi Vezir Yahya Paşa 1506 yılında yaptırmıştır. O yıllardaki Osmanlı sultanı, Fatih Sultan Mehmet'in oğlu 2. Beyazıt idi. Hamamın önündeki 1734 tarihi bu açıdan bakıldığında yanlıştır ve büyük olasılıkla bu tarihteki önemli bir onarımdan sonra kitabeye konmuştur. Daha aşağıda, meydana doğru Yahya Paşa'nın harap halde duran bir de sıbyan mektebi görülmektedir. Ortası havuzlu Kadırga parkının karşısında ve Kadırga Limanı Caddesi köşesindeki ikili çeşme ise "Acısu Çeşmesi"dir.

Şehsuvarbey Mahallesi'nin batı hattını Beyazıt'tan inen Gedikpaşa Caddesi belirlemektedir ve yol güneye doğru yine Kadırga Limanı Caddesi ile buluşur. Bu yöndeki sınır tren hattına doğru ilerlerken, Üstad Sokağı, Ördekçi Bakkal Sokağı güzergâhlarını takip ederek tren yolunun altından geçer ve deniz surlarındaki Kadırga Limanı Kapısı'ndan çıkarak Kennedy Caddesi'yle buluşur. Buradan sonrası artık mahallenin deniz kıyısıdır ve hattın batısı Muhsine Hatun Mahallesi'dir. Kumkapı Tren İstasyonu da Muhsine Hatun sınırlarında kalmaktadır. Nevriye Caddesi'ne bağlanan Kadırga Meydanı Sokağı, Dönüş Sokağı, mahallenin doğu hattını oluşturmaktadır ve burada komşu mahalle olan Küçük Ayasofya ile buluşulur.

Şehsuvarbey Mahallesi'nden ilginç bir sokak dokusu

Mahallenin içinden geçen üç büyük cadde vardır. Bunlar, kuzeye uzanan Gedikpaşa Caddesi, bu caddeyi doğu-batı ekseninde keserek ilerleyen Kadırga Limanı Caddesi ve "sahil yolu" diye bilinen Kennedy Caddesi'dir.

Yarımada'nın kadim semti Kadırga, Şehsuvarbey Mahallesi'nde bulunur ve Kadırga Parkı, Kadırga Meydanı Sokağı ve Kadırga Limanı Caddesi arasındaki geniş alan içinde kalır. Roma döneminde, saray ileri gelenlerinden Sofia'nın burada bulunan muhteşem konağından dolayı Sofiana Limanı olarak da tanınan liman, Osmanlı devrinde Yavuz Selim'in son yıllarına dek deniz kuvvetleri için kadırga yapımında ve liman işlevinde kullanıldıysa da, bu yıllardan sonra tersane bölgesi olarak kuzey Haliç, yani Kasımpaşa kıyıları yeğlenmiştir. Giderek işlevsiz kalan buradaki eski Roma limanı, geçen uzun yıllar içinde toprakla dolarak tamamen devre dışı kalmıştır. Esasen Osmanlı zamanında bu eski limanın en parlak yılları 1464 ile 1515 yılları arasındaki yaklaşık yarım asırlık dönemdi. Şimdiki park ve yakın çevresi, işte bu limanın ortadan kalkması sonucu oluşan araziler üzerine kurulmuştur. Parkın az batısında ve Kadırga İlköğretim Okulu'nun bulunduğu geniş alan vaktiyle bahçeler ve bostanlarla kaplıydı.

Mahalleye adını veren küçük ebattaki Şehsuvarbey Camisi tren yolunun tam kıyısında, Kennedy Caddesi'nin az üst tarafında ve mahallenin doğu yönünde yer alır. Şehsuvarbey'i, doğusundaki Küçük Ayasofya Mahallesi'nden ayıran Dönüş ve Işıl isimli sokaklar otantik bir dokuya sahiptir ve buralarda yer yer, güzel, üslup karakteri taşıyan ahşap evler görülmektedir.

Sosyal yönden bakıldığında Yarımada'nın yoksul denebilecek kesiminin ağırlıklı olarak ikamet ettiği bir bölge olan mahalle arazisinde bu gelişimi yansıtan küçük çaplı iş yerleri görülür. Eski asırlarda daha çok Çingenelerin yerleşmiş olduğu bu yörelerde derme çatma konutlar bulunurdu. 17. yüzyılın sonlarında ve erken 18. yüzyılda burada birtakım iskân hareketleri yapılmış ve barakamsı yapılar yıktırılmıştı.

İstanbul'un Türkleştiği fetih yıllarından sonra Ermeni cemaatini yerleştiği bölge olarak da bilinen Kumkapı semti içindeki Şehsuvarbey Mahallesi'nde bu nedenle günümüze kalan bazı Ermeni kiliselerini görülebilmektedir. Bunlardan biri olan 1855 tarihli Surp Harutyun Kumkapı'nın doğusunda ve Çakmaktaşı Sokağı'nın kıyısındadır. Burada ilk Ermeni Lisesi, Kumkapı tarafında, Krikor Peştimalci tarafından 1827'de kurulmuştur. Ermeniler bundan sonra 1834'te Galata'da ve 1839'da da Üsküdar'da liseler açmışlardır. Mahallenin kuzeyinde ve Neviye Caddesi'nin az batısındaki Surp Hovannes Avedaraniç Ermeni Kilisesi Sultan Vahdettin'in izniyle yapılıp, 1921'de açılmadan önce,

semtin Ermenileri buradaki Robert Kız Koleji'nde ibadet ederlerdi. Gereksinim artınca bu kilise inşa edilmişti.

Ortodoks-Rum cemaatinin de diğer cemaatlerle bir arada yaşadığı Şehsuvarbey Mahallesi çevresinde Rumların da büyük bir kilisesi vardır. Aya Kiriaki adıyla tanınan bu abidevi mabet Gedikpaşa Yokuşu ile Kadırga Limanı Caddesi'nin birleştiği köşede ve Saraç İshak Mahallesi sınırlarında kalır, ama kilisenin bir diğer yüzünün Kadırga Limanı Caddesi'ne bakması, bulunduğu konumu ilginç kılar. Bu caddenin kiliseye dayanan kıyısı Saraç İshak'ta, yolun karşı tarafı ise Şehsuvarbey'dedir. Kilisenin altında Aya Basileos Ayazması vardır. Buraya açılan ve sahile doğru uzanan Kumluk Sokağı'ndaki Kumluk Çeşmesi'nin ne yazık ki hiçbir tarihi özelliği kalmadığı gibi, yüzeyi "badana" ile boyanmıştır. Bu sokağa bitişik Düzgün Sokağı'nda ise gerçekten de bölgenin dokusuna uygun, karakteristik ve "düzgün" konutlar görülebilmektedir. Bu evler mimari yönden, bölgenin eski sosyal yapısını yansıtmaları açısından önemlidirler.

Şimdilerde Kadırga'nın merkezinde yer alan havuzlu parkın batı ucunda Sultan 3. Ahmet'in kızı Esma Sultan'a ait 1799 tarihli anıtsal bir "namazgâhlı çeşme" görülür. 18. yüzyılın bu zarif eseri mermerden yapılmıştır ve namazgâh bölümü çeşmenin üst katında, merdivenlerle çıkılan düzlüktedir.

Vaktiyle bu yörede 2. Selim'in kızı olan bir başka Esma (Esmehan) Sultan'ın ahşap sahilsarayı olduğu da söylenir. 1755 yangınında harap olan Babıali binalarındaki çalışanlar, işlerini bir süre sadaret makamına dönüştürülen bu sahilsarayda sürdürmüşlerdi. Yarımada'nın güneyindeki eski Roma devri limanı olan Sofiana'nın yayıldığı alanın kesin sınırlarını çizmek tabii ki zordur, ama yine de günümüzdeki Şehsuvarbey Mahallesi ile bunun batısındaki Muhsine Hatun, doğusundaki Küçük Ayasofya ve kuzeyinde yer alan Saraç İshak ile Mimar Hayrettin Mahallelerinin bazı kısımlarının o eski liman sınırları içinde bulunduğunu düşünmek pek yanlış olmaz.

Mahalledeki bir başka Osmanlı eseri olan Behram Çavuş Camisi, 16. yüzyıl saray çavuşlarından olan Behram Ağa tarafından yaptırılmıştı, ama şimdiki yapı karakterinin orijinal eser ile bir ilişkisi yoktur. Cami, Gedikpaşa Yokuşu'nun güneyinde ve Behram Çavuş Sokağı'nın kıyısındadır. Esere "Aynülhayat Camisi" de denilmekteydi. Aynı isimde bir çıkmaz yol günümüzde caminin doğusunda ve parkın batısında görülebilmektedir. Beri yandan, Aynülhayat Camisi'nin 1760'ta burada yapılan başka bir eser olduğu konusu da düşünülmelidir.

Daha görkemli duran onca eser arasından sivrilip mahalleye adını miras bırakan Şehsuvarbey Camisi hepsinden küçük olmasına karşın

tarihi en eski olanıdır ve bu nedenle yerleşim bölgesi asırlardan beri bu eserin ismiyle bilinmektedir. Şehsuvar Bey, Fatih'in süvarilerinden biriydi. Eskiden bulunduğu mevki "Yeni Mahalle" diye bilinirdi ve cami bu isimle de tanınmıştı. Yakın yıllarda yeniden yapılmıştır ve tren hattının hemen gerisinde bulunur.

Mabedin arkasındaki Şehsuvarbey Çıkmazı'na açılan ve üslup karakteri taşıyan küçük ahşap evlerin bulunduğu Işıl Sokağı'nın batı ucu Roma deniz surlarının üzerindeki Küçük Ayasofya kapısına bakar. Buralarda yer yer eski sur parçaları görebilmek mümkündür. Parkın doğusunda ve Küçük Ayasofya hattındaki 1795 tarihli çeşme Melik Süleyman'ın hayratıydı ve yakınında Abdülmecit devrinde yapılan bir karakol binası vardı. Eski asırların ünlü "Cündi Meydanı"nın bir kısmı Şehsuvarbey Mahallesi içinde kalıyordu. Zaten Işıl Sokağı'nın Küçük Ayasofya Mahallesi'ne uzanan doğu bölümünün "Cündi Meydanı Sokağı" adını taşıması eski boş arazinin söz edilen yerdeki varlığını da kanıtlamaktadır. Bu alanda cirit oyunları oynanır, çeşitli müsabakalar yapılırdı. Bu araziyle Küçük Ayasofya Camisi arasındaki denize uzanan çıkıntıya vaktiyle "Kazanaltı Mevkisi" derlerdi. Günümüzde Kumkapı sahilinde, bu mevkide görülen büyük su ürünleri hali 1982'de yapılmıştır ve İstanbul'un balık gereksiniminin önemli bir bölümünü karşılamaktadır.

Şehsuvarbey Mahallesi'nde şahıs ve unvan ismi taşıyan epeyce sokak vardır. Bunlardan biri olan ve caminin az batısındaki Şair Sermet Sokağı'na adı verilen Sermet Bey, 1960'ların tanınmış şairlerindendi. Mahallenin batısındaki sokaklardan Arapzade Ahmet Sokağı ise 1785'te ölen Osmanlı şeyhülislamının adını taşımaktadır. Buna açılan ve Aya Kiriyaki Kilisesi'nin karşında yer alan Sergerdeler Sokağı ise bu adını, Osmanlı ordusunun ilk saflarında görev alan başıbozuk askerlerinden almıştır.

Mahallenin Kadırga diye bilinen yerleşiminde vaktiyle İstanbul'daki ilk dişçilik mektebi hizmete girmişti. 16 Eylül 1909'da Şehremini Cemil Topuzlu ve Halit Bey'in çabalarıyla kurulan bu mektep daha sonra Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin Bakırcılar'a bakan tarafındaki eski jandarma dairesinde faaliyetlerini sürdürmüştür.

Şehsuvarbey Mahallesi günümüzde tümüyle tarihi bir çerçeve içinde bulunur ve bu açıdan bakıldığında bu bölgenin sınırlarındaki diğer mahalleleri de aynı ölçekte değerlendirip burada topyekûn bir onarım çalışması düşünülmelidir. Zira, Yarımada'nın güney doğusundaki bu yerleşimlerde hâlâ önemli ölçülerde hissedilebilen bir "tarih kokusu" vardır!.. Örneğin, Sarayiçi Sokağı'nda birbirine benzer ve çok güzel kârgir evler bulunmaktadır. Bu tarihi yapıların zamanın acımasızlığına

boyun eğerek yok olmalarına göz yumulmamalı ve bir an önce onarılmalıdırlar.

Genel olarak bu bölgenin de yer aldığı "Kumkapı-Cankurtaran" arasındaki tren yolu güzergâhı çevresine bakıldığında bir "harabiyet" ve "özensizlik" göze çarpar. Bazı konutların damlarında aniden Roma deniz surlarından parçalar, sur kapıları üzerinde birtakım salaş konutlar gözleri tırmalar. Ayrıca, Sultan Abdülaziz döneminde yapılan ve saraya ait yirmiden fazla köşkün yitirilmesine yol açan tren hattının çok bakımsız çevresi de sanki kaderine terk edilmiş gibi durmakta ve tüm Yarımada boyunca güney hattının tarihi özelliğini çok zedelemektedir. Hele burada Topkapı Sarayı'nın deniz güzergâhındaki tren hattının paralelinde yer alan bakımsız çalılıklar, ne olduğu belli olmayan beton kümeleri, demir parçaları son derece değerli bir kültür ve tarih alanı olan Yarımada'nın bu kısmında çok üzücü bir "görüntü kirliliği"ne neden olmaktadır.

Hazır söz konusu olmuşken Yarımada'nın bu tür olumsuzluklar sergileyen bölgelerine de kısaca bir göz atmakta yarar var; Laleli-Ordu Caddesi'nin güneyinden deniz yönüne, Kadırga'ya doğru inerek sıralanan pek çok sokağının fizikî yapıları ve bölge esnafının ister istemez yarattığı kirlilikle bozulan sokak dokuları, Saraç İshak Mahallesi'ndeki Tiyatro Caddesi ve çevresi, Topkapı Sarayı'nın batı surlarıyla Sirkeci İstasyonu arasında kalan pek çok sokak, Aksaray sınırındaki eski İnebey Mahallesi sokaklarındaki yüksek binalar ve anormal yoğunluktaki esnaf hareketliliği, Vatan ve Millet Caddelerine açılan neredeyse bütün sokaklar ve bu caddelerin sağlı sollu uzantıları, Sarıgüzel Caddesi ve Bali Paşa'ya bağlanan sokaklarla Akdeniz ve Halıcılar Caddelerinin çevreleri, Süleymaniye Külliyesi'ni kuşatan Demirtaş, Hoca Gıyasettin Mahalleleriyle İstanbul Üniversitesi Beyazıt Kampüsünün batısından geçen Besim Ömer Paşa Caddesi boyunca dizili pek çok üniversite binası (bunların yıkılarak belirli bir üslup çerçevesinde yeniden yapılmaları gündemdedir ve umulur ki bir an önce inşa edilsinler), Aksaray'ın kuzeyindeki İskenderpaşa Mahallesi'nin sokakları, Küçük Langa güneyindeki depo ve garaj arazileri, Fındıkzade sokakları, Çarşamba'ya uzanan Darüşşafaka Caddesi'nin çevresi, Haliç'e güneyden inen Haliç Caddesi çevresi, Seyit Ömer, Molla Gürani, Kemal Paşa, Kocamustafapaşa, Cerrahpaşa, Sümbül Efendi, Hacı Kadın, Akşemsettin, Kemal Paşa, Balabanağa, Molla Fenari, Hobyar gibi pek çok mahallenin sokak dokularındaki fizikî bozulma ve İstanbul Yarımadası'nın yüksek tarihi değerine çok aykırı duran yapılaşmalar, gerçekten de ilk etapta ele alınması gereken konuların başında gelmektedir ve Yarımada'nın bütününe

yönelik iyileştirme çabalarının aralıksız sürdürülmesi, bütün surların akademik koşullar çerçevesinde onarılıp kentle bütünleştirilmesi, "ESKİ İSTANBUL'UN YÜZÜ" olabildiğince ortaya çıkarılmaya çalışılmalıdır.

51. MAHALLE: TAHTAKALE

İstanbul Yarımadası'nın geleneksel tarihi dokusunun en yoğun hissedildiği ve gerek Roma çağının, gerekse de Osmanlı dönemlerinin en işlek, en zengin çarşılar ve hanlar bölgesi, oldukça küçük bir arazisi bulunan Tahtakale Mahallesi'dir. "Tahtakale" sözcüğünün anlamı, "kalenin alt tarafı" demektir ve Osmanlı devrinde "taht el-kale" diye bilinirdi. Yani, kadim semtin adının "tahtadan kale" ile ilgisi yoktur.

Hemen hemen hiçbir İstanbullunun aklına Tahtakale'nin aslında bir "mahalle" olduğu gelmez. Çünkü bu ismin çağrıştırdığı olgu, Yarımada tarihi boyunca buranın dev bir çarşılar semti, bin bir türlü esnafın boy gösterdiği bir "ticari panayır" yeri, kıvrımlı sokaklarında, dik ve dar yokuşlarında gezinmenin adeta bir masal diyarında bulunmakla eşdeğer olduğu bir "efsanevi şark pazarı"dır.

Arazi şekli olarak kareye yakın bir konumda bulunan bu küçük, ama son derece canlı ve cıvıl cıvıl hareketli yerleşim bölgesi Yarımada'nın Eminönü bölgesinde ve Mahmutpaşa ile Eminönü Meydanı arasındaki yokuşlarda yer almaktadır. Çevresini saran üç cadde ve bir sokak dışında mahallenin içinde yedi sokak ve iki de çıkmaz sokak vardır. Mahalle arazisinin büyük kısmı eski ve yeni, türlü çeşitli han yapılarıyla doludur. Yerleşimin ortasından doğu-batı ekseninde ilerleyen tek yol Tahtakale Caddesi'dir ve bu yolun batı ucu Uzunçarşı Caddesi'ni dik keser. Doğu ucu ise Marpuççular Caddesi ile buluşarak, Eminönü meydanına yakın kesimde sona erer.

Tahtakale Mahallesi'ni çevreleyen yollardan doğuda olanı Sabuncu Hanı Sokağı'dır. Bu yolun kuzey ucu Mısır Çarşısı'nın arka tarafındaki Çiçek Pazarı Caddesi'ne açılmaktadır. Batı sınırı ise Uzunçarşı Caddesi'dir. Bu yolun özellikle Eminönü sahillerine yakın olan bölümü ne yazık ki sadece Tahtakale Mahallesi'nin değil, Yarımada'nın bu bölgedeki tüm tarihi yerleşimlerinin içindeki sokak ve cadde görünümlerinin "en kötüsü"dür. Zira burası, ellili yıllardaki imar faaliyetleri sırasında genişletilen ve tarihi dokunun içini yararak geçen, şimdilerde de üzerinde pek çok üslupsuz beton han yapısının bulunduğu, araçların egemenliğinde boğulan asfalt bir güzergâhtır. Hatta buradaki bazı binalar öylesine çirkin ve çevreyle uyumsuzdur ki, örneklerine ancak İstanbul'un varoşlarındaki kaçak binalarla dolu gecekondu mahallelerinde rastlanabilir.

Roma devrinde aynı güzergâhtan buradaki çarşılar bölgesine "Mese"den (şimdiki Divanyolu Caddesi) inen "Makro Enbolo" yolu vardı. Yani, neresinden bakılsa çok önemli tarihi bir mekânın böğründen geçen bu yol günümüzde asla hak ettiği konumda değildir ne yazık ki. Pek çok karakteristik tarihi yapının arasına heybetle kurulmuş olan bu türden kişiliksiz binalar devasa kütleleriyle de Uzunçarşı'nın romantik tarihsel havasını önemli ölçüde zedelemektedirler.

Tarihi Balkapanı Hanı

Tahtakale Mahallesi'ni güneyindeki Mercan Mahallesi'nden ayıran Vasıf Çınar Caddesi ticari yaşamın kalbinin attığı yollardan biridir ve yol boyunca birçok işyeri, han binaları görülür. Vasıf Çınar, Cumhuriyet'in ilk mebuslarından biri idi. "Tevhid-i Tedrisat" yasasının meclise sunmakla isim yapmıştı. Sultan Abdülmecit ve Abdülaziz devri İstanbul'unda görev yapan Amerikalı İsaac Bliss'in 1872 tarihli taş konağı (hanı) caddenin en görkemli "yeni klasik" üsluptaki yapılarındandır.

Mahalledeki iki Osmanlı devri camisinden biri olan ve bu cadde ile Uzunçarşı Yokuşu'nun buluşma noktasında yer alan Bezzazi Cedid Camisi muhtemelen bir 16. yüzyıl eseridir ve Bezzazi Cedid Ali Paşa yaptırmıştır. Cami, fevkani (iki kat) bir yapıdır ve ana mekânına dıştan

bir merdivenle çıkılır. Bu neden halk arasında "Merdivenli Cami" diye de bilinmektedir. Bundan başka Yarımada'nın çeşitli bölgelerinde birçok merdivenli mescid daha vardır.

Mahallenin diğer önemli camisi ise fetih devrinden kalma Yavaşça Mehmet Ali Şahin Paşa Camisi'dir. Eserin banisi olan ve 1478'de ölen Yavaşça Şahin, Sultan 2. Mehmet'in denizci paşalarından biriydi ve fetih esnasında tekneleri karadan yürüterek Haliç'e indiren askerlere komuta ediyordu. Adını taşıyan bu kadim eser yakın tarihlerde aslına uygun sayılabilecek görünümde ve çarşının otantik havasına uygun tasarımıyla yeniden inşa edilmiştir. Uzunçarşı Yokuşu'nun üzerindeki bu eserin arka tarafındaki yolun adı da Yavaşça Şahin Sokağı'dır ve bu çevredeki esnaf çoğunlukla oyuncak imalatı ve satışıyla ilgilidir. Caminin değerli haziresinin durumu ise iyi değildir ve hemen yanındaki avluda 1997'de kurulan "camiyi koruma derneği" vardır.

Tahtakale Mahallesi'ni Haliç kıyısındaki Rüstem Paşa Mahallesi'nden ayıran ve kuzey sınırını çizen Hasırcılar Caddesi'nin iç tarafındaki Balkapanı Hanı, Yarımada'nın en eski han yapılarındandır ve Fatih devrinden kalmadır. Hatta bu hanın aynı yerdeki bir Roma hanının yerine kurulduğu da söylenmektedir. Hanın yer kotunun altında çok geniş bir sahayı kaplayan ve Romalıların erken döneminden kaldığı anlaşılan tuğla örgülü, üst örtüsü kemerli kubbeli karanlık hücreler bu tezi doğrular niteliktedir. Ama tarihi hanın şimdiki görünümü hiç de iç açıcı değildir. Açık avlu içinden 34 basamakla çıkılan üst katlardaki beton ilaveli (!) kemerli hücreler, derme çatma yapılaşmalar ve çok bakımsız duran iç avlu, yüksek değerdeki tarihi hanın ana karakterini olumsuz yönde etkilemektedir. Tahtakale Caddesi ile Hasırcılar Caddesi arasında uzanan Balkapanı Sokağı'nın adı bu handan gelir. Bir zamanlar Tahtakale sınırlarında olduğu ve Fatih Sultan Mehmet'in "arıcıbaşısı"nın yaptırdığı, basamaklarla çıkılan fevkani türü bir yapı olduğu düşünülen "Zenburcu Mescidi" de bölgenin önemli eserlerindendi.

Arazisi küçük, ama tarihi değeri ve görkemi çok büyük olan Tahtakale Mahallesi'nin otantik dokusunun olabildiğince aslına uygun biçimde kesinlikle korunması ve özellikle buradaki sokaklarda yer alan iş yerlerinin ve dükkânların dış görünümlerindeki "estetik duyarlılığa" azami ölçüde özen gösterilmesi gerekmektedir. Binalardaki sakil görünüm ve sanki "her isteyenin kendi zevkine göre yaptığı" izlenimi yaratan pek çok beton heyula, ne yazık ki Tahtakale sokaklarında egemenliklerini ilan etmiş gibi yıllardır yerlerinde dururlar. Beri yandan özellikle Yavaşça Mehmet Şahin Paşa (çevresindeki adamlarına "yavaşça" talimat verdiğinden dolayı bu unvanla anılırdı) Cami etrafındaki

binalarda hayli çirkin bir görüntü oluşturan tabela kirliliği ile birlikte, oyuncakçı, zücaciyeci türü yoğun esnaf çeşitliğinin yarattığı kargaşanın bir ölçüde normal olduğu kabul edilse de, saç baş yolduran taşıt trafiği, otopark sorunu, anormal ölçülerdeki yüksek beton han yapıları mahallenin yüksek tarihi değerini zedelemeyi inatla sürdürmektedir.

52. MAHALLE: TAYA HATUN

İstanbul Yarımadası'nın doğusundaki Eminönü bölgesinde yer alan Taya Hatun, Beyazıt, Mercan, Molla Fenari ve Sururi Mahalleleri ile çevrili, küçük arazili bir yerleşimdir. Aynı zamanda bu bölge İstanbul ticaret yaşamının, çarşı-pazar hareketliliğinin ve renkliliğinin en üst sınırlarda bulunduğu, gün içindeki kalabalığın hiç eksik olmadığı, hanlarla, dükkânlarla, cıvıl cıvıl vitrinlerle donanmış, beri yandan da tarihin "dokusu" ve "kokusu"nun alabildiğine hissedildiği hayli ilginç ve görülüp gezilmesi heyecan verici, eski hanlarla dolu bir mekândır.

Mahallenin batı sınırını tümüyle Kapalıçarşı külliyesi kaplar. Bu sınırı belirleyen güzergâhlar ise Örücüler Kapısı Sokağı ile Tığcılar Caddesi'dir. Bunların her ikisi de hareketli çarşılar bölgesidir ve buraları Kapalıçarşı'nın kuzey-doğu sınırlarını belirlerler. Beyazıt ve Taya Hatun Mahalleleri arasında sınır oluşturan Tığcılar Caddesi'nde bir zamanlar ünlü sadrazam Piri Mehmet Paşa'nın banisi olduğu Terlikçiler Mescidi görülürdü. Yarımada'nın en ünlü tarihi çarşı bölgesine adını veren Mahmut Paşa Yokuşu ise, bu mahalleyi doğudan komşuları olan Molla Fenari ve Sururi'den ayırır. Eski yıllardan bu yana Mahmut Paşa, mahalle kavramının çok üzerinde ve günün her saatinde kalabalıkların eksik olmadığı bir alışveriş semti olarak tanınmıştır. 1911 tarihli "Mahallat Esamisi" isimli eserde bu semtin adı "Mahmut Paşa-yı Veli Mahallesi" olarak geçerdi.

Esasen Fatih devrinde Mahmut Paşa'ya verilmiş olan araziler Sultanahmet'teki "Milion Taşı"ndan Cağaloğlu-Beyazıt ekseni arasındaki bölgeleri kaplardı. Paşanın sarayı ve geniş bahçeleri de bu alan içinde, külliyesinin yakınındaydı. Çarşı yokuşunda günümüzde de duran ve içinde daha çok iç çamaşırı, havlu, örtü gibi ihtiyaç malzemelerinin pazarlandığı ünlü "Kürkçü Hanı"nı da Mahmut Paşa'nın yaptırdığı bilinir ve bu nedenle de tarihi han, İstanbul'un en eski hanı olarak tanımlanır.

Mahallenin güneyindeki sınırı oluşturan Çakmakçılar Yokuşu üzerinde ve yolun Mercan Mahallesi tarafında bütün bu yörenin en görkemli tarihi hanı olan ve 17. yüzyılda Valide Kösem Sultan'ın yaptırdığı 366 hücreli "Büyük Valide Hanı" bulunur. Sandalyeciler Sokağı'nın üzerinde de Küçük Yeni Han ile karşılaşılmaktadır. Bunun

yakınında ise 18. yüzyılda Sultan 3. Mustafa'nın yaptırdığı Büyük Yeni Han görülür. Hanın dış duvarına dayalı camiyi de yine aynı sultan inşa ettirmiştir. Bu esere, köşesindeki çeşmeden dolayı "Saka Çeşmesi Camisi" de derlerdi. İstanbul'un bu tür çeşmelerinden sadece sakaların su alma hakları bulunurdu. Bu özelliği ile çok önemli bir tarihi miras olan çeşmenin hiçbir yerinde bilgilendirici bir kitabenin bulunmayışını anlayabilmek gerçekten de zordur.

Mahmutpaşa Yokuşu'nun doğu yönü Sururi Mahallesi'ne aittir. Sadrazam Mahmut Paşa'nın külliyesine ait bir ünite olan ve içinde giyim kuşam ürünleri satışı yapılan tarihi hamamın az aşağısındaki Kürkçü Hanı'nın yanında da 19. yüzyıldan Abut Efendi Hanı vardır. Vaktiyle Fatih'in yaptırdığı ve yine Kürkçü Hanı'nın yakınında olduğu anlatılan 98 hücreli "Bey Kervansarayı"nın (Han-ı Sultani) ve buna ait 42 dükkânın bulunduğunu vakfiyeler yazar.

Kuzeyden mahalleye bitişik olan Mercan Mahallesi'nin adını aldığı Mercan Ağa Camisi, batıdan geçen ve Kapalıçarşı'nın buradaki kapısının açıldığı Örücüler Kapısı Sokağı'nın Taya Hatun Mahallesi tarafında kalır. Fatih devrinden kalan bu eserin şimdiki görünümü hiçbir üslup içermez.

Yerleşime adı verilen Taya Hatun Camisi ise, mahallenin ortasından kuzey-güney hattında ilerleyen Tarakçılar Caddesi ve Sandalyeciler Sokağı'nın çatal yaptıkları yerde durur. 1530'da Sultan Süleyman'ın "daye"si (şehzadeliğindeki bakıcısı) tarafından yaptırılmıştı. Tarakçılar Caddesi'nde bir zamanlar erken 20. yüzyıla kadar varlığını korumayı başaran ve muhtemelen 16. yüzyılda hekim Yusuf Efendi'nin banisi olduğu Yusuf Rahıki Medresesi görülmekteydi.

53. MAHALLE: TOPKAPI

Tarihi Yarımada'nın ünlü semti Topkapı, yeni şehir yapılanması sonucunda artık diğer komşuları gibi bir "mahalle" olmuştur. Fatih bölgesinde, kara surlarına batı tarafından birleşmiş ve bu Roma duvarlarının iç kısmından Sulukule Caddesi'nin (eski adı "Kulle-i Zemin Caddesi") idi geçtiği Topkapı Mahallesi'nin kuzeyini ise dümdüz bir hat olarak uzanan Vatan Caddesi (Adnan Menderes Bulvarı) belirlemektedir. Aynı zamanda bu yönden üç mahalleye de komşudur: Karagümrük, Hırkaişerif ve Akşemsettin...

Vaktiyle bu yöreler Yarımada'nın ünlü boş arazisi olan "Yenibahçe Çayırlığı" idi ve şimdiki bulvarın hattından kıvrımlı ve dar "Çayır-Posta yolu" geçmekteydi. Bu görünümüyle, sükûnet ve durağanlık hisleri uyandıran ve huzurlu bir yapılanmanın fiziksel görünümünü yansıtan Yarımada'nın bu bölgesi, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan

ve inanılması çok zor olan aşırı bir nüfus artışıyla derinden sarsılmıştır. Nitekim, bu caddenin paralelinde ve mahalleyi güneyden sınırlayan Millet Caddesi (Turgut Özal Bulvarı) ve hızlı tramvay güzergâhı için de aynı şeyler söylenebilir. Topkapı'nın bu iki büyük hattı ve çevrelerindeki sokak ve caddeler günümüzde çok yoğun bir trafik boğuntusu içinde bunalmaktadır ve buralar "asla olmaması gereken" yüksek katlı binalarla tıkış tıkış doldurulmuş haldedir. Ayrıca, birbirlerine sırtlarını veren ve bu iki bulvar arasında kalıp oldukça geniş arazilere yayılan Çapa ve Gureba Hastaneleri, bu yoğun insan ve araç kalabalığını artıran büyük yapı kompleksleri olarak ön plana çıkmakta, bunların arazileri neredeyse mahallenin yarısını kapsamaktadırlar.

Millet Caddesi

Yenibahçe Çayırlığı'ndan günümüze kalan ender hatıralardan biri olan ve Bican Balcıoğlu Yokuşu ile Tatlıpınar Caddesi'nin buluşma yerinde, Vatan Anadolu Lisesi'nin yanında duran tarihi "Yenibahçe Karakolu"nun ne yazık ki durumu içler acısıdır. Yakın tarihlere dek sağlam şekilde 19. yüzyıl ortalarından zamanımıza dek gelen bu iki katlı tarihi karakol yapısı neredeyse ilgisizlikten çökmek üzeredir ve bu konuda hiçbir koruma önlemi alınmamıştır.

Topkapısı sınırındaki eski Fatma Sultan Mahallesi'nden aşağıya doğru inen Bican Bağcıoğlu Yokuşu üstünde ve bu karakola çok yakın

konumda o yıllarda Arpa Emini Sıbyan Mektebi dururdu ve yaklaşık yeri şimdiki Fatih Vatan Lisesi arazisine denk düşerdi. Yokuşun Vatan Caddesi'ne kavuşan kısmı ise "Köprü Yolu" diye bilinirdi. Acaba bu köprü de neyin nesi diye merak edenler için şu açıklamayı yapmayı isterim; evet, burada, yani Vatan Caddesi üzerinde çok cılız şekilde akan Bayrampaşa Deresi üzerinde geçtiğimiz sayfalarda da yer yer değindiğim şekilde Halil Attar Köprüsü vardı ve Halil'in camisi de karakolun Vatan Caddesi ile buluştuğu yerdeydi. Hey gidi değişen İstanbul!.. Hem de, ne değişme!.. Akıl sınırlarını zorlayan noktalarda!..

Sözünü ettiğim Tatlıpınar Caddesi'nde de günümüze gelemeyen bir mescid bulunuyordu. Nazmi Dergâhı olarak da değerlendirilen bu eserin adı Yavaşça Şahin Mescidi idi. Şahin Mehmet Efendi 16. yüzyılda yaşamıştı ve çavuşbaşı olarak görev yapmaktaydı. Tarihi mescidin yeri günümüzde Çapa Hastanesi arazisinde kalmıştır.

Topkapı Mahallesi'nin Arpa Emini mevkisi olan bu bölgede günümüzde hiçbir üslup özelliği içermeyen zevksiz binalarla dolu, Şehit Alpay Başaran, Güleç, Emek, Birol, Şerbethane, Sefa Hamamı gibi sokaklar bulunmaktadır. O eski günlerde, bu sokak ve binalar ormanı içinde kalan arazilerin tümü bostanlık ve çayırlıklarla kaplı idi. Abdülmecit döneminden kalan ve sultanın anası Bezmialem Valide Sultan'ın bir hayır eseri olan Gureba Hastanesi, özellikle fakir hastalar hızlı şekilde şifa bulsun diye bu bomboş ve tertemiz havalı yerde inşa edilmişti ve koca hastane bomboş çayırlığın ortasında adeta yapayalnız dururdu. Şimdilerdeyse bu tesisler, karmaşık şehir dokusunun, saç baş yolduran aşırı yoğun trafiğin ve tıkış tıkış binaların arasında kalmıştır.

Millet Caddesi'nin güneyinde Topkapı Mahallesi'ne komşu olan Mevlanakapı ve Şehremini Mahalleleri bulunur. Mahalle'nin doğu sınırından geçen Bezmi Alem Sokağı ile Gureba Hastanesi'nin bazı üniteleri, Topkapı Mahallesi'ni doğusundaki Molla Gürani Mahallesi'nden ayırmaktadır.

Çarpık kentleşme ölçütlerini doyasıya yansıtan yerleşim, yediği bunca darbelere karşın günümüzde yine de çok önemli Osmanlı ve gayrimüslim cemaatlerine ait eserleri bağrında yaşatmayı başarabilmiştir. Bunların pek çoğu mahallenin surlara yakın bölümünde yer alırlar. Bu durum da, Müslüman ve gayrimüslim toplumların Topkapı Mahallesi'nin batı kısmını işgal eden sokaklarda adeta yan yana, iç içe yaşadığını kanıtlar niteliktedir.

Mahallenin ortasını dikine kesen Tatlıpınar Caddesi'ne açılan Bican Balcıoğlu Yokuşu'nun batı kısmı Topkapısı Caddesi'dir ve surların önüne dek gider. Buradaki meydancık çevresinde görülen en görkemli eser, 1550'lerin başlarındaki döneme ait bir Mimar Sinan yapıtı olan Sadrazam

Kara Ahmet Paşa Külliyesi'dir. Kanuni Sultan Süleyman'ın idam ettirdiği bu paşa, Mihrümah Sultan'ın eşi olan Rüstem Paşa'nın kardeşiydi ve ondan sonra sadrazam olmuştu. "Gazi" unvanıyla tanınan Ahmet Paşa'nın külliyesinin ön tarafında 1950'lerin sonlarına dek yerinde görülebilen çok güzel bir meydan çeşmesi vardı. Ne yazık ki o yıllardaki imar çalışmaları sırasında acımasızca ve bilinçsizce ortadan kaldırılmıştır.

Külliyenin az gerisindeki Emin Molla Sokağı'nda küçük ölçekteki Fatma Sultan Camisi, aynı zamanda bu bölgeyi, kapsayan mahallenin 2009'a dek adı olmuştu. 1511 tarihli caminin banisi Fatma Sultan, Sadrazam Kara Ahmet Paşa'nın eşi ve Yavuz Sultan Selim'in de kızı idi.

Surların önündeki Sulukule Caddesi üzerinde görülen Aya Nikola Rum Ortodoks Kilisesi'nin tarihi 1831'dir. Topkapısı Caddesi'nin surlara açılan baş kısmındaki 19. yüzyıla ait Ermeni kilisesinin adı ise Surp Nikoğos'tur. Eski yıllarda bir meydancık gibi görünen ve surların dibinde bulunan açık alanın çevresindeki bu kiliseler ve Osmanlı eserleri, buradaki farklı dine mensup ahalinin ortak yaşam alanlarını nasıl kullandıklarına dair çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. Vaktiyle bu meydancığa yakın Beyazıt Ağa Camisi civarındaki sokakların çoğu çeşitli mesleklerle ilgili isimler taşırdı; Şerbethane, Berber, Muhallebici, Hallaç, Yoğurtçu, Değirmen, Manav, Bakkal Sokakları gibi... Bu durum çevredeki iş yoğunluğunu da aksettirir aynı zamanda.

Topkapı Mahallesi'nin anıtsal eseri Kara Ahmet Paşa Camisi

Surların hemen iç kısmında ve belediyenin sosyal tesisleri civarında görülen, 2. Mehmet'in fetih ordusu askerlerinden Kıllı Yusuf'un yaptırdığı ve günümüzde Harbi Mescid adıyla bilinen küçük 15. yüzyıl eseri, mahallenin önemli ve en eski kültür miraslarından biridir. Buranın asıl ilginç yönü, sur içindeki "ilk namazgâh" olmasıdır. Sultan Mehmet fetihten kısa bir süre sonra sur kapısından şehre girdiğinde burada "secde" etmiş, sonra da aynı yere bani tarafından bu küçük mescid yapılmıştı.

Topkapısı Caddesi'nin Bican Bağcıoğlu Caddesi ile buluştuğu küçük açık alandaki set üzerinde duran Beyazıt Ağa Camisi'ni de yine fetih askerlerinden olan bu isimdeki ağa 1453'te yaptırmıştır. Mezarı da caminin arkasında durur. Bu yöreler 2009'dan önce, yukarıda sözünü ettiğim Fatma Sultan Camisi'nden ismini alan Fatma Sultan Mahallesi idi.

Topkapı Mahallesi içindeki diğer eski mahalle ise Arpa Emini adını taşımakta ve Millet Caddesi'ne yakın sokaklardan oluşmaktaydı. Yeri yaklaşık şimdiki Bican Balcıoğlu Yokuşu'na güneyden açılan Şehit Alpay Başaran Sokağı civarındaydı Burada vaktiyle Kazzaz Mehmet Efendi'nin banisi olduğu Pazar Tekkesi Camisi dururdu. Şimdi bulvar üzerindeki tramvay istasyonuna adını vermiştir, ama kendisinden eser yoktur. Millet Caddesi'ne paralel uzanan Pazar Tekkesi Sokağı da o günlerin anısını taşır. Bu caminin karşısında Ali Ağa'nın taş mektebi, az doğusunda da Ümmi Sinan Asitane Dergâhı Külliyesi görülmekteydi. Yine cadde Millet Caddesi kıyısındaki Kürkçübaşı Camisi yakınlarında olasılıkla 18. yüzyıldan kalma Yeni Dersiye Mescidi yer almaktaydı. Bunların surlara doğru batı tarafları ise tümüyle bostanlık arazilerle doluydu.

Pazar Tekkesi Camisi'nin yakınında, şimdiki benzincinin arkasında Topkapısı Caddesi'nin üzerinde görülen Kürkçübaşı Camisi Sultan Süleyman zamanının saray kürkçübaşısı olan Şemseddin Efendi tarafından yaptırılmıştı. Bunun için verilen 1511 tarihi yanlış olmalıdır, ya da aynı yerdeki bu tarihli başka bir eserin minaresi ve temeli kullanılarak bu cami inşa edilmiştir. Bu eserler dışında mahallede bölgenin tarihi karakterini gözler önüne serecek başka önemli bir eser bulunmadığı gibi, çevrede beton hâkimiyeti alabildiğine gelişmiş (!) ve suriçi doku araç trafiği içinde kalmıştır. Yine bu civarda, Pazar Tekkesi Sokağı yakınında eski yıllarda Cuma Mescidi diye bilinen bir Osmanlı eseri bulunuyordu. Halk ağzında Ümmi Sinan Dergâhı olarak da tanınan bu mescidi 1551'de Şeyh İbrahim Efendi yaptırmıştı. Şimdi yerinde yeller eser.

Mahallenin güneyinde ve Millet Caddesi gerisindeki eski Arpa Emini Mahallesi, olasılıkla 16. yüzyılda arpa eminliği yapan Mehmet Efendi'nin yaptırdığı ve 1940'ların sonlarına dek burada varlığını sür-

düren, yukarıda söz ettiğim küçük bir mescidden adını almıştı. Şimdi bunun da arsası binalarla doludur.

Günümüzde Pazar Tekkesi Sokağı yakınında ve Millet Caddesi kıyısında bulunan Müneccim Kuyusu Sokağı civarında Müneccim Sadi Mescidi dururdu. Ahali bunu daha çok "Baruthane Camisi" olarak tanırdı. Şimdi görülen Kürkçübaşı Camisi'nin arkasındaki Kürkçü Bostanı Sokağı civarında, neredeyse tüm İstanbulluların özellikle Ramazan aylarında adını duyduğu ve pek çok kişinin de ziyarete gittiği ünlü "Oruç Baba Kabri" ve Haziresi, küçük bir parkın içinde kalmaktadır.

Topkapı Sağlık Ocağı yanından geçen Sefa Hamamı Sokağı'nın adı ise, vaktiyle buradaki aynı isimli hamamdan gelmektedir. 1896'da onarılan ve 1984'e dek varlığını sürdüren hamam, 1756'da ölüp Vaniköy'e gömülen göz hekimlerinin başı (kehhalbaşı) Ahmet Efendi'nin şahsına aitti, ama o yaptırmamış, daha önceki yıllardan kalmıştı.

Topkapı Mahallesi'ni doğu-batı ekseninde ikiye ayırıp Vatan ve Millet caddelerine kuzey-güney doğrultusunda açılan Tatlıpınar Caddesi Gureba ve Çapa Hastanelerinin batı sınırından geçer. Gureba Hastanesi Caddesi'nin bu caddeyle buluştuğu Kâtip Muslihiddin Camisi'ne avlusundaki Sultan Süleyman'ın açtırdığı kuyunun suyundan dolayı "Tatlıpınar Camisi" de denilmiştir ve cadde de adını bu sudan almıştır. Camiyi yaptıran Kâtip Muslihiddin, Koca Mustafa Paşa Camisi'nin bina eminiydi ve buradaki eserini 1494'te yaptırmıştı. Şimdiki yapı ise caminin 1977'deki onarımını yansıtır.

Günümüzün Topkapı Mahallesi, aynı zamanda Çapa semtinin bir bölümüne de ev sahipliği yapmaktadır günümüzde. İsminin, ta Roma devrinde buralarda üretildiği sanılan "Zappa"dan, yani bir tür demir gemi kancasından aldığı söylenegelen bölgenin içindeki Çapa Hastanesi, karmaşık konuşlanmış ve yüksek yapılardan oluşan bina dokusuyla mahalle arazisin büyük bir kısmını kaplamaktadır. Kuzeyine bitişik Gureba Hastanesi'nin konumu da bundan farklı değildir. İki dev hastaneyi birbirinden ayıran Gureba Hastanesi Caddesi üzerindeki cami ve çeşme grubu Sultan Abdülmecit döneminin eserleridir.

Hastaneyi ilk olarak inşa ettiren hayırsever Bezmialem Valide Sultan'ın sadece İstanbul'da on bir adet çeşmesi bulunur. Erken 20. yüzyıldaki yeni binalarını ise ünlü mimarlarımızdan Kemalettin Bey yapmıştır. Tarihi hastane 1918'deki ünlü Fatih yangınından sonra evsiz kalanlara tahsis edilmiş, daha sonra ise bir dönem "tütün deposu" olarak değerlendirilmiştir. Hastaneye, Edremit yöresindeki zeytinyağı atölyelerine varana dek, çok sayıda eser vakfedilmiştir. Vaktiyle hasta-

ne yakınlarında Şeyh Abdülhayır'ın banisi olduğu bir dergâhla, yine hastaneye ait olan bir hamamın var olduğu bilinir.

Mahallenin doğu sınırındaki Akşemsettin durağına doğru görülen Kaptan Sinan Sokağı, bu adını, vaktiyle burada bulunan aynı isimli camiden almıştır. Burada sözü geçen Sinan, günümüzde Beşiktaş Meydanı'nda da bir camisi bulunan 16. yüzyılın kaptanıderyalarındandır.

Topkapı Mahallesi'ne doğudan bitişik olan Molla Gürani Mahallesi içinde kalmış eski mahallelerden Ördek Kasap'ın adı ise, vaktiyle Gureba Hastanesi'nin ilk binasının güneyinde bulunan Ördek Kasap Camisi'nden gelmektedir.

İstanbul Yarımadası'na yerleşmiş dört büyük hastanenin (Haseki, Cerrahpaşa, Gureba ve Çapa) ikisinin bulunduğu Topkapı Mahallesi'nin büyük kısmının 19. yüzyıl sonlarında bile, hâlâ geniş yeşil çayırlık alanlarıyla, kıvrımlı dar yollarla, ahşap konutlarla, mahalle mescidleri, hamamları ve çeşmeleriyle, adeta bir kartpostal manzarası yansıttığını düşündükçe, bugünkü çok gürültülü ve yüksek beton yapılarla donanmış yerleşimin tarihten ve doğadan ne denli uzaklaştığını algılamak hiç de zor olmuyor doğrusu.

54. MAHALLE: YAVUZ SİNAN

Bu mahalle, 2009 Mart'ından önce Tarihi Yarımada'yı Fatih ve Eminönü olarak iki ilçeye ayıran ve Unkapanı-Saraçhane güzergâhından kuzey-güney istikametinde geçen Atatürk Bulvarı'nın başlangıcındaki Unkapanı Köprüsü başından itibaren Eminönü sahillerine doğru giden sokaklardan oluşmaktadır.

Yavuz Sinan Mahallesi'nin batı hattı "dört yapraklı yonca" formundaki Unkapanı Kavşağı'nın tam ortasıdır ve bu yönde Cibali ve Sarı Demir Mahalleleri ile komşu olmaktadır. Doğu sınırı ise, Küçükpazar Caddesi'nin Kıble Çeşmesi Caddesi ile buluştuğu kesimdir ve buradan da Demirtaş Mahallesi ile birleşir.

Mahallenin Vefa ve Süleymaniye yamaçlarına doğru yükselen kuzey sırtlarını ise bitişiğindeki komşuları olan Hacı Kadın, Hoca Gıyasettin ve Demirtaş mahallelerinden ayıran güzergâhın adı Atlamataşı Caddesi, bunun doğudaki uzantısı da Küçükpazar Caddesi'dir. Bulvarın kıyısını bu yönde tamamen kaplayan ünlü İ.M.Ç. (İstanbul Manifaturacılar Çarşısı) Yavuz Sinan Mahallesi'nin bu yöndeki sınırında sona ermektedir. Buradan itibaren sahildeki kavşağa kadar Unkapanı Caddesi ilerler.

Vaktiyle Haliç surları üzerindeki Unkapanı Kapısı bu yerleşimdeydi ve adını, bugün Unkapanı Değirmeni Sokağı diye isimlendirilen

yolun yanında bulunan un deposundan almıştı. "Kapan", büyük teraziye derlerdi ve kapıya indirilen un çuvalları burada tartılır ve depo edilirdi ve ayrıca un üretimi de yapılırdı. Hatta 19. yüzyıl sonlarında burada küçük bir demiryolu hattı mevcuttu ve burası iskeleden indirilen çuvalların nakli için kullanılırdı. 1870'te inşa edilen ve çağın modern tesislerinden olup buharla çalışan un fabrikası dört ayrı kapısı bulunan büyük bir tesisti. Günümüzde dört duvarı kalan ve iç kısmı daha çok kamyon otoparkı (!) olarak kullanılan tarihi tesisler acınacak durumdadır. Sultan Abdülmecit devrinde, 1841'de Unkapanı'nda "Askerî Tahiniye Fabrikası" da üretim yapıyordu.

Yarımada'nın en küçük mahallelerinden olan Yavuz Sinan, bu adını, sahil yolu üzerinde ve kavşağa yakın konumda görülen aynı isimli camiden almıştır. Yavuz Sinan, fetih ordusuyla İstanbul'a giren "yavuz" askerlerden biriydi ve sultan ona buradaki araziyi verince, Sinan da burada 1455 tarihli camisini yaptırdı. Bu nedenle, büyük değişime uğramış olsa da, en eski Osmanlı miraslarından biri sayılır. Söylenceye göre o sıralarda surlarda nöbet bekleyen Sinan, kent dışından akşam karanlığında şehre dönen Fatih'i tanımadığı için kapıyı bir türlü açmamış. Sultan da, diretmeleri fayda etmeyince asıl kimliğini ifşa etmek zorunda kalınca, Sinan'ı bu cesur ve kararlı tutumundan sonra takdir etmiş ve "Sen ne 'yavuz' bir ersin" demiş. İşte, o günden sonra da bu askerin adı "Yavuz Er Sinan" olmuş. Yavuz Sinan'ın aynı zamanda ünlü Evliya Çelebi'nin de büyük olduğu rivayeti vardır. Evliya, 24 Mart 1614'te Yavuz Sinan'ın bu cami civarındaki evinde doğmuştu.

Fetihle gelen erenlerden olan Erzurumlu Veli Horoz Dede'nin de haziresinde yattığı cami, Unkapanı Değirmeni Sokağı'na açılan Yavuz Sinan Cami Sokağı'nın kıyısındadır. Evliya Çelebi'nin bu cami vakfının yönetim kurulunda da çalıştığı söylenir. 1905'te önemli bir tamir görmüş olan eser günümüzde "Sağrıcılar" adıyla da tanınmaktadır.

Mahallenin bundan başka iki önemli camisi daha vardır. Bunlardan biri, yerleşimin güney sınırından geçen Atlamataşı Caddesi'nin üzerindeki aynı isimli camidir. Eskiden yağmur sularının doldurduğu sokaklarda karşıdan karşıya ayaklar suya girmeden geçmek için yolda üzerlerine basılarak geçilen "atlama taşları" olurdu. İstanbulluların camiye verdikleri isim, olasılıkla önündeki sokakta da bu taşların bulunmasıyla ilgilidir. Ama eserin asıl banisi Hoca Halil Attar'dır ve bu şahıs fetihle gelenlerden biridir. Caminin vakfiyesi 1457'de düzenlendiğine göre, demek ki İstanbul'un fethini takip eden yıllarda yapılmıştır. (Eminönü'ndeki Rüstem Paşa Camisi yapılmadan önce aynı

yerde bu Halil'in bir camisi daha bulunuyordu. Bakınız; Rüstem Paşa Mahallesi.) 1. Ahmet devrinde ve 1614'te, ya da 1616'da bir "Nakşi dergâhı" olarak kullanıldığı konusunda üzerinde bir yazı bulunan cami, eski yıllarda "Arabacılar Mescidi" adıyla da bilinmekteydi. Eserin son şekli 1980'lerdendir.

Vaktiyle bu Atlamataşı Camisi yakınında "Atlamataşı Sineması" bulunurdu. 1960'larda Yarımada'nın en ücra diye bilinen semtlerinde dahi mutlaka yazlık, ya da kışlık sinemalar görülürdü.

Küçük Pazar Caddesi ile Hacı Kadın Caddesi kesişmesinde Küçükpazar Hamamı vardır. Banisi ise, Fatih'in sadrazamı Rum Mehmet Paşa'dır. Eskiden bunun yanında da 2. Beyazıt'ın vezirlerinden Küçük Mustafa Paşa'nın bir konağı mevcuttu.

Mahallenin sahip olduğu üçüncü cami ise Eminönü yönüne doğru yine sahil yolunun iç kısmında duran Kazancılar Camisi'dir. Bunun iki ismi daha vardır, Hoca Hayrettin ve Üç Mihraplı Cami!.. 1470'lerden kalan bu eserin banisi olan ve 1475'te ölen Kırımlı Molla Hayrettin, Fatih Külliyesi medreselerinde hocalık yapardı. 2. Mehmet bu eseri genişletmiş ve bir mihrap daha ilave ettirmiş, daha sonra da hocanın gelini iç mekânı biraz daha büyültüp üçüncü mihrabı ekletmiştir. Bu konumuyla Yarımada'nın en ilginç camilerinden biri olan bu eser, yüklendiği hatıralarla İstanbul tarihine önemli katkılar sağlamaktadır.

Yavuz Sinan mahallesindeki Kazancılar (3 mihraplı) Camisi

Günümüzde Yavuz Sinan Mahallesi'nin sokakları pek çok sorunla doludur. Tarihi bölgeyle uyumsuz binalar, hemen her mahalle için bıkmadan, usanmadan söz ettiğim tabela kirlilikleri, araç trafiği, özellikle Küçük Pazar Caddesi üzerindeki tertipsiz, düzensiz bir esnaf hareketliliği, çevre temizliğine karşı gösterilen özensizlik gibi çeşitli olumsuz görüntüler, mahallenin üstün tarihi konumunu zedeleyen örneklerdir. Arap Çeşmesi ve Leblebici Sokaklarındaki binaların pek çoğu kötü durumdadır. Küçük Dolap Sokağı'ndaki bir iki karakteristik yapı dışında burada da binaların görünüşleri de gelişigüzeldir. Bir zamanlar "beylik değirmeni" yapısının bulunduğu ve zamanımıza sadece birtakım duvar kalıntılarının ulaştığı tarihi yapının iç mekânı şimdilerde depo ve ardiye olarak değerlendirilmekte ve burada kâğıt toplayıcıları mallarını stok etmektedirler.

55. MAHALLE: YAVUZ SULTAN SELİM

Bu yerleşim bölgesi Tarihi Yarımada'nın 5. tepesini taçlandıran yükseltideki Yavuz Selim Külliyesi çevresinde gelişmiştir. Ama işin en ilginç yönü, mahalleye adını veren Yavuz Selim Camisi'nin bu mahalle sınırlarının dışında yer almış olmasıdır. Şöyle ki, Yavuz Selim Caddesi kıyısında ve mahallenin batısında bulunan külliye, günümüzde Balat Mahallesi içinde kalmaktadır. Yine mahallenin bu yöndeki sınırları Haliç Caddesi'nden başlayarak Ali Naki Sokağı (yola adı verilen bu zat 1863'te eğitime başlayan ve sokağın çok yakınında bulunan Darüşşafaka Mektebi'nin kurucularındandı) ile Fatih Külliyesi'nin batısından başlayan Darüşşafaka Caddesi'nin devamı olan Yavuz Selim Caddesi'ne bağlanır.

Çukurbostan'ın üst doğu tarafında bulunan Ali Naki Sokağı'ndaki, yıllardır içinde bir moloz yığınının durduğu olasılıkla 4. yüzyıldan kaldığı düşünülen Bonus Kapalı Su Sarnıcı, yakın tarihlerde İstanbul kültürüne kazandırılan ve "Sultaniye Sarnıcı" adıyla şimdi de hizmet veren (kültürel etkinlikler-düğünler vs.), çok önemli bir Roma dönemi eseridir.

Buradan itibaren Haliç yönüne sapan güzergâh Soğuk Tulumba Sokağı ve Camcı Çeşmesi Yokuşu doğrultusunda Fener Rum-Ortodoks Patrikliği'nin arkasına dek gelir ve karmaşık bir güzergâhı izleyip, Patrikliğin önünden geçen Doktor Sadık Ahmet Caddesi'ni dik keserek Haliç kıyısındaki Fener İskelesi'nde son bulur. Eskiler, Fener semtinin adı konusunda, güya burada papazlar yaşadığı için "Fena yer" sözünden Fener'in üretildiğini, buna karşın Rumların da, "dünyaya ışık saçan insanlar" bu semtten çıktığı için semtin Fener adıyla anıldığından söz ederler. Bu çevrede 21 Eylül 1941'de yaşanan korkunç yangında Patrikliğe ait 4 bina, 2 cami ve 94 ev yanıp kül olmuş, semtin karakteristik özelliği önemli ölçüde zarar görmüştür.

Yavuz Selim Mahallesi'nin güney sınırının boyu kısadır ve bu hattı sadece Şebnem Sokağı temsil eder. Pir Mustafa Hamamı'nın kalıntıları bu sokağın Müftü Hamamı Sokağı ile birleştiği noktada, yol ortasında durmaktadır. Karşısında ise Yarhisar Camisi vardır. Buna bitişik Muid Ahmed Efendi Medresesi ne yazık ki ortadan kalkmıştır ve şimdiki harabe halindeki görünümü hiç de hoş değildir. Bu muhite Roma devrinde "Kserokepion Mahallesi" derlerdi. 1758'de ölen hamamın banisi Pir Mustafa'nın burada bir çeşmesi ve mektebi de vardı.

Müftü Hamamı Sokağı'nda bir zamanlar var olan Kara Bağlı Mescidi tarihe karışmış eserlerimizden biridir. Ayşe Hatun adında bir hayırseverin yaptırdığı bu küçük mescid 1755 yangında harap olduktan sonra bir süre daha varlığını sürdürmüş, ama ne yazık ki zamana yenik düşmüştür. Ayrıca Yavuz Selim Mahallesi muhtarlığının batı tarafındaki sokağa adını veren "Çırakçı Mescidi" de olasılıkla 16. yüzyılda Şamdancılar Kethüdası Hamza Ağa tarafından yaptırılmış kadim bir eserdi. Bu mevkideki "Çırakçı Çeşmesi Sokağı"nın bir kısmı Ali Kuşçu Mahallesi'nde kalır ve burada eskiden tekke olarak kullanılan yapının yakınındaki çeşmeyi ise Lütfullah Efendi adındaki zat 1716'da yaptırmıştır.

Yavuz Selim Mahallesi'nin doğu sınırında, güneyden başlayarak, Karadeniz Caddesi, Aydınbey ve Esrar Dede Sokaklarıyla, Haliç'e yaklaşırken de Seferikoz Sokağı görülür. Karadeniz Caddesi yakınında ve Fatih Medreseleri'nin alt tarafında bir zamanlar Tuti Abdüllatif Medresesi görülürdü. Seferikoz Sokağı ise Haliç'le buluşmadan önce sahil yolunun adı olan Abdülezel Paşa Caddesi (Abdülezel Paşa, Plevne Savaşı kahramanlarındandı ve 1897'de şehit olmuştu) ve Kadir Has Caddesi (Kadir Has, Cibali'de eski tütün fabrikasını üniversite olarak kuran, yakın tarihlerin önemli iş adamlarındandı) ile kesişmektedir. Yavuz Selim Mahallesi'nin kuzey sınırını da tümüyle Haliç kıyıları çizer ve bu kıyıların iç tarafları Fatih devrinden bu yana Rum cemaatin yoğun olarak yerleştiği sokaklardan oluşur. Burada, Ayakapı civarında ve sahil yolunun adı olan Abdülezel Paşa Caddesi üzerindeki Aya Nikola Kilisesi bölgedeki pek çok Rum kilisesinden biridir. Bunun altındaki ünlü Aya Haralambos ayazması ise vaktiyle Rum cemaatinin gözde ibadet mekânlarından biriydi.

Günümüzde de Ayakapı diye bilinen bu noktada, eski asırlarda surlar üzerinde bu isimdeki kapının açılmasını yöre ahalisi istemişti. Böylelikle Fatih Külliyesi'ne ve daha sırtlardaki semtlere kıyıdan rahatça ulaşılabilecekti. Kapıyı Mimar Sinan'ın 1582'de açtırdığı sanılmaktadır. Büyük usta bir yıl sonra da surların onarımı için Tekirdağ Yörüklerini İstanbul'a çağırmıştır. Ayakapı bölgesinden adını alan ve zamanımıza izi dahi ulaşamayan mescid ise şimdiki Abdülezel

Caddesi ile Haraççıbaşı Sokağı'nın kesişmesinde bulunuyordu ve banisi fetih devrinden Ahmet Çelebi adındaki zattı. Bu sokak Gül Camisi'ne ve sahil yolu üzerindeki Aya Nikola Rum Kilisesi'ne çok yakındır. Günümüzde Roma zamanında Kalinikos Kapısı'nın bulunduğu yerde 1923 tarihli Cumhuriyet Çeşmesi ve kapının beri tarafında da Fatih devri şehitlerinden Abdurrahman Ağa'nın mezarı görülebilmektedir.

Şimdiki mahalle arazisi içinde kadim iki Yarımada semtiyle iki de eski mahalle bulunuyordu. Bunlar, Küçükmustafapaşa ve Cibali (Şimdi bir Yarımada mahallesidir) semtleri ile Müftü Ali ve Abdi Subaşı mahalleleridir. Abdi Subaşı Camisi, Fener Patkikhanesi'ne yakın konumda ve adını verdiği sokakla İncebel Sokağı'nın çatal yaptığı yüksekçe bir set üzerinde yer alır. Eski yıllarda halk arasında, "Mahmut Ağa" ya da "Kuburbeli" adıyla da tanınan bu camide okunan ezanın Haliç'in karşı yakasında da işitilmesi bu çevredeki geleneklerden biriydi.

Roma devrinde özerk bir bölge olan Phanarion'un (Fener) iç surlarından bir parça burada görülebilmektedir. Cami, Fatih döneminin önemli kişilerinden olan Abdi Subaşı tarafından 1463'te yaptırılmıştı. "İncebel" adıyla da bilinen eseri 1539'da Mimar Sinan'ın iyice elden geçirdiği iddia edilir. (Bu tarih Sinan'ın mimarlığa başladığı yıldır.) Bunun sahil tarafında ve Abdülezel Caddesi arkasında, bu caddeye açılan Çukur Mescid Sokağı, vaktiyle burada bulunan "Çukurcu Camisi"nden adını almıştır. Tabii şimdi bu eserinde yerinde yeller esmektedir.

Ne yazık ki, Tarihi Yarımada'nın pek çok mahallesinde görülen ve neredeyse yazmaktan usandığım yüksek katlı ve biçimsiz beton yapıların varlığı bu bölgede de saltanatlarını yer yer sürdürmektedir. Öyle ki, sahile doğru inen Haliç Caddesi üzerinde hayli çirkin olmaları yanında, yükseklikleri 7-8 kata varan binalar bulunur. Ama beri yandan mahallenin pek çok sokağı da eski görünümlerini ve yapı karakterlerini korumayı sürdürürler. Buralarda ahşap ve kârgir evleri seyrederek yürümek gerçekten de insana hoş duygular verebilmektedir. Balat ve Yavuz Selim Mahalleri arasındaki sınır bölgesindeki pek çok sokak bu türdendir. Örneğin, Mismarcı Çeşmesi Sokağı, adını aldığı güzel çeşme ile birlikte ve yokuş üzerindeki geleneksel basit konut tipleriyle bu çevrenin ilgi çekici sokaklarından biridir. Haliç Caddesi'ne dik inen ve bazıları basamaklı biçimde olan yokuş sokaklar mahallenin karakteristik kadrajlarını oluştururlar. Mimar Çeşmesi ve az üst tarafındaki Pir Sultan sokakları da bunlardan iki örnektir.

Günümüzde Yavuz Selim Mahallesi sınırları içinde çok zengin bir tarihi miras birikimi bulunmaktadır. Yavuz Selim Camisi'nin kuzey yamaçlarında ve adını taşıyan sokağın kıyısında görülen "Debbağ

Yavuz Selim Mahallesi'ni Cibali Mahallesi'nden ayıran Cibali kapısı ve geride Seferikoz Camisi

Yunus Camisi"ni, yine fetih devrinde deri tabaklamakla uğraşan Yunus 1476'da inşa ettirmiştir. Oldukça dik yokuş sokaklardan oluşan bu çevrede, herhangi bir köşe başı dönüldüğünde muhteşem bir Haliç ve Galata manzarasıyla karşılaşma olasılığı çok fazladır. Fatih devrinde Debbağ Yunus Camisi civarında bir yerde "Aristo Hastanesi"nin kurulmuş olduğuna ve sultanın kendi külliyesine ait şifahanenin hizmete girmesinden sonra ise o hastanenin kullanılmadığına dair bazı bilgiler mevcuttur. Bazı kaynaklar bu hastanenin Cibali taraflarında olduğunu iddia ederler.

Fener Patrikhanesi'ne doğru bunun gerisindeki Sadık Ahmet Caddesi kıyısında, 1901'de Odessa Belediyesi başkanı olan Grigor Maraşlı'nın yeni klasik stilde yaptırdığı Maraşlı Rum Okulu'nun heybetli binası görülür. Doğuda, Ayakapı yönünde ise, ismini verdiği sokağın üstünde ve basit görünümüyle 1611 tarihli Sirkeci Dede Tekkesi Haziresi durur ve burada Şeyh İsmail Efendi'nin kabri vardır.

Küçükmustafapaşa semtinin sahil yoluna yakın konumunda ve aynı adla anılan cadde üzerinde bulunan yaklaşık iki bin metre karelik Küçük Mustafa Paşa Hamamı, Yarımada'nın anıtsal ebattaki eserlerinden olup, günümüzde kapsamlı bir onarımdan geçmiştir ve kültürel etkinliklerde kullanılmaktadır. İç mekânında eski hamam geleneğini yansıtan bazı birimlerin bulunması bu çok değerli eseri daha da eşsiz

kılar. Kadınlar kısmı 1933'te kapatılmıştır. Biraz çukurda kaldığı ve başka yapılarla kuşatıldığı için iç mekânın devasa derinliği ve yüksekliği dışarıdan net olarak algılanamaz. Hamamın banisi olan "Küçük" lakaplı Mustafa Paşa, Sultan 2. Beyazıt'ın veziriydi. Beri yandan bazı kaynaklarda hamamın Bozoklu Küçük Mustafa Paşa tarafından 1698'de yaptırıldığı ileri sürülür. Bu konudaki bilgilerin hâlâ netleştirilememiş olması çok gariptir. Ama iç mekanın mimarı özellikleri bu yapının geç 15. yüzyıl eseri olduğunu kanıtlar niteliktedir. Zamanımıza gelemeyen ve Fatih devrinde bir kiliseden devşirilen "Perkapı Mescidi" de bu hamamın çok yakınındaydı.

Bu bölgenin merkezi, Kara Sarıklı Sokağı ile kesişen caddenin kıyısındaki yaşlı çınarın olduğu dört yol ağzıdır ve burası, esnafıyla, semt kahvehaneleriyle, balıkçılarıyla, bazıları gerçekten kişilikli duran eski binalarıyla "eski kent dokusunu hissettiren" hoş bir yerdir.

Doğuya doğru az ileride, Küçükmustafapaşa'nın bu dört yol ağzındaki merkezine gidilen aynı isimli cadde üzerinde, çeşitli dükkânların ve apartmanların arasında sıkışmış kalmış duran küçük cami, Fatih'in hocalarından Molla Hüsrev'in İstanbul'daki üç camisinden biridir ama şimdiki formu eski tasarımını yansıtmamaktadır.

Bu eserin kuzeye doğru gerisinde ve Vakıf Mektebi Sokağı'nda ise anıtsal kütlesiyle bir Roma mabedi olan Aya Teodosia Kilisesi'nden 15. yahut da 16. yüzyılda (bu tarih kesin olarak bilinemiyor) devşirilmiş "Gül Camisi" bulunur. Son Roma İmparatoru 11. Konstantin Dragezes'in fetihten bir gün önce "son" olarak ziyaret ettiği kilise burasıydı. Şimdi cami olarak kullanılan bu büyük eserin girişinin tam karşısında da 19. yüzyıldan Adile Sultan Kütüphanesi görülmektedir.

Gül Camisi'nin ne zaman "cami" olduğu ve kilise olarak hangi isimle yapıldığı konusunda epeyce çelişkili açıklamalar vardır. Örneğin, asıl Aya Teodosia'nın, bir zamanlar Ayakapı civarında ve Abdülezel Caddesi ile Hisaraltı Caddesi arasındaki mevkide yer alan kilisenin ismi olduğu söylenmektedir. Gül Camisi'nin ise aynı yerdeki Hristos Evergetes Manastırı'na ait bir kilise olduğu belirtilir. Akla yakın diğer iddiada da, İmparator Romanos Argyros'un, eski Grekçede Tryantopylos (üç yüz yapraklı), Yunancada da "Gül" anlamına gelen sözcükten dolayı esere bu ismi verdiği, daha sonra da Türklerin kiliseden devşirdikleri bu camiyi "Gül" adıyla kullandıkları söylenir.

Bölgenin Cibali'ye doğru doğusunda sahil yoluna açılan Odun İskelesi Sokağı, adından anlaşılacağı gibi Osmanlı döneminde kereste ve odun getiren teknelerin yük boşalttığı bu iskeleye inerdi.

Küçükmustafapaşa ile Cibali arasındaki sokakların da bazıları ilgi çekicidir, ama yine de bilinçli bir onarımla elden geçmeleri gerekir.

Çünkü buralardaki pek çok ahşap konut oldukça harap halde varlıklarını sürdürmeye çalışırlar. Sahile paralel giden Cibali-Şerefiye Sokağı kıyısında Haliç surlarından birkaç parça görülür. Daha iç tarafta kalan Mustantik Caddesi'nde, Cibali-Haydar Sokağı'nda, mahallenin doğu sınırını çizen Seferikoz Sokağı'nda karakteristik konutların mutlaka nadide birer belge gibi korunmaları ve mahallenin tarihe dokusuna katkılar sağlayacak biçimde bulundukları sokaklarla bütünleştirilmeleri gerekmektedir.

Vaktiyle Küçükmustafapaşa Caddesi üzerindeki aynı isimli tarihi hamamın karşısında Perkapı adında Aya İsevi Kilisesi'nden Kâtip Hüsrev tarafından devşirilmiş bir mescid görülürdü. Ahali, içindeki kandillerinden dolayı bu esere "Kandili Güzel Mescidi" derdi. Abdülaziz döneminde baştanbaşa onarılan eser ne yazık ki 1917 yangınında ortadan kalkmıştır.

Yavuz Selim Mahallesi içindeki tarihi eserlerinin diğer önemli kısmı Karadeniz Caddesi çevresinde yer alır. Cibali Mahallesi'nde kalan Sinan Cami Sokağı'nın, Yavuz Selim Mahallesi'ni bu mahalleden ayıran Karadeniz Caddesi'ne açılan ucunda 15. yüzyıldan kalan Sinan Ağa Camisi görülür. Biçimsiz uygulamalarla orijinal halini hiç yansıtmayan bir görünüme bürünen bu eserin banisi olan Sinan Ağa, Fatih Külliyesi'nin bina emini idi. Cami haziresi ise çok değerli şahideler barındırmasına karşın bakımsız bir durum sergiler. Bir zamanlar bu caminin karşı yönünde, Hanedan ve Çeşmizade Sokakları arasında bir yerde Çayırlı Medrese görülürdü.

Sinan Ağa Camisi'nin gerisindeki Vişnap Sokağı'nda bazı boş arsalar göze çarpmaktadır. Buralarda yapılacak bazı keşif ve kazılarda birtakım bulgulara rastlanabilir ve zenginliği tartışılmaz tarihi değerlere sahip olan bölgede yeni sürprizlerle karşılaşılabilir.

Müstakbel Şair Baki Sokağı'nın köşesinde 1532'den kalan Hacı Ferhat Ağa Camisi ve Sıbyan Mektebi, bölgede 16. yüzyılı ve Kanuni devrini temsil eden çok önemli miraslardır. Ferhat Ağa'nın kabri de camisinin kıyısında yer alır. Hafif yokuş yolun karşısında ise, değil sadece bu mahallenin, belki de İstanbul'un en şöhretli yazlık sinema bahçelerinden biri olan ve 1960'lı yıllarda her yaz gecesi tıka basa dolan Haydar Sineması'nın, artık film gösterileri yapılmayan metruk ve arsız otlarla kaplanmış hüzünlü bahçesi durur. 16. yüzyıl camisi ile 20. yüzyılın sinema bahçesinin daracık bir sokakta buluşması, burada mahallenin en güzel görünümlerinden birini oluşturur. Karadeniz Caddesi'ne bağlanan İrfan Ahmet Sokağı buradaki Hacı Ferhat Camisi'ne ve eski Haydar Sineması bahçesine açılmaktadır. Yokuşun aşağısı ise Cibali Caddesi'dir. Yine 1960'larda burada da "Güneş" adında başka bir sine-

ma bahçesi görülürdü, ama bunun popülaritesi "Haydar"ın yanında oldukça geride kalırdı. Yakınlardaki diğer bir sinema ise "Yavuz"du. Bunun kararmış beton "beyaz perde"si şimdi de durur, ama bahçesi artık seyircilerle değil, binalarla doludur!..

Aslında mahallenin içinde epeyce Osmanlı mirası bulunmasına rağmen, her yerde görülen en önemli Yarımada sorunlarının başında gelen "yüksek katlı beton bina istilası", sokakların, apartmanların arasında kalakalmış eserlerin hemen algılanmasını büyük ölçüde engellemektedir.

Yavuz Selim Mahallesi'nin Haliç kıyısında bulunan ünlü Cibali Kapısı, bölgeyi doğudan komşusu olan Cibali Mahallesi'nden ayırmaktadır. Haliç surları üzerindeki Cibali Kapısı, fetih sırasında Osmanlı askeri "Cebe Ali"nin askerleriyle birlikte bu kapıdan gizlice şehre girmelerinden sonra asırlardır bu isimle anılagelmiştir. Ünlü tiyatro eserlerimizden olan "Cibali Karakolu", adını, bu kapının sağına bitişik tarihi karakoldan adını almıştır. Ama, korunması gereken bu karakol şimdi burada değildir ve Haydar'daki sevimsiz bir binada işlevine devam etmektedir. Kapının iç tarafındaki Seferikoz Sokağı'na ismi konan küçük cami, mahallenin doğu sınırındaki ilginç eski eserlerdendir. Banisi, olasılıkla fetih dönemi ulemasından olan "Seferikoz Mehmet Efendi" idi. Vaktiyle bu kapının dışında yer alan "Osmanzade Mescidi" ise bugün yerinde değildir.

Kuzey-güney doğrultusunda Fatih Külliyesi'nden başlayıp Haliç sahillerine inen Haliç Caddesi'nin bu noktası Ayakapı diye bilinir. Osmanlı döneminde Türklerin yukarıdaki semtlere ve Fatih Külliyesi'ne daha rahat ulaşabilmeleri amacıyla sonradan açılmıştır, ama bu kapı şimdi yoktur. Sol yanda görülen feci durumdaki perişan eser bir Mimar Sinan (!) yapıtı olan Nurbanu Sultan Hamamı'dır ve bir esnaf tarafından kullanılmaktadır!.. Böylesine bir "tarih ayıbı"na yıllardır göz yumulmasının kabul edilebilir hiçbir yanı yoktur ve bunun hiçbir özrü olamaz.

Hamamın karşısında ve az yukarısındaki sokak içinde bakımsız bir açık hava ardiyesi gibi kullanılan arsa ise, aslında çok eski bir Roma kilisesinden 16. yüzyılda Kaptanıderya Sinan Paşa (Beşiktaş Meydanı'ndaki caminin de banisi olan) tarafından camiye çevrilen mabedin kalıntıları vardır ve bu miraslar günümüzde adeta görmezden gelinir ve perişan durumda unutulmuş bir şekilde terk edilmişliğine kimseler aldırış etmez. Oysa bu eser, İstanbul'da şu anda, kimi harabe halinde de olsa, mevcut "21 kilise-cami"den biridir. Sinan Paşa, Kanuni'nin sadrazamı ve Mihrümah Sultan'ın eşi Rüstem Paşa'nın kardeşidir. Mezarı ise, Üsküdar kıyısındaki Mihrümah Camisi'nin haziresindedir.

Yavuz Selim Mahallesi'nin güney sırtlarına, Fatih Külliyesi'ne doğru ilerlendiğinde Tiftik Sokağı'nın köşesinde Müftü Ali Camisi'nin 1954'teki yeni şekliyle karşılaşılır. Bu zat 2. Beyazıt'ın ünlü şeyhülislamı Zembilli Ali Efendi'den başkası değildir. 1525'te ölen Zembilli Ali bin Ahmet Efendi'nin mezarı Zeyrek'teki mektebinin bahçesindedir. Müftü Ali Camisi'nin yanında ve yakın çevresinde yer alan sokakların hiçbiri tarihin yüzünü aksettirmez ve buralardaki binalar "estetikle donanmış pozitif mekân kurgulaması"na aykırı olarak, yine hiçbir mimari üslup izi taşımadan yan yana dizilmişlerdir.

Haliç ve Karadeniz caddeleri arasındaki Kadı Çeşmesi Sokağı'nda ise adını aldığı perişan bir çeşmeyle, bunun yanındaki hazire geriye kalmıştır. Burada eskiden var olan "Altı Poğaça Camisi"ni 1480'li yılların sonlarında Ahmet Ağa (Hızır Bey oğlu Abdullah Ağa ?) adlı bir zat yaptırmıştı. Bu zat eserin vakfiyesini 1482 olarak belirlemiştir. Ağanın, her gün pişirdiği altı büyük poğaçayı Sultan 2. Beyazıt'ın sarayına gönderdiğine dair hoş bir söylence dilden dile dolaşıp zamanımıza dek gelmiştir. Cami, 1918 yangınında perişan olmasına karşın yine de 1940'lara dek yerine dururdu. Olasılıkla yakınındaki hazire de bu camiye aitti. Bu kadim eser, 2012'nin ilk aylarında "Altı Poğaça Cami-i Şerifi" adıyla aslına olabildiğince uygun biçimde ve beton binalar arasında yeniden yapılmış ve Yarımada kültürüne kazandırılmıştır.

Eskiden "Moravi" lakaplı Osman Efendi'nin medresesi, Altı Poğaça Sokağı ile daha gerisindeki Otlukçu Yokuşu arasında yer almaktaydı. Kıbrıslı Abdullah Efendi'nin kurduğu medrese de Otlukçu Yokuşu'nda idi. Gerçekten de Yarımada'nın bu bölgeleri, yitirdikleri Osmanlı medreseleri yönünden neredeyse rekor kıracak hale gelmiştir.

Yavuz Selim Mahallesi'nde zengin tarihi dekorun ilk bakışta algılanamamasına neden olan, pek çoğu yüksek katlı, özensiz, biçimsiz beton yapı, eşsiz tarihi bölgenin bu kimliğini zedeler nitelikte, neredeyse tüm cadde ve sokakları doldurmuştur. Her ne kadar Tarihi Yarımada kotunda yapılar için belirgin bir yüksekliği aşmama kuralı getirilmiş olsa da, yer yer altı-yedi katlı binaların mahalle içinde kök salmış olması kabul edilebilir bir durum değildir. Özellikle Haliç Caddesi'nin ve bunun Haliç'e yakın bölümünü oluşturan Miralay Nazım Bey Caddesi'nin her iki yanındaki binalar, Fatih merkezinden başlayıp bu mahallenin batı sınırından geçen Yavuz Selim Caddesi'ndeki bloklar, keza Karadeniz Caddesi'ndeki bazı apartmanlar, hem şekilsiz, hem de istenilmeyen yüksekliktedirler. Beton binalardaki bu "boy uzaması" Fatih'e doğru tırmanıldıkça artmakta, Haliç'e yaklaşıldıkça da nispeten azalmaktadır. Güney sınırındaki Şebnem Sokağı'nda, buna açılan Kadı Çeşmesi Sokağı'nda, Kopça ve Müftü Hamamı sokaklarında, durum diğerlerinden farklı değildir.

Kadı Çeşmesi'nin az gerisindeki Çırakçı Çeşme Sokağı, buradaki aynı isimli çeşmeden adını alır. 1716'da Lütfullah Efendi'nin yaptırdığı bir hayır eseri olan bu çeşme eski yıllarda Tiftik Sokağı kıyısındaydı ve daha sonra bu noktaya nakledilmişti. Vaktiyle Kadı Çeşmesi Sokağı'nda Ula-yı Hüseyiniyye Medresesi'nin görülmekte olduğuna dair bazı kaynaklar mevcuttur.

Aynı yere yakın ve şimdi olmayan Çerağcı (Çırakçı) Dergâhı'nın ise Çelebi Abdullah isimli bir zat tarafından 1818'de kurulduğu ve içinde "400 kitaplık" bir de kütüphanesinin bulunduğu söylenir.

İstanbul Yarımadası'nın kuzeydeki "tacı" olan Yavuz Selim Mahallesi'nin tarihsel anıları, efsanevi ve görkemli geçmişi, sahip olduğu kültürel mirasların zenginliği, asla buralardaki mevcut olumsuzlukların gölgesinde kalmamalıdır.

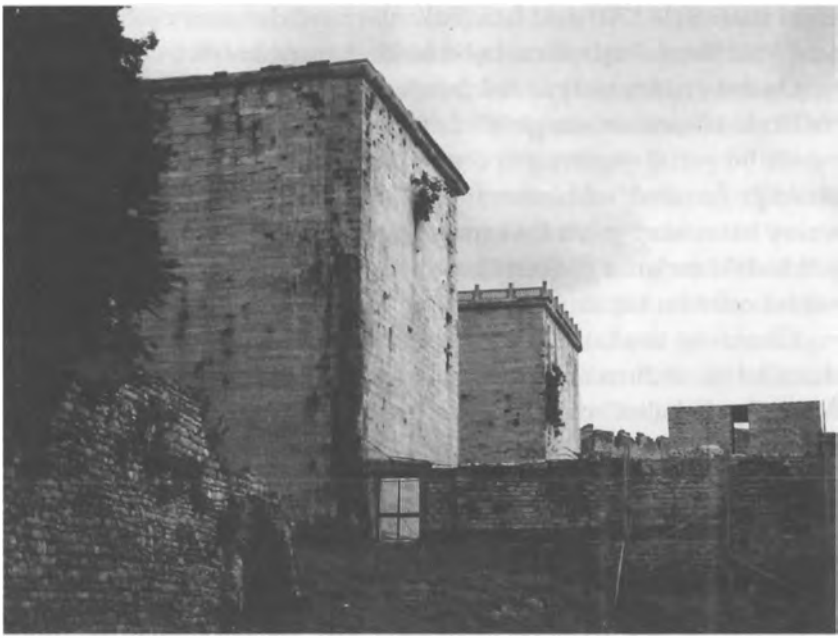
56. MAHALLE: YEDİKULE

İstanbul Yarımadası'nın zengin anılarla dopdolu mahallesi olan Yedikule, adından da anlaşılacağı şekilde bu ismini, üçgen biçimli Yarımada'nın tam güney-batı köşesinde yer alan ünlü "Yedikule Hisarı"ndan almıştır. Mahallenin batısında tümüyle Roma kara surları uzanır ve bu hat surlar üzerindeki Belgratkapı'da sona erer. Kuzey hattı ise bu kapıdan başlayıp Hacı Hamza Mektebi ve Küçük Efendi sokaklarıyla belirlenmiştir. Yedikule Mahallesi'nin ve dolayısıyla surların dış tarafı da Zeytinburnu ilçesine açılmaktadır.

Güneydeki sınır ise batı-doğu istikametinde ilerleyen ve halkın ağzında "sahil yolu" diye tanınan Kennedy Caddesi'dir. Mahallenin doğu sınırını oluşturan Merhaba Caddesi'nin kuzey kısmı Sümbül Efendi Mahallesi, güneydeki bölümü ise Koca Mustafa Paşa Mahallesi ile komşu olur. Narlıkapı'nın da bulunduğu doğudaki bu sınırı, denize doğru uzanan İmrahor İlyas Bey Caddesi ve İmam Aşir Sokağı tamamlamaktadır. Narlıkapı mevkisinde 19. yüzyılda "Züğürt Yaylası" diye bilinen boş arazide, 1830'lara dek varlığını koruyabilen bir düşkünler hastanesi olduğu bilinir.

İstanbul tarihinin çok önemli sayfalarına kucak açan bu yerleşimle ilgili sayısız öyküler bulunmaktadır. Bunların içinde de bu konulardaki en zengin donanıma sahip olan eser, hiç kuşkusuz ki Yedikule Hisarı'yla ilgili olanlardır. Tren hattının kuzeyinde bulunan bu anıtsal kalenin Zeytinburnu tarafına bakan dört kulesi Roma surları üzerinde yer alır. Bu dört burcun ortasındaki iki dört köşe burcun arasındaki kapı, İstanbul'da 5. yüzyıldan sonraki tüm Roma tarihinde sözü edilen ünlü "Aura Porta", yani Altın Kapı'dır. Çok uzun yıllardan beri bakımsız çevresiyle birlikte harap halde duran ve dış kısımdan

ziyaret edilemeyen yaklaşık 30 metre uzunluğundaki bu anıtsal giriş günümüzde onarımdan geçmektedir. Altın Kapı'nın büyük köşeli kuleleri 18.34 metreye 16.87 metredir ve yükseklikleri 19.40 metre gelir.

Yedikule Hisarı'ndaki Altın Kapı (Aura Porta)'ın Kuleleri

Aslında ortada büyük bir giriş ve yanlarda diğer iki kapıyla birlikte bu bölüm bağımsız bir "zafer takı" gibi tasarlanmıştı. Roma imparatorları bu kapıdan çıkış yaparlar ve kazandıkları bir zafer sonrası yine buradan büyük törenler eşliğinde başkent Konstantinopolis'e girerlerdi. Sultanahmet'ten başlayarak bu kapıdan sur dışına çıkıp Adriyatik kıyısındaki Dirakion'a dek uzanan 6 metre eninde ve yaklaşık bin km. uzunluğundaki "Via Egnatia" yolunun adı, İsa'dan iki yüzyıl önce Makedonya prokonsülü olan "Egnatius"tan gelmektedir.

Rumların inanışına göre, günün birinde bu kentin Türklerden geri alınacağı ve içeriye de bu kapıdan girileceği söylentilerinin yaygınlaşması üzerine Türkler ilerideki asırlarda Yaldızlı Kapı'yı örmüşlerdir. Önceleri hazinenin korunduğu kale, bir dönem karantina yeri olarak da değerlendirilmiş ve yapı asıl şöhretini "zindan" işlevini sürdürdüğü yıllarda yaşamıştır. Erken 17. yüzyılda Osmanlı sultanı 2. Osman (Genç Osman) buradaki burçlardan birinin içinde asiler tarafından boğularak katledilmiştir. Yine, hisarın zindan olarak kullanıldığı 18.

yüzyılda burada Rus elçileri Tolstoy ve Obreskov 1771'de hapis yatmışlardı. Bazı Fransız temsilcileri 1798'de, Ermeni patriği Vardabet Avedik ise yine 18. yüzyılda hisar burçları içinde 51 gün hapsedilmişlerdir. Yedikule Hisarı'nın hapishane olarak kullanıldığı Osmanlı döneminde, ünlü yazar Tolstoy'un akrabası Piyotr Tolstoy, ilk Rus elçisi statüsüyle 1700'deki İstanbul anlaşmasından sonra şehre gelmiş, ama Prut Savaşı başlayınca da bu hisara hapsedilmişti.

On dokuzuncu yüzyıla dek burçlarının üstlerinde külahlar görülen Yedikule Hisarı'nın ana girişi olan Aura Porta'ya benzer bir kapı da, henüz bu surlar yapılmadan önce 1. Konstantin'in 320'li yıllarda inşa ettirdiği İstanbul surlarının üzerinde ve Cerrahpaşa Hastanesi'nin kuzey batısından geçen Esekapısı Sokağı'nın Marmara Denizi'ne inen yönündeki surlarda görülen "İsa Kapısı" idi. Şimdiki sokak da oradaki ismini zaten bu kapıdan almıştır.

Hisarın iç taraftaki üç kuleyle bunların aralarını bağlayan perde duvarlar ise fetihten sonra Sultan 2. Mehmet tarafından yaptırılmış ve burası "yedi kulesi" olan bir "ehmedek", yani "iç kale" olarak hizmet vermeye başlamıştır. Hisarın yedi kulesinin isimleri şöyle adlandırılmıştır; Genç Osman, 3. Ahmet, Cephanelik, Hazine, Zindan, Top, Bayrak...

Latinler şehirden kovulduktan sonra 14. yüzyılda Roma İmparatoru İoannes Paleologos, daha önceleri Fatih Camisi'nin yerinde bulunan 12 Havariler Kilisesi'nin onarım taşlarından epeyce miktarını buradaki burçların yenilenmesi için kullanmıştır. 19. yüzyılda bu kale içinde bir mahalle vardı. Barakamsı konutlardan oluşan bu yoksullar mahallesine bölge halkı "Tenekeköy" derdi. Takip eden yıllarda kale içinde bir de Kız Meslek Lisesi'nin kurulduğu bilinir. Erken 20. yüzyılda tiyatro dünyamızın üstadı Muhsin Ertuğrul'un bu tarihi kale içinde bir "tiyatro" kurmak istediği, o zamanlar İstanbul'da anıtlar kurulunda görev yapan Semavi Eyice'nin buna karşı çıktığı, bu durum karşısında da Muhsin Ertuğrul'un Eyice'ye sitem ettiği ve akabinde tiyatroyu burada kurduğunu, ama işleri pek yolunda gitmediği için de bir süre sonra kapattığı, daha sonra da tiyatronun yıktırıldığı öyküsü gerçekten de oldukça ilginçtir.

Hisarın iç avlusunda Fatih Sultan Mehmet'in camisinden başka, Sadrazam Tabanıyassı Mehmet Paşa'ya ve Deli Hüseyin Paşa'ya ait oldukları düşünülen mezarlar, çeşme, kale muhafızlarına ait bir koğuş, silah ambarı, gümrük kulübesi, kethüda odası, kanlı kuyu, karakol yapısı vardı. Korkunç anılarla dolu olan bu "kan kuyusu"nun yanında Osmanlıların Mısır'dan getirttikleri ürkütücü bir mumya durur, mide bulandırıcı ilik ve kan kokuları arasında ibret gibi saklanıp, gören herkese dehşet verirdi. Bugünkü hisarın, özellikle "Altın Kapı" bölü-

mü son derece bakımsızdır ve tarihi eserlere karşı hemen her yerde görülen ilgisizlik burada da insanın gözüne batar. Julius Norwich, Yedikule hakkında şöyle bir not düşmektedir, "Büyük Teodosius'un 390'da yaptırdığı Konstantinopolis'in "Yaldızlı Kapı"sı, bu tarihten 30 yıl sonra inşa edilen duvarlara dâhil edilen o şaşaalı kemerin bugünkü durumu "içler acısıdır!.."

Eski yıllarda hisarın çevresi bomboş arazilerden oluşmaktaydı ve bunların çoğu genellikle gayrimüslümlerin çalıştırdıkları geniş bostanlıklardı. Özellikle surların iç kısmı tamamen bostan arazilerinden oluşurdu. Bunlardan bazıları "Andon", "Hacı Vasiloğlu" gibi isimler taşırdı. 1950'li yıllarda Yedikule Hisarı çevresinde "deniz tayyareleri" için küçük bir havaalanı kurulması bile gündeme gelmişti.

Burada görülen ve eskiden de aynı güzergâhı takip eden Hacı Piri Caddesi'nin adını aldığı ve halk arasında "Leylek Yuvası" da denilen Hacı Piri Camisi bostanların ortasında dururdu. Aynı şekilde bölgedeki şöhretli yapılardan ve bir Sinan eseri olan Hacı Evhaddin Camisi ve hamamı şimdiki Hacı Evhaddin Caddesi çevresine yayılmış büyük ölçekteki bostanların arasındaydı. Mahallenin kuzeyinden geçen ve Belgratkapısı'ndan çıkan Hacı Hamza Mektebi Sokağı'nın kıyısında bugün de duran Panayia Belgradi Rum-Ortodoks Kilisesi'nin güneyi, ta hisarın olduğu yere dek bostanlık arazilerle kaplıydı. Günümüzde bu alan bazı spor tesislerinin ve boş arsaların görüldüğü geniş bir bölge olarak eski fizikî görünümünün değişik (!) bir versiyonunu yansıtır. Osmanlı devrinde Belgrat'tan getirilenlerin yerleştirildiği ve Romalıların Ksilokerhos dedikleri bir iç kapı bölgesi olan bu mevkideki Belgrat Kilisesi'nin şimdiki yapısı 1895'tendir.

Kara surlarının bu bölgeden yukarısı Silivrikapı'ya dek uzanır ve burada surların iç kısımlarında görenleri şaşırtan, üzen, dehşete düşüren ve hatta sinirlendiren yer yer büyük çöp birikintileri ve mezbeleliklerle karşılaşılır. Bu, asla kabul edilebilir bir durum değildir ve çok acil olarak tüm sur güzergâhında, özellikle kara surları bölgelerinde geniş kapsamlı koruma önlemlerinin alınması gerekmektedir. İstanbul Yarımadası'nın görkemli ve efsanevi tarihine gölge düşüren bu vandalca davranışın izleri bir an önce ortadan kaldırılmalı ve kadim Roma surları, Yarımada'nın gıpta edilen tarihine yaraşır biçimde insanlarla buluşturulmalı, buralarda "korku verici" olan geziler, artık cazip hale getirilmelidir. Öyle ki, sur aralarındaki bazı bölümler gerçekten de dehşet verici bir perişanlık sergilemektedir. Roma hipojesinin çevresi kırık içki şişeleri ve pisliklerle doludur.

1600 yıllık Roma surlarını bu halde yazgısına terk etmek hepimiz için utanç verici bir durumdur. Buradaki bazı köşeli burçlar ahşap

tavanlıdır ve tarihin derin izlerini heyecan verici biçimde yansıtırlar. Ama buna karşın bu burçların iç mekânları son derece iğrenç bir hale getirilmiş ve adeta bir mezbeleliğe dönüştürülmüştür. Bu rezilane durumdan büyük bir utanç duymamak mümkün değildir. Ben, sadece utanç duymuyorum, çok da üzülüyorum, hatta kızıyorum, ama niçin?.. Üniversitemdeki talebelerime (ve özellikle kız öğrencilerime), "Gidin, buralarda dolaşın, gezin, gördüklerinizi not edin, resimler çekin, surlara çıkıp çevrenizi rahat rahat, korkusuzca gözlemleyin, bu devasa tarihi mirasların sahipleri sizlersiniz çünkü..." diyemediğim için!..

Mahallenin Zeytinburnu'na açılan kapısı, altından araçların da girip çıkabildiği Yedikule Kapısıdır ve içeriden doğuya, Kocamustafapaşa Mahallesi'ne doğru önce Yedikule Caddesi, sonra da İmrahor İlyas Bey Caddesi adıyla uzanır. Yola adı konulan İlyas Bey, 2. Beyazıt devrinde saray atları ve ahırlarından sorumlu olan kişiydi. Bu zatın çok eski bir Roma manastır kilisesi olan Studion-İoannis Prodromos'tan camiye dönüştürdüğü ve kendi adıyla anılan eser, şu anda İstanbul'da Romalılardan kalan en eski mabet olup 463 tarihine aittir. Çok değerli olan kilise caminin özellikle iç mekân zemininde eşsiz güzellikte mozaikler ve sütunlar görülür.

Vaktiyle, kilise-caminin arka tarafındaki derin sarnıcın açıldığı yeraltı yolunun ta Küçükçekmece'ye kadar gittiği söylenirdi. Mahallenin doğu sınırından geçen İmam Aşir Sokağı'nın kıyısındaki bu nadide eser günümüzde Ayasofya'ya bağlı bir müze olarak değerlendirilmektedir. Bu eski kilisenin yanındaki küçük şirin park ise bir futbolcunun adını taşır. Bunun az gerisindeki Işkırlak Sokağı'nda görülmeye değer özellikte eski bir okul binası durur.

Mazideki Yedikule'nin güneye, yani tren hattına bakan bostanlık arazileri kıyısında pek çok Rum ailesi yaşardı. Bu cemaate ait 19. yüzyıl eseri olan Analepsis Ortodoks Kilisesi, İmrahor İlyas Bey ve Yedikule İstasyon Caddeleri arasında, Kuyulu Bakkal Sokağı yakınındadır. Vaktiyle Ermeni cemaatinin de bu bölgede hatırı sayılır bir nüfusu vardı. Mahallenin doğusunda, tren hattı ve kara surları yakınındaki Surp Ohannes Ermeni Kilisesi, bir zamanlar bu cemaatin önemli yerleşim noktasında yer almaktaydı.

İmrahor Kilise-Camisi (müze), günümüz İstanbul'undaki "21 kilise-cami"den biridir ve son zamanlarda onarıma alınmıştır. Eserin çevresindeki sokakların fizikî yapılarında pek çok sorunlar bulunmaktadır. Mahalledeki çevre temizliğine, mimari ayrıntılarda görülebilen olumsuzluklara, gürültü, araç ve tabela kirliliklerine karşı çok daha özenli olunması gerekmektedir. Tüm Yarımada'nın en sakin ve sessiz mahalle mekânlarından biri olan Ayvansaray sırtlarındaki Molla Aşki

Tepesi'nin dinginliğine karşın, Yarımada'nın diğer bölgelerinde hissedilen gürültü kirliliği, İmrahor'da ve özellikle mahallenin ana güzergâhı olan "İmrahor İlyas Bey Caddesi"nde fazlaca rahatsız edicidir.

Tren yoluna, dolayısıyla da denize doğru inen sokaklarda bu kargaşa ve telaş hali daha azalır. Üstelik buralardaki bazı sokakların fizikî yapısı da oldukça güzeldir. Örneğin, Gençağa Sokağı bunlardan biridir ve yol kıyılarına beton çerçeveli küçük yeşillikler konularak görüntü daha hoş kılınmıştır. Ayrıca, Yedikule Hisarı girişinin güney tarafında tren hattına inen Bucakbaşı Sokağı, bir tarafında hisarın bir duvar şeklinde yükselen anıtsal kütlesi, diğer tarafında da basit kondu tipi evleriyle ve bu sokağa açılan dar, sessiz, küçük sokaklarıyla (Kıyakçı Hasan Çıkmazı gibi), burada adı anılması gereken yollardandır. Vaktiyle hisarın yanındaki Bucakbağı Sokağı'nda aynı isimli bir mescid görülürdü. Hayırsever Rukiye Hanım'ın yaptırdığı bu eser de, ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır.

Yedikule Mahallesi'nin beş ana yolu bulunur. Bunlar, kuzey-doğu sınırı olan Merhaba Caddesi, hisardan başlayıp Kocamustafapaşa'ya ilerleyen İmrahor İlyas Bey Caddesi ile aynı yönde ve tren hattı üzerinde uzanan Yedikule İstasyon Caddesi'dir. Mahallenin diğer bir ana yolu da, hisarın kuzeyinden başlayıp Sümbül Efendi Mahallesi'ne dek uzun bir yol kat eden Hacı Evhaddin Caddesi'dir. Bu caddeye adını veren Hacı Evhaddin Camisi, Mimar Sinan'ın bu bölgedeki en önemli külliyesine ait bir birimdir ve bunun hamamı ise caddenin kıyısındadır. "Kasap" diye tanınan Hacı Evhaddin'in bu eseri olasılıkla 1570-80 arasında yapılmış, çeşmesi ise güneyindeki sokağa adını miras bırakmıştır. Beşinci ana yol ise, sahil yolu diye bilinen Kennedy Caddesi'dir.

Caddenin doğusundaki geniş ve bakımlı bir park halinde tasarlanmış yeşil alan "Yedikule Sosyal Tesisleri" adıyla günümüzde hizmet verir ve özellikle yaz aylarının sıcak günlerinde mahalle halkının dinlenip soluklandığı hoş bir mekândır. Büyükşehir belediyesi park-bahçe müdürlüğü de burada yer alır.

Parkın gerisinde ve Merhaba Caddesi'ne doğru görülen Malcı Çırağı Mehmet Camisi, yörenin değerli kültür miraslarındandır. Eseri 1689'da ilk yaptıran Şamdancı Hasan'dı, ama 1761'de Malcı Mehmet içine bir minber koydurdu ve bundan sonra cami onun adıyla bilinir oldu. Karşısındaki küçük Osmanlı mezarlığı ve sessiz sokaktaki bazı ahşap evler burada "tarihi bir havanın solunmasına" yardımcı olan öğeler olarak öne çıkarlar.

Yedikule Mahallesi'ndeki başka önemli eserlerden bir diğeri, üslupsuz mimari görünümüyle yeniden yapılmış Uşşaki Camisi'dir. İmrahor İlyas Caddesi üzerinde ve bir hayli kalabalık, gürültülü bir trafik keş-

mekeşi kıyısında duran bu caminin kaldırım tarafında ise, kitabesini tüm Osmanlı tarihinin en önemli hattatı olan ve 16. yüzyıl başlarında yaşayan Şeyh Hamdullah'ın yazdığı küçük çeşme görülür. Ama çok değerli yazıların başına bir şey gelmesin diye çeşmenin önüne geçirilen metal kafesin görünümü çok iticidir. Eski caminin 1879'da Nazır Mehmet Efendi tarafından bir Uşşaki Dergâhı haline getirilmesinden sonra eser bu isimle tanınmıştır.

Yedikule Hisarı'nın doğusunda ve çok yakınında, belediye otobüsleri ana durağının arkasında Hacı Hüseyin Ağa adında başka bir cami daha vardır ve Sultan 1.Ahmet zamanında Kürkçübaşı Hüseyin Ağa tarafından 1613'te yaptırılmış, yaklaşık iki buçuk asır sonra 1871'de de onarımdan geçirilmiştir.

Yedikule Mahallesi sınırlarında bulunan tarihi miraslardan biri diğeri, yüklendiği işlevi nedeniyle önem kazanan "Gazhane Tesisleri"dir. Bilindiği gibi, İstanbul'a 1914'te elektriğin verilmesinden önce, aydınlatma ve ısıtma işlemleri havagazı ile yapılmaktaydı. Bu gazın üretimi için de başkentte farklı zamanlarda dört havagazı üretim tesisi kurulmuştu. Bunlar, Kuzguncuk, Dolmabahçe, Kadıköyü (Hasanpaşa) ve Yedikule Gazhaneleridir. Buradaki gazhane tesisinin şimdiki durumu çok derbederdir ve hazin bir görünüm yansıtır. Tren hattının ve Kennedy Caddesi'nin az iç tarafında, hisara yakın konumda görülen tarihi gazhane binaları ve çevresi etraflıca düzenlenip kültürümüze kazandırılmalıdır (uzak bir düş). Zaten bu dört tesisten ayakta duranlar sadece Hasanpaşa'daki ve Yedikule'deki tesislerdir. Bunların her ikisinin de perişanlığı birbirlerinden farklı değildir. Yıllardır konuşulur durulur, ama iyileştirme konusunda bu tarihi miraslarla ilgili hiçbir onarım çalışmasına girişilmez. Bu bakış açısı doğrultusundaki zihniyetlerle, İstanbul, tarihi miraslarını bir bir yitirmektedir ve bu konuda acil olarak önlem almak zorunluluğu vardır.

Yedikule'nin denizle buluşan güney-batı ucunu delerek Bakırköy yönüne ilerleyen Kennedy Caddesi'nin sağ tarafında Roma deniz surlarının bazı parçaları görülür. Eski Konstantinopolis'in bu yöndeki sınırlarını izleyen deniz surları şimdi de neredeyse kesintisiz olarak Samatya (Psamatia) kapısına dek uzanır. Ama surların bazı bölümlerinde yapılan onarımlardaki duvar örgülerinin görünümleri fazlasıyla sırıtmakta ve "amatörce yapılmış gibi" bir izlenim uyandırmaktadır.

Bu bölgedeki en anıtsal tarihi yapı hiç kuşkusuz ki "Mermer Kule" diye tanınan birimdir ve Konstantinopolis kara surlarıyla Marmara surlarının tam buluşma noktasında yer alır. Yarımada'nın güney doğu ucunun bekçisi olan kule ve çevresindeki park oldukça bakımlı ve temiz görünmesine karşın, özellikle Kennedy Caddesi tarafındaki sur

ve burç hücrelerinde "sürekli denetimsizlikten" dolayı kimsesiz bazı kişilerin barındığına her an rastlayabilmek olanağı vardır.

Vaktiyle deniz, bu kulenin dibine dek gelirdi, şimdi ise oldukça geride kalmıştır. Kule ile deniz arası bir dolgu alanıdır ve şimdi yemyeşil bir park olarak tanzim edilmiştir. Beri yandan Mermer Kule'nin hemen üst tarafında yer alan eski Yedikule Gazhanesi yapısıyla tren istasyonu ve Yedikule Hisarı arasında adeta şantiye alanı görüntüsü veren bir virane arazinin varlığı da rahatsız edici bir durum arz etmektedir.

Bir zamanlar Çorlulu ünlü "rakı ustaları"nın ikamet ettiği bölge olarak da adından söz ettiren Yedikule-Samatya yerleşimleri, günümüzde önemli şehircilik sorunlarının kıskacındadır ve belirli noktalarındaki tarihi mirasların daha görünür kılınamamalarından, buralara rahat bir ulaşımın sağlanamamasına, surlarda yeni bir düzenleme yapılamamasından, belirli lokal mekânlarda hâlâ geleneksel bir mahalle görüntüsü oluşturulamamasına kadar, pek çok kültür sorunuyla baş başadır ve mahallenin "tarihi görünümünün zirvesinde" temsil edilmesi ve bu olgulara yönelik yüzünün ortaya çıkarılması için vakit yitirmeksizin çalışmalara girişilmesi gerekmektedir.

57. MAHALLE: ZEYREK

İstanbul Yarımadası'nın elli yedinci ve son mahallesi olan Zeyrek, hemen hemen Yarımada arazisinin tam ortasında yer alır. 2009'dan önce Yarımada'nın iki ilçesi olan Fatih ile Eminönü'nü birbirinden ayıran ve Unkapanı-Saraçhane yönünde uzanan Atatürk Bulvarı, şimdiki Zeyrek Mahallesi'nin doğu sınırından geçmektedir. Zeyrek'in bu sınırın gerisindeki komşuları Kalenderhane, Molla Hüsrev ve Hacı Kadın mahalleleridir. Güneyindeki Macar Kardeşler Caddesi ise bu adını, Türk-Macar dostluğu anısında 20 Ağustos 1913'te almıştır. Bu yol aynı zamanda Fatih'in ana bulvarı olan Fevzipaşa Caddesi'nin de Saraçhane yönündeki uzantısıdır ve gerisinde ise bu yöndeki komşusu İskenderpaşa Mahallesi vardır.

Esasen mahallenin konumunu ilginç kılan en önemli ölçüt, Saraçhane merkezinde buluşan dört Yarımada mahallesinin kesiştikleri bölgenin çok zengin bir tarihi geçmişinin olması ve beri yandan da bu zenginliği sağlayan Osmanlı miraslarının bu noktada neredeyse tümden yitip gitmesidir. İşte bir örnek, Zeyrek Mahallesi'nin en güzel konaklarından biri Abdülkerim Nadir Paşa'ya aitti. 1807 doğumlu paşanın Üsküdar-İhsaniye kıyılarında bir de yalısı bulunurdu. Nadir Paşa'nın Zeyrek'teki bu konağı erken 20. yüzyılda yanıp harabeye döndü ve daha sonra enkazında Karamürsel dokuma atölyesinin işçileri barınmaya başladı (!)

Zeyrek Mahallesi'nin güney sınırı olan Macar Kardeşler Caddesi üzerinde buluşan diğer üç mahalle, İskenderpaşa, Kemal Paşa ve Kalenderhene Mahallelerinin birbirlerine temas ettikleri nokta, yaklaşık Haşim İşçan Geçidi'ne denk gelir. İşte, tam bu merkez ve çok yakın çevresi Yarımada'nın her biri diğerinden önemli pek çok tarihi yapıyı asırlardır bir arada tutmayı başarabilmişti. Fakat sonuçta neler olduğu ortadadır. Zeyrek sınırlarında kalan Sekbanbaşı Mescidi, Firuz Ağa Camisi, Payzen Yusuf Mescidi, Saraçhane Külliyesi, Çelebi Mehmet Ağa Hamamı, Canfeda Hatun Çeşmesi, Mimar Ayas Camisi, Karagöz Camisi, Kalenderhane ve Kemal Paşa Mahalleleri arasındaki hattı paylaşan günümüzdeki Şehzadebaşı Caddesi hattından geçen İbrahim Paşa Caddesi üzerinde görülen Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı, Ebul Fazıl Medresesi, 16 Mart 1920'de işgal güçlerinin bastığı ünlü Şehzadebaşı Karakolu, Eski Odalar (Fatih devrinde yapılan eski yeniçeri kışlası) gibi sayısız kültür mirası, Yarımada'nın yaklaşık orta bölgesini oluşturan bu "odak noktası"ndaki ve çok yakın çevrelerindeki kaybolan eserlerden bazılarıdır. Bu mekânlardaki geleneksel sokak dokuları ve konutlar, geçmiş yıllarda yitip gitmiş olan bu Osmanlı eserlerine eşlik ederek bölgedeki tarihi potansiyelin fizikî yapısını zirvelere çıkartırdı.

Büyük kısmı bu mahalle sınırlarında kalan ve Sultan 2. Mehmet'in yaptırdığı ünlü "Saraçlar Çarşısı" (şimdi İskenderpaşa Mahallesi sınırlarına dek uzanan ve Saraçhane semtine adını veren çarşı külliyesi), hayvan koşumları üreten büyük bir tesisti. Burada çalışan esnaf şehrin başka bir yerinde üretim yapamaz, Müslüman olmayan esnaf da çarşıda çalıştırılmazdı. Belirli günlerde birkaç büyük kazan dolusu aşure yapılıp ahaliye dağıtılması çarşının eski geleneklerindendi.

Altı kapılı Saraçlar Külliyesi'ne vakfedilen mahzenlerin ise hepsi Galata tarafındaydı, Yarımada'da hiç yoktu. (Bu mahzenlerin yer aldığı Galata hanlarının isimleri de çok ilginç ve dikkat çekicidir; Kumiyyin, Anton Mansur, Petro Firoş, Boyacı Domeniko, Yakubü'l-Efrenç, Fenaveç, Karlo el-Efrenç, Ekmekçi Pavlo, Agabi...) Ne yazık ki bu devasa kadim Saraçhane Külliyesi 1693'te yanıp büyük zarar görmüş, buradaki esnaf bir süre Sultanahmet civarında iş tutmuştur. Daha sonra da külliye tamamen yok olup tarihe karışmıştır. Vaktiyle bu kadim Saraçlar Çarşısı'nın açık avlusunda üst katında mescid olan bir sıbyan mektebi görülürdü ve ahali buna 18. asırdan itibaren "Amcazade Hüseyin Mektebi" derlerdi.

Sonuçta olan şudur ki, bütün Yarımada'yı paylaşan elli yedi mahallenin hepsi de asırlar içinde tarihi yönden büyük kayıplar yaşamışlardır. Ama beri yandan, asıl dikkat edilmesi ve üzerine vakit geçirmeksi-

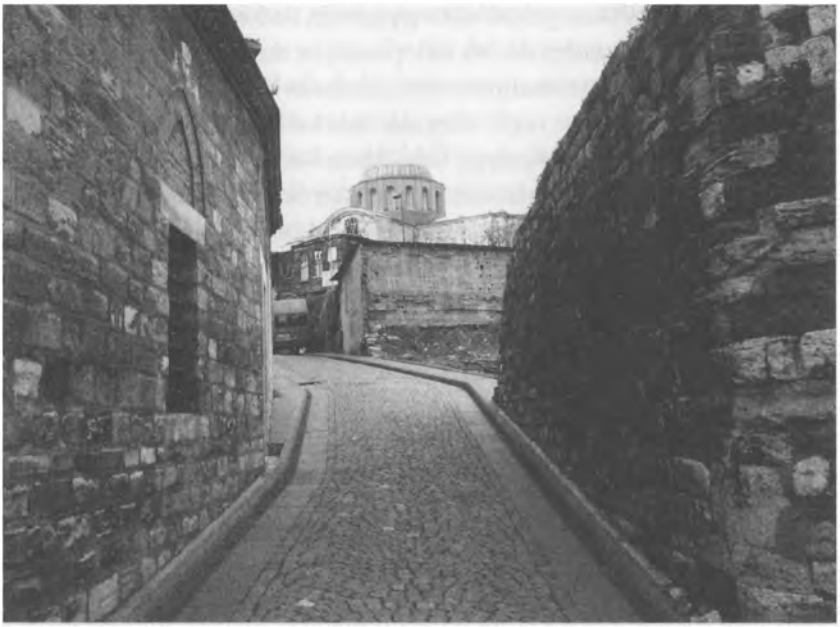
zin eğilinmesi gereken gerçek tüm çıplaklığı ile karşımızda durmakta, geniş kitlelerin ilgisizliği de, bu kayıpların ve değer bilmezliğin günümüzde bile saltanatını sürdürmesine çok fazla katkı sağlamaktadır.

Kadim geçmişiyle ünlü Zeyrek Mahallesi'ni batısındaki Ali Kuşçu Mahallesi'nden, Kıztaşı, Eski Mutaflar ve Haliç Caddeleriyle, Tetimmeler Sokağı ayırmaktadır. Tetimmeler Sokağı, Fatih Külliyesi'nin kuzeyindeki Karadeniz medreselerinin önünden geçmektedir. Vaktiyle burada Kepekçi (Kepenekçi) Mehmet'in yaptırdığı küçük bir mescid dururdu.

Kuzeyinden de sırasıyla ama düz bir hat izlemeden, Şebnem Sokağı'nın, Nevşehirli İbrahim Paşa Caddesi'yle buna açılan Hasan Baba Sokağı'nın ve Zeyrek Mehmet Paşa Sokağı'nın (tabeladaki "Paşa" kelimesi yanlıştır. Zira, Fatih devrinin ünlü hocası Molla Mehmet "Efendi" unvanı taşır ve dolayısıyla yolun adı "Zeyrek Mehmet Efendi Sokağı" olmalıdır. Ama sık sık yazılan bu hatalı konunun tüm çabalara karşın ısrarla düzeltilmemesi şaşırtıcıdır) geçtiği Zeyrek Mahallesi'ne bu yönden bitişik olan diğer mahalleler ise Yavuz Selim ve Cibali Mahalleleridir.

Zeyrek arazisi içinde kalan eski mahallelerden Sinan Ağa, Hüsambey, Kırkçeşme Mahalleleri artık birer "mevki"dirler. Vaktiyle bu Kırkçeşme Tesisleri'yle Roma su köprüsü arasında ve yaklaşık günümüzdeki Sosyal Güvenlik Kurumu'nun gerçekten de çok çirkin binalarının yerinde, fetih zamanının ünlü top ustası Urban'ın ailesinin mahallesi vardı ve 1943'te Atatürk Bulvarı'nın bu bölümü yapılırken mahalledeki kiliseden devşirilmiş Sekbanbaşı İbrahim Ağa Mescidi ortadan kaldırılmıştı. Mimar Sinan'ın kara surlarındaki Eğrikapı Maksemi'nden buraya dek su aktardığı ve depoladığı 1520 tarihli Kırkçeşme Tesisi'ne ait "tavus kuşu" levhası ise Ayasofya narteksine kaldırılmıştır.

Roma ve Osmanlı devirlerinden pek çok tarihi mirası barındıran Zeyrek'te hiç şüphesiz ki en önemli eserlerin başında gelen Zeyrek Camisi bu sıralamada en öne alınmalıdır. 1136 tarihli Pantokrator Ortodoks Kilisesi'nden Fatih devrinin ünlü hocası Zeyrek (zeki kişi) Efendi tarafından İslam mabedine dönüştürülen Zeyrek Camisi, günümüzde onarımdan geçmektedir. Küçük bir kısmı şimdi de cami olarak değerlendirilen kilisenin ana mekânı boştur ve olasılıkla onarım sonrasında "müze" şeklinde kullanılacaktır. Caminin güneye bakan eski duvarının üzerindeki pencerede yedi satırlık kitabedeki tarih Fatih devrine aittir. Bu tarihi manastır külliyesinin bir bölümünde hastane vardı ve kadınlara ait 12 ve erkekler içinse 61 yatağı bulunurdu.

Zeyrek Camisi (Pantokrator Manastırı Kilisesi)

Bulvarın kıyısında ve az aşağısındaki Zeyrek Sarnıcı da uzun süredir onarımdadır ve ilginç iç mekânının Yerebatan Sarnıcı'na benzeyen görüntüsü, ona eşdeğer zenginlikte yeni bir İstanbul eseri kazanacağımızı müjdelemektedir.

Mahallenin Fatih'e doğru güneyinde ve Zeyrek Camisi yakınında 2. Beyazıt döneminin ünlü Osmanlı şeyhülislamı Zembilli Ali Cemali Efendi'nin kabri ve mektebi görülür. Kabrin önündeki yokuşta (Yarımada tarihinde şöhreti çok fazla olan "Zeyrek Yokuşu") istinat duvarının dibinde gözlerden uzak ve üzerinde "Medine-i Münevvere'de es-Seyyid Eşrefzade Pir Muhammed" yazan bir türbe daha vardır. İlk Müslüman Eczanelerinden biri de bu yokuş civarında, 1909'da ölen Ahmet Hamdi Bey'in açtığı "Hamdi Eczanesi" olmuştur.

Cibali Mahallesi içinde kalan Roma kilisesi Pentepoptes'ten Fatih devrinde devşirilmiş İmaret Camisi yakınındaki Hasan Baba Sokağı'na adını veren Hasan Baba Camisi Zeyrek Mahallesi'ndeki önemli Osmanlı eserlerindedir. Eski İstanbul ahalisi bu esere "Eğri Minare Camisi" de derdi. Aslında bu camiyi Hacı Hasan'ın torunu Rumeli Kazaskeri Mehmet Efendi 1505'te yaptırmıştır. Fatih Camisi'nin Zeyrek yönüne doğru kuzey doğusundaki Çırçır Caddesi'nin yakında bir zamanlar Kepenekçi Ali Camisi görülürdü. Kıyısında küçük bir bostanın yer aldığı bu eski cami de yitik eserlerimizdendir artık.

Zeyrek Mahallesi'nin Yavuz Selim'e uzanan mevkisinde ve Fatih Külliyesi'nin kuzeyindeki Yesarizade Caddesi kıyısında ünlü eğitim kurumlarımızdan biri olan 1911 tarihli Gelenbevi Lisesi'nin tarihi binası durmaktadır. Okulun kuzeyinden geçen Şebnem Sokağı, aynı zamanda bu mahalleyi Yavuz Selim Mahallesi'nden ayıran sınırdır ve sokağın beri tarafında Yarhisar Camisi (Kadı Çeşmesi Camisi) ve yakın tarihlerde sergilenen ihmal nedeniyle tamamen harabeye dönen medresesinin kalıntıları vardır. İstanbul'un en eski Osmanlı eserlerinden biri olan Yarhisar Camisi'ni "Yarhisarlı Muslihiddin Efendi" 1461'de yaptırmıştı. Yesarizade Caddesi, güneyden komşu olan Ali Kuşçu Mahallesi'ndeki Fatih Külliyesi'ne ait Karadeniz medreselerinin arkasına dek ulaşır ve bu yol üzerinde 1819 tarihli Hacı İsmail Ağa Çeşmesi durur.

Zembilli Ali'nin türbesinin az gerisinde yer alan Zeyrek Camisi'nin (Pantokrator Kilisesi) kuzeyinde şimdi de duran ve ibadete açık olan "minaresiz" Şeyh Süleyman Camisi (şerefesi olmadığıdan hoparlörü duvara monte edilmiş), eski Roma kilisesinin (olasılıkla Pantokrator'un) "oktagon" denilen bir müştemilatı (belki kitaplığı) idi. Mahallenin bu bölgeleri eskiden olduğu gibi günümüzde de "Çırçır" diye bilinir. Bu küçük camini karşısındaki Çırçır Medresesi ise yitiktir.

Zeyrek Camisi'ne güneyden bitişik çok perişan ahşap bir yapı görülür. Buradaki tarihi kompozisyonu tamamlayan ve önemli bir ahşap yapı örneği olan eski eser gerçekten de döküm dökümdür ve bu haliyle ömrünün daha fazla süremeyeceği de açıktır. Bir şahıs malı olan ahşap eser yakın tarihlerde bu haliyle satılığa çıkmıştı. Satışla ilgili üzerindeki afişte yazılanlar bana çok ilginç geldiği için buraya aktarma gereği duydum; "Satılık!.. Bu ev Kâzım Karabekir Paşa'dan babama kalmıştır!.."

Bu güzel ve perişan konak aslında Kâzım Paşa'nın değil, ağabeyinindi. 1918'de Kâzım Paşa'nın İsmet İnönü ile bu konakta bir görüşme yaptığı bilinir. İnönü'nün burada paşaya, "Gördün mü Kâzım Zeyrek, her şey mahvoldu. Kararımı sana söyleyeyim, askerlikten istifa edip gel birlikte köylü olalım!.."

Zeyrek Camisi'nin az güney doğusundaki Sadrettin Yüksel Sokağı'nda ise fetih döneminden basit bir "ahirun" askerinin kabri ile karşılaşılır. Tarihi Gelenbevi Ortaokulu fethin 500. yılı nedeniyle 1953'te bu kabri baştanbaşa onartmıştı. Zeyrek Mahallesi'nin sokakları bu tür kabirler yönünden oldukça zengin sayılır.

Yine Zeyrek Camisi'nin az batısındaki Fazilet Aralığı'nda, muhtemelen Pantokrator Manastırı'na ait bazı tarihi kemer ve tuğla kalıntıları görülür, ama çevresi çok pis ve derbeder bir arsa halindedir.

Gazanfer Ağa Külliyesi, Zeyrek Mahallesi'nin en önemli anıtsal eserlerindendir ve Saraçhane'deki Bozdoğan Su Kemeri'ne kuzeyin-

den bitişiktir. 1599 tarihli bu güzel külliyenin banisi olan Gazanfer Ağa, sarayın güçlü ağalarındandı ve adının karıştığı bazı entrikalar nedeniyle 1608'de başı vurularak idam edilmişti. Erken 20. yüzyıla dek yerlerinde duran ve önceki sayfalarda adından söz ettiğim Sekbanbaşı Mescidi ile Peştemalcılar Hamamı, Gazanfer Ağa Külliyesi'nin sigorta binalarına doğru az aşağısında yer almaktaydı. Zeyrek'e açılan Çırçır Meydanı civarında ve At Pazarı Sokağı kıyısında ise Hakikiye (Haliliye) Medresesi dururdu.

Yaklaşık 1600 yıllık dev Roma su kemerinin büyük bir parçası da bu mahalle sınırlarında kalmaktadır. Külliyenin iki sokak kuzeyinde ve adını bulunduğu sokağa da vermiş olan Hüsambey Camisi görülür. Tezgâhçılar Camisi diye de tanınan eserin şimdiki yapısı 1911'dendir ve Halil Paşa bu eseri baştanbaşa yeniletmiştir. Gerisindeki haziredе yer alan türbe ise Şeyhülislam Sunullah Efendi'ye aittir. Tarihte bu cami çevresi Yarımada'nın en şöhretli iki pazarına da ev sahipliği yapmaktaydı. Şimdilerde de aynı isimle tanınan bu otantik yörelerden ilki At Pazarı mevkisidir ve burada eski günlerin büyükbaş hayvanların alım satımına ilişkin anılarını, yüksek beton binaların kuşattığı meydancıktaki bir "at heykeli" temsil eder. Vaktiyle bu mevkinin batısında kalan ve Ali Kuşçu Mahallesi'nden geçen Mıhçılar Caddesi'nin At Pazarı'na yakın bölümünde, ebadı yaklaşık 32x16 metre olan bir Roma sarnıcı bulunurdu. Dikdörtgen planlı çok eski bir kilisenin bodrumunda (kripta) yer almaktaydı. Tezgâhçılar Caddesi ile su köprüsü arasındaki mevkide de Rüştiye Mektebi dururdu.

Bölgenin bir diğer pazar yeri ise bugün de şenlikli görünümünü koruyan Bozdoğan (Valens) Su Köprüsü ve At Pazarı bitişiğindeki Kadınlar Pazarı'dır. Burada genellikle doğu yöremize ait peynirler, etler, kuru gıdalar satılmaktadır. Son yıllarda belediye her iki pazar yerinde de birtakım iyileştirme çalışmaları yaparak olumlu adımlar atmıştır. Yarımada'nın diğer bir Kadınlar (Avrat) Pazarı ise, önceki sayfalarda belirttiğim gibi, Cerrahpaşa Mahallesi ile Aksaray Mahallesi'nin birleştiği yerde, Kocamustafapaşa Caddesi üzerinde yer alıyordu.

Kadınlar Pazarı'na batıdan açılan İmam Niyazi Sokağı'nda üslupsuz yapı karakteriyle ve binalar arasında sıkışmış halde görülen Manisalı Mehmet Bey Camisi 1494 tarihinde yapılmış ve vakfiye tarihi 1503 olan hayli eski bir Osmanlı eseridir. Fatih devrinde bu yerleşim yeri bir "karakol bölgesi" olduğundan, ahali de bu camiye "Kul Camisi" adını vermiştir. Fatih zamanında şehrin asayişini sağlayan 12 yeniçeri neferi namazlarını bu camide kılarlardı. 17. yüzyıl sonlarında buna bir de dergâh ilave edilmiştir. 1918 Cibali Yangını'nda çok

zarar gören eser 1964'te yeniden yapılmıştır. Caminin banisi Kazasker Mehmet Efendi'nin kabri cami haziresindedir.

Bunun yakınındaki Kırbacı Sokağı'nda duran ve İstanbulluları öyküsüyle gülümseten "Sanki Yedim Camisi" 17. yüzyılda Keçeci Hayrettin Efendi, (bazı kaynaklara göre de Adanalı Şakir Efendi) tarafından yaptırılmıştır. Söylenceye göre bu efendi, sanki yedim, harcadım niyetine bütün paralarını biriktirmiş ve sonunda onlarla bu eserini yaptırmıştı. 1913 (ya da 1918) yangınında ortadan kalkınca şimdiki şekliyle Manisalı Mehmet Camisi gibi 1959'da yeniden inşa edilmiştir. Bunun yakınında yer alan Turşucu Halil Sokağı'nın köşesindeki bakımsız Osmanlı haziresinin ise acilen temizlenip ayağa kaldırılması gereklidir.

Fatih Parkı'nın kıyısında duran tarihi itfaiye binasının önünden geçerek su kemerini kat edip, Zeyrek içine doğru ilerleyen İtfaiye Caddesi'nin üzerinde ve Kadınlar Pazarı'nın kuzey sınırında, Şeyhülislam Zembilli Ali Cemali Efendi'nin mezarının yakınında iki eser durur. Bunlardan biri Çinili Hamam'dır ve 16. yüzyılda Kaptanıderya Barbaros Hayrettin Paşa Mimar Sinan'a yaptırmıştır. O zamanlarda "Hayrettin Paşa Hamamı" diye de tanınırdı. Diğer eser ise Ümmü Gülsüm-Çivicizade Camisi'dir. Şeyhülislam Çivicizade Mehmet Efendi 1586'da ölmüştü. Camiyi 1610'da kızı Ümmü Gülsüm, babası adına yaptırmıştır. Caminin şimdiki görünümünde estetik ve üslup yönünden bir güzellik unsuru yoktur. Aksine, eternit örtüler ve saçaklar, metal doğramalar bu tarihi esere hiç yakışmamaktadır. Bunların dışında yerleşimin kuzeyinde, Cibali ile sınır olan Zeyrek Mehmet Efendi Sokağı'nda Uşşaki Mehmet Efendi'nin tekke ve türbesi dururdu. Konak görünümündeki yapı yakın tarihlere dek pislik içinde ve yıkılmak üzereydi.

Zeyrek, her yönüyle tarihe yakından tanıklık eden ve kısmen bu yüzünü sunmayı başarabilen ilginç bir yerleşimdir. Buna bağlı olarak, mahallenin bazı sokak köşelerinde, apartman diplerinde, arsa kıyılarında, her an basit bir türbe yapısına rastlama olasılığı vardır. Örneğin, Zeyrek Camisi'nin gerisindeki Hacı Hasan Sokağı'nda, eskimiş ve yıkılmak üzere olan tarihi bir Zeyrek evinin kıyısında Fatih Sultan Mehmet'in hocalarından Şeyh Şemsettin Efendi'nin türbesi görülür. Daha iç kısımdaki Hasan Baba Sokağı'nda ise, yol kenarındaki parkın yanında yine bir türbe ile karşılaşılır. Yarımada'nın pek çok yerindeki sokak köşelerinde, bina kenarlarında, hatta apartman girişlerinde böyle basit yapılı ve genellikle yeşile boyalı kabirlere sıkça rastlanmaktadır. Zeyrek, Küçükmustafapaşa, Şehremini, Mevlanakapı, Ayvansaray gibi semtler bu konuda başı çekerler. Bu durumu göz önüne alarak yapılacak bir "Tarihi Yarımada araştırma ve bilgi edinme yolculuğu"nun

gezginlere çok geniş ufuklar açacağı ve içlerindeki tarihi kent aşkını katlayarak artıracağı kesindir.

Mahallenin güney kesimini diğer taraftaki sokaklardan ayıran Bozdoğan Su Kemeri'nin hemen yanında yer alan Fatih Şehremaneti Dairesi'nin erken 20. yüzyılda gelişen "ulusal mimari üslup"a uygun ve mimar Terziyan'ın eseri 1913-14 tarihli eski binasını yakın tarihlere dek Fatih Belediyesi kullanmaktaydı. Şimdi ise özel bir üniversitenin rektörlük makamı olarak değerlendirilmektedir. Bunun az gerisindeki aynı üsluptaki büyük yapı ise, yine 1914 tarihli Fatih İtfaiyesi'dir. İtfaiye Müzesi de yakın tarihlere dek bunun içindeydi, ama şimdilerde bu işlevini sürdürmemektedir.

Su Yolu Sokağı'nda ünlü Roma su köprüsü Valens'in (Bozdoğan) başlangıç yeri görülmektedir. Buradaki sokakların çoğu yüklendikleri tarihi kimliğe pek de yakışmayan bir görüntü sergilerler ve çevre oldukça bakımsızdır. Parka doğru giden Kıztaşı Caddesi üzerinde oto tamircileri, garajlar, hatta kömür depoları bulunur. Karşı yönde ise terk edilmiş beş-altı katlı binanın perişan durumu bu sakil görüntüleri daha da azdırmaktadır. Bununla birlikte Zeyrek'in bazı sokakları bakımlı, güzel ahşap evleriyle göz doldururlar. Ferhat Ağa Sokağı bunlardan biridir. Zeyrek Mahallesi'nin en çirkin yapıları sayılan ve su köprüsünün dibindeki Gazanfer Ağa Külliyesini dahi gölgeleyen

Zeyrek Mahallesi'nde Şehremaneti binası ve önde Fatih Parkı'ndaki hava şehitleri anıtı

Sosyal Güvenlik Kurumu'na bağlı İstanbul İl Müdürlüğü Kreş ve Gündüz Bakımevi'ne ait yüksek katlı bloklar, devasa kütleleriyle, mimarlıktan hayli uzak bir tasarım sergileyen görünümleriyle, tarihi eserlerle dolu bu mevkiye kati surette yakışmamaktadırlar.

Roma zamanında Oktagon diye bilinen ve şimdi Şeyhülislam Camisi adıyla ibadetini sürdüren tarihi mekânın çevresi olan Çırçır Zeyrek'in en gözde bölgelerindendir. Caminin karşısındaki 1860 tarihli Hacı Şükrü Bey Çeşmesi de bu tarihi dekorun tamamlayıcısıdır. Eskiden çevre ahalisinin pek tanıdığı Çırçır Mescidi bu mevkide idi ve 3. Murat devrinin şeyhülislamlarından Kadızade Şemsettin Efendi tarafından yaptırılmıştı. Ünlü Çırçır yangınlarından birinde ortadan kalkmıştır.

Tarihi İtfaiye'nin gerisinde duran eski Şehremaneti (belediye) binasının karşısındaki park, içindeki Hava Şehitleri Anıtı'yla ünlenmiştir. Sirkeci Büyük Postane Binası'nı yapan Mimar Vedat Tek'in eseri olan bu anıt, 1914'te Mısır'a doğru giderken Filistin civarında düşen uçaktaki ilk hava şehitlerimiz Fethi ve Sadık beylerin hatıraları için dikilmiştir. Bitişiğindeki diğer park ise Atatürk Bulvarı kıyısındadır. İçinde de Fatih Sultan Mehmet'in at üzerinde, askerleriyle birlikte kompoze edildiği bir heykel grubu görülür. Fatih Sultan Mehmet ve askerlerine ait bu üzel heykel grubunu Hüseyin Gezer 1987'de yapmıştır.

Zeyrek'in doğu sınırı olan Atatürk Bulvarı, 2009'dan önce Fatih ve Eminönü olarak Yarımada'nın iki tarihi ilçesini ayıran güzergâhtı. Esasen Yarımada 1928'den önce şimdiki gibi tek ilçeydi. Bu tarihte Fatih-Eminönü diye ikiye ayrılmıştı. O zamanlar Atatürk Bulvarı henüz yapılmamıştı, ama ayırım güzergâhı yine yaklaşık bu hat civarından geçmekteydi. Yarımada'nın ortasına denk düşen ve şimdiki Zeyrek, İskenderpaşa, Hacı Kadın ve Kalenderhane Mahallelerinin buluşma merkezi olan bu bölge genel olarak 2. Mehmet'in yaptırdığı Saraçlar Çarşısı nedeniyle asırlardır "Saraçhane semti" diye tanınmıştır.

Bir zamanlar kadınların başlarında "Zeyrek Hotozu" diye tabir edilen kıvrımlı bir başlık türü vardı. Bu kıvrımlı görünümüyle ilgili ismini de "kıvrımlı Zeyrek yokuşları"ndan almıştı.

İşte, günümüzün Zeyrek Mahallesi, sahip olduğu tarihi potansiyeliyle, eski Roma ve Osmanlı dönemlerinin eserleriyle, ahşap konut mimarisiyle ve eskiyi anımsatan sokaklarıyla, hâlâ Yarımada'nın en şöhretli bölgelerinden biri olarak saltanatını sürdürmeye gayret etmektedir.

YARIMADA VE "TARİH-KÜLTÜR SORUNU"

Her köşe başında, her taşının altında mutlaka bir gizemin bulunduğu, izbe köşe bucaklarda nice eski yaşanmışlıkların hatıralarda yaşadığı Yarımada arazisinde, hiç umulmadık mekânlarda hâlâ irili ufaklı pek çok kültür mirası durmaktadır.

Sıkça söylediğim gibi, her ne kadar bu eserlerin pek çoğunun açıkça ve kolaylıkla görülebilir olması büyük bir sorun olarak karşımızda duruyor olsa da, kadim kent hâlâ yaygın şekilde bilinmeyen oldukça fazla sayıda Roma ve Osmanlı eserini koynunda muhafaza etmektedir. Esasen bunların pek de "göz önünde" ve çokça bulunmayışlarına yönelik söylemlerin sık sık dile getirilmesi, sanıldığı gibi sayılarının az oluşundan değil, çevrelerinin "beton yapı" ve "araçlarla" dolu olmasından kaynaklanmaktadır.

İstanbul'da mevcut tarihi eserlere yönelik genel ilgisizliği, yıllardır yaşanan ve giderek yükseldiği gözlemlenen bir "kültürel deformasyona" bağlamak olanağı her zaman vardır. Aslında, "beton-tarih" ikilisinin hemen her noktada yan yana olması ve bu "tatsız çorba"ya "araç boğuntusu"nun da katkıda bulunması, mevcut deformasyonun somut görüntüleri olarak karşımızda dimdik durmaktadır. Sebep-sonuç ilişkisine bakıldığında hangisinin hangisini doğurduğu problemine çözüm bulmak hiç de zor değildir.

Görüp imrendiğimiz herhangi bir Avrupa kentinde, tarihi dokuya verilen önemin ve hassasiyetin "gökten zembille inmediği"nin bilinmesi ve bu pozitif ortamların, kültür sorunları karşısında üstün çabalar harcayan ve eğitim-öğretim sistemlerinde bunlara genişçe yer veren toplumların başarısı olduğunun kabul edilmesinin, bizleri, için-

de boğuştuğumuz kültür-tarih sorunlarının çözümünde hedefe daha çabuk ulaştıracağı açıktır.

İstanbul Yarımadası'ndaki çarpık yapılaşmanın, ruhları ezen araç boğuntusunun, kadim şehri bir "taşra kasabası" hüviyetine büründüren ve korkunç boyutlara ulaşan kalabalıklaşmanın yorgun kentimizi neredeyse içinde yaşanamaz ölçüde sıkıntılı kulvarlara sürüklemekte olduğu, şehirde yaşam süren herkesin sorunu olarak belirginleşmektedir. Şehri estetiği konusunun uzun yıllar içinde epeyce ihmal edilmesi de bu sorunları arttıran etmenler olarak karşımızda durmaktadır. Bu konuda kuşkusuz ki, ilk öğreneceğimiz ders, "asfalt-beton-araç" olgusunun asla "tarih" ile yan yana duramayacağı, bu egemen üçlünün zaman geçirilmeden Yarımada'nın kültür yaşamından büyük ölçüde çıkarılması gerektiği olacaktır.

Küçük, ama ders alınması gereken bir örnek olarak görülebildiğinde, Demirtaş Mahallesi'ndeki 18. yüzyıldan kalma pek sevimli Ali Paşa Hanı'nın durumu, aslında tarihle ilgili bütün sorunlarımızın kısa bir özeti sayılabilir. Hanın üst galerilerine çıkan merdivenlerin betondan yapılması, üstelik de çirkin ve son derece özensiz bir şekilde iç avlunun kıyısına konulması kabul edilebilir bir davranış biçimi midir?.. Yahut da bir 16. yüzyıl Mimar Sinan camisinin yitip giden giriş revakları yerine kapının üzerine "eternit" bir örtü koymak nasıl bir anlayışın ürünüdür?.. Bırakalım hepsini, yerel seçimleri kazanma arzusuyla ikamet ettiği ilçeyi yönetmeye talip olan bir yöneticinin, semtinin içindeki herhangi bir Osmanlı mirası üzerine boy boy afişlerinin yapıştırılmasını engellememesi yahut da bunları görmezden gelmesi karşısında, nasıl bir açıklama yapmak gerekebilir acaba?..

Tabii ki bu sorunlar ve sorular uzatıldıkça uzatılabilir. Ama hiçbiri de bunları sıralayıp göz önüne getirmekle halledilemiyor doğal olarak. Öncelikle, kültüre ve tarihe bakış açılarının elden geçirilmesi gerekmektedir. Bunun için yapılacak ilk iş, eğitim yaşamının her kademesine, kültürel davranışları, şehir tarihini ve sosyal yaşamı kapsamlı biçimde katmak olmalıdır. Eğitim yıllarını bu donanımlardan yoksun geçirmek, sonraki yıllarda kültürel birikimlerde şüphesiz ki telafisi olanaksız yaraların açılmasına neden olacaktır.

Ayrıca şehri yönetenlerin de, büyüklü küçüklü tarihsel birikimlerin o şehrin kültürüne ne denli önemli katkılar sağlayabileceğinin farkına varmış olmaları gereklidir. Yönetenin ve bunlara bağlı kurumların adeta ilk işleri, bu mirasların korumasını sağlamak, harap olanları ise hızlı bir şekilde yeniden kültür hayatına katmak olmalıdır.

1940'larda sergilenen kültürel davranışlardan bir kısmı, günümüze dek gelen sorunlara örnek olmaları açısından ilginçtirler. Bunlardan

birinde ortaya konan anlayış, tarihi değerlerin korunması yönünden ibret alınması gereken sözler içerir; "Çirkin (!) eserlerin, Fatih Sultan Mehmet devrinden kalmış olsa da, tarihi geçmişe sahip diye muhafaza edilmesi doğru değildir!.."

Tabii, bu söylemin, devrin bazı idare adamlarının olduğu gibi, büyük ölçüde halkın da bakış açısını simgelediğini söyleyebilmek mümkündür. Bu zihniyetlere göre, şehrin gelişiminin önünde engel gibi duran, köhnemiş, harabeye dönmüş eski eserleri ortadan kaldırıp, bunların yerine yeni yollar açmak, beton binalar kurmak, gelişim olgusunun ta kendisiydi. Zaten o günlerden sonra yıkım süreci aşağı yukarı böyle gelişmiştir (!).

Oysa, köhne diye nitelenen o tarihi belgeler, geçmişimize ait birer "tapu senetleri" gibidirler. Şehrin eski eserleri harabeye dönmüş olsalar bile, aynı zamanda ait oldukları ülkenin kültürel zenginliğinin birer göstergesidirler. Beri yandan bu kavramları anlamakla da iş bitmemekte ve dolayısıyla eylemsel yönden küçük büyük demeden, bütün tarihi eserleri ayağa kaldırıp görünür hale sokmak şart olmaktadır.

Fakat günümüzde de, İstanbul'un sahip olduğu ve her dönemden, her uygarlıktan geriye kalan pek çok eserin ihya edilmesi için gerekli olan "kıpırdanış" tam anlamıyla ve arzu edilen düzeyde hayata geçirilememekte, kaybedilen zamanlar ve gösterilemeyen "yeterli ilgi"den dolayı o eserleri "tarihe ebediyen gömme" riskiyle karşı karşıya kalınmaktadır.

Yarımada'nın güney kıyılarındaki Yenikapı liman kazılarında (Teodosius Limanı) bulunan inanılması güç zenginlikteki tarihi objeler, binlerce doküman, otuzdan çok Roma gemi kalıntısı, sadece İstanbul'un erişilemez engin tarihine yeni ufuklar açması nedeniyle değil, tüm dünyanın tarihsel kaydına ait yepyeni belgeler içermesi açısından da çok önemli keşifler olarak ilgi odağı olmuştur. Burada gerçekten de çok düzeyli ve canla başla, adeta "kılı kırk yararcasına" çalışmalar yapılmakta, beri yandan da su altı tünelinin çıkış noktası olması nedeniyle de "arkeo-park"ın hemen yanı başında muazzam teknolojik veriler ışığında hummalı faaliyetler yürütülmekte, zaman zaman bu iki dikkat çekici çalışmada, istenmeden "çakışmalar" da yaşanmaktadır. Metro şantiyesiyle, arkeo-şantiye alanının iç içe olmasından kaynaklanan önemli sorunlar basın tarafından da ilgiyle takip edilmekte ve sık sık gündeme yerleştirilmektedir.

Burada yine sorulması gereken soru şudur, her şey bir tarafa, İstanbullular burada "olan bitene" ne ölçüde ilgi göstermektedir?.. Katılım, heyecan, merak, övünç gibi ölçütlere karşı nüfus genelindeki kültürel entegrasyonun seviyesi ne kadardır?.. Kaç kişi bu tarihi şehrin

görkemli geçmişi karşısında heyecan duyuyor ve ona sahip çıkıyor? İşte, asıl sorun burada yatmaktadır.

Eğer takip eden yıllarda halk içinde yaygın, homojen bir kültür birikimi sağlanabilirse, doğal olarak şehir tarihine karşı da ilgi ve daha da önemlisi "sevgi" de kuşkusuz ki çok daha fazla artacaktır. Bu yapılamazsa, halkla yeterli ölçüde paylaşılamayan bir "şehir kültürü ve tarihi kavramı", gerçekten de cılız boyutlarda kalmaya mahkûm olacaktır.

İstanbul'un tümünü, "adım adım", Yarımada arazisini ise "santim santim" dolaşmış, gezmiş, görmüş, araştırmış bir "İstanbulsever" olarak gözlemim şudur ki; İstanbulluların büyük çoğunluğunun tarihi eserlere, kültürel miraslara karşı yeterli bilgisi ne yazık ki yoktur. Bu olamayınca "sevgi"yi de aramak tabii ki boşuna olacaktır. Tarihi çeşmeleri "yazı tahtası" gibi kullanmak, ilk sayfalarda belirttiğim gibi, kara surlarının gözlerden uzak iç kısımlarını, deniz surlarının gizli hücrelerini, karanlık galerilerini "leş içinde bırakmak", kadim hazireleri bakımsızlıktan perişan hale getirmek, hatta ısrarla, inatla bahsetmekten usanmadığım Galata kıyısındaki erken 18. yüzyıldan kalan Kaptanıderya Hatipzade Yahya Paşa Meydan Çeşmesi'ni "Titanik gibi" batmaya terk edip, üstelik yüzeylerini W.C. olarak değerlendirmek (!), barok süslemeli sebillerde meşrubat, sigara, su, ciklet satmak, mescid revaklarını camlı eternitlere kurban etmek, Beyazıt Külliyesi'nin önündeki meydanı (?) "meydandan başka her şeye" benzetmek, zaten sayıları iyice azalan ahşap konutları ölüme terk etmek yahut da örneğin; Mahmut Paşa Camisi'nin hazire kısmını "rezil" etmek, Çemberlitaş ile gerisindeki Nuruosmaniye Camisi arasındaki tarihi "Tavuk Pazarı" ve "Esir Pazarı"nı bu ilginç tarihi geçmişleriyle anımsatarak zamanımıza taşımak yerine, koca araziyi pek çok yerde rastladığım biçimde çirkin ve kargaşa yaratan bir otoparka terk etmek, acaba şehir kültürüne bağlılığın ve katılımın arzu edilen seviyelerden ne denli gerilerde kaldığının birer kanıtı olamazlar mı?.. Dolayısıyla, "umursamazca kirletilen tarih"in, bunlara benzer örneklerle oluşturulduğunu kabul etmemiz gerekmektedir.

Roma'nın ve Osmanlı devrinin uzun asırlar süren uygarlıklarını her ikisinin de başkentleri olması nedeniyle en şaşaalı biçimde yaşayan sur içi Tarihi Yarımada'da irili ufaklı bütün eserlerin göz nuru gibi korunmaları gerekirken, pek çoğunun harabiyet içinde, yine çok sayıdaki bazı eserlerin de adeta tamamen terk edilmişçesine "bir tarafa atılmış" olması, bilinçli olarak yok edilmiş yahut da bir vesileyle ortadan kalkmış olan eserlerin yerine artık beton binaların kondurulması ve buralarda hiçbir tarihi özelliği bulunmayan sıradan sokakların oluşturulması, kirletilen tarihin gözler önüne serilmiş halinden başka bir şey değildir.

Bu bilgiler ışığında İstanbul Yarımadası konusunda yapılacak araştırmalarda, esasen Yarımada'nın "bütünün tarihi olduğu" sloganıyla belirginleştirilmesinin belki de yanlış olacağı kanaatine varmak hiç de şaşırtıcı gelmeyecektir.

Acaba, "tarih", Yarımada'nın hangi noktalarında kendini gösteriyor, yoksa bu kadim arazinin gerçekten de bütünü tarihi bir görüntü arz ediyor mu? Hiç şüphesiz ki, yaklaşık 16 km karelik bu dünya çapında ünlü "arkeo-tarih alanı"nın her noktası, sahip olduğu 57 mahallenin her köşe bucağı günümüzde tarihi temsil eder bir pozisyona sahip değildir. Hatta öyle ki, bazı mahallelerde "tarih" gerçekten de köşeye sıkışmış, ezilmiş ve neredeyse "büyüteç ile" aranır hale gelmiştir. Mahalle tanıtımlarında görüldüğü gibi, Osmanlı ve Roma devirlerinden kalan bazı küçük çaptaki eserleri buralardaki tıkış tıkış sokaklarda arayıp bulmak gerçekten de özel bir çaba gerektirebilir.

Üstelik bazı mahallelerin sokaklarının, değil "tarih kokması", birbirinden çirkin beton yapıların, küçük sanayi yerlerinin, türlü çeşitli dükkânların, toptancıların, sakil tabela görüntülerinin, araç cehenneminin yan yana durması, buralardaki Yarımada sokaklarının "çarpık şehir dokusunun gözler önündeki somut görüntüsü" olarak algılanması konusunda zemin oluşturmaktadır.

İSTANBUL YARIMADASI'NDA BAŞKA HANGİ TARİHİ MİRASLAR VARDI? YİTİP GİDEN ESERLER HANGİLERİYDİ?

İnsan, Yarımada sınırları içindeki 57 mahallenin tümünü, sokaklarında, caddelerinde gezip dolaşıp inceledikten ve sahip oldukları tarihi mirasları yerlerinde görüp tespit ettikten sonra, şöyle bir soruyu sormaktan kendini alamıyor; "Yarımada içinde asırlar boyunca yaşayan iki büyük uygarlıktan geriye kalan eserlerin hepsi bu kadar mıydı?.."

Gerçekten de bu soruda hiçbir abartı yoktur. Belki de, eserleri bulundukları mekânların boğuntusu içinde tam olarak "algılayamamaktan" dolayı beliren sorunlar, bu tür soruların da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Aslında Yarımada'yı adeta boğan biçimsiz binalar, yedi-sekiz kata varan apartmanlar, belli belirsiz hemen her yerde insanların önüne çıkan "iş yerleri", arabalar, araçlar ve daha başka bir sürü "lüzumsuz şey" nedeniyle, sayıları esasen hiç de az olmayan kültür mirasları, istenilen açılardan görülüp algılanamadıkları için sayıca az gibi durmaktadırlar. Tabii ki, bu görece "az" ve "çok" kavramları Tarihi Yarımada'nın görkemli tarihi incelendiğinde yerli yerine oturmaz. Elbette ki Yarımada, henüz yakın yıllara dek şimdikinden çok daha fazla sayıda tarihi esere sahipti. Şöyle düşünün ki, bir zamanlar bütün İstanbul'daki camilerin üçte biri Yarımada'da yer alıyordu. Eğer, yine de geriye kalanların "hiç de az" olmadığı gerçeği idrak edilmiş ve hiç olmazsa bunları tam anlamıyla koruyup kollamanın bütün kent halkının ve otoritenin görevi kabul edilmesi gerektiği anlaşılmış olsay-

dı, tarihi yüzünün ortaya çıkarılıp yaşatılması açısından Yarımada bu denli perişan edilmezdi.

Gelenekleriyle kurduğu teması, sevgiyi ve ilgiyi neredeyse yitirmekte olan kent halkına, bu kültür miraslarının varlık nedenlerinin ne anlama geldiği, bunların toplumun tarih bilincini ve sevgisini artıran belgeler olduğu gerçeği bir şekilde anlatılabilirse ve ortak bir kent kültürü platformunda insanları buluşturabilme başarısı elde edilirse, hiç kuşkusuz ki, kültür miraslarının algılanması ve bunlara bir anlam yüklenip korunması işlemleri çok daha kolay gerçekleşebilecektir.

Tarihi Yarımada yıllar içinde saymakla bitirilemeyecek nice eserini yitirmiştir. Günümüzde de idari ve kamusal platformlarda beklenen ilginin ve bilginin oluşamaması nedeniyle bu kayıplar hâlâ sürüp gitmektedir. Bunların sayıca çokluğu, yıllar içinde ne denli fazla tarihi mirası yitirdiğimizin korkunç boyutlarını bizlere apaçık anlatmaktadır.

YARIMADA'NIN DERGÂHLARI - MESCİDLERİ - KÜTÜPHANELERİ

Yarımada'da sayıları net olarak tespit edilemeyen, fakat yüzlerce olduğu ifade edilen çeşitli tarikatlere mensup dergâhların ortaya çıkışı doğal olarak fetih sonrasında gerçekleşmiştir. Bağımsız dergâh yapılarının dışında, zaman zaman dergâh işleviyle de kullanılan bazı mescid ve camilerin de bu sayıların arasında yer alması, İstanbul kültüründe eşsiz bir konuma sahip olan dergâhların sağlıklı ve ayrıntılı biçimde incelenmesinde bir engel oluşturmaktadır. Örneğin, Yarımada'nın ortasındaki Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'nin bir bölümü, 1591'de ölen Abdal Yakup Dede Dergâhı'nın 1730'lardaki devamı olarak faaliyetini sürdürmüştür.

Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi'ndeki bir başka dergâh olan Erdi Baba Dergâhı'nın ise yeri binalarla doludur, ama küçük bir hazire kısmı hâlâ görülebilir durumdadır. Burada Fatih devrinden mezarın bulunması dergâhın kökeninin belki de 15. yüzyıla kadar indiğini kanıtlar. Bu mekân 20. yüzyılın erken yıllarına dek ayaktaydı.

Birçok dergâhın basit, ahşap yapılar olarak tasarlanması da bunların uzun asırların tahripkârlığına daha fazla karşı koyamamalarına ve giderek kaybolmalarına neden olmuştur. Bu durumun acı bir örneği yakın tarihlerde gözlerimizin önüne serilmiştir. Üsküdar sırtlarındaki Çinili Cami'nin (banisi Kösem Sultandır) karşı köşesinde 1790'lardan beri 2011'e dek yerinde duran çok önemli Afganiler Dergâhı, bu tarihten sonra göz göre göre yok edilip ortadan kaldırılmış, haziresi de perişan durumda terk edilmiştir. Tarihi Yarımada'da da buna benzer birçok örnek vardır.

Ali Kuşçu Mahallesi'ndeki Şeyh Resmi mevkisinde ve Otlukçu Yokuşu'nda bir zamanlar var olan Âbid Çelebi Mescidi de "mescid-dergâh"lardan bir diğeri idi. Bu şeyhin Karagümrük'te de bir dergâhı bulunurdu. Sultan 2. Beyazıt devrinde Şehzadebaşı'ndaki Kalenderhane Camisi dergâhından sonra ikinci mevlevihane bu Âbit Çelebi Mescidi-Dergâhı'nda işlevini sürdürmekteydi. Keza, Zeyrek Mahallesi'ndeki bir kilise-cami olan Şeyhülislam Mescidi de bir dönem Halveti dergâhı olarak kullanılıyordu. Yine, Yedikule Mahallesi'ndeki Sinan eseri Hacı Evhaddin Camisi 19. yüzyıl ortalarında bir dönem Halvetilerin Sünbüli kolunu icra eden bir dergâh olarak değerlendirilmişti.

Edirnekapısı Mihrümah Sultan Külliyesi dibinde 1930'lara dek ayakta duran Acı Çeşme Dergâhı bulunurdu. Karagümrük Mahallesi'nin surlara yakın kısmındaki Niyazi Mısri Sokağı'nda yer alan Ahmet Kamil Efendi'nin 1877 tarihli dergâhı şimdi de aynı yerde varlığını korumaktadır. Burada, Sarmaşık Dergâhı diye bilinen eski yılların Celveti dergâhının yenilenmiş ahşap yapısı görülebilmektedir. Mevlanakapı Mahallesi'nde bulunan Bala Süleyman Külliyesi de dergâh olarak bir süre hizmet vermiştir.

Haseki Sultan Mahallesi'nin batı sınırını oluşturan Kızılelma Caddesi kıyısındaki Topçu Emin Bey Sokağı'nda haziresiyle birlikte duran 1795 tarihli Beşikçi Dergâhı, Yarımada'nın tanınmış eserlerindendir.

Zeyrek Camisi'nin güney duvarında kitabeli penceresi görülen Akşemseddin Efendi Dergâhı ve Topkapı Mahallesi'nin Vatan Caddesi'ne yakın Arpa Emini mevkisindeki zamanımıza gelemeyen Ümmi Sinan Dergâhı, yeniden yapılarak kültürümüze kazandırılan ve Hırkaişerif Mahallesi'nin Fevzi Paşa Bulvarı'na açılan kesimindeki 1909 tarihli Kenan Rufai (Ümmi Kenan) Dergâhı, Seyit Ömer Mahallesi'ndeki artık yok olmuş bulunan ve haziresinin küçük bir kısmı duran 1785 tarihli Vani Dergâhı, Yavuz Selim Mahallesi içindeki Müftü Ali mevkisinde ve Karadeniz Caddesi kıyında geç 17. yüzyılda yahut da 1700'lerin ilk yıllarında kurulan Şeyh Süleyman Efendi'nin şimdi olmayan Kubbe Dergâhı, yine günümüze gelemeyen ve erken 19. yüzyılda Haseki Sultan Mahallesi'nde işlevini sürdüren Zıbın-ı Şerif Dergâhı, 1780'lerde Mevlanakapı'da kurulan ve şimdi yitik olan Ahmet Kadiri Dergâhı, Aksaray-Murat Paşa civarındaki 2. Abdülhamit devrinden Siraceddin Efendi Dergâhı, Yarımada'nın önemleri tartışılmaz kültürel miraslarındandı. Saraçhane semti yakınında ve İskender Paşa Mahallesi sınırlarında yer alan Horhor bölgesindeki 1747 tarihli Ordu Şeyhi Yesari Efendi Dergâhı, Yeşil Tekke Sokağı'ndaydı. Şimdi aynı yerde başka başka binalar vardır.

Haseki Sultan, İskender Paşa, Molla Gürani ve Aksaray Mahallelerinin kesişme noktası olan ve Millet Caddesi ve Cerrahpaşa-Haseki Caddesi'nin buluştukları yerde pek tanınmış Oğlanlar (Olanlar) Dergâhı dururdu. Fetih devrinden kalan bu yapı, 1950'lerin sonlarında burada yapılan bulvar çalışmaları yüzünden bilinçsizce ortadan kaldırılmıştır.

18. yüzyılda Şeyh Nuh Efendi'nin kurduğu dergâh ise, Koca Mustafa Paşa Mahallesi'ndeki Ali Fakih mevkisinde yer alırdı. Nuh Efendi, dönemin ünlü sadrazamı Hekimoğlu Ali Paşa'nın da babası olurdu. Üsküdar-Karacaahmet Mezarlığı'nın önünden geçip Bağlarbaşı'na doğru çıkan Nuh Kuyusu Caddesi, burada bir kuyusu olan bu Şeyh Nuh Efendi'den adını almıştır.

Aksaray Mahallesi'nin Çakırağa mevkisindeki Kâtip Muslihiddin Camisi'nden adını alan aynı isimli caddede ise Kuşadalı Dergâhı görülürdü. Şimdilerde haziresinden küçük bir kısmı duran bu dergâh erken 19. yüzyılda faaliyetine başlamıştı.

Anıtsal görünümüyle Yarımada'nın Cerrahpaşa Mahallesi içinde ve Marmara kıyılarına yakın konumda ve Samatya yakınında cadde üzerinde duran anıtsal ahşap görünümlü Kadem-i Şerif Dergâhı, fizikî varlığını hâlâ sürdüren en önemli dergâhlardan biridir. Bir dönem, içinde Peygamber'in ayak izi sergilendiği için, 1784'te Sadrazam Halil Paşa'nın kurduğu dergâh İstanbullularca bu isimle tanınmıştır. Buraya yakın ve aynı mahalle içinde, Samatya Caddesi'nde bir başka dergâh olan ve 18. yüzyılda Kürt Tekkesi olarak da tanınan Gümüş Baba Dergâhı yer almaktaydı. 1970'lere dek duran yapı, sonraki yıllarda yitip gitmiştir.

Günümüzde Molla Gürani Mahallesi'ndeki Ördek Kasap mevkisinde yer alan ve Millet Caddesi'ne bağlanan Selim Sabit Sokağı üzerinde de vaktiyle Bayrami Dergâhı görülürdü. 1925'e dek işlevini sürdüren dergâh Bayramiliğin merkezi konumunda idi. Şimdi binalarla dolu asfalt zeminli bu sokakta tarihten hiçbir iz kalmamıştır artık. Aynı mahalledeki Vatan ve Millet Caddelerini birleştiren Oğuzhan Caddesi'nin yanında ve Saray Hamamı Sokağı'ndaki 1857 tarihli dergâh ise Şeyh Feyzullah Efendi'ye aitti.

Bir başka dergâh Atikali Mahallesi sınırlarındaki Beyceğiz mevkisinde ve Beyceğiz Fırını Sokağı'nda bulunan 17. yüzyılda kurulmuş Hamza Efendi dergâhı idi. Bu sokağın güney ucu Fevzi Paşa Caddesi'nin kuzeyinden geçen Nişanca Caddesi'ne açılmaktadır.

Yarımada'daki eski dergâhların bazıları yakın tarihlerde, hiçbir estetik anlayışa sahip olmadan, geleneksel mimari öğeler taşımadan ve betondan yeniden inşa edilmiş ve binalar arasında, gözlerden ve dikkatlerden uzak şekilde kalakalmışlardır.

Kütüphaneler ise genellikle külliye gruplarından birinin içinde yer alırdı. Bağımsız bir yapı olarak öne çıkan kütüphane yapıları ise ancak 17. yüzyıldan sonra görülmeye başlamıştır. Bu kültür mekânlarından günümüze kalan örnekler fazla olmamakla birlikte, Laleli'deki Ragıp Paşa, Vefa'daki Atıf Efendi, Şehzadebaşı'ndaki Şehit Ali Paşa, Sirkeci'deki Aşir Efendi, Çarşamba'daki Murat Molla, Divanyolu'ndaki Köprülü Kütüphaneleri, Fatih Camisi'nin güney doğusundaki 1. Mahmut Kütüphanesi, gerek tasarımları, gerekse bu yüzyıllardaki kültürel birikimleri yansıtmaları açısından çok önemli birer Osmanlı mirasıdırlar.

Beri yandan, birçok kütüphane yapısı ise ya yitip gitmiş, ya da içlerindeki eserler başka kurumlara nakledilmiş, bunlardan geriye sadece isimleri kalmıştır. Çarşamba Pazarı civarında Bursavi Kazasker Mustafa Efendi ve Nişancı Murat, Yeni Medrese, Darülmesnevi Kütüphaneleri; Şehzade Camisi'nde, Aksaray Valide Camisi'ndeki kütüphaneler, Yenikapı Dergâhı'nda Nafiz Paşa, Zühtü Bey, Kocamustafapaşa'daki Fevziye Tekkesi Kütüphanesi, Esat Efendi, Samatya-İmrahor Camisi, Halit Efendi Dergâhı, Fındıklı Camisi Kütüphaneleri artık yoktur.

Günümüz fotoğraflarında
Tarihi Yarımada

a'nın yedinci tepesinde, Cerrahpaşa'da bulunan Arkadius sütunu, ilk Doğu Roma İmparatoru adına buraya dikilmiştir.

Ayasofya, dünyanın en önemli ve ilgi çekici anıtsal eserlerinden biridir.

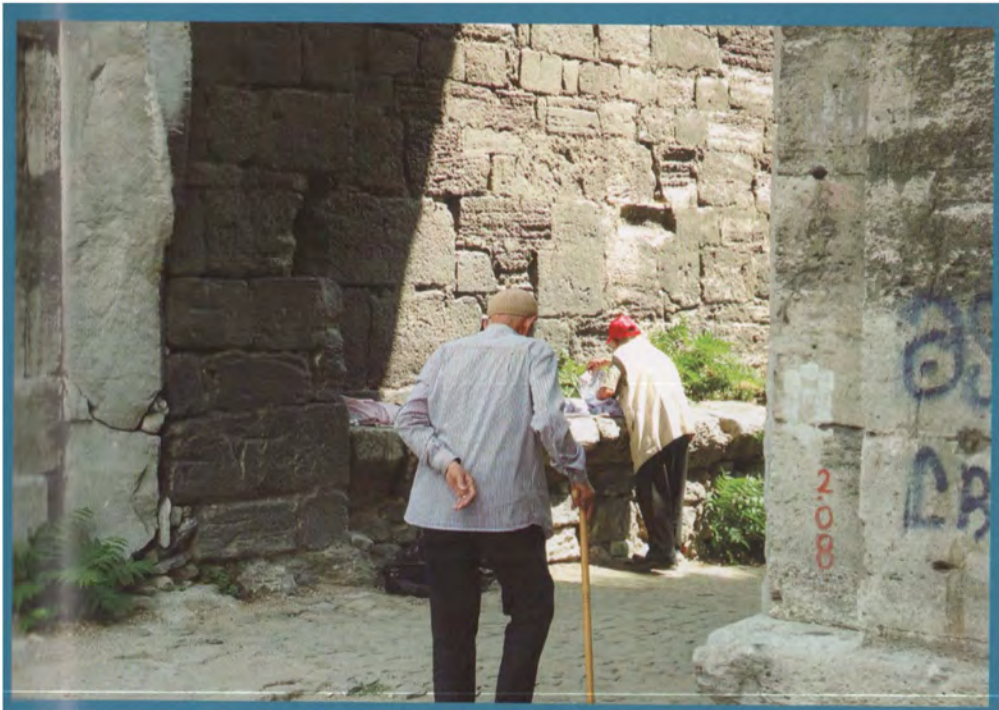

Ayvansaray Mahallesi'nde sokak dokusu

Ayvansaray'da Roma kara surlarının iç tarafına bitişik Toklu Dede haziresi

Kara surları üzerindeki Edirnekapısı'nın günümüzdeki durumu.

Haliç'ten Eminönü'ndeki Yeni Valide Camisi'ne bakış

Hipodrom'da (At Meydanı) Yılanlı Sütun ve gerisinde Mısır obeliski

Kara surlarına yakın Kariye Parkı ve geride Kariye (Khora) Müzesi

İkinci tepenin az kuzeyindeki Nuruosmaniye Camisi'nin avlu kapısı

arımada'nın üçüncü tepesinin mücevheri Süleymaniye Camisi ve önde, solda metro köprüsünün direği

Üsküdar, Kavak Bayırı Sokağı'ndan (Harem otogarının gerisindeki sırtlar) Tarihi Yarımada

Yarımada'nın eski ahşap konaklarından biri

Yefa semtinde "Kentsel dönüşüm" projesi nedeniyle yıkılan yapılar adeta çevreyi bir mezbeleliğe dönüştürmüştür.

yvansaray kapısından Tekfur Sarayı'na doğru tırmanan Şişhane (Şişehane) Caddesi'nin başındaki bakımsız Osmanlı mirası çeşme

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Süleymaniye Camisi'nin Yarımada'yı taçlandıran eşsiz bir silueti varc

Cibali'de ahşap konutlar ve solda İbni Meddus Camisi'nin önündeki 19. yüzyıldan kalma Salih Paşa Çeşm

Topkapı Sarayı surları (Sur-i Sultani) içinde yer alan Aya İrini Kilisesi, günümüzde müze olarak açıktır ve 6. yüzyıldan kalmadır.

Cerrahpaşa Hastanesi önündeki deniz surları

Fener-Balat arasında bir sokak dokusu

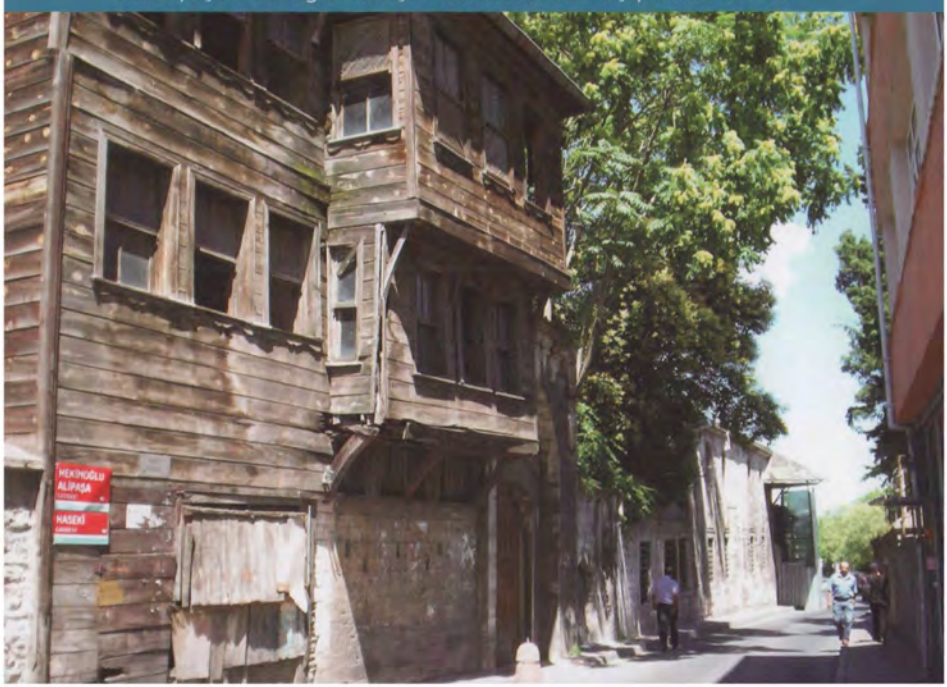
Süleymaniye'deki Botanik Enstitüsü'nden Haliç, Boğaziçi ve Asya yakasının görünümü

Şehremini'de harap edilmiş bir Osmanlı hatırası

Cerrahpaşa-Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi'nde eski ahşap konut dokusu

Molla Aşkı tepesinden Balat sırtları, Haliç ve Galata, en geride Asya kıyıları

Edirnekapısı kara surlarının iç tarafından sokak dokusu

Ayvansaray'da Sinan eseri İvaz Efendi Camisi'ne çıkan ara sokaklardan biri

Beyazıt (Forum Tauri) Meydanı!

Beyazıt Camisi bitişiğinde açık alan son derece bozuktur ve tarihi sütun başlıkları sanki birer çöp gibi etrafa saçılmıştır.

Vefa'da Cenderecizade Külliyesi çevresindeki mezbelelik

Önde Firuzağa Camisi, geride Sultanahmet Camisi

leymaniye Külliyesi çevresindeki bu berbat görüntüler, İstanbul'a saygı ve sevgisi olan her yüreği derinden yaralar.

Eminönü kıyısında ikinci tepenin onuru; Süleymaniye Camisi ve önde Rüstem Paşa Camisi

Yenikapı'daki Marmaray İstasyonu ve arkeolojik kazı alanı birbirlerine bitişiktir.

YARIMADA'NIN BOYNU BÜKÜK ÇEŞMELERİ

Kimilerine belki "aşırı iddialı" bir betimleme olarak gelecektir, ama ben yürekten inanıyorum ki, efsanevi geçmişiyle İstanbul Yarımadası dünyanın en "kıskanılası" bir tarihi arazi parçasıdır. Roma ve Osmanlı eserlerinin iç içe, yan yana birlikte yaşadığı kadim başkentte asla sayıları kesin olarak tespit edilemeyecek miktarda binlerce eser bulunuyordu. Asırlarca süren tarihinde pek çok felaketle karşılaşan Yarımada, yangınlarda, kıyamet misali depremlerde, Roma zamanında ve 13. yüzyıl başlarında kadim ve şanlı başkenti adeta tarihten silip süpüren Katolik-Latin işgalinde sahip olduğu eserlerin büyük kısmını yitirmiştir. Cumhuriyet sonrasında ve özellikle 1940'lı ve 1950'li yıllardaki kentsel düzenlemelerde de tarihi mirasların belki bir o kadarı daha bilinçli şekilde ortadan kaldırılmıştır.

Günümüzde sokak köşelerinde, mahalle aralarında, binaların kıyısında, otoparkların gölgesinde çok bakımsız, üzerlerine yazılar yazılmış, afişler yapıştırılmış, taşlarının arasından otlar fışkıran, kitabeleri yok olmuş, çalınmış, kırılmış, boynu bükük vaziyette "ölümlerini bekleyen" çok sayıda çeşme bulunmaktadır. Zaman zaman bunların bazılarının ihya edilerek ayağa kaldırıldıklarını görmek her ne kadar sevindirici olsa da kimlikleri bir tabelada belirtilmeden öylece yapıldıkları gibi bırakılmaları bir o kadar üzücü bir eylem olmaktadır. Oysa bir tarihi çeşmeyi onarıp kimliklendirmek ve çevresiyle birlikte düzenleyip Yarımada'nın kültür mirasları arasına katılmasını sağlamak çok zor bir işlem olmasa gerek. Tabii bu söylediklerim halen varlıklarını sürdüren çeşmeler için geçerlidir. Yitip gidenler ise kuşkusuz ki var olanlardan daha fazlaydı.

Büyük Konstantinus'un 330'da İstanbul'u kurmasından çok önce de kentte su sorunu daima vardı. Az nüfusuna karşın uzaklardaki orman içi pınarlardan toplanan suların devasa su köprüleriyle şehir içine aktarılması, bütün Roma imparatorlarının dikkate almaları gerekli olan en önemli işlerinin başında geliyordu. Bozdoğan (Valens) Köprüsü'nün ilk yapılışı da esasen Valens devrinde olmayıp, onun saltanatı sırasında çok büyük bir onarım yapılarak eklerle uzatıldığı için Valens'in adıyla anılmış olabileceği, ilk olarak köprüyü 2. yüzyılda İmparator Hadrianus'un inşa ettirdiği tezinin doğruluğu henüz tam olarak açıklığa kavuşamamıştır.

Bu üç imparator dışında, 1. Teodosius, Justinianus, Heraklios, Andronikos Komnenos gibi imparatorlar İstanbul'un su sorunlarıyla en çok ilgilenen Roma liderleri olmuştur. Valens Köprüsü dışında o devirlerden kalan, ama Türklerin de ilavelerle kullandıklarından dolayı isimleri de dolayısıyla Türkçeleştirilen köprüler vardı. Mazul, Karakemer, Turunçluk Köprüleri bu türdendirler. Su bendleri içinde ise en eskilerden biri, Paşa deresi üzerinde 2. Osman'ın (Genç Osman) yaptırdığı Topuz Bendi'dir.

Fetih sonrasında Türkler, esasen bir su fakiri olan Yarımada'ya şehrin dışından künk ve köprülerle su taşımışlar ve başarılı bir şekilde bu suları çeşitli yerlere ve çeşmelere dağıtmışlardır. 2. Mahmut'un "Kulekapılı Mühendis Seyit Hasan"a yaptırttığı "2. Beyazıt Su Yolları Haritası", her ne kadar Yarımada'nın 1/3'lük güney-batı kısmını kapsamış olsa da bizlere önemli bilgiler aktarır. Toplam 33 kemerle ormanlardaki pınarlardan su taşınıp İstanbul semtlerine dağıtılan sistemler hiç kuşkusuz ki büyük bir bilgi birikimi ve yüksek düzeyde bir mühendislik çalışması gerektirmekteydi. Osmanlı devrinde genellikle su işleriyle ilgilenen kadılık Eyüp kadılığı idi, çünkü Eyüp sur dışındaki ormanlık arazilere daha yakındı. 1826'ya dek en önemli devlet kurumlarından biri de Su Nezareti olmuş, daha sonra ise bu makam 1835'te faaliyete başlayan Evkaf Nezareti'ne bağlanmıştır.

Yarımada'ya su aktaran sistemlerin en güçlüsü Mimar Sinan'ın eseri "Kırkçeşme" idi. Bunun dışındakiler "ana su yolu" değildi. Bu su yolu Eyüp'ü ve Tarihi Yarımada'yı beslemekteydi. Kırkçeşme Tesisleri üzerine bulunan köprülerin dördü Sinan'a aittir. Bunlar, Paşa, Uzunkemer, Güzelce ve tam bir sanat eseri olan Moğlova Su Köprüleridir. Belgrat köyünden gelip Cebeci köyü civarında Güzelcekemer'e ulaşan "6 saatlik" kısım eski bir "Ceneviz Lağımı"dır (yer altı yolu). 1766'da Sultan 3. Mustafa'nın yaptırdığı ve Belgrat ormanlarından İstanbul'a su aktaran Ayvad Bendi de köprülerle getirilen suların en uzakta olanıydı.

Kılı kırk yararcasına ve günümüzdeki koşullarla kıyaslandığında bile, çok şaşırtıcı üstün emek ürünü çalışmalar sonucunda meydana getirilen, lökünçü ustalarının kireç ve zeytinyağını karıştırıp döverek yer altındaki künkleri aralarından su sızdırmayacak biçimde ve birbirine büyük maharetlerle bağlamalarıyla oluşturulan bu tarihi su yolları sayesinde Yarımada bol suya kavuşmuş ve mahalleleri, sokakları, caddeleri pek çok çeşme süslemişti. 18. yüzyılın sonlarında çeşme adedi 987'yi bulmuştu. Kimisi sürekli akan salma tertipli, kimisi de ihtiyaca göre akıtıp kesilebilen burma tarzındaki musluklarıyla bu çeşmeler Osmanlı başkentinde şehrin süsleriydiler. Öncelikle bu çeşmelerin pek çoğunun yok olanlarına bir göz atalım şimdi. Ama bunların sayıca tümünü tespit etmek gerçekten zor, hatta olanaksızdır artık.

"İstanbul'un kolyeleri" olan güzel çeşmelerimiz içinde 15. yüzyıldan, yani 1496'dan kalan "en eski sebil-çeşme" olarak Fatih Külliyesi civarındaki, şimdi olmayan Eftalzade Sebili bilinmektedir. Günümüze gelen sebil-çeşmelerin en eskisi ise Sirkeci'deki 1663 tarihli Valide Turhan Sultan'a aittir. İstanbul'daki çeşmelerin en eskisi de Davutpaşa Camisi'nin 1485 tarihli çeşmesidir.

On altıncı yüzyıldan kalan en eski çeşmelerin ilk sırasında, Kapalıçarşı-Çadırcılar'daki Ahi Durmuş Baba çeşmesi gelir. 17. yüzyıldan günümüze ulaşan en eski çeşme, Yarımada dışında ve Büyükdere vapur iskelesi gerisindeki 1602 tarihli Ali Bey Çeşmesi'dir. 18. yüzyılın en eskisi ise Fatih Otobüs Durağı gerisinde ve Fevzipaşa Bulvarı üzerinde yer alan Millet Kütüphanesi duvarındaki 1700 tarihli çeşmedir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise günümüze kalan en eski çeşme olarak yine Yarımada dışında kalan Kadıköyü-Selamiçeşme'de ve Bağdat Caddesi üzerinde bulunan 1800 tarihli namazgâhlı çeşmeyi görüyoruz. 20. yüzyılın ilk çeşmesi de Sarıyer ilçesi sınırlarında kalan İstinye sahil yolu üzerindeki Mahmut Çavuş Camisi yanındaki 1900 tarihli Bayram Kaptan Çeşmesi'dir.

Öyle görünüyor ki, zamanın ve insanların acımasızlığına kurban giden pek çok İstanbul çeşmesinden geriye fazla eser kalmamıştır. Bunların da pek çoğu bakımsız, kimliksiz, unutulmuş gibidir. Oysa bunların her biri tarihi bir belgedir ve çevreleri ile birlikte ihya edilip, hangi zamandan kalma oldukları, kim tarafından yapıldıkları bir köşelerine "estetik" kurallar çerçevesinde yazılmalıdır. Bu girişimleri, şehir insanını tarihle buluşturmanın, millet olarak tarihe, sanata, kültüre verdiğimiz önemin bir göstergesi gibi vurgulamak ve uygulamak gerekmektedir.

Samatya'daki Ağa Hamamı'nın kıyısında aynı isimli bir 16. yüzyıl çeşmesi dururdu. Keza, Molla Gürani'de, Şehit Nedim ve Sadi Çeşmesi

Sokaklarının buluştuğu yerdeki 1790'larda Ebe Kadın Çeşmesi, aynı bölgede Çağamak Sokağı'nda 1558'den Seyit Ağa Çeşmesi, Seyit Ömer Mahallesi'nde aynı isimli sokakta 1710'dan Seyit Ömer Çeşmesi, İskenderpaşa Mahallesi-Oruç Gazi'de 1751'den Sunullah Efendi Çeşmesi, yine aynı bölgede 1606'dan Şeyhülislam Mustafa Efendi Çeşmesi, Vatan Caddesi'ndeki polis müdürlüğünün gerisinde yer alan Hüsrev Paşa Türbesi karşısında aynı isimli çeşme, Saraçhane'deki su köprüsünün kuzeyindeki Kırkçeşmeler (üzerinde Roma işi mermer tavus kuşu kabartmaları vardı) grubu, Aksaray-Kürkçübaşı'da Kürkçü Pınarı Sokağı'nda Kürkçü Çeşme, Akşemsettin Mahallesi Hakperest Sokağı'nda 1623'ten Musahip Mustafa ve aynı bölgede Sarıgüzel Caddesi civarındaki Zülali Çeşme Sokağı'ndaki 1723'ten Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (sokağın ve çeşmenin adı eskiden burada oturan İstanbul Kadısı Zülali Hasan Efendi'den gelir) çeşmeleri, Çarşamba'daki Fethiye Camisi yanında 1710'dan Sadrazam Çorlulu Ali Paşa ve Şehremini Mahallesi Deniz Abdal mevkisinde aynı isimli caminin kıyısında bir zamanlar duran aynı sadrazamın aynı tarihli çeşmeleri, Fındıkzade Altımermer'de 1575'ten Fatma Sultan (Kanuni'nin şehzadesi Mehmet'in torunu) Çeşmesi, Kocamustafapaşa Mahallesi eski Çınar karakolu mevkisinde 1738'den Beşir Ağa, Aksaray Mahallesi Kürkçübaşı'nda Sulu Bostan Sokağı'nda 1907'den Hacı Pertev Bey Çeşmeleri, Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'nin yakınındaki Şüca Çavuş Çeşmesi, İskenderpaşa Mahallesi'ndeki Camcılar Camisi yanındaki 1741 tarihli Sadrazam Ahmet Paşa Çeşmesi, aynı bölgedeki Çıngıraklı Bostan Sokağı'nda 1713'ten Yusuf Efendi ve Aksaray Mahallesi'nde Millet ve Namık Kemal Caddeleri kesişmesinde 1907'den Hakkı Paşa Çeşmeleri, Fevzi Paşa Ceddesi'ndeki Millet Kütüphanesi karşısında bir zamanlar duran Halil Paşa Camisi'nin banisine ait Halil Paşa (Kaptanıderya Kayserili Halil Paşa 1629'da yaptırmıştı) Çeşmesi ve aynı kütüphanenin kuzey karşısındaki Aslanhane Sokağı'nda 19. yüzyıldan Rüştiye Çeşmesi, Cibali Mahallesi-Karadeniz Caddesi'ndeki Sinan Ağa Camisi karşısında 1806'dan Esat Efendi, Mevlanakapı Mahallesi'ndeki Kalburcu Mehmet Çeşmesi Sokağı ile Kaledibi Sokağı kesişmesinde 1715'ten Emine Sultan, Şehremini Mahallesi-Çapaeski Macuncu mevkisinde ve Ahmet Vefik Paşa Caddesi üzerinde 1570'lerden Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve aynı mahalledeki Başvekil Caddesi'nde 1668'den Bey Çeşmeleri, Aksaray Mahallesi-Langa Caddesi civarında şimdi olmayan Bostancıbaşı Abdullah Ağa Camisi yakınındaki Cellat Çeşmesi, aynı bölgedeki günümüzde biçimsiz bir yenilemeyle varlığını sürdüren Baklalı Kemaleddin Efendi Camisi'nin gerisindeki 1719'dan Kaptanıderya Ebubekir Paşa,

Akşemsettin Mahallesi'ndeki Emir Buhari Camisi civarında 1703'ten Doğramacı Mehmet Ağa, Cerrahpaşa Mahallesi Samatya Caddesi'nde ve Etyemez Sokağı'nda eskiden var olan Mirza Baba Dergâhı'ndaki 1814 tarihli Nakşidil Sultan Hazinedarı Fesahat Usta çeşmeleri, Molla Gürani Mahallesi-Millet Caddesi üzerindeki 1715'ten Hekimbaşı Ömer Efendi ve aynı caddede ve Topkapı Mescidi karşısındaki Karanfilli Çavuş Sokağı'nda 1706'da yapılıp 1957'de yıkılan Ali Bey Çeşmeleri, Cerrahpaşa ve Haseki Sultan Mahalleleri arasında Vezir Odaları Sokağı'nda 1697'den Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa Çeşmesi, Saraçhane'de eskiden duran Mimar Ayas Camisi arkasındaki 1834'ten Atiye Hanım Çeşmesi, Sofulardaki Ahmediye Çeşmesi, Fındıkzade-Altımermer Caddesi yakınında eskiden "Servi Meydanı" denilen yerde 1738'den Ali Ağa Çeşmesi, Aksaray-Molla Gürani'deki Softa Sinan'da 1908'den Nihal Hanım, Haseki Sultan'da Başçı Mahmut Camisi gerisinde 1636'dan Kethüda Ali Ağa, Çapa Hastanesi genişletilmesi sırasında yok olan 18. yüzyıl Pertevniyal Valide Çeşmeleri, Molla Gürani Mahallesi'nde Vatan Caddesi uzantısının Gureba Caddesi ile buluştuğu yerdeki alışveriş merkezi kıyısında 1540'tan Sadrazam Lütfi Paşa Çeşmesi, Cerrahpaşa Mahallesi-Kocamustafapaşa Caddesi'nde 1698'den Mehmet Kethüda ve Fatih-Kıztaşı'nda 1637'den Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Çeşmeleri, çok az kısmı son derece bakımsız halde kalıp, çoğu günümüze ulaşamayan Osmanlı miraslarındandı.

Eski asırlarda Yarımada'nın sadece mahallelerde belli sayıda değil, bu yerleşimlerin birçok sokağında çeşmeler görülürdü. Bazı semtlerin daha orta yerlerinde, sokakların buluştuğu meydanımsı alanlarda çok kere "meydan çeşmesi" denilen küp biçimli ve arkasında su haznesi bulunan daha büyükçe çeşmeler olurdu. Bu çeşme mekânları aynı zamanda mahallelilerin de bir ölçüde, buluşma, sohbet etme yerleriydi. Saçaklı, çok büyük, dört yüzlü mermer çeşmeler ise sayıca fazla değillerdi ve bunlar "meydan çeşmesi" olarak bilinirdi. Örneğin, Topkapı Sarayı'nın girişinde görülen 3. Ahmet çeşmesi sadece Yarımada'nın değil, tüm İstanbul'un en zarif eserlerindendir. Bu tür çeşmelerin kimilerinde dört yüzde de çeşme olmayabiliyordu. Zeyrek-Çırçır'daki 1860 tarihli Eyüpzade Şükrü Bey Meydan Çeşmesi bu türdendir. Aksaray-Sofular'daki Ahmediye'de (Yeni Odalar bölgesi) halen görülen Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Meydan Çeşmesi'nin bir yüzünde iki kitabeli çeşme bulunmaktadır. Akşemsettin Mahallesi'nin Hasan Halife mevkisindeki Balipaşa Caddesi'ne açılan Öksüzler Sokağı ucunda bulunan Seyit Halil Ağa Çeşmesi taştan yapılmıştır ve ön yüzü kitabelidir. Çok eski tarihli olan bu çeşmenin şimdiki şekli 19. yüzyıldandır.

Hırkaişerif Mahallesi içindeki Eski Ali Paşa Caddesi üzerindeki 1825 tarihli Ayşe Sineperver Valide Sultan Meydan Çeşmesi de hazneli ve küp şeklinde bir meydan çeşmesidir. Silivrikapı'daki Yağhane Sokağı köşesindeki 1841 tarihli Abdullah Ağa, Saraçhane-At Pazarı mevkisindeki 1852 tarihli ve şimdi olmayan Sultan Abdülmecit, Aksaray-Yusuf Paşa'da yine günümüzde olmayan 1845 tarihli Ahmet Ağa, Kocamustafapaşa-Cambaziye'deki Meşeli Mescid Sokağı'ndaki 1737 tarihli Ali Ağa, Fevzi Paşa Caddesi'nden Çarşamba istikametine çıkan Başhoca Sokağı'ndaki 1757 tarihli Yusuf Efendi, Fener Abdülezel Paşa Caddesi'ndeki 1919'dan Ahmet Ağa, Üst Davutpaşa'da Medrese Sokağı'ndaki 1735 yılından Yahya Efendi, Karagümrük Mahallesi'nin Neslişah mevkisindeki 1585'ten Çınarlı Çeşme (Yakup Ağa), Çarşamba-Draman'da Yahyazade Sokağı'nda 1715'ten Yahyazade, Silivrikapı Mahallesi'ndeki Sitti Hatun Camisi karşısında 1725 tarihli Saliha Sultan, Yedikule Mahallesi'ndeki Hacı Piri Caddesi'nde 1875 tarihli Veliefendizade, Saraçhane-Amcazade Külliyesi arkasındaki 1739'dan Mustafa Efendi, Yedikule Mahallesi'ndeki İmrahor İlyas Caddesi üzerindeki Uşşaki Camisi kıyısında ve önündeki tel kafesle (!) korunmaya çalışılan 1562 tarihli Uşşaki, Ayvansaray-Hazret-i Cabir Camisi karşısındaki 1693 tarihli Şatır Ağa, Mevlanakapı-Yayla'da 1744'ten Mustafa Ağa, Vatan Caddesi-Aksaray mevkisindeki Softa Sinan, Cankurtaran Meydanında ve Erol Taş Kahvesi'nin yanındaki bir binanın ön yüzündeki 1881 tarihli Seyit Ağa, Ayvansaray-Esnaf Loncası Caddesi'ne açılan Sinan Ağa Sokağı'ndaki 1899 tarihli aynı isimli çeşme, Topkapı Mahallesi-Bican Bağcıoğlu Yokuşu'ndaki 1765 tarihli Şirin Kadın, Cibali Mahallesi'ndeki İbn-i Meddas Camisi önündeki Salih Paşa, Hırkaişerif mahallesi-Karabaş mevkisindeki Karabulut Sokağı'nda 1814'ten Pertevniyal Valide, Yavuz Selim Mahallesi'ndeki Gül Camisi yakınında ve Mimar Çeşmesi Sokağı'nda 1831'den Zeynelabidin, aynı mahalledeki Âşık Paşa Camisi'nin arkasında 1720'den Halil Ağa, yine bu mahallede Çırakçı Çeşme Sokağı'nda 1716'dan Lütfullah Efendi, Haseki Sultan Mahallesi-Nevbahar mevkisinde ve Darüşşifa Sokağı'nda 1698'den Sadrazam Hüseyin Paşa, Dervişali Mahallesi'ndeki Salmatomruk Caddesi Fatih Halk Eğitim binası altındaki 1809 tarihli Nefise Hanım, Atikali Mahallesi-Sarayağası Caddesi'nde 1681'den Mustafa Ağa, Aksaray Mahallesi'nde Kürkçübaşı Külhanı Sokağı'nda 1732'den aynı adlı çeşme, Sümbül Efendi Mahallesi'ndeki Fevziye Camisi'nin avlu duvarında yer alan 1825 tarihli 2. Mahmut, İskenderpaşa Mahallesi'nin Aksaray'a yakın Çıngıraklı Sokağı'nda 1852'den Halit Efendi, Yedikule Mahallesi'ndeki Hacı Evhaddin Camisi civarında

1813 tarihli Kayış Mustafa, Seyit Ömer Mahallesi-Uzun Yusuf'ta yer alan Karagöz Tekkesi Sokağı'nda 1654'ten Karagöz Mehmet Paşa, Derviş Ali Mahallesi'nde ve Fevzi Paşa Caddesi'ne açılan Nurettin Tekke Sokağı'nın başında 1565'ten Semiz Ali Paşa, Horhor'daki Kırma Tulumba Sokağı köşesinde 1875'ten Horhor, Zeyrek-Haydar'da Haydar Caddesi'ndeki Haydar Paşa Külliyesi duvarında yer alan 1569'dan aynı isimli çeşme, Eğrikapı-Avcıbey'de Adilşah Sultan Camisi yanındaki 1711 tarihli Hatice Sultan, Çarşamba-Darüşşafaka Caddesi'nde mezarlık duvarında duran 1910'dan Necip Bey, Saraçhane-Kıztaşı Caddesi'nde 1787'den Mustafa Efendi, Sofular Caddesi'nde 1566 yılından Sultan Süleyman, Fevzi Paşa Caddesi üzerindeki Millet Kütüphanesi köşesinde 1700'den Feyzullah Efendi, Mevlanakapı Mahallesi'nde bulunan Hacı Evliya Camisi yakınında 1620'lerden Evliya Mehmet Efendi, Şehremini Mahallesi'ndeki Saray Meydanı'nda 1736'dan Emine Sultan, Atikali Mahallesi'ndeki Nişanca Camisi karşısındaki 1793 tarihli Ebubekir Ağa, Hırkaişerif Mahallesi-Mimar Sinan mevkisindeki Akbilek Sokağı'nda 1543'ten Ekmekçi Sinan Ağa, Atikali-Nişanca'daki Bakkalzade Sokağı'nda 1722 tarihli Abdullah Efendi, Cerrahpaşa Hastanesi içindeki Çavuşzade Camisi yakınında bulunan 1881'den Dayı Ömer Ağa, Kocamustafapaşa Tren İstasyonu'nun iç tarafında ve balıkçılar çarşısı girişindeki İç Kalpakçı Sokağı köşesinde 1795'te onarılan Arpacı Mehmet, Mevlanakapı Mahallesi'nde Veledi Karabaş mevkisindeki Bala Tekkesi Sokağı'nda 1737'den Ali Ağa, Derviş Ali Mahallesi-Draman mevkisindeki Alişah Sokağı'nda 1703 yılından Ali Şah Çeşmesi, İstanbul Yarımadası'da 1453'ten erken 20. yüzyıla dek asırlar boyunca yapılan çeşmelerden bazılarıdır. Bunların da çoğu bakıma muhtaç ve suları akmaz durumdadır. Yine kara surları üzerindeki Belgratkapı ile iç kısımdaki Hacı Hamza Camisi arasında yer alan "Kaid Mustafa Ağa Çeşmesi" 1570 yılındandır, ama suyu akmaz.

Görüldüğü gibi, eski İstanbul Yarımadası çeşmeleri sayılamayacak, sayfalara sığmayacak denli çoktu. Tür itibarıyla, klasik sokak çeşmeleri, bulundukları sokağın bir yüzünde yer alan çeşme türlerindendi. Köşe çeşmeleri de, iki sokağın kesişme yerinde yapılırdı. İstanbul su kültürünün baş aktörleri olan çeşitli tipteki bu taş ve mermer çeşmeler, hiç kuşkusuz ki küçük ebatta oldukları için çok kolay şekilde hırpalanmış ve pek çoğu uyduruk gerekçelerle ortadan kaldırılmışlardır.

Kanuni devrinde ve Mimar Sinan'ın sermimarlık yaptığı yıllarda Yarımada büyük ustanın dahiyane çalışmalarıyla bol suya kavuşturulmuş ve şehir dışında bulunan orman arazilerindeki kaynaklardan elde edilen sular, çeşitli taş köprülerle kara surları üzerindeki Eğrikapı

Maksemi'ne, buradan da künklerle şehrin içinde belirli mahallelere başarıyla dağıtılmıştı. Sinan ayrıca mahalle çeşmelerindeki suların boşuna akmaması için bunlara muslukların konmasına da önayak olmuştur.

Sadrazam Rüstem Paşa'nın, "Eğer böyle yapılırsa İstanbul'a göçün önlenemeyeceği" gerekçesiyle Sinan'ın İstanbul Yarımadası'na bol su getirme projesine karşı çıkmasına rağmen, Kanuni Süleyman bu düşüncesinden vazgeçmemiş ve büyük usta Sinan'a şehre su getirme çalışmalarında kullanması için büyük kaynaklar sağlamış, başkent böylece en çok sayıda çeşmeye bu dönemlerde kavuşmuştu. Her biri ayrı ayrı dönemlerden kalma bol hatıralarla yüklü olan Osmanlı çeşmelerinin pek çoğunun umursamazlık nedeniyle adeta unutulmaya terk edilerek harabe halinde bırakılması, her şeyden önce büyük bir "kültürel ayıp"tır.

YARIMADA'NIN SEBİLLERİ

Çeşmelerin çok zarif bir türü olan sebiller ise genellikle köşe başlarında "küçük bir oda" biçiminde tasarlanmışlardır. Sebil yapıları, bunların içinde duran bir görevlinin demir şebekeli zarif pencere bölümlerinden gelene geçene su ve sair içeceklerden sunduğu bir "su mimarisi" örneğidir. İstanbul'da, son derece güzel olan ilk sebil Sultan Beyazıt devrinde ve 1496'da Eftalzade Efendi tarafından, Edirnekapısı'na yakın Atikali'de, Nişancı Mehmet Paşa Camisi'nin karşısında, Keskin Dede Mescidi yanında yaptırılmıştı. Bu nadide eser 1946'da bilinçsizce ve acımasızca ortadan kaldırılmıştır. Son sebil ise Nermidil Kalfa'nın 1896 tarihli sebili olmuştur.

Sebillerin günümüze ulaşanlarının sayısı çok değildir. Bunların en güzellerinden Horhor başındaki 1697 tarihli Amcazade Sebili, Aksaray'daki Pertevniyal Valide Sultan Sebili, Mevlanakapı'daki 19. yüzyıldan Bala Süleyman Sebili, Sirkeci'de 20. yüzyıl başlarından kalan 5. Murat Sebili, 1636 tarihli Bayram Paşa Sebili, Bozdoğan Su Köprüsü'nün dibindeki 1591 tarihli Gazanfer Ağa, Vezneciler'deki Kimyager Derviş Paşa Sokağı'nda yer alan Esbak Hasan Paşa, Üst Davutpaşa civarındaki 18. yüzyıldan kalan Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'ne ait sebil, Malta Çarşısı'ndaki 2. Mahmut ve Fatih Külliyesi'nin doğusunda bulunan 1818 tarihli Nakşıdil Valide Sultan, Aksaray-Yenikapı yolundaki Ebubekir Ağa sebilleri bu türün gerçekten de göz alıcı örneklerindendirler. Çarşamba-Yavuz Selim yolundaki 18. yüzyıla ait Benlizade Külliyesi Sebili ise çok harap durumdadır. Yarımada'nın iki ilçeye ayrıldığı 2009'dan önce, İstanbul sebillerinin 55'i doğu bölümü olan Eminönü sınırlarında bulunmaktaydı.

Laleli Külliyesi'ndeki 3. Mustafa, Beyazıt'a çıkan Ordu Caddesi üzerindeki Ragıp Paşa, Vezneciler'deki Sadrazam Kuyucu Murat

Paşa, Şehzadebaşı'daki Sadrazam Damat İbrahim Paşa, Vefa'daki Recai Efendi ve Rehabula Kadın ve Sultanahmet Camisi'nin sebilleri, Ayasofya sebili, Topkapı Sarayı önündeki Sultan 3. Ahmet, Divanyolu Caddesi başındaki Cevri Kalfa, Sirekeci'deki Valide Hatice Turhan Sultan, Divanyolu-Türbe'deki 2. Mahmut, Kapalıçarşı'daki Beşir Ağa, Yerebatan Sarnıcı girişinin karşısındaki Tavşan Ağa, Nuruosmaniye Camisi'ndeki 3. Osman, Divanyolu'ndaki Sadrazam Koca Sinan Paşa ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Beyazıt-Bakırcılar'da Uzun Çarşı Yokuşu başındaki Ali Paşa, Süleymaniye'deki Mimar Sinan ve Beyazıt-Süleymaniye yolundaki Kaptanıderya İbrahim Paşa Sebilleri İstanbul Yarımadası'nın "tarihi mücevherleri" olarak zamanın acımasızlığına direnerek varlıklarını sürdürmekte, bazıları ise gerçekten de bakıma muhtaç vaziyette durmaktadırlar.

Şimdi olmayan bir sebil de Fatih Camisi'nin güneyindeki Sarıgüzel Caddesi'nin batısında idi. 1565 tarihli Erdebili Sebili ise Ayasofya'nın önündeki sokakta ve aynı isimli tekkenin yanında bulunuyordu. Vefa meydanında da 1600'den kalma Ebulhayr Sebili görülürdü. Ayrıca, Kumkapı'nın iç tarafında, Kaptanıderya Köse Ali Paşa'nın 1671 tarihli sebili vardı.

Yok olup giden diğer Yarımada sebilleri arasında, Sarıgüzel Caddesi'ndeki 1565 tarihli Hüsrev Kathüda, Ayasofya taraflarında 1606'dan Sebilhane-i Musanna ve 1774'ten Kenan Ağa, Zeyrek Çinili Hamam'ın yanında 1607'den Çinili Sebil, Horhor'daki Nurbanu Sultan'ın cariyesine ait 1613 tarihli Canfeda Sebili, 1617'den Sultan Ahmet Sebili, Beyazıt-Okçularbaşı Tramvay Durağı yanındaki 1. Ahmet'in kızı ve Hafız Ahmet Paşa'nın eşi Ayşe Sultan'a ait 1628 tarihli sebil, Sultanahmet'teki Firuz Ağa Camisi karşısında 1631'den Mehmet Ağa Sebili, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait Beyazıt'taki 1641 tarihli sebil, Laleli civarında 1649'dan Abbas Ağa, Divanyolu'nda 1661'den Köprülü Mehmet Paşa, Mahmut Paşa Camisi önünde 1644'ten Kızlarağası Mustafa Ağa, Sirkeci Postanesi arkasında 1718'den Sadrazam Damat İbrahim Paşa, Aksaray-Haseki yolunda Kaptanıderya Ebubekir Paşa'nın 1723 tarihli sebili, Fındıkzade civarında 1723'ten Hekimbaşı Ömer Efendi Sebili, Gedikpaşa'da 17. yüzyıldan Hasodabaşı Sebili, Aksaray karakolu yakınında 1. Mahmut'un kadını Virdinaz Kadın'ın 1736 tarihli sebili ve Olanlar Tekkesi yakınında 1871'den İlhami Paşa'nın anası sebili, Cağaloğlu'nda 1762'den Hamamizade Sebili, Şehzade Camisi avlusundayken 1916'da yıktırılan tarihi "su küpü", Topkapı Sarayı-Arabacılar kapısı revaklarının altına konulan Rüstem Paşa sebili, Saraçhane'de Defterdar Sebili, Kazancılar'da, yerine 1930'larda "nal atölyesi" kurulan Kazancıbaba Sebili, önemli kültür değerlerimizdendiler.

YARIMADA'NIN HAMAMLARI

Hamamlar, İstanbul'da acımasızca tahrip edilen eski eserlerin en başında gelen tarihi yapılardır. Fatih devrinde yapılmış olup uzun asırlar boyunca varlığını koruyan Çukur Hamamı, Irgatlar Hamamı ve Unkapanı'ndaki Azepler Hamamı, türlerinin en eski örneklerinden oldukları halde korunamamış ve yok olup gitmişlerdir. İstanbul'daki bir hamamın Mimar Sinan'a ait olması bile bazı kişilerce önemli görülmeyip yok olmalarına göz yumulmuştur. Fener'e yakın, Haliç kıyısında ve Ayakapı'da halen görülen Sinan eseri Nurbanu Sultan Hamamı'nın durumu, gerçekten de yürekler acısıdır ve kültürel ayıplarımıza, vandalca davranışlarımıza yüzümüze tokat atarcasına karşılık veren zavallı duruma düşmüş bir örnektir.

Keza, Zeyrek'teki 16. yüzyıl eseri olan Haydar Hamamı'nın durumu da Nurbanu Hamamı'ndan farklı değildir. Beyazıt Hamamı (Patrona) ise uzun yıllar boyunca sergilediği perişan halinden nihayet kurtarılıp pek de başarılı sayılamayacak onarımla kültürümüze kazandırılmıştır ve bu mekânın bir hamam müzesi olarak değerlendirilmesi yerinde bir kültür hizmeti olmuştur. Ama beri yandan en az bunun kadar önemli bazı hamamların hâlâ perişan durumda öylece bekletilmesine bir anlam vermek olası değildir. Topkapı Sarayı önünden sahile inen İshak Paşa Yokuşu üzerindeki aynı isimli hamam çok önemli bir 15. yüzyıl eseri olmasına karşın kötü yazgısına adeta umursamazca terk edilmiştir.

Keza, Küçük Ayasofya'daki erken 16. yüzyıl eserlerinden ve günümüzde "çok ortaklı"(!) halde beklediği söylenen Çardaklı Hamamı da aynı şekilde bir harabe gibi ve utanç verici bir vaziyette durmaktadır.

Üstelik bu denli merkezi yerlerde ve göz önünde bulunmalarına karşın bunlar için hiçbir iyileştirme çabasının gösterilmemesi insanı hayretler içinde bırakmaktadır.

Yine bu kıyılarda, Ahırkapı sahilindeki aynı isimli 16. yüzyıl hamamı yitip gitmiştir. Daha iç kısımdaki Akbıyık semtinde yer alan 1565 tarihli Akbıyık Hamamı halen çalışmasına karşın dış görünümü bir apartmana (!) benzetilmiştir.

Samatya'da, Nafiz Gürman Caddesi üzerindeki Sinan eseri olan Yakup Ağa Hamamı'nın yarısı bir alışveriş (!) merkezidir. Kaybolan bir diğer Yarımada hamamı da Hırkaişerif'teki Akşemsettin Caddesi'nin ucunda yer alan ve olasılıkla 16. yüzyıl başlarında yapılan Ali Paşa Hamamı idi. Sivrikapı ve Cerrahpaşa Mahalleleri arasında sınır oluşturan Kuru Sebil Sokağı'ndaki 15. yüzyıl sonlarının Altın Kaşık Hamamı da günümüze ulaşamamış eserlerdendir.

Sultanahmet Camisi'nin arkasındaki Arasta Çarşısı'ndan adını alan hamam ise metruk ve yıkık haldeki kısmıyla durur. Süleymaniye yakınındaki Kirazlı Mescid Sokağı'nda harabesi duran 18. yüzyıl eseri Ayşe Kadın Hamamı, şimdi yerinde olmayan 1490 tarihli Ayvansaray Hamamı ve vaktiyle Fındıkzade-Kızılelma Caddesi kıyısında bulunup, bir süre burada ünlü Osmanlı bestekârı Hamamizade İsmail Dede Efendi'nin de görev yaptığı erken 17. yüzyıldan Bekir Paşa Hamamı, Cibali Mahallesi'nin Unkapanı tarafındaki Haraççı Bostan Sokağı'na adını veren 15. yüzyıl sonlarından Şeyh Ahmet Efendi'nin yaptırdığı Bostan Hamamı, Şehzadebaşı'ndaki Molla Hüsrev ve Kemal Paşa mahallelerini ayıran Cemal Yener Tosyalı Caddesi (Kovacılar Caddesi) yakınında eskiden var olan Büyük ve Küçük Kovacılar Hamamları, Cerrahpaşa Camisi'ne ait aynı isimli 16. yüzyıl sonu hamamı, Laleli'de Fatih devrinden Çukurçeşme Hamamı, Dervişali Mahallesi'nin Draman mevkisinde fetih döneminin eseri olan Tihtab (Suyun Tahtı) yahut da Draman Hamamı, Haliç kıyısında Fenerkapı denilen sur mevkisinde Mimar Sinan'ın eseri olduğu iddia edilen Kılıç Ali Paşa (Fenerkapı) Hamamı, Silivrikapı Mahallesi'ndeki Sinan eseri olan Hadım İbrahim Paşa'nın şimdi sadece kapısı duran hamamı, Şehremini Mahallesi'nin Mevlanakapı'ya yakın İbrahim Çavuş mevkisinde ve Kaşıkçı Mektebi Sokağı civarında 16. yüzyıl sonlarında yapılıp zamanımıza ulaşamayan İnadiye Hamamı, Aksaray Meydanı'nda ve burada buluşan dört mahallenin hangisinin sınırında kaldığı tam tespit edilemeyen (Büyük olasılıkla şimdiki İskender Paşa Mahallesi içinde kalıyordu) ünlü Kasavet Hamamı, Yedikule Mahallesi'ndeki Kuyulu Bakkal Sokağı ile istasyon arasında (Buraları şimdi bina-

larla doludur) Fatih döneminden Kule Hamamı, çok ilginç biçimde Sultanahmet'teki Hipodrom'un "Sfendon" denilen yuvarlak ucunun içinde 16. yüzyılda inşa edilen ve kapısında kocaman bir "balık iskeleti" bulunan "Kurubalık" Hamamı, Gülhane'den Sirkeci'ye doğru gidilirken hızlı tramvay yolu üzerinde görülen Karaki Hüseyin Efendi Camisi'nin arkasında 17. yüzyılda Abbas Ağa tarafından yaptırılan Kızlarağası Hamamı, Unkapanı civarındaki Küçükpazar'da, Vatan Caddesi'ndeki Şah Huban Kadın Türbesi yakınındaki 16. yüzyıldan Sadrazam Lütfi Paşa Hamamı, Şehremini Mahallesi'ndeki Ahmet Vefik Paşa Caddesi üzerinden Millet Caddesi'ne bağlanan Derviş Paşa Sokağı'nda eskiden "Macuncu semti" diye tanınan yerdeki Macuncu Hamamı, Mercan Mahallesi içinden geçen Uzun Çarşı Yokuşu'nun kıyısındaki Havancı Sokak civarında 15. yüzyılda yapılan, ama artık olmayan Merdivenli Hamam, Şehremini Mahallesi Küçük Saray Meydanı civarındaki 1520'lerden kalan Mimar Hamamı, yine aynı mahalledeki aynı yüzyılda yapılan Odabaşı Hamamı, Aksaray Meydanı'ndaki Murat Paşa Camisi'ne ait olan 15. yüzyıl hamamı, Akşemsettin Mahallesi içinden geçen Halıcılar Caddesi kıyısındaki Fatih devrinden Sıçanlı Hamam, Balat Mahallesi sınırında bulunan Sultan Selim Caddesi'ndeki aynı isimli hamam, Aksaray-Haseki yolundaki 1600'lerin başından Tevekkül Hamamı, Vefa Meydanı'ndaki Vefa Hamamı, Aksaray Mahallesi'nin deniz tarafındaki bölgeye "Yalı" adını veren 1500'lerin başından Yalı Hamamı, Sirkeci-Bahçekapı'daki Hacı Bekir şekercisinin karşısındaki 1480'lerden Yıldız Dede Hamamı, gerideki sayfalarda söz ettiğim ve günümüze bir kısmı çalışır durumda ve bazıları harabeye dönmüş şekilde ulaşabilen hamamların dışındaki artık olmayan hamamlardan bilinenleridir. Unkapanı-Küçükpazar'daki 15. yüzyıl eseri olan Sadrazam Rum Mehmet Paşa Hamamı ise, "Küçükpazar" adıyla faaliyetini sürdürmesine karşın orijinal formu çok bozulmuştur.

Yarımada'nın köşesinde bucağında adı sanı bile hatırlanmayan, nerede oldukları tam olarak bilinemeyen irili ufaklı başka hamamların da yapılmış olduğu muhakkaktır. Ama söylediğim gibi, yok olan tarihi miraslardan söz edildiğinde görülecektir ki, en çok hırpalanan eserler içinde neredeyse ilk sıralara daima hamamlar oturmaktadır. Bu nedenler doğrultusunda düşünüldüğünde, şu anda Yarımada'da mevcut olan ve harabiyet içinde bulunsa da, onarımlarla ayağa kaldırılıp İstanbul kültürüne kazandırılabilecek durumda bulunan bazı hamamların vakit yitirmeksizin acil olarak ele alınması gerekmektedir. Bu hamamlar içinde, Topkapı Sarayı girişinin karşısındaki İshak

Paşa Hamamı, Kadırga'daki Küçük Ayasofya Camisi'nin çok yakınında yer alan Çardaklı Hamam, Cibali-Fener arasındaki sahilin Ayakapı mevkisinde yer alan Nurbanu Sultan Hamamı en başta gelen harap eserlerdir.

Tarihi Yarımada'da şu anda mevcut en eski hamam konusunda ise bazı çekinceler mevcuttur. Bu konuda başı çeken ve Tahtakale yokuşlarında yer alan 1467 tarihli Mahmut Paşa Hamamı, halen tekstil ürünleri satış mekânı olarak değerlendirilmekte, diğer yandan en eski hamam olarak nitelenen ve hizmetine devam eden Balat'taki Çavuş Hamamı da bu rekorunu halen elinde bulundurmaktadır.

YARIMADA'NIN SIBYAN MEKTEPLERİ

Sıbyan mektepleri bu yönden biraz daha şanslı olmuştur. Pek çoğunun egemen plan şeması olan "küp mekânları" düzenlenip işe yarar konuma getirilebildiği için, bu mekteplerin bazıları günümüzde başka amaçlar doğrultusunda da olsa kullanılabilmektedir. Kimisi de kendi halinde öylece bomboş ve harap vaziyette durur. Örneğin Kocamustafapaşa Mahallesi'nin sahil kesimindeki Hacı Hüseyin Ağa mevkisindeki 1603 tarihli Ahmet Dede Sıbyan Mektebi, buradaki Hacı Hüseyin Ağa Camisi'nin (Arap Kuyusu Camisi) karşısında, onarıma alınacağı günlerin hayaliyle boş halde durmaktadır. Ayvansaray surlarının kıyısındaki erken 18. yüzyılda Hatice Sultan'ın yaptırdığı sıbyan mektebinin durumu ise tam anlamıyla içler acısıdır. Bunun az yukarısında, nihayet onarılan Emir Buhari Dergâhı'nda da bir sıbyan mektebi vardı. Silivrikapı'daki Bala Süleyman Külliyesi'ne ait sıbyan mektebinin durumu da Hatice Sultan Mektebi'nden farklı değildir.

Kötü durumdaki sıbyan mekteplerinden bir başkası Sultanahmet Camisi'nin denize doğru güneyinde yer alan Saray Ağası Mahmut Ağa'nın halen yerinde duran camisine ait yıkık sıbyan mektebidir. Virane şekilde varlığını devam ettirmeye çalışan Kazgani Sadi (İshak Veli) Camisi'ne ait sıbyan mektebi de Kumkapı-Ermeni Patrikliği binasının arkasındadır.

Yarımada'daki pek çok külliyenin içinde sıbyan mektepleri bulunmaktadır. Örneğin, Yavuz Selim Külliyesi'nde, Saraçhane'deki Amcazade Külliyesi'nde, Topkapı'daki Sadrazam Ahmet Paşa Külliyesi'nde, Haseki'deki Bayram Paşa ve Haseki Hürrem Sultan Külliyelerinde, Çarşamba'daki İsmail Ağa, Edirnekapısı'nda Mihrümah

Sultan, Vatan Caddesi'nin Aksaray'a yakın konumunda bulunan Şah Huban Külliyesi'nde, Draman'daki Tercüman Yunus, Gülhane'deki Zeynep Sultan Camisi'nde ve Aksaray-Yenikapı yolunun başında bulunan Ebubekir Ağa Külliyesi'ndeki iyi durumda sıbyan mektepleri hâlâ durmakta ve bunların bazıları değişik sosyal hizmetlerde kullanılmaktadır.

Kitapçı olarak hizmet veren Yusuf Efendi Sıbyan Mektebi ise biçimi bozulmuş halde Cağaloğlu yokuşunda ve Vilayet konağının karşısında varlığını sürdürmektedir. Ayasofya Müzesi avlusundaki Sultan 1. Mahmut Sıbyan Mektebi ise günümüzde müzenin idari birimlerinden biridir. Unkapanı-Saraçhane arasında uzanan Atatürk Bulvarı'nın kıyısındaki Şebsefa Hatun Camisi'nin mektebini ise şimdi cami görevlileri kullanmaktadır. Sultan 2. Abdülhamit döneminde ve 1895 yılında İstanbul genelinde daha yeni bir anlayışla eğitim veren 243 sıbyan mektebi bulunmaktaydı.

Bağımsız yapı olarak inşa edilen sıbyan mekteplerinden olan Aksaray-Yusuf Paşa'daki Yusuf Paşa, Zeyrek'teki Zenbilli Ali Efendi, Saraçhane-Horhor başındaki Süleyman Efendi, Alt Davutpaşa'daki Nazperver, Haseki'deki Kasım Ağa (Nevşehirli Damat İbrahim Paşa - 18. yüzyıl), Cerrahpaşa hastanesinin doğusundaki Yokuş Çeşme Sokağı'nda yer alan Ahmet Paşa ve Divanyolu'ndaki Cevri Kalfa Sıbyan Mektepleri ile Vefa-Süleymaniye yolundaki Nevruz Kadın Sıbyan Mektebi bağımsız yapılardandır.

Yok olan mekteplerden biri ise Yedikule Hisarı çevresindeydi, ama yeri tam olarak bilinmemektedir. Belki de hisarın içindeki Fatih Camisi yanında yapılmıştı. Edirnekapısı'ndan Balat yönüne inen Salmatomruk Caddesi kıyısında duran 1834 tarihli Aya Panayia Rum Kilisesi arkasında da bir zamanlar bir mektebin bulunduğu düşünülmektedir. Beyazıt'ın güneyinde bulunan Emin Sinan Mahallesi ve çevresindeki sokaklar içinde, Yahya Paşa, Kâtip Sinan ve Silahtar Mehmet Ağa Mektepleri vardı. Beyazıt-Simkeşhane Binası (şimdi Orhan Kemal Kütüphanesi) arkasında 18. yüzyıldan Emetullah Gülnuş Rabia Sultan Mektebi dururdu.

Saraçhane'deki 18. yüzyıl başından kalan Ankaravi Medresesi yanında ve Kalenderhane Camisi'nin bitişiğinde, Samatya'da bulunan ve günümüzde müze olan Vaktiyle, İmrahor Camisi'nin (463 tarihli İoannes Prodromos Kilisesi) ve Yedikule'deki Malcı Camisi'nin karşısında da sıbyan mektepleri bulunurdu. Koca Mustafa Paşa Külliyesi bahçesinde Nuh Efendi'nin banisi olduğu bir sıbyan mektebiyle, bunun kara surlarına doğru az batısında yer alan Hacı Hamza Camisi'ne ait bir mektebin olduğu bilinmektedir. Millet Caddesi üze-

rinde Topkapısı'na doğru görülen Manastır Mescidi gerisindeki Ali Ağa Sıbyan Mektebi de artık yoktur.

Şehremini Mahallesi içindeki Odabaşı Camisi'ne ait bir sıbyan mektebi caminin önündeki yolun kenarındaydı. Ali Kuşçu Mahallesi'nin batısında ve yaklaşık yeri şimdiki Fikret Erciyes Polis Karakolu civarında olan Mustafa Çelebi Sıbyan Mektebi de zamanımızla buluşamayan eserlerdendir. Bir zamanlar Hırkaişerif Mahallesi'nde yer alan Hırkaişerif Camisi ile Akşemsettin Efendi Camisi'nin arasında ve Keçeciler Caddesi üzerinde Mehmet Çelebi Sıbyan Mektebi dururdu. Bir yitik mektep de Haseki Sultan Mahallesi içinden geçen Haseki Caddesi üzerindeki Keyci Hatun Camisi'nin yanında duran İbrahim Paşa Mektebi idi. Görülüyor ki, yitirdiğimiz eserler saymakla bitmemektedir.

Bunların dışında, geç 15. yüzyılda, yani 2. Mehmet ve oğlu Sultan 2. Beyazıt devirlerinde yapılmış Yarımada'daki 19 sıbyan mektebinden günümüze ulaşanı yoktur. Bu sıbyan mektepleri Çarşamba'daki Beyceğiz, Davutpaşa, Fatih, Atikali'de Hoca Hamza, Hoca Piri, Sultanahmet'te İshak Paşa, Zeyrek'te Kasap Demirhan, Cerrahpaşa hastanesinin deniz kıyısında Kasap İlyas, Saraçhane yakınında Kirmastı, Malta-Çarşamba arasında Atik Sinan, Mahmut Paşa, Tahtakale üstlerinde Mercan Ağa, Molla Gürani (üç adet), Pir Mehmet, Unkapanı'na doğru Üç Mihraplı ve Atatürk Bulvarı'nın doğu tarafındaki Voynuk Şücaattin'dir. Ayrıca, Fatih Sultan Mehmet'in Üsküdar'da on talebesi olan bir medrese (belki mektep) yaptırdığı, ve bunun hocasının ise Sulhiddin Efendi olduğu konusunda bazı iddiaların olduğu bilinmektedir.

YARIMADA'NIN HAN YAPILARI

İstanbul Yarımadası'nın eski hanları ise, ortalarındaki açık avluyu dört bir taraftan saran taş kemerleriyle, bunların arasına sıralanmış izbe hücreleriyle, kalın duvarlarıyla, çoğu çarşılar bölgesinin cıvıl cıvıl dar sokakları içinde bulunan gerçekten de çok karakteristik tarihi yapı türlerindendirler. Yarımada'nın ticari kalbinin attığı yerler olan hanların pek çoğu "yeni klasik" mimari stilde, geç 19. yüzyıl ile erken 20. yüzyıl arasında yapıldığı ve bu sayının 136'ya vardığı sanılmaktadır.

Yarımada'daki hanların en eskilerinden biri olan ve günümüze gelemeyen 31 hücreli ve dokuz adet de deposu olan Bodrum Hanı, Kapalıçarşı yakınındaydı ve vaktiyle aynı yerdeki bir Roma çarşı yapısı üzerine inşa edilmişti. Buraya, ipek ve pamuk işleriyle uğraşan tüccarlar mal getirir, götürürlerdi. Yine bu civarda 18. yüzyıldan Ali Paşa Hanı, biçimi neredeyse bütünüyle bozulmuş olsa da Fatih devrinden kalan en eski han diye tanımlanan Mahmutpaşa Yokuşu'ndaki Kürkçü Hanı, Yarımada'nın otantik görünümüne büyük katkılar sağlayan tarihi eserlerdir. Kürkçü Hanı, Çakmakçılar ve Çarkçılar sokakları arasında kalır. 128x68 metrelik bir alanı olan abidevi han o devrin başmimarı Atik Sinan tarafından Sadrazam Mahmut Paşa'nın külliyesine ait bir ünite olarak yapılmıştır.

Tahtakale çarşısı içindeki Balkapanı Hanı 87x52 metrelik bir alan üzerinde bulunan ve 16. yüzyıldan günümüze dek gelen hanlardandır. Kızılhan Sokağı ve Hasırcılar Caddesi'nin kesişmesindeki bu çok eski açık avlulu hanı, 1554'te (yahut 1555'te) Sadrazam Rüstem Paşa'nın yaptırdığı da söylenir. Avludan girilen yer altı hücrelerinin olduğu kısım ise Romalılar döneminden kalan tuğla-tonoz tavanlı bir galeridir.

Günümüzde Rüstem Paşa Mahallesi'nde bulunan hanın bu hücreleri esnafa ait bir depo olup halka açık değildir!.. Tarihi hanlardan olan ve 1556'dan kalan Burmalı Han ve 17. yüzyıldan Kızılhan ise Hasırcılar Caddesi'ndedir.

16. yüzyılın ünlü kaptanıderyası Piyale Paşa'nın banisi olduğu Büyük Çorapçı Hanı Fincancılar Yokuşu başında ve Mercan sınırındadır. Aynı mahalledeki Uzunçarşı Yokuşu ile Tacirhane Sokağı arasındaki 18. yüzyıldan Kilit Hanı, Mercan ve Tahtakale mahalleleri arasında, Fincancılar Sokağı ucunda yine aynı yüzyıldan Leblebici ve arkasındaki Şişeci hanları, Uzunçarşı'da 18. yüzyıldan Silahtar Hanı, Rüstem Paşa Camisi gerisindeki 1561 tarihli Çukur hanları, Tahtakale, Rüstem Paşa ve Mercan mahallelerini buluşturan Sabunhanı Sokağı'ndaki olasılıkla yine bir 18. yüzyıl eseri olduğu düşünülen Sabun Hanı, Mercan ve Taya Hatun mahallelerini ayıran Çakmakçılar Yokuşu'ndaki Kösem Sultan'ın eseri Büyük Valide Hanı, Yarımada'nın belli başlı ve karakteristik görünüm sergileyen eski hanlarındandır. Ama bütün bu han yapıları içinde Büyük Valide Hanı, anıtsal ve çok etkileyici görünümüyle belki de bu hanların en başta geleni sayılabilir. İçinde Roma zamanından kalan anıtsal bir burcu bulunduğu han, İranlıların elinden çıkma "matbaada basılan ilk Kur'an"a ev sahipliği yapmıştır.

Valide Hanın karşısındaki Büyük Yeni Han ise 18. yüzyılda Sultan 3. Mustafa tarafından dönemin başmimarı olan Tahir Ağa'ya yaptırılmıştır. Caddeye bakan yüzünde bir de camisi bulunan handa "Emniyet Sandığı" kurumu ilk kez faaliyet göstermişti. Küçük Yeni Han da Çakmakçılar Yokuşu'ndaki 18. yüzyıl hanlarındandır. Kumrulu Han da buradadır.

Yine, Hobyar Mahallesi'nin Sirkeci yönündeki Mimar Kemalettin Caddesi'nde yer alan Kayseri Hanı "arnuvo" stilinde ve 1895'ten bir eserdir. Kapalıçarşı'nın batısındaki Yorgancılar Sokağı'nda 18. yüzyıldan Ağa Hanı, Çadırcılar ve Yorgancılar Sokakları arasında aynı yüzyıldan Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın yaptırdığı Ali Paşa Hanı, Molla Fenari Mahallesi sınırında olup Kapalıçarşı'nın batısındaki Kalpakçılar ve İskender Boğazı Sokağı'nda arasında bulunan 18. yüzyılın eserleri Baltacı Hanı, Sorguçlu Han, Yağlıkçılar tarafında Cebeci Hanı ve Çukur Hanı, Kapalıçarşı'nın batısındaki sokağa adını veren ve Lale Devri'nde Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın eseri olan Çuhacı Hanı, yine bu bölgedeki Tığcılar ve Tarakçılar Sokakları arasında 18. yüzyıldan İmameli Hanı ve bunun yanında Zincirli Han, hücrelerinde altın tozcuların (kalcılar) iş gördüğü Kalcılar Hanı, Tarakçılar civarındaki aynı dönemden Kaşıkçı Hanı, Kızlarağası Hanı, bir zamanlar Çemberlitaş'ın karşısında yer alan ve 1510'larda

yapılıp günümüze ulaşamayan Elçi Hanı, Laleli-Ordu Caddesi'nde, içinde eskiden süpürgecilerin çalıştığı 1740'tan Hasan Paşa Hanı, Nuruosmaniye'deki eski Tavuk Pazarı civarında aynı yüzyıldan Sofçu Hanı, Süleymaniye Külliyesi'nin imaret bölümünün altındaki han, Fatih-Malta Çarşısı'ndaki 2. Mehmet devrinden Şekerci Hanı, Laleli Külliyesi'ne ait İstanbul'daki tek "askerî han" olan Taş Han (Sipahiler) İstanbul Yarımadası'nın en ünlü han yapılarıdır ve bu eserlerin çok büyük kısmının 18. yüzyılda inşa edildiği görülmektedir. Bu durum, 1700'lü yılların Yarımadası'ndaki ticari faaliyetlerin bu mevkilerde yoğunlaşmış olduğunu açıkça hissettirmektedir. Beri yandan günümüzde bu tarihi han yapılarının yine büyük kısmının orijinal tasarımlarını yitirdiği gözlenmektedir.

Yarımada'nın Tahtakale, Mercan, Uzunçarşı gibi çarşılar bölgesinde "yeni klasik" mimari stilinde yapılmış pek çok 19. yüzyıl hanları da görülmektedir. 1938'lerdeki bir vesikasında dönemin değerli İstanbul yazarlarından ve eski belediyeci Osman Ergin'in belirttiğine göre o yıllardaki bir tespitte İstanbul'da çarşı özelliğinde ve bazıları adeta bir "kasaba" büyüklüğünde 468 han yapısı bulunmaktaydı.

YARIMADA'NIN MEDRESELERİ

Sayıları, 1650'lerde 122, 1791'de 181 ve 1914'te ise 185'e varan Osmanlı medreselerinin bu tarihte sadece 12'si harap vaziyetteydi. Günümüzde ise bu durum, yapıların aleyhine çok değişmiştir ve iki binli yıllara geldiğimizde ise, bazıları harap halde, sadece 90 civarında medrese yapısı elimizde kalmıştır.

Önceki sayfalarda Yarımada mahallelerinden söz ederken, kısmen buralardaki medreselere de değinmiştim. 20. yüzyıl başlarında Yarımada dışında, yani eski Bilad-ı Selase'de (Eyüp-Üsküdar-Galata) sadece 10 medrese faaliyetteydi. Yarımada'da var olan bu eğitim kurumlarına topluca değinmenin faydası, kuşkusuz ki bunların bazılarının isimlerinin belki de ilk kez duyulması yönünde olacaktır. Kiminin ise sadece adı vardır ve nerede oldukları dahi tespit edilememiştir.

İşte onlardan biri, Âmâ Hasan Medresesi!.. Yavuz Sultan Selim Mahallesi'nin Müftü Ali (Zenbilli Ali Cemali Efendi) mevkisinde, Küçükmustafapaşa'ya yakın bir konumdaydı. Banisi, 1553'te ölen Yenişehirli Hasan Efendi idi. Balat Mahallesi'nde şimdi de duran Tevkii Cafer Camisi'nin (Nişancı Cafer) yanında aynı isimli medrese vardı. Bahis konusu olan mahallede söz ettiğim gibi, Cafer Efendi, 1514'te idam edilmiştir.

Sultanahmet'teki Firuz Ağa Camisi'nin yanında bir de medresenin bulunduğundan bahseden kaynaklar vardır. Ama 1520'lerde yapıldığı sanılan medresenin bir zamanlar Saraçhane Parkı'nda duran diğer Firuz Ağa Camisi'ne ait olması da olasıdır. Balat'taki Ferruh Kethüda Camisi yanında Mimar Sinan'ın 1563'te yaptığı bir medrese bulunurdu. 2. Beyazıt'ın kadılarından olan Yusuf bin Hüseyin Kirmastı'nın

medresesi ise Vefa'daydı. Kumkapı'daki Nişanca Mahallesi'ne adını veren Fatih devrinden kalma Nişancı Mehmet Paşa Camisi'nin yanındaki medrese 17. yüzyıldan Tezkireci Osman Efendi'ye aitti, ama camiye istinaden bu isimle bilinirdi. Kuruçeşme kıyısında bu Osman Efendi'nin bir camisi hâlâ görülebilmektedir.

Geç 16. yüzyılın hocalarından olan Baba Çelebi'nin 1570'lerde yaptırdığı medresesinin Süleymaniye Külliyesi yakınında olduğundan çok kimsenin haberi olmadığını düşünmek yanlış olmaz herhalde. Saraçhane'deki Kırkçeşme yakınında 1497'de idam edilen Başçı İbrahim'in Medresesi, Cerrahpaşa'da halen yerinde duran Canbaz Mustafa Efendi'nin 1510'larda yapılmış camisinin yanındaki medresesi, Fındıkzade'deki Molla Gürani Mahallesi'nde bulunan Lütfi Paşa Sokağı'ndaki aynı isimli caminin yanında yer alan Defterdar Ahmet Medresesi, Kanuni devri hocalarından 1563'te ölen Harem Efendi'nin yeri tam tespit edilemeyen Haremiye (Şeyhülharem) Medresesi, yine aynı devir kadılarından Hekimzade'nin aynı isimli ve Laleli'deki Taşhan'ın gerisinde yer alan medresesi, Horhor'da şimdi de görülebilen ve Şeyh Alaaddin Kefevi'nin banisi olduğu Bıçakçı Alaaddin Camisi'nin yanında bir zamanlar duran aynı adlı medrese, Çemberlitaş'taki Atik Ali Paşa'nın karşısında günümüzde görülebilen 1510 tarihli medrese, Edirnekapısı'ndaki Mihrümah Sultan Camisi'nin yakınında duran ve Mihrümah'ın kızı Ayşe Sultan'ın adını taşıyan medrese, 2. Beyazıt Külliyesi'ne ait Beyazıt Meydanı'ndaki 1508 tarihli medrese, Ayasofya'nın önünde Cafer Ağa'ya ait Mimar Sinan'ın yaptığı medrese, Fatih-Nişancası'nda Nişanca Camisi'nin yanındaki 1593'te eğitime başlayan Cedid Nişancı Medresesi, 16 hücreli ve şimdi bakımsız halde duran Davutpaşa Külliyesi'ne ait medrese, babası Sadrazam Halil Paşa'nın İstanbul'un fethinden sonra Fatih tarafından idam edildiği Çandarlı İbrahim Paşa'nın Mercan civarında halen duran camisinin olmayan medresesi, Kadırga'daki Sokullu Camisi'ne ait İsmihan Sultan Medresesi, Çarşamba-Fethiye Camisi içindeki medrese, Cerrah Abdülgani tarafından hadım edilen ve 30 yıl harem ağalığı yapan Gazanfer Ağa'nın Saraçhane'deki medresesi, Cerrah Paşa Camisi karşısında halen varlığını koruyan ve başka hizmetlerde değerlendirilen Gevherhan Sultan Medresesi, 2. Beyazıt devri kazaskeri Hacı Hasanzade'nin Zeyrek-Çırçır'daki medresesi, 1598'de idam edilen Hadım Hasan Paşa'nın halen Cağaloğlu'nda harap haldeyken biçimsiz şekilde onarılarak ayağa kaldırılan medresesi, Hadım İbrahim Paşa'nın Cerrahpaşa Hastanesi batısındaki Esekapı Sokağı civarında yakın tarihlerde onarılan medresesi, 16. yüzyıl hocalarından "Papas Hüsam" diye de tanınan Hüsameddin

Efendi'nin Yavuz Selim civarındaki Hamamiye Medresesi (Bu Kadı Hüsameddin'in Saraçhane'deki İBB Başkanlık Binası'nın yanındaki 1540 tarihli camisi –bakınız; Kemalpaşa Mahallesi-, şu anda İstanbul'daki en uzun isimli camidir), Haseki Hürrem Sultan'ın önce "hankah" olarak yaptırdığı ve sonradan medreseye çevrilen Topkapısı'ndaki eseri, Kanuni'nin kız kardeşi Hatice Sultan'a ait Aksaray'daki cami ve medrese (Her ikisi de şimdi yoktur), Zeyrek-Haydar'daki medrese, Kadı Hızır Çelebi'nin yeri tam bilinemeyen medresesi, Fatih devri hocalarından Hayrettin Efendi'nin Unkapanı'nda şimdi de duran ve Üç Mihraplı Cami olarak bilinen eserinin yanındaki medrese, 3. Murat devrinden İbrahim Kethüda'nın Süleymaniye Külliyesi civarındaki medresesi, Vezneciler-Süleymaniye yolundaki günümüzde kısmen var olan Kalenderhane Camisi medresesi, Topkapısı'ndaki Sadrazam Kara Ahmet Paşa Camisi'nin halen külliye içinde bulunan medresesi, Unkapanı'nda şimdi olmayan Kepenekçi Sinan Medresesi, Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nin medresesi, Çarşamba-Fethiye'deki Fethiye İlkokulu yerindeki Koca Sinan Paşa Medresesi, Topkapısı'nda ve Millet Caddesi gerisinde halen duran Kürkçübaşı Camisi'nin olmayan medresesi, Mahmut Paşa Külliyesi'nin 1472 tarihli medresesi, Divanyolu-Türbe civarında bir zamanlar var olan Hoca Rüstem Camisi'nin karşısındaki 1583'ten Mehmet Ağa Medresesi, Kanuni devrinden Topkapısı'ndaki Merdümiye Medresesi, Hırkaişerif'teki Mesih Paşa Camisi'ne ait medrese, Edirnekapısı'ndaki Mihrümah Sultan Külliyesi'ne ait 17 hücreli ve 63 dükkânın vakfedildiği medrese ("Hastane" sözcüğü ilk kez bu medreselerde 19. yüzyılda faaliyet gösteren sağlık kurumu tarafından kullanılmıştır), Vefa'daki Molla Gürani Camisi'ne ait var olmayan medrese, Aksaray Meydanı'ndaki Murat Paşa Camisi'nin günümüze ulaşmayan ve 1930'lara dek ayakta kaldığı halde acımadan yıktırılan medresesi, Çarşamba'da bir zamanlar Muallim Yahya İlkokulu yerindeki 1589 tarihli Osman Paşa Medresesi (3. Murat'ın sadrazamı Özdemiroğlu Osman Paşa'nın eseriydi), Kanuni devri hocalarından Hoca Sadettin Efendi'nin damadı Papazzade Mustafa Çelebi'nin Unkapanı'ndaki medresesi (Koca Mustafa Paşa'da olabileceği de söylenir), günümüzde Ali Kuşçu Mahallesi'nin Şeyh Resmi mevkisinde bir zamanlar 3. Murat'ın Anadolu kazaskeri Perviz Efendi'nin yaptırdığı ve şimdi olmayan medresesi, Zeyrek Sarnıcı üzerinde birtakım kalıntıları görülebilen ve camisi yakın tarihlerde yeniden yapılan Yavuz ve Kanuni'nin sadrazamı Piri Mehmet Paşa Medresesi, Cağaloğlu'nda tüm haşmetiyle şimdi de duran 22 odalı Rüstem Paşa Medresesi, 3. Mehmet'in veziri Hasan Paşa'nın nerede

olduğu kestirilemeyen Saatçi Hasan Paşa Medresesi, Fatih Külliyesi'nin Sahn-ı Seman Medreseleri, Kanuni'nin askerlerinden Sekban Ali'nin Karagümrük'ün ne tarafında bulunduğu bilinemeyen medresesi, sadece ismi duyulmuş Seyfi Efendi Medresesi, Topkapı Sarayı batısındaki Taya Hatun Caddesi'nin yakınında bulunan Darüssaade Sokağı'nda bir zamanlar var olan Cezayir Beylerbeyi Ahmet Paşa Medresesi, yine bu çevrede Ferhat Paşa Medresesi, Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi'nin kızı Sitti Hatun'un Zeyrek'teki 1540 vakfiye tarihli medresesi (Sitti Hatun'un Mevlanakapı'da küçük bir camisi vardır), 3. Murat'ın sadrazamı Siyavuş Paşa'nın Süleymaniye'deki Hoca Hamza Camisi karşısında perişan vaziyette duran medresesi, Babıali-Vilayet içindeki Başbakanlık Arşivi binası bitişiğinde sadece dersliği duran 1564 tarihli Şah Huban Medresesi, 3. Mehmet'in nedimi Mehmet Çelebi'nin nerede olduğu tanımlanamayan Şahkulu Medresesi, Cerrahpaşa Hastanesi arazisi içinde duran Şah Sultan Camisi'ne ait ve Davut Paşa iskelesi yakınında bir zamanlar görülebilen aynı isimli medrese, Atikali Mahallesi'ndeki Keskin Dede Haziresi yakınında şimdi olmayan Şeyhülislam Eftalzade Medresesi (Fatih Külliyesi'nin batısındaki Malta Çarşısı'nda bu şeyhülislama ait aynı isimde küçük bir cami vardır), 1575'ten Şeyhülislam Hamit Efendi'nin Zeyrek Sarnıcı yanındaki Fil Yokuşu üzerinde kalıntıları duran ve Evliya Çelebi'nin ve ünlü "Cinci Hoca"nın da içinde eğitim gördüğü medrese, Çarşamba'daki Kovacı Dede mevkisinde 1591'den Şeyhülislam Zekeriya Medresesi, 1671'de ölen Tuti Latif'in Yavuz Selim Mahallesi'ndeki Karadeniz Caddesi'nin iç tarafında ve Müfti Hamamı Sokağı'nda vaktiyle görülen medresesi, 1544'te ölen Abdülaziz Efendi'nin Fatih-Nişanca'daki Ümmiveled Medresesi, Saraçhane Parkı'nda eskiden var olan 3. Murat'ın veziri Payzen Yusuf'un mescidine (aynı yerde yeniden yapılması planlanıyor) ait aynı isimli medrese, Fatih devrinden Zeyni Çelebi'nin günümüzde Vefa'da bulunan Mimar Ağa Camisi yerindeki aynı isimli medresesi, Sultan 2. Mehmet'in Pantokrator Kilisesi'nden Zeyrek Mehmet Efendi'ye dönüştürttüğü Zeyrek Camisi'nin batısındaki Zeyrek Medresesi, Ayasofya Müzesi'nin kuzeyinde şimdi temel kalıntıları görülen ve dönemin Arkeoloji Müzeleri idaresinin yıktırttığı Ayasofya Medresesi, Haseki'de halen muhteşem yapısıyla yerinde duran 1539 tarihli Haseki Hürrem Sultan Külliyesi içindeki medrese, 1547 tarihli Şehzade Mehmet Külliyesi'ne ait medrese, 1557 tarihli Süleymaniye Külliyesi medreseleri, 2. Beyazıt devrinden Vefa Külliyesi'ne ait medrese, günümüzde yollar ve binalar arasında gördüğümüz, babası Yavuz Selim'in, oğlu Süleyman'ın padişahlığını ilan ettiği yer olan ve

Aksaray-Topkapısı arasındaki arazileri kaplayan Yenibahçe Çayırlığı'nda yine oğlunun Yavuz Selim adına yaptırıp, çevresindeki tüm bostanlıkları buraya vakfettiği medresesi, şimdi yerinde Sirkeci'deki İş Bankası'nın tarihi binasının olduğu ve 3. Mehmet'in, anası Safiye Sultan adına 1598'de yaptırdığı Cedid Valide Medresesi, Zeyrek civarında 1520'lerden Bali Efendi Medresesi, yine aynı bölgedeki 1580'lerden Çivizade Medresesi, 1634'te ölen Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin Atikali Mahallesi'ndeki Nişancı Mehmet Paşa Külliyesi yanındaki medresesi, aynı mahalledeki Saray Ağası Caddesi'nde bir zamanlar var olan 1540 tarihli Defterdar İbrahim Medresesi, Yanbolu kadılığı yapan ve 1553'te ölen Hasan Çelebi'nin Yavuz Selim Mahallesi'ndeki Müftü Hamamı Sokağı civarındaki medresesi, yeniden yapılan camisi bugün de görülebilen ve Aksaray'ın batısındaki Molla Gürani Mahallesi'ndeki eski "Macuncu" semtinde yer alan 1526 vakıf tarihli Macuncu Kasım Medresesi, Eğrikapı mevkisinde ve kara surları üzerindeki Manav İvaz Efendi Camisi'nin yakınındaki 1580'lerden aynı isimli medrese, Hırkaişerif Mahallesi'nin Muhtesip İskender mevkisindeki 1587 tarihli Şeyhülislam Malülzade Efendi Medresesi, Gülhane-Sirkeci yolundaki Karaki Hüseyin Efendi Camisi'nin karşısında bir zamanlar duran ve günümüzde yerinde maliye idaresine ait sevimsiz binaların bulunduğu 1540'lardan Mustafa Ağa Medresesi, 1566'da Zigetvar Seferi'nde ölen Nişancı Mehmet Bey'in Seyit Ömer Mahallesi'ndeki Ali Şir Nevai Sokağı'nda çok harap vaziyette duran ve onarıma alınması planlanan Mimar Sinan eseri medresesi, Binbirdirek'e yakın 1652 tarihli Dizdariye Medresesi, Vilayet'in Ebussuud Caddesi'ne bakan arşiv deposu yerindeki 1564 tarihli Şah Sultan Medresesi, 1644'te ölen Şeyhülislam Yahya Efendi'nin Çarşamba-Kovacı Dede mevkisindeki kendi adını taşıyan medresesi, Atikali Mahallesi içindeki günümüzde de görülen ve 1534'te ölen Üçbaş Hamza Efendi Camisi'ne ait tipi çok değişen ve bir kısmı öğrenci yurdu olarak değerlendirilen medrese, Laleli'deki Ruznameci Medresesi, Gedikpaşa'ya yakın Soğanağa'da Rakım Efendi Medresesi, Beyazıt'ta Sinekli Medrese (Şahkulu), Çemberlitaş-Tavukpazarı'nda Mimar Hasan Medresesi, Vefa'da Süleyman Subaşı ve Emir Hoca, İbrahim Kethuda, Kirmastı Medreseleri, Mahmutpaşa Yokuşu'nda Rakıkizade Medresesi, Kocamustafapaşa'da Ula-yı Hüseyniye, Nuh Efendi, Sayd-ı Cenan Kalfa medreseleri, Zeyrek-Çırçır'da Haliliye Medresesi, Âşıkpaşa'da Mimar Yusuf Sinan, Sultan Selim-Otlukçu Yokuşu'nda Moravi El Hac Osman Efendi, Perviz Efendi, Ömer Hulusi ve Kıbrısi Abdullah Efendi, Fatih Camisi civarında Celeb Hacı Mehmet Medreseleri, Çarşamba'da Sani-i Hüseyniye

ve Misli Ali, Mirzeban (?) Sultan adını taşıyan ve bir zamanlar Küçük Ayasofya'nın deniz tarafında ve Hisar Sokağı kıyısında duran medrese...

Bunlar, Tarihi Yarımada'nın iki asırlık klasik döneminde çeşitli kişilerce hayır eseri olarak yaptırılıp vakfedilen ve çok büyük kısmı günümüze ulaşamayan medreselerdi. Bu arada, adı sanı dahi bilinmeyen başka medreselerin olabileceğini de akıllardan çıkarmamak gerekir. Bizim büyük ihmalkârlıklarımız nedeniyle yok olan medreselere hak ettikleri değerlerini verebilseydik, şimdi bu eserlerin büyük kısmının ayakta kalacağına kimsenin şüphesi olmazdı.

Şöyle ki, Sultan Mehmet'in kendi adına yaptırdığı dev külliyesinin o günlerde henüz daha yepyeni olan duvarlarını mahalleli çocukların çeşitli şekillerle, yazılarla karalamalarına sıkça rastlanmaktaydı. Sultan Mehmet, böylesine güzel bir eserin bu biçimde çirkinleştirilmesinin ceza ile önlenmesinin yerine, gündelik ücretlerle iki kişi istihdam etmiş ve bunlara her gün duvarları temizlettirmiştir. "Mani'ü'n-nükuş" adı verilen bu görevliler her gün külliye çevrelerini dolaşıp duvarlarının kirletilmiş olup olmadıklarını kontrol ederler ve gerekli temizliği özenli bir biçimde yaparlardı!..

Ayrıca bu medreselerden başka, Yarımada'nın çeşitli mahallelerindeki vakıf eserlerine ait "muallimhane"ler bulunurdu. Şehremini'de halen varlığını sürdüren Aydın Kethüda Camisi'nde, Samatya'daki İmrahor İlyas Bey'de muallimhaneler vardı. Davutpaşa İskelesi yanında Kethüda Sinan Bey, Zeyrek'teki Müftü Ali, Unkapanı'ndaki Voynuk Şücaattin Camisi Muallimhaneleri ve üstad Mimar Sinan'a ait bir muallimhanenin isimleri vakıf kayıtlarında geçmektedir.

Buraya dek söz ettiğim ve bazıları günümüze ulaşamayan bütün Yarımada eserlerinin adedi, sayfalar üzerinde sayıca çok gibi durabilirler. Gerçekten de İstanbul Yarımadası arazisindeki bu eski Roma ve Osmanlı miraslarının miktarı hiç de az değildir. Ama, sıkça değindiğim biçimde, irili ufaklı bütün bu kültür değerlerinin yeterli oranda görünüp algılanabilmelerinin sağlanamadığı yahut da bunun için pek de istekli olunamadığı ve bu eserlerin çoğunun, sokakların "kirli dokusu" arasında gözlerden kaçtığı, tanınamadığı da açıktır. Ayrıntıları izleyecek denli dikkatli ve hassas gezginlerin bile fark edemeden kıyılarından geçip gittiği bu çok değerli kültürel mirasların, bu nedenle acil şekilde izlenebilir hale getirilmesi şarttır.

Eğer, bilinen-bilinemeyen bütün Yarımada eserleri zamanımıza ulaşabilseydi ve eski asırların mahalle yapılarını günümüze aktaran yerleşimler oldukları gibi korunabilseydi, düşünün ki, İstanbul Yarımadası tarihi miraslarının zenginliği ile dünyayı nasıl büyüler,

bizleri de nasıl gururlandırırdı!.. 16. yüzyılda sadece Yarımada içinde tam 2780 vakıf eserinin bulunduğunu bilmek, bu gururu ne kadar yüksek mertebelerde hissedebileceğimizi göstermesi açısından yeterli olabilir sanırım.

Artık bu olanağı yitirdik, giden gitti. Ama, nasıl gitti, neler yaşandı, Yarımada'nın tarihi karakteri nasıl değiştirildi, bu süreç ne zaman başladı?..

Karşımızda bunlar gibi ve bunlara benzer pek çok soru var. Hepsinin yanıtlarını bulsak da, bunlar sadece bilgilenmemizi sağlayacaktır. Fakat, artık hiçbir şey, yok olup giden tarihi mirasları geri getiremeyecektir!..

YARIMADA'NIN ESKİ KARAKOLHANELERİ

İstanbul'da, bağımsız tek bir bina halinde yapılan karakol yapıları, ancak erken 19. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmış ve bunların çoğu da kârgir olarak inşa edilmiştir. Teşvikiye'de dört yol ağzında bugün de görülen ünlü karakol binası, bu yapıların güzel örneklerinden biri sayılabilir. Karaköy Meydanı'ndaki Aziziye Karakolu, İstiklal Caddesi'nin Taksim girişindeki zamanımıza ulaşamayan karakol, bu işlevler için kullanılan diğer güzel yapılardı.

Elbette ki, Yarımada'da da böyle karakolhaneler vardı. Edirnekapısı'ndaki Mihrümah Sultan Camisi'nin doğusunda yer alan hamamın karşında, Bozdoğan Su Köprüsü gerisindeki kadim "At Pazarı" mevkisinde ve bugün de yerinde duran "Tezgâhçılar Camisi" karşısında, yine varlığını koruyan Zeyrek-Çırçır'daki Hacı Hasan Camisi'nin karşı köşesinde, Beyazıt'ta ve Ordu Caddesi üzerinde duran tarihi "Simkeşhane" binasının (şimdiki Orhan Kemal İl Kütüphanesi) karşısında, Beyazıt'ta üniversite kapısı önünde, Sirkeci-Bahçekapısı'nda, Süleymaniye Külliyesi'ne ait tiryakiler çarşısının her iki ucunda, Vatan ve Millet Caddelerini Gureba Hastanesi mevkisinde birbirine bağlayan Tatlıkıyu Caddesi üzerinde ve Fatih Vatan Lisesi yakınındaki (yıkık haldedir, ama yakın tarihlerde özel bir yapı olarak alınmış ve onarılmasına karar verilmiştir) karakollar bu tür yapıların belli başlılarındandı.

TARİHİ YARIMADA'NIN DEĞİŞİME UĞRAMA SÜRECİ NASIL BAŞLADI?

Yorgun ve "bezgin" Yarımada'nın, bin yılları bulan tarihinde yediği darbeler yüzünden çok hırpalandığı, büyük acılar yaşadığı açıktır. Bu uzun süreç içinde kâh Roma döneminde, kâh Osmanlı egemenliğinde Yarımada'yı sarsan olağanüstü güçlü depremlerin harabiyeti yanında, kâh peş peşe gelen veba (taun), kolera gibi korkunç salgın hastalıklar nedeniyle Yarımada nüfusunun önemli kısmı kırılıp gitmiş, isyanlar, istilalar, kargaşalıklar, çatışmalar yüzünden de, sadece askerler değil, ahali içinden de çok sayıda insan da ölüp gitmiştir. Hemen hemen tamamı ahşap konutlarla dolu olan Yarımada'da büyük hasarlar yaratan ve yine pek çok insanın ölümüne neden olan büyük yangınlar da İstanbul'un tarihi yüzüne karalar çalmıştır.

Fakat tüm bu olumsuz hareketlerin fazlalığına karşın geleneksel dokusunu büyük oranda korumayı, en azından "kendiliğinden yaşatmayı" 20. yüzyılın ilk çeyreğine dek başarabilen ve 1886 sayımında şehirdeki en kalabalık dört belediye dairesinden üçünün yer aldığı (Fatih, Samatya ve Beyazıt) Yarımada fizyonomisi, özellikle 1940'larda ve 1950'lerin sonlarında çözülmeye başlamıştır. Bu yozlaşmaya bağlı değişimin en büyük göstergesi kuşkusuz ki "gecekondulaşma" sorunu idi. 1950'lerde İstanbul genelinde 8239 gecekondu tespit edilmişken, bu sayı 1963 yılında 120 bine çıkarak neredeyse bu çarpıklık konusunda bir rekor kırmıştır.

Kitabın başlarında görüldüğü gibi, Roma İstanbulu'nun 13. yüzyıl başlarında yaşadığı Katolik-Latin işgalinin yol açtığı büyük felaketten

yaklaşık iki buçuk asır sonra, 1453 fethinin Yarımada'daki fiziksel değişime neden olması bir yana, Osmanlı idaresinin içine düştüğü büyük bunalımların gerisindeki birikimin ilk belirtilerini ta 17. yüzyıl sonlarından itibaren hissettirmesi, bu yüzyılın başlarındaki ekonomik sarsıntılar, çocuk sultanların yerine iktidarı ele alıp koca devleti yönetmeye soyunan valide sultanlar ve saray ağaları, daha sonra tahta geçen bazı basiretsiz sultanların başarısız girişimleri, 1699'dan sonra bir bir yitirilen topraklar, 18. yüzyılın ilk yarısındaki büyük iç isyanların Yarımada ve çevresinde, Haliç kıyılarındaki yerleşimlerde, Boğaziçi köylerinde yarattığı büyük yıkımlar, 19. yüzyılın başlarındaki 3. Selim devrinin iktidar savaşları, çatışmalar ve bu devri takip eden 2. Mahmut yönetiminin 1826'da asırların Yeniçeri odalarını topa tutup ortadan kaldırması, binlerce yeniçerinin öldürülmesi, şehirde esen ürpertici anarşi havası, geç 19. yüzyıldaki mali bunalımın getirdiği yoksullaşmanın şehrin fizikî görünümüne yansıması, Şehremaneti idaresinin ekonomik yoksunluğu nedeniyle Yarımada'da sağlıklı bir şekilde yürütülemeyen belediye hizmetleri, yerleşim yerlerinin büyük bir bölümünün "varoş" bir yapıya bürünmesi, 20. yüzyıl başlarındaki bitip tükenmeyen savaşlar (Trablusgarp, Birinci ve İkinci Balkan, 1. Dünya Savaşları, Anadolu'daki Milli Mücadele Savaşları), İstanbul sarayındaki basiretsizlik ve İttihat-Terakki Cemiyeti'yle saray arasındaki çekişmelerden doğan güvensizlik havası, ahalinin manevi yorgunluğu ve umutsuzluğu, 1917 Rus Devrimi'nden kaçıp İstanbul'a gelen binlerce sığınmacının yarattığı değişimin izleri, bunu takip eden bir iki yıl içinde yabancı güçler tarafından işgal edilen Yarımada'nın içine yuvarlandığı cehennemi bir ortam ve buna bağlı iaşe sorunları, çöp dolu, çamurlu, tozlu sokak ve caddeler, ahlaki çöküntü, sayıları beş bine yaklaşan fahişelerin başta Pera olmak üzere şehrin her yanında adeta cirit atması, Cumhuriyet rejimine geçilmesiyle birlikte başkentin Ankara'ya taşınması ve İstanbul'un adeta "kaderiyle baş başa bırakılması", 1929'da İstanbul'da Ticaret Odası'na kayıtlı 7500 firmanın, 1939'a varılınca, ekonomik bunalımlar sonucu 6600'e düşmesi, bir süre sonra Cumhuriyet idaresinin İstanbul'un yüksek tarihi değerini fark edip, kadim başkentin üzerine eğilmesi ve 1940'larda başlayan "moderniteyle buluşma" sevdasıyla eski şehir dokusunun izlerini "yenisiyle" değiştirmeye başlaması ve 1950-60 arasının iktidarı olan "Menderes dönemi"nin 1956-58'deki büyük imar ve yenileştirme hareketleri, Yarımada'nın tarihi boyunca uğradığı büyük değişimlere etki eden nedenlerden bazılarıdır.

Ama tüm bu olgular içinde 1950'lerdeki imar faaliyetleri ve modernleşme (!) sürecinde Yarımada'ya uygulanan yaptırımlar, iki

kadim uygarlığa ev sahipliği yapan tarihi başkentin karakterini büyük ölçüde bozan baş aktörler olmuşlardır. Bu yıllardaki büyük imar hareketlerinin hazırlayıcısı olan ve 1930'larda başlayan değişim sinyalleri 1940'larda büyük bir ivme kazanmıştır.

Şimdi, erken 19. yüzyılda gerçekleştirilen ve büyük bir değişim hareketi olan Tanzimat döneminden, zamanımıza dek Yarımada'da neler olup bittiğine kısaca bir göz atmaya çalışalım.

TANZİMAT'TAN ERKEN 20. YÜZYILA, YARIMADA

Pek tabiidir ki, 19. yüzyılın erken dönemlerine damgasını vuran ve batılılaşma yolunda öncelikle İstanbul'un önünü açan Tanzimat hareketiyle birlikte, Yarımada'da da şehrin genelinde olduğu biçimde yeni yeni imar faaliyetlerine gereksinim duyulacaktı. Nitekim de öyle oldu. Ama öncelikle, tarihle kucak kucağa olan şehri kavurup perişan eden yangınların önü alınmalı ve "yeni düzen", yanıp yıkılan Yarımada arazisinin çağdaş biçimde planlanarak genel yaşama aktarılması ve kaynaştırılmasıyla kurulmalıydı. Yarımada sadece afetlerle perişan olmuyor, insanların tarihe karşı sergiledikleri bazı tavırlar da, uzun asırların hatıralarıyla dopdolu eserlerin giderek yok olmaları sürecini hızlandırıyordu. Bunların önüne geçmek için, 1858'deki ceza kanununda, "kutsal ve anıtsal eski eserleri" tahrip edenler ve hor kullananlar için ceza verme uygulamasına bile gidilmişti.

Ancak 1930'lardan itibaren Yarımada için artık, bu tarihi alanın geleceğini şekillendirecek olan şehir planlanması ve yapılanmanın ilk çalışmaları düzenlenmiş, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı şehircilik uzmanları, Tarihi Yarımada'ya büyük acılar yaşatan yangın sorunlarıyla ve bu yangınlardan arda kalan arazilerin ne şekilde değerlendirileceği konusundaki işlerle uğraşmaya koyulmuşlardır.

1865'lerdeki Cağaloğlu-Sirkeci arasında ve Hocapaşa semtinde çıkan yangın, bütün bölgeyi yakıp yıkarak mahvedince sokakların, caddelerin ve binaların yeniden ve daha kapsamlı biçimde ele alınması konusu daha o yıllarda gündeme gelmiştir. Beri yandan o günlerin gazetelerinde bu konularda çıkan yazılar durumu zaten gözler önüne sermekteydi. Yarımada sokaklarına sokak denilemeyeceği, buralardan

değil araba, hayvan bile geçemeyeceği ile ilgili haberler sıkça yayınlanmakta, bu yolların ancak "dar delikler" olarak tanımlanabileceği anlatılmaktaydı.

Esasen, İstanbul ahalisinin asırlardan bu yana vazgeçemedikleri ahşap konut yapma işlemi yangınları adeta körüklemekte, bu ahşap yapıları ve eğri büğrü sokakları sık sık çıkan cehennemi yangınlar (harik-i azim) silip süpürdükçe, insanlar küle dönüşmüş yangın arsalarında yeniden ahşap evlerini kurmaya başlamaktaydılar. Yangın yok ediyor, halk ise hemen arkasından plana programa uymadan evin yenisini inşa ediyordu.

1854 yılından itibaren belediye idaresi yangın yerlerini gösteren bazı haritalarda Roma devrinden bu yana güzergâhı hemen hemen aynı olan ve Yarımada'daki tek "düz yol" kabul edilen Divanyolu Caddesi'nde bile yol genişliği üç, hatta yer yer iki metreye dek düşmekteydi. Günümüzdeki tespitime göre, bütün İstanbul'un "en dar sokağı" olan ve Kuruçeşme Camisi'nin yanında bulunan 90 santimlik eniyle "Alaylı Sokağı"nı örnek aldığımızda, ancak bunun yaklaşık iki buçuk katı genişliğe sahip ünlü Divanyolu Caddesi'nin o günlerdeki İstanbul'da dahi çok dar kabul edilebileceği gerçeği apaçık ortaya çıkmaktadır. 1800'lerin sonlarında Unkapanı'nın üst tarafındaki Hacı Kadın Mahallesi'nde enleri bir-bir buçuk metreye inen pek çok dar sokak vardı.

Bu konuda ünlü belediye araştırmacısı ve yazar Osman Ergin'in şehir sokaklarının darlığı konusunda o dönemlerdeki İstanbulluların yakından bildikleri bir fıkrası, günümüzde dahi anlatılır. Güya, eski İstanbul'un sokaklarından birindeki karşılıklı evlerde pencerelerden sohbet eden iki kadın ellerini birbirlerine uzatıp ladese tutuşurlarken, ellerindeki çocuğu sokağa düşürmüşler ve ölümüne neden olmuşlardı!..

2. Mahmut devrinin erken dönemlerinde İstanbul'daki sokak dokularının fizikî yapılanmalarının çarpıklaşmaya başladığını, belediye hizmetlerinin neredeyse askıya alındığı bu yıllarda birtakım yeniçeri ağası eskilerinin şehri haraca kestiği, rüşvetlerle, tehditlerle, mimarbaşılarını, belediye çalışanlarını elde edip istedikleri yerde, istedikleri kişilere konut yaptırdıkları, sokak güzergâhlarını değiştirdikleri olmuştur. Bu disiplinsiz ve başına buyruk asi ağalar, yapılmasını istemedikleri veya oradan rüşvet alamadıkları evlere "baltalarını asar" ve bu hareket de o inşaatın artık yürütülemeyeceği anlamına gelirdi. Günümüzdeki argo dilinde "balta olmak" deyimi de buradan gelmektedir.

Ayrıca belediye içinde de hatırı sayılır bir başıbozukluk yaşanmaktaydı. Bazı işlek yerlerdeki dükkân önleri bile "illegal" biçimde

kiraya verilir, adeta buralara "el konulurdu." Şehzadebaşı'ndaki ünlü "Direklerarası"ndaki kemerlerin altındaki kaldırımlar ve önleri de bu şekilde özellikle Ramazan aylarında bazı rüşvetçiler tarafından kirayla alınır, bu güzergâhlardan geceleri değil araba, insan bile geçirilmezdi. Kadınların buralarda yürümeleri ise söz konusu bile edilmezdi. Ancak, 1930'dan sonra belediye zabıta kuruluşu emniyet idaresine devredilince, bu tür sorunlarda düzelme kaydedilmeye başlanmıştır.

19. yüzyıl sonlarında İstanbul'un fizikî durumu gerçekten de modern bir şehir görünümünden bir hayli uzaktı, ama yine de tarihi kimliğini büyük ölçüde muhafaza etmekteydi. Fetih sonrasında Osmanlı'nın yeni başşehri olan İstanbul Yarımadası, 19. yüzyılın ortalarına dek Eyüp'teki bir iki mahalle dışında, hâlâ geniş ölçüde sur dışına çıkamamıştı. Sur içi Yarımada bitkindi, yorgundu, yer yer harap haldeydi, ama tarihsel bir kimliği, kişiliği vardı. Ünlü fikir azamı Ziya Paşa'nın satırlarında o günlerin İstanbul'u çok anlamlı olarak tarif edilmiştir; "Diyar-ı küfrü gezdim, beldeler kâşâneler gördüm, dolaştım mülk-i İslam'ı bütün virâneler gördüm."

Ulaşımda da önemli girişimlerin ve yeniliklerin denendiği bu dönemlerde, bazı yollar parke olarak döşenmiş ve kaldırımlarda bazı iyileştirmeler yapılmıştır. Cumhuriyet sonrasında Pera yakasının incisi Beyoğlu'ndaki Cadde-i Kebir (İstiklal Caddesi) ve çevresinde, batı şehirlerindeki yapılaşmayı andıran hissedilir bir sosyal yaşam değişimi yaşanırken, İstanbul Yarımadası hâlâ o ünlü muhafazakâr mahalle krokisi içinde gün geçirmekte, ama beri yandan da modernitenin dayattığı ulaşım gelişmelerine yüzünü dönmeye başlamaktaydı. 1929'da yenilenen Fatih-Edirnekapısı tramvay hattının açılması, bu iki eski semt arasındaki iletişimi hareketlendirmesi açısından önemli bir girişim sayılmıştır.

Daha eski yıllardan 1830'lara dek, İstanbul'un dış mahallelere açılmasına, genişleyip yayılmasına pek izin verilmez, ahalinin büyük çoğunluğu Yarımada içindeki daracık sokak güzergâhlarında, birbirlerinin üzerine yığılmış gibi duran mahallelerde, iç içe, adeta büzüşüp kalmış bir şekilde yaşamak zorunda bırakılmıştı. Eski asırlardakine benzer bir sosyal paylaşımdan pek söz edilemezdi ve çoğunun yoksul olduğu aileler sanki münzevi bir yaşamın fanusunda, günlerini kaderlerine boyun eğmiş şekilde geçirmeye çalışırlardı.

Çarşılar bölgesi şehrin ayrı bölgelerinde konuşlandırılmıştı ve buralarda yerleşim yok denecek kadar azdı. Gayrimüslim mahalleleri de Türk mahallelerinden ayrıydı, aralarında pek iletişim yoktu ve zaten buna da açıkça izin verilmezdi. Ancak 1839 Tanzimat hareketinden sonra bu konularla ilgili daha çağdaş yaptırımların uygulanması yoluna gidilmiştir. Yarımada ahalisinin asırlar boyunca Galata bölgesine

gidiş gelişlerinin kayıklarla yapıldığı dönemler sona ermiş ve kısa aralıklarla iki köprü Haliç üzerine kondurulmuştur. 1836 tarihli Unkapanı (1928'de adı, "Atatürk Köprüsü" olarak değiştirildi) ve 1845 yılı yapımı Galata köprüsü iki yakayı bir araya getirince ulaşımda büyük bir hareketlilik yaşanmış, bundan gelir etmeyi düşünen Osmanlı idaresi 25 Kasım 1845'te köprülerden geçiş ücreti (Mürüriye) almaya (bu uygulama 85 yıl sonra, 31 Mayıs 1930'da kaldırılmıştır) başlamıştı. Unkapanı Köprüsü'nün 2. Mahmut dönemindeki açılışında, sultanın buraya rahatça ulaşabilmesi için bir günde 12 bin işçi çalıştırılarak saraydan buraya dek yol yapılmıştı. Zira, o yıllarda aynı güzergâhta doğru dürüst bir yol yoktu. İnşaat sırasında güzergâh içinde yer alan bir yeniçeri mezarlığı da ortadan kaldırılmıştır.

1848 tarihli Belediye Nizamnamesi düzenlenirken, şehrin önemli tarihi mekânlarının çevresinde yapılaşmaya izin verilmemesi olumlu bir yaklaşım olarak kabul edilmesine karşın bu uygulamalar hiçbir zaman istenen düzeyde sürdürülememiştir. Ateşle çalışan imalathane tesislerinin, yani yeni yapılacak fırın ve değirmenlerin mutlaka kârgir olarak inşa edilmesi, Yarımada iskeleleri ve cami avluları çevrelerinde yapılaşmalara asla ruhsat verilmemesi, yeni bekâr odalarının yapılmaması, alınan kararlar içinde kuşkusuz ki olumlu girişimler olarak kabul edilebilir düzeydeki işlerdi.

Beri taraftan, geç 19. yüzyıldan itibaren, daha doğrusu erken 20. yüzyılda belirgin bir hız kazanan anlayışla, Osmanlı idaresi artık Müslüman Türklerin de kârgir yapılarda ikamet etmesinde ısrarcı olmuş, gayrimüslimlerin ise ahşap konutlarda yaşamlarını sürdürmelerini istemişti. Ama durum tam tersine dönmüş ve gerek Müslüman ahali, gerekse ulema, paşa, efendi, saray bürokratı statüsündeki önemli kişiler bile geleneksel ahşap konut tipolojisinden kolay kolay vazgeçemeyeceklerini ortaya koymuşlardı. Büyük sultan saraylarının dışında, daha küçük ebatta olanların ve yazlık olarak kullanılan konutların, yüksek kademe devlet yöneticilerine ait saray yavrusu konakların dahi ahşap olduğu düşünülünce, bu geleneksel mimarı malzemenin Osmanlı yapı kültürüyle ne denli büyük bir ortaklık kurduğu kolaylıkla anlaşılabilmektedir.

Beri yandan, bu yapıların sık sık çıkan büyük yangınlarla ortadan kalkmış olması, günümüzün İstanbul'u için yeri asla doldurulamayacak büyük bir tarihsel ve kültürel kayıp olarak kabul edilmektedir. Bu nedenlerle, eski zamanların korkunç yangınlarıyla heba olan Yarımada'nın şehir ölçeğinde yeniden yapılanması için uygulanan planlamalardaki uyumsuzluk ve eksiklikler, Yarımada'yı çağdaş yaşam ölçütleriyle bir türlü buluşturamamıştır.

Osmanlı ordusunda yüksek rütbeli subay olarak çalışıp, Suriye cephesindeki savaşlara kumanda eden Alman Moltke, bu işinin dışında şaşırtıcı biçimde İstanbul'un şehir planı konusunda da çalışmalar yapmış, sokakları tek tek dolaşarak oluşturmak istediği haritalar için ön hazırlıklarda bulunmuştur. Moltke'nin gezindiği mahallelerdeki çocuklar, bu "birtakım garip şeyler yapan yabancıya" (!) kuşkulu bakışlarla yaklaşmışlardır. Yetişkinler ise, sokak aralarında gezmelerine pek alışık olmadıkları yabancılar hakkında daima ön yargılı olmuşlar ve "Bu herif sokakları dolaşıp ne yapmak istiyor acaba" diyerek Moltke'yi tanımadan adeta onu dışlamışlar ve küçümsemişlerdir. Moltke, 1837 tarihli notlarında yaptığı bu çalışmasından söz etmiştir. Hazırladığı haritanın, o zamanlar Halıcıoğlu'nda bulunan mühendishane mektebi kütüphanesinde saklandığı ve 1915'te belediyece üzerinde incelemeler yapıldığı bilinmektedir.

Bu yazılarında Moltke, "Yeniden kurulacak bir mahalledeki sokak ve evlerin düzenlenmesi işinde mutlaka 'fenn-i hendese'de (geometri biliminde) donanımlı bir zatın bu işlerle ilgilenmesini" şart koşmakta, ahşap haneler arasında ise bir tuğla duvarın bulunmasını, bunun da yangınların yayılmasına engel olabileceğini ileri sürmekteydi. Bu planlamanın, yaklaşık bir asır sonra İstanbul'a gelip şehrin planlamasıyla uğraşan Prost'un çalışmalarıyla da pek çok yerde örtüştüğü görülmektedir. Fakat, Yarımada'nın daha sonra geçirdiği aşamalarda bu planların uygulanamadığı ve çağdaş şehircilik nizamını yansıtan olgulara rastlanamadığı anlaşılmıştır.

Bir Alman subayı olan Moltke, İstanbul için hazırladığı imar planlarıyla ilgili bilgileri 1837 Şubat'ında yayınladığı hatıratında şöyle anlatmıştır; "İstanbul sokaklarını gezerken çok rahattım. Türkler bana 'Bay Harita' diye seslenirlerdi. Bazen mahalle çocukları beni ilgiyle ve kuşkuyla takip eder, sırtımda cetvelim, malzemelerim olduğu halde arkamdan gelirlerdi. Kimi zaman da beni 'muhallebici'ye benzetirlerdi. Kadınlar ise sezdirmeden, garip garip bakarlar, dostlarımdan sonradan duyduğuma göre de 'Padişah bilmiyor da bu adam mı biliyor her şeyi, mahalle mahalle dolaşıp ne yazıp çiziyor öyle, koca padişah Türkçe bilmez bu adamdan mı öğrenecek her şeyi' derlerdi." Bu anılar, o yıllardaki İstanbul ahalisiyle, yabancı bir şehir planlamacısı arasındaki "uzak mesafeleri" gözler önüne serme açısından ibret verici niteliktedir.

1849'da yapılan yol ve bina düzenlemesi yasalarında sokak genişliklerinin en fazla "on arşın" olabileceğinin belirtilmesi, bilimsel biçimde bir şehircilik düzenlemesinin hâlâ uygulanamamış olduğunu göstermekteydi. Bu tarihten on-on beş yıl sonra İstanbul'u ziyaret

eden Théophile Gautier'nin gözlemleri de, şehrin fizikî pozisyonunu tüm açıklığı ile izah eder, "Eğer, yürünecek kaldırımı, binilebilecek arabaları, rahat edilebilecek otelleri, yemek yenilecek lokantaları, kaybolmadan dolaşılacak sokakları olsa, doğanın İstanbul'a bahşettiği güzelliklerden her gezgin istifade edebilir!.."

İstanbul'un yeniden yapılandırılması sürecinde, 1853'te başlayan Kırım Savaşı nedeniyle Osmanlı yanında olan orduların ve komutanlarının İstanbul'a gelmesiyle, Avrupa şehirciliğini yakından tanıyan bazı generallerin Osmanlı yetkililerine çağdaş şehircilik konusunda birtakım önerilerde bulunduklarını da akıllardan çıkarmamak gerekmektedir. 1854'te hizmet vermeye başlayan "Commision Municipale", yani "Şehir İntizamı Komisyonu"nun ve aynı tarihte kurulan "Şehremaneti İdaresi"nin İstanbul'u bir Avrupa şehri gibi planlamaya soyunması, bu tezi doğrular niteliktedir. Yangın yerleriyle ilgili şehircilik planlamasına olumlu katkılar sağlayacağına inanılan haritaların ilki de Aksaray bölgesinde yine bu yıl yapılmıştı.

1865'te Yarımada'da toplam 3550 binanın yangın nedeniyle yok olmasının, bugünün Fatih ilçesi olan Tarihi Yarımada'nın değişiminde çok büyük etkileri olduğu açıktır. Korkunç yangında 2000 yapı, sadece Gedikpaşa-Kumkapı semtlerinde küle dönüşmüştü. Bu konutların ve diğer binaların yer aldığı sokak dokularının, felaketten sonra dönüştükleri "yangın arsaları"nda ve bunların çevrelerinde, daha sonraki günlerde yeni bir yapılaşma modeline açılmış olması, Yarımada'nın klasik tarihi topoğrafyasını kökünden sarsmıştır. Aynı yılda Sirkeci garının gerisindeki Hocapaşa Mahallesi'nde yangın nedeniyle 1007 konutun yok olması, neredeyse bu çevredeki semtlerin tamamının ortadan kalkmasıyla aynı anlama gelmekteydi. 1858 ile 1864 yılları arasındaki 5-6 yılda Hocapaşa Yangını'ndan önce ortaya çıkan 160 yangında tam 4114 yapı yanarak yok olmuştur. Daha düz bir hesaba göre, yaklaşık her on günde bir çıkan ve ortalama 26 yapıyı yok eden bir yangının Yarımada'nın fizikî kompozisyonunu ne ölçüde değişime uğrattığı çok açık şekilde belirginleşmektedir. Sürekli, çıra gibi yanan bir Yarımada!..

Yangınların sayısı konusundaki rakamlar, bu felaketlerin acı sonuçlarının tümünü de yansıtmıyordu üstelik. Çünkü, binalar yasasına göre yangın haritaları yirmiden aşağı olan yangınları göstermemekteydi. Bu açıdan bakıldığında, uzun zamanlar içinde İstanbul'un her dönem "resmen kavrulduğu" gerçeğinin korkunç yüzü ortaya çıkmaktadır. O yıllarda Macaristan'dan yardımcılarıyla birlikte getirtilen Kont Ziçini adlı yangın uzmanı askerî bir yangın idaresi kurmuş ve o günlere dek elle taşınan tulumbaların artık arabalarla taşınmasının yanında, daha

başka pek çok yeniliklerle bu idareyi donatmış, bu yaptırımlardan sonra da yangınlarda hissedilir bir azalma kaydedilmiştir.

Ama yine de, her şeye, bütün felaketlerin acımasız izlerinin ortaya çıkmasına karşın, bu "bezgin, yorgun ve dağınık" duran şehrin, sihirli, büyüleyici, mistik bir güzelliği vardı. Kirli yüzlü ahşap evler, tozlu sokaklar, çamurlu çıkmazlar, üzerinde biriken küller ve tahta yanıklarıyla mezbeleye dönüşmüş yangın yerleri, düzensiz çarşı bölgeleri, Yarımada'nın bu güzelliğine şaşırtıcı bir şekilde katkıları olan etmenlerden bazılarıydı.

Bütün bu kahredici olayların etkilerinin toplamına bakıldığında, öyle anlaşılmaktaydı ki, Yarımada sadece yangınlar ve afetler nedeniyle sarsılmıyor, parasızlık ve devletin geleceğini belirsizliklere sürükleyen ekonomik sorunlar da yönetimin elini kolunu bağlayarak, koca payitahtı keder çukurlarına yuvarlıyordu. Belediye şehremaneti binasının bile donanımsız ve ahşaptan olduğu kadim bir dünya başkentinde, yol ve konut düzenlemeleri, insanların rahatça dolaşabilecekleri geniş meydanlar ve bahçeler oluşturma çalışmaları 20. yüzyılın erken dönemlerinde dahi henüz başa çıkılmış ve halledilmiş konular değildi. Asırların Yarımadası, üzerine çullanıla çullanıla, yana yakıla, sallana yıkıla, artık çok bitik duruma gelmişti ve bu yürek paralayıcı pozisyonunu, üstünde gezinen ve ikamet eden insanların yüzlerine de yansıtıyordu.

Hele yukarıda değindiğim şekilde 1865 Hocapaşa Yangını, neredeyse kuzeyindeki Haliç kıyılarından güneyindeki Marmara kıyılarına dek Yarımada'nın çok büyük kısmını adeta "sürülemeyecek ve ekilemeyecek kadar bozuk yüzeyli bir tarla"ya dönüştürmüştü. İstanbul Yarımadası'nda "bir ucundan bakıldığında diğer ucunun rahatlıkla görülebildiği" bir tek sokak bile bulabilmek neredeyse olanaksızlaşmıştı.

Osmanlı merkezi idaresinin İstanbul ve başka şehirlere yönelik yaptırımları esasen Tanzimat'la hayata geçmiş olmasına ve aradan geçen bir asır gibi uzun bir sürece karşın başkent genelinde dişe dokunur bir çağdaş düzenlemenin uygulanabildiği söylenemez. Osmanlı idaresinde İstanbul da dâhil, pek çok şehrin beledi açıdan yönetilmesinde "ahali, cemaat ve merkez" arasındaki mücadele hep süregelmiştir. Vakıf, lonca ve mahallelilerle, gayrimüslim cemaatlerde papazlar ve kocabaşlar genel olarak şehirlerdeki hizmet sektörünün ağırlık noktasıydılar.

Roma İstanbulu'nda ise, Konstantinopolis'in bir "başkent" statüsüyle "kent" olarak algılanmasına karşın, diğer Roma şehirlerine genellikle bu tür şehirlere "kale" denmekteydi. Osmanlı da yer yer bu tabiri kullanmıştır, ama İstanbul ve diğer yerleşimler genellikle "şehir" olarak tarif edilmekteydi.

Şehir olmasına şehirdi, ama İstanbul Yarımadası 19. yüzyılın sonlarında hâlâ "izbe" ve "salaş" halini yansıtmaya devam ediyordu. Yollar eğri büğrü, kaba taş, ya da toprak zeminliydi. Ancak 1848'de İstanbul yolları için bir düzenlemeye gidilebilmiş ve yol enleri için yedi metrelik ölçü kabul edilmişti. Çeşitli komisyonlarla, kuruluşlarla, hatta şahısların desteği ile "modernize" edilmeye çalışılan sur içindeki başkentin şehircilik olgusuna yönelik sorunlarını halletmek yine de pek mümkün olamıyordu.

1868'de uygulanan "Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi", 1871'deki "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi" gibi yaptırımların bütün amacı şehre soluk aldırmak, yeni bir fizikî düzenleme getirerek insanların yaşamını kolaylaştırmaktı. Bazı varlıklı ve öngörüşü güçlü insanlar kişisel gayretleriyle de İstanbul'un imarına hizmet etmeye çalışmışlardır. İmar komisyonunda görev yapan Ali Ağa adında bir zat, tek başına pek çok çalışmaya imza atmış ve yine birçok İstanbul yolunun düzenlenmesinde başrol oynamıştır. Ayasofya önünün bir meydan olarak tanziminde, Babıali Yokuşu çalışmalarında, Sultanhamamı, Bahçekapısı bölgelerinde, Beyazıt-Aksaray hattındaki yol seviyelerinin ayarlanması işinde, kaldırımların yapılmasında, bu "Lağımcıbaşı Ali Ağa" hiç de yabana atılamayacak başarılar göstermiştir. Hatta bu çalışmalar içinde Yarımada'nın sembolik girişini en etkileyici ve güzel bir yaklaşımla sergileyecek bir plan ortaya konmuş ve "Yedikule-Yaldızlı kapı" bu nokta için seçilmişti.

1868 tarihinde daha çağdaş bir belediye yasası çıkartılarak, ilk sayfalarda anlattığım şekilde İstanbul 14 kısma ayrılmış ve "binalar dairesi" şehremanetine bağlanmıştı. Fakat, iş bu kadarla bitmiyordu tabii ki. Kadro, para, bilgi, sevk ve idare konusunda büyük sorunlar vardı. 2. Abdülhamit döneminin sonlarına dek şehir planlamaları bu şekilde, adeta "kör-topal" biçimde yürütülmeye çalışılmış, ama önemli bir başarı sağlanamamıştır. Bu devrin sonunu takip eden on yıl içinde İstanbul yine kavrulmuş ve çıkan yangınlarda 30 bine yakın bina mahvolmuştur. Yani, koca şehrin yarıdan fazlası yangınlarla perişan duruma düşmüştür. Bunun tek çözüm yolu olarak kârgir yapılardan başka bir bina formunun olmadığı gerçeği kabul edilmiş ve halk bu tür inşaat yapma konusunda adeta baskı altında tutulmuştur. Bu dönemlerde İstanbul'a gelen bazı yabancı subayların görüşlerinden bile faydalanılma yoluna gidilmiş, ayrıca Bahriye Nazırı Cemal Paşa da kendi planlarına göre bazı kentsel uygulamalar yapmaya çalışmıştır.

Özellikle Abdülmecit devrinde ve 19. yüzyıl ortalarında iyice su yüzüne çıkan kötü ekonomik gidişata karşın, devletin büyük paralar harcayarak muhteşem saraylar yaptırması, belki dış dünyanın gözünde

Osmanlı'nın hâlâ çok güçlü bir devlet olduğunu canlandırması açısından iyi bir yaptırım gibi görünse de, içteki vaziyet hiç de böyle değildi. Osmanlı döneminde "inşaat işleri"nin mükemmel denilecek bir organizasyon planlaması çerçevesinde yürütüldüğü, yapı faaliyetlerinde ve çeşitli onarımlarda bir "onarım esnafı"nın ortaya çıktığı bilinen bir gerçektir. Bu kuruma bağlı 22 meslek örgütü 16. ve 18. yüzyıllar arasında "meremetçi" diye anılır, ücretleri de "orta gelir" düzeyinde değerlendirilirdi. Zaman zaman mali işlerde çeşitli aksamalar yaşansa da, bu faaliyetlerin 19. yüzyılın sonlarına dek sürdürülebildiği görülmektedir.

Fakat 2. Mahmut'tan sonra tahta oturan Abdülmecit devrinin başında dış borç yokken, bu dönemin sonunda şatafatlı sarayların inşası ve başka harcamalar yüzünden borç miktarı milyonlarca liraya çıkmış, sultanın kardeşi Abdülaziz ise bu borcu daha da artırmıştır. Bu dönemlerin ardından gelen "kısacık" 5. Murat ve "upuzun" Abdülhamit devirlerinde de ekonomi ve buna bağlı "belediye sorunları" arttıkça artmış, koskoca İstanbul Belediyesi, kendine ait bir binası bulunmadığı için, bir dönem Divanyolu'nun güneyinde halen duran Arif Paşa'nın konağında yıllarca hizmet vermeyi sürdürmüştür.

Abdülhamit devrinin sonunu izleyen birkaç yıl içinde elektriğin insanların yaşamına girmesi ve bunun doğal sonucu olarak da, "kudret-i elektrikiye" ile çalışan tramvayların kullanımına başlanılması, İstanbul'un imar faaliyetleri içinde değerlendirilebilecek sokak ve caddelerinin ne denli dar olduğu sorununu yeniden hortlatmış, u yolların daha da genişletilmesine çalışılarak tramvaylar için kolay areket edebilme olanakları yaratılmıştır. Ama yapılan bu işlemlerle nişletilen yolların kıyılarındaki eski eserler ve binaların durumu hlikeye girmiş, sayısız önemli yapı, ya ortadan kalkmış, ya yerleri değiştirilmiş yahut da bazı kısımları "kesilmiş"tir.

İşte, 1820'lerin sonlarında nüfusu 360 bin civarında bulunan "yorgun İstanbul"un kentsel sorunlarına bakış açısı genel olarak bu şekilde uzun yıllar boyunca sürüp gitmiş ve 1839'daki Tanzimat'ın yarattığı "eşitlik ve ticari serbestlik" ortamında İstanbul ahalisinin de şehrin yeniden düzenlenmesi çalışmalarına katılımı sağlanmaya çalışılmıştır. Buna karşın 1930'lara gelindiğinde bile, genel olarak gerek halk düzeyinde, gerek yönetim katında bu konulardaki genel "alt yapı" eksikliği ve "donanımlı bilgi"den yoksunluk, belediye hizmetlerini de derinden etkilemeye devam etmekteydi. Bu yıllar içinde İstanbul'un çağdaş biçimde yeniden planlanması için şehre çağrılan bazı yabancı uzmanların görüşleri dikkatle izlenmesine karşın, bu kişilerin proje, fikir ve uygulama sahaları için yarattıkları düzenlemelerin pek çoğu da askıya alınmıştır.

Berlin Yüksek Fen Okulu'ndan Prof. Herman Elgötz'ün İstanbul Boğazı'na köprü kurulması konusundaki raporunun günümüzde dahi güncelliğini koruduğu rahatlıkla söylenebilmekte ve şu sözler bazı sorunları da beraberinde getirerek bunu anlamamıza geniş ölçüde yardımcı olmaktadır; "Köprünün vapur geçişleri için en az 40 metrelik bir yüksekliğe sahip olması gerçeği, Boğaz'ın tabii güzelliğine zarar verecektir. Bundan sarfınazar etmek gerekir. Boğaz'ın en dar yeri olan Rumeli ve Anadoluhisarı arasına şimendifer (tren) köprüsü kurmak oranın tabii güzelliğini bozacaktır." (Şimdi Boğaziçi'nde 3. köprü yapılmaktadır.)

Öyle görünüyor ki, üzerinde ne tür çalışmalar yapıldığını yahut da yapılacağını "sessizce ve gözyaşları akıtarak hâlâ sabırla bekleyen İstanbul", Cumhuriyet'in erken dönemlerinde de henüz kendisine ne türden bir programın uygulanacağı konusundaki yaptırımlara yönelik umutlarını neredeyse tüketmeye başlamıştı bile. O yıllarda plancı Elgötz şöyle diyordu; "İstanbul şehri o şekilde tanzim edilmelidir ki, her noktasından denizi görmeye bir mâni bulunmamalı (!), tepeler üzerindeki inşaatlar İstanbul'un siluetini bozmayacak (!) şekilde olmalıdır. Limanın ise Marmara cihetine alınması idealdir. Çünkü trenler için kömür nakilleri buradan daha kolay gerçekleşir."

Başka önemli bir şehir planlamacısı olan Alfred Agache ise İstanbul hakkında şu ilginç yorumlarda bulunmuştur; "Modern şehircilikte yerleşimlerin yeniden planlanması ve gayri sıhhi bölgelerin, yangın arsalarının ve çeşitli eski yerlerin, planlı mıntıkalara ayrılması gerekir. Buna "zoning" denir. Şehir içinde, rastgele öteye beriye dağılmış, meskenler arasına girmiş fabrikaların bulunması hiç iyi bir şey değildir."

ŞEHRİN TARİHİ YÜZÜ ERKEN 20. YÜZYILDAN SONRA HIZLA DEĞİŞİME UĞRUYOR

Yarımada'nın, sahip olduğu eşsiz tarihi dokusunu 19. yüzyılın geç dönemlerine, hatta daha sonraki yıllara dek önemli ölçüde koruyabildiğini, gelişim süreci içinde şehrin topoğrafik yapısıyla birlikte büyük bir uyum sergilediği açıktır. Fakat, Suriçi İstanbul birkaç on yıl kat edip 1930'lu yıllara geldiğinde, hâlâ çok yorgun, bakımsız, yer yer pis, ama görkemli tarihi izlerini olabildiğince koruyabilmiş bir şehir görünümü aksettirmeye devam etmeye çabalarken, asırlar boyunca üstüne çöreklenen, köhneliğin izlerini ve uzun tarihinden geriye kalan çok değerli miraslarını, eski sokak dokularını, geleneksel mahallelerini, "modernleşme" anlayışla değişime uğratmaya çalışan zihniyetlerle karşı karşıya gelmiş, beri yandan unutulmaya yüz tutan şehirlerin kraliçesi ve eşsiz tarihi mirasları nedense hatırlanmaya başlanmıştı. Ama bu hatırlama, kuşkusuz ki Yarımada'nın birikmiş tüm kültürüne ve tarihine ait küçüklü büyüklü eserlerin tamamını kapsamıyordu ne yazık ki!..

Meydanları ve caddeleri modernleştirilen, topoğrafyası geniş asfalt bulvarlarla yırtılan Yarımada'nın, ancak abidevi ve popüler olmuş eserlerine ilgi gösterilmiş ve bunların dışında, yol güzergâhları kıyısında veya üzerinde kalmış ve o güne dek ilgiden yoksun bir biçimde kısmen harap vaziyette duran küçük cami, mescid, hamam, çeşme, köprü, mektep, medrese, ahşap konut, geleneksel sokak dokusu gibi güzergâhlar ve tarihi yapılar ile "eski mahalle tasarımları" neredeyse hiçe sayılmıştır. İşin tuhaf ve üzücü yanı, bu "hiçe sayma ve ilgisizlik

problemi"nin günümüzde de kısmen sürüyor yahut da "sürdürülüyor" olmasıdır.

Otuzlu yılların İstanbul'unda, Yarımada'nın güney kıyıları, yani Kumkapı-Yenikapı-Yedikule sahilleri çöplük halindeydi ve nüfusu çok az olan şehrin pek gözlere batmayan çöpleri buralardan Marmara Denizi'ne dökülürdü. Bu durum 1950'lere dek aynı şekilde sürdürülmüştür, ama Yarımada'nın, yıpratılan, ya da yok edilen tarihi dokusunun gerçek acı yazgısı 1950'lerin ikinci yarısında belirginleşmiştir. Sözde, "köhne" görünümlü şehrin böğrüne bu yıllarda "hançer şekline bürünmüş" asfalt bulvarların saplanması bu acı yazgının "en acı" tarafı olmuştur. Öncelikle, 1930'lu yıllarda ağızdan ağıza dolaşmaya başlayan ve 1940'larda giderek artan "köhneleşmiş şehir" kavramını incelemekle işe başlamakta yarar vardır. Neydi acaba bu "köhne"den kastedilen olgu?..

Cumhuriyet'i takip eden yıllarda, hatta daha önceki savaş ve işgal günlerinde tarihi başkentin fizikî görünümü gerçekten de yürekler acısıydı. 1908-1922 yılları arasındaki çok sıkıntılı, savaşlarla, mücadelelerle, yokluklarla dolu yıllar (denir ki, 1. savaş dünyada 4 yıl, Türkiye'de 14 yıl sürmüştür) sonunda ülke düşmanlardan temizlenip Cumhuriyet idaresine geçildiğinde ve hatta daha da sonraki yıllarda şehrin toparlanmasında gerçekten de büyük zorluklarla mücadele edilmiş, güçlüklerle karşılaşılmıştır. Upuzun asırların birikimleriyle neredeyse yorgunluktan "canı çıkan" Yarımada'nın genel görünümü, adeta bir "unutulmuşluğun hazin yüzünü" yansıtmakta, eskimiş mahalleler ve sanki bir taraflara atılıp terk edilmiş gibi duran kadim eserleriyle iki büyük uygarlığın derbederleşmiş, ama "karakteristik ve kişilikli" yapısıyla yine de el değmemiş tarihi bir şehir perspektifini gözler önüne sermekte ve buraya el uzatmak çok gerekli bir iş olarak ortaya çıkmaktaydı. Ama o el, hangi düşünce yapısıyla bu eski başkente yaklaşacak ve onu hangi bakış açısında değerlendirip gerekli düzenlemeleri yapacaktı?..

İşte, düğüm noktası burada belirginleşmekteydi. 1930'larda bu konuda "hafif bir kıpırdanma"yla kendini gösteren tarihi şehir düzenlemeleri 1940'larda hız kazanmaya başladı. Fakat bu hız, bazı anıtsal eserlerin ihya edilmesi dışında "yer yer harabe görünümlü şehri değişime uğratarak, bir batı kentine benzetmek" anlayışına yönelikti. Esasen, fetihten bu yana belediye anlamında başkenti yönetmekle hükümlü tüm görevlilerin ortak amacı, burada yaşayan insanların, "beslenme, barınma, ulaşım" gibi üç temel unsurun tüm öğelerinden "insanca yararlanabilmelerini" sağlamaktı. "Tarih" kavramı ise daha geri plandaydı.

1453'ten 1855'e dek kadılık sistemiyle yönetilen İstanbul'da bu süreç içinde tam 422 kadı görev yapmış, bu devlet görevlileri adeta

tek başlarına aldıkları kararlarla ve çok güçlü duruşlarıyla kentin baş sorumlusu olarak yıllarca hizmet etmişlerdir. Başkent olması nedeniyle sarayın da gözleri, kulakları İstanbul'un üzerindeydi ve beledi hizmetler açısından sultanların ve sadrazamların kadılara verdikleri desteklerle, İstanbul uzun asırlar boyunca genel olarak sorunsuz yaşamayı başarabilmişti.

1855'ten sonra daha çağdaş bir kurum olan "Şehremaneti İdaresi"nin devreye girmesiyle, şehir yönetiminde tek başına bir görevlinin değil, "meclisin kararları" (Meclis-i Umumi-i Belediye) öne çıkmış, sultanın atadığı 12-20 arasında üyenin yönetime katılımıyla İstanbul'da batıdaki sistemlere benzer bir idari yapılanmaya geçilmiş ve bu sistem, arada uygulanan bazı değişikliklerle birlikte 1930'a dek sürdürülmüştür.

İstanbul şehir eminleri arasında, yenilikleriyle ve çağdaş uygulamalarıyla öne çıkan bazı görevliler, nüfus sayımı, emlak sayımı, zabıta teşkilatı düzenlemeleri, yiyecek-içecekler konusunda hile yapanların büyük cezalara çarptırılmaları, sanat hareketlerinin halkla buluşturulması, bina vergileri uygulaması, şehrin estetik ve temizlik açısından planlanması gibi, görece daha çağdaş yaptırımları hayata geçirmeye çalışmışlar, ama bazıları ne yazık ki işlerinde tam bir başarı sergileyememiştir.

Özellikle, Zekeriya Efendi, Osman Raşit Paşa, Mazhar Paşa ve esnaf arasında büyük bir disiplin, hatta biraz da korku salan "İhtisab Ağası Hüseyin Efendi" gibi görevliler İstanbulluların hatıralarına sinmişlerdir.

Fakat bunların yanında Rıdvan Paşa zamanında İstanbul adeta bir "çiftliğe" dönmüş, rüşvet ve kayırma işleri yayılmaya başlamıştır. 15 yıllık görevi sırasında, "saraya gönderilen pidelerin kalitesini kontrol etmek için (!)" sadece yılda iki kez Şehremaneti makamına uğrayan ve döneminde büyük bir kolera vakasının da yaşandığı Rıdvan Paşa, büyük bir umursamazlık sergilemiş ve pek çok kişinin nefretini kazanması nedeniyle öldürülmüştür.

1881'de göreve başlayan Mazhar Paşa zamanında ise, Su Nezareti belediyeye bağlanmış, Beşiktaş-Dolmabahçe arasındaki "Saltanat Yolu" ağaçlandırılmış ve ünlü Terkos Suyu İstanbul'a getirtilmiştir.

Esasen ülkemizde "koruma kültürü"ne ait ilk girişimlerin Sultan Abdülmecit devrine rastladığını söylemek pek de yanlış olmaz. Sultanın Yalova gezisi sırasında yollara saçılmış bazı Roma eserlerini görerek bunlarla ilgilenmesi, Sultanahmet Hipodromu'nun molozlardan temizlenmesi, tarihsel açıdan bilinçli girişimler sayılabilir. Ayrıca, dönemin Tophane Müşiri Fethi Ahmet Paşa'nın eski eserleri gelişigüzel de olsa Aya İrini Kilisesi'nde toplaması koruma bilinci kültürünün ilk hareketleri olarak kabul edilegelmiştir.

Cumhuriyet devrine geçildiğinde bu bilincin sistematik biçimde arttığına ve daha bilimselleştiğine tanık olunmuştur. Ama bütün bunlara karşın, 1930'ların İstanbul Yarımadası'nın dar sokak dokularına ve buralarda yer alan konutlara bakıldığında, geç 19. ve erken 20. yüzyıldan itibaren mahallelerin fizikî yapılarını tasarlarken hiçbir planlamaya uyulmadığı, bunların sanki gelişigüzel yapıldığı hissine kapılmamak elde değildir. Esasen 19. yüzyılın ilk yarısında şehrin büyük bölümü kıvrımlı, bakımsız ve dar sokaklarla doluydu. Bu nedenle de yangın, ulaşım ve nakliyat işlerinde yeterli verim alınamıyordu. Daha rahat kontrol edilebilen bir İstanbul yaratmak için Avrupa şehirlerinde görülen "geometrik sokak düzeni"ne geçilmesi şart olarak görülüyordu. Reşit Paşa'nın Londra'da elçilik yaparken belirttiği gibi, sokak ve caddeler "Avrupa'da cari (geçerli) olan tarz-ı neve (yeni stile) uygun biçimde yapılmalıydı."

On dokuzuncu asrın ortalarında patlak veren Kırım Savaşı yüzünden İstanbul'a gelen askerler için adeta bir "kışla-şehir"e dönüşen İstanbul, altyapısız konumuyla ve plansız programsız şehirleşme ölçütleriyle büyük sıkıntıların yaşamasına zemin yaratmıştı. Üstelik, merkezi idare İstanbul Şehremaneti'ne görev üstüne görev yüklediği halde, bunları karşılayacak finansal kaynağı ve yetkiyi tam anlamıyla sunamıyordu. Zaten donanımlı bir teknik kadro da hemen hemen yok gibiydi ve bu durum konunun hassasiyetine "tuz-biber ekiyor", Şehremaneti, bünyesindeki doktorların ücretlerini ödemek için dahi Maliye nezaretine başvurmak zorunda kalıyordu. O günlerde gündeme düşen ilginç söze göre; "Beyoğlu gaz isterken, fakir muhitlerin İstanbul'u "kaz" bile bulamıyordu." Tabii buna paralel olarak "sosyal bir entegrasyon"un kurulması da düşten öteye gidemiyor, şehrin fizikî dokusu ve bunların üzerindeki tarihi yapılar zaman geçtikçe, belirgin bir ilgisizliğin de yaygın olmasıyla birlikte daha da harap duruma düşüyorlardı.

Yine 19. yüzyılın ortalarında büyük vakıf eserlerinin çevresindeki açıklıklar böyle sokaklar ve evlerle, binalarla tıkış tıkış doldurulmuş ve o eserlerin rahatça görülebilme açıları bozulduğu gibi, bazı vakıf idarecileri bu yapılardan rant elde ederek meydanımsı açıklıklara, yoğun insan kalabalığına sahne olan iskele çevrelerine tecavüz ederek buraları adeta pazarlamışlardı. Bu olumsuz davranışlar öylesine yaygınlaşmıştı ki, Ayasofya minarelerinden birisinin dibindeki boş hücre dahi bir şekerciye "depo" niyetine satılmıştı. Hem de "tapusu" ile!..

Her hâlükârda "Evkaf Nezareti" idaresi de bu gidişatı engelleyemeyince, 1864'te yeniden oluşturulan "Turuk ve Ebniye Nizamnamesi" (Yollar ve Binalar Düzenlemesi), anıtsal eserlerin çevresindeki yapı-

laşmaların önüne geçilmesi için bir "yasakname" yayınlamak zorunda kalmıştı. Buna göre, "Cami-i şerif avlularında, iskelelerde ve diğer meydanlarda, yani kamuya açık yerlerde bina inşası tamamen yasaktır" denilmekteydi. 1881 ve 1889'daki çalışmalarla bu düzenlemeler biraz daha geliştirilmiş, ama nezaret bütün bunları, yoksullukla mücadele edip belini biraz olsun doğrultmaya çalışan belediyenin sırtına yükleyerek işlerini daha da zorlaştırmış, bir ölçüde de sorumluluğu üstünden atmaya çalışmıştı.

Bu şekilde, 1858'de ünlü Divanyolu'nun genişletilme çalışmaları sırasında, şimdilerde Sultanahmet Parkı'nın köşesinde duran ve Yarımada'nın en güzel camilerinden biri olan Firuz Ağa Camisi'ne ait sıbyan mektebi yıkılmış, Çemberlitaş'ın yanındaki Atik Ali Paşa Camisi'ne ait medresenin kuzey kanadı ise aynı biçimde ortadan kaldırılmış ve Köprülü Medresesi'nin dış duvarları da "tıraşlanmıştır!" 1868'de önce ise Ayasofya'nın ve Beyazıt Camisi'nin çevresini saran barakamsı sakil yapılaşmalar ortadan kaldırılmış, 1906'dan sonra da Fatih Külliyesi'nin, Süleymaniye'nin, Mahmutpaşa Camisi'nin ve Şehzade Mehmet Külliyesi'nin etrafını saran virane yapılar yıktırılmış, açılan arazi ise meydanlaştırılarak ahalinin istifadesine sunulmuştur. Belediyenin bu işler için harcanacak parayı çok zorlanarak temin etmeye çalıştığını da göz önüne almak gerekir. Vakıflar İdaresi ise 1908 Meşrutiyeti'nden bu yana Mahmutpaşa Camisi çevresindeki salaş kahveleri ve evleri yıkmış, Yeni Cami çevresindeki pazar yerini bahçeye dönüştürmüştü. Bu arada "yangın" da (!) işe yardımcı olmuş, Yeni Cami çevresini silip süpürerek temizlemiştir!..

Esasen, Turgut Cansever'in de belirttiği gibi, asıl değişim ve tarihten kopuş, "teknoloji fetişizminin gelişi ve Sirkeci demiryolunun sarayın birbirinden değerli ünitelerinin yıkılmasına neden oluşu" ile başlamıştır. Tarih ve sanayi birbirlerinin burnunun dibine sokuşturulmuş, işler iyice "rayından çıkartılarak", tarihi Topkapısı Mezarlığı'nın yerine 1950'lerde "Trakya Otogarı"nın o arazilere yerleştirilmesinden hiç rahatsızlık duyulmamıştır.

İşte, 20. yüzyıl başlarını takip eden yıllar içinde bu düşünce yapısı "gemi iyice azıya almış" ve Çemberlitaş ile az batısındaki Atik Ali Paşa Camisi arasına dahi bir han binası yapılması o günlerde gündeme gelmişti. Hatta binanın temelleri bile atılmış, erken 20. yüzyılın en önemli mimarlarından biri olarak adı tarihe geçen Kemalettin (20 liralık kâğıt paraların arkasında resmi bulunan değerli mimarın ilk olarak Nuh Kuyusu'nda bulunan mezarı hassas bir görevli tarafından bulunup tarümar olmaktan kurtarılmış ve şimdiki yerine, yani Beyazıt Camisi haziresine nakledilmiştir. Mezar taşı, "Mimar Kemalettin" adının mer-

merden kabartma şekilde düz ve ters olarak yazılmasıyla oluşturulmuştur ve son derece estetik bir görünüme sahiptir), 1914'te o günün baskıcı ortamında belki de hiç olmaması gereken bir davranışla, bu binanın (6. Vakıf Hanı) planını onaylayıp idareye vermiştir. Tam 23 yıl süren mücadeleden sonra buraya kocaman bir han yapılmasının tarihi mekânı katledeceği kanaatine varılmış ve sonunda işlem iptal edilmişti. Eğer bu han yapılmış olsaydı 1700 yıllık Çemberlitaş Sütunu (Büyük Konstantin Sütunu) belki de görünemez duruma gelecekti.

Beri yandan o yıllarda bazı sivil toplum kuruluşları da belediye idaresine yardım için kolları sıvamışlar ve çeşitli yaptırımlarıyla şehrin güzelleşmesine katkıda bulunmuşlardı. Bunların en önemlisi, üyeleri arasında yabancıların da bulunduğu "İstanbul Muhipleri (İstanbul'u Sevenler) Cemiyeti" ve Türk Tarih Kurumu idi.

O günlerde Yarımada'nın bozuk sokakları üzerine de eğilinmiş ve genellikle eski ölçüyle altı-yedi arşın civarında yapılması gerektiği ortaya konmuştu. Bu ölçünün aslında tarihi bir geçmişi olduğu ve Halife Ömer'in 7. yüzyılda verdiği bazı ölçülerden söz edildiği anlatılır. Hatta Hz. Muhammed'in de, "Bu konuda kararsızlığa düşerseniz yedi arşını kabul ediniz" sözünden hareketle İstanbul sokaklarında da bu uygulamanın doğru olabileceğinde fikir birliğine varılmıştı. Bu rakam sokakların eni konusundaki "en az" ölçüydü ve kabataslak şöyle hesaplanırdı: "Sırtındaki küfelerini birbirlerine değdirmeden iki hayvanın yan yana geçebileceği ende bir sokak!.."

Eskiden Yarımada sokakların pek çoğu gerçekten de böylesine dardı. Tarihi dokusunu büyük ölçüde koruyan Fener-Balat havalisinde ta Roma döneminden kalan sokak dokularına rast gelinmesi günümüzde dahi olanaklıdır. Beylerbeyi Sarayı'nın bahçesinde bulunan ve halkın geçmesine de olanak tanıyan (1970'lerde belediye otobüsleri de bu tüneli kullanırdı) tünelin eni için de bu ölçütler göz önüne alınmıştı. O yılların İstanbul'unun nüfus hareketleri ve sakinliği daha geniş sokakların yapımını gerektirmiyor ve nakil araçları da olmadığından insanlar bu yolları rahatlıkla kullanabiliyorlardı. Zaten sorun, atlı ve elektrikli tramvayların geldiği yıllardan sonra baş göstermiş ve dar yollar zorunlu olarak genişletilmiştir. Erken 20. yüzyıl, aynı zamanda şehrin pek çok yerinde yeni binaların boy göstermeye başladığı yıllardır. İnşaatlarda demirin kullanımı da bu yıllarda yaygınlaşmış ve inşaat demiri üretimi için 1926'da ilk "haddehane" açılmıştır.

ERKEN 20. YÜZYILDAKİ NÜFUS VE İMAR SORUNLARINA GENEL BİR BAKIŞ

1930'lara doğru iyice yükselmeye başlayan nüfusa bağlı olarak bina inşaatları, yangınlardan kalan boş arsaların işgal edilerek yerleşimlere açılması ve bazı belediye çalışanlarının uygunsuz yaptırımları nedeniyle plansız şehirleşme sorunu iyice kendini hissettirir olmuş, bazı semtlerde sokakları daraltan binalar bu yolların genişliklerini iki-üç metreye dek düşürmüştür. Yine 1932'de belediye yasası gereğince uygulamalarda birtakım değişimler yapılmış ve "ev ölçeğindeki yapıları" inşa etme yetkisi "usta"lardan alınıp "mimar"lara verilmiştir!

Diğer yandan 1935'lerde, İstanbul'un genelinde nüfusun neredeyse sekiz yüz binlere doğru yaklaşmaya başlamakta olduğu, ama bir taraftan da erkeklerin %76'sının, kadınların ise %91'inin okur-yazar olmadığı gerçeği ile karşı karşıya gelinmişti. İstanbul'un çok cezbedici, şanlı bir tarihi yerleşim olması nedeniyle, civar köy, kasaba, ilçe ve şehirlerden okur-yazar olanların dışında, bu kategoride yer almayan pek çok insanı kendine mıknatıs gibi çektiği açıktır. Bu nedenle dış yerleşimlerdeki arazilerin büyük miktarının arsa vurguncuları tarafından fiyatlarıyla oynanarak, ekilebilir tarım alanlarının verimleri önemli ölçüde yükseltilmiş, bu durum da dıştan içe doğru hareketlenen göç hareketlerini hızlandırmıştır. Sonuçta, şehrin hinterland bölgelerinde 1930'larda ekilebilir arazilerin ancak %10'u kullanılabilmiş ve buralardan ancak 470 bin ton ürün alınabilmiştir.

O yıllarda zirai alanların ihyası için çok önemli olan su tedariki meselesi için de Yarımada arazisinin çok engebeli olması nedeniyle

buraya verimli biçimde su aktarılması sorunu her an gündemi meşgul etmiştir. Romalılardan ve Osmanlılardan kalan su köprüleri bu konuda kısıtlı katkılarıyla su aktarım işlerine yardımcı olmaya çalışsalar da topoğrafik koşulların elverişsizliği yüzünden arazi sulamalarında ve şehre içme suyu sağlamada tam randıman alabilmek pek de mümkün olamamıştır. Bu arada, çöplerdeki değerli kimyevi maddelerin zirai anlamda gübre olarak değerlendirilmesi de düşünülmüş ve Yarımada'nın çevresinde geniş bostanlıklar meydana getirilerek buralara hububat ekilmesi planlanmıştır.

Sonuçta, bütün bu işlemlerde ana kaynağın "para tedariki" olması, o günlerin ekonomik sıkıntılarla dolu ortamında bu projelerin pek çoğunun hayata geçirilememesi sorununu doğurmuştur.

1930'ların başlarında devletin yolların düzeni için kişi başına sadece yarım lira harcayabildiği, bunun yanında Almanya'da sadece 1927-29 arasında kişi başına 5 lira harcandığı göz önüne alındığında parasızlık sorununun ne denli önemli olduğu apaçık belli olmaktaydı. Yol çok önemliydi ve nakliyat masrafları "yol/zaman" denkleminin sağlıklı işletilmesiyle mümkün olabilmekteydi. Ekonomik kurallara göre, ister şehir dışında, isterse şehir içinde olsun, eşyalar bir yerden diğerine, çabuk ve en ucuz harcamalarla nakledilmek zorundaydı.

Bu şekilde, Yarımada için de ilk önce halledilmesi gereken işin, "modern şehir" kavramıyla yakın bağlantılı olan "yeni yollar açmak" olduğu anlaşılmakta, öte yandan, "Edirne'den Eminönü'ne" kesintisiz bir yolun inşa edilmesi düşüncesi, insanların otomobil kullanma sevdasını körükleyen bir sembol olarak tüm toplumu derinden etkilemekte ve heyecanlandırmaktaydı. O yıllarda bir ekspres treninin aynı yolu 7 saat 23 dakikada aldığı düşünüldüğünde ise "asfalt yol ve araba" olgusunun insanların gönüllerinde taht kurması doğal olarak kaçınılmaz bir hale gelmekteydi.

Yirminci yüzyılın erken dönemlerinde eski şehri "yeni" bir şekilde (!) planlamak için her çareye başvurulmuş, çeşitli görüşler üzerinde fikir münakaşaları yapılmış ve dünyaca ünlü bazı şehir planlamacıları İstanbul'a çağrılmıştı. Şehrin yeniden yapılandırılması çalışmaları için İstanbul'a gelen Herman Elgötz'den başka, Lambert ve Alfred Agache de önde gelen "urbanist"lerden (şehir bilimci) ikisiydi. Bu isimler İstanbul için ilk planlamacılar olarak kabul edilmekteydiler.

Ayrıca, 1935 Wagner ve Martin planlarında şehir merkezindeki yaşamla, banliyöleşme (suburbanizasyon) bölgelerindeki insanların arasında düzenli ticari ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesi konuları da gündeme gelmişti. Martin Wagner'in 1935-38 yılları arasındaki çalışmalarında 25.300 hektarlık sahada nüfus 740.805 olarak tespit edil-

mişti. Görece bu oldukça dar alanda şehrin iaşe sorunları bulunacağından, Wagner'e göre dışarıda kalan "hinterland bölgelerine" el atılmalı ve ihtiyaçlar buradan karşılanmalı, şehir içinden de hinterlanda mal gönderilerek iletişim sağlanmalıydı.

Kısaca görülmekteydi ki, her ne kadar dünyaca ünlü şehir planlamacıları da olsa, İstanbul'a ve şehrin uzun tarihi geçmişinin bel kemiğini oluşturan "geleneksel yaşam" şartları konusuna yabancı olan bu bilim insanlarının düşünceleri ve icraatları çoğu zaman "havada" kalıyor ve "yorgun ve mahzun" Yarımada'nın tarihi panoraması bu süreç içinde daha da fazla yıpranıyordu.

1910'LAR VE CEMİL TOPUZLU'NUN YARIMADASI

İstanbul'un efsanevi belediye reislerinden olan ve erken 20. yüzyıl Osmanlı başkentine etkin çalışmalarıyla damgasını vuran Cemil Topuzlu, cesaretli girişimleriyle, çok zor şartlarda ve büyük mali sıkıntılara göğüs gererek şehri toparlamaya çalışmış, ama beri yandan da imar iskân çalışmaları sırasında tarihi miraslara karşı yeterince hassasiyet gösterememiştir. Örneğin, bunlardan biri, Topkapı Sarayı surlarının Gülhane Parkı'nı sınırlayan ve Sirkeci yönüne bakan duvarlarını, sadece Alay Köşkü yerinde kalmak şartıyla "ortadan kaldırmak"tı!.. Topuzlu, ayrıca bu çevredeki tüm "mebani"yi (binaları), medreseleri, türbeleri, hamamları, Haliç kıyısında ve Unkapanı'na doğru görülen sebze halini, balıkhane tarafında ve camilerin çevresindeki Roma Haliç surlarını yıkmak istemiştir.

Cemil Bey, aslında zamanının çok ünlü bir doktoruydu ve modern cerrahinin kurucusu sayılıyordu. 1958 yılında 90 yaşında ölen Topuzlu, 1912 ve 1919'da olmak üzere iki dönem İstanbul Belediyesi reisliğini yürütmüş ve belediye işleriyle ilgili birikimlerini bir hatırat olarak da yayınlamıştır. Topuzlu, bu yıllara dek çok yıpranmış halde gelen başkentin içine yuvarlandığı perişan durumu yakından görüyor ve yeni planlamalarla şehrin görünümünü "çağdaş" bir pozisyona getirmeye çalışıyordu. Dönemindeki Şehremaneti Dairesi'nin başına geçtiğinde, her tarafta keyfi atamalarla göreve gelmiş kişilerle karşılaşmış, parasızlıktan kıvranan belediyenin borç batağı içinde debelendiğini tespit etmişti. İstanbul'un sosyal yaşam ve imar sorunları üzerine eğilen ve batıdaki sistemleri iyi inceleyen Cemil Paşa, bin bir zorluklarla oluşturduğu Gülhane Parkı'nı halka açtığında, onu eleştirenlerin hedefi haline

gelmiş ve bazı gerici kişiler parkı, "Cemil Paşa (Topuzlu) Kerhanesi" olarak adlandırmaktan çekinmemişlerdi. İstanbul sokaklarının süpürülmesi işlemine kapsamlı şekilde Cemil Paşa'nın döneminde başlanılması, pek çok esnafın mal satışlarında hileye başvurmasının üzerine gidilmesi, hijyenik koşulların hayata geçirilmesi amacıyla Hıfzıssıha Enstitüsü'nün kurulması, İstanbul'un belediye hizmetleri açısından önemli başlıklar olmuştur.

"Salaş" görünümlü başkentin sokak ve caddelerini genişletip bir düzene sokma çabasıyla pek çok plan üreten Topuzlu'nun ilk işlerinden biri, Yarımada'nın güney sahil bandını oluşturan Yedikule-Yenikapı arasındaki bölgede uzun bir liman inşa etmek ve gar binasını Sirkeci'den kaldırıp buraya nakletmekti. Bu projede yer alan diğer bir iş de, Unkapanı'ndan Galata Köprüsü'ne, buradan sonra da Sarayburnu'ndan Yenikapı'ya dek uzana 30 metre eninde bir rıhtımın inşa edilmesiydi. Bu güzergâhta bulunan binaların çoğu ve birtakım arsalar istimlak edilecek, bu şekilde de sahil yoluna mekân açılma işlemi hayata geçirilecekti. Bu arada aynı güzergâhta bulunan tarihi miraslar da ortadan kaldırılacak (!), sadece Rüstem Paşa Camisi'ne, Yeni Cami'ye, bir iki güzel sebile (!) ve 4. Vakıf Hanı'na (şimdi otel) ile Büyük Postane Binası'na dokunulmayacaktı.

Ama beri yandan da, çeşitli mahallelerin içindeki küçük camilerin duvarlarının "indirilerek" üzerlerine parmaklıklar yapmasını ve avlularındaki "tüm mezarlıkların kaldırılarak" buraların "çiçek ve ağaç dikilmek" suretiyle "çocuk bahçesi" haline dönüştürülmesini savunan Topuzlu'nun da "çağdaş İstanbul"u şekillendirmek için o yıllarda ve daha sonraki dönemlerde hızla yayılan "geniş yollarla döşenmiş modern görünümlü bir şehir" sevdasına tutulmuş olduğu hissedilmektedir.

Erken 20. yüzyılda bu projeler için mimari kurallara pek de uyulmadan çeşitli resimler çizilmiş ve bunlardaki "fenn-i menazır"ın, yani "bilimsel perspektif" görünüşlerinin okuyucular tarafından "mazur" görülmesi istenmiştir. Birbirinden farklı görüşlere sahip mimar ve plancıların proje ürettiği bu yıllarda İstanbul'a gelen dünyaca meşhur mimarlardan biri de Le Corbusier idi. Bu çok değerli üstad, aslında İstanbul Yarımadası'nın tarihi dokusunun korunmasından yanaydı. Ancak dönemin yöneticileri bu önerileri "kulak ardı" yapmış, daha sonra da bu görev, onun rakibi olarak nitelenen Prost'a verilmiştir. Prost'un yaptığı en iyi iş, Yarımada'nın yükseklik konturlarını koruyarak standartlaştırmasıydı.

Öyle anlaşılmaktadır ki, o dönemlerdeki her şehir yöneticisinin aklında, İstanbul'u hiç vakit yitirmeksizin, ne yapıp edip modern bir

görünüme kavuşturma fikri yatmaktaydı. Fakat, Yarımada'nın "pejmürde" gibi duran unutulmaya yüz tutmuş tarihi karakterini göz önüne çıkarmayı ve bunları çevreleriyle ile birlikte ele alıp temizleyerek, onararak, şehrin sokak ve caddelerini, yangın yerlerinden arda kalan arsalarını, kaldırımlarını yenileyip bir düzene sokarak planlama yapmayı, Yarımada'nın "tarihi yüzünü" çeşitli parsellerinde değil, tümünde dünyaya sunmayı, kimse ilk sıraya almayı düşünmemiş görünmekteydi.

Tabii ki, Cemil Topuzlu'nun Eminönü'ndeki Yeni Cami'yi korumaya çalışıp, çevresini saran salaş binaları yıkma fikri olumlu gibi dursa da, aynı esere ait "hünkâr mahfili"ni ortadan kaldırmayı düşünmesinin tutarlı bir yanı yoktu. "Vaktiyle, padişahların caminin birinci katındaki hünkâr mahfiline dek at veya arabayla çıkmalarını kolaylaştırmak için yapılmış olan bu 'biçimsiz bina'yı (!) yıkıp atmalıdır!.. Bu suretle Yeni Cami'nin etrafındaki çirkinlikler ortadan kaldırılınca, eser tüm güzelliği ile meydana çıkacaktır. Bu fikrime, gereğinden fazla 'tutucu' olan 'Muhafaza-i Asar-ı Atika Cemiyeti' (Eski Eserleri Koruma Kurulu) üyeleri katılmayacaktır. Ama, bir şehrin, modern ve tarihi kıymet içeren (!) birkaç güzel sebili, 'arzu edilirse' (!) sökülerek başka yere taşınabilir. Bunun örnekleri vardır. Gülhane Parkı girişinin karşısındaki 1. Abdülhamit Sebili, Sirkeci'deki yerinden, yolun genişletilmesine engel oluyor gerekçesiyle sökülerek buraya nakledilmiştir."

Cemil Topuzlu'nun görev yaptığı 1910'lu yılları ve bu tarihleri Cumhuriyet'in ilk on yılına dek takip eden dönemleri, Yarımada'nın yaşadığı en sıkıntılı devirler olarak kabul etmek mümkündü. Yabancı egemen güçler tarafından işgal edilmesi bir yana, ekonomik yönden de uçurumun eşiğine gelen başkentin fizikî görünümü hiç de iç açıcı görünmüyordu. Ama, arazisinde barındırdığı yüksek değerdeki Roma ve Osmanlı miraslarıyla, eski mahalle dokularıyla, ahşap konutlarıyla yine de çok ilgi çekiciydi ve göz doldurmaktaydı. Yani, ne varsa yine "tarih"te vardı!..

Dolayısıyla, Yarımada'nın bu yönüyle ele alınmayıp, "asfalt-beton-araba" üçlüsüne teslim edilmesi, dünyanın en değerli tarihi arazisine karşı yapılan yanlışların en büyüğü olmuştur.

Topuzlu döneminde, İstanbul Yarımadası'na bahçeler, parklar kazandırılması fikri çok yaygındı ve bunların uğruna tarihi eserlerin yıkılması ve açılan arsalarda yeni parklar inşa ederek "medeni bir şehir" yaratılması sıkça gündeme gelmekteydi. Yıktırılması istenen eserler arasında, Gülhane Parkı'nın Sarayburnu tarafında yer alan eski tıbbiye binaları, Gülhane Hastanesi, çeşitli silah depoları, Sultanahmet Parkı'ndaki Hürrem Sultan Hamamı, Ayasofya Türbeleri, şimdi lüks

bir otel olan eski Tevkifhane Binası, Sultanahmet Medresesi, Topkapı Sarayı'nın birinci avlusundaki Darphane, Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı saray surlarının Sirkeci'ye bakan ve günümüzde Taya Hatun Sokağı'nı takiben ilerleyen kısımları ile "tarz-ı mimarisi uygun olmayan" (mimari tarzı) bazı yapılar bulunmaktaydı. Böylelikle şehirde, yeni ve geniş yollar açılabilecek, parklar, meydanlar oluşturularak, İstanbul Yarımadası "çağdaş" bir şehir (!) görünümüne kavuşturulmuş olacaktı.

Şehri modernleştirmek adına böylesine önemli kültür miraslarını bir kalemde silip bir kenara atmayı yahut da tümüyle ortadan kaldırmayı ilke edinmiş zihniyetlerin genel olarak hâkim olduğu o yıllarda, "Asar-ı Atika Cemiyeti"nin (Eski Eserler Kurulu) aksine görüş bildirerek birtakım eski eserlerin aynen korunması konusunda ısrarcı olması, kuşkusuz ki yerinde ve sevindirici bir davranıştı. Ama yine de bunun etkisi istenildiği kadar başarılı olamamıştır. Burada dikkati çeken en önemli nokta, belediye ile Asar-ı Atika arasında beliren görüş ayrılıkları idi. Bu cemiyet, Sultan 2. Mehmet'in zamanından kalan saray surlarının Sirkeci tarafına bakan bölümlerinin mutlaka korunmasını, hatta İstanbul'u çevreleyen hiçbir sur bölümünün harap dahi olsalar yıkılmayıp yaşatılmasını öne sürmekte, bu görüş de, aksini düşünen Topuzlu'ya ters gelmekteydi. Pek çok girişimini büyük özveriler sonucunda başarıyla sonuçlandıran Dr. Cemil Topuzlu, eskimiş, harabeye dönmüş surları ne yazık ki "birer taş yığını" olarak algılıyordu. Bu nedenle de ona göre, bazı sur kapıları ve burçlarıyla, Yedikule Hisarı burçları, Roma saraylarının ele gelir (!) bölümleri korunabilir, diğerleri tamamen ortadan kaldırılabilirdi. Viyana ve Paris'te de buna benzer uygulamalar yapılmış ve yıktırılan harabeler yerine park ve bahçeler yapılmıştı!..

Cemil Topuzlu, bu milletlerin eski eserlerin korunması konusunu bizden daha iyi bildikleri halde, bizim onlardan daha "tutucu" davranmamız ve düşünmemizin nedenini bir türlü anlayamadığını dile getirirken, aslında tarihi değerleri, "anıtsal görünümlü ve pir ü pak" olanlarla, "harabe ve taş yığını" gibi görünenler diye ayırıma tabii tuttuğunun farkında değildi kuşkusuz. İstanbul tarihine tanıklık eden küçük bir taş parçasının dahi bir tarihi değere sahip olduğu ve bir belge gibi korunması gerektiği konusunda Topuzlu, çağdaş düşüncenin gerisinde sayılabilecek görüşleriyle ve "çok da haksız sayılmayacak" doğrultudaki 1910'lu yılların genel bakış açısını simgelemekteydi. Gerçekten de çok başarılı bir operatör hekim olan, İstanbul'a belediyecilik anlamında büyük hizmetleri geçen, parklar bahçeler açan Cemil Topuzlu'nun harabe haline gelmiş tarihi eserler hakkındaki eleştiri-

leri, elbette ki günümüzdeki bakış açısına oldukça terstir. Ancak, bu durum, Topuzlu'nun gayretkeşliğine ve çalışkanlığına olumsuz bir puan eklemenin çok daha ötesinde, o yılların genel tarih algılayışını yansıtması açısından da önemlidir.

Eski Eserler Kurulu'nun itirazlarının tam anlamıyla önüne geçemeyen Topuzlu şöyle demekteydi; "Tamam, surları kaldıramıyoruz!.. Bunu kabul edelim... Ama böyle olmakla birlikte, biraz para harcayarak harabeleri kurtarma gayretine girmek varken, o perişan halleriyle harabeye dönmüş eserleri ahaliye teşhir etmenin ne anlamı var?.."

Demek ki, Topuzlu döneminin İstanbul Yarımadası'ndaki genel kompozisyonu oldukça harap bir görünüş yansıtmaktaydı. Beri yandan bakıldığında ise, şimdikinden çok daha fazla esere ve "çok daha az" çirkin yapıya sahip olan Yarımada'nın tarihi ve doğal topoğrafyasının ne denli sakin, etkileyici ve zengin bir tarihi dokuya sahip olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır.

1910'lu yıllarda, Hipodrom Meydanı'ndaki eski İstanbul zemininin ve Roma saraylarına ait kalıntıların gün ışığına çıkarılması konusu da gündemdeydi. Bu arada yeni yapılacak yerleşim bölgelerindeki yolların mutlaka kanalizasyon şebekeleri ile donatılması, telefon, elektrik tellerinin, gaz borularının geçmesine yardımcı olacak künklerin bilinçli, planlı, programlı bir biçimde döşenmesi için girişimlerde bulunulmakta ve bunu yapmakla, sokakların yılda sekiz-on kere kazılıp kapatılmasının ve belediyenin bu nedenle yaptığı gereksiz masrafların da önüne geçilmesinin sağlanabileceği düşünülmekteydi. Toz toprak içindeki eğri büğrü sokakların parke taşlar döşenerek çağdaşlaştırılması, on beş-yirmi sene içinde Yarımada'dan bütün tramvay hatlarının sökülüp atılarak, yerlerine yeni otobüs hatlarının yerleştirilmesi, bazı ufak tefek ölçütler dışında 1950'lerdeki düşünce sisteminin erkenden çalan sinyalleriydi.

Topuzlu Belediyeciliği'nin çağdaş hamlelerinden biri de, bütün bina yapım işlerinin imar komisyonları tarafından çok ciddi biçimde takip edilmesi işlemiydi. Sokak boyunca uzanan binaların yüksekliklerinin de hemen hemen aynı boyda ve yaklaşık aynı üslupta tasarlanması şarttı. Bu kavram, şehrin fizikî güzelliğini yansıtan "pozitif mekân kurgusu"nu dile getiren bir yaklaşımdı. Böyle yapıldığında, şehir estetiği açısından binaların ön görünümlerinde olumlu üslup birliğinin yansıması hemen hissedilebilmektedir.

O günlere ait karalama bir çizimde, Yarımada'nın üçüncü tepesinde yer alan Süleymaniye Camisi ve Haliç kıyıları vardır ve burada kıyı boyunca uzanan geniş bir bulvar, Süleymaniye yamaçlarından bu bulvara açılan geniş bir cadde (şimdiki Uzun Çarşı Yokuşu) ve kıyıda

dört-beş kat yüksekliğinde boy boy binalar durmaktadır. Anlaşılan o ki, Tarihi Yarımada'ya yeni oluşturulan "çağdaş bir şehir" havası verilmek istenmiştir. Bu arada, sokaklardaki binalarda azami yüksekliğin de dört katı geçmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Buna bağlı olarak, Eminönü Meydanı'ndaki Yeni Cami çevresiyle, Ayasofya Camisi etrafındaki mahalleler birer "eski eser mıntıkası" olarak planlanmakta, buralarda asla çağdaş bina inşa edilmemesi, deniz tarafından görünüşlerin de açık olması istenmekte, aksi yapılırsa bu muhteşem eserlerin seyir açılarının bozulacağı vurgulanmaktaydı.

O yıllarda Süleymaniye Camisi'nin yanı başında, bu olağanüstü güzel eserin seyrini bozan bir "Nebatat Enstitüsü" binası inşa edilmişti. Aynı yerde günümüzde "İ.Ü. Botanik Enstitüsü" bulunmaktadır. Ama şimdiki yapının yüksekliği istenen ölçüleri aşmadığı halde, eski enstitü binası çok fazla yüksek tasarlanmıştı. Zaten, o eski yapı, aşırı yüksek olması ve Süleymaniye Camisi'nin görüş açısını bozması nedeniyle yıktırılmış, yerine günümüzdeki Botanik Enstitüsü inşa edilmiştir.

Belediyeye göre burada öne çıkan asıl önemli sorun, bu yapılara, kimlerin ne şekilde izin vermiş oldukları idi. Ayasofya'nın doğu sırtlarında inşa edilen ve 1933'te yanarak ortadan kalkan eski Darülfünun (Üniversite) Binası da koca kütlesiyle 1500 yıllık anıtsal mabedin denizden görünümünü büyük ölçüde olumsuz etkilemekteydi, ama diğer şekilsiz yapılara göre, bunun en azından kendi bünyesinde bir tasarım güzelliği vardı.

Demek ki, Topuzlu ve yönetimindeki belediyenin, anıtsal önemdeki tarihi eserlere karşı görüşleri günümüzden farklı olmamakla birlikte, düşüncelerinde, harabeye dönmüş ve kurtarılmayı bekleyen irili ufaklı diğer kültürel miraslara karşı, "bir an önce yıkılmalarını" öngören bir fikrin yerleşmiş olduğu görülmekteydi.

Erken 20. yüzyılda, Sultanahmet Meydanı salaş binalarla doluydu ve bunlar Ayasofya'ya ve güneyindeki Hürrem Sultan Hamamı'na dek yanaşmışlardı. Belediye, meydanı açıp, abidevi eserleri açığa çıkarmak için bu iğreti yapıları yıkmayı düşünürken, o sıralarda çıkan korkunç bir yangın adeta belediyenin istediğini yerine getirircesine ahşap konutları süpürüp ortadan kaldırmıştı. Yapı sahipleri, yani "harikzedegân" (yangından zarar görenler) aynı yere yeniden yapı kurmak isteyince, merkezi hükümet ve basın da bunların yanında yer almış, belediyenin bu alanın park haline getirilmesi görüşüne karşı çıkmıştı. Buna karşın belediye, yabancı planlamacılara hazırlattığı projelerle bu araziyi istimlak etmeye karar vermiş ve hemen işe koyulmuştu. Fakat, daha önce de belirttiğim gibi, Topuzlu'nun, 1555 tarihli ve Mimar Sinan yapısı Hürrem Sultan Hamamı'nı da yıktırmaya kalkması, kuşkusuz ki hiç de

olumlu bir davranış değildi. Topuzlu, bu konuyla ilgili şöyle bir yorum yapmaktaydı; "Hürrem Hamamı gibi İstanbul'da pek çok hamam var (yani yıktırılmasında bir sakınca yok) ve eski sadrazam Said Halim Paşa ve diğer zevat neden bana hücum ediyorlar?.."

Bu şekilde devam eden tartışmalarda kazanan taraf Halim Paşa'nın görüşünü benimseyenlerde olmuş ve Topuzlu'nun planları rafa kaldırılmıştır. O zamanın belediye reisinin İstanbul Yarımadası'nın tarihi siluetinin kesinlikle korunması yönündeki fikrine karşın, "ikinci sınıf" olarak gördüğü bazı harap tarihi mirasları yok kabul etmesi gerçekten de şaşırtıcıdır ve anlaşılır bir davranış değildir.

"Galata tarafından bakıldığında, Sarayburnu'ndan beşinci tepe olan Yavuz Selim'e doğru Yarımada'nın bir amfitiyatro biçiminde yükseldiği görülür. Bu sırtlardaki zarif minareler, kubbeler silsilesi, Beyazıt Yangın Kulesi ve daha nice eserler bu yükseltilerde dantela gibi sıra sıra dizilmişlerdir. Aşağıda, sahilde, Köprübaşı'ndaki Yeni Cami ise tüm azametiyle bu yamaçlara bir "revnak ve letafet" verir. Heyet-i umumiyesiyle bu kadar güzel bir manzaraya dünyanın hiçbir yerinde tesadüf edilemez."

İşte, böyle olumlu sözlerle İstanbul'un tarihi yüzünün mutlaka korunması gerektiğini savunan Topuzlu ve yönetiminin "iki başlı" tarihsel yaklaşım açısı, esasen Yarımada'da "tarihle çağdaşlık ölçütlerinin" aynı platformda buluşturulması arzusunun somut ifadesinden başka bir şey değildi. Oysa bu görüş, oldukça hatalıdır. Zira, geniş yollar ve bulvarlar açarak, yüksek katlı apartmanlar inşa ederek, Yarımada'daki geleneksel mahalleler arasında boyunları bükük vaziyette acı yazgılarını bekleyen harap mirasları ortadan kaldırarak, çağdaş bir şehir kurmak olası değildir. Gerçek olan şudur ki, bu görünümde bir şehri yaratmaya çalışan hiçbir çağdaş belediye, tarihi miraslarına toz kondurmaz, yeni planlamalarla kurulacak şehirle, tarihi görünümünü yaşatmaya çalışan şehri birbirinin içine geçirip perişan etmez ve bunları olabildiğince ayrı tutmaya çalışır.

Cemil Topuzlu Paşa'nın ilk hizmet döneminin sonu, 1. Dünya Savaşı'nın başlama yıllarına rastlar. Onun makamına oturan İsmet Bey'in döneminde, savaşın da büyük etkisiyle işler yüzüstü bırakılmış, ahali, şartların da zorlamasıyla adeta açlıkla baş başa kalmıştır. 3 Şubat 1915'e dek bu görevini sürdüren İsmet Bey'den sonra şehremanetinin başına geçen İsmail Bey, elle tutulur bir hizmet sunamamış ve daha sonraki yıllarda kurulan İstiklal Mahkemesi'nde yargılanıp idam edilmiştir. O dönemlerde İstanbul belediyesi hizmet yönünden gerçekten de "zavallı ve acınacak" haldeydi ve eldeki otuz civarında emektar araba da zaten yürüyemeyecek durumdaydı. İstanbul belediyesinin

elinde, yorgunluktan kemikleri çıkmış, hasta on-on beş beygir, elli kadar çalı süpürgesi, çöpçü olarak da çoğunun yaşı geçmiş on kadar hizmet adamı vardı.

1921'in çok sıkıntılı günlerinde emanet koltuğuna oturan Celal Bey döneminde ise işçi sayısı 1100'e, hayvan sayısı 475'e çıksa da durum fazla değişmemişti. Bu şartlarda Celal Bey önemli bir başarı sağlayamayarak 1922 Mart'ında işini bırakmıştır. Onun döneminde, parasızlığın da önüne geçen çeşitli yolsuzluklar, belediyenin belini büken en önemli sorunların başında gelmekteydi.

Ziya Bey'in dönemi ise tam bir felaket devrine, yani İstanbul'un işgal yıllarına rastlamaktaydı. Hükümet yoktu, Sadrazam Ferit Paşa ve Sultan Vahdettin artık görevlerini layıkıyla sürdürememekte, ülke adeta karışıklıklar içine itilmekteydi. Bu dönemlerin İstanbul'unda sokaklar perişan hale bürünmüş, pek çok yerde sokak lambaları da kaldırılmış, her taraf kapkaranlık bir örtünün altına girmişti. Hiçbir mahalle ve semt tekin değildi.

Beri yandan, birbiri ardına yangınlar çıkıyor, koca şehir kül yığınına dönüyordu. 1. Meşrutiyet'ten 1920'ye dek 69 büyük yangın çıkmış, 20 bine yakın yapı mahvolmuştu. En büyük yangın alanları, Yarımada'nın kuzeyindeki Cibali-Fener hattı, buradan tırmanarak Sultan Selim'e çıkan sokaklar ve güneye inen Yenibahçe-Şehremini-Mevlanakapı güzergâhları idi. Sultanahmet'in deniz yönü, Akbıyık-Cankurtaran-Küçük Ayasofya hattı da önemli yangın alanlarından biri olarak öne çıkmaktaydı.

1940'LARIN YARIMADASI VE İMAR FAALİYETLERİ

1935'lerde genel İstanbul nüfusu 740 binlere dayanmış durumdaydı, ama eski başkent Yarımada'nın görüntüsünde çağdaş şehircilik açısından henüz tam bir iyileştirme çalışması yapılamamış, "eskinin güzelliği" bütün bakirliği ile heyecan veren pozisyonlarıyla bir türlü görünür ve paylaşılır kılınamamıştı. Gözler, "eski"ye hâlâ "köhnemiş" algısıyla bakmaya devam etmekte, bazı anıtsal eserler dışında harabeye dönmüş orta ve küçük ölçekteki pek çok Osmanlı ve Roma mirasları adeta görmezden gelinmekteydi. 1940'ların ilk dönemlerinde İstanbul yeni bir şehir planlama uzmanıyla tanışmış ve bu uzmanın projeleri sonunda İstanbul, çok farklı ve geniş yollarla, meydan ve parklarla buluşmaya başlamıştır. Beri yandan Sultanahmet meydanındaki ünlü İbrahim Paşa Sarayı'nın yıkılması isteği de 1930'ların sonlarında, 1940'ların başlarında sıkça gündeme gelmekteydi. 142 metreye varan ön cephesiyle, 75 metrelik derinliği ile, üst katlarındaki 68 odasıyla ve 6 salonuyla, birbirinden önemli anılarla dolu, göz alıcı, muhteşem ve anıtsal bir eser olan 16. yüzyıl sarayının 1938'de gündeme gelen "yıkılma" tartışmaları bir türlü sonlandırılamamış ve uzayıp gitmiştir. Bu karara karşı gelen vali Muhittin Üstündağ dışında, önce Atatürk ve daha sonra Celal Bayar dahi bu tartışmalara müdahil olmak durumunda kalmışlar, sarayın tarihi değerinin araştırılması ve saptandıktan sonra da, olumlu ya da olumsuz bir kararda buluşulmasını istemişlerdi. Fakat, hâlâ ısrarla sarayın yıkılmasını isteyenler bulunuyordu. Başbakan Recep Peker'in bu konuda sarf ettiği şu dikkat çekici sözleri bazı kaynaklarda yer almaktadır; "Dedikodulara bakmayın, yıkın, binalar kıymetsizdir!.."

Yine, Muhittin Üstündağ zamanında, azadan Tevfik Amir Bey, 1930'da şöyle demişti; "İstanbul'un sokak ve cadde isimleri tamamen değiştirilebilir (!). Halkın bunlardan bilgisi olmadığı gibi, polisler, postacılar, mübaşirler, maliye memurları, şoförler, aradıkları yerleri, gidecekleri semtleri kolaylıkla bulamıyorlar. İstanbul şehrinin uzun süre böyle müşkülatlar içinde kalması uygun değildir. Bu nedenle herkesin anlayabileceği ve kolayca bulacağı şekilde haritalı bir rehberin bastırılmasını teklif ediyorum." Muhittin Bey'in bu sözlerinden sonra yapılması planlanan bu işler için belediye bütçesine 2500 liralık bir ödenek konmuştur.

1947'lere gelininceye dek konu gündemden düşmemiş ve dönemin bayındırlık bakanı Cevat Kerim İncedayı, aynı yıl sarayın "sultan dairesini" yıktırmak (!) için bir komisyon bile toplamıştı. O zamanların tanınan kültür adamı ve araştırmacısı Sedat Eldem, sarayın çok güzel bir ön cephesi olduğunu söylerken bazı komisyon üyeleri de pek çok kıymetli hatıralarla dolu bu güzide eserin yıkılmaması taraftarı olduklarını ısrarla dile getirmekteydiler. Yine o yılların ünlü mimarı Sedat Çetintaş (1889-1965), Mektupçu Osman (ünlü şehir araştırmacısı Osman Nuri Ergin), müzeler başkanı Aziz Ongan da aynı doğrultuda görüş belirtmişler, buna karşın imar müdürü Zeki Kocainan 1938'de bu eseri "hapishane ve müştemilatı (!)" olarak nitelemiştir. Atatürk'ün son yıllarında sarayla ilgili gündem belki de "isteksizce" takip edilmiş ve Ulu Önder öldükten sonra adeta "kör kazmalar" İbrahim Paşa Sarayı'na saldırmışlardır.

1940'ların başlarında şehir tarihi konusu, sanki "köhne bir arsada terk edilmiş bilgi" gibi algılanıyordu. Atatürk'ün 1935 Ağustosunda Mimar Sinan'ın heykelinin yapılmasını, 1936'da da Türk Tarih Kurumu'na bir "Mimar Sinan Monografisi" yazılmasını söylediği halde, ölümünden sonra bu ikinci girişim rafa kaldırılmış, daha sonraki sızlanmalar üzerine ise 1946'da aynı kurum bu monografiyi hazırlayacağını duyurmasına karşın, yine de boşuna beklenmişti. Bu dönemlerde Sinan'ın Saraçhane civarındaki ünlü Kırkçeşme Tesisi ortadan kaldırılmış, Şehzade Camisi bile çöp ve molozlar arasında kaderine terk edilmiş, Tarihi Yarımada adeta söküle, yıkıla, mahvedilmiş ve bir "karpuz tarlasına" benzetilmişti. Dünyaca ünlü mimar Le Corbusier'in şu sözleri o günleri çarpıcı bir biçimde gözler önüne sermektedir; "Yarımada'yı 40 yıl önce görmüştüm. Bir de şimdi gördüm. Yazık olmuş İstanbul'a!.."

At Meydanı'ndaki İbrahim Paşa Sarayı'nın yıkımına, Atatürk'ün ölümünden yedi ay sonra, 5 Haziran 1939'da, İnönü, Nafıa Vekâleti'ne gelip karar vermişti. Bu dönemlerde ünlü şehir planlamacısı Prost'un

ortaya çıkmasıyla ele alınan projeler genel olarak tüm İstanbul'u kapsamaya yönelikti. Ama Prost, asıl gerçekleştirmek istediği yaptırımları tartışılmaz büyüklükte tarihi değere ve birikime sahip olan Yarımada için hazırlamıştır. Henri Prost, İstanbul'un dünya çapındaki tarihi şöhretini çok iyi bilmekteydi. Bu nedenle de Tarihi Yarımada'daki kadim Roma ve Osmanlı eserlerini yakından tanıyordu. Beri yandan, modernite anlamında "Amerikanlaştırmak" arzusuyla Yarımada arazisini delik deşik ederek, bu planlarına uygun geniş caddeler, bulvarlar açmakta tereddüt etmemiş ve sayısız Osmanlı eserinin gözden çıkarılmasına neden olmuştur.

Henri Prost, 1874 ve 1959 yılları arasında 85 yıl yaşamış, yüksek düzeyde eğitimli bir şehir planlamacısı idi. Fransız asıllı olan Prost'un, Avrupa'da pek çok başarılı çalışmaları olmuş ve bunun sonucunda da Atatürk'ün dikkatini çekerek, İstanbul'un yeniden yapılandırılması projesi çerçevesinde, işte tam bu zamanlarda, 1936'da ülkemize gelmişti. Esasen Prost'un İstanbul'a ilk gelişi 1904'te gençliğinde gerçekleşmiş, Ayasofya'nın rölövesini bu yıllarda çıkarmış, 1907'ye dek bu çalışmalarını tamamlamıştı.

Bütün bunlar yaşanırken, idarenin Prost'un tarihi eserler konusundaki yaklaşımına sessiz kalmış olması gerçekten de çok düşündürücüdür. Ama başka açıdan bakıldığında anıtsal büyüklük ve önemdeki eserlerin, çevreleriyle birlikte nispeten korunduğu, onarım gerektirenlerin de önemli harcamalar yapılarak yeniden İstanbul kültür yaşamına kazandırıldığı görülmekteydi.

Her şeye karşın Prost'un düşüncesindeki ana başlık, şehrin modern yaşamına yönelik çalışmalarda geniş beton-asfalt yolların kesinlikle yeğlenmesi, buna paralel olarak da motorlu araçların, daha doğrusu "arabaların" herkesin elinin altında bulunması idi. Prost'un da bir bölümünde yer aldığı 1923-1949 arasındaki 26 yıllık dönemde İstanbul yollarına harcanan para 40 milyon 458 bin lirayı bulmuştu ki, bu miktarın o yılların ölçülerine göre bile çok fazla olduğu açıktır. 1938-48 arasındaki on yılda şehrin genelinde 5540 yol yeniden inşa edilmiş, harcanan bu paranın bir bölümü Yarımada yolları için kullanılmıştır. İstanbul'da 15 yıl kalan ve Taksim'de ikamet eden Prost, 1936'dan 1939'a dek şehrin planlamasıyla uğraşmış ve bu tarihten sonra da ele aldığı projeleri bir bir uygulamaya sokmaya başlamıştır.

Dünyaca ünlü şehir bilimcinin çalışma yaptığı yerlerin başında, dünyanın en değerli "arkeo-park"lardan biri, belki de en başta geleni olan Tarihi Yarımada gelmekteydi. Bunun bilincinde olan Prost'un ilk hamlelerde heyecanlı olduğu ve adımlarını çok dikkatli attığı kuşkusuzdur. Onun ilk dönemlerinde ve 1928-1938 arasında on yıl İstanbul

valisi ve belediye reisi olan Muhittin Üstündağ'ın (1884-1953) uygulamalarında, Eminönü Meydanı'nın düzenlenmesi ve Unkapanı Atatürk köprüsü'nün yenilenmesi işlemleri Prost'un önünü açmış görünmektedir. O düzenlemeler esnasında yeniden tanzim edilen Eminönü Meydanı'nda, Pangaltı Ermeni Mezarlığı kaldırılırken buradan sağlanan taşlar kullanılmıştı.

Fakat, Prost'un bazı projeleri, kendisi 1951'de geri gönderildikten sonra Demokrat Parti iktidarında hayata geçirilmiş ve kimisi de tamamen unutularak bir tarafa konmuştur. İstanbul Yarımadası artık bir "şantiyeye" dönüşmüş durumdaydı. Beri yandan, kazılardan çıkarılan topraklar, kıyıların doldurulup Yarımada'nın tarihi konturlarının bozulmasına neden olmaktaydı.

Prost'u zorlayan en önemli sorunların başında gelen "Tarihi Yarımada"nın çok yüksek değerine yönelik kavramlar, öyle anlaşılıyordu ki ondan başka da pek kimseyi yeterince heyecanlandırmıyor, hatta ilgilendirmiyor gibi görünmekteydi. Sorun, "tarih-çağdaşlık" ikileminin ne ölçüde değerlendirileceği ve tercih sıralamasında hangisinin öne alınacağı olmasına karşın, 1960'tan önce Yarımada içinde yapılan çalışmalarda "Sur İçi"nin nasıl hırpaladığı, hatta bir daha geri dönülemeyecek şekilde tarihten nasıl koparıldığı, takip eden yıllarda apaçık ortaya çıkacaktı. Görünüşe göre merkezi yönetimin de anlayışı bu yöndeydi ve "köhnemiş tarihin" silinip süpürülmesi, bunların yerine çağdaş şehircilik ölçütlerine uygun yeni yapıların ve yolların yapılması birinci planda gelmekteydi.

Tarihi eserlerle ilgili düşünceler, modernite, halk, arkeoloji bilimi, kamusal ve istimlaklere yönelik hukuki yaptırımlar, Unesco komisyonları gibi yığınla sorun, karmakarışık şekilde bir pota içine alınmış ve bu karışımdan neyin nasıl çıkacağı merakla beklenir olmuştu. O yıllarda Galata'yı Haliç üzerinden Yarımada'ya bağlaması düşünülen (günümüzde aynı bölgeye metro köprüsü yapıldı) köprü viyadüğünün projelendirilmesini öneren Prost'a, bu işin sonunda Yeni Cami'nin ve üçüncü tepenin anıtsal siluetinin gölgelenebileceği (!!!) anlatılmış ve proje UYGULANMAMIŞTIR!..

Bütün bu düşünceler ve yaptırımlar o günlerin gündemini meşgul ederken, Divanyolu Caddesi'nin genişletilmesi ve Binbirdirek çevresinin açılıp yeniden düzenlenmesi işleri çerçevesinde buralardaki pek çok eski eser ya yok edilmiş yahut da "yaralanmış"tır. Prost'un planları, Yarımada'nın tarihsel topoğrafyasını kökünden değiştirip buraları "modernite" ile buluşturmaya yönelik projeler içermekteydi. Hızlı ulaşım herkesin hakkıydı ve zaten çağdaş olmak da bu demekti. Geniş asfalt yollar bu düşünceler çerçevesinde açılmalıydı. Genel

bakış açısında, Yarımada'nın ve İstanbul'un tarihsel birikimlerine ait bazı görüntüler dışında, geri kalanlar neredeyse yok kabul ediliyordu. 1945'te İstanbul Şehir Müzesi'nde sergilenmesi istenen bazı kadrajlar bu konularla ilgili düşünceleri gözler önüne seriyordu; Eminönü'ndeki duraklar, Beyazıt Havuzu, Kadıköyü Hali (!), Taksim'deki bayram dekoru, Tepebaşı Tiyatrosu, Adalar'ın çamları, Aksaray'ın bostanları, Karaköy Saati (!) ve Galata Köprüsü çivileri (!), Tünel'in kayışı (!), Beyoğlu'nun bozuk (!) Türkçesi, Boğaziçi'nin Kuruçeşmesi!..

İşte, İstanbul'da bazı gözler sadece bunlara bakıyor ve şehrin tarihsel kültürü konusunda birtakım objelerle yetinilebiliyordu. Esasen 1940'lı yılların başlarında tüm dünyayı sarsan genel savaş, İstanbul'u da derinden etkilemeye başlamış, ekmek yemek bile neredeyse lüks tüketim haline gelmiş, nüfus cüzdanları gösterilerek "karne" ile 27 kuruşa alınır olmuştu. Ama bununla birlikte, 1944'te ekmek 300 gramdan 375 grama çıkarılmasına karşın, günde 75 ton ekmeğin tasarruf edilmesini de sağlamıştır. Bu durum, iyice darlaşan ekonomik sorunlar içinde pek çok yaptırım gibi şehrin fiziksel yapılanma çalışmalarını bir süre parasızlıktan askıya almış ve işlemler savaş sonrasına bırakılmıştır. Beri yandan, 1941'deki bu çok sıkıntılı ortamda İstanbul'a, şehrin daha da güzelleştirilmesi için 12576 ağacın dikilmesi bir hayli şaşırtıcı bir girişim olarak kayda geçmiştir. Şehir, tüm köhnemişliğine karşın, bu özelliğinin içinde saklı duran eşsiz tarihi miraslarıyla geleneksel güzel görünümünü hâlâ büyük ölçüde korumaktaydı.

Beri yandan şehirde modernleşmeyi temsil eden otomobil sayısı 16 Kasım 1940 tarihindeki tespite göre sadece 954 adetti. Tramvay sayısı ise bütün İstanbul'da 240 civarındaydı. Ama bu durum yine de, araç sayısının yetersiz görünmesine ve şehrin giderek kalabalıklaşmasına karşın İstanbul ahalisi için büyük bir sorun yaratmamaktaydı. Zira, gelenekselliğe uygun olarak halk, yaşamını, ikamet ettiği mahalle sınırlarından öteye pek taşımıyor, işlerini bile konutlarına çok da uzak olmayan yerlerde görüyordu. İstanbul'da "yaya" olmak, asırların birikimlerinin uzantısıydı ve neredeyse herkes yürüyordu! Her ne kadar dönemin Vatan Gazetesi, "Levanten İstanbul bir batak ve panik yuvasıdır" diye yazmasına karşın, şehir yine de çok sakindi!.. Ve hâlâ çok güzeldi!..

TARİH, "KÖHNEMİŞ GEÇMİŞ" MİDİR?

1940'lı yılların ünlü belediye reisi Lütfü Kırdar (1887-1961), İstanbul valiliği ve Belediye reisliği görevine 1938'de başlayıp, 1949'da ayrılana dek hayata kattığı sayısız hizmetlerinin yanı sıra, o da devrin egemen düşüncesinde olduğu şekilde tarihi olguları pek de dikkate almamıştır. Kendisinden önceki belediye reisi Muhittin Üstündağ ile, sonraki belediye reisi Haluk Nihat Pepeyi arasında İstanbul Belediye reisi olan Dr. Lütfi Kırdar, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Manisa'da bir süre il sağlık müdürlüğü işini sürdürmüş ve daha sonraki yıllarda aynı şehirde yaptığı valiliğinde gösterdiği başarılı performansı neticesinde İstanbul'un yönetimine atanmıştı. Kırdar, Demokrat Parti idaresinde ve 27 Kasım 1957'den 27 Mayıs 1960'a kadar Sağlık Bakanlığı (Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili) görevini sürdürmüş ve Yassıada duruşmaları sırasında ölmüştür.

Yarımada dışında Lütfi Kırdar'ın yaptığı en ses getiren iş, bugünlerde "Gezi" diye bilinen park alanında yeniden inşa edilmesi konuşulan ünlü Taksim Kışlası'nı (Halil Paşa Kışlası-Topçu Kışlası) yıktırmak olmuştur. Bu işlemi o yılların İstanbul'unda tarihe eserlere karşı gösterilen ilgisizliğin en baştaki örneği olarak kabul etmek mümkündür. Beri yandan Eminönü Meydanı'nı ve Yeni Cami'nin çevresini saran izbe binaların ortadan kaldırılıp, buranın nefes alır hale getirilmesi işlemiyle de, Yarımada'da 1950'lerde yaşanacak çok büyük boyuttaki imar faaliyetlerin önünü bir kez daha açmıştır.

Cumhuriyet döneminin ilk belediye reisi olan Haydar Bey'in, "Cami yıkılmış, ama mihrap yerinde" tabirine tam uyan bir İstanbul devraldığında, gerçekten de o yıllarda yaşlı şehirdeki eskimiş, hatta perişan

duruma düşmüş oldukça fazla sayıda eser vardı. Ama bunlarla ilgilenecek, tarihi varlıkları ayağa kaldırıp şehir kültürüne kazandıracak bir zihniyetin pek söz konusu edilmediği de açıktı. Bu dönemlerde ilk iş olarak, çağdaş hale getirilmeye çalışılan bir itfaiye teşkilatı kurulmuş, daha sonraki 15 yılda ise yolların olabildiğince düzeltilmesine çalışılmıştı. 5 Aralık 1938'de vali ve belediye reisi olarak atanan Lütfi Kırdar, o yıllarda hayata geçirilme çabaları sürdürülen yeni imar hareketleri için şöyle diyordu; "Şehrin dar sokaklarında sağlık ve estetik kaidelerine aykırı bir tarzda üst üste yapılmış ve birbirlerine abanmış, hava ve ziya (ışık) almaz gayrisıhhi mahalleler vardır. Bunları, hava ve nefes alabilecek hale getirmek, çocuklara oyun ve hareket imkânı sağlamak üzere geniş sahalar ayırmak, buralarda park ve spor alanları meydana getirmek gerekir. Asri hayatta kullanılmayan (!), eski, kıymetsiz (!) ve harap binaları ortadan kaldırmalıdır."

O sıralarda şehir içi düzenlemeler için başvurulan Prost planlarının içeriğinde Yarımada ile pek çok düzenleme bulunuyordu. 1937 tarihli etüd çalışmalarında, Sultanahmet'teki Hipodrom'un yuvarlak ucu (Sfendon) üzerindeki Ticaret Lisesi'nin ve diğer binaların kaldırılması da vardı. Böylelikle benzersiz bir Marmara Denizi görüş sahası açılacak ve At Meydanı'nın şaşaası daha da artacaktı. Aynı zamanda resmigeçitler için de muazzam bir seyir alanı kazanılacak ve bölge "Cumhuriyet Meydanı" ismiyle tanzim edilecekti.

Günümüzde Sultanahmet Meydanı'nın batısında boş halde kaderini bekleyen çirkin adliye binasının, tarihi değeri çok yüksek bir noktada inşa edilmesi fikri de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Hatta plana göre Hipodrom'un ortasındaki ünlü Mısır Obeliski'nin dahi yeniden düzenlenmesine karar verilmiş, yerinden kaldırılarak (!) Fatih Parkı'na (!) konulması için "aksonometrik-perspektif" görünümlü eskiz çalışmaları bile yapılmıştı. Ama her nedense politik bazı söylemlerle iyice alevlenen tartışmalar sonucunda Adliye Binası ne yazık ve ne gariptir ki, asla olmaması gereken bu tarihi yerde inşa edilmiştir. Dönemin İstanbul Savcısı Hikmet Bey'in, söz konusu tarihi çevrenin korunması konusundaki aksi yaklaşımı gerçekten çok ilginçti; "Ben eski eserlere saygılı olmasaydım, kimseye sormadan tamir bahanesiyle bu eserleri temelinden yıktırabilirdim!.." Belediye reisi Şemsettin Günaltay'ın buna cevabı da şu olmuştu; "Adliye, bu cinayeti yapamaz. Aksi takdirde suç işlemiş olursunuz."

O yıllardaki planlara göre, Süleymaniye ve Eminönü arasında yeni bir yol (şimdiki Uzunçarşı Yokuşu) açılması ve böylelikle Eminönü Meydanı'nın Divanyolu'na bağlanması sağlanılacak, Beyazıt Meydanı'ndaki eski Roma "Zafer Takı" onarılarak yeniden canlan-

dırılacaktı. Şehzade Camisi'nden Fatih Camisi'ne uzanan turistik bir yol da planlanmakta ve Bozdoğan Su Köprüsü'nün çevresi tamamen yeşillendirilerek Yarımada'ya soluk alınacak bir saha kazandırılacaktı. Kara surlarındaki kapılarla mezarlıklar arasında yeni görüş açıları oluşturularak buralarda düzenlemeler yapılacak ve Avrupa'dan gelenler için şehrin bu eski kapılarındaki "yeni düzen", İstanbul'un itibarını artıracak önemli bir etken olacaktır. Ayrıca, Unkapanı-Atatürk köprüsü ile, Galata Köprüsü arasındaki "sahil bulvarı" çevresi "lüks konut" sahası olarak değerlendirilecek, Unkapanı Köprüsü'nün batı uzantısı ise, aynı zamanda "salhaneye" (mezbaha) de ulaşabilecek ve Haliç'in her iki kıyısı boyunca "ağır kamyonların" hareket edebileceği "büyük sanayi yolu" şeklinde Haliç boyunca uzanacaktı.

Prost planlarında sanayi tesislerinin tarihi şehrin içinden şehrin dışına nakledilmesiyle ilgili "desantralizasyon" olgusuna yeterince uymaması, aksine neredeyse Yarımada çevresini irili ufaklı sanayi bölgeleri şeklinde tasarlaması, şehrin bugünkü "kaos"unun başlangıç noktalarına yerleşmiş, 1950'lerin sonlarında ise giderek ağırlık kazanan bu anlayış, mahallelerle sanayi bölgelerinin neredeyse iç içe girmesine neden olmuştur.

Bu planlar içinde kuşkusuz ki "en garip olanı", şimdiki Atatürk Bulvarı'nın Unkapanı ile buluştuğu Haliç kıyılarında bir yerde, Avrupa-Asya trenlerinin feribot istasyonu için büyük bir "gar binası"nın inşa edilmesi fikriydi. Bulvarın Fevzi Paşa Caddesi ile kesiştiği yerde de (yaklaşık günümüzde Haşim İşçan Geçidi'nin olduğu bölge) bir "İnkılap Abidesi" yapılacaktı.

Görüldüğü gibi, Prost planlarının bazılarındaki uygulamalar olumlu gibi görünse de, bunların hemen tümünde mutlaka yeni açılacak asfalt yolların öne çıktığı açıktır. "Yol ve araba" ikilisinin, artık İstanbul için vazgeçilemez olgular olarak değerlendirildiği anlaşılmaktaydı. Seyrüseferin (trafiğin) ıslahı için ilk akla gelen basit çarenin sokakların genişletilmesi olduğu, bunun da çağdaş bir şehir için "mübrem" (vazgeçilemez) işlerden sayılması gerektiği ısrarla vurgulanmakta, fakat buradaki en büyük sorunun istimlak bedelleri olacağı da söylenmekteydi. Bu nedenle de Yarımada'nın "arızalı topoğrafyasından" (!) faydalanıp, az istimlakle yetinilerek, tünel, köprü ve viyadüklerle yamaçların birbirlerine bağlanmasının (!) daha doğru olacağı kanaatine varılıyor, bu sayede "otomobil seyrüseferinde" kıyaslanamayacak sonuçlar elde edilebileceği, ayrıca böyle yolların, kazalara sebep olan kurvazmanların (makas yerleri) da önüne geçeceği söyleniyordu. Bu "modern planla" (!) şehrin kendisi otomobil yollarıyla şebekelenmiş olacaktı.

Dönemin şehir planlarından bir diğeri ise, "Yenibahçe Çayırlığı" olarak bilinen ve şimdiki Aksaray-Topkapısı hattının arasında uzanan Vatan Caddesi çevresindeki yeşillikler içinde, kültür ve bitki parkı, hayvanat bahçesi gibi tesislerin kurulması idi. Bu bölgenin eski "bakir ve doğal yapısının", günümüzde tarihi birikimlerden tamamen kopmuş Vatan Caddesi ve çevresinin "feci görüntüsü"yle karşılaştırıldığında, Prost planındaki bu mevkilere yönelik bazı görüşlerin hiç de yabana atılamayacak ve Yarımada'ya yakışacak projeler olduğu gün gibi açığa çıkmaktadır.

Kara surlarının dış kısımlarının (Yenibahçe duvarları) bir "koşu yeri" şeklinde tasarlanması, Sarayburnu ve Küçük Ayasofya arasındaki eski Roma sarayları bölgesinin "arkeoloji parkı" olarak planlanması, Çarşamba semtindeki Sultan Selim ve Fethiye Camilerinin oturduğu terasların "manzaralı turizm" bölgeleri olarak tasarlanması, yapılacak yeni limanın Yenikapı'ya alınarak Eminönü-Sarayburnu arasındaki kıyıların bir "gezinti bulvarı" şeklinde düzenlenmesi de buna benzer olumlu görüşlerden bazılarıydı. Gerçekten de donanımlı ve yetkin bir şehir bilimci (urbanist) olan Prost'un gönlünde, Yarımada'yı ve çevresini bir "ticaret ve küçük sanayi şehri" olarak tasarlama fikri de vardı. Bu ticari hareketliliğin gereği olarak da yolların, araçların doğal şekilde öne çıkması kaçınılmaz bir olgu olarak belirginleşmekteydi.

O yıllarda İstanbul nazım plan teşkilatı, trafik akışını düzenleyecek yeni yol şebekelerinin bir an önce bitirilmesini, birbirini kesmeyen büyük ve geniş viyadüklerle, köprülerle akışkan güzergâhlar elde edileceğini, bu yolların "kıymetleri az küçük konutların üzerinden geçerek ve vadileri aşarak (!)" Taksim'le bağlantı kuracağını, şehir planlayıcısının aldığı önlemlerin bu nedenle "önceden takdiri mümkün olmayan" vaziyetler karşısında daha "elastiki" olması gerektiğini ileri sürmekteydi.

Nazım plan, 2. Dünya Savaşı'ndan fazla etkilenmeden sıyrılan şehrin ekonomik çıkarları göz önünde tutularak ortaya konan araştırmalar sonucunda tasarlanmıştı. Urbanist Prost'un, "Sarayburnu Küçük Limanı projesinin doğru olmadığı, eğer bu gerçekleşirse dünyanın bildiği Osmanlı sarayı (Topkapı), Ayasofya ve Sultanahmet minareleri, kısacası bütün bir tarihin ağır yükünü taşıyan bu abide siluetleri, yanı başlarında yükselen 'doklar ve fabrika bacaları' görüntüleriyle kıymetlerini kaybetme tehdidi altında kalacaklardır. Böyle bir taslak İstanbul'a layık bir şehircilik planında yer bulamaz" sözleriyle ifade edilmekteydi.

Planda belirtilen hususlardan biri, kara surları dışından şehre girecek bulvarın Edirnekapısı-Topkapısı surları arasından geçerek

Yarımada'ya ulaşacağını, bu bölgede zaten tamamıyla harap olan Roma surlarının yıkılacağını (!), bu işin, eğer Olimpiyat yarışmaları İstanbul'a alınırsa (o yıllarda Olimpiyat Oyunları'nın İstanbul'da gerçekleştirilmesi için girişimler yapılmaktaydı), hem "estetik", hem de "seyrüsefer" açısından ne kadar önemli olduğu idi.

Öyle anlaşılmaktaydı ki, şehir planının içeriğindeki ana temada "otomobil sevdası" her yönüyle İstanbulluların gönlüne yerleştirilmeye çalışılmakta, insanların "istedikleri süratte (!)" Taksim'den köprüler aracılığı ile Yarımada'ya çabucak ulaşabilecekleri anlatılmaktaydı. Yarımada'nın erişilmez tarihi değerini vurgulayan anıtsal nitelikteki bazı ünlü eserlerin dışında "harabiyet içindeki" diğer eserlerin pek de umursanmadığını, o yılların şehir yöneticilerinden birinin beyanatından açıkça anlayabilmek mümkündü; "İstanbul'un her köşesi, her taşı bir tarih parçasıdır. Fakat, bu kadar eski bir şehirde, mimari ve arkeolojik bir değeri olmayan yapıları yahut da tamir edilemeyecek kadar harap olmuş, yıkılmış eserlerin hepsini muhafaza etmeye imkân yoktur (!)... Şurası tarihi, burası tarihi diye (!) mevcut bütün harabelere (!) el atılmazsa İstanbul nasıl imar edilebilir?.. Nasıl güzelleştirilebilir?.. O zaman eski İstanbul'u (Yarımada) olduğu gibi bırakıp, surların dışında yahut da Şişli sırtlarında yeni bir şehir kurmaktan başka çare kalmaz (!).. Teslim edersiniz ki, bu da imkânsızdır. O halde onarılamayacak bazı abideleri, mesela surların bazı kısımları gibi harabeleri (!) feda etmek (!) icap eder!.. Eski eserleri ve abideleri muhafaza etmek ve tarihe hürmet, çok iyi bir şeydir... (!) Fakat bunu 'HASTALIK DERECESİNE' (!) getirmemek lazımdır. Yoksa hiçbir şey yapılamaz!.. İşte, biz bu hastalığa tutulmadan (!) eski eserleri imar ediyoruz."

Bu, ya da bunlara benzer söylemler, 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren sürüp giden ve 1930'lardan sonra 1950'lerin sonlarına dek uzun yıllara yayılan "İstanbul'u yeniden imar etmek" fikrinin ana temaları idi. 1941 yılına ait bir dergide yer alan ve dönemin ünlü mimarlarından birine ait olan ifadeler de, kuşkusuz ki bunlardan farklı değildi ve işin ana fikrini pekiştirmekteydi; "Fatih devrinden de olsa, çirkin (!) eserlerin sırf tarihi geçmişe sahiptir diye muhafaza edilmesi doğru değildir!"

O yılların toplumsal bakış açısının analizi şu gerçeği apaçık gözler önüne sermekteydi; İstanbul çok güzel bir şehirdir, fakat çok "eskimiştir." Bu nedenle yılların İstanbul'u modernitenin gereçleriyle ayağa kaldırılabilir ve içinde yaşayan insanlar ancak bu şekilde rahata, mutluluğa erişebilir. Herkesin otomobil sürme hakkı vardır. Halk bu sayede bir yerden başka bir yere eskisi gibi zorluklarla değil, "asfalt bulvar ve caddelerle" ulaşabilme olanağına sahip olacaktır. Bunların gerçekleştirilebilmesi için de, birtakım "köhne görünümlü" tarihsel miraslar,

eski binalar, dar, kıvrımlı ve berbat zeminli yollar, revize edilerek, ya da yıkılarak, yerlerini "ortası refüjlü geniş bulvarlara" bırakmalıdırlar.

Artık çok gerilerde kalmış tarihi gerçeklerin izlerini ve anılarını günümüze dek taşıma başarısını gösterebilmiş, ama bu uzun yolculuklarında pek yorgun düşmüş, sağı solu kırılmış, yıkılmış, yarılmış, kirlenmiş bazı eserlerin temizlenip tertiplenerek bu halleriyle yaşatılması yerine, ortadan kaldırılmasının, modern şehri yapılandırmak adına mutlaka gerekli olduğu gerçeği çok daha ağır basmaktaydı. Taşıdıkları büyük kültürel birikimlerin izlerine bakılmaksızın, "harabiyetleriyle" değerlendirilen bu "zavallı" miraslar, işte bu düşünceler çerçevesinde bir bir yok edilmiştir.

Esasen, Osmanlı Devleti'nin "mali bütçeleri"nde eskiden beri imar işlerine ait masraf kalemlerinin bulunmadığı bazı araştırmacılarca tespit edilmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında, 1528-1547-1568-1661-1670 tarihli defterlerde çeşitli imar masraflarının devlet bütçesinden çıkmadığı anlaşılmıştır. Ama 19. yüzyıldaki faaliyetlerde artık devletin bir yol çizip, bu işler için belirli bütçe ayırdığı gözlemlenmektedir.

İlk planlamalara 1839'da Von Moltke'nin çizdiği haritalarda rastlanmasını ve 1877'de "Dersaadet ve Vilayet Belediye Kanunu"nun çıkarılmasını takip eden yıllarda, Jack Lambert'in 1933, Henri Prost'un 1936, Martin Wagne'ın 1938, Piccinato'nun 1960'lardaki planlamalarındaki ortak noktada kuşkusuz ki Tarihi Yarımada'nın korunmasına yönelik çalışmalar önem kazanmaktaydı. Bu, en önemli hedefti ve Yarımada için azami yapı yüksekliğinin 9.5 metre olarak planlanması kuşkusuz ki tarihi siluetin korunmasına yönelik çok olumlu bir girişimdi. Büyük külliye çevrelerinin yayalaştırılması, Sur-i Sultani (Topkapı Sarayı Surları) içindeki askerî yapılaşmanın kaldırılması gibi düşünce üretimleri 1939-1995 arasındaki yıllarda ortaya atılan plan başlıklarıdır. 1949 sanayi talimatnamesinde Haliç kıyılarının "orta ve hafif sanayiye" açılmış olması, demografik açıdan şehirleşmeye bağlı olarak halkın kırsal bölgeden şehir içlerine alınması, 1940'larda artık "gecekondu" olgusunun konuşuluyor olması ve yasal biçimde 20 Temmuz 1966'da "Gecekondu Kanunu"nun çıkarılması, yarım yüzyıldan fazladır süregelen plansız gelişme sürecini muhakkak ki olumsuz yönde etkilemiş olmalıdır.

Anlaşılan o ki, "modernite" uğruna, dünyadaki en şanlı tarihi geçmişe sahip olan İstanbul Yarımadası'ndaki kültürel mirasların pek çoğu hor görülüp bir tarafa itilerek unutulmuş ve sonrasında da hiçbir değerleri kalmamışçasına silinip süpürülmüşlerdir. Şehri ne kadar tanırsa tanısın, yabancı bir "urbanistin" özellikle Yarımada konusundaki programlarının ne ölçüde "yararlı" olduklarının, öncelikle bu

tarihsel arazinin gerçek sahipleri ve yöneticileri tarafından iyice tartılması ve değerlendirilmesi, en akla yakın bir çözüm olmasına karşın, ahalinin ve bazı idare adamlarının bu konulardaki bilgisizmlikleri ve umursamazlıkları, sonuçta Yarımada'yı çok büyük ölçüde tarihten koparmıştır.

Biz eğer bugünkü Yarımada'nın tarihi zenginliğinden övünç duyabilecek bir donanıma, sevgiye, bilgiye sahip olmaya gayret ediyor ve bunu her fırsatta gözler önüne sermeye çalışıyorsak, bunun temelinde ve içgüdüsel labirentlerimizin kuytularında, belki de geçmiş yıllarda bu "hüzünlü ve yorgun" şehrimizin tarihine karşı sergilediğimiz duyarsızlığımızın, sayılamayacak denli çok Osmanlı ve Roma miraslarını göz göre göre yok etmemizin ve bütün bu yapılanları adeta hiçe sayarak "meşrulaştırmamızın" içten içe "affedilmesi" arzusu vardır.

Beri yandan, sahip olmaya çalıştığımız tarihsel birikimlere karşı sevgi duyma ve bilgilenme sürecinin ödülü olarak kazandığımız kent ölçeğinde bir proje olan "2010 Avrupa Kültür Başkenti" unvanı, geçmişte yaptığımız hatalarımızı tamamen silmese de, en azından bu şehir için artık neler hissettiğimizi kanıtlayan ve aslında pek de önemli olmayan bir madalya olarak boynumuza asılmıştır.

Görülüyor ki, 1940'lı yılların başlarında ve Lütfi Kırdar'ın belediye başkanlığı sırasında İstanbul'un tarihi miraslarına ilişkin yaklaşımlar, 1910'lu Osmanlı ve 1930'lu Cumhuriyet idaresi zamanlarındaki bakış açılarından çok da farklı değildi. Burada "ortak payda" şuydu; evet, anıtsal tarihi miraslar ve Yarımada'nın efsanevi silueti korunmalıydı. Ama aynı Yarımada'da çağdaşlık ölçütlerine uygun binalara, yollara da yer verilmeliydi. Hatta bunların uygulanması şarttı. Ahali bu şekilde ancak rahata kavuşabilir, asfalt ve geniş yollarda, sıkıntısız biçimde ve istediği hızda (!) arabasını kullanarak, apartmanlardaki modern hayatın nimetleriyle birlikte yaşam sürebilirdi. Bu düşünceden yola çıkılarak, İstanbul'un aslında geç kalınmış olmasına karşın mutlaka bir planlama yapılarak "yeniden imar edilmesi" konusu sık sık gündeme gelmekteydi.

1940'lı yıllarda İstanbul'a adeta damgasını vuran Prost, Yarımada için pek çok plan hazırlamış ve kentin "modern yüzünü" inşa etmek için gerçekten de epeyce emek sarf etmişti. Günümüzde ne denli eleştirilirse eleştirilsin, daha önceki dönemlerin şehir yöneticilerinde olduğu gibi, Prost'un da düşüncelerinde İstanbul'un anıtsal eserlerinin ortaya çıkarılması için bunların çevrelerini saran ve de estetikten, güzellikten yoksun pek çok yapının yıkılarak, bu muhteşem mirasların görünür kılınmasının sağlanması fikri vardı. Yine Prost planında Yarımada'nın Sarayburnu mevkisinden Kadırga'nın doğusundaki

Küçük Ayasofya'ya dek tüm kıyılar ve bunlara yaslanan sırtlar "Arkeoloji parkı" olarak tasarlanmıştı.

Yarımada'nın rakipsiz silueti, doğal ve tarihi mirasların ortak bir paydada buluşarak yarattıkları olağanüstü güzel konturlara sahip bir tablo gibiydi. Kötü manzara arz eden binaların ortadan kaldırılmasıyla ve bunların çevrelerinin çağdaş bir şekilde tanzim edilmesiyle, Yarımada'nın iktisadi ve coğrafi konumuyla uyum göstermeyen birtakım eski yolların ıslah edilmesiyle, buralarda yer alan, sıkışık, ışıksız, gayri sıhhi, medeni kaidelere aykırı, birbirinin üstlerine yığılmış gibi duran konutların yeni baştan tasarlanmasıyla, oyun ve park alanlarının yaratılmasıyla, Yarımada'nın, sanayi, ticaret, konut bölgeleri şeklinde yapılandırılmasıyla, dünyanın en değerli tarih alanlarından olan İstanbul Yarımadası, büyük şanı ve şerefiyle yeniden bütün insanlığın gözlerinin önüne konulabilirdi.

Tarafsız bir gözle bakıldığında, Prost'un bu düşüncelerinde olumsuz hiçbir şey yoktu gerçekten de. Ama Prost, şehrin çağdaşlaşmasında olmazsa olmaz diye direttiği geniş asfalt yolları, tarih alanlarının içine, ya da yanlarına yaklaştırdığı sanayi ve ticaret bölgelerini, çok önemli kültür miraslarının heba edilmesine neden olan ve Yarımada'nın böğrünü yırtarak dümdüz uzanan bulvarları bu planlarının merkezine yerleştirmekle, İstanbul'un yazgısıyla da olumsuz yönde oynadığını anlayamamış, belki de anladığı halde hesaba katmaya gerek görmemişti.

İşte, İstanbul Yarımadası'nı, hatta şehrin genelini sarsan ve büyük değişimlere uğratan süreç, Prost'la birlikte 1930'ların sonunda ve 1940'ların başlarından itibaren hız kazanmış ve bir sonraki on yılın sonlarında neredeyse çılgın bir yola sapmıştır. İstanbul Belediye Reisi Lütfi Kırdar, Prost ile birlikte, tespit edilen planlar üzerinde uzun uzun çalışmalar yapmışlar, henüz yolun başında ve 1939 yılında, dönemin Nafıa Vekili Ali Fuat Cebesoy'un da onayıyla, Prost'un planı, İstanbul'un "yeniden imar edilmesi projesi" çerçevesinde onaylanmıştır. Aynı yılın 5 Haziran'ında yazılan belge, konunun özünü apaçık gözler önüne sermekteydi; "...Maarif Vekili Hasan Ali Yücel hazır olduğu halde, Nafıa Vekili General Ali Fuat Cebesoy tarafından şehircilik mütehassısı Bay Prost'un izah etmiş olduğu İstanbul şehrinin müstakbel imar şekline ait nazım planı hakkında verilen izahat üzerine lazım gelen tetkiklerde bulunmuş ve nazım planın İstanbul şehrinin ihtiyaçlarına uygun olduğunu tasvip ve aynen tatbikini emir buyurmuşlardır."

İkinci Dünya Savaşı'nın başlayıp, tüm dünyaya dehşet saçtığı yıllar olan bu dönemde, ülkemizin savaş dışında kalması gerçekten de büyük bir başarı kabul edilmekteydi. Fakat, savaşa girmememize karşın başta

İstanbul olmak üzere ülke halkı büyük sıkıntılarla yüz yüze gelmiş, neredeyse yeterli yiyecek bulamaz olmuştu. Karartmalar yapılmakta, şehir halkı evlerine kapanarak korku içinde yazgısını beklemekte, bütün yatırım projeleri de bu nedenle doğal olarak uygulanamamaktaydı. Asırların yorgunluğunu ve harabiyetini sırtında taşıyan Yarımada'nın geleceğini şekillendirecek büyük projelerin devreye girmesi için gerekli olan mali kaynakların sağlanması konusunda da pek çok sorun kendini olanca açıklığı ile göstermekteydi. Tarihi şehrin fizikî görünümünde uzun yıllar içinde oluşan olumsuz görüntüler konusunda iyileştirme adımlarının pek atılamadığı 1940'larda, dönemin önemli isimlerinden Neşet Halil Atay bir yazısında şu ifadeleri kullanmıştı; "İstanbul şehir idaresi iki dünya savaşı arasının en verimli yıllarını plan fikirlerine direnmekle geçirmiş, bu nedenle şehrin birçok yerinde (Talimhane, Cihangir, Ayaspaşa, Aksaray) İstanbul'un tabii ve tarihi pitoreskini öldüren yüzlerce bina kurulmuştur. Yarımada içindeki büyük bir sahanın uzun zamandır 'koyun sürülerini besleyen boş arsalar' halinde kalmasında bu binalar ciddi amil olmuşlardır. Kat tehditleriyle, bahçe mecburiyetleriyle, bu çirkinlikler ortadan kaldırılabilirdi."

İsmet İnönü döneminde İstanbul'un ilk vali-belediye reisi olan Lütfi Kırdar bu şartlar altında planların yürütülmesine çalışıyordu. Zamanın hükümeti İstanbul Belediyesi'nin içinde bulunduğu zor şartları göz önüne alarak şehir yönetimine, aralarında ünlü Taksim Kışlası'nın, Yıldız Korusu'nun ve Dolmabahçe Sarayı karşısındaki eski ınırların da (İstabl-ı Amire) bulunduğu bazı büyük tarihi yapıları az ayılabilecek bir bedel karşılığında devrederek yardımcı olmaya gayret miş, istimlakler için de 4 milyon lira kadar bir mali kaynak ayırmıştı. u paranın 1.5 milyon lirası, sadece Eminönü bölgesindeki istimlakler, Yeni Cami çevresindeki harabiyetin giderilmesi ve Mısır Çarşısı'nın kurtarılması için harcanmıştı.

Yarımada'da, çevrelerini kuşatan biçimsiz yapı dokuları yüzünden seçilemeyen birtakım Osmanlı eserleri bu yıllarda yapılan istimlaklerle kurtarılmıştır. Günümüzde Zeyrek karşısında ve Atatürk Bulvarı kıyısında duran 18. yüzyılın geç dönemlerinden kalma Şebsefa Hatun Camisi, bu şekilde kazanılan kültürel miraslardan biridir. Ama beri yandan, aynı hattan geçirilen Atatürk Bulvarı nedeniyle pek çok tarihi yapıyı bilinçsiz bir biçimde ortadan kaldırmaktan da çekinilmemiştir. O yıllarda ünlü tarihçilerimizden birinin bu konuda sarf ettiği sözler, bugün bizlere bir hayli ilginç gelmektedir; "Her eski çeşme, mimari bakımdan kıymet içermez (!). Atatürk Bulvarı açılırken yıkılmalarında ıiçbir mahsur yoktur. Bu çeşmeler zaten çok haraptır, suları akmaz ve arka tarafları da mezbele halindedir!.."

Proje uygulamalarındaki büyük istimlaklerinden sayılan Şişhane-Aksaray arasındaki köhne yapıların ve yol dokularının temizlenmesi ve buna benzer işler için gerekli olan yasalar, devrin hükümetinin destek olmasıyla hızla meclisten geçmiş ve bu sayede daha rahat bir şekilde hareket edebilme şansı elde edilmiştir. Bu aşamalarda, değerleri çok artan boş arsaların belediye adına satılması da iyi bir kaynak sayılmaktaydı. Çünkü, bu türdeki arazilerin iskân bölgelerinde olması, her biri ayrı ayrı değerlendirilen ve "şereflendirilen" istimlak arazilerinin belediyeye devredilmesi, o yıllara göre yüksek miktarda bir kazanç sağlamaktaydı. Fakat, yine de kırklı yılların başlarındaki genel ekonomik sıkıntılar ve fiyat artışları İstanbul Belediyesi'nin tam anlamıyla "belini doğrultabilmesine" izin vermemekteydi. 1939'dan kalan bütçe noksanlığını gidermek amacıyla merkezden beklenen 400 bin liranın verilmemesi ve 2. Savaş'ın etkisiyle gümrüklerden gelen yüzde onluk verginin de kesilmesiyle, mali grafiği yükselmesine karşın İstanbul belediyesi zorluklarla mücadelesine tüm hızıyla devam etmek zorunluluğu ile baş başa kalmaktaydı. Tek çare olarak genel masraflar kısılmakta ve bütçede sağlam bir dengenin oluşmasına gayret edilmekteydi.

EMİNÖNÜ VE BEYAZIT MEYDANLARI DÜZENLENİYOR

Bu girişimler içinde ve 2. Savaş nedeniyle tüm dünyaya yayılan korkunun ve endişenin İstanbul'da da hissedilmesine karşın imar faaliyetlerini sürdürme kararlılığından vazgeçmeyen belediye, "Türk'ün sanata ve güzelliğe susamış ruhunun en canlı örneği" olan Eminönü Meydanı'na kazmayı vurmuş ve buradaki salaş, biçimsiz yapıları yıkıp, çevreyi temizleyerek, Yeni Cami ve Mısır çarşısının görünür kılınmasını sağlamıştır.

O günlere dek bu barakamsı yapılar arasında uzanan dar ve şekilsiz sokakların ucu Yeni Cami'nin kuzey avlu merdivenlerine kadar sokulmuştu. Günümüzde açık ve ferah bir manzaraya bakan (ancak çok gürültülü) cami avlusunun kuzey batı köşesine "aradan ancak bir kişinin geçebileceği" kadar yanaşan dar sokaklarla çevrelenen Yeni Cami, 1940'lara dek onu adeta kamufle eder biçimde etrafını kuşatan yapılar yüzünden neredeyse algılanamaz duruma sokulmuş ve Mısır Çarşısı'nın önüyle cami avlusunun merdivenli batı girişi arası iğreti yapılarla tümüyle kapatılmış durumdaydı. Mısır Çarşısı'nın içi ise, inanılmayacak ölçüde bakımsız, depremden çıkmışçasına yer yer harabeye dönmüş, kubbelerinin kurşunları parçalanmış ve kemerli dükkânlar moloz yığınlarıyla dolmuştu. Bu durum, o dönemlerde İstanbul tarihine karşı sergilenen tutumun ve unutulmuşluğun açık göstergesiydi. Ünlü çarşının 19. yüzyıl eklemeleri olan iç mekân ahşap saçakları da sökülüp kaldırılan bölümler arasındaydı. Tamiri sırasında bir ara Mısır Çarşısı'nın çağdaş

bir "hal" binası olarak kullanılması da gündemde olmasına karşın, sonra bu fikirden vaz geçilmiştir.

Dolayısıyla bu eserlerin başarılı çalışmalar sonucunda kurtarılmış olmalarının dönemin belediyesine büyük puanlar kazandırdığı yadsınamaz. Belediye Reisi Lütfi Kırdar'ın bu konuyla ilgili sözleri fazlaca "romantizm" içerse de, yapılan onarım ve tanzim işleri İstanbul kültürüne hizmet açısından pek yerindeydi; "Bu eserlerin önlerinin açılması, sanata ve İstanbul'un tarihi güzelliğine karşı ödenmesi gerekli olan bir borçtu. Yeni Cami, artık Asya tarafına göğsünü kabartarak gururla bakabiliyor ve Haliç surlarını tepelerden süzen Süleymaniye gibi, Yeni Cami de surlara bu şekilde meydan okuyabiliyor."

Kırklı yılların önemli şehir düzenlemelerinden biri olan Ankara Caddesi zemin ve kaldırım çalışmaları Yarımada'nın "asfalt egemenliği"ne kapılarını açışını simgeleyen olgulardandı. Sirkeci'den Babıali yönüne çıkan bu en önemli güzergâhın o günlerde parke taşı olan zemini asfaltla kaplanmış, cadde genişletilmiş ve bu düzenlemeler uygulanırken bazı Osmanlı mirasları yıktırılmıştır.

Beyazıt Meydanı'nın düzenlemesi de yine bu dönemin belediyesinin planlamalarıyla yapılmıştı. Beyazıt Medresesi'nin yakınına dek sokulmuş birtakım barakamsı yapılar ortadan kaldırılmış, çevresi çimen adalarıyla süslenmiş ve "İnkılap Müzesi" olarak değerlendirilen eser tümüyle göz önüne çıkmıştır. Bu arada, o günlerin Beyazıt Meydanı ile şimdiki meydan (!) karşılaştırıldığında, eskisinin çok daha güzel olduğunu söylemek hiç de yanlış olmaz. Şimdiki meydanın, "tarihi şehir meydanı" tasarımıyla uzaktan yakından bir ilgisi olmadığı gibi, üstelik her köşesi de çok bakımsız haldedir. Yıllardır el atıla atıla adeta "şaşkına" dönen Beyazıt Meydanı, günümüzde hâlâ istenen güzelliğe kavuşturulamamıştır ve belki de tarihindeki "en kötü görünümlü" sürecini yaşamaktadır. Oysa bu harap edilen alanın tarihi değeri o kadar büyük ve önemliydi ki, Roma devrinin Teodosius Forumu, ya da Forum Tauri'si olan "Üçüncü Tepe", fetih sonrası Sultan 2. Mehmet'in sarayına ve daha sonra da Sultan 2. Beyazıt'ın kendi adıyla bilinen dev külliyesine ev sahipliği yapmıştı.

Fatih yönünden, Kumkapı'dan, Sultanahmet'ten, Mahmutpaşa'dan, Süleymaniye'den, Aksaray'dan gelen bütün yolların kavşak noktası olan Beyazıt Meydanı, adeta şehir halkının hemen her gün gelip geçtiği, uğradığı bir mekândı. Osmanlı'nın son dönemlerinde devletin en önemli kurumlarından olan Seraskeriyat Dairesi (Harbiye) ve Maliye Nezareti de burada yer almaktaydı. Ayrıca Beyazıt Camisi avlusunda çeşitli sergiler açılmakta ve İstanbullular burayı bir çarşı-pazar yeri olarak da kullanmaktaydı. Meydanın unutulmuşluğu ancak

Cumhuriyet'in ilk yıllarında hatıra gelmiş ve buraya o zamanlar bir "çeki düzen" verilerek, şimdiki üniversitenin ana kapısının ön tarafına mermer fıskiyeli güzel bir havuz yapılmıştı. Bunun çevresine de tramvay yolları döşenmiş ve zemin parke taşlarla kaplanmıştı. Kırklı yıllara gelindiğinde meydanın kıyılarında baraka türünden derme çatma yapılar, salaş kahvehaneler yine görülmekteydi.

Binyılların ünlü tarihi mekânının bu halde bırakılmasını sineye çekmek olası değildir. Bu nedenle ve ancak, bilinçli bir şekilde, tarihçiler, İstanbul araştırmacıları, sanatçı akademisyenler, şehircilik uzmanları, ressam ve heykeltıraşlardan oluşan seçilmiş estetik bir kurul nezaretinde oluşturulacak karma bir planlama grubunun ortaya sereceği belgelerin izinde, Sultan Beyazıt Meydanı, çoktan hak ettiği, ama türlü ihmalkârlıklar ve bilgisizce gerçekleştirilen uygulamalarla perişan olan fizikî yapısını sırtından atarak, gerçek değerine kavuşturulabilecektir.

"ATATÜRK BULVARI" YARIMADA'NIN TARİHİNDEKİ ŞANLI BİR SAYFAYI YIRTIP YOK ETTİ

Kırklı yılların Yarımadası'nda en büyük ve önemli imar hareketlerinden bir diğeri ise, güzergâhında ve yakın çevresinde adeta "tarihin yaşadığı" Unkapanı-Saraçhane ile, bunun güneye doğru devamı olan Saraçhane-Aksaray Bulvarı'nın yapımı idi. Sarayburnu'ndan Yedikule istikametine giden Kennedy Caddesi, Aksaray-Topkapısı arasında uzanan Millet Caddesi (Turgut Özal Bulvarı) ve yine Aksaray ile Millet Caddesi'ne paralel biçimde kara surlarına doğru ilerleyen Vatan Caddesi (Adnan Menderes Bulvarı) ile birlikte, İstanbul Yarımadası'nın efsanevi tarihi birikimlerinin pek çoğunu yok eden dört ana hattan biri olan Atatürk Bulvarı, 1940'ların başlarında, Unkapanı Köprüsü'nün Yarımada ayağının ön tarafındaki düzlükten itibaren oluşturulmaya başlanmıştır.

Beyoğlu yakasını Unkapanı köprüsü ile İstanbul'a bağlayan güzergâhın buradan itibaren Saraçhane'ye dek olan hafif rampalı ve pek de düzgün olmayan uzantısı, eski yıllarda "Kapan-ı Dakik" adıyla tanınmaktaydı. Bu ismin tam açılımı "Unkapanı"dır. Yani o eski yolun adı "Unkapanı Caddesi" idi. Yolun adı, köprüden çıktıktan sonra sol tarafta, bugünkü Küçükpazar mevkisinde bulunan büyük "Beylik Değirmeni ve Un Tesisleri"nden gelmektedir.

Bulvarla ilgili planlamalar ışığında, Beyoğlu bölgesini daha kısa ve hızlı şekilde kat etmek için tasarlanan bu güzergâh için öncelikle Unkapanı Köprüsü yenilenmiştir. 1936'da bir fırtınada büyük hasar

gören eski köprü, Muhittin Üstündağ'ın belediye reisliği zamanında onarılmış ve Lütfi Kırdar'ın belediye reisliği yaptığı 1939 yılında, onun ihtişamlı konuşmasıyla ve iki milyon üç yüz bin lira gibi çok büyük paralar harcanması sonucunda "Gazi Köprüsü" adıyla açılmıştır.

Lütfi Kırdar, o günlerde İstanbul halkının çok rağbet gösterdiği ve büyük kalabalıklarla katıldığı gösterişli açılış konuşmasında şöyle diyordu: "Yurdun ve yurt içinde başlı başına bir ülke olan İstanbul'un sinesinde, sonsuz ve ebede kadar unutulmayacak hatıralar nakşetmiş olan halaskara (Atatürk) karşı duyduğumuz minnet ve şükran ifadesi olmak üzere köprümüze daima 'Gazi' Köprüsü diyeceğiz!"

Köprüye ulaşan eski tramvay yolu o günlerde artık şehrin ulaşımına yanıt verememekte, kalabalık yüzünden sıkışma ve gecikmeler yaşanmakta ve kısacık mesafe "seyrüsefer" açısından gereğinden fazla uzun sürmekteydi. Uzun planlamalar neticesinde bulvarın Unkapanı-Gazi Köprüsü başından Saraçhane'ye doğru çıkan ilk bölümü, Bozdoğan Su Köprüsü'nün güney tarafında, şimdiki Fatih Parkı yönünde düzenlenen ve İstanbulluların katıldığı şaşaalı bir törenden sonra yine İstanbul Belediye Reisi ve Valisi Dr. Lütfi Kırdar'ın konuşmasıyla 26 Şubat 1943 tarihinde açılmış, tören öncesi ve sonrasında halk, Saraçhanebaşı'ndan Haliç kıyısındaki Köprübaşı'na dek yürümüş, yeni yapılan ve o güne dek görmedikleri genişlik ve güzellikteki, asfalt zeminli, orta kısmı refüjlü bulvarı hayranlıkla seyretmişti. Gidiş-gelişli bulvarın ortasındaki refüjün genişliği, neredeyse yolun genişliği kadardı. Batıda Zeyrek tarafında ve doğuda Vefa yönündeki kaldırımlar boyunca ağaçlandırma yapılması da ihmal edilmemişti.

Evet, bulvar güzel olmuştu. Henüz faytonların, atlı arabaların, az sayıdaki motorlu araçlarla birlikte yol aldıkları yeni ve geniş güzergâhın büyük hayranlık uyandırdığı, İstanbulluların gündelik yaşamına çok kolaylıklar getirdiği tartışma götürmeyecek denli açıktı. Ama, bulvarın açılması nelere mal olmuş, ne ölçüde tarihi mirasın ve eski mahalle dokusunun yok olmasına yol açmıştı?.. Bunun üzerinde pek duran yoktu. Önemli olan, "modernite"nin sağlayacağı nimetler ve bunun getirisi olan çevredeki arsaların değer kazanmasıydı. Zaten Kırdar'ın sözleri de bu tezi doğrular nitelikteydi; "Böyle bir yolun açılmasıyla civar arazinin kıymetinde hasıl olacak yükselme de şehir için ayrıca bir kıymet ve kazanç sayılır."

Artık Beyoğlu yakası, Yarımada'nın "ayağının ucunda" idi. Asırlardır, birbirinden ayrı düşmüş iki sevgili gibi uzak kalmış İstanbul'un iki parçası, bu bulvar sayesinde tek parça olmuş gibiydi. Öyle ki, rahatlıkla; "İstanbul'un tabii güzelliklerini yeni bir 'dekor'

içerisinde seyretmenin ruhlara verdiği 'inşirah', yapılan işin değerini kat kat daha canlandırmaktadır," denilebiliyordu.

1940'lardan önce bulvarın yer aldığı güzergâhtan Unkapanı'na doğru inmek pek kolay değildi. Ama, bölgenin tarihi bir karakteri ve eski yılların somut belgeleriyle dolu fizikî bir dokusu mevcuttu. Bu çevrede, dar, dolambaçlı, kışın çamurlu, yazın tozlu eğri büğrü sokaklardan geçip ilerlemek o yılların şehir anlayışında pek kolay değildi, ama etraf "tarih kokuyor"du!.. Eğer şehir yönetimi, ya da merkezi anlayış, ilk planda Yarımada'nın tarihi yüzüne önem vermeyi, sur içi İstanbul'u dünyanın en değerli ve kıskanılacak tarihi miraslarıyla dolu bir "açık hava müzesi" yapmayı düşünseydi, tüm bu olumsuz gibi görünen koşulları bilimsel bir düzenlemeyle yaşama katar, eski mahalleler içinde barınan insanların yaşamlarını kolaylaştıracak altyapı hamlelerini uygular ve dünyaya bir tablo güzelliğinde sunacağı Yarımada kompozisyonuyla, görev yaptığı dönemi tarihe altın harflerle kazıyabilirdi. Zira, günümüzdeki evrensel anlayış, ulusları, sahip oldukları ekonomik değerlerin ötesinde, ellerindeki kültür varlıklarına ne ölçüde değer verdikleriyle tanıyor ve yine aynı ölçüde o ülkelere saygı duyuyor.

Dünyamızda artık, kıskanılan değerler, o ülkelerin birikmiş kültürüdür, zengin tarihidir; eski eserler üzerinde yaptıkları onarımların ne denli bilimsel ve doğru olduğudur. Eski şehirlerine ait her şeyi olduğu gibi koruyup yaşatabilen ve bu zenginliklerini tüm dünyayla paylaşabilen ülkelere gıpta edilmektedir artık...

1940'ların siyasi ve içtimai anlayışı bu kavramların peşinde koşmamış, tarihi dokuyu silkeleyip bir tarafa atmış ve asfalt caddelere, otomobillere gel demiştir!.. Kırdar'ın hemen her konuşmasında bu anlayışın ön plana alındığı açıkça belli olmaktadır; "Eskiden, çamurlu sokaklardan zorluklarla geçilir ve bir türlü Unkapanı'na varılamazdı. Artık, insana hüzün veren bu çirkin (!) manzara yerine, yeni tekniğin bütün güzelliklerini (!) ve inceliklerini ihtiva eden 44 metre genişliğinde bir bulvar kaim olmuştur."

Yol güzergâhı üzerindeki "köhne ahşap binaların" yıkılarak açıldığı bulvar o günlerde bir övünç kaynağı olarak takdim edilirken, kimsenin aklına tarihi miraslara ne olduğunu sormak gelmiyordu. O "köhne ahşap" diye nitelenen konutlar, İstanbul'un birer tarihi belgeleriydiler. Günümüzde böyle bir konutun "isteksizce" de olsa, nasıl özenle korumaya alındığı, en azından yasaların ve genel kültürel anlayışın doğrultusunda "korunmaya çalışıldığı" kamuoyunun yakından tanık olduğu bir durum olmasına karşın, o günlerde bu türden bir yaklaşımdan söz edebilmek olası değildi. Çünkü, toplumun genelinde tarih

bilinci gelişmemişti ve zaten İstanbulluların eski eserlere bakış açısı da şehir yönetiminin bu konudaki anlayışından farklı değildi. Bu nedenle Kırdar belediyesinin uygulamaları gayet memnunlukla karşılanmış ve kabul görmüştü.

Yarımada'nın, fethin ilk aylarından itibaren iskân edilen ve o günlerin pek çok hatırasını bünyesinde barındıran bölgelerinden sayılan Saraçhanebaşı, Zeyrek, Vefa, Unkapanı, Hoca Kadın, Cibali gibi yöreler, Atatürk Bulvarı kıyısında, veya çok yakın çevresinde bulunan yerlerdi. Bulvar güzergâhı yaklaşık eski Kapan-ı Dakik Caddesi boyunca dümdüz kazılırken, yol hizasında, kıyısında, hatta yolla ilgisi olmayan ve daha içerideki sokaklar arasında kalan pek çok tarihi eserin ortadan kaldırılıp yok edilmesi gerçekten de tam bir "tarih kıyımı" olmuştur. Kırklı yılların başlarına dek Yarımada'nın sadece bu bölgesinde değil, neredeyse her semtinde ve mahallesinde "yatay ve çok alçak katlı" bir yapılaşma görülmekteydi. Küçük çaptaki bir mahalle mescidini bile uzaklardan algılayabilmek mümkündü. Eğri büğrü, basit sokaklar ve arsalar arasında yer alan ahşap ve kârgir konutların sıkışmış gibi dursalar da, rahat nefes alır bir pozisyonları bulunuyordu. Hemen her sokak, rüzgârlara açık, deniz kokulu, günümüzün araçların egzoz dumanlarından ve çılgın korna seslerinden çok çok uzaklarda, olabildiğince sessiz ve sakindi. Buralardaki yaşam, şimdikiyle kıyaslanamayacak ölçüde hırslardan arınmış, öfkesiz, saygılı, sevgili, yavaş ve huzurluydu.

Ahşap konutundan çıkıp, az ileride, yaşlı bir çınarın gerisindeki küçük mahalle mescidine gitmek, dönüşte de çarşıdan aldığı zerzevat ve yemişleri mescidin yanındaki kitabeli çeşme suyuyla yıkamak, eğer biraz vakit varsa ve akşamın karanlığı henüz çökmediyse mahalle kahvesinde bir kahve içip tütün çekerek keyifli, sohbetli anlar yaşamak, uzun asırlar boyunca İstanbul erkeğinin rutin işlerindendi. Ve bu çerçeve içindeki resim, 1940'larda bile Yarımada'nın pek çok mahallesinde hâkim bir kompozisyon olarak varlığını sürdürmekteydi. Ama ne yazık ki, yok oluş süreci çoktan başlamıştı bile!..

ÇATILARI BİRBİRİNE GİRMİŞ AHŞAP EVLERLE DOLU YARIMADA

Cumhuriyet sonrası yıllarından 1940'lara gelinceye dek İstanbul Yarımadası'nın fizikî görünümündeki derbederlik içinde büyük ölçüde "tarihin somut kanıtları"nın bulunduğunun farkına varılamamış olması, daha iyimser bir sözle, farkına varılsa da pek "umursanmaması", ayrıca o derbeder görünümün derlenip toparlanması ve odak noktası "tarih" olan bir şehir statüsüne yükseltilmesi işine girmenin boş bir çaba olduğunun düşünülmesi olguları, Yarımada'nın bugünkü olumsuz koşullara sürüklenmesi konusunda başrolü yüklenmişlerdir. Yine, Lütfü Kırdar'ın bu konudaki sözlerinden geniş anlamlar çıkarabilmek kabildir; "Yurdumuzun en büyük şehrinde, bir tarafta imarsızlık, bir tarafta temizlik vasıtalarının ve servislerinin kifayetsizliği yüzünden, temizlik işleri Cumhuriyet başlarında iyi durumda değildi. Çatıları birbirine girmiş ahşap evler, dükkânların toplandığı daracık sokaklar (hangi birini zamanımıza ulaştırabildik), asfalt yüzü görmemiş caddeler (keşke öylece kalabilselerdi), eğri büğrü adi kaldırımlar (ama bize onlar lazımdı), mezbele haline gelmiş geniş yangın yerleri, hayvanlarla çekilen iptidai nakil araçları, şehrin kolaylıkla kirlenip, zorlukla temizlenmesine yol açmaktadır. Şehrin çöp toplama işleri beygirle çekilen vasıtalarla yapılmaktadır."

Bu sözler, şehirlinin zaten istenilen seviyelerde olmayan tarih bilincini kökünden değiştirmeye, hatta hafızalardan tamamen silmeye yeterli olmuştu. "Köhne tarih" olgusunun sıkça vurgulandığı bu dönemlerde, idare adamlarından, çok daha farklı ve kültürel

mirası korumaya yönelik beyanatlar beklemek herkes için en doğal istekler olmalıydı oysa. 1948'lerin Yarımadası'ndaki faaliyetlerde, Edirnekapısı'nda ve Kadırga-Cinci Meydanı'nda temizlik işçileri için ne zorluklarla çeşitli koğuşların yapılmış olduğunu, ahşap dokuyu ve şehrin genelini yangın tehlikesinden koruyabilmek için Cumhuriyet'le birlikte itfaiye teşkilatının aynı zorlu dönemlerde ne şartlarda kurulduğunu bilmeden, şehrin başıboş bir halde bırakıldığını düşünmek hatalı yorumlara neden olabilir.

İşte, bir başka "köhnemiş tarihi şehir" yorumu, "Toprak sokaklar Arnavut kaldırımlarına bile hasret çekerdi. Kör sokaklarda bir ama şaşkınlığı, sanki bir apandisit iltihabı (!) vardı. İstanbul, caddeleri günden güne buruşarak ihtiyarlıyordu. Bu nedenle şairler sadece tabiatı terennüm etmişler, fakat hayatı hüzünle anmışlardır."

Bütün bunların yanında, modernleşme sevdasına kapılıp da bunun nasıl olacağını tam anlamıyla irdeleyemeyen, kavrayamayan şehirli, betonu bilinçsizce kullanıp, şehir idaresinin kayıtsız kalmasını fırsat bilerek, deyim yerindeyse, "kafasına göre" bina dikmiş ve Yarımada'nın bazı bölgeleri bu yüzden tam anlamıyla ucubeye dönüşmüştür.

Esasen, 1940'lardan 1960'lara dek öne çıkan şehre yönelik düşüncelerin ana fikri, Babıali'nin şehir yönetiminin merkezi olmasının yanında, çevresini geliştirip, genişletmek, belediye ve adliye binalarını çok önemli tarih alanlarının üzerine oturtarak, Osmanlı fonksiyonlarını geçersiz ve çağdışı kılmaktı. Bunun sonucunda da ne çare ki, modern çağ uygarlığının İstanbul'u sahip olduğu benzersiz tarihsel topoğrafyasının özel karakterinden olabildiğince uzaklaştırdığı apaçık ortaya çıkmış, dolayısıyla da herhangi bir sokakta üç dört katlı bir apartmanlar sırası oluşturulduğunda ve bunların önünden geçecek bir kaldırım döşendiğinde, sokağın dönüş yaptığı yerdeki arsanın kıyısında insanların karşısına aniden dikiliveren bilmem kaç asırlık, kitabeli, susuz ve sahipsiz, boynu bükük, yapayalnız kalakalmış bir Osmanlı çeşmesinin asla "gözünün yaşına bakılmamıştır."

Semtin içinden yeni bir asfalt yol mu geçecek... Çizilmiş dümdüz bir hat... Alınmış ellere kazmalar ve vurulmuş insafsızca... Önlerine ne çıkarsa artık!.. Medrese, han, hamam, mescid, çeşme, bir Roma kilisesi kalıntısı, ya da tarihi bir duvar bakiyesi, surlardan kalan ve mezbeleliğe dönüştürülmüş bir yığıntı... Hiç fark etmemiş, düşüncesizce yıktırılıp ortadan kaldırılmıştır. Atatürk Bulvarı'nın açılışındaki sayfalarda böyle bir hüzün saklıdır.

Hiç şüphesiz ki, yeni yol açmak, bir şehir için düşünülen en iyi hizmetlerden biridir ve her zaman takdir edilir. Ama, eski mahalleler arasında tarihin adeta yaşadığı ve bununla ilgili kanıtların o güzergâh

üzerinde hâlâ varlıklarını koruduğu bir bölgede bu işlemleri yapmak için çok uzun uzun düşünülmeliydi.

O günlerin imar hareketleri çerçevesinde kadim Osmanlı mirasının sökülüp kaldırılmasının ve daha gerilerde bir yerde bilinçli şekilde onarılarak yeniden kurulmasının akıllara gelmemesi yahut da geldiyse bile yeterince umursanmaması konusu, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır ve bu kavram enine boyuna tartışılıp değerlendirilmesi gereken çok önemli bir görevdir.

ATATÜRK BULVARI GÜZERGÂHINDA YİTİRİLEN TARİH

Yirminci yüzyılın erken dönemlerine dek Yarımada'nın orta ekseninde, Unkapanı'ndan Saraçhane'ye doğru çıkan "Kapan-ı Dakik Caddesi", aslında günümüzdeki ölçütlere göre cadde denilemeyecek biçimde, yer yer toprak zemin dokusuyla, zengin bir tarihi dekor arasında ilerleyen bir güzergâhtı. Aslında bu tarihi yol, Roma döneminde Kâğıthane (Barbizes) ve Alibeyköy (Kidaros) Dereleri'nin bir kolu olan ve surlardan Aksaray'a (Bovis) kadar gelen Likos Deresi'nin kuzeye doğru ilerleyen bir başka kolunun açtığı bir dere yatağı idi. Valens Acquaduc'u (Bozdoğan Su Köprüsü) alüvyon dolu bu dere yatağını aşıp Yarımada'nın doğusuna ve çevresine su aktarırdı. 1940'ların başlarında Yarımada'nın bu bölgesi hâlâ tarihi güzelliğini koruyor, o virane ve bakımsız gibi duran dekor içinde uzun tarihine tanıklık eden pek çok eski eseri bağrında koruyordu. Yıkık dökük yangın yerleri, bakımsız boş arsalar, iyice eskimeye yüz tutmuş ahşap evler, yamuk yumuk ufak dükkânlar, kılık kıyafetleriyle yoksul görünüm yansıtan insanlar, yeni açılan Atatürk Bulvarı çevresinde oluşan üslupsuz virane binalar, köy meydanlarına benzer bir durum arz eden Unkapanı-köprübaşı düzlüğü, her yerde bir yorgunluk, unutulmuşluk ve sanki dolu dolu bir hüzün!..

Henüz 1920'lerin ilk yıllarında Unkapanı-Saraçhane arasındaki güzergâh böyle bir kompozisyona sahipti, ama bölgenin yeni bir yapılanmaya yönelik genişletilme ve düzenlenme işlemleri, adeta yirmi yıl sonraki koca bulvarın yapımını haber verircesine başlatılmış

bulunuyordu. Yine de bütün bu işlemler, bazı ufak tefek yıkımlarla ve güzergâhın düzeltilmesiyle sınırlı kalmıştı. Eski doku nispeten formunu korumaktaydı. Şimdiki bulvar, Zeyrek'in doğu yönünü izlediği halde, Unkapanı'nda köprübaşından başlayan o eski kıvrımlı yol daha içten ilerlemekte ve "Çinili Hamam Caddesi" adını alarak, şimdi de yerinde duran Barbaros Hayrettin Paşa Hamamı'nın önünden geçmekteydi. İkinci kolu ise "Kırkçeşme Sokağı" ismiyle Bozdoğan Su Köprüsü altındaki Gazanfer Ağa Külliyesi'ne varmaktaydı.

O yıllarda Unkapanı Köprüsü çıkışında, şimdikine benzer meydanımsı bir yer yoktu. Burada günümüzde görülen ve Saraçhane-Şişhane güzergâhı ile, Eminönü-Cibali arasındaki trafiğin kesişmesini ortadan kaldıran "yonca yaprağı" geçitler 1965 yapımıdır. Köprübaşının batısında ve kayık iskelesinin ön tarafında bir karakol durmakta, doğusunda da Mimar Sinan yapısı Süleyman Subaşı Camisi bulunmaktaydı. (Cami, günümüzde aynı yerde yeniden inşa edilmiştir.) Bunun yakınından da "Demiryolu Sokağı" geçerdi. Çünkü, beylik değirmenleri binasına indirilen un çuvalları ve değişik malzemeler için buraya bir "dekovil hattı" döşenmişti ve yükler raylar üzerinden bu küçük vagonlarla taşınmaktaydı. Sokağın adı bu dekovil raylarından dolayı verilmiştir.

Daha eski dönemlerde ve Sultan Abdülmecit zamanında, girişimci Fairbain'in 1841'de kurduğu "demir aksamlı" Askerî Tahiniye (Un ve Tahıl) Fabrikası da Unkapanı yöresinde yer alıyordu. Yıktırılan eserlerden olan ve Kanuni devrinden kalma "Tüfenkhane Mescidi", Unkapanı çevresinde, Haliç kıyısına yakın bir konumda bulunan önemli tarihi eserlerden bir diğeriydi.

Zeyrek'e çıkan Fil Yokuşu'nun hemen gerisindeki Azepler Hamamı ve Camisi, Atatürk Bulvarı'nın kıydığı en önemli eserlerden ikisi olarak kayda geçmiştir. Fatih devrinden Elvan Çelebi'nin yaptırdığı bu tarihi miraslar, yaklaşık beş yüzyıllık ömürlerini bu yol açılırken tamamlamışlar ve ebediyete göçmüşlerdir. Üstelik de bulvar güzergâhının bir hayli iç kısmında kaldıkları ve yıkılmaları gerekmediği halde!..

Günümüzde, 6 blokta 1172 dükkân olarak 1967'de yapılan İ.M.Ç. (Plakçılar Çarşısı) içinde kalan İstanbul'un ilk kadısı Hızır Çelebi'ye ait mezar, o yıllarda buradaki Voynuk Şücaattin Camisi'nin kıyısında kalırdı. Cami ortadan kaldırılınca, mezar bugünkü yerine taşınmıştır. Kâtip Çelebi'nin kabri de buradadır. Önce manifaturacılar için yaptırılan ve günümüzde büyük ölçüde plakçıların yerleştiği devasa çarşı, bütünüyle bu tarihi mahalleler ve eserler üzerine inşa edilmiş ve Vefa ile Süleymaniye semtlerine doğru yayılan şehir siluetini zedelemiştir.

Su köprüsüne yaklaşırken yolun doğusunda kalan Hacı Teberrük Camisi, imar hareketleri sırasında yıktırılan bir başka tarihi mirastı. Bunun da üst tarafında bulunan Küçük Kovacılar Hamamı, az gerisindeki Revani Çelebi Camisi, yitirdiğimiz diğer eserlerdi. Tabii, kayıplar sadece bu tarihi yapılarla sınırlı değildi. Bu eserler, kendilerine ait bir tarihi çevrenin merkezinde yer aldıkları için, bozulan dokuyla birlikte o tarihi çevreler de ortadan kalkmıştır.

Zembilli Ali Efendi Türbesi'nin ve Mektebi'nin önünden geçip Bozdoğan Su Köprüsü'nün altından ilerleyen bulvar, sonraki on yıl içinde güzergâhın ikinci ayağı kapsamında Saraçhane yönüne girdiğinde, burada da önüne geleni süpürüp gitmiş, İtfaiye yönündeki Payzen Yusuf Camisi, Mimar Ayas Camisi, Şehzade Mehmet Külliyesi yönündeki Firuz Ağa Camisi, günümüzde İBB Binası (1960'ta Mimar Nevzat Erol'un planıyla inşa edildi) civarındaki Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı, Karagöz Camisi gibi eserleri yutarak Horhor istikametine yönelmiştir.

Günümüzde Şehzadebaşı tarafından gelen yol ile sözünü ettiğim Saraçhane-Aksaray yolunun kesişmesinde yaşanan sorunlar nedeniyle bu noktada bir yeraltı geçidi açılması düşünülmüş ve bu proje ancak 1966 yılında hayata geçirilmiştir. Daha sonra bu geçide, seçimle iş başına geçen ilk belediye reisi (17 Kasım 1963) olan Haşim İşcan'ın adı verilmiştir.

Geçidin hemen batısında ve parkın içinde kalan erken Roma dönemi eseri Polieuktos Sarayı ve kilise harabeleri o yıllarda henüz kazılıp ortaya çıkarılmamıştı. Bu bölge Roma İstanbul'unda da bir kavşak noktasıydı ve kentin önemli merkezlerinden biriydi. Şimdi bu saray harabeleri açılmış ve içinden çıkarılan taşınabilir eserler Arkeoloji Müzesi'ne kaldırılmıştır. Pek bakımsız halde yazgısına terk edilen harabenin düşük zemin kotu, günümüzdeki İstanbul'un zemininin ne denli yükselmiş olduğunu, Ayasofya girişinde ve Hipodrom'da görüldüğü gibi, bu noktada da kanıtlamaktadır.

Esasen Atatürk Bulvarı üç bölüm halinde yapılmıştı. Unkapanı-Yenikapı arasındaki bu uzun hat, adeta Yarımada'yı ortasından ikiye bölüyordu. Yaklaşık 2110 metre boyundaki bulvarın, Marmara Denizi kıyılarına yakın Yenikapı İstasyonu'ndan başlayıp Aksaray'da biten ve zemin dokusu parke taşla kaplı olan ilk bölümü 455 metredir ve buradaki ilk düzenleme işlemleri 1925'te başlatılmış, yola 160 bin lira harcanmıştır. Bulvarın 1944'ün Kasım ayında bitirilen Aksaray-Saraçhane uzantısı ise 555 metre ve eni 40-50 metre, 1942'de tamamlanan Saraçhane-Unkapanı arasında ise boyu 1100 metre, eni 44 metre olarak planlanıp bitirilmişti.

Aksaray'a dek yapılan bu hattın Saraçhane'ye doğru tırmanan ikinci uzantısının başında ve Pertevniyal Valide Sultan Camisi karşındaki meydanımsı (!) yerde bulunan alt-üst geçitler Fahri Atabey'in belediye başkanlığı zamanında ve 1970'te inşa edilmiş, bu heyula geçitlerle birlikte zaten bozulan Aksaray'ın geleneksel mahalle dokusuna adeta "tuz-biber" ekilmiştir.

1940'ların öne çıkan belediye başkanı olan Lütfi Kırdar'ın, hemen hemen o dönemin bütün fikir adamları ve gazeteleri tarafından övgü yağmuruna tutulmuş olması, yapılan icraatların ne denli beğenildiği konusunda bizlere önemli bilgiler aktarmakta, bu genel anlayış, o yılların entelektüellerinin zihinlerinde bile, tarihi şehir olgusunun resmen "kulak arkası"na alındığını kanıtlamaktadır. (Beşiktaş'ın Abbasağa semtine adını veren ünlü Abbas Ağa Mezarlığı'nın ve ünlü Taksim Kışlası'nın ortadan kaldırılması da Lütfi Kırdar'ın zamanında gerçekleşmiştir. O günlere ait şu sözler İstanbul tarihinin koca bir sayfasının yırtılıp yok edilişine alkış tutan zihniyeti, adeta örnek teşkil ederek apaçık göstermektedir; "Taksim'de düne kadar yabancı bir mimari örneği (!) olarak yaşayabilmiş olan Taksim Kışlası yıkılmıştır. Taksim Anıtı'na uzun yıllar cephe alabilmiş olan bu zevksizlik (!) mecmuası yerine, bugün ilimli, duygulu ve zevkli bir enerjinin eseri sayılması gereken İnönü Gezisi'ne kavuşmuş bulunuyoruz.")

Kırdar zamanının İstanbul Yarımadası'nda gerçekten de pek çok değişim yaşanmıştır. 1938'den sonra şehrin asfaltlanması kampanyası oldukça hız kazanmış ve bu gerekli icraatın hayata geçirilmesi sırasında bazı eski zemin dokuları da ilgisizlik ve umursamazlık nedeniyle kazınıp gitmiştir. Eminönü Meydanı, Cağaloğlu'na çıkan Ankara Caddesi, Laleli-Ordu Caddesi'nin refüjleri ve Saraçhane'den Edirnekapısı'na doğru uzanan Fevzipaşa Caddesi bu tarihten bir yıl sonra asfaltlanmış, Sirkeci'deki Ebussuud Caddesi ise parke taşı olarak döşenmişti. Valiliğin önündeki Ankara Caddesi, Yerebatan Caddesi, Fatih-Yavuz Selim arasında uzanan Darüşşafaka Caddesi, Süleymaniye çevresindeki yollar 1939-48 yılları arasında açılmıştır. Beri yandan şehrin sağlık hizmetleri yönünde de birtakım girişimlerde bulunulmuş ve Süleymaniye Külliyesi içindeki doğum evi 1946 Haziran'ında, Cerrahpaşa Verem Hastanesi 1947, Haseki Çocuk Hastanesi 1948'de hizmete girmiştir.

Yolların kıyısındaki elektrik direkleri sistemlerinde de, merkezi hükümetin 16 Haziran 1939 tarihli kararıyla şehrin elektriğinin belediyeye devredilmesiyle yenileme çalışmalarına gidilmiş, 1942'de Atatürk Bulvarı'nın ve Eminönü Meydanı'nın "tenviri" (aydınlatılması) yapılmıştır.

İstanbul'a 166 yeni yolun katıldığı bu yıllarda, Sirkeci İstasyonu'na açılan bazı sokakların asfaltlanması, Laleli-Ragıp Paşa Caddesi'nin parke olarak döşenmesi, bir yıl sonra Beyazıt meydanının ve Bahçekapı'nın asfaltlanması gerçekleştirilmiş, Edirnekapısı, Beyazıt-Laleli-Koska yolları yenilenmiştir. Atatürk Bulvarı'na açılan bazı yollarla, Süleymaniye çevresindeki sokaklara ise parke taş döşenmiştir.

Öyle anlaşılıyor ki, kırklı yılların erken dönemlerine dek Yarımada'nın çok ihmal edilen, hatta pek çok bölgede de unutulan geleneksel dokusu, yer yer "primitif" bir şehir görüntüsünü yansıtmaya devam etmekteydi. Böylesine harabiyet içine düşmüş bir eski şehrin içine yeni bulvarların, asfalt caddelerin döşenmesine, köhnenin de köhnesi eğri büğrü yapılarla doldurulmuş anıtsal cami çevrelerinin temizlenip açılmasına kimselerin karşı çıkması tabii ki beklenemezdi. Bu imar faaliyetlerinin bir kısmının yerinde olduğunu söyleyebilmek ne denli doğruysa da, (Örneğin, 1939'da Beyazıt Medresesi'nin, Eminönü-Yeni Valide Camisi'nin etraflarının açılıp görünür kılınmaları gibi), asıl önemli sorun, bu yaptırımlar sırasında çok sayıda tarihi mirasın görmezden gelinerek silinip süpürülmesi olmuştur. Edirnekapısı yakınındaki Aetios Roma Açık Su Sarnıcı'nın bir spor sahasına dönüştürülmesi işlemi de Kırdar zamanının imar faaliyetlerinden bir diğeriydi.

Kırklı yılların Yarımadası'nda kadim başkenti çağdaş bir görünüme sokmak ve ahalinin rahat bir biçimde kullanımına sunmak için epeyce çaba harcandığı açıktır. Bu yıllarda, ta Roma çağından beri en önemli çarşı-liman bölgesi olan Eminönü çevresine çok önem verildiği görülmektedir. Günümüzdeki Eminönü merkezi olan meydan, hemen doğusundaki Sirkeci ve Bahçekapı ile iç içe geçmiştir ve burada belirgin bir sınır aramak gereksizdir. Hareketli bir iskele olan Odun Kapısı mevkisi ise yaklaşık Ticaret Odası Binası'nın olduğu yerdeydi. Eski asırlarda ana iskele diye bilinen Neorion Limanı ağzı "Oraia Pile", yani Yahudi Kapısı olarak bilinirdi. Türkler buraya fetih sonrasında Orya Kapısı demişlerdir. Galata Köprüsü ağzının olduğu nokta Roma devrinde "Scala Sycena", yani "Sykai (Galata) İskelesi" diye tanınmaktaydı.

1700'lü yılların sonlarına doğru Eminönü kıyıları, "dört bin kayığın" yanaşıp hareket ettiği çok hareketli bir ticari ve sivil liman bölgesi olarak Yarımada tarihinin her evresinde adından sıkça söz edilen bir mekândı. O yıllarda Yarımada'nın "Kol" diye adlandırılan 15 bölgesinde de 3200'e yaklaşan dükkân bulunurdu ve bunların en yoğun faaliyet gösterdikleri mekânlar içinde Ayasofya Mahallesi ve yine Eminönü başta gelmekteydi. Ta Roma devrinde ve fetih zamanın-

da, Cenevizlilerin, Venediklilerin, Yahudilerin, Müslüman Türklerin, Eminönü'nün birbirine yakın mekânlarında kendilerine ikametgâh ve çarşı bölgeleri kurdukları bilinmektedir.

Günde 200 ton buğdayın tüketildiği Osmanlı başkentinin bu en işlek liman bölgesi, asırların hareketliliğinden doğan yorgunluğun birikimiyle giderek yıpranan bir bölgeye dönüşmüş ve özellikle erken 20. yüzyılda iyice salaş bir görünüme bürünmüştü. Kuşkusuz ki, 1940 imar hareketleri, işte bu birikimin harabiyetle sarmalanmış izlerini ortadan kaldırma hamlesinden başka bir şey değildi. Bu yıllarda ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yapılan Eminönü düzenlemeleri sırasında, ne yazık ki çok sayıda Osmanlı eseri ve Roma sur-burç kalıntıları ortadan kaldırılmıştır. Bazıları Haliç surlarının dış kısmında ve deniz kıyısında bulunan bu eserlerin başlıcaları, 1935'te yıktırılan Gümrükönü Mescidi, şimdiki Zindan Kule yakınındaki Tekneciler Mescidi, Soğancılar Mescidi, Balıkpazarı ve Kireç İskelesi mescidleri idi.

Her ne kadar birtakım salaş yapıların yıkılıp meydanın ve Yeni Cami'nin köprübaşından itibaren algılanması sağlanmışsa da, bu değerli Osmanlı miraslarıyla birlikte, eski karakol binalarının, köprü bilet gişelerinin ve geleneksel liman dokusunun yok edilmesi, Eminönü bölgesinin tarihi kompozisyonunun yırtılıp bir kenara atılmasına neden olmuştur.

ÇÖPLER ARASINDA BİR "PIRLANTA"

Belediye reisi Lütfi Kırdar, İstanbul'un dünyanın en güzel ve etkileyici şehri olduğunun şüphesiz ki farkındaydı ve bu kavramı sık sık vurgulamaktaydı. "Fetihle birlikte bir çağın kapanıp diğerinin açılması hadisesi tek başına İstanbul'un yüksek kıymetini ve ehemmiyetini göstermek açısından kâfidir" diyerek bu şanlı betimlemeyi yapan Kırdar, yılların ihmalkârlıkları yüzünden perişan hale gelmiş bir şehrin yönetimini devraldığında, doğal olarak işe "modernitenin" olmazsa olmazlarından "asfalt yol-meydan" formülü ile faaliyetlerine başlamıştı. "Eski güzel İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş devrinde çirkinleşmiştir. Garp medeniyetlerinin terakki hareketlerine bigâne, hatta düşman (!) olan bir saltanat idaresinin geriliği ve bilgisizliği de kadim başkenti 'çöpler arasında kalmış bir pırlanta'ya dönüştürmüştür" diyen Kırdar, bu bakış açısı doğrultusunda kimilerine göre pekâlâ haklı sayılabilirdi. Ama, böylesine zengin tarihi dekora sahip bir şehirde, öncelikle "tarihsel bilincin ortaya konulması" ile ilgili çalışmalar, hatta halkın da bu yüksek bilince sahip olabilmesi adına çeşitli girişimler yapılmalıydı. Bu eylemleri sadece İstanbul Belediyesi'nin sırtına yüklemek doğru olmamakla birlikte, merkezi idarenin bünyesinde de bu çağdaş kavramlar ülke genelindeki bir kültürel entegrasyonla yaygınlaştırılmalıydı. Cumhuriyet'ten sonra İstanbul'un "ele alınması" faaliyetleri de esasen Ankara'nın girişimiydi.

1938'den itibaren merkezi hükümetin desteği ile birlikte İstanbul'u modernleştirmeye soyunan Kırdar, "yabancı mütehassıslarla" çalışmayı yeğlemişti. 5 Haziran 1939 tarihinde kendisine sunulan nazım planının "aynen tatbikini" uygun bulan dönemin cumhurbaşkanı

İnönü, İstanbul'un imar hamlesinin "anayasası"nı da böylelikle hayata geçirmiş oluyordu.

İşte tam bu sıralarda, 1939'un sonlarına doğru 2. Dünya Savaşı başlayınca, savaşa katılmamasına karşın İstanbul büyük sıkıntılar içine yuvarlanmış, ama Kırdar yönetimindeki İstanbul Belediyesi, yine de imar faaliyetlerinde gözle görülür bir duraklama hissettirmeden modernleştirme işlerini yürütmeye gayret etmiştir. Çünkü Kırdar, uyguladığı imar programlarının, "İstanbul'un fethi kadar önemli bir zafer olarak tarihe geçeceğine" yürekten inanmıştı.

O günlerde Lütfi Kırdar, Sultanahmet Meydanı'nı bir "İnkılap Abidesi Meydanı" tasarımıyla yenileştirme projesini öne sürerken, Atatürk Bulvarı ile Fatih Camisi arasında bir yerde de Sultan 2. Mehmet'in dev bir anıt heykelini dikmeyi düşünmekteydi. Atmeydanı bölgesinde her taraftan görülecek abideler bütünü, İstanbul'un Roma, Osmanlı ve Cumhuriyet devirlerini temsil ederek hepsini birden aynı mekânda gözler önüne serecekti. Sultanahmet'in güney sahillerindeki Küçük Ayasofya'dan itibaren Yedikule'ye dek bütün "teneke mahalleler" ortadan kaldırılıp demiryolu şebekesinin "yer altına" alınması fikri de bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Ayrıca Kırdar'ın projesinde, Sirkeci-Beyazıt-Eminönü arasında "iki daracık sokaklı dik yokuş" yerine "Eminönü-Beyazıt Caddesi"nin açılması fikri de bulunmaktaydı. Bu durum, akışkan bir trafik sağlayarak, kalabalık ticaret bölgesine muazzam bir hareketlilik sağlayacaktı. Gelinen noktanın günümüzde incelenmesi sonucunda görülecek olan şudur ki, "cehennemi bir trafik kargaşası" sadece bu bölgeleri değil, Yarımada'nın güney yamaçlarını da adeta bir karabasan içine sürüklemiştir.

Belediyenin bir başka önerisinde ise, Atatürk Bulvarı'nın batı tarafındaki hastaneler bölgesinde (Gureba-Çapa-Cerrahpaşa) "bin yataklı" büyük bir tıp sahasının kurulması, yine bulvarın kıyısında büyük bir halkevi binasının yer alması ve Yedikule Hisarı'nın hemen dışında, "deniz tayyareleri" için bir hava limanı yapılması programı yer almakta, Bizans ve Osmanlı uygarlıklarının hatıraları olan "birinci sınıf" eserlerin onarımına gidilmesi projesinde de öncelikle, Süleymaniye Medreseleri, Fatih devrine ait kıymetli abideler (!), Yedikule Hisarı ve Haseki Medreseleri sıralanmaktaydı.

1939-1947 arasındaki sekiz yıllık imar döneminde, Yarımada'daki modernite (!) girişimleriyle, harap durumdaki tarihi birikimlerin ortadan kaldırılması işleri at başı gitmiştir. Eski bir eser, yılların ihmalkârlığı ile harabiyet içine sürüklenmiş olabilir. Bu durumda onu kurtarmak yerine, silip yok etmek ve aynı mekânları yollarla, mey-

danlarla "süslemeyi" ön plana alma fikrini yeğlemek "üniversal bir tarihi bakış açısına" sahip olunamadığını kanıtlayan bir olgudur. Bu dönemde, Yeni Cami'nin helaları gibi, "murdarlığı ve çirkinliği dillere destan bir yeri", çevresindeki salaş yapılarla birlikte tamamen ortadan kaldırırken, bu fiiliyatta "tarihten parçaların ve anıların" da bunlarla birlikte sonsuzluğa sürüklenmiş olduğunu düşünecek bir anlayışın bulunmadığı açıktır.

Mısır Çarşısı kıyısında, eski yıllarda İstanbul kadı ve şehir eminlerinin ikamet ettikleri odaların yıktırılıp, aynı yerde "güzel manzaralı bir lokanta"nın açılmış olması o anlayışın ürünü olsa gerektir. Çarşıkapı'daki tarihi hamamın ortadan kaldırılması ve önündeki şemsiyeci dükkânlarının onarılmak yerine yıkılmasıyla "daracık yolun" genişletilmesi, Yeni Postane önünün Sirkeci'ye dek asfaltlanması ne kadar doğru olmuştur? Gar binasından iskeleye doğru inen ve şimdi burada pejmürde bir yeşilimsi alanın (!) bulunduğu mekânlar salaş yapılarla doluydu. Bunlar da o dönemlerde temizlenmiştir.

Peki, bugün bu mekânlar nasıldır? Yoğun kalabalıklar, gürültü patırtı, sıkışan trafik ve sekiz-dokuz katlı, tabela kirliliği ile donatılmış şekilsiz binalar yığını... Tarih, o değilse, bu da değildir. Ama hiç olmazsa, o yapılar alçak katlıydı ve bir ölçüde eski günlerin sosyal yapısının izdüşümlerini yansıtmaktaydı.

Bu sekiz yıllık süreçte, Yarımada'da yeni yolların açılması, eski toprak zeminli yolların ise "bastırılıp" yenilenmesi, ya da "adi kaldırım" olarak düzenlenmesi, kimi sokaklara da parke döşenmesi işlemleri öncelikli yaptırımlar olmuştur. Sultanahmet Meydanı'nın, buraya açılan Yerebatan Caddesi'nin düzenlenmesi, Divanyolu'ndaki metruk arsaların yeşillendirilmesi, Kadırga Limanı Caddesi'nin genişletilmesi, Binbirdirek çevresindeki eski sokakların parkelendirilmesi, şehremini Haydar Bey'in zamanında yapılan eliptik mermer havuzdan sonra iyice unutulan Beyazıt Meydanı'nın tanzim edilmesi ve Aksaray'a inen caddenin sağ yanının Beyazıt Hamamı'na dek genişletilmesi, fakülte binaları bitirildikten sonra Beyazıt-Aksaray arasındaki "dar ve çirkin (!)" yolun (şimdiki Ordu Caddesi) daha da genişletilmesi projesinin düşünülmesi, Kırdar yönetiminin çalışmalarından birkaçı idi.

Üniversitenin güney kanadındaki eski Maliye Nezareti Binası o günlerde "Askerî Talebe Yurdu" olarak değerlendiriliyordu. Bunun önündeki caddeden Süleymaniye Külliyesi'ne doğru gidildiğinde, buraya açılan yan sokakların ve külliyeye çevresindeki sokakların hepsi bu yıllarda temizlenip asfaltlanmıştı. Süleymaniye Külliyesi'ne ait ve çok harap halde duran tıp medresesi de onarılarak sağlık merkezi haline sokulmuş, bunun arka tarafındaki köhne ahşap evler ortadan

kaldırılarak, burada "Türk analarının fenni şekilde doğum yapabilmeleri için yetmiş yataklı bir doğum evi" inşa edilmiştir.

Lütfi Kırdar'ın en çok önem verdiği çalışma, İstanbul'un "şah damarı" dediği Atatürk Bulvarı'nın açılmasıydı. 2. Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllara denk gelen bu faaliyetlerin aynı zamanda burada büyük bir tarihsel birikimin kanıtları olan çok sayıda eserin de yıkılmasına neden olması açısından önemi gerçekten çok dikkat çekiciydi. Böylelikle, Lütfi Kırdar'ın dönemi, Marmara kıyıları ile Haliç kıyısını buluşturan 2200 metrelik bulvar ile, o yılların İstanbul Yarımadası'nda icra edilen en kapsamlı ve etkileyici imar faaliyetini de gerçekleştirerek tarihe kaydedilmiştir.

Açılan bulvarla birlikte bu çevredeki eski doku tümüyle tahrip olmuştur. Beri yandan, altından bulvarın geçtiği yaklaşık 1700 yıllık Bozdoğan Su Köprüsü'nün bu mevkideki harap olmuş kısımları da bu yol çalışmaları esnasında onarılmıştır. Saraçhane'den güneye inen ve Aksaray Meydanı'nda "dört yol ağzı" oluşturan bulvar hemen hemen dümdüz bir hat boyunca ilerleyerek Yenikapı sahiline varmaktaydı. Yolun bu kısmının çevresi "birbirinden güzel apartmanlarla (!) süslenince", dolayısıyla o zamanın anlayışı doğrultusunda bulvarın çağdaş görünümü daha da etkili bir duruma getirilmiş oluyordu. Tarihi su köprüsü altındaki 16. yüzyıl sonu eserlerinden olan Gazanfer Ağa Külliyesi, bu imar işlemleri sırasında 220 bin lira harcanarak onarılmış ve 1945'te Belediye Müzesi adıyla (günümüzde Mahmut Hüdayi Kültür Birimi olarak kullanılıyor) hizmete sunulmuştur. Keza, daha aşağıdaki Şebsefa Hatun Camisi, etrafındaki salaş yapılardan arındırılarak İstanbul kültürüne kazandırılmıştır. Bir Roma anıt eseri olan Zeyrek Sarnıcı'nın içinin elektrikle aydınlatılıp temizlenmesi, Kırdar'ın deyimiyle "yeni Türk medeniyetinin yıkıcı değil, yapıcı olduğunu" kanıtlayan önemli bir girişimdi.

Unkapanı-Eminönü arasında ve kıyıda yer alan eski hal binasına kadar olan güzergâh o yıllarda çoğu harap halde kalakalmış yapılarla, dar ve bakımsız kalmış sokaklarla doluydu. Kırdar Belediyesi, uyguladığı planlamalarda bu bölgenin tamamen açılarak, çağdaş binalarla dekore edileceğini anlatmaktaydı. İstanbul Yarımadası, hâlâ çok dağınık ve yangın yerinden kalan arsalarla dolu, köşesinde bucağında pek çok harap yapının eski eserlerle iç içe bulunduğu bir "masal şehri" görünümü sergiliyordu. Kırdar'ın bütün amacı, bu görüntüyü modernleştirmekti. Bunu yaparken de göz önüne aldığı en önemli olgu, çağın anlayışının dayattığı yüksek katlı beton binalar, geniş meydan ve bulvarlar, yol kenarlarına dizilmiş apartmanlar, bu yolların üzerinde "vızır vızır" işleyen araçlar olmuş, ama ne çare ki, Cemil Topuzlu

zamanında olduğu gibi, Kırdar döneminde de tarih hep ikinci planda kalmıştır. Hatta öyle ki, 1910'lu yılların İstanbul Belediyesi'nin başında olan Topuzlu'nun Osmanlı eserlerine karşı pek de olumlu düşüncelerle yaklaşmadığını anlatan kaynaklar bulunmaktadır. 1917 yılında faaliyetlerine başlayan "Eski Eserleri Koruma Encümeni"nin karşı olmasına rağmen, Topuzlu Belediyesi, Sultanhamam'da, şimdi bir bankanın bulunduğu alandaki Haseki Sultan Hamamı'yla, Laleli'deki Çukur Çeşme Hamamı'nı ortadan kaldırmıştır.

Yollar... Yollar... Asfaltlanmış geniş caddeler... Sanki Yarımada'nın düzenlenmesi konusundaki tek amaç buydu. Büyüyen şehirlerde, insanların yaşamını kolaylaştıran bu çağdaş yaptırımları önemsemenin normalliği yanında, bütün bu planlamaları yaparken, oluşturulan güzergâhlarda yer alan tarihi eserlerin doğal olarak bir kenara itilmesi yahut da "ortadan kaldırılması" işlemlerinin de adeta normal bir iş gibi görülmesi gerçekten çok şaşırtıcı olmuştur.

Kırdar Belediyesi, 1939'da İstanbul'daki yolların toplamının 1489 kilometreye ulaştığını, bununla birlikte Paris yollarının ise sadece 1114 kilometre geldiğini söylerken, bu kavramları doğrular gibiydi ve gelişmenin, sadece yeni yollar ve bulvarlar açmakla mümkün olamayacağı görüşünü unutmuşa benziyordu. Sadece Fatih Külliyesi'nin çevresinde düzenleme yapılan toplam alan 10 bin metre kare civarındaydı. 580 metre uzunluğundaki Akdeniz ve Sarıgüzel Caddeleriyle, 206 metrelik Karadeniz Caddesi, Yarımada'nın enlemesine uzanan ana damarları sayılabilecek yollarıydı. Daha batıdaki Mesihpaşa Caddesi 400 metre, Sultanahmet Meydanı (At Meydanı Caddesi) 260 metre, Ayasofya'nın arkasındaki Soğukçeşme Yokuşu 120 metre, Gülhane Parkı'nın içindeki 860 metrelik yollar, Laleli'deki 160 metrelik Gençtürk Caddesi ve Nuruosmaniye'deki 437 metre olarak planlanmış yollar, kısa dönemlerde yapılarak açılmışlardı.

Beri yandan, yapımında büyük gürültülerin koparıldığı Fevzipaşa Bulvarı'ndaki "helalar"ın, ortası ağaçlandırılan bu geniş bulvara ne kadar yakışıp yakışmadığı konuşulurken, bulvarın yapımıyla birlikte Fatih Külliyesi'nin güneyindeki Akdeniz medreselerinin dördünün ortadan kaldırılmasına aynı ölçüde gürültü koparılmadığı açıktır. Zira, "yolmeydan-araba" üçlemesi genel olarak ahalinin de yeğlediği bir düşünce ve özlem unsuruydu ve bu açıdan bakıldığında Kırdar'ın projelerinin sorunsuzca uygulanmasının nedeni kolaylıkla anlaşılmaktaydı.

Zamanın gençliğini yangın yerlerinden kalan boş arsalarda top oynamaktan kurtarıp, Atikali'deki Aetios Açık Su Sarnıcı'nın derin iç haznesinde, Osmanlı zamanındaki ismiyle "Çukurbostan"da kurulan Vefa Stadı'na yönlendirmek bu dönemin icraatlarındandır. Ayrıca yine

bu bölgeye yakın ünlü Kariye Camisi'ne giden izbe yolların "turistik amaçla" yenilenip açılması, Edirnekapısı'nın dışındaki harap barakaların ortadan kaldırılması (bunların arasında karşılıklı duran geleneksel iki ahşap Osmanlı kahvehanesi de vardı), tarihi Roma hendeğinin üzerinden geçen toprak yolun "asfaltlanması" (!), Aksaray'daki eski bostanlığın "halk bahçesi"ne dönüştürülmesi işlemleri, Aksaray-Laleli-Beyazıt güzergâhı üzerinde sağlı sollu ve eski yıllardan kalma yangın yerlerinin artığı olan boş arsalarda apartmanların dikilmesi, Kapalıçarşı sokaklarının bazılarının beton (!) olarak düzenlenmesi, Kırdar'ın Yarımada'nın tarihi yüzüyle örtüşmeyen düşüncelerinden ve çalışmalarından bazılarıydı.

Çağdaş dünyanın teknolojik nimetleriyle buluşma sürecinde, İstanbul Belediyesi bu yıllar içinde otobüs ulaşımını da hayata geçirmeye çalışarak şehir ahalisine karşı hissettiği sorumluluk çerçevesinde 1943 yılında otobüs işletmesini kurmuştur. 2. Dünya Savaşı'nın patladığı yıllara rast gelen bu girişim tam randımanlı olamamış ve 15 kamyonun şasisinden otobüs karoseri yapılarak (!) araçlar güçlükle hizmete sokulabilmiştir. 1947'den sonra İsveç'ten getirtilen 50 otobüsle birlikte önceki 30 araç, İstanbul'un o yıllardaki ulaşım hayatına yeterli olmaktaydı. Bu rakamlar, 1940'ların İstanbul'undaki sosyal yaşamın ve nüfus hareketlerinin ne denli sakin olduğunu da açıklaması bakımından manidardır.

1940-47 arasında dönemin tramvay işletmesi tarafından pek çok yol yenilenmiş, zemin olarak bu güzergâhlar, beton, asfalt, çini karo, parke gibi malzemelerle kaplanarak semtler zenginleştirilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla da eski yıllara oranla daha düzenli görünen Yarımada'da bu yollar çevresindeki yerleşimler de aynı ölçüde binalarla dolmaya başlamıştır. Eski arsalar, yangın yerlerinden kalan boş araziler hızla yapılaşmaya açılmış, yer yetmeyince nüfusun kalabalıklaşmasını karşılayacak binalar da irtifa kazanarak yükselme eğilimi göstermiştir. Bu şekilde "uzayan" apartmanlar, kentin geniş ufkunu da artık görünemez kılmıştır.

Yarımada'da bu dönemlerin yeni yolları genellikle "ana arterler" boyunca ilerleyen eksenlerde yer almakta, meydanlar ise hem sosyal, hem de ticari anlamda insanların yoğun şekilde bulundukları alanlarda yeniden şekillendirilmekteydi. Eminönü ve Beyazıt Meydanları, Yarımada'yı doğu-batı ekseninde adeta ortadan ikiye bölen Beyazıt-Laleli-Aksaray-Topkapısı güzergâhı ve Saraçhane-Edirnekapısı yolu en önemli ana güzergâhlar olarak belirginleşmekteydi.

Yılların yorgunluğu ve ihmal edilmişliğini omuzlarında ağır bir yük olarak hisseden Yarımada, asırlara yayılan bu uzun süreç içinde

bir hayli fakirleşmiş ve eskimiş haldeydi. Bu paralelde acil olarak yeniden düzenlenmesi gerekmekteydi. Dönemin belediyesi temizlik çalışmalarını da gündemine almış ve bu konuda önemli adımlar atmıştı, ama istenen temiz şehir bütün bu çalışmalara karşın hâlâ oluşturulamamıştı. Çünkü İstanbul, erken 20. yüzyıl içinde büyük bir sefaletin içine yuvarlanmış, işgal yıllarındaki yıpranmasıyla, büyük savaşların etkisiyle ve imparatorluğun geriye bıraktığı ağır yüküyle ayağa kalkamaz bir pozisyona sürüklenmişti. Beri yandan, yıkık dökük olsa da, geçmiş asırların büyük anılarını taşıyan pek çok tarihi miras, sanki kimsesizmiş gibi hâlâ ortalıklarda duruyordu. Ama bunları layıkıyla görüp yaşatacak, önemlerini idrak edecek "homojen bir toplumsal şuur" şekillenememişti. Bu olgu, irili ufaklı kadim Roma ve Osmanlı eserlerinin şehrin yenileşmesi hareketleri sırasında göz önünden kaldırılması, ahalinin de pek fazla ilgisini çekmemiş, tarihi mirasların yok edilmesi sürecine genel olarak sessiz kalınmıştı.

Ahşap yapılarının büyük çoğunluğunu hâlâ muhafaza etmekte direnen yorgun Yarımada bu yıllarda da yangın tehlikesinden henüz tam anlamıyla kurtulmuş değildi. Yeni yeni tedarik edilmeye başlanan birtakım teknik donanımlarla modernleştirilmeye çalışılan itfaiye teşkilatı, yine de çıkan yangınları söndürmekte istenen başarıyı sergileyemiyordu. 1923 yılında kurulan teşkilat, personel ve araç-gereç takviyeleri ile güçlendirmeye çalışılırken, kentin yangın tehlikesine açık 20 noktasına "zemin altı" yüzer tonluk beton yangın su deposu inşa edilerek, yangınlara anında müdahale edebilme şansı elde edilmiştir.

Asırlar boyunca yaygın bir temizlik (tanzifat) faaliyetinin tam olarak uygulanamadığı Yarımada'da 1930'ların sonlarına gelene dek bu işler "geleneksel çöpçülük" anlayışıyla sürdürülmekteydi. Öyle ki, 1940'ların başlarında belediyenin elinde bütün İstanbul için sadece 11 motorlu araç bulunuyor, buna karşın 190 atlı araba ve 900 de temizlik amelesi hizmet görüyordu. Dünyayı sarsan büyük savaşın rüzgârlarının İstanbul semalarını kapladığı karanlık günlerde maddi olanaksızlıklarla boğuşan şehir belediyesi, tüm bu olumsuz koşullara rağmen yine de temizlik işlerini "kör-topal" yürütmeye gayret ediyordu. 1947'lere ulaşıldığında hiç olmazsa teknik donanım açısından biraz daha güçlenen belediye, atlı araba sayısını 290'a ve amele miktarını da 1300'e çıkarma, bir yıl sonraki bütçesine de "iki adet süpürgeli arazöz" ekleme başarısını gösterebilmişti. 1939'da 506 bin lira olan temizlik ödeneği, 1948'de 2 milyon 370 bin liraya çıkmış, genel belediye bütçesine bakıldığında ise, 1938'de 11 milyon 300 bin lira olarak açıklanan miktar, 1947'de yaklaşık 29 milyon liraya yükselmişti. Esasen bunlar, böylesine büyük ve önemli bir şehir için olması gereken doğal artışlardı.

Her ne kadar dönem, savaş yılları içinde yokluklarla mücadele dönemi olmuşsa da, yeni devletin bu en büyük şehrinde yapılan hizmetlere yönelik teknik donanımların da, çalıştırılan personelin de o oranda artacak olmasının gereği tartışılmaz bir olguydu. Belediyenin günümüzde sahip olduğu modern teknolojinin, 40'ların araç gereç ve personel istihdamıyla karşılaştırılamayacak denli gelişmiş olduğu hemen herkesin bildiği bir gerçektir. Ama, beri yandan bakıldığında, bu gelişime paralel olarak "tarihi değerlere karşı sergilenen bakış açısı"nın aynı değerler ölçüsünde artmadığı da açıkça gözlemlenmektedir.

O dönemdeki anlayışta, İstanbul gibi kabına sığmaz bir şekilde büyüyen bir şehirde moderniteyi yakalamak adına yapılan tüm işlerde, "tarihin ikinci plana atılmış olmasını" pek kabul edemesek de, günümüzün yaygın bakış açısında da genel düşüncenin hemen hemen bu çerçeve içinde kaldığını, hatta daha da gerilere düştüğünü sezinlemek hiç de zor olmamaktadır.

Dar sokakların arasında nefes almaya çabalayan bir tarihi bölgenin, herkes tarafından gezip görülebilecek, düzenli, tertemiz bir hale getirilmesinin ve tarihsel kompozisyonunun aynen korunmasının yerine, ticari ve günlük ulaşımın gerekleri açısından delik deşik edilerek geniş yollarla parçalanmasının, betonlaştırılmasının, çok yüksek tarihi değeri olan Yarımada'nın bir sayfasının daha yok edilmiş olması anlamına geldiğini idrak edebilen bir zihniyet, toplumun ve idarenin her katmanında hâkim kılınmadıkça, değil eski dönemlerde ve bugün, gelecekte de İstanbul'un tarihi miraslarının bilinçsizce bir bir ortadan kaldırılmasını engellemek bir hayli zor olacaktır.

...VE 1950'LER: TARİHİ DOKU İYİCE BOZULUYOR!..

İstanbul'u sayısız kere vurup mahveden depremlerin, uzun asırlar içinde olagelen cehennemi yangınların, istilaların ve savaşların yarattığı harabiyetlerin yanında, neredeyse bunların yapamadığı en büyük "tarihi yıkım"la şehrin geleneksel karakterinin büyük ölçüde değişime uğraması süreci 1950'lerde zirveye ulaşmış, bu yıllarda İstanbul'daki "emlak komisyoncuğu" işinde o günlere dek görülmeyen bir artış ortaya çıkmıştı. Şehirdeki geniş araziler ve cezbedici muhitlerdeki arsalar büyük göç dalgalarıyla şehre gelenlere parsellenip satılmış ve sonuçta yeni yeni mahalleler plansız biçimde ortaya çıkmaya ve giderek genişleyerek adeta bağlı oldukları ilçelere sığmamaya başlamıştır. Dolayısıyla da takip eden yıllar içinde şehir yeni ilçeler doğurmuştur. Esasen, bu olumsuz gelişmelerin kökeni, tabii ki çok daha eski dönemlere kadar inmekteydi.

Osmanlı döneminde şehircilik kavramlarına yönelik bir planlama gelişimi olmaması, toplumsal dinamiklerin şehrin büyüme sürecinin üzerinde seyretmesi, şehirlerin gelişimlerinde daima merkezi idarenin söz sahibi olmasının anlaşılmasıyla birlikte, 1930'lu yıllara kadar belediye işleri hep dağınık ve daha da çok yüzeysel çalışmalarla sınırlı kalmış, bütünü kapsayan bir tasarım uygulaması yapılamamıştır. Bu paralelde 1930 Nisan'ında bir belediye yasası çıkarılmış, 1935 yılının Haziran'ında ise Belediye İmar Heyeti Kuruluş Kanunu hazırlanmıştır.

Bu çalışmaların doğrultusunda ağır aksak ilerleyen şehirleşme çalışmaları 1950'lere ulaşıldığında "eylemlerin, planlamaların önüne geçtiği" gerçeği ile karşılaşılmış ve şüphesiz ki dönemin merkezi idaresi bu kavramın oluşmasında söz sahibi olmuştu. Ancak 1960'ların

başlarında durum tersine dönmeye başlamış ve ayakları yere basan bir planlama dönemine geçilmiştir.

Ara dönemde ise belediye başkanı Lütfi Kırdar'ın 1940'lara damgasını vuran "şehri modernleştirme" anlayışının giderek yükselme gösteren bir çıkışla 1950'li yıllara taşındığı açıktır. O yıllarda nüfusu 366 binlere ulaşan Yarımada için İstanbul Belediyesi yönetiminin ve merkezi idarenin anlayışları, hep aynı noktada kesişmekteydi. Geniş asfalt yollar, tarihi yapıların ortadan kaldırılmasıyla oluşan mekânlara inşa edilen yeni bulvarlar, geniş meydanlar, halkın "moderniteyi" birebir karşılarında görecekleri şehirsel uygulamalardı ve uygarlaşma sürecindeki bir şehirliye, harabiyet içindeki bir hamam kalıntısından çok, üzerinde hızla aracını süreceği geniş asfalt yollar gerekliydi!.. Cumhuriyet idaresinin kurulduğu 1923'ten itibaren erken 2000'li yıllara dek görev yapan hükümetlerin pek çoğunun çalışma programlarında, İstanbul ile ilgili tam anlamıyla gerçekçi, tutarlı ve tarihi topoğrafyayı koruyan bir planlama anlayışının olmadığı açıktır. Bununla birlikte, sadece Yarımada'nın değil, tüm İstanbul'un imar-iskân açısından tanınamayacak denli değişime uğradığı 50'li yıllar Menderes iktidarı dönemine denk gelmektedir ve haliyle tarihi şehirde uygulanan tüm yıkım ve yapım işleri merkezi idarenin işe doğrudan müdahalesiyle gerçekleşmiştir.

Bu arada, 1949'da Gerhard Kessler isminde bir planlamacıdan da söz etmek gerekir. Kessler'in, artan konut sorununa değinmesi şüphesiz ki olumlu bir girişimdi. Şehir konutlarının %95'ini "halk meskenleri" olarak değerlendiren Kessler, her yıl ortalama 2450 civarında halk tipi konutların yapılmasını öğütlemiş, 50'li yıllara girildiğinde ise bir "revizyon komisyonu"nun faaliyete geçmesi gündeme gelmişti. Projeye göre, geçmiş yıllardaki çalışmalardan ve urbanist (şehir bilimcisi) Prost'tan toplanan tam 143 plan enine boyuna incelenerek ortak bir paydada buluşulmasına karşın, alınan kararlarda ortaya çıkan gerçekler, ekonomik, sosyal, konut ve ulaşım sorunlarının yanında, Tarihi Yarımada'nın şanlı görüntüsüne de vurgu yapmaya yönelik işleri işaret etmekteydi.

1951 yılında ise "Shidmore-Owings-Merril" ortak planına göre bir "Milli Konut Ofisi" kurulması konuşulmaya başlanmış, 1954'te de Sir Patrick Albercrombie isimli plancı on günlük inceleme sonucunda, daha o yıllarda konuşulan Boğaziçi köprüsünün Yarımada'nın eşsiz siluetini bozabileceğini, bununla birlikte "modern bir ulusun" bu tehlikeyi (!) düşünmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Hep yabancılar... Hep yabancılar!.. İstanbul üzerine konuşan, plan üreten, çözüm öneren yabancılar!.. Bu kez sahneye 1956'larda Hans

Högg çıkmış ve iki milyon insanın adeta "yığıldığı" İstanbul'da "şehirsel ekipman" konusunu ortaya atarak, kanalizasyon-ulaşım meselelerinin asla göz ardı edilmemesi gerektiğini ileri sürmüştür. Sonuçta Yarımada'nın tarihi karakterine hiç uymayan, uygulanması olanaksız pek çok projeye yüklü paralar harcanmıştır. Sık sık değişen talimatnameler, inşaat sektöründe görülen düzensizlikler işleri iyice çıkmaza sürüklerken, beri yandan Tarihi Yarımada'da "tarihi doku"nun mutlaka korunarak buradaki insanların bu şartlar içinde mutlu şekilde yaşamalarının şart olduğu anlaşılmıştır.

Ama öyle görünüyordu ki, hangi plancı olursa olsun, bunların neredeyse tümü, yani 1939 nazım planı, 1942 Topkapısı-Edirnekapısı Planı, 1944 Yedikule-Silivrikapı Planı, yine aynı tarihli Haliç Yamacı Planı, Salmatomruk (günümüzde Atikali-Balat arasında uzanan cadde) Planları, İstanbul'un sosyal dokusundaki dalgalanmalar ve değişimlere yanıt verebilme konusunda belki de çaresiz kalmaktaydılar. Tahtakale semti civarındaki tarihi hanlar bölgesi planında ortaya atılan fikir ise şöyleydi; "Burası çok özel bir bölge ve tarihi hanların her biri bu yönden bir numunedir. Anıtlar kurulu kararına göre de hepsi korunmalıdır."

Ama doğrusu, günümüzde "kazın ayağı" hiç de öyle görünmez. Yarımada'nın en görkemli hanlarından biri olan ve Kösem Sultan'ın yaptırdığı Valide Hanı'nın şimdiki durumu gerçekten de yürekler acısıdır. Sadece bu şanlı eserin durumunu görmek bile, toplumumuzun tarihi miraslara karşı ortaya koyduğu bakış açısını fazlasıyla açıklamaya yeterlidir. Bu düşünceden hareketle, Tarihi Okmeydanı'ndaki çok değerli nişan taşlarının gecekonduların, salaş binaların önünde, hurdacı depolarının içlerinde kalmış olması insana hiç de şaşırtıcı gelmemektedir.

1950'li yıllar, bu açılardan bakıldığında sadece Yarımada'nın değil, tüm İstanbul'un tarihinde önemli bir yer işgal etmektedir. İkinci savaşın yarattığı büyük sorunlardan kısmen etkilenen ve henüz tam anlamıyla çağdaşlaşamayan ülkenin bu en büyük şehrinde birtakım imar hareketlerine girişmek, en azından çağdaş ölçütlerden birkaçını elde edebilmek fikriyle yola çıkmak, merkezi idarenin en önemli girişimlerinden biri olarak görülüyordu. O yıllarda Osmanlı'nın miras bıraktığı büyük mimari vizyon, kısmen harap olmuş olsa da büyük ölçüde yerinde durmaktaydı. Mahallelerin geleneksel dokusu da haliyle bu yerlerle bütünleşiyor ve çevrenin tarihi potansiyeli yaşamını hâlâ olabildiğince geleneksel normlarda sürdürmeye çalışıyordu.

Ama ne çare ki bu yıllarda, Amerika'nın dayattığı içtimai ve iktisadi yaşamın çekiciliği geç kalmadan İstanbul'u da etkisi altına almış,

henüz çağdaşlaşma ölçütlerini yeni yeni gören ve tatmaya başlayan şehirli için bu dayanılması zor çekicilik toplumun hayata bakış açısını değişime uğratmaya başlamıştı. İstanbul'da, henüz bir milyonu bile bulmayan bir şehir nüfusunun olduğu bu yıllarda, yaklaşık kırk bin kadar insan iş aramaya çalışıyorsa da, özellikle yaz aylarında şehre çalışmaya gelen mevsimlik işçilerle genel bir artış gözlemleniyordu ve bu durum da tüketimi artıran ve harcamayı özendiren yeni bir kültürü hayata sokuyordu.

İşte, 1950'lerde beklenmedik bir göç dalgası İstanbul'u sarsmaya başlamış ve gelecek yılların "kaos"unun ilk işaretlerini apaçık ortaya dökmüştü. Ama, şehre yeni gelenlerin "eski şehir" konusundaki bilgi yetersizliği, geçmiş mirasların korunmasına yönelik toplumsal isteksizlik, tarihsel sevgi ve saygının neredeyse yok oluşu, modernite adına toplumu sarmalayan yenileşmenin daha kolay yayılmasına yardımcı olunca, onca kültür mirasının yeni yollar ve caddeler uğruna acımasızca ortadan kaldırılması konusunda hiç zorluk çekilmemiştir. Kültür bilinci ve şehrin tarihi yapılarının korunmasıyla ilgili toplumsal çekince ve düşünsel atalet yüksek seviyelere tırmanınca, "rahat ve modern bir yaşama kavuşabilme" isteğinin bundan aşağı kalır yanı olmamış, imar hareketleri uğruna var olan tarih mirasları sessizce ortadan kaldırılmıştır. Kuşkusuz ki bu durumda, olan Tarihi Yarımada'ya olmuş, kadim şehrin tarihi vizyonu çok büyük ölçüde silinip giderken, Lütfi Kırdar dönemiyle kendini iyiden iyiye hissettiren "köhnemiş tarihi ortadan kaldırma" girişimleri, 1950'lerde daha da ileri boyutlara tırmanmıştır.

Beri yandan 1956'da İstanbul'da ve en geniş kısmıyla Yarımada'da başlatılan imar hareketlerine harcanan paraların, ülkenin tüm belediyelerine verilen miktarın toplamından fazla olması, "yıkım-yapım" işlerinin ne büyük seviyelerde olduğunu açık açık göstermekteydi. "Asfalt-Apartman-Araba" üçlemesi, yani "Üç A"lar için artık dur durak yoktu!..

Yarımada'nın yaşadığı toplumsal hareketlere ve değişimlere değinildiğinde, o yıllara ait bazı çarpıcı gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Henüz büyük ölçüde geleneksel şehir dokusunu muhafaza eden sakin ve sessiz Yarımada, 50'li yılların ikinci yarısından sonra sözü geçen bu güzel kimliklerini tek tek yitirmeye başlamıştır. Henüz sekiz-dokuz katlı çirkin apartmanların boy boy filizlenmediği bu yıllarda, Yarımada'nın herhangi yüksek konumdaki bir semtinden bakıldığında, çok daha uzaklardaki başka semtlerin ve buralardaki pek çok tarihi abidevi eserlerin rahatlıkla görülebilmesi mümkün olabiliyordu.

50'li yıllar aynı zamanda, alınan büyük göçlerle şehrin sürekli kalabalıklaşması ve "klakson sesleri"yle çınlaması sürecine girdiği dönem-

lerdir. Öyle ki, araç gürültüsünden hiç hoşlanmayan dönemin yöneticilerinden Fahrettin Kerim Gökay, 1957'de araçlara "Klakson Çalma Yasağı"nı getirmiş, Mümtaz Tarhan ise, "Yerlere Tükürme Yasağı"nı yürürlüğe koymuştur. İşte, tam bu yıllarda, yani 1 Mart 1956'da şehrin idaresine yönelik önemli bir karar yürürlüğe girmiş ve valilik ile belediye idaresi ayrı birimler olarak şekillendirilmiştir.

Beri yandan İstanbul, göçlerle gelen büyük kalabalıklara artık yetmez olmuş, barınılacak mekân sıkıntısı baş göstermişti. Hoş, mekân bulunsa da, İstanbul'a akın akın gelen yoksul halkın buralara ödeyecek paraları zaten yoktu. Sıkıntı içindeki çaresiz insanlar, Beyazıt ve Süleymaniye gibi büyük camilerin avlularına yerleşiyorlar ve ne bulurlarsa, ellerine geçen karton, tahta ve teneke parçalarıyla buralarda kendilerine ilkel barınaklar yapmaya çalışıyorlardı. Zavallı insanlar su ve doğal ihtiyaçlarını gidermek için cami musluklarını ve helalarını kullanmaktan başka bir çare bulamıyorlardı. Sonuçta, Vali Gökay, bu çaresizler için bir çözüm üretmiş ve hepsini Mecidiyeköy yakınındaki Kuştepe'de, belediyeye ait bir arsaya yerleştirmişti.

İşte o yıllarda İstanbul, bu değişimlerin paralelinde yeni iskân sahalarının açılmasıyla büyümeye başlamış ve surdışı mahalleler bile hızla dolmaya yüz tutmuştur. O zamanın hükümeti, İstanbul'a ayrı bir önem veriyor ve yapılan her çalışmayı "halkın hizmetine sunulmuş bir övgü kaynağı" gibi göstermeye çabalıyordu. Hükümet başkanı, sık sık İstanbul'a gelerek valilikteki görüşmelere katılıyor, iskân ve imar konularında yeni yeni emirler veriyor, hatta açılacak yolların güzergâhlarına dahi şahsen müdahil oluyordu. Yepyeni meydanlar, uzun ve modern bulvarlar, asfaltlanmış ara yollar, hizmet binaları, İstanbul'a büyük bir hareket kazandırmıştı ve her şeyi planlayıp uygulamaya sokan hükümet başkanı halkın gözünde, bu çok başarılı icraatlarından dolayı "İstanbul'un 2. Fatihi" olarak tanımlanıyordu.

Hükümet başkanı, o yıllarda açılan ve Topkapısı surlarının önüne dayanan büyük asfalt yolların şehir dışında ilerlemesi için yapılan çalışmalarda neden gecikildiğini soruyor ve surlarda yapılacak yıkımlarla (!) geniş yolun bu merkezden rahatlıkla ve bir an önce şehir dışına çıkması için sık sık şantiyelere uğruyor, gerekli emirleri veriyordu.

Topkapısı mevkisindeki surların bu kısmı, yani geniş yolun surların arasından geçebileceği bölüm, bu emirler üzerine "yirmi gün içinde" yıkılmış ve molozlar da ortadan kaldırılmıştır. Dönemin hükümet başkanı İstanbul'a bazı gelişlerinde ise, "İki hafta içinde şu sokaklar yıkılsın, şu binalar ortadan kaldırılsın, açılan şu yeni yolu görmek istiyorum," gibi beyanatlar vererek işlerin teknolojik ve sistematik işle-

yişine karıştığı için, dönemin valisi Mümtaz Tarhan bu durumlardan rahatsız olmuş ve istifa etmiştir.

Esasen, yapılan tüm geniş yol çalışmalarında ve ara bağlantı güzergâhlarında, Yarımada semtlerinin birbirlerine istenen düzeyde bağlanabildiği de söylenemez. Örneğin, Fındıkzade'nin geniş yolu olan Kızılelma Caddesi, günümüzde Fatih Camisi'nin batısından geçip Haliç'e inen İslambol Caddesi ile buluşturulamamış ve Yarımada'nın güneyi ile kuzeyindeki bağlantı güzergâhı tam işlevine kavuşturulamamıştır. Uygulanamayan diğer bir planlama da, 1952'de Mecidiyeköy'ü Beyazıt'a direkt bağlayacak ve arada 12 istasyonu bulunacak metro hattıydı.

YARIMADA'NIN "KAYMAK GİBİ" YOLLARI VAR ARTIK

İşte o yıllarda, büyük bir kalkınma hamlesinin somut görüntülerini yansıttığı iddia edilen imar hareketleri, İstanbul'un her yerini adeta bir şantiye alanına çevirmiş ve açılan yeni güzergâhlar üzerindeki tarihi eserlerin peş peşe yıkılıp yok olmasına neden olmuştu. Ama bu durumdan pek kimsenin şikâyet eder hali de yoktu, çünkü iş bitince modern şehrin tüm nimetleriyle buluşacak olan halk, bir an önce "kaymak gibi" yollarda seyahat edebilmenin daha ötesinde bir şey düşünmek istemiyordu. İstanbulluların büyük çoğunluğunun, sıkça belirttiğim gibi, ortadan kaldırılan kültür miraslarına ayıracak zamanları, ve de daha çok, "bilgileri" ve "ilgileri" yoktu. Hissedilen tek şey, İstanbul'u pençesine almış yılların ızdırabına, avareliğine, derbederliğine, eskiliğine ve perişanlığına karşı bir "medeniyet zaferi"nin kazanılmış olduğuydu. Fakat 18. yüzyılın şairi Nedim'in mısralarındaki, "Bu şehr-i Stanbul ki bî-misl ü behadır / Bir sengine yekpare Acem mülkü fedadır" sözleriyle övülen İstanbul'un o kadim güzelliğinden geriye kala kala, anıtsal birkaç eserle, yıkık dökük duran "yığınla tarihi yapı" kalmıştı ve esasen bunlara yönelik ortak düşünce, genel katmanlarda hâlâ hâkimiyetini sürdürmekteydi; "Yıkık dökük tarihi eserlerin muhafazasına gerek yoktur!.."

Modernleşme, sosyal platformlarda "şehirlileşme"nin de göstergesi kabul edildiğinden, buna bağlı olarak, toplumsal bir "tüketim yükselişi"nin de bu modernleşme isteğine paralel şekilde artacağı kuşkusuzdu. Bu denklemden hareketle, daha çok bina, daha fazla yol, daha

çok araba, geleneksel İstanbul ahalisinin ikamet ettiği Tarihi Yarımada için de gerekliydi. İstanbullular da buna zaten "dünden hazırdı." İnsanlar, özlemini çektikleri o arabaların içinde "gaza basıp uçacaklardı" sanki. Oysa daha düne kadar İstanbul bir "yaya şehri" idi. Her yere yürünürdü. Karşı taraflarda bir yere gidilecekse de kayıklara binilirdi. Yürümeyi göze alamayanlar ise "kiralık beygirlere" binerlerdi!.. Atlı arabalar pahalıydı çünkü... At beslemek de zordu... Orta halliler kiraladıkları beygirlerine atlar ve istedikleri yere giderlerken, beygirin sahibi de onun yanında koşarak müşterisini takip eder, varılan yerde ücretini aldıktan sonra da beygirini alıp geri dönerdi. İstanbul bunları yaşamıştı!.. Ve şimdi lüks arabalarla "uçma" zamanıydı!..

Yarımada'da düzenli sayılabilecek ilk otobüs seferleri ancak 1940'ta başlamış ve Bahçekapı-Kocamustafapaşa semtleri arasında bir hat oluşturulmuştu. Şehrin gelişmesi için tabii ki çağdaş ölçütlerde birtakım faaliyetler yapılacaktı. Ama söz konusu olan Tarihi Yarımada idi ve bu işler hep "yanlış yerde" yapılmış oluyordu!..

1950'lerin ikinci yarısında eski şehri "hallaç pamuğu" gibi darmadağın eden imar-iskân hareketleri bu düşünceler çerçevesinde gelişerek (!), İstanbul Yarımadası'nı hiç olmadığı kadar asfalta boğmuş ve yine hiç olmadığı kadar da tarihten kopartmıştır. Saraçhane'den Edirnekapısı'na uzanan ve Yarımada'nın en büyük ve eski bulvarlarından biri olan Fevzipaşa Caddesi'nin orta refüjlerini süsleyen dev boyutta yüzlerce ağacın ortadan kaldırılması işlemi yine 1950'lerde gerçekleştirilmiş ve modernitenin baskıcı gücü Yarımada'nın doğasını da parçalamıştır. Zaten yeşil alanlardan oldukça uzakta kalan Yarımada, bu tür uygulamalarla iyiden iyiye çoraklaşmış ve adeta bir "beton ormanı"na dönüşmüştür. Lokal bazı bölgeler haricinde ve gayretle sürdürülen yeşil alan ve park yapma girişimlerine karşın, "büyük ölçekte yeşilsizlik" günümüzün Yarımadası'nda küstahça egemenliğini sürdüren "beton imparatorluğu"na ne yazık ki yenilmiş durumdadır.

1950'lerdeki tarihsel dokunun korunmasına yönelik bazı köhne sayılabilecek zihniyetler tarihi şehrin getirildiği olumsuz pozisyonda şüphesiz ki önemli roller üstlenmiştir. 1956-58 imar hareketleri sırasında, Eminönü'nde bazı binaları "dinamit"le yıktıran bir sorumlunun sözleri, bu durumu apaçık ortaya koyar niteliktedir: "İstersem Rüstem Paşa Camisi'ni de yıktırırım!.."

Kuşkusuz ki, masa başında üretilen çözümler, şehrin tarihi yüzünü belirleyebilecek vizyondan yoksun düşünceler, yol mühendislerinin inisiyatifleriyle harekete geçen kepçe ve kazıyıcılar, sanki bir tarlada çalışıyormuş gibi Yarımada'yı acımasızca tahrip etmiş ve adeta berbat bir inşaat alanına dönüştürmüştür. Acele edercesine ve hemen görü-

nür kılınıp "alkışlanabilmeleri" için geniş asfalt yollar açılarak Tarihi Yarımada araçlara teslim edilir hale sokulmuştur. Oysa o dönemlerde nüfusu bir milyon civarında seyreden İstanbul'a güzelim tramvaylar yetiyordu. 1956'da İstanbul'a gelen urbanist-plancı Högg, danışman olarak çalışırken, bu yol ağlarına ve otomobil salgınına dikkat çekmiş, iki yıl sonra aynı konularla ilgili olarak Piccinato da bu görüşlerin dışına çıkmamıştır.

Menderes yönetiminin büyük bir aşkla ve adeta yeni baştan imar etmek için ele aldığı İstanbul ve dolayısıyla da "Tarihi Yarımada", bu yıllarda kısmen Henri Prost'un planları da dikkate alınarak adeta tanınamayacak bir şekle sokulmuştur. Yarımada'nın "tarihsel temellerini ve geleneksel dokusunu" sarsıcı bir biçimde ele alınan bu modernleşme faaliyetleri sonucunda geri dönülmesi mümkün olmayan kültürel miras kayıpları yaşanmış ve pek çok Roma ve Osmanlı devri eseri bir bir, acımasızca, daha doğrusu "bilinçsizce" ortadan kaldırılmıştır.

O dönemin anlayışıyla Tarihi Yarımada, İstanbul'un genelinden ayrı bir kültür ve tarih mekânı olarak, göz nuru gibi korunması gereken bir şehir parçası halinde ele alınmayıp, modernite beklentilerinin dişli çarklarına teslim edilmiştir. Basın ve diğer pek çok kurumun gözünde İstanbul, asırların yıpratıcı gücü altında heba olmuş "köhne" bir şehirdi ve halka sürekli bu yönüyle sunulmaktaydı. "Denizsiz kalmış yalılarla, sokaksız kalmış mahallelerle, yepyeni bir çağda bulunduğunu unutmuş semtlerle, şekilsiz, hendesesiz ve mimarisiz binalarla, İstanbul'u, talihine küsmüş şehir halinde kaderine terk etmek doğru muydu?"

Sanki, bu ve buna benzer sözlerle İstanbullulara, yeni açılan bir kapının aralığından "kaymak gibi asfaltlanmış yeni ve geniş yolların üzerinden, arabalarla adeta uçarak gidileceği" müjdelenmekteydi; "Ya sokaklar!.. O, eciş bücüş, yoksul sokaklar!.. Bir kalabalıkta sanki çatırdamaya başlayan, boğmak boğmak sokaklar!.."

O yılların basınının da üzerine sıkça gittiği biçimde, Yarımada'nın pek çok tarihi eserle dolu eski yüzünün, sürekli olarak "çağın uzağında kaldığı ve bunların, yer aldıkları geleneksel mahalle ve sokak dokularıyla birlikte yıkılmaları" gerektiği vurgulanmaktaydı. Eski şairlerin hep İstanbul'un doğası ile ilgilendiği ve güya perişan durumunu bildikleri için İstanbul'un sosyal yaşamını hüzünle andıkları gibi, yanlış bir saptamayı ortaya dökerek, adeta halkın da bu acı ve hüzün dolu şehrin değişmesini gönülden desteklemesi istenmekteydi. İstanbul'un güzelliğine "insan zevki ve şehircilik sanatı (!)" aktarılmalıydı. "İki milyona yaklaşan" insanın umumi istekleri bir kenara atılamazdı artık!..

"PIRLANTA YONTULMAZSA, PIRLANTA DEĞİLDİR!"

Bütün bu "yapay" sözlere karşın, bazı söylemler eski İstanbul'un ezilmiş yüreğini öylesine derinden yaralamıştır ki, zavallı şehir, adeta bir yaz-boz tahtası gibi üzerini sürekli deşip duran, yıkıp kazıyan dişli makinalara bile bu denli içermemiştir; "Şehircilik namına, artık İstanbul'da neyimizle övünebilirdik?.."

Oysa, Yarımada'nın upuzun tarihi geçmişinden geriye kalanlarla öylesine büyük bir övünç duyabilirdik ki... Ama, biz ne yaptık?.. Bu övüncü, gururu bir kenara itip, bir daha asla yerine koyamayacağımız kültür miraslarını asfalta kurban edip yıktık, kopardık köklerinden. "Tapu senetlerimizi" ve "varlık nedenlerimizi" buruşturup çöpe attık!..

Pierre Loti'nin, İstanbul'un bu "viraneliğine" vurulduğu konusunu bile adeta alaycı bir dille eleştiriye dönüştürmek, böyle yapmakla onun bu eski şehri tanımadığını, burasının Loti'ye göre bambaşka bir âlem olduğunu öne sürmek, hatalı görüşlerimizin zincirine bir halka daha eklemekten başka bir işe yaramamıştır ne yazık ki.

İstanbul'un her Türk'ün gönlünde bir "aşk" olduğunu vurgulamayı da ihmal etmeyen o günkü görüş, beri yandan bu aşkın yaşatılmak zorunda olduğunu da ima ediyor ve "fakat her sevgi gibi, İstanbul sevgisini de beslemek gerekir, bu da ancak yeniden imarla (!) olur" diyordu. "Unutmamak lazımdır ki, pırlanta bile yontulmazsa pırlanta değildir!.." Çok hatalı bir düşünce ürünü olan bu görüşe göre, 1950'lerin sonunda, işte bu pırlanta "tıraş edilerek" ona yeni bir şekil verilmiştir. Güya, tıraş edilen bu pırlanta artık "ışıl ışıl" parıldamaktadır!..

Dönemin başbakanının "İstanbul'un ikinci fatihi" olarak tanımlandığı bu yıllarda İstanbul Yarımadası tamamen yeni ve geniş yollarla bir ağ gibi kaplanmış, 1 Haziran 1957'de "İstanbul'un Fahri Belediye Başkanı" unvanıyla onurlandırılan Menderes'in başında bulunduğu bu imar hareketleri, Yarımada'nın yaşadığı en büyük değişimlerden biri olmuştur.

Altmış metrelik ene sahip Vatan Caddesi ile, 50 metre genişlikteki Millet Caddesi'yle, asfalt dokulu Laleli yoluyla, kısmen harap edilen kara surlarıyla, yepyeni meydanlarıyla, liman tesisleri ve sanayi müesseseleriyle İstanbul'u bambaşka bir çehreyle donatan o günlerin yönetimi, artık şehrin "taptaze ve medeni bir hüviyet" kazandığını iddia etmekteydi.

Yarımada, enine, boyuna geniş yollarla yarılmış, bu güzergâhlara tesadüf eden, hatta etmeyen önemli miktarda kültür mirası, "kaş yapayım derken göz çıkarma" örneği, yok edilmiştir. Yarımada'nı güney kıyılarından geçerek, Roma deniz surlarının adeta denizden koparılıp karanın iç kısmında kalmasına neden olan yeni dolgu alanları üzerindeki, 1960'larda "Kennedy" ismi konulan sahil yolunun yapımı sırasında çok sayıda eser ortadan kalktığı gibi, Yarımada'nın bu yöndeki tarihi kıyı topoğrafyası da tanınmayacak hale getirilmiştir. Büyük imar hareketleri çerçevesinde, önce caddenin Kazlıçeşme'ye dek olan kısmı yapılmış, Sirkeci'den Ataköy sahiline dek sahil yolunun toplama uzunluğu ise 12.5 km olarak belirlenmiştir.

1956-58 tarihleri arasında Yarımada'nın çağdaşlaştırılması (!) amacıyla uygulamaya sokulan planlamaların başında gelen "yeni asfalt yollar"a ait programlarda amaçlanan olgu hiç şüphesiz ki, tarihi şehrin "efsanevi yüzünü" ortaya çıkarmak değildi. Şehirle birlikte ahalinin de modern yaşama intibak ettirilmesi için ilk olarak yapılması gereken şey, ulaşımı rahatlatmak, herkesin her yere çabucak gidip gelebilmesi için geniş ve sarsıntılara olanak tanımayan asfalt yollar açmaktı. Otoritenin gözünde Yarımada'daki tarih, ancak belirli ve herkesin tanıdığı büyük anıtsal eserlerle sınırlıydı ve bunların iyileştirilmelerini sağlamak, sanki bütün tarihi miraslara karşı aynı saygı ve hassasiyetle yaklaşıldığını kanıtlayan bir çalışmaymış gibi aktarılmaktaydı.

Yeni açılan yollara tesadüf eden "birtakım küçük ve orta ölçekteki tarihi yapılar"ın ahalinin de artık pek umursamadığı düşünülen miraslar olduğu anlayışından yola çıkılarak, hamam, mescid, çeşme, sıbyan mektebi, medrese duvarı, kabir, Roma kalıntısı, cami demeden, pek çok eski eser, Yarımada'ya asla sokulmaması gereken kazıyıcıların kepçelerine acımasızca teslim edilmiş, doğudan batıya, kuzeyden güneye,

Tarihi Yarımada adeta bir ağ gibi yeni yol şebekeleriyle kaplanırken, sadece eski yapılar değil, geleneksel mahalle dokuları da parçalanıp yok edilmiştir.

Bu projede, Yarımada'nın güneyinden geçen Kennedy Caddesi gibi bir bulvarın, "Haliç Sahil Yolu" adıyla kuzey kıyılarından da geçmesi planlanmıştı. Fevzi Paşa Bulvarı daha da genişletilirken, Balat kıyılarından Yedikule sahillerine dek tüm Yarımada'yı kuzey-güney doğrultusunda kat eden ve "Yeni Bulvar" adı verilen bir güzergâhın da hayata geçirilmesi düşünülmekteydi. Kesintisiz ilerleyen bu yol, Balat-Ayvansaray sırtlarını tırmanarak Vefa Stadı'nın doğusundan ilerliyor ve Vatan ve Millet Caddelerini dik kesip Şehremini semtine girerek ve buradan Kocamustafapaşa'ya ve son olarak da Yedikule sahillerine inerek Kennedy Bulvarı ile buluşuyordu. Aynı eksende ve bu güzergâhın paralelindeki bir başka hat ise Fener-Cibali arasından başlayarak Samatya'da sahil yoluyla birleşen ve "Fatih Bulvarı" diye anılan yoldu.

Aksaray'ı Yenikapı'ya ve Beyazıt'ı da Kumkapı'ya bağlayan yolların dışında, asıl büyük ve önemli güzergâhı, Sultanahmet'ten başlayarak, Beyazıt-Aksaray yolunu oluşturup, Aksaray Meydanı'ndan çatal gibi ikiye ayrıldıktan sonra kara surlarından dışarı çıkıp "Londra Asfaltı" ile birleşen ana yollar oluşturmaktaydı. Yarımada'nın tarihi

Topkapı Sarayı'ndan Kennedy sahilyolunun ve Marmara Denizi'nin görünümü

eserlerine en çok kıyılan bölgeler de bu hat üzerine denk gelen eski kültür mirasları olmuştur.

Geliştirilen projelerde Vefa Stadı'ndan başka Yarımada'da yeni iki stadyum daha planlanmıştı. Bunlardan biri Yedikule ve Kocamustafapaşa arasında, diğeri de Yenikapı-Samatya arasında gösterilmekteydi. Bunlardan çok daha büyük, adeta bir Olimpiyat ölçeğindeki stad ise Edirnekapısı mevkisindeki kara surlarının dışında ve Rami kışlasıyla Eyüp sırtları arasında yer almaktaydı.

Havalimanı ile Topkapısı surları arasında bu dönemde yapılan ve "Londra Asfaltı" adı verilen 50 metre genişliğindeki yol (şimdiki E-5 yolu) iki merkez arasındaki uzaklığı on-on beş dakikaya indirerek "eski ve yeni devirler arasındaki büyük farkı" da gözler önüne sermiş ve İstanbulluları adeta büyülemiştir!.. Şehir insanın gönlünde müthiş bir "araba sevdası" özleminin başladığı bu yıllarda, tüm planlamalar bu merkez üzerinde toplanıyor ve "gaza basan bir şoför, isterse saatte 120, hatta 140 kilometre süratle (!) bir anda İstanbul surlarına emniyetle varabilir" söylemleriyle, "araba-asfalt" kavramlarına yönelik yeni cazibe ortamları yaratılıyordu. 140 kilometrelik bir süratin nasıl da bir ölüm tehlikesini beraberinde getirdiği hiç hesaba katılmadan, adeta bu yeni ve geniş asfaltlar üzerinde hız sınırının olmadığı hesabıyla insanlar sürekli arabaya özendirilmekteydi.

Altı metrelik kıvrımlı eski yolla, 50 metre genişlikteki asfalt zeminli Londra güzergâhı arasındaki farkların çağdaşlığa geçiş olduğu vurgulanarak, Yarımada'yı ağ gibi saran yol şebekelerinin yapımlarının, yaşamları zorluklarla mücadele etmekle geçen İstanbullu vatandaşlar için ne denli elzem olduğu açıklanıyor ve yapılan bütün imar-iskân hareketlerinin meşruluğu ve yararlılığı kanıtlanmaya çalışılıyordu.

Geceleri "cıva buharlı lambalarla" aydınlatılan yeni Londra Asfaltı'nın görkemi tartışılmazdı. O zamanlar bomboş tarlaların ortasından cetvel gibi uzayıp ilerleyen geniş bulvarın, geçen zaman içinde çevresinde oluşan semtlerde ve bu semtleri boğan beton ormanları içinde insanların neredeyse nefes alamayacak bir duruma geleceklerini herhalde kimseler tahmin edemezdi. 70 bin nüfus olarak planlanan Ataköy semti de bu yıllarda doğmaya başlıyor ve geniş bir tali yolla Londra asfaltına bağlanıyordu.

Londra Asfaltı'na açılan ve Yarımada'nın orta ekseninden gelerek kara surlarından çıkan Millet ve Vatan Caddelerinin kara surlarıyla buluştuğu bölgede bazı yerlerde onarımlar yapılmış, Millet Caddesi çıkışındaki iki burç arası açılarak (!) yolun genişliği, gelen güzergâha uygun şekilde 46 metreye çıkarılmıştır. Vatan Caddesi çalışmalarında 1957'ye dek 203 bin metre küp toprak hafriyatı yapılmış ve yıl sonun-

da buna 140 bin metre küplük bir başka çalışma daha ekleneceği hesap edilmiştir. Kepçeler, kazıyıcılar Yarımada'nın böğründe hiç durmamacasına iniyor, tarihi araziyi hallaç pamuğu gibi darmadağın ederken, buraya kaplanacak asfalt (!) alanının 71.360 metre kareye ulaşacağı düşünülüyordu. Beri yandan bütün bu söylemlerin ise sürekli aynı çerçeve içinde sunulması aralıksız devam edip gidiyordu; "Bu çalışmalar ve milli servetin israfına fırsat vermeyen düz, geniş, havadar, ferah caddeler, İstanbul'un imar kalkınması planının ana prensipleridir."

MEDENİYETİN KUDRETİ (!)

Geçmiş bir dönemde büyük bir sorumsuzluk ve cehalet örneği olarak yıktırılmaları bile gündeme gelen ve sadece İstanbul'un değil, tüm dünya uygarlıklarının kültürel mirasları arasında daima başköşeleri işgal eden görkemli Roma surlarının bazı yerleri, 1950'lerdeki imar hareketleri çerçevesinde kısmen harabiyetten kurtarılmıştır. Ama beri yandan da, yol inşası öne çıkarılarak surların bir kısmı ortadan kaldırılırken, oluşturulan açıklık Yarımada'nın girişinde beton döküm makinalarıyla 25 santim kalınlığında bir tabakayla kaplanmıştır. Caddenin her iki kıyısındaki kaldırım genişlikleri ise sekiz metre olarak şekillendirilmiştir. Ana yol, üç buçuk metrelik dörder şeritli ve her iki kaldırım arası gidiş geliş güzergâhı olarak 14'er metrelik açıklıkla planlanmıştı ki, bu tasarım İstanbul'un, tarihi boyunca üzerinden geçen en geniş yol olacaktı.

Kepçeli kazıyıcılar tozu toprağı kaldırıp bir yere yığarken, bunlara benzer diğer homurtulu araçlar da sanki birer "savaş makinası" gibi ortalığı darmadağın ediyordu. Kazılan her yer tarihi bir bölgeydi ve buralarda hem Roma, hem de Osmanlı gibi, iki büyük uygarlığın bazı izleri bulunabilirdi. Dolayısıyla da böylesine hassas bir toprak parçası üzerinde greyderlerle, kazıyıcılarla gezinmek, toprağı bilinçsizce delik deşik edip öteye beriye savurmak, o esnada zemin altında yer alan bir tarihi buluntunun, yaşanan bu hengâme içinde ortadan kaldırılmasına neden olabilirdi. Ama öyle anlaşılıyor ki, yapılan istimlaklerde ve kazılan tarihi güzergâhlar içinde bu olgulara hiç dikkat edilmediği, ya da önemsenmediği açıkça belirginleşmişti.

Millet Caddesi'nin başlangıcı olan Topkapısı surları, tıpkı 2. Abdülhamit devrindeki gibi "masalsı" görünümlü, fakat çok metruk

halde idi ve surların bu bölümünde yapılan çalışmalarda o zamanın parasıyla 460 bin lira sarf edilmişti. Çapa-Taşkasap-Aksaray hattında köhne (!) semtlerden doğu güzergâhına doğru ilerlenmiş, Taşkasap'tan geçen "muazzam medeni yol" (!) o virane manzarayı maziden bir hatıra haline getirmişti.

Yapılan tüm bu işlere alkış tutan ve dönemin pek çok yayın organında yer alan övgü dolu sözler, bilimsel ve tarihsel bir çalışmadan öte, Yarımada içindeki imar-iskân hareketliliğinin bir "göze girme" sevdasına yönelik olduğunu açıklar nitelikteydi; "Bundan 5 asır önce bu kapıdan Fatih'in atlıları girmişti. Günümüzde ise 'medeni bir anlayış' girmektedir. Birbirinin üzerine yığılmış eski evler (!), bakımsız kalmış mahalleler (!) artık hep birden tarihe karışmıştır. Medeniyetin kudreti bu zahife (yerlerde sürünen) evleri ortadan kaldırmış, onların yerine muazzam bir yol açmıştır. Bu semtlerde oturanlar eskiden nakil vasıtaları bulmakta büyük zorluklar çekmiştir. Ama şimdi bu beton yol nesillerden nesillere intikal edecek ve bütün haşmetiyle trafiğe açıldıktan sonra çekilenler sıkıntılar unutulacaktır. Dev makinalar, truckpoller, keçi ayakları, beton ve asfalt makinaları, gece gündüz demeden çalışmış ve rekor bir sürede yolu bitirmişlerdir."

Görünen o ki, 1956'larda hız kazanmaya başlayan asfalt yol açma faaliyetleri sürekli olarak meşru zeminlere oturtulmaya ve ahalinin bu yollar üzerinde seyahat ettikçe ancak mutlu olabilecekleri vurgulanmaya çalışılmaktaydı. Dönemin başbakanı tozlu topraklı şantiye alanlarında gezinerek verdiği emirlerin uygulanmasını yerinde tespit etmeye gayret ediyor ve bu görüntülerle merkezi idarenin gözünde İstanbul'un ne denli önemli olduğu anlatılmak isteniyordu. Aksaray'dan başlayıp Taşkasap semtini (o günlerde Fındıkzade yakınındaki bölge bu isimle tanınırdı) geçerek Çapa'ya, buradan da Topkapısı surlarına varıp Yarımada sınırından çıkan ve Londra Asfaltı'yla buluşan geniş Millet Caddesi, her zaman övünçle anılacak bir güzergâh olarak İstanbul tarihine adını yazdırıyordu.

Ama, birbirine paralel uzanan Vatan ve Millet Caddelerinin açılmaları esnasında nelerin yitip gittiği, hangi tarihi mirasların göz göre göre ortadan kaldırıldıkları hiç konuşulmuyordu. En çok gündeme gelmesi gereken konularla kimse ilgilenmiyor, değerli tarihsel yapıların bir daha geri gelmeyecek şekilde yok edilmesi, halkı da, kurumları da, yönetimi de rahatsız etmiyordu. Sadece cılız sayılabilecek birkaç sesin dışında Yarımada'nın bir şantiye alanına dönüştürülmesi hakkında herhangi bir aksi sesin duyulmayışı, imar faaliyetlerinin daha da ivme kazanmasını sağlamaktaydı.

Egemen ses esasında şunu dikte etmeye çalışıyordu; "Böyle geniş yolların açılması yerine, güya tarihsel konuma uygun biçimde bu

güzergâhların dar tutulmasında ısrar edenler yüzünden İstanbul işte bu hale gelmiştir!.. Evvelce geniş kabul edilen yollar, şimdi bize dar geliyor. Artık at arabası devrinde yaşamıyoruz! Topkapı, İstanbul'un artık Avrupa'ya açılan kapısı olacaktır."

O günlerin merkezi otoritesinin söylemleri, yapılan imar hareketlerinin analizleri konusunda önümüze önemli sayfalar açmaktadır. 4 Aralık 1957'deki bir konuşmada şöyle denilmişti; "...Ayrıca bir İmar Vekâleti kurma yolundayız. Çünkü şehirlerimizin ve köylerimizin imar ve iskânı vatanın bağrından gelen ve milletin ruhundan kopan bir emel ve hasret olarak, önüne geçilmez bir zaruret haline gelmiş bulunuyor. Bu suretle başlamış bulunan imar ve inşa faaliyetlerine, şehircilik esaslarına uygun planlara göre müessir bir şekilde devam azmindeyiz. Bu itibarla bu işleri tedvir etmek üzere bir vekâlet kurulması yoluna gidilmiştir."

İŞTE SİZE YÜZ BİN OTOMOBİL!..

Zamanın zihniyetine göre, İstanbul gibi güzel ve değerli bir kenti dar kalıplar içine hapsetmeye kimselerin hakkı olamazdı. Yarımada'nın dünkü ölçüleri, tabii ki şimdi planlanan ölçülere benzemeyecekti. Oysa, eskiden kalma parke taşlı dar sokaklardan geçen tramvaylarla, kaldırım kıyılarına dizilmiş en fazla iki-üç katlı kârgir ve ahşap konutlar, bunların aralarında yer yer yangınlardan arda kalan izbe, boş arsalar ve bazıları sakil duran, kimisi de betondan yapılma binalar bulunsa da (1930'ların, 40'ların birikintileri), öylesine yalın, sükunet ve durağanlık aksettiren, mütevazı, geleneksel, saygın, insanların içsel dinamiklerini aşındıran hırslardan arınmış, toplumla entegre olmuş bir görüntü yansıtmaktaydı ki, olumsuz birtakım yapılaşmalardan ayıklanarak bu eski ve sevimli dokunun korunmasıyla günümüze dek uzanan bir süreç sonunda "muhteşem Yarımada"yı, içinde o yıllarda hâlâ var olan birçok tarihi mirasıyla birlikte yaşatmış olabilirdik.

Ama bunun yerine, "eski" olan her şey "köhne" diye nitelendirilerek ortadan kaldırıldı ve açılan güzergâhlar geniş asfalt yollarla ve yüksek katlı apartmanlarla dolduruldu. Pek gariptir ki, surların hemen iç tarafındaki tarihi Sulukule'nin "derme çatma, salaş görüntüsü" zamanımızdaki "kentsel dönüşüm projesi"ne benzer biçimde değişime uğratılarak "İstanbul'un görülmeye değer turistik yörelerinden biri" (!) haline getirildi.

Aksaray'ı Haseki'ye bağlayan yolun genişletilmesi sırasında da büyük istimlakler yapılarak pek çok bina yıkıldı ki, bunların içinde tarihi değer taşıyan yapılar bulunmaktaydı. Arabaların rahatça gidip gelebileceği geniş yolları halkın kullanımına sunmak için yapılan

faaliyetleri alkışlamanın tutarsız bir tarafı olmamasına karşın, bunu nerede ve ne tür bir uygulama çerçevesinde yapıldığı önemlidir. Oysa o yıllardaki çalışmalarda asıl amaç tarihi Yarımada'yı korumak değil, yapılan geniş bulvarlarda rahatça araç sürülebilmesinin sağlanması ve ahalinin bir yerden diğer yere çabucak, sorunsuz bir biçimde ulaşabilmesiydi. Millet Caddesi yapılırken de düşünülen buydu. Her biri 14 metre olan gidiş-geliş dört şeritte bir saatte bin aracın hareket edeceğinin hesaplanması, 1950'lerin İstanbul Yarımadası'nın henüz araçlara teslim olmamış fizikî topoğrafyasının ölçeklerinde bile çok fazlaydı.

"Yakın istikbalde" nüfusun İstanbul genelinde iki milyonu aşacağının vurgulaması yapılırken, "Bırakalım Amerika'yı, Avrupa'da dahi her on kişiye bir araba düştüğü" söylemiyle, aslında göz önüne alınan gerçeğin "otomobil" olduğu alabildiğine hissettirilmekteydi. Ama her yanı tarihi miraslarla dolu "Yarımada"yı otomobillerle doldurmak ne derecede doğruydu, bu tartışılmıyordu. İki milyonluk bir İstanbul'da her yirmi kişiye bir araç isabet etse, işte size yüz bin otomobil!..

Bu hızlı çalışmanın karşılığında vaat edilen olguya dayanılarak yapılan Millet Caddesi'nin zeminindeki toprak üstü stabilize döşemenin üzerine 25 santim kalınlığında beton döküldükten sonra bunun da üzeri asfaltla kaplanmış ve yaklaşık üç ay gibi bir sürede iş bitirilmişti. Artık, çağdaş ölçütlerle uygun bu çok geniş bulvar, Yarımada'yı doğu-

Çevresinde beş yarımada mahallesinin sınırı olan Millet Caddesi

batı ekseninde ortadan ikiye bölerek Aksaray-Topkapısı yönündeki eski Yenibahçe Çayır Yolu üzerinden ve oldukça boş, yoğun iskâna açılmamış güzergâhta "saltanatını" ilan ediyordu.

Beri yandan, Topkapısı-Edirnekapısı surlarının yaklaşık bir kilometre dışında ve şimdiki Bayrampaşa ilçesinin Yarımada'ya yakın bir bölgesinde "yüz bin kişilik bir stadyum" inşası planı da bu imar faaliyetlerinin içine sokulmuş, ama bu proje uygulanmamıştır. "Rüya" gibi olan bu projenin ana hatları şöyle belirlenmişti: Vatan Caddesi surlardan çıktıktan sonra sur dışı yolunu keserek (şimdiki E-5 yolu) Bayrampaşa'ya yönelecek ve burada oluşturulan geniş bir "yonca yaprağı"nı geçip stadyuma varacaktı. Binlerce aracı alabilecek otoparkların düşünüldüğü projede kuzeydeki Haliç yönünden ve batıdaki Florya tarafından gelecek araçlar da hesaba katılıp, bu güzergâhlarda da geniş yollar açılacaktı.

O yılların "az nüfuslu" ve surların batıya doğru gerisinin henüz bakir topraklarla kaplı İstanbul'unda, Bayrampaşa gibi yeni yeni iskân edilmeye başlanan bir bölgesinde büyük bir stadyumun inşa edilmesinin planlanması "anormal" görülmese de, projeyi yapanların geleceğin İstanbul'unda bu uygulamanın baş edilemez sorunları da beraberinde taşıyacağını hesaba kattıklarını düşünmek oldukça iyimser bir yaklaşım olacaktır. Bu görüş, 1950'lerde "Papazın Çayırlığı" diye nam salan ve Kurbağalıdere Mesiresi'nin az gerisindeki boş arazilerde inşa edilen Fenerbahçe Stadyumu'nun günümüzde geçen bu süreç içinde yarattığı trafik karmaşasının ortaya çıkmasının önceden tahmin edilememesine benzer bir durumu yansıtmaktadır.

Bayrampaşa'daki kırsalda yaklaşık 163 bin metrekarelik bir alana yayılacağı hesaplanan bu görkemli stadyuma Galata yakasından gelenlerin kolaylıkla ulaşabilmeleri için Haliç üzerine üçüncü bir köprü daha inşa edilmesi de düşünceler arasında yer almaktaydı. Yarımada'dan çıkıp Bayrampaşa yönüne ilerleyen bulvar için, Edirnekapısı surlarının yollara saçılmış kütle halindeki blokları, üzerlerine kazmalarla tırmanmış işçilerce plansız programsız parçalanmaktayken, hiç kimse bu perişan edilmiş sur kalıntılarının çok yüksek tarihi değer taşıdıklarını aklına getirmiyordu demek ki...

TARİHİN KARNINI YARAN YOL: VATAN CADDESİ !..

Vatan Caddesi adıyla tanınan geniş bulvar, Aksaray'dan başlayıp Yarımada'nın batı sınırı olan kara surlarına doğru dümdüz, hafif bir rampa şeklinde ilerleyen ve Topkapısı ile Edirnekapısı arasından sur dışına çıkan geniş güzergâhtır. İlk yapıldığı 1958 yılında ilerlediği bu aks "Bayrampaşa" yahut da "Yenibahçe Çayırlığı" adıyla tanınırdı ki, bu bölge Roma devrinden bu yana o "çayırlık" özelliğini koruyan bir bölgeydi. Yüz bin kişilik dev stadyumun, bu caddenin surlardan çıktığı güzergâhın biraz daha batısında kalan Bayrampaşa mevkisinde inşa edilmesi düşünülmekteydi.

Dolayısıyla, Aksaray-Topkapısı istikametinde ilerleyen dev boyutlu caddenin kadim surlardan dışarıya çıkarken 60 metrelik genişliğini korumuş olması ve aynı ölçüde Bayrampaşa'ya doğru yol alması gerekiyordu. Yani, daha doğrusu, Roma Surları'nda da bu genişlikte bir açıklığın oluşturulması sağlanmalıydı. Ve bu yapıldı!.. Dünyanın en değerli kültür miraslarından olan kadim Roma surları yolun güzergâhın geçtiği bölümlerde caddenin eninden az daha fazla olarak kesildi. Sonra da bu uç kısımlara onarımlar yapılıp, eskiye benzer biçimde burçlar eklendi!..

Tarihi miraslara karşı kesinlikle uyulması gereken yaptırım kurallarının buradaki çalışmalarda apaçık ihlal edildiği anlaşılmaktadır. Vatan Caddesi güzergâhı o yıllarda henüz geniş ölçekte iskâna açılmamıştı. Aksaray civarında hâlâ bostanlar, alçak katlı konutlar ve bunların çevresinde bahçeler görülmekteydi. Bu merkezden bakıldığında tüm

Yenibahçe boyunca Topkapısı surlarına dek vadi apaçık seçilmekte, dikine binaların bulunmadığı güzergâhın görüş açısı sadece doğu-batı yönünde değil, Fatih tepesine ve güneyde Şehremini, Fındıkzade, Haseki semtlerine doğru da algılanabilmekteydi. Tarihi Yenibahçe Çayırlığı'nın son kalıntıları olan yeşil doku, Yarımada'yı ortadan yaran beton zeminli asfalt caddenin her iki tarafına yayılmış halde kısmen durmaktaydı.

Caddenin açılmasıyla gelecek yılların trafik yükünün artışı da planlamaya alınmıştı ve "belki de bir asır sonrasındaki" İstanbul'un "araç kaosu"nun bile bu cadde tarafından rahatlıkla karşılanabileceği düşünülmüştü. Ayrıca, Fatih ve Fındıkzade semtlerinden inen diğer asfalt sokak ve caddelerle zenginleştirilen (!) çağdaş güzergâhın sadece kaldırımları on metre genişliğindeydi. O güne dek görülmemiş genişlikteki iki ana bulvar, bunların çevrelerinde açılan geniş sokak ve caddeler, Aksaray'ın güneyindeki diğer yeni yollarla birlikte adeta İstanbul'un orta bölgesi tarihi karakterini yitirmiş oluyor, bu istimlak hareketleri nedeniyle, önceki yıllarda ve takip eden dönemlerde, bir ara boş arsası depo olarak kullanılan Şehremini'deki Ahizade Mescidi, Fındıkzade-Millet Caddesi kıyısındaki Molla Gürani Mescidi, yine aynı semtte fetih devrinden kalan Kız Ahmet Efendi Mescidi, bunun yakınında ve aynı cadde kıyısında şimdi yeniden yapılmış haliyle duran 1506 tarihli Kazasker Abdurrahman Efendi Mescidi, Şehremini civarında Ördek Kasap Camisi, Deniz Abdal Camisi, Hekimbaşı Ömer Efendi Külliyesi, Topkapı-Çapa arasındaki Pazar Tekkesi Camisi, Tıp Fakültesi civarındaki Müneccim Sadi Mescidi, Münadi Mescidi, Aksaray-Murat Paşa yakınındaki Oğlanlar Tekkesi, 1957'de ortadan kaldırılan Camcılar (Gureba Hüseyin) ve 1479'da yapılıp 1956'da Aksaray Meydanı inşa edilirken yıkılan Çakırağa Mescidleri, yine bu bölgedeki 1529 tarihli Kemani Mescidi ve Kovacı Mescidi, Çapa Darülmuallimat Okulu karşısında yer alan ve günümüzde yeni ve üslupsuz biçimiyle varlığını sürdürmeye çalışan 1513 tarihli Macuncu Camisi Şehremini'de Yavaşça Mehmet Ağa Mescidi, Millet Caddesi üzerinde 17. yüzyıldan Nuri Dede Mescidi, Laleli Ordu Caddesi kıyısındaki Papazoğlu Külliyesi, Çoban Çavuş Camisi, Hakim Çelebi Mescidi, Yenikapı civarında Malkoç Süleyman Mescidi, Vezneciler'de Camcı Ali Mescidi, Millet Caddesi kıyısında Selçuk Sultan Camisi (günümüzde bu cami, yolun biraz iç kısmında yeniden yapılmış haliyle durmaktadır), Vatan Caddesi Topkapısı mevkisinde Arpa Emini Mescidi, Aksaray-Saraçhane arasında 1956'da yıktırılan Baba Hasan Alemi Mescidi, Pertevniyal Lisesi gerisindeki Oruç Gazi Mescidi, Langa civarında günümüzde yüksek katlı binalar arasına sıkışmış ve üslupsuz olarak yeniden yapılmış halde duran

Baklalı Kemaleddin (Koğacı) Mescidi, aynı bölgedeki Bayram Çelebi Mescidi, 1937'de yıktırılan Langa tarafındaki Bostancıbaşı Abdullah Camisi ve İyne Bey Mescidi, 1956 istimlaklerinde ortadan kaldırıldıktan sonra 1985'te üslupsuz olarak yenilenen ve Haseki'deki Cevdet Paşa Caddesi'nde yer alan Başçı Mahmut Camisi ve 1547 tarihli Kasapbaşı Mescidi, Şehremini-Deniz Abdal'daki Sarı Nasuh (Değirmen) Mescidi, 1915'te harap olan ve Fındıkzade Mustafa'nın oğlu İbrahim Efendi'nin yaptırdığı Fındıkzade Dergâhı, yine aynı tarihlerde yok olup giden ve Fındıkzade taraflarında bulunan Hacı Timur Mescidi, Millet Caddesi'nin Çapa mevkisindeki 17. yüzyıl eseri Defterdar İbrahim Efendi Mescidi, Cerrahpaşa Hastanesi'nin yuttuğu Hobyar Mescidi, Vatan Caddesi üzerindeki Fenari-İsa Camisi karşısında yeniden yapılan Molla Şeref Camisi, Millet Caddesi-Fındıkzade mevkisindeki Sarı Musa Mescidi, yine bu semtte bulunan Seyit Bey Mescidi, bir zamanlar Vatan Caddesi üzerinde görülen Simkeş Mescidi, Yenibahçe Çayırı'nda ve Gureba Hastanesi'nin doğusundaki Sinan Paşa Mescidi, 1957'de Millet Caddesi açılması çalışmaları sırasında yıktırılan Şehremini Camisi, aynı çalışmalarda yıktırılan 1504 tarihli Şirimerd Mescidi, Şehremini-Uzun Yusuf'taki aynı isimli mescid, Vatan Caddesi Polis Müdürlüğü arkasındaki Yenibahçe (Halil Attar) Mescidi, Topkapısı mevkisindeki 18. yüzyıl yapısı Yeni Dersiye Mescidi gibi, çok sayıda Osmanlı eseri yok olup gitmiştir. Sadece Aksaray-Topkapısı arasında ve bu güzergâhlara güneyden ve kuzeyden çok yakın olan mevkilerde bu kadar çok sayıdaki orijinal eserin ortadan kalkmış olması gerçekten çok ürkütücüdür. Beri yandan İstanbul'un geneli düşünüldüğü zaman, yitip giden tarihi mirasların sayısı gerçekten de inanılmaz boyutlardadır.

Esasen tarihi "Yenibahçe Çayırlığı" geniş bir alana yayılan ve yoğun yerleşimlerden oldukça arınmış, görece bakir bir bölgeydi. Ta Roma İstanbul'unun eski dönemlerinden beri 1900'lü yılların başlarına dek bu özelliğini yer yer koruyabilen Yenibahçe Çayırlığı'nda Roma devrinde orduda görevli Got askerlerinin bazı kışlaları bulunurdu ve bunlar geniş bostanlıklar ve çayırlıklar arasında yer alırlardı.

Bayrampaşa Deresi'nin uzandığı vadinin (şimdiki Vatan Caddesi) güneyinde hafif bir rampayla yükselen Millet Caddesi güzergâhı çevresinde, kuzeyinde ise biraz daha dik tırmanışla Fatih'in merkezinden geçen Fevzipaşa Caddesi'ne doğru yayılan yamaçlarında yer alan küçük mahalleler içindeki, yukarıda saydığım eserleriyle aynı zamanda Yarımada'nın "tarihi bir belgesi"ydi. 1950'lerin son yıllarında bu şekilde iki devasa yolun açıldığı sırada "tarümar" edilen çayırlıkta Yarımada'nın yüreği tarihten kopartılmıştır.

"YÜKSELEN" AKSARAY VE "ALÇALAN" BEYAZIT

Roma çağı İstanbul Yarımadası'nın "Forum Bovis" adıyla bilinen meydanı, o yıllarda şimdi Marmaray projesi çerçevesinde kazılar yapılan Eleuterios (yahut da Teodosius) Limanı'na indirilen yüklerin ve buğday, arpa gibi yiyecek maddelerinin depolarının bulunduğu, aynı zamanda farklı işlevlerle de kullanılan popüler bir kent bölgesiydi.

Roma asırlarının Forum Bovis'inin batıya doğru ötesi, Osmanlı çağlarında da pozisyonu pek değişmeyen çayırlık bir arazi olarak kara surlarına doğru uzayıp giderdi. Fetih yıllarında Sultan 2. Mehmet'in Konya civarındaki Aksaray şehri sakinlerini yerleştirdiği için bu semt asırlar boyunca orta sınıf Osmanlı halkının yaşadığı, hamamıyla, çarşılarıyla, mabetleriyle ve Langa Bostanlığı'na çok yakın konumuyla, tüm İstanbulluların tanıdığı bir yerleşim olarak adından sıkça söz ettirmiştir. Yaklaşık 1940'lı yıllara dek geleneksel otantik kent dokusunu kısmen de olsa korumayı başarabilen Yarımada'nın ortası, bu tarihlerden itibaren tarihi özelliklerini, 1950'lerin sonlarında burasını merkez alarak surlara doğru uzanan Vatan ve Millet Caddelerinin açılmasıyla çok büyük ölçüde yitirmeye başlamıştır.

20. yüzyılın ortasında İstanbul'un yaşadığı en büyük imar iskân hareketi olan bu kentsel uygulama, aynı zamanda Yarımada'nın bozulan tarihi kimliğinin en önemli sorumlusu olmuştur. Doğudan gelen Beyazıt Ordu Caddesi ve batıya doğru bir noktadan açılarak ilerleyen Vatan-Millet caddelerinde ve bunlara bağlanan ara yollardaki bütün trafik, 1871 tarihli Bezmialem Pertevniyal Valide Sultan Camisi'nin önünde yer alan Aksaray Meydanı'nda toplanıp dağılmaktaydı. O yılların Aksaray merkezi doğal olarak günümüzdeki ucube meydanla

(!) aynı ölçülere sahip değildi ve bu açıklığın elde edilmesi için burada mevcut tarihi Aksaray Karakolu ve Postane Binası'yla birlikte Haseki yönüne doğru çok sayıda bina ortadan kaldırılmış ve hiç olmazsa şimdikinden "bin kat" daha güzel bir meydan oluşturulmuştur.

Bütün bu işlemler yapılırken, Yarımada'nın engebeli arazi yapısının özelliğine bağlı olarak inişli çıkışlı bir topoğrafya izleyen Topkapısı-Beyazıt güzergâhında da bazı düzenlemeler yapılmıştır. Şimdiki Aksaray-Beyazıt Rampası (Ordu Caddesi) 1956-58 çalışmaları sırasında daha dik bir konuma sahipti ve bu durum ulaşımda birtakım sorunlar yaratmaktaydı. Aynı şekilde Topkapısı surlarından gelerek Aksaray'a ulaşan Vatan ve Millet Caddelerinin kotu da Aksaray'a göre daha yüksekti. Bu nedenle Aksaray Meydanı ve çevre doku yüzeyi, doğudan ve batıdan gelen bu geniş yol şebekelerinin farklılıkları nedeniyle bir metre kadar "yükseltilmek" zorunda kalınmıştır.

Beri taraftan, Beyazıt Meydanı'nın yol üzerinde kalan bölümündeki kot seviyesi Aksaray'dan gelen Ordu Caddesi'nin azaltılan rampa eğimi nedeniyle Aksaray'ın tam tersi olarak dört metre civarında "yüksek" kaldığından, Beyazıt bölgesi de dört metre kadar indirilmiştir. Topkapısı'ndan Beyazıt'a uzanan ve genişliği 30 ila 50 metre arasında değişen bu yolun uzunluğu ise 4250 metre olmuştur.

Bizantion ve Konstantinopolis devrinde bu yöreler geniş mezarlık (nekropol) alanlarıydı. Kazılarda, eski Roma dönemlerine ait çeşitli mezar taşlarına rastlanmıştır. Bu eserler günümüzde Arkeoloji Müzeleri'nin İstanbul salonunda sergilenmektedir. Açılan yeni ve geniş bulvarların yok ettiği önemli miktarda tarihi mirasa karşılık, en azından buradaki kazılarda Roma mezarlarının bulunmuş olması, büyük kayıplarımızın yanında bir "teselli ikramiyesi" olarak kabul edilebilir.

Tarihi Yarımada'nın yüzeyinin adeta bir "hallaç pamuğu" gibi kazılıp doldurulmasının, kıyı topoğrafyalarının değişimlere uğratılmasının, güzergâhların üzerinde ve yakınındaki tarihi eserlerin "gözlerinin yaşına bakılmaksızın" ortadan kaldırılmasının, çağdaş kent düzenlemeleri adına yapılan bu işlemlerin haklılığını sağlaması olası değildir. Modernite gerçekten "kaçınılmaz" olsa bile, bu yaptırımların mecrasının Tarihi Yarımada arazileri içinde bulunması söz konusu olduğunda, tarihi eserlere yönelik en ince ayrıntıların "milim milim" düşünülmesi gerekirken, "herhangi bir yerde herhangi bir yolun" açılmasına benzer işlemleri bu çok değerli tarih alanında yapmanın mantığa sığar yanı yoktur.

Aksaray-Topkapısı arasında bu düşünceler ışığında açılan devasa bulvarların ne denli çok tarihi mirası ortadan kaldırdığını, bir daha geri

getirilemeyecek o müstesna eserlerin arkalarından döktüğümüz gözyaşlarıyla birlikte ve acı biçimde anımsıyoruz bugün. Yarımada'nın çok değerli tarihsel topoğrafyasıyla bu kadar rahat şekilde oynanmış olmasının kültür miraslarının heba olmasına göz yumulmasının içe sindirilecek bir yanı yoktur. Araziler yükseltilmiş, kadim semtlerin zemin kotları düşürülmüş, bunlar yapılırken Aksaray'dan Yenikapı'ya dek uzanan şimdiki Mustafa Kemal Paşa Bulvarı kotu da yükseltilmiştir. Yenikapı yöresine "çeki-düzen" verilerek burada mevcut salaş odun depoları ve yüzden fazla bina ortadan kaldırılmıştır. Esasen Yarımada'nın bu yöreler eski yıllardan bu yana derbeder bir görünüm sergilemekteydi. Yapılan bu düzenlemelerle çevre biraz toparlanmış görünse de, günümüzde Alt Davutpaşa-Langa-Yenikapı arasındaki sahil kesiminde yine karmaşık bir kent dokusu ile karşılaşmak mümkündür.

1957 yılı sonlarına doğru, sadece İstanbul'un değil, Türkiye'nin en geniş caddesi olan Vatan Caddesi için 343 bin metreküp hafriyat yapılmış ve tarihi Yenibahçe Çayırlığı dev yol makinalarıyla bir tarla gibi sürülmüştür. Bu işlemler Millet Caddesi için 200 bin metreküpe yakındı. Asfalt doku olarak da Vatan Caddesi'nde 72 bin metrekareye yakın bir zemin yapımı gerçekleştirilmiş, Millet Caddesi ve doğusundaki Ordu Caddesi için ise bu miktar 88 bin metrekareye varmıştır.

Fatih merkezinden, yani Fevzi Paşa Caddesi'nden Vatan Caddesi'ne uzanan çeşitli ara güzergâhlar da 9 ila 30 metre arasında değişen enleriyle oldukça geniş yollardı. Bunların içinde 750 metrelik Akdeniz ve Halıcılar Caddeleri en başta gelenlerdir. 1930'lar ve 40'lı yıllarda giderek artan yapılaşmalarının sonucunda 1956'lardaki istimlak hareketleri öncesi ve sonrasında da bütün ana yollar ve tali yolların çevreleri yüksek katlı ve pek çoğu herhangi bir üslup karakteri taşımayan, birbirleriyle uyumsuz beton binalarla dolmaya başlamıştı bile. Yani, "betonlaşma", sadece 1950'li yıllara ait bir sorun değildi. Erken 20. yüzyılın çeşitli savaşlar ve sosyal sorunlarla dolu yıllarında iyiden iyiye yoksullaşan ve planlı, çağdaş bir kent görünümünden uzaklaşan İstanbul'un genel yapı dokusu, yüzyılın ortalarına gelindiğinde "klasik dönemler"in zarafet ve sevimliliğinden kopmuş ve kimliğini yitirmiş bir kent karakterine bürünmüştü. O yıllardaki tanımlamayla, zavallı, yorgun, ezik, sürekli tokatlanan İstanbul, "harabe bir kent" idi. Fakat yine de eski devirlerde Yarımada, trafik kargaşası, "dükkân" çılgınlığı, tabela kirliliği ve sınırları zorlayan kalabalıkların bulunmadığı bir yerleşim olarak, inanılmaz bir çekiciliğe sahipti.

1957 yılında Yarımada'da yapılan yol sayısının toplam uzunlukları 47.300 metreye ulaşmaktaydı. Bu denli çok sayıda geniş yolun açılmasıyla, sur içindeki görece dar bir alandaki Tarihi Yarımada'nın gele-

neksel tarihi topoğrafyası doğal olarak büyük darbe yemiş, bölgenin ana eksenleri olan Millet ve Vatan Caddelerine açılan geniş yolların üzerinde ve çevresinde yer alan yine çok sayıda tarihi mekân ve eser ortadan kaldırılmıştır. Beyazıt'tan Aksaray'a, buradan da iki kola ayrılarak Topkapısı istikametine uzanan Ordu-Vatan ve Millet Caddeleri, eski şehrin en tarihi bölgelerini harap ederek, yok ederek, akıl almaz bir uygulama sonucunda yapılmıştır.

Millet Caddesi'nin Fındıkzade mevkisinden başlayarak Samatya içlerine inen Kızılelma Caddesi, 20 metre genişliği ile o günlerin ölçülerine ve anlayışına (!) göre hayli önemli bir güzergâh olmuştu. Yaklaşık bunun kuzeydeki ucundan başlayıp Vatan Caddesi'ne inen Oğuzhan Caddesi'nin de Kızılelma'dan farkı yoktu ve sadece boyu biraz daha kısa idi. Oğuzhan Caddesi çevresinde önemli tarihi yapılardan günümüze ulaşmış iki üç eserden biri olan Lütfi Paşa Camisi ve tarihi Haziresi, bu caddeye açılan aynı isimli sokağın kıyısındadır.

Oğuzhan Caddesi Vatan Caddesi'ne ulaşınca, buradan yine kuzeye tırmanarak Akdeniz Caddesi adıyla Fatih Külliyesi'ne varmakta, sonra da külliyenin batısından 1000 metrelik Haliç Caddesi adıyla Haliç kıyılarına dek inmekteydi. Yarımada'yı Marmara Denizi kıyısından Haliç'e bağlayan bu ara güzergâhlar, Vatan ve Millet Caddeleri ile neredeyse aynı yoğun yerleşimlere sahip olan önemli yollardı. Bu caddelerin çevreleri, Fatih semtinin merkezini temsil ede külliyeye yakınlığı dolayısıyla "beton kütleleri"yle en çok doldurulan bölgelerin başında gelmektedir. Fakat o yıllarda bu yolların üzerinde yapılması planlanan binaların "bahçeli nizamda ve 25 metrelik ön cepheye sahip" olmaları düşünülüyordu. Fakat sokakların ve binaların bugünkü görüntüleri, o zamanki düşüncelerin tam aksini yansıtmaktadır.

Beri taraftan Yedikule-Aksaray yatay güzergâhı için açılan yolun genişliği de 30 metreye varmaktaydı ve Samatya semtinin içinden denize paralel olarak geçiyordu. Bu güzergâhın bir üst paraleli olan Cerrahpaşa Caddesi ise 25 metre ene sahip olarak Aksaray-Kocamustafapaşa güzergâhının hemen hemen orta bölgesini oluşturmaktaydı.

Tarihi semte adını veren 2. Beyazıt devrinin güzide eseri Koca Mustafa Paşa Külliyesi çevresinden kuzeye yönelen yol Şehremini semtinden geçmekte ve Vatan Caddesi üzerindeki Gureba Hastanesi yakınına varmaktaydı. Günümüzde Yarımada'nın en geniş ve hareketli güzergâhlarını oluşturan bu yolların hemen hepsi 1957 imar hareketleri sırasında açılmıştı.

Yarımada, ana arterleri oluşturan bu geniş güzergâhların dışında, semtlerin, mahallelerin içinden geçen değişik yollarla da iyice

"damarlandırılmıştır." Günümüzün Yarımadası'ndaki pek çok cadde ve sokağın yapımları yahut da eskiden kalmış birtakım güzergâhların genişletilerek yenilenmesi işlemleri 1957'nin sonlarında ve 1958 yılının başlarında tamamlanmıştır. Fatih merkezinin Vatan Caddesi'ne doğru güneyine ve Haliç kıyılarına dek de kuzeyine doğru açılan 23 cadde ve sokak, Haydar-Âşıkpaşa'ya doğru 5 sokak, Karagümrük taraflarındaki 9 sokak, Vatan Caddesi'nin güneyindeki Millet Caddesi'ni ve bunun da güneyinde bulunan Şehremini bölgesiyle çevresinde yer alan 38 cadde ve sokak, Samatya civarında 8 sokak, Eminönü bölgesinde ve Beyazıt'ın güneyinde yine 8 sokak, bu yılların ürünleridirler

Bizantion, Roma ve Osmanlı uygarlıklarının iki bin yıl üzerinde yaşadığı ve sayısız eserlerle, tarihi mekânlarla doldurdukları kadim Yarımada'nın bu şekilde "örümcek ağları" gibi geniş asfalt yollarla, sokaklarla ve bunların çevrelerinde sıralanmış birbirinden çirkin yüksek katlı beton kütleleriyle doldurulmuş olması gerçekten büyük bir talihsizliktir.

BEYAZIT-AKSARAY YOLUNDA "KEPÇE"LER VE "KAZIYICI"LAR!

Günümüzde Beyazıt'tan Aksaray istikametine inen ve açılması sırasında pek çok tarihi eserin tahribatına yol açan Ordu Caddesi 1957-58 imalatıdır. 18. yüzyıl eserleri olan Hasan Paşa Hanı'nın ve erken 18. yüzyıldan önce "darphane" olarak değerlendirilen Simkeşhane'nin (günümüzde Orhan Kemal Kütüphanesi) yola denk gelen büyük kısımları, gürültülü kazıyıcıların, kepçelerin genişletip kot seviyesini düşürdükleri caddenin oluşturulması sırasında tıraşlanıp ortadan kaldırılmıştır. 30 metre genişliğindeki bu "beton-asfalt" cadde açılırken, salaş gibi duran, ama yüksek otantik doku değeriyle İstanbul'un eski yıllarına ışık tutan pek çok yapıyla birlikte bu değerli kamu eserlerinin kıyıma uğraması gerçekten de kültürümüz açısından büyük bir kayıp olmuştur.

Yapılması gereken şey, o salaş, ama "karakteristik" yapı dokusunun elden geçirilip ayağa kaldırılması iken, kültür olgularını adeta hiçe sayarak böylesine bir yıkıma gidilmesi ve İstanbul'un tarihine "kepçe" indirilmesi kabul edilebilir bir uygulama olamaz. Cadde açılmadan önce buradaki eski dokuyu "çirkin ve Ortaçağ'dan bile geriye ait" diye vurgulayan anlayışın haklı olduğunu söyleyebilmek olası değildir. Caddenin genişletilmesi sırasında, "imar hareketlerinin İstanbul'a sağladığı 'medeni çehre'nin (!) burada da kendini gösterdiği"nin ortaya atılması söylemlerinin günümüz ölçütlerinde artık hiçbir önemi yoktur.

Esasen 1950'lerin başlarından itibaren planlanmaya başlayan bu harekette, parke taşlarla döşenmiş ve üzerinden tramvay hattının

Ordu Caddesi üzerinde Laleli Camisi

geçtiği dar caddede, ilk iş rayların sökülmesi olmuştur. Beyazıt Meydanı'nın önündeki cadde derinliğinin 4 metreye varan ölçüde indirilmesiyle meydana getirilen yeni zemin, 1 metre yükseltilen Aksaray'dan gelen kolla ve Ordu Caddesi adıyla bu noktada birleştirilmiş oluyordu. Erken Roma devri nekropol (mezarlık) alanı olan bu bölgeden çıkarılan çok değerli Roma mezar taşlarının bazılarının Arkeoloji Müzesi'ne kaldırıldığından önceki sayfalarda söz etmiştim. Böylesine yüksek değerdeki bir tarih alanının adeta "mikroskobik" bir çalışmayla daha derinlemesine ve genişletilerek etüd edilmesi gerekirken, yol güzergâhına önce 25 santim kalınlığında beton bir tabaka, bunun üzerine de asfalt doku serilerek 30 metre genişliğindeki cadde tamamlanmıştır.

Her ne kadar o günlerde "apartmanlaşmaya" başlayan bu bölgelerde otantik kent dokusu bozulmaya başlamışsa da, en azından Laleli-Üniversite güzergâhından bakıldığında Millet Caddesi'nin bitimine dek Tarihi Yarımada yerleşimleri ve anıtsal büyüklükteki eserler seçilebiliyorsa da, takip eden yıllarda Vatan-Millet Caddeleri boyunca, Şehremini-Çapa sokakları üzerinde, Aksaray-Haseki-Cerrahpaşa çevresinde inşa edilen "rekor yükseklikte" ve "hatırı sayılır çirkinlikteki" devasa beton yapılaşma yüzünden, günümüzde artık bu panoramik görüntü tamamen ortadan kalkmış, kalkmakla da kalmamış ve "bur-

numuzun dibinde" sayılacak kadar yakınımızda bulunan eserlerin ilk anda görünüp algılanması dahi "modern şehircilik anlayışının en mükemmel perspektifiyle yapılan geniş asfalt cadde" ile birlikte zora girmiştir. Yarımada zeminin "kotu" ile oynanarak yapılan Ordu Caddesi'ne güney ve kuzeyden bağlanan yeni yolların kotları da bu ana caddeye göre düzenlenmiştir. Beyazıt'tan sonra Çemberlitaş'a doğru "Yeniçeriler Caddesi" adıyla ilerleyen yolda kot seviyeleri ortak bir noktada buluşturulmuş, geniş kaldırımların da oluşturulmasıyla tarihi güzergâhın çehresi burada büsbütün değişime uğramış, erken 16. yüzyılın eseri olan Beyazıt medresesi, düşürülen zemin koyu nedeniyle oldukça "yukarıda" kalınca, şimdiki meydan (!) ile medrese arasında iki kademeli setler yapılmıştır. Bu arada meydanın kıyısındaki tarihi "Küllük Kahvesi", yeniden yapılması (günümüzde yoktur) kaydıyla ortadan kaldırılmıştır.

Erken 20. yüzyılın güzide eseri olan ve üniversitenin önündeki düzlükte yer alan "iki mermer fıskiyeli" eliptik formdaki havuz da bu çalışmalar sırasında yok edilmiş, üniversite girişi düşürülen kot nedeniyle basamaklı hale getirilmiştir. Projede, Beyazıt Meydanı, "halkın istifadesine sunulacak yeşil bir park" olarak düşünülmüşse de, aynı bölgenin günümüzdeki görünümü, yeşil olmak bir yana, içler acısı bir haldedir. İmar faaliyetleri sırasında yapılan belki de en hayırlı iş, külliye medresesinin etrafını kuşatan baraka tipli pek çok uyduruk yapının ortadan kaldırılması olmuştur.

DİVANYOLU DEĞİŞİYOR

Tarihi Sirkeci bölgesindeki yol yapımları, Yarımada'nın hemen her bölgesinde olduğu gibi burada da tüm hızıyla sürdürülerek, Bahçekapı'daki 4. Vakıf Hanı'nın (şimdi lüks bir oteldir) önünden günümüzdeki hızlı tramvay durağına dek uzanan yol, buradan itibaren Gülhane parkına ulaşan güzergâhla, genişletilip bütünleştirilmiştir.

Yarımada'nın Roma döneminden bu yana en önemli ve düz güzergâhı olan Divanyolu Caddesi'nin genişletilmesi işlemlerinde, yolun eni 20 metre olarak hesaplanmış, tarihi caddenin 14 metresi araçlar için, kalan 6 metrelik kısmı da üçer metreden ve sağlı sollu olarak yayalara ayrılmıştı. Fakat bu güzergâh üzerinde İstanbul Yarımadası'nın çok önemli tarihi mirasları yer almaktaydı. Bunların bir kısmı cadde enine uyması açısından biraz geriye (!) çekilmiş, Mimar Sinan'ın Nurbanu Sultan adına yaptığı ve halk arasında Çemberlitaş Hamamı denilen eserin ise yola bakan kubbesi ve duvarı "bir miktar" kesilmiştir!..

1957'lerde genişletilen caddenin Beyazıt'a açılan kuzey köşesinde yer alan 17. yüzyıl eseri Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Külliyesi'nin ortadan kaldırılması konusunda ünlü tarihçi Ekrem Ayverdi haklı olarak şöyle demiştir; "Vazifesi, Türk eserlerini muhafaza etmek olan Yüksek Kurul'un böyle bir hataya düşmesi ve temyiz iddialarından aldığı hudutsuz kuvvetle böyle bir karar vermesi 'sebeb-i vücudunu inkâr etmektir."

Çemberlitaş ve Nuruosmaniye Camisi arasında kalan düzlük (Osmanlı devrinde esir pazarı) birtakım salaş yapılardan temizlenmiş ve bir park olarak tanzim edilmesi düşünülmüşken, karardan dönüle-

Nur-u Osmaniye Camisi ve çok çirkin otopark

rek bu "park"a bir "oto" sözcüğü eklenmiş ve tarihi alan çok yanlış bir şekilde, gürültülü, derbeder bir otoparka dönüştürülmüştür. Yarımada'nın tarihi anlamda en değerli ve şöhretli alanının bu biçimde kullanılmış olması, suriçi İstanbul'unda uygulanan en büyük hataların başında gelmektedir.

Buraya bağlı diğer önemli bir güzergâh olan ve üzerinde Vilayet Binası'nın bulunduğu Babıali Yokuşu (Ankara Caddesi) da eski dokusundan farklı olarak 20 metre genişlik verecek biçimde tasarlanmış, günümüzde Milli Eğitim İl Müdürlüğü Binası'nın önünde yer alan duvar yıkılarak beş metre geriye çekilmiştir. O zamanlar parke taş döşeli cadde zemini de sonradan asfaltlanmıştır.

"KÜLTÜR PARKI" YERİNDE "VİRANE" BİR SAHA

Yarımada'nın güney kıyılarında ve Yenikapı'nın Samatya'ya doğru az batısında bugün de karmaşık bir dokuya sahip olan eski "Langa Bostanlığı" arazisinin büyükçe bir kısmı 1950'lerin sonlarında uygulanan modernite programları çerçevesinde hayli geniş bir sahayı kaplaması düşünülen "çağdaş bir fuar alanı" için ele alınmış, Cerrahpaşa hastanesi sınırlarının az doğusunda bulunan bu bölgede daha sonraki yıllara yayılacak şekilde yapılacak "kültür parkı" ise, aynı zamanda o sağlık kurumunda yatan hastaların da buralardaki etkinlikleri seyredebileceği şekilde planlanmıştı.

Yenikapı-Samatya hattının denize bakan arazileri içindeki, çeşitli eğlence yerleri, açık-kapalı sinemalar, yeşil alanlar, spor kompleksi, açık hava tiyatroları gibi, halkın tüm kültürel beklentilerine yanıt vermesi düşünülen bu panoramik fuar alanı, İstanbul'un efsaneleşmiş bahar bayramı şenliklerine de ev sahipliği yapabilecek şekilde tasarlanmış olmasına karşın, bu proje hiçbir şekilde hayata geçirilememiştir. O günlerde bu geniş Yarımada sahası iskân edilmemişti ve adeta bir "ardiye" gibi kullanılıyordu. Salaş kayıkhaneler, barakamsı depo yapıları, açık arsalarda gelişigüzel muhafaza edilen odun stokları her tarafı doldurmuş vaziyetteydi.

Günümüzde de bu bölgeler, yukarıda değindiğim gibi, "virane, karmaşık ve ne olduğu belirsiz" bir açık alan görünümündedir. Kamyonlarla, depolarla, türlü çeşitli biçimsiz yapılarla dolu bu oldukça geniş bölgede belli başlı bir yerleşim yeri de bulunmaz. Eski yılların "Yalı Mahallesi" olan bu yöre sınırları, Cerrahpaşa hastane kompleksinin güney doğusunda, Samatya Caddesi'nin bu

yöndeki devamı olan ve kıvrılarak kuzeye ilerleyen Küçük Langa Caddesi'nden Marmara Denizi'ne doğru yayılan arazileri kapsamaktadır. Aksaray'dan Yenikapı'ya doğru dümdüz inen Mustafa Kemal Caddesi, sözünü ettiğim arazinin doğudaki sınırını oluşturur. Namık Kemal Caddesi ise karmaşık dokulu bu araziyi ortadan ve dikine olarak ikiye ayırmaktadır.

İşte, günümüzde Marmaray projesi çerçevesinde tünel çalışmaları ve bunun paralelinde çok büyük bir tarihsel doküman barındıran ünlü Teodosius Limanı kazıları Namık Kemal Caddesi'nin doğu tarafını işgal eden ve Mustafa Kemal Caddesi'yle sınırlanan bu arazide yapılmıştır.

Namık Kemal Caddesi ile batısındaki Küçük Langa Caddesi'ni birleştiren Kâtip Kasım Bostanı Sokağı'nın içinden geçtiği bölgede de herhangi düzenli bir yerleşim yeri dokusu bulunmaz. Arazinin daha güneyinden geçen tren hattı ve bunun da gerisinden sahil yolu adıyla ilerleyen Kennedy Caddesi arasında Yenikapı Kumsalı Sokağı vardır ve bu çevredeki büyük ölçekte arazi parçalarının içinde, Acil Yardım Kurtarma İstasyonu, Langa Futbol Sahası gibi bazı kamusal yapılar görülmektedir.

Hiç kuşkusuz ki, bu bölgenin en değerli tarihi mirası, şekli epeyce değişime uğramış olsa da, Küçük Langa Caddesi üzerinde yer alan Şahu Geda Camisi'dir. Yapıldığı 1560'lı yıllarda tamamen bostanlıklarla kaplı bir arazinin (Küçük Langa Bostanlığı) kenarında bulunduğu için ahali bu esere "Bostan Camisi" derdi.

Ellili yılların sonlarındaki yol açma ve İstanbul'u modernite ile buluşturma işlemleri çerçevesinde bu bölgede sadece eğlence parklarının değil, "kocaman bir stadyumun" yapılması düşüncesi, günümüzde dahi ürküntü verici bir girişim olarak algılanabilmektedir. Yarımada'nın güney sahillerine yakın bölgesinde ve Yenikapı-Alt Davutpaşa arasındaki arazi üzerine 60 bin kişilik dev bir stadyumu oturtma gibi "çılgınca" olarak tanımlanabilecek bir fikrin hayata geçmemiş olması gerçekten de büyük bir şanstır. Zaten, içinden çıkılamaz araç yoğunluğu sorunlarıyla ve kalabalıklarla boğuşan Yarımada'nın, günümüzde böyle bir potansiyeli göğüsleme gücü kuşkusuz ki olamayacaktı.

YARIMADA'NIN "EN YÜKSEK NOKTASI"NDAKİ ÇALIŞMALAR

1958'lerde gerçekleştirilen önemli imar ve yol çalışmalarından biri de Edirnekapısı surlarının hemen iç kısmında duran Mihrümah Sultan Camisi çevresinde yapılan meydan ve cadde açma işlemleriydi. Günümüzde aynı mekân, belediye otobüslerinin Edirnekapısı güzergâhındaki merkez noktasıdır. Şehrin çeşitli semtlerine araçlar buradan kalkıp dönerler. Orta yeri hiç de bakımlı olmayan bir park şeklinde düzenlenen alanın kuzey tarafında da Aya Yorgi Ortodoks Kilisesi durur. Meydancığın batı tarafı ise bütünüyle kara surları tarafından kapatılmıştır ve sur üzerinde, çok bakımsız durumdaki "Edirne Kapısı" yer alır.

Kilise ile Mihrümah Sultan Camisi arasındaki alanın düzenlenmesiyle, buradan başlayan ve ortası refüjle ayrılan 30 metre enindeki uzun güzergâh Fatih merkezine doğru Fevzipaşa Caddesi adıyla ilerleyip Şehzadebaşı'ndan Beyazıt'a bağlanmış, yol seviyesinde arazinin kot farklılıklarıyla ilgili kazı çalışmalarında bulunulmuş, bunlar yapılırken de Edirnekapısı ve çevresindeki surlarda bazı düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. O günlerde ayrıca, daha kuzeyde kalan Kariye Müzesi'ne doğru da bir güzergâh açılmış, Fevzipaşa Caddesi'nin orta refüjü üzerinde sıralanmış görkemli ağaçlar ise yine bu dönemlerde ortadan kaldırılmıştır.

Esasen cadde, yeniden düzenlediği 1958 yılından çok daha önce, 1928'de yapılandırılmıştı. Akdeniz Medreseleri'nin güzergâha tekabül eden kısımları da bu son çalışmalar esnasında yok edilmiş ve yüksekte

kalan diğer dört medresenin çökmemesi içinde eski duvarlara demir destekler takılmıştır.

Fatih çevresinden bakıldığında Mihrümah Camisi'nin, bu cami noktasından (ki Yarımada'nın en yüksek bölgesidir) bakıldığında da Fatih Camisi çevresinin görülebilmesi planlanarak yapılan bu faaliyetler sonucunda ve yıllar içinde cadde boyunca uzanan yüksek yapılar nedeniyle ne yazık ki iki semtin merkezleri günümüzde artık birbirlerinin görüş açılarından algılanamamaktadır. Atatürk Bulvarı adıyla kuzey-güney istikametinden ilerleyen yolu doğu-batı istikametinde dik kesen Edirnekapısı-Beyazıt Yolu'nun Saraçhane'deki dört yol ağzında şimdi görülen Haşim İşcan Yeraltı Geçidi için ilk planlamalar da bu yıllarda yapılmıştı. Şimdiki İBB'nin devasa binasının inşa süreci ise yine aynı yılların sonlarında başlatılmıştır. Bu binanın karşı köşesinde, şimdi parkın olduğu yerde inşası düşünülen "belediye garajı" ile tarihi su köprüsünün güneyinde ve günümüzde Fatih Sultan Mehmet'in atlı heykelinin bulunduğu parkta inşası düşünülen "Tekel Sarayı" ise inşa edilememiştir.

KÖHNELEŞEN "ÜÇÜNCÜ TEPE"

Yedi tepeli İstanbul Yarımadası'nın üç numaralı tepesini taçlandıran Süleymaniye Külliyesi çevresinin 1950'li yılların sonlarındaki görünümü hiç de iç açıcı değildi. Mimar Sinan'ımızın "kalfalık eserim" dediği bu olağanüstü güzellikteki eserin çevresi o yıllardan bu günlere salaş yapılarla doldurulmuştur ve bu hazin çerçevenin günümüzde de aynı saltanatını sürdürdüğünü söyleyebilmek mümkündür.

Bununla beraber o yıllarda, "tarihi eserlere ve İstanbul'un geçmiş kültürüne" karşı sergilenen tavrın sadece "bazı anıtsal eserlerle" sınırlı olduğu bilinen bir gerçektir. Bu olguya paralel olarak Süleymaniye Külliyesi de onarım kapsamına alınmış ve bu çalışmalar övgü dolu sözlerle kamuya duyurulmuştur. Caminin Haliç yönüne bakan avlu köşesindeki minaresinin ikinci şerefesinden sonraki üst kısmı bu yıllarda yeniden yapılmış, külliyenin çevresini saran salaş yapılar ortadan kaldırılarak güzide eserin daha fazla görünürlüğü sağlanmıştır.

Esasen Süleymaniye gibi dünyaca ünlü tarihsel bir alanın böylesine yıpratılmış duruma getirilmesiyle ilgili süreç erken 20. yüzyıldan itibaren daha da hız kazanarak günümüze değin ulaşmış durumdadır. Şimdiki son derece bozuk çevre, 1950'lerin sonlarına doğru Süleymaniye'nin tarihi dekorunu mahveden çirkin yapılaşmanın izlerini taşımaktadır. Anıtsal külliyenin etrafını dolaşan bir çevre yolunun inşasının da planlandığı o dönemlerde, Vezneciler, Beyazıt, Vefa gibi yakın semtlerden bu yola bağlanacak başka yol ağlarının yapımıyla Süleymaniye'nin her noktadan rahatlıkla izlenmesini sağlamak bir yana, bu çalışmaların salaş yapılaşmayı da kısmen ortadan kaldıracağı için tarihsel dokunun istenen düzeye yakın bir konuma

getirilmesi yönünde önemli katkıları olacağı açıktı. Fakat şimdiki görünümüyle Süleymaniye çevresinin keşmekeşi (Bakınız; Hoca Gıyasettin, Süleymaniye ve Demirtaş Mahalleleri), planlamaların tam olarak uygulanamadığını ve adeta Yarımada'nın bu bölgesinin "kaderine terk edilerek, çok pespaye hale getirildiğini" apaçık kanıtlamaktadır.

YARIMADA'NIN KUZEYİNDEKİ HALİÇ KIYILARINDA NELER PLANLANDI?

1940'lardan beri süregelen yıkımlarla yeni bir çehreye kavuşturulmasına çalışılan Eminönü sahilleri, asırlar gerisindeki Roma döneminden bu yana Yarımada'nın en hareketli liman bölgesi olması dolayısıyla, omuzlarındaki bu yükün ve bitip tükenmeyen ticari kalabalığın sonucunda oldukça kirlenmiş ve çarpıklaşmış bir durumdaydı. 1950'lerin istimlak hareketleri sırasında Yarımada'nın en önem verilen kısmı olan Eminönü'nün "meydan" olarak açılması işlemleri sırasında bölgenin dokusu "Ortaçağ'dan kalma bir mezbelelik" olarak adlandırılmaktaydı ve en derbeder olan yerler ise genellikle Balıkpazarı ve buraya açılan sokaklardan oluşmaktaydı.

Öncelikle işe, buradaki pek çok salaş yapının ortadan kaldırılmasıyla başlanmış ve Yeni Cami önüne bir "meydan" havası verilmişti. Dolayısıyla bu hareketli alanı Yarımada'nın batı kıyılarına, yani Unkapanı ve Cibali'ye doğru, hatta Eyüp sahillerine uzanan geniş bir kıyı bandıyla rahatlıkla ulaşılabilen bir mekâna dönüştürmek gerekmekteydi. Yıkımlardan dolayı bölgede mağdur durumda kalan esnafa geçici olarak aynı tipte ve baraka şeklinde 394 basit dükkân yapılmış ve bunlar Unkapanı'na doğru sırayla yerleştirilmişti. O zamanlar Eminönü-Unkapanı güzergâhı arasında ve sahil tarafında İstanbul'un sebze-meyve ihtiyacını karşılayan çok işlek bir hal binası bulunuyordu. Bunun yarattığı pislik ve trafik kargaşası daha uzun yıllar burada varlığını sürdürmüştü. Yeni yapılanmayla birlikte hal binası yerinde bırakılmış ve aynı şerit üzerine birtakım kamu kurumlarına ait blokla-

rın inşa edilmesi düşünülmüştür. Projeye göre, 200 metre cepheli dev iş hanlarında "iğneden ipliğe" her şey satılacak, 40 ila 50 metre arasında değişen eniyle bunların önünde yer alan şık cadde adeta bir "bulvar" görünümüne sahip olacaktı. Proje çerçevesinde bu güzergâh açılırken pek çok eğreti bina, depo, dükkân gibi yapılar ortadan kaldırılmıştır.

O günlerde eski tütün fabrikasının (şimdi Kadir Has Üniversitesi) sahile doğru ön kısmı tamamen bina ve depolarla doluydu. Bunların kaldırılması işleminde gerekli çalışmalar yapılamamış ve orta kısmı 7 metre refüjlü, dörder gidiş-gelişli 50 metre genişliğinde planlanan yolu açmak mümkün olamamıştır. Yarımada'nın bu kısmının hemen hemen bir "Vatan Caddesi" kılığında planlanmış olması gerçekten de düşündürücüdür.

Projede belirtildiğine göre, açılan güzergâhın sahil tarafında gazinolar ve bahçeler kurulacak, iç taraftaki şerit ise blok apartmanlar ve mağazalarla (!) doldurulacaktı. Bu yaklaşımlara bakıldığında, Yarımada'da bir iki abidevi ve tanınan eser dışında bölgenin tarihi kimliğini koruyup kollamak fikrinin kulak arkası edildiğini, modern yaşama yönelik ticari mekânların, asfalt yolların ve araç hareketliliğinin ön plana alındığını kolaylıkla kavrayabilmek mümkün olabilmektedir. Bugün, sözü edilen yapımların hiçbiri buralarda uygulanmamıştır ve özellikle sahil bandının adeta bir şantiye alanı gibi kullanılma işlemleri sürüp gitmektedir.

Fatih Külliyesi önünden indirilecek "Fatih Bulvarı"yla birleştirilmesi düşünülen bir yolla birlikte bu sahil bandı Galata yakasıyla buluşturulacak ve "yüz bin kişilik stadyum"a (!) ulaşmak çok daha kolay olacaktı. Bütün bu işlemlere paralel olarak, günümüzde Küçükmustafapaşa-Cibali arasında bulunan ve Aya Teodosia Kilisesi'nden Osmanlı döneminde camiye devşirilen Gül Camisi'nin çevresi de tamamen açılıp çok daha görünür kılınacaktı. Ne yazık ki şimdilerde, pek çok abidevi Yarımada eserinde olduğu gibi, Gül Camisi çevresi de binalarla tıkış tıkış doludur ve koca kütleli eseri, yanı başına gelindiğinde bile tümüyle algılayabilmek olası değildir.

Ayvansaray bölgesine dek sahilden gelmesi planlanan caddenin bu noktasında yapılacak Haliç Köprüsü'nün daha o günlerde düşünülmüş olması da bir hayli ilginçtir. İstanbul'un o yıllarda büyük ölçüde sebze-meyve ihtiyacını karşılayan ve günümüzde Ticaret Üniversitesi yakınında bulunan eski hal binası ise nasıl olduysa yerinde bırakılmıştır. Bu hal nedeniyle özellikle kamyon trafiği ve yerlere dökülen sebze-meyve artıklarının yıllarca bu yolu berbat bir hale soktuğunu bilmeyen, duymayan İstanbullu yoktu. Halin burada bırakılmasının nedeni aslında, yanında büyük bir rıhtımın inşa edilmek istenmesiydi

ve ülkenin pek çok yerine buradan nakliye yapılması düşünülmekteydi. İşçi Sigortaları Kurumu ve Emniyet Sandığı'nın bu güzergâhta görkemli hanlar inşa etmesi de projeler arasındaydı. Fakat güzergâhın kara tarafında uygulanması planlanan büyük hanlar ve blok binaların yapılamaması, buralardaki tarih katliamını biraz olsun önlemiştir.

Unkapanı tarafında yaptırılacak büyük depo binalarında mallar ulu orta boşaltılmayacak ve alt taraflarında inşa edilecek bir "kapak sistemi" ile bodrum katlarına aktarılacaktı. Hayli "ütopik" bu projede belli zamanlarda kapaklar açılarak yükler özel olarak hazırlanmış yollarla depolara kaldırılacaktı. Ayrıca, büyük ölçekte bir "mağazalar bütünü" inşa edilerek halkın buraya akın akın gelmesiyle alışverişi hızlandırması, bunun yanında iş sahiplerinin ekonomik potansiyellerinin artmasıyla zenginleşmeleri sağlanacak ve Tarihi Yarımada'nın Haliç kıyısında ve Süleymaniye setlerinin gölgesindeki otantik doku baştanbaşa değişime uğramış ve bir sanayi-ticaret şehri görüntüsü yansıtmış olacaktı. Tabii ki, böyle bir planlamanın bu mekâna ne derece uygun olduğu tartışmaya açıktır ve hiç kuşkusuz ki, Yarımada bir "sanayi ve ticaret merkezi" değildir!.. Böyle düşüneneler, tarihe, kültüre, sanata ve dolayısıyla Yarımada'ya ihanet etmişlerdir.

Her halükarda, 1940'lı ve daha önceki yılların "tarihe bakış açısını" vurgulayan şu sözlerin genel görüş olarak varlığını sürdürmesi, Yarımada'nın 1950'lerdeki yapılanmasında nelerin ön plana alındığını göstermesi bakımından bir hayli ürkütücüdür: "Mimari ve sanat bakımından hiçbir değeri olmayan ve beyhude (!) yere abideler toplamını şişirip kabartmaktan başka bir marifeti olmayan yapıların yıkılması gerekir." Bu zihniyetlerin doğrultusunda 1956-60 arasında yapılanan imar ve kamulaştırma hareketleri, geçmiş yıllardan kalan tortular üzerinde yeniden şekillenip, İstanbul'u çok farklı kulvarlar içine sürüklemiş ve şehirdeki yıkım ve yapımlar için akıl almaz paralar harcanmıştır. Doğan Kuban'ın saptamasıyla, 1956'da İstanbul'da kamulaştırma ve imar için belediyenin harcadığı para, Türkiye'deki tüm belediyelere verilen paradan daha fazlaydı. Sayın Kuban o dönemleri, İstanbul Ansiklopedisi'nde yayınlanan şu ifadelerle anlatmıştı; "Menderes imarı diye bilinen 4 yıllık dönem, 2. Dünya Savaşı sonrasındaki sanayileşmede geç kalmış yarı köylü toplumların çağdaş dünya yorumlarının, iç göçlerle dolup taşan şehirlere yansımasının özgün bir örneğidir."

Çalışmalar bu yönde sürüp gitmeye devam ederken, şehrin en merkezi tarihi alanları dahi büyük değişimlere uğratılmaktaydı. 1950'lerin sonlarındaki Yarımada'yı yeniden şekillendirme aşamasında Eminönü'ndeki Yeni Cami Külliyesi çevresinin "modern binalarla,

trafik tesisleri ve refüjlerle donatılması" tarihi bölgeye hizmetten öte, geçmişin izlerinin ortadan kaldırılması ve topoğrafyanın değişime uğratılması yönünden de olumlu bir yaptırım olarak anılamaz. Oysa, mevcut "salaş görünüm"ün üzerine gidilip, bütün çevreye yönelik bir onarım, temizleme ve rehabilitasyon çalışmasına girişilmiş olsaydı, o günlerde "çağdışı" kabul edilen "köhne tarihi doku"nun izleri, yerli yabancı herkes tarafından doyumsuzca seyredilmekle kalmaz, Yarımada, çok zengin somut görüntülere sahip "tarih belgeseli şehir" statüsünü korumuş olabilirdi. Ama dönemin anlayışı, inatla, kendi düşünce sınırlarının dışına çıkmamakta çok ısrarcı davranmaktaydı; "İstanbul gibi büyük ve güzel bir şehrin hal ve istikbalini dar yolların içine hapsetmeye kimin hakkı vardır? Ölçülerimiz, elbette ki dünün ölçüleri değildir!.."

Bu ve benzeri algılayış ifadelerine karşın, şehrin anıtsal ve çok göz önündeki eserlerine ve tarihi bölgelerine yönelik bazı iyileştirici ve "geniş bakış açısı kazandıran" çalışmaların da yapılmış olduğu açıktır. Örneğin, Yeni Cami önündeki salaş sahanın tanzim edilmesinin Eminönü meydanının ferah ve açık görünüşüne bir anlam kazandırıldığı doğrudur. Ama, o çalışmalar esnasında geçmiş yılların hatırası olan ve perişan halde bulunan birtakım yapıların da "kurunun yanında yaş da yanar" misali ortadan kaldırılması ise aynı ölçüde yanlış olmuştur.

Bu işlemler yapılırken Karaköy Köprüsü'nün Eminönü ayağının Yeni Cami avlu girişine denk geldiği ve köprüden akan kalabalığın, tarihi yapının bu yönden algılanmasını engellediği gerekçesiyle köprü ağzının bu noktada doğuya, Sirkeci'ye doğru biraz kaydırılması gerektiği de projelendirilmiş, bu arada köprü de önemli ölçüde onarılmıştır.

Beri yandan, sadece 1957'de İstanbul genelinde 85 caminin yenilenerek kültür hayatına kazandırılmış olması, abidevi değerde gösterilen eserlere karşı hissedilir ölçüde bir yaptırımın gerçekleştirildiğini ve bu konuda kayda değer çalışmalar yapıldığını açıklaması açısından ilginçtir. Zira, 1949 yılında onarılan cami sayısı ise yalnızca 7 idi.

Haliç kıyılarının sanayiye açılıp bozulmasıyla ilgili yıllar önce planlanan ve bu görüşlere paralel uygulanan çalışmaların Yarımada'nın bütün tarihi potansiyelini ve eşsiz topoğrafyasını akıl almaz ölçülerde bozmuş olduğu açıktır. Günümüzde de heyecanla ve hâlâ konuşulan bu yaptırımlar için yetkili ağızlardan çıkan sözler kulaklarımızdadır; "Biz Haliç'i sanayi çöplüğü yapmışız, İstanbul'un göbeğinde bu limanların ne işi var?.. Abdülaziz'den başlamış İstanbul'un tahribatı. Abdülaziz, sarayın bahçesinden Sirkeci'ye taşımış demiryolunu. Be Allah'ın adamı!.. Yenikapı'da tutsana bunu!.."

YARIMADA'YA METRO!..

Günümüzde Galata-Şişhane tarafından gelip Haliç'i, Karaköy ve Unkapanı Köprüleri arasında yapılan üçüncü bir köprüyle aşarak Yarımada'yı metroyla enine kat eden güzergâhın projelendirilmesi, esasen ta 1957-58'de gündeme gelmiş ve bu konuda şimdikine benzer, ileri düzeyde bir hayli çalışma yapılmıştı. 1956'da 84 milyon lira geliri olan ve o yılların İstanbul'unda en önemli şehir içi ulaşım aracı diye tanımlanan tramvaylardan 11.5 milyon lira gelir elde edilmesi, sanki giderek kalabalıklaşan şehirde yakın gelecekte bir "metronun varlığı"nı fısıldayan bir gösterge gibiydi.

Yarımada'ya giren metronun yine bugünkü gibi Yenikapı İstasyonu'nda son bulması, Sirkeci İstasyonu'nun kaldırılarak banliyö hattının başlangıcı olarak Yenikapı'nın seçilmiş olması, Avrupa tarafı banliyö tren hattının bu istasyona aktarılması, günümüzdeki planlamaların o yıllardakilerle birbirlerine çok benzer şekilde icra edilişini vurgulaması açısından gerçekten de önemlidir.

Taksim-Karaköy-Eminönü-Beyazıt güzergâhından o yıllarda genel şehir nüfusunun %70'i hareket etmekteydi ve yine Taksim'den gelen hattın Şişhane-Haliç kıyısından dubalı bir köprüyle Yarımada'ya bağlanış şeması, günümüzdeki Mecidiyeköy-Yenikapı hattıyla hemen hemen aynıydı. Ayrıca, o zamanki metronun toplam uzunluğu 12 kilometreye yakındı ve üzerinde 15 istasyon bulunmaktaydı. 45 metre derinliğe inen çeşitli yer altı çalışmaları Yarımada'nın topoğrafik konumu hakkında bilgiler aktarırken 400 civarında yer altı katmanı örneği alınmış ve üzerinde binlerce yıl büyük uygarlıkların yaşam sürdüğü tarihi bölgenin toprağı derinlemesine incelenmiştir. Bu tür her çalışma-

da, teknik olarak yapılması gerekli olan bu girişimlerde tarihi kalıntıların yahut da, tarihi değer içeren toprak üstü ve toprak altı dokunun tahribata uğraması da olasıdır.

Sonuçta, Tarihi Yarımada'nın bütün dönemlerde kültürel şahlanış adına "tarihi yüzü"nün ön plana alınması gerekirken, bu yapılmayıp, ya da özensiz ve heyecansız biçimde, bir zorunlu vazifeymiş gibi icra edilerek daha geri plana atılması, "teknolojik ilerleme" olgusunun "kültürel gelişme"ye yeğlendiği gerçeğini çarpıcı biçimde ortaya koymuş oluyordu.

2014 yılı itibarıyla metro ve köprü inşaatlarının Yarımada'ya bağlanma çalışmaları büyük bir gayretle sürdürülmüş ve bu yeni metro hattı hizmete girmiştir. Beri yandan, bu büyük projenin devreye girmesiyle, Tarihi Yarımada için sık sık gündeme getirilen sorunların ardı arkası kesilecek gibi de görünmemektedir. Özellikle, "modern minare"ye benzeyen iki yüksek ayağı ile Haliç üzerinde kurulan köprünün doğudaki Ticaret Üniversitesi ile batıdaki Unkapanı mevkisinin arasından Yarımada'nın on-on beş metre yüksekliğinde Küçükpazar semtinin "semalarından süzülüp", Eminönü istikametinden buraya doğru ilerleyen Kıble Çeşmesi Sokağı çevresinde yarattığı görüntü kirliliği ve tahribat açıkça belli olmakta, raylı sistemin, adı geçen sokağa açılan Bodrum Sokağı'ndaki yapıların altından adeta "bıçak gibi" Tarihi Yarımada'ya saplanması, tarihi şehre gönülden bağlı insanların ruhlarında da aynı acıları hissettirmesinin ötesinde, hemen herkese ürküntü veren bu "heyula teknolojik girişim" karşısında zihinlerde birtakım soruların mevcudiyetini de ortaya çıkarmaktadır.

Acaba, Süleymaniye Külliyesi'nin yanı başında ve kuzey batısında yer alan Bodrum Sokağı girişindeki tünel oyuğunun bu şaheser esere, şimdi olmasa bile daha ileride zarar verebilme olasılığı var mıdır? Ayrıca, bu çalışmaların, tarihi çevrenin "salaş görünümlü" fizikî dokusuyla uyuşmazlığı konusunda ne tür önlemler alınabilecektir?

Aynı soruları deniz dibi metrosunun Sarayburnu ve Yenikapı mevkilerindeki çıkışları için de sormak mümkündür. Metro, 17-18 milyonlara yaklaşan nüfusuyla tabii ki İstanbul'a gereklidir. Fakat, "Yarımada'ya gerekli midir?"

Bu sorulara yanıt bulmaya çalışırken, beri yandan bütünüyle önyargılardan arınıp, geleceğin kuşaklarına bu güzide tarihsel şehrin "sağlıklı bir fizikî yapısını" sunabilmek adına neler yapılması gerektiğini de enine boyuna, çok iyi düşünmek gerekmektedir.

İSTANBUL, "SANAYİ KENTİ" OLMAKTAN MI, "KÜLTÜR VE TARİH ŞEHRİ" OLMAKTAN MI GURUR DUYMALI?

İstanbul'un ve tabii ki söz konusu olan "Tarihi Yarımada"nın İkinci Dünya Savaşı bitiminden itibaren büyük miktarda göç alarak kalabalıklaşmaya başlaması, bunun paralelinde de irili ufaklı birtakım üretim tesislerinin yapımına olur vermesi, takip eden süreçte tarihi şehrin fizikî sorunlarına başka başka sorunlar katmakta gecikmemiştir. İstanbul, dünyayı temelinden sarsan bu cehennemi savaş ve yokluk yıllarının sona ermesiyle birlikte yeni iş güçleri yaratarak zenginleşmenin yollarını aramış ve tarihin her devrinde cazibesine dayanılamayan rakipsiz şehir, bazı yöneticilerin yanlış yöndeki bakış açısı doğrultusunda ne yazık ki sanayiye açılmıştır.

1950'lerde İstanbul geneline bakıldığında, bu iş için ayrılan bölgelerin, Haliç kıyıları ve Yarımada'nın içi de dâhil olmak üzere, Mecidiyeköy-Levent hattında, Eyüp'ün güney sırtlarında ve günümüzün Gaziosmanpaşa ilçesi çevresinde bulunan Rami (eski Taşlıtarla) semtinde ve Topkapısı dışında yer aldığı görülmekteydi. Buralarda kurulan irili ufaklı pek çok tesis, aynı zamanda şehrin nüfusunun ve yerleşim yerlerinin kaçınılmaz olarak artmasına da neden olmuştur.

Esasen 1927'den sonra teşvik edilen sanayi yatırımları çerçevesinde kurulan iş yerleri ve binalarda tarihi şehrin şanına uygun bir ölçüt aranmamış olup, fabrika yapıları sanki gelişigüzel bir çalışmayla yapılmış gibi durmaktaydı. Farklı dönemlerdeki üretim tesisleri inşaatlarında "estetik" kavramlarının hangi ölçütlerde gözetildiği, önemsendiği ve

ne tür yaklaşımların sergilendiği, bugün dahi İstanbul genelinde yapılan sanayi tesisleri gezisinde apaçık belli olmaktadır. Haydarpaşa'da, Şişli'de, Hasköy'de, Cibali'de, Üsküdar'da yer alan birtakım sanayi tesisleri incelendiğinde, Osmanlı döneminde bir fabrika olarak yapılsa da, bu tür tesislerde "estetik boyutun" da unutulmadığı, hatta en ön plana alındığını gözlemlemek olasıdır.

Şişli-Bomonti'deki eski bira fabrikasında, Cibali'de şimdi üniversite olarak değerlendirilen tütün fabrikasında, Hasköy'de kongre merkezi işleviyle değerlendirilen tarihi salhane (mezbaha) binasında, Haydarpaşa rıhtımında 2. Abdülhamit'in yaptırdığı zarif "silo" yapılarında, Üsküdar-Doğancılar'daki "tebhirhane"de (bulaşıcı hastalıklar için buharla püskürtülen ilaç yapan tesis), işlevin yanında mimari ve estetik bakış açılarının da nasıl değerlendirildiğini görmek bir hayli ilginç olacaktır. Hele Haydarpaşa'da asıl amaçları tahıl depolamak olan 2. Abdülhamit devri silolarının mimari zarafetinin yanında, 1950'lerin ilk dönemlerinde yapılan 15 katlı bina yüksekliğinde ve soba borusunu anımsatan yapısal karakterleriyle yeni siloların kaba görünümlerini kıyaslamak bu konudaki farklılığı ortaya koyan en iyi örneklerdir.

1950'lerde artık İstanbul büyük ölçüde bir sanayi kenti olarak öne çıkıyordu. Yarımada surlarının dışındaki boş ve bakir araziler bu tesislerin çoğunu muhafaza ettiğinden bu bölgeler nüfus şişmesine uğramış ve günümüzde çılgın bir yapılaşmayla dolarak ayrı ayrı ilçeler haline gelmişlerdir. Ki, o zamanlarda Rami, Maltepe gibi uzak İstanbul köşeleri, "hüzün ve kasvetle temaşa olunan bomboş araziler" diye değerlendirilmekteydi. (Bugün de görülebilen ve Edirnekapısı-Rami yolu üzerinde duran Topçubaşı Esad Ağa Camisi, her ne kadar biçimi değişse de, İstanbul'un en eski camilerinden biri olarak kabul edilebilir. Esad Ağa bu camisini fetihten önce, 1452'de bomboş bir arazinin ortasında yaptırmıştır.)

1950'nin başlarında İstanbul genelindeki işçi sayısının 30 binleri biraz geçmesi, ama 1957'ye gelindiğinde bu sayının 130 bine çıkması, şehrin sanayiye yönelik yüzünü sergilediği gibi, bu olguya paralel şekilde göçlerle nüfusun nasıl plansız programsız artış gösterdiğini açıklayan etmenlerden biridir. Açıkça belli olmaktadır ki, o yılların hükümet başkanı, İstanbul'u kendisinin "şahsi meselesi" ve "İstanbul'un sermimarı" gibi algılamış ve çalışmaları bu doğrultuda yürütmüştü. Şüphesiz ki, bu faaliyetlere karşı çıkanlar olduğu gibi, överek destekleyenler de vardı. 1958'de İstanbul belediyesinin, şehre hizmetinden dolayı Menderes'e "fahri belediye başkanı" unvanı vermiş olması bu yönde değerlendirilebilecek bir girişim olmuştur.

Ayrıca, o yıllarda ünlü Time dergisi bile, "Büyük Konstantin'in yaptıklarını, şimdi Menderes yeniden yapacak" diye yazıp, çalışmalara destek olduğunu belirtmişti.

En tanınmış mimarlarımızdan olan ve 1988'de ölen Sedat Hakkı Eldem'in geçmiş yıllardaki Yarımada'nın ve dış mahallelerin tarihi ve "otantik servet"inden nasıl uzaklaştırıldığı hakkındaki görüşleri bu konuda önemli ifadeler yansıtır; "Geçtiğimiz yerler, o zavallı 'teneke mahallelerini' fersah fersah aratacak niteliktedir. Buradaki binalar keşke tenekeden olsaydı!.. Gördüklerimizin hepsi beton ve briket, birbirlerinin üzerinde korkunç bir yığın halindedirler. Hele, sur dışındaki Davutpaşa mahalline bakarsanız dehşetle ürperirsiniz. Buraları adeta 'Dante'nin Cehennemi'nden kopma sahnelerdir. Beş-altı kat (!) yüksekliğinde ve hiçbir nizama uymadan birbirlerine eklenmiş olan binalar, aralarında hiçbir yeşilliğin barınmasına imkân tanımamıştır. Eskiden bu sokakların yerinde bağlar, bahçeler vardı. Hepsini silip süpürdüler, bunlara kim göz yumdu?.."

Sonuçta, İstanbul hakkında geçmişten bugünlere dek şehrin imarı ve tarihsel yüzünün ortaya çıkarılıp sergilenmesiyle ile ilgili tüm yaptırım ve söylemlerde genel olarak, büyük bir değişim sürecinin başlamakta olduğu gözlenmektedir. Yarımada'nın büyük tarihi cazibesinin ve öneminin farkında olmayan yaptırımcıların ve ahalinin büyük kısmının desteklediği düşüncelerin doğurduğu sistem, işte gele gele günümüzdeki Süleymaniye Külliyesi'nin burnunun dibindeki Hoca Gıyasettin Mahallesi'nde yaratılan rezillik numunesi "çöküntü alanları"nın ve buna paralel şekilde yükselerek Yarımada'nın hemen her yerinde mevcut tarihi çevreyi berbat eden etmenler olmuşlardır. Özgün tarihi yapılar hiçbir zaman istenen biçimde korunamamış, yıkılanların yerlerine birbirlerine benzer biçimde, şekilsiz, estetikten tamamen uzak ve hiçbir üslup taşımayan beton kütleler oturtulmuştur. Sadece İstanbul'un semtlerinde değil, bugün Anadolu'nun her hangi bir şehrinde de görülen biçimsiz yapılaşmalar, başka şehirlerdeki yapılarla, üslupsuzluk açısından büyük benzerlikler taşımakta, bunlara paralel olarak da genel bir rant düşüncesi almış başını gitmektedir.

Neden Londra taksicileri, şehri tanıyan, dost tavırlı kişilikleriyle dünyadaki başka başka şehirler arasında sürekli birinci sırada yer almaktadır sorusunun yanıtı bile, bu çirkin yapılaşmalara ve bunlara ruhsat veren yöneticilerin vizyonuyla birebir ilişkilidir. 12. yüzyılda San Marco şehrini biçimlendiren Doge Sebastiniani Ziani, tarih kokan Floransa'yı adeta bir açık hava müzesi haline sokan Medici ailesi, ya da St. Petersburg'u günümüzdeki çekici haline sokan Çar Petro, Paris'i Paris yapan Baron Hanssman ve diğer benzerleri, sahip oldukları geniş

vizyonlu bakış açıları sayesinde bugün bu zarif ve yüksek tarihi değerli şehirleri dünya arenasına en göz alıcı şekilde sunmuşlardır. Geçmiş yıllardan beri Yarımada'da yapılanlar ise şehre bakış perspektifleri kültürle beslenmiş bu insanların uygulamalarının neredeyse ve büyük ölçüde tam tersi olmuştur.

Mimarlık sanatı artistik çalışmalar açısından şehir tasarımının oluşturulmasında ilk sırayı her zaman muhafaza etmelidir. "Şehir planlaması"nın ise ekonomik ve sosyal yönden vazgeçilemez bir konumda irdelenmesi gerekir. Ayrıca ekolojik tasarımlar için de peyzaj mimarisi yine olmazsa olmaz olgulardandır. Şehrin altyapı çalışmalarında ileri mühendisliğin her türlü olanağını kullanıp, gelişmeleri bu yönde sürdürmek ve belirli bir zaman dilimi içinde, halkı mümkün olduğunca "şantiye sorunları"ndan uzak tutarak tespit edilen sürede işleri zamanında tamamlamak, "şehir insanını mutlu etme"nin başta gelen ölçütleri olmalıdır.

Beri yandan imarsız bölgeleri "imarlı" hale dönüştürürken, doğabilecek sosyal sorunların ve geleneksel insan ilişkilerinin de azami ölçüde dikkate alınması gerekmektedir. İstanbul gibi devasa ölçülerde büyük ve yoğun kültürel geçmişe sahip şehre yeni gelen insanların buralardaki karakteristik tarihi dokuyu zorlayan davranışlar sergileyerek bu şartlar içinde yaşamını sürdürmeye çalışmasının, henüz alışamadığı ve belki de garipsediği şehirle bir türlü bütünleşemeyip kendi içine kapanmasının, eski eserlere karşı bilinçsizce tavırlarla yaklaşmasının, şehir konforundan ekonomik sorunlar nedeniyle uzak durmasının, "taşıt-insan" ilişkilerinin çağdaş uygulamalar seviyesinde düzenlenmesinin, çok önemsenmesi gereken başlıklar olarak ilk sıralarda ele alınmalarının düşünülmesi gerekmektedir.

Yapılar ve yollarla ilgili 1933'te çıkarılan yasa, yine aynı yılda "Yarımada'nın 40 metre irtifada 9.5 metreyi geçemeyecek yapılarla ilgili" yaptırımı, 1934'teki Belediye ve İstimlakler yasası, 1936 Prost Planı, 1939'da Lütfi Kırdar'ın Prost planlamalarından bazılarını uygulamaya koymasıyla birlikte 1148 binanın yıktırılması, 1957'de İstanbul İmar ve Planlama Ünitesi'nin kurulması, 1990'daki Yarımada planlamasında öne sürülen "yayaların tartışılmaz üstünlüğüne dayalı ve taşıtlardan arındırılmış geniş yaya alanlarının oluşturulması"yla ilgili pek çok iyileştirme çabasının birbirinin ardından sürüp gitmesi, günümüzdeki Yarımada'yı, üzerine çullanan büyük sorunlardan henüz tam anlamıyla kurtarabilmiş değildir. Bu olgunun bir numaralı temel sorumlusu hiç şüphesiz ki, aşırı "kalabalıklaşma" ve buna bağlı olarak da "homojen kültürel açılımların" sosyal tabakalar içinde yaygınlaştırılamamasıdır.

Artık Avrupa, insanlarını ve şehirlerini korumak için "otomobilsiz şehir" kavramlarıyla uğraşırken, bizim, zavallı ve yorgun İstanbulumuzu, hele hele Tarihi Yarımadamızı insanları canlarından bezdiren araç yoğunluğuna teslim etmemizin kabul edilebilir bir özrü olamaz. Unesco kurumunun, müzik, tasarım, folklor ve el sanatları gibi çeşitli konularda 2004 yılında belirlediği yaratıcı şehirler listesinde binyılların kültür, sanat ve tarih şehri İstanbul'un yer almayışı, bu şehre gönül vermiş ve sadakatle bağlı olan kim bilir kaç yüreği sızlatmıştır.

1960'LI YILLARDA "3 A'LAR" YARIMADA'DA ÇIKIŞA BAŞLIYOR: "ASFALT-ARABA-APARTMAN"

1960'lı yılların ilk dönemlerinde, yeni baştan şekillendirilmesi ve "asri bir şekilde donatılması" özlemiyle yanıp tutuşmaya başlayan Yarımada'nın yönetiminde söz sahibi olan bir kişi sahneye çıkıyordu: Haşim İşcan!..

Hemen hemen bütün İstanbulluların yakından tanıdığı, sevdiği ve herkesin gönlünde taht kuran Haşim Bey, 1963 seçimlerinde ilk kez halkın oyuyla İstanbul Belediye Başkanlığı koltuğuna oturmuş, çok çalışkan, adeta görevini şantiyelerde sürdüren ve parasızlık sorunlarıyla boğuştuğu halde ortaya koyduğu hizmetlerle ahaliyi memnun etmiş bir yönetici olmuştur. Bu dönemlerde başka belediye reisleri de görev yaptıkları halde, İstanbulluların 60'lardaki belediye hizmetlerini onun adıyla anmalarındaki nedenlerin başında, Haşim İşcan'ın icraatlarından çok, tüm görevlerinde sergilediği titizliği, samimiyeti ve alçak gönüllü davranışları, yapılan işleri şantiye yerlerine giderek en ufak ayrıntısına dek kontrol etmesindeki disiplin olgusu yer almıştır.

Particilik kavramını belediyeye sokmamaya gayret eden Haşim İşcan, "Yolumuz, kanun yolu olacaktır" diyerek büyük bir aşkla işlerine sarılmış ve bunun karşılığı olarak da İstanbul halkı tarafından "baba" lakabıyla onurlandırılmıştır. Haşim İşcan, İstanbul'a 1.5 milyon metre asfalt yol yaparak hizmetini tamamlamış ve 1968'de ölmüştür.

Beri taraftan şehrin gelişimi ile ilgili olarak 1964'te bir Yarımada imar planı hazırlanmış ve aynı yıl İstanbul'daki kat yüksekliklerini

artıran nizam planları hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Yani, çok tutarlı olmasa da, kadim İstanbul'un tarihi pozisyonunu korumaya yönelik bazı girişimlerin bir bir uygulanmaya konmasına gayret edilmiş, ünlü urbanistlerden (şehir uzmanı) olan Luigi Piccinato da 1960'ta İstanbul'u planlarken, bu çalışmalarını "2.5 milyon nüfusa" göre hazırlamıştır. O yıllarda İstanbul, özellikle Kadıköyü'nde, Üsküdar'ın bazı kısımlarında, Yeşilköy'de, Şişli gibi semtlerinde 150 yıllık tarihi geçmişiyle henüz ayakta idi. Ama beri yandan, 1920'lerde hemen her ailenin birer konutu varken, 1960'lara gelindiğinde İstanbulluların yarıdan fazlası evsiz durumdaydı.

Ellili yılların şehir mimarisi anlayışının devamı olan bu dönemde, genel olarak "tarihi miraslar"a yönelik yaptırımlar, pek çok belediye hizmetinde yaşandığı gibi, Yarımada'da daima geri planda bırakılmıştır. Öncelik her zaman, üst-alt geçitlerde, asfalt caddelerde, otomobillerde, yonca yapraklı kavşaklarda, "radyo kutusu ekolü" diye tabir edilen Amerikanvari dev kamu ve özel sektör binalarında, birbirini dik kesen ruhsuz, soğuk, kimliksiz, asfalt zeminli sokaklarda yan yana kutular gibi dizilmiş modern (!) betebe-mozaik ön cepheli apartmanlarda olmuştur. 1964'te Saraçhane-Aksaray istikametinde inşa edilen yeraltı araç geçişi, Unkapanı meydanının düzenlenmesi ve buradaki yol ağlarını kesişmekten kurtaran "yonca yaprağı planlı kavşak" da yine İşcan'ın yaptığı işlerdendir.

Yarımada'nın bu modern (!) fizikî dokusu, buralardaki mahallelerde ikamet eden insanların sosyal yaşamlarını da etkilemiş, sıcak komşuluk ve mahallelilik ilişkileri, çağdaş gelişmelerin sağladığı görece rahatlığın atmosferi içinde, soğuk, kutu kutu sıralanmış beton apartman daireleri arasında eriyip gitmiştir. İstanbul Yarımadası'nın geleneksel şehir tasarımının yavaş yavaş değişime uğradığı ve eski güzergâhların, semtlerin, kimliksizleşmeye meyletmesinin yükselen bir grafikle hız kazanmaya devam ettiği ve düzenlemeleri yapan "nazım plan ofisi"nin kurulduğu 60'lı yıllar bu tür çirkin beton yapıların sayısının hızla arttığı bir dönem olmuştur.

Aslında bu değişim, günümüze dek uzayan "tarihten kopuş süreci"nin bir parçasıydı. 1960'lar aynı zamanda şehir insanının otomobillere merakının da giderek arttığı dönemler olmuş, "araba sevdası" günümüze dek hızından hiçbir şey yitirmediği gibi, sürekli yükselen bir grafik çizmeye yönelmiştir. 1933'lerde ülkemizdeki bütün otomobillerin %40'ı İstanbul'daydı, fakat on yıl sonra bu rakam %50'yi bulmuş, 2008'e gelinince ise tüm ülke geneline yayılan "mutlaka bir araba edinme" olgusunun çok artmasıyla birlikte İstanbul'da bu oran haliyle %26'lara inmişti.

Bu yılların İstanbul'unda özellikle Amerikan modeli geniş arabaların büyük itibarı, asırlardır dar yollarıyla şöhret bulan İstanbul için fazlasıyla tezat oluşturan bir kavram olmasına karşın, yeni yollar, yeni arabalar, yepyeni apartmanlar hülyası, şehirle ilgili en çok yükselen maddi değerler olarak toplumun hemen tüm katmanlarına yayılmış durumdaydı. İşçan'ın, İstanbul'a ve dolayısıyla Yarımada'ya hizmeti oldukça fazla olmasına karşın, genel olarak "araç trafiğine hizmeti" başı çekmiş ve bu yıllarda da tarihsel mirasların korunup gözetilmesine ilişkin yaptırımlara yönelinemediği gözlemlenmiştir. Teknolojik gelişim sevdasının ani yükselişlerle İstanbullu ailelerin düşlerini süslediği 60'lı yıllar, göz alıcı Amerikan arabalarının, yine bunlara uygun genişlikteki asfalt yollarla buluşmasını sağlarken, şehrin gelişimde tarihi mirasların tanınıp korunması kavramlarının büyük ölçüde unutulmasını, yeni taleplerin artık modernitenin dayattığı objelerle ve bunlara uygun yaşam sitilleriyle temin edilebileceği gerçeğini gün yüzüne çıkarmış, bu bakış açısının İstanbulluların zihinlerine iyiden iyiye yerleşmesine neden olmuştur.

Giderek ivme kazanan ve sürekli büyük göçler alan İstanbul, 1970'lere gelindiğinde, belediyenin neredeyse genel bütçe toplamının %30'unu şehir yatırımlarında kullanmaya başlandığına tanık olunmaktaydı. Yılda ortalama 250 bin kişinin göç ettiği o yılların İstanbul belediyesinde ve bağlı kuruluşu olan İski'de çalışan 30 bin civarındaki personeli ile, hızla artan büyük yapılaşmaların sorunlarına yetişmeye çabalamaktaydı. 1960'lı, 70'li yıllarda mahalle aralarındaki sokaklarda yapılan inşaatlarda kullanılan betonlar, o inşaatların önlerinde, sokaklarda hazırlanmaktaydı. Genellikle bir kamyon dolusu deniz kumu inşaat alanının önüne dökülür, buna da ortalama 22 torba çimento karıştırılıp suyu da "göz kararı" verilirdi. Ancak, hazır betona geçilmesi için 1980'leri beklemek gerekecekti.

Esasen 1950'lerle 80'lerin arası, artık sanayileşme işlevlerinin şehir mekânlarını biçimlendirdiği yıllar olmuş, bu tarihlerden sonra da sanayileşmenin yanında hizmet sektörünün de hız kazanmasıyla birlikte, neredeyse "kültür ve tarih şehri İstanbul" unvanı unutulmaya yüz tutmuştur.

1960'ların şehir yapılaşmasında belirli kuralların bulunduğu, ama genelde bunlara fazla uyulmadığı, sonraki yıllarda bozulan dokunun izlenmesiyle apaçık ortaya çıkmıştı. Örneğin; eni 6 metre olan sokaklarda 6.5 metreden yüksek binalara, 12 metreden geniş yollardaki yapılara da 5 kattan yukarısına izin verilmiyordu. 1966 Belediye Yönetmeliği'nde çatı katlarının eğiminin ancak %33 meyle sahip olacağı dahi ayrıntılı bir biçimde tespit edildiği halde, günümüzdeki bina-

larda bunun ne kadar geçerli olduğu tartışmalara açıktır. Eski yıllarda dahi, ahşap yapılar bitişik yapılamaz, çıkmalar 1.5 metreyi aşamazdı. Yarım kârgir binalar komşu yapıdan en az bir tuğla kalınlığındaki "yangın duvarı" ile ayrılmak zorundaydı ve yola bakan bahçe duvarları 1 metreyi geçemezdi. Ama kısa bir süre sonra, ilk bakışta yerinde bir uygulama izlenimi veren bu kuralların şiddetle artan göçle sarsıldığı, hatta uygulanamaz olduğu tespit edilmiştir.

Bu tarihleri takip eden yıllarda İstanbul'un bir numaralı sorunu olarak kendini sürekli artış gösteren bir gelişmeyle ön plana çıkaran "göç" kavramı ve bunun paralelinde belirginleşen "çarpık şehirleşme" olgusu, hâlâ bir karabasan gibi, bu devasa kültür ve tarih şehrini tehdit etmeyi sürdürürken, genel açıdan bakıldığında İstanbul'un hemen her köşesinde hissedilen bu biçimsiz büyüme, günümüzün Tarihi Yarımadası için de çok önemli bir sorun olarak varlığını devam ettirmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, 1982'de Yarımada'da 1800 civarında gecekondunun oluşması eylemi, 1960'lardan, hatta ellilerden bu yana şehrin fizikî dokusunun giderek nasıl bozulmaya yüz tuttuğunu açıklayan önemli bir ölçüt olarak kendini göstermekteydi. Beri taraftan Yarımada'nın en gözde bölgelerinden biri olan ve sırtını Topkapı Sarayı'na veren Sirkeci-Sarayburnu hattında bazı olumlu girişimler de planlamaya alınarak Tarihi Yarımada'nın "yaya öncelikli" bir konuma getirilmesi için girişimlerde bulunulmaktadır.

Örneğin, 2013'teki bir çalışmaya göre, Sirkeci'deki vapur iskeleleri kaldırılıp, burada kazıklar üzerinde oluşturulacak alanda dört bin metre kareden büyük bir eğlence-dinlence alanıyla, Sarayburnu'ndan Unkapanı'na doğru uzanacak bir yaya güzergâhı meydana getirilmesi ve trafiğin bütünüyle yer altına alınması, tarihi gara ait bazı binaların otel şeklinde değerlendirilmesi planlanmıştı. Şüphesiz ki, Yarımada'nın tarihi dokusunu hiç zedelemeden göz önüne çıkartan ve öncelikle "yaya" olgusunu değerlendiren planlar olumlu girişimlerdir ve desteklenmeleri gerekir. Ama beri taraftan, bu tutarlı planlamalar bir türlü "düş"ten öteye de gidememektedir.

Günümüzde İstanbul artık bir "megapolis" olarak algılanmaktadır. Genelde nüfusu 10 milyonu aşan şehirlere verilen bir unvandır bu. Fakat, megapolis kavramını bir "dünya şehri" olarak tanımlamak ne derece doğru olabilir? Bu konuyla ilgili tespit edilen uluslararası değerlere kendi tarihi değerlerini de katabilen şehirlerin bu unvanla anılması daha doğru olabilir. Bu açıdan bakıldığında İstanbul, "yeni liberal iktisadi ortamları"yla, büyük sermayelere açılımlarıyla, maket gibi duran, ruhsuz, kimliksiz "suburbio" (banliyö) bölgelerindeki kim-

liksiz uydu semtleriyle değil, kültürel ve tarihsel zenginliklerinin bir bir ortaya çıkarılıp sergilenmesiyle, bir küresel şehir olmayı "alnının teriyle" hak edecektir.

İstanbul Yarımadası için bu yaklaşımların çerçevesinde eski eserlerin ihyası konusunda kayda değer adımların bir türlü atılamadığını söylemek doğrusu haksızlık olur. Son 40-50 yıl içinde tarihsel dokusunun çok büyük bir bölümünü yitiren Yarımada'nın, artık özel bir statüyle donanmış ve benzer beledi idare sistemlerinden apayrı bir yönetim şemasının oluşturulması mecburiyeti vardır. Yarımada'nın her noktasını 1. derece "SİT" alanı olarak görme bilincine sahip insan sayısının artırılması da, zaten bu anlayışın sağladığı kültür ortamının gelişmesine bağlıdır.

Beri yandan günümüzde, sınırlı olanaklarla ve bitip tükenmez bürokratik karmaşalara karşın, Yarımada'nın pek çok noktasında onarıma alınmış irili ufaklı eserlerden birine yahut da birkaçına rastlayabilmek her zaman mümkün olabilmektedir. Son yıllarda hissedilebilir bir gayretle İstanbul Yarımadası'nın kültür tarihine yönelik büyük çaplı girişimlerle gerçekleştirilen "çöküntü bölgelerini yenileme" projesine göre, neredeyse Yarımada'nın toplamda 1/3'ünü kapsayan alanlarda bu çalışmalara başlanmış olup, bazılarında ise bu yenileme işlemleri halen sürdürülmektedir. Ama öncelikli amaç, yeni yapılandırılan yerleşim alanlarında, ahalinin tarihi doku ile birlikteliğini sağlayabilmek, eğlencesine, kültürüne ve ticaretine kolaylık sağlayacak alanları oluştururken de, tarihi şehrin tüm mekânlarını "kamu yararına" biçimlendirmek olmalıdır. Fakat burada dikkatedilmesi gereken en önemli konunun, "işlerin belirtilen zamanda bitirilmesi" olduğunu hiç unutmamaktır.

2012 itibarıyla, oluşturulan "Yarımada imar planı" çerçevesinde, yitik oldukları bilinen tam 808 eser belirlenmiş, varlıklarını sürdürdükleri halde durumları kötü olan 96 eser için ise 140 milyon dolar harcanarak iyileştirme çalışmaları yapılmıştır. Günümüzde de, hem eski eserlere yönelik, hem de çöküntü alanlarının iyileştirilmeleri konusunda kapsamlı çalışmalar olanca süratiyle sürdürülmektedir.

Bu çalışmalardan bazıları şunlardır; kara surlarının iç kısmındaki Sulukule yerleşimi, Fener-Balat kıyıları, Cerrahpaşa Camisi arkasındaki tarihi "Bulgur Palas" çevresi, Davutpaşa bölgesi, Çarşamba-Darüşşafaka, Yedikule Hisarı civarı, Süleymaniye Külliyesi'nin özellikle komşu olduğu Hoca Gıyasettin Mahallesi'nin derbeder sokakları, Kapalıçarşı-Mahmutpaşa yöresi, Yenikapı liman bölgesinin güneybatıdan bitişiğindeki Yalı Mahallesi ve Kumkapı Ermeni Patrikliği çevresi...

Her halükarda, bu bölgelerdeki sokaklarda ve içlerinde yer alan irili ufaklı pek çok eserde yapılan onarım çalışmaları sonlandırıldığında, kuşkusuz ki İstanbul Yarımadası'nın tarihi yüzü şimdikinden çok daha farklı ve güzel görünecektir.

Beri taraftan, kara surlarının iç tarafında 50 bin metrekarelik bir alanın kamulaştırılarak halkın kullanımına açık parklarla ve bisiklet parkurlarıyla donatılması gündemdedir. Şehri tasarımı projesi çerçevesinde 2005 Mayıs'ında başlatılan çalışmalarda, özellikle Laleli-Aksaray arasında uzanan Ordu Caddesi üzerindeki pek çok binanın dış yüzlerinde "iyileştirme-güzelleştirme" işlemleri yapılmıştır. Ayrıca, Yenikapı Marmaray İstasyonu ve arkeolojik alan çevresinde kültür parkı, eşsiz kazılarla ilgili bir müze bölümü, deniz yönüne doğru turizm ve konut alanları oluşturulması da düşünülen projeler arasındadır.

Her halükarda, arzu edilen düşünce modellerine yönelik çalışmaları şöyle sıralamak mümkündür; bazı eski semtlerde kaldırımsız sokak dokuları ve parke taşlı zeminler oluşturmak, İstanbul'un ürettiği "ayakları yere basan bir tarih bilinci"ni toplum katmanlarında hayata geçirmenin yöntemlerini araştırmak, sadece yayaların kullanabildiği yol sayısını artırmak, yine bazı eski semtleri sadece yayaların dolaşımına tahsis etmek, Yarımada'da kesinlikle yer altı otoparklarını teşvik etmek, anıtsal görünümlü eserlerinin çevrelerini açıp rahatlatmak ve buralarda "kültür ve tarih adaları" kurmak, adeta simgeleşmiş bir forma sahip Yarımada'yı, sahil konturlarını koruyarak ebedileştirmek gibi...

Oysa şimdilerde, Yarımada'nın Yenikapı çevresindeki güney kıyılarında ve sac duvarların iç tarafında kalan kıyılarda geniş kapsamlı birtakım işler yapılmaktadır. Umarım bunun sonrasında Yarımada'nın topoğrafik konturlarının bozulma çalışmaları daha fazla hız kazanmaz ve bütün bu yapılanların dışında, "Yarımada'nın diferansiyel çanağı" diye isimlendirdiğim Yenikapı sahillerindeki çok geniş ve çirkin "dolgu alanıyla" sınırlı kalır.

UNUTULMUŞ DEĞERLER VE YAKIN YILLARIN YARIMADASI

Günümüzde, 25'i Avrupa yakasında ve 14'ü Asya tarafında olmak üzere tam 39 ilçeye sahip olan ve 2011 itibarıyla toplam 3094 camisi bulunan İstanbul, artık "sınır tanımaz" ve tehlikeli biçimde büyümesine devam etmektedir. Beri taraftan, belki şu satırları yazdığım anda dahi mevcut sınırlarda "günbegün" ve peş peşe yapılan itici görünümlü beton kütleler, her yanı mantar gibi biten ve yüksek katlı yapılarla dolu "binalar ormanı"na dönüşen çirkinleşmiş mahalleler, duvarların içine saklanarak dış dünyanın gudubetliğinden (!) arındırıldığı pohpohlanan sözde site inşaatları, köşede bucakta arsızca sürdürülen arsa kapatma yarışları, şehrin hemen her yerinde rastlanılan güncel hareketlerdir.

Toplam kara alanı, Avrupa yönünde 3562 kilometrekare, Asya yönünde ise 1898 kilometrekare olmak üzere toplam (şimdilik) 5343 kilometrekare olan İstanbul'un geneli, toplam 118 kilometrekare de göl-baraj alanına sahiptir. Bu şekilde, tüm arazisi 5461 kilometrekareye yayılan İstanbul için, seri inşaatların da hiç bitmemecesine, bir bir dikilmelerine yönelik olgular açısından tam anlamıyla "obez bir şehir" demek mümkündür artık.

Oysa, Yarımada'nın sosyal gelişim ve değişiminde bir "geçiş süreci" olduğundan, 1960'lı yıllar önemli ve ibret verici bir dönem olarak hatırlanmaktadır. Özellikle Fatih merkezinde bu değişimler daha çok hissedilmiş ve bu tarihlerin sonlarına doğru hızlı bir göç dalgası alan semtte sosyal statü hissedilir ölçüde farklılaşmaya başlamıştır. Fatihli ailelerin

pek çoğunun İstanbul'un değişik yerlerine taşınmaları, bununla birlikte Anadolu'dan gelen bazı ailelerin de gidenlerin yerlerine yerleşmeleri, bu değişimin baş aktörleri olarak belirginleşmiştir. "Karşı tarafın mutena semtleri"ne göçlerin yoğunluk kazandığı dönemlerde, Yarımada'da kalmayı yeğleyenler, oralardaki "yüksek katlı modern apartmanların" benzerlerini buralarda yapmaya yönelmişler ve oldukça mütevazı olan, eski, alçak katlı konutlarını terk ederek bu tür binalarda ikamet etmeye başlamışlardır.

1960'lar, esasen tüm dünyada hissedilen bir değişim rüzgârının etkilerini yansıtmaktaydı. Müzikte, modada, yaşam biçimlerinde, yeni teknolojik nimetlerle tanışma sürecinde, gelenekselliğin yavaş yavaş terk edilmeye başlandığı bu yıllar, daha da ayrıntıya indirgenerek "68 kuşağı" kavramının doğuşuna da tanıklık etmiştir. İstanbul'da çağdaş yaşam biçimleri açısından, diğer bölgelere nazaran daha muhafazakâr ve geleneksel bir sosyal çevreye sahip olan Yarımada'da, ahali artık gezintilere, başka semtlere ziyaretlere, özellikle "yaz mekânlarına" daha sık gider olmuş, hemen her semtte görülen sayısız düğün salonları, açık sinemalar ve çay bahçeleri, Yarımada halkının gece eğlencelerine katılımını da artırmıştır. O günlerin nüfusuna göre nispeten doyurucu nitelikte bir deniz ve kara ulaşımının bulunmasının da etkisiyle sık sık "gezmelere" giden, "karşıya" geçen Yarımada ahalisi, buralarda gördüğü "daha modern" binaları, apartmanları özenle seyrederken, kendilerinin de böyle çağdaş konutlarda ve apartmanlarda yaşamalarının gerektiğini düşünüyorlardı.

Artık, erken 20. yüzyılda zirvelerde gezinen Şehzadebaşı'ndaki "Tarihi Direklerarası Eğlenceleri" de çok gerilerde kalmış görünmekte, yeni yaşama bakış açısı da bu paralelde değişmekteydi. En başta yine Şehzadebaşı'nda olmak üzere, çok sayıdaki kapalı sinema salonlarında "film öncesi canlı müzik" sloganı çerçevesinde, daha sonraki yıllarda aralarından ünlü isimlerin çıkacağı müzik gruplarının "şovları"nın seyredilmesi bu dönemlerde iyice hız kazanıyor, bir taraftan da Fatih'ten yola koyulup "ailece Pera'ya çıkmak" başlı başına bir "güncel eğlence etkinliği" sayılıyordu.

Hele hele, Millet Kütüphanesi'nin önündeki Fatih Otobüs Durağı'ndan "28 veya 34 Numaralı" belediye otobüslerine atlayıp köprü iskelesine, buradan da vapurlarla Kadıköyü'ne, Caddebostan'a, Moda'ya gidip eğlenmek, ancak serüven filmlerine ve uzun yıllar hatıralarda kalarak "konu komşuya anlatılan" bir romana konu olabilecek nitelikteki yaşam sahnelerinden bazılarıydı.

1960'ların Yarımadası'nın sosyal yaşamındaki en renkli görüntülere sahne olan ve adeta insanların günlük hayatlarının bir parçası sayılan

"yazlık sinema bahçeleri", bu döneme damgasını vurmuş sosyal olguların en başında gelmekteydi. Çoğu basit görünümlü olan yazlık sinemalarda, tahta sandalyeler üzerine çekirdek çıtlatıp film izleme düşleri gündüzden kurulur, hiç değişmeyen ve adeta şehrin en önemli eğlence mekânları olan bu bahçelere akşam yemek yenildikten sonra "konu komşu, ailece" gidilirdi. Yarımada'nın en ücra köşelerindeki semtlerde bile bu yazlık bahçelerden en az bir tane, hatta birkaç yazlık sinema bahçesi görülürdü. Balat'ta, Karagümrük'te, Küçükmustafapaşa'da, Aksaray'da, Malta'da, çok sayıda sinema bahçesi bulunmaktaydı. Hele Kocamustafapaşa Mahallesi'nde (o yıllarda semt) ondan fazla yazlık sinema bahçesi vardı. Ne yazık ki, apartman-otopark-işyeri hırsıyla ve rant özlemiyle, şehrin sosyal yaşamında "müstesna" bir yere sahip olan bu bahçelerin tamamı takip eden yıllar içinde bir bir elden çıkmış ve geride çok zengin ve renkli anılarını bırakıp tarihe gömülmüşlerdir.

Bu yıllarda insanların giysilerinde de açıkça fark edilebilen değişimler görülmeye başlanmakta, "İspanyol paçalı" pantolonlar ve çiçek desenli, geniş yakalı "Antuan gömlekler" (o yıllarda şarkılarının yanı sıra bu türde giysiler giyen ve oldukça şöhret kazanan şarkıcı Antuan'dan dolayı) modası çığ gibi büyürken, dönemin sonlarına doğru Yarımada'nın ana caddelerinden olan Fevzi Paşa'daki mağazaların vitrinlerinde sergilenen televizyonların ekranlarında, halk ilk kez "siyah-beyaz canlı yayınlar"la tanışmaktaydı.

Bütün bunlar olurken ve moda olguları, teknolojik yenilikler, değişen çağdaş yaşam ölçütleri mahallelerde egemenlik kurarken bile, geleneksel Yarımada mahallelerinde hissedilir bir içe kapanıklık, sağlam komşuluk ilişkileri, "misafirliğe gitme", yardımlaşma, azla yetinebilme kavramları gibi, asırlar süresince İstanbul mahallelerinin içtimai modelini oluşturan pek çok davranış biçimi, hâlâ etkinliklerini sürdürmekte, bakkalıyla, kasabıyla, manavıyla bütünleşmiş mahalle sakinleri arasında açıkça sezilebilen bir kaynaşma yine de varlığını devam ettirmekteydi.

Mahalle bakkallarının popülaritelerinin yavaş yavaş eriyip birtakım ekonomik sorunlar yaşadıkları 60'lı yıllarda, İstanbulluların en çok yeğledikleri alışveriş mekânları hiç şüphesiz ki, bazılarının ünü ülke çapında yaygınlaşan açık semt pazarları oluyordu. Şehrin genelinde yakın tarihlere dek 358 semt pazarı bulunmakta ve bunların 243'ü Avrupa yakasında, 115'i ise Asya tarafında yer almaktaydı. Günümüzde de hâlâ çok yeğlenen bu sevimli pazar yerleri haftanın belirli günlerinde bulundukları semtin sokaklarında sabah erkenden kurulmakta ve akşam olunca da tezgâhlar toplanmaktadır. İstanbul'da genelinde 59 adetle en başta Perşembe günleri kurulan semt pazarları

gelmesine karşın, Çarşamba pazarları ise 57 tanedir. Bütün bu semt pazarlarının en büyüğü ve tanınanı ise Yarımada'da, Fatih Camisi çevresinin bulunduğu 4. tepe ile Yavuz Selim Camisi'nin yer aldığı 5. tepe arasındaki Çarşamba semtinde kurulan pazardır ve üstleri branda örtülü tahta tezgâhlar yüzlerce sokağa yayılmıştır.

Yarımada'nın eski mahallelerindeki unutulmaz yaşam sahnelerinden bir diğeri de, sokak aralarındaki boş arsalarda bayram zamanlarında "şipşak" kurulup kaldırılan basit ve küçük "lunaparklar" idi. Ayrıca mahalle çocuklarının seksek, bilye, kafa-karış, hulahop, birdirbir, uzun eşek, saklambaç, topaç çevirme gibi oyunlarla renklendirdiği, gece bastırdığında bile komşulardan birinin karşılıklı binalar arasına gerdiği ip üzerine asılan lambalarla aydınlatılan sokaklarda devam eden kapı önü sohbetleri ve top oyunlarıyla sürdürülen şenliklerde, gerçek İstanbul mahalle yaşamının göstergesi olan tüm geleneksel ritüeller bir bir sıralanırdı.

Sayfa köşeleri açılıp kapanmaktan kıvrılmış ve kararmış "veresiye" defterleriyle mahallelerin değişmez "demirbaşı" olan bakkalların efsanevi öykülerinin renklendirdiği semtler, adeta bir "çullanma" gibi üstlerine gelen çağdaş "teknolojik nimetler"le ve "içtimai yenilikler"le değişimlere uğramış, bu gelişmelere uyum sağlamakta zorlanan eski mahalle ve sokaklar, buralardaki konutların yavaş yavaş terk edilmesiyle kimlik değiştirerek geleneksel yaşam biçimlerinin büyük ölçüde unutulduğu "soğuk yerleşim bölgeleri"ne dönüşmüşlerdir. Mahalle ve semt sakinleri artık daha fazla "gezmeye" merak sarmış, buna bağlı olarak atmışlı yıllar aynı nedenlerle İstanbulluyu sonu gelmez bir "alışveriş sevdası" ile tanıştırmıştır.

Şimdi ise araçlar yönünden gelinen noktadaki sorunlar o denli işin içinden çıkılmaz haldedir ki, günümüzün İstanbul'unda çirkinlik numunesi çeşit çeşit otoparkların bulunduğunu söylemek yerine, tüm İstanbul'un adeta bir "genel otopark"a dönüştüğünü ileri sürmek daha mantıklı olmaktadır.

Fakat, daha eski yıllarda durum böyle miydi?.. Herhangi bir İstanbullunun aracını evinin önünde bir noktaya park etmesi asla bir sorun yaratmıyordu, hatta pek çok insan, "boş yer bolluğundan" araçlarını koyacak yeri beğenmez duruma geliyor, mesai bitimlerinde yollarda yaşanan araç kâbusu diye bir olgu hiç tanınmıyordu bile. Ulaşım çok rahattı, hayat çok sakindi. İnsanların hazlarına, zevklerine yönelik yaşam standartları konusunda önemli bir sorun yaşanmıyordu.

Fatih'ten kalkan otobüslerle uzak semtlere gezmeye gitme geleneğinin "hafta sonlarına" indirgenen bir eğlence ve dinlence ritüeline dönüşmeye başladığı "çağdaşlaşma" yıllarında, artık sıcak yaz gün-

lerinde evlerde kullanılan içme suları Fatih Külliyesi'nin batısındaki "Malta Çarşısı"ndan satın alınan buz kalıplarıyla değil, çoğu "ithal malı modern buzdolapları"yla soğutulmakta, yiyecekler ise geleneksel, ama köhnemiş "tel dolapları" yerine, artık buralarda muhafaza edilmekteydi.

Apartman önlerinde kat sakinlerinden birine ait "son model bir Amerikan arabası"nın park etmiş olmasının heyecanı bütün mahallelinin gönlünü sarmalarken, bu arabalarla modern yaşama doğru süratle gitmek için geniş asfalt bulvarların "meşrulaştırılması" kavramı da aynı süratle şehrin hemen her noktasında yaygınlaşmaktaydı. Beri yandan, "Yeşilçam filmleri" furyasıyla derinden etkilenen İstanbullular, açık-kapalı tüm sinemaları doldururken, şimdiye dek hayalleri süsleyen yaşamların, belki de insanların "burunlarının dipleri"nde" olduğu açıkça fark edilmeye başlanmaktaydı.

Yarımada'nın bütününde gözlemlenen sosyal yaşam farklılıklarını, geniş açıdan bakıldığında, eski şehrin zengin kültürel yapısındaki değişimler olarak görmek olasıydı. Cibali, Haydar, Küçükmustafapaşa, Çarşamba gibi semtlerde daha çok Karadenizli ahali geleneksel yaşam modellerini koruyarak hayatını sürdürüyor, ama beri yandan da şehirle bütünleşme yönünde kendini yalnız hissetmiyordu. Samatya, Narlıkapı, Kumkapı daha farklıydı ve burada çokça gayrimüslimlerin de yaşaması, kendi kültürlerine yönelik eğlence modellerini korumaları, yerli halkın gönlünde ve gözünde bir "renklilik" oluşturuyor, cemaatler arasındaki dostlukları pekiştiriyordu. Sultanahmet civarında yeni yeni filizlenen "turistik görünüm" bu bölgeyi daha çok "parasız-maceracı gezginlerin mekânı"na dönüştürüyor, İstanbullular da bu değişimlere biraz da şaşkınlık duyarak yakından tanık oluyordu.

Yarımada'nın en şöhretli mekânlarından olan Ayvansaray-Balat-Fener üçlüsü, olabildiğince içine dönük geleneksel sosyal dokusunu en iyi koruyan bölgeler içinde başlarda durarak gururla varlığını korumaktaydı. Aksaray-Laleli-Beyazıt hattı ise daha çok eski İstanbulluların mekânlarıydı. Buralardaki aile ve iş yaşamları, yeme, içme, konuşma, lehçe, komşuluk ilişkileri, esnaf dayanışmaları, unutulan değerler olarak hafızalarımızın bir köşesine kazınmış halde hâlâ durmaktadır.

İSTANBUL YARIMADASI, ARTIK "ÖLMEK" ÜZERE

Bu başlığı koyarken ince eleyip sık dokudum ve iyice düşündüm; ben nerede, nasıl bir şehirde yaşamaya çabalıyordum? Araba park yerine dönüştükleri için kaldırımlarında sere serpe yürüyemediğim, her an kural tanımayan sürücülerin kullandığı bir aracın altında kalma korkusu yaşadığım, sıradan bir münakaşanın az sonra cinayetle sonuçlanabileceği ürküntüsüyle caddelerinde, sokaklarında gönül rahatlığı ile arabamla bir yerden bir yere gidemediğim, ardı arkası kesilmeyen damperli kamyonların haşmetinden ürktüğüm, sinirleri harap eden gürültülere dur denilemediği, gelişigüzel yazılıp asılmış tabela, afiş ve pankartların görünümlerinin ruh dünyamı parçaladığı, her gün her saat toz yuttuğum, kirletilmiş pis kokulu denizlerine bakınca sinirlerimin boşaldığı, yeşili yolunup inşaata açılan, satılıp savrulan, bazı duyarsız insanların sıkılıp utanmadan çöplerini sağa sola savurduğu, eskimiş tarihi yapıları "şunu yıksak da yerine bir bina diksek" anlayışıyla "yok" hükmünde sayan zihniyetlerin egemen olduğu ve bütün bu negatif olgulardan kurtulmak için, sığınılabilecek ancak üç beş tarihi mekânı kalan bir şehir!..

İstanbul, üzerindeki aşırı kalabalığın altında giderek çok daha fazla ezilmekte, yıpranmakta, çirkinleşmekte ve hızla harabiyet sürecine girmektedir ne yazık ki. Ve sonuçta, şu gerçek apaçık ortaya çıkmaktadır; Özellikle "Suriçi İstanbul"da yapılacak ve planlanacak her işin, kültürel, tarihsel, kaliteli, zevkli, estetik yüklü, halkla bütünleşen bir özellik taşıması gereklidir ve bu kesindir. Ama görünen o ki, sonunda el birliği ile bu kavramlardan, bireyleri birbirine kenetleyerek sağlıklı toplumu oluşturan geleneklerden hızla uzaklaşan bir şehir armonisi

yaratabilmeyi süratle başarabildik. Doğan Kuban'ın da belirttiği gibi, eskiden şehirde büyük bir estetik çaba ve toplumsal konsantrasyon bulunduğunu, günümüzde ise sıradanlığın, aceleciliğin, estetik yozlaşmanın şehrin her yanını kapladığını, İstanbul tarihinin göç etmiş Anadolu köylüsü tarafından yeniden yazıldığını artık bilmemiz ve bu kavramların üzerine eğilmemiz gerekmektedir.

Bütünüyle bir rant şehrine dönüştürülen ve Anadolu insanının akın akın gelip doldurduğu İstanbul, modern bir dünya şehri tasarımıyla şekillendirilemediği ve her yanı biçimsiz, iç karartıcı beton binalarla, araçlarla, birbirlerinden kopuk itici görünümlü yerleşim yerleriyle işgal edildiği için, ahalisinin asla mutlu edilemediği bir şehircilik anlayışıyla donanmış mahalleleriyle birlikte, adeta, yeşillikten yoksun bir karabasan şehrine benzetilmiştir.

İstanbul'a artık "güzel bir şehir" değil, "ne güzel bir şehirdi" demek daha uygun hale gelmiştir ne yazık ki. Önemli mevkilerde iş gören birtakım kişilerin, fütursuz biçimde Boğaziçi sırtlarının gökdelenlerle doldurulmasının daha hayırlı (!) olduğunu söylemekten çekinmediği bir şehircilik anlayışını savunuyor olması, 2030'lu yılların İstanbul'unun artık "yaşanamaz bir megapol" haline dönüşmesinin sinyallerini vermektedir bir yerde.

İnsanların ruhsal yapılarını ve iç dinamiklerini soldurup çökerten şantiye alanlarının çokluğu ve arsız şekilde artması, "Klakson çalmayın" sloganlarının televizyonlarda yayınlanmasına rağmen, araç kornalarının insafsızca çığlık atmalarından bir türlü vazgeçilmemesi, kıyıda köşede kalakalmış bir avuç arsanın rant ve maliyet hesaplamalarının bile roket gibi havalara fırlamış olması, otopark alanlarının şehrin yayalarına yeğlenmesi, aşırı gürültünün ve görsel kirliliğe büyük katkılarda (!) bulunan çirkinlik numunesi tabela cinayetlerinin artık kanıksanır olması, tüm şehircilik kavramlarının, arsa, beton ve inşaatla değerlendirilmesi, modern şehir nimetlerinin ağızlara alınmayıp, bu düşüncelerin "günü kurtarma savaşı"na indirgenmesi, "şehir estetiği" diye bir düşüncenin asla söz konusu edilmemesi, negatif yeşil alanların sadece otoyol kıyılarını ve duvarlarını süslemede akla gelmesi, bunca çirkin binaya nasıl ruhsat verilebildiğinin sorgulanmaması, düzensiz bir kalabalıklaşmanın koca şehri ne hale getirdiği konusunda kimsenin bir rahatsızlık duymaması ve önlem almaması, "köhnemiş" diyerek tarihi yerleşim dokularının yıkılıp, buralara "maket gibi görünen" sözde villalar kondurulmasının tepki görmemesi, şehrin bir cazibe merkezi diye takdim edilip sürekli "cilalanması", göç sorununun süratle giderilmesi gerekirken "İstanbul'a göçün" teşvik edilir hale getirilmesi, nerelerin kimlere verildiği ve hangi bölgelerin imara açıldı-

ğı konusunun duyarlı şehir sakinlerince yeterli düzeyde irdelenmemesi, anıtsal eserlerin çevrelerinin dahi aşırı şekilde kirletilmesinden pek rahatsız olunmaması, "cin"lik ve "hin"lik peşinde koşup kısa sürede "ileride kıymeti artacak bir arsa" sahibi olmanın neredeyse normalmiş gibi değerlendirilmesi, İstanbul'un en güzel deniz manzaralı sırtlarını ve tepelerini uyduruk gecekonduların nasıl doldurulduğu konusunda hesap sorulmaması, bu denli çok estetik yoksunu çirkin binayı yapan mimar ya da kalfaya "dur" denilmemesi, trafik akışını sekteye uğratan kaba sürücülerin artışına yönelik kesin engelleyici ve gerçekçi bir plan geliştirilememesi, tarihi değerlere kültür olgularına ilişkin ilginin ve sevginin geniş kitlelere yayılamaması, şehrin "yeni sahiplerinin" sergilediği davranışların ve yaşam biçimlerinin çağdaş yaşama alanlarıyla uyumsuzluğunun giderek artması, kirliliğin, derbederliğin, umursamazlığın kanıksanır bir şekilde toplum katmanlarına yayılması, tehlikeli bir çöplüğe dönen eski surların kötü kaderine teslim edilmesi, ölümcül mikroplu derelerin zehir saçması, şehrin her tarafını kucaklayan denizlerin koli basili kaynaması nedeniyle yüzülemeyecek duruma gelmesi, İstanbul'daki kaç kişinin kafasını kurcalıyor ve onları ÜZÜYOR!.. KIZDIRIYOR!..

...Ve artık!..

Yenikapı Arkeolojik Kazı Bölgesi'nin üzerindeki eski "Langa Bostanlığı"ndan hormonsuz, kütür kütür hıyar toplayıp yediğimiz, masmavi denizlerine hemen her kıyısında doyasıya girebildiğimiz, Galata Köprüsü'nün Eminönü ayağının başındaki tahta kulübede "Yaşar" isimli yunus balığının gösterilerini hayranlıkla ve heyecanla seyrettiğimiz, tramvay çıngıraklarını duyduğumuzda arkalarına asılmak için koşuşturduğumuz, arka bahçelerinde şişko kedilerin eksik olmadığı "tarih kokulu" ahşap evlerin geniş arsalarında ve kara surlarının yıkılmış burçları üzerinde "tahta kılıç"larımızla "askercilik" oyunları oynadığımız, hemen hemen her semtte var olan yazlık sinema bahçelerinde film öncesi ve arasında tahta sandalyeler üzerinde çekirdek çıtlattığımız, güneşe veda eden akşamüstlerinde mahalle sokaklarında toplanıp "kapı önü sohbetleri" ettiğimiz, kaldırımlarında rahatça yürüyebildiğimiz, o anda evlerimizin mutfaklarında bulunmadığından dolayı komşularımızın kapılarını tıklatıp hiç çekinmeden ve içten samimiyetle onlardan tuz, şeker, limon, biber isteyebildiğimiz, trafik kaosunda çıldırma endişesi taşımadan Fatih'ten Emirgan'a çay içmeye kolaylıkla gidebildiğimiz, sadece Eminönü'nde 66 kasap dükkânı, 82 kahvehane, 21 hamam, 80 yayınevi ve tam 350

kırtasiyecinin bulunduğundan haberdar olduğumuz, denizin aşırı bereketinden dolayı küfeler dolusu balığın fazlasını denize döktüğümüz, "Süslü Tevfik"ten, "Sülün Osman"dan ve "Uzun Ömer"den bir gün dahi olsun bahsetmediğimiz, Ayşecik'li, Ediz Hun'lu, Türkan Şoray'lı, Sema Özcan'lı, Mine Mutlu'lu göz yaşartıcı siyah-beyaz yahut da "kısmen renkli" yerli filmleri seyretmek için sinema gişeleri önünde uzun kuyruklar oluşturduğumuz, evinin önünde aniden kaybolan "Küçük Ayla" için toplum olarak yıllarca ağladığımız, "gangster"in ne olduğunu yeni yeni öğrendiğimiz, en önemli şeyin ahlaklı insan yetiştirmek olduğuna inandığımız, Topkapısı'ndan baktığımızda ta Aksaray'ı görebildiğimiz, Laleli sokaklarında dolaştığımızda cam yüzlü devasa tekstil binalarıyla ışıklı kocaman panolarla ve yolları geçilmez hale sokan binlerce taşıtla yüz yüze gelmediğimiz, tabela kirliliklerinden henüz rahatsız olmadığımız, içimize sıkıntılar sokan kaba ve görgüsüz sürücülerin korna çığlıklarını duymadığımız, henüz kirlilikten nasibini almamış ve neredeyse içilecek kıvamdaki tertemiz denizlerinde kulaç attığımız, annelerimizin her ay düzenledikleri "kabul günleri"nde sadece o gün açılan "misafir odaları"ndan gizlice kurabiye aşırdığımız, kışlık odununu kapıya yığdıran yaşlı komşumuza karşılık beklemeden sadece "yardım etmek" amacıyla bunları tek tek evinin üst katına taşıyıp istiflediğimiz, bayramlarda el öptüğümüz yakınlarımızdan mendil, çorap ve bozuk para aldığımızda sevinçten uçtuğumuz, evlerimizde buzdolapları olmadığından "sıcak" yaz günlerinde "soğuk" su içebilmek için Fatih Külliyesi'ne batıdan bitişik "Malta Çarşısı"ndan "kalıp kalıp buz" satın aldığımız, çoraplarımızdaki delikleri dahi yenisini almayıp "yamadığımız", apartman komşularımızla içten duygularla selamlaşıp hal-hatır sorduğumuz, çekindiğimizden ve hatta biraz da utandığımızdan mahalle arkadaşlarımızın babalarının ne iş yaptıklarını sormadığımız, egoist, bencil, kaba, görgüsüz tavırlar sergilediğimiz bu günlerin yaşam biçimlerine hiç benzemeyen dostluklar kurduğumuz ve mütevazı sokağımızda ikamet eden başka "varlıklı" ailelere "delicesine" özenmediğimiz, elimizde olanlarla yetinmeye çalıştığımız, "kullanılmış" elbise giymekten ve "ikinci el eşya" almaktan "utanmadığımız", dev AVM'lere karınca sürüsü gibi arsızca saldırmak yerine sokağımızdaki bakkallarda ya da semt pazarlarımızda "ölçülü" alış veriş yaparak yetindiğimiz, "sonradan görmüşlük sendromu"na yakalanarak azıp kudurmadığımız, şimdilerde olduğu gibi adeta saçımızı-başımızı yolduğumuz trafiğinde aşırı biçimde bencilleşip kabalaşmadığımız, Yeşilköy-Topkapısı arasında uzanan ve neredeyse bomboş olan eski "Londra Asfaltı"ndaki arabaları "elle gösterip" tek tek sayabildiğimiz,

kaldırımlarına asla araçlarımızı park etmeyerek yolların bu bölümlerinin "sadece yayalar için" yapıldığını bizlere öğretenlere inandığımız, "o kiracı, bu ev sahibi" diyerek görgüsüzce tavırlarla aileleri incitmediğimiz, Gülhane Parkı girişindeki Sur-i Sultani'nin iç tarafına fütursuzca balonlar asıp bunları tabanca atışlarıyla patlatmadığımız, Topkapı Sarayı'nın ilk kapısı Bab-ı Hümayun önünde işportacıların gelişigüzel satış yapanlarına izin vermediğimiz, "aşırı araba tutkunu" olup trafik içinde görgüsüzleşip, kabalaşıp cinayet işleyebilecek denli "delirmediğimiz", klakson çalınmasının yasaklandığı yılları çok özlediğimiz, "Günaydın efendim, özür dilerim efendim, çok teşekkür ederim, esen kalınız, affedersiniz" demeye üşenmediğimiz, şimdiki arsızlığımızla binaları göğe doğru tırmandırmak yerine anıtsal eserlerimizi daha görünür ve heybetli kılmak için yapıların boylarını kısa tuttuğumuz, "piknik" yapıp eve dönüşümüzde çevremizi berbat halde bırakmadığımız ve eskiden çayırlarımızı temiz tutmak için çayır bekçilerini görevlendirip "çatal tırnaklı hayvanları" bile buralara sokmadığımızı aklımızdan çıkarmadığımız, "fundacı takımları" sayesinde fundalıklarımızı yağma etmeyip koruduğumuz ve kışlık odun niyetine kesip yakmadığımız, koskoca Osmanlı sarayının bahçelerini tarumar etmediğimiz, tarihi Okmeydanı çayırlıklarını gecekondularla doldurup nişan taşlarını bina duvarlarının diplerinde kaderlerine terk etmediğimiz, büyüklerimizin ellerini öpmekten kaçınmadığımız, "dünyaya kazık çakamayacağımızı" hatırımızdan çıkarmadığımız, tarihi eser harabelerini "inek ahırlarından" daha değersiz gören zihniyetlerin henüz ortalıklarda cirit atmadığı, o güzelim, sakin, sessiz, huzurlu, hiçbir ağacın asla bulutlara erişemeyeceğini düşünüp binaları göklere tırmandırma hastalığına yakalanmadığımız, "yatay" konumlu, yemiş ve deniz kokulu, selamlı sabahlı, kanaatkâr ruhlu, ahşaplı-bahçeli, konulu-komşulu mahallelerindeki geleneksel kültürel yaşamları henüz unutulmamış...

... Ve de içinde yaşam süren insanının, bağrında özenle muhafaza edip, samimiyetle kucakladığı o eski İstanbul yok şimdi!.. Saygıyla, sevgiyle ve koruma içgüdüsüyle bezenmiş bir "insan-şehir ilişkisi" de yok!..

Ne yazık ki... Yok...

Hiçbiri yok artık!..

Bu huzursuz gidişat, hız kesmeden sürerse eğer... Yakın bir gelecekteki torunlarımızın, içinde gururla gezinebilecekleri ve varlığıyla tüm dünyayı kıskandırabilecekleri bir İstanbul'u, onun şanlı tarihine

layık görüntüler eşliğinde tüm haşmetiyle kucaklayabileceklerini hiç sanmıyorum.

Zira, aşırı şekilde çirkinleştirilen ve kalabalıklaşan şehrin yeni insanlarının, değil İstanbul'un dününe, bugününe dahi sahip çıkma, onu koruma, heyecan veren zengin tarihini kısmen de olsa öğrenebilme bilincine sahip olmadıkları gerçeği ile yüz yüzeyiz ne yazık ki...

... 2040'ların, 2060'ların İstanbul'unu.... Daha daha öte zamanlardaki şehrimin karamsar görüntülerini düşünmekten ve düşlerimde canlandırmaktan... Ve de bu ruh hali içinde, bu güzide ve çok yorulan şehrimi, artık "terk etmek" zorunda kalmaktan...

... Korkuyorum!..

KAYNAKÇA

2010 Vakıflar Medeniyeti - İstanbul, Vakıflar Gn. Md'lüğü Yay, Ank, 2011.

Abdülbaki Gölpınarlı, *Vilayetname*, Nurgül Matbaası, İst, 1958.

Afif Erzen, *İstanbul Şehrinin Kuruluşu ve İsimleri*, TTK Basımevi, Ank, 1954.

Ahmet Cemalettin Saraçoğlu, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, Kitabevi Yay, İst, 2005.

Ahmet Cevdet Paşa, *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, M.E.B. Yay, İst, 1994.

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Dergâh Yay, İst, 2012.

Ahmet Kuzucu, *Bin Yılın Çayı-Osmanlı'da Çay ve Çayhane Kültürü*, Kapı Yay, İst, 2012

Ahmet Nezih Galitekin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul*, İşaret Yay, İst, 2003.

Ahmet Öğreten (makale), T.T.K. Yay, Belleten, Ank, 2001.

Ahmet Refik Altınay, *Hicri 13. Asırda İstanbul Hayatı*, İst. Matbaacılık ve Neşriyat Yay, İst, 1932.

Ahmet Refik, *Eski İstanbul*, Kanaat Kütüphanesi, İst, 1931.

Ahmet Refik, *Türk Mimarisi*, Sander Yay, İst, 1997.

Ahmet Seyhun, *Said Halim Paşa*, Everest Yay, İst, 2010.

Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyasetnameleri*, MEB Yay, İst, 2001.

Alain Ducellier - Michel Balard, *Konstantinopolis 1054-1261*, İletişim Yay, İst, 2002.

Albertus Bobovius (Santuri Ali Ufki Bey), *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, Kitap Yay, İst, 2005.
Ali Akyıldız, *Haliç'te Seyrüsefer - Haliç Vapurları Şirketi*, İş Bank Yay, İst, 2007.
Ali Rıza Özcan, *Fatih Külliyesi - Hazire - 2*, İBB. Kültür A.Ş. Yay, 2007.
Ali Rıza Sağman, *Fatih İstanbul'u Ne Şekilde Aldı*, Ahmet Sait Matbaası, İst, 1947.
Ali Saim Ülgen, *Anıtların Korunması ve Onarılmaları*, Maarif Vekilliği - Antikite ve Müzeler Md'lüğü Yay, Ank, 1943.
Ali Saim Ülgen, *Constantinople Publication of the General Direction of Pious Foundations*, Ank, 1939.
Ali Saim Ülgen, *Constantinople, Turkish Foundation Deeds* - No 2, Ank, 1939.
Ali Saim Ülgen, Mimar Sinan Yapıları (katalog), TTK Yay, Ank, 1989.
Anna Komnena, *Aleksiad*, İnkılap Kitabevi, İst, 1996.
Arif Payaslıoğlu, *Merkezi İdare - Taşra Teşkilatı Üzerinde Bir İnceleme*, Ank. Ün. Yay, Ank, 1966.
Asırlar Boyunca Eminönü, Eminönü Bld. Yay, 2003.
Atlas Tarih Dergisi, Mayıs 2012, Doğan - Burda Yay, İst.
Atsız, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, M.E.B. Yay, İst, 1992.
Ayda Arel, *18. yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İTÜ. Mim. Fak. Yay, İst, 1975.
Ayşe Hür, *Öteki Tarih*, Profil Yay, İst, 2012.
Ayşegül Ağır, *İstanbul'un Eski Venedik Yerleşimi ve Dönüşümü*, İst. Araş. Enst. Yay, İst, 2009.
Baha Tanman, *Sanat Tarihi Yıllığı*, İ.Ü. Ed. Fak. San. Tar. Enst. Yay, İst, 1979.
Barbara Hill, *Bizans İmparatorluk Kadınları*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İst, 2003.
Basiretçi Ali Efendi, *Bir Zamanlar İstanbul*, İ.T.O. Yay, İst, 2008.
Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühime*, Kitabevi Yay, İst, 1997.
Bayındırlık ve İskân Bak. "*Bülten*" Dergisi, 1987-89 Çeşitli sayılar.
Bernard Lewis, *İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı*, Varlık Yay, İst, 1975.
Besim Çeçener, *İmar Hukuku ve Kentleşme Sürecindeki Olumsuzluklar*, Mim. Odası. İst. Büyük Kent Şb. Yay, 2000.
Besim Çeçener, *İstanbul'un Kültür ve İmar Sorunları*, Mim. Odası - İst. Büy. Kent Şb. Yay, 1995.
Beşir Ayvazoğlu, *Divanyolu*, Kapı Yay, İst, 2010.
Bildiriler - İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı, İki Nokta Yay, İst, 1987.

Bir Medeniyetin İzdüşümü - Vakıflar, Başbakanlık Vakıflar Gn. Md. Yay, İst, 2012.

Birinci Ulusal İslam Elyazmaları Sempozyumu - Bildiriler Kitabı, Türçek Yay, Şubat 2009 sayısı, İst.

Bizans ve İlk İslam Fetihleri, Kaknüs Yay, İst, 2000.

Burçak Evren, (hazırlayan), *Zeytinburnu*, Zeytinburnu Bel. Yay, 2011.

Cahide Tamer, *İstanbul-Bizans Anıtları ve Onarımları*, T.T.O.K. Yay, İst, 2003.

Can Yılmaz, 15. ve 16. yüzyılda İstanbul'da Osmanlı Sivil Mimarlığı Üzerine Bir Deneme, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enst. (yüksek lisans tezi), 2009.

Celal Esad Arseven, *Şehircilik* (Urbanizm), Devlet Basımevi, İst, 1937.

Celalzade Mustafa, *Selimname*, Kült. Bak. Yay, Ank, 1990.

Cemal Kutay, *Bilinmeyen Tarihimiz - Cemal Kutay* (müellif-muharrir), İst, 1974.

Cemil Topuzlu'nun Anıları (makaleler).

Ceyhan Güran, İstanbul Hanları Mimarisi, İ.Ü. Ed. Fak. İslam San. Kürs. Doktora Tezi, İst, 1969.

Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, İlgi Kültür Sanat Yay, İst, 2010.

Charles Edouard Goad, *İstanbul Sigorta Haritası*, İBB Kütüphane ve Müzeler Md. Yay, 2007.

Clarence Richard Johnson, *İstanbul 1920*, Tar. Vakf. Yurt Yay, İst, 2008.

Cogito Dergisi, Bizans Özel sayısı.

Cogito Dergisi, Osmanlılar, YKY Yay, İst, 1999.

Cumhuriyet Devrinde İstanbul (Lütfi Kırdar'ın faaliyet raporu), MEB Basımevi, İst, 1949.

Cumhuriyet'in 50. yılında İstanbul'un İdari Sorunları Semineri, Fakülteler Matbaası, İ.Ü. Hukuk Fak. İst, 1973.

Cyril Mango, *Bizans - Yeni Roma İmparatorluğu*, YKY Yay, İst, 2008.

Çelik Gülersoy, *Kayıklar*, TTOK Yay, İst, 1983.

Çetin Ünalın, Türk Mimarlar Cemiyetinde Mimarlar Derneği 1927'ye, Mimarlar Derneği Yay, Ank, 2002.

Çevre ve Toplum - Uluslararası Sempozyum, İBB Başkanlığı Kült İşl. Dair. Bşk. Yay, 1997.

Dersaadet - Birinci Daire-i Belediye, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İst, 1909.

Doğan Kuban, İstanbul'un Tarihi Yapısı - Tarihi Gelişme - Şehrin Tarihi Yapısının Özellikleri - Koruma Yöntemleri, İst, 1969.

Doğan Kuban, *Türkiye'de Kentsel Koruma - Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri*, Tar. Vak. Yurt Yay, İst, 2001.

Dolald M. Nicol, *Bizans-Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, Sabancı Üniv. Yay, İst, 2000
Dorina L. Neave, *Eski İstanbul'da Yaşam*, Tercüman Yay, İst, 1978.
Dünya Mirası, Alfa Yay, İst, 2013.
Ekrem Ayverdi, *Makaleler*, İst Fetih Cemiyeti Yay, İst, 1985.
Ekrem Hakkı Ayverdi, *19. Asırda İstanbul Haritası*, Şehir Matbaası, İst, 1958.
Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, İst. Fetih Cem. Yay, İst.
Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Mimarisi*, İstanbul Matbaası, 1953.
Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Mucizesi*, İst. Enst. Mecmuası, İst, 1959.
Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, Baha Matbaası, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü, 1973.
Ekrem Hakkı Ayverdi, Prof. F. Babinger'in Fatih Devri Mimarisi Hakkında Mütalaaları, İst. Enst. Yay, İstanbul Matbaası, 1955.
Emre Mardan, Osmanlı Devleti'nde Eski Eser ve Onarım Üzerine Gözlemler (makale) - Tarih Dergisi.
Engin Özdemir, *İstanbul'daki Kaptanıderya Çeşmeleri ve Sebilleri*, Deniz K.K. Yay, İst, 1995.
Enver Ercan (derleyen), *Bizans'tan Günümüze İstanbul Şiirleri*, Alfa Yayınları, İst, 2002.
Erdoğan Bayraktar, *Gecekondu ver Kentsel Yenileme*, Ekonomik Araştırmalar Merkezi Yay, Ank, 2006.
Eremya Çelebi Kömürcüyan, *17. Asırda İstanbul*, Kutulmuş Yay, İst, 1952.
Ernst Diez, *Türk Sanatı*, İ.Ü. Ed. Fak. Yay, İst, 1946.
Erol Özvar - Arif Bilgin, *Selçuklulardan Günümüze Şehir Yönetimi*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yay, İst, 2008.
Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler*, Tercüman Yay, İst, 1979.
Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, TTK Yay, Ank, 2003.
Fatih Belediyesi 212 Proje, Fatih Bld. Bşk. Yay, İst, 2009.
Fatih Camileri ve Diğer Tarihi Eserler, T.C. Diyanet İşl. Bşk'lığı - Fatih Müftülüğü Yay, İst, 1991.
Fatih Güldal, *İstanbul'un 100 Kaybolan Eseri*, İBB-Kültür A.Ş. Yay, 2009.
Fatih Sempozyumları 1-2-3, Fatih Bld. Bşk. Yay, İst, 2006.
Fatih ve İstanbul, İst. Fetih Derneği Neşriyatından Yıllık Dergi, 2. Cilt, 1954 Mayıs, İst.
Federico Gravina, İstanbul'un Anlatımı, YKY Yay, İst, 2008.
Feridun Dirimtekin, *Fetihten Önce Marmara Surları*, İst. Fetih Derneği Yay, İst, 1953.

Feridun Dirimtekin, *Fetihten Sonraki İstanbul*, İst. Fetih Dern. Yay, İst, 1953.
Feridun Emecen, *İstanbul'un Fethi Olayı ve Meseleleri*, Kitabevi Yay, İst, 2003.
Fetih - Fatih ve İstanbul, M.T.T.B. Neşriyatı, İst, 1974.
Fetih ve İstanbul, İBB Yayınları.
Feza Günergun, *Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi* (çeşitli sayılar), İ.Ü. Yay, 1995-2010.
Fırat Düzgüner, *Iustinianus Döneminde İstanbul'da Yapılar*, Ark. Ve Sanat Yay, İst, 2004.
Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Kaynak Yay, İst, 2002
Georges Tate, *Justinien*, Fayard, 2004.
Gotthard Jaeschke, *Türkiye Kronolojisi*, (1938-1945), TTK Yay, Ank. 1988.
Gravürlerle İstanbul, Kültür Bakanlığı Yay, Ank, 1996
Guntram Koch, *Erken Hıristiyan Sanatı*, Arkeo. ve Sanat Yay, İst, 2007.
Hafız Hüseyin Ayvansarayi, *Camilerimiz Ansiklopedisi*, Tercüman Yay, İst, 1987.
Hafız Hüseyin Ayvansarayi, *Mecmua-i Tevarih*, İÜ. Ed. Fak. Yay, İst, 1985.
Hakkı Günal, *İstanbul İli İçme Suyu Tarihçesi*, DSİ Matbaası, Ank, 1969.
Haldun Hürel, *Burası İstanbul*, Kapı Yay, İst, 2012.
Haldun Hürel, *İstanbul'un Ansiklopedik Öyküsü*, Kapı Yay, İst.
Halil İnalcık, *Devlet-i Aliye*, İş Bank. Yay, İst, 2010.
Halil İnalcık, *Osmanlı-Devlet-Kanun-Diplomasi*, Timaş Yay, İst, 2011.
Halil İnalcık, *Osmanlılar*, Timaş Yay, İst, 2010.
Haris Spataris, *Biz İstanbullular Böyleyiz - Fener'den Anılar*, Kitap Yay, İst, 2004.
Harold Lamb, *Haçlı Seferleri*, İlgi Kültür Sanat Yay, İst, 2010.
Harold Lamb, *Konstantinopol*, İlgi Kültür Sanat Yay, 2011, İst.
Haydar Kazgan-Sami Önal, *İstanbul'da Suyun Tarihi*, İletişim Yay, İst, 1999 .
Hipodrom-At Meydanı-İstanbul'un Tarih Sahnesi, Pera Müzesi Yay, İst, 2010.
İ. Hakkı Talas - Sıtkı Dinç, *İstanbul - Kısaca Tarihi - Coğrafyası - Suları - Semtleri ve Anıtları ile*, Suhulet Basımevi, İst, 1948.
İbrahim Alaatin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyatı.
İbrahim Hakkı Konyalı, *İstanbul Sarayları*, Bürhaneddin Matbaası, İst, 1942.

İbrahim Hakkı Konyalı, *Tarih Dergisi* (makale), İst, 1966.
İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, MEB Yay, Maarif Matbaası, İst, 1945.
İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yay, İst, 2008.
İlber Ortaylı, Vahdeddin Engin - Erhan Afyoncu, Payitaht-ı Zemin - Eminönü, Eminönü Belediyesi Yay, 2008.
İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine - Henri Prost'un İstanbul Planlaması, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay, 2010.
İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay, İst, 2010.
İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, T.T.K. Basımevi, Ank, 1988.
İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, T.T.K. Yay, Ank, 1965.
İsmail Hami Danişmend, *Tarihi Hakikatler*, Tercüman Yay, İst, 1979.
İsmet Sungurbey, Karinabizade Ömer Hilmi Bey, *Eski Vakıfların Temel Kitabı*, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Koll. Şrk. İst, 1978.
İstanbul Abideleri, Yedigün Neşriyatı, İst.
İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yay, 1993, İst.
İstanbul Armağanı, Fetih ve Fatih, İBB. Kült. İşl. D. Bşk. Yay.
İstanbul Haritaları, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yay.
İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi.
İstanbul Şehir Rehberi, 1934 Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş. Yay, İst, 1934.
İstanbul Üniversitesi Ed. Fak. Tarih Dergisi, Osman Yalçın Matbaası, İst, 1954.
İstanbul, İTO Yay, İst, 2008.
İzi Karakaş Özbayrak, *2. Abdülhamit Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları* - (1876-1909), Libra Yay, İst, 2011.
İzzet Kumbaracılar - Cahide Tamer, *Yedikule*, TTOK Yay, İst, (1936)-(1958-1970).
İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul Devlet Basımevi, 1938.
Joachim Sartorius, *Prens Adaları*, Everest Yay, İst, 2010.
John Ash, *Bizans'a Yolculuk*, Albatros Yay, İst, 2005.
John Julius Norwich, *Bizans*, 1. ve 2. Ciltler, Kabalcı Yay, İst, 2013.
Karoly Kos, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Mimarisinin Doğu Kökeni*, Kaynak Yay, İst, 2008.
Kâzım Çeçen, *2. Beyazıt Su Yolu Haritaları*, İSKİ Yay, İst, 1997.
Kâzım Çeçen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doruğu - 16.yüzyıl Teknolojisi*, İBB. Yay, İst, 1999.

Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tar. Vakf. Yurt Yay, İst, 2003.
Kemal Özegin, *İstanbul ve Rumeli Medreseleri*, İÜ. Ed. Fak. Yay, İst, 1974.
Kent Zirvesi (1. cilt), Haziran 1997, İBB. Kült. İşl. D. Başk. Yay, 1998.
Kerem Uykucu, *İlçeleriyle Birlikte İstanbul*, Kahraman Yay, İst.
Kerim Esmer, *Tarih Boyunca İstanbul Suları ve İstanbul Su ve Kanalizasyon Sorunu*, İSKİ Yay, İst, 1983.
Korkut Boratav, *İstanbul ve Anadolu'da Sınıf Problemleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İst, 1995.
Kritovulos, *İstanbul'un Fethi*, Kaknüs Yay, İst, 2005.
Kültür Dergisi İstanbul Özel Sayısı, Yarım Elma Dergi Yay, 2007.
Latifi, *Evsaf-ı İstanbul*, Baha Matbaası, İst, 1997.
Luciene Thys - Şenocak, *Hadice Turhan Sultan*, Kitap Yay, 2009.
Lütfi Kırdar, *Yenileşen İstanbul*, İst. Bld. Matbaası, 1947.
Malik Aksel, *İstanbul'un Ortası*, Kült. Bak. Yay, Ank, 2000.
Mehmet Halit Bayrı, *Hayat-İstanbul Dergisi*, Tifdruk Yay, İst.
Mehmet Nermi Haskan, *İstanbul Hamamları*, T.T.O.K. Yay, İst, 1995.
Mehmet Şevki Eygi, *Yakın Tarihimizde Cami Kıyımı*, Tarih-İbret Yay, İst, 2003.
Mehmet Yavuz Fatih, İstanbul Kuşatmaları (makale), *Toplum-Tarih*, İst, 2010.
Mete Tunçay (çev.) Ernest Barker, *Bizans - Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*, Dost Yay, Ank, 1982.
Mimar-Mühendis Dergisi, sayı 65, Nisan 2002, İst.
Muhterem İlgüner - Christen Asplund, *Marka Şehir*, Marketing Yay, İst, 2011.
Murat Akan, *Ruhunu Arayan Şehir*, İBB. Yay, İst, 2006.
Murat Koraltürk, *Haliç'te Ulaşım ve Haliç Vapurları Şirketi* (1909-1941), Degrade Ajans Yay, İst, 2005.
Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye Yay, İst, 1946.
Mustafa Cezar, *Osmanlı Başkenti İstanbul*, Erol Kerim Aksoy Kültür-Eğitim-Spor ve Sağlık Vakfı Yay, İst, 2002.
Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Mimar Sinan Üniv. Yay, İst, 1985.
Mustafa Öztürk, *Byzantion*, İlke Yay, İst, 2006.
Muzaffer Gökman, *İstanbul Kütüphaneleri ve Bugünkü Vaziyetleri*, Hüsnütabiat Matbaası, İst, 1939.
Münir Aktepe, *18. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar* (Makale).
Nahid Sırrı Örik, *150 Yılın Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Ekicigil Yay, İst, 1953.

Nahid Sırrı Örik, *İstanbul Yazıları*, TTK Yay, Ank. 2011.
Nazif Öztürk, *19. yüzyılda İstanbul'da Sanayileşme ve 1827'de kurulan Vakıf İplik Fab.* (makale).
Nazlıgül Bulut (Hazırlayan), *Fatih'in Kayıp Çeşmeleri*, İBB. Koruma-Uygulama-Denetim Md'lüğü (Kudeb) Yay, İst, 2010.
Necdet İşli, *İstanbul'un Ortası - Aksaray*, Kültür A.Ş. Yay, İst, 2008.
Necdet Yılmaz - Coşkun Yılmaz, *İstanbullu Sahabeler*, Bilge Yay, İst, 2003.
Niyazi Ahmet Banoğlu, *Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri*, Selis Yay, İst, 1966.
Niyazi Karaca, *İstanbul Basınında 1919 Genel Seçimleri* (yüksek lisans tezi), Atatürk Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enst. Erz, 1995.
Nuran Kara Pilehvarian - Nur Urfalıoğlu - Lütfi Yazıcıoğlu, *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*, Yapı Yay, İst, 2000.
Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İ.Ü. ve İst. 2010 Ajansı Ortak Yay, 2010.
Nurseli Gülnaz - İnci Tüysüz, *Zeyrek - Fatih*, Remzi Kitabevi, İst.
Orhan Bolak, *Hastanelerimiz*, İTÜ. Mim, Fak. Yay, İst, 1950.
Osman Ergin, *İstanbul'da İmar ve İskân Hareketleri*, İstanbul-Eminönü Halkevi-Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı - 8, Bürhaneddin Matbaası, İst, 1938.
Osmanlı Arşivlerinde Avrasya, Türk Dünyası Bel. Birl. Yay.
Osmanlı Mimarlığının 7 yüzyılı - "Uluslararası Bir Miras", Yapı-Endüstri Merkezi Yay, İst, 1999.
Osmanlılar Ansiklopedisi, YKY Yay, İst, 1999.
Ömer Faruk Şerifoğlu, *Su Güzeli İstanbul Sebilleri*, İBB. Kült. İşl. D. Başk. Yay, 1995.
Ömer Faruk Yılmaz (editör), *Osmanlı Mektepleri*, Çamlıca Basın Yayın, İst, 2007.
Ömer Lütfi Barkan - Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1546*, Baha Matbaası, İst, 1970.
Örçün Barışta, *İstanbul Çeşmeleri*, Kült. Bak. Tanıtma Eserleri, Ank, 1993.
Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul'unda Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İTÜ Yay, İst, 1968.
P.Ğ. İncicyan, *18. Asırda İstanbul*, İstanbul Matbaası Yay, 1956.
Petrus Gyllius, *İstanbul'un Tarihi Eserleri*, Eren Yay, İst, 1997.
Philip Mansel, *Konstantiniyye*, Everest Yay, İst, 2007.
Philip Mansel, *Sultanların İhtişamı*, Everest Yay, İst, 2010.

Pierre De Tchıhatchef, *İstanbul ve Boğaziçi*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İst, 2000.
Pinelopi Stathis, *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İst, 2003.
Ragıp Akyavaş, *Asitane 1. cilt*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, 2004, Ank.
Rakım Ziyaoğlu, *İstanbul Kadıları, Şehreminleri, Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi - 1453-1971 - İdari-Siyasi*, İsmail Akgün Matbaası, İst, 1971.
Ramazan Şeşen, *İstanbul Kültüründe Tarih ve Tercüme-i Hale Dair Bilinmeyen Bazı Yazmalar*, İ.Ü. Ed. Fak. Yay, İst, 1968.
Recep Bozlağan, *İstanbul - Derinlik, Değişim ve Güç*, Marmara Belediyeler Birliği Yay, İst, 2011.
Recep Kırkçı - Doğan Pur, *İstanbul Türbeleri Rehberi*, Kutup Yıldızı Yay, İst, 2005.
Recep Ülke, *İstanbul Anıtları*, Yeni Matbaa, İst, 1957.
Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, TTK Yay, Ank, 2011.
Renzo Sertoli Salis, *Muhteşem Süleyman*, Ank. Ün. Dil ve Tar-Coğ Fak. Yay, Ank, 1963.
Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi.*
Rhodes Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, Homer Kitap, İst.
Robert De Clari, *İstanbul'un Zaptı - 1204*, T.T.K. Yay, Ank, 1994.
Roger Crowley, *Son Büyük Kuşatma - 1453*, April Yay, Ank, 2009.
Rupert Wilbrandt, *İstanbul Çeşitlemeleri*, T. İş Bank. Yay, İst, 1997.
Sabahattin Zaim, *İstanbul'un Sanayi Bölgeleri*, İ.Ü. Ed. Fak. Yay, İst, 1971.
Sadık Eraslan, *Meşihat-ı İslamiye ve Ceride-i İlmiye*, D.İ.B. Yay, Ank, 2009.
Sadi Somuncuoğlu, *İstanbul'da Yeni Roma İmparatorluğu*, Akçay Yay, Ank, 2004.
Said Öztürk, *İstanbul Tereke Defterleri*, Osav Vakfı Yay, İst, 1995.
Sedat Çetintaş, *İstanbul ve Mimari Yazıları*, T.T.K. Yay, Ank, 2011.
Sedat Hakkı Eldem, *İstanbul Anıları*, Alarko Eğitim Tesisleri A.Ş. İst, 1979.
Semavi Eyice, Eski *İstanbul'dan Notlar*, Küre Yay, İst, 2006.
Semavi Eyice, *Son Devir Bizans Mimarisi*, TTOK Yay, İst, 1962.
Semih Eryıldız, *Avrasya Metropolü İstanbul*, Kült. Bak. Tanıtım Eserleri, Ank, 1993.
Serim Denel, *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım* - Dış Mekânlarda Değişim ve Nedenleri, ODTÜ Mim. Fak. Yay, Ank, 1982.
Stanford J. Shaw, *Sultan 3. Selim*, Kapı Yay, İst, 2008.
Stefanos Yerasimos, *İstanbul Efsaneleri*, İletişim Yay, İst, 1993.

Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İst, 2008.
Suyolcuzade Mehmed Necib, *Devhatü'l-Küttab*, Güzel San. Akad. Yay, 1942.
Şener Özler (Derleyen), *İstanbul Planlama Raporları* (1934-1995), TMMOB Yay, İst, 2007.
Şeref Kayaboğazı, *İstanbul ve Dolayı Coğrafyası*, Tecelli Matbaası, İst, 1944.
Şerif Baştar, *Bizans İmparatorluğu Tarihi-Son Devir* (1261-1453), Türk Kült. Araş. Enst. Yay, Ank, 1989.
Şerif Baştar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Esnasında Bizans ve Avrupa* (makale).
Şevket Kamil Akar, *İstanbul-Şehir ve Medeniyet*, Klasik Yay, İst, 2004.
T.C. İst. Beled. İETT İşlt. Umum Md.'lüğü 1956 Yılı Bütçesi, Hüsnü Tabiat Matbaası, İst, 1956.
T.C. *İst. Beled. İmar Yönetmeliği*, İst. Bld. Matbaası, 1966.
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, *2. Turizm Şurası Bildirileri* - 3.cilt, 12-14 Nisan 2002, Ank.
Tahir Çalgüner, *Şehircilik Çalışmaları*, Nobel Yay, Ank, 2005.
Tahsin Öz, *Fatih Sultan Mehmet'e Ait Eserler*, T.T.K. Yay, Ank, 1953.
Tamer Erdoğan, *Türk Romanında Mütareke İstanbul'u*, Everest Yay, İst, 2012.
Tarih Araştırmaları Dergisi (çeşitli sayılar), A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yay, Ank.
Tarih Boyunca İstanbul Semineri (Bildiriler), İ.Ü. Ed. Fak. Yay, 1989.
Tarih Dergisi (NTV), Çeşitli sayılar.
Tarih Dergisi, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri 1932-33, Kaynak Yay, İst, 2001.
Tarih İçinde İstanbul, Uluslararası Sempozyum (Bildiriler), 2010 Avrupa Kültür Başkenti, İst, 2011.
Tarih Vakfı - İstanbul Dergileri (çeşitli sayılar), İst.
Tarih ve Düşünce Dergisi - 2005 sayıları.
Tayyib Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman*, M.E.B. Yay, İst, 1992.
Teoman Ergene, *İstiklal Harbinde Türk Ortodoksları*, İ.P. Neşriyat Servisi, İst, 1951.
Téophile Gautier, *İstanbul*, Çelik Gülersoy, İstanbul Kitaplığı.
Turgut Akbaş, *Osmanlı İstanbul'unda Beyazıt Meydanı ve Tarihi Çevresi*, İ.Ü. Sos. Bil. Enst. (yüksek lisans tezi), İst, 2011.
Tülay Alim Baran, *Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishane Üzerindeki Denetimi* (makale).

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi - 3. cilt, sayı 6, Bilim ve Sanat Vakfı Yay, İst, 2005.

Uğur Genç, *Haliç Zinciri*, Askerî Müze ve Kültür Sitesi Kom. Yay, İst, 2010.

Ülkü Uzunçarşılı - Oğuz Ersun, *İstanbul'da Gecekondu Bölgelerinin Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Durumu*, İ.T.O. Yay, İst, 2004.

Vakıf Restorasyon Yıllığı, Sayı 3, Vakıflar İst. 1.Bölge Müdürlüğü Yay, 2011.

Vakıf-Restorasyon Dergisi, Sayı 4, 2012 - Vakıflar İs. Bölge Md. Yay.

Vakıflar Dergisi - Sayı 33-2010, Vak. Gn. Md. Yay, Ank.

Vakıflar Dergisi, 2010 Aralık, Sayı 34 - Sayı 32 2009, Vakf. Gen. Md. Yay, Ank.

W. Müller, Wiener und J. Kramer, *İstanbul - Zeyrek, Deutsches Orient İnstitut*, Hamburg, 1982.

Walter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, Kaknüs Yay, İst, 2000.

Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası*, YKY Yay, İst, 2001.

Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü ve Mülazemet Sistemi* (makale).

Yıldırım Yavuz, *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, ODTÜ Mim. Fak. Basım İşliği, Ank, 1981.

Yılmaz Öztuna, *Barbaros Hayrettin Paşa'nın Hatıraları*, Boğaziçi Yay, İst, 2007.

Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yay, İst, 1997.

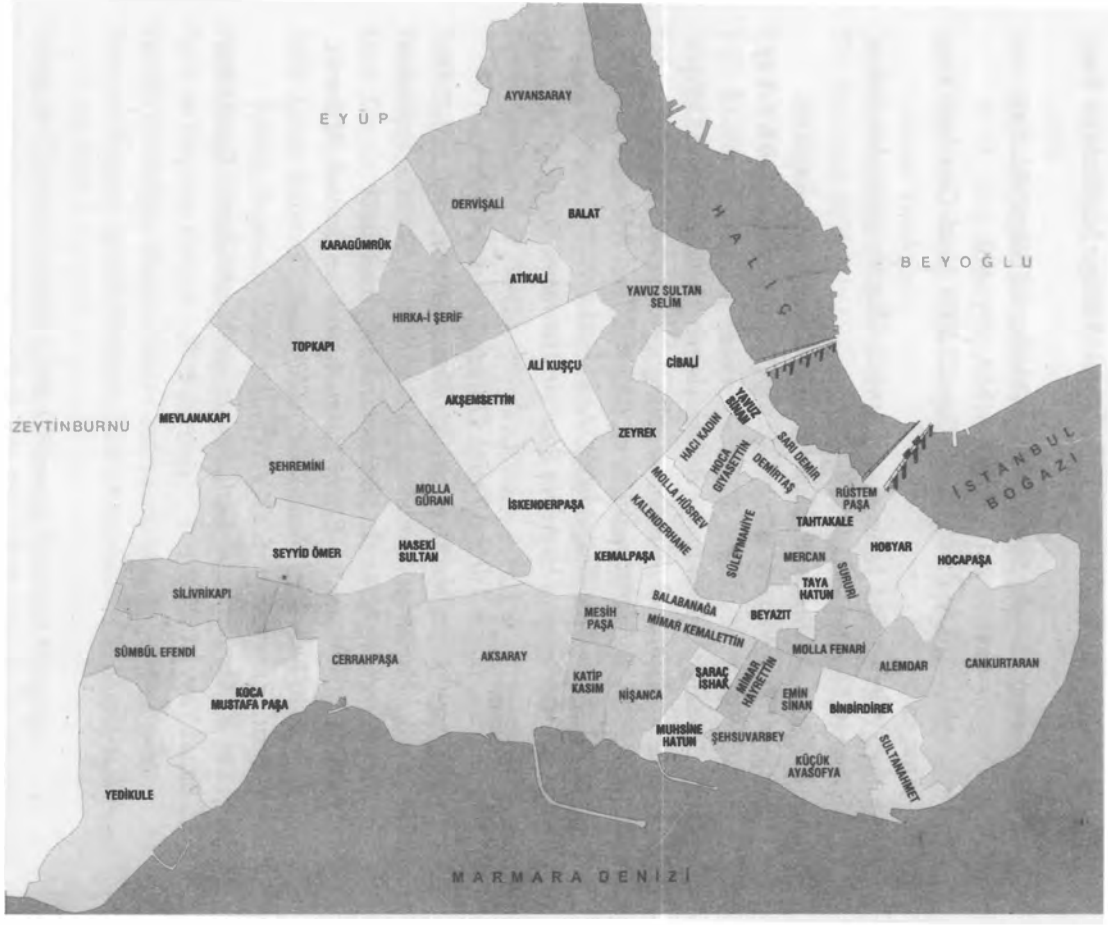
Yorgo Benlisoy - Elçin Macar, *Fener Patrikhanesi*, Ayraç Yay, Ank, 1996.

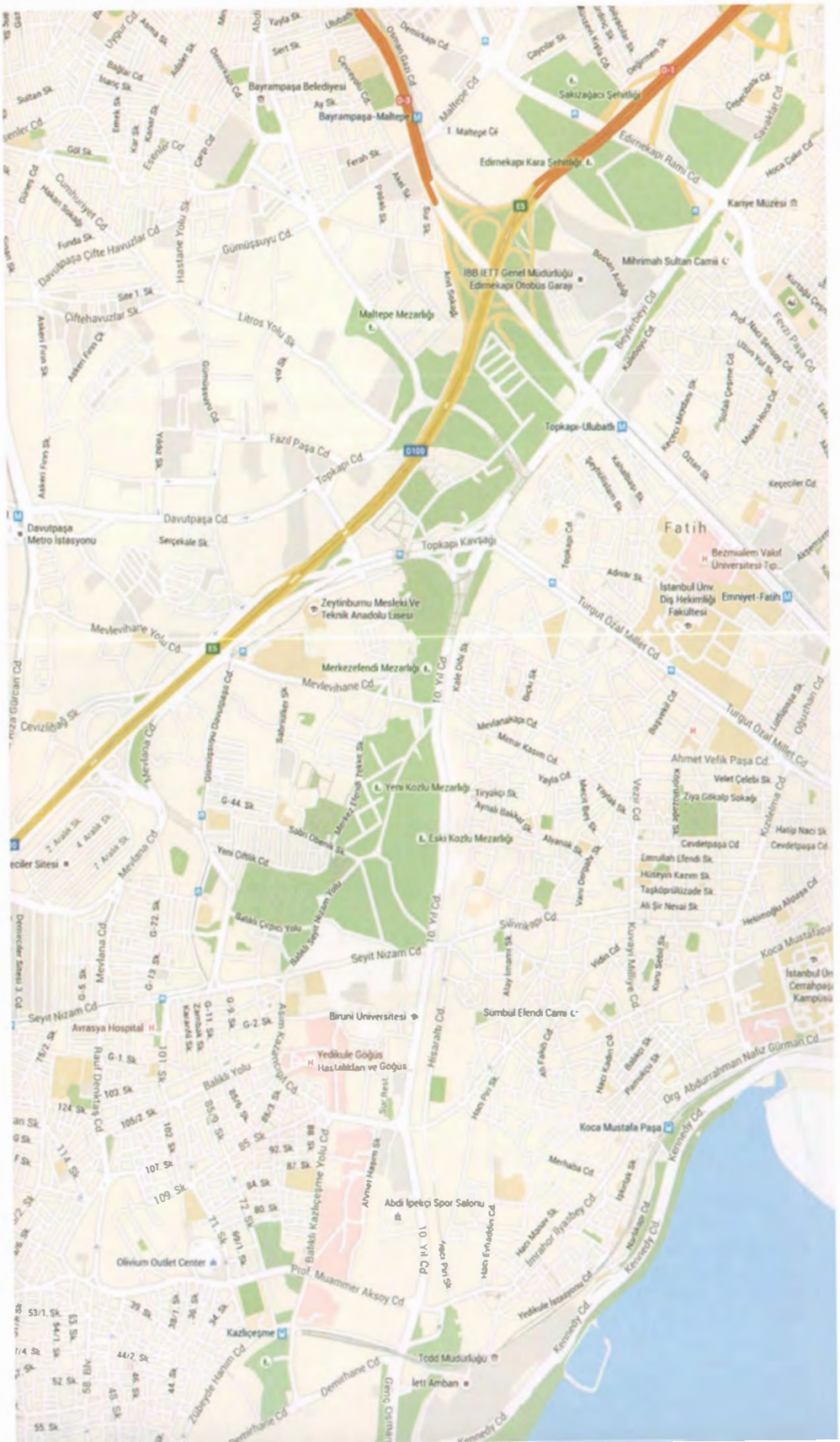
Yüksel Çelik, *Hapishane Tarihimizden Bir Kesit - Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi ve Mütareke Döneminde İşgali* (makale).

Yüz Yaşında Bir Osmanlı - *Ekrem Hakkı Ayverdi ve Osmanlı Mimarisi*, Kubbealtı Neşriyatı, Ank, 2002.

Zafer Karaca, *Rum Kiliseleri*, YKY Yay, İst, 2001

Ziya Şakir, *2. Abdülhamit'in Gizli Siyaseti ve Yunan Zaferi*, İlgi Kültür Sanat Yay, İst, 2007.

EYÜP
AYVANSARAY
DERVİŞALİ
BALAT
KARAGÜMRÜK
ATİKALİ
HALİÇ
BEYOĞLU
YAVUZ SULTAN SELİM
HIRKA-İ ŞERİF
TOPKAPI
ALİ KUŞÇU
CİBALİ
AKŞEMSETTİN
ZEYTİNBURNU
MEVLANAKAPI
ZEYREK
YAHUZ BEDRA
HACI KADIN
HOCA GİYASETTİN
SARI DEMİR
DEMİRTAŞ
İSTANBUL BOĞAZI
ŞEHREMİNİ
MOLLA GÜRANİ
İSKENDERPAŞA
MOLLA HÜSREV
KALENDERHANE
RÜSTEM PAŞA
TAHTAKALE
SEYYİD ÖMER
HASEKİ SULTAN
KEMALPAŞA
SÜLEYMANİYE
MERCAN
HOBYAR
HOCAPAŞA
SİLİVRİKAPI
SURURİ
TAYA HATUN
BALABANAĞA
MESİH PAŞA
MİMAR KEMALETTİN
BEYAZIT
SÜMBÜL EFENDİ
CERRAHPAŞA
AKSARAY
MOLLA FENARİ
ALEMDAR
CANKURTARAN
KATİP KASIM
ŞARAC İSHAK
MİMAR HAYRETTİN
KOCA MUSTAFA PAŞA
NİŞANCA
EMİN SİNAN
BİNBİRDİREK
MUHSİNE HATUN
ŞEHSUVARBEY
SÜLTANAHMET
KÜÇÜK AYASOFYA
YEDİKULE
MARMARA DENİZİ

Bayrampaşa Belediyesi
Bayrampaşa-Maltepe
Maltepe Mezarlığı
Edirnekapı Kara Şehitliği
Sakızağacı Şehitliği
Kariye Müzesi
Mihrimah Sultan Camii
İBB İETT Genel Müdürlüğü Edirnekapı Otobüs Garajı
Topkapı-Ulubatlı
Topkapı Kavşağı
Fatih
Bezmialem Vakıf Üniversitesi Tıp...
İstanbul Üniv. Diş Hekimliği Fakültesi
Emniyet-Fatih
Davutpaşa Metro İstasyonu
Zeytinburnu Mesleki Ve Teknik Anadolu Lisesi
Merkezefendi Mezarlığı
Yeni Kozlu Mezarlığı
Eski Kozlu Mezarlığı
Ahmet Vefik Paşa Cd.
Cevdetpaşa Cd
Seyit Nizam Cd
Avrasya Hospital
Bilim Üniversitesi
Yedikule Göğüs Hastalıkları ve Göğüs
Sümbül Efendi Camii
Koca Mustafa Paşa
Abdi İpekçi Spor Salonu
Olivium Outlet Center
Kazlıçeşme
Todd Mudurluğu
İetti Amban
Org. Abdurrahman Nafiz Gürman Cd
Kennedy Cd
Prof. Muammer Aksoy Cd
Topkapı Cd
Davutpaşa Cd
Fazıl Paşa Cd
Mevlevihane Yolu Cd
Mevlevihane Cd
Turgut Özal Millet Cd
10 Yıl Cd
Hisaraltı Cd
Balıklı Yolu
Balıklı Çıpıcı Yolu
Balıklı Seyit Nizam Yolu
Demirhane Cd
Hastane Yolu Sk
Gümüşsuyu Cd.
Çiftehavuzlar Sk.
Litros Yolu Sk
Davutpaşa Çifte Havuzlar Cd
Cumhuriyet Cd
Maltepe Cd
Edirnekapı Rami Cd
Bayrampaşa-Maltepe
Ayı Sk.
Ferah Sk.
Axel Sk.
Esenler Cd
Çarşı Cd
Gül Sk.
Sultan Sk.
Bağlar Cd.
Yayla Sk.
Sert Sk.
Uygur Cd
Asma Sk.
Adalet Sk.
Demirkapı Cd
Demirkapı Gezi Cd
Çevreyolu Cd
Sarıyer Sk.
Çayırlar Sk.
Değirmen Sk.
Sivaslılar Cd
Hoca Çakır Cd
Bostan Arabacı
Beylerbeyi Cd
Kalebaşı Cd
Prof. Naci Şensoy Cd
Ulum Yol Sk.
Sultan Çeşme Cd.
Meddah Hoca Cd.
Kervancı Mehmet Sk.
Özsan Sk.
Keçeciler Cd.
Kalafatçılar Sk.
Seyhülislam Sk.
Topkapı Cd
Adnan Menderes Blv
Adalar Sk.
Bezmialem Vakıf Üniversitesi Tıp...
Emniyet-Fatih
Turgut Özal Millet Cd
Oğuzhan Cd
Kütlüce Sk.
Hatip Naci Sk.
Cevdetpaşa Cd
Velet Çelebi Sk.
Ziya Gökalp Sokağı
Vezir Cd
Yavuz Sk.
Mercan Berk Sk.
Yavuz Sk.
Tiryakçı Sk.
Aynalı Bakkal Sk.
Ahırcılar Sk.
Yarım Dönüşler Sk.
Limullah Efendi Sk.
Hüseyin Kazım Sk.
Taşköprülüzade Sk.
Ali Şir Nevai Sk.
Helvacıoğlu Alipaşa Cd
Koca Mustafapaşa Cd
Kuvayi Milliye Cd
Kuru Sebze Sk.
Yeldeğirmeni Cd
Salıpazarı Cd.
Alay İmamı Sk.
Hisaraltı Cd
Ali Fahri Cd
Hacı Kadın Çık
Balaban Sk.
Pamukçu Sk.
Org. Abdurrahman Nafiz Gürman Cd
Kennedy Cd
Merhaba Cd
İstikbal Sk.
Narlıkuyu Cd
Kennedy Cd
Yedikule İstasyonu Cd
İmrahor İlyasbey Cd
Hacı Mansur Sk.
Hacı Evhadoğlu Cd.
Ahmet Hasım Sk.
10 Yıl Cd
Abdi İpekçi Spor Salonu
Prof. Muammer Aksoy Cd
Zübeyde Hanım Cd
Demirhane Cd
Kennedy Cd
Mevlana Cd
Mevlevihane Cd
Cevizlibağ Sk.
Merkezefendi Mezarlığı
Yeni Çiftlik Cd
Seyit Nizam Cd
Avrasya Hospital
Yedikule Göğüs Hastalıkları ve Göğüs
Balıklı Yolu
Hastane Yolu Sk
Olivium Outlet Center
Kazlıçeşme
Todd Mudurluğu
İetti Amban
Sümbül Efendi Camii
Koca Mustafa Paşa
Abdi İpekçi Spor Salonu
Bayrampaşa Belediyesi
Bayrampaşa-Maltepe
Maltepe Mezarlığı
Edirnekapı Kara Şehitliği
Sakızağacı Şehitliği
Kariye Müzesi
Mihrimah Sultan Camii
İBB İETT Genel Müdürlüğü Edirnekapı Otobüs Garajı
Topkapı-Ulubatlı
Topkapı Kavşağı
Fatih
Bezmialem Vakıf Üniversitesi Tıp...
İstanbul Üniv. Diş Hekimliği Fakültesi
Emniyet-Fatih
Davutpaşa Metro İstasyonu
Zeytinburnu Mesleki Ve Teknik Anadolu Lisesi
Merkezefendi Mezarlığı
Yeni Kozlu Mezarlığı
Eski Kozlu Mezarlığı
Ahmet Vefik Paşa Cd.
Cevdetpaşa Cd
Seyit Nizam Cd
Avrasya Hospital
Bilim Üniversitesi
Yedikule Göğüs Hastalıkları ve Göğüs
Sümbül Efendi Camii
Koca Mustafa Paşa
Abdi İpekçi Spor Salonu
Olivium Outlet Center
Kazlıçeşme
Todd Mudurluğu
İetti Amban
Org. Abdurrahman Nafiz Gürman Cd
Kennedy Cd
Prof. Muammer Aksoy Cd
Topkapı Cd
Davutpaşa Cd
Fazıl Paşa Cd
Mevlevihane Yolu Cd
Mevlevihane Cd
Turgut Özal Millet Cd
10 Yıl Cd
Hisaraltı Cd
Balıklı Yolu
Balıklı Çıpıcı Yolu
Balıklı Seyit Nizam Yolu
Demirhane Cd
Hastane Yolu Sk
Gümüşsuyu Cd.
Çiftehavuzlar Sk.
Litros Yolu Sk
Davutpaşa Çifte Havuzlar Cd
Cumhuriyet Cd
Maltepe Cd
Edirnekapı Rami Cd
Bayrampaşa-Maltepe
Ayı Sk.
Ferah Sk.
Axel Sk.
Esenler Cd
Çarşı Cd
Gül Sk.
Sultan Sk.
Bağlar Cd.
Yayla Sk.
Sert Sk.
Uygur Cd
Asma Sk.
Adalet Sk.
Demirkapı Cd
Demirkapı Gezi Cd
Çevreyolu Cd
Sarıyer Sk.
Çayırlar Sk.
Değirmen Sk.
Sivaslılar Cd
Hoca Çakır Cd
Bostan Arabacı
Beylerbeyi Cd
Kalebaşı Cd
Prof. Naci Şensoy Cd
Ulum Yol Sk.
Sultan Çeşme Cd.
Meddah Hoca Cd.
Kervancı Mehmet Sk.
Özsan Sk.
Keçeciler Cd.
Kalafatçılar Sk.
Seyhülislam Sk.
Topkapı Cd
Adnan Menderes Blv
Adalar Sk.
Bezmialem Vakıf Üniversitesi Tıp...
Emniyet-Fatih
Turgut Özal Millet Cd
Oğuzhan Cd
Kütlüce Sk.
Hatip Naci Sk.
Cevdetpaşa Cd
Velet Çelebi Sk.
Ziya Gökalp Sokağı
Vezir Cd
Yavuz Sk.
Mercan Berk Sk.
Yavuz Sk.
Tiryakçı Sk.
Aynalı Bakkal Sk.
Ahırcılar Sk.
Yarım Dönüşler Sk.
Limullah Efendi Sk.
Hüseyin Kazım Sk.
Taşköprülüzade Sk.
Ali Şir Nevai Sk.
Helvacıoğlu Alipaşa Cd
Koca Mustafapaşa Cd
Kuvayi Milliye Cd
Kuru Sebze Sk.
Yeldeğirmeni Cd
Salıpazarı Cd.
Alay İmamı Sk.
Hisaraltı Cd
Ali Fahri Cd
Hacı Kadın Çık
Balaban Sk.
Pamukçu Sk.
Org. Abdurrahman Nafiz Gürman Cd
Kennedy Cd
Merhaba Cd
İstikbal Sk.
Narlıkuyu Cd
Kennedy Cd
Yedikule İstasyonu Cd
İmrahor İlyasbey Cd
Hacı Mansur Sk.
Hacı Evhadoğlu Cd.
Ahmet Hasım Sk.
10 Yıl Cd
Abdi İpekçi Spor Salonu
Prof. Muammer Aksoy Cd
Zübeyde Hanım Cd
Demirhane Cd
Kennedy Cd
Mevlana Cd
Mevlevihane Cd
Cevizlibağ Sk.
Merkezefendi Mezarlığı
Yeni Çiftlik Cd
Seyit Nizam Cd
Avrasya Hospital
Yedikule Göğüs Hastalıkları ve Göğüs
Balıklı Yolu
Hastane Yolu Sk
Olivium Outlet Center
Kazlıçeşme
Todd Mudurluğu
İetti Amban
Sümbül Efendi Camii
Koca Mustafa Paşa
Abdi İpekçi Spor Salonu

BEYOĞLU
Tarlabaşı Blv
Taksim
Jolly Joker Istanbul
Recep Tayyip Erdoğan Stadyumu
Sent Antuan Kilisesi
Galatasaray Lisesi
İstiklal Cd
Turabi Baba Cd
Refik Saydam Cd
Şişhane
Kumbaracı Yks
Boğazkesen Cd
Defterdar Yks
İstanbul Modern Sanat Müzesi
Galata
KARAKÖY
Kemeraltı Cd
Bankalar Cd
Tersane Cd
Atatürk Köprüsü
Rum Ortodoks Patrikhanesi
İncebel Sk
FENER
Yavuz Sultan Selim Cami
Mürselpaşa Cd
Vodina Cd
Yavuz Selim Cd
Başhoca Sk
Darüşşafaka Cd
Haliç Cd
Fevzi Paşa Cd
Medipol Üniversitesi
Haydar Cd
Atatürk Blv
Hacı Kadın Cd
Ragıp Gümüşpala Cd
Rüstem Paşa Cami
EMİNÖNÜ
Reşadiye Cd
Mısır Çarşısı
Kennedy Cd
Sirkeci
Vefa Cd
Süleymaniye Cami
Saraçhane Parkı
Şehzadebaşı Cd
İstanbul Üniversitesi
Fuat Paşa Cd
Uzun Çarşı Cd
Vasıf Çınar Cd
Aşir Efendi Cd
Ebussuut Cd
Ankara Cd
Gülhane Parkı
Topkapı Sarayı Müzesi
Aksaray
Laleli Camii
Beyazıt Meydanı
Büyük Çarşı
Ordu Cd
Vezirhan Cd
Divan Yolu Cd
İstanbul
Sultan Ahmet Parkı
Cerrahpaşa Cd
İnkılap Cd
Mesihpaşa Cd
Azimkar Sk
Koska Cd
Küçük Langa Cd
Türkeli Cd
Tiyatro Cd
Gedik Paşa Cami Sk
Molla Taşı Cd
Sultan Ahmet Camii
Akbıyık Cd
Yenikapı
Alişan Sk
Kumkapı
Kennedy Cd
Küçük Ayasofya
Oyuncu Sk
Kennedy Cd
Yenikapı Feribot İskelesi

"Ey Fatih, ey şanlı Yarımada!.. Ey, yorgun, ama kudretli kraliçe!.. Senin yaşlı ve hüzünlü gözlerin bizlere neler neler anlatıyor... Nice şaşaalı günler gördün, ne eziyetler yaşadın upuzun tarihin boyunca... Ama hep 'kıskandırdın' kendini... Yüceliğinle, üzerine kondurulan 'taht'larınla, gurur veren kültürel zenginliklerinle... Sonsuza dek yaşa Yarımada!.. Suriçi'ndeki 'koza'nda kurum kurum saltanatını sürdür... Sen, kültürümüzün, tarihimizin 'tapu senedi', hepimizin 'göz nuru'sun Yarımada!.."

ISBN-13: 978-605147365

Haldun Hürel, binlerce yıllık hikâyeleri kalbinde saklayan efsanevi "Yarımada"nın öyküsünü heyecanla, keyifle ve özlemle anlatıyor. "Suriçi"ni semt semt, sokak sokak mercek altına alırken, "evrenin gözbebeği"nin tarihini Megaralılardan günümüze keyifli bir dille aktarıyor. Fatih'in irili ufaklı tüm tarihi yapılarını tek tek titizlikle incelediği *Efsanevi İstanbul Yarımadası*'nda Hürel, mekân ve insanı birbirinden ayrıştırmayan bir şehir tarihçiliği anlayışını benimsiyor. "Yarımada"nın uğradığı talanla sadece tarihi mirasımızı değil, aynı zamanda kültürel mirasımızı, şehirle kurduğumuz ilişkiyi de yitirdiğimizin altını çiziyor.

kapı
Kapı No: 493
İstanbul: 14
www.kapiyayinlari.com
bilgi@kapiyayinlari.com